

Walter Breedveld

**HEXSPoor
SANDRA
DE KIEVITEN**

Walter Breedveld

**HEXSPoor
SANDRA
DE KIEVITEN**

Fontein

Fontein

De vitale Nederlandse romanschrijver Walter Breedveld staat nog altijd volop in de belangstelling. Vanaf zijn eerste boek, 'Een schip vergaat' dat in 1937 verscheen en terstond de aandacht van de Nederlandse critici trok, heeft deze rasverteller in een omvangrijk oeuvre alle beloften ingelost. Tientallen titels vormen niet alleen een markante hoeksteen in onze vaderlandse literatuur, maar trekken ook in het buitenland grote belangstelling. Breedveld beschrijft in zijn boeken uiteenlopende stemmingen en situaties, van de aangrijpende tragedie van 'Hexspoor' tot de welsprekende rooskleurigheid van 'De majorette van Eereberg', maar een van zijn sterkste kenmerken is zijn talent om de figuren zeer dichtbij te halen, tot herkenbare mensen te maken, die soms falen, soms losbarsten in razernij, vaak gevoelig zijn voor menselijk geluk en menselijk verdriet. Breedveld tekent ze scherpomlijnd in onopgesmukt, zakelijk en toch muzikaal proza. Voor deze omnibus werd een keuze gemaakt uit Breedvelds beste werken:

HEXSPOOR dat - terecht - door critici en publiek als Breedvelds beste werk wordt beschouwd; een grootse, sterke roman waarover Elsevier schreef: 'In Nederland is een werk als dit te zeldzaam, dan dat men het niet van harte als een belangrijk geschrift inhaalt en het iedere romanlezer aanbeveelt.' Een glanzend voorbeeld van Breedvelds vitale stijl.

SANDRA - de boeiend vertelde geschiedenis van een meisje, dat met de dwanggedachte leeft dat zij eigenlijk geen recht heeft op haar eigen leven; een innerlijk konflikt dat versterkt wordt door de liefde die zij voor een jongeman opvat. 'De betekenis van Walter Breedveld als uitmuntend verteller kan nauwelijks worden onderschat' (Gabriël Smit).

DE KIEVITEN - een boek vol humor en tragedie en vol met uitstekende karakterbeschrijvingen. Het verhaalt van de stadsbaggerman, die naar het dorp trekt om kermis te vieren en daar - tot zijn eigen verbazing - wordt ingepalmd door de forse, bazige Trui de Kievit.

UITGEVERIJ DE FONTEIN N.V.
DE BILT

Drie meesterlijke romans van de Nederlandse rasverteller Walter Breedveld, over mensen die falen en soms losbarsten in razernij, over hun hang naar menselijk geluk.

HEXSPOOR - een grote, sterke, aangrijpende roman die door critici en publiek wordt beschouwd als het beste dat Breedveld ooit geschreven heeft.

SANDRA - de boeiende geschiedenis van een jonge vrouw, die meent geen recht te hebben op haar eigen leven en in hevig konflikt met zichzelf komt wanneer ze liefde opvat voor een jongeman.

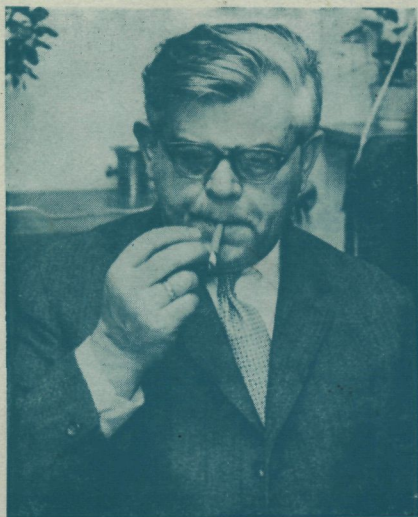
DE KIEVITEN - een van Breedvelds zonnigste, humoristische werken over de stadsbaggerman die kermis gaat vieren in het dorp en daar wordt ingepalmd door de forse, bazige Trui de Kievit.

Drie meesterlijke romans van de Nederlandse rasverteller Walter Breedveld, over mensen die falen en soms losbarsten in razernij, over hun hang naar menselijk geluk.

HEXSPOOR – een grote, sterke, aangrijpende roman die door critici en publiek wordt beschouwd als het beste dat Breedveld ooit geschreven heeft.

SANDRA – de boeiende geschiedenis van een jonge vrouw, die meent geen recht te hebben op haar eigen leven en in hevig konflikt met zichzelf komt wanneer ze liefde opvat voor een jongeman.

DE KIEVITEN – een van Breedvelds zonnigste, humoristische werken over de stadsbaggerman die kermis gaat vieren in het dorp en daar wordt ingepalmd door de forse, bazige Trui de Kievit.

WALTER BREEDVELD (pseudoniem voor P. v. d. Bogaert) werd in 1901 te 's-Hertogenbosch geboren. Zijn literaire debuut maakte hij in 1934 in het tijdschrift *Roeping* met de novelle 'Een schip vergaat'. Vanaf dat moment verschenen er regelmatig romans van zijn hand en werd hij een veel- en graag gelezen auteur.

HEXSPOOR
SANDRA
DE KIEVITEN

Verspreiding voor België

UITGEVERIJ WESTLAND / MERKSEM

Walter Breedveld

HEXSPOOR
SANDRA
DE KIEVITEN

UITGEVERIJ DE FONTEIN N.V.
DE BILT

Hexspoor

1

Met grote waardigheid, ofschoon enigszins beschroomd, schreed de theologant de kamer binnen.

Gerard Hexspoor, die zat te doezelen in zijn rieten leunstoel bij het raam, zag hem niet, maar de oude vrouw, aan de andere zijde van de tafel, hees zich aanstonds op. Over haar dik roodgezwollen gezicht gleed een vage glimlach toen ze mompelde:

'Dag, eerwaarde. Wij zijn blij dat u gekomen bent. Wij zijn ongerust over u geweest.'

Carola Hexspoor-Vergilles kwam nu de kamer in vanuit het kabinet. Ze leek sprekend op haar moeder, dezelfde fors gedrongen lichaamsbouw, hetzelfde papperige dikke gezicht; specifieke kenmerken van de familie Haanen. Hartelijk reikte zij de theologant de hand. 'Dag, Karel,' begon ze, maar de oude vrouw onderbrak de vriendelijke verwelkoming: 'Laat hem opstaan, dan kan de eerwaarde er gaan zitten,' zei ze dof.

Gerard Hexspoor, opgeschrikt uit zijn lichte sluimer, zag nu dat Karel Heere gekomen was. 'Zo, Karel, ben je er al,' zei hij vriendelijk.

Opstaande schakelde hij zijn gehoorapparaat in, verontschuldigde zich, verlegen lachend: 'k Zat te doezelen, jongen.' Met gul gebaar legde hij zijn hand op de arm van de pas gewijde subdiaken en zei op hartelijke toon: 'Nogmaals proficiat. Nog een jaar, dan is 't met jullie zover, als 't God belieft. Ga zitten, Karel.'

De hoge gestalte schreed Hexspoor voorbij en nam plaats in de rieten leunstoel. Terwijl Carola naar de keuken ging om de koffie te halen, nam Hexspoor een der stoelen, die op een rij tegen de wand stonden en kwam bij de tafel zitten.

't Zal er vanmiddag druk zijn bij de processie,' zei hij.

De subdiaken bevestigde dat met een trage hoofdbeweging.

'Pastoor van de Mandele heeft er veel werk van gemaakt, Karel. Hij denkt er anders over dan de oude pastoor. Die vond het al gauw goed.'

'Nieuwe heren, nieuwe wetten,' antwoordde de seminarist conventioneel.

De oude vrouw kwam moeizaam overeind uit haar leunstoel en strompelde naar de schouw, waar ze een kistje sigaren pakte dat ze voor hem neerzette.

'Als u roken wilt, eerwaarde,' zei ze met doffe, kleurloze stem.

Hexspoor lachte verlegen: 'k Vergeet het altijd, ik rook zelf niet veel.' Hij bediende Karel Heere van vuur.

Toen was er de goede geur van de koffie, die Carola de kamer binnendroeg, de grote Zaanse beschuiten lagen naast de emaille koffiepote op het iepenhouten dienblad. Vaardig smeerde ze dik roomboter op de beschuiten, legde daarop een snee peperkoek waar ze ook boter op deed, en strooide er dan een laag witte suiker overheen.

Zes beschuiten had Carola meegebracht. Vier ervan deed ze op een bord dat ze de subdiaken voorzette, een gaf ze haar moeder; de laatste deelde ze met haar man. Bemoedigend lachte ze de seminarist toe, toen ze zijn kop koffie naast het bord beschuiten aanschouf.

'Zo, Karel, en eet nu maar smakelijk.'

Het was er rustig en gezellig in de woonkamer bij Hexspoor. De zon, die even was weggedoken achter een donkere wolk, schoot haar bundel blij licht weer door de vitrages over het glimmende wasdoek op de tafel en over de plavuizenvloer. Het was er proper en ordelijk. Keurig stonden de glimmend gewreven notehouten stoelen in het gelid langs de wand. De hoge nikkelen tegelkachel, een eigenaardig model, dat in deze streken bijna niet gebruikt werd, glansde onder de brede betegelde schouw. Daartegenover stond de zware eikehouten ladekast, waarin het gerief van de dag geborgen was. Tegen de hagelwitte muur, boven de lage eiken lambrizing, tikte de oude slingerklok met rustige regelmaat. Boven de deur hing een fraai gesneden crucifix; op de zijwanden grote gekleurde platen, romantische taferelen in gouden lijst gevat; vrome spreuken achter glas en verschoten, wezenloze portretten van ouders en grootouders. In het ruime, open midden van de kamer tekenden de frisse kleuren van een rieten mat fraai op het zuivere zwart en geel der ruitplavuizen.

Ze spraken niet onder het eten. De sterke tanden van de theologant braken knisterend de brose beschuiten. Toen hij klaar was lepelde hij de kruimpjes bij elkaar en schoof het bord een eindje van zich af. Daarna antwoordde hij met korte woorden op de vragen, die Hexspoor en Carola hem stelden. Nee, erg ziek was hij gelukkig niet geweest. Ja, 't was jammer dat hij niet gelijk met Willem naar huis had kunnen gaan. Met de grote vakantie, de laatste voor de priesterwijding, zouden ze de schade inhalen. Nu al hadden ze een programma opgesteld hoe ze de dagen zouden doorbrengen.

De theologant stond op. Hij dankte voor de gulle ontvangst en zei dat hij nog terug zou komen voor hij vertrok.

De oude vrouw legde een bankbiljet voor hem neer. 'Bid een weesgegroet voor juffrouw Vergilles, eerwaarde,' zei ze stroef.

Dat verraste hem, hij bloosde, stotterde, toen hij het bankbiljet onhandig in zijn borstzak wegstopte. Toen schreed hij de kamer uit, zich bukkend bij de deur om zijn hoofd niet te stoten. Een gewoontegebaar dat overbodig was in het ruime, oude molenaarshuis.

Gerard Hexspoor liep met hem de dam op. Hij zei: 'Ik hoor dat jij vanmiddag het kruis draagt, Karel.'

'Ik hoop het in ere te dragen,' antwoordde de subdiaken met waardige stem.

'Willem zal jaloers op je zijn,' lachte Hexspoor. Hij wuifde met de hand: 'Groeten thuis, Karel.' Hij keek de hoge gestalte na, die achterom het molenaarshuis naar het kleine huisje liep naast de molen, waar zijn ouders woonden. Daar moest Karel Heere zich wel bukken om binnen te kunnen komen.

Er kwam een stekende uitdrukking in de ogen van Gerard Hexspoor. Het huisje waar de Heeres woonden, was zijn geboortehuis. Zijn ouders trokken er in op de dag dat zijn vader molenaarsknecht werd bij Vergilles, en woonden er tot juffrouw Vergilles de oude Hexspoor z'n congé gaf en hem verbande naar een miserabel kot in de Vergersteeg, waar ze ook vroeger gewoond hadden.

Het felle licht bleef in zijn ogen toen hij zich omwendde en naar de lindeboom liep terzijde van zijn huis. Daar stond hij voor zich uit te kijken, weifelend of hij naar binnen zou gaan, om zich nu te gaan kleden voor de processie, of dat hij daarmee wachten zou tot na het middagen. De wrevel wilde nog niet wijken en hij had volop tijd. Snelbesloten liep hij de dam af, om dan achterom de molen naar de polderdijk te kuieren.

De wrevel trok weg; zijn gedachten, vluchtig en onbepaald eerst, werden dan gericht op de Sacramentsprocessie, die die middag door het dorp zou trekken. Pastoor van Houten, stokoud emeritus nu in een dorp in het land van Nijmegen, had daar nooit aan gewild, maar van de Mandele pakte zulke zaken beter aan. Er was een felle oppositie in het dorp tegen de kunstzinnige dromer, vooral onder de bezittende klasse, die op de eerste plaats van de pastoor verlangde dat hij de oude tradities handhaafde en voortzette. De oppositie manifesteerde zich het sterkst 's zaterdags bij de biechtstoelen, waar kapelaan Gevers uren ingespannen bezig was, terwijl de pastoor liep te brevieren. Maar hij week niet, de zachtmoedige, voor dit grove boeregebaar.

Karel mocht het processiekruis dragen; een grote eer voor de jongen, die hij hem graag gunde. Ook voor hem was er eer te behalen, want hij zou met de andere kerkmeesters 't baldakijn dragen boven Ons Heer.

Ineens gloeide en sidderde Gerard Hexspoor weer van drift, toen hij dacht aan dat onvergetelijke moment, toen pastoor van de Mandele naar Het Erf was gekomen om hem in het bijzijn van Carola, de oude vrouw en de kinderen te zeggen dat hij hem als kerkmeester wilde voordragen bij de bisschop. Niemand had daar erg in gehad, ook hijzelf niet; elkeen meende dat meneer Verheyen de opengevallen plaats zou innemen.

'Je vindt het toch goed?' vroeg pastoor van de Mandele met een guitige glimlach.

Hij bloosde, stotterde, hij wist niet hoe hij het had met zichzelf. Maar of hij het goed vond? Welke man zou niet gelukkig zijn met zo'n onderscheiding.

De reactie bij de anderen was verbijsterend. Carola kreeg een kleur als een opgepoetste sterappel. Ze giechelde nerveus: 'Toe maar, 't is nogal.'

De oude vrouw gromde: 'Jan Verheyen had het moeten worden, meneer pastoor.'

'Dat meen ik ook,' zei Jan Hexspoor, de onderwijzer, met een spijtige klank in zijn stem.

'Dat is toch geen kwestie van moeten, juffrouw Vergilles,' antwoordde pastoor van de Mandele op zachte, besliste toon. 'Uit enkele geschikte kandidaten heb ik Hexspoor gekozen als de bekwaamste. Ik geloof dat dat goed is.'

'Dat is nog te bezien,' giechelde Carola.

Toen was Sophie tussenbeide gekomen: 'Wat is het hier in huis toch een rare poppenkast,' viel ze uit. 'Moeder heeft geen vertrouwen in haar eigen man.' Schreiend was ze hem om de hals gevallen en ze had hard geroepen: 'Ik ben blij voor u, vader, ik weet zeker dat meneer pastoor goed gekozen heeft.'

Gerard Hexspoor drukte de vuisten in de oogholten. Heel zijn lichaam beefde van woede en verdriet om de vernedering, die hem in zijn eigen huis, in het bijzijn van de pastoor was aangedaan.

Nooit zou daar verandering in komen. Hoe hoog hij ook stijgen zou op de maatschappelijke ladder, in de ogen van de oude vrouw zou hij altijd blijven de zoon van haar knecht; een mens van een ander soort als waar-toe de Haanen behoren.

En Carola . . . God, vergeef me dat ik zo schandelijk vloek. Zij is niet veel beter dan die ouwe tang. Dat wordt nooit anders, daar kom ik nooit bovenuit.

Sophie, zijn oudste dochter, gleed naast hem neer in het gras. 'Wat doet u raar, vader? Heeft u pijn in uw ogen?'

Hij lachte haar toe. Begrijpend wat ze gezegd had, schudde hij het hoofd: 'Nee, kind, 'k denk dat ik slaap heb.' Met nerveus gebaar schakelde hij zijn gehoorapparaat in.

'Is er weer iets geweest?' Er klonk bezorgdheid en onrust in haar stem.

'Ja, Karel Heere. Hij kwam . . .'

'Dat bedoel ik niet, die heb ik wel gezien,' viel ze hem vinnig in de rede.

Hij had wel begrepen dat ze dat niet bedoelde, maar hij wilde niet met haar praten over hetgeen hem bezighield. 'Gaan we eten?' vroeg hij.

Ze schokte onverschillig met de schouders. 'Ze zullen wel roepen,' zei ze wrevelig.

Toen zaten ze naast elkaar de wijde polder in te kijken. Sophie in ontevreden stemming, de kin wat vooruitgestoken, een typisch kenmerk van de Hexspoor, vertelde iets over haar werk op het kantoor van de schroevenfabriek. Hij luisterde geamuseerd, minder om hetgeen ze vertelde, dan om de kinderlijk geprikkelde toon in haar stem. Ze was zo open en door-

zichtig, zo volstrekt onconventioneel.

'Wist Karel Heere iets bijzonders?' vroeg ze onverwachts.

'Hij draagt vanmiddag het kruis.'

'Dat zal wel,' schamperde ze. Daarna: 'Hebben de peperkoek met suikerbeschuiten hem goed gesmaakt? Hoeveel heeft hij er op?'

Hij lachte met een hoog geluid. 'Hij moet er nog van groeien, kind.'

Ze kwam niet uit haar stroefheid los; zijn geamuseerdheid beviel haar in 't geheel niet.

'Onbehouwen vraatzucht!' Zeer bits, giftig klonk het. 'Als moeder hem er tien geeft, schrokt hij ze ook op. En u heeft een halve beschuit gekregen, vader. Ontken het maar niet.'

Even schrok hij van haar heftigheid. Aanstonds stond hij op: 'Kom, wij gaan eten,' zei hij stroef. Hij vonkte nu geen lach in zijn ogen, evenmin was er woede of drift in te zien. Wel trots, harde trots. Hij vond het prettig dat Sophie partij voor hem trok, maar dat wilde hij niet laten blijken. Dat dit dwaas was erkende hij, want heel het dorp kende de verhoudingen in het molenaarshuis; iedereen wist dat Hexspoor op Het Erf niets had in te brengen en dat hij toch geen pantoffelheld was. Hij wilde niet spreken over zijn moeilijkheden, met niemand. Ook niet met de pastoor, die tot de weinigen behoorde, die hem genegen waren. Dit kind, in haar volstrekte eerlijkheid, bedoelde het goed, maar hij wilde in het opzicht der onderlinge verhoudingen met haar niet vertrouwelijk zijn. Geen mens mocht zijn zwakke zijde zien of een klacht uit zijn mond horen.

Toen hij naast haar voortging, traag kuierend, om zijn inwendige gespannenheid niet te laten blijken, kwam hem weer in de geest het merkwaardige gesprek, dat hij met zijn schoonvader, de molenaar Vergilles, indertijd had gevoerd, enkele maanden voor diens onverwachte dood. Meer dan twintig jaar was het geleden, maar hij herinnerde zich nog ieder woord van de molenaar.

Hij had er zich over beklaagd, dat de molenaarsvrouw hem geringschattend behandelde nu en dan. Daar was hij over gegriefd. Er was niets op zijn gedrag aan te merken en hij had zich een behoorlijke betrekking verworven waar hij een goed stuk brood verdiende voor Carola.

De molenaar stond even voor zich uit te kijken, voor hij antwoordde: 'Jongen, het zal je niet baten al word je directeur van de Bank. Voor mijn vrouw zul je altijd blijven Hexspoor uit de Vergersteeg, de zoon van onze knecht.'

'Maar dat is toch niet redelijk, vader,' had hij opgeworpen.

'Waarom heeft ze dan goedgevonden dat Carola en ik trouwden?'

'Dwaas!' lachte de molenaar veel te luid, 'zoek bij een Haanen nooit redelijkheid. En ze is een Haanen in hart en zezen, in bloed en hersens.' Zijn gezicht werd rood van woede.

'Jongen, jij weet toch dat Vergilles geen sukkel is, ik kan mijn mannetje staan. Maar tegen mijn vrouw kan ik niet op. Niet dat ze mij de wet wil

voorschrijven, of mij wil ringeloren. Nee, Gerard, ik doe altijd precies wat ik wil. Ik weet niet wat de Haanen voor een soort mensen zijn. Ze zijn allemaal eender: haar broer, haar zuster, haar nichten en neven. Heb jij wel eens eerder een vrouw ontmoet, die haar man bij zijn achternaam noemt? Niet alleen als ze tegen vreemden praat, neen, altijd! Ze weet misschien niet eens meer dat ik Willem heet.'

Hij knikte instemmend en zei: 'Carola noemt mij de laatste tijd ook dikwijls Hexspoor, vader. Maar ik heb haar duidelijk gemaakt dat ik het niet verkies; ik zal haar dat wel afleren.'

De molenaar lachte honend: 'Afleren, Gerard? Dat moet je zeker doen. - Onthoud wat ik je zeg: je bent nu een goed jaar getrouwd, eer er nog een jaar voorbij is, is Gerard opgeruimd. Hexspoor zul je hier heten tot je dood toe.

Dacht je dat ik me niet verzet heb? Op alle mogelijke manieren, vanaf de vriendelijkste woorden tot het grofste geweld. In de eerste jaren van onze trouw heb ik meer dan eens de boel kort en klein geslagen. Ik heb er overheen gerost dat het schandalig was, en een keer heb ik ze in letterlijke zin de deur uitgetrapt. Wat heb ik er mee bereikt? Niets Gerard, geen donder.'

Vaalbleek werd hij door de onstuimige drift.

Met hese stem zei hij: 'Gerard, er is niet tegen te vechten. Een man kan zich verzetten tegen kracht, tegen sluwheid en list, tegen valsheid en geniepigheid. Overal kan een man zich tegen verzetten, behalve tegen domheid. De domheid der Haanen is de verschrikkelijkste vorm die ik ken. Ze heeft mij volkomen uitgehold, Gerard, en jij gaat dezelfde weg op als je geen maatregelen neemt.

Trek er uit, jongen. Ga in de stad wonen waar jij je werk hebt. Doe het direct, dat is de beste raad, die ik je geven kan.'

Hexspoor, ontdaan door de ongewone heftigheid waarmee dit gezegd werd, weifelde met zijn antwoord. Toen zei hij op zachte toon: 'Ik heb er met Carola over gesproken, vader, maar zij wil niet in de stad gaan wonen. Hier is het voordeel . . .'

'Juist, jongen! Vrij wonen, je eet van de grote tafel mee. Jullie kunnen een dikke spaarpot vergaren en dat is heel belangrijk,' lachte hij honend.

Geen jaar later stierf Vergilles plotseling aan hartverlamming. Daar lag de grote, goede man, nog geen vijfenvijftig jaar oud, in de kist. Uitgehold, gebroken door domheid; het was bijna niet te geloven.

Gerard Hexspoor ging niet wonen in de stad, zoals de molenaar hem had aangeraden. Hij wilde wel, maar hij had geen moed en kracht om zijn wil door te zetten. Het ging verder precies zoals Vergilles het had voorspeld. Gerard bestond niet meer na enige tijd; Hexspoor woonde bij de Haanen in het grote molenaarshuis.

Toch was het leven er wel dragelijk, gezellig zelfs; het viel hem in de eerste jaren nauwelijks op, dat hij teruggedrongen werd. De oude vrouw, of-

schoon zij nooit hartelijk was, legde hem geen moeilijkheden in de weg en met Carola kon hij het best vinden. Zij noemde hem Hexspoor, maar zij gaf aan dat woord een klank, die prettig aandeed. Beiden waren zij in de bloei van hun leven en ze hielden van elkaar. De kinderen werden geboren: Willem, Jan, Sophie en Wiesje. Hun leven had inhoud en betekenis gekregen.

Misschien was het zijn geluk, dat hij zijn werk had in de stad, waar hij klerk was op de bank van Lokeren en Weiszmann, nadat hij, als loopjongen begonnen op zijn veertiende jaar, er achtereenvolgens wisselloper en adressenschrijver was geweest.

's Morgens in de vroege daverde hij op zijn motor de dam af en keerde 's avonds terug, zijn hoofd vol cijfers en statistieken. Dan had hij, hongerig, alleen aandacht voor het goede maal, om daarna nog wat bezig te zijn met de kinderen.

Misschien was het ook zijn geluk dat de doofheid, die hem kwelde vanaf zijn kinderjaren, aanzienlijk was toegenomen. De gesprekken kon hij niet altijd volgen, daarom nam hij er zelf weinig aan deel. Hij groeide in zichzelf; door de Haanen en door de natuur werd hij de eenzaamheid ingedreven. Daar was het goed, want hij was een man, die de gave had zichzelf bezig te kunnen houden. Zijn werk, de kinderen, de polder en zijn gedachten; het was voldoende om hem tevreden te doen zijn met zijn lot.

Met de zaken van zijn schoonmoeder bemoeide hij zich niet; het interesseerde hem niet en bovendien was juffrouw Vergilles niet een vrouw, die inmenging van zijn kant geduld zou hebben. Toch hield hij wel van het bedrijf; de oude molen boeide hem nog even sterk als in zijn jeugd, toen hij de molenaar en zijn vader mocht helpen de zakken open te houden. Ook het stulperige molenhuisje, waar zijn ouders toen nog woonden, trok hem zeer. Er ging vrijwel geen avond voorbij of hij was er even bij zijn vader en moeder. Praten deden ze weinig. De oude Hexspoor, die het blijkbaar moeilijk kon verkroppen dat zijn zoon hem maatschappelijk boven het hoofd was gegroeid, zei zelden een woord. Zijn moeder, die hem nog altijd Gradus noemde, was spraakzamer en vriendelijker. Zij begreep uitstekend dat hij een hele meneer geworden was, sedert hij getrouwd was met de dochter van juffrouw Vergilles en een goede betrekking had in de stad. Maar het lag volstrekt buiten haar vermogen deze feiten op zichzelf te betrekken. Zij vond het vanzelfsprekend dat hij 's avonds even naar het ouderlijk huis kwam overwippen, maar ze zou in geen geval naar Het Erf zijn gegaan. Twee keer ieder jaar kwam ze daar: met Nieuwjaar en met de verjaardag van juffrouw Vergilles. Dan zat ze op de punt van een stoel te mummelen van een koekje en ze nipte aan het borreltje zoet rood. Een arm vrouwtje, dat vanaf haar vroegste jeugd geleerd had, dat volmaakte dienstbaarheid het eerste en hoogste gebod is van de knechten en meiden.

Een merkwaardige situatie, die voor anders gearde mensen volkomen

onhoudbaar zou geweest zijn. Bij de Haanen en de Hexspoor echter viel hierover nimmer een misprijzend woord. De oude Hexspoor klemde zijn lippen op elkaar en de jonge Hexspoor was nog te zeer met zichzelf ingenomen om zich daarover zorgen te maken.

Toch kwam de eerste breuk in de draaglijke verhouding tussen hem en juffrouw Vergilles voort uit deze ongewone situatie. Geheel onverwacht vertelde zijn moeder hem op een avond, dat ze naar de Vergersteeg gingen verhuizen. Hexspoor was te oud om nog goed te kunnen werken, had juffrouw Vergilles gezegd. Ze had de molen en het huisje verpacht aan Jan Heere. Daarover was hij kwaad geworden en hij stelde zich te weer. De molenaarsweduwe had moeten bedenken, dat de toekomst van zijn vader en moeder veilig gesteld had moeten worden voor zij het contract van Jan Heere tekende, zei hij nogal stug.

Toen zag hij voor het eerst een Haanen de kop opsteken. Paars van woede zag hij haar dik papperig gezicht toen zij antwoordde: 'Het is geregeld, Hexspoor. Heere is nou pachter-mulder, hij is de baas. Heere heeft geen knecht nodig, hij heeft jongens. Hexspoor en de vrouw zullen niet verkommeren.' Maanden later, toen de oudjes al gezeten waren in het bouwvallige kot in de Vergersteeg, hoorde hij dat zijn moeder iedere week drie gulden bij juffrouw Vergilles mocht komen halen.

Deze kwestie hield hem lang bezig. Wat hem vooral hinderde, was de manier waarop juffrouw Vergilles de vervanging had geregeld. Geheel alleen, want ook haar dochter hield ze buiten haar zaken, had ze haar maatregelen genomen.

Nadien raakte de verstandhouding vaker in het ongerede, doch het duurde nog jaren eer de definitieve, de verwoestende breuk kwam. Willem, de oudste zoon, een aardige vriendelijke jongen, uiterlijk en innerlijk half om half een Haanen en een Hexspoor, gemêleerd met de Vergilles' goedheid, die naar het seminarie zou gaan, werd de twistappel in het molenaarshuis.

Op een avond vertelde Carola hem, dat moeder de studiekosten zou betalen tot Willem helemaal klaar was. Ze hoefden alleen de uitzet te bekostigen.

Hij was er aan gewoon geraakt onverwacht voor de meest verrassende beslissingen te worden gesteld, maar dit was toch al te gek, en hij verzette zich:

'Zouden wij dat wel doen, Carola? Hij is toch onze jongen.'

Met een ruk keerde zij zich naar toe, hij zag in haar ogen een uitdrukking komen, die hem de volstreekte zekerheid gaf, dat zij in aard en wezen een echte Haanen was. Nerveus giechelend liet zij zich plompverloren in bed neervallen, haar rug naar hem toegewend. Met een vinnig gebaar trok ze de dekens over zich heen, snauwend: 'Toe maar, Hexspoor, 't is geregeld. Toe bid maar, dan kunnen we gaan slapen.'

Daar lag hij urenlang over te piekeren, hij kon er niet over uitgedacht

komen. Willem zou priester worden als 't zijn roeping was. Daar was hij heel gelukkig om en hij had er alles voor over. Ze konden het ook goed betalen, want sedert hij kassier geworden was verdiende hij een dik salaris. Maar al zouden zij er grote offers voor hebben moeten brengen, dan moesten zij dat nog doen, meende hij.

De volgende morgen zei hij Carola, dat zij zelf de studiekosten zouden betalen. Zo hoorde het en zo zou het gebeuren.

Ze giechelde, smees zijn broodtrommeltje op tafel neer: 'Niks ervan, Hexspoor. 't Is geregeld.'

In de volgende dagen was hij stil en teruggetrokken, doch dat schenen de Haanen nauwelijks op te merken. Carola bleef nors en ze zong vrome liedjes op afschuwelijk valse toon; de oude vrouw negeerde hem volkomen. Ik moet de zaak in orde maken, anders gaat het fout, besloot hij. Kalm en vriendelijk zei hij zijn schoonmoeder, waar Carola bij was, dat hij haar gul aanbod buitengewoon op prijs stelde, maar hij mocht het niet accepteren. Toen hij geen antwoord kreeg, overwoog hij: ik moet duidelijk uiteenzetten dat hetgeen ik wil, redelijk is en goed. Hij praatte op zachte, rustige toon en zo duidelijk dat het voor een kind te begrijpen was. Maar hij had evengoed tegen de tafel kunnen praten.

'Het is dus afgesproken, wij betalen zelf de studiekosten,' maakte hij een eind aan de zaak.

'Niks afgesproken, Hexspoor! 't Is geregeld!' de stem van Carola sloeg over van drift.

'Ik heb gezegd dat ik betaal,' zei de oude vrouw droog en hard.

Hexspoor liep naar buiten om in de avondkoelte zijn onstuimige drift meester te kunnen worden. De kop van Vergilles, een honende lach in zijn ogen, stond hem scherp voor de geest. Nu is het pas goed begonnen, nu gaat het er op of er onder, dacht hij.

Carola en haar moeder kwamen er niet op terug in de volgende dagen. Hij had het gevecht gewonnen, meende hij zeker; het kwam niet in hem op, dat Carola zich tegen zijn positieve wil zou blijven verzetten. Om dan, toen zij Willem gingen wegbrengen, te ondervinden hoezeer hij zich vergiste.

De oude vrouw kuste de jongen op de wang, voor haar een zeer zeldzame uiting van genegenheid. Ze gaf hem wat geld. 'Dat is voor jou, Willem, van grootmoeder. Wees altijd rechtschapen en braaf, jongen. Zul je iedere dag een weesgegroet bidden voor mij en voor grootvader zaliger?' Haar dochter gaf ze een enveloppe: 'Hier is het geld, Carola. Steek het in je tas.'

'Waar is dat geld voor?' vroeg Hexspoor onaangenaam verrast.

'Dat weet je toch,' giechelde Carola. 'Voor het eerste trimester.'

'Maar we hebben afgesproken . . .' Hij voelde hoe het bloed uit zijn gezicht wegtrok.

'Toe maar, Hexspoor, 't is goed zo.' Carola was ontstellend nerveus. Zijn

hart begon sneller te kloppen, te bonzen. Een hevige woede stond op in zijn wezen. Sidderend over heel zijn lichaam schreeuwde hij: 'Nee . . .!' zijn harde vloek daverde tegen de muren op. Hij trok haar de tas uit de hand, smeed de enveloppe waar ze vliegen wilde. Nog eens: 'Nee . . .!' En dan zag hij het witte verschrikte gezicht van Willem. De vrome jongen, die klaar stond om naar het seminarie te gaan. En zijn vader vloekte erger dan een dronken bezembinder. De oude vrouw stond op uit haar stoel. Haar rood gezicht werd overtrokken door een vale gloed. Ze keek hem aan op een manier, die hij nooit vergeten zou. Niet fel, niet boos in de gewone zin en niet geringschattend. Er was een uitdrukking in, die hij nooit eerder bij een mens had gezien en die hij in dat moment van hevige opwinding niet kon realiseren. Later, toen hij er rustig over kon nadenken, leek het hem toe dat het was geweest de samenballing van enorme wilskracht en stupide domheid.

Ze pakte hem vast bij de revers van zijn jas: 'Hexspoor . . .!'

Hij hoorde haar ontembare hartstocht in het doffe, hese geluid.

De haat stak op in zijn hart; er kwam iets gruwelijks in zijn wezen, dat hem dwingen wilde de oude vrouw zijn verachting in het gezicht te spuwen. Dat kon hij verhinderen. Hij pakte haar polsen vast en trok met geweld haar handen los van zijn jas. 'Kom, we gaan!' riep hij met harde, verdrietige stem.

Deze daad, waarmee hij zijn wil had bevestigd, kwam hem duur te staan. De dag dat Willem naar het seminarie ging, zou hem reeksen jaren in herinnering blijven, want het was het begin van een periode van groot lijden. De hevigheid van het eerste moment was snel vergeten, want ook de beide vrouwen hadden begrepen, dat aan zijn lankmoedigheid een grens gesteld was, die niet overschreden kon worden. Zij bogen het hoofd voor zijn positieve wil, zoals een koe berust in de afmetingen van het weiland waarin zij graast. Zij berustten niet in de nederlaag; de Haanen staken de koppen op en voerden een zenuwoorlog, waarmee zij de gevoelige man zeker tot moord of in het gekkenhuis hadden gebracht, als zijn doofheid en zijn werk op de Bank hem geen compensatie hadden geboden voor hun dom geplaag. In zijn overspanning, waardoor hij de dingen niet meer in hun juiste proporties zag, zocht hij verstrooiing voor zijn vrije uren, want het kwam zover, dat het hem niet meer mogelijk was de avonden op Het Erf door te brengen. Zo kwam hij er toe zich te overladen met werk, waardoor hij ook vele avonden moest doorbrengen achter zijn bureau op de Bank. Hij zocht verstrooiing in de cafés in de stad, in de bioscoop, in de schouwburg en de concertzaal.

Dit gejaagde leven, dit opgejaagde leven, hield hij ook niet lang uit, want het was volkomen tegengesteld aan zijn landelijke aard, die verlangde naar de rust van zijn huis en van de streek waar hij geboren was en opgegroeid, en naar zijn kinderen.

En met het gaan der dagen ontstond de merkwaardige verhouding op

Het Erf, die er verder blijven zou. Hij werd een eenzame, een zwijgzaam mens, die zijn zwijgzaamheid slechts verbrak als de Haanen hem er toe noopten. Dan kon hij soms te keer gaan als een woedende hofhond.

Hij kwam in opspraak hierdoor. Pastoor van Houten riep hem ter verantwoording en ofschoon hij allermintst geneigd was terechtwijzingen af te wachten van die oude bazige man, maakte diens waarschuwing hem toch voorzichtiger.

Hij had weinig vrienden in het dorp. Met de eenvoudigen waarvan hij afkomstig was, had hij geen omgang meer; de burgers en boeren duldden hem nauwelijks. Aan de praatjes van de mensen had hij maling, maar hij hield van zijn kinderen en daarom wilde hij niet dat zijn gezin in opspraak kwam in heel de streek.

Daarna verdroeg hij de domme spot der Haanen met gelatenheid. Hij werd stiller nog, zó stil dat Carola en zelfs de oude vrouw er bedrukt van werden. Hiermee won hij een draaglijk leven, want op den duur sleten de scherpe kanten weg. Hexspoor en de Haanen leefden met elkaar onder één dak in een disharmonie, die wonderlijk harmonisch was. Maar toen de kinderen ouder werden, zelfstandige mensen, werden zij naar hun aard en wezen in het een of het andere kamp getrokken. Jan was een echte Haanen, Sophie een Hexspoor; Willem bleef tussen beiden in staan. De jaren hadden Willem niets ontnomen van zijn gevoelige vriendelijkheid en van zijn stugge koppigheid. Maar ook hij begreep niet veel van de tegenstellingen op Het Erf. Sophie alleen begreep het, zij had het heldere verstand van haar vader en zij wist te onderscheiden, omdat haar levenssfeer nog niet vertroebeld was door ressentimenten, zoals bij haar vader, achter wiens kalme rust de lava kookte. Zij begreep ook dat het zijn harde trots was, die haar terugwees als zij openlijk partij voor hem trok. Dat deed haar pijn, maar zij had er toch bewondering voor. Ze hield van haar vader, een echte Hexspoor was zij, gesneden uit zijn bloed en wezen.

2

Tijdens het middagmaal 's zondags, werd de tafel van het raam geschoven, zodat ze er allen aan konden plaatsnemen. Hexspoor met Sophie aan de ene lange zijde, daar tegenover juffrouw Vergilles met Jan. Wiesje haar plaats was aan de korte zijde bij het raam tegenover haar moeder.

Zelden schakelde Hexspoor zijn gehoorapparaat in tijdens de maaltijd. Het was hem onverschillig waar ze over praatten, hij begreep bovendien meestal wel waar het over ging. Jan maakte zich druk over de processie, waaraan hij zou deelnemen met de koorzangers. Hij had kritiek op de liederen, die de directeur gekozen had en hij had kritiek op de volgorde van de stoet. Zelfs in zijn jacquet met de hoge glimmende boord, die zijn korte, dikke nek volkomen afslot, was de dorpsonderwijzer onmiddellijk te

herkennen. Hij praatte met trage, donkere stem, monotoon; z'n breed roodgezwellen gezicht, een echte Haanenkop, was emotieloos, de bleekblauwe ogen hadden een eigenwijs-domme uitdrukking. Zijn vlezige handen met de korte, dikke vingers, waren voortdurend in beweging. Onophoudelijk keek hij naar zijn handen, die hij blijkbaar erg mooi vond.

Na het eten schoof Hexspoor zijn stoel achteruit en keek op zijn horloge:

'Even een tukje doen, Carola,' zei hij. 'Roep me om half twee als je wilt.'

'Hij moet zich scheren,' mompelde juffrouw Vergilles.

'Je moet je scheren,' riep Carola.

'Ik weet het,' glimlachte hij alweer. ' 't Is kwart voor een, 'k heb tot half twee tijd om mijn ogen dicht te doen.'

Hij maakte het zich makkelijk in zijn rieten leunstoel, trok een stoel bij om er zijn benen op te leggen.

Carola droeg het servies naar de keuken, ze nam het wasdoek af met warm zeepsop en schoof de tafel tegen het raam. Gedurig was ze bezig en spaarde geen gerucht. Maar hij bleef doorslapen. Ook fysiek was hij er op ingesteld, dat de Haanen gewoon hun gang gingen als hij rusten wilde.

Doch er waren nauwelijks tien minuten voorbij, toen de oude vrouw begon te zeuren: 'Hij moet zich omkleden, Carola.'

' 't Kan nog even lijden, moeder.'

'Hij moet zijn schoenen poetsen, hij komt er niet.'

Carola, onrustig, dribbelt door de kamer.

'Maak hem wakker, Carola.'

'Hexspoor!' Ze schudde hem aan zijn arm, toen hij niet wakker werd van haar roep. Met een schrik ontwaakte hij. 'Ja, ik kom,' geeuwde hij, zich rekkend.

'Opstaan, 't is tijd, Hexspoor.'

'Ja, ik ga,' stond hij op. Toen zag hij dat het pas één uur was.

'Waarom roep je mij zo vroeg?' zei hij, kregelig wordend.

'Je moet je omkleden, je moet je schoenen poetsen.'

Hij zakte terug in zijn stoel, klaar wakker. Zijn handen sidderden op de stoelleuning, zijn ogen staken. De hevige drift, die snel opkwam, poogde hij te overmeesteren door met zichzelf te overleggen wat hem te doen stond. Rustig weggaan en doen wat ze wilden of blijven zitten tot half twee. Het beste was toegeven, want anders kwam er herrie. Maar waarom toegeven, altijd toegeven? En toen voelde hij de drift terugkeren; in gedachten begon hij te sakkeren, te vloeken. Steeds hoger steeg de vloed en ineens wist hij het niet meer. Zijn hand greep naar het dichtstbijzijnde ding, een porceleinen bloemenvaasje, dat hij met woeste kracht tegen de vloer aan scherven smeed. De oude vrouw krijste van schrik, met beide handen greep ze naar haar hoofd. Carola kwam haastig toegelopen uit de keuken.

'Wat is hier gaande . . .?'

'Ik had gezegd dat ik tot half twee wilde slapen!' schreeuwde hij. Maar er zat geen kracht meer achter zijn uitroep; zijn drift zakte ineen, op hetzelfde moment dat het vaasje uit elkaar spatte.

Daar had hij het mee gewonnen, hij zou nu met rust gelaten worden. Carola veegde met driftige halen de scherven bij elkaar. Ze zong al, uiterst nerveus, op hoge valse toon: O reinste der schepselen, Gij Moeder en Maagd . . . Het zekere bewijs dat hij de eerste dagen geen goed woord te horen zou krijgen. Zijn eten zou voor hem neergesmeten worden inplaats van neergezet en nog op vele andere manieren zou hij ondervinden dat ze kwaad was. Hij kende dat en het interesseerde hem nauwelijks nog; alleen was het leven op deze wijze heel erg onaangenaam.

Het enige middel om daarin verandering te brengen, was onder iedere omstandigheid doen wat de Haanen wilden. Of beter gezegd: wat de oude vrouw wilde, die met uitpuilende ogen stompzinnig naar de plavuizenvloer zat te kijken. Hij had graag willen weten wat er omging in het hoofd van die vrouw.

Zou het nooit gelukken haar door redelijke argumenten te overtuigen? Moest hij dan altijd tot grofheden komen, als hij per se zijn zin wilde doorzetten? Hij zelf leed daar het meest onder, zijn gevoelige aard was volstrekt niet opgewassen tegen de telkens terugkerende perioden van onenigheid in huis. Daar ging hij aan kapot, zoals Vergilles zijn verzet tegen de domme tirannie met de dood had moeten betalen.

En weer deed Hexspoor wat hij al zo dikwijls had gedaan; hij trachtte te overtuigen met eenvoudige, duidelijke woorden.

'Waarom laten jullie mij niet even slapen na het eten?' zei hij met verdrietige stem. 'Door de week op kantoor krijg ik er de kans niet toe. Ik heb er behoefte aan, ik ben geen jonge vent meer. Er is toch voldoende tijd. Als ik om half twee naar boven ga, ben ik met gemak om half drie weer beneden. Om drie uur begint het lof en wij wonen vijf minuten van de kerk vandaan.'

Hij wachtte op het antwoord dat aanstonds gegeven werd.

Carola maakte veel lawaai in de keuken met de omwas en ze zong: Lieve Moeder, Moeder sta ons bij . . .; de oude vrouw greep naar haar rozenkrans.

De duivel moet uitgebannen worden. Hexspoor voelde dat zijn bloed weer begon te bruisen, het drong naar zijn hoofd. Ik moet weggaan, dacht hij, of ik trap de hele boel in mekaar. Snel stond hij op en ging naar buiten. Binnensmonds vloekte hij, de ene godver na de andere. God, laat toch niet toe dat ik zo vreselijk vloek. Ik kan het niet laten en ik schaam me zo diep. Klokslag half twee ging hij naar boven om zich te kleden voor de processie. Frenetiek ranselde de scheerkwast zijn rossige stoppelbaard. Als hij zich inzepte kon hij zijn drift het best uitvieren.

Toen even later het vlijmscherpe mes over zijn kaken gleed, was de stemming daarbij aangepast. God, 't is verschrikkelijk dat ik me zo laat gaan,

laat het toch niet toe. Een fatsoenlijk christenmens vloekt niet. Hij stak de kin vooruit en spande de glimmende huid om de laatste restjes baard weg te krabben. Dat was het moment, iedere dag, dat hij genoot van zelfspot. Met de vooruitgestoken kin, de mond getuit, leek hij wel iets op een mooie rooie aap. Knap was hij allerminst, zijn schrander boers gezicht had geen enkele schone lijn. Een oudachtig, aapachtig mannetje was hij met zijn vierenvijftig jaren. Er was niets moois aan hem, wel iets goeds; zijn karakter was goed en zijn hersenen waren prima.

Dat wil zeggen, Hexspoor, je karakter is niet slecht. Je tracht zo eerlijk mogelijk te leven, je poogt zelfs tegenover dat lelijke oude wijf je een min of meer vergoelijkend standpunt aan te praten. Een Haanen is ook een geschapen mens, houd jij jezelf voor. Nee, Hexspoor, poch niet op je karakter, poch alleen op je hersens. Die zijn prima, echte cijferhersens en ook voor het overige kun je er nogal verstandig mee denken.

Hou er mee op, Hexspoor, je hebt nu lang genoeg je eigen lof gezongen. Stap in je gestreepte trouwbroek, trek je wit overhemd aan, wring je grote spitse adamsappel achter een glimmende boord en doe je vergroende jacquet aan. Nu nog je zwarte schoenen, die je zelf zult moeten poetsen, een schone witte zakdoek, je zwartgaren handschoenen, je aftandse hoge hoed en je bent klaar om het baldakijn te dragen.

Toen hij omstreeks half drie beneden kwam, wachtte Sophie hem in de woonkamer. Ze zag er lief uit in haar nieuw lichtgrijs mantelcostuum met de grote witte strohoed. Hij wilde daar iets vriendelijks over zeggen, maar ze was hem voor.

'Ze zijn al weg, vader, ik heb op u gewacht.'

'Is je grootmoeder meegegaan?' vroeg hij verbaasd.

'Ja, vader, grootmoeder zou en moest mee.'

Ze stak haar arm door de zijne toen ze de dam opgingen, daarna de holle weg insloegen. Aan het einde daarvan sjokte de rest van zijn gezin; de oude vrouw hing tussen Carola en Jan in.

'Waar is Wiesje?' vroeg hij.

'Die moest om half drie bij de zusters zijn.'

'Ach ja, de bruidjes gaan altijd vroeger.'

Nog voor de anderen de grote weg bereikt hadden, haalden zij hen in. Ze bleven achter lopen, eventjes maar, want het getreuzel van de oude vrouw en nog meer de dikke, rode nek van zijn tweede zoon, irriteerden Gerard Hexspoor. Hij gaf Sophie een duwtje en ze wipten er voorbij.

'Laat hem hier blijven,' gromde de oude vrouw.

'Loop niet zo vlug, je hoort er ook bij,' riep Carola hem achterna.

'Vader . . . Sophie, kom hier,' gebod Jan Hexspoor.

Vinnig wendde Sophie zich om, om haar eigenwijze broer van replik te dienen. Maar het kwam niet zover, want Hexspoor, die begrepen had waar het over ging, beduidde haar dat zij zwijgen zou en hij vertraagde z'n stap. De laatste tweehonderd meter liepen ze gezamenlijk, voetje voor

voetje. Een schoon stel, grinnikte Hexspoor in zichzelf. De mannen zijn echte heren, Sophie ziet er allerliefst uit en Carola heeft de verdiende reputatie te behoren tot de best geklede vrouwen uit de streek.

Carola zag er zeer deftig uit in haar goedpassend parelgrijs mantelcostuum met de grote kanten jabot op haar weelderige boezem. De oude vrouw droeg over haar zwarte japon een zwarte mantel van dunne doffe zijde, waar ze twintig jaar geleden al mee pronkte.

Pastoor van de Mandele celebreerde een kort lof en daarna waren de orde-commissarissen, onder wie Jan Hexspoor, druk bezig met het formeren van de processie, die langzaam naar buiten trok.

Gerard Hexspoor behoorde tot de laatsten. Met de andere kerkmeesters droeg hij het baldakijn. Over hun schouder hing de rode laklederen draagriem, met opzij een lederen huls waar de fraai getorste draagzuiltjes in rustten. Langzaam schreden ze voort. Zo ontging het hem bijna dat hij Carola en de oude vrouw passeerde. Op het allerlaatste moment zag hij nog de diep gebogen rode hoofden. De Haanen! Het begon weer te woelen in zijn geest. Hij schrok toen het mannenkoor, dat voor het Allerheiligste uitging, een forse zang inzette. Even had Hexspoor er aandacht voor, doch toen zag hij zijn zoon, die van zelfbewust ordecommissaris een even zelfbewust baszanger was geworden. Of beter gezegd, hij zag alleen zijn dikke rode nek, die nog scheen te zwellen door zijn pogingen de overige zangers te overschreeuwen.

De drift zat hem hoog in de keel. Een reeks vloeken daverde door zijn gedachten. Een kort moment slechts, want tegelijkertijd besepte hij dat dat verschrikkelijk was. Zijn handen beefden, het bloed trok weg uit zijn gezicht toen hij bad: God, het is vreselijk. Meneer pastoor loopt vlak naast mij met Ons Heer. Laat toch niet toe dat ik vloek . . . Onze vader, die in de hemel zijt . . . Wees gegroet Maria, vol van genade . . . Hij bleef bidden tot de rust in hem was teruggekeerd. Buiten onder de stralend blauwe hemel zag hij Wiesje in haar prachtige lange bruidjesjurk, zij vormde het middelpunt van een groep bruidjes. Zij droeg een rood fluwelen kussen op beide handen, haar blonde krullen waren gevangen in een gouden kroon.

Nu begreep hij de zorg van Carola dat niemand het bruidjeskleed te zien kreeg voor de grote dag. Carola had eer van haar werk, Wiesje was het mooiste bruidje, heel het dorp keek naar haar.

De processie trok langzaam over de keiweg het ganse dorp door, tot aan de driesprong, waar een rustaltaar was gebouwd. Daar zou pastoor van de Mandele een korte predikatie houden, en later, na de massazang, zou hij met Ons Heer het dorp en het volk zegenen.

De mensen knielden toen Ons Heer voorbijging. De ouderen, voor wie de openbare Sacramentsprocessie iets nieuws was, dat zij nooit zagen in hun dorp, knielden op beide knieën en bogen diep het hoofd. De jongeren be-toonden in het algemeen niet die diepe eerbied en er waren er bij die

nauwelijks de speelse lach uit hun ogen konden nemen.

Bij de Vergersteeg zag Hexspoor zijn vader en moeder in het stof neergeknield. Zij gunden hem geen aandacht of zij hadden hem niet opgemerkt. Anders zou zijn moeder zich zeker schamen omdat haar zoon daar naast meneer pastoor liep in deftige kleren; alsof hij vergeten was dat hij geboren werd op een armzalig kaffen bed, achter een grauwe plank in een duistere, benauwende bedstee. Lang hield deze gedachte hem niet bezig, maar wel bleef het beeld van zijn moeder hem bij. Hij kende haar door en door. Zij was een simpele ziel, op het onnozele af, wier gedachtenleven cirkelde in een allerengst kringetje. Eten, drinken, werken, slapen, bidden; veel werken vooral en weinig slapen. God en bidden, dat heeft iets met elkaar uit te staan, zoals werken en zweten iets met elkaar te maken heeft. Maria is heilig en Onze Lieve Heer is nog heiliger, maar juffrouw Vergilles en de pastoor zijn machtig en belangrijk.

Nee, dacht Hexspoor, moeder is zuiver omdat zij er de aanleg voor heeft ontvangen. Maar zij weet niet wat zuiverheid is; zij is godsdienstig, maar zij weet niet wat godsdienstigheid is.

Er zijn er weinig zo simpel, dacht hij verder. Vele mannen en vrouwen weten zeer goed het onderscheid tussen goed en kwaad, die denken wel na over leven en dood, over God en godsdienst en over de eeuwigheid. Allen, zonder uitzondering, knielen ze neer als Ons Heer passeert, maar hoevelen geloven aan God, aan Christus als God?

Hexspoor hoorde het belgerinkel niet meer, de geur der wierook snoof hij niet meer op; geheel in zichzelf gekeerd vergden zijn gedachten zijn gehele aandacht. De vraag stuwde weer op, die hij zichzelf al vele keren had gesteld: Geloof je aan de Heilige Eucharistie? Een priester, een vroom hoogstaand man, bracht de twijfel in zijn hart, ofschoon hij dat zeker niet bedoelde, vele jaren geleden toen hij in de stad met een groepje jongelui een apologetische cursus volgde.

'Als het waar is,' zei die priester, 'dat onder de consecratie de hostie verandert in het Lichaam en Bloed van Christus, dan is het een wonder dat in belangrijkheid alle andere wonderen onvergelijkbaar overtreft. En als het niet waar is, dan is het de grootste onzin.'

Nee, helemaal juist is het niet, Hexspoor, dat je door die priesterlijke woorden begon te twijfelen. De twijfel was er eerder, al in je jeugdijaren; je twijfel kreeg misschien meer vorm door die woorden.

En hoe is het nu? Met mij en vele anderen? Indertijd had hij zich gedrongen gevoeld bekenden in het dorp en in de stad te ondervragen over hun standpunt in deze kwestie. Volkomen negatief was het resultaat geweest. Sommigen zeiden dat zij onvoorwaardelijk geloofden in dit grootste aller mysteriën, anderen lachten hem uit en weer anderen haalden de schouders op: 'het is beter daar niet op door te denken, laat dat aan grotere geesten over.'

Pastoor van Houten, toen in de kracht van zijn leven, had hem bij zich

laten komen en hem toegesnuwd: 'Je liegt als je zegt dat een vroom priester jullie dat gezegd heeft; geen enkele priester zegt zulke stomme dingen. Bemoei jij je liever met je werk en laat het verklaren van de geheimen van het heilig geloof aan mij over.' Later had hij daaraan nog toegevoegd: 'Voor jou was het goed als jij je beter bewust was van hetgeen jij moogt zeggen en niet moogt zeggen, en van de plaats waar jij hebt te staan.' Om dan de verrassende vraag te laten volgen: 'Waarom kom je niet hier biechten? Jij gaat altijd naar de stad naar ik hoor en misschien ga je in 't geheel niet.'

'Ik kan biechten bij wie ik wil,' had hij brutaal geantwoord.

'Het zal wel niet zo fraai zijn met jou,' viel de pastoor uit. Om dan, beseffend dat hij te ver was gegaan, vergoelijkend te laten volgen: 'Natuurlijk mag je zelf je eigen biechtvader kiezen.'

Met die tussenkomst van pastoor van Houten was voor hem de moeilijkheid niet opgelost. Telkens opnieuw becroop hem de twijfel, ofschoon hij in wezen een diep religieus man was. Nee, het probleem was niet opgelost. En toen hij voortging over de hete weg, voetje voor voetje, meedragend het luisterrijke baldakijn boven Ons Heer, stelde het zich weer: Als het niet waar is, is het de grootste onzin . . . Wat is niet waar? Wat is wel waar? Waar was dat hij liep te zweten onder de last, en nog een miljoen andere dingen zijn waar, te controleren met het blote oog, met het nuchter verstand. 'Alles hebben wij zelf ontdekt,' zei Dierse, 'ook dat de zogenaamde heilige boeken zijn geschreven onder de inwerking van de Heilige Geest. Wie zegt dat Christus de Zoon van God is en Zelf God? Dat zeggen wij mensen. Wie zegt dat de moeder van Jezus onbevlekt is ontvangen en bevrucht op bovennatuurlijke wijze door de Heilige Geest? Dat zeggen wijzelf, Hexspoor. Heus, wij hebben geen enkel strikt bewijs dat Jezus God is. Nee, Hexspoor, ik doe niet mee aan jullie papegaaigeloof, ik houd er niet een persoonlijke God op na met al de rompslomp die daar aan vastzit.'

Dat zei Dierse, die rooms gedoopt is, doch niet meer gelooft. Wat zeggen anderen? De meesten zeggen niets, ze houden zich aan de leer waarmee ze zijn opgegroeid. Maar het gaat zo automatisch, onwaarachtig en onbeziel.

Hexspoor vroeg zich af: Hoe is het met mij gesteld? De altijd eendere vraag waarvan het antwoord niet steeds gelijk was. Die keer was het antwoord verschrikkelijk. Hij schaamde zich te moeten bekennen dat zijn geest en gemoed dor waren als een woestijn. Hij wist het gedurende de tocht naar het rustaltaar, tijdens de korte bewogen toespraak van de pastoor en toen de zangers het Tantum Ergo hadden ingezet. Tromgeroffel klonk, pastoor van de Mandele stond naar het volk gekeerd met Ons Heer in zijn opgeheven handen.

Hexspoor boog het hoofd en klopte zich op de borst. Met starende ogen keek hij voor zich uit, toen door zijn geest deze gedachte ging: als ik niet

geloof dat de heilige hostie is het Lichaam en Bloed van Christus, dan ben ik een laffe veinzer en dien ik hier weg te gaan.

Doch in dat snelle moment van geloofstwijfel welde in zijn hart een klare liefde op. Hij bad: 'Mijn God, ik houd van U. Ik wil graag diep en waarachtig geloven, maar ik voel mij dor en zonder enige spanning.'

En toen vroeg hij zich af: is mijn schaamte om mijn twijfel ook niet een vorm van geloven?

Tijdens de terugtocht naar de kerk was hij zo verstrooid, dat hij nauwelijks iets opmerkte van hetgeen er rondom hem gebeurde. Eerst toen zij het ruime plein voor de kerk weer betraden, kwam hij tot zichzelf. Hij zag de pastoor, schuin voor zich, schrijdend onder het baldakijn. Zijn gelaat zag bleek, kleine zweetdruppeltjes parelden op zijn voorhoofd, in dunne straaltjes gleden ze langs zijn kaken. Pastoor van de Mandele met zijn zwak gestel had te veel van zichzelf gevraagd, hij was ten uiterste vermoeid. Maar zijn handen beefden niet. Zijn ogen hief hij niet op, zijn mond bewoog onophoudelijk. Aldoor had hij gebeden zolang hij Ons Heer in zijn handen droeg.

Hexspoor voelde hoe er in zijn wezen iets begon te gloeien, de ontroering trok door hem heen en vond haar uitweg in zijn ogen. Hij wist, erkende dat hij nu een man zag in wie het geloof aan de Heilige Eucharistie brandde als een sterk vuur. Er welde een teer geluksgevoel in hem op en hij bad: 'Mijn Heer en mijn God, ik houd van U, ik geloof in U.'

In de avond bleef de geluksstemming hem bij. Hij had de fanfare horen wegtrekken, luid een vrolijke mars door het zonnige dorp spelend. De mensen lachten en gekten weer, ze spraken weer over en tot elkaar; ze waren trots omdat ze een voorname plaats in de processie hadden ingenomen, of ontevreden omdat dat niet het geval was geweest. Het was zeer indrukwekkend geweest, was de algemene indruk, en hieraan deed de kritiek van degenen, die nog meenden dat pastoor van de Mandele niet de goede man was op de goede plaats, omdat hij weinig onderscheid zag tussen een rijke boer en een daggelder, een gezeten burger en zijn knecht, weinig af. Maar het diende gezegd te worden dat het minstens vreemd aandeed, dat een groep mandenmakers en boerenknechten was uitverkoren om de erewacht te vormen bij het rustaltaar tijdens de zegening met Ons Heer.

Ook voor Gerard Hexspoor gingen de zaken normaal voort. Zijn jacquet had hij verwisseld voor zijn 'zondags costuum'.

Hij at de avondboterham met de anderen waarbij niet veel gesproken werd. Toen Wiesje vroeg hoe hij haar nieuwe bruidjesjurk vond, loofde hij haar met een glimlach als een heel lief bruidje. Toen hij daarna Jan een genoeg wilde doen door te zeggen dat de ordecommissarissen zich voortreffelijk van hun taak hadden gekweten en dat de koorzangers uitstekend hadden gezongen, kreeg hij de kous op de kop.

'Ach, vader, praat niet over dingen waar u geen verstand van heeft,' zei de jonge Hexspoor met een rood hoofd. 'Die kerels weten niets van organiseren en de zangers hebben nooit zo afschuwelijk geschreeuwd als vanmiddag. Dat zal niet beter worden zolang die oude sufferd directeur is. Ik denk dat meneer pastoor daarover nog wel een en ander te zeggen zal hebben.'

Met een fijne glimlach antwoordde Hexspoor: 'Dat denk ik niet. Ik geloof dat meneer pastoor vanmiddag iets beters te doen had dan op jullie te letten.'

Daar keken ze van op. De oude vrouw grinnikte zachtjes voor zich uit, ze mompelde iets dat hij niet kon verstaan, maar hij zag aan de felle lichtjes in de ogen van Sophie, dat hij weer op een of andere stompzinnige manier in de maling werd genomen. De drift stak schielijk op, doch even snel onderdrukte hij die; zijn stemming was te mooi om die door woede te bederven.

Na de avondboterham ging hij het dorp in waar het druk was op de steenweg. De cafés waren al goed bezet, later op de avond zou het nog drukker worden. Hij ging er niet binnen, ofschoon Vergaafdonk hem wenkte te komen. Vriendelijk groette hij terug, riep iets over de warmte en stapte door. En toen gebeurde wat hij verwacht had: hij werd nagejouwd, uitgelachen door een stel boerenpummels. Wat ze riepen verstond hij niet helemaal, doch hij begreep waar het over ging; de uitdrukking hoge hoed was duidelijk overgekomen. Zachtjes grinnikte hij voor zich uit; nee, zeker niet bij de gratie van de boeren was hij kerkmeester.

Over het zandpad kwam hij de Vergersteeg binnen van de polderzijde. Zijn vader zat met opgetrokken knieën tegen de muur van het bouwvallige huisje, naast de openstaande deur. Pijp in de mond, de pet scheef op zijn hoofd. Hij had zijn daagse plunje aan: een opgelapte broek van bruin pilot en een blauw gestreept boezeroen. Zijn grijze stoppelbaard was ruig en vies van het tabakssap.

'Goeienavond,' zei Gerard Hexspoor en bleef even staan. De oude keek hem aan, mompelde iets en wendde snel de ogen af.

Meteen toen Hexspoor naar binnen ging kwam hem een vieze lucht van kleine kinderen tegemoet. Toen wist hij al, voor hij haar zag, dat zijn enige zuster Jaan daar was met een paar spruiten. Ze zat naast haar moeder; er was maar één kind, het jongste, een meisje van omstreeks een jaar oud, dat over de vloer kroop en er onbeschrijfelijk vies uitzag.

'Moeder - Jaan,' zei hij zijn groet.

'Gradus,' groette de moeder terug. Haar snelle ogen namen hem op, zoals zij dat altijd deed. Hij ging tegenover haar zitten en wachtte af wat zij zeggen zou. Het gebeurde meermalen dat hij er een kwartier zat voordat het eerste woord gesproken werd, maar die keer begon ze aanstonds te praten.

'Juffrouw Vergilles was schoon met haar zwarte zijden mantel, Gradus.

Carola was ook schoon en Wiesje was het schoonst van allemaal.'
Glimlachend knikte hij haar toe.

'Jan heeft schoon gezongen, hij zag er deftig uit, Gradus.'

Weer knikte hij, de glimlach bleef in zijn ogen.

'Willem had het kruis moeten dragen,' zei ze even later.

'Dat kon Willem toch niet,' antwoordde hij lachend.

Ze ging er niet op in. Schichtig keek ze in het rond, ze scheen zich niet op haar gemak te voelen. Dat gebeurde altijd als Jaan en hij er tegelijk waren, hetgeen zelden voorkwam.

'k Zal je een tas koffie geven,' stond ze op.

'Nee, moeder, ik kom recht van de koffie,' weerde hij af.

Ze gaf geen acht op zijn woorden. In een ronde kom goot ze drabbig-lauwe koffie, ze sneed er een snee brood bij, die ze besmeerde met vet. Hij nipte even aan de koffie, verder kwam hij niet. Hij was vies van zijn moeder, onophoudelijk kraste ze met haar scherpe nagels door haar dunne geel-grijze haren. Met geen mogelijkheid kon hij er toe komen, al jaren niet, om thuis een hap eten in de mond te steken. Het scheen haar niet meer op te vallen; iedere keer als hij kwam legde ze een snee brood naast de kom koffie op de vieze tafel voor hem neer. De moeder sprak niet meer, ze tuurde door het lapje grove vitrage de polder in. Het was er doodstil, want ook Jaan zei niets. Voorovergebogen zat ze te staren op haar gore handen, die rustten op haar schoot, waar de rijpende vrucht zwelde.

'Hoe gaat het, Jaan?' vroeg hij.

'Goed,' antwoordde ze dof en vinnig tegelijk. Even keken ze elkaar aan, hij zag de rood ontstoken ogen in het verlepte gezicht. Snel wendde zij zich weer af, maar hij zag toch de rosse gloed, die over haar gezicht trok. Hoe oud is ze, dacht hij. Vijf- of zesenzeventig. Ze zag er even oud uit als haar moeder, nog meer verlept en veel viezer, walgelijk vies was ze. Tien kinderen had ze gebaarnd en het elfde was op komst.

Toch was ze in haar jonge jaren niet onknop geweest. Een frisse levendige meid met felle ogen, waar de jongens letterlijk om vochten. Als ze toen op haar tellen had gepast, was ze voorzeker bazin geworden op een kleine boerenhoeve. Toen ze trouwen moest was het een openlijk schandaal geworden, omdat ze namen noemde van verscheidene jongens met wie ze had omgegaan. Pastoor van Houten was op een avond naar het molenhuisje gekomen om de zaak te regelen, hetgeen betekende dat ze trouwde met Nelis Kantelenberg, een doodarme daggelder, die bovendien schandelijk dronk.

Nooit was Hexspoor in haar huisje geweest aan de dijk en hij zou er ook nooit komen. Handen vol geld had hij haar door toedoen van zijn moeder gegeven, 't was gieten geweest in een bodemloos vat. In vele gesprekken had hij gepoogd haar bij te brengen, dat zij meer en meer wegzakte. 't Had niets gebaat. Op haar zedelijk gedrag was weliswaar niets meer aan te

merken, hetgeen verklaarbaar was, daar geen hond naast haar zou willen lopen. Maar hij begreep niet dat een mens zó diep kan wegzinken. Haar kot was als een varkensstal en ze leefden er als varkens. Tientallen keren had hij met Carola woorden over haar gehad, omdat hij telkens opnieuw weer wilde helpen.

'Ik gooi mijn geld niet in het drek,' zei Carola en zij had gelijk.

Weer werd hij bewogen door haar lot. Zijn hand gleed in zijn binnenzak, snel nam hij een tientje uit zijn portefeuille en gaf het haar. 'Laat het Nelis niet zien,' waarschuwde hij. Ze stak het geld tussen haar japon, danken ervoor deed ze niet.

Hij wilde weggaan, maar toen hij opstond kwam Nelis Kantelenberg met Gradaatje, een meisje van vijf jaar, het huisje binnen.

'Nelis . . . ' groette Hexspoor.

'Zo, meneer . . . ' antwoordde Nelis, ze keken elkaar even aan. De rode kop met de dikke neus en de fletse ogen gaf een indruk van stompzinnigheid.

Wat zal er uit de kinderen groeien, dacht Hexspoor. Nelis, de oudste, waarvan de vader indertijd had gezegd dat het zijn zoon niet was, was al getrouwd en het ging hem redelijk goed. Daarna was er ruime poos stilstand geweest. De oudste was nu achttien jaar, ze werkte als stoepmeid bij een boer en het leek er op dat ze het wilde katje in toom konden houden. De kinderen moesten er allemaal uit als ze van school af gingen, dat was de enige manier om er iets van terecht te brengen.

Pastoor van de Mandele zat er achter en hij werd er om uitgelachen. Van de Mandele had er achter moeten zitten vanaf het begin; die had Nelis omhoog kunnen stuwen in zijn goede ogenblikken. Hij had gehoord dat de pastoor de kinderen had laten afschrobben door een werkmeid van de pastorie, de laatste keer toen ze naar de catechismusles kwamen. Pastoor van Houten schold ze uit, hij sloeg er op met z'n zwarte stok als ze ondeugend waren en dat waren ze vrijwel altijd.

Gradaatje keek naar hem op. 'Ome Gradus,' fleemde ze.

Zijn hand lag even op haar hoofdje, het spichtige haar voelde kleverig aan. Hij glimlachte haar toe en zocht naar een geldstukje. Even aarzelde hij, gaf haar dan al zijn kleingeld, meer dan een gulden.

'Voor jou, Gradaatje. Delen met de anderen, hoor.'

Zijn vader zat nog naast de deur toen hij daarna snel het huisje verliet. Hij wuifde met de hand en zei een groet, die met een dof gegrom beantwoord werd.

Zijn hart was vol walging en medelijden toen hij dezelfde weg terugging. Wat is het vreemd, dacht hij, dat een zuster en een broer zozeer kunnen vervreemden van elkaar, in hetzelfde dorp waar ze geboren zijn. Hoe kan een mens zo afstompen door armoede en vervuiling. Het geld dat hij haar gaf zou ze misschien nuttig besteden. Waarschijnlijk was dat niet. Meermalen gaf hij haar en de kinderen deugdelijke kleren en na enkele weken zagen ze er uit als voddenzakken. Alleen het oudste meisje,

dat nu diende, zag er behoorlijk uit, hij had haar gezien die morgen bij het uitgaan van de kerk.

Zijn gedachten speelden een beetje en ineens liep hij te grinniken van binnenpret. Juffrouw Vergilles was schoon, Carola was schoon, Wiesje was het schoonst en zelfs Jan was schoon en deftig. De Vergillessen waren moeders wereld of beter gezegd, de Haanen waren dat. Iets anders had ze niet gezien van de processie.

Hoe simpel was ze geworden. Maar was ze dat niet altijd geweest? In zekere zin wel, het kringetje van haar interessen was uiterst klein. Vóór veertig jaar, toen hij loopjongen werd op de Bank van Lokeren en Weiszmann, schaamde zij zich al voor hem, omdat hij een platte boord wilde dragen, zoals de nette jongens in de stad er een droegen. Als ze later over hem sprak zei ze: 'Onze Gradus is knecht bij meneer de Graeff in de stad. Hij beurt er een schoon weekgeld, Carola Vergilles weet precies hoeveel het is.'

Hij lachte luid toen hij door de polder stapte. Het was ontzaglijk leuk: Gerard Hexspoor, al sedert jaren kassier met een salaris waar menig platelandburgemeester jaloers op kon zijn, was knecht bij meneer de Graeff, de directeur van de Bank.

Zijn knechtebaan in de stad benauwde haar niet, zelfs niet bij benadering had ze enige notie van zijn werkkring. Nee, wat haar confuus maakte, doodverlegen, was dat hij er bij liep als een echte burger. Misschien was ze in haar hart trots op hem, hij wist het niet, maar voor geen miljoen zou ze hebben kunnen zeggen dat ook hij schoon was die middag en deftig.

Hij vroeg zich af, telkens opnieuw, of hij nog hield van die oude mensen. Neen, dacht hij, zeer beslist niet. Zijn vader gromde terug als hij groette, geen onse tabak wilde hij rechtstreeks van hem aannemen. Zijn moeder was williger, goediger. Als hij haar wat gaf, en dat gebeurde dikwijls, legde zij het in de kast. Nooit gebruikte ze iets van de lekkernij waar hij bij was; hij vermoedde dat ze het weggaf aan Jaan of aan de kinderen. Nee, hij hield niet meer van de oudjes; zijn vader was hem volkomen onverschillig geworden en van zijn moeder was hij vies.

Toch ging hij iedere week een avond naar de Vergersteeg. Het was geen zware gang en evenmin ging hij er graag heen. Lang had hij gemeend dat zijn plicht als christenmens hem leidde, om tenslotte te erkennen, dat het dat niet kon zijn. Nee, het was sleur, anders niets. Sommige dingen zijn onweerstreefbaar, zei Dierse, of althans uiterst moeilijk te weerstreven. Zijn bezoek aan de Vergersteeg was een van die dingen, hij kon het niet laten.

De grote massa van het volk is ontstellend dom, zei de wijsgeer-papegaai Dierse op een andere keer. Wat zijn moeder en Jaan betrof, had hij volkomen gelijk, en in een adem kon hij de Haanen daaraan toevoegen. Domheid was de grondtrek van de vier vrouwen waar hij het naast aan ver-

want was. Er was echter een enorm onderscheid in de vorm van hun domheid. Zijn moeder was dom als een goed kind, dat weinig de school bezocht. Maar nooit had ze een ander mens leed berokkend met haar domheid. Jaan was ziekelijk dom, afgestompt, imbeciel. Weerzinwekkend was haar domheid, want ze schandaliseerde haar kroost dat ze zo welig baarde. Toch was dat het laatste dat hij haar verwijten zou. Zij werd ellendig door armoede en dronkenschap, haar geest werd aangetast, zoals het lichaam van een melaatse wordt aangevreten en verteert. Het was zo erg, dat daar helemaal niets aan te doen was.

De Haanen waren dom van huis uit. Hun kennis was gering, hun gezichtskring eveneens zeer beperkt, doch anders gericht. De Haanen waren trots, koppig en hard. Hun leven was wet voor henzelf en hun omgeving. Geen ogenblik kwam het ooit in hun trotse koppen op dat er mensen zijn met een andere mening dan de hunne. Zij gingen hun rechte gang en stoorden zich aan niemand. IJzersterk was hun gestel, vrijwel alle Haanen bereikten een zeer hoge leeftijd. Slim waren de Haanen bij hun domheid. Over geen enkel levensvraagstuk konden ze meepraten, maar kom niet aan hun centen. Nooit zag Hexspoor de oude vrouw papier en potlood gebruiken, toch was hij volstrekt overtuigd dat ze op de cent af wist hoeveel ze bezat op ieder uur van het jaar. Met Carola was het in dit opzicht anders gesteld. Zij was minder van houvast dan haar moeder, zorgelozer. Wat ze uitvoerde met zijn salaris, dat toch heel behoorlijk was, had hij nooit kunnen achterhalen. Hij, de cijferaar van professie, wist bij geen benadering hoe arm of hoe rijk ze waren. Het enige dat hij wist was, dat de kleerkasten stampvol hingen, de linnenkasten uitpuilden. De koopmanie van Carola was een van de onweerstreefbare dingen. Vroeger had hij gepoogd daar orde op te stellen. Het was mislukt, zoals vrijwel al zijn ondernemingen op Het Erf mislukt waren. Daarna paste hij zelf een bepaalde orde toe. Zijn laatste salarisverhoging had hij verzwegen en met het zakgeld dat Carola passend voor hem vond, had hij iedere maand een aardige sigarentent waar hij royaal zijn liefhebberijen van kon bekostigen en nog wat over kon houden. Veeleisend was hij niet, roken deed hij matig, drank gebruikte hij zelden. Maar hij ging graag nu en dan een reisje maken, hij hield van een concert, van een toneeluitvoering en iedere week ging hij minstens én keer naar de bioscoop, waar hij loge zat. Wat Carola verder uitspookte met zijn salaris, kon hem niets schelen. Niets kwam hij te kort en zijn pensioen was gewaarborgd. Neen, het waren stommelingen, vervloekelingen. Als hij zou mogen kiezen tussen Het Erf en de Vergersteeg, dan koos hij de Vergersteeg, Jaan inclusief. Maar hij had niet te kiezen, Het Erf was zijn home, zijn haven. Het Erf en de Haanen behoorden voor hem tot de onweerstreefbare dingen.

Toen hij voelde dat hij driftig werd, had hij de polderdijk bereikt. Boven op de dijk staande, en de onafzienbare polder inkijkend, besefte hij pas

goed hoever hij in gedachten had lopen sjouwen. De drift week voor begeestering. Duizendmaal had hij op de dijk de polder in staan kijken, doch zelden zag hij het landschap vóór hem zo schoon als die avond.

Aan de einder zakte de zon langzaam achter de aardlijn. Groot, vurig, rood. De stralenbundels verfden het land met een transparante gloed, de sloten waren als gouden baguettes, die velden van bronzig groen omlijstten. Er was bijna geen wind op de hoge dijk, een licht briesje slechts blies hem in het gezicht.

Gerard Hexspoor keek, onafgebroken bleef hij kijken. Naar het westen waar de zon dieper zonk, naar het oosten waar de stad in vuur leek onder te gaan. De bundels licht kaatsten in het glas der hoge huizen; glinsteringen, vuurvlekken tegen de donkere steenmassa. In het midden de majestueuze kathedraal, het hart van de stad, die het hart is van het land. De steen leek in het avondlicht rozig-geel, een merkwaardige kleur, die hij nooit eerder zag.

Toen de goudige gloed vervaagde, vergrijsde, liet hij zich neerglijden in het hoge gras. In zijn hoofd waren secondenlang geen gedachten, maar toen peinsde hij weer. Het waren geen bekommernissen die hem bezighielden, neen, hij dwaalde niet af, hij dacht alleen aan dat moment.

Plotseling schrok hij op, toen hij zag dat twee fietsers hem naderden op de dijk. Want hij herkende Sophie in het meisje. Er vonkte een guttig lichtje in zijn ogen, de voorpret om hetgeen er aanstonds zou gebeuren. Het was waarschijnlijk dat de kinderen, want ook de jongen leek hem nog een kind toe, deze stille weg hadden gekozen om hun rendez-vous te beëindigen.

Even weifelde hij wat hem te doen stond. Zich verbergen kon hij niet. Twee mogelijkheden had hij: de rug naar hen toewenden en veinzen hen niet op te merken, of opstaan en hen tegemoettreden. De gewoonte lang te weifelen, zo lang dat hij niet meer in volle vrijheid beslissen kon, bracht hem ook die keer weer in moeilijkheden. Toen hij opsprong, besloten niet te veinzen, was het al te laat. Hij stond recht voor Sophie, die hevig schrok. Zo snel sprong ze van haar fiets, dat ze zich niet staande kon houden, en daar lag ze languit in het gras.

Hij hielp haar opstaan, zag de vinnige woede in haar ogen. Ze keerde zich van hem af om haar fiets overeind te zetten.

'Heb je je pijn gedaan?' vroeg hij vriendelijk.

Ze gaf geen antwoord, schreiend wendde zij zich van hem af. Hij begreep haar. 'Ik ben hier toevallig,' zei hij. 'Ik had jullie niet opgemerkt.' En toen hij merkte dat dit haar opluchtte, vroeg hij: 'Wie is dat? Een jongen uit de stad?'

'Een broer van een vriendin,' zei ze zachtjes. 'Hij vroeg of hij mij naar huis mocht brengen.'

'Waarom namen jullie niet de grote weg?' vroeg hij plagerig. 'Laat die jongen hier komen. Wat staat hij daar voor evenveel te kijken.'

Sophie hief haar hand op om de jongen te wenken, maar zei toen zachtjes: 'Zult u het niet aan moeder zeggen, vader?'

Daar schrok hij van, er kwamen rimpels in zijn voorhoofd en zijn mond verstroefde.

'Zult u het niet zeggen, Paatje?'

Paatje. Zo noemde ze hem toen ze een kleuter was.

'Laat die jongen hier komen,' zei hij een beetje stroef. Ze wenkte de jongen en hij kwam naderbij. Hexspoor ging hem een stap tegemoet.

'Harrie, dit is mijn vader,' stelde Sophie hem voor.

Hexspoor knikte vriendelijk. Een keurige jongeman, groot, knap en verlegen. Hij stak zijn hand uit: 'Dag Harrie. Hoe heet je verder?' vroeg hij.

'Harrie Bolsius, meneer Hexspoor.'

'Bolsius? Uit Den Bosch? Van de Middenstandsbank?'

'Juist, meneer Hexspoor.'

'Ha, ik ken je vader goed.' Daar ging hij op door, met weinig woorden praatte hij de verlegenheid weg. En weer zei hij: 'Ik had jullie niet opgemerkt. Ik zat zo'n beetje te doezelen. Dat doe ik graag, dat weet Sophie wel.' Het gesprek nam snel een einde en Sophie zei:

'Ik ga met vader mee, Harrie. Je bent bedankt voor je gezelschap.'

'Wat waren jullie van plan?' vroeg Hexspoor.

'Wij waren op weg naar het veer, vader. Harrie wilde over Ammerzoden terugrijden.'

'Doe dan wat jullie van plan waart,' lachte hij. 'Maar niet verder dan het veer, dan ben je nog voor donker thuis.' Hij gaf Harrie Bolsius een hand: 'Groeten aan je vader en moeder,' zei hij hartelijk. Sophie kreeg een klopje op de schouder voor hij de dijk afliep. Hij keek niet om, de juichende groet van Sophie hoorde hij niet meer.

Met grote passen sjouwde hij door het gras tot hij de polderweg te pakken had. In zijn ogen bleef de pret glinsteren. Zo'n kind, zó vinnig; ze dacht dat hij haar bespiedde. Hoe kwam ze erbij? Haar angstige vraag, niets aan moeder te zeggen, beviel hem niet. Zij trok openlijk partij voor hem en toch was ze bang; velen waren bang voor de Haanen, doch alleen de stommelingen. Hij had haar mee moeten nemen naar huis, maar dat had hij niet gedaan. Daarmee had hij zich prijsgegeven, hij was gevangen in de eerste liefdesaffaire van zijn liefste dochter. Ze zou daarom nog meer van hem gaan houden en hij zou verliezen aan respect. Want zij begreep de verhouding thuis niet tot in de kern; zelfs niet bij benadering besefte ze iets van het verdriet dat hij leed. Had hij die kinderen het afscheid mogen onthouden, dat toch de climax moest zijn van hun heerlijke fietstocht op die prachtige zomeravond. Hand in hand en misschien durfde die jongen Sophie te kussen. Natuurlijk zou hij dat durven en dat was ook heel goed. Nee, het is niet aan mij het minnekozen af te schaffen en het moet toch eens beginnen. Achttien jaar was Sophie, ze was niet bepaald te laat. Maar als Carola het wist en als de oude vrouw er achter kwam . . .

Toen hij thuiskwam trof hij daar Arnoud Haanen, de enige broer van juffrouw Vergilles, met z'n vrouw, tante Machteld. Om Arnoud zat in zijn rieten leunstoel tegenover z'n zuster. Met de ellebogen op tafel geleund, de hoofden dicht naar elkaar gebogen, voerden ze op gedempte toon een schijnbaar hoogst belangrijk gesprek. Schijnbaar inderdaad: Hexspoor wist, ook al kon hij van het gemompel geen woord verstaan, dat het gesprek tussen de beide Haanen een onnozele bezigheid was. Ze maakten de indruk twee samenzweerders te zijn, die hun plan de campagne opstelden. Waren ze bezig hun dorpsgenoten erdoor te halen? Hexspoor deed geen moeite zijn gehoorapparaat in te schakelen, hij wist het zo ook wel. Zij waren niet bezig een plan op te stellen, ieder had zijn eigen zaken en de een bemoeide zich nooit met de ander; en roddelen deden de Haanen niet, dat was een van hun goede kanten.

Ze deden niets anders dan elkaar hun eenvoudige dagelijkse ondervindingen te vertellen, vanaf de onnozele tot de alleronnozelste toe. Al meer dan vijfentwintig jaar had Hexspoor deze samenkomsten gezien op Het Erf. Vroeger bracht de molenaarsweduwe vaak een tegenbezoek aan haar broer, die twee dorpen verder de Langstraat in woonde. Sedert zij zich niet goed meer kon bewegen, gebeurde dat niet dikwijls meer, maar wel gingen ze samen graag op bezoek bij hun zuster, Mère Clementine. De Haanen waren erg familieziek. Een enkele keer nam Carola deel aan het gesprek. Echter niet vaak en altijd maar heel kort, geregeld en lang scheen niet te mogen volgens het Haanen protocol. Tante Machteld kwam er nooit aan te pas, ofschoon zij vrijwel altijd haar man vergezelde naar Het Erf. Zij was een gezette matrone, met een gaaf gevormd gezicht, ze maakte de indruk van onbekommerdheid en slaperigheid. Veertig jaren huwelijksleven met Arnoud Haanen hadden haar niet doen bezwijken, integendeel, haar teint was nog fris ondanks haar vijfenzestig jaren; en de grijze haren onder de grote hoed hadden een fraaie gezonde glans. Haar persoonlijkheid, zo zij die ooit bezeten had, was volledig ondergegaan in die van Arnoud Haanen.

Jaloers was hij soms op haar kalmte, haar wijze berusting, haar ongedwongen lach, ondanks dat Arnoud Haanen haar in de loop der jaren vervormde tot er niets was overgebleven van haar eigenheid. Nee, dacht hij, zij is niet opstandig zoals ik, zij zal niet sterven aan hartverlamming, zoals de molenaar Vergilles dat overkwam.

Hij nam een stoel en ging naast haar zitten, vriendelijk knikte hij haar toe. Een glimlach maakte haar fraai gezicht nog vriendelijker toen ze teruggroette. Ze boog zich naar hem toe om te zeggen: 'Carola is naar bed gegaan, Gerard. Ze had hoofdpijn.' Hij had haar niet helemaal verstaan en snel schakelde hij in.

'Ziek, tante Machteld?'

'Ze had hoofdpijn, van de hitte waarschijnlijk.'

' 't Was heet vandaag,' beaamde hij.

'Jan en Sophie zijn nog niet thuis,' lichtte zij hem verder in.

'Sophie zal er zo zijn, ik heb haar gezien, tante Machteld.'

Daarmee waren zij door hun woorden heen. Of beter gezegd, hij had nog wel een poosje willen praten. Maar ze zweeg. Hij zag aan de manier waarop zij zich van hem afwendde, dat ze niets meer zou zeggen. Hij begreep: de volmaakt gedresseerde tante Machteld sprak niet als de Haanen spraken. Als het onderhoud was geëindigd, kwam er nog wel een kans. Hexspoor kende de gewoonte van Arnoud Haanen om plotseling het gesprek met zijn zuster af te breken, om zich in zijn volle breedte te wenden tot de overigen.

Zij moesten dus wachten. Hij had niet de minste interesse voor hetgeen broer en zuster elkaar toefluisterden, soms heel zachtjes, dan weer wat luider, en toch spande hij zich in om te verstaan wat ze zeiden. Het was precies als altijd, een reeks verhalen zonder kop of staart. Hij vertelde omstandig dat hij in een winkel in de stad een overhemd had gekocht waarbij de verkoopster hem heel handig een zelfbinder had weten aan te smeren.

Het verhaal was nog niet helemaal uitverteld, toen Sophie binnenkwam met een hoogrode kleur van het snelle fietsen. 'Dag oom Arnoud, dag tante Machteld.' Haar stem klonk hoog en gejaagd. Ze pakte een stoel en kwam bij de tafel zitten.

'Fuut! Wat ben ik moe, ik heb gereden als een razende Roland.'

'Je bent te laat,' gromde de grootmoeder

Zich bukkend en prutsend aan de veter van haar schoen, mompelde Sophie iets, keek dan schuin naar haar vader, die haar een knipoogje gaf.

Arnoud Haanen zette zich recht. 'Ik vertel je later wel hoe het afliep, Sophie,' zei hij en wendde zich dan tot z'n nichtje. 'Ben je moe, kind? Dat is gezond, dan slaap je goed vannacht.' Hexspoor kreeg ook een knik: 'k Heb je gezien vanmiddag. Je moet in 't vervolg je rug strekken als je weer 't baldakijn draagt. Je liep erbij als een oud mannetje.'

Hexspoor lachte een beetje schaapachtig. Niet van verlegenheid, dat vette stuk onbenulligheid kon hem niet intimideren. Maar hij weifelde weer welk antwoord hij zou geven, nietszeggend of scherp. Zoals altijd weifelde hij te lang en daarom zei hij niets.

Arnoud wilde nog meer opmerkingen maken, doch zijn zuster vroeg: 'Een borreltje, Arnoud?'

'Ja, Sophie, een tikkertje op de avond zal wel smaken.'

Toen de oude vrouw zich ophees, zei hij bruusk: 'Blijf zitten, Sophie, zij kan het wel pakken, ze weet onderhand wel de weg in de kast.'

Machteld Haanen stond onmiddellijk op, doch de oude vrouw wees haar terug: 'Toe maar, ik kan het wel. Brandewijn of klare, Arnoud?'

'Klare, Sophie, natuurlijk klare,' lachte hij.

Toen ze hem zijn glas had volgeschonken en de fles weggezet, vroeg Machteld verlegen: 'Belieft Gerard niet een glaasje, Sophie?'

Hexspoor kleurde van woede.

'Nee!' zei hij luid en vlijmend scherp, 'om tien uur 's avonds drink ik geen jenever meer. U misschien, tante? Een glaasje boerenjongens?' hij wist dat ze daarvan hield. Hij liep naar de kast en kwam terug met de drank.

'Jij ook een glaasje, Fietje?'

'Nee,' gromde de oude vrouw.

'Ja,' zei hij bars. 'Ze is achttien jaar, ik vind het goed.'

Zijn kaken stonden strak gespannen, zijn ogen gloeiden. Er ging iets van hem uit dat Machteld en het meisje het weigeren belette en ook de Haanen waren er van onder de indruk. Zo dronk Arnoud z'n klare en Machteld en Sophie hun boerenjongens, onder diepe stilte. Hexspoor zat voor zich uit te kijken, verbeterd, somber; hij zag niet dat de grote verbaasde ogen van Arnoud Haanen voortdurend op hem gevestigd bleven. Even later, toen Sophie naar bed was gegaan, begeleidde hij oom Arnoud en tante Machteld naar de brik; het jonge paard stond te trappelen van ongeduld.

'Je was nogal kort aangebonden, Hexspoor?' zei Arnoud Haanen.

Moet ik daar antwoord op geven? overwoog hij. En welk antwoord? Weer weifelde hij te lang. Haanen was hem voor.

'Je moet zelf weten wat je doet, maar ik ben het met mijn zuster eens, dat sterke drank niet goed is voor een meisje van achttien jaar, zeker niet op de avond.'

Toen weifelde hij niet meer: 'Is het voor tante Machteld en voor mij ook niet goed?' blafte hij.

Weer zag hij de verbaasde ogen van Arnoud Haanen, die zich snel afwendde en op de brik klom. Hij was ontstemd.

Hexspoor stoorde er zich niet aan. Deze Haanen was een man, hij moest zich maar eens uitspreken: 'U geeft geen antwoord,' drong hij aan.

'Je wilde niet, Hexspoor,' snauwde oom Arnoud.

'Werd het mij aangeboden?'

'Je kunt het toch nemen als je wilt.'

'Werd het tante Machteld aangeboden?'

'Kom, we gaan,' gromde de graanhandelaar. Hexspoor hielp tante Machteld op de brik. Ze dankte hem daarvoor met een vriendelijke klop op zijn schouder.

'Tot ziens, Gerard. Kom het bij ons maar eens terughalen.'

Hexspoor keek de brik na, die snel de holle weg inreed. Hij was niet boos meer, in zijn ogen vonkte de pret. Wat was die lelijke goffert verlegen. Maar hij kreeg hem niet tot een bekentenis van ongelijk, dat was bij de Haanen nu eenmaal uitgesloten.

Toen hij terugkwam in de woonkamer, stond juffrouw Vergilles in het midden van het vertrek, met het gezicht gewend naar het kabinet. Roerloos, als een beeld van bruinrode klei; het leek alsof ze op weg van haar stoel naar het kabinet plotseling tot stilstand was gekomen, alsof ze was versteend.

Ze is niet goed geworden, dacht hij, doch voor hij een vraag kon stellen zette zij zich weer langzaam in beweging. Zonder hem aan te zien zei ze: 't Is morgen vaders sterfdag. De mis is om zeven uur.'

Ze sjokte verder en hij plofte in z'n stoel, verbaasd en geërgerd. Hoelang was het geleden dat ze rechtstreeks het woord tot hem richtte? Verscheidene jaren.

Op de sterfdag van Vergilles liet ze een mis lezen en verder nog iedere maand een keer. Nooit sprak ze over de molenaar, die naar menselijke berekening veel te vroeg was gaan hemelen. Toch scheen het dat ze vaak aan hem dacht en veel voor hem bad, want hij zag haar vrijwel altijd met de rozenkrans in haar handen.

Vaders sterfdag. Heel duidelijk zag hij in zijn geest de molenaar, toen deze, jaren geleden, sidderend van drift hem toeschreeuwde: Overal kan een man tegen vechten, behalve tegen domheid! Hij zag hem in de kist liggen, fors, levenloos. In enkele minuten werd hij ontkracht. En weer sidderde door heel zijn wezen een golf van angst en tegenzin. Want, bekende hij zichzelf zoals hij dat al tientallen keren had gedaan, misschien is mijn houding niet juist. Hij had een hevige hekel aan de Haanen, die hem honderdmaal en vaker vernederden; een hekel, die soms de beklemming kreeg van haat. Toch leefden zij hun eigen leven, ieder voor zich: Arnoud, de oude vrouw, Mère Clementine en, in mindere mate, anders, ook zijn vrouw. Misschien zijn zij zich nooit bewust dat zij mij zeer doen. Misschien voelen zij zich evenzeer bezeerd door mij, als ik mij laat gaan in mijn driftbuien. Hun verstand is niet groot, de horizon van hun verbeelding ligt heel dichtbij; ze missen het vermogen te kunnen zien dat andere mensen anders geaard zijn dan zij. In zijn overpeinzingen werd hij gestoord door zijn zoon Jan, die nogal luidruchtig binnenkwam. Aantonsds schakelde hij zijn apparaat in.

'Is alles naar bed?' vroeg Jan die naar de kast liep. 'Er staan twee borden pap. Heeft u nog niet gegeten?'

'Nee,' glimlachte hij. Hij was het vergeten.

Jan zette de borden pap op tafel en ze aten samen.

'Waar ben je geweest?' vroeg Hexspoor.

'In Den Bosch. Gezellig dispuut gehad. 't Ging er Spaans toe.'

'Met collega's? Waarover disputeerden jullie?'

'Er was een vent, die een studiereis heeft gemaakt naar verscheidene scholen in Frankrijk. Hij vertelde ervan en daarna hebben we heftig geboomd over het voor en tegen der moderne stromingen in de pedagogie.'

'Wat vertelde hij ervan?' Het interesseerde hem wel niet bijzonder, maar hij deed altijd moeite om met Jan tot een vertrouwelijk gesprek te komen, hetgeen nooit lukte. Het scheen dat hij uit jaloezie of onbewust altijd speurde bij Jan naar sporen van Vergilles of Hexspoor geaardheid. Ook die keer kreeg hij weer de kous op de kop. De jonge onderwijzer glimlachte een beetje hautain en eigenwijs, toen hij antwoordde: 'Daar

zal ik u maar niet mee vermoeien, dat gaat u toch boven uw pet.'

Even later sloot Hexspoor de deuren en blinden en ging naar de slaapkamer, heel zachtjes met z'n schoenen in zijn hand. Het licht ontstak hij niet, in het bleke maanlicht kon hij de wekker wel op half zeven zetten. Zonder geruis te maken kleepte hij zich uit, voorzichtig de dekens optillend schoof hij in bed.

Om dan te ervaren dat zijn voorzorgen niet nodig waren geweest, Carola sliep niet. 'Bid maar zelf,' gromde ze. 'Ik heb al gebeden.'

Hij was vergeten dat Carola de bokkepruik nog op had. Hij moest alleen bidden; een zeldzame inbreuk op een goed gebruik dat zich al meer dan vijftig jaar had gehandhaafd. Op vele avonden was het een schoon gebruik, dat hen verlichtte en bemoedigde als ze zorgen hadden, en hun trouw had beklonken; op andere avonden, als ze ernstige onenigheid hadden gehad, was het een dorre bezigheid. Toch kon hij de keren aftellen van zijn tien vingers dat ze niet samen hadden gebeden. Carola was er mee vergroeid en hij hield niet van inbreuk op traditionele gewoonten.

Voor hij begon aan z'n avondgebed deed hij nog een poging tot verzoening: 'Oom Arnoud en tante Machteld zijn hier geweest,' zei hij vriendelijk.

Hij hoorde een dof gemompel aan z'n beste oor.

'Ik heb de wekker op half zeven gezet,' ging hij door. 'Schud je me wakker als ik er doorheen slaap?'

Het gemompel was er weer, het had een nog knorriger klank.

'Heb je nog hoofdpijn?' probeerde hij het voor de derde maal.

'Ja! Dat is jouw schuld, Hexspoor!'

Dat wist hij dan ook weer. Hij dacht erover na; weifelend wat hij moest doen, spreken of zwijgen, lag hij een paar minuten naar de donkere hemel te kijken waar slechts enkele sterren in geprikt waren. Hij besloot te spreken en keerde zich een halve slag om, zodat hij met zijn gezicht naar het hare gewend lag. Hij zei: 'Luister nou eens, Carola. Je hebt gelijk, ik ben te driftig geweest. Maar wees dan toch redelijk. Ik wilde graag een dutje doen na het eten en ik had volop tijd om me klaar te maken voor de processie. Dat heb ik toch heel kalm en duidelijk gezegd.'

Prompt kwam het antwoord zonder woorden. Met veel energie en zeer snel keerde zij zich om. Met de volle zwaarte van haar groot lichaam perste ze hem in de smalle streep tussen haar brede rug en de beddeplank. Z'n ribben kraakten, een ziedende drift schoot omhoog, een serie godversaverde door z'n geest. Onmiddellijk beheerste hij zich. God vergeef mij . . . Ze is niet stommer of wijzer dan ze is. Ik zal bidden, ik heb vanmiddag beloofd dat ik me zal matigen.

Toen voelde hij dat de berg week en hij vond zijn goede plaats.

Eerst bidden en dan slapen tot half zeven, morgen is het vaders sterfdag. Het scheen dat de schok z'n slaapcentrum had beroerd. Vóór hij de acte van geloof ten einde had, sliep hij vast en vredig.

Omstreeks acht uur in de morgen daverde Gerard Hexspoor op zijn zware motor de dam af, de holle weg in, en bijna zonder vaart te minderen nam hij zijn draai, de grote weg op, naar de stad.

Van zijn veertiende tot zijn achttiende jaar ging hij te voet naar zijn werk: twee uur lopen, 's morgens en 's avonds. Van zijn achttiende tot zijn twintigste jaar fietste hij. Daarna kocht hij een tweedehands motor, die het tien jaar uithield. Toen was hij getrouwd en rijk genoeg om zich een zware Indian aan te schaffen. En nu wilden ze hem, vooral Sophie drong daar erg op aan, een kleine auto aanpraten. Maar auto's zijn duur en hij hield van z'n motor.

Hij reed als een volleerd coureur, met enorme vaart op de rechte weggedeelten, volkomen rustig al was hij doof. Steeds reed hij aan de veilige rechterkant, geen enkel risico nam hij in de bebouwde kom van het dorp. Het was zijn trots dat vriend en vijand - hij had meer vijanden dan vrienden, vooral stiekeme vijanden - zijn onbetwistbaar meesterschap als motorrijder erkenden.

Hij droeg een leren motorjas, een leren kap, die tot op z'n schouders afhing, en een linnen broek met aangeknippte schoenstukken; aan een riem om z'n nek hing z'n actetas, waarin zelden iets anders geborgen was dan zijn broodtrommeltje. Iedere dag had iets feestelijks, omdat hij altijd het gevoel had dat de Hertogstad hem ontving als een gast. Dat was merkwaardig: het grootste deel van zijn leven bracht hij in de stad door en toch was hij geen stedeling geworden; hij woonde in zijn dorp en toch was hij geen dorpeling gebleven. Zijn dorp zou hij niet kunnen missen, de stad evenmin.

Hij had iets van een salamander, een water- en landdier, zoals de vroegere burgemeester van Den Bosch, Frans van Lanschot, het zo spits uitdrukte, toen hij een monumentje onthulde, dat onder meer zo'n beest voorstelde. De burgemeester bedoelde er iets anders mee, want hij sprak tot z'n geliefde Bosschenaren, maar Hexspoor meende, dat de vergelijking op hem nog beter van toepassing was.

Op die septembermorgen was hij bijzonder goed gemutst, want er ging iets gebeuren op de Bank waarvan hij voorvoelde dat het prettig zou zijn, al wist hij bij geen benadering wat het kon wezen. Meneer Wenink-Drigge, de President-Commissaris, zou komen. Dat was op zichzelf niet bijzonder, meneer Wenink-Drigge kwam wel vaker zich persoonlijk van de gang van zaken op de hoogte stellen.

Bij zulke gelegenheden mocht hij meestal even op het directiekantoor komen om meneer een hand te geven en daarna onder leiding van meneer de Graeff op uiterst summiere wijze verslag te doen van zijn werkzaamheden. Meneer Wenink-Drigge luisterde oplettend toe, knikte meestal goedkeurend, hij kreeg weer een hand en het geval was afgewerkt. Feite-

lijk was het iedere keer een bespottelijke vertoning. Van vrijuit spreken was geen sprake; Wenink-Drigge vroeg en de Graeff zei hem zo ongeveer voor wat hij antwoorden moest. Het zou ook weinig zin gehad hebben vrijuit te spreken. De President-Commissaris wist van bankzaken ongeveer niets af. Alleen het eindcijfer van de winst- en verliesstaat interesseerde hem.

Maar die morgen was het anders gesteld. Meneer de Graeff zei nooit te voren dat meneer Wenink-Drigge zou komen, misschien wist hij het zelf niet. Die keer had hij het gezegd en hij had er, verlegen glimlachend en heel vluchtig, aan toegevoegd, dat hij moest zorgen er keurig uit te zien. Nog voelde Hexspoor de gloed van het bloed dat hem naar de kaken steeg, toen de directeur die opmerking maakte. O, hij wist het wel; ook zijn kleding, zijn uiterlijke verzorging had iets tweeslachtigs: hij was geen stadse heer en hij was geen boer op z'n zondags. Zijn costuums waren behoorlijk van kwaliteit en hij had er voldoende. Maar hij zag er niet verzorgd uit. Er was zelden een vouw in zijn pantalon, zijn schoenen werden nooit gepoetst als hij het zelf niet deed, zijn overhemden en dassen harmonieerden niet bij zijn costuums. Hij had er weinig kijk op, nooit had hij zich druk gemaakt over z'n uiterlijk.

Carola zorgde voor z'n garderobe. Ze deed dat op degelijke wijze en met gering onderscheidingsvermogen, hetgeen verbazingwekkend was, daar zij zichzelf uitstekend wist te kleden. Ook in dat opzicht was er verschil tussen een Haanen en een Hexspoor. Jan werd behandeld als een volbloed Haanen, de jongen mocht zelf kiezen welke costuums hij wilde dragen, hij liet ze maken bij een van de duurste kleermakers uit de stad.

Voor hem kocht Carola ieder jaar een coupon aan de deur van een Tilburgse leurder in wollen stoffen. Soms blauw, soms grijs, soms bruin; het lag er aan wat de man toevallig bij zich had en wat Carola toevallig mooi en goed vond. Ze kocht niet klakkeloos; Carola en haar moeder hadden al zoveel jaren coupons gekocht, dat ze wisten te onderscheiden in kwaliteit.

Luxe hoefde het niet te zijn en ook kleur en dessin waren bijkomstigheden, die minder ter zake deden. Als de stof maar sterk was. Dan werd hij naar Toon Verbraak gedirigeerd. De man, die de zeventig al gepasseerd was, werkte nog even prima als toen hij voor vijftig jaar zich zelfstandig vestigde, en hij sneed nog steeds dezelfde coupe als hij sneed omstreeks negentienhonderd. Korte jasjes hoog in de oksels, strak in de taille, met korte smalle revers; en broeken, die altijd aan de korte kant waren en altijd trokken in het kruis.

Zijn nieuwste kostuum, dat hij die morgen voor het eerst droeg, was roodachtig-bruin van kleur, met een streepdessin in grijs en donkerblauw. Het was het mooiste kostuum dat hij ooit gemaakt had, zei Verbraak. Chique, deftig en oersolied.

Toen Hexspoor zijn motor had geplaatst onder het afdakje op het ach-

terplaatsje van de Bank, en zijn motorpak had weggeborgen in de garderobe, liep hij in de gang juffrouw Twenkel tegemoet.

'Goedemorgen, juffrouw Twenkel,' groette hij vriendelijk.

'Goedemorgen, meneer Hexspoor,' groette ze terug. Ze bleef staan, pakte hem bij de arm en zei spontaan: 'Goeie hemel, wat hebt u nou voor een apenharen pak aan?'

Lummelig stond hij te grinniken: 'Is het weer niet goed? Zeg er alstublieft niets over,' smeekte hij bijna, 'anders word ik weer geplaagd zonder eind.'

De plaaglust bleef in haar ogen toen ze het hoofd schudde en half luimig, half ernstig zei: 'U maakt het er naar, dat ze u plagen. Welke man, die de vijftig gepasseerd is, koopt zo'n costume? En daar betaalt u vermoedelijk nog een heel bedrag voor?'

Daar werd hij doodverlegen van: bij geen benadering wist hij wat het costume gekost had. Daarom zei hij een beetje kortaf: 'Hoor eens, juffrouw, plagen op zo'n toon vind ik niet leuk meer.'

Daar schrok ze van. 'Neem me niet kwalijk, meneer Hexspoor.' Ze bloosde, maar durfde toch nog te zeggen: 'Het klinkt misschien wat cru, ik heb er niets mee te maken, maar ik kan niet uitstaan dat u er bij loopt als een vogelverschrikker.'

Daar werd hij kregelig van: 'Maak het nou,' zei hij kwaad.

'Als een dwaas,' hield ze aan. 'Het costume staat u niet en bovendien draagt u er een overhemd bij en een das . . . U hebt helemaal geen smaak.'

Alexander Dierse kwam de gang op. 'Hallo, Hexspoor,' groette hij joviaal. 'Môgge, juffrouw Twenkel,' zei hij niet onvriendelijk, doch met een ondertoon van geringschatting.

Dierse had ook een nieuw costume aan, een schitterend pak van grijze stof, prachtig van kleur en dessin, gesneden door een meester coupeur. Hij droeg er een lichtgrijs overhemd bij met een fraaie zelfbinder in grijze en blauwe tinten. Ook zijn asblond haar had een grijzige glans, zelfs z'n gezicht was grijsachtig. Dierse, die de grootste zorg aan z'n uiterlijk schonk, meende dat de tailleurs uit de Hertogstad niet goed genoeg voor hem waren; hij liet zich kleden door een Haagse kleermaker.

Een knappe, slanke, vriendelijke man leek Alex Dierse, toen hij daar stond in de brede, fraai betegelde gang van het bankgebouw. Hij had een opmerkelijk gezicht; smal aan de slapen, een hoog ovaal voorhoofd, goed gevulde wangen en brede kinnebakken, kleine witte tanden, grijze ogen en fraai golvend haar.

'Als z'n smoel van chocolade was, zou het een mooi paasei zijn,' zei Greet, de vinnige vrouw van Gevers, de concierge, die hem niet kon luchten of zien omdat hij haar de keuken had uitgewerkt. 'Zogenaamd omdat ik het te druk had met mijn ander werk, maar in werkelijkheid omdat hij vies van me was.'

Daarna werd juffrouw Twenkel met het werk in de keuken belast, tot aller genoegen. Greet was inderdaad een beetje slordig. De keuken betekende

niet veel. 's Morgens een kopje koffie voor een twintigtal mensen, 's middags een kopje thee. En zij zorgde voor de overblijvers. Dat waren er meestal drie: Hexspoor, Gielisse en juffrouw Twenkel zelf. Ze bakte een eitje als de heren dat beliefden en nu en dan, als Hexspoor in een royale bui wilde trakteren, bakte ze biefstuk in beste boter.

Als het slecht weer was, speelden de heren een partijtje schaak, dat somtijds meerdere dagen duurde en vrijwel altijd door Hexspoor gewonnen werd. Toch was Gielisse geen kruk, integendeel, hij was een goed speler, dat jaar zelfs kampioen van zijn club. Hij had de kassier schaken geleerd, ondanks het feit dat deze weinig voelde voor het spel. Hexspoor las liever een boek in het middaguur. Doch toen hij zag dat zijn jonge collega, die niet van lezen hield, zich gruwelijk verveelde, gaf hij toe.

Het resultaat was merkwaardig. Onmiddellijk begreep hij het spel tot in de kern. Gielisse had geen vijf partijen meer van hem kunnen winnen. Niet alle dagen schaakten ze. Nee, Hexspoor kon zijn lectuur niet missen. Bij voorkeur las hij detectiveverhalen, doch ook andere boeken versmaadde hij niet. Feitelijk las hij rijp en groen. Hij las alleen om het verhaal te kennen; de belevingen der sujetten onderging hij als was hij er zelf in betrokken. Om diezelfde reden ging hij graag naar de bioscoop; enkele uren te vertoeven in een andere wereld was hem een groot genoegen.

Honderden films had hij gezien in de loop der jaren, honderden boeken had hij gelezen. Met geen mogelijkheid zou hij hebben kunnen zeggen of zijn gedachtengang en zijn mentale gesteltnis er door beïnvloed waren.

Sedert juffrouw Twenkel Greet had opgevolgd in de keuken, was daar enige verandering in gekomen. Ze praatte met Hexspoor over de boeken, die hij haalde in de bibliotheek en ook haar liet lezen. Dat spaarde haar enkele dubbeltjes uit iedere week; ze stond alleen op de wereld en haar salaris was maar heel matig. Ze wees hem het onderscheid tussen de auteurs, ontrafelde intriges en zei haar mening over de sujetten. Vrijwel altijd was hij het met haar eens, want hij gaf zich niet de moeite er in dat opzicht een eigen mening op na te houden. Zo kreeg ze enige invloed op hem, hij begon te begrijpen dat het boek in vele gevallen nog een andere functie vervult dan alleen enkele uren verpozing te geven aan de lezer.

Op mooie dagen wandelden ze in het middaguur door de Bossche straten of door het plantsoen. Dat gebeurde echter niet dikwijls. Hexspoor hield er niet van met drieën door de stad te slenteren. Hij liep graag even de kathedraal binnen en het hinderde hem als de liberale Gielisse hem daarover uitlachte. En juffrouw Twenkel was niet katholiek.

De komst van Dierse maakte een eind aan het onaangename gesprek met juffrouw Twenkel. Ofschoon, het bleek in andere vorm door te gaan. Want hij zag dat Dierse hem in een snelle blik opnam, hij zag ook de spotlightjes nog in de ogen van zijn collega voor die het hoofd afwendde. Slechts een fractie van een seconde, lang genoeg echter om hem een gevoel

van onbenulligheid bij te brengen. Dat was merkwaardig voor zijn leven op de Bank. Als thuis de Haanen hem vernederden, steeg aanstonds de drift in hem op; als hij op de Bank geplaagd werd, werd hij verlegen en kreeg hij een gevoel van minderwaardigheid.

Voor beide vormen had hij in de loop der laatste jaren het juiste verweer gevonden. Thuis beheerste hij zich zo goed hij kon, duldde en vereenzaamde; op de Bank glimlachte hij, zweeg en ging zijn gang. Op de Bank werd hij door iedereen ten zeerste geacht en hij had de sympathie van allen, want hij was onkreukbaar, zeer bekwaam en een goed collega. Het geplaag op de Bank raakte alleen de buitenkant en daarop was inderdaad enige aanmerking te maken, erkende hij met grimmige zelfspot.

Apenharen costuum, zei juffrouw Twenkel. Haar oordeel was aangepast aan zijn eigen mening. Honderden keren als hij voor de scheerspiegel stond, grijnsde hij zichzelf toe, dat hij een mooie rooie aap zou zijn als hij een aap was.

Omstreeks tien uur was het grote moment gekomen. Hexspoor was bezig met zijn werk, toen hij opmerkte dat zijn assistenten onrustig werden. Toen hij opkeek zag hij Dierse langs zich heensnellen naar de vestibule met haar weelderige gebeeldhouwde deuren en lambrizing. Hij begreep het en meteen zag hij het ook. Dierse boog correct voor de hoge, schrale gestalte van de President-Commissaris en stak zijn hand uit om diens actetas over te nemen.

Ja, hij mocht de actetas dragen. Met een zalige glimlach op z'n mooi paaseigezicht, volgde hij meneer Wenink-Drigge langs de vele bureaus naar het directiekantoor.

'Môgge,' groette Wenink-Drigge joviaal in het voorbijgaan, maar hij keek over alles en iedereen heen. Hij glimlachte tegen meneer de Graeff, die blijkbaar gewaarschuwd door deze of gene, snel uit zijn kantoor was gekomen. Dierse mocht mee tot de drempel, waar hij de tas aan de directeur moest overgeven. Onmiddellijk daarna gloeide de rode neonbuis boven de deur van het directiekantoor.

Het wordt gewichtig, zeiden de heren van achter hun bureaus met de ogen tot elkaar.

De spanning nam nog toe, toen een kwartier later de telefoniste de heren Hexspoor en Dierse het bevel doorgaf op het directiekantoor te komen.

Wat zullen we nu hebben? dacht Hexspoor. Dierse en hij, hij en Dierse. Natuurlijk, hij begreep het, de kwestie Hetteema zou geregeld worden. Nog steeds was er geen nieuwe adjunct-directeur benoemd, ofschoon Hetteema al een half jaar weg was. Iedereen was overtuigd dat Dierse benoemd zou worden, maar niemand snapte waarom dat zo lang moest duren. Ook Hexspoor was die mening toegedaan. In het begin had hij zich ingebeeld dat hijzelf een kans zou maken; hij was de oudste employé en hij had het volle vertrouwen van meneer de Graeff. Maar hij werd niet benoemd, evenmin als Dierse.

Nervus klopte hij op de deur van het directiekantoor en trad beschroomd binnen. Dierse was er al.

'Môgge, Hexspoor,' groette meneer Wenink-Drigge amicaal en reikte hem over de tafel de hand. 'Ga zitten,' wuifde hij naar een stoel, 'dan kunnen we ter zake komen.'

'Het gaat hierover,' zei hij zonder verdere inleiding, 'de kwestie Hetteema is nog niet geregeld en dat moet toch eens gebeuren. Commissarissen hebben er lang en breed over gedelibereerd en tenslotte heeft de Raad van Bestuur, in overleg met meneer de Graeff, besloten dat geen nieuwe adjunct-directeur zal worden benoemd. In plaats daarvan wordt u beiden bevorderd tot procuratiehouder.

Kunnen de heren zich daarmee verenigen?'

Daar zaten de heren, beiden met een rood hoofd. Dierse van verrassing en teleurstelling, Hexspoor alleen van verrassing. Deze oplossing hadden ze geen van beiden voorzien.

'Heeft u iets op of aan te merken?' vroeg Wenink-Drigge droog.

'Neen, ik zou niet weten wat,' glimlachte Dierse mat. Hij was een praktisch mens, die de dingen nam zoals ze waren. Dit besluit was genomen en er zou niets aan veranderd worden, al maakte hij honderd op- of aanmerkingen. 'Ik dank u en de andere heren ten zeerste voor het in mij gestelde vertrouwen,' voegde hij er beleefd aan toe.

'En u, meneer Hexspoor?'

'Ik had dit niet verwacht, maar ik ben er erg blij om.'

De President-Commissaris glimlachte, hij vroeg niet wat Hexspoor wel verwacht had en ging verder: 'Nou, dat is dan afgesproken. U krijgt eenzelfde salarisverhoging.' Hij noemde het bedrag, dat beide procuratiehouders weer het bloed naar het hoofd joeg, ditmaal van vreugde, want het was een zeer beduidende verhoging. 'De finesses zal meneer de Graeff met u beiden bespreken. Meneer Hexspoor houdt de kas, meneer Dierse houdt de effecten en wat er verder bijkomt. U krijgt ieder een apart kantoor, dat zo gauw mogelijk zal worden ingericht; het kantoor van meneer Hetteema krijgt een andere bestemming. U bent beiden in rang gelijk, u draagt de volle verantwoordelijkheid voor uw werk en dat van uw ondergeschikten. Maar de vervanging dient geregeld te worden. Meneer Hexspoor is de oudste in jaren en in dienstjaren. U zult bij afwezigheid van meneer de Graeff diens representatieve plichten vervullen. De secretaris van de Raad van Bestuur of ik zelf zal meneer de Graeff vervangen als het specifieke directiebevoegdheden betreft. Dat zal zelden voorkomen.'

Hij stond op: 'Ik feliciteer de heren,' zei hij hartelijk. Hij gaf hun een hand, eerst Hexspoor, daarna Dierse; meneer de Graeff deed evenzo. 'Zullen wij een sigaar roken en een kop koffie drinken, meneer de Graeff?' vroeg de President-Commissaris.

'Ja, meneer Wenink.' Hij kwam aandragen met een dure kist sigaren; juffrouw Twenkel bracht de koffie. Het ging er gezellig aan toe, zag ze.

Ze keek naar Hexspoor en Dierse met de begerigheid van een hongerige wolf, maar ze kon niet ontdekken wat er gaande was. De lange rij bureaus luchtte er van op, toen ze vertelde hoe vrolijk de heren waren. Er werd geraden en verondersteld, doch de enige die goed raadde, was de conciërge.

Binnen praatten de heren op hartelijke toon: 'Hoeveel kinderen heb je nu, Hexspoor?' vroeg Wenink-Drigge. 'Vier, zo, vier, dat is een mooi huishouden,' lachte hij bemoedigend.

Hoe dikwijls zou hij dat al gevraagd hebben? Ieder jaar twee of drie keer en dat al minstens tien jaar lang. Zou het hem werkelijk interesseren hoeveel kinderen hij had. Nee, geen zier.

Meneer Wenink-Drigge vroeg ook aan Dierse of hij nog geen stamhouder had en deze antwoordde met een spijtige trek op z'n paaseigezicht dat dat helaas nog steeds niet het geval was. De huichelaar, er zou nooit een stamhouder komen. Clo Dierse had in dat opzicht haar standpunt voor eens en altijd bepaald toen ze trouwden. Ze had het hem openlijk gezegd, een van de zeldzame keren dat hij een bezoek bracht aan hun fraai gemeubileerde flat:

'Kinderen, meneer Hexspoor? Ik vind ze allerliefst, maar ik moet ze niet hebben.'

'Dat is heel erg,' antwoordde hij bruusk.

'Ja, ik begrijp dat ik u erger met zo te spreken,' zei ze heel openhartig. 'Maar ik meen het. Ik wil me niet alle mogelijke last op de hals halen, ik wil genieten van het leven. Ik houd van mooie kleren en van uitgaan. Ik houd van reizen; ik zou heel graag Italië zien. Venetië, Florence, Napels, Rome, ik zou Spanje willen zien. Er zijn zoveel mensen, die zich alles kunnen veroorloven en ik moet tevreden zijn met een matige garderobe, met een eenvoudige flat, met een vakantiereisje van hoogstens veertien dagen naar Zwitserland en dan moet ik nog genoeg nemen met tweederangs hotels in tweederangs toeristenplaatsen. Dat zal u, vrome huisvader, in de oren klinken als een heiligschennis. Maar ik wil genieten van het leven, zo lang en zo veel als ik kan.'

De President-Commissaris wendde zich nu tot meneer de Graeff. Als die op z'n praatstoel klom hadden ze nog wel even tijd. Hexspoor vond het prachtig, hij was er niet op gesteld te moeten antwoorden op nietszeggende conventionele vragen. Hij boog zich naar voren en terwijl hij luisterde naar een uitvoerig relaas over een voetbalwedstrijd, die meneer de Graeff in Engeland had gezien, liet hij zijn eigen gedachten daar doorheen schieten.

Hij had er geen flauwe notie van waarom Dierse niet tot adjunct-directeur was benoemd, zoals iedereen verwachtte. Hij peinsde erover waarom deze oplossing gekozen was en kwam tot de conclusie, dat meneer de Graeff, die hem zeer genegen was, enerzijds hem niet als adjunct-directeur had durven aanbevelen vanwege zijn geringe algemene ontwikkeling, en an-

derzijds hem niet had willen passeren om zijn grote toewijding en langdurig dienstverband.

Slechts voor een heel klein deel concludeerde hij juist. Inderdaad was de directeur hem genegen; zoveel had hij met hem op, dat hij het wél gewaagd had hem aan te bevelen voor de vacante functie. Dat lukte niet, nee, die boerenpummel wilde de President-Commissaris niet benoemen. Dierse leek hem een geschiktere kandidaat.

De directeur mocht dan een middelmatig man zijn, zeker was hij ook een loze vos. Dierse was hem te glad, te sfinxachtig. Meneer de Graeff had geen bepaalde reden Dierse niet te vertrouwen en toch vertrouwde hij hem niet; hij had bovendien een zoon, die rechten studeerde en over enkele jaren in de rij zou komen. Nochtans zou Wenink-Drigge zeker zijn zin hebben doorgedreven, als Dierse een man van standing was geweest en niet de zoon van een socialistische hoofdonderwijzer. Een socialist was voor de President-Commissaris een groter ergernis nog dan een boerenpummel.

De strijd had lang geduurd, want Clo Dierse bemoeide zich met het geval. Meneer De Graeff kwam er achter dat zij, terwijl zij logeerde bij een vriendin op de Veluwe, als een jachthond om Hooghe Aerde, het landgoed van Wenink-Drigge, had lopen snuffelen. Ze kwam er niet binnen de eerste keer, maar zij had een terriernatuur en tenslotte lukte het. Meneer de Graeff wist niet of Dierse meespeelde met zijn vrouw en hij wist niet hoever de energieke Clothilde zou durven en willen gaan; willen waarschijnlijk heel ver, maar durven is iets anders. En wat was Wenink-Drigge tenslotte waard als redelijk, zedelijk mens. Nee, hij kon er niet over praten, zelfs niet er op zinspelen. Slechts de tactiek van het aan de sleur houden kon worden toegepast; in dat opzicht was meneer de Graeff een onovertroffen meester. Hexspoor hemelhoog prijzen, Dierse matig prijzen. Een onattentheid van Hexspoor weglachen en een kleine fout van Dierse als tamelijk ernstig situeren. Wachten en niet toegeven. De heren zouden toch wel eens begrijpen, dat hij Dierse niet graag naast zich wilde als zijn eerste medewerker.

Op een dag had hij begrepen dat de uitstapjes van Clo Dierse naar de Veluwe waren stopgezet. De lucht klaarde op en de directeur wachtte niet lang met zijn voorstel, beide heren tot procuratiehouder te benoemen, op tafel te leggen. Hij durfde zelfs zóver te gaan zijn zoon ter sprake te brengen. De heren begrepen hoe het gaan moest, zij waren het er mee eens, het was een goed voorstel. Hexspoor tenslotte was zeer bekwaam en volmaakt betrouwbaar.

'Kom,' zei meneer Wenink-Drigge, zijn horloge controlerend, 'ik zal moeten vertrekken.'

'Wilt u de maandstaat nog even doorzien?' vroeg meneer de Graeff.

'Nee, de Graeff, dat zal ik de volgende keer doen.' Hexspoor en Dierse

stak hij de hand toe: 'Tot ziens, heren, ik wens u veel succes in uw nieuwe functie.'

Toen was het een half uurtje enorm bedrijvig op de Bank. De spanning was gebroken, de heren werden gefeliciteerd.

'God, meneer Hexspoor,' zei Klaassen, 'wat ben ik blij voor u. Als iemand zo'n baan verdiend heeft, dan bent u het. En als u aan mij denken wilt . . . er zal een nieuwe kassier moeten komen.'

Dierse nam hem een poosje later terzijde om te zeggen: 'Ik zou het erg leuk vinden als je vanmiddag bij ons komt lunchen. Vind je goed dat ik mijn vrouw opbel?' vroeg hij met een vleierende glimlach.

'Het zal zoveel rompslomp geven voor je vrouw,' weifelde Hexspoor. 'Welnee, kerel, ik weet zeker dat Clo het ontzaglijk leuk zal vinden.'

'Goed, goed, graag dan,' antwoordde de man, die zelden iets durfde weigeren.

Zo stapten zij dan voort over de zonnige straten op die stralend mooie septemberdag. Praten deden ze niet veel. Hexspoor verstond vrijwel alles als hij de mensen met wie hij sprak, aan kon zien. Als dat moeilijk was, ontging hem nogal wat. Bovendien had hij zoveel te zien op straat. In het middaguur was het druk in de binnenstad. Hij kende enorm veel mensen, links en rechts groette hij met kwistige hoofdknikken.

Toen de heren de keurige flat aan de Vughteruitgang binnengingen, stond Clo Dierse hen op te wachten.

'Dag, Lex,' ze sloeg haar armen om zijn hals, 'dag lieve jongen. Proficiat.' 'Schattie,' hij nam haar hoofd in zijn handen en kustte haar met grote tederheid.

Hexspoor wendde het hoofd af. Er gloeiden vonkjes in zijn ogen toen hij poogde zich voor te stellen hoe Carola zou reageren als hij haar het grote nieuws vertelde. In ieder geval werden er geen kusjes gewisseld. Hij mocht zulke lievigheidjes wel, ondanks zijn overtuiging dat Clo en Lex komedie speelden.

Dan werd hij ook begroet, spontaan, hartelijk. Ze nam zijn beide handen in de hare. 'Gefeliciteerd, meneer Hexspoor.'

'Dank u wel, mevrouw Dierse.'

'Jullie krijgen een flinke opslag, hè?'

'Ja, dat is een prettige bijkomstigheid.'

'Bijkomstigheid? O, u is natuurlijk erg gevoelig voor de eer, trotse, serieuze man. Nou, ik niet, wij houden meer van de slappe was, hè, Lexie?'

Dierse had inmiddels de kruik al te pakken: 'Een tikje voor het eten, Hexspoor . . .'

Ze lunchten gezellig in de prettig gemeubileerde woonkamer. De Dierses hielden van mooie dingen. Een blank eiken ameublement bekleed met lichtgroene wollen stof. Wijnrode pluche gordijnen; op het beige vaste tapijt hadden ze een paar perzische kleedjes nonchalant neergelegd, die het erg goed deden. Op de verchromde theetafel prijkte een helgeel thee-

servies. Alles was kleurig, levendig en toch zeer smaakvol.

Clo Dierse droeg een zijden japon, een groot bloempatroon, met nogal diep uitgesneden décolleté. Zij was een opmerkelijke vrouw, groot, blond, levendig en energiek.

Een Brabantse was ze niet; een boven-Moerdijkse noemde zij zich zonder verdere aanduiding. Met vele boven-Moerdijsen had ze gemeen een zeker misprijzen voor de Brabantse mensen. Er deugde niet veel van. Ze hielden zich nooit aan een afspraak. Kon het vandaag niet dan gebeurde het morgen en kon het morgen weer niet, dan volgden er nog meer dagen. Ze kon voortreffelijk koken en blijkbaar zeer snel. Niet meer dan een goed uur was er voorbijgegaan sedert Lex haar opbelde, maar wat ze in die tijd nog klaargekregen had, was bewonderenswaardig.

Hexspoor at met veel smaak. Praten deed hij niet veel, hij luisterde maar naar hetgeen Dierse en zijn vrouw te vertellen hadden. 't Had niets te betekenen en het was in zijn vlinderachtigheid toch interessant, soms zelfs boeiend. Onophoudelijk plaagden zij elkaar op erg geestige wijze; ze begrepen elkaar met een half woord.

Opeens zei ze: 'Meneer Hexspoor, ik gun u uw promotie van harte, dat spreekt vanzelf. Maar het valt me toch tegen dat Lex geen adjunct-directeur geworden is.'

'Dan was zijn salarisverhoging nog beduidend groter geweest,' antwoordde hij gevat.

'Zo is het, maar het is niet zo. Voor u was het niet prettig geweest.'

'Clo,' zei Dierse nogal scherp, ofschoon de glimlach niet van zijn gezicht week. 'Clo, dat is te grof. Hexspoor heeft oudere en betere papieren dan ik.'

'Jij bent een sukkel, Lex. Jij hebt je onmiddellijk in het geval geschikt. Maar als ze meneer Hexspoor hadden gepasseerd, had jij dat even makkelijk geaccepteerd.'

'Ik ben zijn promotor niet,' antwoordde hij stroef. 'Laten wij hier niet over doorgaan.'

'Natuurlijk niet, Lex,' zei ze vergoelijkend. 'Meneer Hexspoor, ik heb er weer wat uitgeflapt. Bent u er boos om?'

'Boos? Het gaat mijn ene dove oor in en het andere uit, mevrouw.'

'Luister eens, Hexspoor,' kwam Dierse er tussen met ongewone levendigheid. 'Dienen wij de lui op kantoor niet te fuiven? Dat hoort er toch bij, meen ik. Wij hebben hier geen plaats; een zaaltje afhuren zal nogal duur zijn, want dan zouden wij die lui voor de consumpties moeten laten zorgen.'

Ben je het met me eens dat wij een fuif dienen te geven?'

'Ik geloof wel dat ze dat leuk zouden vinden, Dierse.'

'Dan stel ik voor, Hexspoor, dat we feestvieren op Het Erf. Voor rekening sam sam.'

Daar schrok Hexspoor van. Het was ongetwijfeld een goed idee, maar on-

uitvoerbaar. De gedachte dat hij de oude vrouw toestemming zou moeten vragen, bezorgde hem al driftstuipen. Nee, dat gaat niet, zei hij in zichzelf. Hardop zei hij: 'Dat is niet zo dom bekeken, Dierse.'

'Praat er eens over met je vrouw, Hexspoor.'

'Natuurlijk, vanavond nog.' Hij kon er zelfs niet op zinspelen dat Carola en de oude vrouw misschien bezwaren zouden hebben. Het was hem volkomen onduidelijk, welk smoesje hij de Dierse's op de mouw moest spelden als het feest niet doorging. Maar hij had nog even tijd om daarover na te denken.

Clo Dierse ging er enthousiast op in; zij zou tevoren een keer naar mevrouw Hexspoor kunnen gaan om een en ander te overleggen. Ze wilde heel graag mee gaan helpen om de boel klaar te maken.

'Mag ik dan even afnemen?' vroeg Clo, toen Hexspoor dankte voor een tweede appel, 'of willen jullie hier je koffie drinken?'

'Nee, schattie, dat doen we hiernaast. Breng de boel maar vlug naar je keuken. Kom, Hexspoor, we vleien ons neer in een fauteuil en roken een feestsigaar.'

Gestuit door een waarschuwend gebaar van Clo, hield hij op toen hij, doorpratend nog, naar de kleine salon ging.

'Jij, heiden, je geeft je gast niet eens gelegenheid te danken,' zei ze met plagerig spottende stem toen Hexspoor gebeden had. Ze boog zich een weinig naar Hexspoor toe en vroeg hem op dezelfde toon: 'Nog altijd even vroom, meneer Hexspoor?'

'Nog altijd heel weinig vroom,' glimlachte Hexspoor. 'En u, mevrouw?'

'Even onveranderlijk als u, meneer. Zegt u mij eens eerlijk: meent u het werkelijk als u bidt na de maaltijd? Of is het conventionele sleur waar u niet mee breken kunt?'

Hij glimlachte een beetje triest en antwoordde niet.

Zij kwam er op terug toen zij de heren een kop koffie bracht.

Diep inhaleerde zij de rook van een sigaret voor ze aanviel: 'Ik geloof dat u het meent, meneer Hexspoor. Maar er zijn zoveel roomsen, of beter gezegd christenen, want de protestanten zijn geen haar beter, die het bidden beter achterwege kunnen laten.'

'Dat ben ik niet met u eens, mevrouw.'

'Een hele massa leeft niet volgens uw zogenaamde liefdeleer.'

'Daar ben ik het wel mee eens.'

Zij boog zich naar hem toe en hij zag weer die eigenaardige troebele uitdrukking in haar ogen. Vinnig klopte ze de as van haar sigaret, driftig viel ze uit: 'Hier in de buurt wonen twee roomse dames waar ik wel eens op visite ga. Ze zijn allebei jong en graag goed gekleed. Maar de een, een ambtenaarsvrouw met vier kinderen, kan zich heel wat minder veroorloven dan de ander, die over een groot inkomen beschikt en bovendien geen kinderen heeft.

Een poos geleden was ik op visite bij mijn rijke kennis. Wij zaten voor het

raam en praatten wat samen, toen opeens het ambtenaarsvrouwkje met haar oudste dochtertje, een allerliefst kind van zeven jaar, passeerde. Wij groetten elkaar en ik zag dat ze een nieuwe japon droeg, die haar buitengewoon goed stond. Ik hoor nog de valse toon in de stem van mijn rijke kennis toen die, uiterst verbaasd en meer tot zichzelf dan tot mij zei: 'Hoe komt zij aan die japon?'

Ik wist niet wat ik daarop moest zeggen, maar ik hoorde het al:

'Ik heb gisteren precies dezelfde japon gekocht in Amsterdam,' verklaarde zij haar verbazing.

'Dan is zij u voor geweest,' plaagde ik.

Ze was niet op mijn plagerij gesteld, zag ik onmiddellijk. Wrevelig haalde ze de schouders op toen ze smalend zei: 'Hoe kan ze het betalen?' Ik ging er niet op in en wij praatten over andere dingen.

Later heb ik gehoord wat er gebeurd was. Een bekende firma in Amsterdam had het model gekocht van een Parijse modeontwerper, waarbij de bepaling was gemaakt dat het origineel niet meer dan tienmaal mocht worden gecopieerd. U zult begrijpen, meneer Hexspoor, dat er zorgvuldig voor werd gewaakt dat niet twee of meer exemplaren in dezelfde stad terechtkwamen. Toch is dat door een zeldzaam toeval met die japon wel gebeurd.'

'Dat gaat natuurlijk niet,' lachte Hexspoor. Dat wist hij wel, ofschoon dameskleding wel het allerlaatste was waarmee hij zich zou bezighouden.

'Nee, dat gaat niet, meneer Hexspoor. Als mijn rijke kennis een vrouw van karakter was geweest, had zij de japon teruggestuurd, hetgeen de firma zeker op prijs gesteld zou hebben. Maar dat deed ze niet. Weet u wat ze wel deed? Ze wachtte een paar weken en gaf toen de japon aan haar werkster. Die loopt er nu mee te flaneren door de stad en over een paar maanden trekt ze hem aan als ze hier de stoep komt dweilen.

Begrijpt u wel wat dat betekent voor mijn arme kennis, die de hemel te rijk was met haar prachtige japon waar ze lang mee zal moeten doen? Het was een cadeau van haar man op hun tiende trouwdag; hij heeft er zich misschien veel voor moeten ontzeggen om haar dat genoegen te kunnen doen. Wat zegt u van zo'n handelwijze, meneer Hexspoor? Is het niet een prachtig voorbeeld van christelijke naastenliefde?' hoonde ze.

'Ik vind het gemeen,' antwoordde hij zonder bedenken. 'Te meer daar de bedoeling de ander te vernederen er bij heeft voorgezeten.'

'Het is perfide, vals, geraffineerd gemeen. En dat deed een roomse vrouw, die nogal dikwijls naar de kerk gaat, die ook bidt voor en na het eten, net als u. Boven de deur van haar woonkamer hangt een crucifix en op het dressoir prijkt een madonnabeeldje. En vrijwel iedere maand komt de pastoor op bezoek, want ze is niet gierig als het er om gaat een of andere liefdadige instelling te steunen met geld. Maar ik kan haar niet meer achten en ik ga er niet meer op visite. Ik kan wel spugen op zulke brave karakterloze roomse vrouwen.'

'Zo zijn er niet veel,' zei Hexspoor stug. 'U mag niet generaliseren.'

'Zo-zijn er heel veel,' vlamde Clo Dierse op. 'Ze minachten mij omdat ik een hekel heb aan iedere vorm van godsdienst en er voor uitkom dat ik wat men noemt een moderne materialistische vrouw ben.'

'Nou is 't mooi geweest, Clo,' kwam Dierse er lachend tussen. 'Je bederft zijn hele dag met je gevit.' Hij begon te vertellen over de bijeenkomst die morgen op het directiekantoor, waarbij hij de President-Commissaris niet onverdienstelijk imiteerde. Toen het tijd was om op te stappen dankte Hexspoor de gastvrouw voor haar gul onthaal. 'En voor uw verhaal,' zei hij plagerig. 'Het heeft mij nog versterkt in mijn mening dat een mens nooit moet ophouden te bidden. Voor zijn eigen welzijn en voor het welzijn van anderen.'

Later in de middag kwam het terug in zijn gedachten toen hij de kathedraal binnenging. Zijn hoofd stond er die dag niet naar om te werken; de vele uitbundige felicitaties hadden hem uit zijn evenwicht gebracht. Hij was niet de man die graag geprezen wilde worden, integendeel, hoe minder aandacht aan hem werd besteed, hoe liever hem dat was. Maar het deed hem toch goed de bewonderende verbazing te zien in de ogen van het personeel. 'Wij zijn echt blij voor u, want u heeft het werkelijk verdiend,' hoorde hij telkens opnieuw. 'Ik gun het u liever dan hem,' zei juffrouw Twinkel op een eigenaardige toon van vertrouwelikheden.

De conferentie met meneer de Graeff had niet lang geduurd; de directeur had de werkverdeling tevoren tot in de finesses geregeld.

Zij hadden hun handtekening geplaatst, die met een mededeling op oud-Hollands papier aan alle relaties zou worden gezonden.

Het verraste hem en hij was er heel blij om toen meneer de Graeff zei: 'Jullie kunnen wel gaan als je wilt. Jij zult je vrouw en kinderen het goede nieuws zo gauw mogelijk willen vertellen,' voegde hij er aan toe met een vriendelijke glimlach.

Tien minuten later reed hij de Hinthamerstraat door naar de kathedraal. Voor hij naar huis ging wilde hij eerst God en de Zoete Moeder van Den Bosch gaan bedanken voor zijn promotie.

Alleen de Lieve Vrouwe-kapel was open, zag hij met spijt. Hij doopte zijn vingers in het wijwaterbekken en boog de knie met het gezicht naar de Sacramentskapel, heel vooraan in de kerk. Dan stak hij een kaars op bij de vele andere op de grote koperen kandelaars en vouwde de handen om een tientje te bidden bij het wonderbeeld van de Zoete Moeder van Den Bosch.

Onophoudelijk zuchtte het juchtleer op de eikenhouten deur, de kaarsvlammetjes knisterden. Voeten schuifelden, onafgebroken van 's morgens tot 's avonds, dag in dag uit, de eeuwen door. Hexspoor hoorde het geknister en geschuiffel niet, want hij had z'n apparaat niet ingeschakeld. Hij had ook geen aandacht voor de mensen, die kwamen en gingen. In zijn gedachten keerden de gebeurtenissen van die dag terug. Scherp en duidel-

lijk zag hij het beweeglijke gezicht van Wenink-Drigge, de Graeff, Dierse en de anderen; het was feestelijk om het te zien en te overdenken. Hij bad niet in de gewone zin van het woord, hij praatte maar zo'n beetje tegen de Zoete Moeder. Vol was zijn hart van blijheid en dankbaarheid; zijn leven was getekend door het leed en verguizing, maar ook door veel goede en schone dingen. Die dag was een der schoonste van zijn leven; hij had de prijs gekregen voor zijn ijver, eerlijkheid en bekwaamheid. Dat overkomt niet iedereen, die het verdient.

In zijn geest zag hij heel duidelijk Clo Dierse. De opwinding in haar ogen, de vinnigheid waarmee ze de as van haar sigaret klopte; hij zag de vormen van haar lichaam in het diep uitgesneden décolleté. Even gloeide er iets in zijn bloed en toen was het weer voorbij. Hard en scherp was haar stem toen ze haar rijke kennis hekelde. Het was ook gemeen, perfide, geraffineerd, wat die vrouw had gedaan. Toch was het slechts een kleinigheid in verhouding tot de afschuwelijke zonden, die dag aan dag bedreven worden. Was het wel een kleinigheid? Pastoor van de Mandele dacht daar anders over, zoals hij uiteen had gezet op een van z'n conferenties voor gehuwde mannen.

'De grote zonden: moord, verkrachting, overspel, de zonden tegen de natuur, de heiligschennende zonden, het zijn de rauwe kreten, die ons het schaamrood naar de kaken jagen. Daartegen verzetten wij ons uit alle macht. Wij verzetten ons minder of in het geheel niet tegen de kleinere zonden: het kwaadspreken, het lasteren, het judassen, het toegeven aan onzuivere begeerten. Immers het leven zou veel van z'n pikante bekoring en van z'n humor verliezen, het zou saai worden als er geen plaats meer was voor de dagelijkse zonde. En toch, vrienden, is het de dagelijkse zonde, de huishoudelijke zonde als ik het zo noemen mag, miljoenen malen herhaald, die de vorm heeft gegeven aan ons hedendaags maatschappelijk bestel. Ons godsdienstig niveau is jammerlijk gedaald, omdat wij de wetten, die onze godsdienstigheid en onze zedelijkheid bepalen, anders zijn gaan interpreteren. Tot welke verschrikkelikheden wij kunnen geraken bij dit afdalen heeft ons de voorbije oorlog geleerd. Misschien vinden jullie mannen, die in het volle leven staan, die iedere dag met alle mogelijke mensen te doen hebt, dat dit een flauw preekje is, dat ik beter kon bewaren voor de catechismusles of voor de nonnetjes, maar ik zeg jullie, ik spreek in diepe ernst, de veelheid der kleine zonden overwoekert en verstikt het waarachtig godsdienstig leven. En hoe komt het dat wij zo makkelijk onze medemensen sarren, belasteren, beliegen, bestelen, kwetsen en ergeren? Omdat we niet goed meer kunnen onderscheiden. Wij zijn vergeten dat wij met iedere zonde, ook de kleinste, op de eerste plaats God beledigen, op de tweede plaats schaden we onszelf of onze evenmens ermee. God is een begrip geworden, te vaag en te weinig concreet om ons diep te kunnen beroeren. Is het gevolg daarvan niet aangepast aan onze natuur, als wij de evenmens zonder enige spijt of wroeging, ja zelfs met

genoegen schade veroorzaken zonder enige zin of als wij menen daar beter van te worden?

Geen enkel verbod wordt zo dikwijls ter sprake gebracht als het gebod der liefde; iedereen heeft het in de mond en verlangt dat de ander het in toepassing zal brengen. Maar dat loze en voze gepraat heeft weinig om het lijf, want wij zijn zover gedaald, dat we ons niet meer realiseren dat het gebod der liefde het mooiste gebod is en het moeilijkste, want het vergt een zuivere instelling, strenge zelftucht en zelfbeheersing.'

Toen Hexspoor opschrok uit zijn gemijmer en de handen vouwde om met volle aandacht te bidden, voelde hij diep de verdrietige stemming die hem gegrepen had. Hetgeen Clo Dierse had verteld over haar kennissen gaf aan de woorden van pastoor van de Mandele een scherp accent. Zo was het ook met hemzelf gesteld, ofschoon hij zich bewust was van zijn goede wil Gods liefdewet te beleven. Maar de drift, de woede, de onbeheerstheid, het vreselijk gevloek. O, hij was een mens, die ondanks zijn goede wil even zeker God beledigde als anderen.

Dan stond hij voor het fraai gesmeed ijzeren hek dat de kapel afsloot van de kerk. Heel vooraan was de duistere, overdadig weelderige Sacramentskapel, waar vroeger de diensten werden gehouden voor de aloude Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, waar Christus rustte in het tabernakel. Zo dicht stond hij bij het hek, dat zijn hoofd het koude ijzer beroerde. In zijn hart wilde de verdrietige stemming niet wijken, maar ze stoelde nu op een andere overweging. God was daar en hij kon niet bij hem komen, een ijzeren hek scheidde hen. Het was er niet neergezet om de mensen weg te houden van het tabernakel, het was gesloten om redenen van praktische aard. Er waren lieden onder de velen, die de oude prachtige kathedraal kwamen bezoeken, die God niet kennen en Zijn huis onteerden door hun gelach en gezwets. En bij de stroom van gelovigen die kwamen bidden bij de Zoete Moeder, waren slechts weinigen, die ook een ogenblik zouden willen neerknielen voor het tabernakel in de Sacramentskapel.

Hexspoor begreep het onderscheid: de Moeder van Jezus is zoveel menselijker dan Haar Zoon. Maria, vrouw en moeder, dat is lieflijk en concreet. Zij deelt de gaven uit, die Haar Zoon geeft voor de mensen. Jezus is God. God was Hij en is Hij in alle eeuwigheid.

Hexspoor stond voor het hek met hunkerend hart. Het geheim God boeide hem altijd, maar niet altijd even sterk. Nu zinderde het door heel zijn wezen. Kan men wel spreken van een geheim? vroeg hij zich af. Is dat woord niet veel te zwak, is het niet te menselijk? Is het geheim niet op een of andere wijze verbonden aan de menselijke natuur? Hebben wij niet allemaal onze kleine geheimen: geheime krachten, geheime afspraken, geheime onderaardse gangen, geheime gedachten vooral. Nee, God is geen geheim. Hij staat boven, buiten het geheim, zoals Hij staat boven en buiten onze gedachten in die zin, dat wij Hem niet anders kunnen benaderen dan binnen het kader van onze menselijke waarneming en overweging.

Zijn werkelijkheid staat buiten onze menselijkheid. Wij kunnen niet denken over Zijn Eigen aard, dat ligt buiten ons vermogen. Wij kunnen zijn Wezen slechts aangeven in menselijke uitdrukkingvormen: almachtig, eeuwig, onveranderlijk, oneindig. Achter deze woorden staan onze menselijke begrippen, hetgeen niet juist is, want begrippen sluiten het begrijpen in. Wij zullen nooit begrijpen dat God is zonder begin en zonder einde. In sommige momenten overspant de liefde en het geloof het onbegrip. Kostbare momenten, die wij zouden willen vasthouden voor altijd. Ze gaan voorbij, ontglippen ons en de verschrikkelijke twijfel knaagt weer. Wij pogen de twijfel af te schudden, hetgeen zelden lukt. Wij moeten wachten op het volgende moment als het geloof weer in ons leeft en de liefde weer brandt.

Hij beleefde een der kostbare momenten dat hij volstrekt geloofde aan God, aan Christus. Hij geloofde dat Christus op aarde is gekomen om de mensen te verlossen en om Zijn Kerk te stichten. Hij geloofde aan Christus' leer, aan de Sacramenten; hij wilde de veel gesmade vormelijkheid der Katholieke Kerk aanvaarden, omdat de mens niet kan duiden zonder vormen. Met heel zijn wezen, ziel en lichaam, wist hij dat hij in dit suprême moment een volstrekt gelovig christen was. Als hij nu nog kon leven zoals Christus het wil, dan was hij een volmaakt mens. Terwijl hij dit dacht, trok er een grijns over zijn gezicht, er vonkte een fel licht in zijn ogen. Want hij wist dat de tegenstellingen in de menselijke aard het tragische element in zijn wezen vormden. Volstrekt geloven en leven als een volstrekt gelovig mens, kan niet langer samengaan dan de begenadiging duurt. Daarachter staat de grauwe dag, de kleine mens in al zijn begeerlijkheid; de mens, die kan groeien tot een heilige en kan verworden tot een wezen, lager dan een beest.

Hij knielde neer voor het hek en bad: 'Mijn God, ik geloof in U, ik houd van U, ik dank U voor uw goedheid.'

Full speed donderde hij naar huis. De schrale boompjes langs de weg verwaagden tot een vuil groene lijn, de wind stormde hem in het gezicht, de motor brulde, de claxon loeide. De opwinding, die hem iedere dag beving, gaf hem grote voldoening. Een mooie, rooie aap, een roekeloze kwajongen: procuratiehouder op de deftige Bank van Lokeren en Weiszmann.

Carola en Jan waren verrast door zijn vroege thuiskomst, maar de oude vrouw keek nauwelijks op toen hij binnentrad.

'Is er iets, Hexspoor?' vroeg Carola met lichte angst in haar stem.

'Ja, er is iets, ik ben bevorderd, ik heb procuratie gekregen.'

'Wat heeft hij gekregen?' vroeg juffrouw Vergilles wantrouwig.

'Ik weet het niet,' antwoordde Carola, die er niets van begreep.

Jan Hexspoor begreep het wel, hij werd een beetje wit om zijn neus toen hij verbaasd vroeg: 'Procuratiehouder? U?'

'Ja, Dierse en ik. Vanmorgen is de President-Commissaris geweest om het persoonlijk te zeggen.'

'Meneer Dierse zou adjunct-directeur worden, heeft u gezegd.'

'Dat dacht ik, we dachten het allemaal. Maar 't is anders uitgevallen.'

'Krijg je meer geld?' vroeg Carola begerig.

'Ja, ik heb een flinke salarisverhoging gehad.'

'Toe maar, Hexspoor, dat zal te pas komen,' lachte ze gul.

'Krijgt hij nog meer weekgeld?' mompelde de oude vrouw, die er iets van begon te begrijpen. 'Hoe moeten die mensen dat plooiën?' voegde ze er ongelovig aan toe.

Carola wilde iets zeggen, maar Jan sneed met een ruw gebaar haar woorden af. Het ergerde hem, dat zijn grootmoeder nooit zou begrijpen dat een procuratiehouder niet per week wordt betaald.

Even was het stil, zeer stil, toen klopte Jan z'n vader bemoedigend op de schouder en hij zei: 'Dat is prachtig, vader, ik feliciteer u, ik ben trots op u. Zo ziet u weer eens dat kennis en intelligentie niet altijd noodzakelijke voorwaarden zijn om iets te bereiken in het leven. Ook ijver en trouw worden somtijds beloond.'

De vader boog het hoofd. Moest hij blij zijn of verstoord over de lof van zijn zoon? Meende de jongen werkelijk dat hij zonder kennis en intelligentie tot een vooraanstaande functie in het bankbedrijf was gekomen? Hij wilde Jan zeggen dat er nogal wat komt kijken aan kennis, ervaring en rekenkundige intuïtie om een goed bankbediende te zijn, maar hij sprak de woorden niet uit. Met een verlegen glimlach om de mond wendde hij zich af van zijn zoon; hij kon zichzelf niet prijzen en toch voelde hij zich innerlijk geveid door de lof van de jongen, een Haanen op en top.

Nadat hij zijn motorkleren had weggehangen, keerde hij terug om een omstandig verslag te doen van zijn promotie. Het zat hem hoog in de keel, zelden in zijn leven was hij zo trots en gelukkig geweest als die dag. Hij was echter nauwelijks begonnen, toen de oude vrouw met haar grommerige stem tussenbeide kwam:

'Je moet hem zeggen dat Hexspoor en de vrouw naar het Liefdehuis gaan.' Hij verstond niet goed wat ze zei en toen hij zijn vrouw aankeek, vertelde Carola met zenuwachtige stem wat er die middag op Het Erf bedisseld was:

'Moeder en ik zijn vanmiddag naar de Vergersteeg geweest, Hexspoor. Je moeder zat te dutselen, ze is aan het versuffen de laatste tijd, zegt je vader. Wij zijn toen naar de Waarde Moeder gegaan in 't Liefdehuis. 't Is besloten nu. Mère Clementine zal een plaats voor hen inruimen op de zaal, volgende week gaan ze over. Je moeder mag d'r bed meenemen, je vader krijgt het verenbed van Willem. Voor Willem kopen we dan tegen dat de vakantie begint een nieuwe matras, daar slaapt hij liever op. De kleren en nog wat kleine prullen gaan mee en de rest is voor Jaan. Je zuster wou in de Vergersteeg intrekken, maar dat is niet zo goed. Moeder zal het huisje geven aan Gijs van Sprang.'

Dat was alles; de boel was geregeld, secuur en grondig zoals van de Haa-

nen te verwachten was. Om zijn mening werd niet gevraagd.
'Hadden jullie niet kunnen wachten tot ik thuis was?' vroeg hij wrevelig.
'Wat hebben mannen daar voor 'n verstand van,' giechelde Carola.
'Toe maar, Hexspoor. 't Is goed zo, jij zult het nu druk genoeg krijgen.'
'Ze gaan naar de zaal . . .?' vroeg hij bedrukt.
'Wou jij gemeubileerde kamers huren?' Carola had de grootste schik.
'Mère Clementine zal je aan zien komen, 't kost zo al genoeg.'
'Hoe zit het daar dan mee?' vroeg hij. Nerveus trommelde hij met zijn vingertoppen op het wasdoek tafelkleed.
'Zoals het altijd gebeurt. De ouderdomscnten moeten ze afgeven, wat er aan te kort komt past moeder bij. Ze krijgen allebei zakgeld van Moeder Overste. Ze zullen niks te kort komen, Hexspoor. De ouwetjes zijn d'n hemel te rijk dat 't zo goed geregeld is.'
'Is moeder ziek?' vroeg hij met starende ogen.
'Dutselig, Hexspoor, ze is aan het verslijten. In 't Liefdehuis heeft ze een goede oppas als er iets zou gebeuren.'
Daar zat hij over te piekeren. Het beviel hem in 't geheel niet, hoezeer hij er overigens van overtuigd was dat zijn ouders in 't Liefdehuis goed verzorgd zouden worden. Hij wond er zich over op, zijn eigen nieuws viel volledig weg voor deze beslissing. Hij had zich voorgesteld dat ze thuis heel blij en trots zouden zijn over z'n promotie. In twee minuten was de zaak afgewerkt. Ofschoon hij er zeker van was, dat Carola er op terug zou komen, want ze zou precies willen weten hoe groot zijn salarisverhoging was, scheen het haar nauwelijks te interesseren dat hij een belangrijke positieverbetering had veroverd.
Toen Carola even later naar de molen ging om blanke bloem te halen, liep hij haar achterna. Het voorstel van Dierse om te fuiven op Het Erf was hem niet uit de gedachten geweest en ofschoon hij overtuigd was dat daar niets van komen zou, wilde hij er toch over spreken, daar hij niet wist hoe hij de weigering zou moeten motiveren. Hij zei: 'Luister eens Carola. Dierse en ik willen een fuifje geven om onze promotie te vieren. Bij Dierse kan dat niet, hij is maar klein behuisd. Bij ons zou dat beter gaan en de lui zullen graag naar Het Erf komen. Meneer de Graeff zal het hier ook wel bevallen.'
'Komt de directeur met zijn vrouw?' Ze kreeg een kleur als een biet.
'Waarschijnlijk wel; in ieder geval moeten we het vragen. Dierse en ik zullen het samen betalen.'
De bloedkleur week nog niet, ze was doodverlegen met het geval.
Even weifelde ze, zei dan: 'Ik zal het moeder vragen, Hexspoor. 't Is haar huis.'
'Wij kunnen ook in de stad in een of ander café terecht,' opperde hij nogal stug.
Voor die mogelijkheid week haar verlegenheid. Ze giechelde: 'Wel ja, huur een zaal af. Wat zal dat wel niet kosten.'

Ze liep weer rood aan, nu van kwaadheid. Hij had al vaker opgemerkt dat ze een hekel had aan de mensen van de Bank, waarvan ze niemand kende. Zijn stadse betrekking had haar altijd geërgerd, maar nooit zo hevig als sedert hij op de Bank een man van betekenis was geworden.

Nooit had ze enige belangstelling getoond voor zijn werk; bij geen benadering wist ze iets af van zijn verantwoordelijkheid, geen flauwe notie had ze van zijn bekwaamheid, en vooral beseftte ze niets van de achting en het respect dat zijn superieuren en zijn ondergeschikten hem toedroegen. Althans zo leek het voor hem. In werkelijkheid wist ze het wel; niet uit concrete dingen, maar ze voelde het; met haar intuïtie begreep ze dat hij een man van betekenis was geworden. Iedere verstandige vrouw zou trots zijn op zo'n man, alleen zij niet; een Haanen kan niet trots zijn op een Hexspoor.

Waarom had ze hem getrouwd meer dan vijftienvintig jaar geleden? Dat wist ze niet. Ze vond hem een aardige, rustige, eerlijke, bescheiden jongen. De slimheid van haar domheid leidde haar bij haar keuze. In haar diepste wezen voelde zij zich inferieur bij haar standgenoten. Gerard Hexspoor uit het molenhuisje zou haar eeuwig dankbaar zijn, dat zij hem binnenvoerde in het grote molenaarshuis.

Maar hij groeide, boven haar hoofd groeide hij uit. Nooit zou ze toegeven dat hij iets betekende. Soms had ze een hekel aan hem, maar ook dat liet ze nooit blijken; nooit zou hij haar leren kennen zoals ze precies was. Nee, want ondanks dat hij in sommige dingen zeer scherpzinnig was, was hij in ander opzicht naïef. En bevooroordeeld, beïnvloed door de molenaar Vergilles. Hij ergerde zich mateloos aan de domheid der Haanen; de slimme sluwheid, die vrijwel altijd inhaerent is aan domheid en deze zelfs accentueert, ontging hem vrijwel volkomen.

Geen uur later, nog voor het avondeten, zei Carola dat haar moeder er erg mee ingenomen was dat er voor de directeur en voor de mensen feest zou worden gegeven op Het Erf. Moeder had gevraagd hoeveel er zouden komen en wanneer het moest gebeuren. Stomverbaasd haalde hij de schouders op; dat wist hij allemaal nog niet precies. 'Ik zal mevrouw Dierse zeggen dat ze maar eens met jou moet komen praten,' zei hij na enige weifeling.

Later op de avond zat hij in de spreekkamer van het Liefdehuis.

Lang hoefde hij niet te wachten voor de Moeder Overste binnentrad. De begroeting was hartelijk, ze stak hem haar witte satijnzachte hand toe: 'Dag, Gerard, kom je eens met me praten?' vroeg ze vriendelijk.

'Dag, tante Carola. Ja, dat was mijn bedoeling. Het is voor u hoop ik niet te laat.'

Mère Clementine was de enige Haanen, die hem Gerard noemde, tenzij zij over zaken spraken, hetgeen zelden het geval was. Zij stond hem ook toe haar tante Carola te noemen; een privilege dat overigens strikt beperkt

bleef tot de Haanen en waarvan uitsluitend door Arnoud gebruik werd gemaakt. Zelfs juffrouw Vergilles noemde haar zuster eerbiedig Moeder Overste of Mère Clementine, ook als zij samen spraken.

'Nee, het kan nog wel, Gerard,' antwoordde Mère Clementine met goedmoedige vriendelijkheid.

Zij was een echte Haanen. Ze leek sprekend op de molenaarsweduwe: een groot grof gezicht, roodachtig van tint, maar blanker en vriendelijker dan van juffrouw Vergilles. Ook haar wijze van doen, haar manier van spreken en de klank van haar stem hadden merkwaardige overeenkomsten met de molenaarsweduwe. Er was echter het belangrijke onderscheid, dat door het lange kloosterleven haar wezen een statiger, beheerster accent had gekregen.

Zij was een volstrekte autoriteit; een vrouw, die gewoon was te bevelen met zachte stem en weinig woorden, wier opdrachten altijd onmiddellijk en uiterst punctueel werden uitgevoerd.

Gerard Hexspoor mocht haar wel. Zij stond open voor de moeilijkheden van andere mensen en had de gave aandachtig te kunnen luisteren, ook als het haar niet interesseerde hetgeen haar te kennen werd gegeven.

Toch was hij niet zonder onrust, toen hij tegenover haar zat. Het beviel hem niet dat zijn vader en moeder een plaats op de zaal zouden krijgen. Om daarover te spreken was hij gekomen, maar hij was geenszins overtuigd dat het hem lukken zou Mère Clementine te bewegen de oudjes een kamer af te staan.

'Hoe gaat het met jou, Gerard?' vroeg Mère Clementine, om dan zonder antwoord af te wachten te vertellen, dat ze die morgen een dikke brief had gekregen van heerneef Willem.

Toen ze over Willem uitgepraat waren, vertelde hij haar op trotse, tegelijk verlegen toon, dat hij die dag bevorderd was tot procuratiehouder.

Even keek ze hem verrast aan, sloeg dan de ogen neer; om haar mond kwam een trek van lichte wrevel en ze bloosde. Ze herstelde zich terstond, feliciteerde hem met enkele woorden, nogal kortaf, hoewel niet onhartelijk:

'Dat is de moeite waard. Proficiat.'

Onmiddellijk liet ze het onderwerp los. Ze opperde: 'Ik vermoed dat je gekomen bent om over je ouders te spreken.'

'Ja, tante Carola, ik heb zo het een en ander gehoord . . .'

Snel viel ze hem in de rede: 'Mijn zuster en je vrouw zijn vanmiddag bij me geweest, Hexspoor. Het is beter voor je ouders, vooral voor je moeder, dat ze niet langer in de Vergersteeg blijven wonen. Goed, ze kunnen hier komen; op de mannenzaal is een plaats vrij en voor je moeder zal ik zorgen dat er een plaatsje wordt vrijgemaakt. Provisorisch voorlopig, maar toch zo dat zij volop tevreden kan zijn. Haar meubeltjes en ander gerief gaan naar je zuster, heeft Carola gezegd. Ben je het daarmee eens?'

Toen hij haar zijn achternaam hoorde uitspreken, wist hij al dat hij even-

goed thuis had kunnen blijven. Maar het was nu eenmaal niet anders en daarom verbrak ook hij de familiale toon toen hij koel antwoordde: 'Hun armzalig boeltje is het laatste dat me interesseert, Waarde Moeder. Ik had alleen liever gehad dat de zaak niet buiten mij om was afgehandeld.'

'Het is het beste voor de oudjes,' zei Mère Clementine op kalme toon. 'Daar zijn ze het zelf volkomen mee eens.'

Toen hij niet antwoordde ging zij voort: 'Verder is er niet veel over te vertellen. Hun oudedagspensioen komt aan het Liefdehuis, een gedeelte mogen ze houden als zakgeld; het ontbrekende bedrag zal mijn zuster bijbetalen.'

'Dat is een van de dingen, die mij niet bevallen,' antwoordde hij stug. 'Ik geloof dat het juist is, dat wij zelf het ontbrekende bedrag bijbetalen.'

'Dat moeten jullie onderling regelen,' meende Mère Clementine. 'Je moogt echter niet vergeten dat je vader vele jaren knecht was bij mijn zuster. Het is voor haar een gewetensplicht, dat zij de oudjes blijft ondersteunen zolang dat nodig is.' Toen ze zag dat zijn stroef gezicht niet ontspande, voegde ze er op gemoedelijke toon aan toe: 'Je kunt je ouders toestoppen wat je wilt; er zijn zoveel manieren om hen goed te doen.'

Dan was het even stil. Hexspoor overwoog hetgeen Mère Clementine had gezegd en erkende dat de oude vrouw uit een goed standpunt had gehandeld. De kwestie der bijbetaling was echter niet zijn grootste grief, nee, hij weifelde en zocht naar goede woorden om uit te drukken hetgeen hem meer hinderde.

Mère Clementine hielp hem: 'Wat is er verder nog dat je liever anders zou willen geregeld zien, Hexspoor?'

Toen weifelde hij niet meer. Zachtjes, bijna deemoedig zei hij: 'Ik vind het niet prettig dat mijn ouders op de zaal worden ondergebracht.'

Het scheen dat Mère Clementine deze opmerking had verwacht, want er klonk hoegenaamd geen verrassing in haar stem toen ze vroeg met neergeslagen ogen: 'Bedoel je dat ik hun een kamer moet geven?'

'Ja, Moeder Overste, dat zou ik graag willen.'

Ze schudde het hoofd, energiek en beslissend. Haar antwoord was echter geen weigering, doch een vraag:

'Waarom wil je dat, Hexspoor?' En ze voegde er snel aan toe: 'Dat is niet gewenst en niet verantwoord; ik zou me er de grootste moeite mee op de hals halen. Bovendien is het voor de mensen veel te duur.'

'Ik zal de pensionkosten betalen,' zei hij rustig.

'Jij hebt een groot gezin waar je voor te zorgen hebt.'

'Ik kan het zeer goed betalen,' hield hij vol.

Weer was het even stil. Mère Clementine, het hoofd gebogen, keek naar haar witte handen; hij zag dat ze nerveus was. Veel tijd om zich te herstellen had ze echter niet nodig. Toen ze het hoofd ophief en hem aankeek, wist hij dat ze niet zou toegeven.

'Het is niet mogelijk,' zei ze op stroeve toon. 'Hexspoor en zijn vrouw horen thuis op de zaal. Waar zal het heengaan als ik hen zou behandelen als de pension gasten, die allen voortkomen uit de gegoede burgerstand en sommigen zelfs uit deftige kringen.'

'Is het geld van de een niet even goed als van de ander?' vroeg hij.

'Waarom heb jij je ouders niet uit de Vergersteeg weggehaald?' repliceerde Mère Clementine.

'Ze leefden daar gelukkig met elkaar,' antwoordde hij. 'Ik heb hen veel toegestopt, hun oudedagspensioen met drie gulden toelage van uw zuster was bijlange niet toereikend om ervan te leven.'

'Op de zaal tussen hun standgenoten zullen ze even gelukkig zijn, Hexspoor. En jij moogt ze goeddoen, zoveel je wilt.'

Toen richtte hij zich op, zijn ogen fonkelden van woede, zijn stem klonk hees van nauwelijks beheerste drift: 'Mijn grootste bezwaar, Moeder Overste, is, afgezien van financiële zaken, dat mijn ouders, die geen van beiden hulpbehoevend zijn in strikte zin, die meer dan vijftig jaar getrouwd zijn en in al die jaren geen enkele nacht gescheiden waren, nu van elkaar worden gerukt. In hun lange leven zijn zij zo aan elkaar gehecht geraakt, dat zij werkelijk één geest en één vlees geworden zijn. U moogt hen niet van elkaar scheiden, ze hebben het recht zolang bij elkaar te blijven als enigszins mogelijk is. Of meent u dat alleen uw pension gasten uit de deftige en gegoede burgerstand daar recht op hebben?'

Mère Clementine keek hem aan met grote verschrikte ogen. Ze mompelde meer dan ze sprak, toen ze antwoordde: 'Ons Liefdehuis is daar niet op ingericht, Hexspoor. Wat je wilt is volstrekt onmogelijk. Ik zou het huis moeten laten verbouwen en wie zou de enorme kosten daarvan dragen?'

'Ik heb u gezegd dat ik voor mijn ouders zal betalen, Moeder Overste.'

Mère Clementine stond op. Haar gezicht zag bloedrood door de opwindig. 'Nee!' zei ze stug, 'dat kan niet, ik doe het niet. Je ouders komen op de zaal waar ze thuishoren of ze komen hier niet!'

Ze ging naar de deur, opende die: 'Het spijt me dat ik dit onderhoud moet beëindigen.' Ze liep voor hem uit door de brede gang en ontsloot de voordeur waar ze hem nog even staande hield om te zeggen: 'Ik vind je manier van optreden zeer ongepast, Hexspoor. Ik zal zo vrij zijn er met meneer pastoor over te spreken. Je zult er meer van horen. Goedenavond.'

Met een doffe slag viel de deur achter hem dicht.

Daar stond hij in de glans van de avondzon, besluiteloos in zijn razende woede.

Zijn ouders kwamen hem voor de geest. Hij wilde naar hen toegaan om hen te zien en te zeggen, ofschoon zij er nauwelijks notitie van zouden nemen, dat hij weer promotie had gemaakt. Ze zouden hem vertellen, zijn moeder althans, dat ze naar 't Liefdehuis zouden gaan en hoe goed juffrouw Vergilles en Carola de zaak met de Waarde Moeder geregeld hadden.

Plotseling wijzigde hij z'n plan toen de grote autobus uit de stad vlak voor het Liefdehuis stopte. Een gedachte ging door z'n geest, die hij meteen omzette in een daad; hij zou meerijden naar het volgende dorp. Daar was ook een Liefdehuis, waar ze zijn ouders wel een vrije kamer zouden willen geven.

Een kwartier later werd hij binnengelaten in de grote, holle, duf riekende spreekkamer, waar hij in het diffuse licht, dat spaarzaam binnendrong, nauwelijks de dingen kon onderscheiden.

De Moeder Overste, Mère Marie de la Trinité, kwam binnen; hij beantwoordde haar bedeesde neiging met een vriendelijke hoofdknik en voelde de kleine, kille hand een ogenblik in zijn warme vuist liggen.

Zij was een vrouw, geheel anders van aard en postuur dan Mère Clementine. Klein en tenger; het ingevallen ascetisch gelaat was streng en vriendelijk tegelijk.

'Wat kan ik voor u doen, meneer Hexspoor?' zei Mère Marie met een klank in haar stem waarvan hij begreep dat hij het kort moest maken.

'Mijn boodschap is gauw gedaan, Waarde Moeder,' zei hij snel. 'Ik wilde u vragen of u voor mijn ouders een kamer heeft. Ze zijn geen van beiden hulpbehoevend, maar het lijkt mij toe dat het beter is, dat ze niet langer in hun huisje blijven wonen.'

Een snel moment zagen de diepliggende grijze ogen hem aan, verrast en gespannen. Dan keek ze weer voor zich uit.

Op aarzelende toon antwoordde ze:

'Ja, meneer Hexspoor, ik heb een kamer vrij. Maar . . .'

'Zijn er bezwaren?' vroeg hij ongerust.

Een ogenblik weifelde de Overste, dan richtte zij zich op en zag hem aan. De weke moeheid was van haar afgegleden, levendig klonk haar melodieuze stem: 'Waarom komt u hier, terwijl in uw eigen dorp uw ouders een onderkomen kunnen vinden in een huis veel mooier en gerieflijker ingericht dan dit oude gebouw? Waar zij bovendien onder de hoede zullen zijn van de zuster van uw schoonmoeder.' En toen hij niet aanstonds antwoordde: 'Heeft u moeilijkheden gehad met Mère Clementine? Als mijn vraag indiscreet is, antwoord dan liever niet.'

'Ja, Waarde Moeder, ik heb moeilijkheden gehad,' antwoordde hij stroef. Dan, na een korte aarzelende vertelde hij wat hem hinderde. Een ogenblik was het stil tussen hen beiden. En toen Mère Marie de la Trinité begon te spreken, hoorde hij niet meer de levendige toon in haar stem. Maar ze sprak wel zeer duidelijk en langzaam:

'Ik ben het volstrekt met u eens dat het niet goed is dat oude mensen, die zoveel jaren in goede trouw lief en leed gedeeld hebben, voor de laatste tijd van hun leven in zeker opzicht van elkaar gescheiden worden. Het zou ideaal zijn als ieder ouderpaar bij elkaar kon blijven zolang dat enigszins mogelijk is. Het is zeker, dat de moderne opvatting omtrent de verzorging van bejaarde mensen streeft naar dat ideaal en het zal eens bereikt

worden, daar ben ik van overtuigd.

Maar wij zijn nog niet zover, meneer Hexspoor. Om dat te bereiken zou in iedere stad en in ieder groot dorp een nieuw gebouw of een serie gebouwen moeten worden opgetrokken; er zou een groot aantal verzorgsters voor moeten worden opgeleid; en vooral de mentaliteit, de gedachten-gang van een groot aantal leidende persoonlijkheden zou moeten worden omgeschakeld, of zij zouden moeten worden vervangen. Dat kost veel tijd en enorm veel geld. Wij kunnen niet, ook Mère Clementine niet, hoe graag we het zouden willen.'

'Mère Clementine wil niet,' interrumpeerde Hexspoor bruusk.

'Het is niet aan mij,' ging Mère de la Trinité rustig verder, 'het beleid van Mère Clementine te beoordelen. Als we dus tot de feitelijke zaak komen, dan zeg ik u nogmaals dat ik uw ouders graag een kamer zal geven in ons huis. Wij zullen uw ouders met liefde ontvangen en verzorgen als u dat wenst, meneer Hexspoor.

Maar ik vraag u met aandrang: is het wel goed dat u uw ouders hierheen brengt? Ik geloof het niet. Vergeef mij als ik u misschien kwets, hetgeen zeker mijn bedoeling niet is, maar het is toch zo dat uw ouders eenvoudige mensen zijn, die hun leven lang gewoond hebben in uw dorp. Het is niet goed dat u hen wegrukt uit de sfeer waarmee zij volkomen zijn vergroeid. Als zij zich ooit hebben ingedacht, dat zij hun laatste jaren in een Liefdehuis zouden doorbrengen, hetgeen wel haast zeker is, dan zullen zij zich voor ogen hebben gesteld dat zij zouden verkeren tussen hun dorpsgenoten op de zaal en niet op een kamer zoals de pensiongasten, waar zij zich niet op hun gemak zouden voelen.'

Mère Marie de la Trinité stond op van haar stoel, langzaam ging ze hem voor door de holle, kille gang naar de buitendeur. Ze reikte hem haar koude witte hand en zei zachtjes, vriendelijk, moederlijk: 'Het is beter dat wij vanavond niet tot een afspraak komen. Denkt u nog eens goed na over hetgeen ik u gezegd heb en mocht u besluiten uw ouders hierheen te brengen, kom dan nog een keer terug om het verder af te spreken.

Goedenacht, meneer Hexspoor. Ik zal Onze Lieve Heer bidden dat Hij u helpen zal een wijs besluit te nemen.'

Een beetje stuntelig groette hij terug, doodverlegen was hij en diep ge-roerd. De woorden van de Overste bleven in hem gonzen toen hij voort-ging over de straatweg. Bij de bushalte aarzelde hij of hij zou wachten op de bus of te voet naar huis zou gaan. Hij hield van wandelen en de avond was mooi.

Maar hij voelde zich niet prettig. Hij ging een café binnen en toen hij zich op de Oirschotse herbergstoel liet neervallen, voelde hij pas goed hoe moe hij was. Het was geen aangename moeheid, zoals na een drukke werkdag of na een lange wandeling door de polder. Loodzwaar was de moeheid, benauwend, beklemmend; hij had het gevoel alsof hem ieder moment de adem zou worden afgesneden.

Geen bier wilde hij drinken, een borrel moest de herbergier hem brengen. De man praatte tegen hem, maar hij was te moe om te antwoorden. Nog een borrel moest de waard hem geven, die hij even schielijk in twee slokken leegdronk. Een derde en een vierde glas liet hij voor zich neerzetten. De jenever brandde in z'n maag, in z'n bloed, maar deze hitte was weldadig en niet benauwend.

Langzaam trok de moeheid weg, doch de onrustige beklemming bleef voortduren. Hij begreep dat hij niet moe was geweest in de gewone zin, besepte echter niet dat de eerste symptomen van overspanning zich hadden geopenbaard.

Mère Marie de la Trinité had gelijk, erkende hij. Nooit in zijn leven had hij zich zo klein gevoeld, als toen de Overste hem zei hoe hij handelen moest. En nog was hij niet over zijn verlegenheid heen.

Zij had gelijk. Zijn ouders wisten niet beter, hij zou hen ongelukkig maken als hij zijn zin zou doordrijven; zij zouden doodgaan van heimwee in hun eenzame kamer, in dat trieste, uitgewoonde huis, in een vreemd dorp. Het kostte hem geen moeite dat te erkennen en even gemakkelijk viel het hem af te zien van zijn voornemen.

Maar hij kwam niet voorbij aan het gesprek met Mère Clementine. Een Haanen was zij in bloed en pezen. Zij wilde zijn ouders alleen op de zaal huisvesten, omdat een Haanen een Hexspoor niet duldt tussen de pension-gasten.

Spotlichtjes stonden in zijn ogen, toen hij bedacht dat Mère Clementine zich bij pastoor van de Mandele zou beklagen over zijn onbehoorlijk optreden. Zeer benieuwd was hij hoe de pastoor op haar klacht zou reageren; waarschijnlijk zou hij zeggen dat iedereen zelf uit moet maken waar hij wel en waar hij niet wil wonen. Nog meer waarschijnlijk was dat de pastoor het juist zou achten, dat een procuratiehouder zijn ouders niet tussen een stel armlastige ouwetjes wil laten opbergen. Het zou niet baten, ook pastoor van de Mandele zou zich bij het besluit der Haanen moeten neerleggen.

Thuis wachtten de Haanen, Carola met enige onrust in haar ogen.

Waar was hij geweest? In het Liefdehuis, hij had gesproken met Mère Clementine over zijn vader en moeder.

'Dat is toch geregeld, Hexspoor,' meende Carola.

'Ja, dat is in orde,' antwoordde hij stroef.

Toen hij zijn krant vluchtig doorlas, hoorde hij de oude vrouw grommen: 'Je moet hem zeggen wat we hebben afgesproken.'

'We hebben afgesproken, dat mevrouw Dierse maar eens hier moet komen om over het feest te spreken, Hexspoor.'

'Goed, ik zal de boodschap doorgeven.'

'Hij moet nog schrijven aan Willem,' zei de oude vrouw even later.

'Vanavond niet,' weerde hij af. 'Ik ben moe en het is al laat.'

'Laat Jan schrijven,' beval juffrouw Vergilles.

'Nee,' gromde hij. 'Ik schrijf morgenavond zelf. 't Komt er op een dag niet op aan.'

Zwijgend aten ze de pap, baden daarna het rozenhoedje. Hij stak een pijp op en kuierde nog even over de dam, de holle weg door tot aan de grote weg. Toen hij terugkwam, zat de oude vrouw moeizaam met grote hane-poten een brief voor Willem in elkaar te peuteren.

Op de slaapkamer vroeg Carola hoe groot zijn salarisverhoging was. Daarna of hij nog iets bijzonders met Mère Clementine had besproken. Hij weifelde, steeds herhaalde zich dezelfde fout, altijd wachtte hij met antwoorden tot het goede ogenblik voorbij was. Hij kreeg echter een tweede kans, zij herhaalde de vraag.

Toen greep hij toe, vinnig en abrupt: 'Ik heb herrie gehad met je tante.'

'Je moest je schamen,' was haar bescheid.

'Ik ben het niet eens met haar eerwaarde,' beet hij haar spottend toe. 'Ik ben het ook niet eens met je moeder en jou.'

Haar gezicht werd purper; met grote ogen waarin de woede langzaam opkwam, keek ze hem aan. Maar hij ging verder op dezelfde toon: 'Ik vind het niet goed dat mijn vader en moeder naar de zaal moeten, ik acht dat niet in overeenstemming met mijn positie. Het is helemaal niet nodig dat de oudjes naar het Liefdehuis gaan. Ze zijn nog gezond en niemand tot last. Het was beter geweest als jij mijn vader en moeder hier een kamer had ingeruimd. Het huis is groot genoeg.'

'Hier? Op Het Erf?! In moeders huis!' Haar ogen vlamden als vuurballen.

'Ja, hier! Wat kan daar op tegen zijn?'

Dat moest ze even verwerken. Hoe durfde de man het zeggen? De Hexspoor bij de Haanen onder één dak.

'Jij bent schandelijk ondankbaar,' beet ze hem toe. Geen moment kwam het in haar op dat haar antwoord niet ter zake was. Maar hij ging er op in: 'Ik hoef niemand dankbaar te zijn. Ik verdien mijn brood zo goed als de beste in het dorp. Ik had wijzer moeten zijn toen wij trouwden. Wij hadden op ons zelf moeten gaan wonen, wij horen hier niet thuis. Maar dat kan nóg gebeuren,' dreigde hij.

4

Het feestje voor de lui van de Bank was nu bepaald op de laatste zondag in september. Clo Dierse was op Het Erf geweest om met Carola een en ander af te spreken, maar er viel niet veel meer te bedisselen, de Haanen hadden de boel al grondig geregeld. Juffrouw Vergilles scheen zich bijzonder te interesseren voor het geval; ze had de feestelijkheid belangrijk verhoogd door aan de fuif, die eenvoudig was bedoeld, een diner te verbinden waarvan de kosten door haar gedragen werden. Tot grote ergernis van Hexspoor, die daar allerminst op gesteld was, tot grote voldoening

van Clo Dierse, die er volstrekt geen bezwaar tegen zou hebben gehad als 'dat merkwaardige verschrikkelijke ouwe wijf' de hele boel had willen bekostigen.

'Het is onmogelijk je in te denken, Alex, welk een wonderlijk soort mensen die vrouw en haar dochter zijn.'

'Waren ze niet vriendelijk, Clo?' vroeg Dierse met zijn zoete glimlach.

'Ik ben er een uur geweest, waarin ze me tot mijn keel hebben volgestopt met beschuiten met peperkoek en suiker. Mevrouw Hexspoor heeft zowat onafgebroken zitten giechelen, waarbij ze zinnen uitstootte in deze trant: Toe maar, 't zal wel in orde komen. Toe maar, u hemelt Hexspoor nogal op. Toe maar, 't zal best gezellig worden. Haar moeder heeft me aan zitten gapen alsof ik het interessantste voorwerp was uit een rariteitenverzameling.'

'Misschien heeft ze wel een beetje gelijk.'

'Ze vonden het niet nodig dat ik een dagje eerder kwam om de fuif mee voor te bereiden. Toch mocht dat wel en ik doe het ook. Maar ik ga niet alleen, Alex. Ik wil juffrouw Twenkel van de Bank vragen met mij mee te gaan. Kan dat?'

Dierse haalde de schouders op met wrevelig gebaar. Sedert juffrouw Twenkel hem te kennen had gegeven van zijn flauwe aardigheden niet gediend te zijn, had hij een hekel aan haar.

'Waarom wil je dat doen, Clothilde?'

'Ik ga niet meer alleen, Alexander. Zij is de enige vrouwelijke employé op jullie kantoor, die als hulpje in aanmerking komt.'

'Je moet het zelf weten,' onverschillig greep hij naar z'n beurskrant. Zelden zullen twee vrouwen zo intens gehuicheld hebben als Clo Dierse en Berry Twenkel deden, toen ze allervriendelijkst converserend met de autobus naar Het Erf reden. Voor Clo Dierse was de vroeg verouderde en half verlepte juffrouw Twenkel zonder meer een vies geval, waarmee ze een halve dag wilde verkeren, omdat ze in geen geval nog een keer alleen met de Haanen wilde samenzijn, en zij geen andere keus had dan de typistekoffiezetster. Voor Berry Twenkel was mevrouw Dierse het prototype van de moderne diervrouw; groot, krachtig, zelfbewust, wellustig, egocentrisch en ongelooflijk brutaal.

Clo Dierse wilde veel weten over de gang van zaken op de Bank, over de onderlinge verhoudingen, over de directie, en over die goeie meneer Hexspoor, een merkwaardige man, die zo prachtig zijn werk deed, maar die feitelijk toch op een geheel andere plaats in de maatschappij was terecht gekomen, dan waartoe hij volgens zijn aard en levensomstandigheden was voorbeschikt.

Berry Twenkel antwoordde gemakkelijk en vlot, maar toen zij uitstapten vlak bij de holle weg die naar Het Erf voerde, had ze niet één woord gezegd dat de 'andere graag had willen horen. Nee, mevrouw Dierse, als u wilt weten hoe op de Bank over uw lieve Alex wordt gedacht, dan moet

u Greet interviewen, dan wordt het u binnen een kwartier groen en geel voor de ogen.

Juffrouw Vergilles had verordend dat het feest zou worden gehouden op de deel, de plaats waar heel vroeger, toen de molenaar tegelijk veehouder was, de koeien in de winter werden gestald. De beide rijen eiken staanders waar het vee aan werd vastgebonden, waren weggebroken, maar de stenen goten waren er nog.

Jan Hexspoor had zich een meesterlijk camouflage-artiest getoond. Met de hulp van Sophie en Wiesje en een stel jongens uit zijn klas, van veel groen, guirlandes en lichtsnoeren, had hij de deel omgetoverd tot een gezellige feestzaal. Uit het parochiehuis had hij tafels en stoelen laten weg-slepen en in een hoek had hij een podium getimmerd, waarop de violist, de trombonist, de harmonicaspeler en de slagwerker konden plaatsnemen. De deel was gekozen, omdat het aantal gasten belangrijk groter was dan aanvankelijk was bedoeld. De getrouwde heren kwamen met hun dames, de ongetrouwden mochten hun verloofden meebrengen. Arnoud Haanen en tante Machteld zouden er zijn, Jan Hexspoor bracht een paar vrienden mee van het koor, die enkele vierstemmige liederen zouden zingen. De oude Hexspoor en zijn vrouw hadden verlof gekregen van Moeder Overste om zo lang te blijven als het feest duurde en tenslotte was er een ondergeschoven gast: Harrie Bolsius. Gerard Hexspoor had zijn wenkbrauwen hoog opgetrokken, toen Sophie verlegen met haar plannetje voor de dag kwam, maar inwendig gnuifde hij van pret.

'Je bent nog zo jong,' ontweek hij de beslissing een ogenblik. 'Hoe moeten wij dat klaarspelen?' zei hij, toen hij haar teleurgesteld gezichtje zag. Carola wilde misschien veinzen het niet op te merken, maar de oude vrouw zou het in geen geval dulden.

'Harrie kan meekomen met de lui van de Bank, vader. Misschien kunt u een van de jongelui in vertrouwen nemen. Meneer Gielisse waar u altijd mee schaakt in het middaguur,' stelde ze voor. Nee, dat kon niet, in geen geval gaf hij zich bloot aan een van zijn ondergeschikten. Doch dan vond hij de oplossing:

'Ik zal hem zelf uitnodigen, Sophie.'

'Mag hij dat weten, vader?'

'Natuurlijk mag hij dat weten. Daarmee is niet gezegd dat hij er over mag praten. Dat kun je hem toch wel aan zijn verstand brengen.'

Dat kon ze, glinsterden haar guitige ogen.

'Ik zal Gielisse zeggen, dat ik een kennis heb uitgenodigd. Dan kan Harrie zich bij Gielisse aansluiten in de Jan Pleizier.'

'Wat bent u slim,' loofde ze uitbundig. Ze sloeg haar armen om zijn hals en kuste hem. 'Ik zal het Harrie zeggen, hij snapt wel hoe hier de zaken staan.'

'Hij snapt het niet, maar hij weet het,' antwoordde hij luimig.

Dat zijn ouders ook op het feest zouden komen, deed hem nog meer

deugd, doch deze vreugde was geen kwajongensachtige pret. Nog deed hem zeer het krachtige verzet van Carola, toen hij erover begonnen was. De molenaarsweduwe, die zich buiten de woordenwisseling had gehouden, legde haar hand op tafel ten teken dat ze wilde dat haar dochter zou zwijgen. Toen zei ze: 'Hexspoor en zijn vrouw mogen komen, ik zal het regelen met Moeder Overste.'

Er was een klank in haar stem, die Hexspoor de laatste weken vaker had gehoord: een mengeling van mededogen en toegenegenheid. Telkens als hij die klank hoorde, werd hij er door geroerd; hij was een man, die leefde op zijn impulsen als het zulke dingen betrof. Nooit zou hij de korte heftige scène vergeten, die toen gevolgd was. Carola weerstreefde haar moeder, fel, agressief. Maar de oude vrouw retireerde niet. Zij richtte zich op in haar stoel. Zich steunend met de handen op het tafelblad, keek zij haar dochter strak in de ogen. Carola, verstillend, poogde de blik van haar moeder te braveren en toen dat niet lukte wendde zij zich af.

'Ik heb gezegd hoe het zal gebeuren,' zei de molenaarsweduwe streng.

Carola ging de kamer uit naar de keuken. Ze zong niet en smees niet met potten en pannen, zoals hij van haar gewoon was als zij samen herrie hadden gehad. Later zag hij dat ze hevig had geschreid, haar papperig gezicht was bleek en ontredderd en nog dagenlang bleef ze stil en teruggetrokken.

Hexspoor had het zwaar met zichzelf te stellen gehad over de vraag of hij Jaan en Nelis moest uitnodigen. Carola zou zich furieus verzetten en hij hoefde niet op de hulp van de molenaarsweduwe te rekenen, als hij de kwestie ter sprake wilde brengen. Dat interesseerde hem echter minder; alleen de vraag of hij zijn zuster en haar man zou vragen, hield hem bezig. Hij zou uitgelachen worden, de lui van de Bank zouden zich vergapen aan dat gore, onbeholpen stel. Doch ook dat interesseerde hem niet, hij was volkomen ongevoelig voor menselijk opzicht. Dagenlang piekerde hij er over.

Toen deed hij iets, dat hij nooit eerder had gedaan: hij vroeg Jan en Sophie om raad. Jan ontstelde hevig; zijn ogen begonnen te gloeien, driftig schudde hij het hoofd: 'Dat kan niet, vader!' Daarna de dreiging: 'Als u die mensen vraagt, trek ik mij terug met mijn vrienden.' Sophie schrok niet minder: 'Wat haalt u zich in het hoofd?' vroeg ze ontstemd. Maar toen zag ze de droeve blik in zijn ogen en de verdrietige trek om zijn mond. Geroerd pakte ze zijn arm: 'Dat kunt u toch niet doen, vader. Om uzelf niet en om ons niet.'

De kinderen hadden de moeilijkheid niet weggenomen. Jan niet met zijn dreigement, Sophie niet met haar beter begrip en haar aanhankelijkheid. Hij begreep dat hij alleen moest beslissen en ook dát kon hij niet. Dan ging hij in de late avond naar de pastorie, waar pastoor van de Mandele hem ontving in zijn zitkamer.

'Wat is er aan de hand?' vroeg de pastoor verbaasd.

'Ja, ik heb een moeilijkheid, die ik graag met u zou willen bespreken,' antwoordde hij en terwijl hij dat zei kreeg hij het gevoel dat zijn vraag toch wel erg onbenullig was om de pastoor er mee lastig te vallen. Verlegen zocht hij naar goede woorden. En nauwelijks was hij aangevangen, of de pastoor viel hem in de rede: 'Wat is dat toch voor feest bij jullie? Heel het dorp praat er over.'

Daarmee was de disproportie, die hem al dagenlang beklemde, uitstekend gekarakteriseerd. Het feest dat de Haanen hadden georganiseerd, waar juffrouw Vergilles om onnaspeurlijke redenen een handvol geld aan wilde spenderen, stond in geen redelijke verhouding meer tot het feit waarom gefeest werd.

'Ze doen het een beetje te dik,' zei hij met een grimas.

Pastoor van de Mandele glimlachte voor zich uit. Misschien begreep hij beter dan Hexspoor de eigenaardige trots der molenaarsweduwe. Zij zou het feest bijwonen, wist hij van zijn huishoudster, in haar fraaiste zwarte japon en Carola Vergilles had zich een kleed laten maken van donkergroen fluweel, zo mooi als zelfs mevrouw van de notaris er geen had.

'En nou zit jij te tobben over een vraag, die geen moeilijkheden hoeft te geven. Waarom pieker je altijd, Gerard? Wie heeft van jou de eeuwige weifelaar gemaakt? Ben je bang dat het onderscheid zich weer eens duidelijk accentueert als je zuster niet op je feest komt?'

'Nee, dat bezwaart me niet,' antwoordde hij zonder aarzelen. 'Ik meen, dat ik haar vragen moet omdat zij mijn zuster is, anders niet.'

'Je moet het niet doen, je moet je niet laten leiden door gevoelens, die je ten onrechte ziet als een soort noodzakelijke eerlijkheid. Jij wilt braveren, Gerard: je vrouw, je schoonmoeder, je kinderen, je gasten, alles en iedereen. Je zuster is verantwoordelijk voor haar eigen gedragingen, het is niet jouw schuld dat zij is gedegeneerd.'

Hexspoor klemde de lippen op elkaar, hij antwoordde niet op de vermaning, die hem het bloed naar de kaken dreef.

'Je laat je zuster een mandje met lekkernijen brengen, dan kan zij in haar eigen huis je feest meevieren.

Hoe is het met je vader en moeder?' veranderde pastoor van de Mandele van onderwerp.

'Goed, meneer pastoor.'

'Ik zal er eens heengaan,' beloofde de pastoor. 'Je hebt met Moeder Overste onaangenaamheden gehad, hè?'

Voegde hij er luchtig aan toe.

'Is haar eerwaarde bij u geweest?' vroeg Hexspoor op spottende toon.

'Ja, Moeder Overste heeft mij gesproken over het onbetamelijk gedrag van mijn kerkmeester,' zei pastoor van de Mandele op dezelfde luchtige toon.

'Ik ben niet gekomen om daarover onderhouden te worden,' zette Hexspoor zijn stekels op.

'Dat ben ik ook niet van plan, meneer de procuratiehouder.'

Daarna met ernstige stem: 'Je moet de dingen nemen zoals ze zijn en ook de mensen. Niets is dieper binnengedrongen in ons maatschappelijk bestel dan de ismen, Gerard: kapitalisme, communisme, socialisme, liberalisme, conservatisme, formalisme; de beide laatste misschien het sterkst van alle. Mère Clementine is gevormd in haar tijd en door haar tijd, dat heeft haar standpunt bepaald ten opzichte van vele dingen. Vanuit haar standpunt bezien heeft ze gelijk in de kwestie waar het over gaat.'

'Heeft ze gelijk . . .?'

'Nee, ze heeft ongelijk. Maar om haar dat aan het verstand te brengen is meer nodig dan een enkel gesprek met een verontwaardigde neef. Als de bisschop haar zou bevelen anders te handelen dan ze doet, zou ze ongetwijfeld gehoorzamen als dat materieel gesproken mogelijk was, maar ik weet zeker, dat ze innerlijk overtuigd zou blijven van haar eigen gelijk. Geef mij twee of drie ton, Hexspoor, dan zal ik in ons dorp een Liefdehuis bouwen, waar ieder oud echtpaar kan worden gehuisvest zoals jij het verlangt voor je ouders.'

'Er is een kamer vrij, die zal ik betalen, meneer pastoor.'

'Geef me een andere Overste, die ruimer denkt en met moderne opvattingen; en breng je ouders het begrip bij dat ze niet thuishoren op de zaal, hetgeen je nooit zal gelukken, dan zal gebeuren hetgeen je wilt.'

Hexspoor keek de pastoor aan met een gramstorige uitdrukking in zijn ogen toen hij opmerkte: 'Mijn vader en moeder zijn nu twee weken in het Liefdehuis en ze spelen al volop mee in het nare spel van die jaloerse, eigenzinnige oudjes. Ik was er zondag om hen op te zoeken. Ik heb hun slaapstee mogen zien: een lange rij kamertjes van twee bij anderhalve meter zonder plafonds, met wanden waar je overheen kunt kijken als je op je tenen gaat staan, met deuren ervoor van hagelwit katoen. Ik mocht op hen wachten in het grote prieel in de tuin, toen zij het middagmaal gebruikten, ieder apart in hun eigen eetzaal. En daar kwamen ze aan, moeder van links, vader van rechts. Iedere dag mogen ze bij elkaar komen, verscheidene keren, feitelijk bijna de hele dag; alleen eten doen ze in hun eigen zaal en ze slapen in hun eigen appartement. Wij hebben gepraat samen en in het bijzijn van Mère Clementine, die zich in haar ganse waardigheid allerminzaamst kwam onderhouden met ons drieën. Of ze het niet goed naar hun zin hadden? Het kon niet beter, Moeder Overste en de zusters waren zo goed en behulpzaam. Mijn moeder is in veertien dagen zestig jaar jonger geworden, als een kind van tien jaar, een dankbaar vriendelijk kind. Over een maand, misschien nog eerder, zal ze niet ouder zijn dan zes jaar net als de anderen: jaloers, vreesachtig en klikachtig; ze gunnen elkaar geen vriendelijk woord van de Overste, ze gunnen elkaar het licht in de ogen niet.

Mijn vader liep een eindje met me mee toen ik wegging en wat hij vroeger altijd vermeed, deed hij nu: hij praatte met me. Ongevraagd vertelde hij: Het gaat wel goed, Gradus. Het eten is best en we krijgen volop. Ik mag

roken en wandelen als ik wil, wij mogen samen het dorp ingaan als we maar zorgen op tijd binnen te zijn. Maar bij die ouwe kerels zijn astrante donderstenen en bij die ouwe wijven zijn feeksen. 's Morgens begint het gedonder al: Moet je naar de meid, Hexspoor? Je liefje wacht al in 't pri-eeltje. Sommigen zeggen er vieze dingen bij, maar dat moet de Waarde Moeder niet te weten komen, want dan is het donderen in de hut. D'n ouwe Klaas Bas, die hier al meer dan een jaar is, hebben ze net zolang gesard, dat hij het verdomt om nog naar z'n vrouw te gaan. Er zijn ook wel goeie onder, Gradus, ja, goddank, er zijn ook ordentelijke mensen bij.'

'Valt het u hier tegen, vader?' vroeg ik.

'Och nee, Gradus,' zei hij, 't is toch niet anders. Wij zijn arme mensen, er zit voor ons niks anders op dan hier te zijn, de laatste jaren, die we nog mogen leven. Thuis ging het zo goed niet meer, je moeder was er af nu en dan, ze vergat een hoop dingen en ze liet de boel vervuilen. Dat is nou afgelopen.'

'Kom dan dikwijls naar ons,' zei ik.

'Nee, jongen, wij horen niet thuis op Het Erf,' antwoordde hij stug.

'Nee, wij zijn hier waar we wezen moeten. Maar weet je, Gradus, hoe moet ik het zeggen, ge begrijpt het wel, gij bent ook getrouwd; ik mis je moeder, jongen. Ik ben nog niet versleten, nog in geen jaren. Dat is iets verschrikkelijks, dat kruipt me soms naar de keel tot ik het er benauwd van krijg. Maar dat zal wel anders worden denk ik, als we hier een tijdje zijn. Dat hoop ik, jongen, dat zal wel, dat móet toch, daar bid ik alle dagen voor.'

'Daar heb ik geen troost voor, meneer pastoor. Ik heb hem een partij sigaren gegeven en geld om tabak te kopen. Toen ben ik gauw weggegaan. Maar ik kan er niet aan voorbijkomen, ik kan niet in woorden uitdrukken hoe erg ik dat vind. En dan te weten dat Mère Clementine slechts mijn geld hoeft aan te nemen, om die ouwe man te laten leven zoals hij recht heeft om te leven.'

Clo Dierse en Berry Twenkel waren in de keuken van Het Erf aan de slag gegaan met Hendrien van Hoest, een vrouw, befaamd om haar kookkunst en daarom door Carola gehuurd om het feestdiner te verzorgen. Clo Dierse had zich verzet tegen het menu van Hendrien, dat bestond uit: groentesoep, koude varkenslappen met doperwtjes, warme runderhaas met aardappelen en gestoofde rode kool, en chocoladepudding met slagroom na. Best voor een boerenbruiloft, maar je kon het meneer en mevrouw de Graeff niet voorzetten. Zeer energiek en ongelooflijk brutaal had ze Hendrien aan het aardappelenschillen gezet en was zelf aan 't kokkerellen gegaan, waarbij Berry Twenkel behulpzaam mocht zijn. Zonder veel meer kosten te maken had ze het klaargespeeld een delicioze maaltijd te bereiden, waarover in het dorp nog maandenlang daarna gesproken werd. Doodop waren ze toen Gerard Hexspoor ze een voor een tegen midder-

nacht naar Den Bosch bracht op de duo van zijn motor, eerst Clo Dierse, daarna juffrouw Twinkel.

's Zondags omstreeks vijf uur kwamen de gasten. Meneer en mevrouw de Graeff met hun eigen auto, de overigen in twee grote Jan Pleizers. Met muziek kwamen ze: een schetterende trombone, een jankende viool, een mondharmonica en een stel mirlitons. De molenaarsweduwe en Carola ontvingen hun luidruchtige gasten aan de ingang van de versierde deel. Ze zagen er deftig uit. Juffrouw Vergilles droeg haar oude onverslijtbare zwart zijden japon, gegarneerd met kunstig gevormde bloemen van duizenden glinsterende pailletjes en Carola glorieerde in haar robe van donkergroen velours-chiffon met crème kant. Bij de gratie van de molenaarsweduwe en Carola Hexspoor viel Clo Dierse volkomen weg in haar grijze, eenvoudige, hooggesloten japon. Ze wist wat ze deed, ze had de beheerste verbazing gezien van mevrouw de Graeff, die een simpele japon droeg van dunne zwarte wollen stof. Gerard Hexspoor had zich in zijn jacquet geperst, evenals zijn zoon Jan, die dat vanzelfsprekend vond. Zij waren de enigen, want ook Alex Dierse droeg geen zwart. Overigens zag hij er heel modieus uit. Links en rechts deelde Gerard Hexspoor knipoogjes uit, het was hem goed naar de zin. Hij lachte Sophie toe, die zich naast haar binnengesmokkelde vrijer best amuseerde. Ze had het zo uitgekiend, dat ze naast zijn moeder was geplaatst, juffrouw Twinkel zat naast zijn vader. Dat was goed; de oudjes waren niet gewoon met mes en vork te eten. Twinkel en Sophie hadden dat begrepen, misschien hadden ze afgesproken deze plaatsen te kiezen.

Het werd stil. De molenaarsweduwe was opgestaan, moeizaam leunde ze met haar handen op het tafelblad. Het leek er op dat ze het gezelschap wilde gaan toespreken. Ze deed het, de eerste keer in haar leven. Ze beefde en bibberde niet, zonder vrees of zenuwachtigheid klonk haar doffe, droge stem:

'Meneer de directeur en mevrouw en jullie allemaal, het is voor ons een grote eer dat jullie naar Het Erf gekomen bent. Voor mij, voor mijn dochter, voor mijn kleinkinderen en ook voor hem.' Ze neeg met haar hoofd naar Hexspoor. Er was in dat gebaar en in haar stem onmiskenbaar een licht verwijt en tegelijk een eigenaardige moederlijke genegenheid op te merken.

'Het is al lang geleden dat we hier op Het Erf gefeest hebben. Sinds mijn goede man dood is, is het nooit meer gebeurd, behalve bij de zilveren bruiloft van m'n dochter. U moet maar doen of u thuis bent. Er is volop te eten en te drinken en ge neemt er maar van zoveel als ge lust. Ik vind het een eer dat ik het diner heb mogen bekostigen; de rest is van meneer Dierse en van Hexspoor, die dat samen bekostigd hebben.

Laat het u maar smaken en heb maar veel plezier. Mijn kleinzoon heeft alles goed geregeld. Er is muziek en er zijn feestmutsen, dus het zal best gezellig kunnen worden.

Ik moet nog één ding zeggen. Mevrouw Dierse en de juffrouw hebben meegeholpen. Ik moet zeggen dat ze niet mis zijn. 't Is kasjuweel zoals ze gekookt hebben. Daarvoor zijn ze hartelijk bedankt. En nou hoop ik maar dat u zich niet generen zult en dat u veel plezier zult hebben.'

Ze was uitgesproken, ze wuifde met de hand en ging zitten.

In het applaus dat losbrak klonk de spot al; de salamanders hadden gevoel voor zulke toespraken. Hexspoor hoorde het en zag het in de glinstering der ogen.

Dan boog Jan zich over hem heen. Hij verstond niet wat de jongen fluissterde, doch begreep wat hij zeggen wilde. Goed, knikte hij Dierse na, die even tevoren zijn instemming betuigd had.

De jonge Hexspoor sprak op gezwollen toon.

'Hooggeachte heer directeur, mevrouw de Graeff, dames en heren. Ik hoop dat u mij veroorlooft na de goedbedoelde woorden van mijn grootmoeder nog een enkel woord te zeggen. Ik spreek namens mijn vader, die niet gewoon is in het openbaar te spreken, ik spreek ook namens meneer Dierse, die mij dat goedgunstig heeft toegestaan, ofschoon ik overtuigd ben dat hij het veel beter kan dan ik. U weet waarom dit feestje is gearrangeerd. Meneer Dierse en mijn vader willen u trakteren bij gelegenheid van hun promotie. Waar kon dat beter gebeuren dan hier in het erfhuis der familie Haanen, waar mijn moeder van moederszijde uit stamt.

De traktatie die meneer Dierse en mijn vader u wilden aanbieden, is door bijzondere omstandigheden, waarover mijn grootmoeder u gesproken heeft, geworden tot een klein feest, of misschien wordt het een groot feest. Misschien is het zelfs zo dat het feest de belangrijkheid van de aanleiding min of meer te boven gaat. Dat weet ik niet, wel weet ik dat het bier niet voor de ganzen gebrouwen is en de pasteitjes en andere heerlijkheden, die mevrouw Dierse heeft gecreëerd, er zijn om te worden genoten. Laat ik niet te lang praten. Dit nog: meneer Dierse, mede namens de overige bewoners van Het Erf wens ik u van harte geluk met uw promotie, waaraan wij het te danken hebben dat we heden feestvieren. U houde mij ten goede als ik niet de goede woorden gebruik, maar ik meen te mogen opmerken, dat het toch zeker aan uw bijzondere talenten te danken is, dat u reeds op jeugdige leeftijd een prachtige positie in de maatschappij hebt veroverd. En wat mijn goede, bescheiden vader betreft, u kent hem misschien niet zo goed als wij hem kennen, maar u heeft toch zeker in de vele jaren dat u met hem samenwerkte een goed idee gekregen van zijn ijver en toewijding voor het bankbedrijf, waar hij werkzaam is vanaf zijn jongensjaren. Reeds eerder, toen hij stralend van vreugde thuiskwam om zijn promotie, heb ik hem gezegd wat ik thans in het openbaar zal herhalen: vader ik ben trots op u. Weer eens is gebleken dat kennis en intelligentie niet altijd noodzakelijke voorwaarden zijn om iets te bereiken in de wereld; ook trouw, ijver en toewijding worden beloond. Beste vader, ook u dan nogmaals proficiat.

Tenslotte: Bij ieder feest hoort een ceremoniemeester. Ik vertrouw dat u het goedvindt dat ik daarvoor vraag mijn goede oudoom Arnoud Haanen, die op dat gebied zijn sporen verdiend heeft.

Akkoord, oom Arnoud?’

De dikke graanhandelaar stond al recht: ‘Akkoord, beste neef,’ brulde hij. ‘Ofschoon ik geloof dat er met een groot gezelschap vrolijke Bosschenaren weinig te ceremoniemeesteren zal zijn. Dames en heren, ik neem graag de leiding over, ik ben gewoon de teugels in de hand te hebben. Ook vandaag weer ben ik met de brik hierheen komen rijden in gezelschap van mijn betere helft. Ik heet u welkom in het stamhuis der Haanen, het is hier altijd goed geweest en het zal vanavond weer goed zijn. Mag ik dan dit feest openen met u te verzoeken met mij aan te heffen een driewerf hoera voor mijn zuster de weduwe Vergilles-Haanen, die thans het hoofd is van Het Erf.’ Hij brulde een driewerf hoera en de anderen brulden mee. Het was de salamanders aan te zien dat ze smaak kregen in het geval.

Maar toen werd het even akelig stil. Dierse keek naar meneer de Graeff, de directeur keek naar de nieuwe kassier, die een goed spreker was. Het bleef stil, de directeur noch de kassier hadden lust te antwoorden op het Haanengebrul. Toch moest er iets gebeuren. Berry Twenkel, die zat te sidderen van woede, fluisterde mevrouw de Graeff iets toe dat deze door gaf aan haar man. Ja, de directeur begreep het best, er moest iets gezegd worden, niemand kon dat beter doen dan hijzelf.

Hij stond op en tikte met zijn mes tegen zijn boord. De stilte was loodzwaar, toen hij zijn korte toespraak aanving.

‘Mevrouw Vergilles, meneer en mevrouw Hexspoor, meneer en mevrouw Dierse, dames en heren. Met veel genoegen hebben wij de vriendelijke uitnodiging aangenomen om hierheen te komen, teneinde de promotie van mijn beide eerste medewerkers enigszins feestelijk te vieren. Te meer deed ons dat genoegen toen wij hoorden, dat mevrouw Vergilles zo gul en spontaan aanbood de aloude traditie van gastvrijheid, welke altijd een der kenmerkende deugden was van het stamhuis van haar familie, op bijzondere wijze voort te zetten. Onze mensen appreciëren dat op hun wijze; zij zijn gekomen met uitbundige vrolijkheid in Jan Pleiziers en ik ben er dan ook van overtuigd dat deze dag ons onvergetelijk in herinnering zal blijven. Het doet ons genoegen kennis te maken met de familieleden van meneer Hexspoor, die voorzeker, zoals meneer Hexspoor junior heeft opgemerkt, een ijverig, trouw en toegewijd employé is van ons bankbedrijf, doch die daarnaast mag genoemd worden een uiterst consciëntieus, zeer bekwaam en zeer scherpzinnig man, die ook uit dien hoofde zijn benoeming tot procuratiehouder ten volle heeft verdiend. Ik ben overtuigd dat de Raad van Bestuur met de benoeming van meneer Hexspoor en meneer Dierse een uitstekende keuze heeft gedaan.

In het bijzonder doet het ons genoegen, dat we hier ook mogen aantreffen

de ouders van meneer Hexspoor, die er voorzeker trots op mogen zijn, dat hun zoon door zijn grote capaciteiten en zijn onkreukbare eerlijkheid zich een belangrijke plaats in de maatschappij heeft verworven. Wij zullen ons gaarne toevertrouwen aan de leiding van meneer Arnoud Haanen, wij zijn ervan overtuigd dat deze avond feestelijk zal zijn in de beste zin van het woord.'

Dat lustten de salamanders, die gevoel hadden voor lokale sfeer. De dingen waren nu rechtgezet en op de juiste plaats. Nu kon, na het applaus, de soep worden binnengebracht. Dat gebeurde dan ook prompt door vier dorpse schonen onder leiding van Hendrien, de gedegradeerde kookster.

'We zullen eerst bidden,' zei de molenaarsweduwe.

Dat was tot daaraan toe, als het maar niet te lang duurde.

Maar toen de Bosschenaars weer moesten wachten omdat een of andere idioot, die graag zichzelf hoorde praten, het woord vroeg, trokken er rimpels door hun voorhoofd. Ze hadden ongelijk, de spreker was de oude Hexspoor en zijn toespraak vormde het evenement van de avond.

'Mag ik wat zeggen?' vroeg hij beleefd.

'Wel zeker, Hexspoor,' stemde Arnoud Haanen toe. 'Kan het kort zijn?'

't Zal kort zijn. Ik wil zeggen,' begon hij stotterend, 'dat moeder en ik blij waren dat we hier mochten komen. Ik dank d'n directeur dat hij ons niet vergeten heeft.

Ja, wij zijn trots op onze zoon, al praten wij daar nooit over. Ik heb altijd wel gedacht dat hij 't verder zou brengen dan ik. Toen hij nog in de wieg lag, zei ik al tegen moeder: in ons Graduske steekt meer dan ge denkt. Hij had zo'n slimme oogskes en vóór het jaar was hij compleet zuiver.

Ge moet weten dat wij hier altijd gewoond hebben in 't molenhuisje waar nou Jan Heere, de pachter-mulder, woont. Gradus is hier geboren, om zo te zeggen, in de schaduw van de molen en van Het Erf. Hij was altijd een pront kereltje, ijverig, eerlijk en goed voor z'n moeder en voor mij. En dat is ie nog. En hij had altijd een goed stel hersens. En die heeft ie nog.

Verder zal ik er maar over zwijgen. Maar 't heeft me goed gedaan dat d'n directeur heeft gezegd dat we trots kunnen zijn op onze Gradus. Want dat zijn we ook, moeder en ik.

En nou maar aan de soep. Dank je wel.'

Was dat nu applaus of was het een ovatie, die opklonk voor de vader en de zoon? De salamanders maakten lawaai met handen en voeten en sommigen brulden erbij. Het was oprecht gemeend in al zijn nuances, ook in de spot. Hexspoor, die zijn mensen kende, vertrok z'n mooi apengezicht tot een onbeschrijfelijke lachgrijns. Hij had de meeste schik van allen.

Toen al wist hij dat hij op de Bank Gradus zou heten tot z'n pensionering; ons Graduske, die al voor het jaar compleet zuiver was. Hij knikte zijn vader vriendelijk toe, toen hij zag dat die hunkerde naar een compliment, hij zag de moeilijk bedwongen olijke schittering in de ogen van meneer de Graeff, de verlegenheid van Sophie, de brutale spotlach van Clo Dier-

se en de kameraadschappelijke glimlach van Alex, die ook begreep wat de oude Hexspoor gecreëerd had. Zijn ogen gleden naar zijn zoon, die zich nogal scheen te schamen voor de lomphheid van z'n grootvader, en van hem naar Carola, die met haar houding niet goed raad wist. En dan zag hij het onbewogen gezicht van juffrouw Vergilles, de enige van het ganse gezelschap, op wie het blijkbaar geen indruk had gemaakt hetgeen de oude Hexspoor had te kennen gegeven.

Het eigenlijke feest begon toch pas toen het servies was weggeruimd en de flessen op tafel kwamen. Arnoud Haanen had nog een half uur het heft in handen. Jan Hexspoor kreeg gelegenheid met zijn vrienden twee liederen te zingen en een nummertje klassieke muziek te maken. Toen werden de graanhandelaar en de dorpspedagoog weggevaagd door het jolige torment van de Bosschenaren, die het initiatief hadden overgenomen en dat behielden.

Om twaalf uur zouden de Jan Pleiziers voorrijden, maar het werd drie uur eer de salamanders met ontzaglijk veel lawaai vertrokken. De achterblijvers stonden op de dam en wuifden hen lang na.

'Het was een prachtige avond, Hexspoor,' zei meneer de Graeff, die nog even gebleven was met z'n vrouw. 'Het is erg prettig dat er zo'n goede verstandhouding is onderling.'

Toen nam hij afscheid, vriendelijk, hoffelijk. Bijna geruisloos gleed z'n wagen de holle weg in.

'Wat zeg je van de Hexspoor?' vroeg hij z'n vrouw.

'De Hexspoor zijn wel te volgen, maar op de Haanen heb ik geen kijk gekregen. Jij wel?'

'Nee,' aarzelde hij. Dan beslist: 'Ik heb er altijd een vermoeden van gehad, dat mijn goeie Hexspoor twee levens heeft.'

De anderen waren naar binnen gegaan. Hexspoor nam Carola ter zijde, zachtjes vroeg hij: 'Kunnen vader en moeder vannacht hier blijven? Dat zullen ze heel graag doen, denk ik.'

Vinnig reageerde ze: 'Dat vindt Mère Clementine niet goed. Ze worden verwacht in 't Liefdehuis.'

Hij kende de toon waarop ze sprak, slechts ten koste van veel herrie zou hij z'n zin kunnen doordrijven. Hij was moe, hij kon geen ruzie maken om drie uur in de nacht.

Dan ging hij de oudjes wegbrengen met Sophie. Zijn moeder lispelde dankwoorden, toen juffrouw Vergilles haar de zwarte schouderdoek omsloeg. De oude Hexspoor was er met zijn gedachte niet bij; in z'n ogen glinsterde even een fel lichtje, toen hij juffrouw Vergilles en Carola dankte voor de prettige avond en goedenacht wenste. Even snel als het opflikkerde doofde het weer. Gehoorzaam en gedwee ging hij mee.

Ze moesten een paar minuten wachten, eer een jonge zuster slaapdronken de deur voor hen opendeed. Maar ze was erg vriendelijk.

'Het is laat geworden, ouwetjes. Hebben jullie je goed geamuseerd? Fijn, zeg.'

Ze liepen de lange gang door, aan het einde bleven ze even staan:

'Dag vader, tot morgen als 't God belieft.'

'Dag moeder, kruip er maar warm onder.'

Dan gingen ze ieder hun eigen weg, de een links, de ander rechts.

Hexspoor stapte met Sophie de donkerte in, terug naar huis. Ze stak haar arm door de zijne: 'Ze hadden beter vannacht bij ons kunnen blijven, vader,' zei ze.

Hij veinsde haar niet te verstaan.

'Heb jij je goed geamuseerd?' vroeg hij.

'Ja, 't was ontzaglijk leuk, wat kunnen die Bosschenaren feestvieren.' Ze ging er op in, noemde de dingen, die haar het meest getroffen hadden:

'Hoe vond u de toespraak van grootvader?'

Hij lachte voor zich uit.

'Grootvader bedoelde het goed,' zei ze vergoelijkend.

'Heeft hij iets gezegd dat niet goed was?' vorste hij.

'U zult er misschien mee geplaagd worden.'

'Als ik nooit erger werd geplaagd,' viel hem uit de mond.

Vrezend dat ze zou begrijpen wat hij bedoelde, poogde hij z'n woorden een andere klank te geven: 'Op de Bank zijn we er aan gewoon dat we er nu en dan doorgehaald worden.'

'Wie is juffrouw Twenkel, vader?' wilde ze plotseling weten. 'Wat doet zij bij u op de Bank?'

'Ze verzorgt een deel van de correspondentie. De eenvoudige brieven, ze is niet een echte kantoorjuffrouw. Ik weet niet precies hoe ze bij ons terecht gekomen is. En ze zorgt voor het keukentje.'

'Ze was erg lief voor grootvader. Had u er om gevraagd dat ze grootvader zou helpen bij het eten?'

'Nee, ik heb niets gevraagd,' antwoordde hij mat, en zij zag dat er een starende uitdrukking in zijn ogen was.

'Wilt u nog een eindje omlopen?' vroeg ze, toen hij de Vergersteeg inging.

'Ja, Sophie,' lachte hij haar toe. 'Ik wil proberen die schetterende muziek kwijt te raken.' Ze liepen over de polderdijk waar heel in de verte een wazige lichtvlek in de donkerte boven de stad hing.

Dan waren ze thuis. De feestmutsen en serpentines lagen er nog zoals ze waren achtergelaten. Het was doodstil, de anderen sliepen al. Nee, uit het kabinet klonk de doffe stem van juffrouw Vergilles: 'Sophie, geef mij m'n rozenkrans, hij ligt in de vensterbank. En zeg je vader dat hij even op de deel moet rondkijken of daar alles in orde is. Ik ben als de dood zo bang voor brand.'

In het begin van december moest Gerard Hexspoor voor de eerste keer sedert zijn promotie een representatieve taak vervullen, toen hij meneer de Graeff, die ziek was, moest vervangen bij de begrafenis van een voor-naam ingezetene van de Hertogstad. Dat was hem, die overigens wars van menselijk opzicht was, niet goed bevallen en het scheen dat meneer de Graeff ook had gevreesd dat zijn oudste procuratiehouder niet een best figuur zou maken, want hij had, omdat het een belangrijke relatie gold, Dierse opgedragen Hexspoor te vergezellen. Het leek alsof meneer met zijn knecht op stap ging, toen ze met de auto naar het sterfhuis reden. 'Wilt u zo naar de begrafenis gaan, meneer Hexspoor?' vroeg juffrouw Twenkel uiterst verbaasd, toen hij 's morgens, nadat hij zijn motorkleren had weggeborgen, in zijn gekreukt jacquet zijn kantoor binnenkwam. 't Is mijn trouwpak,' lachte hij verlegen. 'Een beetje oudmodisch mischien, maar 't gaat toch wel. Ik heb ook mijn overjas bij me.'

'Uw bruine jas?'

'Ja, m'n bruine jas.' Hij nam de jas uit de doos en trok hem aan. Z'n hoge zije, die er door het schokken op de motor nogal desolaat uitzag, poogde hij glad te strijken met z'n mouw.

'Dat u niet weet hoe het hoort is tot daar aan toe,' ging juffrouw Twenkel onvervaard verder, 'maar ik begrijp niet dat uw vrouw u voor dwaas laat lopen.'

Hij zag er inderdaad potsierlijk uit. Z'n trouwjacquet zag glimmend groen van ouderdom en het paste hem bovendien niet meer. Daarbij droeg hij een blauw gestreept overhemd en een smoezelige puntboord, die Carola na de Sacramentsprocessie vergeten had te laten wassen, en een donkerblauwe das met witte noppen van zijn zoon Jan. Zijn hoge zije, een kwarteeuw oud, had iets van een verzopen zwarte kat; hij had er bovendien geen moment aan gedacht dat hij er een rouwband om moest dragen bij een begrafenis. Hij had er niet bij stilgestaan dat hij zwarte handschoenen aan moest hebben, hij zou zonder handschoenen zijn gegaan, als Jan hem niet z'n eigen bruine glacés in de hand had gestopt. Maar de kroon droeg ongetwijfeld zijn bruine raglanjas met grote ruiten, een jas waar hij ook in het dorp mee voor gek liep.

'Uw schoenen zijn niet gepoetst,' zei juffrouw Twenkel vinnig. 'Als ze bij u thuis daar te lui voor zijn, had u dat toch zelf kunnen doen.'

'Ja,' zei hij verlegen en tegelijk geërgerd door haar vrijpostigheid. Het was alles op z'n Hexspoor's gegaan. Geen moment was het bij hem opgekomen zijn motor thuis te laten en de bus te nemen. Neen, hij had de jas in een doos gedaan en met de hoedendoos op de duo gebonden. Zijn motorpak had hij over zijn jacquet heen gewrongen en hij was naar de stad gedaverd.

Dierse kwam even later. Zoals altijd zag hij er onberispelijk uit. Een vol-

maakte begrafenisgast, een subliem representant van een gerenommeerde Bank was Alexander Dierse.

Die morgen was het Gerard Hexspoor duidelijk geworden, dat hij tussen al die deftige heren er uitzag als een vogelverschrikker. En naarmate de tijd verstreek bad hij minder voor de zielerust van de overledene en vloekte hij meer op zijn eigen stunteligheid. Hij had er de juiste consequentie uit getrokken, want toen hij terug was op de Bank riep hij juffrouw Twenkel bij zich. Hij zei:

'U hebt gelijk, juffrouw Twenkel, ik moet mij andere kleren aanschaffen voor zulke gelegenheden. Maar ik geloof niet dat mijn kleermaker de goede man is om ze voor mij te maken.'

'Er zijn in de stad verscheidene goede kleermakers, meneer Hexspoor.'

'Kent u ze? Ik weet er niet veel van. Wilt u met mij meegaan?'

'Als u het graag heeft, met genoegen, meneer.'

In het middaguur gingen ze naar een goede kleermaker. Hij kocht een donkere overjas en een jacquetkostuum; zozeer enthousiast was hij over de bediening en over de adviezen van juffrouw Twenkel, dat hij er nog een donkergrijs kostuum bij nam. De kooplust had hem te pakken en hij vroeg haar met hem mee te gaan naar een herenmodezaak, waar hij een nieuwe hoge zijde kocht, een serie overhemden, passende dassen en handschoenen.

'Zo,' zei hij, met een vrolijke tinteling in z'n ogen, 'dat is me een pak van mijn hart. Ik ben nu voorlopig veilig gesteld. Ik ben u zeer dankbaar, juffrouw Twenkel, ik had het alleen nooit klaargespeeld.'

Juffrouw Twenkel glimlachte om zijn jongensachtige vrolijkheid.

'Wat kan ik voor u doen?' vroeg hij even later.

'Voor mij? Niets, meneer Hexspoor.'

'Jawel, juffrouw, u moet mij toestaan u iets te geven voor uw uitstekende hulp. Dat is redelijk, u weet, ik houd er van altijd redelijk te zijn.'

'Ik vind dat ik redelijk ben beloond nu u eindelijk hebt ingezien, dat het voor een man van uw positie niet past er bij te lopen als een aangeklede aap,' zei juffrouw Twenkel met brutale openhartigheid.

Daar werd hij verlegen van en een poosje liep hij stil naast haar voort. Dan vond hij de redelijke oplossing: 'Zullen we ergens gaan eten? We hebben iets meer verdiend dan een droge boterham na zo'n inspannende bezigheid.'

'Wij zullen niet op tijd op de Bank zijn,' aarzelde juffrouw Twenkel.

'Voor mij is het niet erg en u geef ik verlof om later te komen,' lachte hij.

'Kom, dat doen we. Waar is het goed? Royal? Centraal?'

'Ik weet er even weinig van als u, meneer Hexspoor. Naar men zegt heeft Royal een goede keuken.'

Het was hem best en even later zaten ze aan een kleine tafel, een beetje achteraf, de spijkskaart in te zien.

'Wat moet het zijn?' vroeg Berry Twenkel.

'Zoekt u dat uit, als u wilt,' schoof hij haar die moeilijkheid op de schouder. 'U hoeft niet zuinig te zijn,' voegde hij er gul aan toe.

Ze wist dat hij van zware spijzen hield, daarom koos ze hazepeper, waar ze zelf niet veel om gaf. Een bordje soep vooraf en een puddinkje na.

'U is erg bescheiden, juffrouw Twenkel. Zo houd ik de indruk dat ik bij u in het krijt sta.'

Lachend wees ze het protest af: 'Zo is het goed, meneer Hexspoor.'

'Wij zullen er een halve fles wijn bij drinken,' opperde hij.

'Voor mij beslist niet, meneer. Als u het graag heeft . . .'

Dan wees ze hem op de ober, die wachtte om de bestelling op te nemen.

'Gebruikt u een borrel vooraf?' vroeg de ober.

'Ja, graag een oude klare.'

'En u, mevrouw? Rode bessen, port . . .?'

'Geeft u mij ook een oude klare.' Ze bloosde ervan toen ze het zei.

'Drinkt u oude klare in het publiek?' vroeg hij uiterst verbaasd.

'Waarom niet? Waarom zal ik terwille van het menselijk opzicht mij een of ander likeurtje laten brengen waar ik niet om geef, en een oude klare afwijzen, waar ik erg van houd.'

Dat waren woorden naar zijn smaak; hij zette de spitse kin vooruit en zijn ogen glunderden toen hij vroeg: 'Gebruikt u dikwijls een piereverschrikkertje?'

'Zelden. Ik ga heel weinig uit.'

'Nou ja, goed . . .'

'Denkt u dat ik thuis op m'n eentje ga zitten borrelen? Nee, meneer Hexspoor, als ik mijn hospita heb betaald en nog enkele hoogst noodzakelijke dingen heb bekostigd, schiet er geen geld meer over om borrels te kopen.'

Daar werd hij verlegen van. Dat was gevaarlijk terrein voor hem, want hij adviseerde de directie omtrent de salarissen van het personeel. Veel viel er overigens niet te adviseren; meneer de Graeff had er slag van te suggereren hoe hij geadviseerd wilde worden.

Hij kwam niet makkelijk over zijn verlegenheid heen. Juffrouw Twenkel verdiende inderdaad een armzalig beetje, maar ze was ook niet meer dan een derderangs kracht voor de zaak. Het werk dat ze deed, zou hij gerust kunnen toevertrouwen aan een meisje dat recht van de M.U.L.O. afkwam. Goed, stelde hij vast, laat dat zo zijn, dat neemt niet weg, dat als men iemand in dienst neemt, men ook moet zorgen dat zo iemand wordt betaald overeenkomstig de staat waarin hij of zij verkeert. Twenkel was een alleenstaande vrouw, die geheel op zichzelf was aangewezen.

'U woont in Vught, is het niet?' vroeg hij.

'Ja, meneer, in een landhuis bij de IJzeren Man,' zei ze ironisch.

'Heeft u daar kamers of is u in het huiselijk verkeer bij die mensen opgenomen?'

'Ik heb een heel klein zolderkamertje, waar ik apart word bediend.' Haar wrange ironie deed hem onaangenaam aan:

'Is u daar niet goed of niet graag?'

'Integendeel, het is er goed en ik ben er graag. Ik ben er zo vrij als een vogel en ik heb maar een kleine, heel weinig eisende maag.'

Zijn verlegenheid nam nog toe, maar toch waagde hij te vragen:

'Wat moet u daar betalen?'

'Tachtig gulden per maand, meneer Hexspoor. Is het niet een koopje?'

Dan houdt ze van haar netto salaris niet veel meer dan twee tientjes over, rekende hij snel. Wat doet een alleenstaande vrouw met twee tientjes in de maand?

Die middag dacht hij nog vaak aan het etentje met juffrouw Twenkel. Hij prees haar ten zeerste dat ze zo bescheiden was geweest. Ze was ook niet veel gewoon, hazing was voor haar waarschijnlijk een grote luxe. Twee tientjes méér maandsalaris moest hij voor haar los kunnen peuten bij meneer de Graeff, dan was ze uit de brand. Een bagatel, en toch was het de vraag of het zou lukken. Meneer de Graeff scheen niet bijster ingenomen met juffrouw Twenkel, ofschoon hij dat nooit openlijk liet blijken. Eén keer had hij te kennen gegeven, dat hij geen prijs stelde op ondergeschoven personeel. Ook die keer noemde hij haar naam niet, maar het was duidelijk dat hij haar op het oog had. Wenink-Drigge zelf was het geweest, die haar zond met een kort aanbevelingsbriefje. Hexspoor begreep dat dergelijke vriendelijke verzoeken bevelen waren voor meneer de Graeff. Niemand wist waar ze vandaan kwam en wat ze vroeger had gedaan. De President-Commissaris, als hij kwam, praatte nooit met haar, althans niet waar anderen bij waren. Als zij alleen waren scheen hij dat wel te doen op een tamelijk onverschillige niet al te vriendelijke toon. Greet, de vrouw van de conciërge, wist dat, die wist ook dat juffrouw Twenkel een duister verleden had. Ze was gescheiden, haar vroegere man zat in de bajes, zei Greet. Zijzelf was op het nippertje de dans ontsprongen, omdat ze hoge beschermers had, die haar stilzwijgen hadden gekocht met haar vrijheid. Maar zij moest wél in de gevangenis zitten en niet voor korte tijd. Meneer de Graeff had die lasterpraatjes, zoals hij ze noemde, onmiddellijk doen ophouden. Dat had in zoverre geholpen dat er niet meer hardop over haar gesproken werd. Maar juffrouw Twenkel was er niet mee gerehabiliteerd; iedereen op de bank was er van overtuigd dat ze iets achter de rug had, waar ze liever niet aan herinnerd werd. Men geloofde dat zij veel wist en als zij spreken zou . . . Nee, dacht Hexspoor, dat is niet waarschijnlijk. Wat er waar is van Greta's geklets weet ik niet, wel weet ik dat zij niet een vrouw is waar de hoge omes bang voor hoeven te zijn, want dan zouden zij haar beter betalen en beter behandelen.

Die middag dacht hij onophoudelijk aan Twenkel. Er was een eigenaardige wederkerigheid in zijn gedachten, telkens kwam hij terug op dezelfde driehoek: Twenkel, kostuums, Carola. Hij moest Carola vertellen van z'n zelfstandige aankopen, waarbij hij moest vermijden over Twenkel te spre-

ken. Doch naarmate de middag vorderde, werd zijn onrust groter; hij voelde dat het thuis zou gaan spannen, als hij met z'n spullen voor de dag kwam. Een ogenblik overwoog hij, dat hij de zaak kon uitstellen tot hij met zijn nieuw kostuum kwam binnenstappen. Die gedachte verwierp hij onmiddellijk.

Om zes uur bond hij de doos met overhemden en de nieuwe hoge zijde op zijn motor en daverde naar huis.

Hij zei zijn avondgroet en toen hij terugkeerde uit het achterhuis, waar hij zijn motorkleren had weggehangen, zag hij dat Carola de dozen had losgebonden.

'Wat heb je nou, Hexspoor?' vroeg ze met achterdochtige stem. Heel even genoot hij van haar schrik, en van de verbaasde schoteltesogen van de oude vrouw, die zich had opgericht in haar stoel en naar die eenvoudige, wonderlijke zaken keek.

'Gekocht,' zei hij laconiek. 'Ik heb me wat ingespannen,' verduidelijkte hij. 'Ik liep er vanmorgen voor pias bij. 'k Heb me doodgeschaamd met mijn versleten trouwpak en mijn kaduke hoed. Ik had geen fatsoenlijk overhemd aan, geen zwarte das. Geen donkere overjas, geen zwarte handschoenen. 't Leek nergens op. Dan had je Dierse moeten zien.'

Zoveel woorden had hij thuis in lange tijd niet achter elkaar gezegd. 'Ik heb maar niet gewacht,' ging hij door, toen hij zag dat Carola nog lang niet over haar verbazing heen was. 'Ik heb me in de stad een nieuw jacquet laten aanmeten en een donkere jas en nog een grijs kostuum. En passende overhemden, dassen en handschoenen heb ik gekocht.'

Daarmee was het allemaal gezegd. Carola keek hem aan met een eigenaardige uitdrukking in haar ogen; er scheen in haar een tweevoudige gesteltenis te groeien: verlegenheid en woede. De paarsige bloedkleur trok langzaam weg, vaal en flets werd haar gezicht.

'Kan ik daar niet meer voor zorgen?' vroeg ze mat.

'Jawel, maar ik kan het zelf ook,' gromde hij.

'Heb ik er niet altijd goed voor gezorgd?' vroeg ze hees.

Weer weifelde hij, doch hij begreep snel dat zijn eeuwig gewefel hem had verzwakt in vele jaren. Het moest nu maar eens uitgesproken worden: 'Ik heb geen enkel behoorlijk kostuum,' zei hij hard. 'Ik heb geen behoorlijke overjas, geen enkel fatsoenlijk overhemd. Ik zie er altijd uit als een boerenpummel op z'n zondags.'

Carola zweeg, ze stond er bij alsof ze verlamd was. De oude vrouw zat ineengedoken in haar stoel, haar ogen volgden hem waar hij ging. Zij was minstens even erg getroffen als haar dochter.

Hexspoor liep het vertrek op en neer van de deur naar de tafel, vier, vijfmaal. Dan bleef hij staan en viel uit:

'Als Jan een nieuw kostuum wil hebben, gaat hij naar een kleermaker in de stad en kiest wat hij hebben wil; hij vraagt jou niet om raad en mij ook niet. Maar als jij vindt dat ik een nieuw pak nodig heb, want aan

mij wordt nooit iets gevraagd, dan koop je aan de deur van een of andere vent een of andere lap en dan word ik naar die ouwe knoeier gestuurd die er een pak uit fabriceert uit het jaar nul.'

Carola keek hem aan, keek dan naar haar moeder. Haar gezicht zag blauwig-bleek, haar lippen beefden.

De verwijten, die hij haar naar het hoofd geslingerd had, dreunden in haar geest. Had ze niet goed gezorgd voor hem in al de jaren dat ze getrouwd waren? Ze keek weer naar zijn door woede en drift verwrongen gezicht en begreep dat hij verschrikkelijk kwaad was. Even voelde zij zich klein en schuld bewust, doch onmiddellijk stak haar Haanennatuur weer op. Had hij dan niet kunnen zeggen dat hij andere kleren moest hebben? Hoe kon zij dat weten? Welke man in het dorp had zoveel pakken als hij, allemaal sterke, degelijke kostuums. En wat was het voor onzin om vergelijkingen te maken met Jan. Maar het was weer de stad. Daar speelde hij de grote meneer, daar hadden ze hem het hoofd op hol gebracht. En het werd steeds erger met hem, hij was nergens meer mee tevreden. Toen ze hem trouwde was hij zo arm als de mieren, z'n trouwpak had ze zelfs voor hem moeten betalen.

Ze wilde iets zeggen, maar ze kon geen woord uitbrengen, het scheen of haar tong verlamd was. Ze voelde zich duizelig worden, een dof gegons dreunde in haar hoofd. Nog had ze het besef een stoel naar zich toe te trekken waar ze op neerviel, ze zakte in elkaar, haar hoofd viel met een bons op tafel; een flauwte of de kwaadaardige drift had haar overmand.

De oude vrouw rees op: 'Lelijke astrante vlegel!' krijste ze. Ze wilde nog meer zeggen, de deur ging echter open: Jan Hexspoor met pastoor van de Mandele kwamen binnen.

'Zover is 't nou gekomen,' gromde de molenaarsweduwe. 'Hij maakt haar nog kapot . . .'

Terwijl pastoor van de Mandele en Jan zich over Carola heenbogen, stond Hexspoor er als wezenloos bij te kijken. Hij was zich nauwelijks bewust van hetgeen er gebeurde de volgende ogenblikken. Het woelde en giste in zijn geest, hij kon zijn gedachten niet ordenen; zonder gedachten was hij, versuft, verslagen. Een dof kalmerend gebrom hoorde hij. Het was de stem van de pastoor, die Jan hielp zijn moeder over te dragen in de rieten leunstoel.

'Haal wat ether op de pastorie,' zei pastoor van de Mandele.

Het was niet meer nodig, de oersterke Haanennatuur was de flauwte al te boven gekomen. Ze zuchtte en blies met bolle wangen, heel langzaam kwam ze overeind, gewillig liet ze zich door Jan wegleiden naar het kabinet, waar zij zich uitstrekke op het bed van haar moeder.

De pastoor bleef nog even, tot Jan terugkwam. Toen de onderwijzer een geruststellend gebaar maakte, wendde de pastoor zich tot Gerard Hexspoor: 'Wij vergaderen vanavond,' zei hij. 'Denk je dat je kunt komen?' Gretig, bijna gulzig, knikte Hexspoor toestemmend:

'Ja, meneer pastoor, ik kom.'

Hexspoor dacht nog dikwijls aan die merkwaardige dag, die naar het scheen een ommekeer in zijn leven had veroorzaakt. De kostuums die hij had gekocht, pasten hem onberispelijk, maar niemand behalve Sophie had er een woord over gezegd. Carola had hoegenaamd geen nadelige gevolgen ondervonden van de flauwte en toch scheen er iets in haar gebroken te zijn. Er was iets gebroken op Het Erf, niemand wist wat het was, geen die de scherven kon aanwijzen en toch waren ze er. Zijn zwarte gelegenheidskleren waren opgeborgen in de kast, zijn nieuw grijs kostuum verwisselde hij 's avonds voor een oud klofje, dat goed genoeg was om er mee door weer en wind te jagen op z'n motor. Een zondag had hij zijn nieuw kostuum thuis gedragen. Ze hadden hem thuis nauwelijks bekeken, ofschoon ze zeker hadden gezien dat het kostuum hem uitstekend kleepte. 'Het is zonde om uw motorkleren er over aan te trekken,' zei juffrouw Twenkel. 'Laat het hier, u heeft zich in een wip omgekleed 's morgens en 's avonds.'

Later opperde ze: 'U moet wat poeder op uw gezicht doen na het scheren, dan glimt uw gezicht niet zo afschuwelijk.'

'Afschuwelijk?' zei hij humeurig.

'Nou ja, het is niet fraai,' verzachtte zij de uitdrukking. 'Nog beter was het als u 's morgens een kwartier eerder van huis ging en u hier liet scheren door een goede kapper. Een abonnement is zo duur niet.' Daar had hij nogal tegenop gezien, om het tenslotte toch te doen. Weer bleek dat juffrouw Twenkel gelijk had. De kapper sneed hem de huid niet open, zoals hij dat zichzelf wel deed nu en dan. Hij bereikte hetzelfde resultaat als de kleermaker; er zat een andere Gerard Hexspoor achter het zware bureau in zijn fraai kantoor. Zijn zelfbewustzijn groeide met de dag en hij zag aan Dierse en aan het personeel, dat ook hun niet ontging dat hij besef kreeg van zijn plaats op de Bank. Ook meneer de Graeff had er waardering voor en toen deze op een keer de opmerking maakte, dat het beter was als hij zich in het middaguur niet al te vriendschappelijk met het personeel occupeerde, zag hij slechts even een glimp van spijt in de ogen van zijn procuratiehouder.

De wenk van meneer de Graeff betekende misschien dat hij in de stad moest gaan lunchen. Dat was te veel gevraagd en toen hij zei zijn boterham voortaan te zullen gebruiken in zijn eigen kantoor, gaf de directeur graag z'n fiat.

Juffrouw Twenkel dekte de kleine tafel met helder linnen, hij had zijn eigen porceleinen servies en zwaar verzilverd bestek.

Als zij de koffie op de elektrische verwarmingsplaat had gezet met de kokende melk ernaast, trok zij zich terug in het keukentje, om bij Gielisse haar boterhammen te gaan opeten.

De procuratiehouder, ofschoon niet afkerig van eenzaamheid, miste het

middaguurtje bij de anderen, het partijtje schaak met Gielisse en de aanspraak van juffrouw Twenkel, die zo onderhoudend kon praten. Hij diende daarin te berusten, hetgeen niet altijd even goed lukte. Soms hunkerde hij ernaar naar het keukentje te gaan met z'n broodtrommeltje. Dat was niet gewenst, z'n prestige zou er onder lijden als hij met Gielisse, die hij nogal eens ter verantwoording moest roepen vanwege zijn slordig werk, vriendschappelijk omging. Maar soms, als Gielisse in het middaguur op z'n fiets naar huis ging, hetgeen de laatste tijd wel eens gebeurde omdat zijn vrouw niet goed in orde was, praatte hij wat met juffrouw Twenkel. 'Eet hier je boterham op,' nodigde hij herhaaldelijk, doch dat deed ze nooit. Maar wel treuzelde ze wat met het klaarzetten van de boel, of ze ging tegenover hem zitten om een sigaret te roken.

Dan babbelden ze samen en ofschoon zij nooit intiem werden, had hun gesprek toch een andere klank dan wanneer er anderen bij waren. Zij dempte haar stem zoveel mogelijk en wendde haar gezicht naar hem toe, opdat hij van haar lippen kon lezen wat ze zei. Het viel hem daarbij op dat ze altijd min of meer angstig was en dat hinderde hem zozeer, dat hij er schuw van werd. Op een keer vroeg hij ernaar: 'Waar is u ongerust over? U doet altijd of u bang voor mij is. Daar is toch geen reden voor.' Het bloed steeg haar in het gezicht, nerveus klopte ze de as van haar sigaret. Ze boog zich zover mogelijk naar hem toe en antwoordde: 'Voor u ben ik niet bang, meneer Hexspoor.'

Hij had het klaargespeeld dat meneer de Graeff haar salaris had verhoogd, daar was ze erg dankbaar voor. Daarom voegde ze er aan toe, hetgeen ze al dikwijls had willen zeggen als ze gedurfd had: 'Van u heb ik niets te vrezen. Er zijn niet veel mannen zo goed en eerlijk als u.'

Daar werd hij doodverlegen van. Energiek wuifde hij met de hand, alsof hij op die wijze de lof kon verstuiven.

'Dat is onzin,' zei hij min of meer geprikkeld. 'U zorgt goed voor mij en u adviseert mij nu en dan.'

Ze hief het hoofd op en luisterde gespannen. Zozeer irriteerde hem dat, dat hij opstond en naar de deur liep: 'Dacht u dat wij worden afgeluisterd?' vroeg hij driftig. Hij trok de deur open en keek de gang in waar niemand was.

'Greet komt wel eens naar beneden in het middaguur,' zei ze met wantrouwige stem. Ze dacht dat hij haar niet verstaan had toen hij haar aankeek met een vragende uitdrukking in zijn ogen en wilde de opmerking herhalen. Maar hij had het wel verstaan en snauwde driftig: 'Greet heeft hier geen donder te maken. Ik zal het haar zeggen en ik zal de tussendeur afsluiten.'

'Ach nee, meneer Hexspoor . . .'

'En wat zou het nóg als Greet naar beneden komt?'

'Ach, meneer . . .' Ze wist geen raad met de moeilijkheid.

'Er gebeuren hier geen ongepaste dingen,' ging hij toornig verder.

Ineens verstilde hij, met stekende ogen keek hij haar aan.

'Is u bang dat zij staat te luisteren voor de deur van het keukentje?' vroeg hij gespannen.

Berry Twenkel sloeg de handen voor het gezicht, om haar gloeiend gelaat voor hem te verbergen. Ze lachte nerveus: 'U denkt toch niet dat Gielisse en ik . . .?'

'Nee,' antwoordde hij kortaf. 'Toch bevalt het mij niet. U is dus bang dat ze u en mij afloert?'

'Ik weet het niet, meneer'; ze durfde hem niet meer aanzien van schaamte en verlegenheid.

Verstild zat hij voor zich uit te kijken. Het was duidelijk dat haar vrees niet betrof haar samenzijn met Gielisse. Dat irriteerde hem ontzaglijk en tegelijk luchtte hij er van op.

'Zeg nu eens precies wat u bedoelt, juffrouw?' vroeg hij op stugge toon.

Even weifelde ze, boog zich dan naar hem toe: 'Er is over gesproken dat ik met u geluncht heb bij Royal.'

Hij floot tussen de tanden: 'Betekent dat iets?' vroeg hij vinnig met afgewend gelaat.

'Nee, het betekent niets, meneer Hexspoor. Maar u weet hoe de mensen zijn.' Ze kwam dichterbij hem staan en verklaarde: 'Ik heb u goede raad gegeven, omdat ik meende dat u zich niet voldoende bewust was van uw positie hier op de Bank. Misschien had ik dat niet mogen doen, ik heb daar feitelijk niets mee te maken, uw vrouw had daar voor moeten zorgen . . .'

Ze legde haar vingertoppen op zijn arm en ging door: 'U is bij al uw scherpte van geest in sommige dingen naïef als een kleine jongen, meneer. Doe mij het genoegen er niet op door te denken en neem alstublieft geen ondoordachte maatregelen.'

'Hoezo . . .?'

'U wilt Greet tot de orde roepen en de tussendeur afsluiten.'

'Nee,' de lichtjes waren er weer, 'ik zal wel wijzer zijn.'

'Ik schenk u een verse kop koffie in en dan ga ik mijn kotelet bakken, ik heb er trek in. Bedankt, meneer Hexspoor.' Hij zag de glimlach in haar ogen, toen zij hem aankeek voor ze zijn kantoor verliet. Dit intermezzo betekende niets, dacht hij en tegelijk wist hij dat het hem de eerste dagen dikwijls zou bezighouden. Nu begreep hij haar tweeslachtige houding: gereserveerd als er anderen bij waren, vriendelijk vertrouwelijk als ze samen waren. Nooit zou ze iets van hem aannemen als Gielisse er bij was, nooit ook zou ze dan op zijn kantoor komen om een sigaret te roken. Er was dus over gepraat dat ze samen geluncht hadden. Het beviel hem ook niet dat zij haar gereserveerde houding liet vallen als ze samen waren; dat leek er op alsof er toch iets was tussen hen, dat voor anderen verborgen moest blijven.

Dat is ook zo, erkende hij, dat had hij zelf uitgelokt. Het was fout geweest

juffrouw Twenkel te laten adviseren toen hij zijn inkopen deed, het was fout haar lekkernijen aan te bieden als ze alleen waren. Opeens schaterde hij het uit van pret toen hij bedacht, dat ze het er misschien een beetje op aanlegde Gielisse naar huis te laten gaan in het middaguur. Natuurlijk deed ze dat: als Gielisse naar huis ging, kwam ze het hem altijd zeggen voor ze zijn hartig hapje ging kopen bij de slager. Dan was het misschien niet zo dwaas te concluderen dat ze Gielisse suggereerde z'n fiets te pakken als daar een gereede kans toe was.

Het prikkelende in de kwestie was, dat juffrouw Twenkel zichzelf en hem kletspraatjes wilde besparen, en dat ze daar openlijk voor uitkwam. Verder gingen zijn gedachten niet. Het kwam niet in hem op dat er tussen hem en Berry Twenkel of een andere vrouw iets zou kunnen ontstaan dat ook maar in de verte zou lijken op een ongeoorloofde verhouding. Niet omdat hij in deze dingen zo erg naïef was, hij kende het leven door en door. Hij wist dat Clo Dierse niet een vrouw was, die haar charmes aan iedereen zou verkopen, doch anderzijds zou zij voor niets terugschrikken als zij er blijvend profijt van zou hebben. En de schone Alexander was te vies uitgevallen om niet erg kieskeurig te zijn in zijn keuze, als hij somtijds behoefte had aan een andere vorm van liefkozen dan zijn Clothilde gewoon was te doen. Behalve Clo en Alex kende hij er verscheidene, die het niet nauw namen met de huwelijksrouw. Hun doen en laten maakte op hem geen andere indruk dan de bezigheden van dieven, oplichters, vervalsers, chanteurs en nog andere vormen van schelmerij. Hij was volstrekt eerlijk, niet omdat hij geen geld wilde hebben, maar omdat hij had geleerd dat eerlijkheid een deugd is: hij was Carola niet trouw omdat hij veel van haar hield, maar omdat hij een ontrouw man een verachtelijk mens vond.

Toch dacht hij veel aan juffrouw Twenkel de laatste tijd: het was aangenaam aan haar te denken. Hij overwoog niet of ze knap of lelijk was, daar had hij allerminst aandacht voor; dat ze er voor haar leeftijd nogal verlept uitzag, ontging hem volkomen. Wat haar in zijn ogen sympathiek maakte, waren haar goedheid en haar redelijkheid.

Geen enkele vrouw is redelijk, zei Dierse en wat Carola betrof had de man gelijk; dat echter geen enkele vrouw redelijk is, aanvaardde hij niet. Er zijn massa's redelijke vrouwen en goede vrouwen; als je het geluk hebt een redelijk goede te trouwen, heb je het niet kwaad getroffen. Juffrouw Twenkel was niet alleen redelijk, ze was zelfs zeer verstandig en buitengewoon goed; ze had uitmuntende vrouwelijke eigenschappen, die hij wilde dat Carola bezat.

Het was prettig aan Berry Twenkel te denken, evengoed als het aangenaam was met haar te praten. Daar hoefden geen verdere gedachten aan geknoopt te worden. Het enig nodige was te voorkomen, dat door een te openlijke vriendschap anderen de gelegenheid werd gegeven het lastermolentje te laten draaien. Twenkel vond hem ook sympathiek. Het was

erg prettig dat ze dat gezegd had, ofschoon overbodig, want hij wist het al.

De kerkmeestersvergaderingen zouden saai zijn geweest, als de heren zich beperkt hadden tot de agenda, die zelden iets bijzonders vermeldde. Maar ze raakten altijd wel aan de praat. Vergaafdonk vooral kon ongelooflijke verhalen vertellen en hij deed dat met brio. Hij loog tegen de klippen op en begreep uitstekend dat de anderen wisten dat hij loog. Kwam dat er iets op aan? Nee, het was slechts belangrijk dat de avond gezellig werd volgepraat. Basten, Vergaafdonk en meneer de Kooy waren al kerkmeester onder pastoor van Houten. Toen hadden de vergaderingen nog minder te betekenen, omdat de oude pastoor niet hield van andermans mening. Hij kiende de zaken uit en de heren hadden maar ja te knikken. Onder pastoor van de Mandele mochten de heren zeggen wat ze dachten en hij hield rekening met hun wensen en meningen. Daar waren ze mee content, Vergaafdonk uitgezonderd; de kleine sluwe aannemer hield niet van pastoor van de Mandele, die het bij voorkeur opnam voor de mindere man, voor het werkvolk, dat niet waard was dat je je goeie geld er aan spendeerde, zei hij zonder enige terughouding of schaamte.

Ze lieten hem praten, 'zwammen', zei meneer de Kooy, want de man wist niet wat hij brabbelde. Hij was z'n tijd vijftig jaar ten achter.

Die avond raakten ze in een ernstig gesprek, dat fel en bewogen werd gevoerd. De agenda vermeldde slechts één belangrijk punt: het nazien van enkele rekeningen. Basten, de oudste kerkmeester, die de stukken het eerst in handen kreeg, gaf ze door aan meneer de Kooy zonder ze in te zien; zijn goedige glimlach was zijn fiat. Meneer de Kooy zette er zijn lorgnet bij op, bromde wat en gaf de stukken door aan Vergaafdonk, die ze overreikte aan Hexspoor, met de opmerking dat het niet zijn taak was meneer pastoor te controleren.

'Dat is onzin,' zei Gerard Hexspoor, 'wij zijn hier om de rekeningen na te zien en niet om meneer pastoor te controleren.'

De cijferaar van beroep vergeleek nauwkeurig de rekeningen met de offerten en eerst toen hij zich overtuigd had dat de boel klopte, gaf hij zijn fiat. Pastoor van de Mandele zag hem doende en terwijl Hexspoor rekende en vergeleek, stuwden de vragen weer omhoog. De avond, toen Carola een flauwte had gehad, lag al weer verscheidene weken in het verleden en nog wist de pastoor niet wat er toen precies gebeurd was. Carola en Jan had hij er niet naar willen vragen en Hexspoor had niets losgelaten toen hij erop zinspeelde. Het Erf boeide pastoor van de Mandele, het huis en de mensen. Het was hem volkomen onbegrijpelijk, hoe een schrandere man als Gerard Hexspoor het daar uithield. Hij had veel respect voor zijn kleine, magere kerkmeester, die niet alleen opgewassen bleek tegen de vernielende domheid van de Haanen, doch bovendien de bijna bovenmenselijke kracht bezat zijn leed alleen te dragen; die de trotse moed had iedereen, ook de pastoor, buiten zijn moeilijkheden te houden.

Uit zijn overpeinzingen werd hij opgeschrikt door de scherpe stem van Vergaafdonk, die te kennen gaf, dat sommige mensen, die nooit iets betekend hebben in de maatschappij, zich veel meer pretenties aanmatigen dan anderen, die zich zeer verdienstelijk gemaakt hebben voor de parochie. Aha, dacht pastoor van de Mandele, dat is voor Hexspoor. Ik ben benieuwd wie er nog meer aan de beurt komen.

Daarover bleef hij maar even in onzekerheid: 'Zulke mensen worden bovendien de hand boven het hoofd gehouden. De heren pastoors moesten bedenken dat het van katholiek standpunt bezien beter was als zij de belangrijke functies in de parochie toevertrouwdan aan personen, die getoond hadden hun plaats waard te zijn. Sommige heren pastoors doen volop mee aan het ondergraven van hun eigen gezag en prestige, door maar lukraak deze of gene mooiprater binnen te halen in het bestuur van de parochie.'

Aha, dat is voor Hexspoor en voor mij. Pastoor van de Mandele draaide zich een kwartslag om in zijn Wener fauteuil en vroeg:

'Noem eens een voorbeeld, Vergaafdonk?'

Ja, een voorbeeld had hij niet zo gauw bij de hand; een goed verstaander heeft bovendien genoeg aan een half woord.

'Wat heeft het katholieke standpunt er mee te maken?' vroeg pastoor van de Mandele.

'Praten jullie nog maar wat,' zei Basten. 'Als meneer pastoor het goedvindt ga ik naar huis. Ik heb koppijn, de hele dag al.'

'Dan maar gauw onder de wol, Basten.' Pastoor van de Mandele ging zelf mee om zijn oudste kerkmeester uit te laten.

Toen hij terugkwam herhaalde hij z'n vraag: 'Nou, Vergaafdonk, wat heeft het katholieke standpunt er mee te maken?'

'Basten zag er vermoeid uit,' merkte meneer de Kooy op.

'De man is doodop,' meende Vergaafdonk. 'Maar dit is zeker, als hij doodgaat gaat hij regelrecht naar de hemel. Dat kun je niet van iedereen zeggen.'

'Dat ben ik met je eens, althans wat Basten betreft,' zei de pastoor.

Zo was het ook. Basten, de oude landbouwer, was een man, die leefde in Gods hand; voor wie de waarheden van het geloof onomstotelijk vaststonden en die er naar handelde zo goed hij kon.

Maar daar ging het nu niet over. Vergaafdonk moest zijn vraag beantwoorden en hij stelde ze voor de derde keer.

'Dat is toch duidelijk,' zei de radde aannemer. 'Van katholiek standpunt bezien moeten de juiste mensen op de juiste plaats staan. Een mens moet niet de ellebogen gebruiken om een ander opzij te dringen. Een katholiek moet streven naar gerechtigheid en waarheid. Dat wordt ons al geleerd als wij onze eerste heilige communie nog moeten doen.'

'Juist, Vergaafdonk. En wat is dat, streven naar gerechtigheid en waarheid van katholiek standpunt bezien?'

'Dat heb ik toch gezegd, meneer pastoor. Een mens moet tevreden zijn met zijn lot.'

'Is dat streven naar gerechtigheid en waarheid?'

'Vindt u dat het anders is, meneer pastoor?'

'Ik vind dat gerechtigheid en waarheid niets uit te staan hebben met hetgeen jij beweert. Misschien begrijp ik het niet goed. Noem eens een voorbeeld?'

De kleine man slikte eens. Weifelend keek hij om beurten pastoor van de Mandele, Hexspoor en meneer de Kooy aan. Dan zei hij:

'Ik geloof niet, dat u mij niet begrijpt. U wilt mij uit mijn tent lokken. Goed, hier ben ik. Ik durf de dingen wel bij de naam te noemen; Tinus Vergaafdonk heeft een zuiver geweten, meneer pastoor.'

'Daar twijfel ik niet aan . . . Kom, wij luisteren.'

'Er zijn vier kerkmeesters, meneer pastoor. Drie zijn het al jaren, al onder pastoor van Houten werden wij benoemd. Een van ons vieren, Hexspoor, is het pas een half jaar. Hij weet van toeten noch blazen, maar toch snuffelt hij de rekeningen na, alsof hij het zijn leven lang gedaan heeft. Acht u dat juist, meneer pastoor?'

'Ja, dat acht ik juist, want het behoort tot zijn taak als kerkmeester. Maar acht jij dat in strijd met de gerechtigheid en de waarheid?'

'Met beide, meneer pastoor. Hexspoor moest bedenken dat hij meer respect verschuldigd is aan de herder van de parochie. Wij geloven u op uw woord: meneer de Kooy, Basten en ik.'

'Spreekt u liever niet namens mij,' verzocht meneer de Kooy koel beleefd.

'Ik begrijp nog steeds niet waar je heen wilt, Vergaafdonk.'

'Moet ik nog duidelijker zijn, meneer pastoor? Goed, dat kan. Maar denk vooral niet dat ik een persoonlijke grief heb tegen Hexspoor.'

'Daar ben ik van overtuigd, Hexspoor zelf ook, vermoed ik.'

'Ik weet niet wat hij bedoelt,' zei Hexspoor.

'Ik ook niet, maar hij zal het ons duidelijk maken, heeft hij beloofd.'

'Hexspoor, luister nou eens,' zei Vergaafdonk, 'het gaat bij mij niet om een persoonlijke kwestie, ik heb het algemeen belang op het oog. Jij weet evengoed als ik, dat Verheyen meer recht had om kerkmeester te worden dan jij. Toch ben jij benoemd. Hoe je dat hebt klaargespeeld weet ik niet.'

'Is het gezeur daarover nóg niet afgelopen?' Pastoor van de Mandele was werkelijk ontstemd.

'Verheyen had de oudste rechten, meneer pastoor.'

'Waarom ontleende hij die rechten, Vergaafdonk?'

'Moet ik dat zeggen? Dat weet toch iedereen.'

'Ik weet het niet.'

'Meneer pastoor, dat geloof ik niet. U zult zelf het beste weten waarom u Verheyen hebt gepasseerd en Hexspoor hebt voorgedragen. Maar u had beter moeten uitkijken. Hexspoor, hoezeer ik hem ook respecteer als mens, heeft geen enkele bijzondere verdienste voor de parochie. Hij is ten-

slotte een jongen uit de Vergersteeg, al is hij dan wat vooruitgekomen in de wereld.'

'Ik vind dit gesprek zeer onaangenaam,' zei pastoor van de Mandele streng. 'Ik wou dat die hetze tegen Hexspoor nu eens eindelijk ophield. Bedenk wel, dat ik voor mijn keuze alleen rekenschap verschuldigd ben aan de bisschop. Wij kunnen gevoeglijk hier niet verder over spreken, alleen wil ik nog opmerken dat ik omtrent de begrippen gerechtigheid en waarheid een heel ander inzicht heb dan jij.'

Hij wachtte even en vroeg dan: 'Weet jij, Vergaafdonk, wat de voornaamste criteria zijn voor een katholiek, die streeft naar gerechtigheid en waarheid?'

De aannemer haalde de schouders op met onverschillig gebaar, doch het was aan zijn schuwe blik te zien, dat hij in spanning verkeerde. Ook meneer de Kooy en Hexspoor bogen zich voorover om beter te kunnen luisteren.

'Het zijn er drie,' ging de pastoor verder: 'Het eerste is dat een katholiek volstrekt moet geloven dat Christus de Zoon is van God en Zelf God. Ten tweede moet hij volstrekt geloven in de leer, die Christus gepredikt heeft. Ten derde moet hij de geboden, die Christus ons gegeven heeft, nauwlettend onderhouden. Dat is niet weinig, Vergaafdonk.'

De aannemer legde de hand op tafel: 'Ik geloof dat u mijn bedoeling niet begrepen heeft, meneer pastoor,' zei hij ontwijkend.

'Dat is mogelijk, ofschoon ik dat niet geloof.'

'U heeft mijn opmerkingen verlegd naar een zuiver godsdienstig terrein. Dat heb ik niet bedoeld.'

'Juist, Vergaafdonk, dat heb jij niet bedoeld. Heel veel katholieken, als zij spreken over het katholiek standpunt in deze of gene kwestie, bedoelen niet de essentiële waarheden van ons geloof ter sprake te brengen. Nee, jij hebt alleen bedoeld dat ik niet Hexspoor maar Verheyen had moeten voordragen bij de bisschop. Een volgende keer zul jij of een ander het in strijd achten met gerechtigheid en waarheid, als ik het zoontje van Jan toestemming geef misdienaar te worden en niet het zoontje van Piet of Gerrit. Ik geloof dat wij hiermee raken aan een heel teer en moeilijk punt. De moeilijke tijd, die het katholiek geloof op het ogenblik doormaakt, is voor een deel het gevolg van bedoelingen als de uwe. Ik geloof dat het geloofsverval van onze tijd in hoofdzaak te wijten is aan de verschrikkelijke omstandigheid, dat velen het innerlijk contact met de hemel verloren hebben. Dat is de ramp van onze dagen, een ramp die in de voorbije oorlog een verschrikkelijk sadisme heeft kunnen losslaan, waarvan wij nog niet kunnen begrijpen, dat het heeft kunnen plaatsvinden. Tenslotte, Vergaafdonk, geloof ik dat het ongeloof van onze dagen het gevolg is van een gebrek aan liefde tot God, tot Christus. De liefde is een dood woord geworden, dat wij dikwijls uitspreken zonder dat het ons beroert. Toch is de liefde tot God allereerst noodzakelijk, want deze liefde richt onze daden

in betrekking tot de evenmens. Het is zeker waar dat heel velen, als zij God meer liefhadden dan zij nu doen, minder vijandig tegenover hun medemenschen zouden staan.

Maar nog eens, Vergaafdonk, jij bedoelt iets anders dan ik; jij streeft op een andere wijze dan ik naar gerechtigheid en waarheid. Misschien wil je een en ander eens overwegen, en laten wij nu over iets anders praten.'

'Het is mij best,' zei Vergaafdonk met grimmig, hoogrood gezicht.

'Ik wil alléén nog opmerken, dat ik slechts te kennen heb willen geven hoe de parochie er over denkt, dat Hexspoor is voorgedragen.'

'Het is juister als je zegt, dat een deel der parochianen er zo over denkt. Beter zou het zijn als die lieden meer vertrouwen hadden in het beleid van hun pastoor, en nog beter was het, als zij hun liefde tot God verinnigden en verstevigden; daar zouden zij meer mee gebaat zijn dan zich wrokkig bezig te houden met dergelijke muggenzifterij.'

Pastoor van de Mandele vulde de glazen nog eens, met de opmerking dat een lafenis de heren goed zou doen na zo'n zware preek. Op luchtige toon begon hij te spreken over zaken, die nog ter sprake moesten komen; geen vijf minuten had hij nodig om de geprikkelde stemming bij Vergaafdonk te verdrijven.

De aannemer was een oppervlakkig mens, geen wrokkige natuur. Hij kreeg volop gelegenheid zijn sterke met humor gekruide verhalen ten beste te geven tot elf uur.

Toen pastoor van de Mandele zijn kerkmeesters uitliet, keek hij hen nog even na. Hexspoor en Vergaafdonk gingen samen. De aannemer gesticuleerde druk. Zij scheidden met een stevige handdruk.

Die avond was voor Gerard Hexspoor belangrijk geworden. Niet omdat pastoor van de Mandele hem in bescherming had genomen, niet omdat diens woorden hem een nieuw gezichtspunt hadden gegeven. Hexspoor was altijd met deze dingen bezig; hij was het volstrekt eens met pastoor van de Mandele, maar hij had zijn overdenkingen nooit zo scherp geformuleerd.

In de weken die voorafgingen aan de verschrikkelijke avond, die een grote ommekeer in hem te weeg bracht, had hij er verscheidene keren aan gedacht. De formulering had zich vastgezet in zijn geest, telkens opnieuw herhaalde hij haar. Ten eerste volstrekt geloven dat Christus God is; ten tweede volstrekt geloven in de leer die Christus gepredikt heeft; ten derde de geboden onderhouden die Christus gegeven heeft.

Het is niet weinig, had pastoor van de Mandele gezegd. Ontzaglijk moeilijk was het, bijna onmogelijk voor een fel levend man, die verkeerde in een uitzonderlijke positie zoals hij.

Gerard Hexspoor paste de woorden van pastoor van de Mandele op zichzelf toe. Misschien begreep hij onbewust dat de pastoor zich feitelijk tot hem richtte, hoewel hij Vergaafdonk kapittelde.

Hexspoor wilde geloven dat Christus God is. De wil is voldoende, zei de pastoor op een andere keer. Hij wilde dat zelfs heel vurig en in sommige ogenblikken steeg zijn geloof boven zijn wil uit; dat waren prachtige levensmomenten.

Hij wilde ook geloven in de leer, die Christus gepredikt heeft. Geen restricties maakte hij daarop, zoals vele anderen wel doen. De Sacramenten zijn heiligheden; geen maakt daarop een uitzondering, ook niet het huwelijk.

Maar het viel hem moeilijk Zijn geboden te onderhouden. Daarover had hij altijd zorgen, hij wist dat hij zeker niet een groot zondaar was, doch ook dat hij niet een uitzonderlijk goed mens was. Een middelmatig man was hij, in alles was hij middelmatig tot in zijn beproevingen toe. Hij wilde Gods geboden onderhouden zo goed hij kon, maar hij was nooit tevreden over zichzelf.

Mocht hij zich verzetten tegen de tirannie van de oude vrouw en Carola? Nee, hij redeneerde niet goed; tirannie was niet de goede uitdrukking; hij werd niet getiranniseerd; hij werd miskend, hij werd niet geteld als een mens, volwaardig aan de Haanen.

In zijn eerste huwelijksjaren, toen de armeluislucht nog uit zijn kleren dampte en hij in trotse voldoening zich prees als een geluksvogel, omdat Carola Vergilles hem tot man had genomen, zag hij het onderscheid niet. Hij was gelukkig met zijn sterke, weelderige, jonge vrouw, die zich aan hem gaf zoals iedere verliefde vrouw zich geeft aan haar man, en hij was willig om te doen wat zij wilde en te laten wat haar hinderde.

Heel langzaam kregen de woorden van molenaar Vergilles betekenis en het duurde lang eer hij het onderscheid begon te zien dat de vrouwen nooit van zich af konden zetten.

Was het verzet toen alleen van zijn kant gekomen, of van beide? Dat wist hij niet meer; zulke dingen groeien langzaam, onmerkbaar, tot men plotseling ervaart dat ze sterke hinderpalen zijn geworden. Toen groeide het verzet met woeste kracht. Hij wilde zich doen gelden en hij liet zich gelden. Tegenover wie? Waren dat mensen waar men mee kon praten, verstandig en verstandelijk? De Haanen hadden het verzet opgemerkt; hun logge lichamen en hun logge geest hadden zij er tegenover gesteld. De Haanen hadden geen fijnbesnaard zenuwgestel; hoogstens als het geweld te fors werd, drong het bloed naar hun hoofd, nooit drong de redelijkheid van zijn betoog binnen in 'hun hart en in hun botte hersenen.

Mocht hij zich verzetten? Ja, want hij zou vergaan zijn tot een sullige goedbloed, die nergens meer op reageerde. Hij moest zich verzetten uit de noodzaak der omstandigheden en méér nog omdat zijn natuur het eiste; zijn karakter drong naar geldigheid met onweerstaanbare kracht. Had hij het gevecht gewonnen? Nee, hij was zich precies bewust van zijn plaats op Het Erf. Hij had zich los gevochten, vrij gevochten, de eenzaamheid in had hij zich gevochten. De Haanen had hij niet kunnen beïnvloeden. Ze weken voor zijn grof geweld, voor zijn grof geschreeuw: als het geweld was be-

dwongen, het geschreeuw verstild, schoven ze hem weer opzij met hun grote, logge lijven. Hij was niet geworden de pater familias, het hoofd van hun gezin. Hexspoor was hij, de zoon van een knecht, die woonde op Het Erf bij de gratie van Carola Vergilles, de dochter van de patroon.

Hij beseftte nóg niet, dat er weinig meer nodig was om zijn altijd groeiend verweer te laden met de verwoestende kracht der obsessie, maar wel voelde hij dat zijn zenuwgestel met de dag gevoeliger werd en verzwakte. Nog meer vereenzaamde en vervreemdde hij van Het Erf. Het proces scheen versneld te gaan. Daar was hij zich scherp van bewust en het deed hem geen leed, eerder leek het of hij er door opgelucht was. Zijn besluit, toen hij zich nieuwe kleren kocht zonder Carola er in te kennen, had tot merkwaardig gevolg gehad dat hij rustiger was geworden. Minder dan vroeger voelde hij zich een tweeledig mens, wiens leven scherp gedeeld werd door zijn werk in de stad en zijn verblijf in het dorp. Vroeger was hij méér de buitenman dan een stadse kassier; nu was hij méér de procuratiehouder. Hij was zich volledig bewust van zijn plaats in het bankbedrijf. Een rustige chef, voor wie niemand sidderde, doch die door niemand in de maling genomen werd. Zijn orders gaf hij met kalme superioriteit, niet één was er, die zijn opdrachten niet uitvoerde zoals hij wilde. In het bankbedrijf was hij in de volle zin een leidende persoonlijkheid geworden; zijn plaats op Het Erf was veel moeilijker te bepalen. Het rumoer was er verstild, de dagen waren er rustig en soms vrolijk.

Hij werd ontzien en gemeden, de Haanen sloten zich vaster aaneen: de oude vrouw, Carola, Mère Clementine en Arnoud. Tante Machteld zweeg, zij wist en begreep niets van hetgeen gebeurd was op Het Erf. Sophie was stiller geworden, niet meer zoals vroeger vertelde zij hem haar lief en leed. Er was een breuk gekomen in hun kameraadschappelijke omgang. Zij begreep haar vader niet meer; hij was zo ernstig, zo koel rustig. De Haanen sloten zich dichter aaneen. Zij beseften niet wat er in hem veranderd was, doch voelden instinctmatig de ontplooiing van zijn persoonlijkheid. Daartegen verzette zich hun domme kracht, nooit zou een Haanen een stap wijken voor een Hexspoor. Soms leek het hem toe of hun zware, logge lichamen met ketenen aan zijn nek geklonken waren en dat hij hen voort moest sleuren door zijn leven.

Het leed vrat diep in zijn vlees. In zijn gezin moest hij de eerste zijn; dat was zijn recht volgens de natuur en volgens de leer van Christus, die de Haanen ook beleden. Maar hij was zelfs niet de laatste op Het Erf; hij was er een vreemdeling. Soms had hij het gevoel dat hij zelfs dát niet was. Niets was hij er. Niets!

Midden januari ging hij 's avonds naar het Liefdehuis om zijn vader te bezoeken, die een lichte attaque had gehad.

'U is er vlug bij,' zei de zuster met een vriendelijke glimlach. 'Komt u even in de spreekkamer, dan zal ik Mère Clementine waarschuwen.'

'Dag, Gerard,' begroette Mère Clementine hem ernstig vriendelijk.

'Dag, Moeder Overste,' antwoordde hij beleefd; hij kon die vrouw niet meer luchten of zien sedert hij onenigheid met haar had gehad.

'Je hebt natuurlijk al gehoord wat er gebeurd is, Hexspoor,' reageerde zij op zijn koele houding door ook het vertrouwelijke Gerard weg te laten.

'Ja, Moeder Overste. Hoe is het nu?'

'O, ik geloof dat het weer helemaal goed is. Hij ligt in bed, erg rustig naar het schijnt. Ofschoon de benauwdheid feitelijk maar even duurde, heb ik toch om geen enkel risico te lopen de dokter en meneer pastoor gewaar-schuwd.'

'Wat zei de dokter ervan?'

'Een ouderdomsverschijnsel. 't Had kunnen aanzetten tot een beroerte. Zover is 't niet gekomen, de oude Hexspoor is een sterke baas.'

'Kan ik mijn vader even zien, Mère Clementine?'

'Ja,' weifelde de Overste, 'ik geloof dat het eigenlijk niet nodig is. Er is beslist geen gevaar meer. Maar kom, je bent nu toch hier.'

Hij liep achter haar wapperende rokken aan.

Dan waren ze op de slaapzaal. Mère Clementine tilde voorzichtig het blanke gordijn opzij, verdween er dan achter. Even later wenkte ze Gerard Hexspoor te komen.

'Niet te veel praten, en niet langer dan een kwartier,' zei ze.

'Vader . . . Wat ben je nou van plan?'

'Gradus,' de oude stak hem z'n knokige hand toe. 'k Heb het benauwd gehad, jongen. Maar 't is weer over, tenminste ten naaste bij.' Zijn ogen zochten naar een stoel voor zijn zoon, er was er geen, behalve die waar zijn kleren op lagen.

Gerard Hexspoor ging op de rand van het bed zitten. Hij kreeg het warm, het hokje was klein, zijn jas was zwaar en er werd behoorlijk gestookt in de centrale; het was er om te stikken. De oude lag plat achterover, zijn gezicht was hoogrood alsof hij koorts had. Zweetdruppeltjes stonden op zijn voorhoofd en op zijn kin, ook zijn handen waren klam. Zijn ogen stonden onrustig, ze keken niet naar iets bepaalds en toch staarden ze niet.

Gerard Hexspoor begreep dat zijn vader nog niet bekomen was van de hevige schrik, de angst stond nog scherp in zijn ogen. Hij wilde daarover iets vragen, maar deed het niet. Ook andere vragen die opwelden, bleven onuitgesproken. Nee, het was beter niets te vragen, dan hoefde er niets te worden opgerakeld.

Zo zat hij zwijgend op de rand van het bed en glimlachte nu en dan naar de oude man, die teruglachte.

'Hebt u ergens trek in, vader?' vroeg hij dan toch.

'Een puls bier en m'n pijp,' lachte de oude. 'Morgen zal ik het allebei krij-gen, want ik blijf er niet in. En ik wou dat je moeder nog eens kwam. Vanmiddag is ze bij me geweest, eventjes. Ik zou ze nog wel eens willen zien voor de nacht.'

'Mag moeder niet komen?' vroeg Gerard Hexspoor.

'Nee, jongen, moeder mag hier niet komen. Wel als ik in 't ziekenzaaltje lag. Zover is 't nog niet en 't komt ook niet zover.'

Z'n ogen keken fel, té fel toen hij dat zei.

'Zal ik vragen of moeder nog even bij je mag komen?'

'Nee, Gradus, niks vragen aan die schijnheilige schijtekster.'

Gerard Hexspoor lachte. 'Heb je nog geld voor tabak?'

'Volop, jongen. Nee, ik heb niks nodig. Drinken zou ik willen, geen water, gerstebier.' Hij smakte met de tong. Toen viel de stilte weer tussen hen, tot Mère Clementine hem kwam halen.

'Ik had gezegd een kwartier, Hexspoor, en nu zijn er vijf en twintig minuten voorbij,' zei ze op licht berispende toon.

Er lag een scherp antwoord op zijn tong, maar hij slikte het in. 'Het beste ermee,' gaf hij zijn vader een hand. 'Morgenavond kom ik terug.'

'Goed, Gradus. 'k Ben blij dat je gekomen bent. Als je moeder nog ziet, zeg ze dan gendag van mij.'

Buiten het slaaphokje zei hij: 'Vader heeft dorst. Hij smakt naar een glas fris gerstebier.'

'Dat is niet goed voor de nacht, Hexspoor,' wees Mère Clementine het verzoek van de hand. 'Ik zal hem een glas koude thee laten brengen, dat is uitstekend voor de dorst.'

'Zou het niet beter zijn als u vader naar het ziekenzaaltje liet brengen?'

'Dat is niet nodig, ik heb het de dokter gevraagd. Bovendien is het daar veel te koud voor hem, er zijn de laatste weken geen zieken geweest. Het duurt uren eer ik het op temperatuur heb.'

Dat klinkt allemaal erg redelijk, dacht hij. Het zal inderdaad niet goed voor hem zijn als hij uit z'n broeierig hokje naar de kilte wordt overgebracht. En ze heeft het de dokter gevraagd. Nee, ze is niet te kort geschoten in haar zorg en plicht.

'Vader zou moeder nog graag even zien,' opperde hij dan.

Er trok een rimpel in haar voorhoofd, ze weifelde naar het scheen. Maakte zijn vraag haar wrevelig of dacht ze er over na? Enkele seconden slechts hoopte hij dat ze zou toestemmen; dan stuwde haar stroeve stem een bos van drift naar zijn kaken.

'Wij zullen morgen zien hoe het met hem is, Hexspoor. Nu is het beter dat hij gaat slapen. Wij moeten hem iedere opwinding besparen, want dan slaapt hij misschien niet.'

'Ik vrees dat het onbevredigd verlangen hem méér zal opwinden, Mère Clementine,' hield hij aan.

De rimpel trok weg uit haar voorhoofd; glad werd het, effen, koel, hooghartig. De lippen werden samengeknepen; nu was ze weer op en top een Haanen.

'Wij weten hier wel wat het beste is voor de mensen, Hexspoor.' Zij zette zich in beweging: 'Je vindt het wel goed dat ik aan m'n werk ga, ik heb

nog een en ander te doen. Als je mij volgen wilt zal ik je uitlaten.' 'Kan ik mijn moeder nog even goedendag zeggen?' vroeg hij tergend langzaam.

Met grote verbaasde ogen keek ze hem aan. Een ogenblik leek het dat ze geen antwoord zou geven; de wetten van fatsoen en zorgvuldigheid lieten dat echter niet toe.

'Het is te laat, Hexspoor. De vrouwen maken zich gereed voor de nacht,' antwoordde ze heel kortaf.

Zachtjes sloot ze de deur voor hem open: 'Als je wilt kun je morgenvroeg, voor je naar de stad gaat, komen informeren hoe het met je vader is. In ieder geval zal ik een boodschap laten brengen op Het Erf in de loop van de dag. Wel te rusten, Hexspoor. Groeten thuis.'

'Ja, welterusten.'

Hexspoor ging nog even de dam op om naar de sterrenhemel te kijken. Carola stond in haar lange flanellen nachtpon, die haar nog forser deed lijken, heur haren te vlechten voor de spiegel, toen hij op de slaapkamer kwam. Snel kleedde hij zich uit op het wollen bedmatje. Carola was nog niet klaar met haar zware vlechten en het was te koud om te blijven rondspringen. Daarom vouwde hij zelf de spreij op, zoals hij het haar altijd zag doen. Dan stond hij verbaasd te kijken. Er was iets veranderd aan het bed. Er lagen twee stellen dekens en lakens keurig naast elkaar. Het leken twee slaapzakken waar ze in moesten kruipen.

'Wat is dat, Carola?' vroeg hij.

Ze keerde zich om, begon te giechelen. Met een paar haarspelden in haar mond, zei ze iets dat hij niet verstond. Hij greep naar z'n gehoorapparaat, maar ze riep hem toe, terwijl ze op haar heup wees:

'Jicht, Hexspoor! Jij trapt altijd de dekens weg!'

Dat loog ze. Hij was een kalme slaper; 's morgens lag hij precies eender in bed, zoals hij er 's avonds was ingestapt.

Hij schakelde z'n apparaat in, vroeg: 'Hoe komt dat zo opeens?'

'Is 't niet goed? 't Is winter, 't is koud, ik heb jicht, ik ben geen jonge meid meer.' Ze was nerveus, haar bevende vingers warrelden door heur haren.

Hij was niet tevreden gesteld: 'Dat is onzin, Carola,' zei hij boos. De drift steeg op en hij flapte eruit: 'Ga in een ander bed slapen als je mij liever niet meer bij je wilt hebben.'

'Jij kletst onzin, Hexspoor! Je zult er niks bij te kort komen,' giechelde ze. Dan blafte ze: 'Dat moest er nog bijkomen, dat we ieder in een apart bed gaan slapen. Ik wil niet over de tong gaan in heel het dorp.'

'Dit is veel erger, Carola.'

'Niemand hoeft het te weten, ik maak zelf het bed op. 't Is goed zo, Hexspoor, 't is goed geregeld. Straks, als de kou voorbij is, kunnen we wel weer zien wat we doen.'

Ze was kwaad; met een forse armbeweging trok ze het laken opzij en kroop in haar appartement.

'k Ga subiet slapen, Hexspoor. Bid zelf maar. Bid maar niet meer, dat is beter voor jou.'

Bedremmeld stond hij er bij te kijken, haar heftigheid had hem overrompeld. Maar toen hij zich had ingerold in zijn portie dekens, steeg de drift omhoog.

Moest hij dit nemen? Moest hij de boel niet van zich aftrappen? Moest hij dat ellendige schepsel niet met de lampetkan de hersens inslaan? Je zult er niks bij te kort komen; weer hoorde hij het nare hatelijke gegiechel.

Dat voerde zijn drift bijna op tot razernij. Een reeks afschuwelijke vloeken ging door z'n geest. Dat wilde hij niet; hij poogde zich te beheersen. God, laat niet toe . . .

Vergeefs. Hij kon het niet houden. Zijn ganse lichaam beefde, zweet gutste hem van het gezicht, z'n handen werden klam; heel zijn lichaam transpireerde.

Dan voelde hij een stekende pijn in zijn borst; in zijn hoofd stak de pijn even boven zijn slapen. Zijn armen werden slap; hij had zelfs niet meer de kracht om z'n vingers te bewegen. Een hevige, benauwende angst overviel hem, hij dacht dat hij een beroerte zou krijgen. Heel langzaam minderde de spanning, z'n snelle hartslag kwam enigszins tot bedaren. Doodmoe was hij, geestelijk en lichamelijk. En wakker, klaarwakker. Hij keek door het venster naar het kille licht van de maan en de sterren, hij rilde onder de zware wollen dekens. En naast hem voelde hij het diepe gesnork van Carola. Zij was ingeslapen, binnen vijf minuten, rustig en onverlet. Zo, in deze omstandigheden, kon alleen een Haanen slapen. De nacht duurde eindeloos lang; eerst tegen de morgen viel hij uitgeput in slaap, doch nauwelijks een uur later schrok hij weer wakker. Zijn hoofd was zwaar en tegelijk leeg, leek het hem toe. Er ging een vreemde gedachte door zijn geest: Carola had hun huwelijk geliquideerd, in hetzelfde bed waar het werd begonnen. Hij had geen gevoel meer voor realiteit; dit was de druppel die de beker deed overvloeien. In die nacht kreeg zijn leed een obsederende kracht; zijn afkeer van Carola veranderde in afgrijzen.

's Morgens zei ze op slaperige, niet onvriendelijke toon, dat hij eerst naar het Liefdehuis moest gaan. Daar was hij verbaasd over; begreep ze dan in 't geheel niet hoe erg ze hem had gegriefd.

Hij stond voor zijn bed op het koude zeil te rillen op zijn spillebenen. 'Ik heb slecht geslapen,' klaagde hij. 'Zo gaat het niet, je moet het bed opmaken zoals eerst, Carola.'

Ze giechelde: 'Niks ervan, Hexspoor, ik heb best geslapen. Je zult er wel aan wennen.'

Even vocht hij om de aanstormende drift onder bedwang te krijgen. Het lukte niet. Hij stampte op de vloer: 'Nonedju, ik wil het zo niet!'

Ze schrok van zijn uitval. Een moment was ze verlegen, pareerde dan: 'Maak liever een kruis, vloekbeest! Moet jij zo de dag beginnen?'

'Ik wil het niet!' schreeuwde hij. 'Ik trek eruit als het niet verandert!'

Uiterst nerveus liep ze door de kamer, aldoor giechelend. Ze begon te neuriën op hoge valse toon: Maria, Gij zijt Koningin, Maria wees gegroet . . . Ze liep de gang op, smeed de deur achter zich dicht. En aldoor zong ze met een hoog, stokkend geluid. Haar adem joeg stotend; het was niet om aan te horen. Hexspoor wist dat hij dit gevecht verloren had. Dagenlang, eën week misschien, zou hij geen goed woord te horen krijgen. Het bed werd niet veranderd, ook niet als hij zijn bedreiging ten uitvoer zou brengen. Dat zou hij niet doen. Hij kon gek worden op Het Erf en hij kon eraan kapot gaan, schielijk of langzaam, maar hij zou er niet uittrekken. Het huwelijk is een Sacrament; wat God gebonden heeft kan zelfs God niet ontbinden. Hij wist niet hoe het verder zou gaan. Hij zou er aan wennen; ja, nondedju, misschien zou hij wennen aan zijn haat.

'U ziet er slecht uit, meneer Hexspoor. Wat is er toch met u?' vroeg jufvrouw Twenkel voor de derde maal in enkele weken tijds.

'Er is niets met mij,' verzekerde hij. 'Misschien ben ik vermoeid.'

'U moet een week met vakantie gaan.'

Hij glimlachte. Waarheen moest hij gaan in de winter? Naar Davos of naar Nice? Of op Het Erf een week in zijn vervloekt dubbel opgemaakt bed blijven liggen. Nog altijd, nu al meer dan een maand, was de toestand bestendig. Carola praatte niet meer over haar jicht en hij protesteerde niet meer. Waarachtig, Carola had gelijk gehad, hij was er aan gewend geraakt. Ongeveer een week had de boze bui geduurd, in welke tijd zij hem zo murw gekregen had als een gebeukte stokvis. Tegelijk was hij er ouder en nog stiller van geworden, zó stil, dat het zelfs Jan opviel.

'Is u ziek of wat hapert er aan?' vroeg de jonge onderwijzer.

'Ziek? Niet dat ik weet, Jan. Zie ik er uit als een zieke?'

'Als een zieke . . .' weifelde Jan. 'U ziet er vreemd uit. U heeft diepe groeven in uw voorhoofd en u kijkt zo flets uit uw ogen. Ik denk dat u oververmoeid bent.'

'Ik zou niet weten waarvan ik oververmoeid zou kunnen zijn . . .'

'U bent geen jongeman meer, vader. Iedere dag met de motor door weer en wind . . .'

'Dat doe ik al zo lang . . .'

Jan Hexspoor zat voor zich uit te kijken met de kin in de hand. Nog altijd vast overtuigd dat zijn vader zijn nieuwe functie geestelijk niet aankon, overwoog hij of het goed was daar iets over te zeggen. Ja, dat is goed, concludeerde hij. Het zal voor vader pijnlijk zijn het te moeten aanhoren, maar het is beter hem nu te waarschuwen.

'Ik geloof dat ik weet waar u oververmoeid van bent geworden.'

'Daar ben ik benieuwd naar, Jan.'

'Goed, ik zal het u zeggen. Vooraf de opmerking, dat ik de grootste bewondering heb voor uw wilskracht en ijver. Maar ik geloof zeker . . .'
even hield hij op om zijn woorden meer reliëf te geven . . . 'ik geloof zeker dat uw werk op de Bank te zwaar voor u is.'

'Nee, dat is niet het geval,' antwoordde Hexspoor zeer beslist. 'Ik heb het veel makkelijker dan toen ik kassier was.'

'Dat spreekt vanzelf, vader; naarmate men een hogere positie bekleedt, hoeft men minder te ploeteren. Uw huidige functie vraagt grotere verantwoordelijkheid en deze drukt rechtstreeks op uw geestkracht. Ik hoop dat u mij begrijpt.'

'Denk jij dat ik de verantwoordelijkheid niet aankan?'

'Misschien wel fysiek, maar dat is niet zo belangrijk. Het gaat er over of u geestelijk in staat bent uw post te blijven vervullen. U zult al uw bekwaamheden en uw inderdaad sterke wilskracht aanwenden om uw werk naar behoren te doen, daar ben ik van overtuigd. Doch dat sluit niet uit, dat u toch na enige tijd, misschien pas na jaren, zult moeten erkennen dat u niet opgewassen bent tegen uw taak.'

'Hoe kom je aan die wijsheid?' vroeg Hexspoor erg rustig.

'Ach, wijsheid . . . Gebruik toch niet zulke afgezaagde gemeenplaatsen bij zo'n ernstig gesprek, vader.'

'Hoe ik aan mijn mening kom?' glimlachte hij goedig. 'Ik zal het u zo eenvoudig mogelijk zeggen en u het hoofd niet suf praten met een verhandeling over wijsgerige en empirische psychologie. Bij u zal zich voltrekken wat psychologisch noodzakelijk is.'

'Beste jongen,' zei Hexspoor nog altijd onverstoorde, 'jij kunt dat wel menen, maar ik geloof het niet.' Hij glimlachte, toen in zijn gedachten het gesprek weerkeerde, dat hij voerde, nog geen week geleden, met meener de Graeff. De directeur zei bij die gelegenheid: 'Hexspoor, ik heb je indertijd voorgedragen, omdat ik overtuigd was, dat je in ieder opzicht bekwaam genoeg was om procuratiehouder te worden, maar nu ik je een half jaar doende heb gezien in je nieuwe functie, dunkt mij dat het niet onvoorzichtig is als ik zeg, dat je mijn verwachtingen nog hebt overtroffen.'

Zou hij dat zeggen? Nee, laat de jongen zich maar eens uitspreken. En hij voegde aan zijn woorden toe: 'Hoeveel mannen zijn er niet geweest, en zijn er nog, die, voortgekomen uit de arbeidersstand, in staat waren grote ondernemingen te stichten en te leiden. Bij hen vergeleken ben ik een onnozel mannetje.'

'Inderdaad zijn er zulke fenomenen. Maar u zult . . .' nu straalde zijn glimlach bepaald het soort medelijden uit dat men heeft voor halfgare stumperds.

Gerard Hexspoor voelde dat z'n bloed naar zijn hoofd begon te stijgen door een opkomende driftbui. Moest hij dat gedaas nog langer aanhoren, of zou hij de jongen met een snauw terechtwijzen waar hij hoorde te staan. Hij wachtte te lang en de drift bedaarde weer; in zijn hart kon hij niet boos zijn op die lummel, meelij had hij met de snorker.

Het was volkomen dwaasheid te proberen de jongen een ander inzicht bij te brengen. Het enige wat hij nog doen kon, was Jan op de hoogte te

stellen van de werkelijke oorzaken van zijn teruggetrokkenheid en zijn moeheid, die blijkbaar nu door iedereen werd opgemerkt.

Zou hij de jongen mee naar de slaapkamer nemen om hem te laten zien wat er onder de mooie blauwe sprei verborgen was? Zou hij Jan zeggen dat een vrouw haar man bij zijn voornaam dient aan te spreken? Zou hij hem meenemen naar het Liefdehuis, om hem te laten zien hoe zijn grootouders daar waren ondergebracht, de een links, de ander rechts, terwijl er voldoende geld was om hen bij elkaar gelukkig te laten zijn. Nee, dat zou hij niet doen. Hij wist niet hoe Jan zou reageren, als hij hem zou hebben verteld wat hem zo mateloos griefde, maar hij voelde dat zijn lompe, brute zoon zich misprijzend uit zou laten over zijn sentimenteel gedoe.

Hij kon de jongen ook scherp terechtwijzen of een draai om z'n oren geven, wat misschien heel goed voor hem zou zijn. Zulke dingen was hij niet gewoon te doen. Ook toen zijn kinderen nog klein waren, gaf hij ze maar zelden een tik als ze ongehoorzaam waren geweest. Jan was naast hem opgegroeid; groot en sterk was hij geworden, mondig, zelfstandig. Het was merkwaardig dat er zo weinig van hemzelf in de jongen schuilde. Jan was een Haanen, lichamenlijk en geestelijk.

Misschien kon hij er wel eens met Willem over praten na Pinksteren, als hij priester was gewijd. Nu had de jongen het te druk en z'n hoofd stond er niet naar om met zulke jeremiades te worden lastig gevallen. Het gesprek met Jan was dus afgelopen, want ook hijzelf had niets meer te zeggen. Ja, toch, iets had hij nog toe te voegen aan zijn verweer.

'Jan,' zei hij zachtjes, 'met alle respect voor je kundigheden, kan ik je geen gelijk geven. Jij hebt geen goede kijk op mij en mijn omstandigheden. Ik doe mijn werk op de Bank met het grootste genoegen en ik doe het goed. Dat ik er niet best uitzie, heeft een andere oorzaak. Misschien zul je later begrijpen welke oorzaak dat is, want ik kan er niet met jou over praten.'

De ogen van de jonge Hexspoor vlamden op, het spotlachje in zijn mondhoeken was bepaald smadelijk, toen hij ironisch opmerkte: 'Het grote geheim! Het bekende trucje dat vele slimmeriken toepassen, als hun geen gezonde overtuigende argumenten ter beschikking staan. Dan duiken ze onder in vaagheid en geheimzinnigheid. Massa's sukkels komen daar van onder de indruk, maar ik trap er niet in, vader.'

Nu zei juffrouw Twenkel voor de derde maal dat hij er slecht uitzag; ze raadde hem aan vakantie te nemen. Vakantie was het allerlaatste waar hij behoefte aan had. Werken wilde hij, in beweging zijn met lichaam en geest. Doch ook gestadige arbeid hielp niet of nauwelijks, ondervond hij de laatste weken. Overdag was hij welgemoed, maar als hij 's avonds op zijn motor stapte om naar huis te rijden, begon zijn kruis hem zwaar te drukken. Onverdraaglijk zwaar, als sleepte hij molenstenen mee, die met koorden gebonden waren om zijn hals en hem de adem haast afsneden.

Hij kon zich die last niet afschudden.

Als hij 's avonds thuiskwam, hunkerde hij al naar het moment de volgende morgen, dat hij venijnig hard zijn motor aan kon trappen om in volle vaart de dam af te donderen. En aldoor zag hij in de geest de dikke Haanenkoppen, Carola alleen of samen met haar moeder en soms de hele Haanenbende. Hun plompe lijven benamen hem de ruimte, die hij nodig had om te ademen; ze verstikten hem.

Hij zou er aan ten onder gaan, tenzij hij zich van hen bevrijdde.

Zover was hij gekomen, dat hij terloops had geïnformeerd in welke omstandigheden een scheiding tussen tafel en bed kan worden uitgesproken. Dat lukte niet: het hele Haanengebroid zou op z'n achterste benen gaan staan als hij daartoe een poging zou ondernemen. Er was geen schijn van kans, dat hij daarmee zou slagen. En wilde hij dat wel? Van de Haanen wilde hij weg, dat loodzware leven wilde hij niet verder leven.

Toch zou hij dat moeten. Hij moest kiezen: er tussenuit gaan of zijn plicht blijven doen, een andere mogelijkheid was er voor hem niet. Niet omwille der conventie moest hij blijven - ofschoon hij erkende dat de conventie een zeer belangrijke factor is in het leven - hij moest blijven op Het Erf omdat zijn kinderen, vooral Willem, zijn priesterzoon, de rampzalige gevolgen zouden verduren als hij ging. Als hij daarover nadacht, werd zijn leed draaglijker; het besef dat hij z'n plicht niet mocht verzaken, was een stimulans van grote, opwekkende kracht.

Niet altijd was hij zo ideëel ingesteld. Soms drukte het leed hem zo zwaar, dat hij er lichamelijk onder leed. Een weeë pijn bekleemde zijn borst, hij ademde moeilijk, zweet drong door z'n poriën heen en vervloede in dikke druppels langs zijn kaken; zijn voeten werden gloeiend heet en begonnen te kloppen, zijn handen beefden, heel z'n lichaam sidderde van angst. Dan liep hij naar Alexander Dierse, of hij riep een ander bij zich. Om te praten, te lachen, druk, luid, veel te uitbundig. De aanval trok gewoonlijk snel weg en dan was hij doodmoe. Het liefst zou hij dan zijn ogen sluiten om te slapen.

Eenmaal gaf hij zich gewonnen, de ogen sloten zich, zijn hoofd zakte schuin weg op z'n armen. Hoogstens tien minuten sliep hij en droomde. Nog precies op tijd schrok hij wakker van de luide stem van meneer de Graeff, die een bediende een opdracht gaf.

'U moet verstrooiing hebben, meneer Hexspoor,' zei juffrouw Twenkel.

'Weet u dat van Beinum naar Den Bosch komt?'

'Ja, ik heb het gelezen, juffrouw.'

'Gaat u er heen?'

'Als ik een kaartje machtig kan worden.'

'Gielisse kan voor kaarten zorgen. Er zijn er meer die er heen willen.

'Meneer en mevrouw Dierse gaan ook.'

'Dat zal wel. En u?'

'Ik zou heel graag willen, meneer. Maar ik geloof niet dat ik mij die avond vrij kan maken.'

'Wie zijn de overigen, juffrouw?'

'Gielisse, Brandenburg, Buitendijk met z'n vrouw, meneer Jansen en Sneider natuurlijk.'

'Probeert u zich vrij te maken, juffrouw Twenkel,' zei hij goedig. 'Laat mij u trakteren. U zorgt altijd zo goed voor mij.'

'Dat durf ik niet te accepteren,' lachte ze blozend.

'Schep dan zoveel moed dat u het wel durft, juffrouw. Kom, we zullen er niet langer over praten. Wat kosten de plaatsen?' Hij nam zijn portefeuille en gaf haar een bankbiljet: 'Wissel het eerst, juffrouw Twenkel, Gielisse hoeft het niet te weten.' Er kwam een zachte glans in haar ogen toen ze het bankbiljet aannam:

'U is erg goed, meneer Hexspoor. Ik dank u vriendelijk.'

Hij hield van een goed concert, ofschoon hij weinig verstand had van muziek. Hij zag graag toneel en iedere week ging hij een keer naar de bioscoop, zonder er ooit op Het Erf over te spreken: hij werkte zo'n avond over, dat werd geredelijk geloofd. Evenmin als ze ooit vroeg wat hij zoal deed op de Bank, had Carola belangstelling voor zijn liefhebberijen.

Ze hadden goede plaatsen in het Casino. Hexspoor zat aan het begin van de lange rij tussen juffrouw Twenkel en meneer Sneider, aan het einde zaten Alex en Clo Dierse. Slechts in de pauze had hij gelegenheid even met Clo te praten, die zich die avond stierlijk verveelde zoals ze onomwonden zei. Hij verveelde zich niet. Sneider, naast hem, wist van muziek alles af en hij vertelde ervan op interessante wijze. Twenkel was stil die avond.

Gielisse, Twenkel en Hexspoor gingen na afloop van het concert naar de Bank, waar zij hun fietsen en motor hadden staan. Hun conversatie over het concert was binnen honderd passen beëindigd, want het was vinnig koud; met opgestoken jaskraag, de handen diep in de zakken, stapten ze stevig aan.

Dan was er even een ongemak. De dynamo van Twenkels fiets weigerde licht te geven. Gielisse prutste eraan zonder baat, hij had hoegenaamd geen technische feeling.

'Ik haal de laatste bus niet meer als je nog lang peutert,' mopperde Berry Twenkel.

'Je hoeft de bus niet te halen als ik per ongeluk geluk heb met dat rot ding,' grijnsde Gielisse, die door bleef peuteren.

'Het lukt jou in der eeuwigheid niet, Gielisse,' lachte Hexspoor plagerig. 'Kom, we maken de zaak af. Ik breng u naar huis, juffrouw Twenkel.'

Even later daverde hij met Twenkel op de duo in volle vaart over de hobbelkeien van de Vughterstraat.

'Niet zo hard!' riep ze bij zijn oor. 'Er blijft niets van mij over.'

Hij minderde snelheid, om op de gladde betonbaan buiten de stad de schade in te halen; met een vaart van tachtig kilometer reed hij naar Vught.

Ergens in de buurt van de IJzeren Man moest ze zijn. Toen hij daar was, wendde hij het hoofd een weinig om en zij begreep hem. Haar uitgestoken hand wees de weg over de smalle paadjes in het mastbos naar haar pension, een miezerig klein huisje met blinden voor de ramen.

Ze gaf hem een hand, terwijl ze een en ander zei. Lachend wees hij naar zijn oor, geen woord verstond hij ervan. Hij wuifde een groet, wachtte niet tot zij was binnengegaan. De helle lichtbundel boorde een brede witte baan in het mastbos toen hij wegreed.

In Vught, bij de oude toren, ontmoette hij Gielisse, die blauw van koude tegen de felle vrieswind optorde. Hexspoor wuifde zijn groet en lachte een kilometer verder nog om de grijnzende snuit van Gielisse.

Zo'n avond mocht hij wel. Mooie muziek, veel gezellige mensen om zich heen, een goed glas bier en een klein sigaartje in de pauze en tot slot een fijne rit met een doodsbenauwde juffrouw op de duo. Daar zou hij morgen wat over te horen krijgen.

Het viel erg mee de volgende dag. Twenkel was minder vreesachtig dan hij dacht. Ze had genoten van de korte snelle rit, zei ze met glanzende ogen. Toen hij wat ongelovig glimlachte, herhaalde ze met nadruk: 'Ik vond het verrukkelijk, meneer Hexspoor. U heeft mij een groot genoegen gedaan. Hoeveel heren zouden zo goed geweest zijn als u? Weinige, meneer Hexspoor.'

'Praat geen onzin alstublieft. Iedere man zou dat gedaan hebben. Ik kon u die lange weg toch niet laten lopen door die kou. Uw handen en voeten waren bevroren geweest voor u halverwege was.'

'Meneer Hexspoor, u wordt altijd kwaad als ik zeg dat u goed bent, maar ik kan niet laten het telkens te herhalen. U bent een goede man, een echte man.'

'Wat wil dat zeggen?' achteloos haalde hij de schouders op.

'Soms . . .' begon ze, terwijl ze hem een verse kop koffie inschonk; ze voltooide niet wat ze zeggen wilde.

'Kom, wat is er soms . . .' drong hij aan.

'Ach nee . . .'

'Zeg het gerust, juffrouw Twenkel. Heeft u moeilijkheden? Kan ik u helpen?'

Ze aarzelde, zenuwachtig strengelde ze haar vingers ineen. Ze keek hem aan, doodverlegen, rode vlekken tekenden op haar gezicht. Doch toen ze begon te spreken hoorde hij aanstonds een andere klank in haar stem. Donker klonk haar gestamel, alsof ze de woorden moeilijk ophaalde diep uit haar keel:

'Soms heb ik echt behoefte om te praten, met iemand die mij kent en die me een beetje sympathiek vindt. Er is niemand. Mijn hospita en haar man mogen me wel, maar ze zijn erg gereserveerd, wij praten bijna nooit met elkaar. En met Gielisse kan ik niet praten; die interesseert zich uitsluitend voor zijn eigen omstandigheden.'

'Hebt u dan geen vrienden of kennissen?'

'Nee, meneer, ik ben alleen, altijd ben ik alleen. Ik ben daaraan gewoon geraakt, het hindert me niet erg meer. Maar er zijn tijden dat ik het niet aan kan, dan wordt de eenzaamheid mij te zwaar. Dagenlang duurt het soms voor ik het kan uitschreien. Dan ben ik er weer doorheen voor een poos.'

Daar werd hij stil van, haar roep om troost resonneerde in zijn hart. Hij begreep en doorvoelde haar stemmingen op zulke dagen, want hij kende de opwindende kracht der eenzaamheid uit lange ervaring.

'Waarover wilt u praten?' vroeg hij zachtjes. Zijn hart was echter niet zo rustig als zijn stem deed vermoeden. Het scheen dat zijn intuïtie hem waarschuwde voor gevaar, want hij kon zijn onrust niet redelijk verklaren.

'Over veel dingen wil ik praten,' antwoordde ze gretig.

'Heeft u bijzondere moeilijkheden?'

'Bijzondere moeilijkheden . . .? Mijn leven bestaat uit niets dan moeilijkheden, meneer Hexspoor.' Dan levendiger: 'Ik zou willen praten over sommige dingen waar ik geen weg mee weet. Ik zou willen weten hoe een man met veel levenservaring daarover denkt.'

'Als u meent dat ik u helpen kan, wil ik het graag doen,' zei hij goedig.

'Ja, meneer?' Haar ogen glansden hem tegen. Ze legde haar vingertoppen op zijn arm, een seconde slechts, maar hij sidderde ervan.

'Hier kunnen wij moeilijk praten, juffrouw . . .'

'Nee, meneer, hier niet,' er was een starende uitdrukking in haar ogen.

'Zullen we een avond bij Royal gaan eten en daar wat praten?'

'Ja, dat zou wel gaan,' antwoordde ze aarzelend.

'U vindt het te druk bij Royal,' lachte hij.

'Ja, het is er erg druk.' Dan, na een ogenblik van stilte: 'Bij mij thuis kunnen we rustig praten. Maar dat is zo ver voor u.'

'U heeft ondervonden hoe ver het is op een motor. Binnen tien minuten waren we in het hol,' lachte hij luid. 'Kom, laten we een besluit nemen,' zei hij gedecideerd. 'We spreken af dat ik u nog eens zo'n ritje cadeau doe.'

'Ja, kan dat? Wanneer denkt u dat u komen kunt?'

Hij dacht even na: 'Schikt het u donderdagavond?'

'Woensdag komt mij beter uit,' lachte ze verlegen. Ze keek hem niet aan, zodat hij niet de eigenaardige glanzing van haar ogen opmerkte.

'Goed, woensdag dan, het blijft mij hetzelfde. Ik neem u achter op de motor.'

'Is dat wel verstandig, meneer Hexspoor?'

'Waarom niet? - Bent u bang voor Gielisse? - Goed, dan gaan we niet samen.'

Hexspoor was een half uur blijven nawerken en daarna met zo'n vaart naar het eenzame huisje in het mastbos gedaverd, dat Berry Twenkel

nauwelijks gelegenheid had gekregen haar daagse rok en blouse te verwisselen voor een zwartzijden japon, en heur haar wat te fatsoeneren. Toen de felle lichtbundel het huisje spookachtig fosforiseerde, en zij de motor hoorde afslaan, kwam ze haastig naar beneden.

'U bent, geloof ik, u zelf voorbijgereden,' lachte ze.

'Als u op de duo had gezeten had u die sensatie ook kunnen meemaken,' grinnikte hij terug.

'Wilt u de motor achterom rijden?' vroeg ze.

'Goed.' Maar hij bedacht zich: 'Waarom ook, hij staat hier best. Ik zet hem met de kop op het pad.'

In later dagen, toen hij in zeer penibele omstandigheden verkeerde, dacht hij daar dikwijls aan terug. Als hij zijn motor achterom het huis had gereden, zouden de Hallens met grote zekerheid hebben kunnen getuigen, dat hij tweemaal bij het huis was geweest, want het spoor der banden drukte diep in de zachte naaldbodem.

Hij volgde Berry Twenkel door de kleine vestibule over de smalle krakende trap naar boven. Een ogenblik brandde een kaars, die zij aanstonds uitblies toen zij boven waren. Toch had hij gezien bij het zwakke licht, dat het huisje binnen nog kleiner was dan het buiten leek. De bovenverdieping bevatte slechts twee kamers, schuin toelopend onder het dak, maar wel beschoten. Het overloopje dat beide kamers scheidde, was nauwelijks een vierkante meter groot.

'Dat is de slaapkamer van meneer en mevrouw,' wees zij naar de deur tegenover haar eigen kamer, 'en dit is mijn home. Komt u binnen, meneer Hexspoor.'

Het kamertje, ongeveer drie bij drie meter, had slechts twee witte gepleisterde wanden; de rest was hout, groen gebeitst, 'n lelijke grasgroene kleur. De vurenhouten vloer, eveneens gebeitst in notenbruin, werd bedekt door een aantal rommelige kleedjes van zeer ongelijke kleur en kwaliteit.

De meubilering was zeer eenvoudig, maar toch had Berry Twenkel er een persoonlijk cachet aan weten te geven. Aardige cretonnen gordijntjes voor het kleine raam en voor de ombouw, die het opklapbed verborg; een paar leuke kussens op de fauteuiltjes, een fris kleedje op de tafel, een paar kleurige platen aan de wand, een vrij grote lage kast, tegelijk linnenkast en pottenkast, waarop een fraaie petroleumlamp stond, die een aangenaam licht verspreidde.

'Wat een comfort,' lachte hij.

'We hebben geen gas, geen elektrisch licht en geen waterleiding. Maar we hebben fris pompwater, helder als van een bergbeek; het licht is prima zoals u ziet, en wat we kunnen klaarstoven op een goede primus zal ik u ook nog laten zien.'

Behaaglijk zat hij bij het potkachelkje, dat knorde van genoeg om de droge takjes en pijnappels, waar Berry Twenkel de brand in had gejaagd met een scheut petroleum.

'Even mijn handen wassen,' zei ze, 'dan geef ik u een borrel en een sigaar, terwijl ik voor het eten zorg.'

'Ja, u moet natuurlijk nog warm eten . . .'

'U ook, meneer Hexspoor. Ik heb er op gerekend.'

Dat verraste hem en hij wilde er iets over zeggen. Ze was echter al achter het scherm om haar handen te wassen.

Uit de lage kast nam ze een jeneverkruikje met een glas en een aardige blauwe beker met drie sigaren.

'Ik hoop dat de sigaren u bevallen, ik heb er hoegenaamd geen verstand van.' Ze schonk hem een glas oude klare in: 'Het is toch goed, meneer Hexspoor? Ik doe maar alsof het vanzelfsprekend is dat u een borrel drinkt voor het eten.'

'Vanzelfsprekend is het niet, goed is het wel,' lachte hij luimig.

Hij stak een sigaar op, keurde ze met het ernstig gezicht van een kenner: 'Goed, heel goed, juffrouw Twenkel.' Dan peuterde hij het goudige bandje eraf. Veertig cent. Daar kreeg hij een kleur van. Driemaal veertig cent is een gulden twintig. Dat was meer dan ze per dag te verteren had en daar kwam de oude klare nog bij. Hij dacht erover na hoe hij haar onkosten zou kunnen vergoeden.

'Het is maar een schraal diner, dat ik u kan aanbieden,' lachte ze verlegen. Ze legde een hagelwit servet op de tafel en warmde de borden op het potkachelkje. Een effen-crème ordinair aardewerk soepbord en een wit porceleinen bord met gouden biesjes. Hij kreeg het mooie bord om de smakelijke soep te lepelen. Zijn bord was nagenoeg vol, het hare was nauwelijks half gevuld.

'U moet de boel niet ongelijk verdelen,' zei hij een beetje kribbig.

'Er is minder dan ik dacht,' bloosde ze.

'De soep is niet voor twee personen bedoeld, juffrouw Twenkel.'

'Nee, meneer, mevrouw heeft ze in het pannetje gedaan.'

'En hoe is het met de rest gesteld?'

'Aardappelen zijn er genoeg en voor het vlees heb ik zelf gezorgd.'

'Het smaakt uitstekend,' loofde hij. Het smaakte hem inderdaad zo goed, dat hij gaandeweg sneller begon te eten. 'Neemt u nog wat vlees,' drong ze aan en hij deed het. 'Mag ik u nog wat appelmoes geven?' vroeg ze en hij stemde grif toe.

De boel raakte schoon op. Dat hij drie vierde van het totaal aan spijs voor zijn rekening had genomen, wist hij beslist niet.

Tevreden leunde hij in zijn fauteuiltje waar hij precies in paste en gaf gaarne toestemming even het raam open te zetten om de etenslucht te laten wegtrekken. De koude, die binnenstroomde, was weldadig in de kamer waar het jagertje brulde met een roodgloeiende buik.

'Zal ik haar een beetje temperen?' vroeg Berry Twenkel, die het raam weer gesloten had.

'Ja, doe dat maar,' geeuwde hij.

'Hebt u slaap?' lachte ze. 'Is u gewoon na het eten een uiltje te knappen?' 'Nee, ik heb geen slaap,' zei hij jongensachtig verlegen. Maar zijn oogleden zaten bijna dicht.

Ze kwam naar hem toe, legde haar hand op z'n schouder: 'Doe gerust een tukje, meneer Hexspoor,' zei haar zachte, donkere stem. 'Dan was ik in-tussen de boel af en ik zet een kopje thee. Of heeft u liever koffie? U is misschien gewoon koffie te drinken.'

'Alstublieft thee,' zei hij impulsief. Hij hield van een kop thee 's avonds, maar op Het Erf dronken ze altijd koffie. Alleen tijdens de vakanties kreeg hij thee, omdat Willem daar erg op gesteld was.

'Zit u wel makkelijk?' vroeg Twenkel. 'U is zo'n ruime aartsvaderlijke rietfauteuil gewoon, heb ik onlangs gezien. Zal ik meneer z'n ruststoel beneden voor u halen?'

Ben je bedonderd, wou hij zeggen, maar dat kon hij nog inslikken.

'Wel ja, ga een beetje sjouwen met een zware stoel over die smalle, kaduke trap. Nee, ik zit hier heel goed. Doe maar wat er nog te doen is, dan kijk ik wel toe als ik niet in slaap val.'

Hij hoorde hoe ze de ketel kokend water in de afwasbak goot. Ze neuriede erbij, brokstukken uit een of ander muziekstuk. Het bewustzijn doofde uit, hij sliep, hij snurkte zelfs in dat klein kwartiertje van weldadige rust.

Onder de tinnen theepot op het porceleinen comfoortje brandde een blauw spiritusvlammetje toen hij wakker schrok. Twee fraaie franse theekoppen stonden op tafel, en een schaal met twee chocoladegebakjes in een krans koekjes en bonbons. Het kruikje jenever met twee glaasjes en een schoteltje met amandelen en pinda's, had ze op de kast gezet.

Tegenover hem Berry Twenkel. De ellebogen op de knieën, de handen onder de kin, zat ze een beetje voorovergebogen, geamuseerd naar hem te kijken. De petroleumlamp had ze ingedraaid, waardoor de kamer een geheel andere sfeer had gekregen.

Verlegen lachend rekte hij zich uit: 'Heb ik lang geslapen?'

'Een kwartiertje.'

'Het heeft me goed gedaan.'

'Dat heb ik gezien, meneer. U sliep zo echt tevreden.'

Klaar wakker was hij nu. Hij keek in haar ogen waar de lach in bleef zweven, dronk de thee, die verrukkelijk was, niet al te sterk, heet en zoet, en hapte in het chocoladegebakje.

'U heeft u te veel moeite gegeven,' zei hij ernstig. 'Dat kost allemaal veel te veel.'

'Voor u is mij niets te veel, meneer Hexspoor,' zei haar donkere stem rustig. Maar hij zag in het diffuse licht dat ze kleurde.

Zijn ogen gleden langs haar heen. Ze zag er aardig uit, dacht hij, eenvoudig en gedistingeerd. De zwarte japon met de hooggesloten hals stond haar uitstekend. Het langgerekte gezicht leek nu niet zo gelig-bleek als bij daglicht. De donkere haren, die aan de slapen een weinig kroesden,

droeg ze glad gekamd met een scherpe witte scheiding in het midden. Hij werd nerveus toen ze te lang bleef doorpraten over alledaagse dingen, die hem hoegenaamd niet interesseerden. Ze had hem gevraagd haar te helpen in haar moeilijkheden en nu moest ze voor de dag komen. Terwijl hij een nietszeggend antwoord gaf op een opmerking over de somberheid der lange winterdagen, speelde hij met de ketting van zijn horloge. Aanstonds zag hij dat dat haar onrustig maakte. Ze keek hem aan met een angstige uitdrukking in haar ogen, toen ze vroeg: 'Heeft u haast, meneer?' 'Haast niet bepaald, juffrouw. Het komt er op een half uur niet op aan,' antwoordde hij wat droog.

Ze strengelde haar vingers ineens, zoals ze altijd deed als ze erg nerveus was. Weer keek ze hem aan, schuw, verlegen. Heel stil werd het tussen hen beiden, hij hoorde alleen nog het geritsel van het vuur in het jagertje. De lichte onrust die hem gegrepen had, werd krachtiger; een eigenaardige onrust die men gevoelt, als een gevaar dat men niet kent, te duchten is. Gespannen keek hij naar de jonge vrouw, die haar hoofd had afgewend en blijkbaar met nietsziende ogen in de ruimte staarde. Toen haar donkere, stotende stem de stilte verbrak, die naargeestig beklemmend werd, moest hij zich diep vooroverbuigen om haar te kunnen verstaan.

Een verward verhaal, waarvan hij aanvankelijk niet begreep waarom het werd verteld. Haar moeilijkheden op de Bank; de nauwelijks verholten geringschatting van meneer de Graeff, die haar alleen duldde omdat hij niet anders kon; de minachting van Dierse, die haar op gemene wijze telkens opnieuw vernederde, sedert zij had te kennen gegeven niet gediend te zijn van zijn hinderlijke vriendelijkheden. Iedereen was onvriendelijk tegen haar, hij alleen uitgezonderd; geen mens gunde haar het genadebrood dat zij gedwongen was te eten.

Dat is dwaas, constateerde hij in gedachten, dat is mateloos overdreven. Wat Dierse betref wist hij niet, dat die had geprobeerd haar met minder fraaie bedoelingen z'n vriendschap op te dringen, want het was duidelijk, dat ze daarop doelde. Dierse was allerminst op haar gesteld, dat had hij al verscheidene keren duidelijk laten blijken.

En meneer de Graeff behandelde haar niet geringschattend. De directeur stond boven en buiten zijn mensen, hij betaalde een salaris en verlangde daarvoor een evenredige capaciteit. Haar arbeidsprestatie lag nog beneden haar gering salaris. Het beviel hem niet dat hij deze onbekwame employé, die door de President-Commissaris was tussengeschoven, moest handhaven. Dat was een kwestie tussen hem en meneer Wenink-Drigge. Meneer de Graeff was te fatsoenlijk om juffrouw Twenkel daarvan de dupe te laten worden.

Nou zit je te zeuren, dacht hij geprikkeld, terwijl hij verveeld verder luisterde naar haar overdreven jeremiades.

Totdat ze zei: 'U begrijpt dat ik mij al die vernederingen niet zou laten welgevallen, als ik niet moest. Ik bezit geen cent, mijn ouders en mijn

zusters bekommeren zich niet om mij. Ik zou een prettiger leven kunnen hebben als ik mij hier of daar verhuurde als huishoudster of zo iets. Dat doe ik niet, want dan ben ik mijn vrijheid kwijt.'

'Leven uw ouders nog?' vroeg hij met enige verbazing.

Zij knikte bevestigend met trage hoofdbeweging. Een ogenblik wachtte ze met spreken en toen ze verder ging hoorde hij niet meer de zeurige verbitterde klank in haar stem. Diep en donker was het geluid en heel droef.

'Ja, meneer Hexspoor, mijn ouders leven nog en ook mijn man leeft nog.'

'Uw man . . .?' In gespannen aandacht boog hij zich dichter naar haar toe. Hij wist dat zij hem nu zou gaan vertellen over haar verleden, het trieste, duistere verleden waarover op de Bank achterhands gesproken werd.

'Mijn ouders zijn nog betrekkelijk jong, mijn vader is het vorig jaar gepensioneerd toen hij zestig werd, mijn moeder is twee jaar jonger. Ik heb nog twee zusters. Ik ben de oudste, ik ben nu vierendertig.'

Vierendertig, hij dacht dat ze ouder was, omstreeks veertig, meende hij. Ineens moest hij denken aan hetgeen Dierse onlangs nogal smalend opmerkte, toen hij hoorde dat zij door zijn bemiddeling salarisverhoging had gehad: 'Jij bent wel goed voor dat vroeg verlepte wezen,' zei Dierse; hij hoorde nog het irriterend geluid in het arrogante lachje van zijn medeprocuratiehouder.

'Mijn vader was adjudant-onderofficier,' ging de donkere stem verder. 'Een strenge, onkreukbare man, trots als een vorst en hard als staal. Mijn moeder past precies bij hem: koel en hooghartig; misschien is ze zo geworden door hem; mijn vader heeft een heerszuchtige natuur. Ik trouwde toen ik vierentwintig was, ver boven mijn stand. Mijn man heette Juliën Berkdonck, hij was eerste luitenant bij de artillerie, zijn vader was kolonel bij hetzelfde wapen; zijn moeder was een verre bloedverwant van meneer Wenink-Drigge. Dat verklaart waarom ik, toen de boel verkeerd was gegaan, op de Bank terechtgekomen ben.

Wij waren zes jaar getrouwd, toen mijn man mij verstiet. Hij beschuldigde mij ervan, dat ik hem ontrouw was geweest tijdens zijn verblijf in Engeland, waar hij heengezonden was met een groep officieren.

Ik ben hem niet ontrouw geweest, zelfs niet in gedachten, gedurende de twee maanden dat hij in Engeland was.

Hij liet mij in de steek en ook mijn ouders, die de laster geloofden, wilden niets meer met mij te maken hebben. Ook mijn zusters, die beiden getrouwd zijn, keerden zich van mij af. Meneer Wenink-Drigge was de enige die mij wilde helpen, ofschoon ook hij overtuigd was dat ik mij misdragen had.

Dat zijn de klare koele feiten van mijn roman, meneer Hexspoor.

Het zijn verschrikkelijke feiten, ook voor u zullen ze dat lijken, vooral voor u, omdat u een geheel andere aard hebt dan mijn harde trotse ouders en de verwaten familieleden van mijn man. Maar de feiten, hoe ernstig ze ook zijn, spreken zo weinig tot de verbeelding als men het leven, dat

die feiten heeft gevormd, niet kent. Dat leven was veel erger, onhoudbaar was het somtijds. Ik was niet opgevoed om de vrouw te worden van een man, die voortkwam uit een oud gefortuneerd officierengeslacht. Ik was een arm meisje, dat plótseling onvoorbereid voor een taak kwam te staan, die ik niet aankon. Men had mij moeten leren wat ik niet kende, mijn man vroeg mij in volle vrijheid zijn vrouw te worden.

Maar nee, ze hebben mij vanaf de eerste dag vernederd, omdat ik lomp en plomp was, omdat ik hun vaak zeer eigenaardige omgangsvormen niet kende. Ik heb mij vastgeklampt aan mijn man, waar ik heel veel van hield; ik heb mijn uiterste best gedaan om hem en zijn familie ter wille te zijn. Het baatte niet, zij duldden mij niet in hun kringen.

Later, toen mijn man over de eerste liefdesroes heen was, begon ook hij te verkoelen en zijn vermaak te zoeken zonder mij. Ik heb mij daartegen verzet met al de kracht, die ik op kon brengen. Het baatte niet, mijn vonnis was getekend, ik had nog slechts te wachten op de beul, die het voltrekken zou. Mijn eigen man was de beul.'

Zij hield op met spreken en staarde weer voor zich uit. Hij zag hoe zij zich inspande om haar ontroering meester te worden, om niet te schreien. De impulsen waren krachtiger dan haar wil; zij strengelde haar vingers ineen en bracht ze naar haar ogen om de tranen te stuiten; haar schouders schokten toen het schreien heviger werd.

Een sterke ontroering had hem gegrepen, die een eigenaardige stemming te weeg bracht. Echter niet het relaas der feiten bracht hem uit zijn evenwicht; deze, hoe schokkend ook, maakten op hem geen grote indruk. Hij zag niet haar koele trotse ouders, niet haar man; hij zag de Haanen: Carola, de oude vrouw, Arnoud en Mère Clementine. Haar leed was zijn leed, haar geschiedenis was in andere vorm een herhaling van zijn leven. Zij vocht, enkele jaren, een wanhopige strijd tegen perfiditeit, hij vocht een kwarteeuw al tegen harde onwrikbare domheid. Het tragische gevolg was voor beiden vrijwel gelijk. Zij was verguisd, vertrap, afgeschud; hij werd vernederd, iedere dag nog, in zijn eigen huis. Zij was er nog beter aan toe dan hij.

Toen sprak zij weer en hij luisterde, aanvankelijk zonder enig begrip waar ze het over had. Agressief was ze nu, opgewonden vertelde ze bijzonderheden, die hij onmiddellijk op zichzelf toepaste. Hij kon de zin van het verhaal niet vatten; ze noemde namen, die hij niet kende en niet uit elkaar kon houden. Het ging over hem heen als een stormvlaag, waar hij tegen optornde. Het scheen hem toe of zij met andere woorden, met andere gebeurtenissen zijn eigen leven ontleedde tot op het bot.

Toen ze ophield met spreken was ze doodop. Ze leunde achterover in de kleine fauteuil, de ogen gesloten, het gezicht inbleek. De stilte, die zich tussen hen plaatste, was naargeestig beklemmend. Hij voelde dat hij deze stilte moest verbreken om weer vrij te kunnen ademen. Zijn hart klopte onrustbarend snel, hij kon zijn bevende handen niet tot rust krijgen.

Toen luisterde hij gespannen naar een gerucht, dat hij niet kon situeren. Zij zag zijn spitse opgeheven kop en de onrustige gloed in zijn ogen.

'Hoorde u iets, meneer Hexspoor?'

'Ja, ik dacht het. Heb ik mij vergist?'

'Een eekhoorn vermoedelijk in het bos.'

'Ik dacht hier in huis . . .'

Ze schudde ontkennend het hoofd. 'Meneer en mevrouw zijn uitstedig en ik heb de deuren goed gesloten. Er kan niemand binnen zijn.'

Toch luisterde zij ook gespannen, maar de stilte was volkomen. Het gerucht had zijn aandacht niet meer. Het kon een eekhoorn zijn geweest en hij kon het zich ingebeeld hebben. Wat hem bezighield was dat de Hal-lens afwezig waren. Een golf prikkelende onrust stuwde door hem heen. Dat wist ze toen ze de afspraak maakte, daarom convenieerde haar de woensdag beter dan de donderdag. Ze wilde met hem alleen zijn.

Dat beviel hem niet, doch anderzijds, bedacht hij, was het misschien een goede maatregel. Hij wist niets af van de onderlinge verhouding in het boshuisje, vermoedelijk was ze bang voor geroddel. Hij zette het geval van zich af en vroeg: 'Heeft u uw man nog gezien na die tijd?'

Ze schudde ontkennend het hoofd.

'En uw ouders?'

Weer diezelfde langzame droeve hoofdbeweging.

'Hoe was het mogelijk,' vroeg hij dan, 'dat uw man u kon beschuldigen van ontrouw? Daar moet toch een aanleiding voor geweest zijn; men beschuldigt niet in het wilde weg.'

Zijn stem klonk kortaf; nu was hij de procuratiehouder, voor wie de dingen volkomen duidelijk moesten zijn om een beslissing te nemen, of een conclusie te trekken. Hij zag haar weifelen met afgewende blik en dat maakte hem wantrouwig. Doch dan kwam haar antwoord al, openhartig en duidelijk.

'Ik ben er nooit achter kunnen komen of het misschien opzet is geweest van mijn man om mij, voor hij vertrok, onder de hoede te stellen van zijn vriend, Menno Oosterman, een jonge officier, die geregeld bij ons aan huis kwam.

Menno was een nogal onhandige jongen, niet intelligent, maar wel erg goedig en trouw. In de tijd dat mijn man weg was, heeft hij niet bij ons gelogeed, wat hij overigens dikwijls deed, maar wel zijn wij een paar maal samen naar een concert geweest, zoals mijn man mij had aangeraden te doen. Menno en ik waren goede vrienden, méér niet, meneer Hexspoor, volstrekt niet meer; er is nooit iets tussen ons voorgevallen dat ongeoorloofd was. Menno was daar geen type voor, daar was hijzelf wel het meest van overtuigd. Ik mocht hem graag, omdat hij erg goed en eerlijk was, dacht ik in die dagen; nu, achteraf bezien, geloof ik dat het kwam omdat er in ons beider lot een zekere overeenkomst was; zijn lelijkheid en onhandigheid drongen hem naar de achtergrond, ik werd weggeschoven om

andere redenen, maar . . . met hetzelfde gevolg.'

Ze hield op met spreken en hij zag haar staren, als dacht ze terug aan die dagen. De stilte nu was niet beklemmend voor Hexspoor, want zijn gedachten waren sterk ingespannen. Weer stelde hij zich haar geval voor als een stuk van zijn eigen leven.

Hij zei: 'Goed, juffrouw Twenkel, ik geloof u wel, maar ik begrijp het niet. Nog eens: men beschuldigt niet in het wilde weg.'

Even aarzelde ze, antwoordde dan: 'Mijn man beschuldigde, omdat hij wilde beschuldigen. Toen hij mij verweet, dat ik Menno had meegenomen naar huis als wij naar een concert waren geweest, moest ik dat toegeven. Wij waren dan alleen, want ik wilde niet dat het meisje, dat 's morgens weer vroeg op moest, op ons bleef wachten. Dan maakte ik voor Menno iets klaar, want hij kon het niet betalen met mij te gaan souperen, ofschoon hij dat wel aanbood; hij zou liever in stilte armoe geleden hebben dan onhoffelijk te zijn. Dan waren wij een uurtje samen in de stilte van ons huis. Misschien is dat fout geweest.'

Ze boog zich dieper naar hem toe; in haar ogen kwam een koele uitdrukking, haar stem had een scherper klank, toen ze vervolgde:

'Nu wilt u het waarschijnlijk nóg niet begrijpen, meneer Hexspoor. Maar ik vraag u, wat is moeilijker dan de bedoelingen van een ander te begrijpen. Ik heb nooit begrepen waarom mijn man en mijn ouders mij zo verschrikkelijk hebben laten lijden. Ik begrijp niet waarom Dierse en zoveel anderen op de Bank mij slecht behandelen; als ik terugzie op mijn leven zie ik reeksen vraagtekens, die door anderen zijn geschreven en die mij nooit zullen worden verklaard. Maar nog minder dan mijn eigen moeilijkheden begrijp ik de uwe, meneer Hexspoor.'

'Dat is ook niet nodig,' weerde hij vinnig af.

'U heeft een bewonderenswaardig talent,' ging ze verder, zonder aandacht te geven aan zijn bruuske reactie, 'om bij anderen de indruk te wekken, dat het leven voor u buitengewoon genoeglijk verloopt. U speelt voortreffelijk komedie, op de Bank en bij u thuis. Niemand kent u zoals u bent, niemand weet wat er in u omgaat.'

'U bazelt, juffrouw,' zei hij met weinig overtuiging.

'Ik weet het ook niet, meneer, bij geen benadering zelfs. Maar wel weet ik, ik voel het, dat u heel veel leed verbergt achter uw trots. Ik weet dat, meneer Hexspoor, ondanks dat u mij nooit confidenties hebt gedaan over uw privé-leven. Begrijp mij goed, meneer, ik vraag niet, dat u mij in vertrouwen zult nemen; nee, ik geloof dat u een man bent, die voor niemand openstaat en die niemand nodig heeft.'

'Ik wist werkelijk niet . . .' begon hij.

'U weet het zeer goed,' viel ze hem in de rede. 'U bent een van de zeldzame mensen, die hun eigen deugden en fouten kennen en hun moeilijkheden zelf aankunnen. Ik vraag mij dikwijls af, waar u de kracht haalt om te blijven zoals u is en voor het uiterlijk de schijn op te houden, dat

u anders bent. Is het uw trots? Is het uw geloof? Behoort u tot de mensen die graag lijden? En dan zou ik dit nog willen vragen: vindt u het ook zo ontzaglijk moeilijk om de hoedanigheden, bedoelingen en daden van andere mensen te begripen?’

‘Ja, dat is het moeilijkste,’ antwoordde hij kortaf.

‘Ook als het onze naaste betrekkingen betreft . . .?’

‘Dan in het bijzonder, juffrouw Twenkel. De moeilijkheid wordt groter naarmate de verhouding inniger en subtieler is.’

Ze schonk zijn glas nog eens vol en vulde ook haar eigen glas half met jenever, ze reikte hem de beker met sigaren en toen hij de punt van zijn sigaar gesneden had, gaf ze hem vuur en stak zelf een sigaret op.

‘Geloof u dan niet,’ vroeg ze met langzame nadruk, ‘dat de verhouding tussen twee mensen volkomen harmonisch kan zijn?’

‘Om daarover te kunnen praten, moeten we onderzoeken wat u en ik onder volkomen harmonisch verstaan. Ik geloof dat we als een goed voorbeeld kunnen nemen de muziek van een piano en een viool, die onder bepaalde omstandigheden volkomen harmonisch kunnen samenklanken, terwijl toch de beide instrumenten hun eigenheid volstrekt behouden.’

‘Daar heeft u mijn vraag niet mee beantwoord.’

‘Ik geloof verder,’ ging hij door, ‘dat een volkomen harmonisch samengaan tussen twee mensen niet onmogelijk is. Wij moeten ons daarbij dan niet instellen op het voorbeeld dat ik gaf. De samenklank tussen een viool en een piano is tenslotte dezelfde muziek, geschapen door dezelfde componist. Wij mensen hebben iets beters dan dood mechanisch vermogen; ons verstand, ons geloof, onze liefde en nog een aantal hoedanigheden, die het ons mogelijk maken de aard van andere mensen te kennen om ons er op in te stellen.’

‘Dat is juist de moeilijkheid, meneer Hexspoor. Wij kunnen het, maar wij doen het niet.’

‘Waarom doen wij het niet?’ vroeg hij, als sprak hij tot zichzelf. ‘Wij doen het niet omdat onze natuur ons dringt te redeneren en te handelen vanuit ons eigen standpunt. En somtijds, of beter gezegd heel dikwijls, redeneren we helemaal niet. Domweg drijven we onze eigen zin door, zonder ons af te vragen of wij er anderen pijn mee doen. Dat doen we praktisch allemaal, daarom is er zoveel lijden op de wereld. Wij kunnen dikwijls niet anders, daar we ons voortdurend om ons te kunnen handhaven op de plaats waar we staan, fel en krampachtig moeten verzetten tegen de wil van anderen. Ook onze beste daden, gesteld met de nobelste gevoelens, kunnen veracht worden, omdat een ander, die er op een of andere manier iets mee te maken heeft, ze niet als goed erkent, omdat hij op dat moment iets anders nastreeft.’

‘Ik begrijp wat u bedoelt,’ zei Berry Twenkel, die met aandacht geluisterd had. ‘Maar wat is nu de conclusie? U heeft gezegd, dat u gelooft, dat een

volkomen harmonisch samengaan tussen twee mensen niet onmogelijk is.' 'Ik geloof,' zei hij met een vurig licht in zijn ogen, 'dat daarvoor nodig zijn: wederzijdse volstreekte liefde tot de evenmens, een aangeboren goed karakter, veel gezond verstand en helder inzicht, begrip voor goede en kwade eigenschappen van zichzelf en van anderen, en nog een aantal menselijke deugden.'

'U tekent een heilige,' lachte juffrouw Twenkel een beetje schrill.

'Om een heilige te zijn,' antwoordde hij in grote ernst, 'is er behalve een complex van grote menselijke deugden, een bijzondere goddelijke uitverkiezing nodig, en daarmee is God erg zuinig.'

En toen ze niet antwoordde, zei hij luchtig: 'Kom, laten we daarover ophouden, we worden zwaar op de hand.'

Hij nam een royale slok, waarmee zijn glas leeg was en zei dan:

'Nu ben ik al een paar uur hier, heel gezellig overigens. We hebben lekker gegeten, u heeft mij uw levensverhaal verteld, we hebben zwaar geboomd over de harmonie van het leven, en wat hebben we nog meer gedaan. Maar, u houde mij ten goede, ik begrijp nog steeds niet wat ik hier vanavond eigenlijk heb moeten komen doen. U heeft mij gevraagd u te helpen. Wat wilt u dat ik voor u doe, juffrouw Twenkel?'

Er speelde een vaag, spijtig glimlachje om haar mond, toen ze zijn glas vulde. Ze keek hem aan met een eigenaardige uitdrukking in haar ogen; een mengeling van teleurstelling, verlegenheid, achterdocht, en tegelijk was er iets in alsof ze zich inwendig kostelijk vermaakte om z'n kortaffe, min of meer plompe wijze van vragen.

Toen ze begon te spreken, hield ze haar toon luchtig: 'Staan de cijfertjes niet precies op een rijtje, meneer de procuratiehouder?' Om daarna, toen hij niet reageerde op haar lichte spot, op ernstige toon te vervolgen: 'Meneer Hexspoor, het is niet mijn bedoeling geweest u te vragen mij te helpen voor een speciaal geval. Ik zoek niet naar een andere betrekking, ik heb geen schulden. Maar ik dacht dat u mijn leven, dat heel moeilijk en zwaar is, lichter zoudt kunnen maken alleen door er kennis van te nemen. Mijn verdriet is soms zo groot, dat ik het nauwelijks dragen kan; in zulke ogenblikken bekruipt me wel eens de lust in het water te springen of me voor een trein te gooien. Dat kan ik niet, dat durf ik niet, ofschoon ik overigens zelden bid en nooit in een kerk kom. Toen heb ik gedacht, dat ik misschien iets minder eenzaam en ongelukkig zou zijn als ik met een ander zou kunnen spreken over mijn leven. Al lange tijd loop ik rond met die gedachte, maar ik wist niet wie ik in vertrouwen zou nemen. Aan u dacht ik het meest, u keerde zo dikwijls in mijn gedachten terug, dat ik zeker wist dat u alleen mij zoudt kunnen helpen. Weet u waarom? Omdat u zo goed bent - o, laat me alstublieft uitspreken - omdat u goed bent in de beste zin. Ik bedoel niet de vaderachtige goedheid van mannen, die een ander met een klopje op de schouder wel eens wat toestoppen en daarvoor hemelhoog geprezen willen worden, of de goedheid

van sommige vrouwen, die een oude jurk weggeven of je te eten vragen om je uit te horen om er later over te kunnen kletsen bij het theekransje. Nee, meneer, uw goedheid is niet sentimenteel. U is streng, hard nu en dan, maar altijd volstrekt eerlijk. U bazuint het niet uit als u iemand helpt, u praat niet over andere mensen. Uw goedheid is hecht en sterk, zo hecht dat geen enkele vorm van menselijk leed haar kan neerslaan. Uw goedheid is een aangeboren gave, een karaktereigenschap, die u hebt ontwikkeld in lange jaren van leed en verguizing.

Maar u hebt geen hulp nodig zoals ik, iedere vorm van medeleven wijst u onmiddellijk af, en dat kunt u, omdat u een krachtig man bent, een echte man in de beste betekenis. U groeit tegen de verdrukking in, u roeit tegen de stroom op, hoe dieper men u wil doen buigen, hoe hoger u zich opricht. Dat kan alleen een goed en karaktervast man.

Daarom heb ik u gevraagd mij te helpen. Ik ben van nature slap en laf; het is misschien mijn enige deugd, dat ik weet dat ik dat ben. Ik schaam me ervoor, maar ik kan het niet veranderen.

Meer heb ik er niet over te zeggen. Ik ben blij, dat u mij hebt laten uitspreken en nu vraag ik u alleen nog mij niet uit te lachen en mij niet met korte, scherpe woorden op m'n nummer te zetten. Dat kan ik nu niet meer verdragen. Ze liet het hoofd neervallen op haar handen, haar schouders schokten; ze schreide met doffe benauwende klank.

Gerard Hexspoor hoorde haar aan met toenemende spanning. Dicht naar haar toe gebogen miste hij geen woord van haar merkwaardige bekentenis. Haar mening over zijn goedheid trof hem alsof dat niet hemzelf gold, maar een ander, bij wie hij die goedheid in andere vorm, minder geëxalteerd gezien, aanwezig wist. Wat hem echter méér gegrepen had, waren haar woorden over zijn goedheid als een aangeboren gave, ontwikkeld en ontplooid in lange jaren van leed en verguizing.

In de drift, die opbeukte, was geen spoor van goedheid en zelfbeheersing. Als een vlam stond de woede, de haat in zijn ogen. Hij zag niet de schreiende vrouw, die hem angstig begluurde door haar vingers heen; de Haanen zag hij in heel hun wanstaltige ijzerharde domheid. Een reeks afschuwelijke vloeken donderde door zijn geest; hij voelde de bloedklop aan z'n slapen, z'n polsen, z'n voeten. Toen bedaarde het en hij smeekte: God, laat mij niet vloeken, ik wil niet vloeken. Ik ben niet goed zoals zij denkt, ik ben niet krachtig, ik ben niet karaktervast. Een hondsvot ben ik, een ellendig vloekbeest. Ik heb mijn leed niet geduldig gedragen. Ik heb mijn medemens niet lief; ik heb mijn verzet met de furie van een woeste tijger tegen de Haanen, toen ze me een koord om de nek wilden binden, om me voort te sleuren waar ze me hebben wilden. Ik heb geen gezond verstand en geen helder inzicht. Bezeten ben ik van haat, geen sprankel liefde is in mij overgebleven.

Als hij zich later deze ogenblikken in herinnering wilde brengen, lukte het nooit geheel. Hij wist niet hoelang de aanval van razende woede en de

ontspanning der bevrijdende gedachten daarna, hadden geduurd. Hoe hij begonnen was Berry Twenkel toe te spreken herinnerde hij zich evenmin; echter wel de hevige kramp in z'n maag, toen hij het jeneverkruijkje had gepakt om zich een glas in te schenken, dat hij in één teug leegdronk.

Wat hij geantwoord had op haar bekentenis was zo ongewoon voor zijn wijze van doen, dat hij meende dat het wel zeer bijzondere krachten moesten zijn geweest, die hem er toe brachten iets te doen, wat hij nooit gedaan had: te vertellen over zijn eigen leven. Misschien was het toch een bepaalde vorm van menselijke goedheid geweest om haar lijden te willen troosten, door te vertellen over zelf geleden leed. Misschien had een onbewust verlangen - bewust steeds met kracht bedwongen - om zelf getroost te worden, de breidels van zijn trotse zwijgzaamheid losgeslagen. Toen hij zich had leeggesproken, zaten ze stil tegenover elkaar. De angstige indruk, dat hij aan prestige verloren had nu zijn ondergeschikte z'n miserabele huiselijke omstandigheden kende, verdween, toen zij zijn hand pakte en hem vol begrip en dankbaarheid toelachte. Een blij gevoel stroomde door hem heen, een gevoel van kameraadschappelijke verbondenheid met deze jonge vrouw, die zo diep was binnengedrongen in zijn wezen, zonder dat hij dat had beseft.

'Tot nog toe was ik zo'n beetje uw beschermer, ik geloof dat we in het vervolg vrienden zullen zijn,' zei hij zachtjes.

De lach bleef in haar ogen, toen ze antwoordde: 'Vriendschap tussen twee mensen is iets heel moois als ze oprecht en zuiver is zoals in ons geval. Maar soms is het gevaarlijk, meneer Hexspoor.'

'Gevaarlijk?!' Er kwamen fronsen in zijn voorhoofd.

'Ik bedoel, u is zo spontaan en impulsief . . .'

'Is dat een tekortkoming?'

'Op zich is het een groot goed. Maar het kan in sommige omstandigheden fout zijn. Wij moeten voorzichtig zijn op de Bank,' antwoordde ze blozend.

'Zeg alstublieft duidelijk wat u bedoelt.'

Zijn hoofd schokte in zijn nek. Een spontaan afwijzend antwoord lag hem op de lippen, doch zich bedenkend liet hij het onuitgesproken.

'Natuurlijk,' gaf hij toe, 'er wordt daar genoeg geroddeld.'

Toen stond hij op om te vertrekken: 't Wordt middernacht eer ik thuis ben,' zei hij met enige bezorgdheid in zijn stem.

'Toch laat ik u nog niet gaan, meneer Hexspoor. U drinkt eerst nog een kop sterke koffie. Het water kookt in een ommezien als ik het jagertje opjaag. En u moet beloven dat u voorzichtig zult rijden.'

Even later stond hij buiten naast zijn motor. Zij vouwde de wollen das dichters om z'n hals en sloot ook de bovenste knoop van zijn motorjas, zelf rillend van de kou in haar dunne japon.

Hij gaf haar de hand: 'Bedankt voor de prettige, voor mij zeer ongewone avond,' lachte hij. 'Tot morgen dan weer. En, o ja,' hij boog zich naar

haar toe, mompelde verlegen: 'U heeft grote onkosten moeten maken. Die zal ik op een of andere manier vergoeden.'

'Doet u dát niet!' ze snikte het uit. 'Laat me het genoeg, dat ik mij voor u een weekje moet behelpen. Ik ben u zo dankbaar, ik ben zo gelukkig vanavond.'

Snel boog ze zich naar hem toe en vleide haar wang tegen de zijne. Heel vluchtig, een ogenblik, niet langer dan een zucht. Maar hij sidderde ervan over heel zijn wezen. Zijn verwonderde ogen keken in de hare, die blij glansden. Een handdruk nog, een zachte groet, dan ging zij naar binnen.

Lang na middernacht kwam hij bij Het Erf. Donker was het er en triest. Het mankement aan zijn motor geloofde Carola zonder aarzelen. Hij dacht niet meer aan haar, toen hij achter haar brede rug in zijn eigen dekens kroop. Ofschoon hij trilde van vermoedheid, kon hij niet gauw in slaap komen. Voor zijn gesloten ogen stond de lichte vlek van Twenkels bleek gezicht; haar ogen glansden, hij hervoelde de vlindervlugge aanraking van haar zachte wang. Hij vouwde de handen om te bidden. God, ik weet niet wat dit voor een wonderlijke avond is geweest. Ik ben ontzaglijk blij, ik voel mij even gelukkig als toen ik vroeger als kleine jongen speelde op de dam en in de polder. En tegelijk ben ik bang, ik ben bang voor zulke dingen. God, ik heb u al zo dikwijls beledigd door mijn afschuwelijk gevloek, laat niet toe dat ik nog tot groter zonden geraak.

Nee, dat kan niet, stelde hij zich gerust. Dat is onmogelijk, voor mij is dat uitgesloten. Zo volstrekt was deze overtuiging, dat hij nu binnen enkele minuten sliep.

6

Gerard Hexspoor had altijd de indruk, alsof er in het kleine biechtkamer-tje voor hardhorenden niet de volstrekste anonimiteit was van de biechtstoel in de kerk. Dat hinderde hem zelden of nooit, want hij behoorde niet tot de gelovigen, die met grote zorg en dikwijls na lang beraad hun biechtvader kiezen, met wie zij ook hun intiemste gedachtenleven kunnen bespreken. Zijn overtredingen waren altijd dezelfde: vloeken, onbeheerstheid, een enkele maal onmatigheid en nog zeldzamer een zonde tegen het negende gebod. Hij hield er niet van vunzige dubbelzinnigheden te debiteren en nog minder was hij een vuildenker. Misschien, hij redeneerde daarover nooit met zichzelf, had hij in zijn diepste wezen een afkeer van sensualiteit. Al in zijn jongensjaren, toen hij toch allerminst een brave Hendrik was, stuitte het hem tegen de borst als z'n vrienden al te uitvoerig en te realistisch spraken over hun ondervindingen met de meisjes; zulke dingen, meende hij, diende men voor zich te houden. Maar ook dat zei hij niet, hij glimlachte slechts en leidde het gesprek naar een ander onderwerp.

Daardoor wekte hij bij sommigen de indruk, dat hij achterbaks was of de katjes in het donker kneep. Een van de omstandigheden, begreep hij later, die hem hadden gemaakt tot een bijna door niemand begrepen man, en daardoor niet sympathiek bij velen, vooral in het dorp.

Zijn van nature kuise aard was in de loop der jaren nog tammer geworden. En, ofschoon hij zich de gemoedsbewegingen van anders geaarde mannen goed kon indenken, was hij zelf vrijwel aan de begeerlijkheid ontgroeid. Hij meende, als hij daarover nadacht, dat in zijn geval waarschijnlijk de leeftijd sneller de begeerte naar het sexuele samengaan afremde dan bij andere mannen met een andere natuur, maar méér dacht hij, dat de hekel, die hij Carola toedroeg, de voornaamste oorzaak was dat hun sexueel liefdeleven zo goed als geheel had opgehouden.

En nu zat hij, inwendig ernstig ongerust, tegenover de biechtvader in het biechtkamertje voor hardhorenden. Een vreemde pater had hij gevraagd, die hij niet kende; een oude man met een spierwitte baard en sterk sprekende ogen in het smalle benige gelaat.

'Hebt u dat meisje enkel gekust, en hoe dikwijls is dat gebeurd?' vroeg een scherpe stem.

'Een keer of tien, eerwaarde vader. Verder is er niets gebeurd.'

'Was de wijze van kussen hartstochtelijk?'

'Nee, niet erg hartstochtelijk, eerwaarde vader.'

Dan volgden de gebruikelijke vragen: waar en wanneer hij het meisje had leren kennen, en of het beslist noodzakelijk was dat zij om hun werk te doen nu en dan enige tijd alleen waren.

Daarna de vraag, die hem verraste: 'Hoe oud is dat meisje?'

De ontsteltenis volgde onmiddellijk achter de verrassing. Het bloed schoot naar zijn hoofd van driftige woede, door de indruk die hij kreeg, dat de pater misschien vreesde, dat hij een jong, onmondig kind had verlokt of gedwongen hem te kussen.

'Zij is vierendertig, eerwaarde vader,' zei hij hees van spanning, en in de korte stilte daarna meende hij een zucht van verlichting te horen.

Dan sprak de scherpe doordringende stem vlak voor zijn gezicht:

'Het is gevaarlijk wat gij hebt gedaan. Al is het geven van een kus op zich beschouwd geen zonde, het kan tot ernstige zonden aanleiding geven, als wij onze begeerlijkheid niet in toom houden. Het begint zo dikwijls bij een kus en het eindigt met echtbreuk en overspel. Daarna is het vaak nog slechts een kwestie van tijd, eer het huwelijk derailleert en het gezin uit elkaar valt.

Gij moet de omgang met dat meisje vermijden, ge moet zorgen dat ge niet meer samen hoeft te zijn op het kantoor of waar ge werkzaam zijt. Gij moet daartoe het initiatief nemen, want zij zal toch geen aanleiding geven; zij zal misschien meer u vrezen, als gij haar superieur bent, dan u genegen zijn.

Want bedenk wel, goede vriend, ook als gij uw omgang met dat meisje

zoudt kunnen beperken tot een kus nu en dan, zult ge ondervinden, dat uw liefde voor uw vrouw zal verminderen en verslappen. Dat zult ge toch niet willen? Bid vooral in deze dagen veel tot God, dat Hij u kracht geve om te weerstaan aan iedere bekoring. Bedenk dat iedere zonde, hoe klein deze ook is, op de eerste plaats een belediging is van God. En gij zult God toch niet willen beledigen? Bid nu een akte van berouw, dan zal ik u de absolutie geven.'

Daarna zat hij achter in de kerk om de penitentie te bidden, die de biechtvader hem had opgelegd. Een belachelijk kleine penitentie, zoals hij die kreeg in zijn kinderjaren. Dat begreep hij niet. Hij overdacht de woorden van de biechtvader. Dat alles wist hij; hij was geen blindgelovige, geen kuddemens, voor wie de biecht zoiets is als het uitdoen van een vuil hemd. Hij wist zeer goed dat iedere zonde op de eerste plaats een belediging is van God en op de tweede plaats somtijds een vergrijp tegen de evenmens, die door de gestelde daad schade lijdt naar lichaam of ziel. Dat had zijn aandacht wel, maar méér hoorde hij de waarschuwing, dat zijn liefde voor zijn vrouw zou kunnen verminderen, ook als hij zijn omgang met dat meisje zou kunnen beperken tot een kus nu en dan.

Begreep die pater dan niets van het drama van zijn leven? Wat was hij in de ogen van de biechtvader? Dat meisje zal toch geen aanleiding geven . . . als gij haar superieur bent zal zij misschien meer u vrezen dan u genegen zijn. Een dwingeland was hij, een oude stiekeme snoeper, die van zijn macht gebruik maakte om een meisje te dwingen . . .

Nee, dat is niet waar, die pater heeft hoegenaamd geen kijk op mijn geval. Wat een onzin om te zeggen, dat mijn liefde voor Carola zou kunnen verminderen.

Dat is geen biechten. Een flauw verhaaltje van een man van vierenvijftig, die een meisje heeft gekust. Drie weesgegroetjes penitentie: de pater had het enkele feit heel juist gewaardeerd. En hij had tegelijk een ernstige waarschuwing gegeven. De biechtvader had blijkbaar toch wel goed begrepen waar het over ging.

Waarom was hij wezen biechten? Dat weet je immers wel, Hexspoor; de waarschuwing van de pater sloeg hard en raak op zijn grote innerlijke vrees.

Wat is een kus? Hoe formuleerde Dierse dat ook weer? Een kus is de vriendelijkste vorm van groeten of danken. Op zich beschouwd is het geven van een kus geen zonde, zei de pater.

Nee, Hexspoor, dat Berry en jij elkaar kussen, heeft niets te maken met groeten of danken. Jij bent wezen biechten omdat je als de dood zo bang bent dat het daar niet bij blijft; in je hart zijn jullie allebei al veel verder. Hij wilde biechten omdat hij steun verlangde, wapenen wilde hij zich voor de komende moeilijke tijd. En, misschien, nee, dat was heel zeker, hoopte hij dat de biechtvader hem op een of andere manier zou kunnen helpen.

De biechtvader hielp toch, Hexspoor. Het feit maakte hij niet groter of

kleiner dan het was en hij waarschuwde voor andere zonden, die het gevolg kunnen zijn van het eerste onnozele vergriep.

Goed, goed! Maar als de biechtvader het dan nodig vond hem op zo'n ernstige wijze te waarschuwen, waarom vroeg hij dan niet naar bijzonderheden? Waarom ging hij er zo vluchtig overheen? Op die manier kon hij mij toch niet helpen.

Helpen, Hexspoor? Waarmee wilde jij geholpen worden? Waarom heb jij de biechtvader niet gezegd hoe de verhouding thuis is? Waarom heb je niet uitgesproken al wat je hindert? Als je dat had gedaan zou de biechtvader je dan beter hebben kunnen helpen? Nee, Hexspoor, je weet het wel, dan zou de pater je nog positiever hebben kunnen waarschuwen. Maar hij heeft het toch wel begrepen, zonder dat je hem alles hebt gezegd. Hij begrijpt wel wat er achter schuilt als een man van jouw jaren een veel jongere vrouw herhaaldelijk kust. Je hebt niet goed gebiecht, je bent niet eerlijk geweest. Je hebt je geschaamd om aan de biechtvader precies te vertellen, hoe het er met je voor staat. Je moet de pater niet de schuld geven van je eigen tekortkoming. Maar je bent nu gewaarschuwd en je weet wat de gevolgen kunnen zijn als je intiem met Berry Twenkel blijft omgaan. Toen hij haar naam in gedachten uitsprak, voelde hij meteen het verlangen om bij haar te zijn. God, dat is toch niet goed, dacht hij geschrokken. Ik ben wezen biechten, maar ik geloof niet dat er iets in mij veranderd is. Hij betrapte er zichzelf telkens op, dat hij liep te sakkeren toen hij voortging over de straat, hij kon niet tot bedaren komen.

Ja, pater, ik begrijp het allemaal wel. U wist welke raad u mij geven moest en ik weet dat ik die ter harte moet nemen. Maar dat zal heel moeilijk voor me worden. Als ik 's morgens wakker word is mijn eerste gedachte voor Berry, als ze mij kust voel ik mij zo gelukkig als in de beste dagen van mijn jeugd. Maar toch moet ik ermee ophouden, ik weet het wel: ik moet aan mijn kinderen denken, aan Willem vooral. Over een paar maanden is hij priester en ik . . . God in den hemel, laat toch niet toe, dat het zover met mij komt, dat ik niet waardig ben zijn zegen te ontvangen.

Ik moet ermee ophouden, ik moet Berry zeggen dat het afgelopen is. Dat zal ze niet geloven en niet begrijpen, maar ik moet proberen het haar zo duidelijk mogelijk uit te leggen. Het zal heel moeilijk voor me worden, want ik houd van haar, ik heb nooit geweten dat ik zoveel van een vrouw zou kunnen houden.

God, sta me bij in de komende dagen en weken. Ik voel nu al dat ik een verschrikkelijk gevecht met mezelf zal moeten leveren, ik heb beslist niet de overtuiging dat ik het winnen zal. Ik hou al te veel van Berry, ik zal niet meer zonder haar kunnen leven, ik zal haar niet meer kunnen missen. Toen hij 's zaterdags na Pinksteren in de vroege morgen werd gewekt door Carola, zei hij dat hij niet mee te communie kon gaan, omdat hij na middernacht, wakker geworden door hevige hoofdpijn, een aspirine met water had gebruikt.

'Wat zijn dat nou voor kunsten?' gromde Carola. 'Daar zal meneer pastoor van op staan kijken, en wat zullen de mensen er van zeggen? Welke vader gaat niet te communie op de dag dat zijn oudste zoon priester wordt gewijd?' En toen hij iets wilde antwoorden, snauwde ze hem toe: 'Blijf maar in je bed liggen, Hexspoor. Zo neem ik je niet mee, ik schaam me de ogen uit m'n hoofd.'

Hij mompelde iets over sufheid in z'n hoofd en bleef liggen; dat was inderdaad het beste in deze omstandigheden. Maar toen de buitendeur met een harde slag werd dichtgeslagen, zodat hij de trilling ervan voelde, sprong hij uit zijn bed en liep naar het raam. Daar zag hij ze gaan, de meisjes voorop, daarachter Carola en Jan met de oude vrouw in hun midden.

Toen hij terugliep naar zijn bed, herhaalde hij de woorden van Carola: Welke vader gaat niet te communie op de dag dat zijn oudste zoon priester wordt gewijd. Hij kon er in komen dat zij er zo over dacht, hijzelf was eigenlijk dezelfde mening toegedaan. Hij begreep dat zij zich diep zou schamen als de mensen zouden opmerken, dat hij niet te communie ging met de anderen op deze hoge dag. En het zou worden opgemerkt, daar was hij heel zeker van.

De hoofdpijn komedie moest nog enkele uren worden voortgezet. Straks, als meneer de Graeff hem kwam halen met zijn auto, zou hij zich nog niet erg lekker gevoelen.

Toch was de kwestie in haar diepste wezen zeer ernstig. Niet om het leugentje, dat hij gedronken had die nacht, ofschoon dat op zichzelf beschouwd al misselijk genoeg was. Nee, een leugen meer of minder was niet van betekenis; in de laatste maanden loog hij om de haverklap en dat zou in de toekomst eer erger worden dan minder. Veel belangrijker was dat hij de vorige avond, na dagenlang gewiefeld te hebben of hij al dan niet zou gaan biechten, tenslotte besloten had het niet te doen; hij had er de moed niet toe.

Met Pasen was hij voor het laatst geweest. Hij had zijn zonden tegen het zesde gebod met grote nauwkeurigheid gebiecht en was geholpen met de consideratie, die de biechtvader met Pasen tegenover de grote stroom, lauwe eens-per-jaar-biechtelingen nuttig en geboden acht. Deze consideratie, die het biechten voor de grote kudde godsdienstig afgestompte wezens niet al te moeilijk maakte, had hem echter het meeste pijn gedaan. Want hoezeer hij zichzelf in momenten van ontroerende bezinning een elendige lafaard noemde om de wijze waarop hij God beledigde, vrijwel dag aan dag, wilde hij zich toch niet rekenen tot de massa blindgelovigen, voor wie het geloof niet veel meer is dan het in sleur aanhouden van eens geleerde en aanvaarde waarheden, waarvan zij een groot deel nauwelijks begrepen, en waarvoor zij zich niet of nauwelijks interesseren, doch waarvan zij, om vele redenen, toch geen afstand willen doen. Nee, hij was geen blindgelovige; in zijn diepste wezen brandde zijn liefde voor God als een sterk vuur.

Hij geloofde in Christus, hij aanbad Hem en hij hield van Hem. Hij hield van Christus op een wijze waar hij nooit de juiste uitdrukkingswijze voor kon vinden, nooit kwam hij tot een bevredigende formulering, ofschoon hij het duizendmaal geprobeerd had. Het meest bevredigde hem nog een eigengemaakt gebed, dat hij dikwijls in gedachten uitsprak, niet steeds met dezelfde woorden, maar wel altijd met dezelfde intentie:

Ik geloof dat U God bent, ik geloof dat Uw macht zo groot is dat wij ons zelfs geen flauwe voorstelling daarvan kunnen maken. Ik geloof dat U oneindig veel van ons houdt, ofschoon het soms lijkt dat dat niet zo is. Ik geloof dat het Uw grootste verlangen is, dat wij van U houden en dat doe ik dan ook. Ik heb er geen flauw benul van hoeveel leed en pijn ik zal kunnen verdragen zonder er bij neer te vallen, maar ik weet zeker dat, als er ooit een moment zou komen, dat ik niet meer van U zou houden, dat het dan met mij gedaan is. Als ik in mijn leven door slecht gedrag Uw gramschap zou opwekken, dan hoop ik dat U mij nooit de genade zult weigeren van U te blijven houden. Dat bid ik U, dat vraag ik U in de volste betekenis welke opgesloten ligt in een volstrekt eerlijke bedoeling.

En ook die morgen toen hij naar beneden ging om scheerwater te warmen, hield het gebed hem bezig. Toch was het niet best met hem gesteld. De schoonste levensdag van zijn zoon, die ook voor hem een glorie-dag was, werd beschaduwd door het kwaad, dat in hem was binnengedrongen. Hij wist wel dat hij, ofschoon hij zich gedurig voorhield, dat het beter was niet te biechten dan een niet gemeend berouw te veinzen, en dat het duizendmaal beter was nooit meer te communiceren dan eenmaal een heilig-schennende communie te doen, er ellendig aan toe was. Toch kon hij niet meer terug; hij kon het niet meer, omdat zijn zedelijke en geestelijke kracht niet toereikend meer was om de hevige bekoring te weerstaan, en hij wilde het ook niet meer. Bernardine Twenkel was in zijn leven gekomen en hij wilde haar niet meer missen.

Hij glimlachte toen hij eraan terugdacht dat hij gezegd had:

'Ik noem je Bernardine. Berry is voor mij een niet uit te spreken naam.'

'Bernardine, hoe statig klinkt dat,' zei ze blij verrast. 'Maar jij moogt mij zo noemen, Gerard. Het zal iets zijn dat volstrekt tussen ons beiden bestaat. Jouw Bernardine is alleen voor jou.'

Zij was alleen voor hem. Er ging een gloed van verlangen door hem heen; hij zag haar voor zich, zoals zij altijd voor hem was. Eenvoudig en bezorgd, niet overdreven lief en nooit iets vragend voor zichzelf. In de eerste roes had hij haar willen overladen met geschenken, doch ze wees ze af. Ze had gezegd: 'Ik zal het erg prettig vinden, als je mij een enkele keer iets geven wilt, Gerard. Kleinigheden; dure cadeaus wil ik niet van je hebben. Ik houd niet van opschik en bovendien zou jij er door in gevaar komen. Het zou immers je vrouw niet ontgaan als je veel geld uitgaf. Hoe zou je het moeten verklaren, als je ter verantwoording geroepen werd?'

Rood van drift was hij opgestoven, maar zij had hem snel gekalmeerd: 'Verantwoording is niet het goede woord, Gerard. Ik bedoel ermee dat je vrouw toch zeker zou vragen waar je het geld aan besteed had. Dan zou je weer moeten liegen, en je liegt al meer dan genoeg, zeg je zelf,' lachte ze plagerig.

Ja, hij loog met een gemak waar hij zelf over verbaasd was. Carola was het gewoon, dat hij wel eens een avond in de stad bleef, echter nooit tot middernacht en nog later. En zeker was hij nooit 's zondags van huis gegaan, zoals de laatste tijd verscheidene malen was voorgekomen. Als hij aan de toekomst dacht, zag hij de berg leugens steeds groter worden, doch dat verontrustte hem niet meer; hij had zich getraind in het liegen en het ging hem nu zo goed af, dat hij de leugens als waarheden onthield en zich later nooit vergiste.

Bernardine had hem ook tot voorzichtigheid gemaand, toen hij er in het begin op aangedrongen had, dat zij samen nu en dan naar een uitvoering zouden gaan of ergens gaan eten. Niet in Den Bosch, als ze dat liever niet deed; met de motor waren ze in een half uur in Utrecht, Nijmegen of Eindhoven.

'Een enkele keer zouden we dat wel eens kunnen doen, Gerard, als jij het graag hebt. Beter is het om het achterwege te laten. Al neem jij vrijwel van niemand notitie, toch zijn er heel wat mensen die jou kennen. Ik zal proberen er iets op te vinden, dat we nu en dan een avond ongestoord samen kunnen zijn, ik geloof dat ik niet lang zal hoeven zoeken.'

Inderdaad vond ze heel gauw wat ze verlangde. Aan de rand van het mastbos, dicht bij Cromvoirt, stond een vervallen krotje, dat eertijds had behoord aan een stokoud vrouwtje, dat er was gestorven en waarvan het gerucht ging, dat ze door het boze oog was geraakt. Het huisje werd gemeden door iedereen en ook de eigenaar, een oude, halfversufte neef van het vrouwtje, keek er niet naar om.

Op een hel-donkere avond ging Bernardine naar de gierige armoedzaaiër om hem vijf en twintig gulden te bieden voor de huur van een heel jaar. Hij greep begerig naar het bankbiljet en gaf haar de sleutel. Ze mompelde dat ze het huisje wilde hebben om er 's zondags rustig te kunnen schilderen, waarop hij niet reageerde. Toen ze hem echter zei, dat ze het prettig zou vinden als ze ook werkelijk in rust en eenzaamheid zou kunnen werken, bleek hij haar heel goed begrepen te hebben, want hij teemde lizzig: 'Ik kom er voor geen geld of goed, en ge kunt ervan op aan, dat ik niet ga rondbazuinen, dat ik het kot verhuurd heb.'

'Dan is het goed,' zei ze. 'Over een jaar kom ik terug om je geld te brengen als ik het huisje nog langer huren wil.'

'Ge doet maar, 'k hoop dat ge er vindt wat ge er zoekt, dan is het geld goed besteed.'

Toen ze wegfietste over het smalle heidepaadje, gloeide ze van spanning. Het was vlugger en beter gegaan dan ze zich had voorgesteld. Ze had een

donkere doek om haar haren geknoopt, ze had haar stem gedempt en ze had gezorgd uit de kleine lichtkring van het petroleumlampje te blijven, om herkenning later te bemoeilijken. Overbodige maatregelen, hij had hoegenaamd geen acht op haar geslagen.

Het huisje lag niet ver van haar pension af; een kwartier deed ze er over toen ze de volgende zondag in de vroege er heen fietste om het te inspecteren. Een viezige lucht kwam haar tegemoet, toen ze niet zonder moeite het roestige slot in beweging kreeg en de deur opende. Het kot bestond uit een klein vertrekje met daarachter nog een vies varkenshok; de tussendeur hing scheef in de verroeste scharnieren. Ook de woonruimte was stinkend smerig. In een hoek bij de deur was de pomp. Het knarsende schuurgeluid nam in volume toe, naarmate ze energiever met de zwengel slingerde, maar er kwam geen druppel water uit.

Bernardine Twenkel ging terug naar haar pension om het geval eens rustig te kunnen overdenken. Ze kwam tot de overtuiging dat het onmogelijk zou zijn het huisje in orde te brengen, zonder dat dit zou worden opgemerkt door deze of gene. Daarom besloot ze tot een iets openlijker houding. Ze nam enkele dagen vakantie en ze vroeg Gerard Hexspoor wat geld: 'Ik kan je nog niet zeggen waarvoor ik het nodig heb,' lachte ze geheimzinnig. 'Maar als je het weten moogt zul je erg tevreden zijn, jongen.' In drie dagen toverde ze van het krot een allerprimitiefst, zeer gezellig woonhokje, waarbij ze het vervallen exterieur volkomen liet zoals het was. Toen mocht Gerard komen. Hij volgde haar raad op, zijn motor op de Bank te laten en te komen op de dienstfiets van de wisselloper. Zij reed vooruit over de hoofdweg en hij ging door de Loonse Baan, waarna ze elkaar troffen op een afgesproken plaats achter de IJzeren Man.

Zelfs toen hij haar volgde over het smalle heideweggetje, wist hij niet wat ze had uitgespookt in de afgelopen dagen. Te groter was zijn verbazing toen ze hem binnenvoerde in huize Bernardine, zoals ze kalm probeerde te zeggen, maar hij zag dat ze slechts met moeite haar nervositeit kon bedwingen.

Hij was minder avontuurlijk en niet zo enthousiast. Maar hij beheerste zich uitstekend, prees haar om de vondst en de geweldige inspanning, die zij had moeten opbrengen om dit mogelijk te maken. 'Hoe vind je ons huis, Gerard?' vroeg ze telkens opnieuw en hij antwoordde goedig geduldig, dat hij geen woorden had om haar schrandereid en werklust te prijzen.

'Ben je niet bang dat ze ons hier zullen vinden, Gerard?' vroeg ze onverwacht. Blijkbaar had ze toch iets van zijn onrust opgemerkt.

'Bang, Bernardine? 'k Geloof dat daar geen enkele reden voor is. Wij zitten hier ver van de bewoonde wereld af en het is hier erg stil. Voel jij je niet rustig?'

'Ik ben volkomen rustig, Gerard. Als het anders lijkt komt dat, omdat ik doodvermoeid ben.'

'Blijf een dag thuis om uit te slapen . . .'

'Ik kan je geen enkele dag meer missen,' zei ze met neergeslagen ogen. 'Ik geloof dat we hier volkomen veilig zijn, ofschoon er altijd enig risico blijft. Dat moeten we nemen, jongen. Tot nog toe heb ik geen mens gezien; wij moeten er echter rekening mee houden, dat het op den duur zeker zal worden opgemerkt dat het huisje weer bewoond wordt. Last van de mensen hier in de omtrek zullen we niet hebben, want ze zijn als de dood zo bang voor het boze oog.

Ik heb mij nu een gedragslijn ingedacht, die wij moeten volgen, Gerard. Denk er eens over na en als je het niet met mij eens bent, zeg het dan gerust. Ik vind het 't beste dat ik niemand vertel dat ik dit huisje gehoord heb, tenzij ik door omstandigheden daartoe gedwongen zou worden; ik bedoel voor het geval, dat een kennis, die hier verdwaald raakt, het bij toeval ontdekt. Als het straks zomer is, is dat gevaar niet denkbeeldig.

Verder zal ik hier wel eens een zondag doorbrengen als de dagen gaan lengen. Ik vind het niet erg dat ze mij hier zien, maar wij moeten zorgen dat wij nooit samen gezien worden.'

'Waarvoor al die voorzorgen, Bernardine?' lachte hij een beetje geprikkeld.

'Voor jou, Gerard, niet voor mij. Wat mij betreft gaan we morgen gearmd door de stad wandelen in het middaguur. Ik heb niet veel te verliezen; een salaris als de Bank mij betaalt kan ik verhogen door werkvrouw te worden op de vismarkt. Jij hebt meer te verliezen: je positie, je goede reputatie en de liefde van je kinderen. Een evenwaardige positie zou jij, met jouw grote capaciteiten, misschien kunnen heroveren, maar een geschonden reputatie is niet makkelijk te herstellen, en je zou het niet overleven als je kinderen je zouden gaan verachten.'

'Wat doe je vanavond vreemd, Bernardine. Je was zo in spanning om mij deze vondst te laten zien, en nu . . .'

'Ik ben niet somber of ongerust, Gerard, ik ben alleen erg praktisch en voorzichtig.' Ze boog zich naar hem toe en kuste hem op de mond. Zachtjes zei ze met neergeslagen ogen: 'Misschien houdt het lot voor ons het gelukkig ogenblik besloten, dat we niet langer hoeven te liegen en veizen. Nu moeten wij tevreden zijn met ons groot geluk in een erg primitieve gesteltenis. Maar dat mogen we gerust vasthouden. Als we heel voorzichtig zijn, kunnen we ons geheim voor ons zelf bewaren, zonder dat een ander zelfs maar vermoedt, dat we een geheim hebben.'

'En als het zomer wordt . . .'

'Dan zullen we dubbel op onze hoede moeten zijn, Gerard. Als het zover is, zien we vanzelf de mogelijkheden. Maar het is nog geen zomer. Wij moeten afspreken, Gerard, dat wij iedere week een avond hier samen kunnen zijn, telkens op een andere dag. Jij kunt als je wilt over de dijk fietsen langs het Drongels kanaal, daar zul je niet makkelijk iemand ontmoeten die jou kent.'

In de maanden die volgden, ging hij iedere week naar het heidehuisje om

een avond met Bernardine samen te zijn. Hij snakte naar die uren. Als hij bij haar was, was hij niet geprikkeld, niet nerveus en niet driftig. Ze had altijd iets lekkers klaar en hij dronk met smaak een oude klare. Zij praatten veel, waarbij zij vermeed over zijn vrouw te spreken; wel vroeg ze veel over zijn kinderen, waar ze alles van weten wilde. Zij vond het goed dat hij haar geld gaf, maar ze stond er op hem nauwkeurig rekening te geven wat ze er voor gekocht had. Hij had geen tien tellen nodig om uit te rekenen, dat het grootste deel voor hem besteed werd.

Later, toen zijn leven plotseling en onverwacht een diep tragische wending nam, bleven deze samenkomsten hem bezighouden. Want het was zo vreemd, zo onwerkelijk en tegelijk zo echt. Het meest opmerkelijke was dat hij, naarmate hij meer van Bernardine ging houden, meer van Carola vervreemde en tegelijk milder voor haar werd. Hij maakte zich niet meer driftig als hij vernederd werd, en zelden gebeurde het nog, dat hij in dolle woede afschuwelijk vloekte in zichzelf.

Het was uitgekomen, zoals Bernardine had voorzien: het drong door naar het kleine dorp, dat het kot van het oude heksje verhuurd was aan een of andere halfgare juffrouw. Ze had echter hoegenaamd geen last van de mensen en zelden ontmoette ze een van de dorpelingen.

Toen de dagen begonnen te lengen verwachtte ze, dat er jagers of natuurliefhebbers haar kant uit zouden komen. Dat gebeurde ook wel een enkele keer, echter zo zelden, dat ze geen ogenblik ongerust was herkend te zullen worden.

Ze was van het huisje gaan houden. Verscheidene avonden in de week ging ze er heen en vele zondagen bracht ze er door met lezen, luieren en wandelen door de omstreken. Een keer dacht ze dat het feest was afgelopen, toen er op een avond op de deur geklopt werd en tot haar grote ontsteltenis twee marechaussees binnentraden. Ze beheerste zich prachtig en zei vrolijk lachend: 'U bent niet uitgenodigd, maar niettemin welkom in mijn villa.' De wachtmeester, een man van omstreeks vijftig jaar, keek haar aandachtig aan en zei dan aarzelend: 'Ik heb u meer gezien. Waar kan het zijn geweest?'

'Ik weet het niet, wachtmeester.'

'Kan het zijn in Helvoirt, jongedame?'

'Dat kan, ofschoon ik niet dikwijls in Helvoirt ben geweest. Vorige zomer een paar keer. U heeft wel een goed geheugen.'

'Dat behoort bij het vak,' lachte hij een beetje pralend. Hij ging zitten en vroeg: 'Is u niet bang voor het boze oog?'

'Voor geen hel of duivel ben ik bang, wachtmeester.'

'Ook niet voor marechaussees?'

'Ja, wachtmeester,' gaf ze grif toe, 'voor jullie ben ik een beetje bang.'

Toen galmden zijn zware lach door het kleine vertrek.

'Wat doet u,' vroeg hij, 'schilderen of gedichten maken?'

'Allebei, wachtmeester. Maar het liefst doe ik luieren, wandelen of lezen als ik op mijn buitengoed ben.'

'Ik dacht het wel,' gromde hij. Daarna plagerig: 'Welk normaal mens zou het in z'n hoofd krijgen hier te gaan wonen.'

'Zijn dichters en schilders geen normale mensen, wachtmeester? Moet je daarvoor bij de marechaussee zijn?' kaatste ze terug. 'En vindt u het hier niet verrukkelijk rustig?'

'Dat is het,' beaamde hij, 'en je kunt maar gelukkig zijn.'

'Zo is het, wachtmeester.' Ze nam haar schetsboek - ze tekende inderdaad niet onverdienstelijk - en liet de mannen een tekening zien van haar huisje. ' 't Is niet veel bijzonders,' erkende ze, 'ik hoef er niet van te leven.' Ze klapte het schetsboek dicht en zei nonchalant: 'Mijn gedichten laat ik niet lezen, hoor.'

Hij lachte luid toen hij een afwerend schrikgebaar maakte, zei dan: 'U is niet uit deze streek, jongedame . . .'

'Ik kom uit Utrecht, maar ik woon in Den Bosch,' loog ze met gemak.

'Dacht wel dat u geen Brabantse is. Bevalt het u hier goed?'

'Buitengewoon. Ik vind Brabant een prachtland.'

'Bedankt voor het compliment.' Hij treuzelde nog wat, vond blijkbaar geen aanknopingspunten om het bezoek nog langer te rekken.

'Kom, wij weten het nu wel, we gaan maar, er valt hier toch niets te verbaliseren.'

'Gaat u al? Wilt u niet een kop koffie drinken?'

'Nee, dat zullen we niet doen, jongedame. Koffiedrinken komt niet voor in ons dienstrooster.'

'Een sigaret roken dan? 't Is zo'n kale visite.'

'Een sigaret? Nou ja, als wij u daar een plezier mee kunnen doen,' lachte hij wat onbenullig.

'Sigaren heb ik helaas niet,' zei ze, toen ze de mannen een doosje sigaretten voorhield.

'Merci, jongedame, en saluut,' groette de wachtmeester, de jonge brigadier salueerde beleefd.

Ze hield de deur voor hen open: 'Uw bezoek duidt er toch niet op dat ik ergens van verdacht word,' lachte ze schalks.

'Van een zekere mate van excentriciteit,' lachte hij mee. 'Maar dat is niet verboden bij de wet.'

Toen ze Gerard vertelde van het onverwachte bezoek, voegde ze er aan toe: 'Die mannen vonden me nogal excentriek en ik heb hun mening nog versterkt, ik geloof niet dat zij hun bezoek zullen herhalen. Alleen vraag ik mij af, of ik er goed aan heb gedaan te zeggen dat ik in Den Bosch woon. Ik vraag me ook af of het wel goed is de Hallens niet te vertellen, dat ik een buitengoed heb gehuurd op een paar kilometers afstand van mijn pension.'

'Als je het vertelt komen ze op bezoek, althans zeker je hospita.'

'Dat is mogelijk, hoewel niet waarschijnlijk. Wij zijn niet erg intiem met elkaar.'

'Je moet het zelf weten,' zei hij goedig.

'Ja, ik doe het,' besliste ze snel. 'Als ze het op andere wijze te weten zouden komen, zouden ze het minstens vreemd vinden, dat ik het voor hen verborgen heb gehouden.'

Toen ze het vertelde, terloops, verlegen lachend, waren de Hallens wel een weinig verbaasd. Ze vonden het een komisch geval, echt iets op z'n Twenkels, meende meneer Hallen. Ze nodigde hen uit haar buitenhuis te komen bezichtigen, wat ze deden op een zondagavond. Meneer schaterde toen ze vertelde over het vrouwtje met het boze oog, maar mevrouw vond het nogal griezelig, en het huisje vond ze vies: 'Ik zou hier verschrikkelijk bang zijn voor ratten en muizen,' rilde ze. Daarmee was de affaire afgehandeld, een herhaling van het bezoek was niet te vrezén.

Keurig geschoren, gekleed in zijn nieuw onberispelijk jacquet, wachtte Gerard Hexspoor met de anderen in de huiskamer op de auto's, die hen naar de stad zouden brengen. De hele familie was in het nieuw gestoken, uitgezonderd de oude vrouw, die haar zwartzijden japon met de duizenden pailletjes weer uit het vloeipapier had gehaald voor deze bijzondere gelegenheid. Carola had zich in de stad een blauw mantelkostuum laten maken. Ze droeg er een witte kanten blouse bij en een grote parelgrijze hoed met een sierlijke paarse veer gegarneerd. De beide dames zagen er zeer gedistingeerd uit; grande dorpsdames, want hun dikke paarsrode hoofden pasten niet in het stadse beeld van hun fraaie kleren. Jan Haanen, eveneens in jacquet, zag er subliem uit; zijn hoge glimmende puntboord bedekte zijn korte Haannenek nagenoeg tot aan z'n oren.

De wagen van meneer de Graeff was er het eerst. Constant de Graeff, de jonge jurist, vond het erg prettig de familie Hexspoor persoonlijk te komen halen, zei de student met hartelijke beleefdheid.

Toen gingen ze: 'Ik neem Jan mee om moeder te helpen,' zei Carola. 'Wacht jij maar tot oom Arnoud komt, hij kan zo hier zijn.'

Hexspoor bloosde, maar hij wist zich te beheersen en zei goedig, verlegen: 'Ja, dat zal het beste zijn, meneer de Graeff. Moeder loopt wat moeilijk en mijn zoon heeft er slag van om haar te helpen.'

'De meisjes kunnen er nog wel bij,' meende Carola, toen ze waren ingestapt.

Wiesje kroop lachend in de wagen, maar Sophie vertikte het: 'Ik wacht met vader op oom Arnoud,' zei ze bits.

'Je kunt hier zitten,' wees de oude vrouw met streng gebaar naar het kleine uitklapstoeltje.

'Nee, grootmoeder, ik blijf hier wachten met vader.' Het meisje zag rood van woede.

Toen de wagen wegreed, zag Hexspoor de domme toorn gloeien in de

ogen van de molenaarsweduwe, die naar Sophie bleef kijken zo lang ze kon.

Sophie keerde zich van hem af, boos, driftig. Ze kwam terug: 'Ik begrijp niet, vader . . .' begon ze heftig.

Met een snel gebaar gebod hij haar te zwijgen, en zei kortaf: 'Je grootmoeder heeft Jan graag bij zich, en wat maakt het uit of ik met de eerste of met de tweede wagen kom.'

Toen ze de Torenstraat binnenreden, waren Jan Hexspoor en zijn moeder juist bezig de oude vrouw uit de auto te helpen. Zo was de familie toch nog bijeen en voetje voor voetje gingen ze achter de molenaarsweduwe aan naar de gereserveerde plaatsen. Hexspoor bleef met Sophie in de achterhoede, omdat ze in volgorde van aankomst waren uitgestegen. Hij kreeg een plaats op de tweede rij, vlak achter zijn zoon, die zorgvuldig de klapstoel inspecteerde eer hij zijn grootmoeder er op plaats liet nemen. Mère Clementine had een plaats naast Jan; ze keek om en fluisterde Jan iets in het oor: ze zegt dat Jan mij zijn plaats moet geven, concludeerde Hexspoor juist. Jan fluisterde iets terug en wees naar zijn grootmoeder: nee, waarde moeder, mijn zoon is zich bewust van zijn zorgende taak, hij kan zijn grootmoeder niet in de steek laten. Het komt er hoegenaamd niet op aan of z'n vader op de eerste of de tweede rij zit. Bovendien is het juist, dat ook in de kerk het standsverschil blijft gehandhaafd. Hexspoor was in een beroerde stemming. De drift zat hem hoog in de keel, de hele morgen al, al dagenlang. De dag waar hij lange jaren met grote trots en verlangen naar had uitgezien, was voor hem kapot bij het eerste licht. Achter in de kerk, achter een pilaar, zat Bernardine; een snel moment hadden zij elkaar in de ogen gezien. Even een flauwe glimlach, een opblinken van het ooglid, daarachter was de donkerte van haar getergde jaloezie voor de moeder van de neomist.

'Mag ik naar de kerk komen, Gerard?' had ze een week geleden gevraagd, toen ze 's avonds een lange wandeling hadden gemaakt. 'Ik vraag een dag vakantje als jij het goedvindt.'

'Natuurlijk vind ik dat goed . . .'

'En denk je dan aan mij als je zoon priester wordt gewijd?'

'Zou je dat willen . . .?' er klonk teleurstelling en droefheid in zijn stem.

'Nee, Gerard,' drong ze zich dicht tegen hem aan. 'Ik begrijp dat je die dag het meest aan je oudste zoon zult denken, ik vind hem ook een erg lieve jongen. Maar een beetje moet je aan mij denken, Gerard, méér dan aan die andere, die domme vette schommel.'

Dat was de eerste keer, dat ze haar afkeer van Carola liet blijken.

Hij was er stil van geworden, niet omdat het hem erg hinderde, dat ze zijn vrouw niet kon uitstaan, maar ze verbrak er een afspraak mee. Zelf had ze gezegd: 'Gerard, doe me een plezier en praat zo weinig mogelijk over je vrouw. Ik haat dat mens niet, maar ik word er niet graag aan herinnerd, dat ik in jouw leven op de tweede plaats kom.'

'Dat is niet waar, Bernardine,' weerstreefde hij heftig.

'In een bepaald opzicht is het niet waar, Gerard. Ik weet dat jij van mij houdt, zoals nog nooit iemand van mij gehouden heeft, dat maakt mij zo trots en gelukkig. Maar in de gewone maatschappelijke orde kom ik op de tweede plaats. Voor de wet is zij jouw vrouw en niet ik.'

'Voor de wet niet alleen, voor God ook, Bernardine,' zei hij impulsief.

'Je weet dat ik dat niet geloof, Gerard. Waarom zeg je het? Waarom geef je telkens op een of andere manier te kennen, dat onze liefde strijdig is met Gods bedoelingen. Geloof je werkelijk dat jouw huwelijk een beschikking is van God?'

'Ja, dat geloof ik,' zei hij zonder aarzelen.

'Waarom blijf je dan bij mij komen? Ik hou zoveel van jou, dat ik je niets wil weigeren, maar jij neemt ook alles. Als jij meent dat je voortdurend in zonden leeft, waarom blijf je dat dan doen?'

'Ik weet het niet,' zei hij. 'Dagen tevoren verlang ik al naar de avond dat wij samen zijn. Als ik bij jou ben, voel ik de onrust, die me altijd plaagt, als het ware van mij afvallen. Met jou kan ik praten, jij begrijpt mij bij het eerste woord.'

'Wat bewijst dat, Gerard?'

'Het bewijst minstens, dat wij in geestelijk opzicht bij elkaar horen.'

'Maar jij zegt, dat ook voor God die andere jouw vrouw is. Het huwelijk is volgens jouw inzichten de hechtste menselijke verbintenis; onverbreekbaar zelfs.'

'Dat is een ander chapter, Bernardine. Ik wilde . . .'

'Luister eens, Gerard,' viel ze hem in de rede, 'ik geloof dat jij zonder voldoende inzicht getrouwd bent met die vrouw, omdat zij een goede partij was en omdat zij jou ook in ander opzicht niet heeft tegengestaan. Je moet, dunkt mij, al heel gauw hebben begrepen dat je niet de goede keuze had gedaan. Jullie horen niet bij elkaar, vooral in geestelijk opzicht horen jullie niet bij elkaar. Maar jij gelooft aan de sacramentele waarde van het huwelijk en aan de onontbindbaarheid. De consequentie is dat jij je ellendig leven blijft voortzetten, op dezelfde voet als je altijd hebt gedaan. Misschien spreekt het menselijk opzicht ook een woordje mee.'

'Dat doet het zeker, Bernardine. Ik weet zeker dat, als mijn godsdienstig inzicht zozeer zou veranderen, dat het me niet meer zou weerhouden met jou samen te wonen, hetgeen ik niet geloof dat ooit zal gebeuren, ik toch bij mijn vrouw zou blijven uit menselijk opzicht. Heel het dorp kwam in rep en roer te staan, als ik mijn gezin in de steek zou laten. En voor mijn kinderen werd het een ramp, die zij nooit te boven kwamen.'

'Het bevalt me dat je dat zo eerlijk en onomwonden zegt, maar erg moedig vind ik het niet. Ik zou mij van de publieke opinie niets aantrekken.'

'Jouw omstandigheden zijn anders dan de mijne, jij hebt niet de verplichtingen en niet de verantwoordelijkheid, die ik heb.'

'Dat is mogelijk, Gerard. Het heeft ook weinig zin daarop door te praten. Ik begrijp en ik berust erin, dat wij niet verder kunnen gaan dan wij tot nu toe gegaan zijn.'

'Dat begrijp ik niet, Bernardine, althans ik begrijp het niet van jouw standpunt uit gezien. Iedere dag opnieuw vraag ik mij af hoe het mogelijk is, dat jij tevreden kunt zijn met de gang van zaken.'

'Zeg dat eens duidelijker.'

'Wie ben ik en wat heb ik je aan te bieden? Een lelijke, half dove kerel van vierenvijftig jaar, zonder charmes en zonder geld, met wie je nu en dan een paar uurtjes in het diepste geheim in een afgelegen huisje kunt samen-zijn.'

'Ja, Gerard,' lachte ze plagerig, 'zo is het, ofschoon, het is niet helemaal juist. Mooi ben je niet, doof ben je wel en het geld dat je me zou kunnen geven, wil ik niet. Maar zonder charmes ben je niet.'

Ze sloeg haar armen om zijn hals en kuste hem onstuimig op de mond: 'Ik ben zo ontzaglijk gelukkig omdat jij zoveel van mij houdt en omdat je zo'n echte man bent. Je zegt dat je mij heel weinig geven kunt, maar je geeft mij onnoemelijk veel. Als wij 's morgens op de Bank elkaar zien en jij groet mij, zoals jij alleen dat kunt met een enkel woord en een vriendelijke lach in je ogen, dan begint voor mij weer een heerlijk gelukkige dag. Dan voel ik mij zo trots dat jij van mij bent en dat ik van jou ben. Jij geeft mij het mooiste wat je te geven hebt: je echte, eerlijke liefde, méér kun je niet geven.' En na een ogenblik van stilte: 'Ik zou het wel anders willen, Gerard. Soms, als ik alleen ben, bouw ik wel eens luchtkastelen. Dan zie ik jou bij me, iedere dag, dag en nacht. De ontuchtering van mijn fantasieën maakt me niet mistroostig, ik weet dat luchtkastelen bouwsels zijn uit niets. Denk nooit dat ik niet tevreden ben, ik ben nooit zo gelukkig geweest als sedert wij elkaar gevonden hebben. Ik verlang niet meer, omdat ik weet dat we niet verder kunnen gaan dan we doen.'

Hij antwoordde geroerd: 'Ik vraag mij dikwijls af hoe dit moet aflopen. Ik kan de gedachte nooit geheel van me afzetten, dat er op een kwade dag plotseling en abrupt een einde zal komen aan onze omgang.'

'Daar moeten we altijd op voorbereid zijn, Gerard,' zei ze ernstig. Enkele minuten liepen ze zwijgend voort onder de open sterrenhemel. Toen ze hem weer staande hield, was het om de onverwachte vraag te stellen:

'Gerard, heb je wel eens eerder omgang gehad met een andere vrouw?'

Ze voelde hoe hij sidderde van drift toen hij vinnig antwoordde:

'Nooit, Bernardine. Ik ben geen vrouwengek.'

'Dat weet ik,' zei ze timide. 'Ik heb de vraag niet goed gesteld. Ik bedoelde te vragen of in de afgelopen jaren, toen de verhouding bij je thuis steeds slechter werd, nooit de gedachte bij je is opgekomen om weg te lopen of iets anders te doen, dat je leven aangamer zou maken.'

Hij wachtte lang eer hij antwoordde: 'Nooit heb ik overwogen om thuis weg te gaan, ofschoon de gedachte wel eens opkwam; zulke gedachten

zette ik meteen van mij af. Maar wel heb ik naar compensatie gezocht voor mijn gemis aan huiselijke gezelligheid. Het was niet moeilijk die te vinden in de stad, waar ik vrijwel iedere week een avond bleef om mij te verstrooien. En ik houd van het land waar ik woon. Ik trok de polder in, waar ik uren kon ronddolen zonder mij een moment te vervelen. Ik dank de hemel dat m'n doofheid, waar ik in het begin heel verdrietig om was, steeds erger werd, want daardoor werd het mij makkelijk gemaakt meer en meer in mijzelf te keren. Ik geloof dat ik de eenzaamste en de meest eenzelvige man ben uit heel de streek.'

Toen kwamen de wijdelingen op het altaar, gekleed als diaken. In de rechterhand droegen ze een kaars, over de linkerarm het kazuifel.

Aanstands toen hij Willem zag, gleden zijn gedachten weg van Bernardine, hij voelde de bloedgolf naar zijn gezicht stijgen, die hem de tranen in de ogen bracht. Hevig had hij verlangd naar de dag dat zijn zoon priester zou zijn; de kroon van zijn huwelijksleven. Impulsief en onstuimig bad hij onmiddellijk: *Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*. God, laat hem niet lijden door mijn zonden. Ik ben een laffe egoïst, maar hij is goed en zuiver. Laat hij nooit weten dat zijn vader een stiekemerd is, een lafaard, een schijnheilige huichelaar.

Toen zag hij hoe de wijdelingen door de aartsdiaken aan de bisschop, die op het falditorium had plaatsgenomen, werden voorgedragen met de woorden, die hij kon meelesen uit zijn gebedenboek: *Reverendissime Pater, postulat sancta Mater Ecclesia catholica, ut hos praesentes diaconos ad onus presbyterii ordinetis*.

De bisschop vroeg: 'Weet gij of zij dit waardig zijn?'

De aartsdiaken antwoordde: 'Voor zover de menselijke zwakheid het toelaat, weet en getuig ik, dat zij waardig zijn tot dit verheven ambt verheven te worden.'

De bisschop bad: 'Deo gratias!'

Ja, monseigneur, God in de hemel weet dat Willem waardig is priester te worden. Hij is mijn zoon, maar ik ben nauwelijks nog waardig zijn vader te zijn. Er rust een grote last op mijn ziel, die mij doodsbenauwd maakt. Deze morgen ben ik niet te communie geweest. Ik heb gelogen dat ik vannacht gedronken heb, ik heb de laatste tijd niet anders gedaan dan liegen. Ik heb echtbreuk gepleegd, een overspelig man ben ik, en dat durf ik niet te biechten. Ik heb mijn vrouw bedrogen, die de moeder is van Willem.

Toen golfde er weer een hete bloedstroom naar zijn hoofd. Ik kan zo niet blijven voortleven, ik kán zo niet doorgaan. Maar die vervloekte vrouwen, het oude wijf en Carola, hebben mij zover gedreven. Ik snak naar genegenheid en ik wil geacht worden. Maar zij minachten mij, de zoon van hun knecht. Zelfs nu, op deze dag, zit ik op de tweede rij, achter

mijn vrouw, achter de oude vrouw, achter Mère Clementine, achter mijn zoon, die opgeblazen fielt.

Waarom hebt Gij mij niet een vrouw gegeven als Bernardine? Zo goed, zo lief, zo verstandig en zo eerlijk. Ik kan niet blijven voortleven met de Haanen en ik zal toch moeten. Het is niet de kwestie dat ik moet kiezen tussen Bernardine en Carola, ik moet kiezen tussen U en Bernardine. Ik kan Bernardine niet meer missen, geen dag kan ik buiten haar.

Zijn brandende ogen keken naar het altaar, waar de wijdelingen nu een voor een voor de bisschop neerknielden. In diepe stilte legde de bisschop beide handen op het hoofd van Willem Hexspoor, dezelfde handelingen verrichtten al de priesters aan het altaar. Andere wijdelingen volgden, maar de vader zag het niet; met de handen voor de ogen boog hij het hoofd om te bidden, om God te vragen dat zijn priesterzoon altijd sterk en zuiver zou mogen blijven; dat zijn bloed en geest nooit bekoord zouden worden door de machten, waar zijn vader geen weerstand aan had kunnen bieden.

De bisschop legde dan bij iedere wijdeling de stoel kruisgewijs over de borst, terwijl hij zei: 'Neem het juk des Heeren op, want Zijn juk is zoet en Zijn last is licht.'

Daarna legde hij hun het kazuifel, dat aan de achterzijde opgebonden bleef, over het hoofd en zei:

'Ontvang het priesterlijk gewaad, waardoor de liefde wordt afgebeeld, want God is machtig om in u de liefde en alle goede werken te vermeerderen.'

Terwijl de plechtigheid voortgang vond, bad Gerard Hexspoor onophoudelijk voor zijn priesterzoon. Zijn gebed had voor hemzelf de kracht van een vertroosting. Dit is goed, dacht hij, God zal het me niet kwalijk nemen dat ik bid voor de jonge priester, al is mijn geest beneveld en mijn ziel besmet. Ik zal God vragen dat Hij Willem de genade geeft om vooral een vroom priester te zijn. Willem zal bidden voor ons, voor zijn moeder, voor de kinderen en voor mij. Misschien zal Willem Gods genade voor mij kunnen afbidden. Ik zal Willem straks vragen iedere morgen in de mis voor mij te bidden. Toen zalfde de bisschop de handen der wijdelingen, eerst de vingers met de olie der catechumenen, daarna de gehele binnenzijde der handen. Daarbij zei hij:

'Wil o God deze handen heiligen door deze zalving en onze zegen. Opatd al wat wij zegenen, ook gezegend worde, al wat wij wijden, ook gewijd en geheiligd worde, in de naam van onze Heer Jezus Christus.' Daarna gaf de bisschop aan iedere wijdeling een kelk met wijn en water, benevens de paten met een hostie, terwijl hij zei:

'Ontvang de macht om de offerande aan God op te dragen en de Heilige Mis te lezen voor levenden en doden. In de naam des Heeren.'

Dat was het ogenblik waarop de nieuwgewijde priesters het overige gedeelte van de mis met de bisschop meelazen en tegelijk met hem de woor-

den der consecratie uitspraken: hoc est enim Corpus Meum. Willem Hexspoor was priester. Zijn woord had de geheimzinnige macht gekregen het brood en de wijn te veranderen in het Lichaam en Bloed van Christus.

De vader, bevend over heel zijn wezen van diepe ontroering, boog het hoofd nog dieper om te bidden: Sla mij, God, want ik verdien geslagen te worden. Maar houd hem altijd in Uw genade.

Doch toen hij daarna in brandende aandacht verder las in zijn gebedenboek, voelde hij een zenuwschok door zich heengaan, die, beginnend in zijn nek, voortkrampde door heel zijn wezen. De Bisschop legde beide handen op het hoofd van Willem en zei: 'Ontvang de Heilige Geest, wier zonden gij vergeven zult, aan die zijn zij vergeven, en wier zonden gij zult houden, aan die blijven zij gehouden.' Hij ontvouwde het opgebonden kazuifel, terwijl hij zei: 'De Heer omgeve u met het kleed der onschuld.'

Gerard Hexspoor schuifelde met zijn voeten over de tegelvloer, toen hij rechtop ging zitten. Hij merkte het niet, dat hij de aandacht van sommigen trok. Nu was Willem volledig priester, hij had de macht om zonden te vergeven of te houden. Hoevele leugenachtige lafaards zouden straks neerknielen in zijn biechtstoel om hem deelgenoot te maken van hun schande. Dieven, moordenaars, echtbrekers, overspeligen . . . Nee, hij zou nooit hoeven te biechten bij zijn zoon, Willem zou nooit iets weten van zijn ellendig dubbel leven.

Terwijl hij dit dacht, wist hij dat hij heel gauw bij een andere priester zijn zonden zou moeten belijden. Hij kon niet blijven voortgaan met liegen om zijn biecht uit te stellen. Over een week zou Willem zijn eerste plechtige mis opdragen in de parochiekerk. Dan kon hij niet meer weigeren de heilige hostie te ontvangen uit de handen van zijn zoon. Hij zou moeten kiezen: biechten of een heiligschennende communie doen.

En als de priester zou weigeren te absolveren?

God, dat kan niet. Ik kan zo niet blijven voortgaan. Ik zal Bernardine zeggen dat het afgelopen moet zijn tussen ons. Maar hoe kan ik dat doen? Zij zal het niet begrijpen en niet geloven.

Ik zal, dacht hij dan, Bernardine zeggen dat ik het deze week te druk heb om naar ons huisje te komen. Goed, Hexspoor, doe dat maar, lieg Bernardine ook wat voor. Nee, dat doe ik niet. Ik zal Bernardine zeggen dat ik deze week niet komen kan, zonder meer. Zal dat lukken, Hexspoor? Zal zij niet vragen: hoe is het nou, Gerard? Ik dacht dat wij voor elkaar geen geheimen hadden?

Weer kwam de gedachte in zijn geest, nu veel krachtiger en dringender: En als de priester weigert te absolveren? Als de biechtvader zou vorderen dat hij Bernardine niet meer vrijwillig zou ontmoeten, en hij zou weigeren, dan kreeg hij misschien het schuifje. Dan zou hij weer moeten kiezen: weigeren de heilige hostie te ontvangen uit de handen van zijn zoon, of een heiligschennende communie doen. Nee, Hexspoor, dat gaat niet; weigeren kon hij niet om gevoeligheidsredenen, er zou een storm opgaan op Het

Erf, die door heel het dorp en de streek zou gieren, en de gedachte alleen al dat hij een heiligschennende communie zou kunnen doen, perste het zweet uit z'n poriën.

Toen dacht hij weer: ik moet het anders doen. Vandaag nog zal ik gaan biechten, dan kan ik morgen communiceren, dat is ook beter voor thuis. Ik zal vanavond meerijden als Arnoud Willem terugbrengt naar het seminarie. Arnoud kan mij aan de Bank afzetten, dan ga ik terug met de bus. Bernardine moet ik maandag zeggen hoe de zaken er precies voorstaan.

Bij het uitgaan van de kerk pakte Sophie hem bij de arm. Ze boog zich dicht naar hem toe, toen ze zachtjes vroeg: 'Is u niet goed, vader?' Hij bloosde ervan en hakkelde dat de plechtige dienst hem erg had aangegrepen. En hij voelde zich nog niet helemaal fit.

'Vond u het niet prachtig, vader?' vroeg ze geroerd.

'Ja, het was aangrijpend mooi,' antwoordde hij.

'Voelt u zich niet erg trots en gelukkig?'

'En jij?' wedervroeg hij.

'Natuurlijk, ik ook, maar er is toch een groot verschil.'

'Ja, ik ben trots en heel gelukkig,' zei hij schor, en toen hij opkeek naar de menigte, die zich voor de kathedraal had opgesteld, ging er weer een harde schok door hem heen. Want hij zag in de achterste rijen Bernardine staan. Haar gezicht stond gespannen, haar ogen keken donker, maar ze lachte hem toe en bracht haar zakdoek naar de mond. Een geheime kus, die ze hem op de Bank gaf, als ze in het middaguur geen gelegenheid kregen even samen te zijn. Hij nam zijn zakdoek, veegde er mee langs zijn voorhoofd en bracht hem aan zijn mond.

Er was enig geharrewar omtrent de plaatsen in de wagens. Pastoor van de Mandele, die er bij kwam, loste de moeilijkheid op door te zeggen, dat hij Willem Hexspoor en Karel Heere zou meenemen. 'Wij komen achterop,' zei hij. 'Het is het mooiste dat jullie thuis zijn, als de jongens de drempel overschrijden.'

Dan was er een onvergetelijk moment op Het Erf. De familie wachtte in de woonkamer, ook de oudjes Hexspoor, Mère Clementine en zuster Constance en Arnoud Haanen met tante Machteld. Pastoor van de Mandele zei, dat Karel Heere even zou wachten in de wagen. Hij ging Willem voor en toen hij neerknielde op de plavuizenvloer, volgden de anderen zijn voorbeeld.

Willem stond in de deuropening in het goudige licht. Zijn gezicht was bleek en zijn ogen zagen donker van ontroering. Heel rustig deed hij een stap naar voren, hij hief de witte hand hoog, met langzaam gebaar gaf hij zijn eerste priesterlijke zegen toen hij zei:

'Moge de goede God door mijn hand mijn ouders, mijn grootouders, mijn broer en zusters, mijn verwanten en allen die hier verder aanwezig zijn, zegenen en altijd houden in Zijn Heilige genade. In nomine patris et filii et spiritus sancti.'

'Amen,' zei pastoor van de Mandele, die langs de jonge priester heenglipte om ook de zoon van de mulder-pachter in het huis van zijn ouders binnen te leiden.

Op Het Erf was de ban gebroken. Met uitgebreide armen kwam Carola naar haar jongen toe om hem te omhelzen, doch zijn uitgestoken handen waren naar zijn vader toegewend. Hij vatte de rode benige handen in de zijne en dan sloeg hij in een impulsief gebaar zijn armen om de schouders van zijn vader en drukte hem aan zijn borst. Met diep ontroerde stem zei hij zo heel erg lief en hartelijk: 'Vader, ik dank de goede God dat Hij mij u als vader heeft gegeven. Ik dank u voor alles wat u voor mij hebt gedaan. In het bijzonder dank ik u dat u mij door het onbaatzuchtig voorbeeld van uw leven hebt geleid tot waar ik gekomen ben.' Dan omarmde hij zijn moeder en kuste haar: 'Moeder, u dank ik met dezelfde woorden als ik vader heb gedaan.' Hij kuste grootmoeder Vergilles op de paarsrode wang en legde zijn hand op haar hoofd. Hij boog zich voorover om grootmoeder Hexspoor te kussen, maar ze trok zich schuw terug. Toen legde hij de hand op haar hoofd en tekende met z'n duim een kruisje op haar voorhoofd. De kille knuisten van de glunderende grootvader Hexspoor nam hij in z'n handen en begroette daarna zijn broer en zusters, Mère Clementine, oom Arnoud, tante Machteld en zuster Constance.

Dan ging hij naar buiten om de mensen, die neerknielden op de dam, te zegenen.

De molenaarsweduwe riep hem bij zich toen hij terugkwam. Over haar somber gezicht gleed een eigenaardige trek, een mengeling van genegenheid, eerbied en dorre hoogmoed, toen zij een lederen foudraal opende en hem de kostbare gouden kelk, een meesterstuk van ambachtskunst, toonde.

'Deze kelk is voor u van uw grootmoeder,' zei ze met doffe stem.

'Bid voor mij als u de heilige mis opdraagt, dat ik goed mag afsterven, want ik heb niet lang meer te leven.'

En na een ogenblik van diepe stilte voegde ze er aan toe: 'Ik heb ook aan Karel Heere gedacht.' Zij liet zich door Sophie een groen kunstlederen foudraal aanreiken en toonde de fraaie verguld zilveren kelk. 'Zo is het goed,' zei ze. 'Ik ga hem straks zelf bij Heere brengen.'

Toen Willem zijn grootmoeder dankte voor haar kostbaar geschenk, boog Gerard Hexspoor zich met gerekte hals naar voren om geen woord te missen van hetgeen hij zeggen zou. Hij verstond het niet, hij werd afgeleid door de sombere, trieste blik der oude vrouw, die hem strak in de ogen keek.

Willem over de dam de polder in. De jonge kapelaan was veel veranderd sedert hij onder de mensen verkeerde; zijn seminariebedeesdheid had moeten ruimen voor een prettige, vlotte beweeglijkheid.

'Er steekt in jou een echte herder,' had de bisschop gezegd, toen hij hem benoemde tot kapelaan in Nijmegen. 'Ik stuur je naar een grote stad waar je geen raad zult weten hoe je door al je werk heen moet komen.'

Hij ging graag nu en dan een zondagmiddag naar Het Erf. Evenals zijn vader hield hij veel van het mooie oude molenaarshuis en van de streek waar hij geboren was en opgegroeid. Hij praatte graag met zijn grootmoeder, die voor hem mild en goed was, die altijd klaarstond als hij haar hulp inriep.

Hij wist dat de verhouding tussen zijn grootmoeder - de enige, die, hoewel ze hem bleef tutoyeren, onmiddellijk na zijn priesterwijding, zijn geestelijke waardigheid met eerbied tegemoet trad - en zijn vader niet goed was, ofschoon hij, doordat hij vanaf zijn veertiende jaar alleen tijdens de vakanties thuis was geweest, bij lange niet zo goed op de hoogte was met de stemmingen en zeker niet met de details, als zijn broer Jan. Toch was hij er enkele malen bij geweest, dat z'n vader de boel op stelten zette, en eenmaal was hij getuige van een verschrikkelijke woedeaanval, waarbij de boel aan gruis ging. Maar hij had nog niet de leeftijd bereikt om de dingen te kunnen onderzoeken en hij had er ook niet de aanleg toe. Zijn mening, niet meer dan een gevoelsindruk, was dat zijn vader een erge driftkop was, die om het minste verschrikkelijk kwaad werd, om dan heel kort daarna veel spijt te hebben van zijn onbesuisd optreden.

Hij hield veel van z'n vader, méér dan van z'n moeder. Waarom wist hij niet, zijn moeder was altijd erg goed voor hem geweest.

Nu was er iets gebeurd, dat hem zozeer had getroffen, dat hij er dagenlang over had lopen piekeren. Hij was naar Het Erf gegaan om er met zijn vader over te spreken, maar al twee keer die dag had hij een goede kans laten voorbijgaan, omdat hij het niet aandurfde het precaire onderwerp aan te snijden. Maar toen zijn vader hem vroeg om samen de polder in te kuieren, had hij aanstonds toegestemd, vastbesloten om nu voor de dag te komen met hetgeen hem bezighield.

Hij had een brief van Sophie ontvangen waarin ze hem vroeg zo gauw mogelijk naar huis te komen, daar ze hem wilde spreken over een ernstige aangelegenheid. Ongerust had hij aanstonds Sophie opgebeld, om met haar af te spreken dat zij elkaar nog diezelfde avond zouden ontmoeten in Den Bosch.

Veel had Sophie niet te vertellen. Haar vriend, Harrie Bolsius, had, nadat hij enige dagen erg stil en teruggetrokken was geweest, tenslotte op haar aandringen te kennen gegeven, dat hier en daar over haar vader werd gesproken. Er werd verteld dat hij erg vriendschappelijk omging met een van zijn ondergeschikten, een juffrouw, waarvan gezegd werd dat ze een ge-

scheiden vrouw was en nog meer minder fraaie dingen.

'Wie is die juffrouw, Sophie?' vroeg hij.

'Ze heet Twenkel, Willem. Zij is bij ons thuis geweest toen wij feest hadden om vaders promotie te vieren.'

'Van wie heeft Harrie Bolsius die informatie?'

'Dat wilde hij niet zeggen. Vermoedelijk heeft hij het thuis gehoord, zijn vader is directeur van een kleine bank.'

'Vertelde hij nog meer? Ik bedoel feiten.'

'Nee, feiten wist hij niet. Er schijnt nogal veel over die juffrouw geroddeld te worden, zei hij.'

'Wat vertellen die roddelaars?'

'Ja, wat zeggen ze. Dat ze weggelopen is van haar man; een ander had horen zeggen dat ze een ongehuwde moeder is; en weer anderen beweren, dat ze het liefje is geweest van meneer Wenink-Drigge, de President-Commissaris, die genoeg van haar kreeg, doch haar niet zonder meer van zich af kon schuiven en haar daarom een baantje gaf op de Bank.'

'Heb je met anderen hierover gesproken, Sophie?'

'Nee, Willem, met niemand. Ik meende dat jij het 't eerst moest weten.'

'Daar heb je goed aan gedaan. Spreek er verder niet over.'

Twee dagen lang dacht hij bijna nergens anders aan. Het bracht hem geen stap verder. De geschiedenis kon heel ernstig zijn en zij kon niets te betekenen hebben. Er zat geen houvast aan om er met vrucht over te kunnen denken. Het kon laster zijn van A tot Z; er kon enige waarheid in schuilen en dat beetje waarheid kon in zich ook volkomen onschuldig zijn; en het kon wezen dat het geroddeld de feiten zelfs niet bij benadering dekte. Als hij zich zijn vader voor ogen stelde zoals hij hem kende, dan was hij nog het meest geneigd te veronderstellen, dat er in de praatjes inderdaad enige waarheid schuilde, in die zin dan, dat zijn vader zich op een of andere manier het lot van die juffrouw had aangetrokken en daarbij wellicht verder was gegaan dan de normale zakelijke verhoudingen toelieten. Want hij kende zijn vader vooral als een goedhartig impulsief man, die altijd onmiddellijk klaarstond om te helpen, als er geholpen moest worden. Maar toch was het vervelend dat er over hem gesproken werd. De goede man wist daar waarschijnlijk zelf niets van, het was dus het beste hem daarover te spreken. Op een luchtige manier moest hij dat doen, het geval niet ernstiger voorstellen dan het was. Hij moest zeggen: Vader, u moogt zoveel goeddoen als u wilt, maar u moet zorgen uit de graai-arm van de praatgrage menigte te blijven. Staak dus uw vaderlijke bezorgdheid ten opzichte van een zekere juffrouw Twenkel en beperk uw hulp tot de hulp, zonder er vriendelijkheden aan te verbinden. Dan zou hij heel verbaasd opkijken en ze zouden er samen eens hartelijk om lachen.

De derde dag echter was hij minder vrolijk gestemd, toen hij de brief had gelezen, die een collega, een studiegenoot, die kapelaan was in Grave, hem zond. Kapelaan Franken vroeg vertrouwelijke inlichtingen omtrent een

zekere juffrouw Twenkel, die in Huissen bij Arnhem was gezien met een oudere heer met wie ze gearmd liep. Kapelaan Franken vroeg deze informatie voor de vrouw van een vriend, de drogist van Genderen uit Arnhem, die getrouwd was met een zuster van Berry Twenkel, die in 's Hertogenbosch bij dezelfde Bank werkzaam was als meneer Hexspoor. Mevrouw van Genderen wilde erg graag weten of zij hertrouwd was of verkering had. Zij gaf een vage beschrijving van de man, want zij had hem slechts even kunnen gadeslaan vanuit de auto, toen zij het paar voorbijreden.

De summiere persoonsbeschrijving van de man interesseerde Willem Hexspoor in hevige mate. Er was niets positiefs uit af te leiden en toch bracht zij onmiddellijk het beeld van zijn vader voor zijn geest.

Dat is volstrekt uitgesloten, poogde hij zichzelf gerust te stellen, doch dat lukte hem niet zo makkelijk. De samenloop der beide feiten was zo merkwaardig, dat zijn onrust met het uur groter werd. Geen moment kon hij het geval van zich afzetten en na een slapeloze nacht reisde hij de volgende morgen naar Het Erf.

Gerard en Willem Hexspoor liepen langzaam voort over de smalle polderweg. Toen ze op de dijk kwamen, waar ze in de verte de contouren der stad konden zien, vroeg Gerard Hexspoor: 'Zullen we hier gaan zitten, Willem? We moeten hier wachten tot de zon wat lager is gekomen. Dan lijkt het of de stad in vlammen wordt gezet. Dat is prachtig. Ik heb het al heel dikwijls gezien, maar ik kan er nooit op uitgekeken komen.' Hij praatte door over het landschap, dat hij roemde met uitbundige woorden.

'Kijk, Willem, daar zijn de eerste gouden vlekken,' wees hij naar de stad waar de dalende zon, bloedrood, de vensters der hoogste gebouwen greep en doorgloeide. Het was inderdaad prachtig. Tientallen keren was Willem de polder ingetrokken, maar nooit was hem dat zo opgevallen.

Hij zei: 'Ik heb mij vroeger dikwijls afgevraagd hoe het kwam dat u, die zo gehecht bent aan het land, tegelijk zo getrokken werd door de stad. Sedert ik zelf in een grote stad woon, begrijp ik dat beter.'

'Ik zou de stad niet meer kunnen missen, Willem,' zei de vader spontaan. 'Maar ik zou er niet willen wonen.'

'Wat doet u 's middags?' vroeg Willem. 'Blijft u nog altijd op de Bank om uw boterham op te eten.'

'Ja, jongen, ik houd er niet van naar een restaurant te gaan. Ofschoon het misschien beter was in mijn positie.'

'Zorgt u voor u zelf? Ik bedoel, u zult uw boterham toch niet uit het vuistje eten.'

'Juffrouw Twenkel zorgt voor de overblijvers, er zijn er nog een paar, die niet in de stad wonen. Zij gebruiken hun lunch in een soort keukentje, maar ik eet heel deftig op mijn eigen kantoor.'

'Wie is juffrouw Twenkel?'

'Wie ze is? Jij kent haar toch. Ach nee, jij was niet thuis toen meneer Dierse en ik onze promotie hebben gevierd met een feest op Het Erf. Mevrouw Dierse en juffrouw Twenkel hebben moeder geholpen met koken.'

En na een moment van stilte: 'Waarom vraag je wie juffrouw Twenkel is?' De jonge priester meende een spoor van onrust in zijn vaders stem te horen. Hijzelf voelde zijn hartklop angstwekkend versnellen. Dit was het goede moment, begreep hij, nu moest hij doorgaan over het meisje te spreken. Het was heel moeilijk het goede woord te vinden en toen hij toch doorzette, was het een stokkend gehakkel dat uit zijn keel kwam:

'Ik heb iets over die juffrouw Twenkel gehoord, vader.'

'Wat heb je over haar gehoord?' vroeg de vader, en de zoon hoorde aan de klank der hese stem, dat zijn aandacht sterk gespannen stond. Toen zei de kapelaan wat hij wist. Hij poogde aan z'n stem een klank te geven van niet geloven, van onverschilligheid, zijn afkeer voor geroddeld poogde hij er in te leggen. Het lukte niet, en het is ook fout, stelde hij vast. Ik moet duidelijk zeggen wat ik bedoel en niet een valse klank aan mijn woorden geven.

Maar de vader had geleerd nuances te onderscheiden. De jongen wist iets, niets positiefs, en hij was er niet gerust op. Nee, Willem geloofde dat hij met Bernardine in Huissen geweest was.

'Heeft die kapelaan jou geschreven dat ze mij in Huissen hebben gezien met juffrouw Twenkel?' vroeg hij, de grootste verbazing veinzend. Hij had goed begrepen dat kapelaan Franken dat niet te kennen had gegeven, maar hij wilde tijd hebben om te bekomen van zijn verrassing en schrik.

'Nee, vader, u begrijpt het verkeerd. Kapelaan Franken wil geïnformeerd worden hoe het staat met die juffrouw Twenkel tegenwoordig.'

'Jij meent dus zelf dat ik iets te maken heb met juffrouw Twenkel?'

'Dat wil zeggen, vader, ik zei u dat ik hoorde dat er over u geroddeld wordt op de Bank en in de stad.'

'Juist, Willem, en later schreef kapelaan Franken over die ontmoeting in Huissen. Jij meende in zijn karakteristiek mij te herkennen. Het is allemaal erg duidelijk. Maar wat is nu de bedoeling van je vraag?' zei hij nogal stroef.

'Mijn vraag is niet meer dan een vraag, vader, er steekt geen bijzondere bedoeling achter. Daarom heb ik u precies verteld wat mij bekend is met naam en toenaam.'

'Juist, Willem, dan is het erg makkelijk. Ik wist niet dat er over mij geroddeld wordt op de Bank, ofschoon ik het mij nu wel kan indenken. Het is zo, dat ik juffrouw Twenkel, die er nogal moeilijk voorstond, een beetje geholpen heb met een en ander. Misschien heb ik dat iets te spontaan gedaan. Maar ik zal er heel gauw achter zijn wie er geroddeld heeft, en dan vallen er klappen, Willem. En wat je vraag betreft, dit: ik ben nooit in Huissen geweest, of juffrouw Twenkel er geweest is, weet ik niet.'

Toen was het enige tijd drukkend stil. Slechts eenmaal in de stilte hief de vader de hand op om zijn zoon te wijzen op het landschap voor hen: 'Zie je, Willem, nu staat de zon op z'n best, over enkele minuten is het voorbij. Zie je het goud en rood in de sloten, zie je hoe licht de stad nu is? Het lijkt of zij nu veel dichterbij ligt. Wat is dat mooi, ik wou dat wij er urenlang naar konden blijven kijken.'

De jonge priester glimlachte om het begeesterende enthousiasme van zijn vader, de stadse landman, die leefde in twee sferen die hij geen van beide missen wilde.

De stilte duurde voort. Gerard Hexspoor had hoegenaamd geen aandacht voor het landschap, hij maakte de opmerking slechts omdat hij iets wilde zeggen. Hoe vlot klonken zijn woorden, even makkelijk als hij daarvoor zijn leugen had gezegd. Nu heb ik ook Willem bedrogen, dacht hij. Wat maakt het uit, een leugen meer of minder. Hij was ervan overtuigd dat de jongen met de geest wel geloven wilde, echter niet met z'n gevoel. Dit was weer zo'n geval van liegen, waar redelijkerwijs niets tegen in te brengen viel. Daarmee was de kous af, er bleef slechts de zorg over in het vervolg nog voorzichtiger te zijn. In gedachten zag hij zich met Bernardine in Huissen, waar ze door louter toeval waren terechtgekomen. Een heerlijke dag hadden ze doorgebracht in de omstreken van Arnhem, waar zij zich volkomen veilig voelden. In een klein restaurant bij Velp hadden ze gedineerd en alleen tijdens dat uurtje voelde hij zich niet op z'n gemak. De kans herkend te worden was heel gering, maar toch, het kòn. Zijn onrust was geluwd toen ze niemand zagen, die hun bijzondere aandacht schonk.

Toen ze terugwandelden klaagde Bernardine over hoofdpijn. Hij meende dat het kwam door de warmte of door vermoeidheid en stelde voor ergens te gaan rusten. Bernardine wilde niet rusten, ze begon sneller te lopen, niettegenstaande haar hoofdpijn in hevigheid toenam. Toen ze eenmaal in de bus zaten, zei ze bij een halte voor Huissen dat ze niet verder kon. Geschrokken volgde hij haar toen ze haastig de autobus verliet.

'Je zult hier wel iets kunnen kopen,' zei hij. 'Aspirine of zoiets.'

'Dat helpt niet, Gerard,' zei ze zo zachtjes, dat hij het niet hoorde, doch begreep uit haar hoofdschuddend gebaar. Ze nam zijn arm en ze liepen een eindje verder, tot ze in een stil laantje waren. Daar zei ze luider, en hij zag aan het trillen van haar mond hoeveel moeite het haar kostte, hij zag ook de donkere kransen onder haar starende ogen: 'Ik heb iets bij me dat me zal afhelpen van de pijn. Maar ik durf het niet in te nemen, want dan kom ik niet meer thuis. Ik word bewusteloos of ik val in een diepe slaap eer we een kwartier verder zijn. En ik kan niet meer, ik kan de pijn onmogelijk nog langer verdragen.' Ze zag intens bleek en rilde over heel haar lichaam.

'Wat wil je dan, Bernardine?' vroeg hij ongerust.

'Er zal in dit stadje wel een hotel zijn waar ik kan overnachten. Laten we

teruggaan en het vragen. Ik zal zeggen dat ik erg vermoeid ben van een lange reis en aanstonds wil gaan slapen.

Kom mee, Gerard,' zei ze driftig, toen hij bedenkingen wilde maken. Ze waren spoedig bij het hotel dat een man hun wees. Glimlachend vroeg ze de ober een kamer: 'Het is wel wat vroeg om naar bed te gaan, maar ik ben doodop van vermoeidheid,' voegde ze er aan toe.

'Ga daar even zitten, Gerard, ik ben aanstonds terug,' glimlachte ze, toen de ober haar vroeg hem te volgen.

Ze was heel gauw weer beneden: 'Ik heb de poeder ingenomen,' zei ze voorzichtig. 'Ik blijf nog heel even bij je zitten en dan ga ik slapen. Wat doe je, blijf je zolang hier of wil je wachten bij de bushalte? Over een half uur passeert de volgende bus.'

'Ik ga hier weg,' antwoordde hij snel. 'Heb je geld bij je?'

'Ja, zorgzame man, ik heb voldoende geld bij me. Niet doen,' weerde ze snel af, toen hij naar zijn portefeuille greep.

'Wil je iets drinken, Bernardine?' vroeg hij.

'Ik zal voor de vorm spuitwater nemen, neem jij maar wat je wilt.'

Hij bestelde voor zichzelf een glas oude jenever.

'Ik zal morgenvroeg bellen voor ik hier wegga, Gerard. Misschien kan ik niet op tijd op de Bank zijn.'

'Maak je daar geen zorgen over,' zei hij goedig.

'Als ik kan, kom ik op tijd, Gerard. Het is niet nodig dat ze weten waar ik geweest ben.'

Ze dronk een weinig spuitwater en stond dan op. 'Ik voel me duizelig worden, het is de hoogste tijd dat ik naar mijn kamer ga. Dag lieve Gerard, maak je geen zorgen om mij, morgen is alles weer goed,' fluisterde ze en hij verstond het van haar lippen.

Toen hij buiten was, veegde hij zich het zweet van het voorhoofd. Hij begreep geen steek van het hele geval en hij had niet om uitleg willen vragen. Zijn vrees en onrust bedaarden, toen hij in Nijmegen nog een paar glazen jenever had gedronken, doch volkomen gerust was hij pas, toen hij haar de volgende morgen nog precies op tijd de Bank zag binnenvolgen. Ze zag er weer goed uit, de donkere kransen onder haar ogen waren weg en ze keek weer helder.

In de voormiddag zag hij haar slechts even nu en dan; eerst in het middaguur, toen ze kwam om te dekken voor zijn lunch, kon hij met haar praten.

Ze kuste hem: 'Ben je ongerust geweest, Gerard?'

'Ja, een beetje wel . . .'

'Ik zag het, jongen, maar ik was te ziek om je alles te verklaren.'

'Je zag er beroerd uit, Bernardine. Wat was er toch met je?'

'De oude kwaal, Gerard. Hoofdpijn, zo verschrikkelijk, dat het lijkt of mijn hoofd uit elkaar zal spatten. Een souvenir uit de tijd dat mijn man me in de steek liet.'

'Heb je er dikwijls last van?'

'In het begin wel. Later werd het iets beter en sedert ik jou ken is het me nog maar driemaal overkomen. De laatste keer is wel een half jaar geleden.'

'Weet je wat de oorzaak is?'

'Ik weet het niet, Gerard. Wel tien doktoren heb ik geraadpleegd, maar ze konden me niet helpen. Tenslotte ben ik naar een zogenaamde wonderdokter gegaan, die me poeders gaf. Ik moet daar heel voorzichtig mee zijn, ik mag ze slechts nemen als de pijn beslist niet meer te verdragen is, en in geen geval meer dan twee in een maand. Dat is maar één keer nodig geweest, het vorig jaar, toen ik twee keer een aanval kreeg binnen een week.'

'Is het vergif?' vroeg hij angstig.

'Ik weet niet wat het is. Ik houd me strikt aan de aanwijzingen van die man en ik heb er altijd baat bij. Maar ik zei je immers, het gaat steeds beter met me.'

Meer wilde ze er niet over zeggen en toen hij er op aandrong dat ze een specialist zou raadplegen, werd ze kregelig: 'Je weet het nu,' zei ze kort. 'Laten we er over ophouden.'

Het reisje naar Arnhem was een van de drie gelegenheden geweest, dat zij de uiterste voorzichtigheid hadden prijsgegeven in hun verlangen een hele dag samen te zijn. De eerste keer dat ze dat aandurfdën was geweest, toen ze tijdens afwezigheid van de Hallens een dag en nacht hadden doorgebracht op Bernardine's kamer. Dat was wel een prettige dag geweest, want ze hadden veel kunnen praten samen, en toch was het hem niet goed bevallen. De ganse dag hadden ze binnen moeten blijven. Eerst in de late avond, toen het stikkedonker was in het mastbos, hadden ze het gewaagd een eindje om te lopen.

De tweede keer was bijzonder genoeglijk geweest. Drie dagen hadden ze in volle gemoedsrust doorgebracht in een klein plaatsje in Zuid-België, waar de kans, door bekenden gezien te worden, wel heel gering was. Een Nederlands echtpaar waren zij, dat even toeven wilde in de mooie streek, om daarna hun reis naar Frankrijk te vervolgen. Verrukkelijke dagen, heerlijk rustig en boordevol tintelend geluk. Als hij daaraan terugdacht, en dat gebeurde vrijwel iedere dag, kroop de ontroering in zijn keel. En ook nu hij neerzat naast zijn priesterzoon, voelde hij weer het onstuimig verlangen naar die onvergetelijke dagen in zich opkomen.

'Een beetje onplezierig vind ik je vragen wel, Willem,' zei hij, 'ofschoon ik er niet kwaad om ben,' liet hij er goedig op volgen.

'Denk maar dat ik u niets gevraagd heb, vader,' antwoordde Willem een beetje dof.

'Een goede raad voor de bewaarschool,' glimlachte de vader. Daarna: 'Je zult al wel een en ander ondervonden hebben op dat gebied, vermoed ik.'

'Ja, het is niet altijd even mooi als het er uitziet,' antwoordde de jonge

priester. Toch had hij, behoudens zijn ondervindingen in de biechtstoel, nog niet veel te maken gehad met huwelijksontrouw, omdat pastoor Beerens zulke zware gevallen meestal voor zichzelf reserveerde.

Maar de pastoor vertelde er wel eens iets over tijdens de maaltijden of als ze 's avonds een poosje bij elkaar zaten. Dat was altijd interessant, omdat de pastoor, die een uitgesproken realist was, het vrijwel steeds oneens was met zijn oudste kapelaan Freericks, een erg vroom, bijna scrupuleus priester.

Onlangs zei pastoor Beerens: 'De deugd waarvan de beoefening het aller-moelijkst is, is de verdraagzaamheid. En hoe inniger de band is die mensen bindt, hoe moeilijker het wordt de partijen tot elkaar te brengen als de boel verkeerd is gegaan.'

'U bedoelt het huwelijk, meneer pastoor,' zei kapelaan Freericks.

'Ik bedoel,' antwoordde pastoor Beerens, 'ik bedoel, dat als twee goede vrienden het met elkaar oneens worden, zij rustig een andere vriend kunnen kiezen als blijkt dat de onenigheid zo diep heeft doorgewerkt, dat zij niet meer met elkaar kunnen omgaan. Als een patroon het volstrekt niet meer met zijn knecht kan vinden, zet hij hem buiten de deur of de knecht zoekt een andere baas. Dat is al moeilijker dan het eerste geval, omdat de rechtvaardigheid daarbij dikwijls geweld wordt gedaan. En als de controverse tussen een pastoor en zijn kapelaan zo groot wordt, dat hun leven er door wordt vergald, dan is er altijd nog de bisschop, die tussenbeide kan komen met een afdoende maatregel. In het huwelijksleven staan de zaken er anders voor. Ook daar vallen de tegenstellingen niet als blokken uit de lucht; ze groeien langzaam, bijna onmerkbaar. Soms zijn ze incidenteel en worden ze door goedwillende mensen makkelijk opgelost, dan is er geen sprake van ernstige ontsporingen. Maar het wordt erger, als de verschillende gerichtheid der echtgenoten zo diep in hun eigen wezen is binnengedrongen, dat ze geen oog en gevoel meer hebben voor het standpunt van de ander. Dan wordt er niet meer geargumenteed, niets meer verklaard; er wordt niet meer gesproken over de controverse. Maar die werkt door in steeds erger mate. De vroegere achtting wordt minachting, het respect verbrokkeit, de genegenheid verdwijnt en de liefde tenslotte wordt ingekankerd misprijzen en soms haat. Dan begint de uiteenval. De man zoekt troost bij andere vrouwen of bij drank, soms bij beide. De vrouw stelt zich te weer, bijna nooit op de goede manier, waardoor haar verzet de ontsporing nog verergert.

Dan komen ze bij ons, laat ik zeggen bij mij. Komen ze afzonderlijk, dan hoor ik twee mensen, die het in geen enkel opzicht met elkaar eens zijn, maar beiden hebben ze het grootste gelijk. Komen ze samen, dan vliegen de verwijten over en weer, dat het meer dan bar is. Echter, als je met je gedachten enigszins orde hebt gebracht in de stroom van tegenstellingen, dan blijkt meestal dat veel is terug te brengen tot nietigheden. Maar zo vaak vermenigvuldigd, dat ze de kracht hebben gekregen van de befaamde

eeuwige druppel op de granieten steen. Nee, het begint nooit met ernstige ontsparingen, het zijn altijd speldeprikken, duizendmaal geprikt. Dat is op den duur ongelooflijk irriterend. Ik stel mij geen partij voor deze of gene sexe, elk geval staat apart.

Soms blijkt een der partijen wijs en inschikkelijk. Dan is er nog wel iets te bereiken, ofschoon het altijd een erg moeilijke opgave blijft twee mensen, die dag en nacht met elkaar moeten doorbrengen, en die elkaar in hun hart niet meer kunnen luchten of zien, tot rede te brengen.'

Kapelaan Freericks opperde: 'Ik geloof, meneer pastoor, dat u de zaken te eenzijdig voorstelt, te materialistisch als ik dat woord in dit geval mag gebruiken.'

'Ik begrijp niet wat je bedoelt,' antwoordde pastoor Beerens kortaf.

'Ik bedoel dit,' zei kapelaan Freericks vurig, 'er zijn twee kanten aan zulke gevallen, een maatschappelijke en een geestelijke zijde. Mij dunkt dat twee mensen, die God liefhebben, en die zich voor ogen houden dat het huwelijk een heilig Sacrament is, niet makkelijk zover zullen komen, dat zij elkaar niet meer kunnen luchten of zien. Bovendien is het lang niet altijd zo, dat de partijen als kat en hond tegenover elkaar staan. Dikwijls komt de moeilijkheid van één kant.'

'Beste vriend,' gromde de oude pastoor, 'vrome deugdzame mensen zullen de deugd van verdraagzaamheid nog heel lang blijven beoefenen, ook als zij dag aan dag geplaagd worden. Ofschoon, ik kan jullie zeggen dat ik ben gemoeid geweest in ernstige geschillen, waarover ik ten zeerste verbaasd was, omdat het mensen betrof van wie ik het allerlaatst zou hebben verwacht, dat zij zover van elkaar waren geraakt. Ieder geval staat apart, heb ik gezegd; het is inderdaad juist, dat soms een van beiden schuldig is en niet allebei. Maar ik heb ook geleerd dat sommigen uitmuntend de kunst verstaan de lijdende partij te spelen. Het heeft weinig zin voorbeelden aan te halen, omdat er zoveel verscheidenheid is. Laat ik echter één geval vertellen, dat zich kort geleden heeft voorgedaan. Ik kies expres dit voorbeeld, omdat het hier een ernstige tegenstelling betreft, die zich gelukkig niet dikwijls voordoet.

Het gaat over een man van omstreeks zestig jaar; de vrouw is tien jaar jonger en sedert enige tijd de vruchtbaarheidsperiode uitgetreden. Het zijn keurige mensen, zij hebben goed hun brood en er zijn enkele kinderen. De vrouw kwam bij mij in zeer opgewonden toestand, om mijn hulp in te roepen. Het was haar gebleken dat haar man, met wie ze bijna dertig jaar getrouwd was, een verhouding had met een van zijn vrouwelijke bedienden; al meer dan een jaar had hij haar bedrogen. Hij ontkende aanvankelijk toen zij hem ter verantwoording riep en eerst, toen ze voor de dag kwam met een absoluut bewijs, gaf hij toe. Hij was niet genegen een einde te maken aan de verhouding, evenmin was hij genegen het meisje te ontslaan.

Ik heb de man ontboden en hij vertelde mij een nare, trieste geschiedenis.

Inderdaad was zijn huwelijksleven behoorlijk geweest, ofschoon niet bijzonder gelukkig, omdat de scrupuleuze aard van zijn vrouw hem gehinderd had vanaf hun trouwdag.

De moeilijkheid begon toen de vrouw de overgangperiode had bereikt, welke in haar geval kortstondig was, want zij was vijfenveertig toen het jongste kind geboren werd. Zij was de mening toegedaan, dat de gemeenschap moest eindigen, toen de mogelijkheid nog een kind te krijgen had opgehouden. Daarbij paste ze een eigenaardige methode toe. Ze weigerde niet, maar ze begon te plagen met uitdrukkingen als: ouwe verliefde gek - is het nou nog niet mooi geweest - ge bent geen jonge kerel meer, en nog meer dergelijke flauwiteiten. De vrouw begreep niet dat haar man, een nog vitale kerel, daar onmogelijk in berusten kon. Aanvankelijk reageerde hij precies zoals zij verwacht had; hij werd schuw en verlegen, hij durfde haar niet meer naderen, bang als hij was uitgelachen te worden. Maar zo bleef het niet, zo kon het niet blijven. Hij werd ongedurig, lastig en op een keer kwam het tot uitbarsting. Toen heeft ze hem gezegd dat het voor haar een gewetenskwestie was; ze wilde niet telkens opnieuw zondigen.

Als de man toen bij mij gekomen was, had de zaak vermoedelijk een ander beloop gehad. Het zou mij toen niet meer moeite gegeven hebben de vrouw een beter inzicht bij te brengen, als het mij nu gekost heeft. Maar hij kwam niet, hij heeft langdurige pogingen gedaan om zijn vrouw te bewegen haar standpunt te herzien, doch zijn beschroomdheid heeft hem weerhouden met anderen over zulke intieme dingen te spreken.

En langzaam kwam hij in opstand; de wrevel groeide uit tot wrok en afkeer. Zijn aangeboren gevoel voor fatsoen en decorum weerhield hem ervan een scherpe uitdagende houding aan te nemen, maar de begeerte van zijn bloed zocht een uitweg. En die vond hij bij dat meisje.

Nu is de boel kapot, hij is stapelgek op dat meisje, hij heeft geen gevoel meer voor maat en proportie en z'n geloof is gezakt tot het nulpunt. En de vrouw schreit zich dood van verdriet. Ze wil alles doen wat ze moet doen, maar hij heeft haar niet meer nodig.'

'Die vrouw heeft inderdaad niet het goede inzicht gehad,' zei kapelaan Freericks. 'Maar die man en dat meisje zijn méér schuldig. Dat meisje is een slet zonder meer en die man heeft het ontbroken aan voldoende zedelijke kracht en aan tact. Na zoveel jaren huwelijksleven had hij zijn vrouw zo goed moeten kennen, dat hij haar had moeten kunnen overtuigen van haar ongelijk. Als die man een goed christen was geweest, had hij moeten berusten in zijn lot; in ieder geval had hij nooit mogen doen wat hij gedaan heeft.'

'Als die man een heilig mens was geweest zou het niet gebeurd zijn,' antwoordde pastoor Beerens een beetje wrang. 'Dat was hij niet, een heel gewone man was hij. En nu is er nog deze conclusie, heren: In een gezond huwelijk, waar de partijen elkaar begrijpen en verdragen in alle

dingen van het leven, moet het zo zijn, dat de geleidelijke overgang van het sexuele naar het geestelijke huwelijksleven, vanzelfsprekend is. Zo hoort het, als de goede orde er is. Maar het gebeurt, zoals ik heb aangetoond, en ik zou dit voorbeeld kunnen vervolgen met andere gevallen, telkens met andere omstandigheden, dat er van geleidelijke overgang geen sprake is. Dan is er niets of zo goed als niets, als de grote drift van het sexuele huwelijksleven voorbij is. Dan is er dikwijls alleen de conventie die de paren bij elkaar houdt.'

Die geschiedenis zou ik vader kunnen vertellen, dacht Willem Hexspoor en hij deed het met sobere woorden. De vader luisterde gespannen en toen de zoon was uitgesproken, waren beiden geruime tijd stil.

'Het is wel interessant wat jouw pastoor daarover verteld heeft,' zei Gerard Hexspoor dan. 'Vooral hetgeen hij zei over de geleidelijke natuurlijke overgang van het sexuele naar het geestelijke huwelijksleven. Ik ken verscheidene echtparen waar dat uitstekend is gegaan. Mijn eigen vader en moeder bijvoorbeeld. Ik geloof dat het uitzonderingsgevallen zijn, als het niet zo gebeurt. Bovendien lijkt mij het geval van jouw pastoor min of meer pathologisch.'

'Ja, vader,' antwoordde Willem, zonder acht te slaan op de laatste opmerking, 'grootvader en grootmoeder Hexspoor zijn een goed voorbeeld, ofschoon ik overtuigd ben dat zij er geen tittel of jota van zouden snappen, als wij zouden proberen het hun uit te leggen.'

'Ik geloof,' zei de vader, 'dat een absolute voorwaarde is voor een goed, gezond huwelijksleven, dat de mensen bij elkaar passen; ik bedoel in ieder opzicht: geestelijk, verstandelijk, maatschappelijk en ook lichamelijk. Als die voorwaarden er zijn, komen er doorgaans geen ernstige moeilijkheden. De ontsporingen geschieden daar waar er iets ontbreekt aan de saamhorigheid: standsverschil, verschil van godsdienst, groot leeftijdsverschil of door een te groot onderscheid in geestelijke vermogens.'

'Temperamentsverschil,' vulde de jonge priester aan.

'Ja, natuurlijk, ook dat; en er zullen nog wel een aantal andere verschillen zijn, die de saamhorigheid niet makkelijk maken.'

Ik geloof dat wij nu de kern naderen, dacht Gerard Hexspoor. Ik dien nu te spreken over de oorzaken, die zijn moeder en mij van elkaar vervreemd hebben. Maar hoe moet ik hem dat zeggen? Wat weet hij, wat vermoedt hij? De jongen is niet onmondig meer, maar hij is nog bij lange niet een levenservaren man. En waar staat hij? Aan de kant van pastoor Beerens, of kiest hij de zijde van kapelaan Freericks?

Het was voor Gerard Hexspoor niet zo gemakkelijk om met zijn priesterzoon te praten over hetgeen hem bezighield. Zijn trots had hem er altijd van weerhouden met anderen te spreken over zijn moeilijkheden. Bernardine uitgezonderd, had geen mens ooit een klacht uit zijn mond gehoord; ook pastoor van de Mandele niet, die zeker wist of begreep hoe de zaken er voor stonden op Het Erf.

Iets moest hij zeggen, maar wat zou hij Willem vertellen? Een verzameling kleinigheden zou de jongen te flauw vinden om over te praten. En belangrijke zaken? Welke waren de belangrijke zaken, die een schot tussen Carola en hem geschoven hadden?

Er schoot een vonk barre humor in zijn ogen, toen hij in de geest het woord schot herhaalde. Meteen wist hij wat hij zeggen moest: 'Ik ben erg getroffen door hetgeen je vertelde over die vrouw, die, gedreven door haar scrupulositeit, tot de onzinnige conclusie kwam, dat met de afsluiting van haar vruchtbaarheidsperiode, ook het sexuele verkeer met haar man moest ophouden, want ik zag aanstonds de parallel van mijn eigen huwelijksleven.'

Daar schrok de priester van. Zijn mond beefde, toen hij vroeg:

'Wat bedoelt u, vader? Moeder heeft toch niet . . .?'

'Ieder geval is anders, Willem, dat heeft pastoor Beerens heel goed opgemerkt. Nee, je moeder is niet scrupuleus, zij weigert mij niets. Maar jij zult je verbazen als ik je vertel, dat je moeder - hij wilde zeggen: ons sexuele huwelijksleven heeft geliquideerd in ons bed, doch snel wijzigde hij de zin - een tijd geleden het nodig achtte ons bed op te maken met een dubbel stel lakens en dekens. Nu kruipen wij 's avonds ieder in ons eigen slaappartement. Daar heb je nooit iets van gemerkt, hè? Nee, je moeder zorgt er wel voor dat niemand dat te zien krijgt. Stel je voor dat het dorp er achter kwam, dan werd ze op zijn minst uitgelachen.'

'Waarom gebeurt dat, vader?'

'Je moeder zegt dat ze last heeft van jicht.'

'Dat is inderdaad zo.'

'Ja, soms een beetje bij het ingaan van de herfst. In de winter nooit en 's zomers zeker niet.'

'En heeft u daarin berust?'

'Nee, Willem, dat heb ik niet gedaan. Ik heb er nogal wat kabaal over gemaakt. Dat hielp geen bliksem, het helpt nooit, als ik mij ergens tegen verzet. En weer moet ik denken aan die vrouw uit je verhaal, want je moeder volgde dezelfde methode; ze scheerde er ook de gek mee: Toe maar, Hexspoor, je zult er niets bij te kort komen.'

De verdrietige trek op het gezicht van de jonge priester verried dat deze ruwe woorden hem hinderden. Toch ging hij er op in toen hij zei: 'Dat hoeft toch geen beletsel te zijn, vader.'

'Op zich beschouwd is het natuurlijk geen beletsel. Maar jij zult toch wel weten of begrijpen, dat wederzijdse liefde of tenminste genegenheid noodzakelijk is bij het stellen van de geslachtsdaad. Dat verandert niet als we ouder worden, al is het waar dat de geweldige onstuimigheid van de jonge jaren er niet meer is. Dat doet echter aan de zaak niets af.'

'Ja, goed, vader . . .'

'Ik dacht,' zei de vader kort, bijna nors, 'dat het je voldoende duidelijk zou zijn, dat als je moeder zich heeft ingehold in haar wollekje en mij de rug

heeft toegekeerd, bij mij de lust tot het stellen van een liefdedaad aanmerkelijk bekoeld is.'

Weer zag hij de verdrietige trek op het gezicht van Willem en hij zei: 'Wij zullen hierover niet verder praten. Ik heb nog iets anders met je te bespreken, een paar vragen wil ik je stellen, ik ben erg benieuwd wat je erop te zeggen hebt. Deze dan eerst: Vind jij het goed dat moeder mij altijd aanspreekt bij mijn achternaam?'

De vraag scheen Willem niet te verrassen, want hij antwoordde aanstonds: 'Goed vind ik het niet, vader. Ik geloof echter niet dat moeder dat met een bepaalde bedoeling doet. Dat is, geloof ik, een kwestie van gewoonte bij moeders familie. Als u dat niet graag heeft, kunt u het toch zeggen.'

'Jongen, ik heb het vroeger enkele honderden keren gezegd; op alle mogelijke manieren: heel vriendelijk, kort aangebonden, met de vuist op tafel en met vazen, die ik naar haar hoofd geslingerd heb. Geen enkele manier heeft geholpen.

De tweede vraag, Willem. Als je moeder het vlees op tafel brengt, biedt ze eerst je grootmoeder de schaal aan, dan mag jij nemen wat je belooft, daarna Jan, vervolgens je zusjes, dan neemt ze zelf waar ze trek in heeft en de rest schuift ze op mijn bord. Ik moet daaraan toevoegen, dat ik altijd de grootste portie krijg. Vind jij dat goed?'

Willem keek zijn vader gespannen aan, hij antwoordde niet.

'Mij bevalt het niet, Willem. Verscheidene keren heb ik om die reden geweigerd vlees te eten, ofschoon ik het graag belieft. Het heeft niets geholpen, iedere zondag gebeurt het weer op dezelfde manier. De derde vraag, Willem. Je grootmoeder kijkt mij zelden aan en tegen mij spreken doet ze nooit. Als zij tegen je moeder over mij spreekt, zegt ze: hij moet dit of dat doen, of: zeg hem dat hij zus of zo handelt; als zij zich tot je broer of zusjes richt, zegt ze: je vader, inplaats van hij of hem. Trouwens, dat kan jou niet ontgaan zijn, dat heb je meermalen zelf gehoord als je thuis was. Vind jij dat goed, Willem?'

Hij zag de jonge priester op een eigenaardige manier met de mond trekken, alsof hij erg ontroerd was. Ernstig zei hij: 'Grootmoeder is oud en zij heeft veel geleden in haar leven, dat heeft vermoedelijk haar gedachten-gang vertroebeld. Bovendien, vader, neem mij niet kwalijk dat ik eerlijk mijn mening zeg; ik geloof dat grootmoeder handelt uit een gevoel van vrees of beschroomdheid voor u. Ik heb wel eens gedacht dat u haar vroeger op een of andere wijze ernstig gegriefd hebt.'

'Willem, jouw gedachten zijn onjuist. Je grootmoeder gevoelt voor mij hoegenaamd geen vrees of beschroomdheid. En ik heb haar nooit ernstig gegriefd. Ik heb het wel eens met haar aan de stok gehad, eenmaal zeer heftig zelfs. Dat was toen zij met alle geweld wilde doordrijven dat zij jouw studiekosten zou betalen. Dat kon ik niet goedvinden, dat wilde ik zelf doen.'

'Dat was uw goed recht, maar ze bedoelde het toch goed.'

'Dat is iets anders. Ik meen echter dat ze mijn goed recht boven haar eigen goede bedoelingen had te stellen. En zeker had ze niet met je moeder samen moeten trachten mij te bedonderen. Want ze gaf niet toe; dat deed ze pas toen ik op schandalige wijze te keer was gegaan.'

De jonge priester zat voor zich uit te kijken, de vader had de grootste moeite om zijn onstuimige drift, die snel was opgekomen, meester te worden. Zal ik, dacht hij, Willem nog vertellen wat de molenaar Vergilles mij eens gezegd heeft: ze maakt me kapot! ze holt me uit! een man kan zich overal tegen verzetten behalve tegen domheid! Of zal ik hem zeggen dat ze tegen mijn zin mijn vader en moeder in het Liefdehuis hebben opgeborgen op de armenzaal.

Nee, van de molenaar Vergilles vertel ik hem niet, dat zal hij niet geloven. Zijn grootmoeder is in zijn beschouwing een goede, vrome oude vrouw. Hij zal zich met geen mogelijkheid een goed idee van dat verschrikkelijke mens kunnen maken. Maar hij mag wel weten op welke manier ze met mijn vader en moeder hebben omgesprongen. Dat deed hij dan ook op nogal agressieve toon, ofschoon hij, terwijl hij zich liet gaan, zelf niet geloofde aan zijn eigen woorden. Als hij zijn ouders beslist in een pension had willen hebben, had hij dat kunnen doordrijven. Daar was hij mans genoeg voor. Nee, hij had de oudjes op de zaal gelaten, omdat hij overtuigd was, dat ze zich daar alleen thuis zouden gevoelen.

Het gezicht van de jonge priester was steeds roder geworden, naarmate de vader zich meer opwond. Toen Hexspoor uitgekafferd was zei hij iets, dat de vader niet verwacht had.

'Ja, met grootvader en grootmoeder Hexspoor is het een eigenaardige kwestie. Zij staan mij even na als grootmoeder Vergilles en toch staan zij veel verder van mij af. Ik houd wel van de oudjes, maar ze zijn altijd zo schuw als ik ze bezoek, vooral grootmoeder. Het kost mij soms werkelijk moeite, in te zien dat zij uw moeder is.'

'Hoe komt dat dan?'

'Dat weet ik niet, voor een groot deel vermoedelijk omdat ik ze zo weinig heb ontmoet. Met de vakantie ging ik er wel geregeld heen, ze waren dan wel vriendelijk en wij praatten een poosje samen. Maar wat ik hun ook vertelde, ze toonden nooit werkelijke belangstelling. Je kon ook bijna nergens met hen over praten op een voet van - hoe moet ik dat zeggen - op een voet van gelijkheid. Ik geloof, vader, dat het zo is,' vervolgde hij snel, toen hij de rimpels in zijn vaders voorhoofd zag komen, 'ik geloof dat wij zover van elkaar staan, omdat zij niet met u meegegroeid zijn. Zij zijn zo erg eenvoudig gebleven, net als uw zuster . . .'

'Laat mijn zuster er buiten,' zei Hexspoor bars. 'Mijn zuster is getrouwd met een vod en zij is zelf ook een vod geworden.'

Daar kleurde de jonge priester van, weifelend keek hij zijn vader aan en deze zei stroef en bits: 'Mijn ouders zijn precies dezelfde gebleven, die

ze altijd waren; eenvoudig en door en door fatsoenlijk. Dat kan ik van mijn zuster niet zeggen. Als ze in de stad woonde, hoorde ze thuis in een goor achterbuurtje.'

Hij zag aan de weifelende blik in de ogen van zijn zoon, dat deze het maatschappelijke onderscheid tussen zijn grootouders en hun dochter niet helemaal begreep. Dat is zijn Haanenaard, dacht Hexspoor grimmig. Maar hij ging er niet op door, hij zei:

'Je hebt mijn vraag nog niet beantwoord, Willem. En nog wat: geloof jij, dat mijn vooruitgang het gevolg is van mijn huwelijk met je moeder?'

De jonge priester haalde zijn schouders op: 'Dat is een dwaze vraag. Ik weet helemaal niet hoe het met u gegaan zou zijn, als u met een andere vrouw was getrouwd. Als ik uw carrière bezie als een strikt persoonlijke aangelegenheid van u, dan geloof ik dat u procuratiehouder bent geworden door uw werkkraft en capaciteiten. En wat grootvader en grootmoeder Hexspoor betreft, ik begrijp dat het u pijn doet dat ze in het Liefdehuis tussen de arme luidjes zitten. Dat kunt u veranderen als u wilt, ik geloof niet dat moeder zich daartegen zal verzetten.'

'Dat heeft je moeder wel gedaan, Willem. Ze vond de kosten te hoog en ze vond dat ze thuishoren waar ze nu zijn.'

'Ik geloof dat moeder daar gelijk in heeft, vader,' zei Willem zachtjes. 'Hetgeen niet wil zeggen dat het goed is. Wij jonge priesters praten daar wel eens over onder elkaar. Verscheidenen, onder wie ik mijzelf ook reken, zijn van mening, dat aan zulke toestanden zo gauw mogelijk een einde gemaakt moet worden. Daar zijn echter grote bezwaren aan verbonden.'

'Ja, financiële bezwaren, en moeilijkheden wat de huisvesting betreft, en bezwaren van milieu en geaardheid, ik ken ze allemaal. Pastoor van de Mandele denkt er precies zo over als jij. Wij laten het dus zoals het is; de toekomstige huisvesting van minvermogende echtparen op hun oude dag, evolueert wel met de nieuwe stroming mee. Ik zou je nog een lange serie vragen kunnen stellen, Willem, maar ik zal het niet meer doen. Er is nog één tragi-komische geschiedenis, die ik je wil vertellen.' En de zoon zag de humor vonken in de ogen van de vader.

'Ik krijg op de Bank weinig bezoek van mijn huisgenoten, Willem. Jij bent een paar maal geweest tijdens de vakanties, maar je bent nog niet komen kijken naar mijn nieuw privé-kantoor. Sophie wipt wel eens binnen en Jan ook. Als je broer komt, neemt hij plaats in een leren armstoel, die daar staat voor bezoekers, en gaat zitten lezen in een of ander boek. Na een half uur stapt hij weer op en dan moet je zien hoe hij tussen de bureaus door marcheert . . . Praten doet hij bijna niet, als hij iets zegt is het altijd een onbenulligheid. Bijvoorbeeld: Leest u die stukken niet door voor u tekent, vader? Of: Ik geloof dat ik de boel anders zou aanpakken als ik op uw plaats zat. Toen ik hem eens vroeg wat er mankeerde aan de organisatie, zei hij: Ik weet niet, ik geloof dat die lui u zo dikwijls te grazen kunnen nemen als ze willen.

Maar je moeder, jongen! Drie keer is ze bij me geweest in dertig jaar. De eerste keer waren we pas getrouwd, ik was toen nog maar een heel eenvoudige klerk. Ze bleef in de vestibule wachten en ze was binnen twee minuten weer vertrokken. Toen ze de tweede keer kwam was ik kassier. Ik had nogal omslachtig werk met een cliënt en ze moest wachten tot ik klaar was. Toen stak ze haar hoofd door het tralieraampje om te zeggen: Je mag wel oppassen met al dat geld, Hexspoor. Gosjemijne, stel je voor dat je een stommiteit uithaalt. Eerst daarna vertelde ze waarvoor ze gekomen was. Ze had een nieuwe mantel gezien, die ze kopen wilde, maar ze had niet genoeg geld bij zich. En de derde keer, een paar maanden geleden, kwam ze met je grootmoeder. Je grootmoeder moest naar de oogarts en omdat ze vergeten hadden een uur af te spreken en nogal lang zouden moeten wachten, kwamen ze naar de Bank. Je moeder maakte zich bekend aan de loketbediende als de vrouw van Hexspoor en dat hoorde meneer Dierse toevallig. Nou die ken je. Met veel vriendelijke woorden en charmante buigingen bracht hij ze naar mijn kantoor. En daar zaten ze. Je moeder met een hoogrode kleur, kaarsrecht op een stoel en je grootmoeder ineengedoken met het hoofd naar beneden. En maar onderuit gluren zoals ze thuis ook altijd doet. Alleen de rozenkrans ontbrak. Ik liet juffrouw Twenkel een kopje thee brengen en die bleef wat met hen praten. Een lang verhaal over die oogarts, waar ik me gruwelijk aan ergerde.

Toen kwam de clou van het geval in de persoon van Harmsen, de safebediende, die me vroeg enkele stukken te tekenen. Een grote knappe vent, een vrijgezel met een goed salaris, die al zijn geld spendeert aan kleren. Dierse is een grand-seigneur, maar bij Harmsen vergeleken is hij een boerenpummel. Harmsen kende je moeder, want hij is op Het Erf geweest bij het feest. Uiterst hoffelijk begroette hij de dames en wendde zich dan tot mij met de vraag of hij niet derangeerde. Er was haast bij de stukken, mijn stemming was niet best en ik gromde zo maar wat terwijl ik de boel doorlas en tekende.

Toen gebeurde het. Je grootmoeder, die nog geen boe of ba had gezegd, vroeg onverwacht: 'Hoe gaat het met hem? Doet hij nogal goed z'n best?' Ik wist niet waar ik het zoeken moest en ook Harmsen wist geen raad met zijn houding; hij bloosde, stotterde en maakte dat hij wegwam. De ezel was bovendien zo dom het geval aan enkele collega's te vertellen en toen ging het als de gesmeerde bliksem door heel de Bank. Er ging geen dag voorbij of Harmsen kreeg te horen: Hoe staan de zaken, meneer de directeur? Doet Hexspoor nogal goed z'n best?

Hoe vind je het, Willem? Dat overkwam de procuratiehouder toen zijn vrouw en zijn schoonmoeder hem een bezoek brachten.'

Hexspoor lachte luid, té luid. Willem hoorde de ergernis in zijn lach boven alles uit.

'Kom,' zei de vader, 'laten we naar huis gaan.'

Ze liepen vlug terug, ze hadden geen oog meer voor de pracht van de avond. De vader sloeg vinnig met een twijgje naar grassprietten, de zoon, zenuwachtig en stil, begon achter zijn verwondering een beter begrip te krijgen van de moeilijkheden op Het Erf.

Zij waren al dicht bij huis, toen de jonge priester bleef staan. Hij legde zijn bevende hand op z'n vaders arm en zei moeilijk: 'Vader, neem me niet kwalijk als ik vrijpostig ben - ik moet u iets vragen.'

Hexspoor wachtte, hij zei niets, hij stak de spitse kin vooruit en in zijn ogen kwam een stekelig licht.

'Vader, houdt u niet meer van moeder?' vroeg Willem met trillende stem.

Hexspoor neep de lippen vast opeen, hij zag bleek van drift en spanning. Wat moest hij doen, liegen of de waarheid zeggen? Geen van beide deed hij, hij gaf geen antwoord. Doch in de angstig gespannen stilte daarna, begreep hij dat hij iets moest zeggen en hij mompelde: 'Toch wel, Willem, je moet mijn woorden niet dramatisch opnemen.'

Toen hij opkeek zag hij, dat zijn jongen zich geweldig moest inspannen om z'n ontroering meester te worden. Dat maakte hem week en teer, hij maakte de beweging als wilde hij zijn zoon de arm om de schouders leggen om hem te troosten. Dat deed hij niet, nee, dat kon hij niet, hij moest zijn sentimentaliteit de kop indrukken en dat deed hij met felle kracht.

Doch nauwelijks had hij zich hersteld, of er volgde een andere vraag, die hem het bloed naar het hoofd joeg. Luid, schor van opwinding vroeg Willem: 'Houdt u van een andere vrouw, vader?' Een moment was hij een geslagen man, heel zijn houding duidde daarop. Zijn hoofd zakte op z'n borst, in de geest zag hij Bernardine, die hem toelachte en zijn mond bewoog al om te zeggen dat dat inderdaad zo was. Maar er was nog een andere kracht, die hem over de moeilijkheid heen hielp: zijn harde trots en de liefde voor zijn kinderen. Nee, Hexspoor, nee, niet toegeven aan gevoeligheden. Liegen! je hebt geen andere keus. Liegen!

Geen vijf seconden nadat Willem de vraag had gesteld, zei hij gedecideerd: 'Dat had ik niet verwacht van jou. Hoe kun je, hoe durf je mij dat vragen?' Hij hoorde de zucht van ontspanning, die toch nog een geringe twijfel scheen in te houden. Daarom voegde hij er aan toe:

'Denk je aan juffrouw Twenkel?'

'Ja, vader,' zei de priester zachtjes.

'Het is niet waar, Willem. Zet die dwaze gedachte van je af en laat je niet nog een keer beïnvloeden door lasterpraatjes van deze of gene.'

Hij zei het zó koel, zó strak, dat Willem wel geloven moest.

Voor ze het huis binnengingen, vroeg de kapelaan: 'Vindt u het goed dat ik met moeder spreek over hetgeen u hindert?'

Die vraag verraste de vader volkomen. De eerste reactie was een spontane weigering, doch toen hij de hunkering zag in de ogen van zijn zoon en de bewogen ernst op het bleek gezicht, veranderde hij van stemming. Daarom ook niet, dacht hij, laat de jongen maar eens praten met zijn moeder.

Zijn schouders ophalend zei hij achteloos: 'Ik geloof niet dat dat zin heeft. Als jij daar anders over denkt, ga dan gerust je gang.'

Nauwelijks veertien dagen later werd Willem Hexspoor door een bediende op zijn vaders kantoor gebracht. De procuratiehouder nam juist afscheid van twee heren, met wie hij een onderhoud had gehad. 'Ha, dat is een verrassing,' zei hij met een blij licht in zijn ogen. Inderhaast, op de drempel, stelde hij hem voor aan de scheidende bezoekers:

'Mijn zoon, kapelaan Hexspoor uit Nijmegen.'

'Ben je voor zaken hier?' vroeg hij dan, 'of moet je bij de bisschop op het matje komen?'

Die scherts beviel de jonge priester slechts matig, hij was er niet voor in de stemming.

'Ik kom van huis, vader. Ik ben vanmiddag op Het Erf geweest.'

'Op Het Erf?' verbaasd keek hij zijn zoon aan, doch dan begreep hij het en in zijn ogen kwamen kleine sterretjes vonken.

'Aha,' zei hij. 'Nou, we kunnen wel even praten.' Hij wees naar de armstoel bij het raam.

Er werd geklopt en juffrouw Twenkel kwam binnen. 'Pardon,' schrok ze, 'ik wist niet dat u weer bezoek had. Mag ik de kopjes wegnemen?'

'Ja, komt u maar, juffrouw Twenkel. U kent mijn zoon . . .?'

'Ja, meneer Hexspoor, nu zie ik het.' Ze gaf de kapelaan een hand:

'Hoe maakt u het, eerwaarde?' vroeg ze een beetje verlegen.

Willem Hexspoor keek haar recht in de ogen, toen hij haar hand drukte. Wat hij zag verbaasde hem een weinig. Haar verlegenheid scheen meer een gevolg te zijn van de verrassing, dan een natuurlijke karaktertrek. Hij meende zelfs in haar vriendelijkheid een glimp van familiale hartelijkheid te zien.

'Ik heb iets met vader te bespreken,' zei hij een beetje koel.

Zijn opmerking vroeg geen antwoord en dat gaf ze dan ook niet, maar hij zag dat ze bloosde toen ze de kopjes op het dienblad zette.

'Zal ik u een kop thee brengen?' vroeg ze.

'Ja, doe dat maar, juffrouw,' antwoordde de procuratiehouder. 'Voor mij ook als u wilt.'

'Sigaar roken, Willem?'

'Graag, vader.'

'Ik heb nog een puike.' Hij reikte zijn zoon het kistje toe.

Dan zaten ze tegenover elkaar aan het kleine ronde tafeltje.

'Kunnen we hier rustig praten, vader?'

'Wat mij betreft mag je fluisteren, Willem. Mijn nieuwe apparaat doet het uitstekend. Er ontgaat mij vrijwel geen woord meer. Je bent dus op Het Erf geweest. Heb je met je moeder gesproken?'

'Ja, vader, met moeder en met grootmoeder.'

'Zo, met je grootmoeder ook. Was dat nodig?'

't Kwam toevallig zo uit. Het was niet mijn bedoeling, maar nu het toch gebeurd is, heb ik er geen spijt van.'

'Zo, nou ja, het maakt voor mij weinig verschil. En hoe is je indruk, ben je er wat wijzer door geworden?'

'Ik vind het een vrij zonderlinge geschiedenis,' antwoordde de jonge priester nogal vaag. Hij keek zijn vader aan met sturende ogen, zijn gedachten waren op Het Erf, waar hij z'n moeder in erg nerveuze stemming had achtergelaten. Hij hoorde weer haar vals klinkende stem, toen ze onverwachts opstaande van haar stoel, een vroom Marialied begon te zingen. Meer dan twee uur hadden ze gepraat, waarvan geen half uur besteed was om het onderwerp te bespreken waarvoor hij was gekomen. Zijn moeder ontglipte hem telkens, als hij over zijn vader begon te spreken, totdat het hem duidelijk werd, dat ze daar niet over wilde praten. Tenslotte was hij gedwongen geweest heel duidelijk te zeggen wat het eigenlijke doel was van z'n bezoek. Hij was begonnen vragen te stellen, waarop het antwoord niet achterwege kon blijven. Toen was een merkwaardig gesprek gevolgd, waar hij nog maanden en jaren over zou kunnen nadenken: 'Toe maar, Willem, 't is goed zo, je vader kan best tevreden zijn. Ik doe hem niets te kort, hij krijgt altijd de grootste portie van alles wat er is.'

'Het gaat niet over de grootste portie, moeder.'

't Is goed zo, Willem. Hij zal er niet dikker of magerder van worden, of hij het eerst of het laatst wordt bediend. Daar let ik trouwens nooit op. Ik weet er niets van.'

'Waarom spreekt u vader nooit bij zijn voornaam aan, moeder?'

'Weer iets anders, hoort u dat, moeder? Weer iets anders.'

De oude vrouw lachte haar droge kuchlach zonder op te zien en zonder te antwoorden.

'Dat is geen antwoord op mijn vraag,' had hij aangedrongen.

'Ach, jongen, wat is dat nou voor gekonkel tussen jou en je vader? Waar dient dat nou toe?'

'Er is geen sprake van gekonkel, moeder. Maar nu heeft u nóg geen antwoord gegeven.'

Toen begon ze al met een hoogrode kleur te neuriën, waar hij een einde aan maakte door te spreken over grootvader en grootmoeder Hexspoor.

'Ach, Willem toch, wat praat je nou voor onzin? Zijn ze daar niet goed, die ondankbare schepsels? Je grootmoeder past bij uit haar eigen zak, iedere week, die God geeft. En nog zijn ze niet tevreden.'

'En wat doet u voor uw schoonouders?' had hij gevraagd.

'Je vader brengt er handen vol naar toe, als je 't weten wilt.'

'Komen de oudjes dikwijls hier?'

'Waarvoor zouden ze dat doen? Ze komen niets te kort. En laten ze het mij zeggen en niet aan jou, als er iets niet naar hun zin is.'

'Ze hebben mij nooit iets gevraagd of gezegd, moeder.'

'Waarover zeur je dan?'

'Ik zeur niet, moeder. Het gaat hierover, dat vader liever had gewild dat zijn ouders de beschikking hadden gekregen over een vrije kamer in het Liefdehuis.'

'Altijd hetzelfde gezeur. Daarvoor moet je bij je tante Clementine zijn. Die is baas in het Liefdehuis.'

Toen kwam de oude vrouw tussenbeide.

'Hexspoor en de vrouw horen daar thuis,' zei haar stem, waarin hij een eigenaardige toornige klank hoorde.

'Het gaat over de ouders van vader,' antwoordde hij wat stroef.

Ze lachte weer haar droge kuchlach, die hem nu irriteerde, voor ze zei: 'Ik had hem nooit hier in huis moeten halen. Nou stookt hij zijn eigen zoon op tegen z'n moeder.'

Hoe moest hij daarop reageren, vroeg hij zich af. Maar ze ging door: 'Een mens moet weten waar hij te staan heeft. Het is al erg genoeg dat pastoor van de Mandele hem kerkmeester heeft gemaakt. Verheyen had het moeten worden. Die z'n beurt was het.'

Mijn hemel, wat een zonderlinge gedachten spelen door haar hoofd, dacht hij. Maar nu reageerde hij snel en beslist: 'Het benoemen van een kerkmeester geschiedt niet beurt na beurt, grootmoeder. Daar kiest de pastoor iemand voor uit, die er voor geschikt is. En u zult toch wel willen toegeven dat vader bij uitstek een goed financier is. Meneer pastoor had geen betere keus kunnen doen.'

Toen verbaasde hij zich ten uiterste. Met haar paars-rode gezicht naar hem toegewend, keek ze hem langdurig gespannen aan. Hij kreeg de besliste indruk, dat ze met haar gedachten niet bij het onderwerp was, doch dit scheen wel het geval te zijn, want toen ze haar hoofd weer liet zakken, zei ze: 'Verheyen had het moeten worden, die z'n beurt was het. Als pastoor van Houten hier nog was, zou hij geen kerkmeester geworden zijn.'

Wat is hier te doen op Het Erf? vroeg de kapelaan zich af. Hoe staat het hier nu eigenlijk precies met de verhouding? Dit is toch geen redeneren, dit is wartaal uitkramen, onzin is het.

Toen bracht hij het moeilijkste punt ter sprake: 'Luister eens, moeder,' zei hij met nadruk, 'vader heeft mij ook gezegd dat het hem heel erg grieft en hindert, dat u het bed in tweeën opmaakt.'

Zijn moeder zag rood als een pioenroos van kwaadheid, toen ze uitriep: 'Hooft u dat, moeder? Is het niet godgeklaagd om over zulke dingen met je priesterzoon te praten?'

De oude vrouw gromde weer: 'Ik had hem nooit hier in huis moeten halen.'

Willem hield aan: 'Het is niet zo dwaas over zulke zaken te spreken met een priester, moeder. Waarom doet u dat?'

'Ik heb jicht, Willem,' antwoordde ze uitdagend.

'Daar kunt u zich op kleden.'

'Dat blijft toch hetzelfde,' zei ze onwijs. Hij zag nu dat ze doodverlegen was en begreep, dat het haar pijn deed over dat onderwerp met hem te moeten spreken.

Toch zette hij door: 'Nee, moeder, dat blijft niet hetzelfde,' zei hij nadrukkelijk. 'U had niet mogen doen wat u gedaan heeft. En zeker niet op zo'n stiekeme manier, waar niemand ooit iets van te zien krijgt. U had rekening moeten houden met hetgeen vader wilde.'

'Toe maar, Willem, 't is goed zo, 't is heel goed zo!' zei ze heftig.

'Nee, moeder, het is zo niet goed. - Luister nou eens even rustig en probeer u in te denken dat ik niet tegen u spreek als uw zoon, maar als priester.' Toen begon hij te spreken over de rechten en plichten van man en vrouw in het huwelijk, hij haalde het epistel uit de huwelijksmis aan en zei met nadruk, dat de man zowel in de natuurlijke als in de bovennatuurlijke orde het hoofd is van het gezin.

Z'n moeder reageerde niet op de korte toespraak, de grootmoeder herhaalde voor de derde maal: 'Ik had hem nooit hier in huis moeten halen, ik had hem in de Vergersteeg moeten laten zitten.'

Die dwaze opmerking maakte de jonge kapelaan werkelijk boos. Dat komt toch helemaal niet te pas bij dit onderwerp, dacht hij. Hij wilde een scherp lakend antwoord geven, doch hij hield het in; de genegenheid en het respect, die hij zijn grootmoeder altijd had toegedragen hadden daarvoor te diep wortel geschoten. Toch klonk in zijn antwoord een verwijt, toen hij stroef opmerkte:

'Dacht u dat vader niet op de plaats zou gekomen zijn waar hij nu staat, als hij niet met moeder was getrouwd?' Hij voelde, terwijl hij dat vroeg, dat het feitelijk onzinnig was die vraag te stellen. Daarom voegde hij er aan toe: 'Vader is een kundig financier, een zeer conscientieuze ijverige man met grote natuurlijke begaafdheden, die God hem bij zijn geboorte heeft meegegeven. U miskent vader en moeder doet dat ook.'

Toen kwam er weer zo'n moment van verbazing, dat hem nog jaren zou blijven. Het leek hem toe als had hij gesproken tegen stenen beelden. Zijn woorden schenen hoegenaamd geen indruk te maken. Het is heel eigenaardig dacht hij, het lijkt wel of zij immuun zijn voor iedere logische redenering, als het erover gaat de persoon van vader op de juiste wijze te karakteriseren. Zij hebben niet het minste begrip van zijn capaciteiten en van zijn plaats in de maatschappij. Het schijnt dat zij in vader nog altijd zien de arme jongen uit de Vergersteeg. Hoe is het in 's hemelsnaam mogelijk? Zijn ze dan zó dom of willen ze niet zien tegen beter weten in. Hij peinsde erover wat hij verder nog zou kunnen zeggen, woorden, die hun dwaze inzichten zouden kunnen verzwakken of verbrokkelen. Hij kreeg er de kans niet toe. Zijn moeder begon uit te varen, een hele serie pietluttige klachten. Vader bestelde zijn pakken zelf in de stad. Of zij dat niet meer kon. Hij liep maar de polder in en haar nam hij nooit mee. Trouwens daar had ze ook hoegenaamd geen zin in. Flikflooiën en lief

lachen tegen Sophie en haar altijd afsnauwen. En de halve zondag rondlummelen in het Liefdehuis en maar lelijk doen tegen Mère Clementine, die zo buitengewoon goed zorgde voor Hexspoor en z'n vrouw.

Het irriteerde hem geweldig; met toornig gebaar legde hij haar het zwijgen op, toen het hem te lang duurde: 'U overdrijft verschrikkelijk moeder,' zei hij bars. 'U praat als een kind van zes jaar. Het gaat hier helemaal niet zoals het gaan moet. Ik begrijp nu beter dat de drift vader wel eens naar zijn hoofd stijgt.'

'Welja, houd hem maar hoog!' snauwde ze.

'Moeder,' zei hij gedecideerd, 'u miskent vader in al zijn goede eigenschappen. Een vrouw hoort tegen haar man op te zien, en dat dient u zeker te doen, want vader heeft heel wat bereikt in zijn leven. Maar dat doet u niet, u draagt vader niet hoog in uw hart, ik geloof zelfs dat u hem minacht. Dat is een ernstige fout en een groot kwaad.'

Toen was het moment gekomen dat ze plotseling opstond en met schrille overslaande stem een Marialied begon te zingen, te neuriën. Kort daarna was hij weggegaan. Het afscheid was nogal goed geweest. Hij had z'n moeder en z'n grootmoeder gekust. Zijn grootmoeder had hem nog wat in de hand willen stoppen, maar dat had hij niet willen aannemen; zijn moeder schreide toen ze hem uitliet. 'Nu moet u zich niet van streek maken,' had hij gezegd. 'Denk eens goed na over hetgeen wij besproken hebben, dan zult u wel inzien dat er hier iets veranderen moet. We praten er nog wel eens over.'

'Ik zal het er met je vader over hebben vanavond, Willem,' antwoordde ze snikkend. Maar hij zag in haar ogen niet het geringste spoor van begrip voor zijn harde woorden; haar verdriet had geen andere oorsprong dan makkende spijt om gekrenkte trots.

Nu zat hij tegenover z'n vader om een en ander te vertellen over zijn bezoek aan Het Erf. Dat was niet zo gemakkelijk. In geen geval wilde hij het gesprek zin voor zin herhalen, zelfs de algemene strekking wilde hij niet weergeven. Ik moet er eens met pastoor Beerens over praten zonder namen te noemen, dacht hij, terwijl hij naar goede woorden zocht om te beginnen. Z'n vader was niet erg nieuwsgierig, het leek hem toe dat hij liever nog over andere dingen wilde praten. Wat is er een enorm onderscheid tussen vader en moeder, dacht hij dan. Dat heb ik nooit eerder opgemerkt, althans niet in de vorm, die ik nu ken. Als je nog heel jong bent, word je al geleerd dat man en vrouw in het huwelijk moeten zijn één vlees en één geest. Zo vast word je dat ingeprent, dat je het bijna niet anders kunt zien. Maar zo eenvoudig is dat niet, had hij geleerd in de korte maanden van praktische zielzorg in een grote parochie van een flinke stad. En dan is het ook nog zo, dat de moeilijkheden in het huwelijksleven van andere mensen, hoe verdrietig je er ook van kunt worden, je toch niet zo diep treffen als wanneer het je eigen ouders betreft.

'Ja, vader, moeder is wel een beetje kinderachtig in haar opvattingen, vind

ik. Ze gaat niet zo diep op de dingen in als u, ze neemt het allemaal veel luchtiger op. Toch geloof ik niet dat ze het kwaad bedoelt, nee dat geloof ik stellig niet. Maar ja, het is allemaal zo klein en onbeduidend.'

'Erg duidelijk ben je niet,' merkte Gerard Hexspoor glimlachend op. Willem Hexspoor vond dit onderhoud nog moeilijker dan 's middags thuis. Hij kon niet zeggen: vader, u heeft groot gelijk, de manier waarop ze u behandelen is volkomen fout. Z'n vader was daarvan méér overtuigd dan hij, want die had het ondergaan en tot op zekere hoogte verdragen.

Tot op zekere hoogte. Zijn gedachten dwaalden af, toen hij in de geest zich weer bezig zag op Het Erf. Hij zat zo'n beetje wakend te dromen. Ja, die juffrouw Twenkel hield er een eigenaardige manier van begroeten op na, alsof ze erg verlangd had hem te zien en te spreken.

Toen hoorde hij zijn vader zeggen: 'Ja, jongen, als je schoenen je te nauw zijn, zodat je voeten er pijn van doen, gooi je ze uit en je koopt een paar andere. Maar als je gedwongen zoudt worden dag in dag uit rond te lopen in te nauwe schoenen, daar word je razend van, of je raakt versuft door de pijn. Het is misschien geen goed voorbeeld, Willem. Nauwe schoenen zijn materiële dingen, geestelijke plagerijen zijn veel erger.'

'Ik geloof niet dat moeder de bedoeling heeft u te plagen, vader,' antwoordde de jonge priester op zachte toon. Têrwijl hij dat zei, dacht hij aan hetgeen pastoor Beerens had gezegd over het geestelijke huwelijk, dat als de orde goed verloopt, natuurlijkerwijze moet volgen uit het sexuele huwelijk. Mijn hemel, daar was op Het Erf geen sprake van. Vader hield niet meer van moeder, dat was duidelijk en moeder miskende vader, dat was even klaar. Hoe lang zou die beroerde toestand nog blijven voortduren? Het zou een heel moeilijke opgave zijn daar verbetering in te brengen.

'Zeg nu eens duidelijk wat je wel en wat je niet gelooft, Willem. Heb je aan je moeder ook gevraagd of zij nog van mij houdt?'

'Nee, vader,' bekende de jonge priester blozend.

'Als je het wel gevraagd had, zou ze gezegd hebben: Natuurlijk hou ik nog van je vader. Ze zou het zichzelf als een doodzonde aanrekenen niet van mij te houden.'

'Ik heb ontdekt,' zei Willem snel, 'dat er twee beduidende verschillen bestaan tussen u en moeder. Het eerste is het maatschappelijke standverschil, dat door moeder en vooral door grootmoeder nogal belangrijk wordt geacht, het tweede is het geestelijk standverschil, als ik dat lelijke woord mag gebruiken, en dat zien ze niet.'

'Dat heb je goed opgemerkt, Willem. Het zijn echte Haanen, of beter gezegd, je moeder is een driekwart Haanen en je grootmoeder een volledige. Je moeder heeft in haar wezen nog iets van de goedheid van haar vader, daarom is ze iets gevoeliger dan haar moeder en tegelijk is ze onbeduidender. Je grootmoeder is de geïncarneerde domheid. Het is volstrekt onmogelijk haar van gedachten te doen veranderen, als zij zich ergens een me-

ning over gevormd heeft. Ze is geweldig sterk in haar domheid, ze wijkt voor niemand. Als men met zulke naturen te maken heeft dag aan dag, dient men te kiezen: bukken of kapotgaan.'

'Nu overdrijft u, vader,' glimlachte de kapelaan.

'Ja, misschien overdrijf ik, het is mogelijk dat door de jaren, ten opzichte van je grootmoeder en misschien ook van je moeder, mijn juist gevoel voor de werkelijkheid op drift is geraakt. Ik zal je nog iets vertellen, Willem. Eens, al heel lang geleden, heb ik mij beklaagd bij mijn schoonvader, de molenaar Vergilles, over de geringschattende behandeling, die ik soms te verduren had van zijn vrouw. Hij was een grote bonkige kerel, met een helder verstand en een goed hart. Hij antwoordde honend: "Verzetten, Gerard? Een man kan zich overal tegen verzetten behalve tegen domheid. Ik heb op alle mogelijke manieren geprobeerd mijn vrouw begrip bij te brengen voor mijn inzichten en het is nooit gelukt. Ik word uitgehold door domheid, lichamelijk en geestelijk. Ik vreet me op van drift en chagrijn en ik verzeker je, dat ik daar op een kwade dag aan bezwijk." Zijn somber voor gevoel is inderdaad uitgekomen. Hij bezweek vroegtijdig aan hartverlamming. De goede man was nooit ziek geweest.'

Daar schrok de jonge priester van. Hij dacht even na en antwoordde dan met grote ernst: 'Grootmoeder is zich dat zeker niet bewust. Als ze over grootvader Vergilles spreekt, doet ze het altijd met veel genegenheid. Ze bidt iedere dag voor hem en ze laat iedere maand een heilige mis opdragen voor zijn zielerust.'

'Zo is het, jongen, en ook ik ben overtuigd dat ze dat eerlijk meent. Je grootmoeder is niet vals, niet geniepig en niet gemeen. Ze is een vrouw met een ijzeren wil, die geleid wordt door een zeer matig verstand. Het komt eenvoudig nooit in haar op, dat haar handelwijze anderen onaangenaam kan zijn. Zó moet het en zó zal het gebeuren. En nu jij, jongen. Heb jij tijdens je gesprek met je moeder en je grootmoeder een neutraal standpunt ingenomen, of wat heb je gedaan?'

'Ik heb uw bezwaren naar voren gebracht, vader.'

'Goed, en hoe reageerden zij?'

'Niet erg verstandig.'

'En wat heb je toen gedaan?'

'Ik heb geprobeerd hun bij te brengen dat ze het mis hadden.'

'En is je dat gelukt?'

'Nee, het is me niet gelukt. Althans zeker niet volledig.'

'Niet volledig en niet onvolledig is je dat gelukt, Willem. Maar je kunt het nog wel een keer of honderd proberen. Misschien dat jij op de duur een bres in de wal kunt schieten.

Ik zal je wat zeggen: Als je mij de vragen, die jij je moeder hebt gesteld, op een briefje had geschreven, had ik je haar antwoord naar Nijmegen kunnen sturen zonder er met haar over te spreken. Woordelijk zou ik er dan wel eens naast zijn geweest, echter niet naar het karakter en de geest.'

Toen Hexspoor die avond omstreeks tien uur de holle weg inreed, zag hij van verre al dat de lichten op Het Erf gedooft waren. Er was niemand in de woonkamer, maar boven zijn hoofd hoorde hij gestommel. Hij ging naar de slaapkamer, waar Carola bezig was met heftige armbewegingen het bed op te maken. Met één oogopslag zag hij dat de beide appartementen hun tijd gehad hadden.

'Zo, ben je daar?' Haar gezicht zag bloedrood van opwinding, onder haar ogen lagen dikke wallen van het schreien.

'Zo, nou heb jij je zin. Als ik over een maand niet meer gaan of staan kan van de jicht, is het jouw schuld. Maar jij hebt je zin, Hexspoor, voor mij komt het er niet op aan.'

Hij ging naar beneden in zijn rieten fauteuil de courant zitten lezen. Carola kwam naar beneden. Ze was een poos in de keuken bezig, waarna ze de woonkamer binnenkwam om te dekken met een gloednieuw damasten tafellaken, waarop ze het zelden gebruikte porceleinen servies etaleerde. Ze deed het eten in de schalen.

'Zo, meneer Hexspoor, ik hoop dat u tevreden bent. Bedien u zoals u verkiest. Er is van alles volop.

Wel te rusten, meneer Hexspoor. Ik ga slapen.'

De dwaze vertoning, waar hij zich een ogenblik mee geamuseerd had, beviel hem in het geheel niet. Doch omdat hij zag dat ze zeer nerveus was, kon hij de opkomende drift beheersen en hij zei op sussende toon: 'Luister nou eens, Carola. Kom hier bij me zitten en laten wij samen eens rustig en verstandig praten.'

'Eet smakelijk mijn beste man. Ik heb geen tijd om te praten. Ik heb vanmiddag genoeg gepraat.'

De drift schoot omhoog: 'Wat ben je toch verdomd onredelijk!' schreeuwde hij.

Ze ging, trok de deur met een harde slag achter zich dicht. Toch hoorde hij nog vaag haar schrill gezang.

Ze zingt weer. Zal dat vervloekte schepsel . . . Nee, Hexspoor, kalm blijven, niet vloeken, in godsnaam niet vloeken.

Hij staaarde voor zich uit met een verschrikkelijke uitdrukking in zijn ogen: een mengeling van razende drift en narrige humor.

Ja, Willem, dacht hij, de opgave die jij je gesteld hebt, is onnoemelijk zwaar, ze is voor ons beiden nog te zwaar.

Ik geloof, dacht hij dan met koele woede, dat ik beter doe er een einde aan te maken. Bernardine heeft gelijk, er tussenuit trekken is het beste wat ik doen kan.

van de Bank door de telefoniste verbonden met het huis van de douairière baronesse von Helftinglage.

'Ach, meneer Hexspoor, u kunt mij een groot genoegen doen. Ik heb een uiterst belangrijke zaak met u te bespreken. Kunt u mij ontvangen als ik naar de Bank kom?'

'Het zal mij een groot genoegen zijn, baronesse.'

'Ik vrees, meneer, dat ik niet binnen een kwartier bij u kan zijn. Mijn chauffeur is met de wagen naar Vught, ik verwacht hem spoedig terug. Kunt u zo lang wachten?'

'Ik zal heel graag op u wachten, mevrouw. Is het voor u misschien gemakkelijker dat ik naar uw huis kom?'

'Nee, meneer, dat is niet mogelijk. Dat wil zeggen,' aarzelde ze, 'het zou wel goed zijn als u een van uw bedienden naar mijn huis zoudt willen sturen. Ik zal namelijk enige dingen van waarde in de wagen meevoeren.'

'Goed, baronesse, ik zal aanstonds een vertrouwde bediende opdracht geven naar u toe te gaan.'

Dat was het begin van een verschrikkelijk avontuur, dat voor Bernardine Twenkel en voor hem rampzalige gevolgen had. Nu lachte hij Bernardine toe, die zijn kantoor binnenkwam om zijn koffie voor de avond op de verwarmingsplaat te zetten.

'Welke hoogheid had je aan de telefoon, Gerard?'

'Baronesse von Helftinglage. Ik ken haar niet, jij wel?'

'Nooit van gehoord. Wat wilde ze van je hebben?'

'Ze wil me spreken over een uiterst belangrijke aangelegenheid,' poogde hij de stem van de baronesse na te bootsen. 'Ik moet iemand zenden om haar te vergezellen. Ze is voornemens dingen van waarde in de wagen mee te voeren.'

Ik zal Dierse bellen, dacht hij hardop. 'Is Dierse nog hier, Bernardine?' vroeg hij, terwijl hij de kiesschijf al in beweging bracht.

'Ja, ik zag hem zoëven op zijn kantoor. Hij voerde een allergewichtigst gesprek met de nieuwe typiste.'

Hij grijnslachte, terwijl hij een stekende blik op haar richtte.

En daar was Dierse aan de lijn: 'Ik heb nog een uiterst belangrijke kwestie met je te bespreken, Dierse. Kun je even komen?'

Dierse kwam onmiddellijk en Hexspoor vertelde wat er aan de hand was: 'Ken jij die madame, Dierse?'

'Ja, ik ken haar. Een allercharmantste vetkwal. Kaatje met de zeven kinnen noemt haar personeel haar.'

'Het is misschien het beste dat wij samen haar te woord staan, Dierse.'

Alexander had er niet veel zin in om te wachten.

'Je weet dat meneer de Graeff er prijs op stelt, dat zulke cliënten met onderscheiding behandeld worden.'

'Ja, dat weet ik,' antwoordde het paasei humeurig. 'Wie wil je er heen sturen?' Hij schrok op: 'Verdomme, ze zullen allemaal weg zijn.' Hij liep

de gang door, het grote kantoor binnen. Daar was niemand meer dan de bankknecht, die bezig was het kantoor te veegen.

'Die vent kunnen we niet sturen, Hexspoor,' keerde hij ontstemd terug. 'Ik zal er zelf heen moeten. En het regent, verdomme nog aan toe. Laat zo'n paaskoe ook wat vroeger komen met haar akkefietjes.'

'Wat een verrukkelijk humeur heeft die kwal. Vind je niet, Gerard?' smaalde Bernardine.

'Ach, waarom altijd die stekeligheden, Bernardine. Hij heeft toch ook zijn goede eigenschappen.'

Bernardine Twenkel hief scherp luisterend het hoofd op.

'Karel,' fluisterde ze, terwijl ze hem strak aankeek. Snel liep ze naar de deur en opende die. Halverwege de gang kwam de knecht aangesloft. Op de drempel van het kantoor bleef hij staan.

'Ik ben klaar, meneer Hexspoor. Hebt u nog boodschappen?'

'Nee, Karel, vanavond niet,' zei Hexspoor goedig glimlachend.

'Dan wens ik u wel te rusten, meneer. Wel te rusten, juffrouw Twenkel.'

'Dag, Karel, tot morgen dan maar weer.'

Twenkel liep met de bankknecht mee om hem uit te laten: 'Er komt nog een heel voorname cliënt,' zei ze. 'Meneer Dierse is haar halen.'

'Dat zal hij niet erg leuk vinden,' meende Karel, en hij gaf haar een veel-betekenend knipoogje.

Ze zette een stroef gezicht: 'Waarom zal meneer Dierse dat niet leuk vinden?'

'Hij had het vandaag zo druk met dat nieuwe, mooie kippetje. Ik hoorde smoezen, dat hij vanavond wel achter haar aan zou zitten.'

'Wie zei dat, Karel?' vroeg ze streng.

'Deze of gene,' antwoordde hij met een grijns.

'Laat ze toch praten..Hoeveel van zulke verhalen zijn er al niet rondgegaan op het kantoor?'

'Ik laat iedereen praten, juffrouw Twenkel.'

'Heb jij ooit iets positiefs gehoord over meneer Dierse en een van de dames van de Bank, Karel?'

'Nooit, juffrouw. Over meneer Dierse niet en over een ander ook niet.'

'Wie is die andere . . .?'

'Deze of gene, juffrouw Twenkel,' knipoogde hij weer. Ze zag zijn vuile tabakstanden toen hij lachte.

'Daar zal de car zijn,' en hij wees naar een grote limousine, die aan kwam rijden. 'Ik smeer hem, de kwibus moest me nog eens nodig hebben. Maf ze, juffrouw Twenkel.'

De beige wagen kwam nu voorgereden. De lange chauffeur in groen livrei, de pet in de hand, opende het portier om Alexander Dierse gelegenheid te geven snel uit te stijgen, teneinde douairière von Helftinglage behulpzaam te zijn haar zwaar lichaam uit de wagen te hijsen. De gezelschapsjuffrouw, een stijve juffer met een klein nikkelen brillette op haar

neus en iets op haar hoofd dat veel op een diaconessenhoedje leek, was inmiddels van haar plaats naast de chauffeur uit de wagen gekomen, en nu ving de tocht aan door de deftige vestibule, door het grote kantoor naar de achterliggende privé-kantoren.

'Heb je de tas, m'n kind?' vroeg de baronesse.

Het kind, dat ergens tussen de veertig en de vijftig jaar en tussen de negentig en de honderd pond zweefde, antwoordde erg beleefd, dat ze de tas had.

Hexspoor kwam achter zijn bureau vandaan, toen hij de bezoeker zag aankomen, hij ontving haar op de drempel van zijn kantoor met een vriendelijk gezicht en een houderige buiging.

'Meneer Hexspoor, ik vind het allervriendelijkst van u dat u zich zoveel moeite heeft willen geven op mij te wachten.'

Hexspoor mompelde verlegen een antwoord en wuifde met zijn hand naar de armstoel, die hij klaar had gezet: 'Neemt u plaats, mevrouw.' Zij zette zich neer met enige moeite. Het leek hem toe, dat ze thuis ruimer zetels gewoon was, maar ze kon er toch nog juist in.

Hexspoor, die in zijn bureaustoel had plaats genomen, vroeg beleefd:

'Waarmee kunnen wij u van dienst zijn, baronesse?'

'Heren,' begon de geaffecteerde stem, 'mijn schoonbroer, de baron von Helftinglage, heeft de zorg over mijn financiële besommeringen op zich genomen. Hij heeft daarvoor zijn eigen bankrelatie, die niet in deze stad gevestigd is. Als u wellicht gedacht heeft dat ik u de zorg voor mijn waarden zou willen opdragen, moet ik u teleurstellen.'

Hexspoor knikte, dat had hij inderdaad verwacht, althans iets in die zin.

'Het spijt mij heren, dat ik voor u niet een goede cliënt ben. Ik ben overtuigd dat u mij nochtans helpen wilt. De zaak is deze, dat ik besloten ben geruime tijd naar het buitenland te gaan. Mijn vertrek was bepaald op een latere datum, doch er zijn omstandigheden tussenbeide gekomen, die mij noodzaken onmiddellijk af te reizen. Morgenvroeg komt mijn schoonbroer, de baron, mij ophalen met zijn reiswagen, want hij zal mij wegbrengen. Ik had niet veel meer te regelen. Mijn chauffeur zal met zijn vrouw tijdens mijn afwezigheid inwonen in mijn huis, de taken van het overige personeel zijn vastgesteld en juffrouw Panken hier gaat met mij mee. Ik heb alleen nog te zorgen dat mijn juwelen veilig worden ondergebracht. Ik durf ze niet meenemen en ik durf ze niet thuislaten. Begrijpt u mij, heren?'

De heren begrepen het. Dierse bloosde tot in zijn nek en ook Hexspoor kreeg een licht kleurtje op zijn jukbeenderen.

'U wenst een safe te huren, mevrouw,' zei Gerard Hexspoor.

'Inderdaad, meneer Hexspoor. Ik begrijp de moeilijkheid, heren. U vindt het erg onaangenaam in de late avond in de diepte der kluis te moeten af dalen. Mijn chauffeur, een sterke jongeman, zal u zeker willen vergezellen als ik het hem zeg.'

Hexspoor schoot in een lach, die niet ophield toen Alexander Dierse waarschuwend de wenkbrauwen strak trok. De open lach van een landman, die zich kostelijk amuseert als hij hoort dat hij van bangheid wordt verdacht. Daar paste hij geen strijkages op toe, dat loste hij meteen op in een paar ronde woorden. Zijn verlegenheid was hij geheel kwijt.

'Er is inderdaad een moeilijkheid, baronesse, maar zij schuilt niet in vrees om in het avonduur de kluis binnen te gaan. Het is zo, mevrouw, meneer Dierse en ik zijn bevoegd tot het afwickelen van iedere transactie, die zich zou kunnen voordoen, uitgezonderd de ene waar u om vraagt. Onze directeur, meneer de Graeff, reserveert het verhuren der safes voor zichzelf en hij houdt er ook persoonlijk toezicht op. Met de safe-bediende . . . Wij zouden Harmsen hier kunnen laten komen, meneer Dierse,' viel hij zichzelf in de rede.

'Harmsen is naar Amsterdam . . .'

'Ach ja, dat is ook zo. Nee, mevrouw,' zei hij peinzend, 'dat zal heel moeilijk worden. Ik vrees dat wij u zullen moeten teleurstellen.'

Maar toen hij zag dat Kaatje met de zeven kinnen allerminst bereid was zich neer te leggen bij deze afwijzing werd hij onrustig en uit die onrust schoot de bevrijdende gedachte op.

'Wij zouden voor één nacht de juwelen kunnen opbergen in de brandkast, meneer Dierse.'

Dierse trok de wenkbrauwen op.

'De brandkast is zeer solied en wij kunnen bovendien vanavond nog de waarde opgeven aan de assuradeur. De juwelen zijn dan verzekerd vanaf het moment dat de brief in de bus gaat.' Hij wendde zich tot de baronesse: 'Als u het goedvindt, mevrouw, zullen wij uw juwelen in ontvangst nemen tegen ontvangstbewijs en ze opsluiten in de brandkast hier op mijn kantoor.' Hij stond op, opende een kastdeur waarachter de brandkast in de muur was ingemetseld. 'Wij zullen de juwelen laten verzekeren voor één dag, dat kost niet veel aan premie. Het hoeft niet noodzakelijk, maar we doen het liever, dan heeft u en hebben wij geen risico.'

'O, dat is prachtig, meneer Hexspoor.'

'Wij moeten dan wel de waarde der juwelen vaststellen, mevrouw. Heeft u er een lijst van?'

'Nee, meneer, ik heb er geen lijst van. Ik weet wel uit het hoofd wat er is.' 'Dat is niet voldoende, baronesse. Wij zullen een lijst opstellen in drievoud, dat is vlug gebeurd. Zoudt u, meneer Dierse . . . misschien is juffrouw Twenkel er nog.'

'Ik zal eens kijken,' zei Dierse.

Juffrouw Twenkel was er nog, ze zat in het keukentje haar nagels te poetsen.

'Ik heb nog een klein werkje voor u, juffrouw Twenkel,' zei Hexspoor vriendelijk. 'Gaat u hier zitten,' wees hij naar de smalle zijde van het bureau.

'Wilt u zo goed zijn de juwelen op te noemen en de waarde erbij te zeggen, baronesse?'

Juffrouw Panken plaatste het fraai bewerkte rozenhouten juwelenkistje op het bureau, de baronesse opende het met een gouden sleuteltje.

'Dit is een diadeem dat mijn schoonvader, de baron von Helftinglage, mij schonk op mijn trouwdag. Dit is een saffier in platina, een geschenk van mijn lieve man. Deze snoer kristallen heeft geen grote waarde, maar ik ben er buitengewoon aan gehecht, want het is het bruidssnoer van mijn grootmoeder, vrouwe van der Ekkelen.' Zo ging het verhaal door en bij ieder kleinood neep Dierse zijn tenen dicht bij elkaar, zijn zonnig humeur raakte geheel van de kook. Hexspoor zat er een beetje melig bij te kijken, het interesseerde hem geen zier en hij geeuwde achter de hand.

Niemand lette op Twenkel, die elk stuk bekeek eer ze de naam en de waarde op het papier ratelde. Ze had een kleur van opwinding, haar vingers waren geelwit en haar ogen schenen te branden in haar hoofd. Ze werkte onder sterke spanning, in een snelle roffel vlogen de stalen letters op het zwarte lint.

Het was klaar en terwijl de baronesse met haar face-à-main de lijst grondig controleerde, dicteerde Hexspoor het memorandum voor de Verzekeringsmaatschappij.

'Meneer Dierse en ik zullen uw lijst tekenen, mevrouw,' zei hij. 'Het ene duplicaat sluiten wij in voor de assuradeur, het tweede blijft hier.'

Rustig plaatste hij zijn duidelijke handtekening en gaf de lijst aan Dierse, die er met zwier zijn onleesbare scriptie onder plaatste.

'Als u het kistje wilt sluiten, mevrouw, dan zal ik het opbergen in de brandkast,' verzocht Hexspoor.

'Moet ik de sleutel hier laten, meneer Hexspoor?'

'Heeft u een duplicaat sleutel, mevrouw?'

'Nee, meneer.'

'Dan is het niet nodig, mevrouw. Als meneer de Graeff eventueel zou wensen dat de sleutel hier komt, hetgeen ik niet geloof, dan zullen wij het u schrijven. U wilt wel zo goed zijn mij uw adres te geven, de directeur heeft het nodig om u de safe-sleutel per aangetekende post over te zenden.'

'Zal ik de brief voor de assuradeur meenemen?' vroeg de baronesse vriendelijk. 'Het is voor mijn chauffeur een kleine moeite langs het station te rijden om hem te posten.'

'Heel graag, mevrouw, dan is hij zeker morgenvroeg in Amsterdam.'

De douairière hees zich op uit haar armstoel. Ze stak Hexspoor haar koele vingers toe: 'Ik dank u zeer, meneer, voor de buitengewoon vriendelijke en kundige wijze waarop u mij geholpen heeft. Ik ben er volkomen gerust op dat mijn juwelen in goede handen zijn.'

'Het was ons een groot genoegen u van dienst te kunnen zijn,' antwoordde Hexspoor met zijn fraaiste housterige buiging.

Ze gaf ook Dierse en juffrouw Twenkel een slap handje en dan ging ze, vooruitgedanst door Alexander Dierse, naar haar grote beige car.

'Wat een rotkarwei, wat een ongelooflijk rotkarwei,' gromde het paasei.

'Ik ben steenkoud geworden en ik barst van de honger.'

'Wilt u een kop koffie?' vroeg Twenkel.

'Ja, dat kan nog als je vlug bent . . . Wat zie je er bleek uit? Ben je niet goed geworden?'

'Dat mens heeft me overstuur gemaakt met haar gezeur.'

'Neem ook een kop koffie, dat zal u goeddoen,' zei Hexspoor goedig.

'U ziet er inderdaad een beetje slapjes uit.'

'Als het nog vijf minuten langer had moeten duren, was ik tegen de grond geslagen,' zei ze met een zucht. 'Ik ga twee kopjes bij halen.' Maar toen ze in het keukentje was, werd ze actief. Haar donkere ogen waren hard als glas, toen ze snel haar tas pakte en uit een klein doosje een poeder nam, die ze in een der kopjes ledigde.

Met langzame bewegingen, de rug naar de mannen toegewend, deed ze de koffie in de kopjes.

Dan kwam ze aandragen met de koffië, het kopje met de poeder gaf ze aan Hexspoor.

'Laat de koffie niet koud worden, nu is ze heerlijk,' vermaande ze, toen de heren nog even bleven napraten.

Hexspoor dronk de koffie in één teug leeg.

'Kerel hoe verdraag je dat?' rilde Dierse.

'Ik kan vuur slikken,' grapte Hexspoor.

'Zal ik nog eens inschenken, meneer Hexspoor?' Ze nam de kop weg en vulde hem opnieuw. 'Er is nog genoeg in voor vanavond.'

'Drink je zo'n hele pot leeg op een avond?' vroeg Dierse verbaasd.

'Daar heb ik niet de minste moeite mee,' lachte Hexspoor.

'Ik wil naar huis, 't is verdorie bij achten. Als ik vlug ben haal ik de bus van acht uur nog. Gaat u mee, juffrouw Twenkel?' zei Dierse.

'Ja, ik ga mee.' Ze nam de beide koppen van Dierse en haarzelf en bracht ze naar het keukentje. Even later kwam ze terug met haar jas aan: 'Wel te rusten, meneer Hexspoor. Denkt u er aan om de verwarmingsplaat uit te schakelen?'

'Hoe dikwijls krijg ik die goede raad nog,' lachte hij. Hij zag met verbazing dat haar bleek gezicht nauwelijks ontspande tot een glimlach. Ze is niet goed, dacht hij; eerst veel later, toen dat moment hem telkens weer voor de geest kwam, begreep hij dat het kwaad, dat haar met verschrikkelijke kracht gegrepen had, zijn teken in haar wezen had gedrukt.

Dierse trok zijn handschoenen aan: 'Nou, Hexspoor, ik sluit de boel wel. Heb je nog lang te werken?'

'Ik wil Siertsema en van Heukelom controleren.'

'Dat wordt elf uur op z'n vroegst.'

'Ik hoop om half elf uiterlijk te starten.'

'Doet je nieuwe motor het goed?'

'Fantastisch. Licht, snel, en hij luistert naar de geringste druk.'

'Nou, wel te rusten en tot morgen.'

Dierse liet het licht van een sleutellampje door het grote kantoor dansen toen hij langs de bureaus marcheerde. In de vestibule opende hij de voordeur en drukte de pal opzij, die het zware koperen nachtslot vrij maakte en wachtte op Twenkel, die uit de dienstgang moest komen. Toen hij in de verte zijn bus zag aankomen, rukte hij de deur van de dienstgang open: 'Wat sukkel je toch,' zei hij boos, toen hij haar zag staan bij haar fiets. 'Schiet op, ik wil hier niet nog een kwartier blijven wachten.'

'Ja, meneer, ik zal me haasten,' zei ze met hese stem en reed haar fiets de vestibule in. Hij zag een eigenaardige uitdrukking in haar ogen maar hij had het te druk met zichzelf om er bijzonder acht op te slaan. Hij hield de voordeur voor haar open, toen ze plotseling bleef staan en nerveus in haar mantelzakken zocht, daarna in haar fietstas.

'Mijn sleutels, ik heb mijn sleutels in het keukentje laten liggen.'

De bus reed voorbij de halte, een honderd meter verder.

'Verdomme nog aan toe, daar heb je het al. Ik ga!' schreeuwde hij haar achterna. 'Trek de deur achter je dicht!' Met grote sprongen rende hij naar de bus.

Onmiddellijk keerde zij terug. Ze schoof het nachtslot weer in de sponning en zette de pal vast. Ze wachtte nog vijf tellen, reed dan haar fiets naar buiten en trok met kracht de deur achter haar dicht. Dat heeft hij moeten horen, dacht ze, nu moet hij me nog zien. Ze sprong op haar fiets en reed de bus voorbij, op het moment dat de chauffeur haar in beweging bracht. Hij zag haar, toen de bus haar voorbijreed, hij lichtte de hoed en wees met een vies gezicht naar de regendroppels in de plasjes water op straat.

Ze spurtte voort. Ik moet proberen de volgende halte te halen, dacht ze, dan weet hij zeker dat ik naar huis ben. Ik haal het niet, vreesde ze, toen de bus bij een kromming in de straat uit haar gezichtsveld verdween. Toch haalde ze de bus nog precies, daar een stokoud vrouwtje wat meer tijd nodig had om uit te stappen. Ze schoot de al rijdende bus voorbij zonder op te zien. Als hij mij maar ziet is het voldoende, dacht ze, en bukte zich nog dieper over haar stuur, om hem de zekerheid te geven dat ze heel erg verlangde zo gauw mogelijk bij de warme kachel te zitten. Toen hoorde ze achter zich een claxon signaal, de bus was een zijstraat ingereden. Nog even fietste ze verder, om dan het stuur te wenden en terug te rijden naar de Bank. Dicht bij de brede deur voerden twee halfdronken kerels een lodderig gesprek, ze keken op en een van hen maakte een ordinaire opmerking, toen ze van haar fiets stapte. Toen ze bleven kijken, nam ze haar sleutelbos en deed alsof ze de deur met een sleutel moest openen. Even schrok ze van het geknars der scharnieren, toen ze de deur opende, dan reed ze snel haar fiets de vestibule binnen en deed de deur zachtjes dicht. Maar toen ze de pal opzij schoof en het nachtslot met een doffe slag

in de koperen sponning schoot, leek het haar toe of een orkaan van geluid door het grote, stille gebouw golfde.

Ze voelde haar hartklop bonzen in haar slapen en haar polsen. Met haar rug tegen de deur geleund, de donkere ogen borend in het schemerige duister van de vestibule, wachtte ze. Heel voorzichtig opende ze het kleine oogluikje van de voordeur, door de koperen spijlen loerde ze de straat over. Er was geen mens te zien, aan de overzijde van de straat zag ze een smal streepje licht boven de gesloten gordijnen, in de verte hoorde ze de dronken kerels een straatliedje lallen.

Zachtjes sloot ze het luikje en draaide het koperen handvatje om. Nu was ze veilig. Dat Dierse terug zou komen was het laatst te verwachten. Veel tijd om de juwelen te bemachtigen had ze niet nodig. Als de poeder z'n werk deed, en dat was zeker te verwachten, kon ze over een half uur weg zijn. Over een uur was ze thuis en voor middernacht kon ze over de grens zijn. Als ze de grens over kon komen zonder gezien te worden, was er niets meer te vrezen. In Turnhout, bij Suzanne, zou ze de eerste tijd moeten blijven. Daar zou ze moeten praten, een deel van de buit zou ze Suzanne moeten geven. Een klein deel: een mille of tien, dan hield ze nog ruim een ton over. Suzanne zou haar de weg wijzen waar ze haar juwelen voor goed geld kwijt kon. Dan was het uit met armoe lijden.

Op haar tenen liep ze de vestibule door. Heel zachtjes duwde ze de dubbele glazen deur van het grote kantoor open, tot ze er doorheen kon glijpen. Op haar tenen ging ze verder tot bij de geëtste glazen deur, die toegang gaf tot de gang waar het kantoor van Gerard Hexspoor gelegen was. Haar bevende vingers drukten de deur al open, toen ze plotseling hevig schrok. Snel dook ze achter de houten onderdeur, toen een helle lichtstraal uit zijn kantoor de gang in golfde. Hij liep de gang in met onvaste stap, de hand voor zijn geeuwende mond. Ze kroop weg, vrezend dat hij het grote kantoor zou binnengaan, maar hij zwenkte af de zijgang in. Ze hoorde hem rammelen met zijn sleutelbos, de deur van het privé toilet kraakte. Even later kwam hij terug met dezelfde onvaste stap, hij zag eruit alsof hij versuft was. Hij liet de deur van zijn kantoor halfopen staan en ze zag dat hij zich een kop koffie inschonk, die hij met gulzige slokken leeg dronk. Toen liep hij weer naar zijn bureau, waar ze hem niet meer zien kon. Ineengedoken wachtte ze, spiedend door de blanke strepen in het geëtste glas, haar gehoor tot het uiterste gespannen. Ze meende geritsel te horen, ze meende een flauwe slagschaduw te zien als hij een blad van het boek dat hij controleerde, omsloeg. Haar ogen lichtten op toen ze uit haar tas een snelwerkende zenuwstillende pastille nam en die op haar tong liet smelten.

Ze voelde dat ze rustiger werd, ze voelde een hevige moeheid en tegelijk nog een andere beleving: een diep indringend verdrietsgevoel, dat haar de tranen in de ogen bracht. Ze zag hem nu weer in al zijn goedheid en zijn onbaatzuchtige liefde, haar hoofd gloeide onder het schuldbewustzijn.

Het was verschrikkelijk wat ze wilde ondernemen; Gerard was de laatste, die ze kwaad zou willen doen. Doch achter dit gevoelig moment stond de onweerstaanbare kracht van het kwaad, dat haar overweldigde. Ze kon zo niet blijven voortleven, altijd armoede, altijd voor die andere terug te moeten treden. Ze had hem gezegd, dat ze samen weg zouden gaan; een man met zijn capaciteiten vindt overal werk. Hij had geweigerd, halstar- rig bleef hij weigeren, toen ze krachtiger begon aan te dringen. Toen ze dreigde een einde te maken aan hun omgang, was hij verschrikkelijk kwaad geworden, dat was de enige keer geweest dat ze hem werkelijk boos had gezien. Hij had gezegd met die stroeve, koele stem, waarvan zij wist dat zij uitdrukking gaf aan een onherroepelijk bevel of besluit, dat hij in geweten had moeten kiezen tussen haar en zijn kinderen; hij had zijn kinderen gekozen, zijn vrouw speelde niet mee in het spel. Graag wilde hij met haar blijven voortleven zoals zij het tot dusver hadden gedaan; hij wilde niet het leven van zijn kinderen onmogelijk maken in de streek waar ze waren opgegroeid.

Haar ogen zagen troebel van haat en begeerte, toen zij de glazen deur zachtjes openduwde en voorzichtig de gang insloop. Ze luisterde scherp, hoorde niets; ja nu hoorde zij een dof geronk. Haar ogen gloeiden toen ze opstond en naar het kantoor liep. Behoedzaam boog ze zich naar voren; hij had zijn bureaustoel dicht tegen het bureau geschoven, met zijn hoofd op zijn armen sliep hij vast. Op haar tenen liep ze naar hem toe, ze boog zich over hem heen en luisterde scherp. Ze beefde over heel haar lichaam, toen ze haar hand op zijn schouder legde; ze drukte door en schudde hem zachtjes. Ze riep hem bij de naam met indringende stem. Hij verroerde niet, toen haar hand in zijn broekzak gleed; ze moest enige kracht gebruiken om zijn sleutelbos machtig te worden, want hij was iets weggeleden, waardoor z'n broek strak over het dijbeen spande. Zij wist dat hij, telkens als hij de brandkast sloot, de letterknop iets verdraaide, maar zij kende de juiste stand en het kostte haar geen moeite de brandkast te openen.

In haar ogen was nu een vreemd starende gloed, een uitdrukking als van een mens in trance of van een waanzinnige. Zachtjes sloot ze de brandkast en draaide de letterknop iets naar links, ze zette het kistje op het bureau en keek dan het kantoor door. Met katachtige bewegingen liep ze naar het raam en controleerde de gordijnen. Ze had nu een kleur van angstige opwindung, die aanstonds weer vervlakte, toen ze zag dat de zware pluche gordijnen zorgvuldig over elkaar heen geslagen waren zoals altijd. Ze pakte de koffiekop en bracht ze naar de keuken, waar ook de beide andere nog op het kleine aanrechtje stonden. In het afwasbakje legde ze een doek eer ze het vol water liet lopen. Toen waste ze de kopjes om en ging terug naar het kantoor met het kopje van Gerard bij zich. Ze vulde het met koffie en dronk het voor de helft leeg. Toen trok ze de stekker van de verwarmingsplaat uit het contact en stopte zijn sleutelbos weer in zijn broekzak. Hij bewoog niet; diep boog ze zich over hem heen.

en luisterde scherp, ze hoorde niets.

Langzaam liep ze het kantoor op en neer, aldoor het oog op Hexspoor gericht houdend. Ze drukte op het knopje van zijn bureaulamp en plaatste deze zo, dat de lichtbundel op zijn vaalbleek gezicht viel. Toen mompelde ze in zichzelf: Hij is niet dood, hij schijnt dood te zijn, ik weet zeker dat hij niet dood is. Z'n hart is sterk, hij zal wakker worden eer het morgen is. Zal hij dan begrijpen wat er gebeurd is? Zal hij beseffen dat ik zo niet langer voort kon blijven leven? Hij zal het begrijpen, hij is zo knap en zo slim. Wat zal hij dan doen? Hij zal achter me aan gaan op de motor, als de duivel zal hij achter me aanrazen om me te pakken te krijgen.

Nee, Gerard, je zult te laat komen. Je zult de politie niet durven alarmeren voor je zelf het uiterste hebt gedaan wat je doen kunt. Je zult te laat komen; als je wakker wordt ben ik bij Suzanne in Turnhout. Daar zul je me niet zoeken, want je weet niet dat je me daar vinden kunt. Er zal hier een verschrikkelijk kabaal gemaakt worden, maar daar red jij je wel uit. Je hebt kunnen kiezen, Gerard, en je hebt mij niet gekozen. Nu ik moet kiezen, kies ik alleen mijzelf. Jij was altijd onrustig als wij over de toekomst spraken. Jij zei dat, als er een einde aan onze liefde zou komen, het zou gebeuren op een volkomen onverwacht moment, en op een manier die wij te voren nooit hadden overwogen. Jij hebt het nooit ronduit gezegd en toch wist ik, dat jij met een soort fatalisme dat moment in de toekomst zag als een onafwendbaar noodlot.

Nu is het gekomen, Gerard. Onverwacht en op een manier, die voor ons beiden een volkomen verrassing is. Want ook ik wist twee uur geleden nog niet dat dit zou gebeuren.

Toen dat vervloekte schepsel met haar irriterende zeurstem de lange reeks begon op te dreunen, dreunde het mee in mijn hoofd. En ineens kwam de onweerstaanbare begeerte in me op om haar juwelen, waar ze niets mee doet, te roven. Heel even nog heb ik mij verzet tegen die verschrikkelijke gedachte; ik geloof dat mijn liefde voor jou en mijn medelijden met jou in dat moment even sterk waren als mijn begeerte. Het duurde niet langer dan enkele seconden; die andere kracht, die mijn begeerte dreef, overweldigde mij. Ik kon niet anders meer, ik moest de juwelen bezitten.

Nu moet ik gaan, Gerard. Ze liep achter het bureau om en boog zich over hem heen. Ze kuste hem op zijn hoofd, op zijn wang, op zijn handen. Gerard, ik hou van je, lieve man, ik doe je verschrikkelijk zeer, maar dat kan niet anders. Ik kan onmogelijk zo blijven voortleven met jou. Gerard, ik weet niet door welke krachten ik gedreven word, ik ben zo kalm, ik weet goed wat ik doe. Jij zult mij morgen verfoeien en je zult me heel erg missen. En ik zal jou missen, dat voel ik nu niet, maar dat komt nog. Er zullen nog dagen komen dat ik heel veel spijt zal hebben van hetgeen ik heb misdaan. Maar dan kan ik niet meer terug.

Haar strelende vingers beroerden zijn hoofd, zijn schouders, zijn gezicht en zijn handen, ze boog zich nog eens over hem heen en kuste hem weer.

Toen wendde zij zich van hem af, ze pakte het juwelenkistje en verliet het kantoor, het licht liet ze branden. In de keuken nam ze een handdoek, waar ze het kistje inwikkelde. Door de donkere dienstgang liep ze op de tast naar de deur, die uitkwam in de vestibule. Daar stopte ze het kistje in de zijtas van haar fiets.

Ze opende het kleine oogluikje, speurde en luisterde. De regen plensde nog neer in de waterplassen in de goten, ze hoorde voetstappen zich verwijderen. Met haar rechterhand trok ze het verende nachtslot terug, met haar linker draaide ze de ronde knop om. De koude sloeg haar tegemoet en ze wikkelde haar hoofd beter in haar shawl. Snel reed ze haar fiets naar buiten, met een ruk trok ze de deur achter zich dicht. Automatisch duwde ze nog eens tegen de deur of ze goed gesloten was. Ze sprong op haar fiets en reed een zijstraat in, want ze wilde vermijden dicht in de buurt van Dierse's flat te komen.

Omstreeks half twaalf ontwaakte Gerard Hexspoor uit zijn diepe onnatuurlijke slaap. Zijn nek deed gevoelig zeer door de ongemakkelijke houding waarin hij had gelegen en zijn onderarmen krampten. Verder was hij zich de eerste ogenblikken van niets bewust. Hij wist niet waar hij vertoefde en waarom hij daar was. Toen hij zijn hoofd oplichtte en het speeksel zag, uit z'n mond gedropen, dat de fraaie cijfers van van Heukelom tot vieze blauwe plekken had gemaakt, kreeg hij het eerste begrip van zijn toestand.

Met een schok herkende hij dan zichzelf in zijn kantoor. Hij wreef langs zijn onderarmen en door zijn nek, waar de pijn langzaam wegtrok. Wat is me nu in 's hemelsnaam overkomen, dacht hij.

Nog half versuft depte hij met zijn zakdoek het speeksel van het boek en mompelde iets in zichzelf omtrent de verklaring die hij zou moeten geven voor z'n geknoei.

Toen hij opstond moest hij zich vastgrijpen aan zijn bureau om niet tegen de grond te slaan. Alle mensen, ik sta te waggelen op mijn benen, het lijkt waarachtig of ik stomdronken ben geweest. Tegelijk voelde hij een stekende pijn in zijn achterhoofd en een gevoel in zijn keel, alsof hij zou moeten braken.

Hij klemde zijn hoofd in beide handen, toen de pijn snel verergerde. M'n God, ik ben doodziek. Hoe kom ik thuis? Hoe laat is het nu? Half twaalf gepasseerd. Donders nog aan toe, het zal er spannen op Het Erf. Toen hij zijn koffiekop zag kreeg hij dorst. Hij dronk de nog half gevulde kop leeg en rilde, toen de ijskoude drank door zijn slokdarm schoot. Bernardine heeft misschien aspirine in het medicijnkastje, hoopte hij, toen de hevige hoofdpijn eer verergerde dan verminderde. Hij moest zich vasthouden aan de muur toen hij het keukentje binnenging. Er was een buisje aspirine en hij nam twee tabletten, die hij wegspoelde met een glas water. Toen voelde hij weer in zijn keel het waarschuwendende gevoel, dat hij zou

moeten braken. Hij sloot het toilet open. Zijn borst schokte, zijn maag scheen zich omhoog te wringen, maar het lukte toch eerst goed, toen hij zijn vinger achter in zijn keel stak.

Dat is klaar, dacht hij, toen hij de trekker neerhaalde. Hij zag in het keukenkastje een half gevulde melkfles staan en dronk ze leeg in lange teugen.

Nu zal het voorbij zijn, meende hij, doch zijn maag was het daar niet mee eens. Nog eens moest hij terug naar het toilet om de onsmakelijke nachtelijke ontlading te herhalen. Toen voelde hij dat hij werkelijk klaar was, zijn maag was volkomen leeg.

Terug in zijn kantoor stak hij een sigaar op, maar ze smaakte hem niet en hij doofde ze in het asbakje. De hoofdpijn kwam weer terug, minder hevig nu. Ik zal een kwartiertje gaan zitten en dan opkarren, dacht hij, doch de onrust dreef hem eerder uit zijn bureaustoel. Hij pakte het boek waar hij in had zitten werken en opende de brandkast om het weg te leggen. Toen schrok hij zo hevig, dat hij door zijn knieën ging.

M'n God, de juwelen zijn weg! Met koortsachtige haast zocht hij de brandkast af. Dat kan toch niet, ik heb het kistje hier zelf neergezet. Hij greep de dichtgevouwen juwelenlijst, die hij in triplo had laten typen. Ik heb de lijst op het kistje gelegd, ik weet zeker dat ik de lijst op het kistje heb gelegd.

Zijn handen grepen naar zijn hoofd, uit zijn keel golfde een hees gekrijs. M'n God, ik ben bestolen! ze hebben het kistje weggehaald terwijl ik lag te slapen. Een hevige drift steeg in hem op. De opwindning pompte het bloed naar zijn hoofd, hij voelde de pijn toenemen, tot ze bijna niet meer te dragen was. Dat maande hem tot kalmte.

De kop van Dierse stond hem scherp voor de geest. Dierse moet het gedaan hebben, dacht hij, niemand anders kan het zijn geweest. Doch tegelijk dat hij dat dacht, wist hij dat hij er naast was. Nee, Hexspoor, je moet je geen dwaze dingen in je hoofd halen. Dierse kán het wel gedaan hebben, maar hij heeft het zeker niet gedaan. Dierse vergooit zijn baan niet en hij riskeert de gevangenis niet voor een ton juwelen. Maar wie dan wel? De naam Bernardine plofte in zijn geest. Hij smeet de naam er uit en dacht: samen hebben ze het gedaan. Daar klampte hij zich aan vast, die twee hadden hem belazerd en bestolen. En nu waren ze . . .

Nee, Hexspoor, zo is het ook niet. Dat denk je omdat je hetgeen je precies bedoelt niet durft uitspreken. Je moet verstandig zijn, Dierse heeft hier niets mee te maken; dit onzalig karwei heeft Bernardine alleen opgeknapt. Ergens in zijn lichaam kroop een naar gevoel omhoog, geen pijn in de gewone zin, maar toch een heel sterk lichamelijk gevoel, een heel naar gevoel. Het scheen uit zijn maag op te komen en naar zijn hart te stijgen. Het zweet brak hem uit van angst. M'n God, ik geloof dat ik er aan ga, ik geloof dat ik een beroerte krijg. Hij sloot de ogen, wachtte, sprong dan overeind en liep zijn kantoor op en neer. Toen werd het luchtiger in zijn

borst, hij kon weer ademen en hij voelde hoe dat heel vreemde, diep indringende nare gevoel langzaam wegtrok.

Nu nadenken, Hexspoor, kalm en beheerst, de zaak is niet zo eenvoudig. De politie waarschuwen is de meest voor de hand liggende maatregel. Maar dan . . . dan komt de aap uit de mouw.

Wat een serpent! Wat een ongelooflijk smerig kring van een meid. De drift golfde omhoog. Nee, Hexspoor, zo gaat het niet goed. Kalm, heel kalm zijn. Vragen stellen en antwoorden. Heeft Dierse de diefstal gepleegd? Nee, Dierse heeft het niet gedaan. Hebben ze het samen gedaan? Nee, ze hebben het niet samen gedaan. Heeft Bernardine het alleen gedaan? Dat is mogelijk. Waarom denk je dat? Omdat een ander het niet gedaan kan hebben. Dat wil zeggen, het kan natuurlijk wel. Dan moet de een of ander zijn binnengeslopen. Kan Karel het gedaan hebben? Nee, Karel was al eerder weg. Maar hoe dan? Ze zijn samen weggegaan. Ik ben overtuigd dat Dierse de voordeur heeft gesloten met het nachtslot. Dat is hij zeker niet vergeten.

Ik ga de boel onderzoeken. Uit zijn bureaulade nam hij een zaklantaarn en liep er mee naar de vestibule. Hij belichtte het slot dat goed gesloten was en onderzocht de vestibule; er was niets bijzonders op te merken. Maar toen hij het licht over de marmeren vloer liet schijnen, schrok hij; hij floot tussen zijn tanden door. Er waren sporen van modderige fietsbanden, nog niet geheel opgedroogd. Hier heeft een fiets tegen de muur gestaan, hier loopt het spoor rond, toen heeft ze de fiets gewend. Hij controleerde de ramen van het grote kantoor, ze waren alle goed gesloten. Dan liep hij naar de achterbouw en controleerde deuren en ramen. Geen spoor van braak of geweld merkte hij op. Dan ging hij het kantoor van meneer de Graeff binnen, richtte zijn lamp op de zware gordijnen en knipte het licht aan, toen hij zag dat ze goed gesloten waren. Dan stond hij voor de muurkast in het directiekantoor. De sleutel, dacht hij. Aldoor had in zijn geest de nog niet bewust gestelde vraag rondgetold hoe ze de brandkast geopend had. Nu kwam de vraag in zijn geest. Met de reserve-sleutel, dacht hij. Hij opende de kast en keek naar de verklikker. Nee, de verklikker heeft niet gescheld. Ze heeft dus niet . . . hoe zou ze ook in deze kast hebben kunnen komen? Toen wist hij het ineens; met zijn eigen sleutel had zij het gedaan. Zou hij vergeten hebben de letterknop te verdraaien? Nee, dat had hij niet vergeten; hij herinnerde zich nauwkeurig dat gedaan te hebben, toen hij de juwelendoos in de brandkast zette. Hij had de letterknop een halve slag naar links gedraaid. Dierse kende de juiste stand . . . ach man, praat toch niet over Dierse. Ook Bernardine wist het; eens had hij het haar gewezen in een vertrouwelijk moment; ze hielp hem wel eens zijn boeken weg te bergen. Het had ook niets te betekenen, van de reeksen cijfertjes snapte ze geen steek en waardevolle dingen werden zelden of nooit in de brandkast weggesloten.

Toen hij in zijn kantoor terug was, vond hij nog twee aanwijzingen. De

stekker van de verwarmingsplaat was uit het contact genomen. Dat had hij niet zelf gedaan. En hij herinnerde zich toen hij in het begin van de avond naar het toilet was geweest, dat hij, ofschoon hij toen al erg slaperig was, op het aanrecht in het keukentje de beide vuile koffiekopjes had zien staan waar Bernardine en Dierse uit gedronken hadden. Nu waren ze daar niet meer, ze stonden schoon in het servieskastje bij de andere koppen en schotels. Niemand anders dan Bernardine kon dat gedaan hebben. Zij was teruggekomen of zij was niet weggegaan tegelijk met Dierse. Dat achtte hij uitgesloten; het was een ongeschreven wet van de Bank, waar iedereen zich aan hield, dat nooit een man en een vrouw alleen mochten nawerken. Meneer de Graeff was daar heel streng mee en Dierse was er de man niet naar om dat voorschrift te overtreden, zeker niet als meneer de Graeff uitstedig was. Het scheen of hij met telepathisch vermogen begaafd was, zo zeker wist hij dat Bernardine Twenkel die avond een ernstige misdaad had begaan. Aan de Bank en ook aan hem.

Waarom? Versuft en doodziek zat hij in elkaar gedoken in zijn stoel. Nu de werkzaamheid van zijn geest na het beëindigen van het onderzoek tot rust gekomen was, overviel hem een gevoel van hulpeloosheid.

Waarom? Hij wist het niet, en hij had niet de moed en de kracht meer er over na te denken.

Ik moet iets doen, dacht hij na een poos. De politie waarschuwen? Hij beefde toen hij dacht aan de mogelijke gevolgen, er kon van alles gebeuren. Hij kon ook zelf naar Vught gaan. Nee, Hexspoor, daar zul je te laat komen. Ze zal zeker rekening gehouden hebben met de mogelijkheid dat ik haar achterna zal gaan, zodra ik de diefstal heb ontdekt. Ze is daar niet meer.

Maar . . . hij schrok van zijn eigen inval. Hoe kon zij weten dat ik zo vast zou slapen? Er moet iets met me gebeurd zijn, ze moet me iets hebben ingegeven. God nog aan toe, zou ze dan zo ontstellend gemeen zijn dat ze me heeft willen vergiftigen? Zou ze in de mening verkeren dat ik dood ben?

Sidderend over heel zijn lichaam stond hij op van zijn stoel. Ben ik de dans ontsprongen? Zou ik nu dood moeten zijn als m'n gestel minder krachtig was geweest?

Hij liep naar het toilet en keek met verbaasde ogen naar de spatten van zijn braaksel op de hagelwitte porceleinen pot. Hij keek in zijn zakdoek, waar hij zijn mond mee afgeveegd had.

Ik word stapelgek, dacht hij met hevige schrik, toen voor de tweede maal dat heel nare gevoel naar zijn hart kroop. M'n God, ik kom hier niet levend uit!

Doch ook de tweede aanval van zwakte trok weg en toen deed hij impulsief iets vreemds. Hij maakte z'n zakdoek nat onder de kraan en veegde de enkele spatten in het toilet zorgvuldig weg; hij zocht op de grond, op het hout en op de muur naar spatten, doch er waren er geen. Toen waste hij

zijn zakdoek schoon, wrong het water er uit en stak hem in zijn zak. Ik ga naar huis, dacht hij, ik moet hier weg, ik stik hier, ik ga hier kapot. Terug in zijn kantoor nam hij het boek van van Heukelom en borg het weg in de brandkast. Ik ga naar huis, ik weet van niets, er kan gebeuren wat wil, maar ik weet nergens van.

Toen hij in de gang was keerde hij terug. Nee, Hexspoor, dat is fout. Jij moet de diefstal hebben ontdekt toen jij het boek weglegde. Ik moet het boek op mijn bureau laten liggen. Ze kunnen opmerken dat het onattent was het boek open en bloot te laten liggen, zodat de werkster er in kon snuffelen als ze 's morgens mijn kantoor schoonmaakt, maar ik kan zeggen dat ik zo ziek was dat ik nauwelijks wist wat ik deed. Het is beter dan dat ik veins niet gemerkt te hebben dat het juwelenkistje er niet meer was, toen ik het boek weglegde. Ik had die spatten niet weg moeten vegen, dacht hij, toen hij zijn motor door de dienstgang naar de vestibule reed. Ook dat is een fout, misschien is het ook niet fout. Men zal mij geloven als ik zeg, dat ik mij schaamde dat de werkster zou zien dat ik gebraakt heb. Wat zou ze me voor vuiligheid gegeven hebben? En hoe zou ze dat klaargespeeld hebben? In mijn koffie misschien, maar Dierse en zij zelf hebben ook koffie gedronken. Toch moet zij het gedaan hebben.

De regen drupte nog zachtjes neer toen hij de deur achter zich sloot en zijn motor startte. Hij slingerde over de straat toen hij vooruitschoot. M'n God, ik haal het niet, mijn kop barst bijna open, ik ben zo ziek als een hond. Ik moet het halen, er is geen andere keus.

Wat zal er morgen gebeuren? Ik moet zelf constateren dat het kistje weg is. Ik moet zorgen morgen vroeg op kantoor te zijn, dan kan ik het boek wegsluiten voor de werkster er is. Dat boek zit me dwars, dat is ook fout; dat zijn twee fouten, Hexspoor, kleine fouten waar jij je wel uit kunt liegen.

Ja, liegen dat kan ik. Liegen en vloeken en smeerlapperij uithalen. Wat een ongelooflijk-vuige lafaard ben ik geworden.

Pas op, kijk uit je ogen. Kalm rijden en goed je stuur vasthouden. Alle mensen, 't is Verhoeven.

'Bonjour, heren, nog laat aan 't exerceren,' groette hij joviaal.

De hoofdagent Verhoeven, een vroegere dorpsgenoot, die met een agent hem tegemoet kwam rijden, lachte luid: 'Dat mag ik u wel vragen, meneer Hexspoor. Is het zo druk op de Bank, dat u tot middernacht moet werken? U ziet zo bleek, bent u niet goed?' vroeg hij dan.

Hij stopte: 'Zie ik bleek? Ik heb nogal hard gewerkt vanavond. Ik ben waarachtig achter mijn bureau in slaap gevallen. En nu barst ik van de hoofdpijn.'

'Wees dan maar voorzichtig, de weg zal glad zijn.'

'Ik heb de weg vaker gereden als hij glad was,' snoefde hij. 'Maar ik zal het kalm aandoen.'

Met kalme vaart reed hij naar huis over de betonweg, die minder glad was dan hij had gevreesd. Hij dacht aan veel dingen tegelijk, doch geen enkele gedachte werkte hij af. Het leek hem toe of hij werd geleid door een macht, die buiten hem zelf stond. Is het nu wel goed wat ik gedaan heb? vroeg hij zich telkens af. Het ene moment brak hem het angstzweet uit van vrees, en een ogenblik later was hij overtuigd, dat hij niet anders had kunnen handelen. Morgenvroeg barst de bom, dacht hij dan. Als ze Bernardine te pakken krijgen, weet ik bij geen benadering wat er zal gebeuren. Toch was het deze gedachte, die hem het minst verontrustte, hij scheen een zesde zintuig te hebben, dat hem zei dat hij van Bernardine geen gevaar te duchten had. Maar waarom doe ik dan niet wat ik doen moet? vroeg hij zich af. Ik moet de politie waarschuwen, nu en niet morgenvroeg. Nee, dat moet ik niet doen. Ik weet zeker dat ik dat niet moet doen. Ik weet nergens van, morgenvroeg moet ik omvallen van schrik als ik de diefstal constateer.

Tenzij ze me vannacht van mijn bed halen. Ook dat is mogelijk, ik moet er rekening mee houden dat ze me vannacht komen halen. Wat maakt het voor verschil, stelde hij zichzelf gerust. Laat ze mij maar komen halen, ik weet nergens iets van.

Halverwege de holle weg kwam Jan hem tegemoet lopen: 'Bent u daar eindelijk?' vroeg de jongen angstig-nors.

'Zoals je ziet,' antwoordde hij effen, en liet zijn motor doorlopen tot op de dam.

Jan kwam hem achterna gedraafd: 'Waarom hebt u niet opgebeld, toen het zo laat werd? Dat is toch geen manier om moeder zo in onrust te jagen.'

'Waarom denk je niet, dat ik daar geen gelegenheid voor had? Je kunt toch even makkelijk het goede denken als het verkeerde,' zei hij rustig. Hij verbaasde zich over zijn kalme inschikkelijkheid.

'Is er iets gebeurd?' vroeg de jongen vriendelijker.

'Ja, er is iets gebeurd. Ik ben ziek, de hele avond ben ik buiten westen geweest. Eerst om half twaalf ben ik bijgekomen, of wakker geworden, dat weet ik zelf niet.' Hij reed zijn motor het schuurtje in en ging de woonkamer binnen.

'U is doodsbleek, vader, en u kijkt zo vreemd uit uw ogen.'

Daar schrok hij van: 'Ik ben werkelijk beroerd geweest,' zei hij mat.

Hij deed zijn motorkleren uit en hing ze weg. Dan dronk hij gulzig twee glazen melk. Het deed hem goed, dacht hij, maar even later voelde hij dat hij de melk niet in zijn maag zou kunnen houden. Doordat hij het toch probeerde, kreeg hij pijn in zijn borst en hij moest toch overgeven.

'Hebt u iets gegeten dat u niet goed bekomen is? Neem dan een paar norit-tabletten, die zuigen de giftige stoffen op,' zei de jonge onderwijzer op een toon van gezag. 'Ik zal ze halen, ik heb ze op mijn kamer.'

'Ja,' zei hij, toen hij de tabletten had ingenomen, 'ik heb vanmiddag ge-

bakken lever met spek gegeten. Dat ben ik niet gewoon, het zal te zwaar voor me zijn geweest.'

'U kunt anders nogal wat hebben,' glimlachte Jan. 'Ga nu maar gauw slapen, dan bent u morgenvroeg weer klaar.'

Op de slaapkamer moest hij het geval nog eens herhalen. Tot zijn onuitsprekelijke verbazing stopte Carola hem de dekens in zijn rug, alsof hij een kind was.

'Je ziet er uit als een spook!' riep ze aan zijn beste oor, toen ze hem over zijn hoofd streek.

De kamer tolde in het rond toen hij de ogen sloot, hij zag de wolken in grote wervelingen voorbijdraaien, als de maan enkele minuten vrij baan kreeg voor haar licht. Hij vouwde de handen en poogde te bidden, maar dat lukte niet. Zijn hoofd scheen in een stalen klem gevat, zijn borst deed zeer. En onophoudelijk zag hij Bernardine in de geest. Vreemd, dacht hij, straks moest ik ook aan haar denken, maar niet zo sterk als nu. Ze stond voor hem met uitgebreide armen, ze sloeg haar armen om hem heen; toen ze hem echter wilde kussen trok hij terug, want hij wilde niets meer met haar te maken hebben. Zo'n harde zenuwchok ging door hem heen, dat Carola er wakker van schrok. Ze stootte hem aan en hij voelde dat ze iets vroeg. Hij veinsde te slapen en ze liet hem met rust.

Het angstzweet brak hem uit, toen voor de derde keer die nacht dat heel nare gevoel door hem heentrok. Hij probeerde met dichtgeknepen ogen het van zich af te zetten, door weer te pogen zich te concentreren op het gebed. Nu lukte het, het gevoel trok weg onder het in gedachten uitspreken van een heel vreemd gebed, een geschrei om hulp: Help me, God in de hemel, help me om door de moeilijkheden heen te komen. Ik ga eraan kapot als U me niet helpt. Ik heb zwaar gezondigd. Ik ben een laffe huichelaar, een aartsleugenaar, een vloekbeest, een echtbreker, een overspeler. Er is niets meer aan me dat nog deugt. Help me, Lieve Heer. Ik heb altijd van U gehouden, ik houd nog van U, maar ik ben het niet waard. Het is een heiligschennis, als ik zeg dat ik nog van U houd. Help me toch alsjeblieft, behalve U is er niemand die me helpen kan. Zo ging het door tot hij uitgeput in slaap geraakte.

Zo vast sliep hij, dat Carola al haar kracht moest aanwenden om hem wakker te krijgen. 'Word wakker, Hexspoor!' schreeuwde ze aan zijn oor. Hij schrok wakker en zat rechtop in zijn bed met glazig sturende ogen. Hij wist dat hij niet meer sliep, maar hij wist niet waar hij was. Eerst toen Jan met veel moeite zijn apparaat in z'n oor had gestopt, kreeg de dreun der geluiden een bekende klank. Snel kwam hij tot het besef der dingen toen hij Jan voor zijn bed zag staan in zijn fraaie blauwe kamerjas. 'Er is volk voor u, vader,' zei Jan.

'Volk?' vroeg hij op een toon, alsof hij niet wist wat dat woord beduidde.

'Meneer Dierse is beneden met een paar heren van de politie.' Toen klaar-

de het helemaal in zijn geest: 'Dierse?' veinsde hij de grootste verbazing. Hij was zichzelf weer geheel meester, ze konden hem niet meer verrassen.

'Wat komt die hier doen?'

'Ik weet het niet, hij heeft het niet gezegd.'

'Ga er uit, Hexspoor, er zal iets gaande zijn,' joeg Carola hem op. Ze was zo nerveus, dat ze met zichzelf geen raad wist. De meisjes kwamen ook de kamer binnen met bleek verschrokken gezicht.

Hexspoor was heel kalm geworden. 'Gaan jullie naar je kamer en maak je nergens ongerust over,' zei hij sussend. 'Ga jij naar beneden, Jan, en zeg dat ik aanstonds kom. Zijn ze al lang hier?'

'Een paar minuten, vader. Ze hebben de deur zowat uit het bint geslagen, vertelden ze. Meneer Dierse ziet er nogal opgewonden uit.'

'Ik kom direct, ga maar,' zei hij kortaf.

Ze hebben haar dus te pakken, dacht hij. Wat zal er nu gebeuren? In ieder geval weet ik nergens van. Niet veel praten, Hexspoor, luisteren en uiterst verbaasd doen. Het zit je niet tegen, je hebt een smoel om er meelij mee te krijgen, zag hij in de spiegel. Carola kwam achter hem aan, toen hij de woonkamer binnenging.

'Wat is er gaande, Dierse?' vroeg Hexspoor meer met zijn ogen dan met woorden.

'Bezoek om vier uur in de nacht, Hexspoor,' antwoordde Dierse met een vage glimlach. Hexspoor zag dat hij nogal overstuur was en voor het eerst zag hij hem niet als een chique meneer; hij zag er bepaald slordig uit, ongeschoren en zijn haren zaten verward.

'We moeten even met je praten, Hexspoor. Het is misschien beter als er niet te veel mensen bij zijn,' wendde hij zich tot de politiemans in burger.

'Ja, dat is beter,' antwoordde deze. Hij stelde zich voor: 'Sluiter van de Bossche recherche.' De man in uniform die zich op de achtergrond had gehouden en nu naar voren kwam, was de Udenhoutse marechaussee Ganzenhoeder.

Het kostte enige moeite Carola te bewegen heen te gaan, eerst toen de oude vrouw haar zei mee te gaan naar het kabinet, deed ze het.

'Bereid je voor op sensationeel nieuws,' zei Dierse met somber bravoure. 'Het is toch goed dat ik meneer Hexspoor vertel wat er gebeurd is, meneer Sluiter?'

'Ja, ga uw gang,' antwoordde de rechercheur.

'Er is iets verschrikkelijks gebeurd, Hexspoor,' begon Dierse, 'of beter gezegd, er zijn twee verschrikkelijke dingen gebeurd. Op de eerste plaats zijn de juwelen van de baronesse von Helftinglage uit de brandkast gegapt.'

'Dat zal geen nieuws zijn voor meneer Hexspoor,' flapte de rechercheur er vlak bovenop.

Aha, dacht Hexspoor, toen hij verschrikt de rechercheur recht in de ogen keek, het spel is al begonnen.

'Ga door, Dierse,' zei hij met bevende stem. 'Ik denk niet dat jullie hier gekomen zijn om mij sprookjes te vertellen.'

'Nee, om de bliksem niet, meneer Hexspoor,' kwam de rechercheur nogal bruut tussenbeide. 'Hoe laat is u weggegaan van de Bank?'

'Omstreeks kwart voor twaalf,' antwoordde Hexspoor.

'Weet u dat zeker? Was het niet veel vroeger?'

'Nee, het was niet vroeger, dat kunt u vragen aan hoofdagent Verhoeven, die ik in de Vughterstraat tegenkwam. Wij hebben nog even samen gesproken. Maar er is nóg iets verschrikkelijks gebeurd, Dierse . . .?'

'Dat komt aanstonds aan de orde,' zei de rechercheur. Hij vroeg: 'Heeft u de hele avond gewerkt op uw kantoor, meneer Hexspoor?'

Ik moet mij beheersen, dacht Hexspoor, die man ziet dat ik nieuwsgierig ben om te weten wat er met Bernardine gebeurd is. Hij legde de onderarmen op tafel en zei langzaam: 'Nee, ik heb niet de hele avond gewerkt, ik heb zo goed als niets gedaan. Er is mij iets overkomen, dat nooit eerder is gebeurd: ik ben in slaap gevallen over mijn werk. Om half twaalf werd ik wakker, een paar minuten vroeger waarschijnlijk. Zeker weet ik het niet, want ik wist de eerste tijd niet waar ik was, ik kon me niet oriënteren, ik kon zelfs niet denken. Toen ik het besef terugkreeg, voelde ik me doodziek. Ik had erge hoofdpijn en dorst. Toen ik een paar slokken koffie had gedronken, kreeg ik neiging om te braken. Ik ben naar het toilet gegaan en ik heb overgegeven, tot tweemaal toe. Ik was zo ziek dat ik liep te waggelen door mijn kantoor. Ik wist met mezelf geen raad, ik was doodsbenauwd dat me iets zou overkomen midden in de nacht. Ik wou er uit, ik dacht dat ik wel zou opknappen als ik in de buitenlucht was. En dat was ook zo, toen ik buitenkwam voelde ik me wat opgelucht. Met een kalm gangetje ben ik naar huis gereden, ik durfde er geen vaart in zetten, omdat ik door de barstende hoofdpijn nauwelijks uit mijn ogen kon zien.'

Voorovergebogen had de rechercheur naar hem geluisterd, met aldoor dat dom-slimme lachje in zijn ogen. Toen leunde hij achterover en zei op eigenaardige manier:

'Ja, dat is een merkwaardige ondervinding. Heeft u er enig idee van waar u ziek van is geworden?'

Hexspoor glimlachte verlegen: 'Ja, dat wil ik u wel zeggen. Gisterenmiddag heb ik bij mijn boterhammen gebakken lever met spek gegeten. Het was nogal een grote portie, ik vrees dat ik daarmee mijn maag van streek heb gemaakt.'

'Gaat u 's middags niet naar huis?'

'Nee, dat is me te omslachtig. Ik gebruik mijn boterhammen op de Bank, dan kan ik daarna nog wat lezen of een straatje omlopen.'

'Hebt u de lever op de Bank klaar laten maken?'

'Ja, meneer Sluiter. Juffrouw Twenkel, onze typiste, zorgt ervoor dat we krijgen wat we believe. Juffrouw Twenkel gaat meestal 's middags ook

niet naar huis. Maar dergelijke interne aangelegenheden zullen u vermoedelijk niet interesseren.'

'Nee, we zijn niet gekomen om over uw lunch te spreken,' zei de rechercheur en Hexspoor hoorde dat de man al iets van zijn beroepswantrouwen had laten varen.

'Kunt u mij goed verstaan?' vroeg de rechercheur dan onverwacht.

'Ja, dat gaat wel, als u niet te vlug spreekt. Ik heb een goed apparaat en ik ben gewoon met allerlei mensen te converseren.'

'Ja, dan heeft u het wel geleerd. Maar wij moeten tot de zaak komen. Vertelt u de rest maar meneer Dierse,' zei de rechercheur met uitnodigend handgebaar.

'Zoals ik al zei zijn de juwelen gegapt, Hexspoor,' begon Dierse weer.

'U heeft inmiddels al wel begrepen wie hem dat geflikt heeft, meneer Hexspoor,' interrumpeerde Sluiter.

'Wat zegt u?' vroeg Hexspoor. Hij had de rap gestelde vraag inderdaad niet goed verstaan, doch hij zag onmiddellijk aan het vonkje van wantrouwen in de ogen van de rechercheur, waar het over ging: 'Ik heb u niet verstaan,' boog hij zich dichter naar Sluiter toe.

Toen kwam de marechaussee Ganzenhoeder, die aldoor met zijn pet had zitten draaien, tussenbeide. Wrevelig zei hij: 'Hoe kan hij dat begrepen hebben? De man weet nergens van.'

'Kom, kom,' suste de rechercheur, 'het is toch niet zo erg een opmerking te maken, Ganzenhoeder,' zei hij achteloos. Maar Hexspoor hoorde aan de toon van zijn stem en hij zag aan zijn manier van doen, dat de inmenging van de marechaussee hem irriteerde.

Die hield voet bij stuk: 'Meneer Hexspoor is ziek, dat kan een kind toch zien. Maak hem niet van streek door om de zaak heen te blijven draaien. Zeg wat er gaande is of ik zal het doen.'

Hexspoor hield de rechercheur scherp in het oog; het wrevelig samentrekken der wenkbrauwen, waarmee hij de jonge onervaren politiemans zijn afkeuring te kennen gaf, ontging hem niet, toen Sluiter met de hand een toestemmend gebaar maakte.

'Maak het heel kort, meneer Dierse,' vroeg hij.

'Goed, in telegramstijl dan,' zei Dierse: 'Eerstens: de juwelen zijn gegapt; tweedens: juffrouw Twinkel is de dievegge; derdens: zij heeft er niet lang plezier van gehad, want omstreeks half twaalf is zij in Udenhout aangereden door een vrachtwagen, waarbij ze zwaar gewond werd.'

'God nog aan toe.' Hexspoor liet het hoofd op beide armen zakken, heel zijn lichaam trilde en sidderde van spanning. Dat had hij niet verwacht, hij was er niet op voorbereid zulk nieuws te horen. Toch bleef hij goed bij zinnen, ondanks de hevige ontroering, die hem de tranen in de ogen bracht. Zwaar gewond, zei hij in gedachten. Een verschrikkelijke angst overviel hem, zodat hij niet in staat was een woord te spreken. Hij besefte echter dat hij moest praten, zijn ontsteltenis was verklaarbaar, maar het

mocht niet te lang duren.

'Wat is er verder gebeurd?' vroeg hij met bevende stem, het hoofd opheffend. Hij zag aan Dierse en aan de anderen dat ze schrokken van zijn gezicht.

Dierse legde zijn hand op zijn arm: 'Trek het je niet zo aan,' zei hij hartelijk. 'Kerel, je ziet er uit als een spook.'

'Ik ben niet goed,' mompelde hij. 'Ik ben doodziek geweest gisterenavond. Maar wat is er nu . . .?'

'De juwelen zijn terecht, Hexspoor, en met haar zal het misschien ook wel in orde komen.'

'Heeft ze bekend dat ze de juwelen gestolen heeft?' wendde hij zich tot de politiemannen.

'We hebben haar niet kunnen verhoren,' antwoordde Ganzenhoeder. 'Toen ik wegreed uit Udenhout was ze bewusteloos en het is lang niet zeker dat ze nog bij kennis komt. Ik zal in het kort vertellen hoe de zaak zich heeft toegedragen. Ze werd aangereden op een kruispunt midden in het dorp. Ze wilde vermoedelijk linksaf gaan om naar de Rijksweg te rijden. Daarbij heeft ze erg onhandig gemanoeuvreed, want het was geheel links van de weg dat ze werd aangereden door een vrachtauto, die hoegenaamd geen vaart had. Het zou vermoedelijk nogal goed zijn afgelopen, als ze niet met haar hoofd op de betonnen sokkel van een telefoonmast was gevallen. Dat heeft haar de das omgedaan; ze heeft een schedelbasisfractuur opgelopen. Haar fiets kwam onder het wiel van de vrachtwagen, waarbij de grote koffer, die ze achterop gebonden had, in elkaar was gedrukt.

We hebben haar naar het ziekenzaaltje van het St. Felix Gesticht gebracht, maar we konden uit de inhoud van de koffer niet opmaken wie ze was en waar ze vandaan kwam. We zagen aanstonds dat het juwelenkistje, dat een flinke knak gekregen had, niet thuishoorde in haar bagage en we hebben het opengebrouwen. Toen wisten we dat er iets niet in de haak was. Later, toen we de fiets nog eens nakaken, vonden we een houten labeltje, dat met een ijzerdraadje aan het zadel bengelde, met haar adres.

Toen ben ik aanstonds naar Vught gereden. Die lui waar ze in pension is geweest schrokken zich een aap, toen ik ze uit hun bed haalde. Ze vertelden me dat juffrouw Twenkel die avond onverwacht naar Moergestel was geroepen. Haar zuster was plotseling ernstig ziek geworden en haar zwager wist geen raad hoe het gaan moest met zijn gezin.'

'Woont er inderdaad een getrouwde zuster van juffrouw Twenkel in Moergestel?' vroeg de rechercheur.

'Ik heb er nooit iets van gehoord,' antwoordde Hexspoor. 'Jij wel, Dierse?' Dierse schudde ontkennend het hoofd.

'Toen ben ik naar de recherche in Den Bosch gereden,' vervolgde Ganzenhoeder. 'Meneer Sluiter is met mij meegegaan en samen hebben we meneer Dierse uit bed gehaald.'

'Met ons drieën zijn we naar de Bank gegaan,' nam Sluiter het verhaal over, 'waar we een onderzoek hebben ingesteld. We hebben niets kunnen ontdekken en nu zijn we hier.'

'Ik zal met u meegaan,' zei Hexspoor. 'Dat is toch uw bedoeling?'

'Dat is inderdaad de bedoeling,' antwoordde de rechercheur op eigenaardige toon. 'Tenminste als u er toe in staat bent.'

'Ik ga mee,' zei Hexspoor resoluut. 'Als de heren even willen wachten, dan zal ik mij verder aankleden.'

Naast Dierse zat hij achter in de auto. Het liefst had hij de ogen gesloten om te kunnen slapen gedurende de korte rit. Maar hij verzette zich daartegen uit alle macht. Nee, hij moest op zijn hoede zijn. Hij had zich tot dusver goed gehouden, fouten had hij niet gemaakt, meende hij. Die rechercheur was een venijnige vent, voor wie hij op z'n tellen moest passen, maar die marechaussee had hem prachtig geholpen. Goed, Hexspoor, ga nu wat praten met Dierse; het geval moet je heel erg interesseren, ondanks dat je zo ziek bent.

'Hoe denk jij, dat ze het aan de steel gestoken heeft?' vroeg hij.

'Straks wist ik niet, wat ik ervan denken moest, maar ik geloof dat ik er nu iets van begin te snappen,' antwoordde Dierse gewichtig.

'Ze is toch gelijk met jou weggegaan, is het niet?'

'Nee, dat is ze niet, Hexspoor, dat maakt het geval voor mij juist zo bedonderd,' gromde Dierse. 'Ik had de pal van het nachtslot gedaan en we wilden vertrekken, toen ze plotseling bedacht dat ze haar sleutels in het keukentje had laten liggen. Mijn bus reed voorbij en ik moest hard lopen om hem nog te halen bij de halte. Ze was in een ommezien terug, ze passeerde mij al toen de bus weer wegreed. Ik heb goed gehoord, dat ze de deur met een smak achter zich dichttrok. Niet op slot natuurlijk. Ze heeft de pal weer vastgezet, is even blijven wachten en toen zo hard ze kon weggereden. Ook bij de volgende halte, waar we een oponthoud hadden met een oud vrouwtje dat moeilijk ter been was, zag ik ze weer voorbij fietsen. Ze had er een flinke vaart in, hetgeen begrijpelijk is, want het regende hard. In werkelijkheid is ze niet naar huis gegaan, ze is teruggekeerd naar de Bank en daar heeft ze gewacht tot jij buiten westen was. Want het zal jou nu toch ook wel duidelijk zijn, dat ze jou heeft vergiftigd.'

'Dacht je dat . . .?'

'Hexspoor,' zei Dierse vinnig, 'er zijn twee mogelijkheden: ze heeft jou vergiftigd, of jij hebt haar geholpen.'

'Dierse . . .!' Hexspoor neep de lippen vast op elkaar, woedend keek hij zijn collega recht in de ogen.

'De tweede mogelijkheid schakel ik uit, Hexspoor!' suste Dierse snel. 'Ik geloof dat jij even onschuldig bent als ik. Het loeder heeft jou dus vergiftigd en alleen het feit, dat jij zo'n oersterke kerel bent, heeft verhinderd dat je nu niet dood bent.'

'En hoe denk je dat ze de brandkast geopend heeft?'

'Dat weet ik niet, misschien dat ons dat aanstonds duidelijk wordt. Ben jij nog in de brandkast geweest?'

'Nee . . .'

'Heb jij je spullen niet weggeborgen?' vroeg Dierse en Hexspoor meende nu in de stem van zijn collega een lichte achterdocht te horen.

'Nee, dat heb ik niet gedaan,' zei hij dof. 'Ik was zo ziek, zo ellendig be-roerd, ik heb er niet aan gedacht. Maar jullie zijn op de Bank geweest. Ben jij in mijn kantoor geweest?'

'Ja, daar zijn we geweest. Ja, het is zo, het boek van van Heukelom lag op je bureau.'

'Heb je daar iets van gezegd tegen de politie?'

'Nee, ik heb er geen aandacht aan geschonken. Je begrijpt dat ik nogal zenuwachtig was.'

'Ja, dat begrijp ik. Merkwaardig, dat je mij nu vraagt of ik mijn spullen heb weggeborgen, terwijl je weet dat ik dat niet gedaan heb.'

'Ik weet het zelf niet goed meer,' zei Dierse verlegen.

De auto stopte voor het bankgebouw, Hexspoor opende de deur en ze gingen naar zijn kantoor. Het boek lag nog op z'n bureau.

'Kijk,' wees hij verlegen de politiemannen op de vieze inktvlekken.

'In mijn slaap is er wat vocht uit mijn mond op gedrupt, dat ik zo goed mogelijk heb weggeveegd. Ik schaam me dood dat aan meneer de Graeff te laten zien.

Zal ik de brandkast openen?' vroeg hij.

'Graag, meneer Hexspoor.' De rechercheur keek toe hoe hij de cijferknop verdraaide, een zachte klik hoorden ze, de massieve deur draaide open. De rechercheur keek naar binnen, hij snuffelde als een speurhond.

'Waar hebt u de cassette met de juwelen neergezet?' vroeg hij.

'Daar,' wees Hexspoor. Hij nam de opgevouwen juwelenlijst uit de kluis, toonde ze zijn collega: 'Zie je, Dierse, de lijst heeft ze laten liggen.'

'Is dat de lijst waar u mij over gesproken heeft, meneer Dierse? Mag ik ze hebben?' vroeg de rechercheur.

'Wij zullen u er een afschrift van geven als u dat goedvindt,' zei Dierse.

'Ook goed. Mist u nog iets anders?' vroeg hij.

Hexspoor telde de boeken. 'Nee, ze zijn er allemaal.'

'Dan kunt u de brandkast weer sluiten, meneer Hexspoor. Maar kom er niet meer aan, misschien wil de inspecteur vingerafdrukken laten nemen, ofschoon ik niet geloof dat dat nog nodig is. Een andere vraag: Hoe heeft de verdachte de brandkast kunnen openen? Wist ze hoe het slot werkt?'

'Vermoedelijk wist ze dat wel,' antwoordde Hexspoor rustig. 'Het is een eenvoudig slot.'

'Waarvoor is die knop?'

'Om de brandkast te kunnen openen moet de cijferknop een bepaald cijfer aanwijzen. Ziet u, deze stand moet het zijn.'

'Juist. Maar u heeft zojuist de knop naar rechts gedraaid.'

'Het is mijn gewoonte dat altijd te doen.'

'Dus u heeft gisteravond de brandkast gesloten, nadat u de juwelen had weggeborgen?'

'Ja, meneer Dierse was er bij toen ik dat deed.'

'Juist, en u is er niet meer in geweest?'

'Nee, ik ben er niet meer in geweest.'

'Dat betekent dus, dat de verdachte ook de juiste stand van de cijferknop kende.'

'Ja, dat moet wel. Dat is ook niet zo bijzonder. Ze heeft tientallen keren gezien dat ik de brandkast opende en sloot.'

'Heeft u de verdachte de brandkast wel eens laten openen of sluiten?'

'Nee, dat is nooit gebeurd.'

'Mag ik de sleutel nog even zien?'

'Ja, zeker,' hij reikte zijn sleutelbos over.

'Die sleutel is niet makkelijk na te maken,' stelde de rechercheur vast.

'Maar er is waarschijnlijk een duplicaat sleutel.'

'Ja, die bewaart de directeur in de sleutelkast. In het directiekantoor.'

'Kunt u daar binnenkomen?'

'Ja, meneer, gaat u maar mee.' Ze gingen naar het directiekantoor. Hexspoor knipte het licht aan en opende de sleutelkast.

'Ziet u, de sleutels hangen achter die stalen klep. Mag ik eens even zien?'

Nee, hier is ze niet geweest,' zei hij gedecideerd.

'Hoe weet u dat zo zeker?'

Hexspoor wees naar een klein apparaat, dat tegen de muur geschroefd zat.

'Ziet u, de verklikker schrijft zwart. De klep is dus niet open geweest.'

'Wat doet de verklikker als de klep geopend wordt?'

'Dan begint hij rood te schrijven. Ik zal het u laten zien.' Met een klein sleuteltje opende Hexspoor de klep en lichtte ze omhoog. Onmiddellijk begon in het directiekantoor een bel te ratelen, een scherp doordringend geluid. Toen Hexspoor de klep weer liet zakken, hield het geratel op, maar de verklikker bleef rood schrijven op de contrôlestrook. Hij opende het apparaat met een heel klein sleuteltje en stelde het mechanisme in zijn vroegere stand. De pen schreef weer een zwarte curve.

'Ik zal het u verklaren,' zei Hexspoor. 'Als de directeur een sleutel wil hebben, stelt hij het signaal buiten werking, waartoe hij een knop indrukt, die in zijn bureau is verborgen. Ik zal hem u aanstonds laten zien.'

'Als de directeur afwezig is, heeft u dan de bevoegdheid . . .?'

'Ja, meneer, ik ben bevoegd bij de afwezigheid van de directeur de sleutelkast te openen als dat nodig mocht zijn. Uiteraard komt dat hoogst zelden voor.'

'Goed, meneer Hexspoor. Nog een vraag: Kunt u verhinderen dat het apparaat rood gaat schrijven?'

'Nee, dat kan ik niet. Behalve de directeur is er niemand die de verklikker

geheel buiten werking kan stellen.'

'Juist, meneer Hexspoor. Het is dus uitgesloten dat de verdachte gebruik heeft gemaakt van de reservesleutel. Dan blijft slechts over dat zij de brandkast heeft geopend met uw sleutel. Of zijn er nog meer beampten hier, die een sleutel hebben?'

'Ja, de directeur heeft er een. U kunt er echter zeker van zijn dat hij die bij zich heeft.'

'Goed, dan is de brandkast met uw sleutel geopend. Kunt u daar een verklaring voor geven?'

'Het kan niet anders of ze moet de sleutelbos uit m'n zak gerold hebben toen ik sliep.'

'U heeft wel erg vast geslapen, meneer,' grijnsde de rechercheur. 'Maar het kan natuurlijk. Ik geloof trouwens dat u in het geheel niet geslapen heeft. U is bewusteloos geweest, u is vergiftigd.'

'Juist,' zei Dierse, 'hij is vergiftigd door dat krenge.'

'Hier zijn we voorlopig klaar, heren,' zei Sluiter. 'Wij zullen nog even rondkijken of er iets bijzonders valt op te merken en dan gaan we naar Udenhout als u het goedvindt. Gaat dat, meneer Hexspoor?'

'Ja, ik ga mee,' zei Hexspoor kortaf.

Toen ze terug waren in zijn kantoor, brandden Hexspoor de woorden op de lippen om te constateren, dat de stekker van de verwarmingsplaat uit het contact genomen was. Het kostte hem eveneens de grootste moeite niet te constateren, dat de koffiekopjes van Dierse en Twenkel schoon in het kastje stonden. Maar hij kon zich beheersen. Nee, Hexspoor, niet meer praten dan strikt nodig is. Je bent geen detective, laat ze zelf maar constateren wat er te constateren is.

Even later reden ze weg van de Bank. 'U heeft toch de lijst bij u gestoken, meneer Hexspoor?' vroeg de marechaussee Ganzenhoeder.

'Ja, ik heb ze bij me,' antwoordde hij dof en leunde weer achterover in de auto.

'Wat zeg je van mijn kijk op de zaak?' vroeg Dierse triomfantelijk.

'Ik geloof dat je gelijk hebt,' antwoordde hij zo mat, dat Dierse ervan opkeek.

In het St. Felix Gesticht te Udenhout werden ze aanstonds binnengelaten. Er was geen verandering gekomen in de toestand, zei de zuster, de heren mochten haar wel even zien. Onbeweeglijk lag ze op het witte bed, doodsbleek, maar het was toch aanstonds te zien dat ze niet dood was. Uit haar mond sijpelde een dun straaltje bloed, dat de zuster telkens wegveegde. Op een vraag van Sluiter antwoordde de zuster, dat zij niet wist wanneer ze tot bewustzijn zou komen:

'Ik vrees dat het niet meer zal gebeuren. Het is niet onwaarschijnlijk dat ze meer inwendige kwetsuren heeft, de dokter kan dat thans niet onderzoeken.'

'Herkent u juffrouw Twenkel, meneer Hexspoor?' vroeg de rechercheur.

'Ja, ze is het,' antwoordde hij met een snik.

'Herkennt u haar ook, meneer Dierse?'

'Ongetwijfeld, meneer Sluiter.'

'Wij zullen de juwelen controleren met de lijst en dan brengen wij u naar huis, althans als de opperwachtmeester daarmee instemt,' besliste Ganzenhoeder.

De juwelen waren alle aanwezig en ze waren in goede staat. Ganzenhoeder typte een copie van de lijst en toen konden ze gaan; de opperwachtmeester vond geen termen aanwezig de heren vast te houden.

'Ik zal eerst meneer Hexspoor naar bed brengen,' lachte Ganzenhoeder.

'Ik neem de binnenweg, dan zijn we er het vlugst.' Hij stak een sigaar op, die Dierse hem aanbood en ook de rechercheur Sluiter nam er een. De politiemannen praatten luidop voor in de auto, ze lachten weer alsof er niets gebeurd was.

Hexspoor zat te doezelen naast Dierse. De zuster, ingelicht door Ganzenhoeder, had hem een glas water aangeboden, waar een zenuwstillende pastille in was opgelost: 'Drink dit op met kleine teugjes,' zei ze, 'u zult er aanstonds rustiger van worden.' Toen hij wilde weigeren drong ze aan: 'U heeft het werkelijk nodig, meneer.' Toen nam hij het glas aan en dronk het langzaam leeg.

Het was inderdaad een krachtig middel. Tijdens de rit kon hij nauwelijks z'n ogen open houden en toen hij thuis was ging hij aanstonds naar bed. Carola, hevig ongerust, wilde weten wat er gebeurd was, maar hij was niet in staat het te vertellen.

'Maak je niet ongerust, het komt allemaal in orde,' zei hij stug. Hij kroop onder de dekens en was binnen enkele minuten in diepe slaap.

Toen hij ontwaakte, voelde hij zich heel goed, doch de onrust keerde snel terug. Hij keek op zijn horloge, tien uur gepasseerd. Snel kwam hij het bed uit, ontstemd omdat ze hem zolang hadden laten slapen. Inderhaast schoor hij zich en kleepte zich aan. Met zijn motorkleren aan kwam hij de woonkamer binnen.

'Zijn mijn boterhammen klaar?' vroeg hij ongeduldig.

'Jij gaat niet met de motor, Hexspoor,' zei Carola fors.

'Ik weet zelf wel wat ik wel en wat ik niet moet doen,' antwoordde hij bruusk.

Carola bleef aan tafel zitten. 'Ik wil eerst weten wat er gaande is in Den Bosch. Ik weet geen raad met mezelf van angst.'

Begrijpend dat ze nieuwsgierig en angstig was, vertelde hij heel in het kort waarvoor de politiemannen die nacht op Het Erf geweest waren.

'Vanavond vertel ik je alles uitvoerig,' hield hij op. 'Nu moet ik weg, het is de hoogste tijd. Je had me niet zo lang mogen laten slapen.'

Dan daverde hij de holle weg in en op de grote weg gaf hij vol gas. Tegen het middaguur zou de directeur terug zijn, hij wilde in ieder geval nog

een bespreking hebben met Dierse, voor meneer de Graeff er was. Het verontrustte hem, dat Dierse met nadruk had gevraagd waarom hij de boeken niet had weggeborgen in de brandkast. Dierse was er de man wel naar om dat zo terloops op te merken, als meneer de Graeff naar bijzonderheden zou vragen. Van de andere kant was Dierse er niet gerust op dat hij aan Bernardine had overgelaten de deur te sluiten. Voor beiden was dat een kwade noot; misschien kon hij het zo regelen dat ze er beiden zonder reprimande afkwamen. Dan moesten ze hun mond houden, de een en de ander.

Hoe zou het nu gesteld zijn met Bernardine? Zij zal vermoedelijk niet meer bij kennis komen, had de zuster gezegd. Dat hoopte hij. Het is een schande, Hexspoor, dat te hopen, het is een ernstige zonde te verlangen naar de dood van een ander. Als zij zou blijven leven en zij zou spreken over haar daad en over hun verhouding, zou dat verschrikkelijk voor hem zijn en voor zijn gezin. Maar als hij zou moeten kiezen tussen haar dood en zijn schande, dan moest hij de schande kiezen. Zo moet het zijn als je een goed rechtvaardig man bent, Hexspoor. Dat ben je echter niet, je hoopt ondanks al je nobele redeneringen dat ze zal sterven zonder te hebben kunnen praten. Je zit wel ontzaglijk diep in de modder, meneer de procuratiehouder, meneer de kerkmeester, brave huisvader, voorbeeldige echtgenoot.

Toen flitste het eerste onderwerp weer door zijn geest. Dierse kan niet verzwijgen dat hij is weggelopen toen hij zijn bus zag passeren. Dan zou hij de mogelijkheid moeten aannemen dat Bernardine een sleutel van de voordeur te pakken heeft gekregen. Of - een nieuwe gedachte schoot door zijn hoofd - God nog aan toe, hij zou kunnen insinueren dat ik haar later heb binnengelaten. Dan zou hij - dan is het nog maar één stap naar de veronderstelling dat ik Bernardine heb geholpen met de diefstal. Weg met die gedachte, Hexspoor! Onzin! Dierse is er vast van overtuigd dat ik onschuldig ben. Bernardine. Ik moet die naam zien kwijt te raken. De hele tijd speelt die naam me door het hoofd en ik zal hem uitspreken op een ongelegen moment. Ik ken geen Bernardine Twenkel. Juffrouw Twenkel ken ik, ik weet niet eens dat ze zich Berry noemt.

Mevrouw Hallen wachtte op hem. Ze was op zijn kantoor in gesprek met Dierse, die haar aan hem voorstelde.

'Ah, is u de hospita van juffrouw Twenkel,' zei hij vriendelijk. 'Mijn naam is Gerard Hexspoor.'

'Wat is het toch een verschrikkelijke geschiedenis, meneer Hexspoor.'

'Ja, het is heel erg, mevrouw,' antwoordde hij met ernstige stem.

'En u zoudt er de dupe van geworden zijn, als u een minder sterk gestel had gehad, vertelde meneer Dierse mij zo juist.'

Hij haalde de schouders op: 'Ik weet het niet, mevrouw.'

'Mijn man vond dit briefje vanmorgen op haar kamer. Ze had het verstopt in een vaasje. Leest u dit eens. Vindt u het niet griezelig dramatisch?'

Hij nam het kleine blocnotevelletje van haar over en las:

'Jullie zult mij verachten en verfoeien, als jullie alles zult weten en begrijpen. Ik wilde weggaan zonder iets te verklaren, maar dat kon ik niet, ik moest dit briefje achterlaten. Jullie zijn de enigen, die goed voor mij zijn geweest. Ik hield wel van jullie, al heb ik dat nooit laten blijken. Daarom wil ik jullie zeggen dat hetgeen ik heb gedaan, het gevolg was van een spontane opwelling. Ik heb tevoren geen plan opgesteld, de gedachte aan diefstal is zelfs nooit bij me opgekomen.

Ik weet niet wat er in me omging, toen ik de juwelen zag. Ik geloof dat ik gek werd van verlangen om ze te bezitten. Ik denk dat ik gedreven werd door mijn verlangen, verlost te worden uit mijn armoede en ellende. Het is verschrikkelijk altijd te moeten leven in armoede, zorg en angst. En ik zag geen uitkomst, er was geen uitkomst te hopen. Tot mijn dood toe, of tot ze me buiten de deur zouden zetten, zou ik de slavijn blijven van de Bank, die mij te veel betaalde om van honger te sterven en te weinig om er van te kunnen leven.

Ik weet wat ik riskeer; als ze me te pakken krijgen ga ik voor jaren achter slot en grendel. Maar ik weet waar ik naar toe kan gaan, er is een goede kans dat ze me niet zullen grijpen.

Ik zal jullie nooit meer terugzien. Dat vind ik heel erg, want ik was erg aan jullie gehecht. Ik dank jullie voor je goede zorgen en voor je vriendschap.

Bernardine Twenkel.'

'Begrijpt u iets van dit briefje, heren?' vroeg mevrouw Hallen.

'Begrijpen?' zei Dierse. 'Ze zegt toch duidelijk wat ze bedoelt.'

'Dat vind ik ook,' zei Hexspoor.

'Mijn man en ik begrijpen er niets van. Er spreekt uit haar briefje een vriendschap en afhankelijkheid, waar wij nooit iets van gemerkt hebben. Integendeel, ze was altijd erg gereserveerd. Wij weten feitelijk niets af van haar omstandigheden. Wij wisten niet eens dat ze Bernardine heet. Berry noemde zij zichzelf, maar wij hebben haar nooit getutoyeerd.'

'Ze was hier precies eender,' zei Dierse. 'Wat weten wij van haar af? Niets of zo goed als niets. U wel, meneer Hexspoor?'

'Niets, meneer Dierse,' antwoordde Hexspoor. 'Een keer heeft ze zich laten ontvallen dat ze het erg moeilijk had in financieel opzicht. Ik vroeg haar naar bijzonderheden en toen ze me kon aantonen dat ze inderdaad niet kon rondkomen met haar salaris, heb ik gedaan kunnen krijgen dat haar salaris iets verhoogd werd. Ze was erg gesloten; ze had iets over zich dat gemeenzaamheid met anderen uitsloot. Ik bedoel dit: ik weet van alle mensen, die hier werken, wel een en ander over hun persoonlijke ambities en hun huiselijke omstandigheden. Ik informeer wel eens graag hoe het met deze of gene zijn vrouw en kinderen gaat, als daar een bijzondere

aanleiding voor is, en ook wel zonder dat. Maar het is nooit in me opgekomen juffrouw Twinkel te vragen naar haar ouders, broers of zusters, of wat dan ook. U wel, meneer Dierse?'

'U heeft haar goed gekarakteriseerd, meneer Hexspoor. Ze was hier een vreemde eend in de bijt en dat zou ze altijd gebleven zijn, al was ze hier oud en grijs geworden.'

En aldoor dacht Hexspoor: wat een vervelend gezwam, wat een lariepraat. Leugens, niets dan leugens. Jij kent ze door en door, je weet alles van haar af. Dat briefje is voor mij bestemd, mevrouw. Het is van geen belang of u het begrijpt of niet. Ik weet dat ze Bernardine heet.

Kom, laten wij van dat onderwerp afstappen; voor mij is het misschien belangrijk te weten wat er gisteravond in haar pension gebeurd is. Hij vroeg ernaar en kreeg een heel verhaal te horen.

'Gisteravond, heren, was ze veel later thuis dan gewoonlijk. Ze was erg nerveus en ze deed zó vreemd, dat we ongerust werden en haar vroegen of er iets ernstigs was gebeurd. Toen begon ze te schreien en ze vertelde wat haar hinderde. Haar zwager, die in Moergestel woont, had haar opgebeld en gezegd dat zijn vrouw plotseling ernstig ziek was geworden; ze moest onmiddellijk voor geruime tijd in een sanatorium worden opgenomen. Hij wist niet wat hij aan moest vangen met zijn kinderen. Toen had zij de directeur gevraagd of ze onmiddellijk haar ontslag kon krijgen, hetgeen werd goedgevonden. Ze stelde orde op haar zaken, wat enkele uren in beslag nam en kwam naar huis. Ze wilde dezelfde avond nog naar Moergestel gaan en ze vroeg ons of wij haar bezittingen wilden overnemen. Mijn man, die erg met haar te doen had, meende dat wij haar terwille moesten zijn. Samen hebben ze een lijst opgesteld van haar eigendommen. Het was niet veel: een paar fauteuiltjes, het bed was van haar, de gordijnen had ze zelf aangeschaft en er waren nog een paar kleinnigheden. In haar zomerhuisje stonden twee rieten stoelen en er waren nog een paar dingen. Ze wilde alleen haar kleren meenemen en enkele souvenirs waar ze erg aan gehecht was. Een klein hardfauteuiltje wilde ze ook behouden; dat zou ze laten ophalen door een vrachtrijder. Toen heeft mijn man een bod gedaan. Wij hebben samen nog een kop thee gedronken, waarbij ze een en ander over haar zuster en haar zwager vertelde; mijn man heeft haar geholpen de zware koffer op haar fiets te binden en toen is ze omstreeks elf uur weggereden.'

'Heeft ze u haar adres in Moergestel gegeven, mevrouw?' vroeg Dierse.

'Ja, meneer.'

'Maar u gelooft toch niet . . .'

'Het is mogelijk, meneer, dat haar zuster inderdaad in Moergestel woont. Wij geloven echter niet dat ze van plan was daar heen te gaan. Nee, ze heeft het ons zo voorgesteld, opdat wij geen argwaan zouden krijgen. Daarom heeft ze ook het hardfauteuiltje buiten de koop gelaten.'

'Het is geraffineerd verzonnen,' meende Dierse.

'U zei iets over een zomerhuisje, mevrouw?' vroeg Hexspoor.

'Ja, meneer.'

'Ik weet niet ...'

'Weet u niet dat ze een huisje had gehuurd op de Cromvoirtse hei?'

'Ik heb er haar nooit over horen spreken. U wel, meneer Dierse?'

'Nooit. Alweer een geheimzinnigheid meer,' lachte het paasei.

'Dan zal ik het u vertellen, heren. Het vorig jaar nodigde ze mij en mijn man uit een bezoek te brengen aan haar buitenverblijf. Wij zijn er een keer heen geweest en wij hebben ons afgevraagd wat haar heeft bezield, toen ze dat krot huurde. Want het was een krot en niet meer. Een heel klein vies huisje, dat al jaren leeg stond. Dat bovendien gemeden werd door de dorpelingen omdat het getekend was door het boze oog. Hoe dat precies in elkaar zit weet ik niet. Ik vond het een griezelig gedoe, maar zij was er heel gelukkig mee. Vrijwel alle zondagen bracht ze er door en ook door de week ging ze nogal eens een avond naar haar buitentje. Ze had een avontuurlijke aard en ze was voor geen hel of duivel bang.'

'Wat deed ze daar dan?' wilde Hexspoor weten.

'Tekenen en gedichten maken en luieren. Het was er akelig stil, maar de omstreken zijn wel mooi, tenminste als men houdt van zo'n ruig landschap.'

'Het is een zonderlinge geschiedenis, mevrouw,' glimlachte Hexspoor.

'Dat huisje was voor u en uw man waarschijnlijk een bron van veel vermaak.'

'In het begin hebben we haar er wel eens mee geplaagd. Later niet meer. Ze kon niet goed tegen plagen en het interesseerde ons niet voldoende om er over bezig te blijven. Op het laatst werd er nooit meer over gesproken. Mijn man zal er wel eens heengaan om zijn eigendommen te halen en dan is het voor ons afgelopen. Ik weet niet eens van wie het krot eigenlijk is.'

Toen kwam meneer de Graeff het kantoor binnen in gezelschap van een politie-inspecteur. Meneer de Graeff zag bleek van opgewondenheid. Hij liet zich voorstellen aan mevrouw Hallen en gaf daarna ook Hexspoor en Dierse een hand. Daarna stelde hij inspecteur Imminga voor.

Deze zei: 'Ik heb u nodig, mevrouw Hallen. Als u zo goed wilt zijn over een uur aan het hoofdbureau te komen, dan ben ik daar weer.'

Toen ze vertrokken was, zei hij: 'De heren willen wel zo goed zijn hier te blijven. Is daar de brandkast?' Hij liep naar de geopende muurkast. 'Is iedereen er af gebleven met zijn handen?'

'Ik ben pas hier,' zei Hexspoor. 'Ik ben er niet aan geweest.'

'Ik was hier vanmorgen al vroeg,' zei Dierse. 'U kunt er zeker van zijn dat niemand de brandkast heeft aangeraakt.'

'Goed, ik zal u aanstonds roepen.' Met meneer de Graeff ging hij naar het directiekantoor, waar Sluiter al op hen wachtte.

'Weet u hoe het met juffrouw Twenkel gesteld is?' riep Dierse hem achterna.

'Nog steeds buiten kennis,' antwoordde inspecteur Imminga kortaf.

'Ik zou graag van u weten, meneer de Graeff,' vroeg de inspecteur toen ze op het directiekantoor waren, 'hoe u denkt over Hexspoor. Is hij volkomen betrouwbaar?'

'Ja, volkomen, inspecteur. Maar ik zou graag zo gauw mogelijk weten wat er aan de hand is.'

'Sluiter zal u de geschiedenis vertellen, meneer de Graeff.' Op een uitnodigend handgebaar van de inspecteur, vertelde de rechercheur wat er die nacht was voorgevallen.

'Wij zullen meneer Dierse hier laten komen,' zei de inspecteur, toen Sluiter klaar was met zijn relaas.

Dierse gaf met veel fraaie woorden een eensluitend verslag.

'U meent dus dat de verdachte in het korte moment toen u naar de bus liep, de pal van het nachtslot heeft vastgezet, zodat, toen zij de deur achter zich dichttrok, deze niet op slot was.'

'Juist, inspecteur.'

'Heeft u gehoord dat zij de deur dichttrok?'

'Ja, dat heb ik gehoord. De bushalte is dichtbij.'

'Acht u het niet waarschijnlijk dat Hexspoor haar heeft binnengelaten?'

'Nee, dat is niet waarschijnlijk. Het kantoor van meneer Hexspoor ligt in de achterbouw en hij is nogal doof. Het is niet waarschijnlijk dat hij de bel gehoord zou hebben.'

'Heeft u nog iets bijzonders opgemerkt, toen u vannacht in de Bank was?'

'Nee . . .' weifelde Dierse. 'Dat wil zeggen, het is zo: toen wij mijn collega hadden opgehaald, viel het mij onderweg in, dat hij het boek, waar hij in had zitten werken, op zijn bureau had laten liggen.'

'Had hij het moeten opbergen?'

'Dat doet hij altijd. Dat zijn boeken waar niet iedereen zijn neus in mag steken, daarom worden ze iedere avond opgeborgen in de brandkast.'

'Ik geloof dat de roof niet gepleegd had kunnen worden als u zelf de voordeur had gesloten, meneer Dierse,' zei de directeur stroef.

'Ja, meneer de Graeff,' erkende Dierse. 'Ik ben onattent geweest. Ik heb slechts het excuus dat het erg laat geworden was, mijn fiets stond bij de baronesse von Helftinglage en het regende nogal.'

'Wij zullen Hexspoor hier laten komen,' zei de inspecteur.

Hexspoor sidderde over heel zijn lichaam, toen hij Dierse passeerde op de drempel. Meer dan een half uur had hij moeten wachten op zijn kantoor met geen ander gezelschap dan zijn sombere gedachten. Het spel wordt nu verder gespeeld op hoger niveau, dacht hij, toen de inspecteur hem tegenover zich liet plaatsnemen. Dit is een gevaarlijker man dan dat dom-slimme rechercheurtje, meende hij toen de donkere ogen van de inspecteur in de zijne keken.

'Is u erg doof?' vroeg de inspecteur.

'Als u duidelijk spreekt en niet te vlug, zal ik u wel kunnen verstaan,' antwoordde hij.

'Hooft u geluiden op afstand?'

'Soms wel, soms niet, inspecteur. Als ik op mijn werk geconcentreerd ben, merk ik weinig op. Als ik echter met aandacht luister, hoor ik het wel.'

'Kunt u op uw kantoor de elektrische bel van de buitendeur horen?'

'Ik weet het niet, ik let er nooit op.'

'Wij kunnen het onderzoeken. Bel jij eens, Sluiter.'

Het geluid drong wel door tot het directiekantoor, echter zo zwak, dat ook de anderen, die scherp luisterden, het nauwelijks hoorden.

'In de avondstille zal het duidelijker zijn, maar ik geloof niet dat hij het horen zal,' meende meneer de Graeff.

De inspecteur gaf geen antwoord. Hij zei: 'Vertelt u eens precies wat er gisteravond en vannacht gebeurd is.'

Hexspoor die iets rustiger was geworden, gaf een bondig relaas van zijn ondervindingen, vanaf het moment toen hij werd opgebeld door de baronesse von Helftinglage. Een dorre opsomming van feiten, zelfs toen hij sprak over juffrouw Twenkel bleef zijn stem zonder klank.

'Mag ik het boek eens zien waar u gisteravond in heeft zitten werken?' vroeg inspecteur Imminga.

'Het ligt in de brandkast, meneer.'

'Ga jij even mee, Sluiter,' beval de inspecteur. 'Ach, ik geloof ook niet dat het nodig is,' trok hij de opdracht in. 'U kunt het zelf wel halen, meneer Hexspoor.'

Even later toonde hij het boek: 'Ziet u, ik heb er maar even in gewerkt.'

'De inktvlekken zijn veroorzaakt door speeksel, dat u wegveegde met uw zakdoek? Heeft u die zakdoek bij u?'

'Nee, ik heb hem thuis uit mijn zak gelegd. Ik heb u verteld dat ik hem had uitgewassen onder de kraan in het keukentje.'

'Ja, dat is zo. Nou, meneer Hexspoor, ik geloof dat u wel gaan kunt. Als ik u nodig heb, bel ik u op.'

'Ik ben tot uw dienst,' antwoordde de procuratiehouder beleefd.

Hij verliet het kantoor, ten zeerste verbaasd. Hij had gevreesd een scherp verhoor te moeten ondergaan. Toch geloofde hij niet dat de zaak wat hem betrof van de baan was. Dat kon bijna niet, het was niet aan te nemen dat de inspecteur tevreden zou zijn met zijn verklaringen. Nee, voor Dierse, die veel langer op het directiekantoor was geweest, was de zaak uit, maar niet voor hem. Terug op zijn kantoor ging hij zijn verklaringen nog eens nauwkeurig na. Hij had geen fouten gemaakt, meende hij. Het was heel goed geweest, dat hij zelf had verteld, dat hij het boek niet had weggelegd. Dierse had er over gesproken, dat had hij gezien aan de reactie van meneer de Graeff.

Alleen het geval met de verwarmingsplaat en de kwestie van de uitge-

wassen kopjes, had hij voor zich gehouden. Met grote moeite; wat is het moeilijk iets te verzwijgen, dat vooraan in je hoofd zit en vooraan op je tong ligt. Alle mensen, waarom bleef hij daarover zeuren, hij had de zaak toch doorgeredeneerd met zichzelf. Die kopjes had niemand gezien; Dierse was op zijn kantoor gebleven toen Bernardine ze naar het keukentje had gebracht. Met de verwarmingsplaat was het anders gesteld. Dierse had hem gevraagd of hij de hele koffiepote 's avonds leegdrank. Als Dierse het geval in de geest nog eens naging, moest hij ontdekken dat de verwarmingsplaat was uitgeschakeld toen hij 's nachts op de Bank kwam.

Er zijn dus twee mogelijkheden: ofwel Bernardine heeft de stekker uit het contact getrokken, hetgeen voor mij betekent dat ik er geen acht op geslagen heb, ofwel ik heb het zelf gedaan, maar dan moet ik het gedaan hebben in het begin van de avond. Na vier uur branden moet dat ding gloeiend rood staan, de koffie moet uit de koffiepote gekookt hebben. Nee, dat kan niet, dat zou ik hebben moeten opmerken toen ik wakker werd. Het is dus zo dat ik in het begin van de avond, toen ik zo slaperig werd en me niet prettig voelde, de stekker heb uitgetrokken. Ik had geen trek meer in koffie, dat is het meest aannemelijke argument. Het is jammer dat ik dat niet eerder heb bedacht, dan had ik het kunnen vertellen. Misschien is het beter het nu nóg te zeggen, want het komt ter sprake. Vandaag of morgen of later, maar het komt te pas.

Toen even later inspecteur Imminga met meneer de Graeff zijn kantoor binnenkwam om de brandkast na te zien, stond hij er bij. Laat ik het nu vertellen, dacht hij. De woorden brandden hem op de tong en toch sprak hij ze niet uit. Nee, ik doe het niet, besliste hij dan. Het is aannemelijk dat ik zo'n kleinigheid over het hoofd heb gezien.

'Ik zal een deskundige opdracht geven de brandkast te onderzoeken, ofschoon ik er geen heil van verwacht,' zei de inspecteur. 'Het is wel zeker dat we vingerafdrukken van de verdachte zullen vinden, maar wat baat ons dat. Het is beter dat ze bijkomt, om ons te vertellen hoe ze de diefstal heeft gepleegd. Het staat voor mij vast dat de verdachte de sleutel van meneer Hexspoor heeft gerold om de juwelen te roven.'

Na de middag werd Karel, de bankknecht, ontboden door inspecteur Imminga, een poos later kwam een telefoontje dat Greet, de werkster, op het hoofdbureau moest komen, de derde was de kassier, de vierde Dierse, die ze meer dan een uur aan de praat hielden.

De vijfde ben ik, dacht Hexspoor en zo was het ook: Dierse was nog in verhoor, toen hij zich meldde op het hoofdbureau. Hij was weer even vreesachtig als die morgen, toen hij op het directiekantoor moest komen. Geen steek had hij uitgevoerd die dag, onophoudelijk ging er een stroom van gedachten door zijn hoofd. Telkens opnieuw vertelde hij zichzelf het relaas. Soms kwam er een verhelderende gedachte in zijn hoofd. Zo bepeinsde hij dat het goed was, dat mevrouw Hallen die morgen op de Bank was geweest. Hij wist nu wat Bernardine had uitgevoerd, nadat ze

de juwelen had gestolen, hij wist dat ze zoiets als een zomerhuisje had gehuurd op de Cromvoirtse heide en dat ze een briefje had achtergelaten dat ze tekende als Bernardine Twenkel. Dat vooral was belangrijk voor hem, het gevaar zich met haar naam te verspreken was daarmee van de baan. Zijn er nog meer dingen, die ik niet kan weten? Massa's misschien, maar ik weet niet wat ze me zullen vragen.

Toen stond hij tegenover inspecteur Imminga, die hem verzocht te gaan zitten. De man was vriendelijk, erg vriendelijk zelfs. Toch was er in zijn vriendelijkheid iets dat onprettig aandeed. Hexspoor voelde zich niet op zijn gemak. Hij moest het geval opnieuw vertellen. Goed, dacht Hexspoor, dat doe ik het liefst, als ik mijn eigen stem hoor kom ik tot rust. Hij vertelde het geval met bijna dezelfde woorden als die morgen. Weer zat hem het geval met de verwarmingsplaat dwars, doch ook deze keer kon hij er niet toe komen er over te spreken.

'Goed,' zei de inspecteur, toen hij was uitgesproken. 'En hoe is het nu met u? Voelt u zich nog ziek? Heeft u vandaag nog neiging gevoeld om over te geven?'

'Nee, inspecteur, ik heb normaal gegeten en niets gemerkt. Ik voel me nog wel een beetje slap, maar ik geloof dat dat komt door de spanning en omdat ik niet veel geslapen heb.'

'Daar is u morgen wel overheen,' lachte de inspecteur. 'Nu zou ik graag iets willen weten over juffrouw Twenkel.'

Nu komt het, dacht Hexspoor, die voelde dat hij begon te gloeien van spanning. Toch was hij niet bevreesd. Er kwam actie en dat beviel hem.

'Wat wilt u van juffrouw Twenkel weten?' vroeg hij.

'Vertel alles wat u van haar weet. Hoe lang is ze bij u op de Bank? Wat deed ze daar voor werk? Waar is ze geweest voor ze bij u kwam? Enzo-voort, enzovoort.'

Hexspoor haalde de schouders op: 'Ik weet bijna niets af van juffrouw Twenkel, inspecteur. Ze is een paar jaar geleden door meneer de Graeff geëngageerd, op verzoek van meneer Wenink-Drigge, de President-Commissaris. Ze was typiste; correspondentie noemde zij zichzelf in het begin. Dat was grootspraak, als typiste was ze maar heel matig. Later, toen ze wat meer routine kreeg, werd het iets beter. Daarnaast had ze de zorg voor het keukentje, dat kon ze beter. Ook bezoekers, die zaken hadden te bespreken met de directeur, met meneer Dierse of met mij, werden door haar ontvangen en in de wachtkamer geleid. Waar ze is geweest voor ze bij ons kwam, weet ik niet. Van haar privé-leven is mij niets bekend en ik weet niets af van haar familie.'

'U weet toch wel dat er onder het personeel over haar gesproken werd in verband met haar verleden.'

'Inderdaad, inspecteur, dat is mij bekend.'

'Wat werd er over haar verteld?'

'Zij zou een gescheiden vrouw zijn, zij zou van haar man zijn weggelopen.'

Misschien nog meer geroddel, dat weet ik niet. Toen men mij die dingen vertelde, heb ik te kennen gegeven dat ik daar niet naar wilde luisteren. Daarna is het ook niet meer gebeurd!

'Wie vertelde u dat?'

'Meneer de inspecteur, op die vraag wens ik niet te antwoorden. Ik houd niet van geroddel en ik doe er beslist niet aan mee. Als u bijzonderheden wilt weten over het vroegere leven van juffrouw Twenkel, zult u de mid-delen wel kennen om daar achter te komen.'

'Zo, meent u dat, meneer Hexspoor,' zei de inspecteur ironisch.

De eerste schaduw komt over zijn vriendelijk gezicht, dacht Hexspoor.

'Ik geloof dat u goed met haar op kon schieten,' zei Imminga koel.

De vinnige woorden: waarop steunt dat geloof? lagen voor in zijn mond, maar hij kon ze inslikken. Nee, Hexspoor, niet agressief worden, niet aan-vallen.

'Ja, ik mocht haar wel,' antwoordde hij rustig. 'Ze was voor mij altijd be-leefd en gediensig. Niet overdreven, maar erg prettig.'

'Uit sommige verklaringen is mij gebleken, dat u zich nogal voor haar heeft uitgesloofd.'

'Uitgesloofd is niet de goede uitdrukking, inspecteur. Ze heeft zich eens beklaagd dat ze moeilijk rond kon komen met haar geld. Ik heb haar klacht doorgegeven aan meneer de Graeff, die haar salaris iets heeft ver-hoogd. Later heeft hij dat nog eens gedaan.'

'Verdiende zij inderdaad zo weinig?'

'Ja, haar salaris was heel matig. Meneer de Graeff kon haar niet goed waarderen, omdat ze nogal eens wat verprutste. Later is dat wel iets beter geworden.'

'Ik geloof dat zijn aanvankelijke mening juist was,' grijnslachte de in-specteur.

'De diefstal is een andere kwestie, inspecteur. U heeft mij gevraagd wat ik voor haar heb gedaan in de afgelopen maanden en dat heb ik u gezegd. Het is nog niet zo lang geleden dat meneer de Graeff mij heeft gezegd, dat hij beter over haar tevreden was.'

'Ja, dat weet ik,' antwoordde Imminga. 'Is u wel eens bij juffrouw Twenkel op bezoek geweest, meneer Hexspoor?'

'Nooit, inspecteur. Dat wil zeggen, ik heb haar een keer thuisgebracht op mijn motor, toen we met een klein gezelschap naar een concert in het Ca-sino waren geweest. De dynamo van haar fiets was defect geraakt en het vroom hard. Ik vond het geen doen haar die lange weg te laten lopen.'

'Die dienst heeft u haar later nog eens bewezen.'

'Dat is niet waar, inspecteur.'

'Het is volstrekt zeker. Mevrouw Hallen heeft het ten stelligste verklaard.'

'Mevrouw Hallen vergist zich. Een keer is het gebeurd. Ik heb haar aan de deur afgezet en ben aanstonds teruggereden.'

'Meneer Hexspoor, ik raad u aan de waarheid te zeggen.'

'Meneer de inspecteur, ik heb u nu gezegd dat ik juffrouw Twenkel één keer heb thuisgebracht. Ik kan dat niet tot in het oneindige blijven herhalen.'

'Zo, kunt u dat niet, wij zullen er acte van nemen. Nog iets anders: het is mij bekend dat u en juffrouw Twenkel elkaar erg graag mochten. Ik kan moeilijk geloven, dat u niet meer bijzonderheden van haar weet.'

'Ik herhaal, dat ik geen andere inlichtingen kan geven dan ik heb gedaan, inspecteur.'

Imminga stond op en reikte Hexspoor de hand: 'Dan zullen wij het hierbij laten,' zei hij vriendelijk. 'Als ik u nog nodig heb laat ik het u wel weten.'

Hexspoor rilde toen hij buiten kwam. De koude motregen striemde hem in het gezicht. Hij voelde zich onbehaaglijk, niet gerust. De inspecteur had het hem niet moeilijk gemaakt, maar het was toch duidelijk, dat hij bepaalde verdenkingen koesterde.

Hij ging de kathedraal binnen. Door de grote, duistere kerk liep hij naar de Sacramentskapel, waar hij ging zitten. Heel alleen was hij daar, het was er doodstil en donker. Sidderend over heel zijn wezen bad hij, zijn ziel bad; toen nam zijn geest het over en hij kreeg er orde in. God, U moet mij helpen. Ik voel dat ik steeds moedelozer word; ik houd het niet uit als die man weer begint mij te ondervragen. En dat doet hij, ik voel dat alles, wat ik tot nu toe doorstaan heb, nog maar een kleinigheid is, vergeleken bij hetgeen er nog komen zal. U moet mij helpen, ik vraag U heel dringend mij bij te staan. Voor Carola en de kinderen, voor mijn ouders en voor mijzelf. Niemand kan bewijzen dat ik ook maar in het minst schuldig ben aan de diefstal. Ik ben niet schuldig en dat weet U. Maar het is verschrikkelijk als Willem en Jan en de meisjes zullen weten dat hun vader een stiekeme smeerlap is, een leugenaar, een schijnheilige lafaard.

Een lafaard, dat is het laatste wat ik zou willen zijn, de lafaards heb ik altijd verfoeid en veracht. En nu ben ik zelf een lafaard. Ik ben laf geweest tegenover mijn vrouw, en ik ben ook laf geweest tegenover Bernardine. Maar vooral ben ik laf geweest tegenover U. Ik wist dat ik zwaar zondigde tegen Uw geboden en toch bleef ik er mee doorgaan. Ik heb mijzelf wijs-gemaakt dat ik niet anders meer kon, ik heb mijzelf voorgepraat dat U, die mijn omstandigheden kent, mij mijn zonden niet ernstig zoudt aanrekenen. Ik volgde het instinct van het dier, dat in mij huist en vond daar behagen in. Niemand wist dat: stiekem, uiterst geraffineerd ben ik te werk gegaan. U alleen wist het en U hebt mij niet vermorzeld.

Ik vraag U toch mij te helpen. Ik wil voor mijn kinderen nog proberen te redden wat er te redden valt.

Toen zag hij plotseling in de stroom fantasiebeelden, die onophoudelijk aan zijn geest voorbijging, de lachende kop van Quester. Advocaat Quester, de lelijkste man van heel de stad, die in enkele jaren zich de faam verworven had de slimste advocaat te zijn.

Impulsief sprong hij op van zijn stoel. Zozeer werd hij gegrepen door de gedachte, die opwelde, dat hij vergat God te groeten toen hij de Sacramentskapel verliet.

Even later zat hij tegenover meester Quester in de sober gemeubileerde werkkamer van de advocaat. Een jonge man nog, met een breed geligbleek gezicht, vol groeven en puistjes. De spichtige lichtgele haren hingen over zijn voorhoofd en hij was slordig gekleed. De grijze ogen echter, achter de dikke brillenglazen, keken fel en gretig. Nooit waren zij in rust, de hele man was één bonk dynamisch leven.

'Meneer Hexspoor, ik geloof dat ik weet waar u voor komt,' lachte hij.

'Heeft u gehoord . . .?'

'Natuurlijk heb ik ervan gehoord. Sensationeel nieuws voor onze goede eerbiedwaardige stad. Juwelenroof door een beeldschone, dweepzieke jongedame, die met een minimum aan moeite haar goedgelovige chef voor enkele uren buiten gevecht stelt. Hebben ze uw maag leeggepompt?'

'Wat belooft u?' vroeg Hexspoor, die ver voorovergebogen zijn uiterste best had gedaan om iets van het geratel te verstaan.

'Prachtig,' lachte de advocaat. 'Ik zal herhalen wat ik gezegd heb.' Hij deed het langzaam en duidelijk, zodat Hexspoor nu ieder woord verstond.

'Nee, ze hebben mijn maag niet leeggepompt. Er viel niet veel meer te pompen.'

'Prachtig, dat is een goed teken. Als u zwaar verdacht werd, hadden ze dat zeker wel gedaan. U heeft een goed wapen,' wees hij naar het gehoorapparaat. 'U verstond inderdaad niet wat ik brabbelde. U kunt ook veinzen niet te verstaan, als ze u vragen stellen waar u even over na wilt denken. Wie heeft de boel in handen?'

'Inspecteur Imminga.'

'Dacht ik wel, juist iets voor Imminga. Pas op voor die man. Hij is slim als een satan en wijs als Salomon. Hij kan alles, behalve onbewijsbare dingen bewijzen.

U wordt dus verdacht. Waarvan?'

'Dat weet ik zelf niet goed.'

'Prachtig, dat is een goed teken. Stel dit met mij vast: Imminga weet niets; als hij iets wist, zat u nu in de cel en niet hier. Vertel nu het geval uitvoerig met zo weinig mogelijk woorden. Alleen feiten, geen franje. Eerst nog deze opmerking; ik neem aan dat u volmaakt onschuldig bent. Als dat niet het geval is, vertel mij dan niet wat u hebt uitgespookt. Doe alsof ik Imminga ben. Als u niet genoeg vertelt zal ik vragen stellen.'

Hexspoor hield zich aan die raad.

'Prachtig,' zei de advocaat, toen Hexspoor uitgesproken was, 'het hele geval is mij volkomen duidelijk. We kunnen aannemen dat juffrouw Twenkel de diefstal heeft gepleegd; het staat wel vast dat ze u vergiftigd heeft, en het is ook duidelijk dat Imminga ten opzichte van u een bepaalde veronderstelling maakt, waarover hij zich niet duidelijk heeft uitgespro-

ken. Hij wacht nu op juffrouw Twenkel. Komt ze bij kennis, dan zal het hem niet moeilijk vallen de juiste toedracht te achterhalen. Blijft ze in de coma, dan wordt u waarschijnlijk deugdelijk onder handen genomen. Dat moeten we afwachten. Laten we afspreken, dat u mij op de hoogte houdt van hetgeen er verder gebeurt. Komt het tot een arrestatie, dan kunt u mij nemen, als uw verdediger.'

Hexspoor was ontzaglijk opgelucht toen hij weer buiten stond. Geen enkele onprettige vraag had Quester gesteld, met geen woord of gebaar had hij te kennen gegeven, dat hij de veronderstellingen van Imminga, welke deze ook waren, tot de zijne had gemaakt.

Hij liep naar de Bank met haastige passen. Meneer de Graeff had al verscheidene keren naar hem gevraagd, zei Dierse, daarom ging hij naar het directiekantoor, om verslag uit te brengen van zijn onderhoud met inspecteur Imminga. Meneer de Graeff luisterde met somber gezicht, de man was blijkbaar erg geschokt door de gebeurtenissen, die waren voorgevallen tijdens zijn afwezigheid.

'Heeft u nog iets gehoord over juffrouw Twenkel?' vroeg Hexspoor.

'Vanmiddag heb ik opgebeld, de toestand is onveranderd,' antwoordde de Graeff met zachte, ernstige stem. Hij wachtte even en zei dan: 'Ik moet je iets in diep vertrouwen vertellen, Hexspoor. Ik mag het je niet zeggen, maar ik doe het terwille van jou en je gezin.'

Hexspoor schrok hevig van de ernstige toon, hij boog zich voorover om de zachtjes uitgesproken woorden te verstaan:

'Inspecteur Imminga heeft een brief ontvangen, waarin wordt gesuggered dat jij en juffrouw Twenkel elkaar . . . eh . . . erg genegen waart.'

'Van wie . . .?'

'Anoniem.'

'Heeft u die brief gelezen, meneer de Graeff?'

'Ja, Hexspoor. Een stuntelige brief, vermoedelijk geschreven door een weinig ontwikkelde vrouw.'

Greet! De naam plofte in zijn geest. Bijna had hij hem uitgesproken.

'Wat stond er in die brief, meneer de Graeff?'

'Vaagheden, insinuaties. Geen concrete feiten, Hexspoor.'

Even was het doodstil in het directiekantoor, toen vroeg meneer de Graeff met angstige stem:

'Het is toch niet waar, Hexspoor . . .?'

'Nee, meneer, het is niet waar,' kwam het vlotte antwoord. En met meer bewogenheid: 'Vuige laster is het! Er heeft tussen juffrouw Twenkel en mij nooit iets anders bestaan dan een normale goede verstandhouding.'

'Goddank,' zei de directeur met een diepe zucht.

Even later reed Hexspoor met grote vaart naar de Hallens in Vught. Hij zei: 'Mevrouw Hallen, ik wilde u iets vragen dat voor mij van groot belang is.'

'Komt u binnen, meneer Hexspoor.' Ze wees hem plaats te nemen en ging tegenover hem zitten.

Toen vroeg hij of zij tegenover inspecteur Imminga had verklaard, dat hij juffrouw Twenkel tweemaal had opgezocht in haar pensioen.

'Dat is niet waar, mevrouw,' zei hij op opgewonden toon. 'Ik heb haar ook niet één keer een bezoek gebracht. Ik heb haar alleen een keer thuisgebracht op mijn motor. Daar had ik goede reden voor.'

Mevrouw Hallen kleurde van boosheid. 'De inspecteur liegt,' zei ze vinnig. 'Ik heb verklaard dat mijn man en ik de sporen van motorbanden hebben opgemerkt voor ons huis. Ik heb daaraan toegevoegd, dat ik meende dat de motorrijder, of een ander, nog een keer is teruggeweest. Ik meende een nieuwe afdruk te hebben gezien, hetgeen mijn man bestreden heeft. Ik heb niet gezegd, dat u bij ons aan huis bent geweest, daar weet ik niets van. Ik heb met juffrouw Twenkel niet gesproken over die motorrijder. Ik zal de inspecteur opbellen om te zeggen, dat ik die verklaring terugneem. In geen geval zou ik voor de rechtbank onder ede willen getuigen, dat ik tweemaal sporen heb gezien. Dat weet ik niet zeker, daarvoor heb ik indertijd niet voldoende aandacht aan het geval besteed.'

Imminga liegt nog beter dan Quester, grijnslachte Hexspoor, toen hij terugreed, misschien zelfs nog beter dan ik. Ik bel hem morgenvroeg op om hem te zeggen dat hij gelogen heeft.

9

Vier dagen later, in de loop van de voormiddag, vroeg meneer de Graeff zijn beide procuratiehouders hem te vergezellen naar Udenhout. De berichten waren steeds hetzelfde geweest; geen verandering in de toestand. De laatste keer met de toevoeging dat de polsslslag zwakker werd en dat het einde spoedig te verwachten was.

'Misschien komt ze vlak voor haar dood bij kennis. Dat gebeurt vaker,' zei de directeur.

'Moet inspecteur Imminga weten dat wij er heengaan?' vroeg Dierse.

'Waarom? De inspecteur heeft mij geen beperkingen opgelegd. Aan jullie wel?'

Nee, Hexspoor en Dierse konden gaan en staan waar ze wilden.

Er waren enkele dingen gebeurd in de afgelopen dagen. Hexspoor had de inspecteur opgebeld om hem te zeggen, dat mevrouw Hallen niet verklaard had dat hij tweemaal bij juffrouw Twenkel was geweest. Hij hoorde de ander lachen door de telefoon: 'Heeft ze dat niet gezegd? Dan zal ik me vergist hebben.'

'U heeft er bij mij op aangedrongen de waarheid te zeggen. Mag ik u verzoeken ook niet te liegen,' zei Hexspoor nogal vinnig.

De inspecteur lachte nog harder. Zijn stem klonk bepaald sympathiek-ver-

trouwelijk: 'U heeft gelijk, liegen is altijd een lelijk ding. U moet het maar niet te ernstig opnemen. Ik geloof trouwens, dat ik u niet meer nodig zal hebben. Mij dunkt dat de zaak duidelijk is; ik geloof niet dat wij bij het verdere onderzoek nog op verrassingen zullen stuiten. Als er iets bijzonders is, houd ik u er van op de hoogte.'

Dat was een handige zet en als Hexspoor niet zo'n uitgekookte nuchterling was geweest, was hij misschien anders gaan denken over inspecteur Imminga dan hij nu deed. Toch had de verklaring van de inspecteur invloed; zij temperde zijn onrust. Nog geruster werd hij toen de juwelen ter bewaring aan de Bank werden toevertrouwd.

Meneer de Graeff liet ze opbergen, de safe-sleutel overhandigde hij aan inspecteur Imminga. Hij berichtte een en ander aan de baronesse von Helftinglage in haar vakantieoord.

Nu reden ze naar Udenhout. Weer passeerden zij op de grote weg het bos, waarachter de heide begon waar Bernardine hun schuilhuisje had ingericht. Ook deze keer beving Hexspoor weer die eigenaardige ontroering, ofschoon hij nu veel geruster was dan de eerste keer. Vier dagen waren voorbijgegaan en er was hem en Dierse niets meer gevraagd. De spanning was aanmerkelijk verminderd; er werd op de Bank niet veel meer over de diefstal gesproken. Het enige wat de mensen daar nog voortdurend bezighield, was de toestand van Berry Twenkel; de aandacht was misschien meer gespannen op de feiten, die zij zou openbaren, dan op haar persoon.

Hoe dikwijls waren zij samen geweest in dat sombere huisje met zijn knus gezellig interieur? Hoe vaak hadden zij gewandeld in de late avonduren over de stille heide en door het donkere bos? Het was merkwaardig dat hij iedere keer met onrust de weg erheen maakte en als hij dan met Bernardine samen was, verdween zijn angstige nervositeit op slag. Hoe dikwijls had hij niet gezegd dat het zo onmogelijk door kon blijven gaan. Het moest wel zo zijn, meende hij, dat op een kwade dag deze of gene hun geheim zou ontdekken.

'Dat is inderdaad mogelijk, Gerard,' antwoordde ze dan, 'ofschoon de kans daarop heel gering is. Ik geloof dat het mogelijk is, vooropgesteld dat we steeds waakzaam zijn en niets riskeren, dat wij jarenlang kunnen blijven doorgaan, zonder dat het zal worden opgemerkt.'

Een zeldzame keer zagen zij een man lopen. Een eenzame excentrieke wandelaar of een stroper? Ze wisten het niet; ze gingen de man uit de weg en gaven hem geen kans hen te naderen. Eén keer was het gebeurd, dat zij een man zagen, uit wiens gedrag zij meenden op te maken, dat hij hen had opgemerkt en hen nu tersluiks bespiedde. Een lange omweg hadden zij gemaakt en Bernardine was alleen naar hun huisje teruggekeerd om zijn fiets te halen. Nooit had hij iemand een toespeling horen maken, waaruit viel af te leiden dat er lieden waren, die iets wisten of vermoedden.

Toch schulde in de onzekerheid een groot deel van zijn vrees. Voor zijn

gevoel had Greet de anonieme brief geschreven. Het was hem heel wat waard geweest als hij die brief had mogen lezen. Dat kon niet, hij mocht er niet op zinspelen dat hij wist, dat de inspecteur een brief had ontvangen; zelfs niet zeggen dat hij dat vermoedde.

Ze werden aanstonds toegelaten in het ziekenhuis: 'Het kan niet lang meer duren,' zei de zuster, die hen naar het ziekenzaaltje bracht.

Zij lag nog precies in dezelfde houding, als toen Hexspoor en Dierse haar de eerste keer hadden gezien. Haar gelaatskleur was bleker geworden en zij bloedde niet meer uit haar mond.

Meneer de Graeff kreeg het even te kwaad. Hij rilde alsof hij koorts had en beet op z'n lippen om zijn ontroering meester te worden.

'U heeft natuurlijk alles geprobeerd wat mogelijk is, dokter?' vroeg hij.

'Ik heb niets kunnen doen dan wachten,' antwoordde de dokter op zachte onbewogen toon.

'Zou zij lijden?' vroeg meneer de Graeff.

'Neen, volstrekt niet.'

Meneer de Graeff vouwde de handen, hij bad met gesloten ogen. Ook Hexspoor poogde te bidden, maar dat lukte niet zo makkelijk. Hij zag haar in de geest in haar verschillende reacties en dan zag hij haar zoals zij was in de allerintiemste momenten. Dat pakte hem zo hevig, dat zijn mond ervan samentrok. Toen kon hij bidden, althans gedachten stamelen: God help haar, laat haar niet doodgaan. Zij zal niets zeggen als ze bij kennis komt.

Vervloekte lafaard! Houd er mee op God te beledigen met je vrome frasen. Je meent niet wat je zegt. Je hoopt dat ze dood zal gaan! Ach nee, dat is niet waar, dat is volstrekt niet waar. Ik weet niet meer wat ik zeg. Heel mijn wezen is gespannen op zelfbehoud, dat geef ik toe, maar toch zeg ik U dat ik haar dood niet begeer. Ik moet het anders uitdrukken, duidelijker formuleren. Ik zeg U dan, en dit is een uiting van hetgeen ik precies bedoel volgens mijn verstand en geweten, dat ik hoop dat zij zal blijven leven, en als zij zal spreken, zal ik de gevolgen aanvaarden, hoe die ook mogen zijn. En geef mij nu de kracht en de moed om rustig en met volstrekt geloof in U voor haar te bidden. De dokter boog zich over haar heen en hield haar pols langdurig vast. Nog dieper boog hij zich en luisterde met de stethoscoop naar haar hartslag. Hij richtte zich op, met een gewoontegebaar sloeg hij het laken terug en zei op zachte toon:

'Het is voorbij. Zij is overleden.'

Een ogenblik was het doodstil. De heren zagen elkaar min of meer verbijsterd aan; dit onverwacht einde was toch nog een volkomen verrassing. Meneer de Graeff deed een stap naar haar toe en legde zijn hand op haar voorhoofd, hij mompelde onverstaanbare woorden. Dierse wendde zich af en liep de gang op. Hexspoor voelde zich slap en duizelig worden, hij moest zich aan het voeteneinde van het ledikant vastgrijpen. Toen kon hij schreien zonder tranen, met korte droge snikken. Een sterke

ontroering overmeesterde hem bijna. Hij noemde haar bij de naam, zoals hij haar altijd aansprak. In gedachten of zo zachtjes, dat geen ander het hoorde, dat wist hij niet op dat moment. Het zou wel in gedachten geweest zijn, want niemand zei hem later dat hij haar Bernardine had genoemd. Hij kreeg zijn zelfcontrole terug, toen hij de dokter hoorde zeggen, dat de zuster de politie moest waarschuwen. De dokter vroeg een handdoek, die hij om haar gezicht bond en hij drukte haar oogleden toe. Toen zag hij dat ze dood was.

Hexspoor ging de gang op naar Dierse. Nog één keer keek hij om eer hij het ziekenzaaltje verliet. Meneer de Graeff zat op zijn knieën bij het bed. Met wijddopen ogen keek hij naar het dode meisje; Hexspoor hoorde de donkere stem van een diepvroom man: . . . 'vergeef ons onze schuld, zoals ook wij aan anderen hun schuld vergeven . . .'

'Dat had ik niet verwacht,' zei Hexspoor tegen Dierse. 'Toen het zo lang duurde, dacht ik dat ze het nog wel halen zou.'

'Misschien is het voor haar zo beter,' zei Dierse. 'Ze was toch de kast ingedraaid.'

Om twee uur 's middags kwam een agent van politie Hexspoor halen in een luxe dienstauto. De rechercheur Sluiter, die was meegekomen, bleef achter op de Bank. Sluiter vroeg naar meneer de Graeff en toen hem gezegd werd dat de directeur er nog niet was, vroeg hij naar Dierse. Angstig en nieuwsgierig ging Hexspoor zijn handen wassen om tijd te winnen; toen hij terugkeerde zag hij dat Dierse en Sluiter zijn kantoor binnengingen.

Hij wil in mijn bureau snuffelen, dacht hij. Dat bleek inderdaad de bedoeling van Sluiter te zijn. Hexspoor was daar graag bij gebleven, doch dat werd hem verhinderd door een agent, die hem vroeg terstond mee te gaan. Sombor zat hij voor zich uit te kijken tijdens de korte rit. Dat hij nu zijn zwaarste uren tegemoetging, was niet moeilijk te begrijpen. Hij had er geen idee van wat hem te wachten stond, wel echter begreep hij dat het verhoor, dat Imminga hem nu zou gaan afnemen, een geheel ander karakter zou hebben dan de vorige ondervragingen.

Inspecteur Imminga zat achter zijn bureau, toen hij de kamer werd binnengebracht. Een heldere lach blonk in zijn ogen, toen hij opstond en naar voren kwam.

'Meneer Hexspoor, we zullen nog even moeten praten,' zei hij vriendelijk. 'Doe uw jas uit als u wilt, het is hier nogal warm.' Zelf hing hij de jas en hoed aan de kapstok.

'Gaat u zitten,' wees hij naar een stoel voor zijn bureau. 'Als Sluiter terug is verwacht ik hem hier,' zei hij tegen de agent.

'Heeft u gegeten?' vroeg hij, toen hij in zijn bureaustoel had plaatsgenomen.

'Ja, inspecteur,' antwoordde Hexspoor beleefd. Hij was bij lange niet zo

rustig als hij graag had willen zijn. Toen hij zijn hand op zijn knieën legde, voelde hij de bloedklop in zijn vingers, hij voelde hem in zijn enkels en hij hoorde als het ware zijn hart bonzen. Toen de inspecteur begon te spreken, rustig en bedachtzaam, werd hij kalmer. Hij schoof zijn stoel iets naar voren, zodat hij met zijn arm op het bureau kon leunen.

'Zo kan ik u beter verstaan,' zei hij.

De inspecteur glimlachte: 'Ik zal er rekening mee houden dat u een weinig doof is,' zei hij vriendelijk. Hij keek naar zijn pijp en vroeg: 'Had u verwacht dat Bernardine Twenkel zou sterven? Zo heet ze immers?'

Hexspoor schudde bedachtzaam het hoofd. Weet die vent iets? vroeg hij zich af. Nee, dat was uitgesloten. Hij herinnerde zich eens gehoord te hebben, dat een goed rechercheur soms intuïtief niet overwogen opmerkingen maakt, die verrassende antwoorden opleveren.

'Ja,' zei hij, 'ik heb gezien in het briefje dat ze in haar pension heeft achtergelaten, dat ze Bernardine Twenkel tekende. Ik heb het haar nooit horen zeggen, ik dacht dat ze zich Berry noemde. Op de Bank noemden wij haar altijd juffrouw Twenkel, de directeur houdt er niet van dat de mensen elkaar met de voornaam aanspreken.

Nee, ik had niet verwacht dat ze zou sterven. En zeker had ik niet verwacht dat ze niet meer bij kennis zou komen.'

'Ik ook niet, maar het is zo,' zei de inspecteur kortaf. 'Wij zullen ons moeten beraden of wij de zaak moeten laten bij wat ze heeft opgeleverd, of dat we verder moeten zoeken. Er zijn in het geval Twenkel enkele punten, die om opheldering vragen.'

Sluiter klopte op de deur en kwam binnen. 'Een moment,' zei de inspecteur en ging met Sluiter de kamer uit.

Rapport! grinnikte Hexspoor: 'Niets verdachts gevonden in het kantoor van Hexspoor.' Zo ongeveer zou het luiden. De politiemannen waren gauw terug. 'Blijf er maar bij zitten, Sluiter,' zei de inspecteur. 'Er zijn dus nog enkele punten niet duidelijk, meneer Hexspoor. Is het u bekend, waar Bernardine Twenkel naar toe fietste die avond.'

'Mevrouw Hallen heeft gezegd dat zij van plan was naar Moergestel te gaan.'

'Geloof u dat?'

'Wat ze in haar pension heeft gezegd over haar onmiddellijk ontslag, is niet juist. Of haar zuster in Moergestel woont, weet ik niet. Daar heeft ze met mij nooit over gesproken.'

'Haar zuster woont niet in Moergestel. Ze had dus een ander plan. Vermoedelijk heeft ze willen uitwijken naar België. Als ze haar plan had kunnen volvoeren, was ze omstreeks half een bij de Belgische grens geweest. Een erg gevaarlijke tijd voor een vrouw alleen. Weet u of zij familie of kennissen had in België?'

'Daar is mij niets van bekend, inspecteur.'

'Het is wel erg opvallend, dat u hoegenaamd niets afweet van haar om-

standigheden,' zei de inspecteur stroef. 'U stond met haar op goede voet; zij verzorgde uw lunch 's middags en zij deed nog andere dingen voor u. Het komt mij onwaarschijnlijk voor, dat ze u nooit iets vertelde over haar persoonlijke omstandigheden.'

Hexspoor haalde de schouders op: 'Ik heb aan mijn verklaringen niets toe te voegen,' zei hij.

'Zij heeft u vergezeld naar verscheidene zaken in de stad, meneer Hexspoor.' Er was een scherpe klank in de stem van Imminga.

'Dat klopt. Maar dat is al geruime tijd geleden gebeurd. Ik wilde enkele kledingstukken aanschaffen, waarvoor ik haar gevraagd heb mij te adviseren, daar ik zelf niet veel verstand heb van stoffen.'

'Een eigenaardige figuur vind ik dat. Als ik een nieuw kostuum nodig heb vraag ik mijn vrouw mij te adviseren bij de keuze.'

'Mijn vrouw heeft van herenkleding nog minder verstand dan ik, inspecteur. Heeft het kostuum, dat ik toen heb aangeschaft, ook al iets te maken met de diefstal?'

'U is hier om te antwoorden op de vragen, die ik u stel,' zei de inspecteur stroef. 'Ik zal zelf bepalen wat ik u wil vragen. U heeft met Bernardine Twenkel geluncht in Royal.'

'Juist, dat is gebeurd op dezelfde dag. Ik wilde haar iets geven voor haar hulp, een doos bonbons of iets dergelijks, maar dat weigerde ze. Toen heb ik haar gevraagd met mij te gaan lunchen, dat heeft ze geaccepteerd.'

'Is u goed bekend in België, meneer Hexspoor?'

'Nee, ik ben er vrijwel niet bekend. Ik ben een paar maal in Antwerpen geweest en in Brussel.'

'In Turnhout?'

'Ik weet niet of we door Turnhout zijn gereden met de touringcar, ik geloof het wel. In ieder geval hebben we daar geen oponthoud gehad. Wijst het onderzoek naar Turnhout?'

De inspecteur weifelde even, toen zei hij: 'Ja, een jeugd vriendin waar ze vroeger veel omgang mee had, woont daar. Precies zo'n zelfde griezelig-geheimzinnige tante als juffrouw Twenkel.'

'Ik weet er niets van, inspecteur.'

'Het is dus niet opgehelderd waar ze met de juwelen naar toe wilde. Wat mij betreft, geloof ik, dat die Turnhoutse vriendin inderdaad het eerste doel was van de reis.'

'Misschien lukt het u nog dat vast te stellen,' zei Hexspoor.

De inspecteur reageerde niet, hij ging verder: 'Het tweede duistere punt is de vergiftiging. Bernardine Twenkel heeft u vergiftigd. Maar hoe en wanneer? Wat heeft u die middag gebruikt?'

'Omstreeks drie uur heb ik twee koppen thee gedronken, 's avonds drie koppen koffie. Verder heb ik niets gebruikt.'

'Dan is het de koffie geweest. Vertelt u nog eens precies hoe het daarmee gegaan is.'

Voor de zoveelste keer herhaalde Hexspoor de toedracht.

'Heeft u iets bijzonders geproefd aan de koffie?'

'Nee, inspecteur, ik ben geen fijnproever. De eerste en de tweede kop heb ik schielijk leeggedronken.' Hij hief de hand op: 'Als ik mij goed herinner, maakte Dierse de opmerking dat de koffie erg goed was.'

'Dat klopt,' zei Imminga. 'Wanneer heeft u de derde kop koffie gedronken?'

'Even nadat meneer Dierse en juffrouw Twenkel waren weggegaan, heb ik mij nog een kop ingeschonken.'

'En weer schielijk leeggedronken?'

'Nee, ik had geen dorst meer en de koffie was gloeiend heet.'

'En later op de avond?'

'Toen ik wakker werd, of bijkwam, heb ik nog een kop leeggedronken.'

'Koud?'

'Ja, koud, steenkoud.'

'Gebruikt u dikwijls met meneer Dierse 's avonds een kop koffie?'

'Zelden of nooit. Meneer Dierse houdt niet van overwerken.'

'Drinkt u veel koffie als u overwerkt?'

' 't Gaat nogal. De ene keer wel, de andere keer niet.'

'Meneer Dierse heeft u gevraagd, of u de hele koffiepot zou leegdrinken. Daar hebt u op geantwoord, dat u daar niet de minste moeite mee had.'

Wat zeurt die vent lang over koffie, dacht Hexspoor. Weet hij iets, of zit hij intuïtief weer dicht bij de waarheid. Laat ik het geval maar ophelderen, dan is dat tenminste van de baan.

'Gewoonlijk heb ik daar geen moeite mee,' zei hij glimlachend, 'ofschoon ik er niet altijd evenveel trek in heb. Die avond had ik niet veel trek en er was bovendien niet veel meer. De koffiepot is betrekkelijk klein en er waren al vier koppen uit toen zij gingen. Ik heb mezelf nog een kop ingeschonken en daarna heb ik de stekker van de verwarmingsplaat uit het contact genomen.'

De inspecteur boog zich naar voren: 'Waarom deed u dat zo vroeg in de avond? U was toch van plan een lange poos te werken?'

'Dat weet ik niet, inspecteur. Ik had niet veel trek meer en ik voelde me al heel gauw slaperig worden. Misschien deed ik het door een onderbewuste waarschuwing. Van nature ben ik erg voorzichtig en ik heb grote vrees voor brand.'

'De vorige keer heeft u daar niets over gezegd.'

'U heeft er niet naar gevraagd en ik heb het niet belangrijk genoeg gevonden om er over te praten. Als u alles zo nauwkeurig wilt weten valt het mij nu in, dat ik ook niet heb gezegd dat ik in het begin van de avond de twee onderste knoopjes van mijn vest heb losgeknoopt en mijn neus heb gesnoten.'

'Was er nog veel koffie in de koffiepot?' vroeg de inspecteur onverstoort.

'Ik weet het niet, inspecteur, ik heb er niet op gelet.'

'Er waren 's morgens nog twee of drie koppen in, meneer.'

'Kijk eens aan. Zonde van de lekkere koffie,' hoonde Hexspoor.

'Hebt u uw portefeuille bij u?'

'Ja, inspecteur. Wilt u ze nazien?' Hij legde zijn portefeuille op het bureau. 'Mijn zakagenda ook? Mijn portemonnaie, mijn sigarenkoker, mijn sleutels. Een doosje lucifers, een zakkammetje? Heeft u interesse voor mijn zakdoek? Hij is niet brandschoon meer.'

'Geen flauwiteiten, Hexspoor! Je moet hier geen smoesjes maken, want dan laat ik je de cel in donderen!' snauwde de inspecteur hem toe. 'Voel zijn zakken eens na, Sluiter.' Een paar brieven kwamen nog te voorschijn. Nauwkeurig onderzocht Imminga de portefeuille en de portemonnaie. Sommige intimiteiten, die de inspecteur niet duidelijk waren, moest Hexspoor verklaren, hetgeen niet moeilijk was.

'Hebt u geen pas?'

'Ik heb er een gehad, maar ik ben ze verloren,' antwoordde Hexspoor zonder aarzelen. Hij gloeide van spanning, toen hij zichzelf prees om de gedachte zijn pas, gestempeld door de Belgische douane toen hij met Bernardine naar Zuid-België was geweest, te verbranden op de tweede avond na de diefstal.

'Ging u dikwijls naar het buitenland?'

'Zelden.'

'Waar en wanneer is uw pas verloren geraakt?'

'Dat weet ik niet. Het is ook mogelijk dat ik ze niet verloren ben, maar dat ik ze thuis te goed heb weggestopt. Het hele huis heb ik afgezocht, zonder resultaat. Ik ben ze kwijt.'

'Waarom hebt u naar uw pas gezocht?'

'Omdat ik ze miste, toen ik mij een keer bij het postkantoor moest legitimeren.'

De donkere ogen van de inspecteur waren strak op hem gevestigd.

'Ik geloof dat u liegt!' snauwde hij.

'Dat is uw zaak,' antwoordde Hexspoor rustig-brutaal.

'U bent het vorig jaar met Bernardine Twenkel in België geweest. Ik heb daar een absoluut bewijs van.'

Heel even aarzelde Hexspoor voor hij vroeg: 'Welke is dat absoluut bewijs, inspecteur?'

'Haar pas is door de Belgische douane afgestempeld,' antwoordde Imminga, die een kleur kreeg.

Nu maakt hij een fout, dacht Hexspoor. Als hij geen ander bewijs heeft, en dat heeft hij niet, maakt hij me niets. Ironisch zei hij: 'Daar volgt uit dat zij in België is geweest, misschien in Turnhout. Ik ben er niet geweest, niet alleen en niet met juffrouw Twenkel.'

'Heeft u een deviezenboekje?'

'Nee, dat heb ik niet, inspecteur.' Zij waren zo verstandig geweest alleen

voor Bernardine een deviezenboekje aan te vragen. Hij had in België wat zwarte francs gekocht, tegen haar zin, want zij vond dat een van de meest onverantwoordelijke wijzen van geldverspilling. Maar nu bleek weer hoe verstandig hij was geweest, zich daarvan niets aan te trekken.

'Ik zal het onderzoeken,' dreigde de inspecteur.

'Onderzoeken is uw vak,' zei Hexspoor. Laat hem maar zoeken, dacht hij. Het bedrag dat hij vinden zou, was zelfs voor haar bekrompen beurs geen overdadige luxe.

De inspecteur snuffelde in de zakagenda. Bijna een half uur bleef hij vragen stellen. Hexspoor, volkomen op zijn gemak, daar hij niets te vrezen had, antwoordde rustig en duidelijk. Er bleef niets onverklaard.

'Heb je zijn overjas nagezien, Sluiter?'

Sluiter onderzocht de jas. Met een paar handschoenen en een verkreukeld sigarenbandje kwam hij aandragen.

Van de handschoenen nam de inspecteur geen notitie, het sigarenbandje echter scheen hem buitengewoon te interesseren.

'Rookt u altijd zulke kostelijke sigaren?' vroeg hij.

'Mag ik het bandje eens zien?' vroeg Hexspoor nerveus. Verbaasd bekeek hij het verkreukeld stukje goudpapier. Dat was een moment dat hij even zijn zelfbeheersing kwijtraakte, omdat hij niet kon verklaren hoe het bandje in zijn zak gekomen was. Ineens wist hij het weer, hij zag het geval in duidelijke beelden. De laatste keer dat hij met Bernardine samen was geweest in het huisje. Hij stond al buiten, toen ze hem teruggeroepen had: 'Je hebt je sigaar vergeten, Gerard.'

'Laat maar liggen tot de volgende keer,' had hij gezegd.

'Rook hem onderweg op, dan blijf je aan me denken,' vleide ze.

Ze ging terug om de sigaar te halen en hij had ze in zijn zak gestoken. Eerst toen hij op de Loonse Baan was, had hij ze aangestoken; het bandje had hij eraf gepeuterd en in zijn zak gestopt.

Nauwkeurig bekeek hij het bandje en in zijn ogen kwam een uitdrukking van grote verbazing. Een kist met zulke sigaren stond in zijn bureau, om ze te presenteren aan beursagenten en andere belangrijke bezoekers. Voor de mindere goden had hij een goedkoper soort. Z'n grimmige humor vonkte in zijn ogen, toen hij dacht: zou ze me getrakteerd hebben op sigaren, die ze uit mijn bureau gepikt heeft? Iedere keer als hij in het huisje kwam stond er een blauwe pul met twee sigaren klaar. Het waren altijd goede sigaren, maar hij had nooit op het merk gelet.

Hij zag aan de houding van inspecteur Imminga, dat deze een verrassing voor hem had en dat maakte hem onrustig, angstig zelfs. Toch was hij zijn zenuwen meester, toen hij met nonchalant gebaar het bandje teruggaf en zei: 'Excuseer, inspecteur, ik werd even afgeleid. Wilt u uw vraag nog eens herhalen?'

'Ik vroeg of u altijd zulke dure sigaren rookt?'

'Ah juist, zo was het. Integendeel, inspecteur, ik rook ze zelden, ofschoon

ik ze altijd bij de hand heb in mijn bureau. Het zijn sigaren van de Bank, die ik presenteer als daar een goede reden voor is. In zulke gevallen rook ik er voor de gezelligheid zelf ook een.'

'Wanneer heeft u deze sigaar gerookt?'

'Dat weet ik niet, inspecteur. Als ik me goed herinner een paar weken geleden, toen meneer van Hemel, een beursagent uit Amsterdam, in Den Bosch was. Hij kon maar één trein overblijven, daarom heb ik hem naar het station gebracht om onderweg onze bespreking te kunnen voortzetten. Ik vermoed dat ik in mijn kantoor of onderweg het bandje achteloos in mijn zak gestopt heb. Het kan ook zijn dat ik het al veel langer bij me heb.'

De inspecteur keek Sluiter aan en deze knikte bevestigend.

'Meneer Sluiter zal de kist met sigaren wel gezien hebben toen hij mijn bureau onderzocht,' zei Hexspoor venijnig-zoet.

Inspecteur Imminga werd rood van drift en ergernis. Hij keek Hexspoor vijandig aan en deze zag in zijn ogen een eigenaardige uitdrukking: zoiets als de spijt van de jager, die zeker meent de vos onder schot te hebben en hem toch mist.

'Ik geloof u niet, meneer Hexspoor,' zei hij bruusk, doch met weinig overtuiging. 'Ik zal u zeggen wanneer u de sigaar heeft gerookt, waar dit bandje om gezeten heeft. Dat gebeurde op een avond niet lang geleden, toen u van het huisje op de Cromvoirtse hei naar de stad terugging. Verstaat u dat!'

'Ja, secuur, er is geen woord latijn bij. Bedoelt u het zomerhuisje dat juffrouw Twenkel gehuurd had? Mevrouw Hallen heeft daar iets over verteld.'

'Ja, dat bedoel ik. Doe alsjeblijft niet zo onnozel, Hexspoor. Wat heb je daarop te zeggen?'

'Als u onzin gaat verkondigen, geef ik geen antwoord, inspecteur.'

De inspecteur sloeg met de vuist op zijn bureau: 'Ik verkoop geen onzin, Hexspoor! U heeft die avond meer dan een van deze sigaren gerookt.'

Hexspoor haalde met verveeld gebaar zijn schouders op.

De inspecteur haalde uit zijn bureaulade eenzelfde bandje: 'Kijk, Hexspoor, de sigaar waar dit bandje om paste, heeft u gerookt toen u gezellig met Bernardine Twenkel zat te keuvelen. U dronk er een oude klare bij en zij een Cherry-Brandy. Is dat zo of is het niet zo?'

'Ik heb gezegd dat ik op onzin geen antwoord geef.'

'Zo is het, Hexspoor! Wel . . .' de eerste knoop rolde uit het driftige gemoed van de kolossale inspecteur.

Hexspoor gaf geen antwoord. Nerveus trommelde hij met zijn vingers op het bureau; hij voelde zich als een opgejaagde hond in het vrije veld, niet als een rat, die in het nauw gedreven is. De inspecteur bleef nog een poos doorgaan over hetzelfde onderwerp. Hij stelde de gebeurtenissen zo nauwkeurig voor, dat Hexspoor, ondanks zijn wrevel, bewondering had

voor de politiemans. Hij zat daar echter niet om het talent van zijn tegenstander te bewonderen. Verdedigen moest hij zich en zolang de ander niet met absolute bewijzen, waar niet tegen te praten viel, voor de dag kwam, voelde hij zich best op z'n gemak, niettegenstaande zijn toenemende onrust.

De inspecteur sneed een ander onderwerp aan: 'U is bij advocaat Quester geweest,' zei hij fel.

'Dat klopt,' antwoordde Hexspoor prompt.

'Waarom is u bij Quester geweest?'

Wat moest hij daarop antwoorden? Dat gaat u geen bliksem aan of zo iets. Of was het beter de waarheid te zeggen: Intuïtief deed hij wat het beste was. Hij zei: 'Uit enkele vragen, die meneer Sluiter mij gesteld heeft in de nacht toen ze mij thuis zijn komen halen, en uit sommige opmerkingen, die u heeft gemaakt bij de vorige ondervraging, had ik de indruk gekregen, dat u mij niet volkomen vertrouwde. Laat ik u duidelijk zeggen wat ik bedoel: Ik kreeg niet de indruk dat u vermoedde dat ik medeplichtig was aan de diefstal, maar wel dat mijn verklaringen u niet geheel bevredigden.'

'Daar was alle reden toe, Hexspoor,' blafte de inspecteur.

'Uwerzijds misschien, inspecteur, mijnerzijds niet. Maar hoe dat ook is, ik werd er door verontrust. En daar ik hoegenaamd geen ondervinding heb in zulke zaken en er dus niets van afweet, ben ik naar meester Quester gegaan om het geval met hem te bespreken.'

Dat antwoord bevredigde de inspecteur blijkbaar wel, althans hij knorde genoeglijk. Op gemoedelijke toon vroeg hij: 'Wat heeft Quester erover gezegd? Heeft hij niet gezellig zitten sakkeren op inspecteur Imminga?' lachte hij joviaal.

Maar Hexspoor trapte er niet in. Ook zijn stem klonk vriendelijk en in zijn ogen glansde een lach, toen hij opmerkte: 'Nu gaat u te ver, inspecteur Imminga. Wat meester Quester en ik samen besproken hebben is onze zaak. Ik geloof zelfs dat u deze vraag niet had mogen stellen; in ieder geval is het niet fair.'

De inspecteur lachte toen hij opstond en een poos de kamer op en neer ging lopen. Onverwacht zei hij: 'U moet het geval nog eens van A. tot Z. vertellen. Langzaam en secuur. Niets overslaan, niets verzwijgen.'

Weer vertelde hij de geschiedenis, langdradig en secuur, terwijl de inspecteur op en neer bleef lopen en de rechercheur met zijn dom-slimme frettenogen hem onophoudelijk observeerde. Het was erg moeilijk de draad vast te houden. Om de haverklap werd hij in de rede gevallen door de een of de ander met pietluttige vragen. Hij voelde dat hij moe werd, een lome moeheid, die heel zijn wezen binnendrong. Zijn rug deed pijn, zijn zitvlak deed zeer, zijn benen werden zwaar. Maar z'n koppige geest bleef onverlet. Geen seconde aarzelde hij, in geen enkel detail sprak hij zichzelf tegen. De inspecteur keek op zijn horloge en Hexspoor deed het ook.

Kwart voor vijf, de middag was voorbijgevlogen.

Imminga keek Sluiter aan en wenkte hem mee te gaan; ze gingen de kamer uit. Meer dan een uur lieten ze hem alleen en toen ze terugkeerden brachten ze een dame mee. Hexspoor voelde dat het bloed naar zijn gezicht trok en even later rilde hij alsof hij koorts had. Met wijddopen schrikogen keek hij de dame aan: Bernardine. Het zweet drong door zijn poriën heen en druppelde in zijn hals.

De hallucinatie duurde slechts een flitsend moment, toen besepte hij weer dat de dame Bernardine niet kon zijn. Hij had geen begrip van tijd en ook later, als hij terugdacht aan dat verschrikkelijke moment, wist hij niet of hij seconden of minuten van de kaart was geweest.

Aanvankelijk gingen zijn gedachten niet in de goede richting. Het dorp Moergestel zat voor in z'n geest. Het was verwarrend. Moergestel was een fictie, hij kon niet doordenken op een fictie. Dan ineens, tegelijk dat de figuur van Willem hem voor de geest kwam, had zijn scherp vernuft begrepen wie zij was. De zuster van Bernardine, die hen in het vroege voorjaar samen had gezien in het stadje Huissen bij Arnhem.

Toen de inspecteur vroeg: 'Herkent u deze heer, mevrouw?' was dat een bevestiging van zijn inzicht. Zij keek hem aan, langdurig en aandachtig. Hij sloeg de ogen niet neer, ofschoon hij beefde van spanning. Zij leek sprekend op Bernardine. Dezelfde vorm van gezicht, dezelfde gelaatskleur, dezelfde oogopslag, hetzelfde figuur. Zij was alleen iets forser en zij leek gezonder dan Bernardine.

Blozend schudde zij het hoofd: 'Ik durf niet met zekerheid te zeggen, dat het deze heer was, die bij haar was toen ik haar heb gezien.'

'Lijkt hij er wel op, mevrouw?'

'Wij reden hen voorbij met de auto, toen ik haar zag. Ik maakte mijn man op haar opmerkzaam en vroeg hem te stoppen, maar hij reed door, mijn man had een hekel aan Berry. Het ging te vlug om veel aandacht te kunnen schenken aan haar begeleider.'

'In ieder geval was het een man van middelbare leeftijd, heeft u gezegd, mevrouw.'

'Ja, meneer de inspecteur, die indruk kreeg ik van hem.'

'Wilt u uw jas aantrekken en uw hoed opzetten, meneer Hexspoor?' vroeg Imminga op bevelende toon.

Hij deed het dadelijk.

'Loop de kamer een paar maal op en neer.'

Hij deed het.

'Wat is nu uw indruk, mevrouw?'

Ze had hem nauwkeurig gadegeslagen, hoewel ze over haar hele lichaam beefde van nervositeit. Ze weifelde; haar stem stokte, toen ze zachtjes zei: 'Deze heer kan het geweest zijn, inspecteur. Zijn figuur en zijn manier van lopen...' Weer weifelde ze en nam dan een beslissing: 'Nee, meneer de inspecteur, ik herken deze heer niet pertinent. Ik kan mijn ge-

weten niet belasten, door een verklaring af te leggen waar ik niet zeker van ben.'

'Dat wordt ook niet van u verlangd,' antwoordde Imminga. 'U is er ook niet zeker van dat hij het niet is,' stelde hij het geval anders.

'Het is te lang geleden, meneer de inspecteur, en het ging te vlug. Het spijt me dat ik u niet beter van dienst kan zijn. Is het noodzakelijk dat ik als getuige word opgeroepen voor het gerecht?' vroeg ze.

'Als u persisteert bij uw verklaring, zal het geen zin hebben u te dagvaarden, mevrouw,' antwoordde Imminga stroef. En weer zag Hexspoor de spijt in zijn ogen gloeien.

Even was het stil, van welke gelegenheid Hexspoor gebruik maakte om te vragen: 'Waarvoor dient deze confrontatie, inspecteur?'

'Kent u deze dame, meneer Hexspoor?' was de wedervraag.

'Nee, inspecteur. Ik heb begrepen, want het is duidelijk te zien, dat mevrouw een zuster is van juffrouw Twenkel.'

'Juist, deze dame is de jongste zuster van Bernardine Twenkel.'

'Bernardine?' vroeg ze verbaasd. 'Zo heet ze niet, wij noemden haar altijd Berry.'

'Zij tekende Bernardine in een briefje, dat zij in haar pension heeft achtergelaten. Het is wel zeer merkwaardig, dat die lui ook niet wisten dat zij zich zo noemde. Toch is zij daar geruime tijd in pension geweest.'

'Waar heeft u uw zuster gezien in gezelschap van een heer?' vroeg Hexspoor.

De inspecteur stak waarschuwend de hand op, maar ze had het al gezegd: 'In Huissen, meneer.'

Hexspoor schokte met de schouders; in zijn ogen was een uitdrukking als zocht hij in zijn herinnering waar het stadje kon liggen.

'Huissen ligt aan de binnenweg tussen Arnhem en Nijmegen,' verduidelijkte ze.

Hij glimlachte: 'Ja, zo is het, ik heb er wel eens over gehoord. Ik ben er nooit geweest.'

Vriendelijk dankend liet de inspecteur haar heengaan. Daarna begon hij weer op en neer te sjokken door de kamer. Hij wachtte lang eer hij begon te spreken en toen dat gebeurde, hoorde Hexspoor weer een nieuwe klank in zijn stem. Goedig was hij nu, vaderlijk goedig. 'Wij zijn nu wel ongeveer zover gekomen, dat we een proces-verbaal kunnen gaan opstellen voor de Officier van Justitie, Hexspoor. Ik geloof, eerlijk gezegd, zonder u te willen verontrusten, dat de zaak er voor u niet goed voorstaat. Ik denk niet dat de Officier zal gelasten u in arrest te stellen op vermoeden van verduistering, maar evenmin zal hij aannemen dat u geheel vrij uitgaat.'

Toch geloof ik dat dat wel het geval is. Ik heb de stellige overtuiging dat een man als u, een goed huisvader op wie nooit iets te zeggen viel, met een prachtige staat van dienst bij de Bank, niet een man is, die zich

zal vergrijpen aan andermans goed. U zoudt het niet doen omdat u daar het type niet voor is, en u zoudt het niet doen omdat een man met zulk een scherp verstand zich niet zou inlaten met een misdrijf, waar hij te voren met zekerheid van kan zeggen, dat het niet ongestraft zal blijven. Nee, een man als u zet zijn positie en het geluk van zijn gezin niet op het spel voor een handvol juwelen. En toch gaat u niet vrij uit; de Officier zal zeker tot die conclusie komen als hij de stukken heeft bestudeerd. Er zijn in deze zaak verscheidene feiten vastgesteld, welke niet absoluut een bepaalde volstrekt juiste conclusie mogelijk maken. Het staat vast dat Bernardine Twenkel de juwelen in haar bezit had toen zij werd aange-re-den, maar niet is bewezen dat zij ze ook inderdaad heeft gestolen. Niet is bewezen, dat u die bewuste avond op de Bank gebleven bent, en niet is bewezen, dat u geslapen heeft of bewusteloos bent geweest. Ik geef toe dat deze dingen niets bewijzen tegen u, doch zij geven zeker aanleiding om u te verdenken van medeplichtigheid. Dat niet is bewezen kunnen worden wie de diefstal heeft gepleegd en hoe dat is geschied, is zeker het belang-rijkste, doch er zijn nog een aantal punten op te noemen van minder belang, die stuk voor stuk de verdenking tegen u versterken.

U heeft de hulp van meester Quester ingeroepen op een moment, dat daar zeker nog geen ernstige reden voor was. U geeft daar een verklaring voor, die erg zwak klinkt. U heeft uw pas verloren. Het is mogelijk, maar niet waarschijnlijk bij een uiterst voorzichtig man als u. In het zomerhuisje op de Cromvoitse heide vonden wij in de asla van het fornuis . . . Ach nee, hoe heet zo'n kachel ook weer . . . ?'

Een plattebuis, lag Hexspoor voor in de mond. Hij zou het ook zeker ge-zegd hebben, als de inspecteur de listige gloed in zijn ogen verborgen had kunnen houden. Dat deed hem in het allerlaatste moment de woorden voor zich houden. Hij beefde van spanning en vrees, toen hij antwoordde: 'Ik heb er geen idee van, inspecteur.'

'Zo'n lange platte kachel,' probeerde de inspecteur het nog.

'Misschien een Brabantse plattebuiskachel. Althans dat soort is lang en plat.'

'Juist, een plattebuiskachel. Wij vonden dus in de asla eenzelfde sigaren-bandje als wij in uw jaszak aantreffen. In uw bureau staat een kist met deze sigaren. De conclusie kan zijn: ofwel Bernardine Twenkel heeft de sigaren uit uw bureau genomen . . . Is dat mogelijk?'

'Mogelijk is het zeker, ik tel mijn sigaren niet iedere dag na. Waarschijn-lijk is het niet, inspecteur.'

'Waarom niet?'

'Dat zou ze niet gedurfd hebben.'

'Ze durfde anders nogal wat, Hexspoor. Maar u heeft gelijk dat het niet waarschijnlijk is, want u heeft ze zelf uit het kistje genomen om ze in het zomerhuisje op te roken. Een sigaar heeft u daar inderdaad gerookt, de andere heeft u aangestoken onderweg toen u naar huis reed, of toen

u er heen ging. Tussen twee haakjes, Hexspoor, wij hebben in de omtrek van het huisje geen sporen van motorbanden gevonden. Ik vermoed dat u met de bus tot de IJzeren Man ging en dan verder te voet. Is het niet zo?' glimlachte hij.

'Nee, zo is het niet, inspecteur. Ik liep er op mijn handen naar toe,' lachte Hexspoor eveneens.

De inspecteur wachtte even en vervolgde dan: 'Merkwaardig was de houding van mevrouw van Genderen uit Arnhem. Zij herkende u niet positief als de persoon, die het vorig jaar in Huissen in gezelschap was van haar zuster. Toch twijfelde zij. Voor mij staat het vast dat mevrouw van Genderen voor een goed deel overtuigd is dat u het was, maar zij durft zich niet uit te spreken, omdat zij niet volkomen zeker is. Dan is er nog de brief, die mij werd toegezonden.'

'Een brief, inspecteur? Van wie heeft u een brief ontvangen?'

'Dat weet ik niet, de brief is anoniem. Er blijkt uit dat u en Bernardine op vriendschappelijker wijze met elkaar omgingen dan u mij heeft verteld.'

'Blijkt dat? Waaruit blijkt dat? Mag ik die brief zien, inspecteur?'

'Dat is niet nodig,' antwoordde Imminga kortaf.

'Ook goed, inspecteur. Maar zeg dan tenminste hetgeen blijkt uit die brief.'

'Nou ja, blijken; de brief is vermoedelijk geschreven door een vrouw en vrouwen zijn doorgaans niet sterk in het formuleren van aanwijzingen.'

'Er blijkt dus niets uit,' zei Hexspoor vinnig.

'Heeft u er enig idee van welke vrouw, vooropgesteld dat het een vrouw is, gemeen genoeg is om u anoniem te beschuldigen. Want ik mag u wel zeggen dat ik niet veel bewondering heb voor mensen, die dergelijke middelen te baat nemen om zich te wreken of hoe dan ook.'

'Misschien herken ik het handschrift, als u mij de brief laat zien, inspecteur.'

'Ik heb u gezegd dat ik dat niet nodig vind, Hexspoor.'

'Geef mij dan een aanwijzing dat ik mijn gedachten kan bepalen, inspecteur. Komt die brief uit mijn woonplaats, of is het iemand van de Bank?'

'Wat denkt u zelf?'

'Helemaal niets, inspecteur.'

'Dan zullen wij er over ophouden. Ik laat u de brief niet zien, misschien dat de Rechter-Commissaris het wel doet. Dat wordt u dan wel gewaar,' lachte Imminga een beetje honend.

'En dan is er nog de kwestie van het briefje dat Bernardine Twenkel heeft achtergelaten in haar pension. Niemand kent haar als Bernardine, geen mens heeft ooit gehoord dat zij zich zelf zo noemde. Toch tekende ze Bernardine. Weet u waarom?'

'Hoe zou ik dat kunnen weten?'

'Omdat dat briefje voor u bestemd was en niet voor die lui waar ze in

pension was. Die mensen waren stomverbaasd, zij hebben nooit vertrouwelijk met haar omgegaan en ineens werden zij op roerende wijze bedankt voor hun goedheid en vriendschap. Nee, meneer Hexspoor, als Berry Twenkel haar hospita en haar man een afscheidsbrief had willen achterlaten, had zij zich uitgedrukt op een toon, die gebruikelijk was tussen hen. Dat briefje was voor u bedoeld en u maakt mij niet wijs, dat u dat niet begrepen hebt.'

'Het is fantastisch,' lachte Hexspoor ironisch.

'Het is niet zo erg fantastisch, Hexspoor. Het hele geval is mij zo helder als water. U noemde haar Bernardine, u alleen en anders niemand. Het past ook helemaal bij uw aard en uw levensomstandigheden. U, een buitenman van middelbare jaren, moet de naam Berry niet aangenaam in de oren geklonken hebben. U vond de veel mooiere naam Bernardine en u noemde haar zo. Is het niet zo, Hexspoor?'

'Nee, zo is het niet, inspecteur.'

'Zo is het wél, verdomme nog aan toe!'

'Zo is het niet, verdomme nog aan toe! Goed begrepen, inspecteur Imminga. Ik heb haar nooit Bernardine genoemd en nooit Berry. Ik sprak haar aan als juffrouw Twenkel, zoals ik dat behoorde te doen. U is een fantast, inspecteur. Als u er zich op toe ging leggen, zou u prachtige verhalen kunnen schrijven.'

De mannen keken elkaar recht in de ogen, secondenlang. Hexspoor dacht: man, je bent verbazend knap, ik bewonder je, maar dat zeg ik niet, ik zeg helemaal niets dat je graag zou willen horen.

De inspecteur dacht: ik bewonder je, maar wij zijn nog niet aan het eind; je gaat nog wel door je knieën.

Hij zei rustig: 'Meneer Hexspoor, de feiten en veronderstellingen welke u verdacht maken, zijn van dien aard, dat het wel zeker is dat de Officier u in bewaring zal laten stellen en de stukken in handen zal geven van de Rechter-Commissaris. Tenzij . . .'

'Tenzij, inspecteur.'

'Tenzij u mij gegevens verschafft, die het mij mogelijk maken een ander proces-verbaal op te stellen dan ik nu van plan ben te doen.'

'Ik heb aan mijn verklaringen niets toe te voegen, inspecteur,' antwoordde Hexspoor even rustig.

De inspecteur nam een stoel en ging vlak bij Hexspoor zitten. Hij legde zijn hand op zijn arm en zei met zachte, goedge stem: 'Meneer Hexspoor, ik wil u nog één kans geven. Ik wil met u spreken als man tegenover man, als vader tegenover vader. Ik ben er van overtuigd dat u met enkele woorden de zaak een voor u gunstige wending kunt geven. Daarvoor hoeft u niet anders te doen dan de waarheid te zeggen.'

'Ik heb de waarheid gezegd, inspecteur.'

'In een bepaald opzicht wel, dat geloof ik zeker. Maar u heeft niet de hele waarheid gezegd.'

'Dat heb ik wel gedaan.'

'Nee, dat heeft u niet gedaan. Ik zal u de waarheid zeggen en ik doe dat, omdat uw geval mij ten zeerste interesseert. Ik heb met u te doen omdat u een achtenswaardig man bent; ik zou het verschrikkelijk vinden voor u en uw gezin, als u misschien voor lange maanden de gevangenis ingaat. En daar is heel veel kans toe.'

'Ik maak me er niets ongerust over, inspecteur.'

'Ik wel, Hexspoor, ik heb meer ondervinding in zulke zaken dan u.'

'U zou mij de waarheid zeggen, inspecteur.'

'Ja, dat zal ik doen. Kunt u mij goed verstaan?'

'Ja, inspecteur.' Gespannen luisterend hoorde hij ieder woord, ofschoon de inspecteur sprak met gedempte stem.

'Tussen u en Bernardine Twenkel heeft geruime tijd een verhouding bestaan, waarvan u dacht dat niemand er iets van afwist. U is als de dood zo bang, dat uw vrouw, uw kinderen en uw directie er achter zullen komen; u vreest de gevolgen, die inderdaad zeer ernstig kunnen zijn. Het is dus heel begrijpelijk dat u alles doet wat mogelijk is om de onthulling van die geheime verhouding te voorkomen. U heeft u tijdens de verhoren verzet op een manier, die bewondering afdwingt, maar dat zal u heel weinig baten. De Rechter-Commissaris heeft tijd in overvloed voor zijn onderzoek. Voor hem komt het er niet op aan of uw zaak over een maand of over drie maanden op de rol komt. U heeft nog nooit een nacht in een cel doorgebracht, u weet niet wat het betekent dag in dag uit, maandenlang, opgesloten te zitten tussen vier muren met niets anders dan de triestheid van uw eigen gedachten. Dat houdt een man als u niet lang uit. Dan komt er een dag dat u, gebroken en versuft, de Rechter-Commissaris zult bekennen wat de waarheid is. Maar dan is het te laat, Hexspoor, versta dat goed, dan is het te laat. Dan volgt er een rechtszitting achter gesloten deuren en iedereen weet wat dat zeggen wil. Dat alles is voor mij helder als kristal. Niet duidelijk is mij de reden, waarom u aan uw verhouding met Bernardine Twenkel een einde heeft gemaakt. Er zijn enkele mogelijkheden. Wroeging kan het geweest zijn, of angst voor ontdekking, of beide. Het kan zijn dat zij te veel van u ging vergen, misschien heeft zij er op aangedrongen dat u met haar zou gaan samenwonen in Amsterdam of ergens anders. Het kan zijn dat u haar kwijt wilde, omdat zij u begon te vervelen. In ieder geval ontstond er een verwijdering tussen u en haar. Toen is ze kwaad geworden en ze is gaan zoeken naar een middel om de zaak op een of andere wijze te forceren. Toen dat niet lukte is ze opstandig geworden; de eerste de beste gelegenheid heeft ze aangegrepen om zich te wreken. Daar is ze in geslaagd op een verbijsterende wijze. Want dat ze haar misdaad niet heeft kunnen volvoeren, doet niets af aan het feit, dat ze geslaagd is in haar opzet u te compromitteren. Tenslotte kan het ook nog zijn dat u haar de gelegenheid heeft gegeven er tussenuit te gaan met de juwelen, dat u dus zelf de dramatische scène in de Bank

heeft geënceneerd. Ik wil u wel zeggen, dat ik aan de laatste mogelijkheid niet geloof.

Dat is het wat ik u te zeggen heb, meneer Hexspoor. En nu vraag ik u, om in uw eigen belang de waarheid te zeggen. Denk toch aan uw vrouw en uw kinderen, denk aan de waardigheid van uw oudste zoon. Beken het, dan beloof ik u, dat ik mijn proces-verbaal zo zal inkleden, dat de Officier de uiterste voorzichtigheid zal betrachten. Ik ben overtuigd dat de gevolgen voor u dan veel minder ernstig zullen zijn, dan wanneer u blijft vasthouden aan uw verklaringen. Want dat lukt u niet, daar zijn de aanwijzingen te duidelijk voor. Uw zaak komt voor en u keert terug uit de gevangenis als een gebroken man. Er is geen schijn van kans dat het anders verloopt. Toe, Hexspoor, wees nou niet langer koppig. Vertel me de waarheid.'

Dat was het verschrikkelijkste moment van zijn leven. Hij voelde de hevige begeerte om te bekennen. Hij moest het maar zeggen, hij kon zijn noodlot toch niet ontlopen. De Officier zou uiterst voorzichtig te werk gaan. Thuis en op de Bank zouden ze niets te weten komen van zijn laf dubbel leven gedurende geruime tijd. Ze konden hem niets doen, hij was onschuldig aan de misdaad. Hij moest het maar zeggen, alleen moest hij verzwijgen dat hij die avond al ontdekt had, dat Bernardine de juwelen gestolen had. Dat mocht hij in geen geval toegeven, want dat zou hem zwaar worden aangerekend. Zijn droge lippen bewogen al om te spreken, toen hem plotseling de figuur van Quester voor de geest kwam. Duidelijk zag hij de grimmige lach op het lelijke gegroefde gezicht, hij hoorde de scherpe stem: Pas op voor Imminga!

Hemel nog aan toe, wat ga ik doen? Ga ik die flemerd nu vertellen wat ik niet heb gezegd aan de spitse zoeker. Ben je nou helemaal bedonderd, Hexspoor. Laat die vent met zijn vaderlijke vermaning naar de bliksem lopen. Is het wel zo zeker dat de Officier mij in arrest zal laten stellen? Op welke gronden is dat zeker? Als de inspecteur zwakke punten in mijn verweer meent te kunnen aantonen, dan kan ik hem aantonen dat zijn argumenten veel zwakker zijn. Wat weet de vent eigenlijk? Niets! Niets weet hij! Woorden, niets dan woorden! Geen feiten! Laten ze mij maar opsluiten. Ik heb al zoveel doorgemaakt, dat ik er dat nog wel bij kan hebben. Laat de Rechter-Commissaris maar onderzoeken wat hij wil, hij kan zo glad niet zijn dat hij me vangt. Ik beken niet, tenzij ze komen met positieve bewijzen en dan blijf ik nog liegen. God nog aan toe, die kerel kent z'n vak. Hij maakt me eerst zo vermoeid, dat al mijn knoken pijn doen en poogt me dan te overweldigen met zijn zoet gefleem. Nee, Imminga, Hexspoor bekennt niet. Ik kan niet bekennen, als ik beken is de boel kapot, ook al word ik niet veroordeeld. Ik denk aan de waardigheid van mijn oudste zoon, Imminga, maar anders dan jij me wilt laten denken. En nu ben ik wel op toeren gekomen, geloof ik. Hij boog zich voorover en zei met een

stem, die geladen was van gallige bitterheid: 'Ik bewonder uw fantasie, inspecteur. Ik kan het maar heel weinig waarderen, hetgeen u over mij heeft gezegd, al bedoelt u het misschien goed. Ik heb aan mijn verklaringen niets toe te voegen. U praat onzin, verstaat u dat goed?'

De inspecteur kreeg een kleur van kwaadheid. Begrijpend dat hij geen nieuwe poging hoefde te ondernemen, snauwde hij: 'Best, Hexspoor, dan maar de kast in! Vanavond nog gaat het proces-verbaal naar de Officier van Justitie.'

'U doet maar wat u denkt dat goed is,' repliceerde Hexspoor op hatelijke toon.

De inspecteur sjuowde weer de kamer op en neer.

Hexspoor was niet voorbereid op de aanval, die vijf tellen later begon. En tegelijk was hij op alles voorbereid. Zijn wil om niet te bekennen was zo sterk, dat niets of niemand in staat was die te breken. Hij wachtte maar, hevig ongerust en tegelijk met een glashelder begrip van zijn omstandigheden.

De inspecteur zette af, met twee grote stappen stond hij voor Hexspoor. Zijn gezicht was strak gespannen, de donkere ogen brandden in zijn hoofd. 'Jij godvergeten stommeling!' schreeuwde Imminga. 'Dacht jij mij te kunnen bedonderen met je vrome uitgestreken tronie!... Houd je mond, Hexspoor, als ik tegen je spreek! Dacht je dat ik niet weet wat voor een stuk galgebrok jij bent, schijnheilige hypocriet! Jij bent een lafaard, een vent van niks. Hoe lang heb je dat meisje geëxploiteerd? Hoe lang heb jij van je positie gebruik gemaakt om haar te dwingen naar jouw pijpen te dansen? Hoe lang is het geleden, dat je haar weggetrapt hebt? Jij hebt haar de dood ingedreven, schobbejak, al heb je dat misschien niet bedoeld. Jij speelt de vrome kerkmeester, de brave huisvader, de onkreukbare procuratiehouder; jij wilt geëerd en gevierd worden om je voortreffelijke eigenschappen. Maar 's avonds in het donker sloop je door bos en hei naar je liefje. Dan was je de ongelukkige man, die het zo vreselijk slecht getroffen had met zijn vrouw. Dan nam je brutaal wat je wilde, vuilak. Ik heb meer van die schobbers gekend, en ze zijn allemaal naar de knoppen gegaan. Jij ook, schijnheilige, jij gaat ook naar de verdommenis. Jij bent een stiekeme smeerlap, een verachtelijke lafaard ben jij!

Nou, zeg eens wat, schooier! Zeg dat ik gelijk heb of ik sla je kop tussen je ribben!'

Hexspoor grijnsde, hij was hoegenaamd niet onder de indruk. Deze dwaze uitval had hij niet verwacht, niet voorzien, maar het beviel hem wel. Tijdens dit toppunt van actie voelde hij zelfs zijn moeheid niet meer. Hij gaf geen antwoord en bleef grijnzen; een hatelijke-ironische grijnslach, die de prachtig gespeelde woede van de inspecteur veranderde in werkelijke woede.

'Spreek als ik het je gebied!' schreeuwde Imminga.

Toen gebeurde er iets dat de inspecteur niet bedoelde en niet wenste en

dat Hexspoor niet verwacht had. Imminga stak zijn grote hand uit om Hexspoor bij de schouders te grijpen om hem door elkaar te schudden. Doch door een onwillekeurige angstige beweging van Hexspoor, raakte hij hem hard en pijnlijk aan zijn zieke kaak.

Een hese kreet van pijn, kreunend greep hij naar zijn wang. Een razende drift sprong in hem omhoog; de oerdrift van de diepgekrenkte boer, waarvan hij dacht, dat die al tientallen jaren in hem gestorven was. Hij redeneerde niet meer, de begeerte naar vergelding was zo onweerstaanbaar krachtig, dat het iedere andere beleving verdrong. Het gebeurde bliksemsnel. Hij sprong op, schopte z'n stoel achteruit en stootte zijn knokige vuist vooruit met al de kracht waar hij in dat moment van ziedende woede over beschikte. Hij trof de inspecteur, die voorovergebogen stond, op de neus; hij zag de straal bloed als een rode vlam op zich afschieten. Daarna zag en hoorde hij niets meer. Hij voelde het geweld van harde slagen op zijn hoofd en schouders, doch eerst toen hij neerlag in de cel, waar ze hem ingesmeten hadden, begreep hij dat hij een ontzaglijk pak slaag had gehad. Geen kwartier later had hij, ondanks dat hij overal pijn voelde, zijn bezinning teruggekregen. Hij kon weer logisch denken en met verrassende juistheid deed hij wat in zijn omstandigheden het beste was. Hij schelde en eiste van de agent die bij hem kwam, dat meester Quester onmiddellijk gewaarschuwd moest worden. Diezelfde avond nog wilde hij zijn advocaat spreken in de cel.

Hij kreeg een snauw als antwoord, de deur werd dichtgesmeten. Maar toen hij een half uur lang met zijn schoenen tegen de deur bleef slaan, kwam meester Quester.

'Dat ziet er niet fraai uit, meneer Hexspoor,' zei de advocaat.

'De smeerlappen hebben me geslagen, zoals men het een razende hond niet zou doen!' schreeuwde hij.

'Christus nog aan toe, ik zie het,' zei Quester. Hij wees naar de bloedvlekken op zijn overhemd en colbert.

'Nee, die zijn van hem!' schreeuwde Hexspoor.

'Hebt u teruggetimmerd? Dat is verdomd vervelend. Had u niet moeten doen.'

'Ik wist niet meer wat ik deed, ik werd razend van pijn toen hij tegen mijn zieke kaak stompte!'

'Prachtig! dat hoor ik liever. Ik kan niet lang blijven, vertel vlug wat er gebeurd is. Alleen feiten, geen franje, meneer Hexspoor.'

Hexspoor vertelde kort en duidelijk hoe het gegaan was.

'Prachtig! u is een meesterlijk rapporteur. Nu de conclusie: voorlopig gaat u niet naar huis, je gaat de kast in. Dat moet u geen bliksem kunnen schelen. Niet bang zijn voor de Rechter-Commissaris. Dat is een veel beschaafder man dan Imminga, ofschoon het mij, eerlijk gezegd, ten zeerste verbaast dat hij u geslagen heeft. Dat heeft hij nog nooit gedaan zover ik weet. Als de Rechter-Commissaris u in verhoor neemt, zal ik er iedere keer

bij zijn, uw geval interesseert mij buitengewoon.

En nu de knokpartij. Dat kan een heel kwaaië noot voor u worden, tenzij ik het geval kan sussen.

Was Imminga alleen met u toen hij u sloeg?’

‘Nee, die andere smeerlap, Sluiter, was er bij.’

‘Als ze de pest aan elkaar hebben, kan dat gunstig voor u zijn. Waarschijnlijk is dat niet, meestal spelen ze twee handen op een buik. Bekennen dat ze geslagen hebben doen ze nooit, of ze stellen het zo voor, dat ze u met geweld naar de cel hebben moeten overbrengen, omdat u niet goedschiks mee wilde gaan. Denk erom, als de Rechter-Commissaris niet spreekt over de knokpartij, moet u er ook over zwijgen. Begint hij er wel over, dan moet u het geval zo groot mogelijk opblazen. Ik ga proberen de zaak te sussen. Ik ga ze dreigen, een ongelooftijke hoop kabaal ga ik schoppen.’

Een vaste handdruk en Quester ging. Hexspoor zag Imminga op de rug in de gang, voor de deur werd dichtgesmeten. Hij hoorde niet hoe Quester met fonkelende ogen en schrille toornige stem meteen het offensief opende. Imminga pakte meester Quester bij de arm en nam hem mee naar zijn kamer.

Toen Quester een kwartier later met z'n hoedje schuin op zijn hoofd het politiebureau verliet, floot hij de nieuwste Parijse schlager. De zaak was gesust, in het proces-verbaal zou niet gerept worden over wederspanningheid tijdens het verhoor.

10

Een hoge slanke figuur kwam de gevangeniscel binnen. De nog vrij jeugdige priester reikte Hexspoor de hand:

‘Aalmoezener van Heinsbergen,’ stelde hij zich voor.

Gerard Hexspoor drukte de uitgestoken hand en noemde zijn naam.

‘Kan ik iets voor u doen, meneer Hexspoor?’ vroeg de priester.

De aalmoezener stelde enkele vragen omtrent zijn persoon, zijn werk en waarom hij in voorarrest zat. Hexspoor gaf duidelijke antwoorden en toen hij vertelde dat zijn oudste zoon priester was, bleek dat aalmoezener van Heinsbergen kapelaan Hexspoor kende.

Hexspoor voelde een eigenaardige sentimentele stemming in zich opkomen: een mengeling van blijheid en verdriet, welke hem zijn ellende voor een ogenblik deed vergeten. De jonge priester trok hem aan, er was iets sympathieks in zijn stem en in zijn wijze van doen. Hij leek iets op Karel Heere. Eenzelfde hoge slanke gestalte, dezelfde rustige bewegingen; hij was echter veel eleganter dan z'n houderige dorpsgenoot.

Na een poos gesproken te hebben over verscheidene onderwerpen, zei Hexspoor met een verlegen uitdrukking in zijn ogen:

'Ik zou graag biechten, aalmoezenier. Kunt u mij helpen?'

'Zeker, vriend.'

'Ik heb u veel te vertellen, eerwaarde vader. Heeft u tijd om mij te aanhoren?'

'Ik heb voor u al de tijd, die u nodig heeft. Ik zal de cipier waarschuwen.'

Toen de priester de stola had omgehangen, zegende hij de biechteling en vroeg:

'Wanneer is uw laatste biecht geweest?'

'Een half jaar geleden ongeveer, eerwaarde vader. Mijn voornaamste zonden zijn echtbreuk en overspel, meermalen gepleegd met een jonge vrouw.'

'Was zij gehuwd?'

'Zij was gescheiden, eerwaarde vader.'

'Hoe oud was zij?'

'Vijfendertig jaar, eerwaarde vader.'

Gerard Hexspoor vertelde zijn leven. Ondanks dat hij zeer bewogen was, klonk zijn stem rustig en vast. Zijn biecht was geen pleidooi, het was een zuivere opsomming van feiten, weergegeven zoals hij ze had gezien en in zich opgenomen. De biecht verlichtte hem zeer, omdat hij zich schuldig gevoelde tegenover God en omdat hij na zoveel jaren eindelijk een ander deelgenoot kon maken van zijn ondervindingen en gedragingen.

'Heeft die jonge vrouw te kennen gegeven dat zij een einde wilde maken aan de verhouding?' vroeg de priester.

'Nee, eerwaarde vader, dat heeft zij niet gedaan. Dat wil zeggen, op het laatst wel; ik zal het u vertellen.

De laatste tijd begon ze erop aan te dringen, dat wij samen zouden weggaan uit deze stad. Ze begon het beu te worden altijd het vijfde rad aan de wagen te moeten zijn, zoals zij het uitdrukte. Zij meende dat het voor mij niet moeilijk zou zijn in een grote stad een goede betrekking te vinden, waar wij van zouden kunnen leven. Ik heb haar er op gewezen, dat mijn kinderen daar de dupe van zouden worden en zij was het daarmee eens, althans aanvankelijk. Later begon zij opnieuw en krachtiger aan te dringen. Ik hoefde haar en mijn geluk niet op te offeren voor mijn kinderen, meende zij.

Ik moest kiezen tussen haar en mijn kinderen. Ik weet niet meer wat er in mij is omgegaan in die dagen en weken, maar tenslotte schijnt het geluk van mijn kinderen mij meer waard te zijn dan haar liefde. Aan de diefstal heb ik hoegenaamd geen schuld. Mijn enig verzuim is geweest dat ik de politie niet onmiddellijk gewaarschuwde heb, toen ik ontdekte dat de juwelen gestolen waren, en begreep dat alleen zij dat gedaan kon hebben. Ik durfde het niet aan te geven, uit angst dat zij het geheim van onze verhouding zou prijsgeven als de politie haar zou grijpen. Dat wilde ik voorkomen, waarbij ieder middel mij goed en geoorloofd leek.

Nu zit ik hier in voorarrest, verdacht van verduistering of van medeplichtigheid aan verduistering. De inspecteur, die mij langdurig heeft onder-

vraagde, heeft een goed idee van de juiste omstandigheden. Maar hij heeft niets kunnen bewijzen, slechts enkele zwakke aanwijzingen, die tegen mij pleiten, heeft hij kunnen noemen in het proces-verbaal. Ik heb mij verzet tot het uiterste, ik heb gelogen tijdens het eerste verhoor en ik ben blijven liegen. Nu moet ik afwachten of het de Rechter-Commissaris gelukt aanwijzingen te krijgen, waaruit mijn verhouding tot die jonge vrouw positief blijkt. Ik weet niet wat er nog voor de dag kan komen; het is geenszins ondenkbaar dat hij iemand kan opsporen in Cromvoirt of ergens anders, die het zekere bewijs kan geven, dat ik met haar dikwijls in het donker gewandeld heb, of die ons heeft gezien gedurende de enkele keren dat wij het gewaagd hebben samen op reis te gaan naar een streek, waar wij meenden veilig te zijn. Van mij zal hij het niet te weten komen, ik blijf halsstarrig vasthouden aan de leugens, die ik heb gezegd. Als ik beken geloof ik niet dat ik veroordeeld zal worden, want ik heb geen schuld aan de diefstal en aan haar dood. Maar heel mijn dorp zal dan weten dat ik een schandelijk dubbel leven heb geleid. Mijn kinderen zullen ze naropen dat hun vader een stiekeme smeerlap is, een schijnheilige huichelaar en een lafaard. Om dat te voorkomen zal ik blijven liegen tot ik vrij zal zijn. Altijd zal ik blijven liegen, nooit zal ik iemand zeggen wat er gebeurd is!

Hij was hevig opgewonden, hij beefde over heel zijn lichaam, zijn gezicht zag doodsbleek en in zijn ogen was een starre gloed, hij was de uitputting nabij.

'Heeft u met die vrouw dikwijls over godsdienstige zaken gesproken? Was zij katholiek?' vroeg de priester.

'Nee, zij was niet katholiek, eerwaarde vader. Over godsdienstige zaken hebben wij slechts enkele keren gesproken. Onze inzichten liepen te ver uiteen. Zij was niet ongelovig, maar zij had een eigenaardige opvatting over God en Gods geboden. Over godsdienst konden wij niet praten.'

'Gelooft u dat Christus God is?'

'Ja, eerwaarde vader!' hij snikte het uit. 'Ik geloof dat Christus God is; dat is mijn diepste, mijn grootste geloof.'

'Gelooft u aan de leer, die Christus gepredikt heeft? Aan de Sacramenten?'

'Ja, eerwaarde vader.'

Toen was het stil in de sombere cel. De priester, recht voor zich uitziende, overwoog wat hij de biechteling moest gaan zeggen. Hij begreep dat deze zwaargeplaagde man aan het einde van zijn krachten was gekomen. Hij had, wellicht nu al, evenzeer een psychiater nodig als een biechtvader.

'U moogt u blijven verzetten, als de Rechter-Commissaris of een ander u zal ondervragen,' zei de priester voorzichtig. 'U hoeft niet te bekennen wat u niet bekennen wilt. U hebt zich niet vrijwillig in handen der Justitie gesteld. Het was niet uw wil of wens dat men een aanklacht, welke dan ook, tegen u opstelde. U hebt het recht te verklaren, wat u wilt verklaren. Te meer hebt u het recht daartoe, daar u niet schuldig bent aan de diefstal.'

Het argument van de politie-inspecteur, dat het geval voor u gunstiger zal worden als u andere verklaringen aflegt dan u hebt gedaan, behoeft u niet als juist te erkennen. De mensen, die het onderzoek leiden, zijn verantwoordelijk voor de goede gang van dat onderzoek. U, als verdachte, hoeft hen daarbij niet te helpen. U moogt blijven vechten om uw vrijheid te behouden. Wees dus gerust omtrent de verklaringen, die u hebt afgelegd en nog wilt afleggen: zij zijn niet strijdig met Gods geboden en met de geboden der heilige Kerk.

En nu het andere: U heeft uzelf een lafaard genoemd en ook de inspecteur noemde u zo. Beiden hebt ge ongelijk, u bent geen lafaard.

'Ben ik geen lafaard?' vroeg Hexspoor in grote opwinding.

'Nee, u bent geen lafaard. Geloof mijn woorden, die ik tot u spreek als uw biechtvader. U bent geen lafaard.

Hetgeen u misdaan hebt aan uw vrouw en aan die jonge vrouw, is nochtans zeer ernstig. Overspel en echtbreuk zijn ernstige zonden. Echter God oordeelt over uw persoonlijke schuld, dat doe ik niet. Ik heb de indruk dat u nooit werkelijk de bedoeling hebt gehad God te beledigen, nimmer hebt u Zijn Heiligheid miskend.'

'Nee, eerwaarde, dat heb ik nooit bedoeld!' hij snikte het uit.

De priester hief de hand op met kalmerend gebaar en vervolgde:

'Toch hebt u zich ernstig misdragen. De omstandigheden waaronder u thuis moest leven waren voor u ongetwijfeld zeer onaangenaam. Uw voortdurende opwinding daarover heeft u gebracht in een toestand waarin u geen gevoel en inzicht meer had voor de realiteit. Uw opstandige geest heeft u gebracht tot minachting en misschien tot haat voor uw vrouw en haar moeder. Uw voortdurende oproerigheid heeft u gebracht tot obsessie; toen zag u de dingen niet meer redelijk en verstandelijk. Het ressentiment overheerste de logisch denkende geest. Begrijpt u dat?'

'Ja, eerwaarde vader, ik begrijp het,' antwoordde Hexspoor in grote opwinding.

'U heeft niet alles gedaan wat mogelijk was om u te doen gelden als hoofd van het gezin.'

'O, zeker, eerwaarde vader,' weerstreefde Hexspoor.

'U hebt veel geprobeerd; u hebt het geprobeerd met verstandige woorden, met goedheid, u hebt gesmeekt; u hebt bedreigd, gevloekt en geweld gebruikt. Het heeft niet gebaat omdat u de goede methode niet hebt kunnen vinden. Het is ondenkbaar, goede vriend, dat het gezond verstand het op den duur niet wint van harde domheid en bekrompenheid. Uw vrouw en haar moeder zijn geen slechte vrouwen, het zijn goede mensen. Maar zij zijn zichzelf, zij hebben hun eigen individualiteit zoals gij de uwe hebt. In hun domme bekrompenheid menen zij goed te doen met hetgeen zij voorstaan. Ik geloof dat uw vrouw zeker nog van u houdt. Anders misschien dan vroeger, maar zij houdt zeker nog van u.

Ik kan mij indenken hoe het u vergaan is in uw huwelijksleven. Er waren

twee scherpe tegenstellingen. Uw vrouw als uw meerdere in de maatschappelijke orde, u was haar meerdere in verstand en scherpste van geest. Ik begrijp dat het een zeer moeilijke opgave voor u was deze tegenstellingen te overbruggen en op te vangen in een harmonische eenheid. Dat u daar niet in bent geslaagd is niet haar schuld, doch de uwe. Dit moet u goed begrijpen: uw vrouw beschikt slechts over een matig verstand en geringe kennis, u is begaafd met een groot verstand en een scherpe heldere geest. Begrijpt u dat de partijen wel zeer ongelijk waren? U weet toch ook dat het verstand het altijd wint van de domheid. Maar de mens, begaafd met veel verstand, dient op de eerste plaats zichzelf te kennen en hij moet kunnen heersen over zichzelf. U heeft verzuimd de tegenstellingen diep te doorschouwen; dit verzuim vond zijn oorzaak vooral in uw driftige aard. U hebt zich niet genoeg verzet tegen de drift van uw ressentimenten. U had uw vrouw kunnen overwinnen, als u niet gepoogd had haar te dwingen uw standpunt te aanvaarden. Dat kon zij niet, zij had er zelfs geen flauw begrip van. Zij heeft u altijd gezien op haar wijze en u hebt haar geen beter inzicht kunnen bijbrengen. Dat was niet haar schuld, doch de uwe. Ik geloof dat als ik uw vrouw zou vragen van u een karakteristiek te geven, zij het niet verder zou brengen dan tot enkele algemeenheden.

Het is begrijpelijk dat u zich voor de ontplooiing van uw persoonlijkheid geheel bent gaan richten op uw werk. Dat u in het maatschappelijk leven tot een belangrijke plaats bent opgeklommen, zonder dat uw vrouw daar op enige wijze deel aan had, is een bewijs voor uw kunde en verstand. Op zich beschouwd is het een goed dat u bereikt hebt, maar beter was het geweest als uw streefvermogen minder eenzijdig gericht was geweest; beter was het geweest als u uw energie had aangewend om thuis de orde te scheppen, zoals die behoorde te zijn.

Mijn woorden zullen u hard in de oren klinken, goede vriend, maar ik moet het u zo zeggen. En ik moet nog iets anders zeggen. Uw vrouw is door de keerjaren heengegaan. Het sexuele huwelijksleven heeft voor haar weinig bekoring meer, maar het geestelijke, het ethische huwelijksleven, dat daar achter moet volgen, is er niet of zo goed als niet. Toch valt ook dat deel, meer nog dan het eerste, onder de Sacramentele bescherming van het huwelijksleven. Begrijpt u hieruit dat u in de toekomst voor een moeilijke taak zult komen te staan?

'Ja, eerwaarde vader, ik begrijp het,' antwoordde Hexspoor hees.

'God heeft het huwelijk verheven tot een Sacrament, goede vriend. Wij moeten dat houden, of wij moeten houden dat het huwelijk hoegenaamd geen waarde heeft in bovennatuurlijke zin. Een tussenweg is er niet. U zult in de toekomst grote offers moeten brengen, u gaat een zware, moeilijke tijd tegemoet. Vooral voor uzelf zult u uit bijna niets moeten bouwen, wat u noodzakelijk nodig hebt om goed te kunnen leven. Dat zult u niet kunnen zonder de hulp van God.

Nu dit nog: die jonge vrouw zult u niet makkelijk kunnen vergeten. U

meent dat u medeschuldig bent aan haar dood. Ik begrijp uw gemoedsge-
steltenis, maar gij moogt deze gedachte niet te diep op u laten inwerken.
Want gij bent niet schuldig, niet direct en niet indirect. Haar dood was het
gevolg van een noodlottig ongeval, waaraan gij part noch deel hebt ge-
had. U huivert als u er aan denkt hoe zij de eeuwigheid is ingegaan.
Vergeet niet, goede vriend, dat het lot van ieder mens in Gods hand ligt
en dat Zijn barmhartigheid oneindig is. Wij geloven dat God de mensen
leidt door het leven, laat ons dat voldoende zijn. Wij moeten Gods be-
stiering niet toetsen aan ons doen en denken. Zijn werkzaamheid is van
een andere orde dan de menselijke werkzaamheid. Als de spanning van
deze opwindende dagen voorbij zal zijn, zal uw geest zich meer gaan rich-
ten naar het verleden. Probeer niet de jonge vrouw te verdringen, maar
leid haar binnen in je liefde tot God. Wij weten niet wat de toekomst
brengen zal. Als het voor u toch op een veroordeling zou uitlopen, bun-
del dan al uw kracht en geloof en energie, om dat offer in berusting te
brengen.

Wij zijn nu aan het einde gekomen van deze biecht, goede vriend. Hebt
u nog iets te vragen of te zeggen?'

'Nee, eerwaarde vader.'

'Dan zal ik u in de naam van God een reine ziel geven. Morgen kunt u de
heilige communie ontvangen als u wilt.'

'Ja, dat wil ik, eerwaarde vader.'

'Bereid u dan deze avond daarop voor. Probeer het u zo voor te stellen,
dat het morgen voor u eenzelfde dag is, als de dag waarop gij uw eerste
heilige Communie deed. Want die dag herinnert u zich nog wel. De dag
van onze eerste heilige Communie blijft toch voor ieder waarachtig katho-
liek de schoonste levensdag, hoe oud men ook geworden is. Bid deze
avond aandachtig en langdurig. Roep Gods Heilige Naam aan en vraag
Hem vergiffenis. Laat heel uw leven aan uw geest voorbijgaan en maak
het voornemen voortaan zo te leven, dat u God altijd frank en fier in de
ogen kunt zien.

Bid nu een akte van berouw, dan zal ik u de absolutie geven.'

Toen de priester was weggegaan, zat Hexspoor als verwezen op de rand
van zijn krib. Zijn lichaam beefde nog van opgewondenheid, door zijn
geest stuwden gedachten en beelden in snelle vaart.

Een golf van blijheid ging door hem heen. Eindelijk dan had hij een mens
gevonden, een priester, aan wie hij zijn opgekropt gemoed had kunnen
leegspreken. De berisping was ernstig geweest en heel duidelijk, hij be-
greep zijn tekortkomingen volledig.

Ik ben geen lafaard! Het werd een schrei van vreugde, honderdmaal her-
haald.

De trage uren van die nacht, toen hij niet slapen kon, werden onvergete-
lijk voor hem. Tot op zijn oude dag bleven ze hem bij, glashelder, zoals
hij ze nu doormaakte met de uiterste intensiviteit.

De cipier kwam hem halen en bracht hem naar de kamer van de Rechter-Commissaris, die in gesprek was met meester Quester.

Hij zag aanstonds de vriendelijke trek op het ernstige gezicht van de Rechter-Commissaris en Quester lachte hem toe op een eigenaardige manier. Hij voelde dat de heren hem iets aangenaams te zeggen hadden en dat bracht hem zo in spanning, dat het zweet hem uitbrak.

De Rechter-Commissaris wees naar de stoel voor zijn bureau: 'Gaat u zitten, meneer Hexspoor.' Even tuurde hij naar zijn sigarettenkoker, voor hij hem in zijn zak stak, om dan snel z'n vraag te voleinden: 'Kunt u zich herinneren dat Bernardine Twenkel wel eens klaagde over hevige hoofdpijn?'

De vraag verraste Hexspoor volkomen, hij voelde dat hij een kleur kreeg. Even nadenken, dacht hij, toen hij met zijn zakdoek de zweetdruppeltjes van zijn gezicht veegde. De kwestie Huissen staat op het programma. Zouden ze toch iets te weten gekomen zijn? Zouden ze in het hotelletje haar naam gevonden hebben in het logeerregister? Als dat zo is, bewijst het alleen dat zij er geslapen heeft, het bewijst niet dat ik er ook geweest ben. Ze kunnen mij er heen brengen om me aan de ober te laten zien. Zou die man mij herkennen? Dat is niet uitgesloten, maar zover zijn we nog niet. Het gaat nu over de vraag of ik mij herinner of zij wel eens hevige langdurige hoofdpijn had.

'Ik weet het waarachtig niet,' zei hij aarzelend. Onmiddellijk voelde hij dat dat fout was. Het was louter een gevoelskwestie, het verstand kwam er niet bij te pas.

Het is gevaarlijk om je te laten leiden door je gevoel, Hexspoor; desondanks was de innerlijke drang om zich wel zo'n geval te herinneren zó sterk dat hij er geen weerstand aan kon bieden. Veinzend diep na te denken, zei hij: 'Ja, meneer de Rechter-Commissaris, ik geloof toch dat het een keer gebeurd is. Het is al lang geleden, ik kan het mij niet goed meer herinneren. Laat ik eens goed nadenken.'

Hij staarde voor zich uit en zei dan: 'Ik meen dat het zo was. Zij was die middag erg stil en teruggetrokken. Ja, nu weet ik het, ik zie het weer. Zij kwam bij mij om een dictaat op te nemen, toen ik merkte dat zij erg bleek was en heel eigenaardig uit haar ogen keek. Ik vroeg haar of ze ziek was en ze antwoordde dat ze erge hoofdpijn had. Ik heb haar aangeraden een aspirine te nemen en even te rusten in het keukentje. Dat wilde ze niet, ze wilde daarmee wachten tot ze thuis was; ze had thuis een heel goed middel tegen hoofdpijn. Toen heb ik haar een uurtje eerder naar huis laten gaan.'

'Was ze de volgende morgen weer present?'

'Ja, voor zover ik mij kan herinneren wel.'

'Was ze toen weer goed in orde? Klaagde ze niet meer?'

Hij dacht even na: 'Dat kan ik me niet meer herinneren. Ik geloof niet dat ik er naar geïnformeerd heb. Wij hebben een groot personeel, meneer de

Rechter-Commissaris. Het komt nogal eens voor, dat de een of ander een dagje ziek is.'

De Rechter-Commissaris knikte bevestigend. 'Dat is duidelijk, meneer Hexspoor. Het is ook niet van belang. Het is wel van belang dat we vermoedelijk ontdekt hebben, waardoor u in zo'n vaste slaap is geraakt die avond.'

God nog aan toe, dat wist hij nu ook. Hij zag zich weer met Bernardine in Huissen, waar ze uitgestapt waren, omdat zij niet verder durfde reizen. Haar gezicht zag vaalbleek, haar ogen hadden een starende uitdrukking, haar wenkbrauwen waren samengetrokken van pijn. Ze liet hem het doosje met de poeders zien: 'Ik heb een goed middel, maar het werkt snel. Als ik hier een poeder inneem, ben ik bang dat ik niet meer thuiskom. Ik moet direct gaan slapen, dan ben ik morgen weer fit.'

De kwestie van de vergiftiging had hem dikwijls beziggehouden, zonder dat hij daarbij kwam tot weloverwogen gedachten. Hij moest wel aannemen dat zijn onnatuurlijke vaste slaap veroorzaakt was door een of ander gif, dat Bernardine hem had ingegeven, en toch kon hij niet geloven dat zij hem uit de weg had willen ruimen. Geen moment had hij aan de hoofdpijnpoeders gedacht, hetgeen achteraf bezien toch eigenlijk voor de hand had gelegen.

Nu was voor hem dan eindelijk de laatste vraag in heel deze trieste geschiedenis beantwoord.

'Dat is inderdaad een verrassende ontdekking,' zei hij. 'Staat het in verband met die hoofdpijngeschiedenis? Het middel . . . ? Is dat waar, meneer de Rechter-Commissaris?' vroeg hij opgewonden.

'Juist, meneer Hexspoor, u heeft het begrepen. Meester Quester heeft het ontdekt. Vertel het hemzelf maar,' verzocht hij de jonge advocaat.

'Dat is prachtig, meneer de Rechter-Commissaris,' zei Quester, die er weer erg slordig uitzag. 'Meneer Hexspoor, ik ben op onderzoek uitge-weest, waarbij ik precies op het goede moment naar het enige ding geken heb waar we iets aan hebben. Dat ding was een poeder en er was alleen een puntje van te zien, de rest zat achter een plint. Om het geval voor u begrijpelijk te maken, dien ik te zeggen dat ik dus naar die lui ben gegaan waar Twenkel in pension is geweest. Ik heb een poosje gebabbeld met die mensen, ze hebben me uitvoerig verteld wat ik al wist en wat ik niet hoefde te weten, en toen ze me uitnodigden op te stijgen over een akelig smal trapje naar haar gewezen appartement, dat notabene door de recherche al tweemaal was doorzocht, heb ik dat ook maar gedaan. Ik werd er niet wijzer, tot ik toevallig het gordijn opzij schoof waarachter een allersimpliciteitsste wasgelegenheid verborgen was. Toen gebeurde het. Ik keek omlaag en zag het witte papierpuntje. Ik bukte me en peuterde het achter de plint uit met mijn zakmes. Het was een poeder, ogenschijnlijk een doodgewone aspirinepoeder. Ik heb ze in mijn zak gestoken en door een bevriende apotheker laten onderzoeken. Het was geen aspirinepoeder, wat

het wel was kon de man mij niet zeggen. Hij raadde mij aan het ding naar Leiden op te sturen.

Ik ben zelf naar Leiden gegaan, waar ik een nieuwe verrassing opdeed. 'Wij kennen dat spul,' werd me daar gezegd door een vriendelijke meneer. 'Drie jaar geleden hebben wij dat goedje onderzocht op verzoek van de Amsterdamse recherche. Het is een krachtig middel voor lijdens aan hevige langdurige hoofdpijn. Het is vrij ongevaarlijk, als het op de juiste wijze wordt ingenomen, dat wil zeggen, als de patiënt er langzaam aan gewoon wordt gemaakt en dan nog slechts met ruime tussenpozen inneemt.

Bronsgaest is de samensteller. Een zeer knap scheikundige, die nadat hij zijn apothekersbedrijf en zijn vermogen verbrast en verklungeld had, zich bezig ging houden met de verkoop van zelfvervaardigde geneesmiddelen en met duistere obscure zaakjes. Het was dus begrijpelijk, dat hij op een keer tegen de lamp zou lopen.'

Bestaat die Bronsgaest nog? vroeg ik.

Voor zover ik weet wel, antwoordde de vriendelijke man. Hij zal wel hier of daar in Amsterdam uithangen.

Het was niet zo makkelijk het griezelig nare ventje te vinden. Maar ik heb goede relaties in Amsterdam en het lukte na twee dagen ijverig zoeken.

Het bezopen kereltje wist er niets van; hij had nooit poeders of dergelijke dingen verkocht, sedert hij zijn zaak niet meer had.

Toen heb ik gezegd: Luister nou eens hier, meneer Bronsgaest. De zaak is deze, dat een vrouw een van deze poeders in de koffie van haar chef heeft gedaan, om daarna rustig een en ander te roven. Dat zou allemaal nog tot daar toe zijn, als ze niet kort daarna gestorven was zonder iets te hebben kunnen mededelen aan de recherche. Nu zit de man, die volmaakt onschuldig is, in voorarrest, verdacht van medeplichtigheid aan de diefstal. En het ziet er niet best voor hem uit, want hij kan niet bewijzen waardoor hij gedurende verscheidene uren volkomen buiten westen is geweest.

Wie is die vrouw? snauwde meneer Bronsgaest.

Bernardine Twenkel, zei ik beleefd.

Bernardine? Berry bedoel je.

't Kan zijn dat zij zich ook Berry noemde, gaf ik onmiddellijk toe. Hij goot nog een paar glazen jenever door zijn keelgat en ging toen zitten tranen. Hij vroeg bijzonderheden over haar dood en ik vertelde hoe het gegaan was.

Dat soort creaturen komt allemaal op een of andere trieste manier aan d'r eind, filosofeerde hij. Zij was niet eens een van de slechtsten, ofschoon ook niet een van de besten. Maar daar heb jij geén donder mee te maken. Jij wilt weten of ik haar die poeders heb verkocht. Ik zag zijn jeneveroogjes glimmen en begreep dat er bankbiljetten op tafel moesten komen. Dat kon, er kwam geld op tafel. Hij trok en ik trok en we werden het tenslotte eens. Ja, meneer Hexspoor, de vrijheid kost spijkers.'

'Ik zal de onkosten heel graag betalen, meester Quester,' zei Hexspoor.

'Dat is braaf, meneer Hexspoor. Nu de rest nog. Bronsgeest zei: ik zal je een schriftelijke verklaring geven dat Berry Twenkel de poeders regelmatig van mij betrokken heeft, eerst in Wageningen, later in Vught. Ik zal je dat bewijzen. Van jou krijg ik een schriftelijke verklaring, dat jij de boete zult betalen als ik voor dit feit word vervolgd!

En wat moet er gebeuren als ze je de doos in stoppen? vroeg ik.

Dat gebeurt zeker niet! snauwde hij me toe.

Toen accepteerde ik het voorstel en wij wisselden de verklaringen uit. Hij ging even weg en kwam terug met een kaart - de man hield er waarachtig zo iets als een kaartsysteem op na - van Berry Twenkel. Nauwkeurig ingevuld en gedateerd; hij liet me zien dat zij al verscheidene jaren de poeders van hem betrokken had.

Ik was er mee klaar, maar ik vroeg nog of het mogelijk was dat een gezonde man, na het gebruik van zo'n poeder, verscheidene uren zo vast in slaap geraakt, dat ze hem zijn sleutels kunnen rollen, zonder dat hij daar iets van bemerkt.

Ja, dat kan, zei hij fel. En nog vinniger: Juist omdat ze die rotstreek heeft uitgehaald, wil ik die man helpen. Ik maak de poeders in verschillende sterkten. Bij de zwakste sterkte is de toevoeging van de stof, die de slaap veroorzaakt, uiterst miniem; bij de volgende sterkten wordt de hoeveelheid geleidelijk verhoogd, totdat het maximum, dat het menselijk organisme verdragen kan, is bereikt.

Berry Twenkel was nog niet aan dit maximum toe, maar zij wist drommels goed dat de poeders, die zij gebruikte, zeer gevaarlijk konden zijn voor die man, die er niet aan gewoon was.

Dat is het, meneer Hexspoor. U begrijpt dat ik mij heb gehaast de Rechter-Commissaris van mijn ontdekking op de hoogte te brengen.'

'Het is fantastisch,' zei Hexspoor. 'Ik bedoel de manier waarop u het hebt ontdekt. Ik geloof dat heel velen aan zo'n onschuldig uitzierende poeder geen aandacht geschonken zouden hebben.'

'Wij zullen ons houden aan de feiten en ons niet verdiepen in beschouwingen,' glimlachte de Rechter-Commissaris. 'Maar dat het inderdaad hoogst merkwaardig is, ben ik met u eens.'

'Hoe bewijst u nu dat de poeder, die door meester Quester gevonden is, inderdaad aan juffrouw Twenkel heeft toebehoord?' vroeg Hexspoor.

'In haar handtas, die in de koffer was geborgen, hebben wij nog enkele van deze poeders gevonden, meneer Hexspoor. Er is geen aandacht aan geschonken, omdat ze in een gewoon apothekersdoosje zaten met het opschrift: hoofdpijnpodders. Vermoedelijk heeft zij op een keer, toen zij een poeder wilde innemen, een tweede mee uit het doosje getrokken, die achter de plint gevallen is.'

'Wat gaat er nu gebeuren?' vroeg Hexspoor gespannen.

'Ik zal de kwestie bespreken met de Officier van Justitie. Ik geloof dat de

zaak rond is. Mij dunkt dat bewezen is, dat u die avond inderdaad het slachtoffer is geworden van haar misdadig plan.'

'Word ik dan vrijgelaten?'

'Daarover beslist de Officier van Justitie. Mijn mening is dat u heel gauw naar uw vrouw en kinderen zult kunnen gaan.'

Zo was het inderdaad, twee dagen later werd hij vrijgelaten. Hij schreide van vreugde, toen hij de zon weer zag schijnen op het plein voor de gevangenis. Toch was hij er niet best aan toe. In enkele dagen was hij zeer vermagerd, zijn jukbeenderen staken scherp uit zijn benige kop. Voor hij naar de Bank ging, liet hij zich eerst bij zijn kapper scheren en nam hij een bad. Toen ging hij zich melden bij meneer de Graeff.

Minuten had hij nodig om bij het directiekantoor te komen. Van alle kanten kwamen de employés op hem afstuiven om hem te feliciteren. Was hij nu van alles af? Ja, hij was er mee klaar. Hij ging nu naar huis, maar morgen was hij weer present.

Zo vlug ging het echter niet, het duurde vele weken eer hij zijn werk hervatten kon. Meneer de Graeff zag aanstonds, dat hij dringend rust nodig had toen hij, tegenover de directeur gezeten, op matie toon vertelde over zijn verblijf in de gevangenis.

'Je moet een week vakantie nemen, Hexspoor,' zei meneer de Graeff, die met spanning naar het merkwaardige relaas geluisterd had.

'Als het mogelijk is, meneer . . .?'

'Natuurlijk is het mogelijk, Hexspoor. Ik breng je met mijn wagen naar je vrouw.'

'Als u dat zou willen doen . . .'

Op Het Erf bracht zijn thuiskomst wel enige consternatie te weeg. Dat er geen vervolging tegen hem zou worden ingesteld, scheen maar heel moeilijk tot Carola door te dringen. Zij zag in hem een man, die in de gevangenis had gezeten; dat was iets waar hij zich diep over te schamen had.

Meneer de Graeff poogde het te verduidelijken: 'Inderdaad heeft uw man enkele dagen opgesloten gezeten, mevrouw Hexspoor. Maar dat betekent toch niet dat hij schuldig was. Het tegendeel is waar gebleken; dat tegen uw man geen vervolging is ingesteld, bewijst dat er geen gronden aanwezig waren om dat wel te doen. Dat is toch prachtig.'

De directeur werd het niet duidelijk of zij dat wel of niet begreep, maar hij was ten zeerste verbaasd toen ze antwoordde: 'Het hele dorp spreekt er schande van, meneer, ik durf mijn huis niet meer uitgaan. Foei toch, het zijn allemaal dieven en moordenaars, die in de gevangenis terechtkomen. Ik kan de tijd niet noemen dat er iemand uit het dorp naar Den Bosch is gebracht.'

'Uw man is toch geen dief of moordenaar . . .'

'Moeder begrijpt de situatie niet goed, meneer de Graeff,' kwam Jan Hexspoor tussenbeide. 'Moeder kent niet het onderscheid tussen een man, die

in voorarrest zit en een boef, die een straf ondergaat in een cel. Voor moeder spreekt alleen het feit, dat vader opgesloten is geweest. Het dorp denkt er het zijne van en ze praten erover op hun manier.'

'Laat de mensen hier maar praten. Jullie weten dat jullie vader onschuldig is geweest, dat moet voor jullie voldoende zijn.' Vriendelijk nam meneer de Graeff afscheid, bijzonder hartelijk drukte hij Hexspoor de hand:

'Rust maar eens goed uit,' zei hij. 'Ga met je vrouw een paar dagen op reis, dan heb je geen tijd om aan al die narigheid te denken. En maak je vooral niet bezorgd over het werk, we redden het wel. Geniet samen van je extra vakantie, dat hebben jullie wel verdiend.'

Meneer de Graeff geloofde wel dat er enorm veel geroddeld en gelasterd zou worden op zo'n dorp; dat het echter zo erg was dat pastoor van de Mandele zich later genoodzaakt zag vanaf de kansel de lasteraars onder handen te nemen, had hij niet voor waar kunnen houden. Toch was het gebeurd. Het dorp was er diep van onder de indruk. Iedereen begreep dat het ging over Gerard Hexspoor, ofschoon de pastoor zijn naam niet noemde. Het afschuwelijk geroddeld bedaarde, althans het minderde in het openbaar.

Van dat alles wist Gerard Hexspoor niet veel af. Op de avond van de dag toen hij was vrijgelaten, ging hij naar bed, om er de eerste weken niet vandaan te komen.

'Uw man is wat overspannen,' zei dokter de Boer de volgende dag. 'Ik zal hem een kalmerend middel geven, maar belangrijker is dat u zorgt dat hij volstrekte rust krijgt. U mag niet met hem praten over hetgeen is gebeurd en u mag geen bezoek bij hem toelaten.'

'Het zal zo triest voor hem zijn als hij niemand ziet,' klaagde Carola.

'Dat zal nogal meevallen. Doet u nu wat ik zeg, dan beloof ik u dat hij weer heel gauw op de been zal zijn. En geef hem goed versterkend voedsel. Bouillon en eieren en vooral veel melk moet hij drinken.'

Zo vol stopte ze hem, dat hij er bijna in stikte. Urenlang zat ze bij zijn bed met saamgeperste lippen. Honderduit had ze willen praten en ze mocht niet spreken. Om hem toch haar genegenheid te laten blijken, streek ze hem nu en dan over zijn hoofd, zoals men een hond over zijn kop aait. Hij was te ziek om er zich tegen te verzetten, ofschoon hij walgde van haar liefkozende hand. Ondanks de kalmerende tabletten, die hij innam, werd hij niet rustig en hij kon bijna niet slapen. Onophoudelijk was hij bezig zijn geval te overdenken.

En telkens, altijd onverwacht, kwam weer dat verschrikkelijk nare gevoel in hem terug, dat hij het eerst had waargenomen die avond, toen hij uit zijn loodzware slaap ontwaakte op de Bank. Dan gulpte het zweet van zijn gezicht, hij schopte de dekens van zich af en kroop door zijn bed als waanzinnig van angst. Als de aanval was weggetrokken, lag hij urenlang plat achterover, doodsbleek en machteloos.

Een paar weken later, toen de aanvallen begonnen te minderen, liet de

dokter hem opstaan. 'Het ergste is nu voorbij,' zei hij, 'wij gaan nu iets anders doen. Hou je van lezen? Ja? Goed, dan veel lezen. Lichte kost, geen spannende verhalen en vooral geen griezelige dingen. En naar buiten, de polder in. Neem een van je kinderen mee of een ander, als het maar geen zeurkous is.'

Wat dat advies betekende, begreep hij eerst goed toen hij buiten wandelde. Hij maakte een omweg om niet voorbij het kerkhof te hoeven gaan, alleen al de gedachte aan de dood bracht hem uit zijn evenwicht. Hij sprak erover met dokter de Boer dat hij bang was zijn verstand te verliezen en kreeg het geruststellend antwoord: Zolang je nog beseft dat het dwaas is een omweg te maken om niet voorbij het kerkhof te hoeven gaan, is er niet de minste kans dat je krankzinnig zult worden. Het wordt erger als je het niet meer dwaas vindt. Scheld dus jezelf maar uit voor idioot, dat is goed voor je. Je bent aan de beterhand en je hebt een krachtig gestel; je komt er zeker overheen als je meehelpt.'

'Het is heel moeilijk, dokter.'

'Nee, het is erg makkelijk. Het gaat alleen niet vlug met zulke dingen. Je moet het je zo voorstellen, alsof ze je een flink stuk vel van je body hadden afgerukt; dan zou je niet kunnen velen dat ze met een vinger naar je wezen. Toch zou je dan niets anders hoeven doen dan wachten tot je nieuw vel had gekregen en dat duurt een tijdje. Overspanning is het gevolg van een verzwakt zenuwstelsel, geestelijk ben je voor een gedeelte afgestroopt. Je moet wachten tot je zenuwen zijn aangesterkt. Dat gebeurt door rust, goede voeding, aangename ontspanning en door met rotsvaste overtuiging te geloven in je herstel. Als je je daaraan houdt, geef ik je de verzekering dat je heel gauw weer met de motor naar de stad kunt gaan. Alleen moet je je er op voorbereiden dat overspanning in vele gevallen nog een poos blijft nawerken, het zal een tijdje duren eer je geheel genezen bent. Maak je ook daar niet ongerust over, want ook dat kan geen kwaad. Uiteindelijk word je weer volkomen de oude taaie Hexspoor.'

Enkele weken later ging hij met Carola naar Zuid-Limburg. In een rustig pension kregen ze een ruime frisse kamer, waar ze een prachtig uitzicht hadden over het landschap. Het zou hem daar zeer naar genoegen zijn geweest als hij alleen was gegaan of met een ander dan Carola. Maar reeds de eerste avond kregen ze onenigheid, omdat ze zijn lotgevallen uitvoerig aan de andere gasten ging vertellen. Tevergeefs poogde hij de woordenstroom te stuiten, geen letter kreeg hij er tussen.

Carola was in de beste stemming. Zij genoot op haar manier bijzonder van haar vakantie. De hele dag praatte ze over de kinderen thuis en over haar moeder. En om de haverklap aaide ze hem over zijn bol: 'Hoe heb je 't bij me, Hexspoor? Je zult wel spijt hebben als de dagen om zijn.'

Het was bijna niet te verdragen; hevig verlangde hij weer aan het werk te kunnen gaan, weer zichzelf te kunnen zijn. Hij dacht voortdurend terug aan de dagen, toen hij met Bernardine in België was geweest. Hij schaam-

de zich voor die gedachten, maar hij kon ze onmogelijk van zich afzetten. Nooit tevoren stond het beeld van Bernardine hem zo scherp voor de geest als in die dagen. Toch wist hij dat ze niet een rechtschapen vrouw was geweest; als zij terug kon keren in het leven, zou hij zich met afschuw van haar afwenden. Ze had hem kwaad gedaan, zijn goedheid had zij misbruikt. En toch kon hij haar niet vergeten, geen ogenblik was zij uit zijn gedachten. Hij moest haar verachten en hij kon het niet. Soms was het verlangen naar Bernardine zo sterk, dat hij zich geweld moest aandoen om niet te gaan schreien. Dat verbaasde hem het meest, dat ze na haar dood nog zo'n grote invloed op hem had.

In de laatste dagen voor hij weer aan het werk ging, wandelde hij veel door het dorp en in de omstreken. Hij ging wat praten met zijn ouders in het Liefdehuis en met Mère Clementine.

'Je moeder gaat achteruit, Gerard,' zei de Overste.

'Ik heb het gemerkt,' antwoordde hij.

'Soms weet ze 't niet goed meer,' zei de oude Hexspoor, die er nog erg kwiek uitzag.

'Ik zie het, vader,' zei hij mat.

De vader vroeg: 'Wat is er toch met jou gebeurd, met al die sieraden en met dat vrouwmens, Gradus? Ze is dood, hè?'

''t Is allemaal zo ingewikkeld om het u uit te leggen,' glimlachte hij.

'Ze hebben het me voorgelezen uit de courant,' knipoogde de oude. 'Jongens, onthou dit van mij: blijf van de vrouwen af. Ze nemen je altijd te grazen als ze kunnen.'

'Ze hebben het u verkeerd verteld, vader,' stoof hij op. 'Ik heb niets te maken gehad met dat meisje.'

De oude keek hem scherp aan, er vonkte een fel lichtje in zijn ogen, toen hij een rare grimas maakte. Hij scheen iets te willen zeggen, maar hij deed het niet en keek voor zich uit.

Pastoor van de Mandele, die hem geregeld had opgezocht toen hij nog in bed lag, gaf, toen hij zo goed als geheel hersteld was, niet te kennen bepaalde indrukken te hebben opgedaan. Toch was de pastoor ook anders dan gewoonlijk en vooral zijn vraag of het voor hem niet beter zou zijn zijn ontslag als kerkmeester te vragen, deed hem veel pijn.

'Waarom zou ik dat doen, meneer pastoor?' vroeg hij kortaf. 'Heb ik mijn werk als kerkmeester niet goed gedaan?'

'Voortreffelijk, Hexspoor. Daar gaat het niet over. Maar je bent ernstig ziek geweest, je bent nog niet de oude. Het kan te zwaar voor je zijn, als je naast je inspannende werk op de Bank, nog andere bezigheden moet verrichten in de avonduren.'

'Ik zou u inderdaad willen vragen mij de eerste tijd vrij te stellen van het bijwonen der vergaderingen,' vroeg hij. 'Als u mij nodig heeft voor financiële adviezen, sta ik natuurlijk voor u klaar,' voegde hij er glimlachend aan toe.

Pastoor van de Mandele aarzelde; hij wilde zijn kerkmeester prijsgeven en tegelijk wilde hij het niet. Hij kon Hexspoor niet zeggen dat de suggestie, dat hij ontslag moest vragen, was uitgegaan van de overige kerkmeesters tijdens de vorige vergadering. Als ik het niet met hen klaarspeel, zijn ze in staat de bisschop te verzoeken Hexspoor te ontslaan, dacht hij. Dat doet Monseigneur in geen geval zonder mij te hebben gehoord. Maar wat moet ik dan zeggen? Ik kan onmogelijk ontkennen dat zijn reputatie geleden heeft.

'Ik heb met dokter de Boer over jou gesproken, Gerard,' zei hij rustig. 'Je zult je nog in acht moeten nemen, dat zal de dokter jou zelf ook wel gezegd hebben.'

'Ja, meneer pastoor, herhaalde malen heeft hij dat gezegd. Ik zal zijn raad zeker ter harte nemen. Daarom vroeg ik u mij nog een poos vrij te laten. Een maand misschien, twee maanden hoogstens. Vindt u dat goed?'

'Het is een lange tijd, Gerard . . .'

'Het is wel eens meer voorgekomen dat een van de kerkmeesters langdurig ziek is geweest, meneer pastoor.'

'Dat is zo, Gerard. Je vindt het dus beter geen ontslag te vragen.'

'Waarom zou ik dat doen?' vroeg hij vinnig.

'Dat heb ik je toch voldoende duidelijk gemaakt,' antwoordde de pastoor.

'U ziet het geval te donker in, meneer pastoor. Binnen korte tijd ben ik weer helemaal in orde. Dan kom ik weer, want ik doe het werk heel graag.'

'Goed,' gaf de pastoor zich gewonnen. In zijn hart graag, persoonlijk had hij geen bezwaar dat Hexspoor bleef.

Hexspoor dacht: dus ook de pastoor moet ik rekenen onder de twijfelaars. Het waren er heel wat, die hem op de een of andere manier te kennen hadden gegeven, dat zijn reputatie geschonden was. Dat was heel erg, het zou lang duren eer hij daar overheen was, vooropgesteld dat hij er ooit overheen kwam. Hij had er geen bezwaar tegen ontslag te vragen als kerkmeester, want de functie betekende voor hem niet zo veel. Maar hij wilde dat niet doen op commando en niet door de obstructie van anderen, want hij voelde intuïtief dat er over hem gesproken was in de vergadering. Als hij ging, dan wilde hijzelf het tijdstip bepalen, het eerste jaar kon daar geen sprake van zijn.

De pijnlijkste ogenblikken kwamen echter pas toen hij naar de Bank reed om zijn werk te hervatten. Het personeel ontving hem erg hartelijk, spontaan kwamen ze hem de hand drukken in zijn kantoor, waar op het bureau een vaasje met rode anjers was neergezet met een vriendelijke welkomstgroet in dichtvorm.

Ook op het directiekantoor werd hij vriendelijk ontvangen. Meneer Wenink-Drigge, de President-Commissaris, lachte zijn grote paardetanden bloot, toen hij zijn slanke kille hand uitstak: 'Ha, daar is hij dan, de oude boosdoener. Ga zitten, Hexspoor.'

Het verontrustte hem een weinig dat meneer de Graeff er niet was. Hij wilde ernaar vragen, maar de schrille stem van Wenink-Drigge was hem voor: 'Meneer de Graeff zal je straks de hand drukken, hij is bezig. Vertel me nu eens, Hexspoor, wat er zoal gebeurd is. Ik weet er reeds het een en ander van.'

Nee, zijn vriendelijkheid is niet gemeend, dacht Hexspoor; hij kreeg een kleur toen hij dat in gedachte vaststelde. Wenink-Drigge was zelden werkelijk vriendelijk. Maar nu was er in zijn vormelijke vriendelijkheid zelfs een irriterende nevenklank; zijn grijze ogen staken achter de lach, en achter de wellevende zinnen klonk de wrevel.

Hexspoor was nog maar nauwelijks begonnen, of hij werd al in de rede gevallen: 'Ja, dat weet ik allemaal, Hexspoor. Je hebt het niet erg prettig gehad. Iets anders is dat je nu je taak weer wilt gaan hervatten. Je begrijpt dat het voor de Bank een allemachtig vervelende geschiedenis is geweest. Dierse en jij zijn allebei onattent geweest. Dierse is daarover onderhouden en ook jou moet ik zeggen dat het mij is tegengevallen dat jij met juffrouw Twenkel op nogal vertrouwelijke voet bent omgegaan.'

'Dat heb ik niet gedaan, meneer,' antwoordde Hexspoor agressief.

Wenink-Drigge legde zijn slanke hand op zijn bureau, een zeker teken dat hij ontstemd was. Zijn ogen waren hard als glas toen hij zei: 'Juffrouw Twenkel wist precies hoe ze de brandkast op jouw kantoor moest openen.'

'Daar ben ik nooit geheimzinnig mee geweest, meneer. De sleutel heb ik nooit uit handen gegeven. Er werd zelden iets anders dan de boeken in opgeborgen.'

'Wij hebben u ons volledig vertrouwen gegeven,' zei Wenink-Drigge nerveus geprikkeld.

'Daar ben ik u dankbaar voor, meneer. Ik heb nooit iets gedaan of nagelaten, waaruit zou kunnen blijken dat ik uw vertrouwen niet waard ben geweest.'

'Juffrouw Twenkel was niet betrouwbaar! Ik wist precies wat voor een gevaarlijk creatuur zij was!' Wenink-Drigge keek over hem heen, maar Hexspoor zag toch de drift in zijn ogen, die hij slechts met moeite kon onderdrukken.

'Als u dat wist, had u haar nooit hier moeten halen,' antwoordde hij koel-brutaal.

Wenink-Drigge zette zich rechter. In zijn stem was een metaalachtige klank toen hij opmerkte: 'Je moet voorzichtig zijn, Hexspoor. Je hebt een goede staat van dienst achter de rug, maar dat wil niet zeggen dat ik alles zal dulden. Ik kan je toestaan je werk te hervatten, maar het kan ook anders . . .'

'Bijvoorbeeld . . .'

'Er zijn nog andere functies bij onze Bank dan de functie van procuratiehouder.'

'Niet voor mij, meneer Wenink-Drigge. Tenzij het een hogere functie betreft.'

Twee paar grijze ogen boorden in elkaar, om elkaanders kracht te meten. Hexspoor zag dat Wenink-Drigge dit onaangename onderhoud gruwelijk verveelde. Hij begreep ook dat hij voor de oerliberale cententeller niet meer was dan een goed functionerend hoofdradertje in de machine. Veel genegenheid had hij niet voor de President-Commissaris.

Wenink-Drigge begreep, dat hij deze boerenkinkel onmogelijk zou kunnen breken. Dat irriteerde hem en tegelijk maande het hem tot voorzichtigheid.

'Wij zouden kunnen overwegen u te pensioneren,' zei hij koel.

'Als u mij niet toestaat mijn werk te hervatten, zult u dat moeten doen,' antwoordde Hexspoor met sterke nadruk op moeten. En onvervaard loog hij erbij: 'Daar kunt u mij geen pijn mee doen. Ik ben niet onbemiddeld. Bovendien ben ik overtuigd dat anderen mij heel graag een gelijke positie zullen aanbieden als ik hier bekleed.'

Wenink-Drigge bond in, deze man had sterke troeven in handen, hij wist te veel en hij kende te veel. Deze man kon bij iedere concurrent terecht als hij wilde. En zijn pensioen moest doorgaan, als hij hem van zich af wilde schuiven; volledig, daar was niet aan te ontkomen.

'Ons gesprek beweegt zich niet op het goede niveau, Hexspoor,' zei hij milder. 'U zult, hoop ik, niet ontkennen, dat het mijn recht is u te wijzen op een tekortkoming als ik deze constateer.'

'De toon maakt het lied, meneer,' antwoordde Hexspoor driftig.

De ander glimlachte: 'U is overspannen geweest, u is nog overgevoelig. Ik zeg u nogmaals; u zult hoop ik niet ontkennen . . .'

'Welk verstandig man zal dat ontkennen,' viel Hexspoor zijn superieur in de rede. 'Alleen vraag ik mij af of dit wel het goede ogenblik is om mij te wijzen op iets, dat volgens uw mening blijkbaar een tekortkoming is geweest. Ik mag u er wel attent op maken, dat de laatste maanden voor mij verschrikkelijk zijn geweest. Ik ben nauwelijks zover hersteld dat ik weer aan het werk kan gaan.'

'Hexspoor, laten wij het geval als afgedaan beschouwen. Je kunt je werk hervatten. Ik hoop dat je weer heel gauw je vroegere kracht zult hebben teruggevonden. Dat is voor u en ook voor ons het beste.'

'Ik dank u zeer, meneer Wenink-Drigge,' antwoordde Hexspoor beleefd.

'Goed, dat is dan voorbij. Nog een vraag, Hexspoor, een vertrouwelijke vraag: heb je werkelijk nooit geweten of vermoed dat juffrouw Twinkel . . . eh . . . laat ik zeggen . . . een duister verleden had?' Hij boog zich iets naar voren en Hexspoor zag dat zijn staalgrijze ogen nu troebel zagen. Wat ben je nu een klungelige, prutserige man, dacht hij grimmig. Hij antwoordde zonder aarzelen: 'Ik wist er niets van, meneer. Dat wil zeggen, ik heb uiteraard het praatje gehoord dat over haar werd rondverteld, toen ze pas hier was, dat ze een gescheiden vrouw was. Ik heb me daar niet

mee ingelaten, ik houd niet van roddelen en lasteren.'

De troebele ogen bleven hem aanzien. 'Ik kan het nauwelijks geloven,' zei de President-Commissaris. 'Het komt mij meer aannemelijk voor dat u, die toch het meest met haar te doen had, wel van haar particuliere omstandigheden op de hoogte bent geweest. Althans meer dan de anderen. Het lag in haar aard deze of gene in vertrouwen te nemen.'

'Ik ben deze of gene niet geweest, meneer.'

'Hoor eens, Hexspoor,' en deze zag dat de troebele ogen nu een lichtelijk groenige kleur hadden, toen Wenink-Drigge zich nog dichter naar hem toeboog, 'ik begrijp dat je tegenover de politie en Justitie-ambtenaren hebt vastgehouden aan je verklaringen, dat je hoegenaamd niets afwist van het privéleven van juffrouw Twenkel. Je kon er niets bij winnen, wel veel bij verliezen als je het anders had gezegd. Ik bewonder je om je moed en kracht om te blijven doorzetten, toen het er beroerd voor je begon uit te zien.'

'Ik begrijp niet waar u heen wilt, meneer,' zei Hexspoor met droge lippen. Hij voelde zich onrustig worden, hij kreeg het er benauwd van.

'Ik ben geen Rechter-Commissaris, Hexspoor. Tegen mij kun je openlijk spreken. Ik heb je gezegd dat je je werk kunt hervatten.'

'Ik heb u niets te zeggen, meneer.' Zijn stem klonk schor van opwinding.

'Ik heb de stellige indruk dat jij met Berry Twenkel zeer intiem bent omgegaan. Dat kan iedere man overkomen, Hexspoor.'

Hij lachte met een onaangename klank, een misselijke sater leek hij nu.

'U vergist zich, meneer,' verdedigde Hexspoor zich zwak.

'Nee, ik vergis me niet,' zei de President-Commissaris ijzig-lijzig.

'Zeg op, Hexspoor, is het waar wat ik zeg?'

'Het is niet waar, meneer,' hij hoorde zijn eigen stem niet meer.

'Het is wel waar, Hexspoor! Zeg dat het waar is! Ik weet het zeker! Zeg dat het waar is!'

Toen kreeg Hexspoor de stellige indruk dat hij moest toegeven. Het was uit met zijn kracht, hij moest spreken; deze man, die het leven door en door kende, moest hij zeggen dat hij met Bernardine lange tijd zeer intiem had omgegaan. Hij wist dat Wenink-Drigge zich aan zijn belofte zou houden en dat hij niemand het geheim zou vertellen, dat hij hem ontfutseld had. Zijn dorre lippen bewogen al om te gaan spreken, zijn geest zocht naar de goede woorden. En toen, zeer merkwaardige beleving, had hij twee verschillende indrukken te verwerken. De ene was de figuur van de aalmoezenier, die hem zei: u moogt u blijven verzetten; de andere was een snel opkomende woeste drift, die hem een reeks vloeken door de geest liet daveren.

Ben je nou helemaal bedonderd, Hexspoor? Ben je hardstikke gek geworden? Moet je die hypocriet vertellen wat er gebeurd is? Zo'n vent, die mischien meer avonturen achter de rug heeft dan jaren. Zijn gezicht zag rood van opwinding, zijn handen beefden op de stoelleuning. Met grote in-

spanning vocht hij om zijn drift meester te worden en toen hem dat gedeeltelijk gelukt was, stond hij op. Hij schreeuwde het uit:

'Meneer, u insinueert op schandalige wijze. Het is schandelijk dat u mij zoiets durft zeggen. En nu voor het laatst: ik weet niets af van juffrouw Twenkel. Ik heb nooit iets met haar te maken gehad buiten het werk op de Bank! En nu verzoek ik u mij te laten gaan!'

Wenink-Drigge stond op, kaarsrecht, zijn slanke rijzige gestalte scheen nog te groeien. De troebele glans in zijn ogen was weg, ze staken weer, koud en hard als staal. Zijn handgebaar, dat zijn verveling duidelijk demonstreerde, beduidde dat hij kon gaan. Zijn koele stem snerpte:

'Goed, Hexspoor, ga aan je werk.'

Hexspoor wist dat het lang zou duren, eer de President-Commissaris zich zou verwaardigen hem weer aan te zien en toe te spreken. Dat was heel erg, maar het was beter dat te dragen, dan die man z'n geheim te hebben verteld. Dat was alleen van hem en van de priester in de gevangeniscel.

11

Enkele dagen voor de sacramentsprocessie door het dorp zou trekken, ging Hexspoor naar meneer Verheyen, om hem te vragen of hij in zijn plaats het baldakijn zou willen helpen dragen. De keurig gesoigneerde oude heer schrok er niet weinig van.

'Heb je dan toch bedankt als kerkmeester, Gerard?' vroeg hij en Hexspoor zag zijn schrale wangen kleuren van opgewondenheid.

'Dat heb ik niet gezegd,' antwoordde hij kortaf. 'Dus tóch bedankt, hoe komt u daarbij?'

'Ze hebben mij gezegd dat je dat van plan waart, Gerard.'

'Welke kletskaus heeft dat gezegd?' vroeg Hexspoor boos.

De oude heer werd er zo verlegen van, dat hij geen behoorlijk antwoord meer geven kon. Hij mompelde iets dat Hexspoor niet verstond en zei dan: 'Ik zal graag helpen het baldakijn te dragen, Gerard. Weet meneer pastoor ervan?' vroeg hij een beetje schichtig.

'Nog niet, ik zal het hem nu gaan vertellen. Ik wilde eerst weten of u mijn plaats zou willen innemen.'

Op de pastorie liet de meid hem wachten in de zitkamer van pastoor van de Mandele, die even later kwam binnenstropelen, leunend op een zwarte wandelstok, zijn rechervoet gestoken in een ruime kameelharen pantoffel.

'Wat hebben we nu?' vroeg Hexspoor verbaasd.

'Een bloeduitstorting in mijn voet, Gerard. Ik heb me gestoten, nogal goed raak,' grinnikte de pastoor.

't Doet erg zeer, zie ik, meneer pastoor.'

't Gaat nogal, het is wel te dragen. Wel allemachtig lastig is het, zo met een stok door het huis te moeten hinken.'

'Dat ziet er niet best uit tegen zondag, meneer pastoor.'

'Ik hoop zondag zover te zijn dat ik mee kan gaan. Wat kom je doen, Gerard?' leidde pastoor van de Mandele de aandacht van zijn verstuurde voet af.

'Ik kom u zeggen dat ik bij meneer Verheyen ben geweest, om hem te vragen zondag mijn plaats in te nemen bij de processie. Hij zal het graag doen als u het goedvindt.'

'Hoe komt dat zo, Gerard? Is er iets gebeurd?' vroeg de pastoor op enigszins onrustige toon.

'Er is niets gebeurd,' antwoordde Hexspoor blozend. 'Ik durf het niet goed aan. Het zal erg vermoeiend voor me zijn, vooral als de zon zo heet brandt als het vorig jaar.'

'Ja, dat kan natuurlijk. Het is wel vervelend, ik ben bang dat er over gesproken zal worden en niet op de goede manier. Wat zegt je vrouw ervan?' 'Mijn vrouw weet het nog niet. Wat ze zal zeggen komt er minder op aan.' Nee, dat is niet goed, dacht hij en hij wijzigde de zin: 'Zij weet hoe het met me gesteld is. Ik denk dat ze mij groot gelijk zal geven.'

'Dat denk ik niet, Gerard. Je vrouw is erg gevoelig voor menselijk opzicht. Ik vrees dat het zal waaien op Het Erf, als je vertelt wat je van plan bent.'

'Op Het Erf heeft het vaker gewaaid en gestormd, meneer pastoor. Daar komen we wel overheen.'

'Ik zou het niet doen, Gerard. Probeer wat je kunt. Wij zullen iemand meenemen om je af te lossen als dat nodig mocht zijn.'

'Ik doe het beslist niet,' zei Hexspoor op zo'n energieke toon, dat pastoor van de Mandele begreep niet verder te hoeven aandringen. Maar hij had nog een andere pijl op de boog, die hij nu afschoot: 'Ik heb voor jullie een mooie verrassing in petto,' zei hij glimlachend. 'Ik zal het je nu maar zeggen, dan kom je zeker op je besluit terug, Gerard Hexspoor.'

'Een verrassing, meneer pastoor?' Hij kreeg er een kleur van.

'Ja, Gerard, zeg het ze thuis nog niet.' Hij boog zich voorover en zei met gedempte stem: 'Willem draagt Ons Heer zondag.'

Dat was inderdaad een verrassing, zo groot, dat hij er de eerste ogenblikken beduusd van was.

'Hoe komt dat zo, meneer pastoor? Heeft Willem erom gevraagd?'

'Geen sprake van, ik heb het hem gevraagd. Kapelaan Engel kan zondag niet hier zijn, dus moest er een Witheer komen, want ik kan nauwelijks lopen met een stok. Toen kreeg ik de inval om een van de jonge priesters uit ons dorp te vragen. Er zijn er genoeg, maar ik dacht dat het wel aardig zou zijn als ik er een vroeg, die het vorig jaar priester is gewijd. Ik moest dus kiezen tussen Willem Hexspoor en Karel Heere. Ze zijn mij allebei even lief, daarom heb ik kapelaan Engel luciferhoutje laten trekken. Natuurgetrouw; een lang houtje voor Karel, een kort voor Willem. Kapelaan Engel trok het kortste. Zo hebben we het gedaan in strikte eerlijkheid.'

'Wat zei Willem toen u hem opbelde?' vroeg de vader blij nieuwsgierig.
'Hij zei: laat het voor thuis een verrassing blijven.'
'Ik kan mij voorstellen dat hij er heel blij mee is,' zei Hexspoor opgetogen.
'Ik zal er thuis niets van zeggen. God nog aan toe, wat zullen ze daar van op staan kijken.'
'En jij trekt natuurlijk je voorbarig besluit in. Het was beter geweest als jij eerst bij mij was gekomen. Nu zit je met de moeilijkheid dat je meneer Verheyen af moet zeggen.'
Met enig leedvermaak in zijn twinkelende ogen keek van de Mandele zijn bezoeker aan. Doch de verwachte wending kwam niet. Hexspoor had blijkbaar wel iets met zichzelf uit te vechten, hij aarzelde lang eer hij zei: 'Nee, meneer pastoor, ik kom er niet meer op terug. Verheyen zal mijn plaats innemen als u het goedvindt.'
'Dat is bepaald onaardig, Gerard.' Pastoor van de Mandele was werkelijk ontstemd. Even was het stil en dan zei hij: 'Ik geloof dat jij jezelf onderschat. Zo vermoeiend is het toch niet.'
'Ik durf het niet te doen, meneer pastoor,' antwoordde Hexspoor met zachte besliste stem.
De pastoor keek hem een ogenblik gespannen aan. Dan vroeg hij: 'Is dat werkelijk waar, Gerard? Ik heb de indruk dat er iets anders is.'
Hexspoor weifelde, hij was erg nerveus, zijn kaken klemden strak op elkaar. Weer beleefde hij zo'n moment van innerlijke zwakte, weer voelde hij de sterke drang om zijn hart uit te storten bij de pastoor, om hem de juiste reden te zeggen waarom hij niet wilde meegaan met de processie. Maar weer won zijn ingekeerde trots, hij kon niet met andere mensen spreken over hetgeen er omging in zijn zieleleven. En hij zei: 'Geloof me, meneer pastoor, het is zoals ik heb gezegd, ik durf het niet aan.'
Pastoor van de Mandele berustte: 'Goed, zeg Verheyen dan dat hij jouw plaats inneemt.' Hij stond op, daarmee beduidend dat het onderhoud was afgelopen. Toen hij de deur voor Hexspoor opende, hield hij hem terug: 'Als mijn voet niet erger wordt, ga ik zondag mee, desnoods op een schoen en een slof. Kom dan bij mij achter Ons Heer lopen. Twee sukkelaars die wel willen, maar niet kunnen,' glimlachte de pastoor.
Hexspoor kreeg het benauwd. Dit kon hij niet weigeren, zonder de indruk te wekken halsstarrig eigenwijs te zijn; bovendien was het grof onbeleefd. Toch weigerde hij. De pastoor aankijken durfde hij niet, toen hij zei: 'Nee, meneer pastoor, ik doe het niet. Ik ga met de dames naar het Liefdehuis, om de processie voorbij te zien trekken.'
Pastoor van de Mandele zwaaide de deur open en dicht, zijn gemompel leek zelfs niet op een groet.
God wat is het moeilijk, dacht Hexspoor, toen hij naar huis ging. Wat moet die man een vreemde indruk van me gekregen hebben. Hij geloofde mij niet. Zou hij begrijpen wat de eigenlijke reden is dat ik niet meega? Het kan me ook niet schelen of hij het begrijpt, als hij het maar niet zegt.

En dat doet hij niet, daar is hij niet grof genoeg voor. Pastoor van Houten zou het vroeger anders aangepakt hebben, als die zoiets overkomen was. Willem draagt Ons Heer. Wat zal dat een verrassing zijn voor Het Erf en het dorp. Hij gloeide van trots; hij zag zijn jongen in gedachten voortgaan met de monstrans in z'n slanke witte handen. Het hoofd gebogen, de ogen eerbiedig gericht op Ons Heer.

Diep in gedachten kwam hij de woonkamer binnen, waar Carola en de oude vrouw bezig waren af te rekenen met Heere, de pachter-molenaar. Ze waren tennaastenbij klaar en Heere, die het niet op Hexspoor begrepen had, vertrok heel gauw.

Meteen de knoop maar doorhakken, dacht Hexspoor. Terwijl de vrouwen het geld nog een keer natelden, zei hij: 'Ik ben bij de pastoor geweest, om te zeggen dat ik zondag niet meedoe met de processie. Meneer Verheyen zal mijn plaats innemen.'

Carola keek hem aan met uitpuilende ogen. Een moment was ze sprakeloos en toen viel ze uit: 'Wat zijn dat nou weer voor kunsten, Hexspoor.'

'Meneer pastoor zal hem bedankt hebben,' grijnslachte de oude vrouw.

'Ben je bedankt, Hexspoor?' vroeg Carola hees. Haar gezicht zag bloedrood van angstige inspanning.

'Ik ben niet bedankt, Carola. Ik voel me nog te slap om een paar uur dat zware baldakijn te dragen. Dat houd ik niet uit. Ik ga met jullie mee naar het Liefdehuis.'

'Als jij niet met de processie meegaat, ga je ook niet met ons mee, Hexspoor. Wat zullen de mensen ervan zeggen als jij aan de kant zit?'

'Wat kunnen ons de mensen schelen, Carola.'

'Jou niets, jij trekt je van niemand iets aan. Maar ik wel, Hexspoor. Ik schaam me de ogen uit mijn hoofd om hetgeen ze zullen zeggen. Zie je wel, hij is er uit gegooid, zullen ze zeggen. Er zal toch wel iets van waar zijn geweest, toen ze hem achter slot en grendel hebben gezet, zullen ze zeggen.'

'Ik wou dat je daar niet telkens op terugkwam,' zei hij verdrietig.

'Jij maakt het ernaar, Hexspoor. En wat zullen de kinderen zeggen? Sophie is Koningin des Hemels, Wiesje is hoofdengel, Jan dirigeert het zangkoor, misschien komt Willem ook. En dan zit de vader aan de kant. Ze hadden jou nooit kerkmeester moeten maken.'

'Verheyen had het moeten worden,' gromde de oude vrouw.

'In ieder geval, Hexspoor, ga jij mee. Of ik ga naar de pastorie.'

'Je kunt doen en laten wat je wilt, Carola. Ik ga niet mee.'

Hij stond op en liep naar buiten. Op de dam sjouwde hij op en neer, toen hij de opkomende driftbui meester was geworden. Toen ging hij de polder in, het hoofd tussen de schouders gestoken, de handen in de broekzakken.

Op de polderdijk ging hij zitten in het hoge gras, met zijn gezicht gewend naar de stad, waarvan de contouren nu heel scherp te zien waren. Het is

achter de rug, ze weten het nu allemaal. Nu moet ik eens met u praten, Lieve Heer. Het is nu een goed moment. Ik zit hier rustig en niemand zal ons storen.

Heb ik goed gehandeld of heb ik fout gedaan? Heeft het werkelijk betekenis dat ik mij vrijwillig heb teruggetrokken of ben ik een sentimentele dwaas geweest? Soms heb ik het gevoel dat ik niet anders kon handelen, maar er zijn ook momenten, dat ik denk dat mijn besluit veel lijkt op het overdreven gedoe van een dweepzieke schooljongen.

Het zijn vragen, die ik zelf zal moeten beantwoorden. Ik heb ze beantwoord, zoals U weet, er valt eigenlijk weinig meer over te praten. U weet wat er allemaal gebeurd is. Dat de priester in de cel mij de absolutie heeft gegeven in Uw Naam en dat ik veel spijt heb over hetgeen ik misdreven heb, doet niets af aan het feit dat ik de zonden heb gedaan. Ik voel mij schuldig tegenover U en dat schuldgevoel zal mij nog heel lang bijblijven. Ik zal proberen het zoveel mogelijk weer goed te maken. Ten opzichte van Carola en de oude vrouw zal ik een andere houding gaan aannemen, daar ben ik al mee bezig. Het zal heel moeilijk voor me zijn, maar ik zal proberen wat ik kan. Ik heb het goed begrepen wat de priester bedoelde, toen hij zei dat ik uit niets of zo goed als niets een nieuw huwelijksleven moet gaan opbouwen. Voor mezelf vooral, heeft de priester gezegd: dat is juist, Carola denkt er waarschijnlijk nooit over dat ons huwelijk in groot gevaar is geweest. Ze heeft er geen notie van, dat ik totaal niets meer om haar gegeven heb; dat doe ik, eerlijk gezegd, nog niet. Ze houdt nog steeds van mij op haar manier. Ik kan je niet missen, ouwe knorrepot, heeft ze gezegd toen ik ziek was. Ze is aan de ruzie gewoon geraakt, de gespannen verhouding is ze gaan zien als iets dat heel normaal is. Misschien denkt ze dat alle huwelijken zo verlopen als het met ons gegaan is.

Ik weet niet hoe ik het aan moet pakken om haar en de oude vrouw tevreden te stellen en tegelijk voor mijzelf een acceptabel leven te hebben. Het zal waarschijnlijk nodig zijn, dat ik voor mezelf hoegenaamd geen eisen meer stel. Ik zal erin moeten berusten dat ze me Hexspoor blijft noemen, ik zal goed moeten vinden dat ze de oude vrouw het eerst bedient, dan de kinderen, dan zichzelf en dan mij.

Zal het me lukken al die dingen te doen en te verdragen waar ik een hevige hekel aan heb? En als me dat inderdaad gelukt, zal ik dan bereiken dat ons huwelijksleven beter wordt? Ook van mijn standpunt bezien? Heb ik dan nog een standpunt, als ik mezelf volkomen heb weggecijferd? Ben ik dan niet een Joris Goedbloed, een zoutzak geworden? Is op die manier voor een man, die zichzelf respecteert, het leven nog wat waard?

Hoe zal ze reageren? Zal ze iets begrijpen van mijn bedoelingen? Ik geloof het niet. Is het niet volslagen dwaas een plan de campagne op te stellen op deze wijze: alsof ik iets wil gaan ondernemen met een vreemde en niet met mijn vrouw, met wie ik bijna dertig jaar getrouwd ben?

Ja, Hexspoor, dat is volslagen dwaas en tegelijk is het volstrekt reëel. Een

volslagen vreemde kan bijna niet verder van mij afstaan als ik het doe van mijn vrouw.

Hoe dikwijls heb ik dat al overdacht en ik kom nooit verder, altijd kom ik weer terecht bij dezelfde uiterste verbazing; het lijkt of ik zit te fantaseren over iets dat volkomen echt en waar is.

Nee, Hexspoor, ik geloof dat de priester in de cel iets anders bedoeld heeft. Zeker heeft hij niet bedoeld, dat je moet pogen de vrede te winnen, door jezelf onvoorwaardelijk over te geven. Je bent geen lafaard, heeft de priester gezegd, maar ik geloof dat hij me wel een lafaard zou noemen als ik hem vertelde, dat ik mijzelf heb uitgerangeerd. De geest zegeviert altijd over domheid, heeft de priester gezegd; het getuigt toch niet van geestkracht, om je geest volkomen passief te maken. De priester heeft gezegd dat het mijn fout is geweest, dat ik ben gevluht in mijn werk, toen ik thuis niet de erkenning kreeg, die mij toekwam.

U weet dus, lieve Heer, dat ik wil dat het anders wordt op Het Erf. U weet nu ook, dat ik bereid ben mijzelf geheel te geven om dat te bereiken. Als U mij een beetje helpen wilt, zal ik U heel dankbaar zijn. Ik geloof dat U mij al veel geholpen heeft; wat ik heb klaargespeeld zou ik zonder Uw hulp nooit hebben gekund. Want het is nu toch zo, dat ondanks mijn min of meer gehavende reputatie, geen mens ter wereld mij een positief verwijt kan maken. De scheuren in mijn reputatie beginnen al te dichten, nog een korte tijd, dan is men uitgepraat over Gerard Hexspoor. Meneer Wenink-Drigge heeft me alweer toegeknikt, meneer de Graeff is weer geheel de oude goede baas geworden, meneer pastoor zinspeelt er niet meer op dat ik mijn ontslag moet vragen en Harrie Bolsius heb ik weer gearmd zien lopen met Sophie.

Nu komt zondag nog, een zware dag. Nog een keer misschien zal ik moeten liegen, als Willem mij vraagt waarom ik niet meega met de processie. Ik hoop dat het de laatste keer zal zijn, want ik heb een hekel aan liegen en huichelen. Als ik merk op de Bank dat iemand liegt, word ik kwaad en zelf heb ik zoveel gelogen dat ik nog walg van mezelf als ik er aan terugdenk. Dat gebeurt niet meer, Lieve Heer, en dat andere komt zeker niet meer terug in mijn leven. U alleen weet waarom ik zondag niet meega. Ik heb niet het recht zo dicht bij U te zijn, als U zondag door het dorp gedragen wordt. En nu zult U misschien opmerken dat U nog dicht bij me komt als ik te communie ga. Dat is ongetwijfeld waar, maar ik geloof dat dat iets anders is; ik geloof zelfs dat U het mij zeer kwalijk zoudt nemen als ik niet te communie zou gaan. Dit is iets anders, dit is een eredaad, ik geloof niet dat ik dat waardig ben. Ik vraag niet of de anderen dat waard zijn, het is mijn taak niet dat te beoordelen. Ik heb alleen op mijzelf te letten. Ik acht mijzelf niet waardig U zondag te begeleiden, zo denk ik er over en ik handel overeenkomstig. Het volgend jaar, als ik dan nog kerkmeester ben, denk ik er misschien anders over, althans dat hoop ik zeker.

Misschien zou ik mij meer verdeemoedigen als ik mij wel bekommerde om de praatjes van de mensen, misschien is mijn deemoedigheid vals en ben ik toch hoogmoedig door mijn zin door te zetten tegen iedereen in. Ik weet het niet, als dat zo wezen zou, zou het mij verschrikkelijk spijten. Maar ik weet het niet, ik heb de zekere overtuiging dat ik zo handelen moet. U weet dat ik altijd veel van U gehouden heb, zelfs in de dagen toen ik U onophoudelijk beledigde. En nu houd ik van U op een manier, die ik niet meer onder woorden kan brengen. Ik ben schuldig, ik heb zwaar gezondigd. Ik zie het niet als een zelfopgelegde boete, dat ik zondag U niet zal vergezellen: nee, Lieve Heer, de boete die ik doen moet, zult U Zelf wel bepalen. Ik ben het niet waardig, dat is het begin en het einde van mijn gedachten over dit onderwerp. Ik hoop dat ik heel gauw tot andere gedachten zal komen, dat zal voor mij het teken zijn dat het tussen U en mij weer even goed is als vroeger.

'Voelt u zich niet goed, vader?' vroeg Willem 's zondagsmorgens.

'Ik ben gauw moe, jongen,' antwoordde hij rustig. Maar hij kon niet verhinderen dat hij een kleur kreeg.

'Dan moet u met moeder en grootmoeder naar het Liefdehuis gaan,' zei Willem met een bemoedigende glimlach.

Het had gespannen op Het Erf de laatste dagen. Carola had de meest verbitterde woordeloze strijd gestreden van haar ganse leven. Bij ieder woord dat hij zei, liep ze purper aan en de oude zat te grinniken als hij de woonkamer binnenkwam. Sophie had nog een poging ondernomen om hem te bewegen op zijn besluit terug te komen; ze was erg verdrietig geworden, toen hij niet wilde toegeven. En Jan Hexspoor, die er geen boe of ba over zei, keek hem gedurig aan met een brandende blik in zijn ogen. Toen Willem thuiskwam en ze hoorden dat hij Ons Heer zou dragen, nam de spanning nog toe, doch het duurde tot na het middageten, eer Carola de laatste aanval begon.

'Hexspoor kleeid je aan!' zei ze heftig. 'Ik heb je jacquet klaar gelegd.'

Ofschoon hij schrok van de onverwachte uitval, antwoordde hij rustig: 'Je weet dat ik niet meega, Carola.'

'Je gaat wel mee, Hexspoor! Ik zal het meneer Verheyen laten weten. Dan moet hij maar naast jou lopen, om het over te nemen als jij niet meer kunt.'

'Ik ga niet mee,' zei hij veel minder rustig. Slechts met grote moeite kon hij de opkomende driftbui onderdrukken. Toch dacht hij nog: het is wel begrijpelijk dat ze mij een dwarse eigenwijze kerel vindt; van haar standpunt uit bezien ben ik niet redelijk, dat weet ik zelf heel goed. Maar de juiste reden waarom ik niet meega, kan ik haar toch niet zeggen. Ik moet het dus hier maar bij laten.

'U hebt er geen idee van wat ze daarachter zullen zoeken,' zei Jan nors.

'Dat interesseert mij niet,' antwoordde hij kortaf. 'Meneer pastoor en jullie weten waarom ik het niet doe. Dat is voldoende.'

'Voor u misschien, voor moeder en ons niet,' hield Jan vol.

'Als vader meent dat hij het niet kan, mogen jullie niet blijven aanringen,' kwam Willem tussenbeide. 'En houdt er nu alsjeblieft over op.'

Er werd niet meer over gesproken, maar toen Hexspoor na zich geschooren te hebben beneden kwam, was alleen Willem nog in de woonkamer.

'Moeder en grootmoeder zijn vooruitgegaan, vader,' zei hij verlegen.

'Ik kom er wel alleen, Willem,' antwoordde hij met verdrietige stem.

'Ik heb op u gewacht, vader.'

'Dan gaan we samen, jongen. Ik ben klaar.'

De klokken begonnen te luiden toen ze de holle weg ingingen.

'We zullen moeten aanstappen, Willem,' verhaastte hij zijn stap.

'We hebben nog een heel kwartier,' glimlachte Willem.

'Doe jij het lof?' vroeg de vader.

'Nee, meneer pastoor doet zelf het lof. Zijn voet is al veel beter.'

In de kerk nam Hexspoor plaats in de bank van de kerkmeesters. Toen Verheyen even later kwam, deftig in het zwart, verlegen en bedremmeld, lachte hij hem toe toen hij opzij schoof: 'Kom er maar in,' zei hij, 'er kan er gemakkelijk een bij.'

Na het lof ging Hexspoor met de dames naar het Liefdehuis, terwijl de processie werd opgesteld, Carola, die haar moeder onder de arm had, gunde hem geen blik, hij drentelde achter hen aan of hij er niet bij hoorde.

Mère Clementine kwam hen tegemoetlopen. Ze hielp haar zuster de twee stoep treden opkomen. Toen zag ze hem: 'Wat is er gaande?' vroeg ze met de ogen.

De oude vrouw mompelde iets dat hij niet verstond en droog antwoordde Mère Clementine: 'Ach hoe jammer.' Ze wendde zich weer tot hem: 'Dan zal ik een plaats voor je inschikken, Gerard.'

Op de brede stoep voor het Liefdehuis zaten de pensiongasten rechts in rieten leunstoelen, links zaten de ouden van dagen op groen geveerde houten banken zonder leuning. Hij zag zijn vader en moeder naast elkaar zitten en ging naar hen toe om hen te begroeten. Hij schoof op de bank naast zijn vader.

'Goed weertje, hé,' lachte hij. 'Jullie kunnen de processie hier goed voorbij zien trekken.' Hij knikte zijn moeder toe en verbaasde zich toen ze hem niet scheen te kennen. Haar doffe ogen staarden hem aan, secondenlang. Ze schudde het hoofd en mompelde onverstaanbare woorden. Dan ineens wist ze het weer. Ze stak hem een zakje bruine babbelaars toe: 'Neem er een, Gradus,' lachte ze.

Mère Clementine kwam naar hem toe: 'Wat wil je, Hexspoor?' vroeg ze kortaf, hoewel niet onvriendelijk. 'Blijf je zitten, of ga je mee naar je vrouw?'

Hij keek eens om. Carola en de oude vrouw zaten in ruime rieten stoelen

tussen de pensiongasten, voor zich een klein tafeltje met glazen limonade. Dat stuitte hem zo tegen de borst, dat hij zei: 'Ik zit hier best, Waarde Moeder.'

'Zoals je wilt. Belief je een glas limonade?'

'Nee, dank u.'

'Kom tussen ons in zitten,' zei zijn vader. 'Of doe je dat niet graag?'

'Ja, da's goed,' lachte hij.

Hij probeerde wat te praten met zijn moeder, maar dat lukte niet. Soms begreep ze wat hij zei en een ogenblik later wist ze niet meer wie hij was. Ze gaat hard achteruit, dacht hij. Zachtjes zei hij dat tegen zijn vader, die ernstig knikte: ' 't Is tobben,' klaagde de oude man. ' 't Was misschien het beste als Onze Lieve Heer haar gauw haalde. Maar ze wordt hier goed verzorgd,' voegde hij er spontaan aan toe.

Er kwam beweging in de rijen dorpelingen, de processie was in aantocht. En na een paar minuten kwam de suisse aanschrijden als een generaal. De stoet was prachtig in het blinkende zonlicht. Uitbundig mooie historische groepen passeerden, het schuttersgilde in haar oude klederdracht trok voorbij, de fanfare speelde godsdienstige hymnen; de kajotters, de padvinders, de jonge boerenstand; een zee van vaandels en vlaggen. Dan de groep waar Sophie en Wiesje bij waren, Sophie als de gekroonde Koningin des Hemels met opgeheven handen. Zij droeg een lang kleed van witte zijde en een mantel van blauw fluweel; op haar hoofd droeg ze een gouden kroon. Langzaam schreed ze voort, ernstig en statig. Daarachter liep Wiesje in een lang wit kleed met glanzende vleugels. Haar gouden krullen vielen af tot op haar rug. Wat is ze mooi, dacht de vader trots. Dat kind groeit op als een wolk. Jan Hexspoor had het druk. Hij dirigeerde niet alleen de koorzangers, maar ook een groep zangeressen. Om beurten liet hij ze zingen. Onophoudelijk veegde hij zich het zweet uit zijn glimmend rode nek. De hoofdgroep was in aantocht, hij zag het aan de mensen, die neerknielden op de grond. Heel stil naderde de groep, hij zag de zwaaiende wierookvaten, maar hij hoorde geen belgerinkel. Voorop een groepje kleine witte bruidjes, die lelietakken droegen. Te midden van een groep mannelijke parochianen, gevormd uit alle standen, omgeven door de leden van de altaarwacht met brandende kaarsen in de lantaarntjes, hinkte de pastoor op zijn stok, aan zijn rechterzijde een Witheer, aan zijn linkerhand Karel Heere.

Hexspoor kon de dicht aaneengesloten hoofdgroep in één blik overzien. Enkele details merkte hij scherp op; het pijnlijk vertrokken gezicht van pastoor van de Mandele, de fijne witte kop van meneer Verheyen, het grote diepgegroefde gezicht van Basten, de stugge vrome boer, van wie slechts weinigen wisten dat hij een groot weldoener was van de armen. En Willem, die Ons Heer droeg. Zijn knap jong gezicht zag bleek en ernstig, bijna onmerkbaar bewogen zijn lippen. Hexspoor boog het hoofd, met gevouwen handen bad hij: Naar dit ogenblik heb ik hevig verlangd,

Lieve Heer. Ik heb altijd van U gehouden, maar nooit zoveel als nu, nu mijn jongen U door het dorp mag dragen. Ik geloof dat ik hierin een teken mag zien dat U mij niet verworpen hebt. Ik belijd weer mijn schuld en vraag nogmaals vergiffenis. Zegen mijn vrouw en mijn kinderen en houd mij in Uw genade.

Toen hij het hoofd weer ophief, was de groep al een tiental meters verder; het bloed schoot hem naar het hoofd, toen hij zag dat sommigen hem aankijken met een spotlach in de ogen. Hij had te lang in knielende houding gezeten, dat doet alleen een farizeeër of een dwaas. Het geschuifel van stoelen deed hem omkijken. Carola stond rechtop en wenkte een meisje, dat op de keiweg stond, bij haar te komen. Ze vroeg iets aan het meisje, dat spontaan toestemde. Steunend op de arm van Carola en het meisje, strompelde de oude vrouw het bordes af. Naar hem keken ze niet om.

Mère Clementine kwam naar hem toe: 'Je vrouw en haar moeder zijn naar huis, Gerard,' zei ze. 'Ga jij nog naar het rustaltaar?'

'Dat was ik van plan, Waarde Moeder,' antwoordde hij.

Hij wachtte nog even tot de oudjes naar binnen waren gegaan en kuisde dan naar het rustaltaar. Toen hij zich daar voegde onder de laatste rijen dorpelingen, was de pastoor juist klaar met zijn korte toespraak. Na de zegen met Ons Heer zette de processie zich weer in beweging.

Voortstappend zag hij dat de statige suisse met zijn mooi pak en zijn hellebaard van de gebruikelijke weg afweek; hij schreed de Broeklandstraat in. Wat gaan ze nou doen? dacht Hexspoor. Het werd hem duidelijk toen hij de processie volgde. Door de Broeklandstraat gingen ze langs de dubbele rij nieuwe werkmanshuizen. Achterom trokken ze langs de krotten van de Vergersteeg. God nog aan toe, dat zal een sensatie geven in het dorp, dacht hij, onmiddellijk begrijpend dat pastoor van de Mandele dit jaar deze route door de volkswijken gekozen had, met de bedoeling aan te tonen, dat Onze Lieve Heer voor alle mensen heeft geleden en is gestorven. Hoe moeten ze dan terug? vroeg hij zich af. Gaan ze dan het grasland over? Ja, ze gingen het grasland over. Dan moeten ze voorbij Het Erf, dacht hij in grote opwinding. Door de holle weg beende hij haastig naar huis. Hij was nauwelijks op de dam, of daar zag hij ze aankomen. De suisse nam zijn weg over het brede pad tussen het huisje van Heere en de molen. Toen stapte hij de dam op, nu was hij op particulier terrein.

De oude vrouw en Carola kwamen naar buiten, beiden ten hoogste verbaasd. Even stond hij bij hen, ging dan naar binnen om een stoel voor de oude vrouw te halen. Hij beduidde de mensen, die zich hadden opgesteld in de holle weg, dat ze naar de dam zouden komen. Ze kwamen in drommen, ze vulden de dam links en rechts en tussen hen door trok de processie voorbij, die aan het einde van de dam afzwenkte in de holle weg, om zo terug te keren naar de kerk.

Het gemompel van biddende stemmen kaatste tegen de achtergevel van het mooie oude huis, de fanfare speelde een processielied. Sophie bleef

ernstig voor zich uitkijken, toen ze hem bijna rakelings passeerde, maar Wiesje, de hoofdengel, kon niet nalaten een oogje te knippen. Jan Hexspoor zwaaide zijn arm bijna uit het lid, toen hij zijn zangeressen een mooi middeleeuws Marialied liet zingen.

Dan kwam met enige tussenruimte de hoofdgroep aanschrijven. Stil en devoot, nog op elkaar gedrongen rondom Ons Heer, alleen het zacht geschuifel der voeten op de harde kleigrond was te horen. Deze vorm van voortgaan was geheel nieuw, doch het was duidelijk, dat het volk diep onder de indruk was van de grootse eerbiedige manifestatie. Ze knielden neer toen Ons Heer naderde. Ook de oude vrouw wilde knielen, maar ze kon niet. Ze liet zich neervallen op de grond, zwaar leunde ze tegen hem aan, doch dat scheen ze niet te merken. Heel even stak de drift in hem op, tegenzin en afgrijzen raasden door zijn bloed. Doch toen hij haar paarse handen ineen zag glijden, verdween zijn drift voor een gevoel van grote spijt.

Hij keek niet op toen Willem Ons Heer voorbijdroeg. Hij bad: Grote God, deze dag is goed. Ik geloof in U, ik houd van U. Zegen mijn vrouw en haar moeder en mijn kinderen. En houd mij altijd in Uw genade.

Het geschuifel der voeten van de drom mensen, die achter de processie aangingen, zwelde aan tot een zacht gedreun. Stil en eerbiedig gingen ze voorbij. Hij bleef staan kijken tot de laatsten in de holle weg verdwenen waren.

Op de avond van die dag ging hij, nadat ze de avondboterham hadden gegeten, met Willem de polder in. Het was niet best gegaan aan tafel, er hing een gedrukte stemming. De meisjes en Willem poogden herhaaldelijk een gesprek op gang te krijgen, doch het lukte niet. De oude vrouw zat somber voor zich uit te kijken, Carola, met een verbeterd trek op haar gezicht, wilde niet spreken; ze snauwde de meisjes toe niet te kwebbelen en voort te maken. Ze wilde niet de ganse avond met een rommelige tafel blijven zitten.

'Wij helpen u met de omwas, moeder,' zei Sophie. 'In een kwartier is de boel aan de kant.'

'Ik kan het wel alleen,' gromde de moeder. 'Gaan jullie maar fietsen.'

Willem keek naar zijn moeder. Ofschoon hij ook onder de indruk kwam van de onprettige sfeer, kon hij moeilijk geloven dat zij in ernst zou blijven mokken.

'Trakteert u vanavond op een glas wijn, moeder?' vroeg hij.

'Vraag het je vader maar,' zei ze stroef. 'Ik ga naar bed.'

'Toe Jan, zeg jij eens wat,' vroeg Willem. 'Jij hebt er nogal slag van donkere wolken te verdrijven.'

Jan stond op, voorovergebogen leunde hij met zijn handen op tafel, toen hij op een eigenaardig-dreigende toon zei: 'Mijn beurt om te spreken komt nog, Willem.' Hij ging de kamer uit, ze hoorden zijn zware stap

bonken op de trap. Willem, ten zeerste verbaasd, haalde de schouders op. Wat een dwaze houding nam die jongen aan, hij leek niet goed wijs. 'Zullen wij een eindje oploopen, vader?' vroeg hij, 'terwijl moeder met de meisjes de boel aan kant maken. Dan kunnen we straks met z'n allen nog een poos op de dam gaan zitten. Ik weet zeker dat moeder trakteert op een goed glas wijn.'

'Dat is goed, Willem.' De vader stond aanstonds op.

Ze praatten niet veel, geen van beiden had behoefte om te praten. Het was verrukkelijk rustig in de polder. Zwermen zwaluwen, hoog in de lucht, zwenkten sierlijk snel achter hun prooi aan en van alle kanten hoorden ze de zang en het gepiep van vogels. Uit het dorp kwam het ijl geluid der kerkklokken over hen heen.

Ze namen de gewone route, over de polderweg naar de dijk waar ze de stad konden zien. Daar stonden ze stil. De jonge priester verwachtte de gebruikelijke opmerking over het prachtige uitzicht met een of andere lof-rede op de stad. Doch het bleef ditmaal achterwege. De vader wees naar het polderland, hij mompelde enkele woorden en zei dan:

'Het is jammer dat zo'n mooie dag vergald moet worden door huiselijke onenigheid.' Hij bleef staan en legde zijn hand op de arm van zijn zoon: 'Zeg eens eerlijk, Willem,' vroeg hij, 'heb ik er verkeerd aan gedaan door niet mee te gaan? Was het beter geweest als ik had toegegeven?'

De jonge priester aarzelde even met zijn antwoord. Toen zijn vader die morgen zei, dat hij niet met de processie mee zou gaan, omdat hij zich daar nog niet sterk genoeg voor gevoelde, had hij zich daar onmiddellijk bij neergelegd, ofschoon ook hij liever had gewild dat het anders was geweest. En toen zijn moeder op nogal scherpe toon zijn vader wilde dwingen op z'n besluit terug te komen, was hem de energieke wijze waarop zijn vader was blijven weigeren, opgevallen; hij had begrepen dat over die kwestie de laatste dagen nogal wat te doen was geweest. Hij kon zich indenken, dat zijn moeder vooral beducht was voor de opspraak in het dorp, maar wat hem meer getroffen had was, dat de pastoor had te kennen gegeven, dat ook hem het halsstarrig blijven weigeren van zijn vader onaangenaam had gestemd. Ik heb je vader voorgesteld om naast mij achter Ons Heer te lopen, maar ook dat wilde hij niet, had de pastoor op korzelige toon gezegd.

Willem Hexspoor kende zijn vader te goed om te weten, dat deze niet een halsstarrig eigenwijze man was. Het was zeer wel mogelijk dat hij zich zwakker gevoelde dan hij wilde laten blijken, want het was niet waarschijnlijk, dat een gevoel van schaamte om hetgeen er gebeurd was, hem weerhouden had met de processie mee te gaan. Nee, dat is zeker niet het geval, stelde kapelaan Hexspoor voor zichzelf vast, vader heeft zich met grote moed gekeerd tegen degenen, die op een of andere manier hebben geprobeerd hem in moeilijkheden te brengen na zijn vrijlating. Nee, als vader een andere reden heeft gehad dan hij heeft gezegd, thuis en tegen

meneer pastoor, dan is het zeker een goede reden geweest.

De geschiedenis met juffrouw Twenkel en de bankroof is evenmin volkomen duidelijk als deze onaangename processie-kwestie. Ik kan daar nog wel maanden en jaren over blijven nadenken, maar dat is onzin; ik heb mijn standpunt bepaald en dat moet ik blijven vasthouden. Uit niets is mij gebleken in de afgelopen maanden, dat vader niet de waarheid heeft gezegd, en ook thans blijkt dat niet. En nu houd ik er mee op, want het heeft geen zin daar nog één gedachte aan te verspillen.

Hij glimlachte toen hij zag, dat zijn vader met spanning en misschien ook met enige verlegenheid op zijn antwoord wachtte, en zei dan op luchtige toon:

'Waarschijnlijk wel, want dan was er geen herrie door ontstaan. Het voorkomen van onenigheid is op zichzelf beschouwd een goed, maar dat sluit niet in dat u verkeerd gehandeld heeft. U had immers een goede reden om niet mee te gaan.

Ik kan mij indenken dat moeder het niet prettig vond, want zij is natuurlijk doodsbenauwd, dat ze in het dorp daar weer iets achter zullen zoeken, en ik kan mij ook voorstellen dat meneer pastoor onaangenaam is getroffen door uw weigering, zeker nu hij voor u en moeder de verrassing had, dat ik Ons Heer zou dragen. Maar tenslotte was u het, die ernstig ziek bent geweest en u zult zelf het beste weten wat u aankunt en wat u voorlopig nog aan anderen moet overlaten. U moet zich daar maar geen zorgen over maken.'

Ja, best, maar de lieve vrede, jongen.'

'Die is heel wat waard, wilt u zeggen. Hetgeen niet impliceert dat u zich altijd moet schikken naar de inzichten van anderen, ook niet als het moeder betreft.'

'Je stoekt me op tegen je moeder,' glimlachte Hexspoor.

'U weet beter, dat ik dat niet doe, vader. Als ik met een ander over zulk een kwestie zou spreken, zou ik misschien zeggen: doe wat water bij de wijn. Tegen u hoef ik dat niet te zeggen, ik heb begrepen in de laatste tijd, dat u emmers water bij druppels wijn hebt gemengd, om het overdreven te zeggen. De onenigheid thuis gaat weer voorbij, vader.'

'Ja, jongen, het gaat voorbij, maar het onaangename is dat het gewoonlijk verscheidene dagen duurt eer de zon weer doorbreekt.

Met gewoonlijk bedoel ik dat het inderdaad bij ons thuis een gewoonte is geworden dat er herrie is; het leven schijnt niet door te kunnen gaan als er van tijd tot tijd, nogal dikwijls, geen botsing is. En het ergste is dat als de bui voorbij is, ze ook werkelijk voorbij is. Nooit komt je moeder er op terug, nooit wordt iets verklaard in die zin, dat een verschil van mening, ernstig of niet ernstig, zo grondig wordt besproken, totdat het inzicht der partijen voor beide duidelijk wordt. Er ontstaat herrie, er volgt een periode van onaangename zwijgzaamheid en als die voorbij is, is alles voorbij. Geen ouwe koeien uit de sloot halen, is het parool. Dat heeft tot

gevolg gehad dat er zoveel ouwe koeien in de sloot zitten, dat men er de Maas mee zou kunnen dempen, om deze vorm van beeldspraak te blijven volgen.

Jij begrijpt wel, Willem, dat niet iedereen daar zo gemakkelijk overheen kan. Ik kan het zeker niet, ik erger me er onophoudelijk aan, dat zowel futiele als ernstige meningsverschillen nooit tot oplossing worden gebracht. Ik kan me nu nog razend kwaad maken over voorvallen, die tien jaar en langer geleden zijn gebeurd; ze blijven me hinderen. Dat is misschien niet goed, maar ik ben nu eenmaal zoals ik ben. Als ik op de Bank een meningsverschil heb, hetzij met de directeur, met mijn collega of met iemand van het personeel, dan zeg ik duidelijk hoe ik over de kwestie denk en ik geef mijn tegenstander volop gelegenheid zijn mening te zeggen. Dan kan het er wel eens warm toegaan, maar als de kwestie grondig besproken is, is de zaak af. Zelden is er dan nog een reden om er later op terug te komen.'

'De dingen op de Bank zijn anders dan thuis, vader,' zei Willem. 'Eerstens gaat het daar waarschijnlijk steeds over zakelijke kwesties en de partijen zijn allebei min of meer deskundig. Tenslotte zijn de partijen niet gelijk, behoudens als u met meneer Dierse van mening verschilt. Op Het Erf zijn de partijen schijnbaar gelijk, in werkelijkheid zijn ze heel erg ongelijk. Moeder beziet de dingen vanuit een matig verstandelijk vermogen en haar kennis is zeer beperkt. Het zal nooit in haar opkomen u als haar meerdere te erkennen in verstandelijk beleid; zij voelt zich wel uw meerdere in maatschappelijk opzicht. Dat ze boos wordt en dagenlang niet spreken wil, komt door haar primitieve gesteltenis; zij verbaast en ergert zich telkens, dat u het aandurft het niet met haar eens te zijn. Maar omdat de ervaring haar heeft geleerd dat dat toch herhaaldelijk gebeurt en zij niet bij machte is dat te verhinderen, trekt zij zich terug in een min of meer koppig zwijgen. Als moeder de dochter was van een molenaarsknecht en niet de dochter van een molenaar, zou u er vermoedelijk een goede volgzame vrouw aan hebben. Dat zij dat in zeker opzicht niet is, komt omdat zij dom is en in haar domheid onmogelijk kan verdragen door u te worden overwonnen. Daarom stelt zij zich te weer en zij doet dat op de enige manier, die voor haar mogelijk is: door te zwijgen en te volharderen in een trotse houding.'

'Maar dat is voor mij toch niet aanvaardbaar, Willem?'

'Vader, het is voor u zó moeilijk, dat het bijna uitgesloten is, dat u daarin nog ooit verandering zult krijgen. Misschien wordt het beter als grootmoeder er niet meer is. Dat is lang niet zeker, het is niet te zeggen hoe moeder zal reageren als zij alleen tegenover u zal staan. In de laatste tijd heb ik dikwijls daarover nagedacht, het pover resultaat tot nog toe is, dat ik u geen enkele raad kan geven dan misschien deze: ga in het brengen van een offer niet te ver; geef uw persoonlijkheid niet prijs; vooral om uw eigen bestwil moogt u dat niet doen. Ik zie aan vele dingen

dat deze kwestie u vrijwel altijd bezighoudt, ik weet dat u met de beste wil bezielde bent de latere periode van uw huwelijksleven zo te richten, dat het leven voor u en moeder mooier wordt en aangenamer. Ik hoop dat u de kracht zult kunnen opbrengen daaraan te blijven voortwerken en ik hoop vurig dat u geheel of gedeeltelijk zult slagen. Het zal niet makkelijk zijn, u heeft een zeer moeilijke tijd achter de rug en ik geloof dat de tijd die komt, nog moeilijker zal zijn, al zal dat naar buiten waarschijnlijk niet blijken. Ik beloof u dat ik u zal helpen op alle manieren die in mijn vermogen liggen. Tenminste als u het goedvindt dat ik u help.'

Hexspoor pakte zijn zoon bij de arm vast, zijn stem trilde van ontroering toen hij zei: 'Ja jongen, jij mag me helpen, ik vraag je om mij bij te staan. Je hebt goed begrepen wat er in me omgaat, je hebt een goed begrip van de feitelijke toestand. Ik verbaas me daarover, ik wist niet dat je zo diep in de kwestie was doorgedrongen. Ik zal je voortaan op de hoogte houden van al hetgeen er gebeurt, Willem.' Hij liet zijn zoon los en ze gingen zwijgend verder.

Op Het Erf wachtte hun een allerpijnlijkste verrassing. Op de dam al hoorden zij verwoede kreten van een heftige woordenwisseling, die binnenshuis werd gevoerd door Carola en haar zoon Jan.

'Het gebeurt niet! Jij blijft hier!' hoorden zij de moeder gillen met overslaande stem.

Haastig gingen ze binnen, de halfopenstaande deur achter zich sluitend. Verbaasd en toornig keek Hexspoor naar de kijvenden. De moeder stond midden in de kamer, in heel haar forsheid; de zoon stond bij de gangdeur, met de hoed op het hoofd en de regenjas over de arm. Naast hem stond een grote koffer.

'Wat is hier gaande?' vroeg Hexspoor stroef. 'Je kunt jullie waarachtig op de dam horen krijsen.'

'Hij wil hem smeren!' schreeuwde de moeder. 'Dat is jouw schuld, Hexspoor!' Haar ogen schitterden van opgewondenheid, haar gezicht zag purper van boosheid.

De onderwijzer deed een stap naar zijn vader toe: 't Is nou mooi geweest!' riep hij. 'Ik trek eruit, het zit me tot boven in de keel!'

De vader, die niets begreep van de herrie, maakte een kalmerend gebaar: 'Vertel me in fatsoenlijke woorden...' Verder kwam hij niet. De oude vrouw was van haar plaats bij het raam naar voren komen strompelen. Haar handen sloten om de arm van haar kleinzoon, haar droge stem had een zeer eigenaardige klank toen ze gromde: 'Jij blijft hier, deugniet!'

'Laat me los, grootmoeder!' schreeuwde de jongen. Hij poogde zich vrij te maken, doch de oude handen hadden hem gegrepen, zoals een sperwer een prooi grijpt: 'Je kunt je moeder die schande niet aandoen,' gromde de oude op dezelfde eigenaardige toon, die Hexspoor zich herinnerde uit de dagen toen hij ernstige onenigheid met haar had gehad over de betaling

van Willems studiekosten. Zij was ook nu hevig opgewonden, haar louwachtige ogen hadden weer, als toen, de uitdrukking van onverzettelijkheid en domme hardheid. Als ze in zo'n gemoedstoestand te kennen gaf iets beslist te willen, was het grofste geweld het enige middel om haar wil te breken.

Nu was zij, zo mogelijk, nog meer opgewonden, nog bozer en feller dan toen. Hij zag hoe zijn zoon, die toch een forse, sterke kerel was, zich kromde onder de kracht van haar greep. Zijn gezicht zag bloedrood, zijn dikke nek zwol op, zijn ogen hadden een bijna stompzinnige uitdrukking. Twee Haanen vochten met dezelfde middelen; dat zag de vader en dat zag de jonge priester.

Het gevecht was snel beslist. Met zo'n kracht rukte de jongen zich los, dat zijn grootmoeder tegen de grond zou zijn geslagen, als Willem er niet tussen was gesprongen. Nu ving hij zijn grootmoeder op en zette haar neer op een stoel. Voorovergebogen, het hoofd naar de grond gewend, zat ze te hijgen van uitputting en woede.

Dat alles was sneller gebeurd dan het verteld kan worden. De jonge Hexspoor keek niet meer naar zijn grootmoeder om; hijgend van inspanning en drift wendde hij zich tot zijn vader:

'Ik zal u nu in fatsoenlijke woorden zeggen dat ik dit huis op staande voet verlaat!'

'Je blijft hier!' krijste de moeder.

'Ik blijf niet hier!' schreeuwde de zoon nog harder.

'Houdt toch je fatsoen,' kwam de priester tussenbeide. 'Jullie schreeuwen nog harder als het volk uit een achterbuurt. Vertel nou rustig wat er gaande is,' wendde hij zich tot zijn broer.

'Moet jij dat vragen, Willem? Behoor jij ook niet tot de gedupeerden? Ik heb bovendien met jou niks te maken. Ik heb vader iets te zeggen, ik heb op jullie gewacht.'

'Goed, zeg mij dan wat je te zeggen hebt,' zei Hexspoor. 'Maar doe het op een behoorlijke manier.'

'Ik zal proberen het zo kalm-mogelijk te zeggen,' zei de onderwijzer. Maar de manier waarop hij zijn hoed verkreukelde in z'n grote handen, duidde er op dat zijn kalmte heel ver zoek was.

'Ik ga hier weg. Als niemand hier in huis de moed heeft eindelijk eens te zeggen waar het op staat, dan zal ik het doen.'

Ik ga hier weg, omdat ik niet langer onder een dak met u wil samenwonen. Een vader, die zijn kinderen de kroon van het hoofd rukt . . .'

'God nog aan toe.' Hexspoor werd doodsbleek.

'Schande!' zei Willem fors. 'Jan, trek die woorden terug!' gebood hij. Hij liep naar zijn broer toe en pakte hem bij de arm, zelfs zijn lippen zagen wit van toorn.

'Laat me los, Willem!' schreeuwde Jan. 'Laat me los of ik smijt jou ook tegen de vloer. Ik trek mijn woorden niet terug. Ik blijf niet samenwonen

met een vader, die zijn kinderen de kroon van het hoofd rukt,' herhaalde hij zijn woorden.

'Dat heb ik niet gedaan, Jan,' zei de vader met bevende lippen.

'Dat hebt u wel gedaan!'

'Nee, jongen. Toe, beheers je drift en luister naar mij.'

'Ik luister niet naar u. Ik heb lang genoeg naar u geluisterd. Lang genoeg heb ik geduld gehad, maar nu is het uit!'

'Wat heb ik jullie dan misdaan?'

'Moet u dat nog vragen . . .'

'Ik ben onschuldig verdacht geweest, Jan. Dat hebben ze ingezien, ze hebben me toch vrijgelaten.'

'Over die geschiedenis gaat het niet. Dat is vergeten en voorbij. Het gaat over vandaag. Het gaat erover, dat u uw plaats hebt afgestaan aan een oude man, zogenaamd omdat u zich niet sterk genoeg gevoelde.'

'Dat is waar, Jan,' zei Willem. 'Dat was heel verstandig van vader. Het is een zware tocht geweest vanmiddag. De kerkmeesters en meneer Verheyen waren doodmoe, toen de processie werd ontbonden.'

'Vader had in jacquet mee kunnen gaan zonder te dragen. Ik weet dat meneer pastoor vader heeft aangeboden naast hem te lopen, achter Ons Heer. Ieder ander zou zo'n onderscheiding met beide handen hebben aangegrepen. Alleen vader niet, vader vond het gepast de pastoor diep te beledigen, door zo'n eervol aanbod af te slaan. En als u nog bij moeder en grootmoeder was gebleven, was tenminste de schijn van redelijkheid bewaard gebleven. Maar u gaf er de voorkeur aan plaats te nemen op de armenbankjes van het Liefdehuis.'

'Ik heb daar gezeten bij mijn vader en moeder, bij jouw grootouders,' zei Hexspoor met doffe stem. Zijn gezicht zag zo intens bleek, dat Willem vreesde, dat hij ineens zou storten. Maar hij hield zich staande en weer klonk zijn stem, nu met een nevenklank van driftige bewogenheid: 'Is het niet erg genoeg, dat mijn ouders hier geweerd worden?'

'U had bij moeder moeten blijven!' blafte de jonge Hexspoor hees.

Zijn ogen hadden nu een starende uitdrukking, als wist hij niet meer wat hij zei. Dan ineens viel hij uit: 'Heel het dorp spreekt er schande over!'

'Dat is niet waar, Jan,' zei Willem.

'Heel het dorp spreekt er schande over!' herhaalde Jan Hexspoor veel luidder nog zijn uitroep. 'Jij, de meisjes en ikzelf, wij hadden allemaal een eervolle plaats in de processie. Jij vooral, Willem. Vader had naast jou kunnen lopen, of achter jou, als hij werkelijk bang was het baldakijn niet te kunnen dragen. Maar hij gaf er de voorkeur aan zich te distantiëren van zijn vrouw en kinderen. Daar heeft hij mee te kennen willen geven dat hij niet thuishoort hier op Het Erf. Hij hoort thuis bij het volk uit de Vergersteeg.'

'Jan, je bent een vlegel!' brieste de jonge priester.

'Laat mij maar een vlegel zijn, liever ben ik een vlegel dan een lafaard!'

'Ben ik een lafaard?' vroeg Hexspoor, die zich nauwelijks bedwingen kon zijn zoon in het gezicht te slaan. Alleen de vrees dat de sterke, brute jongen zich in z'n drift aan hem zou vergrijpen, weerhield hem.

'Ja, ū bent een lafaard!' schreeuwde de zoon. 'U bent een man zonder innerlijke kracht. Moeder heeft u op Het Erf gebracht en u tot haars gelijke gemaakt. Als u een man was met eerezucht, zoudt u daar trots op zijn. Als u een dankbaar mens was, zoudt u moeder uw dankbaarheid laten blijken. Als u een moedig man was zoudt u uw kinderen niet laten uitlachen door het hele dorp. Maar u hebt geen eerezucht, u bezit niet de nobele dankbaarheid van een gecultiveerd man en u bent niet moedig. U hebt wat geluk gehad in de stad en u meent dat u het daarmee wel kunt stellen. U meent dat wij het daarmee ook wel kunnen doen. Maar het betekent niets; wij hebben vandaag kunnen zien wat er van u overblijft, als het laagje vernis er is afgevallen.

U denkt alleen aan uzelf. Hoe Willem en de meisjes daarover denken, moeten ze zelf weten; ik heb mijn standpunt bepaald. Ik ga hier weg. Ik zal het dorp tonen, dat ik althans begrip heb voor de juiste toestand op Het Erf. Het doet mij veel verdriet dat ik moeder niet mee kan nemen, ofschoon ik het van de andere kant ten zeerste waardeer, dat zij toont haar plicht tegenover u te begrijpen, ook al maakt u haar het leven tot een hel.' De vloed van verwijten hield op, hijgend boog de jongen zich om zijn koffer te pakken.

Hexspoor hield hem tegen met uitgestoken hand. Zijn mond beefde van smart en toorn toen hij zei: 'Ik kan je niet tegenhouden en ik wil dat ook niet doen, als je werkelijk meent dat je moet gaan. Alleen wil ik je waarschuwen geen overijlde dingen te doen. Als ik afga op de onwaardige leugens, die je mij naar het hoofd hebt geslingerd, moet ik tot de conclusie komen dat je door je drift niet meer weet wat je zegt, of je hebt een kwaadaardig karakter. Geen enkele fatsoenlijke jongen zou zijn vader zulke verwijten durven doen, zelfs niet als ze waar zouden zijn. Toch geloof ik niet dat jij vals en kwaadaardig bent, ik geloof eerder, dat je niet meer in staat bent redelijk en logisch te denken. Ik zeg je, eer er een week voorbij is, zul je niet weten wat je doen moet van spijt en schaamte om hetgeen je nu durft zeggen en ondernemen. Dat wil ik je besparen, daarom vraag ik je naar je kamer te gaan en daar te blijven. Morgen als je uitgerust bent zul je er anders over denken. Laten wij dan morgen de kwestie eens rustig samen met moeder bespreken.'

Zijn woorden maakten geen indruk op de jongen, die zijn hoofd omhoog stak toen hij antwoordde: 'U hoeft mij niets te besparen en er valt niets meer te bespreken! Ik handel niet overijld, ik heb langdurig over de kwestie nagedacht, eer ik tot een besluit gekomen ben.' Zijn ogen begonnen te glinsteren toen hij het uitschreeuwde: 'Ik ben niet vals of kwaadaardig! Ik heb meer intelligentie in mijn pink dan u in uw hoofd! Dat is juist het meest tragische van het geval, dat u het onderscheid niet kent tussen grote

zelfbewuste karakters en mensen zonder persoonlijkheid. U bent een Hexspoor en dat zult u altijd blijven. Ik ben het maar ten dele, ik ben meer een Haanen dan een Hexspoor; wat dat betekent zult u nooit kunnen begrijpen.'

'Jan, nu is het uit!' Willems luide stem klonk schor van opwinding. 'Jij zegt zulke afschuwelijke onwaarheden, je verkoopt zo'n oerstomme onzin, dat ik werkelijk geloof dat je niet goed meer bij je verstand bent. Je wordt gedreven door je hoogmoed, dat is van alle menselijke hartstochten de minst redelijke. Hoogmoed redeneert zelden of nooit, hoogmoed handelt alleen, vrijwel altijd verkeerd. Kom, ga mee naar mijn kamer, ik wil het uiterste beproeven om je te behoeden de domste handeling van je leven te doen.'

'Hoed jij je schaapjes maar en bekommer je niet om mij,' antwoordde Jan Hexspoor met bijtende stem. 'En nu is het uit. Ik ga hier weg, verstaan jullie dat? Als mijn besluit het gevolg is van hoogmoed, dan is het in ieder geval een kerngezonde hoogmoed!'

Hij plantte z'n hoed op zijn dik hoofd, greep zijn koffer en ging.

Uren later zat Gerard Hexspoor nog in zijn leunstoel bij de tafel. Nadat Jan was weggegaan, had hij nog een verschrikkelijk moment doorgemaakt toen Carola, die aldoor had zitten schreien met haar hoofd op haar armen, plotseling opsprong, met de vuisten op tafel begon te slaan en begon te schreeuwen, woorden en zinnen, waarvan niemand iets verstond. Met de grootste moeite was het Willem gelukt zijn moeder te kalmeren en hij had haar kunnen overreden naar haar slaapkamer te gaan. Nog een poos hoorden ze boven heftig gestommel, daarna werd het stil; toen Willem voorzichtig de trap opklom, hoorde hij haar zwaar gesnurk, ze moest onmiddellijk zijn ingeslapen.

De oude vrouw had gewacht met naar bed gaan tot de meisjes, die bij kennissen de avond hadden doorgebracht, thuishkwamen. Ze wenkte de meisjes haar te volgen in haar kabinet, maar Willem, die wilde voorkomen dat hun een onjuiste indruk van het geval zou worden bijgebracht, riep hen terug.

'Gaat u maar slapen, grootmoeder,' zei hij vriendelijk. 'Ik zal Sophie en Wiesje wel zeggen wat er gebeurd is.' Hij deed het met enkele goedgekozen woorden en stuurde hen dan naar boven.

Dan zat hij weer tegenover zijn vader, die onbeweeglijk achterover in zijn stoel leunde met gesloten ogen en saamgevouwen handen. Zijn gezicht zag goorbleek, er lagen diepe groeven om zijn mond. De vader sprak niet, ofschoon Willem wel probeerde hem aan het praten te krijgen. Het leek of hij bewusteloos was, zo onbeweeglijk bleef hij zitten, urenlang.

De gedachten van de jonge priester gingen niet diep. Wat er in zijn hoofd omging, was meer een zien dan denken. Onophoudelijk zag hij het door drift en hoogmoed verwrongen gezicht van zijn broer, telkens opnieuw hoorde hij de stompzinnige verwijten, die de jongen zijn vader gedaan

had. Hardnekkig poogde hij orde in zijn geest te krijgen, om dan te kunnen redeneren met zichzelf, om misschien te geraken tot een bevrijdende gedachte. Het lukte niet, de beelden waren te scherp en te krachtig, ze beheersten zijn geest volledig. In de vooravond al, toen Jan met zijn handen op tafel leunend had gezegd: straks komt mijn tijd om te spreken, had hij in grote verbazing zijn broer aangestaard, om het dwaze gedoe van Jan. Nog verscheidene keren, toen hij met zijn vader wandelde door de polder, was hem dat beeld voor de geest gekomen. Toen al was Jan z'n zelfcontrole kwijt geweest, maar het was niets vergeleken bij hetgeen toen nog komen moest.

Wat een barre onzin had de jongen uitgekraamd, wat een onverstand en wat een teugelloze hoogmoed. Belachelijk was het en tegelijk diep tragisch. En toch was er geen sprake van krankzinnigheid bij Jan, niet in de kleinste vorm. Hier was dan zo'n geval waar pastoor Beerens verscheidene malen over gesproken had aan tafel. Een geval van volkomen foutief denken, omdat het verstand verduisterd wordt door de hartstochten. Maar dan doorgezet in de uiterste consequentie. Kernegezonde hoogmoed, had Jan gezegd; de jongen was zozeer overtuigd van zijn gelijk, dat hij een breuk met zijn ouders verkoos boven het ondergaan van de spot der dorpelingen, die hij verwachtte, maar die zeker niet komen zou. Nee, als de mensen zouden gaan praten over zijn overhaast vertrek uit het ouderhuis, zouden ze alle mogelijke redenen vinden, behalve de juiste. En als hij zelf zou gaan rondvertellen waarom hij was heengegaan, zouden ze hem uitlachen en misprijzend bejegenen. De waardigheid van het vaderschap stond nog altijd veel hoger aangeschreven, dan de koppige trots van de verwaten zoon. Dat alles had Willem zijn broer willen zeggen als hij er kans toe gekregen had.

Hexspoor opende de ogen en keek zijn zoon aan: 'Zou je niet gaan slapen, Willem,' zei hij. 'Je moet morgen vroeg op.'

'Ik heb op u gewacht, vader,' antwoordde Willem.

'Laat mij nog even alleen?' vroeg Hexspoor op zachte dringende toon.

De jonge priester aarzelde, stond dan op van zijn stoel: 'Goed,' zei hij, 'blijft u niet lang meer zitten. Het is niet goed als u gaat zitten piekeren.'

Hexspoor hief de hand op, als vreesde hij dat Willem zou gaan spreken over hetgeen gebeurd was. Dat kon hij nu niet meer verdragen. Willem Hexspoor begreep het, hij liep om de tafel heen en stak zijn hand uit:

'Wel te rusten, vader.'

'Wel te rusten, Willem.'

Even bleven hun handen in elkaar gevouwen, dan boog de jonge priester zich over zijn vader heen en kuste hem op het voorhoofd. Toen ging hij naar boven.

Hexspoor bleef niet lang meer bij de tafel zitten, hij stond op en begon de woonkamer op en neer te lopen. De uren, die hij in zijn stoel had doorgebracht, waren verschrikkelijk geweest, al zat hij er onbeweeglijk. De

eindelozе beeldenstoet, die zijn geest passeerde, had hem volkomen uitgeput. Zijn stijgende onrust had hij voor het uiterlijk kunnen bedwingen, maar hij voelde dat hij aan het einde was van zijn krachten. Hij moest alleen zijn om te praten met zichzelf en met God. Dat zijn oudste zoon bij hem wilde blijven, waardeerde hij ten zeerste, maar zijn onrust werd zo benauwend, dat hij het niet meer velen kon. Hij voelde dat hij ook door in beweging te zijn niet rustiger werd, de ruime kamer werd benauwend klein; hij moest eruit, de dam op, de polder in.

In zijn colbert en blootshoofds liep hij voort over het smalle polderpad de diepdonkere nacht in. Het was vrij kil buiten, maar hij voelde de koude als een aangename verfrissing. Hij sjouwde voort zonder zin of doel; zoals gewoonlijk liep hij in de richting van de polderdijk. Toen hij op de dijk stond en de lange reeks lichtpunten van de stadslantaarns zag, kwam hij met een ruk uit zijn lethargie in de werkelijkheid terug. Hij sloeg er geen acht op dat hij rilde van koude. Hij ging zitten in het klamme gras, stond na enkele ogenblikken weer op, omdat hij voelde dat zijn onrust weer toenam. Lopen moest hij om die enerverende onrust te kunnen overmeesteren. Hij volgde de kronkelingen van de dijk, struikelend nu en dan over graspollen, en aldoor het oog gericht houdend op de lange reeks lichtpunten, gele en rode, die prachtig schitterden in het diepe duister.

De stoet van fantasiebeelden begon weer voorbij te trekken aan z'n geest, traag nu en erg duidelijk. Hij zag de halsstarrig domme woede in de ogen van Jan, de razende woede in de glinsterende ogen van Carola. De vloed van verwijten dreunde weer in zijn hersens. God nog aan toe, de jongen is niet gek, hij is veel erger dan gek. Hij begrijpt mij niet en ik kan hem niets verklaren. Willem weet iets of hij begrijpt iets, maar ook Willem kan ik niets verklaren. Ik kan niemand iets vertellen over hetgeen er gebeurd is en over hetgeen er in mij omgaat. Ik moet het zelf uitvechten tot ik heb overwonnen of er aan ten onder ga.

Ik ben geen lafaard, de priester heeft gezegd dat ik geen lafaard ben geweest en hij is de enige, die ik alles verteld heb, de enige, die kan oordelen over mijn gedragingen. Ik ben schuldig, dat staat buiten iedere twijfel, maar ik ben geen lafaard. Honderdmaal en vaker heb ik mezelf een schijnheilige lafaard genoemd, de inspecteur heeft mij voor lafaard uitgescholten en mijn eigen zoon heeft het uitgeschreeuwd dat ik een lafaard ben. Telkens om een andere reden, een andere aanleiding, een andere gedachteinstelling. Ik noemde mijzelf een lafaard omdat ik huichelachtig een dubbel leven leidde, de inspecteur noemde mij een lafaard, omdat ik zelfs na de dood van Bernardine bleef volhouden haar slechts oppervlakkig gekend te hebben. Van zijn standpunt bezien was zijn woedende uitval verklaarbaar en gezond. Zoals hij het bedoelde, verstaan mannen toch de lafheid; wij moeten durven uitkomen voor onze handelingen, ook als deze moreel of zedelijk niet goed zijn. Liegen is laf, een leugenaar is een lafaard. Maar de priester heeft gezegd dat ik geen lafaard ben geweest. Ik handelde

verkeerd, toen ik met Bernardine in het geheim intiem omging, maar dat ik dat niet heb bekend kwam voort uit een oorzaak, die in zekere zin buiten mezelf stond. Ik wilde mijn kinderen de schande besparen, dat heb ik eerlijk bedoeld en daar heb ik voor gevochten en gelogen tot ik walgde van mijzelf. Dat was geen heldendaad, maar het was evenmin een lafheid; zo heeft de priester het bedoeld, toen hij zei dat ik geen lafaard ben geweest. En nu schreeuwt mijn zoon mij toe dat ik een lafaard ben, omdat ik mijn kinderen aan de spot heb prijsgegeven. Dat liegt hij, dat heb ik niet gedaan; het was juist om de eer van mijn kinderen te redden, dat ik zo vreselijk heb moeten liegen en lijden. En vanmiddag ben ik weggebleven, omdat ik Ons Heer niet nabij wilde komen op een ereplaats. Dat ben ik niet waardig. Nu nog niet, misschien het volgende jaar.

Ineens voelde hij, heel zwak nog, de angst op zich toedringen; door zijn lichaam trok weer dat nare gevoel, waar hij doodsbang voor was. God nog aan toe, zal ik dan weer instorten. De angst voor die afschuwelijke weken, die hij had doorgemaakt nadat hij was vrijgelaten, werd heviger en benauwender. Zijn handen en voeten waren steenkoud en zijn hoofd gloeide, grote zweetdruppels vloeiden langs zijn kaken in zijn hals.

De aanval van zwakte minderde iets en hij dacht: God wat is het vreemd met mij gesteld nu, zoiets is mij nooit eerder overkomen. Een gevoel van troosteloosheid overviel hem, hij had de vreemde indruk alsof de basis van zijn leven onder hem werd weggeslagen. God wat is het vreemd met mij gesteld, herhaalde hij. Komt nu de dood? Ga ik nu sterven aan een beroerte of hartverlamming hier op de dijk, midden in de nacht? Hij holde voort over de dijk, viel, kroop weer overeind en rende verder, tot hij uitgeput niet meer kon. Zijn linkerhand legde hij op zijn borst om zijn bonzend hart tot bedaren te krijgen, met zijn rechterhand greep hij naar zijn keel om de benauwenis af te weren. Toen kwam ineens voor z'n geest, heel scherp en duidelijk, de beeltenis van Bernardine. Lijkbleek was haar gezicht en haar ogen waren gesloten. Ze opende de ogen en keek hem aan met een heel tedere blik; het leek hem toe alsof ze hem wilde gaan toespreken en dat ze hem wenkte.

Hij zag de glinsteringen op het water van de Kinderwiel, lange strepen van bewegende lichtpunten; hij hoorde het zachte klotsen in de rietrand. Hij dacht niet aan gevaar; het enige wat hij in dat moment realiseerde, was een onweerstaanbaar verlangen om onder te gaan in het water. De dood had niets benauwend, geen angstgevoelens riep hij op. De basis van zijn leven was onder hem weggeslagen, hij verlangde niet meer verder te leven. De dood gaf rust. Voorzichtig in het donker zocht hij z'n weg omhoog. Zijn schoenen drongen in het weke zand van de wieloever, waar een glooiende drinkplaats was voor het vee; zij werden overspoeld door het zacht klotsende water. De wind reuzelde door het gepluimde riet, het was een eigenaardig geluid in de donkerte, het klonk als het zware zuchten van een diep bekommerd mens. Daar stond hij, gespannen luisterend naar dat

geluid, dat fantasiebeelden in hem opriep. Hij zag de sombere triestheid bij mannen en vrouwen welke paste bij dat geheimzinnig geluid. Doch dan ineens kreeg het geluid een andere klank, die andere beelden opriep. Het geruis in het oeverriet hoorde hij nu als het geschuifel van voeten over harde kleigrond; gelijktijdig zag hij de drom biddende mensen die over de dam voorbijtrokken rondom Ons Heer.

Met een hese kreet trok hij zijn voeten terug uit het water, struikelend en vallend klom hij tegen de dijk op, waarbij hij zijn handen openhaalde aan scherpe doornen. Hij rende de dijk over en eerst toen hij in de vlakke polder was, bleef hij staan, hijgend van uitputting.

Hij begreep dat hij aan een dodelijk gevaar was ontsnapt, doch dit had minder zijn aandacht dan de omstandigheid, dat dit gevaar in hemzelf besloten had gelegen. Duidelijk herinnerde hij zich een gesprek met Dierse over een zelfmoordenaar. Merkwaardig dat dit gesprek, dat jaren geleden gevoerd was, hem nu voor de geest kwam, zij waren er nooit op teruggekomen. Ze hadden geredetwist over de vraag of de zelfmoordenaar een moedig of een laf man was geweest. Dierse meende dat er een ontzaglijke moed voor nodig was geweest om vrijwillig de dood in te gaan, ook als de levensomstandigheden allerellendigst waren. Hij had daar zijn mening tegenover gezet, dat alleen de angst voor de toekomst, waarvan hij niets dan ellende te verwachten had, de man er toe had kunnen brengen zichzelf het leven te benemen. Zelfmoord uit vrees, dat stond gelijk met lafheid. Een moedig man zou nooit zichzelf doden.

Nu wist hij dat de zelfmoord ook kan geschieden door oorzaken, die niets uitstaande hebben met moed of lafheid. Hij redeneerde er niet over, door welke lichamelijke of geestelijke oorzaak hij gedreven werd, toen hij naar het water liep. Het was een opwelling geweest, die hem plotseling gegrepen had, krachtig en verleidelijk. De dood had hem niet iets afschrikwekkends toegeleken, hij had niet overwogen dat de dood het leven vernietigt, hij had niet gedacht aan zonde en oordeel. Het was een blij gevoel dat hem doorzinderde, toen het water zijn voeten overspoelde. Met een gevoel van opluchting zou hij zich in het diepe wiel gestort hebben, als Ons Heer hem niet in het allerlaatste moment de kracht van het zuivere denken had teruggegeven.

Hij doolde door de polder, tot het brakke licht van de nieuwe dag de donkerte vergrauwde; het leek of de duisternis in slierten van de aarde werd losgerukt. Hij zag de vage koeienlijven scherpere contouren krijgen, de lichtpunten aan de einder werden minder helder, de hekken in het weiland herkende hij al op afstand en tussen het gras dat groen werd, kregen de bloemen gele, rode en blauwe kleuren.

Toen hij Het Erf naderde, was de donkerte geheel weggevaagd, de nieuwe dag was helder, kleurrijk en fris. Omgeven door de hoge olmen, leek het mooie oude huis op de oplopende dam een oord van louter schoonheid en vrede.

God nog aan toe, wat is Het Erf mooi in de vroegte, dacht hij. Zijn ogen weken niet van Het Erf. Ik moet vaker 's morgens heel vroeg de polder ingaan, ik zal Willem vragen met mij mee te gaan. Ik geloof niet dat hij Het Erf ooit gezien heeft bij dit prille licht.

Dan zag hij dat de achterdeur werd opengegooid, Carola en de oude vrouw kwamen de dam op, over hun nachtkleren hadden zij een mantel aange-trokken. Hij zwaaide met zijn armen boven zijn hoofd, maar ze zagen hem niet. Toen hij riep hoorden ze hem, met driftige bewegingen wenkten ze hem. Carola kwam hem tegemoet lopen en pakte zijn arm: 'Waar ben je geweest, Hexspoor?' vroeg ze heftig.

Hij begreep wat ze vroeg en zag dat ze meer angstig was dan boos.

'Je bent steenkoud,' zei ze en ook dat begreep hij, want ze bevoelde zijn handen en zijn gezicht. Hij schakelde zijn apparaat in en terstond golfde het geluid door hem heen.

'Ben je aan het water geweest?' wees ze naar zijn natte schoenen en broek-omslagen.

'Nee,' zei hij, 'het gras is kletsnat door de dauw.'

De oude vrouw keek hem aan met uitpuilende ogen, hij zag dat ze schrok van zijn blauw-bleek gezicht, waarin zijn ogen schitterden. Haar weke handen gleden over zijn jas, over zijn handen. Het was geen liefkozen be-greep hij, zij voelde of hij koud was.

'Hij moet hete melk drinken en naar bed gaan,' hoorde hij haar zeggen, toen ze achter hem aanstropelde.

Carola duwde hem in zijn stoel, ze trok hem zijn schoenen en sokken uit: 'Kletsnat,' mopperde ze. Ze deed hem haar eigen zachte pantoffels aan. 'Je moet hete melk drinken en naar bed gaan. En geen gekke streken meer uithalen.' Ze zette de melkkoker op het vuur en praatte voort: 'Toe maar, Hexspoor, hij komt wel terug. En als hij niet terugkomt, laat hem dan maar waaiën.'

De oude vrouw boog zich over hem heen. Haar hand gleed over zijn hoofd, over zijn gezicht, over zijn schouder: 'Ge moet naar bed,' zei ze met doffe stem, 'de nacht buiten is niet goed voor een man van jouw jaren.' Over haar gezicht gleed een verlegen lach.

Dat was de eerste keer na veel jaren dat ze rechtstreeks tot hem sprak. Hij keek haar aan, maar hij zag haar niet, zoals ze over hem heengebogen stond; hij zag haar weer zoals ze op de middag neergezonken was op de dam, toen Ons Heer voorbijging. Hij zag de weke paars-blauwe handen weer in elkaar glijden.

'Hij komt wel terug,' zei de oude vrouw op bemoedigende toon. 'Hij zal zijn moeder niet lang verdriet kunnen aandoen.' Toen strompelde ze naar de andere zijde van de tafel, waar ze ging zitten in haar leunstoel. Haar ogen bleven aldoor op hem gericht.

Hij kon het glas slechts met moeite naar zijn mond brengen, zo beefden zijn handen. Maar toen de hete melk zijn maag binnenstroomde, voelde

hij de warmte door heel zijn lichaam gaan. Het gaf hem een gevoel van blijheid en gerustheid.

Het gestommel op de trap deed hem niet opschrikken, want hij begreep dat het Willem was, die naar beneden kwam. Achter Willem, die zijn toog over zijn pyjama had aangetrokken, kwamen ook de meisjes de woonkamer in. Hij zag dat ze weinig geslapen hadden en veel geschreid.

De meisjes kwamen bij hem staan en legden hun arm om zijn hals. Schreiend kusten ze hem en hij kustte hen terug.

'Kom, Hexspoor, nou geen gezeur meer,' zei Carola. 'Nou naar bed en morgen zal ik eens een mondje gaan praten met meneer pastoor. Die kwa-jongen moet niet denken dat hij alles mag zeggen wat hem voor de mond komt.'

Hij keek haar aan, goedig glimlachend. Het leed was voor haar al geleden, of ze hield zich zo flink om hem op te monteren; dat laatste was het meest waarschijnlijk.

Willem had niets gezegd, met angstige ogen had hij zijn vader aangezien toen hij de kamer binnenkwam; de vage glimlach om de bleke mond had hem gerustgesteld.

Toen hij de natte schoenen zag en de natte broekomslagen, ging er een schok door hem heen en weer keek hij zijn vader aan, hij boog zich voorover met een vragende blik in zijn ogen.

Hij kreeg geen antwoord, in de glinsterende ogen van de vader lag geen boodschap voor de zoon, geen bekentenis en geen verzekering dat het laatste gevecht gewonnen was.

Hexspoor, ofschoon hij wel begreep wat z'n priesterzoon hem wilde vragen, kon er niet toe komen Willem tot vertrouwd te maken van hetgeen er die nacht was gebeurd in de polder. Ook zijn oudste zoon moest tevreden zijn met niets. Hij zag het zorgelijke gezicht van de jonge priester ontspannen, toen hij hem nog eens geruststellend toelachte. Willem zal misschien begrijpen, maar hij mag niet vragen, want ik kan niet spreken. Toch hield hij de zuivere ogen van zijn jongen vast in de zijne.

Hij zag hem niet meer zoals hij daar voor hem stond; hij zag hem ernstig en devoot voortschrijden onder het baldakijn, dragend Ons Heer in zijn slanke witte handen over de zonnige wegen van het dorp en over de harde kleigrond van de dam.

Een gevoel van groot geluk en diepe vrede drong zijn hart binnen. Hij sloeg de ogen neer toen hij bad: God, ik dank U dat U mij deze jongen gegeven hebt. Door hem hebt U mij vannacht behoed voor het grootste kwaad dat ik tegen U kon bedrijven. Hij is waardig Uw priester te zijn; houd mij in Uw genade opdat ik altijd waardig blijf zijn vader te zijn. Help mij, Lieve Heer, als ik moeilijkheden heb in de komende tijd en in heel mijn verder leven.

Ik geloof in U, ik houd van U, ik houd onuitsprekelijk veel van U.

Sandra

1

Het statige patriciërs huis waar Sandra Percol zich moest melden had nog een ouderwetse smeedijzeren bel, en toen ze de beltrekker overhaalde, hoorde ze een geluid galmen alsof ze een kloosterklok in beweging had gebracht.

De deur werd geopend door een oude dame met een bolrond blozend gelaat en spierwitte haren, die haar aankeek met felle, gretige blik, alsof ze zeggen wilde: zo, ben je er eindelijk. Kom maar binnen, dan zal ik je eens goed onder handen nemen.

Enigszins onthutst noemde Sandra haar naam, maar toen ze daaraan wilde toevoegen dat ze verwacht werd, viel de oude dame haar in de rede. 'Ik weet het, juffrouw Percol. Ik zal u in de kamer van meneer brengen, dan komt hij wel.'

De lange marmeren gang zag er precies zo uit als Sandra het zich van zo'n deftig huis zou hebben voorgesteld. De brede wijnrode Smyrna looper, de traditionele eiken kist met zwaar oud koperen beslag, de hoge staande Friese klok, de reeks achttiende-eeuwse gravures, en aan het einde op een marmeren voet het bronzen beeld van een nimf.

Zij was het er met zichzelf nog niet over eens of de oude dame mevrouw Verstaecke was of een huishoudster. Haar zwartzijden japon was onberispelijk van snit en kwaliteit, maar de donkergebloemde schort, die ze droeg, deed erg huishoudelijk aan.

Het scheen dat de oude dame bemerkte dat Sandra met haar houding niet goed raad wist, want ze zei, nadat ze haar in de kamer had binnengelaten: 'Het wordt hoog tijd dat er weer orde en regel komt in ons land en dat het uit is met de praatjes van de dienstboden. Mijn keukenmeid is ziek en het tweede meisje was niet van zins hier te blijven op haar vrije middag. Nu heb ik zelf de boezelaar voor en ik moet zelf op de bel letten. Gaat u zitten, juffrouw Percol, meneer komt wel bij u. Ik zal het raam openzetten want het is hier benauwend warm.'

Zij knikte het meisje toe en dat zag weer de felle, gretige blik der grijze ogen. Maar zij zag nu ook de dunne lange lijn op de rechterwang; een litteken, dat liep van de neusvleugel tot bijna aan haar oor.

Oorlogsslachtoffer, dacht Sandra, dat verklaart alles. En ze nam glimlachend plaats op de hoge met leer beklede stoel. Rustig bekeek ze het interieur van de grote kamer, die overdadig en toch niet hinderlijk pompeus was gemeubileerd. Op de brede balpootkast stond een vijfdelig stel van

Chinees porselein, waarvan de grootste vazen welhaast een meter hoog waren. Vierentwintig grote en kleine schilderijen telde ze op de goudleren wand. De lambrekijns boven de wijnrode velourse gordijnen verloren zich in lange strepen beigekleurig passement. Op het gespijkerde Deventer tapijt stond een ganse sectie fauteuils, stoelen, kastjes, piëdestallen, en een bureau van enorme afmetingen. Verder nog een verzameling antieke pullen, kannen, borden, en andere snuisterijen.

Het beroep van wijnhandelaar schijnt in ieder geval een lucratieve bezigheid te zijn, dacht Sandra geamuseerd, terwijl ze voortging de overdaad aan mooie dingen aandachtig te bekijken. Is dit nu pompeus, vroeg zij zich af. Ik geloof het niet. Hier is de overdaad geëtaleerd op nogal goedmoedige manier. Die mensen wisten geen raad met hun geld.

Ze had het raam met de kleine ruitjes van antiek glas nog wat verder opengezet en stond in volle bewondering te kijken naar het stukje eeuwenoud Den Bosch, dat voor haar lag, toen ze bemerkte, dat ze niet meer alleen in de kamer was. Zij wendde zich om en keek in het slaperige gezicht van meneer Verstaecke.

'Mooi, hè?' zei hij met donkere stem.

'Ja meneer, dat is hier een verrukkelijk hoekje,' gaf ze volmondig toe.

Hij kwam naast haar staan en wees met z'n korte dikke wijsvinger naar de met klimop begroeide muur aan de overkant van de Binnendieze: 'Die muur dateert nog van twaalfhonderd of zoiets. Ziet u die krommingen en uitsteeksels, ziet u de kleur van de steen? Men zegt dat het een restant is van een van de eerste stadspoorten. Ik weet het niet, wel weet ik dat ik er nooit op kom uitgekeken. Stommelingen hebben dit brokje historie willen wegbreken, maar toen ik ervan hoorde heb ik maatregelen genomen en het is me gelukt dat vandalisme te verhinderen. Kom, we gaan praten,' wendde hij zich om en liep naar de forse zetel achter het bureau. En terwijl Sandra plaats nam op de stoel tegenover hem, dacht ze: Waarom doet die man mij zo sterk aan vader denken? Het enige dat vader met hem gemeen had is z'n hobbezakkerigheid, verder lijkt hij er in 't geheel niet op.

'Hoe gaat het met uw vader en moeder?' vroeg meneer Verstaecke nadat hij een grote sigaar had aangestoken en achterover was gaan leunen in zijn stoel.

'Moeder?' zei Sandra verbaasd. 'Moeder is al vijftien jaar dood. En vader is in het voorjaar overleden. Heeft u vader en moeder gekend?'

Hij was even verlegen, maar een paar forse trekken aan z'n sigaar hielpen hem daar overheen.

'Die grijze dame,' zei hij nadenkend, 'dat is dan zeker de huishoudster geweest, of een familielid.'

'Ik vermoed dat u juffrouw Briels bedoelt,' zei Sandra. 'Het kan ook tante Charlotte zijn geweest. Vaders zuster. Tante was dikwijls op Rozengaarde.'

'Ik weet het niet,' zei hij. 'Woont u daar nog? Alleen?'

'Ja, meneer, ik woon er moederziel alleen,' glimlachte Sandra.

'Kapotgeschoten?'

'Ja, meneer, er was niet veel meer heel van het huis na de bevrijding. Het is nu zover opgeknapt, dat enkele kamers weer bewoonbaar zijn, en van de meubelen die ze eruit gesleept hadden, heb ik ook een gedeelte kunnen terugvinden.'

'In het dorp?' vroeg hij met een uitdrukking in z'n ogen alsof hij niet veel waardering had voor haar dorpsgenoten.

'Ja, meneer, in het dorp,' antwoordde ze met een spijtig-koele klank in haar stem.

'Bent u met uw vader geëvacueerd geweest?' vroeg hij.

'Vader niet, meneer. Ze hebben vader verraden omdat hij een Engelse piloot had verborgen, die in de Bommelerwaard naar beneden was geschoten. Na de bevrijding is vader totaal gebroken uit Buchenwalde teruggekeerd. Een half jaar later is hij overleden.'

'Wie heeft hem verraden?' vroeg hij fel. 'Iemand uit het dorp?'

Hij zei het op een toon alsof hij zeker wist, dat dat het geval was geweest.

'Ja, meneer, het was een jongen uit het dorp. Ze hebben hem gegrepen en opgesloten.'

Even was het stil in de grote kamer en toen zei hij: 'Een paar jaar voor de oorlog heb ik uw vader leren kennen. Ik was met mijn vrouw met de wagen naar Amsterdam geweest en toen we terugkeerden botste ik in Hedel tegen een stilstaande vrachtauto op; door vermoeidheid of onoplettendheid, dat weet ik niet. Ik kwam er goed af, maar mijn vrouw had een grote scherf van de voorruit in haar wang. Ze bloedde verschrikkelijk en ik geloof zeker dat ze stapelgek van angst was geworden als uw vader niet onmiddellijk bij de hand was geweest.'

'Dat herinner ik mij,' zei Sandra gespannen, 'maar ik wist niet dat u dat bent geweest.'

'Enfin, het is erg meegevallen,' zei de dikke, slappe wijnhandelaar. 'Mijn vrouw was de schrik nogal gauw te boven en de wonde, die er beroerd uitzag, is prachtig geheeld. Je ziet het nauwelijks als je het niet weet. Na die tijd heb ik uw vader nog een paar keer ontmoet en tijdens de bezetting heb ik hem een mandje wijn laten brengen.'

'Ook dat herinner ik mij,' glimlachte Sandra. 'Het werd 's avonds gebracht en vader deed alsof hij niet wist waar het vandaan kwam. Dat heeft hij natuurlijk wel geweten.'

'Ja, hij wist het,' zei de wijnhandelaar en Sandra zag z'n vlezige wangen vertrekken tot een glimlach, die z'n somber gezicht een erg sympathieke uitdrukking gaf.

'En u?' vroeg hij dan. 'Bent u naar Bommel geëvacueerd, of nog hogerop?'

'Neen, meneer, ik was gelogeerd bij tante Charlotte, hier in Den Bosch. Ik kon niet meer naar Hedel terug en toen heb ik op de Koningsweg in de kelder van tante Charlotte de bevrijding meegemaakt. Zoals u weet heeft

dat gedeelte van de stad het meest en het langst van de bombardementen te verduren gehad. Daar is ook tante Charlotte het slachtoffer van geworden.'

'Doodgeschoten?' vroeg hij met schrik in de ogen.

'Tante kreeg een granaatscherf in het hart, zij was op slag dood. Het had niet hoeven te gebeuren als ze voorzichtiger was geweest. Maar ze wilde beslist iedere dag warm eten hebben voor de lui in de kelder. Er was een heel stel burens uit bovenhuizen bij haar komen binnenvluchten, wel twintig mensen. Het huis kreeg een treffer toen zij aan 't koken was, en het was met haar gedaan. Ik kreeg het te kwaad met mezelf en ben onder de granaatregen de straat opgevlucht. Ik zou het er waarschijnlijk ook niet levend hebben afgebracht als meneer Daalderop mij niet achterna was komen rennen.'

'Daalderop? De suikerbakker?'

'Ja, meneer. Daar ben ik toen gebleven tot ik naar Hedel terug mocht gaan.'

Weer was het even stil voor hij zei: 'Ik kan geen enkele heldendaad van mijzelf vertellen; zelfs geen erg verdrietige dingen heb ik meegemaakt. In de oorlog ben ik niets te kort gekomen, want ik had wijn en dat soort zaken, daar kon je wonderen mee doen. O, ik heb niet gezwendeld, ik ben door de oorlog geen cent rijker geworden, hetgeen ook niet nodig was. Sommige mensen loopt alles mee en anderen kunnen geen voet aan de grond krijgen. U hebt uw vader verloren, uw tante is gedood, uw huis is kapotgeschoten, uw meubelen zijn gestolen en u is misschien ook uw kapitaaltje kwijtgeraakt.'

'Ik bezit niet veel,' glimlachte Sandra verlegen. 'Vader verstond niet de kunst om geld te verzamelen. Ik moet gaan werken om te kunnen leven, maar daar zie ik niet tegenop.'

'Ach, werken is goed voor een mens,' zei hij met z'n somberste stem. 'Ik hoef niet te werken, ik heb geld genoeg en geen kinderen. Maar ik snak ernaar weer aan het werk te kunnen gaan. Kent u uw talen goed?' vroeg hij dan.

't Gaat wel, meneer. Ik heb gymnasium.'

'Ja. Latijn, Grieks, Frans, Duits, Engels, van alles een beetje.'

'De moderne talen beheers ik vrij goed,' zei ze blozend.

'Ja, natuurlijk. Romannetjes lezen en u zult wel gereisd hebben in het buitenland. Maar kunt u deze brief beantwoorden?' vroeg hij en reikte haar een Franse offerte toe.

'Bestel van al die soorten een flink kwantum, zeg honderd anker, en dring aan op spoedige levering. Kunt u typen?'

'Ja, meneer, ofschoon ik geen diploma heb. Ik heb altijd vaders correspondentie verzorgd op de schrijfmachine.'

'Goed, doe het nu maar met potlood.'

Ze las de offerte zonder moeite, maar toen ze met de blocnote voor zich

zat, viel het toch niet mee. Ze aarzelde echter niet lang en schreef vlot de bestelling, zoals ze dacht dat het goed was.

'U heeft een mooie hand,' prees hij. 'Overigens is het precies zoals ik dacht: schoolfrans. Dat is niet erg, voorlopig is er nog niet veel te doen en u leert het wel. Want ik neem u. Toen ik de naam Percol onder uw brief zag staan, was ik meteen besloten. Uit reverentie voor uw vader,' zei hij met een lichte neiging van het hoofd.

'Hoe heet u met uw voornaam?' vroeg hij dan.

'Sandra, meneer. Alexandra,' verduidelijkte ze, toen ze zag dat die naam hem niet bekend in de oren klonk.

'Mijn vrouw zal er waarschijnlijk naar vragen,' zei hij. Daarna: 'Mijn zaak is op de Uilenburcht, een heel oud gedeelte van de stad. U komt daar wel terecht, voorlopig blijft u hier werken.'

Hij stond op en opende een deur in het goudleren behang, die zij nog niet had opgemerkt. Een klein, heel gezellig kantoortje was daarachter verborgen.

'Mooi, hè,' glimlachte hij. 'U hebt er ook het uitzicht op de Dieze. Niet zo fraai als vanuit mijn kamer, maar toch heel goed. U zet het raam maar open, behalve als het mistig weer is, want dan riekt de gracht. Wanneer kunt u komen? Begin volgende maand, of eerder? Wat mij betreft kunt u morgen beginnen de kost te verdienen.'

'Zó erg is het nu ook weer niet,' glimlachte ze blozend.

'Ik zal u een behoorlijk salaris geven,' zei hij. Hij noemde het bedrag waar ze erger van bloosde, het overtrof haar stoutste verwachtingen.

'U moet fatsoenlijk kunnen leven,' gromde hij. 'Overeenkomstig uw stand,' vulde hij een beetje pathetisch aan.

'Kom aanstaande maandag,' besliste hij. 'Dan hebt u nog drie dagen tijd om andere dingen te doen.'

Hij ging zijn kamer weer in en liep naar het raam, hij wenkte haar: 'Kijk,' zei hij, 'wij hebben een poos gepraat en de zon heeft zich intussen iets verplaatst. Ziet u dat het licht op die oude muren een andere kleur heeft gekregen? Prachtig, vindt u niet?'

Hij ging haar voor over de rode gangloper en opende de buitendeur. Daar zei hij zachtjes: 'U bent niet katholiek, hè? Voor mij is dat van geen betekenis, maar mijn vrouw zal er wel iets op te zeggen hebben. Mijn vrouw zal u wel eens een zondag vragen om bij ons te komen eten.'

'Als ik mijn werk goed doe, kan het toch geen bezwaar zijn dat ik niet katholiek ben,' zei Sandra een beetje ontdaan.

'Nee,' zei hij stug, 'ik neem u in ieder geval.' Hij maakte daarbij een grimas, die van alles kon betekenen; zij zag z'n ogen glinsteren onder z'n zware, grijze wenkbrauwen.

'Wat bent u van uw geloof?' vroeg hij.

Ze haalde de schouders op. 'Niets, meneer Verstaecke. Vader en moeder hadden ook geen bepaald geloof.'

'Zo, niets . . .' aarzelde hij. 'Enfin, dat is uw zaak. Dag juffrouw Percol, tot maandag dan.'

'Dag meneer Verstaecke. Ik dank u heel vriendelijk.'

Zo zachtjes deed hij de deur achter haar dicht, dat zij het slot niet hoorde klikken.

Onderweg naar de Daalderops overwoog ze hoe ze het zou moeten aanleggen om het voor Maria aanvaardbaar te maken, dat zij niet iedere dag naar de Koningsweg kon komen om te middagmalen. Want dat zou Maria onmiddellijk voorstellen en haar was moeilijk iets te weigeren.

Toch wilde zij dat niet. Vanaf oktober '44, toen Den Bosch bevrijd werd, tot juni van het volgend jaar, toen zij toestemming kreeg naar Hedel terug te gaan, was zij Joop en Maria tot last geweest en zij hadden voor al hun moeiten en kosten geen cent willen aannemen.

Van het bewogen begin van die periode herinnerde zij zich niet veel. De shock, die zij kreeg toen zij in de open, verbaasde, en toch al stervende ogen van tante Charlotte keek, drie tellen nadat de granaatscherf de hartader had doorgesneden, was zo hevig, dat zij geruime tijd in ernstig gevaar had verkeerd haar verstand volkomen te verliezen.

Zó was het gebeurd: zij stond in de gang toen ze de dubbele, doffe tok hoorde van het afschieten van een granaat. 'Daar komt er weer een' had ze geroepen en meteen hoorde ze het gierende geluid van het projectiel. Toen ze haar oren bedekte voor het knetterend lawaai van de inslag, zag ze vrijwel tegelijkertijd die verbaasde blik van tante Charlotte, alsof ze zeggen wilde: is nu mijn tijd gekomen? Ze zag haar vallen, hoorde de bijna dierlijke schreeuw van de man, die tante hielp in de keuken, en verder wist ze nog, dat een andere man haar buiten te pakken kreeg. Krachtig had zij zich verweerd, maar hij was heel sterk; alsof ze een kind was zwaaide hij haar op z'n schouder en droeg haar in draf naar zijn huis.

Van haar verblijf in de kelder van Joop Daalderop herinnerde zij zich dat een grijze man over haar heengebogen stond en dat een jonge vrouw met een vriendelijk gezicht zich met haar had beziggehouden. Verder had zij nog de herinnering - maar zij wist niet of dat werkelijkheid was geweest of een angstige droom, en zij had er later dan ook niet over gesproken - aan een jonge vent, die tijdens een hevig bombardement zich op een hinderlijke manier aan haar had opgedrongen. Later had Joop Daalderop zich een keer laten ontvallen, dat hij nog walgde van de hysterische benede, die hij tijdens de bevrijding in z'n kelder had gehaald, maar Maria had te kennen gegeven, dat hij daarover z'n mond moest houden, en zij had niet de minste lust gehad naar bijzonderheden te vragen.

Maar op een keer, een triestige regendag in november, herkende zij de grijze heer met de ernstige ogen toen zij ontwaakte uit een lange slaap. Ze begreep terstond dat hij een dokter was en toen hij haar vroeg of zij nog wist dat hij haar vader in 1930 vervangen had, tijdens diens ziekte,

herinnerde zij zich dat heel goed, ofschoon zij hem niet herkende.

'Is u dokter De Jongen?' had ze aarzelend gevraagd.

'Juist, Sandra,' glimlachte hij. 'Jij was toen een meisje van een jaar of tien en ik droeg in die dagen nog geen geitesik zoals nu. Maar wij hebben nu geconstateerd, dat jij je geheugen behouden hebt. Dat is een goed ding en nu zal ik je in de komende dagen wel meer vertellen.'

Dat had hij gedaan, met kleine beetjes iedere keer, en telkens kwam Joop Daalderop erbij te pas. Joop had zijn leven gewaagd toen hij haar van de straat wegplukte; hij was naar de kelder van tante Charlotte gegaan om daar orde te scheppen; hij had van de hulppost bij de capucijnenkerk een paar mannen gerekwireerd, die het dode lichaam van tante kwamen weghalen, en later had hij Sandra vertegenwoordigd bij de begrafenis van de oude dame. Tenslotte had hij, toen het wat rustiger was geworden, de eigendommen van tante naar zijn huis gehaald en ze opgeslagen in een kamer, die hij daarvoor had leeggeruimd. Daarna, en ook nu nog als zij bij de Daalderops kwam, behandelde hij haar met bijna vaderlijke genegenheid, ofschoon hij niet meer dan tien jaar ouder was dan zij.

Toen Sandra de banketbakkerswinkel, waar nog niet veel te koop was, binnenging, had zij nog geen behoorlijk motief kunnen vinden om er 's middags weg te kunnen blijven in de komende maanden en jaren mischien.

Zij knikte Maria, die achter de toonbank in druk gesprek was met twee dames, vriendelijk toe en liep door naar de woonkamer achter de winkel. Maria zag er weer opgewonden uit, dacht ze, toen ze de korte duistere gang doorliep. Ze kon er niet op doordenken, want Joop stond al voor haar in z'n witte buis met z'n koksmuts op, om haar met een van zijn eigenaardige zwaaibewegingen de kamer in te zwaaien.

Ze gaf hem een hand. 'Dag Joop,' zei ze vriendelijk.

'Sannie,' groette hij terug. Een naam, die hij had uitgevonden en waar ze een hartgrondige hekel aan had. Maar hij wilde haar niet anders noemen en dus had ze erin berust, zoals ze in heel veel dingen had berust, die anderen anders wilden dan zijzelf. Zij had nu eenmaal geen agressieve natuur.

Hij stond weer voor haar zoals altijd, met een vage glimlach op z'n hollebollegijs-gezicht en een uitdrukking in z'n ogen alsof hij er zich terdege van wilde overtuigen, dat zij een welgeschapen meisje was en niet een bloederige massa stukgeschoten vlees en beenderen. Zijn handen hield hij iets opgeheven, wat haar in het begin telkens de schrikgedachte gaf, dat hij haar in z'n armen zou gaan nemen of zoiets. Dat had hij echter nooit gedaan, zelfs niet de minste poging daartoe.

'Joop, ik heb een baan,' lachte ze.

'Da's goeie,' zei hij op z'n Bosch. Hij wuifde naar de woonkamer. 'Ga zitten, Sannie, Maria komt wel als ze uitgeleuterd is. Schenk je een kop thee

in, als er tenminste thee is. Ik moet nog even naar de bakkerij. Zo meteen laat ik je iets prachtigs zien.'

Ze keek hem na hoe hij voortklepperde op z'n leren muilen naar de bakkerij. Met moeite onderdrukte zij haar lach toen ze de bandjes van z'n korte witte sloof zag opwippen, en daaronder de strak gespannen geruite bakkersbroek, die een heel merkwaardig achterstel omsloot: het leek of hij twee voetballen van groot formaat achter in z'n broek gestoken had.

Het duurde nog even eer Maria haar gesprek in de winkel beëindigd had, van welke tijd Sandra gebruik maakte om vluchtig met de kam door haar haren te gaan en zichzelf te bekijken in de grote ouderwetse spiegel.

Ze was niet erg tevreden over haar uiterlijk, en ofschoon ze er allang in berust had dat ze niet mooier was, kon ze toch niet nalaten telkens opnieuw haar spiegelbeeld te bekijken. In de half duistere kamer zag het er beter uit dan op haar slaapkamer thuis in het volle licht; misschien kwam het ook doordat ze wat kleur had gekregen door de inspanning van het gesprek met meneer Verstaecke en het snelle lopen. Knap was ze niet, haar gezicht had een mat-bleke teint en het was niet symmetrisch. Geen enkel mensenhoofd is volmaakt symmetrisch, had haar vader vroeger gezegd; het is juist het onsymmetrische dat een gelaat boeiend en interessant maakt. Dat kon waar zijn in het algemeen, maar haar gezicht was toch wel erg scheef. De rechterneusvleugel was wel twee millimeter langer dan de linker en ook de kin, die te spits was, was aan de rechterkant doorgezakt. Maar ze had mooi blond golvend haar, haar ogen hadden een fraaie grijze kleur, een beetje koel wel, en de lichtelijk gebogen neus zat er goed onder geplant.

Haar gezicht had iets apart, iets voornaams. Ze kon er tevreden mee zijn en toch was er tot dan toe geen enkele jongeman geweest, die serieus werk van haar had gemaakt. Misschien zou dat wel gebeurd zijn als haar vader de kunst van het geld bewaren beter had uitgeoefend.

Dit was het probleem: er was iets tegenstrijdigs in haar wezen. Diep in haar hart verlangde ze er wel naar vrouw en moeder te worden, en er was ook iets in haar natuur dat de intieme omgang met een man vermijden wilde. Dat was al zo toen ze nog op het gymnasium was. De meisjes van de hoogste klassen hielden er vrijwel allemaal een intieme vriend op na, maar zij gaf daar niet om; er waren zelfs perioden geweest, dat ze een hekel had aan alle jongens. Ze deed nooit mee met het gedaas van de meisjes, van wie sommigen met brutale openhartigheid zeer ver gingen in hun somtijds walgelijke confidenties. Nog vroeger, op de dag toen ze jongmeisje werd, voelde ze een sterke weerzin toen haar moeder haar bij zich had genomen om haar op overdreven zachtzinnige wijze iets te vertellen van het eigenlijke leven. Dat had ze allemaal goed begrepen en ze had ook beseft, dat de toekomst voor haar hetzelfde zou brengen als voor alle meisjes, maar het had toch enkele jaren geduurd eer ze die narigheden psychisch verwerkt had. Niet helemaal, want een zekere huivering of

afkeer voor die intimiteit had ze altijd behouden, ofschoon ze allerminst scrupuleus was of eenzelvig.

Ze kon perfect dansen en ze deed het erg graag. Ook een zekere begaafdheid voor het toneel was haar deel, vooral komische rolletjes lagen haar goed. Ieder jaar stond ze een keer op de planken in de Aula van het gymnasium.

De apartheid van haar gezicht was eigenlijk de spiegel van haar hele wezen. Velen vonden haar apart, haar gezelschap werd meer gezocht dan gemedan, maar hoezeer ze probeerde het iedereen naar de zin te maken, toch kon zij zich nooit geven met spontaneïteit, zoals vele meisjes dat wel konden.

De omgang met jongens was het moeilijkste. Verscheidene jongelui hadden geprobeerd intiem met haar om te gaan en het was iedere keer op niets uitgelopen. Het merkwaardigste daarbij was, dat niet zij de omgang verminderde of verbrak, doch dat de jongens zich na enige tijd min of meer teleurgesteld of verveeld terugtrokken. Slechts met één jongen was de omgang, of beter gezegd de gesprektoon, door de oppervlakte heen gedrongen.

Sam de Leeuw was de zoon van een vrijzinnige, steenrijke veehandelaar. Hij had een kort, gedrongen figuur, zijn gezicht was groot en krachtig van bouw en expressie. Ofschoon hij pas zeventien was, beschikte hij over een verbazingwekkende hoeveelheid parate levenskennis en hij vertelde ervan, soms cru, soms erg grappig, met de diepe stem van een volgroeid man.

De vriendschap had niet lang geduurd en die keer was zij het die de omgang verbrak met een harde pats op z'n gezicht. Twee weken had hij zich behoorlijk gehouden en zij vermaakte zich kostelijk met z'n grove snaakse invallen en z'n teugelloze kritiek op de leraren en op iedereen, die op een of andere wijze iets met de leiding van het gymnasium te maken had. Daarna begon hij pikanterieën door z'n humor te vlechten, hij liet haar obscure foto's zien en nog wat later, toen zij een stille weg waren opgewandeld, smeed hij haar in het gras en poogde haar te overweldigen. Maar ze had zich losgevochten en hem zo'n harde klap op z'n gezicht gegeven, dat hij een week lang met een blauw oog rondliep.

Maria Daalderop had haar gesprek in de winkel beëindigd en kwam de kamer binnen met een kleur van opwinding.

'Heb je thee gehad, Sandra? Is Joop niet bij je gebleven? Je moet het hem maar niet kwalijk nemen, hij heeft iets onder handen waar hij met geen stok vandaan te krijgen is.'

'Hij zou me iets prachtigs laten zien,' glimlachte Sandra.

'Dat komt wel, hij is er bijna mee klaar. Ik zal maar niets zeggen, dat zal hij zelf willen doen.'

Zij had de kópjes nu volgeschonken en kwam aandragen met een verruk-

kelijke roomtaart. Bedrijvig sneed ze de taart in punten en schoof de grootste punt op Sandra's bord.

'Heerlijk, meisje! O, hij kan zulke lekkere dingen maken. Je begrijpt dat we voor onszelf de spullen wel hebben.'

Joop kwam aangeklepperd: 'Als de dames mij willen volgen,' zei hij deftig.

'Ja, Joop, we zijn benieuwd,' lachte Maria plagerig, maar Sandra was echt nieuwsgierig wat ze te zien zou krijgen.

Joop had het monumentale stationsgebouw van bouwmeester Cuypers, dat in de bevrijdingsdagen vrijwel volkomen was vernield, herbouwd van chocolade en suiker. Een meesterlijk staaltje van banketbakkerskunst, waar hij naar wees met de allure van een groot kunstenaar.

'Hoe vind je het, Sannie?'

'Prachtig, Joop. Daar zullen heel wat werkuren in zitten.'

'Dat is toch niet belangrijk,' zei hij een beetje zuur.

'Natuurlijk niet,' haastte zij zich te zeggen. 'Je hebt het gemaakt voor je plezier.'

'Voor mijn plezier? Ik heb het gemaakt omdat ik het kan.'

'Dat spreekt vanzelf, Joop.' Het was duidelijk dat haar bewonderende woorden hem eerder prikkelden dan tevreden stelden. Maar wat moest ze verder nog zeggen. Ze boog zich met volle aandacht over het werkstuk heen en liet zich de bijzonderheden uitleggen. Het marsepeinen dingetje, dat Atlas moest voorstellen, leek inderdaad iets op Atlas, en de uit suiker gespoten klok leek op een klok, zelfs de uren kon je ervan aflezen. Je kon zeggen dat het knap gedaan was en dat tien keer herhalen, telkens met andere woorden, maar je kon toch niet beweren dat het een onverganke-lijk kunstwerk was.

Toen vroeg ze het domste wat ze vragen kon: 'Kun je zo'n ding verkopen, Joop?'

'Verkopen?' Z'n ergernis en verbazing om haar domheid was duidelijk in de klank van z'n woorden gevangen. 'Wie zou zoiets kopen? Wie kan het betalen? Ik zet het een tijdje in de etalage. Dan smelt ik het en ik maak er de kathedraal van.'

Dat was knap, dat kon zelfs de geniale Roermondse meester niet. Hij smolt het en maakte er de kathedraal van of een nieuwe brug over de Maas. Hij maakt ervan wat hij wil. O, Joop, wat ben je toch een grote hummel.

Maar ze vond toch de goede woorden om hem tevreden te stellen.

'Joop, ik feliciteer je met dit prachtige werkstuk. Het is mooier dan alles wat ik op dit gebied heb gezien, of vermoeden kon dat het gemaakt kan worden.'

Dat was goed, hij zette z'n koksmuts af en boog statig.

Grote hummel, herhaalde Sandra in gedachten, je bent een geboren suikerbakker. Je kunt je tooien met buis en muts, je kunt je in rok steken of

een boerenkiel aantrekken, maar altijd zul je lijken op een suikerbakker. 'En nu gaat het ding direct de etalage in,' zei hij bondig.

Maria en Sandra mochten helpen, wat ze deden met veel toewijding en verbeterde lachjes.

Dan dronken ze thee en aten er de kostelijke taart bij. Sandra vertelde intussen van haar bezoek aan meneer Verstaecke.

'Op de Oude Dieze?' vroeg Maria.

'Ja.'

'Kwaaï wijf, Sandra. Honderd meiden heeft ze versleten.'

'Wat moet je daar doen?' vroeg Joop.

'In de advertentie vroeg hij een secretaresse, maar ik heb de indruk dat ik alle mogelijke werk zal moeten doen.'

Joop Daalderop grijnslachte op een eigenaardige manier.

'Jij weet iets van die man,' zei Maria snel.

'Nou ja,' aarzelde Joop, zette dan door op spottende toon: 'Vroeger had die man de reputatie, dat hij erg goed met z'n secretaresses kon opschieten.'

'Wees voorzichtig,' zei Maria met haar mond vol taart.

Dat ziet er niet mooi uit, dacht Sandra geschrokken.

'Vertel het nou eens allemaal,' vroeg Maria.

Dat deed ze, heel nauwkeurig, van begin tot einde.

Toen was het even stil. Maria stond op en legde haar arm om Sandra's schouder: 'Ik ben zo blij voor jou,' zei ze met een lage, hese stem. 'Nu is alle zorg van je weggenomen. Maar wees voorzichtig, wees toch voorzichtig...'

Sandra voelde haar ogen vochtig worden. Dat was Maria weer in haar allerbeste momenten. Ook in die verschrikkelijke tijd, na de dood van tante Charlotte, had ze haar dikwijls op die wijze getroost en moed ingesproken. In zulke ogenblikken scheen er van Maria een fluïdum uit te stralen, dat heel mooi was. Dan was ze veel meer dan een vriendin: een moeder, een zeldzaam goede vrouw. Altijd welde er bij Sandra in zulke momenten een gevoel op van grote, diepe genegenheid voor de jonge vrouw, die zo onverwacht in haar leven was gekomen, en die zo geheel anders van aard was dan zijzelf.

Ook nu weer voelde zij, dat ze zich geheel geven moest. Ze legde haar hand op Maria's arm en kustte haar op de slappe, vlezige wang: 'Dank je, Maria,' zei ze heel hartelijk.

'En je komt hier 's middags eten,' zei Maria.

'Ach nee... ' bloosde ze. De vraag had haar toch verrast.

'Jawel,' zei Maria energiek. 'Het is geen doen de hele dag te leven op een boterham.'

Sandra voelde haar tegenstand al verslappen toen Joop tussenbeide kwam: 'Daar moet je niet op aandringen,' zei hij kortaf. 'Het gaat er niet om dat ik er bezwaar tegen heb dat Sannie hier 's middags mee eet,' verduidelijkte

hij toen hij Maria's verbaasde ogen zag, 'maar ik vind dat zij vrij moet zijn om te doen wat ze wil.'

'Jullie hebben al zoveel voor mij gedaan,' viel Sandra hem dankbaar bij. 'Daar gaat het niet om,' zei hij bruusk. 'Het gaat erom dat jij vrij moet zijn, ik weet zeker dat jijzelf daar ook zo over denkt. We spreken af dat je 's morgens opbelt als je bij ons wilt komen eten. Dat mag alle dagen zijn of zo dikwijls als je wilt. Daar moet je helemaal vrij in zijn. Verder ben je hier altijd welkom, op ieder uur van de dag.'

'Goed, Joop,' zei ze met een guitige schittering in haar ogen. 'Jij hebt precies uitgedrukt hoe ik dat voel.' En ze dacht: behalve een grote hummel ben je ook een zeldzaam praktisch man. 'En nu ga ik, want ik wil ook nog even naar Angeline.'

'Dat zal ze leuk vinden,' viel Maria haar bij. 'Je belt dus op, je bent altijd welkom. Behalve morgen, dan ben ik de stad uit.'

'Ga je op reis, Maria?' vroeg Sandra. 'Ben je daarvan zo opgewonden?' 'Ben ik opgewonden?'

'Nou ja, opgewonden . . . Toen ik de winkel binnenkwam zag ik al dat je onrustig deed. Er is toch niet iets naars gebeurd, waar je voor op reis moet?'

'Nee,' zei Joop en z'n lach bulderde door de kamer. 'Maria gaat morgen haar pastoor opzoeken, die ze vroeger als zelatrice voor een onmogelijk aantal liefdadige instellingen heeft geholpen de parochie in stand te houden. Ze kan de goede man niet vergeten, ze moet naar hem toe, een keer of vier ieder jaar.'

'Je liegt,' bitste Maria. 'Ik ben zelatrice geweest voor twee verenigingen en ik hielp wel eens in het parochiehuis. Het geeft toch niets, dat ik hem ga opzoeken. Hij is al jaren ziek, dat weet je.'

'Jij gaat maar,' lachte Joop. 'Ik zal wel zien dat ik hier of daar een aftandse waarde moeder op de kop tik om er gezellig mee te leuteren.'

'Je moest je schamen om op die manier over zulke mensen te spreken,' zei Maria boos. 'Ze doen meer goed in een week dan jij in heel je leven.'

'Vechten jullie dat samen maar uit,' glimlachte Sandra.

Toen ze haar mantel aanschoot, zag ze weer die vreemde, angstige uitdrukking in Maria's ogen. Een snel moment slechts, lang genoeg toch om haar een gevoel van onbehagen bij te brengen. Al verscheidene keren had ze die uitdrukking bij Maria waargenomen en iedere keer kreeg ze de indruk, dat er in haar leven iets was, dat ze voor iedereen verborgen wilde houden. Zij wist niet wat het zijn kon, maar voelde intuïtief dat het niets met Joop of de kinderen had uit te staan. Ze zette het van zich af en reikte Joop de hand: 'Dag, Joop, je ziet me wel weer of ik bel jullie op. Dat zal wel gauw zijn, want ik kan jullie niet lang missen.'

'Da's goeie,' zei Joop en hij klepperde naar de bakkerij.

Maria liet haar uit: 'Kijk eens wat een hoop volk er voor de etalage staat,' zei ze verrast.

'Ja, hij heeft succes. Het is ook werkelijk een prachtstuk.'

De jongens kwamen thuis. Drie flinke knapen van tien, acht en zeven jaar, echte Daalderops. Uitbundig begonnen ze te roepen over het prachtige station in de etalage en renden dan naar achter om hun vader te zeggen dat er een massa mensen voor de etalage stond te kijken.

'Zouden jullie tante Sandra niet een hand geven,' riep Maria hen achterna. Daar kwamen ze voor terug, een beetje beschaamd; een heel vlug handje en ze verdwenen de duistere gang in.

'Ik wens je goede reis,' zei Sandra. 'Moet je ver weg?'

Maria kleurde toen ze een beetje onverschillig zei: 'Hij is rector bij de zusters in een klein dorpje bij Eindhoven. Toen hij ziek werd heeft hij rustiger werk gevraagd aan de bisschop.'

Ze staarde voor zich uit en Sandra zag haar lippen bewegen als praatte zij in zichzelf. Plotseling scheen ze op te merken dat Sandra haar aandachtig gadesloeg en dat hinderde haar blijkbaar. Ze kleurde nog sterker toen ze zei, aarzelend en stotend: 'Joop doet me pijn door me altijd daarmee te plagen. Hij begrijpt niet waarom ik naar hem toe ga.'

'Ik zal je er niet mee plagen, Maria,' zei Sandra vriendelijk. Maria keek haar aan met een schichtige blik in haar ogen. Ze aarzelde, weifelde en zei dan met hees klinkende stem: 'Ik heb het vroeger een tijd erg moeilijk gehad en toen heeft hij mij prachtig geholpen. Maar ik ben er nooit helemaal overheen gekomen en ik ga naar hem toe als ik mij daartoe gedrongen gevoel. Dan moet ik met hem praten, want hij is de enige, die mij weer tot rust kan brengen.'

Zij legde haar hand op Sandra's arm en fluisterde: 'Ik kan het jou niet vertellen. Jij bent niet katholiek, jij zoudt het niet begrijpen.'

Sandra voelde de onrust van Maria nu snel toenemen. Dat was heel merkwaardig bij Maria; haar zielsbewogenheid, welke die ook was, scheen altijd zo sterk van haar uit te stralen, dat zij merkbaar was voor gevoelige naturen. Maar er stonden geen begrippen achter die uitstraling. Altijd voelde zij het en nooit kon zij er een verklaring voor vinden.

'Je trekt je er toch niets van aan dat die man erop gezinspeeld heeft dat je niet katholiek bent,' zei Maria onverwacht.

'Welneen, het kon hem niets schelen. Hij zei dat zijn vrouw er misschien een aanmerking op zou maken.'

'Je laat haar maar praten. Je bent wat je bent en dat is heel goed,' zei Maria op geprikkelde toon.

Wat doet ze vreemd vandaag, dacht Sandra onderweg naar Angeline Mara. Ik ga er niet op doordenken, ik zou niet weten wat ik als uitgangspunt zou moeten nemen.

Ondanks dit voornemen, dacht zij in de loop van die dag bijna onopzettelijk aan Maria. Niet concreet, niet positief; het scheen dat Maria ergens in haar geest geprojecteerd stond op een scherm dat vaag belicht werd.

Angeline Mara wilde juist uitgaan toen Sandra aanbelde bij het eenvoudige huis in de Lekkerbeetjesstraat. Er ontspoon zich een korte strijd in edelmoedigheid, welke door Angeline gewonnen werd.

'Ik laat je niet gaan,' zei ze, 'ik kan m'n boodschap straks ook doen. Het is zolang geleden dat je hier geweest bent. Moeder heeft al verscheidene keren naar je gevraagd. Doe dus je mantel uit en ga in de voorkamer, dan zal ik moeder zeggen dat je aanstonds bovenkomt.'

Angeline's vader staaarde recht voor zich uit vanaf de verbleekte foto aan de wand. Een ouderwetse foielelijke foto.

Een magere man van dertig jaar, die vijftig leek met z'n hoge staande boord en z'n grote puntsnor. Angeline leek op hem: hetzelfde smalle, sprekende gezicht met de kleine mond, het hoge voorhoofd en de spitse neus. Zij was knap en zag er jong uit voor haar dertig jaar. Haar fris gezicht met de grote vriendelijke bruine ogen was erg innemend en haar zachte melodieuze stem paste uitstekend bij haar naam. Over haar zwarte krullen lag een fraaie blauwige glans, haar handen waren smal, de vingers lang en lenig en haar figuur was om jaloers op te worden. Ze bewoog zich met een gratie, die opvallend was voor een meisje uit zulke kringen.

Sandra verbaasde er zich altijd over hoe het mogelijk was, dat een meisje met zoveel uiterlijke bekoorlijkheden, haar fijne natuurlijke distinctie, en dat daarenboven een zeer gaaf karakter had, al niet lang getrouwd was. Zij had daar nooit op durven zinspelen en Angeline was niet een meisje, dat er makkelijk toe kwam over zichzelf te praten. Een keer had ze verteld - en daar scheen ze erg trots op te zijn - dat ze Spaans bloed had. Haar vader had indertijd uitgezocht dat hij een nakomeling was van een officier uit het leger van Alva, die om een of andere reden in deze landstreek was achtergebleven, toen de Spanjaarden zich uit ons land moesten terugtrekken. Dat was heel goed mogelijk; haar uiterlijk duidde er zeker op.

Ze had Angeline leren kennen in de kelder van tante Charlotte. 'Zij is mijn naaister, een erg goed meisje,' had tante gezegd. 'Haar moeder is al jaren bedlegerig, maar ze hebben het oude mensje in het ziekenhuis opgenomen tot het gevaar voorbij is. Ik heb Angeline hier laten komen, want ik wilde niet dat zij alleen in huis achterbleef. Er is ook nog een broer, hij is koster. Die wilde de pastoor niet in de steek laten. Hij komt wel hier als we bevrijd zijn.'

Dat Angeline een goed meisje was had Sandra ondervonden tijdens die verschrikkelijke dagen, toen de Engelsen de Duitsers de stad uitranselden met zestigduizend granaten.

Het waren bijna alle vrouwen en kinderen, die in de kelder van tante Charlotte een toevlucht hadden gezocht. Slechts twee mannen waren erbij. Een kleine, stevige man, die erg trots was op zijn inderdaad grote moed, want hij sjouwde de ganse dag tante Charlotte, die blijkbaar het woord

vrees evenmin kende, achterna met potten en pannen. En een stokoude man, doof als een kwartel, die rustig bleef zitten in z'n hoekje, om nu en dan als een bombardement op z'n hevigst was z'n vinger op te steken en te zeggen dat hij de trein voorbij hoorde rijden. In de kelder van tante Charlotte was geen hysterische bende opeengepakt zoals bij Joop Daalderop. Ook onder de hevigste bombardementen bleef er altijd een goede orde. De argeloze kalmtte van tante en nog meer de eigenaardige rust gevende kracht, welke van Angeline scheen uit te stralen, hielp de kleinmoedigen over zulke momenten heen. Zij nam de angstig schreiende kinderen op schoot en sprak ze toe met haar zachte vriendelijke stem. En als een der vrouwen het te kwaad kreeg, legde ze haar arm om haar schouder en praatte met haar tot ze gekalmeerd was. Later als de rust was teruggekeerd zei ze: 'Wij zullen samen bidden om God te danken voor ons behoud en om kracht te verzamelen voor het volgende geweld.' Het gebed in de kelder van tante zou Sandra in herinnering blijven tot haar dood. Ofschoon zij er zelf niet aan deelnam, voelde zij toch diep in haar wezen, dat dit iets goeds was. Onafgebroken keek ze naar Angeline, die op de knieën, met ineengestremgelde handen en gesloten ogen, voorbad. De diepe vroomheid van het meisje, haar grote rust en het prachtige geluid van haar stem - dat zou ze nooit kunnen vergeten.

Na de dood van tante hadden zij elkaar verscheidene weken niet gezien. Eerst toen zij vrijwel geheel hersteld was van de shock kwam Angeline haar een keer opzoeken bij de Daalderops. Zij hadden wat herinneringen opgehaald en toen Angeline zei, dat haar moeder weer terug was uit het ziekenhuis, vroeg Sandra of zij de zieke een bezoek mocht brengen.

Dat was gebeurd een tijd daarna en nadien ging zij iedere week een middag bij de Mara's op bezoek, tot zij toestemming kreeg naar Hedel te gaan.

Zij konden het samen heel goed vinden en toch waren zij geen vriendinnen. Hun gesprektoon was zeer hartelijk en allerminst conventioneel-beleefd, maar zij roerden nooit onderwerpen aan, die enige diepte hadden; het was allemaal erg huishoudelijk. Aanvankelijk meende zij dat Angeline, die waarschijnlijk alleen de lagere school had bezocht, zich niet aan een diepergaand gesprek durfde wagen; zij dacht ook dat een typische beschroomdheid, welke men dikwijls aantreft bij mensen uit het gewone volk als zij door toevallige omstandigheden op min of meer intieme wijze in aanraking komen met lieden uit een hogere stand, haar ervan weerhield zich vrijer te geven. Maar zij kwam heel gauw op die mening terug. Het maakte op Angeline niet de minste indruk dat zij omging met een doktersdochter, ze was niet in het minst verlegen of beschroomd.

Ik weet het niet, dacht Sandra, maar ze wist het spoedig: haar feilloze intuïtie voor sfeer en haar zelfkennis brachten haar het juiste begrip bij, dat Angeline had bepaald op welke wijze zij met elkaar konden omgaan. Zij had daarin berust, in zekere zin zelfs graag, want zij voelde dat zij

nooit met Angeline zou kunnen omgaan zoals zij omging met Maria. Voor Angeline voelde zij veel sympathie, ze had ontzag voor het meisje en bewonderde haar. Van Maria hield ze, meer misschien dan van haar moeder vroeger.

Dat verwonderde haar het meest. Zij was zeer zorgvuldig in het kiezen van de mensen met wie ze kon omgaan. Schrandereid, stand of een mooi uiterlijk hadden daarbij minder haar aandacht dan innerlijke beschaving. Maria kon zich in geen enkel opzicht meten met Angeline en toch hield ze van de corpulente bakkersvrouw met haar hese stem, haar slap, vlezig gezicht en haar vreemde onrustige ogen.

'Heb ik je lang laten wachten?' vroeg Angeline. 'Hoe vind je mijn nieuwe jurk?'

'Prachtig! Schitterend!' Zij sloeg haar handen ineen van bewondering. Het was ook inderdaad een fraaie jurk van karmozijn rode zijde, eenvoudig van model, maar uitmuntend gesneden en met de grootste zorg gemaakt.

'Heb je hem zelf gemaakt?' vroeg ze.

'Natuurlijk. Kom dan gaan we naar moeder.' Voor haar was de jurk voldoende besproken en bekeken, maar Sandra kon dat niet zo vlug. Ze hield Angeline, die al naar de gang liep met de gratie van een prinses, terug: 'Laat me toch eens goed kijken. Waar kun je die stof kopen?' vroeg ze een beetje begerig.

'Had ik nog liggen van voor de oorlog,' glimlachte Angeline. 'Jammer, hè? Maar ik heb voor jou ook nog een mooie coupon.'

'Meen je dat? Wat is het . . . ?'

'Lavendel. Heel mooi, echt een kleur voor jou. Ik laat je straks de coupon zien. Je krijgt hem heel goedkoop,' lachte ze plagerig, toen ze zag dat Sandra erg nieuwsgierig werd.

Ze klommen over de smalle trap naar de ziekenkamer. Moeder Mara was weer achteruitgegaan, zag Sandra, toen ze keek naar het in-witte, uitgeeterde gezicht, en de ijskoude hand in de hare nam.

'Hoe maakt u het, moeder Mara?' vroeg ze hartelijk.

'Goed, Sandra,' fluisterde de zieke. 'k Ga iedere dag een beetje achteruit. Ik weet niet hoeveel dagen er nog komen. Ik hoop weinig, maar de kinderen willen me niet laten gaan.'

Ze hoorden de buitendeur opengaan, de trap kraakte onder de zware stap van Leo Mara. Daar kwam hij binnen in z'n slecht passend grof zwart kostuum, het vest hooggesloten tot bijna aan z'n hals. Over z'n dik, bleek gezicht gleed een vage glimlach toen hij Sandra begroette met een trage hoofdbeweging, hij pakte z'n moeders hand en neep Angeline in haar arm. Dan ging hij achterstevoren op een stoel zitten.

'k Ben moe,' zei hij met een diepe zucht.

Sandra had hem nog niet anders gezien, hij was altijd moe. Hij was daar ook het type voor: een kleine, zware, ineengedrongen gestalte, een groot

hoofd, dat rustte op een korte hals, kleine, weke handen met korte, dikke vingers, fletse, lichtblauwe ogen en een kortgeknipte kuif. Automatisch keek Sandra naar de foto op het nachtkastje met de vier kinderen Mara. Twee meisjes en twee jongens; de ene jongen in het witte habijt van een Norbertijner broeder. Ze konden twee tweelingen zijn, zo sprekend leek het oudste meisje, dat getrouwd was met een commies van de posterijen, op Angeline, en de Norbertijner broeder op Leo. De jongens hadden geen enkele trek gemeen met de meisjes; nooit had zij in een gezin zulke sterke verschillen gezien.

'De meisjes zijn vaders kinderen en de jongens zijn bulldoggen, want op moeder lijken ze ook niet,' had Angeline eens plagerig gezegd.

Zij praatten een poosje samen, een gesprek zonder hiaten, heel oppervlakkig en erg rustig. Sandra vertelde dat ze een geschikte baan had gekregen; de anderen hadden er even belangstelling voor en het was voorbij. Geen enkele vraag over haar toekomstige werkgever, geen commentaar op haar uitweiding over de ontvangst van mevrouw Verstaecke en het interieur van het verburgerlijkte patriciërshuis. Angeline zei wat over haar werk, moeder Mara sprak over haar kanarie, die zo mooi kon zingen, en Leo gooide er nu en dan een opmerking tussendoor. In het begin had Sandra wel eens gedacht dat hij onmogelijk meer dan vijf woorden achter elkaar kon zeggen, tot later bleek, dat hij dat wel kon als hij over zijn werk begon. Gelukkig deed hij dat niet dikwijls, want het was verschrikkelijk z'n gezeur over trouw- en lijkmissen, kindjes dopen, baldadige misdienaars en rumoerige koorzangers, enzovoort te moeten aanhoren. Voor Leo Mara bestonden blijkbaar maar twee dingen op de wereld: z'n moeder en z'n kosterschap.

Een doodenkele keer gebeurde het dat hij een geestige opmerking maakte. Een erg raar soort humor hield hij er op na. Niet grof en niet spits, evenmin ironisch of satirisch; z'n humor was niet te definiëren en kwam altijd onverwacht.

In dat halfuur had hij niets anders gedaan dan zuchten, erg vermoeid kijken en geeuwen. Tot Angeline hem vroeg of hij op de pastorie al gezegd had dat zij de volgende zondag naar Heeswijk zouden gaan om hun broer te bezoeken.

Toen stond hij op en zei met een niet te beschrijven uitdrukking op z'n papperig gezicht: 'Excuseer, Hoogwaardige Eminentie, ik heb er nog geen gelegenheid voor gehad. Ik hoop er morgen met de Heilige Vader over te kunnen spreken.'

Angeline lachte hoog en uitbundig, want zij alleen had begrepen dat hij haar nieuwe rode jurk, waar hij ogenschijnlijk geen seconde aandacht aan had besteed, zag als een kardinaalsgewaad. Sandra snapte er niets van en toen Angeline het haar uitlegde, had ze er nauwelijks een glimlach voor. Maar diep in haar wezen vonkte de pret om z'n kostelijke mimiek.

Ze nam afscheid van moeder Mara en van Leo en keek even later met ver-

rukte ogen naar haar spiegelbeeld, toen Angeline de prachtige lap zijde om haar lichaam drapeerde.

'Zie je dat de kleur je goed staat,' zei Angeline.

'O, het is fantastisch,' juichte Sandra. 'Ik wil de coupon heel graag van je kopen, maar niet voor een prikje.'

'Ik zal de jurk voor je maken en je betaalt mij wat ik ervoor vraag.' Angeline noemde het bespottelijk lage bedrag.

'Dat mag ik niet accepteren,' zei Sandra een beetje stroef.

Angeline bloosde en antwoordde met zachte stem, waarin onmiskenbaar een geprikkelde klank was: 'Jij hebt de indruk dat ik je goed wil doen en in deze vorm bevalt je dat niet. Zo is het niet, Sandra. Ik vraag een goed maakloon, maar voor de coupon wil ik niet meer hebben dan ze mij gekost heeft plus het gebruikelijke winstpercentage. Laten we samen een model uitkiezen.'

Beschaamd volgde ze Angeline naar het kleine atelier achter de woonkamer, waar zij zich over de modeplaten heenbogen. Later bracht Angeline haar naar de Markt, vanwaar de bus naar Hedel vertrok. Onderweg spraken ze bijna niet, maar toen de chauffeur het gammele geval aan het grommen had gebracht en Sandra wenkte dat ze moest instappen, pakte Angeline haar bij de arm: 'Ik hoop dat je nu meer bij ons komt,' glimlachte ze.

'Dat kan misschien als je bij meneer Verstaecke bent. Moeder heeft zo graag dat je met haar komt praten.'

'En jij?' vroeg Sandra en wachtte gespannen op het antwoord. De opstuwung van het bloed doorgloeiende het frisse gezicht van Angeline, maar ze antwoordde niet. Ze drukte Sandra's hand en duwde haar de autobus binnen.

2

Die avond zat Sandra in de serre van Rozengarde naar de schepen te kijken, die in het late zonlicht voorbijvoeren over de brede rivier. Vanaf haar vroegste jeugd had ze dat altijd graag gedaan; ze kon er nooit op uitgekeken komen.

Er ging een lange sleep voorbij, diepliggende schepen, getrokken door een kleine sterke puffer. Het waren blijkbaar schippers, die in lange tijd niet in de streek geweest waren, want ze stonden met hun vrouwen en kinderen aan dek, gespannen kijkend naar het halfverwoeste dorp. Zij zag hen druk gebaren, en toen ze naar Rozengarde wezen, stond ze op om hen toe te wuiven.

Zij was in een lichtelijk verdrietige stemming, welke zij had overgehouden, nadat de hevige smart om het verlies van haar vader geluwd was. De eenzaamheid, welke haar in het begin na zijn dood iets goeds geleden had,

bleek zij toch niet te kunnen ondergaan; zij begon steeds zwaarder te drukken op haar geestkracht. Ze had wel kennissen waar ze graag ontvangen werd en ze ging ook wel eens een avond op visite hier of daar, doch het scheen of ze in zulk een vertrouwde omgeving het gemis van haar vader nog sterker voelde, en zij keerde meestal terug in nog verdrietiger stemming dan zij gegaan was. Intieme vrienden had ze niet, het lag niet in haar aard vrienden te maken; ook vroeger had ze dat nooit gekund. De enige van wie ze werkelijk hield was Maria Daalderop, maar die woonde in Den Bosch en zij hadden elkaar in de laatste tijd niet veel gezien. Toch was ook Maria niet een echte vriendin met wie zij ook haar intiemste gedachten zou kunnen bespreken; hun conversatie was zo mogelijk nog onbeduidender dan wanneer zij met Angeline sprak. Er ging van Maria echter iets uit dat prettig was, iets hartelijks, iets moederlijks, iets warms. Maria zag blijkbaar dat ze leed onder de eenzaamheid, ofschoon zij daar nooit over gesproken hadden. Verscheidene keren, als op triestige dagen het verdriet haar te zwaar drukte, was zij naar Den Bosch gefietst om een poos in een andere omgeving te zijn. Zodra ze het geklingel van de winkelbel hoorde, viel de bedruktheid van haar af. Dan liet zij zich door Maria goeddoen met thee en gebakjes. Zij babbelden wat samen in de halfduistere woonkamer, waarbij het haar altijd moeite kostte de draad van Maria's betoog vast te houden, als de bakkersvrouw haar eenvoudige onderwerpen versierde met een hele serie bijkomstigheden, die de kern van het onderwerp eigenlijk niet raakten, doch er op een of andere manier wel bij te pas kwamen. Of ze gingen samen boodschappen doen, wat een uitermate vermoeiende bezigheid was, want Maria sjouwde als een postpaard door de stad, van de ene winkel naar de andere. Toch deed ze ook dat graag, het was haar allemaal goed als ze bij Maria was.

Nu zou haar leven heel anders worden. Het vooruitzicht iedere dag naar de stad te gaan om er te werken, was opwekkend. De opmerking van Joop over de omgang van de wijnhandelaar met z'n vroegere secretaresses verontrustte haar niet meer. Die man zag er helemaal niet gevaarlijk uit en als er vroeger iets gebeurd was met een van die meisjes, dan zou zij er zelf wel de grootste schuld aan hebben gehad. Vrijpostigheden zou zij niet dulden, niet in de kleinste vorm.

Er kwam een glimlach in haar ogen toen ze meneer Verstaecke in haar verbeelding zag. Mooi, hè? Hij zei het op een toon alsof hij verliefd was op dat stuk oude muur en de rimpelloze Binnendieze. Zij zag het boze gezicht van mevrouw Verstaecke: het wordt hoog tijd dar er weer orde komt in ons land. Nu heb ik zelf de boezelaar voor. Honderd meiden heeft ze versleten, zei Maria. Zij geloofde niet dat mevrouw Verstaecke zo kwaad was als ze er uitzag, ze was erg benieuwd de oude dame nader te leren kennen. Zij zou haar wel eens een zondag te eten vragen. Dat kon duiden op gemoedelijkheid en een goed karakter, of nieuwsgierigheid. Zij voelde haar verdrietige stemming van zich afglijden, toen zij zich de ge-

beurtenissen van die middag in herinnering bracht. Die mooie kamer met haar vierentwintig schilderijen, het knusse kantoortje achter het goudleren behang, die grote hummel met z'n chocolade stationsgebouw, de doodvermoeide Leo Mara en de beeldige jurk, die Angeline voor haar zou maken. Heel scherp, als een close-up, zag ze Angeline toen ze afscheid van haar nam bij de bus. De blos van verlegenheid op haar knap gezicht toen ze haar het grommende vehikel had ingeduwd. Het was duidelijk geweest: Angeline hield van haar op een bepaalde manier; ze wilde er zo gauw mogelijk achter zien te komen hoe groot haar genegenheid was en welke betekenis ze had.

Ze zag Verstaecke weer, rookkringetjes paffend: toen ik Percol onder uw brief zag staan was ik meteen besloten. Uit reverentie voor uw vader, juffrouw Percol.

Vrijwel geen cent had haar vader haar nagelaten bij zijn dood, maar hij had door z'n goedheid bereikt dat zij deze baan kreeg. Zij zag haar vader voor zich, heel dikwijls zag ze hem in haar verbeelding. Bijna altijd zoals hij was de laatste maanden van zijn leven. Z'n droef gezicht met de sporen van de ontbering er diep ingegrift. Nooit wilde hij spreken over Buchenwalde, doch het was aan z'n starende blik te zien, dat hij daar vrijwel altijd was met z'n gedachten. Hun laatste spaarcenten hadden ze opgemaakt in die maanden, want hij kon geen praktijk meer uitoefenen; zij zag dat hij dat niet meer durfde. Hij wachtte op de dood met groot geduld en zonder ooit te klagen. Een weerloze man, wat hij in zekere zin altijd was geweest. Zijn statische natuur was niet opgewassen tegen agressiviteit. Maar zij herinnerde zich ook heel goed hoe hij was in z'n beste jaren. Een vrolijke man, met een ernstige ondergrond, die gruwde van iedere vorm van frivoliteit en lichtzinnigheid. En vooral een goed mens, goed in de beste zin van het woord. Zij kon zich de keren herinneren, dat een al te veel eisende patiënt hem uit z'n humeur gebracht had. Dan was hij niet boos doch verdrietig, omdat men zijn onbaatzuchtige zorg zo slecht waardeerde.

Zij kon zich niet herinneren ooit een huiselijke twist tussen vader en moeder te hebben meegemaakt, en toch zou dat ook wel eens zijn voorgekomen. Ze had er na haar moeders dood wel eens op gezinspeeld en toen had hij gezegd op ernstige toon, maar toch met een vrolijke tinteling in z'n ogen: 'Je moeder en ik hebben op onze trouwdag een afspraak gemaakt en dat moet jij ook doen met je man als je zover bent. Wij hebben afgesproken dat we ons úiterste best zouden doen om niet driftig te worden, als er iets zou gebeuren, dat een van beiden niet naar genoeg was. Als we desondanks toch onenigheid zouden krijgen, dan zouden we nooit de nacht ingaan zonder het te hebben goedgeemaakt. Het is niet dikwijls voorgekomen dat je moeder of ik voor we gingen slapen aan de afspraak moesten herinnerd worden.'

Zij zag hem nu zoals hij was in z'n goede dagen. Z'n fijne kop met de

korte grijze puntbaard en het zijge, bijna spierwitte haar, dat hij met een zwierige nonchalante slag achter z'n oren wegkamde. Hij had iets artistieks en tegelijk iets voornaams in z'n uiterlijk. Zoals bij Joop Daalderop in iedere vermomming de suikerbakker te zien was, zo was hij altijd dokter, hoe hij er ook uitzag. En dat was soms nogal slordig. Hij hield van ruime kostuums, waar hij makkelijk in werken kon. Als hij in z'n stoel achterover lag, zodat de schouders van z'n kostuum omhoog kropen, zag hij er nogal hobbezakkerig uit. Hij schoor zich wel eens niet omdat hij moe was en zich niet de moeite gaf naar z'n slaapkamer te gaan. In de laatste jaren had zij voor een groot deel de plaats van haar moeder ingenomen. Hij praatte met haar op erg vertrouwelijke toon, ook als het zijn werk betrof voorzover dit geoorloofd was; daar scheen hij behoefte aan te hebben en hij wist, dat hij haar volkomen kon vertrouwen.

Vroeger, toen zij nog op het gymnasium was, ging zij met hem mee tijdens de vakanties, als hij met z'n lichte brik de Bommelerwaard inging, en later toen hij een auto had gekocht, chauffeerde zij meestal. Want hij zat niet graag achter het stuur, ofschoon hij goed reed.

De dorpen in de omtrek kende zij van binnen en van buiten. Ammerzoden, Well, Rossum, Kerkdriel, Velddriel en nog veel meer andere. Zij leerde het onderscheid kennen tussen de statige Rossummers, die bijna allen protestant waren en de goedlachse mensen van de roomse enclave Kerkdriel. Maar hij was overal graag gezien, dokter Percol had een uitstekende naam in heel de streek. Hij nam een strikt neutraal standpunt in evenals haar moeder, met dit kleine onderscheid toch, dat zijn sympathie lichtelijk neigde naar het katholicisme, terwijl haar moeders voorkeur zweemde naar het protestantisme. Een onderscheid dat nooit aanleiding gaf tot meningsverschil, daarvoor had het voor beiden te weinig betekenis.

Die autotochtjes waren erg prettig. Ze reed heel kalm, want hij wilde niet anders, en ze converseerden weinig. Hij was altijd in gedachten verzonken, maar ze kon zelden ontdekken waar hij over nadacht. Soms zei hij iets over het landschap waar zij doorreden. Eenvoudige opmerkingen waaruit zijn liefde voor de streek, waar hij had gewoond vanaf dat hij, meer dan dertig jaar geleden, de praktijk van dokter Severijnen had overgenomen, duidelijk bleek. Soms hoefde hij maar even bij een patiënt te zijn, maar het gebeurde ook dat hij er lang bleef. Dan kwamen de mensen haar roepen dat ze binnen zou komen. Dat deed ze zelden; ze nam lectuur mee waar ze zich uitstekend mee amuseerde. Hij hoefde zich voor haar niet te haasten en dat deed hij dan ook nooit.

Toch wist ze wel waarom hij altijd zo stil was. Het grote verdriet van zijn leven was hij nooit geheel te boven gekomen. Onwillekeurig gleed haar blik naar de wand, waar een foto hing in smalle zwarte lijst: een klein monumentje op het protestantse kerkhof, de algemene begraafplaats tevens. Een doorgeknakte marmereen zuil waaromheen rozen bloeiden uit Rozengaarde. 'Hugo Percol', was in de sokkel gebeiteld, met een datum.

Haar broertje Hugo was doodgeboren; nog diezelfde dag was het lichaamje begraven. Dokter Percol had de zuil op het graf laten plaats en hij had er een foto van genomen. Sandra wist niet of het deze foto was, die haar het gevoel had bijgebracht dat het dode broertje op een of andere geheimzinnige manier meeleeftte in de huiselijke kring. Haar moeder sprak vroeger dikwijls over Hugo, die al een flinke jongen zou geweest zijn als hij was blijven leven; haar vader sprak er zelden over, maar ze zag hem dikwijls naar de foto kijken. Toen ze ouder geworden was dacht ze daar veel over na, want zij vond het een eigenaardige beleving. Als zij bij kennissen was, die over hun gestorven kinderen spraken, ging het over concrete dingen: de aanleg, het karakter, het uiterlijk, de plaaglust, de goedheid, de smart van het sterven; het waren alle herinneringen aan werkelijkheden. Maar Hugo was doodgeboren, haar vader en moeder hadden zelfs niet de herinnering aan een schrei. En toch leefde hij met hen mee; in haar leven en in het leven van haar ouders. Zij leed niet om Hugo, zij gevoelde alleen sterk de band, die haar bond met haar broer.

Enkele maanden voor haar vader werd gegrepen door de Duitsers, die hem via Scheveningen en Amersfoort naar Buchenwalde sleurden, had hij haar verteld hoe het indertijd gegaan was met Hugo. Hij was op een avond erg vermoeid en verdrietig thuisgekomen van een bevalling in Kerkdriel. Op grommerige toon, waarvan zij wist dat hij er de sentimenten van z'n gevoelig hart mee wilde onderdrukken, zei hij dat er een tweeling was geboren, twee jongens van wie hij er een niet in leven had kunnen houden. Toen hij uitgerust was, vertelde hij er wat meer van. Het was een verwoed gevecht geworden met de dood en de dood had gewonnen.

Even later vroeg ze hoe het indertijd met Hugo was gegaan. Ze voelde toen ze de vraag stelde, dat het eigenlijk heel merkwaardig was dat ze het deed, en nog verwonderlijker was, dat ze het al niet veel eerder had gevraagd.

'Is moeder hier in huis bevallen?' vroeg ze. 'Heeft u moeder zelf geholpen?'

Ze zag in z'n ogen een eigenaardige uitdrukking komen; een mengeling van smart en van vrees dacht ze dat het was. Hij maakte een driftig handgebaar, alsof hij iets hinderlijks van zich af wilde schuiven, en bleef haar gespannen aankijken.

Geschrokken door z'n ongewone wijze van doen zei ze: 'Dat had ik niet mogen vragen, vader.'

Even was het doodstil in de kamer. Hij keek strak naar de grond zoals hij altijd deed als er iets was waar hij even over moest nadenken eer hij een beslissing kon nemen. Hij streek met z'n hand door z'n haren en keek haar weer aan met die angstig-droeve uitdrukking in z'n ogen.

Maar toen scheen de ontroering te wijken, want hij ging rechtop zitten en zei op zachte, ernstige toon:

'Ach, waarom zou je dat niet mogen vragen. Ik zal het je vertellen, ik zou niet weten waarom ik het zou verzwijgen. Jij bent geen kind meer en je hebt al zoveel meegemaakt met m'n patiënten. Het is zo gegaan, Sandra. Even voordat ik met je moeder trouwde, riep je grootvader mij bij zich. Hij zei op z'n kortaffe manier van spreken: "Hugo, ik dien je te zeggen, dat Alexandra een vernauwd bekken heeft, een erfelijke toestand in de familie van mijn vrouw. Het is niet verontrustend," voegde je grootvader eraan toe. "Mijn vrouw is er iedere keer goed doorgekomen en de kinderen zijn allen in leven gebleven. Je weet dat je door een zorgvuldig gekozen dieet tijdens de zwangerschap het gewicht van het embryo wel kunt beïnvloeden. Ik heb uiteraard nogal wat ondervinding opgedaan met mijn patiënten en ik wil je te zijner tijd graag met raad en daad bijstaan. Enfin, je zult straks als jullie getrouwd bent een en ander zelf constateren."

Ik heb mij daarover geen zorgen gemaakt, het duurde bovendien zeven jaar eer je moeder zwanger werd. Ook toen maakte ik mij niet ongerust. Je moeder wist hoe het met haar gesteld was en wij hebben samen in overleg met dokter Berrenjon, een studievriend van mij, die zich als vrouwenarts gespecialiseerd had, de nodige voorzorgsmaatregelen genomen. Berrenjon heeft je moeder vanaf het begin onder controle gehad en er deden zich geen moeilijkheden voor.

Maar hoezeer ik overtuigd was dat alles naar wens verliep, ondervond ik toch, dat de onrust niet is af te wenden als ze komt binnensluipen. Bij honderden jonge mensen, als zij vlak voor het feit stonden dat zij voor het eerst vader en moeder zouden worden, heb ik de onrust, de angst moeten wegpraten. En ook je moeder en ik kregen het te pakken toen de grote dag dichterbij kwam. We hebben ons best gedaan onze onrust voor elkaar te verbergen, maar al dat verbergen haalt niets uit. Je wilt niet praten over een mogelijke mislukking, je wilt er zelfs niet aan denken en tegelijk is het geen ogenblik uit de gedachten. Je vreest het moment en tegelijk snak je ernaar.

Zoals ik zei had Berrenjon je moeder regelmatig gecontroleerd, echter niet meer dan normaal is; dat deed hij ook niet in de laatste weken. Ik zag dat als een goed teken, maar kon mijn onrust er niet mee verdrijven. En toen ik in de ogen van Berrenjon een zekere spanning meende te zien, werd ik somber en angstig. Ik heb me daartegen verzet om je moeder vooral niet te laten merken dat ik angstig was, want met haar was het zover gekomen, dat ze feitelijk geen rustig uur meer had. Een week ongeveer voor je moeder uitgeteld was, heb ik Berrenjon gevraagd of hij haar niet beter in een ziekenhuis kon helpen. Dat vond hij niet nodig. "Waarom zouden wij dat doen," zei hij. "De accommodatie is hier ideaal en ik heb zuster Claassen opgedragen een paar dagen eerder hier naar toe te komen."

Dat vond ik goed. Zuster Claassen was een voortreffelijke verpleegster, een oudere vrouw al met veel ervaring; bovendien kende je moeder haar en ze vond haar sympathiek en geschikt. Toen de zuster kwam, twee dagen voor de bevalling, met haar vrolijkheid en zorgeloze kordaatheid, zag ik de onrust wijken uit de ogen van je moeder totdat er niets van overbleef. En ook ikzelf onderging de goede invloed, welke van die bekwame vrouw uitging. Toen kwam die onvergetelijke noodlotsdag. 's Morgens toen ik bezig was met een patiënt, kwam zuster Claassen bij me in de spreekkamer. Nu gaat het gebeuren, zag ik terstond, en ik stuurde mijn patiënt even de gang op.

"Is het zover, zuster?" vroeg ik zo kalm als me mogelijk was.

"Ja, dokter Percol," zei ze luchtig. "Ik heb dokter Berrenjon gewaar-schuw'd, hij moet nu maar komen."

"Is alles goed?" vroeg ik.

"Ja, dokter. Het eerste klopje op de ruit; het heeft nog niets te betekenen."

"Is mevrouw rustig? Is het nu pás gebeurd?" wilde ik weten.

"Een half uurtje geleden," antwoordde ze met een glimlach. "Mevrouw is heel rustig. Zij is wat slaperig, dat is het allerbeste voor haar."

Ze zag blijkbaar aan mij dat ik het er met mijzelf niet over eens was of ik zou wachten op Berrenjon, of terstond naar je moeder zou gaan, want ze zei: "Werkt u rustig eerst uw patiënten af en kom dan naar uw vrouw. Dan kan ze nu nog wat slapen."

Ik zag in dat dat inderdaad het beste was en ik stuurde haar terug naar je moeder.

Toen ik omstreeks tien uur naar de logeerkamer ging, die om haar helder licht tot kraamkamer was ingericht, zat Berrenjon heel gezellig je moeder een verhaal te vertellen over een ongelooflijk leuke kwajongensstreek, die z'n nichtje de dag daarvoor op school had uitgehaald. In korte woorden herhaalde hij voor mij het begin van de geschiedenis en alle vier hadden we veel schik om het geval, want ook je moeder lachte uitbundig mee. Ik had nogal wat visites te maken, maar ik stapte erg gerust in m'n brik, met het voornemen alleen de patiënten uit de omgeving te bezoeken; de overigen in het dorp wilde ik dan 's middags afdoen. Ik liet het paard wat harder draven en ik zong in mezelf om m'n kalmte te behouden. Dat lukte me vrijwel de ganse rit, maar er kwamen toch nog enkele momenten, dat het zweet me uitbrak. Dan praatte ik tegen het paard en ik zong hardop op de stille binnenwegen tot de vrees plotseling weer verdween. Toen ik even over twaalven thuiskwam, vond ik de toestand vrijwel onveranderd. Je moeder was erg opgeruimd en lachte me toe met die vriendelijke klokklach waar zij het geheim van had. Dokter Berrenjon en zuster Claassen hadden kans gezien het laatste beetje onrust, als dat er nog was, te verdrijven.

"Gaan jullie nu eten," zei je moeder, "want jij zult trek hebben." Ik had niet veel trek in eten, maar ik zei dat de buitenlucht mij inderdaad

hongerig had gemaakt. Juffrouw Briels had een eenvoudige maaltijd klaargemaakt, waar we vlug mee klaar waren en na het eten hebben Berrenjon en ik op de kraamkamer voor het open raam een sigaar gerookt. Je moeder drong daarop aan. Ze wist dat ik na het eten graag een sigaar rookte en ze wilde me toch ook wel een poos bij zich hebben.

Het middagspreekuur was weer druk bezocht en toen ik klaar was, zei Berrenjon dat de toestand zich intussen gunstig had ontwikkeld. Ik vroeg of ik mijn visites in het dorp kon afwerken en hij zei: "Ga gerust je gang, Hugo. Laat enkele oproepadressen achter zoals je vanmorgen ook gedaan hebt en laat je paardje lustig draven." Hij zei het op luchtige toon en toch meende ik toen al een spoor van onrust in z'n stem te horen. Ik maakte mijzelf wijs dat mijn toenemende nervositeit niet aan hem lag, maar aan mijzelf, toen verscheidene patiënten vroegen hoe het met mevrouw ging en of het kindje nu gauw verwacht werd. Ik sprak daar niet graag over met de mensen en toch deed ik het iedere keer opnieuw. Ik kreeg veel beloften van gebed en een Rooms moedertje wilde me zelfs een Agnus Dei, een religieuze talisman, waar de katholieken veel vertrouwen in hebben, meegeven om het op te hangen boven het bed van je moeder.

Om half zes precies was ik weer thuis. Juffrouw Briels, die in de gang stond, keek me heel vreemd aan, ze zag bleek en haar handen beefden. Ze zei geen woord en ik vroeg haar niets, ik smeet m'n hoed op de kapstok en ging naar de kraamkamer, waar de vrolijkheid had plaats gemaakt voor grote ernst, om niet te zeggen bedruktheid. Je moeder keek me aan met een flauwe glimlach op haar gezicht. "Het is heel erg," zei ze, "maar het duurt niet lang meer. Blijf je bij me, of heb je nog werk in de apotheek?"

"Ik blijf bij jou," zei ik. "Straks maak ik de recepten wel klaar."

Ze keek me gespannen aan, ze scheen iets te moeten uitvechten met zichzelf. Toen zei ze: "Nee, Hugo, maak eerst je recepten klaar en kom dan bij mij. Doe het maar," drong ze aan, toen ze zag dat ik weifelde. "Straks kan ik je niet meer missen. Nu gaat het nog even." Berrenjon beduidde mij met een hoofdknik, dat ik haar zin moest doen. Daarom zei ik opgewekt: "Goed, dat doe ik dan, ik ben weer vlug bij je."

Ik had niet veel recepten klaar te maken, om kwart over zes was ik terug op de kraamkamer. Dat weet ik allemaal nog heel precies, ik zal het nooit vergeten.

Vanaf dat moment tot ik werd weggeroepen om negen uur, heb ik met je moeder meegeleden. Laat ik je de bijzonderheden niet vertellen, Sandra. Het was heel erg, ik dacht dat m'n zenuwen kapotgescheurd werden. Het was voor mij bijna niet te dragen en je moeder moest nog zoveel meer doorstaan.

Om negen uur werd er gebeld; een hard geluid dat door het hele huis galmde. Ik zag dat je moeder ineenkromp van schrik en ik stormde naar de voordeur om de boodschapper een uitbrander te geven. Het was Jon-

kergouw met z'n scheve schouder, je kent hem wel. Voor ik iets kon zeggen schreeuwde hij me toe: "Kom gauw, dokter, 't is de hoogste tijd!"

Dat was een verschrikkelijk moment, Sandra. Al zeven keer had ik vrouw Jonkergouw geholpen, haar constitutie kende ik door en door. Zij was een grote, sterke vrouw, die zich geweldig inspande om snel verlost te worden. "Kom mee, dokter," drong hij aan, "je weet hoe 't met haar gaat. Ik ben met de sjees, straks breng ik u weer thuis."

"Ja, ik kom," zei ik en ik ging naar de apotheek om m'n valies te pakken. Even weifelde ik of ik je moeder zou gaan zeggen dat ik weg moest, of dat ik dat juffrouw Briels zou laten doen. Ik ben zelf gegaan.

Je moeder begreep onmiddellijk waar het over ging: "Ja, je moet gaan," zei ze. "Vrouw Jonkergouw kan niet wachten. Straks als je terug bent is ons kind geboren."

Het was met moeder Jonkergouw zoals altijd. Toen ik haar onderzocht leek het erop, dat ik er tot de volgende morgen zou zitten, maar ik wist uit ondervinding dat ze me wel weer verrassen zou. Om half elf ongeveer zag ik in haar ogen de driftige glanzing komen die ik iedere keer had opgemerkt en om elf uur was alles afgelopen. Een flinke jongen legde ik in haar armen.

Even na middernacht kwam ik thuis, doodmoe en op van nervositeit. Toen ik de kamer binnenging kwam Berrenjon snel naar beneden; hij had op me staan wachten. Hij wenkte mij hem te volgen in de apotheek en toen ik licht had gemaakt en hem aankeek, wist ik dat er een doodvonnis was getekend.

"Zeg het Bram," zei ik bruusk.

"Hugo, het is heel erg voor je," zei hij, "maar je zult moeten kiezen. Dat wil zeggen . . ."

"Dat wil zeggen dat ze er ook allebei aan kunnen gaan," snauwde ik hem toe. Ik werd razend kwaad. "Verdomme nog aan toe," vloekte ik, "is daar nou niks aan te doen?"

Ik besefte dat mijn uitval onredelijk was, doch ik was mezelf niet meer meester. Berrenjon begreep dat. Voor het uiterlijk bleef hij heel kalm, maar ik zag dat hem dat de grootste moeite kostte toen hij aandrong: "Hugo, je mag niet dralen . . ."

Ik had geen seconde nodig om een beslissing te nemen; er was maar één mogelijkheid voor mij: ik wilde je moeder behouden als dat nog kon. Dat zei ik hem.

"Ja," zei Berrenjon, "blijf dan hier. Laat mij met je vrouw alleen."

Ik gehoorzaamde, maar toen hij weg was kwam een snelle gedachte in m'n geest en ik rende hem achterna. "Bram," fluisterde ik, en hij keerde zich om op de trap. Toen zei ik gejaagd: "Dat kan ik niet van je vergen, Bram. Laat mij het zelf doen."

Hij werd doodsbleek toen hij mij terugwees: "Doe dat in godsnaam niet, Hugo. Daar zou je nooit overheen komen."

Hij sprong naar boven en ik ging naar de apotheek waar ik m'n hevige spanning kon uitschreien. Later ben ik naar buiten gegaan omdat ik het in huis niet meer kon uithouden.

Om vier uur in de morgen kwam zuster Claassen naar beneden. Ik zag dat ze geschreid had en dat schokte me zo, dat ik geen woord kon uitbrengen. Ze liet me geen seconde in onzekerheid: "Het was een jongen, dokter Percol," zei ze. "Mevrouw maakt het naar omstandigheden goed." Hugo, zei ik in gedachten, dat had ik met je moeder afgesproken; als het een meisje was geweest, zouden wij haar Alexandra hebben genoemd. Even voelde ik het vlijmend verdriet omdat de jongen dood was, maar meer was ik erop gebrand om precies te weten hoe het met je moeder gesteld was. Ik vroeg naar bijzonderheden, maar zij antwoordde niet. Toen vroeg ik of je moeder wist, dat het kind dood was.

"Neen, dokter," zei ze zachtjes.

Toen wist ik dat ik niet naar je moeder toe kon gaan en ik stuurde haar weg.

"Neem iets, dokter, dat u een paar uur kunt slapen," zei ze voor ze de apotheek uitging.

Dat was een goede raad, want ik moest de volgende morgen uitgerust zijn om weer spreekuur te kunnen houden en visites te maken.

Om acht uur kwam Berrenjon mij wakker schudden. Hij zag eruit als een geest. "Het gaat goed met je vrouw," zei hij. "Ik ga nu weg, zuster Claassen blijft hier tot ik terugkom."

"Slaapt ze?" vroeg ik.

"Ja, ze slaapt," zei hij, "en ze weet het nu." Hij gaf me een hand en liet me alleen.

Wat is er verder nog te vertellen, Sandra. Hugo is dezelfde dag nog begraven en later heb ik een monumentje op het graf laten zetten; aanvankelijk was ik dat niet van plan.

Je moeder bleef verscheidene dagen in gevaar en toen dat geweken was, duurde het nog maanden eer ze haar gezondheid geheel had teruggewonnen. Ik had mij voorgenomen, dat een herhaling niet zou voorkomen, maar dat is niet zo eenvoudig. Je moeder en ik hielden van elkaar en wij verlangden naar een kind. Toch duurde het zes jaar eer zij weer zwanger werd. Het lot was ons de tweede keer gunstiger gezind, jouw geboorte ging heel voorspoedig, ofschoon het er aanvankelijk ook niet best uitzag. Nu weet je het, Sandra, en nu hoop ik maar, dat jij je geen muizenissen in je hoofd haalt omtrent jezelf. Jouw constitutie is veel gunstiger dan van je moeder en wij zijn in de tussenliggende jaren weer heel wat knapper geworden. Ik geloof dat het zelden meer voorkomt, dat een man een beslissing moet nemen zoals ik heb moeten doen. Ikzelf heb nooit een man voor de keuze hoeven te stellen en je weet dat ik verscheidene honderden moeders heb geholpen. Want hoezeer ik overtuigd was, en nog ben, dat ik geen andere keuze kón doen, blijft het toch altijd een beroerde

geschiedenis als je gedwongen wordt te kiezen. Ik ben Berrenjon nog altijd dankbaar, dat hij me indertijd heeft teruggewezen op de trap. "Daar zou je nooit overheen komen," zei hij. Ik geloof dat dat juist is, maar in die nacht realiseerde ik mij dat niet.'

'Ik heb altijd het gevoel,' zei Sandra na een poos van stilte, 'dat Hugo op een of andere manier met ons meeleeft. Dat gevoel heb ik ook van moeder, in veel sterkere mate zelfs, maar dat is verklaarbaar.'

Dokter Percol glimlachte toen hij mompelde: 'Je moeder is onvergetelijk voor ons omdat wij haar dag aan dag hebben gekend in al haar gedragingen. De herinnering doet pijn omdat wij haar zo moeilijk kunnen missen. Met Hugo is het anders. Hij leeft in onze herinnering voort omdat hij mijn zoon was en jouw broer. Want hij heeft geleefd, Sandra. Ik geloof dat jij je broer ideëler ziet dan ik en dat is heel begrijpelijk. Houd dat gerust vast, het is goed een overleden broer te blijven liefhebben.'

Een paar jaar was het geleden dat dokter Percol zijn dochter deze geschiedenis vertelde. Zij was vaak teruggekomen in haar gedachten en ook die avond boeide ze haar weer.

In de geest zag zij haar vader weer tegenover haar zitten, rustig sprekend met nu en dan een bewogen klank in z'n stem; zij zag de typische gebaren van zijn handen als hij sommige dingen wilde accentueren. En achter het beeld van haar vader zag zij de beelden van zijn verhaal. Want zij had een sterke fantasie.

Later in de avond liep zij het dorp in. Het was een mooie rustige zomeravond, windstil en warm. Zij klom de rivierdijk op en volgde de brede stroom, die in het late zonlicht vol gloed en leven was.

Toen zij buiten het dorp was, kon ze de polder overzien. Er waren nog boeren bezig op het land; over de polderweg trok een vermoeid paard een dokkerende kar aardappelen voort. Een tokkende motorboot voer voorbij, midden op de rivier. Toen zij dicht bij de brug was blies de schipper op zijn hoorn, een hoog lang aangehouden geluid, waar zij graag naar luisterde.

Zij schrok op uit haar gemijmer toen zij plotseling haar naam hoorde roepen. Het was Christine Baals, de onderwijzeres van de katholieke meisjesschool, die hijgend en puffend kwam aangesjokt. Een grijze juffrouw van middelbare leeftijd, klein en nogal gezet, met een bolrond gezicht en kromme benen.

'Ik zag u lopen,' hijgde ze, 'maar het was een hele toer om tegen de dijk op te klauteren. Enfin, ik ben er gekomen en nu zult u waarschijnlijk nieuwsgierig zijn waarom ik al die moeite heb gedaan.'

Zondag doet pater van den Onsenoordt zijn eerste plechtige heilige mis in de parochiekerk en daarna is er receptie. Ik dacht dat u hem wel goedendag zoudt willen zeggen voor hij voorgoed naar Afrika vertrekt. Ze zullen u vermoedelijk geen kaart gestuurd hebben.'

'Nee, ik heb geen uitnodiging ontvangen, juffrouw Baals. U bedoelt toch Harrie van den Onsenoordt.'

'Natuurlijk, er is maar één jongen van den Onsenoordt in Hedel. Ik meen dat u vroeger nogal goed met hem kon opschieten.'

'O ja, ik vond hem een beste jongen. Hij was altijd erg attent en heel vriendelijk. In het vroege voorjaar is hij een keer bij ons geweest. Hij zag er kranig uit met z'n wit habijt en z'n rode fez. Vader vond hem ook heel sympathiek.'

'Dat is hij ook en nu is hij pater. Als u hem zondag wilt gaan feliciteren, zal ik er nu een en ander van vertellen.'

'Dan sla ik geen blunder, wilt u zeggen. Goed, juffrouw Baals, ik ga er zeker heen. Vertel mij dus wat ik weten moet.'

'Hij is een witte pater. De Congregatie is gesticht door kardinaal Lavignerie. Hun studiehuis heet Sint Charles en het ligt aan de grote weg dicht bij Boxtel. Hun missiegebied is in Afrika, in Algiers vooral, daar gaat hij ook naar toe.'

'Moet ik hem een geschenk geven?' vroeg Sandra.

'Moeten is een groot woord, juffrouw Percol.'

'Is het gebruikelijk dat men dat doet?'

'Ja, onder katholieken is het gebruikelijk dat men een kennis die priester is gewijd een geschenk geeft. Meestal geschiedt dat collectief. Er wordt een buurtcommissie benoemd, die de giften inzamelt en daarvoor een geschenk koopt. Dat is nu ook gebeurd, maar ze zullen wel niet bij u zijn geweest met de lijst.'

'Er is niemand om een bijdrage komen vragen, juffrouw Baals.'

'Het is voor u nogal moeilijk om een geschikt cadeau uit te zoeken. Stop hem dus wat in de hand als u hem iets geven wilt. Dat doen velen. Hij weet daar wel raad mee.'

'Maar hoeveel . . . ?'

'Dat moet u zelf bepalen, daar zijn geen normen voor vastgesteld. Zie dus maar wat u ermee doet. U moogt ook gerust in de kerk komen, de mis begint om tien uur.'

'Loopt u nog verder de dijk op?' vroeg ze puffend. 'Dan wens ik u een prettige wandeling toe. Ik ga niet verder, ik ben nu al bekaf.'

'Ik wandel met u terug,' glimlachte Sandra.

'Dat vind ik prettig. Ik pak uw arm als u het goedvindt.'

Ze wandelden terug over de dijk. De onderwijzeres hing zwaar aan haar arm, maar dat hinderde Sandra niet. Ze luisterde graag naar het relaas van juffrouw Baals, die met een vloed van woorden vertelde wat de buurtcommissie allemaal had georganiseerd, welke geschenken er waren gekocht voor pater van den Onsenoordt en wat haar aandeel was in de feestelijkheid. Zij had het verschrikkelijk druk gehad met de repetities van de stoet bruidjes, want het waren bijna allen kleine boerinnetjes, die beter een gaffel konden hanteren dan een lelietak dragen. Nog meer moeite

had ze gehad om een groep oudere kinderen enkele liederen behoorlijk te leren zingen. Maar nu was het af. Het zou het mooiste priesterfeest worden dat ooit in Hedel was gezien, ondanks het feit dat hun kerk was opgeblazen en zij zich nu moesten behelpen in een noodkerk, die veel te klein en veel te lelijk was voor zo'n feest.

Bij de eerste huizen gingen ze de dijk af en toen ze het kleine protestantse kerkhof passeerden, zei juffrouw Baals: 'Ik moet altijd even kijken naar de zuil op het graf van uw broer. Uw vader zorgde er goed voor dat de rozenstruiken op tijd gesnoeid werden.'

'Ik heb vaders werk overgenomen,' zei Sandra.

'Dat weet ik, ik heb u bezig gezien. Hoe oud zou Hugo nu zijn geweest als hij was blijven leven?'

'Tweeëndertig, juffrouw Baals.'

'Ja, even oud als pater van den Onsenoordt, ik geloof dat er maar een maand verschil tussen ligt. Die jongen had veel eerder priester kunnen zijn als hij niet zoveel had gesukkeld in z'n leven. Ik geloof dat hij pas de laatste jaren over de moeilijkheden heen is. De meeste jongens zouden het allang hebben opgegeven, maar hij is een taaie, een echte van den Onsenoordt.'

Midden in de Dorpsstraat bleef juffrouw Baals staan. Ze keek om zich heen en zei mopperend: 'Wat is ons mooie dorp afschuwelijk lelijk geworden. Wat hebben ze toch geprutst met het in elkaar timmeren van al die noodboerderijen.'

'De hele boel was kapotgeschoten en de mensen moesten toch onderdak hebben,' zei Sandra.

'Ik weet het, juffrouw Percol. Maar 't had niet zo met de franse slag hoeven te gaan. Als de mensen wat meer hersens en wat meer gevoel voor schoonheid hadden gehad, was er iets anders voor de dag gekomen. Ons dorp is minstens een kwarteeuw een schandvlek voor de omgeving.

Wanneer beginnen ze aan Rozengarde?' vroeg ze gretig.

Sandra haalde de schouders op: 'Ik weet het niet, juffrouw Baals. Vermoedelijk zullen ze het huis van een alleenwonend meisje geen belangrijk object vinden. Voor mij is het bovendien niet van grote betekenis, want ik zal er niet veel meer zijn.'

Toen de onderwijzeres haar met verbaasde ogen aankeek, vertelde ze lachend dat ze een betrekking had gekregen in Den Bosch, zodat ze nu alleen de nachten en de zondagen op Rozengarde zou doorbrengen.

Dat scheen Christine Baals weinig te interesseren. Ze staarde voor zich uit en zei toen zachtjes: 'Is het niet erg dat een doktersdochter de kost moet gaan verdienen als correspondent bij een wijnhandelaar.'

'Dat vind ik helemaal niet erg,' lachte Sandra uitbundig. 'Ik doe het graag. Wat heb ik hier in dit gehavende dorp, in een kapotgeschoten huis waarvan slechts enkele kamers te bewonen zijn.'

Juffrouw Baals keek strak voor zich uit toen ze mompelde: 'Wat een vui-

le boeven zijn het toch geweest. U hebt uw deel van de ellende wel gehad. Uw huis kapot, uw meubels gestolen, uw vader hebben ze vermoord. Wat was hij toch een goede man. Het was jammer dat hij geen geloof had, want heel veel katholieken en protestanten konden een voorbeeld aan hem nemen. Dokter Percol, dat is een naam, die alleen mooie herinneringen oproept. Uw vader zal nooit vergeten worden in het dorp en de streek. Nu ga ik, juffrouw Percol. Ik zie u zondag wel bij van den Onsenoord.'

Met een sterke gloed in haar ogen keek Sandra de onderwijzeres nog even na toen deze moeilijk voortschommelde op haar kromme benen. Wat is ze eerlijk in haar onbeholpenheid, dacht ze. Neen, dat is niet goed geformuleerd, onbeholpen is ze niet. Een mooi karakter in een lelijk omhulsel, maar dat is zo alleedaags. Ik zal er eens over nadenken in welke rubriek ik haar moet onderbrengen.

's Zondagsmorgens stond zij bij de ingang van de noodkerk, toen de stoet van bruidjes in hun lange witte kleedjes, met kroontjes op het hoofd en lelietakken in de hand, de kerk binnentrad. Daarachter de neomist in z'n wit habijt tussen z'n vader en een tante in.

Hij was groot en slank en de donkere baard gaf aan z'n bleek gezicht nog een scherper accent. Toch zag hij er wel gezond uit. Hij merkte haar op toen hij passeerde en even vonkte in z'n donkere ogen het licht der verrassing. Achter hem volgden confraters en familieleden en dan de drom van mensen, die de plechtige dienst wilden bijwonen.

Ze weifelde wat ze zou doen, ze was vaker in een katholieke kerk geweest en niemand zou er aanstoot aan nemen als ze mee binnenging.

Dat deed ze dan ook. Vooral de bruidjes boeiden haar en ze wilde graag dicht in de buurt van de kinderen komen.

Vanaf haar jeugd had ze een zwak voor die kleine meisjes in hun lange bruidskleedjes; meermalen had ze vroeger met hunkerende ogen toegezien als er een feest was in het dorp waar bruidjes bij te pas kwamen. Een keer had ze haar moeder gevraagd of ze ook eens bruidje mocht zijn. Zij herinnerde zich nog de olijke tinteling in de ogen van haar vader en de verbaasde verlegenheid van haar moeder.

'Dat kan niet, kindje,' had haar moeder gezegd, 'alleen Roomse meisjes mogen dat. Maar als Karel van oom Sylvester trouwt, mag jij bruid-meisje zijn. Dan krijg je nog een veel mooier kleed.'

Dat was dan ook gebeurd. Ze zag er allerliefst uit in haar lange jurk van rose zijde, met bloemen in het haar; ze was erg trots en gelukkig geweest die dag en toch was ze niet tevreden gesteld. Ze had wel begrepen dat zij geen wit bruidje kon zijn in de kerk en toen ze ouder werd ging die wensdroom vanzelf voorbij. Echter nooit helemaal ging hij voorbij; tot op die dag toen ze vijfentwintig was, was het schouwspel van een stoet witte bruidjes haar blijven boeien en dat zou haar leven lang wel zo blijven.

Toen ze de kerk binnenging zag ze aanstonds dat er geen kans was om bij de bruidjes te komen, die dicht bij het altaar een plaats hadden ge-

kregen. Ze nam plaats in een bank achter in de kerk, waar ze een goed uitzicht had op het altaar.

Haar gedachten gingen niet diep, er was zoveel te zien wat ze niet kende, waar ze ook niet nieuwsgierig naar was, maar wat haar wel boeide. De plechtige handelingen aan het altaar, de sonore stem van de neomist, de zang van het mannen- en knapenkoor, en al die mensen, die de mis meelazen uit hun kerkboek. Toen een oude witte pater de feestpredikatie hield, raakte zij geboeid door z'n donkere stem, die welhaast te krachtig was voor de kleine kerk. Hij was een goed predikant, die met prachtige volzinnen zijn gehoor toesprak over de verheven wijding van het priesterschap. Er was een zeer gevoelig moment in zijn predikatie, toen hij memoreerde dat de moeder van de jonge missionaris dit feest van haar zoon meevierde in de hemel, waar zij voor hem gebeden had, dat hij eens de hoge waardigheid van het priesterschap zou verwerven.

Na de mis stond Sandra weer aan de uitgang tussen de dorpers om de komst van de jonge priester af te wachten. Juffrouw Baals dribbelde aan het hoofd van de bruidjesstoet, druk en beweeglijk. Sandra hoorde dat ze de kinderen opdracht gaf aanstonds te beginnen bloemen en kleurige snippers te strooien, en toen zagen zij elkaar. De onderwijzeres knikte haar vriendelijk toe en beduidde dat ze mee achter de stoet zou aankomen. Dat deed ze en toen ze bij het huis van van den Onsenoordt waren, wenkte Christine Baals dat ze mee naar binnen zou gaan. Met een verlegen glimlachje gaf ze te kennen dat ze dat niet durfde, doch de energieke onderwijzeres pakte haar bij de arm en nam haar mee in huis.

Ze stonden opeengepakt in de ruime voorkamer van de oude hoeve, een der weinige boerderijen, die niet veel van de oorlog geleden hadden. Sandra drukte zich nog meer naar achteren toen de jonge priester de hand ophief om zijn vader, de familieleden en de overigen zijn eerste priesterzegen te geven.

Toen zei hij: 'Ik dank de goede God uit heel mijn hart voor dit moment. Vanaf mijn kinderjaren, toen ik nauwelijks besepte wat ik wenste, heb ik ernaar verlangd priester te mogen worden. Gij allen, die weet wat ik heb meegemaakt in m'n leven, zult wel eens gedacht hebben dat ik het niet zou halen, en ook ikzelf ben wel eens moedeloos geworden. Toch heb ik mijn ideaal nooit een ogenblik uit het oog verloren, het was alsof een inwendige stem mij steeds opnieuw toeriep: houdt vol, dan zult ge priester worden. En als ik de werking van Gods genade op mijzelf mag toepassen, dan geloof ik dat God mijn moeder in de hemel de geheimzinnige macht heeft gegeven in mijn binnenste die roepende stem te doen klinken. Ik geloof dat vader het mij niet kwalijk zal nemen als ik moeder het eerst dank want zij heeft veel meer voor mij gedaan dan mij alleen het leven schenken, waar zijzelf aan ten offer viel. God heeft mij door haar offer tot het priesterschap geroepen, moeder heeft mijn roeping verkregen door haar gebeden, zij heeft haar gesteund en voortgestuwd tot het ideaal was

bereikt. Lieve moeder, ik dank u op deze dag, ik zal u danken en gedenken alle dagen van mijn leven.

Ook u, vader, dank ik. Ik weet hoeveel gij geleden hebt, dertig lange jaren, vanaf het ogenblik dat moeder u verliet. Heel het dorp kent u als een eerlijk man met een groot hart en een brede blik. Maar niemand kent u zoals ik u ken. Ik weet dat u zeker niet graag heeft, dat ik daarover bijzonderheden vertel. Ik zal uw wens eerbiedigen en alleen dit zeggen: ik dank de goede God dat Hij mij u als vader gegeven heeft.

Ik dank mijn verwanten, vrienden en kennissen voor hun hulp en steun, die ik zo overvloedig mocht ondervinden in de jaren van mijn studie, ik dank u allen, die bent gekomen om deze feestelijke dag voor mij nog schoner te maken dan hij reeds was.

Nu nog een apart woordje tot de bruidjes. Kinderen, jullie hebben prachtig gezongen en met bloemen en goudsnippers gestrooid. Jullie begrijpen dat misschien niet, maar ik wil je toch zeggen dat de stoet van bruidjes een zeer schone zinnebeeldige betekenis heeft voor iedere pasgewijde priester.

Jullie onschuld omstuwte de priester als hij zijn eerste plechtige heilige mis leest in de parochiekerk, zijn eerste openbare handeling als priester. Dat is iets heel moois, kinderen, en daarom is het goed dat iedere jonge priester een stoet van bruidjes bij zich heeft als hij voor het eerst het Offer gaat opdragen.

Jullie krijgen allemaal van mij als aandenken een mooi prentje. Ik heb ze aan juffrouw Baals gegeven, die ze aan jullie zal uitreiken. Nu mogen jullie met juffrouw Baals naar het achterhuis gaan waar chocolade en limonade en gebakjes klaar staan. Dan zie ik jullie allemaal vanmiddag weer terug in het Lof.'

Sandra was niet de enige die ontroerd de jonge priester nakeek, die naar buiten ging om het volk zijn eerste priesterlijke zegen te geven, onderwijl de bruidjes juichend naar het achterhuis sprongen, achter juffrouw Baals aan, die daar wel nodig was om er de orde te bewaren.

De jonge priester werd omstuwd door bloedverwanten en vrienden die hem feliciteerden en geschenken gaven. Hij kwam handen en woorden te kort, maar hij sloeg er zich goed doorheen met een vrolijke kwinkslag en een heldere lach.

Sandra was bij de laatsten, die hem kwamen feliciteren. Er vonkte een blij licht in z'n ogen toen ze voor hem stond met haar geschenk, een kostbaar boek, dat ze bij een katholieke boekhandelaar had gekocht om goed geadviseerd te worden.

Schuchter stak zij hem haar hand toe: 'Ik feliciteer je, Harrie... eh pater... ' zei ze verlegen.

't Is allebei goed,' lachte hij, 'je mag gerust Harrie zeggen. Ik dank je heel hartelijk. Ik vind het erg attent van je dat je mij komt feliciteren. Ik heb je straks gezien bij de kerkingang.'

Er volgden weer anderen, maar toen ze allen aan de beurt geweest waren, kwam hij nog even met haar praten.

'Ik heb aan jou gedacht onder de heilige mis,' zei hij. 'Het is heel merkwaardig, want ik geloof niet dat het bewust gebeurde, maar tweemaal kwam je mij voor de geest, de laatste keer vlak voor de consecratie.

Ik heb ook voor jou gebeden, Sandra. Mocht ik dat doen?'

Ze bloosde tot in haar hals toen ze antwoordde: 'Ja, Harrie, ik dank je ervoor. Ik geloof dat het goed is dat jij voor mij gebeden hebt.'

'In een bepaald opzicht hebben wij altijd in ongeveer gelijke omstandigheden verkeerd,' zei hij. 'Wij hadden geen broers of zusters. Jij hebt lange tijd je moeder nog gehad, maar nu is ook je vader er niet meer. De oorlog heeft jou wel zwaar getroffen.'

'Ja, Harrie,' zei ze met een snik, 'de eenzaamheid is soms heel moeilijk te dragen. Het zal nu misschien beter worden, ik heb een betrekking gekregen in de stad.'

Toen ze rimpels in z'n voorhoofd zag komen, dacht ze dat hij evenals Christine Baals er zich aan ergerde dat zij haar eigen brood moest gaan verdienen. Daarom zei ze: 'Het is een goede betrekking en ik ben er heel blij mee. Het zal mij afleiding geven als ik wat te doen heb.'

'Ja,' zei hij, 'slechts heel weinigen kunnen de eenzaamheid aan. Ik geloof ook dat het goed is dat je wat om handen krijgt.'

Glimlachend voegde hij eraan toe: 'Toen ik je vanmorgen aan de kerk zag staan, moest ik aan je moeder denken, die mij vroeger wel eens binnenriep om me wat lekkers in de hand te stoppen. Dan bekeek ze me van het hoofd tot de voeten en zei: "Harrie, ik geloof dat onze Hugo zo'n zelfde verlegen ventje geworden zou zijn als jij nu bent." Ik geloof dat je moeder mij expres binnenriep om mij eens goed te kunnen bekijken,' lachte pater van den Onsenoordt.

Daar dacht ze aan toen ze 's avonds in de serre van Rozengarde zat tegenover Christine Baals, die even was komen binnenwippen om haar nog eens te zeggen hoe prettig Harrie van den Onsenoordt het had gevonden, dat zij hem was komen gelukwensen. 'En u hebt hem zo'n prachtig boek gegeven,' zei de onderwijzeres.

Sandra glimlachte, ze ging er niet op in.

'Hoe vond u de predikatie van de witte pater?'

'Voortreffelijk. Je hoort zelden zo'n mooi Nederlands.'

'En hoe waren de bruidjes?'

'Keurig. Het was een allerliefst groepje. En zo gehoorzaam.'

'Ik heb er de wind onder,' zei juffrouw Baals. 'En hebben de grote meisjes draaglijk gezongen?'

'Uitstekend zelfs, ik heb aan u gedacht. Het moet een hele toer geweest zijn die boerenkinderen zó te laten zingen.'

'En hoe heeft Harrie het er afgebracht?'

'Thuis bedoelt u? Heel goed. Hij was erg gevoelig toen hij z'n moeder dankte. Het ontroerde me.'

De onderwijzeres gromde tevreden en Sandra dacht weer aan hetgeen Harrie had gezegd over zijn moeder en over Hugo. Zij voelde dat Harrie z'n moeder en Hugo vanuit eenzelfde gedachteninstelling benaderde. Zij leefden beiden voort in een andere vorm dan de aardse menselijke vorm. Harrie had z'n moeder in ontroerende woorden bedankt voor hetgeen zij na haar dood voor hem had gedaan. Ook Hugo toefde in dat Paradijs waar Harrie's moeder was.

Die gedachte maakte haar nerveus en geprikkeld. Niet omdat zij zijn geloof niet bezat, maar omdat dit een onderwerp was waar zij in 't geheel geen mening over had.

'Dood is dood,' zei haar vader vroeger. 'Ik weet niet of de christenen gelijk hebben met hun bewering, dat na dit leven een ander, veel schoner leven volgt. Ik kan me daar niet druk over maken, al is het best mogelijk. Ik geloof dat bij de universele geest niets onmogelijk is, maar probeer nu eens met je nuchter verstand te redeneren over iets dat volstrekt buiten het bereik ligt van je verstand.'

Het standpunt van haar vader was voor haar onaanvaardbaar, al wist ze niet waarom; het geloof van Harrie van den Onsenoordt aanvaardde ze evenmin. Maar omdat soortgelijke tegenstellingen zich telkens voordeden in de omgang met de mensen en zij iedere keer moest erkennen dat ze in het luchtledige scheen te zweven als het erop aankwam een standpunt in te nemen, werd ze nerveus en prikkelbaar.

Toch was er wel iets in het geloof van Harrie van den Onsenoordt, dat zij tot op zekere hoogte kon beamen. Ook zij geloofde dat Hugo op een of andere manier met hun gezin had meegeleefd na zijn dood. Zij zag dat echter meer als een gedachte van haarzelf, niet als iets dat inderdaad van Hugo uitging. Het was meer een kwestie van gevoelige herinnering, welke binnen de natuurlijke werkzaamheid der menselijke hersens ligt; bovennatuurlijke krachten kende zij niet.

Zij zette het gepieker van zich af en zei: 'Harrie sprak erg gevoelig over z'n moeder. Hoe is het daarmee gegaan indertijd? Ik herinner mij niet dat vader daar ooit over gesproken heeft.'

'Toch wist uw vader het wel,' zei Christine Baals. 'Uw vader heeft haar in de derde of vierde maand van de zwangerschap naar het ziekenhuis in Utrecht laten brengen. Toen heeft hij zich waarschijnlijk teruggetrokken. Moeder van den Onsenoordt heeft het zwaar te verduren gehad. Toen Harrie geboren was heeft ze nog een paar uur geleefd.'

'Heeft ze zoveel moeten lijden?' vroeg Sandra.

'Ja, het moet heel erg zijn geweest.'

Even was het stil, tot Sandra vroeg: 'Had dat dan niet anders gekund?'

'Anders gekund? Ik begrijp niet wat u bedoelt.'

'Was het niet mogelijk geweest de moeder te sparen voor het kind?'

Christine Baals keek op in uiterste verbazing: 'Dat meent u toch niet in ernst,' zei ze met hoogrood gezicht.

'Zeker meen ik dat in ernst. Dat is hier toch ook gebeurd.'

'Hier? Waar bedoelt u?'

'Hier, met onze Hugo.'

'Daar weet ik niets van,' mompelde de onderwijzeres. 'Hoe is dat dan gegaan? Hoelang heeft jullie Hugo geleefd?'

'Hugo is dood geboren. Wist u dat niet? Ik dacht dat iedereen dat wist. Maar ik kan mij ook wel voorstellen,' vervolgde ze op aarzelende toon, 'dat vader en moeder in hun verdriet daar niet over hebben willen spreken.'

Ik weet niet welke dokter Harrie's moeder geholpen heeft, maar ik vermoed dat de vader toch ook heeft kunnen kiezen tussen de moeder en het kind. Misschien hield vader meer van moeder dan van den Onsenoord het deed van zijn vrouw. Ik geloof ook wel dat het voor een man erg vervelend is als hij moet kiezen, ofschoon ik mij nauwelijks kan voorstellen dat een man, die werkelijk van zijn vrouw houdt, haar zou willen verliezen om een kind te bezitten.'

Met toenemende ontsteltenis had Christine Baals geluisterd, en toen Sandra was uitgesproken, zat ze voorovergebogen naar de grond te kijken.

Weifelend vroeg ze: 'En heeft uw vader . . . ?'

'Ja, vader moest kiezen en hij koos moeder. Hij hield zoveel van haar, hij kon haar niet missen.'

'Dat bedoel ik niet. Ik bedoel of uw vader uw moeder zelf geholpen heeft?'

'Neen, daarvoor had hij een collega gevraagd. Een erg bekwame vrouwenarts, dokter Berrenjon.'

Christine Baals keek Sandra niet aan toen ze mompelde: 'Dat is verschrikkelijk. Dat is moord.'

Daarover wond Sandra zich op. 'Praat geen onzin alstublieft,' zei ze bits. 'Moord?! U bezoedelt de nagedachtenis van mijn vader, juffrouw Baals. Mijn vader was een hoogstaand man, die de grootste eerbied had voor het leven van een ander mens. Tientallen keren heeft hij gezwogen tot hij erbij neerviel als het erom ging de dood te overwinnen. Als hem dat gelukte was hij als een kind zo blij.'

'Ik weet het niet,' zei de onderwijzeres in grote verlegenheid. Haar hoogrode kleur was verdwenen, ze zag nu vaalbleek.

'Als vader Hugo had gekozen en moeder was bezweken, was dat dan geen moord geweest?' vroeg Sandra met schrille, toornige stem.

Christine Baals stond op uit haar rieten fauteuil. Zeer nerveus dribbelde ze door de serre heen, schichtig keek ze telkens naar Sandra, die haar met donkere, woedende ogen gadesloeg.

Na enige tijd scheen er toch een lichtpunt te komen in de gedachten van de onderwijzeres, want ze boog zich naar Sandra toe en zei op schorre toon: 'Laten wij hier niet verder over praten, juffrouw Percol. Ik heb mij

verkeerd uitgedrukt, moord is het niet geweest. Uw vader was een te edel man om bewust een moord te kunnen doen. Ik geloof dat alleen de godsdienst het verschil van inzicht geeft. Uw vader was niet katholiek, hij was niet gebonden aan de leer der katholieke Kerk. Ik heb mij verkeerd uitgedrukt, juffrouw Percol, wees daar niet boos om. Ons geloof is door Christus zelf gepredikt en het leert ons dat het oude leven moet wijken voor het nieuwe. Als uw vader katholiek was geweest, was Hugo blijven leven. Tenminste, misschien; God alleen weet dat zeker.

Maar het wordt ons zo geleerd, juffrouw Percol. Als een katholieke man dezelfde keuze zou doen als uw vader heeft gedaan, dan zou hij een zware doodzonde begaan. Want hij zou rechtstreeks tegen de wil van God handelen.

Nu moet ik u alleen laten, juffrouw Percol. Over hetgeen u mij heeft verteld, zal ik nooit met iemand spreken, dat belooft ik u op mijn erewoord. Ik raad u aan dat ook niet meer te doen. U zoudt de nagedachtenis van uw vader bij het volk in discrediet brengen, want de mensen zouden niet geloven en niet begrijpen dat hij in goede trouw handelde overeenkomstig zijn inzichten. Hij dwaalde, maar hij wist het niet, en een mens die niet weet dat hij zondigt, zondigt niet.

Spreek er niet meer over, dat is het beste. En nu wens ik u nog veel geluk in uw betrekking in de stad.'

Nog lang nadat Christine Baals was heengegaan, zat Sandra de duisternis in te staren. Zij zag de lichten van voorbijvarende schepen en hoorde de scheepshoorns loeien. Maar het drong niet tot haar door, ze had geen besef meer voor reële dingen. Er was een sterke drift in haar gekomen, een gevoel van tegenzin tegen geloof en gelovige mensen. Hoe kunnen mensen een geloof aanhangen, dat zulke barre onzin leert. Hoe kan God verlangen dat het oude leven wijkt voor het nieuwe. Ineens schoot een gedachte door haar hoofd, flitsend snel: Als Hugo was blijven leven en moeder was gestorven, dan had ik niet geboren kunnen worden. Meteen zette zij die dwaze gedachte van zich af, althans bewust, maar zij drong binnen in haar onderbewustzijn waar zij zich verankerde.

Maar achter haar drift, haar afkeer tegen geloof en gelovige mensen, leefde de ragfijne intuïtie van haar gevoelig meisjeshart, dat hunkerde naar het geloof in God. Zij was zich bewust van deze tegenstrijdigheid toen ze naar haar slaapkamer ging waar ze een lepel broom innam omdat ze vreesde die nacht niet te kunnen slapen.

Je moet denken aan bloemen, aan muziek en aan andere prettige dingen als je niet slapen kunt, had haar vader vroeger dikwijls gezegd. Dat probeerde ze hardnekkig en het lukte. Een half uur later was ze rustig ingeslapen.

Reeds op de eerste morgen in haar werkkring raakte Sandra betrokken in een zeer merkwaardig twistgesprek tussen mevrouw Verstaecke en het tweede meisje.

Omstreeks elf uur, toen zij ijverig studeerde in een boekje over wijnen, kwam Agnes haar een kop chocolade brengen. Agnes had geschreid zag ze aan de roodomrande ogen en toen het meisje de chocolade op haar bureau had neergezet, bleef ze staan met het dienblad in de hand. Klaarblijkelijk wilde ze getroost worden, of in ieder geval spreken over haar verdriet.

'Wat is er?' vroeg Sandra. 'Voel je je niet goed?'

'Dat mens maakt me kapot,' snikte Agnes.

Daar moet ik me buiten houden, dacht Sandra en ze boog zich over haar boekje heen.

'Vier keer in een half uur heeft ze me naar de zolder laten sjouwen. Zestig treden op en af,' klaagde het meisje. 'Dat houdt geen mens uit en waar is het voor nodig.'

'Je bent bedankt dat je me zo'n lekkere kop chocolade hebt gebracht,' glimlachte Sandra. 'Ga nu maar aan je werk. Ik kan je toch niet helpen, ik ben hier de eerste dag en weet nergens van.'

Toen kwam mevrouw Verstaecke het kantoortje binnen. 'Wat sta je hier te lummelen,' snauwde ze Agnes toe. 'Ga aan je werk, luiwammes.'

'Ik ben geen luiwammes!' schreeuwde Agnes brutaal.

'U had haar direct weg moeten sturen, juffrouw Percol,' wendde mevrouw Verstaecke zich boos tot Sandra.

'Ik heb haar gezegd dat ze aan het werk moest gaan,' antwoordde Sandra doodverlegen.

'Wat heb je hier staan kletsen, luie meid?' wilde mevrouw Verstaecke weten.

'Ik sta niet te kletsen en ik ben geen luie meid!' Agnes stampte van kwaadheid op de vloer.

'Je bent een brutaal varken,' schold mevrouw Verstaecke.

'Je grootje is een varken!' schold Agnes terug. 'Je bent zelf ook een varken. En nou is het uit. Ik ga m'n bullen pakken en ik smeer 'm.'

Ze glipte langs mevrouw Verstaecke heen en nauwelijks tien minuten later dreunde het ganse huis toen ze de deur achter zich dichtsmeet.

Mevrouw Verstaecke was het kantoortje uitgegaan. Sandra hoorde haar bezig in de kamer van haar man. Ze scheen haar ontstemming uit te vieren op de stoelen, want telkens klonk er weer een bons als een stoel een andere plaats kreeg.

Ze kwam terug, niet gekalmeerd; het leek Sandra toe dat ze nog bozer was geworden.

'Wat is het toch 'n tuig!' viel ze uit.

Sandra hield zich doodstil.

'Zo'n brutale helleveeg zou je moeten ontzien,' ging ze door. 'Ik had het druk met de week, juffrouw Percol, dan kan ik niet aan alle dingen tegelijk denken. Wat is er op tegen dat ik zo'n brutale meid naar de zolder stuur.

Bent u het niet met me eens?' vroeg ze toen Sandra bleef zwijgen.

'Ik weet er niets van, mevrouw,' antwoordde Sandra op een toon, die er geen twijfel aan liet bestaan dat zij zich niet met de kwestie wilde inlaten. Niet omdat zij bang was zich het ongenoegen van mevrouw Verstaecke op de hals te halen. Daar dacht zij, die altijd gewoon was geweest in grote vrijheid te handelen, zelfs niet aan op dat moment.

'Het moet voor zo'n meid toch hetzelfde blijven wat ze doet,' gromde mevrouw Verstaecke.

'De oorlog heeft wel iets veranderd in de mensen,' meende Sandra.

'Dat is de kwestie, juffrouw Percol. Vroeger zou een meid het niet gewaagd hebben aanmerkingen te maken. Maar die tijd komt weer terug als we een paar jaar verder zijn.' Boos liep ze het kantoortje uit.

Sandra kon het geval niet onmiddellijk van zich af zetten; hoe meer ze erover nadacht, hoe groter haar inwendig plezier werd. Je bent een brutaal varken. Je grootje is een varken. Het was bijna niet te geloven, dat een mevrouw zulke uitdrukkingen tegenover een dienstbode durfde gebruiken, en dat een dienstbode zo brutaal durfde antwoorden. Als het mannen waren geweest hadden ze elkaar misschien om de oren geslagen.

Door het open raam hoorde ze plotseling een zingende mannenstem, donker en dor. De woorden kon ze niet verstaan, maar de melodie ontroerde haar; het was een heel oud lied, een ballade, zoals ze op haar dorp wel ooit had horen zingen door oude mensen, op zomeravonden als zij na hun werk nog even bij elkaar zaten onder de lindebomen voor hun hoeve, voor zij gingen slapen. Verrast stond ze op om te zien wie de zanger was, maar hij was al voorbijgevaaren; ze zag nog juist hoe hij met trage riemslag de donkere overkluizing binnenvoer. Een oude man met spierwit haar, en zijn donker lied kreeg onder het sombere verwulf een nog romantischer klank. Even bleef ze staan kijken naar het restant van de vroegere met klimop en woekerplanten begroeide stadspoort, die overglansd door het zonlicht scheen te dromen, de eeuwen door. Het gaf haar een gevoel van rust en blijheid en toen ze zich weer over haar boekje heen boog, was ze het voorval met Agnes vergeten.

Zij las hoe de oude Franse koningen hun wijn dronken uit een aarden beker of een houten nap, later uit een tinnen kroes en nog later uit een gouden bokaal. Totdat men ontdekte dat het glas het ideale materiaal was om de vreugde van het wijndrinken tot een werkelijk genot te maken.

Zij was enkele malen in Frankrijk geweest en poogde in haar geest herinneringen aan de beroemde wijnstreken op te wekken: Bordeaux, Champagne, Bourgogne, Centre Ouest, Côte du Rhône . . . Het lukte niet te best.

Zij waren erdoor gereden met een snelle wagen en het was zo lang geleden. Zij herinnerde zich wel veel zon, kleine stadjes, kastelen, en hotelletjes waar zij op aartsvaderlijke wijze hadden gelogeed. Maar de herinnering was toch prettig en zij zou er heel graag weer eens naar toe reizen. Misschien gebeurt dat wel eens, dacht ze. Het zou zo gek niet zijn als meneer Verstaecke mij eens meenam als hij wijn gaat kopen. Misschien kwam het omdat ze hongerig was, want ze had die morgen niet meer gebruikt dan een beschuit met een kopje thee, maar het water van verlangen stond haar in de mond toen ze poogde voor eens en voor altijd te onthouden, dat men bij wild en gevogelte een krachtige Bordeaux, een volle Bourgogne of een warmbloedige Côte du Rhône moet serveren; bij rood vlees een volle Bordeaux: Fronsac, Pomerol, een 'Bourgeois supérieur'; bij wit vlees een Anjou, een Beaujolais of een lichte rode Bordeaux; bij hors d'oeuvre Champagne, Chablis of een droge Sherry; bij gebonden soep een Entre-Deux-Mers, Sherry of Madeira; bij een zoet nagerecht een zoete wijn: Sauternes of Monbazillac. Wat zal ik straks eten, dacht ze. Een bordje soep, gebakken aardappelen met sla en komkommer, en een puddinkje na. Welke wijnen moet ik daarbij drinken? Entre-Deux-Mers, Sauternes en Monbazillac. Of zal ik de ober een glaasje water vragen? Tegen twaalf uur kwam Martha, de keukenmeid, een vrouw van bijna zestig jaar, vragen of zij thee of koffie bij haar boterham wilde drinken.

'Het is niet mijn bedoeling om hier te lunchen,' glimlachte Sandra.

'Daar gaat het juist over,' zei Martha. 'Mevrouw heeft mij opgedragen uit te vissen, wat u in het middaguur van plan bent te doen. Misschien heeft ze kennissen in de stad waar ze terecht kan en dan vind ik het goed,' zei mevrouw. Maar als zo'n meisje met haar broodtrommeltje naar een café moet, is dat niets gedaan. Dan kan ze beter hier blijven.'

Zit de zaak zo, dacht Sandra, dan moet ik op mijn hoede zijn. Nu heb ik nog fut genoeg om te zeggen hoe ik het wil; over veertien dagen zit ik er misschien al onder. Ze was al half besloten 's middags in de stad een warme maaltijd te nemen - dan was ze 's avonds van de last van het koken af. Maar hoe ze het ook zou inkleden, ze wilde in ieder geval vrij zijn in het middaguur om te doen wat haar het beste leek.

Daarom zei ze: 'Ik vind het prettig dat ik hier kan blijven als het slecht weer is of als ik het erg druk heb met mijn werk. Als ik dan een kopje koffie van je krijg, Martha. Daar houd ik van.'

'Goed, juffrouw Percol. Vandaag gaat u dus de stad in?'

'Ja, Martha, dat was ik van plan.'

De oude kookster draalde nog even, dan boog zij zich naar haar toe en fluisterde: 'Mooie boel vanmorgen, vond u niet?'

Sandra verstroefde: 'Bedoel je die kwestie met Agnes?'

'Wat zou ik anders bedoelen. Agnes was de vijfde in drie maanden.'

'Is er dan geen enkel behoorlijk meisje meer, of waar ligt het aan?' vroeg Sandra.

Martha ging eerst even om de hoek van het kantoortje kijken. Toen fluisterde ze gejaagd: 'Vijf in drie maanden, eentje is maar één dag geweest. Ik ben zelf al meer dan dertig jaar bij mevrouw. Zij is niet zo kwaad als je met haar kunt opschieten.'

'Hoe komt het dan dat die meisjes zo vlug verdwijnen?' vroeg Sandra korzelig.

'Daar studeer ik al dertig jaar op om erachter te komen, juffrouw Percol. Maar ik weet het nog niet. Als er iets is aan een meisje dat mevrouw niet bevalt - en je weet nooit wat het is - dan krijgt ze geen voet aan de grond al ploetert ze voor drie. Agnes is hier twee maanden geweest,' vervolgde ze, 'en ik begrijp niet hoe zij het uitgehouden heeft. Ze was een goed kind, niet bang voor een beetje werk en erg proper. Maar ze kon haar mond niet houden en daar kan mevrouw niet tegen.'

'Kom ik ga, 't is twaalf uur,' zei Sandra opstaande. 'Wij spreken af dat ik je zal waarschuwen als ik 's middags hier wil blijven.'

'Goed, juffrouw Percol. Als u van mij een goede raad aan wilt nemen, maak dan geen herrie met mevrouw. Want dan pest ze je de straat op. Er zijn hier vroeger meer geschikte dames geweest, die voor mevrouw op de loop zijn gegaan.'

'Laten we daar niet over praten,' zei Sandra stroef.

Ze trok haar mantel aan en wilde het kantoortje uitgaan, toen de telefoon ging. Het was meneer Verstaecke, die haar verzocht om twee uur naar het wijnpakhuis op de Uilenburgt te komen. 'U vindt het wel,' zei hij. 'Er staan daar altijd vrouwen met elkaar te confereren. Die wijzen u wel waar u zijn moet.'

Haar geprikkelde stemming verdween, toen zij door de zondoorlichte straten liep. Ze slenterde wat rond, want het was nog te vroeg om te gaan middagmalen. Met kracht onderdrukte ze haar verlangen naar Joop en Maria te gaan. Dat deed ze in geen geval de eerste dagen.

In een behoorlijk restaurant overlegde ze daarna met de eigenaar over een abonnement. Tenslotte werden ze het eens; voor een schappelijke prijs zou haar een behoorlijke lunch worden geserveerd. Voorlopig nog dikwijls vis, maar daar moest iedereen tevreden mee zijn.

Het middaguur vloog voorbij en toen ze om twee uur op de Uilenburgt kwam, bleek het inderdaad niet moeilijk het fictief entrepot van meneer Verstaecke te vinden.

Een zeer opmerkelijke man stond haar bij de ingang op te wachten. Hij was heel lang en dun als een kachelpijp. Zijn rode haardos en z'n treurige hangsnor gaven aan z'n gegroefd gezicht, waarin de bleekblauwe ogen haar waterchtig toelachten, een zeer expressieve uitdrukking.

Hij was gekleed in een pilose broek, waarover een blauwe voorschoot ruim en zwierig afhing tot bijna op z'n klompen, en een blauw gestreept boezeroen met opgestroopte mouwen.

'U bent de nieuwe juffrouw,' lachte hij haar toe met open mond, zodat ze makkelijk z'n vier tanden kon tellen. 'Komt er in, juffrouw,' noodde hij met wuifend handgebaar. 'Meneer heeft gezegd dat ik alvast zou beginnen met u een en ander te vertellen. Ik ben Jules en ginds staat Kees,' wees hij naar z'n maat.

'Wij samen besturen hier de hele zaak. Ik ben hier al zolang als ik weet en hij is er nog langer. Wij weten alles af van alle soorten wijn.'

Hij wenkte de ander: 'Kees, kom eens kennismaken.'

Kees maakte een eigenaardig geluid toen hij kwam aangestapt. Eerst toen hij dichtbij was, zag ze dat hij maar één klomp aanhad; onder z'n linkerbroekspijp stak het stompje uit van een houten been. Zij moest denken aan Leo Mara, toen Kees haar vriendelijk begroette. De fletse ogen in het bleke gezicht, waarboven z'n schedel glom als een zonnespiegel, keken erg vermoeid. Hij leek een veel minder vitaal man dan de roodharige Jules. Dat kwam misschien omdat hij een grote massa vlees en botten had mee te torsen op z'n tochten door het entrepot.

Uiterlijk hadden de mannen niets met elkaar gemeen, behalve de uitdrukking van hun ogen. Het leek erop, dacht Sandra, dat ze veelvuldig de wijn proefden om op de hoogte te blijven.

'Wij hebben in geen eeuw water gedronken,' lachte Jules. 'Daarom is hij zo vet en ben ik zo mager. Dat is het wonderlijke van de wijn, juffrouw . . . hoe heet u ook weer?'

'Juffrouw Percol,' zei Sandra gereserveerd. Zij wist bij geen benadering welke houding ze moest aannemen tegenover de beide merkwaaardige mannen, waarmee ze in de toekomst waarschijnlijk veel te doen zou hebben.

'Percol,' zei Jules peinzend en hij schudde zijn hoofd. 'Neen, daar heb ik nooit van gehoord. Jij wel, Kees?'

'Nooit van gehoord,' zuchtte de dikke Kees.

'Uw naam komt niet voor in onze boeken, juffrouw,' zei Jules. 'Dat is zo erg niet, wij raken er wel aan gewoon. En nu zullen we vooraan beginnen als u het goedvindt. Op de eerste plaats doet u het beste ons maar in ons eigen vet gaar te laten smoren. U zorgt dat de opdrachten, die de reiziger binnenbrengt, hier komen, wij zorgen ervoor dat ze punctueel worden uitgevoerd en meneer zorgt dat hij de centen te pakken krijgt. Verder moet u niet alles geloven wat we zeggen. Wij drinken niet zoveel als u misschien denkt, we nemen niet meer dan we mogen en dat is ruim voldoende.

Dit is de entree,' wees hij met weids gebaar. 'Hier is feitelijk niets te zien, want meneer wil dat het hier altijd leeg en netjes is. In dat klein kantoor-tje liggen onze boeken, die iedere week door meneer persoonlijk worden gecontroleerd. Alles is hier tot in de puntjes geregeld. Iedere fles die de deur uitgaat, wordt genoteerd. Daar zorg ik voor en ik doe dat prima. Ik zal het u aanstonds laten zien.

En nu gaan we naar het heilige der heiligen.'

'Daar zijn ze,' zei Kees met sombere stem.

Een auto hield stil voor het fictief entrepot. Meneer Verstaecke en een knappe, slanke jongeman stapten uit en kwamen binnen.

'We waren juist begonnen,' zei Jules.

'Goed, Jules, ik neem het van je over,' zei meneer Verstaecke. 'Deze jongedame zal ons in het vervolg een beetje helpen,' wendde hij zich tot de jongeman. 'Mag ik jullie aan elkaar voorstellen: Juffrouw Percol - Bram Schabank. Meneer Schabank is onze vertegenwoordiger,' legde hij uit.

Sandra voelde even een klein schokje ergens in haar zenuwgestel, toen ze de naam Bram hoorde. Want onmiddellijk dacht ze aan Bram Berrenjon, die haar moeder had geholpen toen zij geboren werd.

'Prettig met u kennis te maken,' zei Schabank met zangerige stem, waaraan zij terstond de Limburger herkende. Hij lachte haar vriendelijk toe en gaf haar een flinke mannelijke handdruk.

'Meneer Schabank is een neef van mijn vrouw,' zei meneer Verstaecke terloops, terwijl hij een gebaar maakte dat zij hem zouden volgen.

'U zult met meneer Schabank nogal veel te maken krijgen,' vertelde hij verder. 'Als u straks de gang van zaken in het bedrijf kent, zult u weten dat de orders alle over u lopen.'

Toen ze hem verschrikt aankeek, lachte hij z'n zware gulle lach: 'Maakt u zich daar niet ongerust over, juffrouw Percol. Het gaat allemaal dood-eenvoudig.'

Zij waren nu in de achterliggende magazijnen gekomen. Lange smalle gangen, waar de wijnflessen keurig in het gelid lagen in eendere rijen van de vloer tot het plafond.

' 't Ruikt hier goed, hè?' zei meneer Verstaecke.

'Ja, 't ruikt heerlijk,' antwoordde ze. 'Maar nogal zwaar geloof ik.'

'O ja, u ziet vanavond scheel van de hoofdpijn. Dat duurt een tijdje eer je daaraan gewend bent.

Rode Bourgogne, ziet u. Van 1926. Prima. Jammer dat hij bijna verdwenen is. Wees er zuinig mee, Bram,' wendde hij zich tot z'n neef. 'Het is mischien goed dat ik wat reserveer. Juffrouw Percol wilt u noteren dat Jules morgen twintig flessen naar de Oude Dieze laat brengen.'

Nerveus zocht ze in haar mantelzakken, maar ze vond geen snipper papier en geen stompje potlood.

Schabank noteerde de opdracht en scheurde het blaadje uit de kleine blocnote. 'Op het kantoorje vindt u een hele partij van deze praktische boekjes,' zei hij vriendelijk.

'Bordeaux zijn onze specialiteit,' zei meneer Verstaecke. 'Ofschoon wij ook wel veel andere soorten voeren. Maar de wijnen uit de "Vignoble Girondin" hebben toch mijn grote voorkeur.' Hij noemde series namen: Château Yquem, Château Climens, Château La Tour-Blanche, Château Dominique; hij noemde zoveel namen dat zij er niet een van onthouden kon. Hij klakte met de tong en knipte met de vingers, sprak over het konin-

klijkste purper en de edelste barnsteen en zij begreep nauwelijks, dat hij de kleur van de wijn bedoelde.

'Wij gaan nu naar de eigenlijke kelder,' zei hij. 'Zet uw mantelkraag op, want het is er koud. Ik zal u champagne laten zien van 1926, van 1933 en van 1937. De feestdrank bij uitnemendheid. Houdt u van champagne?'

'Ik ben er niet mee verwend,' glimlachte Sandra. Zij kon zich niet herinneren meer dan drie keer in haar leven champagne geproefd te hebben.

'Ik zal u er ook niet mee verwennen,' lachte hij gul-goedmoedig. Hij opende een deur en knipte het licht aan. 'Voorzichtig, juffrouw Percol, we gaan omlaag. Ik breng u op een plaats waar ik misschien meer van houd dan van de kostelijkste Bordeaux. Kijk goed uit waar u uw voeten neerzet, de trappen zijn smal en nogal glad.'

Toen ze beneden stonden, zei hij: 'In de oorlog ben ik de Duitsers te slim af geweest. Hoe dikwijls zouden ze hier zijn geweest, Bram? Nooit vonden ze wijn bij meneer Verstaecke. Wagens vol hebben ze bij andere wijnkopers de pakhuizen uitgesleept. Ze konden niet geloven dat ik geen voorraad had en ze hadden gelijk dat ze het niet geloofden,' grinnikte hij. 'Bram, hebben we het niet knap aan de steel gestoken?' snoefde hij. 'Boven twee kerels, die te stom waren om voor de duvel te dansen. Een pakhuis met lege rekken, behalve wat flessen goedkope landwijn, die ze niet lusten. De deur waar wij juist door naar beneden zijn gegaan, had ik eruit laten nemen en het gat was dichtgemetseld, de muren zwart geteerd. Rekken ervoor met zuur bocht, daar mochten zij zich een maagkramp aan drinken. Dreigen met het concentratiekamp en al wat gruwelijk was. Maar niet praten, juffrouw Percol. Hij niet, ik niet en die twee gewiekste kerels niet. Een kleine voorraad ergens verstopt bij een goede vriend in de stad, voor eigen gebruik en voor de allerbeste relaties.

Maar de schat zat hier veilig opgeborgen. Aan de Diezekant is een klein poortje, verscholen achter weelderig klimop. Wij konden erbij als het nodig was.

'U staat hier op eerbiedwaardige grond,' zei hij bijna plechtig. 'U bevindt zich in de onderaardse gewelven van een middeleeuws klooster. Hier zongen vroeger monniken of nonnen, dat weet ik niet, hun metten en getijden. Ik breng u aanstonds in de kolommenzaal, een architectonisch juweeltje. We moesten eigenlijk het scherpe elektrische licht kunnen vervangen door waskaarsen. Het is prachtig, juffrouw Percol, als je van zulke dingen houdt.'

In de kolommenzaal, een langwerpige ruimte van ongeveer tien bij zeven meter, wees hij haar het beeldhouwwerk aan de gave hardstenen kolommen, die met ongeveer twee meter tussenruimte het verwulf droegen.

'Dit laat ik vrij,' zei hij. 'Want hoezeer ik overtuigd ben dat de wijn, de edelste van alle dranken, dit eerbiedwaardige plekje niet ontheiligt, meen ik toch dat het vrij moet blijven. Waarvoor, zult u vragen? Voor mij, juffrouw Percol, en voor nog enkele andere minnaars van oude schoonheid.'

Want soms breng ik hier bezoekers, die de historie belangrijker vinden dan de wijn. Ze hebben gelijk, ik vind dat zelf ook.'

Hij opende een poortje, waarvoor de woekerplanten nu waren weggesneden. Drie hardstenen treden voerden naar het stille, grijze water van de Binnendieze. Hij wees ernaar met mismoedig gebaar.

'Triest gezicht, vindt u niet? Kunt u zich voorstellen dat de Dieze vroeger een belangrijke verkeersader was voor de schepen, die met koopwaar naar het Zuiden voeren? Er is niets van overgebleven dan een vuil, stinkend water, nauwelijks breed en diep genoeg voor een roeiboot.

Kom eens mee,' zei hij toen hij de drie treden afdaalde. Sandra en Schabank volgden hem en zij stonden naast elkaar op het smalle talud.

'Ziet u die dingen aan de overkant,' wees hij naar twee poortjes, die een paar meter boven het water in de muur schenen vastgegroeid. 'Dwaze verzinselfs lijken het, poortjes zonder nut of doel; zij zijn misschien al een eeuw gesloten. Maar kunt u zich voorstellen dat vroeger statige trappen met sierlijke smeedijzeren leuninggen naar het water voerden en dat op windstille zomeravonden, als de maan hoog aan de hemel stond, jonkers en freules in hun zwierige kleding naar beneden daalden om in hun feestelijk verlichte gondels te gaan spelevaren en minnekozen op het heldere grachtwater?'

'Neen, dat kan ik mij maar moeilijk voorstellen,' glimlachte Sandra.

'Ik ook,' bekende hij openhartig. 'Toch schijnt het gebeurd te zijn, misschien iets minder romantisch dan ik het heb voorgesteld. Ik heb er wel over gelezen. Maar wat er ook van waar is, zeker is dat in dit deel van de stad vroeger de patriciërs woonden. De smerige muur waar we tegenaan kijken, is van recente datum; hij werd in de vorige eeuw opgetrokken door stommelingen. Sommige stukken zijn nog oud, die met de poortjes zeker; je kunt het zien aan de steen als je er verstand van hebt. Foeilelijk hebben ze de boel gemaakt, omdat ze geen hersens in hun hoofd hadden en geen gevoel voor schoonheid.' Even stond hij in gedachten voor zich uit te kijken en toen hij verder sprak, had zijn stem een heel andere klank.

'Toch zijn er nog wel mooie plekjes aan te wijzen in onze oude stad, zoals achter mijn huis. Als u ze wilt zien, moet u proberen goede maatjes te worden met een van de stadsopzichters. Dan moet u vragen of hij u op een stille zondagmorgen in de lente meeneemt in een roeiboot om heel het net van grachten door te varen. Ik heb het meer dan eens gedaan en ik verzeker u dat het de moeite waard is.'

Toen zij teruggekeerd waren uit de diepe, koele wijnkelders, zei meneer Verstaecke: 'Bram, ik heb nog iets te doen met de mannen. Neem jij juffrouw Percol mee naar het kantoortje, om haar uit te leggen hoe de administratie van onze zaak in elkaar zit.'

Zij volgde Schabank naar het kantoortje. Een somber hok van ongeveer

twee bij twee meter met een grauwpavuizen vloer en een lage balkenzoldering. Een vurenhouten tafel, beplakt met bruin linoleum, een grote kast, die de gehele achterwand bedekte, twee stoelen en een potkachelkje maakten het meubilair uit.

'Ga zitten,' zei Bram Schabank, 'dan zal ik u uitleggen hoe wij onze simpele administratie voeren. De eigenlijke boekhouding wordt uitgevoerd door meneer Steenbakkers, die dat doet in de avonduren bij meneer Verstaecke thuis. Wat we hier doen is niets anders dan wijnen ontvangen en verzenden, en het bijhouden van de voorraadstaten, waar meneer Verstaecke heel secuur mee is. Ik vermoed dat dat straks ook tot uw taak zal behoren, daarom zeg ik u met nadruk daar de grootste aandacht aan te wijden. Als er zevenendertig flessen "Bourgeois Supérieur" op de lijst staan, moet hij er zevenendertig kunnen tellen als hij komt controleren, en dat doet hij iedere week minstens één keer. De lijsten zijn in triplo. De ene is hier, hij wordt bijgehouden door Jules, de tweede is op de Oude Dieze en de derde heb ik om op reis te kunnen gebruiken.'

Zij luisterde met toenemende hoofdpijn naar z'n zangerige stem, toen hij op bevattelijke wijze, maar toch met veel woorden, verklaarde hoe de boel in elkaar zat. Het was erg gemakkelijk, even eenvoudig als de administratie, die zij vroeger thuis verzorgde voor haar vader. Het enige verschil was dat de cijfertjes thuis nooit klopten, hetgeen hier wel het geval bleek te zijn. Ze begreep alleen niet welk aandeel in het werk aan haar zou worden opgedragen en dat kon Schabank haar ook niet vertellen.

'Dat wordt u wel gewaar,' lachte hij. 'Meneer Verstaecke is zó goedmoedelijk dat hij soms de indruk maakt, dat het hem volkomen onverschillig laat hoe de boel reilt en zeilt. Maar u zult hem leren kennen als een zeer zorgvuldig man in al z'n handelingen.'

'Meneer houdt erg van historie, heb ik opgemerkt,' glimlachte ze ondanks haar hevige hoofdpijn.

Schabank keek haar gespannen aan en zei dan: 'U ziet er witjes uit, juffrouw Percol. We zullen ermee ophouden, meneer zal u wel naar huis laten gaan. U moet eraan denken dat u de eerste tijd niet lang in het pakhuis blijft als u hier moet zijn. Dat zal vermoedelijk heel dikwijls zijn, vrijwel iedere dag. Als u aan de geur van de wijn gewend is, heeft u geen hinder meer van hoofdpijn al blijft u hier de ganse dag bezig. Op den duur ga je zelf naar Champagne geuren,' glimlachte hij.

'Wat vroeg u ook weer. Of meneer van historie houdt . . . ? Neen, ik geloof niet in algemene zin. Hij houdt van oude steden en stadjes, van kastelen, forten en dat soort bouwwerken. Oude schilderijen, enzovoort interesseren hem minder en ook om geschiedenis geeft hij niet veel. Hij leest liever een moderne roman dan een geschiedkundig werk, maar als u hem zoudt voorstellen zijn huiskamer te meubileren in moderne stijl, kreeg u ontslag op staande voet.'

Schabank stond op en terwijl ze het kantoortje verlieten, zei hij: 'Mis-

schien neemt meneer u wel eens mee als we in Frankrijk wijn gaan kopen. Dan staat hij in aanbidding voor ieder kasteel en voor iedere oude kerk. Van het ene naar het andere stadje sjouwen is het liefste wat hij doet.'

Meneer Verstaecke stond te praten met Jules en Kees.

'Zijn jullie klaar?' vroeg hij opgewekt. 'Dan gaan we. Is u met de bus gekomen, juffrouw Percol?'

'Met de fiets, meneer . . .'

'Dan brengen wij u naar uw fiets. Waar staat die?'

'Ergens in de Triniteitstraat, meneer.'

'Bij wie? Bij een schele vent of bij een vent met een grote snor?'

'Ik geloof niet dat hij een snor had,' aarzelde ze. 'Neen, meneer, hij had geen snor,' wist ze zeker, toen ze de man weer voor zich haalde.

'Dan was hij scheel, schele Toon. Een goed adres. Twee gulden per maand. Want u hebt toch een abonnement genomen?' vroeg hij met verschrikte ogen.

'Neen, meneer . . .'

'Ik zag het al. Bram, heb jij ooit een vrouw ontmoet die praktisch was uit zichzelf? Wij moeten het hun altijd leren. Een dagkaartje kost een dubbelte, een abonnement twee gulden. Reken me nu uit wat u per maand kunt verdienen door niets te doen. Kom we gaan. - Mannen!' groette hij joviaal. 'Sluit je de boel goed af, Jules?'

'Heb ik het ooit niet goed gedaan, meneer?'

'Neen, Jules, jij bent een echte Bossenaar, jullie doen altijd alles goed. Tot morgen.'

'Gaat u voorin zitten bij meneer Schabank, juffrouw Percol?' hield hij het portier voor haar open. 'Wat zeg je Bram? - Heeft ze erge hoofdpijn. Dan is het beter dat jij haar naar huis brengt. Ik had u niet zo lang in het pakhuis mogen houden,' gromde hij. In de auto boog hij zich naar voren: 'U mag van geluk spreken,' zei hij droog, 'dat u niet terecht bent gekomen bij de vent met de snor. Want dan was uw fiets vermoedelijk op een warme dag gesmolten tot pure Schiedammer. En daar had u geen druppel van teruggevonden.'

Schabank schoot in een lach, zo gul en klokkend als zij nooit een man had horen lachen.

'Ga een poos langs de Maas wandelen,' zei meneer Verstaecke toen hij op de Oude Dieze uitstapte. 'Neem vervolgens een aspirine of zoiets en kruip onder de wol. Dan bent u morgen weer fris als een dauwdruppel. Pakhuishoofdpijn dringt niet diep door. Slaap wel en tot morgen, juffrouw Percol. Kom jij straks nog even terug, Bram?' vroeg hij. Hij ging zijn huis binnen zonder op het antwoord te letten.

Met een kalm gangetje reed Bram Schabank naar Hedel. Hij had haar gezegd achter in de wagen te gaan zitten, zodat ze beter kon rusten, en bespiedde haar nu door de kleine spiegel. Ze zag er beroerd uit; gelig bleek was haar gezicht en onder de ogen lagen brede blauwe kransen. De grote

weg was nog allesbehalve in goede staat, doch hij wist de wagen langs kuilen en gaten te sturen, zodat ze niet veel hinderlijke schokken te verduren kreeg.

'Waar moet u zijn?' vroeg hij, toen ze over de schipbrug hobbelden.

'Linksaf en dan nog eens linksaf, meneer.' Ze wees hem de villa Rozen-gaarde.

Hij hielp haar bij het uitstappen. 'Ik geloof dat u goed doet meteen naar bed te gaan,' zei hij bezorgd.

'Ik heb wel iets uit vaders apotheek, dat me van de hoofdpijn zal afhellen,' antwoordde ze zachtjes. 'Gaat u nog even mee naar binnen, meneer Schabank?'

'Neen,' zei hij, 'u kunt nauwelijks uit uw ogen zien.'

'Ik zal een kop sterke koffie drinken met iets erin,' glinlachte ze. 'Wilt u niet een kop koffie?'

Hij aarzelde; hij kreeg de indruk dat haar vraag niet louter een kwestie van beleefdheid was.

'Het zal u te veel vermoeien,' weifelde hij.

Het was voor Sandra inderdaad niet een kwestie van beleefdheid. Haar hoofdpijn was zo hevig, dat ze er angstig van werd. Ze had graag dat hij even bij haar bleef.

'Ik moet immers toch voor mijzelf koffie zetten,' drong ze aan.

Toen ging hij mee en wachtte in de serre, rustig een sigaar rokend, tot zij met de dampende koffie binnenkwam.

Zij spraken niet. Zij leunde achterover in haar rieten leunstoel met gesloten ogen.

Toen hij z'n sigaar bijna geheel had opgerookt, opende zij de ogen en lachte hem toe. 'Ik ben er doorheen,' zei ze opgewekt. 'U weet dat ik een doktersdochter ben. Ik ken het verschijnsel van hoofdpijn, die wordt veroorzaakt door zware geuren waaraan men niet gewoon is. Als ik straks nog een poos langs het water heb gewandeld, ben ik helemaal in orde.'

'U moet wat eten,' zei hij.

'Ja, dat zal ik doen. Ik heb er trek in.'

Hij stond op. 'Dan laat ik u alleen als u het goedvindt.' Hij stak haar z'n hand toe: 'Prettige wandeling, goede rust en tot morgen.'

'Ik dank u vriendelijk, meneer Schabank, in het bijzonder omdat u mij nog een poos gezelschap bent blijven houden,' glimlachte ze.

Daar werd hij verlegen van. Hij mompelde iets en zei dan: 'Wat zullen wij doen, juffrouw Percol? Zullen wij elkaar tutoyeren?'

Daar schrok ze van, het bloed steeg haar naar het hoofd. Niet omdat ze zijn voorstel te vrijpostig vond, evenmin omdat ze er bezwaar tegen had; zij was opgegroeid in een dorp waar de mensen gewoon zijn elkaar met de voornaam aan te spreken, of het standsverschil moet al heel groot zijn. Maar ze had een hekel - een onredelijke hekel, dat besepte ze zelf heel goed - aan zijn naam. Verscheidene keren die middag, als meneer Ver-

staecte hem Bram noemde, had haar dat onaangenaam getroffen. Hij werd verlegen door haar houding, waar hij de oorzaak niet van begreep, en tegelijk stak die eigenaardige trots bij hem op, die het kenmerk is van de overigens gemoedelijke Limburgers. Haar antwoord wachtte hij niet af; hij maakte een lichte buiging, koel en trots, en ging naar zijn auto.

Een gevoel van schaamte en spijt drong haar ertoe hem terug te roepen om hem te zeggen dat ze het goedvond, dat zij elkaar bij de voornaam zouden aanspreken. Maar toen ze hem achterna ging, kon ze geen woord uit haar keel krijgen en hij reed weg zonder op te zien.

4

Op een zondagmiddag galmde de bel door Rozengarde en toen Sandra de deur opende, keek ze in het strenge gezicht van een oude heer.

'Is u juffrouw Percol?' vroeg hij op autoritaire toon. En liet erachter volgen, zachter en vriendelijker: 'Sandra Percol?'

'Ja, meneer, ik ben Sandra Percol,' antwoordde ze onthutst en tegelijk zeer nieuwsgierig. 'U kent mij blijkbaar goed. Ik herinner mij niet . . .'

'Ik ben dokter Berrenjon,' zei de oude heer.

Daar schrok ze hevig van. Het bloed trok weg uit haar gezicht en ze mompelde: 'Komt u binnen, dokter Berrenjon.' Hij volgde haar naar de serre, het enige vertrek in Rozengarde dat vrijwel niet geleden had van de oorlog.

Ze verzocht hem plaats te nemen, doch dat scheen hij niet op te merken. Wijdbeens, met de rug naar haar toe, stond hij voor het raam naar de rivier te kijken, waar kleine zeilscheepjes voorbijvoeren.

Zij herinnerde zich niet dokter Berrenjon ooit gezien te hebben. Of-schoon haar vader verscheidene keren over hem gesproken had, altijd met veel sympathie, scheen het dat dokter Percol het uiterlijk van zijn vriend nimmer had aangeduid, althans zij had in gedachten zich een heel ander beeld gevormd van zijn persoon dan hij in werkelijkheid bleek te zijn. Zij had hem zich ingedacht als een slanke tengere man, met zachte stem en innemende manieren; iets vrouwelijks had zij in hem gafantaseerd.

Doch hij bleek een korte krachtige man te zijn, met brede schouders en een markant gezicht, dat getuigde van energie en wilskracht. De sterke grijze ogen onder de borstelige wenkbrauwen duiden eerder op een generaal dan op een vrouwenarts.

Hij keerde zich om en zij zag nu een beminnelijke glimlach op zijn gelaat, die hem een veel minder streng en robuust voorkomen gaf. Even slechts glimlachte hij, terstond kreeg zijn gezicht weer de ernstig-stroeve uitdrukking van het eerste moment.

'Ik heb hier vroeger meermalen naar het voorbijvaren der schepen staan kijken,' zei hij. Daarna: 'Hoe oud ben je nu, Sandra?'

'Vijfentwintig, dokter Berrenjon.'

'Ja, ik herinner het mij goed. Jij was drie jaar toen ik wegging uit Holland. Ik heb met je vader nog verscheidene jaren gecorrespondeerd, zij het dan met ruime tussenpozen, die steeds groter werden. Het laatste bericht dat ik van hem kreeg was het doodsbericht van je moeder.'

'Ik ben nu twee maanden terug in Holland. Het is nog pas kort geleden dat ik hoorde, dat je vader was overleden. In Buchenwalde.'

'Vader is hier gestorven, dokter Berrenjon.'

'Ja, hier. In Buchenwalde hebben ze hem kapotgemaakt. Doet het je zeer daarover te spreken, Sandra?'

'In het begin was het verschrikkelijk, dokter. Nu ben ik er overheen.'

'Hoe is het gekomen dat ze hem hebben "ingesperrt"?' vroeg hij.

'Vader had een Engelse piloot verborgen hier in huis. Daar zijn ze achter gekomen in het dorp en een van de mannen heeft hem verraden.'

'De schoft!' gromde dokter Berrenjon. 'En die Engelsman?'

'Die was juist een dag tevoren door een paar mannen uit Den Bosch weggehaald. Zij hebben gezorgd dat hij naar Frankrijk kon ontkomen. Vandaar is hij overgestoken naar Engeland.'

'Nooit meer iets van hem gehoord?'

'Jawel, dokter,' zei Sandra levendig. 'Hij is twee weken voor vaders dood hier geweest. Hij was volkomen genezen en weer actief in dienst.'

'Was hij gewond? Werd hij neergeschoten?'

'Ja, dokter, hij kwam ongelukkig terecht bij zijn val met de parachute en brak z'n been.'

Vader en ik stonden in de voortuin toen z'n machine gegrepen werd in het trefpunt van de zoeklichten. Wij zagen hem zwenken en duiken, maar ze kregen hem toch te pakken. De machine vloog in brand, ze viel in het polderland dicht bij Bommel.

"Ik ga hem zoeken," zei vader, want hij meende in de straal der zoeklichten gezien te hebben dat de parachute zich openvouwde. Het was gevaarlijk wat vader wilde; het was te verwachten dat de Duitsers ook naar de piloot zouden uitkijken. Maar hij ging toch en vond hem tussen Hedel en Bommel in het weiland dicht bij de grote weg. Vader heeft de piloot losgesneden, want hij was bewusteloos, en de man op z'n schouders naar een boerderij in de buurt gedragen. Daar heeft hij het been gespalkt onderwijl de boer de parachute in veiligheid bracht, en de volgende dag is hij hem gaan halen met de auto. Hij is toen verder hier gebleven tot de mannen uit Den Bosch hem hebben meegenomen.'

'Echt iets voor je vader,' zei dokter Berrenjon met warme stem. 'Maar het heeft hem het leven gekost. Heeft hij veel moeten lijden in Buchenwalde?'

'Daar wilde vader nooit over spreken,' zei Sandra met hese stem. Dokter Berrenjon stond nog steeds bij het grote raam, de handen op de rug, het hoofd iets gebogen. Langzaam begon hij dan met grote passen de serre op en neer te lopen. Een ogenblik stond hij voor het geschilderde portret van

dokter Percol en ging dan zitten in een rieten fauteuil.

'Mag ik u iets aanbieden?' vroeg Sandra. 'Een kop koffie of een glas wijn. Of heeft u liever limonade?'

'Graag limonade,' zei hij kortaf, maar met een glimlach in de ogen.

Zij ging naar de apotheek, die ze als keuken had ingericht, om de drank te halen. Ze was in een eigenaardige stemming; het bezoek van dokter Berrenjon had haar verrast en uit haar evenwicht gebracht. Aldoor, vanaf het moment dat hij zijn naam noemde, cirkelden deze gedachten door haar hoofd: Dit is de man, die moeder geholpen heeft toen Hugo en ik geboren werden. Als moeder was bezweken bij Hugo's geboorte had ik er niet kunnen zijn.

Zenuwachtig deed ze de siroop in de glazen en vulde ze met koud water. Zij zette de suikerpot op het dienblaadje, want de siroop was nogal rins en daar hield hij misschien niet van. Toen ze terugkwam in de serre stond hij voor de foto van het grafmonumentje van Hugo, waar hij gespannen naar keek. 'Hugo Percol,' hoorde ze hem hardop lezen, doch toen scheen hij zich de foto te herinneren en ging hij weer zitten. Met trillende handen zette zij het dienblaadje op tafel neer. Een snelle gedachte, fel aangrijpend, ging door haar geest: deze man heeft Hugo gedood. Hij herkent de foto en herinnert zich alles weer. Maar het zegt hem niets, hij is zich niet van schuld bewust. Hij heeft vader laten kiezen, vader heeft hem bevolen Hugo te doden. Hij had over zulke dingen dezelfde mening als vader.

Zij zette het glas voor hem neer: 'Alstublieft, dokter Berrenjon.'

Hij dronk gulzig, het was warm en hij had blijkbaar erge dorst. Hij is zich niet bewust iets kwaads gedaan te hebben, hij kon niet anders handelen. Hij had ook een beslissing kunnen nemen zonder vader erin te kennen, maar dat vond hij niet fair tegenover een vriend en collega. Hij was de mening toegedaan dat vader de beslissing moest nemen. Vader wilde dat moeder bleef leven omdat hij zoveel van moeder hield. Maar als vader een katholiek man was geweest zou Hugo zijn blijven leven. Tenminste, misschien, God alleen weet dat zeker, had Christine Baals gezegd. Als een katholiek man dezelfde keuze zou doen als uw vader heeft gedaan, zou hij een zware doodzonde begaan, want hij zou rechtstreeks tegen het gebod van God handelen.

'Wat zegt u, dokter . . . ? - Ja, ik weet dat u moeder geholpen heeft toen ik geboren werd. Vader heeft het mij verteld. - Ja, dokter, ik begrijp waarom u hierheen gekomen bent, al wist u dat vader en moeder dood zijn.'

'Natuurlijk kan een ongelovige zondigen,' had Bram Schabank gezegd, toen ze hem daarnaar gevraagd had op een keer toen hun gesprek heel even op godsdienstig terrein was gekomen. 'Jij doet geen zonde als je op vrijdag vlees gebruikt, maar je begaat een even grote zonde als ik, wanneer wij beiden iemand zouden vermoorden of bestelen.'

Natuurlijk, dat was heel duidelijk, het was onzin geweest zo'n domme vraag te stellen.

Maar toen dokter Berrenjon Hugo doodde met toestemming van vader, was dat iets anders dan het plegen van een moord. Als vader had gewild dat Hugo bleef leven en moeder was gestorven, dan had ik niet geboren kunnen worden.

Maar - een verschrikkelijke gedachte ging als een bliksemflits door haar geest - als het waar was wat de katholieken leren en geloven, dat het oude leven moet wijken voor het nieuwe, als het doden van Hugo was geweest een rechtstreeks ingaan tegen de wil van God, dan was haar leven een gevolg van een groot kwaad. Had zij dan wel recht om te leven . . . ?

'Wat zie je er bedrukt uit, Sandra,' zei dokter Berrenjon vriendelijk. 'Grijpt de herinnering aan je vader je te veel aan?'

'Nee, dat geloof ik niet, dokter,' zei ze stotterend. 'Daar ben ik wel overheen.'

'Drink eens van je limonade,' zei hij hartelijk en reikte haar het glas toe. Ze nipte aan de drank, die wrang zuur proefde. 'Ik heb vergeten u de suiker te presenteren,' zei ze.

'Ik vind de limonade zo verrukkelijk, Sandra. Doe er voor jezelf wat suiker bij. Laat mij jou eens bedienen,' nam hij de suikerpot. 'Een schepje, twee schepjes, of hoe heb je het graag?'

'Zo is het goed, dokter.' Ze poogde te glimlachen, hetgeen nauwelijks lukte.

'Wilt u nog een glas, dokter?' vroeg ze gretig in het verlangen even alleen in de apotheek te zijn.

'Graag, ik heb erge dorst, merk ik.'

Heb ik dan wel recht om te leven? vroeg zij zich weer af, toen ze de siroop in het glas deed. Heb ik recht om te leven als mijn leven steunt op een misdaad tegen God zelf?

Zij liet het koude water in het glas stromen en dacht: ik moet die dwaasheid van mij afzetten, het is onzin zulke vragen te stellen. Hoe ontstaat het recht om te leven? Wie bepaalt het? Doen de ouders dat bij de verwekking van het kind? Het kind wordt geboren uit wederzijdse liefde in een goed huwelijk. Vader en moeder hadden een voorbeeldig huwelijk, Hugo en ik zijn verwekt door liefde. Hugo is gedood omdat een van hen moest sterven en vader moeder meer beminde dan hem.

Dokter Berrenjon heeft het gedaan, maar hij liet vader in volle vrijheid kiezen. Ik moet dokter Berrenjon uit mijn gedachten zetten. Dat Hugo gedood werd is vaders wil geweest. Vader alleen is schuldig als er sprake is van schuld. Moeder heeft evenmin schuld gehad, zij wist niet eens wat er met haar gebeuren ging. Althans toen niet, later heeft vader het haar misschien verteld.

Vader heeft zeker niet bewust een moord willen doen, maar hij kon weten dat de natuurwet, die door God in ieder mens is ingeschapen, ook voor hem gold. Toch heeft hij bewust en uit vrije wil bevolen dat Hugo zou

sterven. Als het zo is, dan is mijn leven het gevolg van een misdaad, dan heb ik geen recht om te leven.

Dokter Berrenjon stond op de drempel van de apotheek met een veront-ruste blik in z'n ogen.

Zij lachte geforceerd en ging naar hem toe: 'Excuseer, dokter, ik heb staan knoeien aan de kraan.'

'Ben je nerveus?' vroeg hij. 'Ik geloof toch dat het je te veel inspant.'

'O, neen, dokter.'

'Het was misschien goed voor je als je iets om handen had.'

'Ik heb een betrekking,' zei ze gretig, blij dat hij dat onderwerp aanroerde. Ze ging tegenover hem zitten en vertelde dat ze secretaresse was bij een wijnhandelaar in de stad. Omstandig sprak ze over haar werk, ze praatte over haar ondervindingen met de klanten en met de typische mannen in het wijnpakhuis. De aanvankelijk wat schrille toon van haar stem werd rustiger, beheerster en ze kreeg wat kleur. Ze droeg die dag voor het eerst haar nieuwe jurk van lavendelkleurige zijde. Zij zag de bezorgdheid in de ogen van dokter Berrenjon plaats maken voor een rustige observerende uitdrukking. Hij is een echte dokter, dacht ze, net als vader. Alleen is hij veel krachtiger dan vader; hij is een autoriteit.

Toen vroeg ze: 'Is u lang in het buitenland geweest, dokter?'

'Tweeëntwintig jaar, Sandra. Ik heb een groot stuk van de wereld gezien. Ik heb gedoceerd aan universiteiten in Engeland en Amerika. Maar ik ben ook in de binnenlanden van Afrika geweest. In India en Brazilië heb ik gewoond. Ik heb ontzaglijk veel gewerkt en gepubliceerd. En nu ben ik terug in Holland met mijn Amerikaanse vrouw. Wij hebben geen kinderen helaas.'

'Blijft u in Holland?' vroeg ze.

'Ja, ik ga niet meer weg. Ik was van plan er het bijltje bij neer te leggen, maar daar komt niets van.'

'Vindt u zich nog te jong om ermee op te houden, dokter?'

'Neen, Sandra, ik ben vierenzestig. Maar ik voel me nog even sterk als toen ik veertig was. Ik kan niet stilzitten, ik heb een professoraat ge-accepteerd aan de universiteit in Utrecht. Wij wonen in Bilthoven.'

'Daar is het mooi en rustig, dokter.'

'Ja, het is er mooi.' Hij keek haar geamuseerd aan en zei: 'Je moet bij ons komen logeren als je daar gelegenheid voor hebt. Ik weet zeker dat mijn vrouw veel met je op zal hebben. Kom een weekend om kennis te maken, dan kunnen jullie samen afspreken wanneer je een tijdje bij ons komt logeren. Ik zal je mijn adres geven en m'n telefoonnummer. Bel me tevo-oren op, dan kom ik je halen met de wagen.'

'Dat zal ik graag doen,' zei ze beleefd. 'Maar dat moet nog even duren, want ik mag meneer Verstaecke vergezellen als hij in Frankrijk wijn gaat kopen. Ik vermoed dat wij verscheidene weken zullen wegblijven.'

'Dat zal heel goed voor je zijn,' zei hij enthousiast. 'Frankrijk is een

prachtig land. Je zult er veel interessante dingen zien, die je onvergetelijk zullen bijblijven.'

Hij praatte door over Frankrijk. 'Vooral de wijnstreken zijn buitengewoon interessant en boeiend, Sandra: Bordeaux, St. Julien, Barsac, Reims, Louvais, Meursault, Pau en nog zoveel andere wijnsteden en -dorpen. Je mag van geluk spreken dat je die betrekking gekregen hebt.'

Toen vertelde ze - en ze zag in z'n ogen dat hem dat zeer interesseerde - waarom meneer Verstaecke haar had gekozen uit de stapel sollicitaties.

'Geld heeft vader mij niet nagelaten, dokter, maar hij heeft door z'n goedheid bereikt, dat ik deze betrekking kreeg.'

'Je bent toch niet helemaal onbemiddeld?' vroeg hij gespannen.

'Het huis is van mij, dokter, en ik ben erfgename van het half vernielde meubilair van tante Charlotte, vaders enige zuster, die bij de bevrijding van Den Bosch werd gedood.'

'Zo,' zei hij getroffen.

'Ik was bij tante toen het gebeurde, dokter.' In het kort vertelde ze wat ze had ondervonden in de kelder van tante Charlotte en wat er verder was gebeurd.

'Heb je verder geen familie?' vroeg hij.

'Er zijn nog een paar neven en nichten van moeders kant waar ik weinig omgang mee heb.'

Even was het stil en toen zei hij: 'Ja, dat heeft je vader door z'n goedheid voor je bereikt. Je vader was een briljant mens, een humanist in de beste zin van het woord. Hij was geen op de voorgrond tredende figuur en toch was hij in alles groot. Een goed mens en een goed geneesheer. Ik heb dikwijls aan hem gedacht toen ik rondzwierf over de wereld, van het ene land naar het andere. Mijn rusteloze geest hield het nergens lang uit, maar hij was de verpersoonlijkte rust. Hij was een van die zeldzame mensen, die goed zijn tot in hun diepste kern. Overal op de wereld ontmoet je die mensen en ze zijn overal even zeldzaam. Je vader was mijn beste vriend, al frequenteerden wij onze vriendschap niet uitbundig. Ook je moeder was een goede vrouw. Zij was anders dan je vader, minder universeel misschien. Maar ik houd ook aan haar alleen goede herinneringen. Ik zal nooit vergeten hoe zij was, toen ik haar hielp bij jouw geboorte en bij de geboorte van je broer. Buitengewoon moedig en vastberaden in al haar bekommernissen.'

Sandra voelde een sterke drang in zich opkomen om hem te vragen, hoe het gegaan was met Hugo indertijd. Niet omdat zij haar vader niet onvoorwaardelijk geloofde, maar zij wilde het van hem nog eens horen.

Toch kwam ze er niet toe de vraag te stellen. Haar vader kon het haar vertellen; hij zou het niet kunnen, niet mogen doen. Dat hij Hugo had gedood was zijn doktersgeheim waar hij nooit over zou praten.

En weer stormde de gedachte door haar geest: Hugo had in leven moeten blijven. Ik leef zijn leven, ik heb geen recht op mijn eigen leven.

Een sterke onrust belette haar verder te denken, zij voelde hoe haar bloed met grote drang omhoogschoot. Zij kreeg het benauwd en tegelijk dat ze opsprong, stond dokter Berrenjon naast haar. Kalmerend legde hij z'n hand op haar schouder en sprak haar toe; donkere klanken hoorde zij, die haar langzaam weer tot rust brachten.

'Ik geloof toch, dat je er niet helemaal overheen bent,' zei hij zachtjes. 'Je moet een dokter raadplegen, hij zal je iets geven.'

'Ik heb broom, dokter,' zei ze hees.

'Dat is goed, maar beter is dat je een dokter raadpleegt. Jij bent gezond en nog jong, je komt er zeker overheen. Maar je moet je even laten helpen.'

'Ik zal het doen,' zei ze gehoorzaam.

'Goed. Doe het morgen meteen. Het is een kleinigheid, maar het moet verholpen worden.'

Toen liet ze hem het huis zien. Het was een troosteloze boel. Alleen de serre, de apotheek en een slaapkamer waren in orde gebracht. De rest was dichtgespijkerd met planken en stukken asfalt.

'Kun je niet ergens in pension gaan?' vroeg hij.

'Ik ben bang dat ze mij mijn huis dan afnemen, dokter.'

'Wat heb je aan zo'n halve ruïne? Ben je niet bang om hier alleen te zijn?'

'Neen, ik ben nooit bang, dokter. Waar zou ik bang voor moeten zijn?' glimlachte ze. 'Er is hier niets te halen. Maar u heeft gelijk, dat ik op den duur hier niet kan blijven wonen. Als ik de schade vergoed krijg en ik laat het huis daarvan restaureren, stoppen ze er terstond een of meer gezinnen in. Dat zou ik niet erg vinden, als ik de mensen zelf mocht uitkiezen en ook dan heb ik nog een hoop narigheid te verwachten.'

'Heb je verkering?' vroeg hij op een toon, als was hij verbaasd dat hij dat niet eerder had gevraagd.

'Neen, dokter,' bloosde ze. 'Daar schijn ik niet geschikt voor te zijn.'

Hij keek haar aan op een eigenaardige manier, zei op luchtige toon iets over de ware Jozef, die te zijner tijd zeker zou komen. Vroeg dan: 'Ben je erg gehecht aan het huis en het dorp?'

'Neen, dokter, ik ben er niet erg aan gehecht, ofschoon ik dat aanvankelijk wel dacht, vooral toen vader pas gestorven was. Ik denk er steeds meer over om in de stad te gaan wonen, maar ik wacht nog even tot ik zeker weet dat ik daar goed wennen kan.'

'Als je niet gehecht bent aan het huis en de streek . . .'

'Van de streek houd ik wel, dokter,' viel ze hem in de rede. 'Jarenlang heb ik voor vader gechauffeerd als hij visites ging maken. Ik ken de streek door en door. Het dorp interesseert me niet meer; ik kan er niet overheen komen dat een Hedelse jongen vader verraden heeft en dat mensen uit het dorp het huis leeggeplunderd hebben toen ik in Den Bosch was.'

'Ja, dat was schunnig,' zei hij bruusk. 'Ik geloof dat ik je de raad moet geven je huis te verkopen en naar de stad te gaan waar je nu je werk hebt. Het is beter dat je helemaal breekt met het verleden, aangezien zo-

veel verdrietigheden je hier telkens in herinnering komen.'

Hij wachtte even en vervolgde dan: 'Als je wilt, kan ik je misschien aan een geschikte betrekking helpen aan de universiteit. Ik zal zelf ook een secretaresse nodig hebben, Sandra. Daar moet je eens over nadenken.'

Ze stonden in de gang en hij keek naar de serre. Hij scheen te weifelen of hij nog langer zou blijven of zou weggaan. Dan liep hij langzaam de serre binnen. Zwiggend stond hij een ogenblik naar de rivier te kijken en liep dan naar het portret van dokter Percol.

'Je vader is te vroeg gestorven,' zei hij ernstig. 'Zijn constitutie was uitstekend; hij had veel ouder kunnen worden als ze hem niet vernield hadden.'

Toen hij de gang inliep bleef hij doorpraten: 'Je belt mij dus op als je terug bent uit Frankrijk. Ik wil je graag een poos bij me hebben. Misschien heb ik intussen iets geschikts voor je gevonden als je liever niet mijn secretaresse wordt. Wij kunnen daar later nog wel eens uitvoeriger over praten.'

Ze liep achter hem aan naar zijn auto, een prachtige roodbruine Amerikaanse wagen, die ongetwijfeld een klein kapitaal had gekost. Hij opende het portier, doch draalde met instappen. Met het hoofd gebogen, de hand aan het portier, in z'n andere hand z'n zwierige lichtgrijze hoed, scheen hij in gedachten verzonken. Zoals hij daar stond gaf hij nog meer een indruk van energie en kracht. Zij zag de lenige, sterke handen, de brede schouders, de krachtige lijn van z'n nek.

Met een ruk keerde hij zich om en keek naar het gehavende huis; er was een uitdrukking van toorn en ergernis om zijn mond en in zijn ogen.

Toen hij met een charmante glimlach z'n hand uitstak, leek hij opeens weer een geheel ander mens. Er klonk een hartelijk bezorgde klank in z'n stem toen hij afscheid nam: 'Ik hoop je gauw weer te zien, Sandra. Ik ben blij dat ik gekomen ben en dat ik nu weet hoe het met je gaat.' Zijn ogen gleden over haar aardige jurk. 'Ik zal mijn vrouw vertellen hoe je eruit zag,' zei hij erg leuk, 'want dat zal ze willen weten. Mijn vrouw is buitengewoon in ieder opzicht, ik weet zeker dat je van haar zult houden.'

'Ik dank u zeer voor uw bezoek, dokter Berrenjon,' zei Sandra met trillende lippen. 'Het heeft mij erg getroffen dat u vader en mij niet vergeten bent. Wilt u mevrouw alvast mijn groeten overbrengen? Ik verheug mij er nu al op met mevrouw kennis te mogen maken en een weekend bij u door te brengen. Zodra ik terug ben van de reis bel ik u op.'

Hij stapte in de open wagen en zij bleef hem staan nawuiven.

Geen uur later fietste ze zo hard ze kon naar Den Bosch. Ze kon het in huis niet meer uithouden.

Dokter Berrenjon had blijkbaar wel een zeer sterke indruk op haar gemaakt, want in haar geest zag ze hem onophoudelijk. Ze hoorde z'n stem

in al zijn nuances, zag z'n korte krachtige gestes en de wisselende uitdrukking van zijn ogen.

Het was erg attent dat hij haar was komen opzoeken. Ze vond hem sympathiek, zeer sympathiek zelfs, maar ze kon de achtergrond niet uit haar gedachten zetten. In het uurtje dat ze nog door het huis had lopen dolen, was ze daar wel tot op zekere hoogte mee klaargekomen; ze had echter niet geheel haar sombere gedachten kunnen verdringen.

Ze had getracht methodisch te denken en dat was haar wel gelukt, meende ze. Dokter Berrenjon had Hugo indertijd gedood omdat het noodzakelijk was om moeder te redden. Er was geen sprake geweest van moord.

Ik weet heel goed dat moord en doodslag ernstige vergrijpen zijn; ik erken en begrijp dat ook een niet-christen zonde doet als hij een evenmens doodt. Maar een mens doet geen kwaad als hij een ander doodt wanneer daar een geldige reden voor is. De soldaat in oorlog doet geen kwaad als hij een vijand doodt, de beul doet geen kwaad als hij een misdadiger, die op wettige wijze gevonnis is, de strop om de hals legt; geen mens doet kwaad als hij doodt uit zelfverdediging.

De kwestie met Hugo was een geval van zelfverdediging. Moeders leven kwam door hem in gevaar; hij was aanvaller, al was hij zich dat niet bewust. Moeder verdedigde zich tegen haar aanvaller en zij deed dat door vader en dokter Berrenjon, die op het moment, toen zij zelf weerloos was, optraden als haar wettige en natuurlijke beschermers.

Zo moet ik dat zien en begrijpen, een andere manier is er niet. Er blijft dus nog over dat de katholieke kerk leert, dat het oude leven moet wijken voor het nieuwe. Dat betekent dus volgens de leer der katholieke kerk, dat moeder de aanvaller was en Hugo de aangevallene.

Dat kan niet juist zijn, het is ook niet juist. Om aan te vallen is een absolute wilsakt nodig. Die was er zeker niet. Moeder wilde juist het tegenovergestelde, zij wilde Hugo het leven geven.

Ik wijs het argument van Christine Baals dus af als onjuist. Dan blijft nog over de dwaze gedachte, dat ik geen recht heb op het leven. Dat is inderdaad dwaas, want ik heb bewezen dat vader geen misdaad heeft gedaan toen hij opdracht gaf Hugo te doden. Ik zet die gedachte dus van mij af als absurd. Ik verbaas mij er alleen nog over, dat ze in mijn geest is kunnen opkomen.

Toen echter bleek dat zij geen enkele gedachte van zich af kon zetten en zij steeds nerveuzer werd, besloot ze: ik ga zo de avond niet in, ik word suf van het piekeren.

Toen ze aan Maria dacht wist ze meteen wat ze doen moest. Ze reed haar fiets uit het berghok en trapte naar de stad met de grootste vaart, die ze uit het oude karretje kon krijgen. Ofschoon het zonnig weer was had ze toch haar regenjas aangedaan, omdat ze bang was dat haar nieuwe jurk zou lijden op het afgeleefde zadel.

In de afgelopen weken was ze maar twee keer bij Maria geweest. Ze had

het erg druk gehad op kantoor, want het bleek al gauw dat de functie van secretaresse bij meneer Verstaecke alles was, behalve secretaresse zijn.

's Morgens kwam Bram Schabank, die zij nu wel tutoyeerde, heel graag zelfs, want hij was een aardige, gemoedelijke jongeman met wie zij uitstekend kon opschieten, haar de blaadjes uit z'n orderboek brengen. Dan was haar eerste werk na te zien of de wijnen, welke hij verkocht had, in voorraad waren, hetgeen lang niet altijd het geval was. Omdat dat moeilijkheden gaf, had zij op zich genomen ook zijn voorraadboek bij te houden, wat haar veel werk bezorgde. Maar het moest, want hij kon het niet. Hij was een briljant verkoper en even slordig als vele goede verkopers zijn. Dat had aanleiding kunnen geven tot onaangenaamheden als hij minder fair en zij vinniger was geweest. Nu werkten zij uitstekend samen tot groot genoegen van meneer Verstaecke, die vrijwel niets anders deed dan toezicht houden en controleren. Maar zo gedegen, dat geen half liter-tje likeur aan zijn aandacht ontsnapte.

Zij schreef de factuurtjes uit, waarbij zij nadrukkelijk het prijsboek bij de hand moest hebben, daar Bram nogal eens raar scharrelde met z'n klanten. Zij schreef de vervoerbiljetten, de geleidebriefjes, verzorgde de correspondentie, hield de voorraadlijsten bij met pijnlijke nauwkeurigheid en zat 's avonds, doodmoe soms, bij meneer Steenbakkers als hij haar de geheimen der eenvoudige boekhouding uitlegde. Dat was het moeilijkste, van boekhouden had ze nooit veel begrepen; dat lag blijkbaar niet in haar vermogen. Maar omdat meneer Verstaecke wilde dat ze overal van op de hoogte zou komen, luisterde ze geduldig als de oude boekhouder haar telkens opnieuw het verschil tussen debet en credit aan het verstand pogde te brengen.

Met mevrouw Verstaecke ging het best. Er was een nieuw meisje gekomen, een spichtige Hendrika uit Den Dungen, die blijkbaar van een zodanige geestelijke en lichamelijke structuur was, dat mevrouw geen enkel bezwaar tegen haar had. Erg proper was ze niet, evenmin handig of slim. Maar ze had blijkbaar andere eigenschappen, waarvan niets te bespeuren viel, die haar in de ogen van mevrouw acceptabel maakten.

'Wij zullen hopen dat het zo blijft en verder Gods water over Gods akker laten lopen,' zei Martha. 'Dan hebben we kans op een lange tijd van rust en u hebt ondervonden hoe vriendelijk mevrouw dan is.'

Van de mannen in het wijnpakhuis had ze nog niet geheel hoogte gekregen. Kees had zich ontpopt als een gave harmonische natuur, een man met een open karakter waar geen kruimel kwaad of arglist in stak. Maar Jules, met z'n salamanderachtige slimheid, vertrouwde zij niet. Hij werkte heel goed, op zijn manier dan, hetgeen betekende dat hij altijd deed wat hijzelf wilde, en zij had hem nog niet kunnen betrappen op een fout of een leugen. Toch was ze ervan overtuigd dat hij de boel beduvelde als hij er even de kans toe kreeg; zeker laafde hij zich meer aan de kostelijke wijn dan hem was toegestaan.

Hij beschikte over een bravoure, alsof hij een volstrekt onmisbare kracht was, zonder wiens voortdurende waakzaamheid de zaak naar de knoppen zou gaan. Hij sprak altijd op luide toon en gebruikte tienmaal meer woorden dan nodig was.

Toch mocht zij hem wel, ondanks z'n klaarblijkelijke gespletenheid. Hij had iets van een clown, uiterlijk en innerlijk.

Toen zij de stad dicht genaderd was constateerde ze tot haar grote voldoening, dat haar sombere gedachten geheel verdrongen waren door de wijn en de mensen die er iets mee te maken hadden. Dat was prettig, en nu nog een gezellig babbeltje met Maria en die grote hummel, dan was zij van de zorgen af. Ze had alles grondig beredeneerd met zichzelf en wilde er niet meer op terugkomen.

Het was te hopen dat Joop een lekkere taart had gebakken voor de zondag, daar had ze trek in.

De winkel was echter gesloten. De familie was gaan wandelen, zei een vriendelijke buurvrouw. Dat had ze kunnen vermoeden. Het was prachtig weer, de meeste mensen hadden de buitenlucht opgezocht.

'Zouden ze lang wegblijven?' vroeg ze teleurgesteld.

'Ik denk het niet,' antwoordde de buurvrouw. 'Het is bijna tijd voor de avondboterham.'

Het was over zessen, zag ze op haar polshorloge. Ze weifelde even en besloot dan naar Angeline Mara te gaan, wat ze niet van plan was geweest, daar zij meende opgemerkt te hebben dat de Mara's niet graag bezoek op zondag ontvingen, omdat dan meestal de oudste dochter er was met haar man en de kinderen.

Met een vriendelijke groet stapte ze op haar fiets en reed naar de Lekkerbeetjesstraat, waar een allerliefst meisje de deur opendeed.

'Tante Angeline is niet thuis, mevrouw,' zei het kind erg beleefd. 'U mag wel op tante wachten in de kamer bij oom Leo en Fred.'

Ze zette haar fiets op slot en volgde het kind in de woonkamer, waar Leo Mara achterstevoren op een stoel doodvermoeid zat te kijken naar z'n neefje Fred, die zich oefende in het schieten met een speelgoedgeweertje op een grijslinnen pasbuste van z'n tante. Leo sprong op en lachte haar vriendelijk toe. 'Ha, Sandra,' zei hij opgewekt. 'Kom erin en zet je neer. Anna en Theo zijn boven bij moeder en ik oefen hier toezicht uit op de schutters.'

'Blijft Angeline lang weg, Leo?' vroeg ze.

'Geen idee van,' antwoordde hij op geprikkelde toon. 'Ik weet niet eens waar ze uithangt. Wil je even naar moeder gaan?'

'Als het niet te druk voor haar is . . .'

Het was niet te druk en zij beklom de smalle trap naar de ziekenkamer. Ze schrok een weinig toen ze daar behalve Anna Mara en haar man een grote, erg ruig uitzierende capucijn aantrof.

'Dag, Sandra,' fluisterde de zieke met een licht kleurtje op haar uitgeteerd

gezicht. Het klonk wel vriendelijk en toch meende zij een nevenklank van verlegenheid op te merken.

'Deze juffrouw is Sandra Percol,' fluisterde de zieke, en uit een bepaalde nuance in haar stem meende Sandra op te merken, dat moeder Mara er verlegen mee was, dat zij de pater in kennis moest brengen met een niet-katholiek meisje.

Pater Adelbert stond op en gaf haar een hand. Hij mompelde enkele vriendelijke woorden, die verloren gingen in z'n ruige baard.

Hij was zeer groot en fors van gestalte. Zijn gezicht ging bijna geheel schuil onder zijn peper-en-zout kleurige baard, die tot bijna onder z'n ogen groeide. Zijn vriendelijke grijze ogen keken haar aan met de spanning van een goedbeheerste nieuwsgierigheid. Sandra gaf ook Anna en Theo een hand. 'Ik ben blij u weer eens te ontmoeten,' zei ze. 'Het is een hele tijd geleden dat wij elkaar gezien hebben.'

'Uw nieuwe jurk staat u keurig,' zei Anna bewonderend.

'Ik ben er erg blij mee,' zei Sandra.

'Keer je eens om,' vroeg Anna. 'Beeldig, vind jij ook niet Theo?'

'Schitterend,' loofde de commies van de posterijen.

'Ga zitten, Sandra,' zei moeder Mara. 'Ik ben blij dat je gekomen bent. Angeline zal wel niet lang meer wegblijven.'

Sandra nam plaats en het gebruikelijke moment van stilte volgde, van welke gelegenheid pater Adelbert gebruik maakte om z'n bezoek te beëindigen. Hartelijk nam hij afscheid van de zieke, haar belovend dat ze hem spoedig weer zou zien. Vriendelijk groette hij de overigen en dan deed z'n zware stap de trap kraken en steunen.

'De pater komt mij iedere week opzoeken,' fluisterde moeder Mara. 'Al jaren lang.'

Dan was er weer een moment van stilte, gevolgd door een opmerking van Anna over het prachtige weer, dat een goed onderwerp was om een gesprek op gang te brengen.

Een gesprek zonder hiaten, zonder enige aantrekkelijkheid. Over en weer nietszeggende vragen en opmerkingen, afgewisseld nu en dan door een lachstoot van Anna of een grimmige grijnslach van de commies bij de posterijen.

Het was de derde keer dat zij hem ontmoette. Bij de twee vorige keren had hij haar met de verwaand trotse houding van een burgermannetje, dat over veel flair en ook wel wat hersenen beschikt, verteld hoe hij door hard werken en zelfstudie het gebracht had van eenvoudig brievenbesteller tot commies. Zij verwachtte voor de derde maal het relaas te horen en dat gebeurde ook prompt toen Anna een opmerking maakte over haar broer, die zich beneden bij de kinderen best scheen te amuseren.

Met een vinnige sneer op de domme, luie koster, die nergens anders voor deugde dan om kaarsen aan te steken en fooien in ontvangst te nemen, begon zijn relaas over de enorme inspanning die hij had moeten opbren-

gen om tegen alles en iedereen in te stijgen in het maatschappelijk bestel. Ze mocht de man niet met z'n hoekig strebersgezicht en het minachtend grijnslachje in z'n mondhoeken. Onophoudelijk gleden zijn ogen in haar richting en telkens zag ze daarin iets oplichten waar ze van gruwde. Ze kon het zeker waarderen als een man zijn vermogens ontplooidde om daardoor tot een betere welstand te geraken. Deze man echter, geloofde zij zeker, had niet alleen flair en hersens, maar ook de valsheid om anderen opzij te dringen als hem dat voordeel kon brengen. Als zij een opmerking maakte ging hij erop in met veel vleiende woorden en vriendelijke glimlachjes; zijn vrouw gaf hij korte, bijna brute antwoorden op deze toon: praat niet over dingen waar je geen verstand van hebt.

Anna scheen daar niets van te merken. Zij was een keurige, jonge vrouw met een knap gezicht en levendige bruine ogen. Zij leek sprekend op Angeline en toch was er een beduidend verschil tussen beide zusters. Anna miste de zwierige gratie van haar jongere zuster; haar stem, hoewel ook zacht en vloeiend, had een scherpere klank en zij mengde nogal wat Bossche woorden door haar Nederlands, tot grote ergernis van haar man, die zich had aangeleerd zeer zuiver te spreken, doch daarbij te ver ging, zodat z'n geaffecteerde stem en gekunstelde zinsbouw onaangenaam klonken.

Een luid gestommel op de trap kondigde de komst aan van Fred, die namens oom Leo zijn vader vroeg de beurt over te nemen.

'Doe het maar,' zei Anna. 'Leo heeft nu werkelijk zijn best gedaan.'

'Wat voeren jullie uit?' vroeg de commies met strenge stem.

'Schieten op de pop van tante Angeline, vader. Ik heb haar al tien keer geraakt. Maar je hebt er niet veel aan, want ze heeft geen kop.'

'Je moet hoofd zeggen,' vermaande Anna.

'Poppen hebben koppen, moeder,' meende Fred het beter te weten.

'Natuurlijk, jongen,' zei de vader. 'Je moeder is dat vergeten.'

'Ik zie u straks nog wel,' glimlachte hij tegen Sandra en ging met zijn zoon naar het schietterrein.

Leo Mara kwam naar boven met moede stap. Hij ging achterstevoren op een stoel zitten en keek z'n moeder aan met tragische blik. 'Ik ben doodmoe,' zei hij somber en legde z'n voorhoofd op z'n armen, zodat z'n kuif er bovenuit stak. Hij leek nu op een opgerolde egel.

Anna lachte Sandra toe. 'Is het niet erg dat die jongen het zo zwaar en moeilijk heeft,' plaagde ze.

Sandra, die veel inwendig plezier had, antwoordde niet. Ze keek naar de egel, die onbeweeglijk in elkaar gerold bleef zitten.

'Ik geloof waarachtig dat hij slaapt,' zei Anna even later.

Hij sliep inderdaad. De diepe, langzame zuchten werden allengs zachter tot ze plotseling overgingen in een genoeglijk gesnurk. Ze hadden er schik in, maar stoorden er zich niet aan en gingen door met hun kalm gekeuvel.

Toen Sandra opstond om weg te gaan, werd hij wakker.

'Ga je al?' vroeg hij geeuwend.

'Ja, Leo, ik ga,' lachte ze hem toe.

'Wat zou ik je graag naar huis brengen,' zuchtte hij. 'Maar Angeline is weg en ze blijft weg. Wat zou ik graag met je fietsen. De hele middag heb ik staan schutten met die apen.'

'Met je achterwerk op een stoel,' zette Anna de zaak recht.

'Ik kreeg geen kans het geweer te pakken te krijgen,' klaagde hij.

'Ik ga niet naar huis,' zei Sandra.

'Neen, jij gaat naar de Daalderops. Die suikerbakker mag je straks naar huis brengen. De geluksvogel. Ik heb altijd pech. Dit was misschien de kans van m'n leven geweest.'

Anna bloosde van schaamte. 'Leo, toch,' vermaande ze.

'Anna, toch,' bootste hij haar na. 'Ben jij dan stekeblind? Zie je dan niet dat ik verliefd ben? De hele zomer al, met de lente is het begonnen.'

Sandra had de grootste schik, meer om de verlegenheid van Anna dan om zijn liefdesbetuiging, waarvan ze geen woord serieus nam.

'Donderdag kom ik terug om af te rekenen met Angeline,' zei ze. 'Dan mag jij mij naar huis brengen, Leo. Schikt het je dan?'

'Heel graag,' antwoordde hij met neergeslagen ogen. 'Want ik wil me oefenen. Als jij het niet wordt, dan maar een ander meisje. Wie het is kan me niet schelen, als ze maar lief is. Donderdag dus, ik zal de uren aftellen. Ik begin al vast te oefenen. Ik breng je weg tot aan de buitendeur. Volg me op de smalle trap. Laat je rustig vallen als de leuning het begeeft, ik bezwijk onder geen enkele lieve last.'

Sandra gaf moeder Mara en Anna een hand en volgde de sombere verliefde koster naar beneden. Hij deed haar fiets van het slot en reed hem van het trottoir af.

'Het gaat niet slecht voor de eerste keer,' zei hij.

'Buitengewoon charmant, Leo. Dat belooft iets tegen donderdag.' Ze gaf hem een hand: 'Vriendelijk bedankt en groeten aan Angeline.'

Toen ze omkeek bij het uitrijden van de straat, stond hij met een slap handje te wuiven.

Maria stond naar haar uit te zien achter de winkel deur.

'Daar heb je haar, ik wist dat je komen zou. We hebben op jou gewacht met het avondeten.'

Joop stond in de gang. 'Ha, die Sannie,' groette hij met uitgebreide armen en met een machtige zwaai in de ruimte duwde hij haar de kamer in.

'Nou eerst eten,' zei Maria, 'de jongens zitten erop te vlassen. Hij heeft iets fijns gemaakt. O, hij kan toch zulke lekkere dingen maken. Haal het spul maar, Joop.'

Joop haalde de vuurvaste schotel met het spul.

'Filosoof, Sandra,' zei Maria. 'Lust je dat? Geen enkele vrouw ter wereld kan filosoof maken zoals Joop het kan.'

De grauwwachtige, vuurhete brei zag er raar uit en smaakte verrukkelijk.

Het was niet na te gaan wat hij erin verwerkt had, veel vlees en kruiden in ieder geval; de smaak was onmogelijk te definiëren, tenzij met het woord kostelijk. Met z'n zessen aten ze de schotel leeg tot het laatste kruimpje. Joop was graag nog wat blijven plakken, doch z'n jongens gaven hem geen kans. Met veel lawaai trokken ze hem mee naar de bakkerij, waar hij bezig was de mooiste vlieger te maken van heel de buurt.

Toen ze alleen waren viel het Sandra terstond op, dat Maria onrustig werd. Haar ogen keken schichtig, haar handen bewogen nerveus over het tafelkleed.

'Vertel het eens allemaal?' vroeg Maria.

Wat een verschil met de Mara's, dacht Sandra. Maria wilde alles weten, de Mara's vroegen nergens naar.

Omstandig en erg leuk vertelde zij over haar werk. Meer dan een half uur praatten ze samen en Maria had belangstelling voor het kleinste detail. Aan haar opmerkingen te oordelen zag ze in de geest hetgeen er gebeurd was: de scène met Agnes, de ontvangst in het wijnpakhuis door Jules en Kees, de kameraadschappelijke ruzietjes met Bram Schabank, het bezoek van dokter Berrenjon. Alles vertelde Sandra, maar ze gaf haar diepste gedachten niet prijs. Waarom het bezoek van dokter Berrenjon haar zo had aangegrepen, zei ze niet.

'Heb je last gehad van die man?' vroeg Maria.

'Niet in het minst.' Dat kon ze met nadruk zeggen, daar meneer Verstaecke in geen enkel opzicht te vrijpostig was geweest. Helemaal waar was dat ook weer niet. Hij kon soms zeer eigenaardig doen. Twee keer was het gebeurd dat hij, toen hij haar iets vroeg over haar werk waar ze mee bezig was, zich zover vooroverboog, dat hij met z'n volle zwaarte een ogenblik op haar schouder rustte. Maar dat deed hij ook als hij wilde zien wat Martha in de keuken aan het stoven was. Zij had er dan ook niet op gereageerd.

'Heeft mevrouw er iets over gezegd dat je niet katholiek bent?' vroeg Maria.

'Neen, geen woord. Misschien heeft meneer het haar verteld. Dat weet ik niet.'

En weer zei Maria, evenals de vorige keer: 'Trek je er niets van aan als ze je er iets over zegt. Ze heeft er niets mee te maken. Jij bent wat je vader en moeder je geleerd hebben en dat is heel goed. Je kunt niet op commando katholiek worden.'

'Dat ben ik helemaal niet van plan,' glimlachte Sandra. 'Niet op commando en niet uit mezelf.'

'Dat is het beste. Als je katholiek bent opgevoed is dat goed. Maar soms kan het lastig zijn en waarom zou je jezelf last aandoen als je niet beter weet.'

Dat was een merkwaardige opmerking, die zij nooit eerder door een katholiek had horen maken. Toch was Maria een goed katholieke vrouw,

meende zij. Zij vervulde haar plichten nauwgezet en leerde dat ook haar kinderen doen.

Even later vroeg ze: 'Hoe gaat het met jouw pastoor? Je hebt er niets over gezegd toen je laatst naar hem toe bent geweest.'

Terstond zag ze dat ze dat niet had mogen vragen. Het vlezige gezicht van Maria werd overtrokken door een rode gloed, haar handen beefden en haar mond bewoog zenuwachtig. Ze trachtte haar stem een klank van onverschilligheid te geven, toen ze antwoordde: 'Het gaat niet best met hem, ik geloof niet dat hij nog lang zal leven.'

Ze stond haastig op en liep naar de theetafel: 'Wij drinken samen een kopje thee. Joop is toch niet van z'n vlieger weg te krijgen. Ik heb nog een stuk nogataart, dat smullen we op.'

'Er kan niets meer bij,' protesteerde Sandra.

'Dat zul je niet zeggen als je de taart geproefd hebt, kindlief.'

Wat zou ze toch hebben, dacht Sandra. De onrust spoot haar ogen uit. Het heeft stellig iets te maken met die pastoor. Een moment stokten haar gedachten, toen het scheen of de onrust van Maria ook haar te pakken kreeg. Energiek zette zij het van zich af. Als er iets gebeurd is vroeger, dat alleen aan haar en aan die pastoor bekend is, dan is het niet iets verkeerd geweest. Laat ik erover ophouden, ik heb geen enkel uitgangspunt om erop door te denken.

Zij dronken thee en aten er de verrukkelijke nogataart bij. De onrust van Maria trok weg en zij babbelden nog een poosje. Het was in dat laatste kwartiertje, dat tussen hen beiden weer die ondefinieerbare sfeer kwam van gevoelige genegenheid - ofschoon zij geen enkele intiem persoonlijke gedachte uitspraken - waar Sandra altijd van onder de indruk kwam.

Joop, de oudste zoon, kwam de kamer binnengesprongen met een kleur van opgewondenheid: moeder en tante Sandra mochten naar de vlieger komen kijken.

Dat deden ze terstond. De werkbank lag bezaaid met papiersnippers en stukjes hout. Vader Joop legde de laatste hand aan het kleurige geval, terwijl de jongens op de grond bezig waren de staart te knopen van bundeltjes riet.

Het was een fraaie witte vlieger van anderhalve meter hoogte. Van rood, groen en bruin glanzend papier had Joop negerkoppen en bloemen geknipt, die hij er kundig opgeplakt had. Het geheel werd omlijst door een franje van smalle strookjes goudpapier.

'Nou, jongens, jullie krijgen zeker de eerste prijs,' voorspelde Maria.

'Houden jullie een wedstrijd?' vroeg Sandra.

'Volgende maand,' zei Joop junior. 'Maar dan is hij misschien al lang naar de knoppen.'

'Dan maken we een nieuwe,' besliste de vader. 'En nou de boel aan kant. Ik wil ook nog iets aan mijn zondagavond hebben.'

In de Brugstraat ontmoette zij Angeline Mara.

'Ben je bij moeder geweest?' vroeg Angeline, die van haar fiets sprong.

'Ja, ik heb een poos op je zitten wachten. Maar je bleef zo lang weg en ik wilde ook nog even naar Joop en Maria.'

'Ik kon niet eerder,' zei Angeline. Ze weifelde of ze daar nog iets aan toe moest voegen. Ze deed het niet. 'Ik breng je een eind weg,' zei ze, terwijl ze haar fiets wendde.

'Heb je het zó druk gehad?' vroeg Sandra. 'Op zondag?'

Ze zag dat haar vraag Angeline verlegen maakte, over haar fris gezicht gleed een rode blos. Even fietsten ze zwijgend verder en toen zei Angeline, die blijkbaar niet wilde dat zij een verkeerde indruk kreeg van haar uithuizigheid, stroef: 'Een goede kennis van mij heeft gisteren haar been gebroken. Ik heb vandaag een beetje geholpen; haar man kon geen hulp krijgen.'

'Daar hoef je toch niet om te blozen,' plaagde Sandra.

Angeline bloosde nog meer toen ze zei: 'Ze heeft zulke schattige kinderen. Een meisje van vijf en een van drie en een tweeling, twee jongens van tien maanden. Daar heb ik me mee bemoeid en de heer des huizes heeft gekookt. Heel goed.

Waren Anna en Theo er nog?' stapte ze van het onderwerp af.

'Ja, met de kinderen. Een reuzeleuke boy en een allerliefst meisje.'

'En Leo?'

'Leo was er ook.' Zij vertelde hoe ze hem had aangetroffen als oppasser bij de jonge schutters, tot hij door z'n zwager werd afgelost.

'Als je Theo weer ontmoet,' zei Angeline, 'moet je hem eens vragen hoe hij van gewoon brievenbesteller commies is geworden bij de posterijen. Dat zal je interesseren.'

'Dan zal ik dat zeker doen,' antwoordde Sandra met dezelfde ernst. En schoot dan in een luide lach toen ze de flikkerlichtjes zag in Angelines ogen.

Daarna vertelde ze dat Leo haar naar huis had willen brengen.

'Hij is verliefd. De hele zomer al, met de lente is het begonnen. Niet op mij of op een ander meisje, hij is verliefd zonder meer. En hij wil zich oefenen voor het geval z'n liefde zich gaat richten op een bepaald meisje.'

Angeline was stomverbaasd: 'Dat meent hij niet, jij gelooft dat toch niet?'

'Welneen, hij daasde. Hij was vanmiddag op z'n best. Eerst was hij doodmoe. Toen heeft hij een poos liggen snurken met zijn hoofd op zijn armen; een pracht van een egel leek hij met z'n kuif. Daarna kreeg hij de aanval van verliefdheid, waar hij geen voldoening aan kon geven omdat jij er niet was en hij z'n moeder niet alleen kon laten. Een heel klein beetje heeft hij geoefend, op zeer charmante wijze heeft hij mijn fiets naast het trottoir gezet. Nu heb ik met hem afgesproken dat ik donderdag kom om met jou af te rekenen - tussen twee haakjes, de jurk past uitstekend - en dan mag hij mij naar huis brengen.'

'Dat doe je toch niet . . .'

'Ik kom in ieder geval, ik wil wel eens zien hoe hij zich daaruit redt. Geen flauwe notie heb ik ervan wat hij onder oefenen verstaat. Daar ben ik erg benieuwd naar.'

'Ik ook,' lachte Angeline. 'Wat een clown. Je treft hem niet thuis donderdag.'

(Inderdaad, toen ze kwam lag er een klein briefje voor haar klaar in z'n peuterig en toch erg duidelijk handschrift.

'Duizendmaal excuus, liefste Sandra. De pastoor heeft mij uitdrukkelijk opgedragen vanavond bij de oefening te zijn van de meisjes van de Maria Congregatie. Ik kan helaas niet op twee plaatsen tegelijk oefenen. Ik hoop dat je over de teleurstelling heen kunt komen. In trouwe, Leo Mara. Koster.')

'Ik heb ook nog een pater bij jullie ontmoet,' zei Sandra.

'Een grote pater met een ruige baard of een piepjong patertje?'

'Het was de grote, Angeline.'

'Pater Adelbert, moeders trouwe vriend. Hij bezoekt moeder al heel wat jaren, geen enkele week slaat hij over. Als hij een zeldzame keer verhinderd is, stuurt hij pater Johannes.

Heb je met hem gesproken? Wat voor indruk maakte hij op jou?'

'We hebben kennis gemaakt, meer niet, want hij ging vlug weg. Ik heb geen andere indruk van hem gekregen dan dat hij erg groot en fors was.'

'Het was misschien de eerste keer in je leven dat je een capucijn ontmoette.'

'Toch niet. Vroeger zijn de bruine paters enkele dagen in Hedel geweest om te preken. De hele kerk liep vol 's avonds. Overdag gingen ze bij de mensen op bezoek en ze kwamen ook bij ons. Het waren erg joviale volkspriesters,' zei vader.'

Op de Hedelse weg remde Angeline en stapte af. 'Ik moet terug, Sandra, anders wordt het te laat voor de kinderen. Knoop je jas even los,' vroeg ze. Ze bekeek de jurk, verschikte iets aan de ruime kraag. 'Je moet er zuiniger mee zijn,' zei ze quasi vermanend.

'Jullie moesten hem toch zien. Hij gaat nu de kast in en alleen bij bijzondere gelegenheden komt hij eruit.'

Nog even stonden ze bij elkaar. Angeline keek over de wijde Empelse polder met een peinzende uitdrukking in haar ogen.

'Ik kom hier nooit,' zei ze. 'Geen drie keer in m'n leven ben ik hier geweest. Als wij vroeger met vader en moeder gingen wandelen, was het altijd naar Vught. Naar het mastbos of de hei op. Later fietsten wij wel eens naar Breda of naar Nijmegen.'

'Houd je niet van polderland?' vroeg Sandra. 'Ik vind het wel mooi en achter Hedel is het nog boeiender. Daar is het niet zo vlak als hier. Je moest eens een zondag naar mij toekomen,' zei ze spontaan. 'Dan fietsen we al de dorpen af. Dat zul je zeker interessant vinden.'

'Daar heb ik dikwijls naar verlangd,' zei Angeline met zachte stem. 'Ik zou graag een hele dag bij je willen zijn. Maar het gaat zo moeilijk met moeder.'

'Je zuster wil misschien bij jullie komen.'

'Ja, waarschijnlijk is daar volgende maand een kans toe. Theo moet dan naar een congres of zoiets.'

'Volgende maand ben ik in Frankrijk,' zei Sandra aarzelend.

'Ga jij naar Frankrijk? Een hele maand?' vroeg Angeline verrast.

'Ik weet niet hoelang wij wegblijven. Meneer neemt mij mee als hij wijn gaat kopen; met mevrouw en Bram Schabank.'

'Wat ben jij een geluksvogel,' glimlachte Angeline. 'Altijd heb ik ernaar verlangd een reis te maken. Naar Duitsland of Frankrijk. Daar kon ik dagenlang over fantaseren. Zul je me schrijven? Een lange brief waar ik wat aan heb.'

'Dat doe ik zeker,' beloofde Sandra spontaan. 'Maar we moeten afspreken dat jij, zodra ik terug ben, een zondag naar Rozengarde komt. In oktober is het bij ons nog heel mooi. Ik vraag het aan je zuster als jij het zelf niet durft.'

'O, dat durf ik wel,' zei Angeline energiek. 'Het moet ook kunnen. In ieder geval zal ik er mijn best voor doen. Ik wil het zelf heel graag.'

Zij stak haar hand uit: 'Tot donderdag dan.'

'Ja, ik kom direct van kantoor naar je toe.'

Sandra fietste met een kalm gangetje naar huis. Zij was in een rustige tevreden stemming. Zoals altijd bleven de gebeurtenissen die zij pas had ondergaan haar nog een poos bij. In haar geest zag zij ze allen weer: het witte vogelkopje van moeder Mara, de druk beweeglijke Anna met haar zelfverzekerde, cynische commies; de doodvermoeide Leo met zijn zonderlinge gedachtenkronkels deed haar in een lach schieten. De forse ruige pater Adelbert gaf haar een kille hand. Ha, die Sannie, zwaaide Joop haar de kamer in. De onrust van Maria zag ze heel scherp en ze hoorde daarna de fluweelzachte stem van Angeline. Er ging een golf van warme sympathie door haar heen toen ze op Angeline doordacht. Het was duidelijk dat zij de laatste tijd op een zeer delicate manier naar elkaar waren toe gegroeid. Zij dacht niet diep over de dingen na; ze liet de stroom van fantasiebeelden haar geest passeren en beleefde er genoeg aan.

Maar uit de veelheid kwamen langzaam vier figuren naar voren, die de anderen verdrongen: het frisse, knappe gezicht van Angeline, de sidderende onrust in de ogen van Maria, het grote ruige gelaat van pater Adelbert en de wilskrachtige kop van dokter Berrenjon. Die vier schenen zich verankerd te hebben in haar geest, want zij bleven haar bij toen zij een boek zat te lezen in de serre van Rozengarde.

Tot zij zich plotseling bewust werd dat ook Angeline en Maria uit haar gedachten verdwenen waren; ze zag ze nog wel, maar vaag. Dokter Ber-

renjon en pater Adelbert stonden scherp getekend; twee geheel verschillende mannen, die zij beiden die dag voor het eerst gezien had. Want zij herinnerde zich dokter Berrenjon niet meer uit haar vroegste jeugd. Zij was drie jaar toen hij naar het buitenland ging.

Pater Adelbert moest wijken voor dokter Berrenjon. Hij zat weer tegenover haar, zij hoorde hem spreken op z'n kortaffe toon, autoritair en toch heel vriendelijk. Hij stond voor het portret van haar vader en wendde zich dan naar de foto met het grafmonumentje. Gretig dronk hij de limonade en dan stond hij bij z'n wagen, de hoed in de hand; de krachtige lijn van z'n nek zag ze heel duidelijk.

Zij voelde de onrust weer op zich toedringen en poogde zich daartegen te weer te stellen door zich krampachtig op haar lectuur te concentreren.

Vergeefs, ze kon er niet aan voorbijkomen en weer begon ze te piekeren.

Weg ermee! Ze smet het boek op tafel en stond op. Ik wil daar niet meer over denken. Ik heb de kwestie methodisch overdacht, ik ben ermee klaar.

Maar even later dacht ze nergens anders meer aan. Ik heb een fout gemaakt, stelde ze vast. Ik heb bewezen dat moeder geen aanvaller is geweest, maar ik verzuimde te bewijzen dat Hugo dat ook niet was. Geen van beiden was verdediger of aanvaller. Ik moet ermee ophouden methodisch te denken. Dat kan misschien een buitenstaander, die de kwestie op afstand ziet. Ik kan niets bewijzen door redeneren, dat is geen taak voor een jong meisje. Daar moet ik met oudere, ervaren mensen over praten, misschien kan een ander mij zeggen hoe het precies in elkaar zit. Ik zal er met dokter Berrenjon over spreken als ik naar hem toe ga. Als ik naar hem toe ga. Ik weet niet of ik dat wel doe.

Nee, dokter Berrenjon mag ik niets vragen, hij kán daar niet over praten. Het portret van haar vader scheen haar blik naar zich toe te trekken. Zij zag de fijne glimlach op het aristocratische gezicht, het scheen of hij wilde zeggen: kind, ik heb er verkeerd aan gedaan jou die geschiedenis van moeder te vertellen. Ik had moeten bedenken dat jij een meisje bent. Jij hebt een andere psyche dan ik.

Zij liep naar het portret toe en kuste het. Vader, ik heb het moeilijk en ik geloof dat de komende tijd nog veel moeilijker zal worden.

Wat doe ik nu, werd ze kwaad op zichzelf. Ik sta als een sentimenteel kind van tien jaar een portret te kussen.

Toen drongen plotseling tranen in haar ogen. Wat is er toch met mij? dacht ze. De hele middag was ik gelukkig en nu schrei ik.

Ik moet wat broom nemen, dacht ze dan. Het is niet goed, ik weet het, ik moet me daar niet aan wennen. Maar als ik blijf piekeren kan ik vannacht niet slapen.

Ze ging naar de apotheek en nam een lepel broom. Toen ze zich omkeerde zag ze in de geest dokter Berrenjon op de drempel staan. Als een vlam schoot de gedachte op: Hij heeft Hugo gedood. Vader heeft het hem be-

volen. Ik dank mijn bestaan aan een misdaad tegen God. Ik heb geen recht om te leven.

Driftig liep ze naar de gang en trok haar mantel aan. Ik ga Marian Cappé vragen of ze met mij gaat wandelen. Het is te vroeg om naar bed te gaan; ik kán zo niet slapen.

Met grote stappen liep ze over de dorpsweg. Nu nergens aan denken. Marian zal wel meegaan en zij kan zo gezellig babbelen. Ik verkoop het huis en ga in de stad wonen. Ik zal morgen in de stad naar een dokter gaan. Ik kan hem niets vertellen, maar hij zal mij toch wel kunnen helpen.

Marian Cappé was blij dat zij kwam en zij wandelden, druk pratend, tot elf uur langs de Maas. Zij was geheel tot rust gekomen; toen Marian haar thuisbracht kon ze weer lachen om haar idioot gepeiker van die middag.

5

Geamuseerd keek Sandra toe hoe meneer Verstaecke met gespitste lippen, bij het licht van een kaars, een fles oude Bordeaux waar veel droesem in was voorzichtig decanteerde in een kristallen karaf.

Zij zat aan tafel in de Biedermeyer woonkamer op de Oude Dieze, tegenover Bram Schabank, die ook was uitgenodigd voor het diner. Hij zat met z'n mes een mars te trommelen op de rand van zijn bord en praatte daar tussendoor op die gezellig badinerende toon, die hem zo goed lag.

Die nacht zouden zij logeren op de Oude Dieze, om de volgende morgen bij het aanbreken van de dag met de wagen naar Frankrijk te reizen.

Mevrouw Verstaecke had dit zo geregeld. Het was geen doen, meende zij, voor een jong meisje, om in de nacht van Hedel naar de stad te fietsen. De verstandhouding tussen mevrouw Verstaecke en Sandra was heel goed, ofschoon het meisje er zich van bewust was dat de snelle ogen van de oude dame haar geen ogenblik met rust lieten als zij en Schabank samen waren. Iedere morgen als Bram naar haar kantoortje kwam om z'n orders af te geven en bijzonderheden te bespreken, hoorden zij even later het zachte gebonk van stoelen op het zware Deventer tapijt in de kamer van meneer Verstaecke. Aanvankelijk meende zij dat mevrouw Verstaecke om een of andere reden de kamer van haar man persoonlijk wilde doen, om al gauw tot de ontdekking te komen - en ook Bram Schabank had dat begrepen - dat zij hen bespiedde en afluisterde. Bram lachte erom, maar zij vond het onaangenaam. De gedachte kwam in haar op dat dit afluisteren misschien geschiedde op verzoek van meneer, doch daar er geen enkele grond was voor die veronderstelling, zette zij het van zich af. Daarna begon zij luider te praten als het gebonk een aanvang nam, opdat mevrouw Verstaecke ieder woord zou kunnen verstaan.

Nu wist zij dat mevrouw hen in het oog hield, omdat zij bang was dat haar charmante neef, 'een keurige katholieke jongen', zich op haar, 'die

geen God of gebod kende', zou verlieven, hetgeen onverdraaglijk zou zijn voor de achtbare familie. Martha, met wie zij uitstekend overweg kon, had het haar verteld, en mevrouw Verstaecke was het persoonlijk komen bevestigen.

Op een morgen bracht zij zelf de chocolade en zij was daarbij gaan zitten. Nu komt het, dacht Sandra, en zo was het.

Eerst vroeg ze of Sandra het naar haar zin had, of het werk haar beviel en of het niet te zwaar was. Toen Sandra had verzekerd dat zij het buitengewoon naar haar zin had en dat ze van de vermoeidheid en de hoofdpijn der eerste dagen niets meer merkte, wilde mevrouw het een en ander weten over haar ouders.

In het kort vertelde ze uit de tijd toen haar moeder nog leefde en hoe ze daarna met haar vader had samengeleefd tot die ook gestorven was. De dood van tante Charlotte werd gememoreerd, de vernieling van het huis, de diefstal van het meubilair en wat ze verder nog aan narigheid had ondervonden.

'Is u niet bang om alleen in dat halfvernieelde huis te wonen?' vroeg mevrouw Verstaecke met verschrikte stem.

'In het geheel niet, mevrouw,' zei ze met een glimlach. 'Ik zou niet weten waar ik bang voor zou moeten zijn. Kostbaarheden die de moeite van het stelen waard zijn, bezit ik niet.'

'Ze zouden u wat kunnen doen,' meende mevrouw Verstaecke.

'Op een afgelegen plek zou dat misschien mogelijk zijn, mevrouw. Niet in een goed gesloten huis in de kom van het dorp. Het is merkwaardig,' voegde ze eraan toe, 'dat alleen stadse mensen mij vragen of ik bang ben in huis. In ons dorp zou niemand het in z'n hoofd krijgen dat te veronderstellen.'

'Ik zou het geen vijf minuten uithouden in zo'n groot somber huis,' zuchtte mevrouw Verstaecke.

'Rozengarde is geen somber huis, mevrouw. Vroeger was het een der fraaiste, lichtste huizen uit de hele streek. Mooi van architectuur en rondom beplant met rozenstruiken. Zo wordt het weer als we een paar jaar verder zijn.'

'Ik heb gemerkt,' zei mevrouw Verstaecke na een moment van stilte, 'dat meneer Schabank en u elkaar met de voornaam aanspreken.'

'Daar heeft meneer Schabank zelf om gevraagd,' antwoordde Sandra met een lichte blos. 'Het zou bij mij niet zijn opgekomen er zelf mee te beginnen, ofschoon men dat op de dorpen wel gewoon is te doen.'

'Bram is een erg gemoedelijke jongen,' zei mevrouw Verstaecke. 'Maar het was wel wat vlug, vindt u niet?'

Zij haalde de schouders op: 'Inderdaad, mevrouw, het was vlug. Wat mij betreft had het achterwege kunnen blijven, ofschoon ik, nu wij eraan gewoon zijn, het wel prettig vind. De goede samenwerking wordt erdoor bevorderd en dat is toch wat waard.'

'Ik heb er geen bezwaar tegen,' zei mevrouw Verstaecke en Sandra zag op haar bol rood gezicht een zeldzaam glimlachje komen. 'U is een doktersdochter, u bent van onze stand.'

Het is prettig, dacht Sandra, dat ik behoor tot de stand der wijnhandelaren.

'Alleen zou ik niet graag hebben dat jullie samen te amicaal wordt, juffrouw Percol.'

'Daar hoeft u wat mij betreft geen vrees voor te hebben, mevrouw,' antwoordde Sandra een beetje stroef. En ze dacht: u bent wel uitstekend op de hoogte hoe wij met elkaar converseren.

'Zoals het nu is, moet het blijven, juffrouw Percol,' zei mevrouw Verstaecke met nadruk.

'Wat bedoelt u daarmee?' vroeg Sandra geamuseerd. 'Bent u bang dat onze vriendschappelijke samenwerking zou kunnen leiden tot andere gevoelens?'

'Ja, daar ben ik bang voor,' antwoordde mevrouw Verstaecke zonder terughouding. 'Bram is een gevoelige jongen en hij mag u graag. Het is niet dwaas te veronderstellen dat hij veel van u gaat houden, en wederkerig kan dat ook het geval zijn.'

'U maakt vergaande veronderstellingen, mevrouw. Meneer Schabank en ik werken prettig samen en wij hebben het conventionele meneer en juffrouw afgeschaft. Dat is alles.'

'Tot nu toe is dat alles, maar het kan anders worden, juffrouw Percol. Dat zou ik heel erg vinden.'

'Voor wie zou u dat erg vinden?' vroeg Sandra met lichte spot.

'Voor Bram,' antwoordde de oude dame plompverloren.

'Vindt u het nodig en gepast mij dat zo vierkant in het gezicht te zeggen?' vroeg Sandra met hoogrode kleur.

'Ja, waarom zou ik er omheen praten. Het is eerlijk om precies te zeggen hoe men ergens over denkt.'

'Dat ben ik met u eens, mevrouw,' zei Sandra vinnig en zij voelde een van die zeldzame momenten komen dat zij wilde vechten. Haar toon was zeer scherp, toen zij vroeg: 'Als u meent dat een eventuele toenadering tussen uw neef en mij heel erg zou zijn voor meneer Schabank, dan zult u ook wel willen zeggen in welk opzicht het erg zou zijn.'

Mevrouw Verstaecke antwoordde niet, voorovergebogen zat zij naar haar rode pantoffels te kijken. Is zij verlegen of zoekt zij naar woorden om uit de impasse te raken, vroeg Sandra zich af. En weer viel ze aan, ondanks dat ze goed begreep dat het dáár niet over ging: 'Is het omdat ik een arm meisje ben?'

'Nee, want hij bezit zelf ook niet veel,' zei mevrouw Verstaecke met een kleur van ergernis. 'Dat zal voor hem beter worden als wij uit de tijd zijn; meneer zal hem de zaak wel nalaten. Voor de overige nichten en neven blijft er dan toch wel iets over.'

'Wat is het dan, mevrouw?' Ik weiger haar te helpen, dacht ze. Zij moet er zelf mee voor den dag komen.

'Bram heeft enkele jaren verkering gehad met een protestant meisje,' antwoordde de oude dame op ernstige toon. 'Daar heeft hij veel verdriet van gehad, hij is er nog niet helemaal overheen. Dat mag geen tweede keer gebeuren.'

'Ik ben niet protestant,' zei Sandra luchtig.

'U bent helemaal niets, heb ik gehoord, juffrouw Percol.'

'Dat is juist, mevrouw, ik belijd geen bepaalde godsdienst.'

'Dat is heel erg, Sandra,' zei mevrouw Verstaecke op bedrukte toon.

Het ontroerde Sandra toen ze haar voornaam hoorde uitspreken. Want de oude dame deed het op een toon, die haar zeker niet irriteerde of prikkelde. Er was een klank in van bezorgdheid en zelfs genegenheid.

'Ik weet niet of dat erg voor mij is,' antwoordde ze zachtjes. 'Mijn vader en moeder hadden ook geen bepaalde godsdienst en toch waren zij de beste ouders, die een kind kan wensen.'

'Het is goed dat een kind met eerbied over haar overleden ouders spreekt,' zei mevrouw Verstaecke. 'Ik geloof dat uw ouders goede mensen waren. Van uw vader weet ik dat zeker, ik heb het ondervonden. Maar daar gaat het niet over. Een leven zonder godsdienst is een leven zonder zin, Sandra.'

'Dat geloof ik niet, mevrouw,' zei ze snel. 'Ik kan niet inzien dat mijn leven zinloos is.'

Wat is de zin van het leven, vroeg zij zich af. Het heeft geen zin hierover na te denken. Men leeft een tijdlang en dan sterft men. Men wordt geboren zonder er zelf om gevraagd te hebben. Heeft het nut aan het leven een bepaalde zin te verbinden?

'Het leven is een voorbereiding op de dood,' zei mevrouw Verstaecke ernstig. 'Na de dood begint het eigenlijke leven pas. God schenkt ons het leven, God wil dat wij in Hem geloven.'

'Dat doe ik op een bepaalde manier,' zei Sandra. 'Ik ontken niet dat er een hogere geest bestaat dan de menselijke geest.'

'Dat is niet voldoende. God wil dat wij van Hem houden.'

'Dat doe ik ook op een bepaalde manier.'

'Op welke manier?'

'Dat is heel moeilijk uit te leggen,' zei ze aarzelend. 'Ik geloof in de universele geest, die de scheppende macht in zich besloten houdt. Ik bewonder en vereer in zekere zin de universele geest. Mijn natuur dringt mij daartoe, ik zou niet anders kunnen. Ik weet wel iets af van godsdiensten,' ging zij levendiger verder. 'Op het gymnasium is ons het verschil der godsdiensten uitgelegd en met vader heb ik er meermalen over gesproken. Ik heb veel omgegaan met katholieke en protestante jongens en meisjes, ik kon er goed mee opschieten.'

'Dat duidt erop dat u een verdraagzaam karakter hebt,' zei mevrouw Ver-

staecke. 'Dat is goed, maar niet voldoende. God wil dat wij Zijn geboden onderhouden.'

Het bloed schoot Sandra naar het hoofd toen ze antwoordde: 'Het was een christen, die mijn vader heeft verraden, mevrouw. Het waren christenen, die mijn huis hebben leeggestolen. Dat heeft God hun toch niet geboden.' Zij dacht daarbij: en u, mevrouw, heb ik tegen Agnes tekeer horen gaan op een manier waar een fatsoenlijk mens zich voor schaamt. Tientallen meisjes hebt u in de loop der jaren de deur uitgepest. Dat heeft God u toch niet opgedragen.

'Er schuilt veel kaf onder het koren,' zei mevrouw Verstaecke somber. 'Wij zijn allen mensen met goede en kwade eigenschappen; de kwade instincten zijn dikwijls het sterkst. Ook ik ben niet zonder fouten, misschien zijn mijn ondeugden veel groter en talrijker dan de uwe.'

Het heeft geen zin daar antwoord op te geven, dacht Sandra. Dit hele gesprek is doelloos.

Ineens herinnerde zij zich wat haar vader vroeger had opgemerkt, toen zij het gedrag van een erg lastige patiënt hekelde: 'Kind, je moet de mensen niet op de keper beschouwen, want dan zie je een heleboel kleine weeffoutjes. Je moet niet willen binnendringen in een ander mens, niet trachten het karakter van een ander aan je eigen karakter te toetsen. Bij al onze noodzakelijke gemeenschappelijkheid zijn we stuk voor stuk pur sang individualisten. Je moet de mensen niet dichterbij komen dan door de omstandigheden wordt vereist, onverschillig of het voor een kort moment is of voor een lange tijd. Ontmoet je een mens wiens algemene psyche ongeveer gelijk is aan de jouwe, dan kun je er op min of meer intieme wijze mee omgaan. Wijkt hij te veel van je af, dan wijs je toenadering van de hand. Dat is gewoonlijk eenvoudig, want hetzelfde geldt ook voor de ander.'

Algemene psyche, wat is dat? vroeg zij zich af. Vader bedoelde waarschijnlijk de som der hoedanigheden. Ik geloof dat de algemene psyche van Maria en Angeline aanmerkelijk van elkaar verschillen en toch houd ik van beiden. Maria heeft minder goede hoedanigheden dan Angeline en toch houd ik meer van Maria. Dat ligt waarschijnlijk aan mij. Dan is het spreekwoord: soort zoekt soort, weer eens bewezen waar te zijn. Want het zal ook wel gelden voor andere componenten in de mens dan louter maatschappelijke.

Neen, de raad van vader is niet juist voor mij. Vader probeerde moeilijkheden en botsingen zoveel mogelijk te voorkomen en te vermijden. Goed leven en vooral niet diep nadenken, zei hij dikwijls. Geen probleem van je leven maken. Als je eraan begint in gedachten problemen op te lossen, ontdek je al heel gauw dat ieder probleem, waar je mee tot klaarheid meent te zijn gekomen, gevolgd wordt door tien anderen waar je geen raad mee weet.

'Wat zegt u, mevrouw?' vroeg ze, opgeschrikt uit haar gedachten.

'Ik vroeg u of u mij iets wil beloven, juffrouw Percol - Sandra, ik zal je voortaan Sandra noemen.'

'Het ligt eraan wat ik moet beloven, mevrouw,' glimlachte ze.

'Je moet mij beloven dat je het Bram niet moeilijk zult maken.'

'Dat klinkt zo vaag, mevrouw. In welk opzicht mag ik het hem niet moeilijk maken?'

'Als je merkt dat hij . . . dat hij toenadering zoekt, moet je er niet op ingaan.'

'Dat kan ik niet beloven,' zei Sandra stroef.

'Er zijn niet veel gemengde huwelijken die gelukkig zijn,' zuchtte de oude dame.

'Er zijn ook heel wat ongelukkige huwelijken als er geen sprake is van verschil van godsdienst.'

'Dat is waar,' erkende mevrouw Verstaecke met sombere stem.

Zij stond op en ging het kantoortje uit. Ze keerde terug en zei: 'Ik heb je nog vergeten te vragen of je zondag bij ons komt dineren. Dan kun je hier overnachten, meneer wil maandagmorgen heel vroeg weggaan.'

Sandra was zeer verbaasd over die onverwachte uitnodiging. Maar zij beheerste zich terstond en antwoordde vriendelijk: 'Dat vind ik erg prettig, mevrouw. Ik dank u wel voor uw uitnodiging. Wanneer heeft u graag dat ik kom?'

'Ik verwacht je tegen vijf uur. Dan zijn we wel klaar.'

'Heb je goed opgelet hoe ik dat doe?' vroeg meneer Verstaecke. 'Een fles oude Bordeaux decanteren is een secuur werkje, dat met vaste hand dient te gebeuren. De wijn moet zonder schokken in de karaf vloeien.'

'U is een meester in die kunst,' loofde Sandra niet zonder lichte spot.

Hij hield de kristallen karaf bij het licht van de kaars en zei: 'Ziet u die fonkelende kleur, juffrouw Percol?'

'Het koninklijkste purper is er louche bij,' zei Bram Schabank. 'Het is eigenlijk zonde om zulke wijn te drinken.'

'Jij zult het nooit verder brengen dan een derderangs wijnkoper,' gromde meneer Verstaecke goedsmoeds.

'Ik weet het, oom Adriaan,' beaamde Bram deemoedig. 'Daarom heb ik mij toegelegd op de verkoop, waarbij ik verdienstelijke resultaten heb bereikt.'

'Verkopen is een kwestie van praten, niet van kennis,' zei de wijnhandelaar. 'Om knollen en fietsonderdelen te verkopen moet je ook kunnen praten.'

'In dat geval dien je het onderscheid te kennen tussen een knol en een spatbord,' meende Schabank.

'Dat is voor jou niet nodig. Jij zou het aandurven knollen voor spatborden te verkopen.'

Zij luisterde geamuseerd naar het plagerige twistgesprek. Meneer Ver-

staecke, hoewel hij schromelijk overdreef, karakteriseerde de verkoopbezetenheid van zijn neef heel goed. Schabank was in staat zijn cliënt, als hij geen Bourgogne in voorraad had, een witte Elzasser aan te prijzen als volkomen gelijkwaardig. Het meeste plezier had ze echter om het zangerige 'oom Adriaan' van Schabank. Die naam, op die wijze uitgesproken, paste precies bij meneer Verstaecke; iedere andere naam zou de dikke, lome figuur te veel of te weinig hebben gegeven.

In tegenstelling daarmee was tante Madeleine voor mevrouw Verstaecke een volmaakt disakkoord. Toen Sandra haar naam het eerst hoorde schrok ze ervan. Als zij had moeten raden was het Bertha, Truida of Marie geworden. Zoals Schabank haar tante Madeleine noemde, leek het iets op een regel uit een lied van een middeleeuws troubadour.

Mevrouw Verstaecke kwam de kamer binnen, gekleed in een zeer kostbare japon van prunekleurige zijde, waarboven haar rood hoofd met de spierwitte haren uitstak als hoorde het niet bij haar. Nu leek het inderdaad of Madeleine met Truida op stap was.

Ze droeg eigenhandig een porseleinen schaal met een stuk rundvlees, groot genoeg om er een klein weeshuis mee te voeden. Zonder woorden zette zij de schotel neer voor haar man, die terstond op zwierige, zeer handige wijze dunne schijven van het vlees begon te snijden. Hij deed het met gespitste mond, zoals hij daarvoor de oude Bordeaux gedecanteerd had, secuur, voorzichtig, en met de grootste ernst.

Het was geen overvloedig diner, maar de spijzen waren uitmuntend en met de grootste zorg toebereid. Slechts bij de hoofdschotel schonk meneer Verstaecke de fonkelende Bordeaux, waarbij hij Sandra onderrichtte:

'Aan een glas likeur mag je nippen, wijn moet je drinken. Ik zal het je voordoen. Je heft het glas op, waarbij duim en wijsvinger even onder de bokaal blijven, althans bij dit model; de pink rust licht op de voet. Dan beweeg je de hand op deze manier, waardoor de wijn in het glas gaat walsen. Je brengt het glas naar de mond, maar voor je drinkt geef je eerst het bouquet gelegenheid door de neus in de keelholte te komen. Dat is het voorproeven, dat het verlangen naar de dronk op zeer aangename wijze stimuleert. Dan neem je een slok, niet te veel, maar zeker niet te weinig. Je zorgt ervoor dat al de papillen van je tong in actie komen. Daarna zet je het glas neer tot de volgende dronk.'

Zij keek geamuseerd in de glinsterende ogen van Schabank, die z'n schouders ophaalde alsof hij zeggen wilde: je laat je maar leren en je doet zoals je het zelf het beste vindt.

Zij nam een dronk en vroeg: 'Is het voor de eerste keer redelijk goed gegaan, meneer Verstaecke?'

Toen lachten ze alle vier, want ook mevrouw Verstaecke kon niet ernstig blijven.

Dat was ze wel geweest tot dan toe, een beetje te ernstig zelfs. Sandra begreep het wel. Zij had de verstolen blik der oude dame opgemerkt, toen

zij onbeweeglijk bleef zitten terwijl de anderen baden voor het eten. Meneer erg luchtig, bijna onverschillig, mevrouw met stijf toegeknepen ogen, behoudens de snelle flits toen zij even moest kijken naar Sandra, Bram aandachtig met mannelijke eerbied.

Hetzelfde onprettige moment kwam weer na de maaltijd. Sandra poogde hardnekkig recht voor zich uit te kijken, maar ze kon niet verhinderen dat even haar blik getrokken werd naar Bram Schabank; gelijktijdig keek hij naar haar. Onmiddellijk sloeg ze haar ogen neer, maar ze wist dat hij de lichte blos op haar gezicht gezien had. Even werd ze erdoor geprikkeld, door verlegenheid of een lichte ergernis, dat wist ze niet. Het ging snel voorbij toen ze plotseling het frisse, vriendelijke gezicht van Angeline in haar verbeelding zag. Wat is dat vreemd, dacht ze. Door welke onna-speurlijke oorzaak wordt nu mijn innerlijke aandacht gericht op Angeline? Zij kon er niet op doordenken, want mevrouw Verstaecke vroeg de aandacht.

'Heeft het goed gesmaakt?' vroeg ze in het algemeen.

'Heerlijk, tante Madeleine,' zei Bram Schabank, terwijl Sandra tegelijk zei: 'Verrukkelijk, mevrouw.' Maar omdat hij trager sprak dan zij, klonk het als mevrouw Madeleine.

Zij zag de lichtjes in de ogen van meneer Verstaecke toen hij opstond: 'Kom, wij gaan nog een uurtje buiten zitten en dan naar bed.'

Heerlijk luierend in de rieten stoelen op het miniatuur terrasje bij de Dieze, genoten ze van de zomeravond. Vanuit het plantsoen klonk nu en dan het geluid van kinderstemmen en dan hoorden zij het geblas van roeiriemen in het water.

Meneer Verstaecke sprong snel overeind en wuifde naar de oude man, die met trage riemslag uit de donkere overkluizing kwam geroeid.

'Ga je nog een grachtje om, Driek?' riep hij met volle stem.

'U weet het, meneer,' zei de man droog.

'Een borreltje, Driek?'

'Ik heb erop gehoopt, meneer.'

Bram Schabank en Sandra kwamen ook uit hun stoel om over het muurtje met de grote stenen bloempotten met groengeverfde palmen geleund, getuige te zijn van een kostelijk tafereeltje. De wijnhandelaar stak de man een schepnet toe met de kruik jenever en een glas. Ernstig, bijna plechtig, vulde Driek het glas, totdat er beslist geen druppel meer bij kon. Hij beet de kop eraf en stak het glas omhoog: 'Gezondheid, meneer. Ik hoop dat u en ik nog heel lang zullen blijven leven.' Hij hief het glas nog hoger, zodat het avondlicht het deed flonkeren en goot dan de jenever langzaam in z'n keel.

'Nog eentje, Driek, voor je tweede been,' lachte meneer Verstaecke.

'Ik wou dat ik zes benen had,' zei Driek zonder een spoor van een glimlach op z'n gegroefd, verweerd gezicht.

Hij beet de kop eraf en hief het glas omhoog: 'Voor de gelovige zielen

in het vagevuur,' toastte hij en liet het kostelijke vocht in z'n keelgat vloeien. Hij deed de kruik en het glas in het schepnet en keek ze na tot ze over het muurtje verdwenen waren. Toen zette hij z'n pet af. 'Bedankt, meneer, en tot de volgende reis,' zei hij smakkend en greep naar de riemen. De eerste strofe van een oude ballade zette hij in, toen hij z'n boot traag voorbij de oude stadspoort roeide.

'Die man komt nog eens op z'n hoofd in het water terecht,' waarschuwde mevrouw Verstaecke.

'Als hij twintig benen had was daar misschien een kleine kans toe,' lachte de wijnhandelaar. 'Dat is mijn trouwe zondagavondvriend,' wendde hij zich tot Sandra. 'Wij zijn zeer aan elkaar gehecht. Hebt u ooit een man van tweeëntachtig jaar gezien die zó smakelijk een borrel drinkt?'

Daar praatten zij even over door, het werd de aanleiding tot een geanimeerd gesprek, dat voor de komst van Driek niet op gang wilde komen. Ze spraken over vele dingen, maar het meest was Sandra aan het woord. Zij vertelde over haar leven thuis toen haar moeder nog leefde en over de tijd toen zij met haar vader alleen was. Het deed haar goed herinneringen op te halen uit de jaren toen zij chauffeerde, als haar vader visites ging afleggen bij zijn patiënten. Veel bijzonderheden vertelde zij over de mensen uit het rijke land van Maas en Waal, tot groot genoegen vooral van meneer Verstaecke, die met zijn sterke fantasie alles zag wat zij vertelde.

'Ben je altijd alleen geweest, of zijn er broertjes of zusjes gestorven?' vroeg mevrouw Verstaecke.

Zij voelde dat ze kleurde, toen ze aarzelde met haar antwoord. Nu moest ze antwoorden. Zij, met haar groot gevoel voor waarheid en eerlijkheid, wilde niet liegen, doch zij wilde in dit gezelschap evenmin spreken over de omstandigheden van Hugo's dood. De waarschuwing van Christine Baals stond haar in de geest gebrand. Daarom zei ze alleen: 'Voor mij is een broertje gestorven.'

'Ach hoe jammer,' zei mevrouw Verstaecke. 'Het was prettiger geweest voor je ouders en voor jou als hij was blijven leven.'

Bram Schabank scheen haar aarzelende verlegenheid te hebben opgemerkt. Want hij ging terstond over op een ander onderwerp, waarmee het pijnlijke moment voor haar voorbij was.

Klokslag tien uur stond meneer Verstaecke op uit zijn stoel.

'Wij gaan slapen,' zei hij. 'Ik zal Martha waarschuwen, dan kan zij juffrouw Percol naar haar kamer brengen.'

'Dat doe ik zelf,' zei mevrouw Verstaecke met een trage glimlach.

'Ook goed. Laten we dan nog even nagaan of we niets vergeten hebben, juffrouw Percol. Liggen de orders en de lijsten klaar voor meneer Steenbakkers?'

'Ja, meneer. Meneer Steenbakkers is gisteren hier geweest. Al de lopende zaken zijn met hem besproken.'

'Goed. Hebben de mannen instructies gekregen?'

'Dat hebben ze,' lachte Bram Schabank. 'Volkomen overbodig. Jules doet precies wat hij wil en Kees doet wat Jules wil. Ze kunnen het bovendien wel.'

'Is er geld in huis om hun loon te betalen? Ook als wij langer dan veertien dagen wegblijven?'

'Ja, meneer. Daar heeft meneer Steenbakkers zelf voor gezorgd.'

'Goed. En jij, Bram, heb jij niets vergeten af te werken?'

De jonge, slanke wijnverkoper haalde z'n schouders op en antwoordde met prijzenswaardige oprechtheid: 'Het zou haast een wonder zijn, oom Adriaan, als ik niets vergeten had. Als Steenbakkers er last door krijgt, moet hij maar zien hoe hij er zich uit redt.'

'Het is prettig te weten aan wie ik het te wijten heb als de zaak over de kop gaat,' gromde de wijnhandelaar. Daarna: 'Aan jou hoeft ik niets te vragen, Madeleine. Jij hebt uiteraard geen speld vergeten in te pakken.'

'Neen, Adriaan, alle spelden zijn ingepakt,' antwoordde mevrouw Verstaecke met honingzoete spot. 'Ga je mee, Sandra, dan breng ik je naar je kamer.'

Sandra reikte meneer Verstaecke de hand. 'Welterusten, meneer. Ik dank u vriendelijk voor deze prettige avond.' Daarna Schabank. 'Goedenacht, Bram.' Zij meende dat hij haar hand iets langer dan nodig was in de zijne hield, toen hij haar wederkerig goede rust wenste.

Het was een ruime, fraai gemeubileerde kamer, waar mevrouw Verstaecke haar binnenleidde. Ook hier, zoals overal in huis, was alles soliede en op een bepaalde manier ook mooi. Het ledikant en de overige meubelen waren vervaardigd van zwaar Cubaans mahoniehout, dat door het gestadige boenen in vele decennia een prachtige donkerrode kleur had gekregen. De wanden waren behangen met velouté papier in renaissance stijl, in warme rode tinten. De vloer was belegd met glimmend gewreven, onverslijtbaar Engels inlaid; een geprononceerd bloempatroon dat rond negentienhonderd zo geliefd was. Op het inlaid een reversible tapijt met bijpassende kleedjes voor het ledikant en de wascommode: een fraai dessin van rose bloemen op crème fond. Voor de ramen hingen achter de eenvoudige vitrages zachtrode damastgordijnen, op het brede bed lag een spreij van Brugse kant. Boven het bed hing een gesneden kruisbeeld met een geelkoperen wijwaterbekken.

'Ik hoop dat je goed zult slapen,' zei mevrouw Verstaecke vriendelijk. 'Je hoeft niet ongerust te zijn over het opstaan, want ik kom je zelf wekken. Kruip er maar gauw in, de dag begint heel vroeg.'

'Ik dank u wel, mevrouw,' zei Sandra.

'Vind je het prettig dat je meegaat? Het zal erg mooi zijn, maar ook vermoeiend.'

'Daar zie ik niet tegenop, mevrouw. Ik ben heel blij dat ik zo'n mooie reis mag maken.'

'Ja, je hebt zoveel meegemaakt, dat je wat afleiding nodig hebt. Dat heeft meneer goed ingezien. Maar je zult ook moeten werken. Mijn man wil je de hele dag bij zich hebben om op te schrijven wat niet vergeten mag worden. Dat zul je ondervinden.'

Zij stak haar hand uit en het leek Sandra toe of ze een ijskoude vis aanpakte: 'Welterusten. Als er iets mocht gebeuren vannacht, dan klop je maar aan onze slaapkamer hier tegenover op de gang.' Er kwam een glimlach op haar gezicht alsof ze nog iets leuks wilde zeggen. Even weifelde ze en zei het dan toch: 'Deze kamer is eigenlijk onze slaapkamer. Maar meneer wilde liever aan de achterkant slapen, omdat hij door de zon gewekt wil worden. Geloof je dat?'

'Ik weet het niet,' glimlachte Sandra.

'Het is niet waar. Als ik meneer niet zeven keer wakte 's morgens, was hij nooit voor tien uur uit zijn bed. Neen, hij wil ook 's nachts dicht bij zijn oude stadspoort zijn. Waar een man al niet van houden kan. Maar ik vind het best, ik word graag gewekt door de eerste zonnestralen en ik hoor graag de vogels zingen in het plantsoen in de prille ochtend. Goedenacht, Sandra.'

Toen zij zich had genesteld tussen het blanke koele linnen op het zachte donzen bed, gingen, zoals altijd, de gebeurtenissen der laatste uren in een eindeloze reeks beelden aan haar geest voorbij.

Het was een prettige avond geweest, zij voelde zich tevreden en gelukkig. Haar gedachten gingen niet diep, zij liet zich gaan in die wakende droomtoestand waar ze erg op gesteld was. Ieder kwartier hoorde ze de zware klok van de kathedraal slaan, gevolgd door lichtere klanken van verder verwijderde klokken. Het carillon speelde een lustig vaderlands lied, dat ze in haar geest meezong. Vlugge voetstappen van voorbijgangers in de stille straat kletterden op de straatstenen en dan hoorde ze een dof gestommel boven haar hoofd. Dat is Bram, dacht ze, of misschien Martha. Neen, Martha loopt op pantoffels, die zou ik niet kunnen horen. Het is Bram, hij heeft vermoedelijk nog een poos voor het open raam zitten roken. Ze hoorde de klok elf uur slaan en nog was ze niet ingeslapen. Toch poogde ze dat wel volgens het beproefde recept van haar vader. Maar als ze in haar verbeelding bloemen wilde zien, zag ze de oude Driek in z'n boot; als ze aan zachte muziek wilde denken, kwam het wijsje van het carillon in haar geest.

Zij voelde dat ze onrustig werd, langzaam werd haar tevreden stemming verdrongen door herinneringsbeelden, die scherper en navranter werden. Zij zag haar vader; versuft en ineengezakt zat hij tegenover haar in z'n rieten stoel in de serre van Rozengarde. Het lijden lag verankerd in z'n droeve ogen en z'n grauw gezicht had al de kleur van de naderende dood. Het verdriet kwam snel en met grote kracht. Een gevoel van troosteloosheid en van heimwee naar een vroegere zonnige tijd drong in haar binnen en overweldigde haar.

Niets bleef er over van het zelfstandige meisje, dat haar eigen lot in handen had moeten nemen. Een kind was zij geworden, dat schreiend riep om vader en moeder. Even kwam het vriendelijke gezicht van Angeline haar voor de geest en heel vaag het ruige gelaat van pater Adelbert. Zij werden verdrongen door de energieke kop van dokter Berrenjon.

Het geschrei nam toe in hevigheid, toen zij die verschrikkelijke gedachten van zich af wilde zetten. Zij kon het niet en weer dreunde het in haar geest: mijn leven is het gevolg van een misdaad tegen God. Ik heb geen recht om te leven. Ik leef Hugo's leven.

De martelende benauwenis duurde nog voort, toen de torenklok het middernachtelijk uur sloeg. Uitgeput van vermoeidheid en klaarwakker sprong zij het bed uit. Ze liep de kamer op en neer en keek de stille straat in. De koude van het kille linoleum steeg op in haar benen en zij rilde over heel haar lichaam. Ik móet slapen, werd zij driftig, ik moet die vreselijke gedachten van mij afzetten. Zij ging terug in bed en beet zich vast in het kussen, schokkend van het schreien.

Toen mevrouw Verstaecke haar wekte in de vroege morgen, schrok ze wakker uit een muurvaste slaap. Ze stond onmiddellijk op, verbaasd dat ze zo goed was uitgerust. De beklemming der sombere gedachten was geheel geweken. Op de bovenkamer hoorde zij luid gestommel, ze meende nu zeker Bram z'n stap te herkennen. Een golf van blijdschap ging door haar heen toen ze het koude water over haar armen en handen liet stromen.

Toen ze even later naar buiten keek, zag ze de kathedraal omspeeld door het blanke morgenlicht. Het wordt een prachtige dag, dacht ze. Een gevoel van tintelende vreugde stroomde door haar heen. De verre reis, die haar de laatste dagen voortdurend in spanning had gehouden, ging nu werkelijkheid worden.

Ik hoop dat ik voorin naast Bram mag zitten, dacht ze, toen ze naar beneden ging.

6

Beste Angeline, ondanks al mijn goede voornemens is het mij niet gelukt jou de uitvoerige brief te schrijven - waar je wat aan hebt - die ik je stellig had beloofd. En ook deze brief zal het niet worden. Ik ben er eenvoudig niet toe in staat. Meneer Verstaecke sleurt mevrouw en mij mee van het ene stadje naar het andere, maar het is minder om zich te laven aan al het historische schoons dat deze stadjes bewaard hebben, dan om achter partijen wijn aan te zitten, die hij vermoedt dat hier en daar achter de hand gehouden worden. Toen het hem duidelijk was geworden dat de produktie nog bedroevend klein was, heeft hij zich met de hardnekkigheid van een ware terrier vastgebeten aan de gedachte, dat de Duitsers beslist geen kans

gehad hebben de ganse voorraad wijn weg te roven. Er moesten hier en daar nog kostelijke partijen te koop zijn voor een betaalbare prijs, en daar hij bovendien koopt voor een aantal kleine wijnhandelaren, acht hij zich om zijn beroepseer verplicht niet met lege handen in Holland terug te keren.

Het resultaat is tot nog toe vrij pover geweest ondanks dat wij hier nu al ruim drie weken rondsjouwen en ploeteren van de vroege morgen tot de avond. Mevrouw Verstaecke trekt zich van zijn steeds slechter humeur niet veel aan. Ze volgt hem gedwee waar hij heen gaat, glimlacht als hij moppert, en zwijgt als hij begint minder fraaie uitdrukkingen uit z'n vocabulaire op te diepen. Overigens maakt zij het zich niet moeilijk. Aan het echte sjouwen van de ene wijnboer naar de andere doet zij niet mee. Zij maakt het zich gemakkelijk met een of ander handwerkje in een of ander hotelletje en wacht geduldig tot wij 's avonds terugkeren.

Meneer heeft nu definitief besloten eind volgende week naar Holland terug te gaan. Het was de hoogste tijd. Ik had er vast en zeker mijn baan aan gegeven en was op m'n eentje teruggegaan, als ik hier nog langer had moeten rondsjouwen.

Ik lig 's avonds in m'n bed te sidderen van vermoeidheid na een lange dag van ploeteren door de barre zon, die hier je bloed op kookhitte brengt. Ik ben soms zo vermoeid, dat ik geen brok eten door m'n keel kan krijgen. Als ik terug ben ga ik naar bed om minstens drie dagen aan een stuk te slapen.

Alleen de eerste week, toen Bram Schabank nog bij ons was, heb ik het erg naar m'n zin gehad. Maar zoals ik je geschreven heb moest hij terugkeren, omdat meneer Steenbakkers in het wijnpakhuis op de Uilenburgt van de trap is gevallen, waarbij hij zo ernstig werd gekwetst, dat hij in het ziekenhuis moest worden opgenomen. Mevrouw Verstaecke wilde dat ik terug zou gaan, doch meneer was daartoe niet te bewegen, wat ik achteraf bezien veel liever zou gedaan hebben. Dat Bram terugging was ook het beste. Hij kent het bedrijf beter dan ik en meneer kon mij inderdaad niet missen. Van de schaarse inkopen zou niet veel terecht gekomen zijn als hij z'n secretaresse niet bij de hand had gehad om de boel vast te leggen en op papier te verdelen. De zorgeloze Bram zou zonder twijfel de helft van zijn aantekeningen zijn kwijtgeraakt als hij de boel had moeten noteren.

Trek uit bovenstaande pessimistische ontboezeming echter niet de verkeerde conclusie dat ik van m'n reis in het geheel niet genoten heb. Integendeel, ik heb er zeer van genoten, ik ben diep onder de indruk gekomen van al hetgeen ik gezien heb. De oorlog heeft hier op sommige plaatsen verschrikkelijk huisgehouden, ik heb zoveel leed gezien, dat ik er nog lange jaren de herinnering aan zal houden. Maar ik ben ook geweest in stadjes waar de Krieg is voorbijgegaan zonder er een spoor achter te laten; stadjes waar de tijd driehonderd jaar geleden stil is blijven staan,

oorden van de puurste rust en schoonheid. Geen enkele dag heb ik verzuimd een uurtje te wijden aan m'n dagboek, en ik breng een koffer vol fotomapjes mee. Straks als ik terug ben en de boel geordend heb, dan kom jij een hele dag naar Rozengarde. Dan zal ik jou, met de atlas voor ons, vertellen over mijn reis van begin tot einde. Ik geloof dat de herinnering voor mij boeiender zal zijn dan de werkelijkheid nu is. Want ik ben te moe, Angeline, ik heb geen fut of moed meer om mijn indrukken te verwerken. Nog een zwaar programma hebben we af te werken in de laatste week. Maar als dat voorbij is, ga ik achter in de wagen zitten bij mevrouw. Wij doen onze ogen dicht en slapen aan een stuk door tot we stoppen op de Oude Dieze. Meneer speelt het wel klaar de wagen in één ruk naar Holland te rijden. Die man is van ijzer en staal, of minstens van onverwoestbaar plastic. Hij sjouwt en moppert de ganse dag, hij eet als een polderwerker en slaapt als een beer. Iedere morgen begint hij weer met dezelfde frisse moed als de eerste dag. Niets laat hij aan het toeval over, nergens overhaast hij zich. De ganse dag volg ik hem met m'n blocnote als zijn schaduw. Hij wil dat de heren wijnhandelaren een verslag krijgen dat waarschijnlijk de omvang van een kleine roman zal hebben. Ik denk veel aan jullie, ik zie jullie onophoudelijk voor me. Hoe maakt je moeder het en hoe is het gesteld met de verliefdheid van Leo? Doe hun de groeten en zeg aan je moeder, dat ik echt verlang om weer eens gezellig met haar te praten. Hoe gaat het met je zuster en haar commies, en hoe maakt het die grote pater Adelbert? Komt hij je moeder nog trouw iedere week opzoeken? Beste Angeline, ik houd er mee op. Mijn ogen doen pijn van het scherpe zonlicht en ik ben doodmoe - net als Leo, maar dan echt - maar voor ik me in bed laat vallen schrijf ik nog een briefje naar Joop en Maria. Mijn dagboektaak zit er op, anders kwam er vandaag niets van. Nog zeven dagen hard werken. Wij gaan nu naar het noorden. Reims en de omliggende stadjes en dorpen gaan we nog afgrazen en dan is het afgelopen. Dan nog een lange rek in de wagen, die ook uitgeput raakt, en we zijn terug. Ik verlang heel erg naar het einde. Veel hartelijke groeten van je toegenegene Sandra.

De wijnkoper was zeer verbaasd toen hij in de hal van het hotel in Reims, waar het gezelschap de laatste nacht in Frankrijk zou doorbrengen, Bram Schabank zag staan, in z'n zomerkostuum met een bloem in het knoopsgat.

'Ik had er een voorgevoel van, oom Adriaan,' zei de zangerige stem, 'dat ik niet lang zou hoeven wachten.'

'Waarom ben je gekomen?' vroeg meneer Verstaecke bruusk, doch met een nevenklank van blijheid en opluchting.

'Ik vermoedde dat u de lange weg terug liever zoudt rusten dan rijden,' glimlachte Schabank. Dan begroette hij tante Madeleine en Sandra op z'n kalme vriendelijke wijze.

Sandra was door de komst van Bram Schabank nog meer verrast dan meneer en mevrouw Verstaecke. Een golf van blijheid ging door haar heen toen hij hun tegemoet trad, want zij zag dat zijn grootste aandacht voor haar was, ofschoon hij zich het eerst wendde tot zijn oom. En toen hij tegenover haar aan tafel zat, moest hij zich inspannen om de vele vragen, die meneer Verstaecke hem stelde, attent te beantwoorden.

Het was overigens nogal gauw verteld, belangrijke dingen waren er niet voorgevallen. De kwetsuren van meneer Steenbakkers bleken achteraf niet zo ernstig te zijn als ze er aanvankelijk uitzagen. Twee weken na z'n val had hij z'n werkzaamheden weer kunnen hervatten.

'Het was niet meer de moeite waard om terug te gaan, oom Adriaan,' zei hij. 'Maar ik vond het wel prettig u te komen halen, toen u mij schreef wanneer u wilde terugkeren.'

'Ja, dat was een goed idee,' gromde de wijnhandelaar tevreden. Hij was de laatste dagen in een beter humeur gekomen, nadat hij een behoorlijke partij goede champagne had kunnen kopen. Zijn stemming werd nog beter toen Schabank vertelde, dat er al verscheidene Bordeaux waren binnengekomen.

De koffie gebruikten zij op het terras. Meneer Verstaecke, met een grote sigaar in de mond, lui achterover leunend in zijn fauteuil, vertelde met een vloed van woorden hoe de reis verlopen was, waarbij Sandra hem vaak te hulp moest komen omdat hij de juiste volgorde niet meer wist uit het geheugen.

Hij trachtte uit het hoofd een overzicht te geven hoe de partijen verdeeld moesten worden en toen dat niet lukte, wilde hij dat Sandra een provisorische lijst zou maken. Ze greep terstond naar haar aktentas, al beginnend getallen te noemen; het bleek niet eens nodig dat zij haar aantekeningen controleerde, de ganse reeks affaires zat haar in het hoofd gegrift.

'Fantastisch geheugen,' loofde meneer Verstaecke, die er geen besef van had hoeveel moeite het haar kostte haar aandacht te concentreren.

Schabank zag het wel. Telkens keek hij naar het gebruikte afgetobde gezicht, waarin de ogen straalden met een koortsachtige helderheid. Zij is uitgeput, dacht hij, doch zijn pogingen om het opmaken van de lijst uit te stellen tot zij thuis waren, stuitten af op de onverzettelikheden van de wijnkoper, die niet tevreden was vooraleer hij de boel op papier zag staan. Zijn korte dikke vinger gleed langs de reeks cijfers, hij telde met de snelheid van een rekenmachine en liet tenslotte een tevreden zucht horen.

'De omstandigheden in aanmerking genomen, mogen wij niet mopperen,' zei hij. 'Als de boel allemaal binnenkomt, kunnen de lui meer dan tevreden zijn.' En na een moment van stilte voegde hij daaraan toe: 'Juffrouw Percol heeft voortreffelijk werk gedaan. Het profijt daarvan zult u straks ondervinden, juffrouw. Ik dank u voor uw uitstekende hulp.'

Blozend wilde zij daarvoor danken, maar hij sprak al verder: 'Je tante Madeleine was bewonderenswaardig, Bram. Met onuitputtelijk geduld en

onvergelijkelijke lankmoedigheid heeft zij mij gevolgd op mijn veroveringstocht. Zonder morren, zonder klagen heeft zij de vermoeienis, de hitte en mijn gemopper verdragen. Zij was prachtig, Bram. Wij zullen een dronk wijden aan je tante.'

'Laat het bij één dronk blijven, Adriaan, want ik wil heelhuids in Den Bosch komen,' zei mevrouw Verstaecke droog. 'En nu ga ik slapen, ik ben moe. Ga je mee Sandra, of wil je liever nog wat praten?'

'Ik vrees dat ik zo vroeg niet zal kunnen slapen,' aarzelde Sandra, die niets liever wilde dan nog een uurtje met Bram rondwalen door de avondkoelte van de oude stad.

'Wij hebben heel hard rust nodig,' zei mevrouw Verstaecke op bezorgde toon. Dat was de eerste keer dat ze daar iets over zei; tot dan toe had ze zelfs niet gezinspeeld op moeheid.

Sandra aarzelde: 'Ik heb bijna niets gezien van de stad. De kathedraal en . . .'

'Een beetje frisse lucht,' viel Bram Schabank haar in de rede. 'Wij zullen samen gaan als oom Adriaan het goedvindt.'

'Ik ga er niet meer uit,' zei de wijnhandelaar kortaf. 'Stap dan meteen op en maak het kort. Wij hebben nog een heel zware dag tegoed morgen.'

Zij wandelden samen door de oude prachtige stad. De avondkoelte deed haar goed en zij luisterde geamuseerd naar Bram, die uitvoerig vertelde hoe hij op een keer de rode Jules had verrast, toen die stomdronken tegen een wijnvat aangeleund een liedje met een eindeloze reeks coupletten zat te lallen. Hij wist van geen toeten of blazen meer, maar zelfs in die omstandigheid was het Bram niet gelukt hem de bekentenis af te persen, waar hij zich aan bedronken had. Hij had helemaal niet gedronken. Eén glas wijn uit een fles, die stukgevallen was. De fles met het overschot had hij op het kantoortje gezet; meneer Schabank kon zich overtuigen dat hij de waarheid sprak.

'Je bent stombezopen, kerel!' had Schabank zich kwaad gemaakt.

'Ik dien je op staande voet op straat te zetten.'

'Ziek, meneer Schabank, doodziek,' had de booswicht geklaagd. 'M'n maag doet het niet meer de laatste tijd. Van een enkel glas wijn word ik doodziek. Wees verstandig, meneer, en laat mijn vrouw en kinderen niet de dupe worden van een noodlottige vergissing. Want u vergist zich, meneer, op m'n woord: ik ben doodziek en niet dronken.'

'Ik heb hem naar huis gestuurd en ben gaan zoeken naar lege flessen. Want hij moet liters wijn gedronken hebben om in zo'n toestand te geraken. Ik heb niets gevonden, Sandra.'

'Was Kees ook dronken?'

'Kees mankeerde niets. Hij keek uiterst verbaasd toen ik hem naar boven had gecommandeerd. Met bolle ogen staarde hij me aan en wendde zich dan tot Jules. "God, Jules, waarom heb je me niet geroepen toen je zo ziek

werd," zei de huichelaar. "'t Overviel me, Kees," hakkelde Jules. "Ineens werd ik doodziek."'

'Ik hoor het hem zeggen,' lachte Sandra. 'Die leperd is zo slim en schuw, je vangt hem nooit. Wat wil je ermee doen, Bram?'

'Ach, 't is gebeurd,' glimlachte Schabank. 'Ik heb geen bewijs, het kan zijn dat hij ziek geworden is. Ik zal het niet rapporteren, spreek jij er ook niet over. We moeten hem wel in de gaten blijven houden.'

Beiden hadden ze napret over de geschiedenis.

Schabank begon weer te praten. Hij vroeg naar bijzonderheden over de reis, maar zij antwoordde nauwelijks. Zij voelde een lichte duizeling, waarvan ze rilde over heel haar lichaam. Hij merkte het niet, maar toen ze even later wankelde, pakte hij haar verschrikt bij de arm.

'Ik geloof dat we terug moeten gaan,' zei hij. 'Je bent vermoeder dan je denkt.'

'Ja, laten we omkeren,' zei ze met zachte stem.

'Neem mijn arm, Sandra,' zei hij vriendelijk.

'Als het mag,' glimlachte ze en stak haar arm door de zijne.

'Laten wij hier even rusten,' hield hij stil voor een klein restaurant.

'Nee, Bram, ik wil naar bed,' fluisterde ze nauwelijks hoorbaar.

'Oom Adriaan heeft te veel van je gevergd,' zei hij stroef.

Zij aarzelde en antwoordde dan: 'Ja, hij heeft me werkelijk afgebeeld. Hij is zo sterk als een os en hij heeft blijkbaar geen moment overwogen, dat mevrouw en ik dat niet zijn.'

'Je moet een paar dagen vakantie nemen, Sandra.'

'Dat zou ik graag willen, maar ik heb nog zoveel te doen en thuis ligt er ook een hoop werk op me te wachten.'

'Wat heb je dan te doen?'

'Meneer Verstaeccke wil dat ik terstond begin aan het reisverslag. Daar ben ik in geen week doorheen.'

'Nee, dat doe je beslist niet,' zei hij kortaf. 'Oom Adriaan kan niet het onmogelijke van je vergen. Ik zal zorgen dat je een paar dagen met vakantie kunt gaan.'

'Dat zou ik graag doen,' glimlachte ze mat.

'Natuurlijk,' zei hij resoluut en klemde haar arm vaster in de zijne. Hij boog zich naar haar toe en fluisterde: 'Zorg dat je niet ziek wordt, Sandra. Ik kan je niet lang missen.'

Het bloed schoot naar haar hoofd; een gevoel van groot en diep geluk stroomde door haar heen. Maar ze beheerste zich terstond en zei op luchtige toon: 'Dat zal nogal meevallen, denk ik. Je hebt in de afgelopen weken ook voor jezelf moeten zorgen. Meneer Steenbakkers zal niet zo dwaas geweest zijn de boel voor jou uit te zoeken.'

Zij wendde zich af toen hij poogde haar aan te kijken. Er was een uitdrukking van teleurstelling in zijn ogen, doch terstond verzachtte zijn blik weer en hij zei ernstig: 'Ik heb vanaf het moment dat ik terug moest ke-

ren vrijwel onophoudelijk aan jou gedacht. Ik heb heel erg naar je verlangd.'

Geschrokken hield ze het hoofd gebogen, opdat hij haar ontroering niet zou zien. Ook zij had veel aan hem gedacht en zij had ook naar hem verlangd. Dat verlangen had zij teruggedrongen tot iets vaags, iets onbestemds.

Eens zal hij mij zeggen dat hij van mij houdt, had zij de laatste tijd dikwijls gedacht; ik moet ervoor zorgen dat ik daar altijd op voorbereid ben, zodat het mij niet overvalt. In haar gedachten lag dat moment echter nog in een verre toekomst, zij zag het meer als iets dat mogelijk kon gebeuren, dan als een feitelijkheid, waar zij iedere dag voor kon geplaatst worden.

En nu was de werkelijkheid ineens gekomen, vlugger en reëler dan zij had vermoed. Want hij zou zich niet bepalen tot de verzekering dat hij van haar hield of haar wel aardig vond. Neen, hij zou haar vragen zijn vrouw te worden, misschien deze avond nog. Dan was de droom uit, want zij kon niet met hem trouwen. Een rilling ging door haar heen, zo sterk dat hij het voelde. Zij zag zijn ogen oplichten, zij wilde hem niet de kans geven zich geheel uit te spreken, maar zij was niet in staat daartoe het initiatief te nemen.

Hij bleef staan en zei eenvoudig: 'Ik hou van je, Sandra. Dat hoef ik eigenlijk niet te zeggen, want je wist het al.'

Met zachte drang dwong zij hem door te lopen. In haar hoofd suiste een vreemd gegons, in haar benen voelde zij zich zwak, alsof zij zich niet staande zou kunnen houden. Rillend over heel haar wezen drong zij dicht tegen hem aan, wel beseffend dat hij dit verkeerd zou uitleggen. 'Sandra . . .' fluisterde hij.

Ze kon niet meer. Ze bleef staan, drong hem opzij en ging in een vensterbank zitten. Haar hart klopte in haar keel, het bloed steeg met kracht naar haar hoofd. Een hevige benauwdheid, nog erger dan die keer toen dokter Berrenjon bij haar was, maakte haar dodelijk beangst. Ze boog het hoofd en leunend op zijn arm bleef ze zitten, tot de benauwdheid was weggetrokken. Toen zei ze met een vreemde, holklinkende stem: 'Bram, ik wist dat je mij eens zou zeggen dat je van mij houdt. Ik had niet verwacht dat het zo vlug zou gebeuren . . . Ik kan je vrouw niet worden.'

'Waarom niet?' vroeg hij gejaagd. 'Ben je niet vrij meer?'

'Jawel, Bram, ik ben vrij,' zei ze met neergeslagen ogen.

'Is mijn geloof een beletsel?' vroeg hij aarzelend.

Zij keek hem niet aan toen ze antwoordde: 'Er is een ander beletsel.'

'Houd je niet van me?' vroeg hij gespannen.

Even weifelde ze, voor ze antwoordde: 'Ik houd zeker van je. Misschien op een andere manier dan jij van mij houdt. Je hebt me overvallen, Bram. En ik ben zo moe.'

'Wij zullen naar het hotel gaan,' zei hij bezorgd. 'Ik had moeten wachten tot we in Holland terug waren. Maar ik kon niet meer wachten, daarom

ben ik naar Reims gekomen.'

Hij zweeg even en vroeg dan: 'Kan het beletsel niet worden weggenomen?'

'Ik vrees van niet, Bram,' zei ze zo zachtjes, dat hij het nauwelijks hoorde.

'Laten we nu gaan,' zei ze geprikkeld en stak haar arm weer door de zijne.

'Ligt het beletsel bij mij?' vroeg hij, voor ze het hotel binnengingen.

'Neen, het ligt bij mijzelf,' antwoordde ze stroef. Ze liet zijn arm los en zij gingen de hal binnen.

'Wil je nog iets drinken?' vroeg hij.

Ze weifelde even: 'Ja, Bram, ik wil graag iets verfrissends hebben. Ik ben zo warm, ik heb het benauwd.'

De ober serveerde een glas koele champagne, dat zij gretig leegdrank. Bram vroeg of ze een sigaret wilde roken, maar ze dankte ervoor met een driftig afwijzend gebaar. Nog een poos zaten ze bij elkaar zonder te spreken. Zij keek hem niet aan en hij dacht dat ze ergens over tobde. Ik zal haar niets meer vragen, dacht hij. Ze weet nu wat ik wil en daarover moet ze kunnen nadenken. Hij vroeg zich niet af wat haar beletsel zou kunnen wezen, zozeer was hij overtuigd dat het van geen betekenis kon zijn.

Onverwacht begon ze te spreken, op een eigenaardige spottende toon: 'Dit is de eerste keer in mijn leven dat een serieuze jongen me zegt dat hij van mij houdt. Vroeger, toen ik nog op het gymnasium was, heeft een andere jongen hetzelfde gezegd. Het was een viezerik. Later ben ik nog enkele keren een tijdje prettig omgegaan met jongens, maar nooit heeft er nog een gezegd dat hij van me hield, ofschoon ik dat wel prettig gevonden zou hebben. De vriendschap verkoelde na enige tijd, de een na de ander trok zich min of meer geërgerd terug. Na mijn twintigste jaar raakte ik uit de gratie van alle jongens. Er schijnt iets vervelends aan mij te zijn, dat mannen irriteert. Ik weet niet of het aan mijn uiterlijk ligt of aan mijn karakter, misschien aan allebei.'

'Hetgeen je nu zegt is niet bepaald opwekkend,' antwoordde hij korzelig.

'Jij zult mij ook na enige tijd vervelend gaan vinden, Bram.'

'Dat is best mogelijk,' zei hij luchtig. 'Ik begrijp niet waarom je dat allemaal zegt, ik heb de indruk dat je met opzet zo vervelend en onintelligent doet. Ik kan niet geloven dat je geen komedie speelt.'

'Onze klasseleraar roemde mij vroeger om mijn aanleg voor het toneel,' zei ze spottend. 'Vooral komische rolletjes lagen mij goed.'

'Het rolletje dat je nu speelt vind ik buitengewoon amusant,' zei hij schamper. En toen ze daar niet op inging vroeg hij: 'Is dat nu het beletsel? Ben je bang dat ik je na enige tijd vervelend ga vinden? Wil je niet het risico lopen weer het bos te worden ingestuurd?'

Ze keek hem geschrokken aan en antwoordde levendig, tegelijk zeer ernstig: 'Gezien mijn vroegere ondervindingen zou ik daar inderdaad rekening mee moeten houden als ik jou zou accepteren. Maar daar heb ik, eerlijk gezegd, niet aan gedacht. Ik geloof niet dat jij mij vervelend zult gaan vinden, ik geloof ook niet dat ik vervelend ben. Mijn beletsel is van

geheel andere aard en het komt voort uit mijn karakter. Ik ben laf, Bram.'

'Daar geloof ik niets van,' zei hij spontaan.

'Ik ben niet bang om alleen in huis te zijn of om alleen in het donker over straat te gaan. Ik geloof dat de meeste jonge meisjes laffer en banger zijn dan ik. Maar in een bepaald opzicht ben ik laf, Bram.'

Hij keek haar aan met een peinzend zoekende uitdrukking in z'n ogen. 'Heb je huwelijksvrees?' vroeg hij dan op een toon, alsof hij begrepen had wat zij bedoelde.

Zij kleurde tot in haar hals en wendde het hoofd af om hem niet haar ontsteltnis te laten zien. Even wachtte ze en zei dan gejaagd: 'Ik heb je gezegd dat ik wel van je houd en ik heb gezegd dat ik niet met je kan trouwen. Je hebt recht op een beter antwoord dan die tegenstrijdigheid en toch kan ik je niet meer zeggen. Er zijn dingen, die zó persoonlijk zijn, dat men ze nooit aan een ander kan toevertrouwen. Ik heb je gezegd dat mijn beltsel voortkomt uit mijn lafheid. Een duidelijker verklaring kan ik niet geven.'

'Ik geloof dat ik het begrepen heb,' zei hij. 'Je bloosde toen ik je vroeg of je huwelijksvrees hebt.'

Ze keek hem niet aan toen ze vroeg: 'Als het dat zou zijn, wat kun je mij dan aanraden?'

Hij boog zich naar haar toe en zei zachtjes: 'Ik zou de aard van de vrees moeten kennen en dan zou mijn raad nog niet meer zijn dan de mening van een leek. Toch heb ik in mijn leven een belangrijke ervaring opgedaan in dat opzicht, waar ik veel over heb nagedacht in de dagen toen het gebeurde.

Huwelijksvrees is vrijwel altijd een psychische kwestie,' ging hij verder. 'Een bijna onoverwinnelijke angst voor het geslachtelijk samenleven met de man, of de angst voor de baring. Het geval dat ik bedoel heeft zich voorgedaan met een van mijn zusters. Zij heeft haar verloving verbroken toen zij op het punt stond te trouwen, zonder een verklaring te geven van haar zonderling gedrag, dat nogal wat opschudding teweegbracht in ons gezin en bij haar verloofde. De familie was in ieder opzicht onberispelijk en de jongeman had een uitstekende positie.

Tenslotte heeft mijn vader, op aanraden van een parochiegeestelijke, haar onder behandeling gesteld van een psychiater, die na verscheidene langdurige gesprekken de oorzaak van haar vrees heeft opgespoord.

Het was zo dat zij, toen zij als jong meisje een avond ging oppassen bij kennissen, die naar een concert wilden gaan, naar geschikte lectuur zocht in de boekenkast en achter een rijtje boeken een geïllustreerd werk vond over het geslachtelijk verkeer in het huwelijk en de geboorte van de mens. Het was een populair wetenschappelijk werk van een zeer befaamd vrouwenarts.

Van de tekst begreep ze niet veel, maar de illustraties waren in haar ogen weerzinwekkend en ontstellend wreed. Ze werkten diep op haar in en ver-

oorzaakten tenslotte een psychische afwijking, die niemand opmerkte, daar zij er nooit over heeft gesproken.

Toen de psychiater deze bekentenis eindelijk uit haar keel had weten te wringen, was het leed gauw geleden. Een jaar later is ze getrouwd en zij is moeder geworden van een half dozijn kinderen.

Ik vertel je dit nu, maar jij, een doktersdochter, zult van zulke verschijnselen beter op de hoogte zijn dan ik.'

Zij antwoordde niet. Stil zat ze voor zich uit te kijken, geruime tijd.

Toen stond ze op en zei: 'Laten we gaan slapen, Bram.'

'Ik kom terug op de kwestie,' dreigde hij met een glimlach. Doch haar gezicht bleef stroef en onbewogen. Zij reikte hem de hand:

'Welterusten, Bram.'

'Welterusten, Sandra.' Hij hield haar hand vast en poogde haar te dwingen hem aan te zien.

Zij keek hem aan en zei zachtjes: 'Huwelijksvrees is niet altijd een psychische kwestie, Bram.'

'Ik weet het niet,' zei hij aarzelend. 'Wat kan het verder nog zijn?' Haar lippen trilden. Eenvoudig een kwestie van lichamelijke gesteltenis, wilde ze zeggen. Maar ze sprak het niet uit. Ze kon hem niet zeggen hoe het met haar gesteld was. Dan zou ze hem óók moeten vragen wie hij zou kiezen, als de dokter hem de beslissing zou laten wie zou moeten sterven: de moeder of het kind. Die verschrikkelijke vraag kon ze hem niet stellen, want hij zou haar in geweten moeten prijsgeven. Zij zou het onmogelijk kunnen verdragen tevoren het vonnis te kennen. Hij zou geen rechtstreeks antwoord geven, hij zou er omheen praten, de bezwaren zou hij willen wegpraten en weglachen. Maar de feitelijkheid was toch zo, dat zij evenals haar moeder was geschapen met een vernauwd bekken. In mindere mate dan je moeder, jij hoeft je niet ongerust te maken, had haar vader gezegd. In hoeverre was dat juist? Wanneer had haar vader dat geconstateerd? Zij kon zich niets herinneren van een onderzoek; dat moest gebeurd zijn in haar vroege jeugd.

Zij was niet bang om te trouwen, zij vreesde de bevalling niet. Maar zij kon niet trouwen met een man, die uit gewetensdwang haar zou laten doden. Zij kon niet trouwen met een katholiek.

7

Het waren dromen van hallucinaire pracht en van een verschrikkelijke geladenheid die zij droomde, vrijwel nacht aan nacht. Als dan de morgen kwam was ze doodmoe en de beklemming bleef haar nog urenlang bij.

Mevrouw Berrenjon vond het goed en zelfs gewenst, dat zij enkele uren per dag op zou zijn omdat zij vooral verstrooiing nodig had. Maar zij was zo zwak en lusteloos. Door en door vermoeid en niet in staat een gesprek

behoorlijk te voeren. Mevrouw Berrenjon was medicus, evenals haar man. In Amerika was zij jarenlang verbonden geweest aan een vrouwenkliniek, waar zij de Hollandse vrouwenarts had leren kennen. Zij was typisch Amerikaans in heel haar doen en denken: koel, nuchter, daadkrachtig en tegelijk bijna sentimenteel gevoelig.

'Heb je goed geslapen en weer gedroomd?' vroeg ze toen Sandra beneden kwam. Er was een lichtelijk plagerige klank in haar stem, welke het meisje verlegen maakte, omdat zij eruit meende op te maken dat mevrouw Berrenjon haar ziektegeval niet erg belangrijk achtte.

Toch was dat wel het geval. Toen haar man het meisje meebracht uit Rozengarde, zag de Amerikaanse terstond dat zij er beroerd aan toe was. De inspannende reis door Frankrijk en haar voortdurend gepieker hadden haar volkomen uitgeput, doch dit bleek eerst toen zij enkele dagen terug was op Rozengarde. Toen professor Berrenjon haar opbelde om te informeren hoe de reis haar bevallen was, hadden haar verwarde antwoorden hem zo ongerust gemaakt, dat hij terstond naar Hedel was gereden. Hij trof haar aan in overspannen toestand en hij had de grootste moeite gehad haar te bewegen met hem mee te gaan naar Bilthoven.

Nu, na een tijd van goede rust en voortreffelijke verpleging, was het gevaar voor een algehele instorting bezworen, maar het zou nog verscheidene weken duren eer zij haar werk zou kunnen hervatten.

Daar hoefde ook geen haast mee gemaakt te worden. Professor Berrenjon had meneer Verstaecke een en ander aan het verstand gebracht en de schrobbering lag de wijnhandelaar zwaar op de maag. Reeds een dag later was hij met zijn vrouw en Bram Schabank naar Bilthoven gekomen en hij had de professor alle goede dingen toebedacht, als die het meisje weer op de been kon brengen.

Sandra sliep toen zij kwamen en zij had hen niet kunnen begroeten. De professor wilde niet dat zij gewekt zou worden.

'Ik geloof wel dat ik goed geslapen heb, mevrouw,' antwoordde ze met een glimlach. 'Ik heb niet zo angstig beklemmend gedroomd als de vorige nachten.'

'Ik zie dat je goed bent uitgerust,' zei mevrouw Berrenjon. 'Waarover heb je gedroomd?'

'Ik weet het niet meer. Het was geen droom die je kunt navertellen. Het waren weer vreemde kathedralen en kastelen. Mensen met wonderlijke tronies en afzichtelijke dieren. Maar deze nacht zag ik ook twee bekende gezichten. Ik droomde van Angeline Mara, een kennisje uit Den Bosch, en ik zag Bram Schabank.'

'Wat droomde je van hem?'

'Ik weet het niet meer, mevrouw. Heel even zag ik hem in m'n droom en dat vond ik erg prettig.'

'Dat is goed, Sandra. Die angstdromen zullen nu minder worden en ten slotte geheel ophouden. Het is een normaal verschijnsel dat een groot aan-

tal indrukken, in korte tijd opgedaan, welke niet of onvoldoende verwerkt zijn, zich opdringen in de droom. Als dat samengaat met oververmoeidheid die de uitputting nabij komt, zoals in jouw geval, dan werkt de overspanning ook 's nachts door en manifesteert zich in hallucinaire angstdromen. Wij zijn dus op de goede weg. Ik geloof dat ik je over enkele dagen kan toestaan te beginnen aan je reisrapport en het uitwerken van je dagboek. Want het is goed dat je de massa indrukken op rustige wijze nog eens voor de geest krijgt.'

Sandra praatte graag met mevrouw Berrenjon. De Amerikaanse gaf haar een duidelijk beeld van haar ziektegeval; dat vooral vond ze prettig.

De professor bemoeide zich weinig met haar. 's Avonds kwam hij even met haar praten als zij nog niet sliep. Dan vertelde hij over een studentenstreek of iets anders waar ze veel schik in had, en ging na een kwartiertje weer weg.

Het was een eigenaardige bestiering van het lot, dat ze bij de Berrenjons terechtgekomen was. Als de professor zich niet om haar bekommerd had, wist ze niet wat er met haar gebeurd zou zijn. Toen hij kwam had zij al verscheidene dagen niet gegeten en zij zou ongetwijfeld bewusteloos zijn geraakt als zij nog langer zonder voedsel was gebleven. Dat was het grote gevaar waar ieder alleenwonend mens aan blootstaat. Zij herinnerde zich dat haar vader daar vroeger zijn patiënten altijd met nadruk voor waarschuwde. Ook een jonge man of vrouw kan iets overkomen, zei hij dan.

Ze was nu wel over de grootste moeilijkheid heen, meende ze zeker. Haar moeheid en lusteloosheid zouden ook verdwijnen, als zij zich weer met haar werk kon gaan bezighouden.

Nog diezelfde dag schreef zij brieven aan meneer Verstaecke, Angeline Mara, de Daalderops, naar kennissen in Hedel en naar Bram Schabank. Zij bepaalde zich tot algemeenheden, welke ze schreef in opgewekte zin. Doodmoe kwam ze met mevrouw Berrenjon terug van het postkantoor, maar zij voelde dat deze moeheid alleen lichamelijk was; het had haar goed gedaan het contact met meneer Verstaecke en de anderen weer op te nemen. In de brief aan Bram had ze angstvallig vermeden te herinneren aan de bewogen avond in Reims. Zij begreep dat, als zij terug was in Den Bosch, de kwestie opnieuw en terdege besproken zou worden, doch dat was van later zorg. Door in haar korte vriendelijke brief iedere zinspeling op zijn verklaring te vermijden, had zij te kennen willen geven dat zij het geval op dit moment niet belangrijk achtte. Hij zou dat zeker begrijpen.

Daarna wandelde zij veel met mevrouw Berrenjon door het fraaie dorp. De naderende herfst toonde zich al in geuren en kleuren. De wolkenstooten kregen vaart en in het bos weefden de herfstdraden hun sprookjes-sluiers.

Mevrouw Berrenjon hield van de natuur en zij praatte er graag over. Zij had oog voor details en maakte gaarne vergelijkingen met haar eigen land.

Haar stem had een typisch lage klank en zij deed veel moeite de Nederlandse woorden duidelijk uit te spreken. Soms gaf dat aanleiding tot verwarringen waar ze veel plezier om hadden.

Wat Sandra het meest in haar bewonderde was haar heldere betoogtrant. Bij haar was weinig sprake van het typisch vrouwelijke intuïtieve gevoelsleven, dat dikwijls verrassend juist concludeert, doch er ook vaak volkomen naast is. Haar gedachtenleven was uitermate logisch en verstandelijk en zij uitte zich in heldere duidelijke zinnen, die geen twijfel lieten aan haar juiste bedoeling.

Zij was een opmerkelijke verschijning. Groot en slank met een lang, zeer smal gezicht, hetgeen nog geaccentueerd werd door de wijze waarop ze haar haar droeg. De grote grijze ogen boven de Griekse neus getuigden van intelligentie, wilskracht en zelfstandigheid. Zij kleepte zich zeer eenvoudig, met een uitgesproken voorkeur voor bruine en grijze tinten. Een vrouw die het leven door en door kende, die niet idealiseerde, maar die toch in sommige momenten, bijvoorbeeld als zij haar vogels verzorgde, bijna kinderlijk sentimenteel kon doen.

Zij stelde geen enkele vraag over Sandra's vroeger leven, doch toen deze uit eigen beweging daarover begon te spreken, werd ze zeer opmerkzaam en moedigde het meisje aan veel te vertellen over haar kinderjaren, over de tijd toen haar moeder gestorven was en over haar werk in de stad. Zij luisterde gespannen naar het relaas over haar reis door Frankrijk en toonde veel belangstelling voor de aantekeningen in haar dagboek. En urenlang zaten ze gebogen over de reeksen foto's, die Sandra had meegebracht. Hun genegenheid voor elkaar groeide, ondanks hun geheel verschillende geaardheid en het grote leeftijdsverschil; vooral van de zijde van Sandra kreeg deze genegenheid een gevoelig karakter. Een vrouw als mevrouw Berrenjon had zij nooit ontmoet in haar leven en als zij haar in gedachte vergeleek met mevrouw Verstaecke, kwam de humor in haar ogen vonken, omdat tante Madeleine dan terugweek naar een plan waar zij nauwelijks nog te zien was.

Desondanks wist ze, en dit was heel merkwaardig, dat haar genegenheid voor mevrouw Berrenjon, hoe gevoelig ook, meer een bewonderend dan een innig karakter had. En als gebeuren zou wat zij verwachtte, dat de Berrenjons haar zouden aanbieden bij hen te blijven, dan zou zij dit niet accepteren. Want het verlangen terug te zijn in haar eigen omgeving werd met de dag sterker. Naar Bram vooral verlangde zij heel erg en het lukte haar niet dit terug te dringen, wat zij wel hardnekkig probeerde, omdat het denken aan hem haar onrustig maakte.

Joop schreef een korte brief terug in de pathetische stijl, welke zo goed paste bij z'n suikerbakkers-kunstenaarsziel, die alle goede wensen bevatte en slechts één nieuwtje: Maria's pastoor, haar grote vriend, was gaan hemelen. Maria was er diep van onder de indruk en er ging geen dag voorbij zonder tranen. Hij had haar tevergeefs aangeraden zure pap te eten om

de traanklieren te verstoppen. Angeline schreef een hartelijke brief met een zeer uitvoerig postscriptum: Leo had een meisje. Hij vertelde het nieuws tijdens het middagmaal. Ze heette Evelien, was eigenares van een kleine corsettenzaak, vijfentwintig jaar oud en erg knap. Zijn kort verhaal van nog geen twintig woorden leek zo fantastisch, dat zij er in 't geheel niet op gereageerd hadden. Achteraf bleek het allemaal waar te zijn, want hij had haar 's zondags mee naar huis gebracht. Een alleraardigst meisje, levendig, gevat en werkelijk heel knap. Zijn erbarmelijke moeheid was geweken voor een stimulerende vitaliteit. Voor dag en dauw zong hij het hoogste lied en hij ging zingend naar bed. In het voorjaar wilden ze trouwen, want hij hield niet van lange oefeningen.

Bram Schabank schreef niet, hij kwam zelf. Op een zondagmorgen stond hij voor het kleine witte landhuis met z'n jas over zijn arm, de hoed in de hand, alsof het midden-zomer was. Het bloed schoot naar haar hoofd toen zij naar de voordeur snelde om hem binnen te laten.

'Dag, Sandra,' zong hij haar toe. 'Ik kom onverwacht, ik hoop niet dat je me weg zult zenden.'

'Dag, Bram,' zij legde haar hand in zijn sterke greep. 'Ik vind het prettig dat je gekomen bent. Ik zal mevrouw . . .'

'Ja, natuurlijk,' viel hij haar in de rede op plagerige toon, 'je moet mevrouw Berrenjon vragen of je mij mag ontvangen. Daar maak ik mij niet ongerust over.'

Zij wandelden de ganse voormiddag over de prachtige buitenwegen van het dorp. Zij had de voorwaarde gesteld dat hij haar niet zou herinneren aan de avond in Reims en hij had terstond daarin berust. Het waren prettige uren. Hij praatte onophoudelijk, luchtig en vluchtig heengaand over de vele onderwerpen die hij aanroerde. Zij vroeg hem of hij de cadeautjes, die zij had meegebracht uit Frankrijk voor de kinderen Daalderop, uit de koffer in Rozengarde wilde halen om ze af te geven. 'Ik heb ook wat voor Angeline en Maria en voor de meisjes van de Oude Dieze, maar die kunnen wachten tot ik terug ben,' zei ze. 'Maar die jongens, Bram. Ik heb geschreven wat ik voor hen heb gekocht en al tweemaal stuurden ze mij een kaart met de wens, dat ik toch niet lang meer weg zou blijven. Ik zie hun glundere gezichten al. Wil je dat voor me doen?'

Z'n gulle kloklach zong in haar oren, toen hij spontaan toestemde de jongens in haar naam te gaan verblijden. Nauwkeurig liet hij zich uitleggen welke cadeautjes het waren en in welke koffer hij ze kon vinden.

'Ik dank je voor het grote vertrouwen dat je in mij stelt,' zei hij plagerig.

'Wie zou ik meer vertrouwen, Bram,' zei ze ernstig. Ze voelde dat ze een kleur kreeg en praatte vlug door over iets anders.

Mevrouw Berrenjon nodigde hem uit deel te nemen aan het middagmaal en toen hij kort daarna vertrok, bracht Sandra hem naar het station.

'Moeten wij het nog lang zonder je stellen?' vroeg hij toen hij in de trein stapte.

Zij aarzelde niet met haar antwoord: 'Neen, Bram, het duurt niet lang meer. Ik verlang ernaar weer aan het werk te gaan. Ik ben al bezig aan m'n reisrapport. Zeg aan meneer Verstaecke dat hij het krijgt aan het einde van de week.'

'Oom Adriaan zit erom te springen,' lachte hij.

'Laat je oom nog een paar dagen springen, dan denkt hij aan mij,' lachte ze terug. 'Doe meneer en mevrouw de groeten. En meneer Steenbakkers en Martha en Hendrika. Vergeet vooral de mannen in het pakhuis niet. Hoe is het met Jules?'

'Nog rood en schraal, maar hij is niet meer dronken geweest.'

Ze bleef wuiven zolang ze hem zien kon. Het verlangen om bij hem te zijn was zo groot, dat de tranen in haar ogen drongen. Toch was ze blij dat ze zich goed had kunnen houden zolang hij bij haar was.

Het kwam anders uit dan zij het zich op dat moment voorstelde. Op de avond van die dag maakte mevrouw Berrenjon, tegen haar gewoonte in, een plagerige opmerking over Bram Schabank. De opmerking was erg vaag en kort en het was meer uit de klank dan uit de woorden op te maken, dat zij meende dat die charmante jongeman iets anders had bedoeld dan alleen een ziekenbezoek te brengen aan een collega.

Sandra bloosde, maar ze ging er niet op in. De ganse middag had het haar beziggehouden dat zij spoedig terug zou gaan naar Rozengarde en haar werk, en dat Bram dan z'n aanzoek zou herhalen, krachtiger en dringender dan in Reims.

Een tweeledige gesteltnis van vrees en verlangen maakte haar onrustig. Zij trachtte in een opgewekt gesprek met de Berrenjons de beklemming van zich af te zetten, doch dit lukte slechts voor korte tijd. Ze moest denken aan Bram Schabank, onophoudelijk zag ze hem voor zich. Ze hield veel van hem, dat was niet meer te ontkennen, doch de angst dat hij haar zou opofferen was zo dominerend, dat zij de gedachte met hem te zullen trouwen onmiddellijk van zich afwierp als onmogelijk.

'Vergeet niet je medicijn in te nemen,' waarschuwde mevrouw Berrenjon, toen zij vroeger dan gewoonlijk naar haar slaapkamer ging.

'Ik doe het meteen, mevrouw,' zei ze met een lichte blos; ze had begrepen dat mevrouw Berrenjon haar toenemende onrust had opgemerkt.

Uren later lag ze nog klaarwakker met starre ogen naar het plafond te staren. Geen moment kon ze die afschuwelijke gedachten van zich afzetten. Haar koortsige fantasie riep bizarre beelden op, waartegen zij zich niet kon verweren. Vooral het beeld van haar moeder in het witte bed op de kraamkamer keerde telkens terug.

'Hugo, je zult moeten kiezen,' zei dokter Berrenjon met sombere stem.

'Ik wil mijn vrouw behouden,' snauwde haar vader met doodsbleek gezicht.

Toen zag ze dokter Berrenjon met de kleine dode Hugo in z'n armen de trap afkomen. Hij had het lichaampje gewikkeld in een laken, dat met een lange sliert achter hem aankwam over de traptreden.

Het bloed steeg met kracht naar haar hoofd en zij rukte haar pyjama open, omdat zij vreesde te zullen stikken.

Kort na middernacht scheurde haar gegil door de stilte van het huis. Professor Berrenjon ving haar op, toen zij halverwege de trap haar armen omhoog stak en naar beneden stortte.

'Ik zal bij haar blijven, Bram,' zei mevrouw Berrenjon. En toen hij zich verzette, fluisterde zij hem toe: 'Ik heb opgemerkt dat ze bang is van jou.' Zeer verbaasd maakte hij een driftig gebaar, doch dan keek hij met saamgetrokken wenkbrauwen nog even naar het meisje en ging terug naar zijn slaapkamer.

Het gelukte mevrouw Berrenjon vrij spoedig Sandra tot rust te brengen, doch eerst tegen de morgen, na eindeloos veel gepraat te hebben, had zij haar tegenstand om alles op te biechten wat haar hinderde, overwonnen.

'Ik wil met u praten,' zei Sandra, 'maar ik moet een voorbehoud maken. Ik wil u alles vertellen als uw patiënt, ik wil niet praten met de vrouw van professor Berrenjon.'

'Kan dat?' vroeg de Amerikaanse.

'Ik weet het niet, mevrouw. Misschien kan het niet. U kunt niet eerder oordelen of het kan, dan nadat ik u alles heb verteld. Het is misschien beter dat ik zwijg. Ik zal teruggaan naar Rozengarde en mij onder behandeling stellen van een andere dokter.'

'Je kunt nu niet weggaan, Sandra. Spreek gerust tegen je dokter.'

'U vroeg of dat kan . . .'

'Het was geen goede vraag. Het kan,' zei mevrouw Berrenjon met nadruk. 'Ik meen al enkele malen opgemerkt te hebben, dat je vrees hebt voor mijn man. Is dat zo?'

Sandra keek de Amerikaanse gespannen aan. Een verhelderende gedachte ging door haar geest en ze vroeg: 'Heeft u opgemerkt dat ik bang ben voor uw man? Dat is niet waar, ik heb geen vrees voor de professor. Ik heb geen enkele reden om bang te zijn, de professor is heel goed voor mij geweest.'

'Toch is er iets, Sandra. Maar je kunt vrijuit spreken. Wees er zeker van dat alles wat je te zeggen hebt tussen ons beiden blijft.'

Toen zei Sandra, en mevrouw Berrenjon zag hoeveel moeite het haar kostte over haar moeilijkheden te spreken: 'Er is iets gebeurd, mevrouw, vroeger, meer dan dertig jaar geleden, toen ik nog niet geboren was. Dat iets staat tussen professor Berrenjon en mij, maar ik kan er met uw man nooit over spreken.'

'Wat is er gebeurd, Sandra? En wie heeft het je verteld?'

'Mijn vader . . .' Stotend, stokkend met dikke keel ging ze verder: 'Vader heeft professor Berrenjon niet beschuldigd. De professor heeft vader de

keuze laten doen. Hij was dat niet verplicht, maar hij deed het omdat hij een goede vriend en een collega van vader was. Vader heeft gekozen uit vrije wil. Vader hield veel van moeder, hij wilde haar niet missen.'

De Amerikaanse keek strak naar haar slanke sterke handen. Haar scherp verstand had al geraden waar de moeilijkheid schulde. In grote spanning luisterde zij naar het relaas.

'Hugo is nog diezelfde dag begraven, vader en moeder hebben hem niet gezien. Vader kon er niet overheen komen en hij heeft op het graf van Hugo een zuil laten zetten met rozen eromheen. Zeven jaar later ben ik geboren.'

Toen was het geruime tijd stil. Sandra lag hijgend naar het plafond te staren met grote als verglaasde ogen. Mevrouw Berrenjon, die haar pols controleerde, bleef zwijgen.

Dan werd de angstig geladen spanning plotseling verbroken door het hese geluid van het meisje, dat opgewonden zei: 'Ook niet-gelovige mensen kunnen zondigen, heeft Bram Schabank gezegd. Ook een niet-gelovige handelt in strijd met Gods geboden als hij een ander doodt. Is dat waar, mevrouw? Ik geloof dat het waar is.'

'Natuurlijk is dat waar, Sandra,' zei mevrouw Berrenjon rustig.

'Christine Baals heeft gezegd dat een katholieke man anders zou gekozen hebben dan vader heeft gedaan. De katholieke Kerk leert dat het oude leven moet wijken voor het nieuwe.'

Weer was het geruime tijd stil en weer verbrak mevrouw Berrenjon het zwijgen niet.

De hese stem klonk nog opgewondener toen het meisje verder ging: 'Als moeder was gestorven had ik niet kunnen leven. Ik leef Hugo's leven, ik heb geen recht om te leven.'

In haar starende ogen kwam een eigenaardige gloed. Haar handen grepen naar haar keel en het zweet drong met kracht door de poriën heen.

Mevrouw Berrenjon boog zich over haar heen. In haar ogen glansde de opluchting omdat ze nu wist waar Sandra over tobdde, toen ze heel rustig en met grote nadruk zei: 'Natuurlijk heb jij recht om te leven, lieve kind. Ieder mens wordt door God geschapen en . . .'

'Bram Schabank zal mij opofferen,' viel het meisje haar heftig in de rede. 'Hij zal dat moeten doen, want hij is katholiek. Ik wil niet met hem trouwen, ik wil niet dat mijn man mij laat doden. Het is de vloek van onze familie. Mijn moeder, mijn grootmoeder . . . De bouw van het bekken is erfelijk, heeft grootvader gezegd. Vader heeft mij gewaarschuwd.'

Weer werd het stil, een aangrijpende stilte, die de angst van het meisje in een onontkoombare tragedie scheen om te zetten. Mevrouw Berrenjon, die ingespannen zocht naar de goede woorden om deze tragedie te kunnen afwenden, keek met grote bezorgdheid naar het verontruste meisje, wier gedachten zich al schenen op te lossen in hallucinaties. Het moet vlug gebeuren, dacht ze, en ineens wist ze wat ze zeggen moest. Met een vrien-

delijke glimlach zei ze zachtjes, doch met grote nadruk en zekerheid: 'Wil je eens goed naar me luisteren, lieve kind? Wij zijn zoveel knapper dan dertig jaar geleden, Sandra. Je hoeft je daarover echt niet meer te verontrusten. Wij zullen iets heel verstandigs gaan doen, waar professor Berrenjon niets van hoeft te weten. Zodra je sterk genoeg bent, over een paar dagen al, neem ik je mee naar professor Werrels. De professor zal onderzoeken of je lichamelijk geschikt bent voor het huwelijk. Als dat niet zo is, dan zal ik het jou eerlijk zeggen, dat beloof ik je op mijn erewoord. Ben je wel geschikt, dan kun je in volle gerustheid trouwen met Bram Schabank. Is dat goed?'

'Ja, dat is goed,' zei Sandra gretig.

'Zul je professor Werrels en mij geloven?'

'Ja, mevrouw,' antwoordde ze gejaagd.

'Goed, dan zal ik je nu iets geven dat je kunt slapen. Ik blijf bij je, lief kind, ik laat je niet meer alleen.'

'Ik geloof dat het goed is,' zei mevrouw Berrenjon enige tijd later, 'dat ik mijn man op de hoogte breng van je moeilijkheden.'

'Dat kan niet, mevrouw,' antwoordde Sandra met een kleur van opwindning. 'Waarom denk je dat het niet kan?' vroeg de Amerikaanse rustig.

'Professor Berrenjon zal boos zijn dat vader mij heeft verteld hoe het indertijd gegaan is met moeder en met Hugo.'

'Dat geloof ik niet. Misschien zal hij zeggen dat het niet verstandig is geweest van je vader. Het is zeker, Sandra, dat de professor in heel zijn lange praktijk nimmer een daad heeft gesteld, welke hij in geweten niet kon verantwoorden. Mijn man is niet gelovig, ik ben het wel, maar hij heeft een zeer hoge opvatting van zijn beroep. Hij is in ieder opzicht een eervol man. Ik zal hem vertellen wat jou bezwaart, als jij het goedvindt. Hij zal je zeker over je moeilijkheden kunnen heen helpen.'

Sandra aarzelde, maar ze gaf zich tenslotte gewonnen aan de sterke aan drang van de Amerikaanse.

'Ik wil er bij zijn als u het vertelt,' zei ze zachtjes.

Mevrouw Berrenjon dacht even na, toen schudde ze het hoofd: 'Nee, doe dat niet. Ik zal je roepen zodra ik de professor heb ingelicht.'

Diezelfde avond nog werd ze geroepen. Zij zag in de ogen van mevrouw Berrenjon, dat de professor het geval zeer ernstig had opgenomen. Doch zijn reactie was geheel anders dan zij zich had voorgesteld. Met stroef gebaar, dat in tegenspraak was met de zachte glans in zijn ogen, wees hij naar de fauteuil tegenover de zijne en zei kortaf, doch met een sympathieke klank in z'n stem: 'Wij zullen niet lang over die kwestie praten, Sandra. Je zult zelf al begrepen hebben dat je vader je niet iets had mogen vertellen, dat jij psychisch niet verwerken kon. Dat is fout geweest, vergeeflijk en begrijpelijk, omdat jullie altijd samen waren en jij hem lang hebt geholpen bij zijn werk.'

Jouw dwaze, onzinnige gedachtengang is het gevolg van je omgang met katholieken en protestanten in jullie benepen dorp. Zo'n roomse kwezel, die van geen toeten of blazen weet, heeft je een moraal ingeblazen, waar ieder verstandig mens van gruwet. Jouw recht om te leven, Sandra,' ging hij verder, 'is gewaarborgd in het feit dat je leeft. Jij leeft omdat je ouders een liefdedaad stelden, waar jij uit geboren werd. De voortplanting is het hoogste menselijke kunnen; dat vermogen houdt de wereld in stand. Zeldzaam zijn de ouders, die zozeer één waren in geest en wezen als jouw vader en moeder, en die zoveel van elkaar hielden. Jouw recht om te leven is gesublimeerd door hun liefde voor elkaar, die zo zuiver was, dat ze door niets vertroebeld werd.

Jij bent kerngezond, jouw lichamelijke conditie is voortreffelijk. Als jij van die jongeman houdt, trouw dan met hem en doe je menselijke plicht. Maar beter is misschien dat je een ander kiest. Een vrij man, zonder vooroordelen, zonder gewetensdwang en zonder stompzinnige scrupules. Een man die van je houdt zoals je vader van je moeder heeft gehouden.

Je vader was een prachtkerel, een heilige was hij, maar dan in de goede zin van het woord. Geen gecanoniseerde dweper met boetplegingen en zonderlinge orakels. Geen kuddedier, geen dwaas was hij. Hij was een prachtmens zoals al de katholieken met hun wierook en wijwater er geen kunnen aanwijzen.

En wat mijzelf betreft, Sandra; ik ben veertig jaar dokter en in al die jaren heb ik nooit een daad gesteld, die indruiste tegen de natuurwet, de hoogste menselijke wet.'

Hij stond op uit zijn fauteuil en ging met gebogen hoofd naar zijn studeerkamer. Hij gaf de indruk dat hij boos of verdrietig was.

'Mijn man is niet boos op jou,' zei mevrouw Berrenjon tegen het meisje, dat, geschrokken door de onverwachte uitval van de professor, met bleek gezicht naar de deur zat te kijken waardoor hij verdwenen was.

'Ik geloof het wel, mevrouw,' aarzelde ze.

'Neen, hij is volstrekt niet boos,' herhaalde de Amerikaanse met nadruk. 'Integendeel, de professor was opgetogen over je, toen ik hem vertelde waarom je hem niet hebt willen zeggen wat je al zo'n lange tijd heeft beziggehouden. Daaraan herken ik de dochter van mijn grote vriend, heeft hij gezegd. Mijn man is blij dat jij je tegenover mij hebt uitgesproken. Want nu kunnen wij haar helpen, zei hij.

Zo is het ook, Sandra. Mijn man heeft er niet veel over gezegd, maar hij zal je nog wel eens bij zich roepen om de kwestie uitvoerig met je te bespreken. Die onzin moet uit haar hoofd gezet worden, zei hij.'

'Ik heb begrepen wat de professor heeft gezegd,' zei Sandra.

'Begrijpen is niet hetzelfde als beleven, lieve kind. Maar misschien is hetgeen de professor je heeft gezegd, voldoende. Wellicht kom je door erover na te denken tot de conclusie dat alles voldoende verklaard is.'

'Ik weet het niet, mevrouw . . .'

'Natuurlijk niet. Wat zich in lange maanden vastgezet heeft in je hoofd, verdwijnt niet op slag. Of het komt weer terug, in andere vorm mischien. Je moet overtuigd zijn dat je leven een volstrekt recht is. We komen wel zo ver,' glimlachte mevrouw Berrenjon.

Toen vroeg ze: 'Je vrees om met Bram Schabank te trouwen is toch geheel verdwenen, Sandra?'

'Ja, mevrouw.'

'Je gelooft professor Werrels en mij onvoorwaardelijk?'

'Ja, mevrouw.'

'Ben je het met jezelf al eens geworden of je hem zult accepteren?'

'Nee, mevrouw, ik ben nog niet besloten,' zei Sandra zachtjes.

'Houd je veel van die jongeman? Zou je met hem willen trouwen?'

'Ik houd van hem, zoals ik nog nooit van iemand gehouden heb,' zei ze spontaan. 'Maar ik weet nog niet of ik met hem zal trouwen.'

De Amerikaanse keek aandachtig naar het meisje dat met de handen in de schoot voor zich uit staarde. Zij wachtte even en vroeg dan: 'Vind je het niet beter de raad van mijn man op te volgen en te wachten tot een ander je vraagt?'

'Een ander...?' vroeg Sandra verbaasd. 'Ach, u bedoelt een vrij man, zonder vooroordelen, zonder gewetensdwang en zonder scrupules, zoals professor Berrenjon zei. Ik weet het niet, ik geloof niet dat ik van een ander zou kunnen houden.'

'Een man zoals je vader was...'

'Ja, vader was erg goed,' antwoordde Sandra spontaan en toch hoorde mevrouw Berrenjon de lichte weifeling in haar stem.

'Dit is niet een kwestie die vandaag beslist moet worden,' glimlachte de Amerikaanse. 'Evenals je een zekere tijd zult nodig hebben om alle muizenissen uit je hoofd te zetten, zal het een poos duren eer je met de kwestie Bram Schabank bent klaargekomen. Je hebt volop tijd om daarover na te denken.'

Sandra bloosde, toen ze aarzelend antwoordde: 'Het zal moeilijker voor mij worden als ik terug ben in Den Bosch.'

'Daar hoeft je geen haast mee te maken,' zei de Amerikaanse.

'Ik geloof niet dat ik nog lang weg mag blijven,' antwoordde Sandra.

'O, ik weet wel dat u en de professor mij niet weg zullen sturen,' haastte zij zich te zeggen, toen mevrouw Berrenjon een geruststellend handgebaar maakte. 'Maar ik geloof dat het niet verantwoord is langer weg te blijven dan strikt noodzakelijk is. Meneer Verstaecke heeft mijn salaris volledig uitbetaald. Ik heb in al die weken alleen het reisrapport geschreven. Meent u zelf niet...?'

'Ja, natuurlijk, je hebt bepaalde verplichtingen als je in loondienst bent,' zei mevrouw Berrenjon.

'Ik voel mij heel goed, mevrouw. Ik geloof dat het tijd wordt dat ik hier wegga.'

'Ja, je bent ongeveer zover, dat je weer aan het werk kunt gaan. Zou je dat het liefste doen?'

'Ja, mevrouw, ik geloof dat dat moet.'

'Goed,' zei de Amerikaanse, 'ik geef je nog een week rust om te luiëren, te lezen en te wandelen. En om na te denken,' voegde zij er op een eigenaardige toon aan toe.

Wat dat betekende begreep Sandra, toen zij enkele dagen later bij professor Berrenjon geroepen werd op zijn studeerkamer.

'Ik hoor van mijn vrouw dat je weer aan het werk wilt gaan,' zei hij vriendelijk.

'Ja, professor. Ik voel mij goed en mevrouw meent dat ik het maar moet proberen.'

'Goed,' zei hij stug. Hij wachtte even en vervolgde dan met een bezorgde klank in z'n stem: 'Het is alleen de vraag wat je zult gaan doen. Teruggaan naar meneer Verstaecke, of de baan accepteren, die ik voor je heb vrijgekregen aan de universiteit in Utrecht. Het is een belangrijke administratieve functie, prettig werk, veel vakantie en een goed salaris. Bevalt je dat niet beter dan teruggaan naar die wijnhandelaar?'

Ze keek hem aan, angstig verlegen, en zei dan: 'Ik ben u heel dankbaar dat u zo goed voor mij bent, professor. Maar ik geloof niet dat ik dat doen mag.'

'Waarom zou je dat niet mogen?' vroeg hij verbaasd, en begreep toen de moeilijkheid. 'Je bedoelt dat het niet fair zou zijn meneer Verstaecke zonder meer in de steek te laten. Dat hoeft immers niet, je kunt hem schrijven of naar hem toe gaan om de kwestie te bespreken. Je kunt nog enige tijd naar Den Bosch gaan, tot hij een andere geschikte kracht heeft gevonden. Daar hoeft je je geen zorgen over te maken.'

'Moet ik daarover terstond beslissen, professor?' vroeg ze aarzelend.

'Waarachtig niet. Je moet een en ander rustig overwegen en dan een beslissing nemen. Mag ik je een goede raad geven?'

'Graag, professor Berrenjon,' antwoordde ze beleefd.

'Accepteer de betrekking in Utrecht. Het is een uitstekende baan en je zult je er gauw op je gemak voelen, omdat je op het bureau van de medische faculteit aan het werk gaat. Ook overigens is het voor jou beter dat je in een andere omgeving komt. Afgezien van die kwestie met meneer Schabank, waar ik me liever niet mee wil bemoeien, is het goed voor jou dat je geheel met je vroeger leven breekt. Je moet weg uit Den Bosch en je moet weg uit Rozengaarde. Je kunt kamers nemen in Utrecht of ergens buiten de stad en je komt zo dikwijls als je wilt naar ons. Mijn vrouw heeft veel met je op en je hebt nu wel ondervonden welk een goede, verstandige vrouw zij is.

Ga dus praten met meneer Verstaecke, verkoop je bouwvallig huis en zorg dat je in de kortste keren je zaken geregeld hebt. Over twee of drie

maanden moet alles achter de rug zijn.

Dat is mijn raad, Sandra Percol. Je vader zou je dezelfde raad geven als hij in mijn plaats was. Denk er een paar dagen over na en zeg me dan wat je besloten hebt.'

Vriendelijk lachend pakte hij haar bij de arm en leidde haar zijn studeerkamer uit.

Zo zeer was hij overtuigd dat zij zijn raad zou opvolgen, dat hij uiterst verbaasd en ontstemd een moment sprakeloos tegenover haar stond, toen ze hem op de avond van de voorlaatste dag van haar vertrek zeer nerveus en met hese stem zei, dat zij besloten was terug te gaan naar meneer Verstaecke.

Het waren moeilijke dagen geweest, want mevrouw Berrenjon had sterke aandrang op haar uitgeoefend de betrekking in Utrecht te accepteren. Toch was ze niet gewicht. Het werk op het bureau van de medische faculteit lokte haar wel aan, doch zij zag er tegen op een nieuw leven te beginnen tussen onbekende mensen in een geheel vreemde omgeving. Een belangrijker reden van haar weigering was echter, dat zij hevig verlangde naar de streek waar zij geboren was en opgegroeid; naar het trieste Rozen-gaarde, naar haar klein knus kantoortje achter het goudleren behang, naar Maria en Angeline. Zij verlangde zelfs naar oom Adriaan en tante Madeleine. Maar het meest hunkerde zij naar Bram Schabank. Zijn beeld stond haar onophoudelijk voor de geest.

'Ik ga terug naar mijn werk in Den Bosch, professor Berrenjon,' zei ze zachtjes. 'Ik hoop dat u mij niet ondankbaar vindt.'

Hij was bekomen van de verrassing. Met strenge ogen keek hij haar aan en zei dan brusk: 'Dankbaarheid of ondankbaarheid heeft hier niets mee te maken. Als je meent dat daar je geluk ligt, ga dan.'

Hij liep de kamer op en neer, de handen op de rug, het hoofd in de schouders. Ze zag hoe hij z'n vingers ineenstrengelde in driftige opgewondenheid. Klein en bang wachtte ze op hetgeen hij nog zeggen zou; ze voelde dat het onaangenaam zou zijn. Hij kreeg zijn drift niet onder bedwang en zijn gesnauw dreunde haar dagen later nog in de oren.

'Ga dan en doe de nagedachtenis aan je vader oneer aan door je uit te leveren aan die roomse klik. Ze hebben je al een keer aan de rand van een neurose gebracht en dat lukt ze nog wel eens!'

Hij schrok van zijn eigen woorden. Ze zag hoe hij op zijn lippen beet van schaamte en spijt om z'n onbeheerstheid. Hij kwam naar haar toe en zei met langzame donkere stem: 'Die mensen zullen je vernielen met hun scrupules, hun dogma's, hun moraal, hun belachelijke onzin. Je hebt het recht niet je aan hen uit te leveren.'

Voor die uitval had zij geen verweer, schokkend van het schreien ging ze de studeerkamer uit

Dit was het ergste. Nooit had haar vader haar op zo'n manier toegesproken, nimmer had hij gesmaald op roomse mensen.

De professor haat de christenen, dat besef drong diep in haar wezen. Dat kon zij niet verdragen. Haar vader had haar geleerd de medemens lief te hebben, hij was groter dan professor Berrenjon. Zij wilde terug naar het huis waar haar vader in haar armen gestorven was.

8

Op eerste kerstdag was zij met Bram Schabank bij Royal in Den Bosch, waar hij een tafel had gereserveerd.

In de met hulst en kersttakken versierde eetzaal, feestelijk verlicht door schemerlampjes en hoge waskaarsen, zat zij tegenover hem, luisterend naar zijn prettige stem, die vertelde over kwajongensstreken uit zijn vroege jeugd.

Hij was, sedert zij haar werk had hervat, nog niet teruggekomen op die bewogen avond in Reims, doch zij begreep dat hij slechts wachtte op het goede moment. Ze voelde dat het deze avond zou gebeuren.

Ze keek naar hem met gespannen aandacht, tegelijk geamuseerd. Knap was hij in z'n onberispelijke smoking, jongensachtig vrolijk en blijkbaar heel zeker van de overwinning.

Zijzelf was daar niet zo zeker van. Dat ze van hem hield, was iets anders dan met hem trouwen. Ze wilde wel met hem trouwen, maar ze wist niet of het kon. Haar vrees was verdwenen, professor Werrels had haar angst volkomen weggevaagd. Maar er was nog een andere moeilijkheid. Ze moest met hem praten, langdurig, volkomen openhartig en in goed vertrouwen.

Gezellig vertelde hij over zijn werk. Dat deed hij graag, hij was een goed opmerker en in het bijzonder amuseerde hem altijd de geestelijke armoede achter de praal van woorden bij sommige van zijn cliënten. Met een enkel woord, een simpel gebaar, wist hij een stemming op te roepen, waar ze veel plezier om hadden. Het was prettig druk in het restaurant. Door de radio klonken kerstliederen en andere stemmige muziek. Het zachte stemmengegons en de doffe tred der obers over het rode tapijt stoorden nauwelijks.

Zij bloosde, toen hij een opmerking maakte over haar lavendelkleurige jurk. 'De kleur staat je erg goed,' zei hij, 'vooral in deze omgeving en bij dit licht.'

'Dit licht maakt alles mooier dan het is,' antwoordde ze met een vrolijke flikkering in haar ogen.

'Nu moet ik mijn compliment vervolledigen,' lachte hij. 'Hoe leg ik dat aan? Daar heb ik geen slag van, ik plaag liever.'

'Geen duizend complimentjes kunnen iets aan de werkelijkheid veranderen, Bram.'

'De werkelijkheid is voortreffelijk,' zei hij. 'Ik geloof dat jij je in de ma-

ling genomen zult voelen, als ik zeg dat jij een schoonheid bent.'

'O, neen, dat zou ik bijzonder aardig van je vinden.'

'Misschien doe ik dat nog wel eens,' zei hij, half ernstig, half luimig. 'Nu zeg ik je dat ik van je houd omdat ik je lief vind.'

'Vanavond, ja, met deze jurk, met dit licht, in deze gezellige omgeving.'

'Inderdaad, het is romantisch en daar houd ik van. Jij ook?'

'Ja, ik ook.'

'Als ik je overmorgen zie in je grijze rok en je witte trui, vind ik je even lief en even voortreffelijk.'

'Prijzenswaardige standvastigheid bij een man,' spotte ze. 'Ik kan dus gerust alle hoop laten varen,' liet ze er zachtjes achter volgen.

'Ja, je lot is beslist. Had je nog gehoopt eraan te ontkomen?'

Hij zei het op luchtige toon, maar in zijn ogen zag ze een ernstige spanning.

'Ik geloof dat het niet zo eenvoudig is als jij het je voorstelt, Bram,' zei ze zachtjes.

Hij wuifde haar bezwaar weg: 'Het is doodeenvoudig, Sandra. Je kunt met één woord volstaan.'

'Dat ene woord is voor mij moeilijk uit te spreken,' zei ze blozend.

'Waarom is dat moeilijk voor je?' vroeg hij gespannen.

Ze keek hem recht in de ogen en antwoordde: 'Omdat ik met dat ene woord mijn lot in handen leg van een man, met wie ik niet kan trouwen.'

Daar schrok hij van. 'Waarom niet?' vroeg hij zo zachtjes dat zij het nauwelijks verstond. 'Wat is dat dan toch voor een beletsel waar je in Reims over gesproken hebt,' zei hij en zij hoorde aan de kribbige toon van zijn stem dat hij dacht dat dit maar een uitvlucht was geweest. Hij geloofde er niet aan.

Dat vond ze vervelend en daarom zei ze: 'Er was een zeer ernstig beletsel, maar dat is er niet meer, Bram. Ik voorzie een hoop moeilijkheden als ik met je trouw.' En toen hij haar verbaasd aankeek, zei ze vinnig: 'Je tante wil het niet hebben.' Ze kreeg een kleur toen ze die leugen uitsprak, want het kon haar hoegenaamd niet schelen dat mevrouw Verstaecke bezwaren zou maken. Neen, de werkelijke reden was dat ze bang was om met hem te trouwen. Ze was bang dat ze geen goede vrouw voor hem zou zijn.

Hij kreeg een kleur van drift en ergernis. 'Heeft tante Madeleine over mij gesproken?' vroeg hij. 'Dat wist ik niet. Wat heeft ze gezegd?'

Ze aarzelde, omdat ze het kleingeestig vond met een argument voor de dag te komen waar ze zelf niet in geloofde. Maar ze kon niet meer terug en zei: 'Over die geschiedenis met je vroegere verloofde heeft je tante mij iets verteld.' Met bittere ironie voegde ze eraan toe: 'Je tante heeft mij gevraagd, gesmeekt bijna, om het jou niet moeilijk te maken.'

Hij floot tussen z'n tanden door en snauwde dan met een hoogrood gezicht: 'Daar heeft ze geen donder mee te maken. Dat is bovendien meer dan vijf jaar geleden gebeurd.'

Maar ze ging door met dezelfde spottende stem: 'Je hebt er veel verdriet van gehad toen dat meisje de verloving verbrak, vertelde je tante. Dat mocht geen tweede keer gebeuren.'

'Zij heeft de verloving niet verbroken, dat heb ik zelf gedaan,' zei hij kortaf.

'Mevrouw Verstaecke heeft gezegd dat het verschil in godsdienst jullie uit elkaar gedreven heeft,' zei ze op onverschillige toon.

'Ja, dat is zo,' erkende hij.

Zij lachte spottend: 'Je tante vindt mij veel erger dan dat meisje. Zij was protestant, ik heb helemaal geen geloof, Bram.'

Het ontroerde haar toen hij op ernstige toon antwoordde: 'Jij gelooft wel, Sandra.'

Zij lachte haar ontroering weg en zei scherp: 'Dat is veel te concreet uitgedrukt, Bram. Ik aanvaard geen bepaalde God, ik geloof niet dat Christus God is.'

'Dat is iets wat jou alleen aangaat,' zei hij, haar strak aanziende. Het trof haar als een slag. 'Maar je hebt je verloving verbroken . . .' begon ze.

'Ja, dat heb ik gedaan,' viel hij haar in de rede, 'omdat het verschil van opvatting te groot was. Wij waren het in geen enkel opzicht eens als het over godsdienstige kwesties ging. Zij heeft mij bedrogen, geruime tijd. Toen ik dat ontdekte en op een duidelijke verklaring aandrong, kwam haar ware aard voor de dag. Zij was, achter haar soepel en breed lijkende levensopvatting, fel anti-katholiek en heel weinig gelovig; waarschijnlijk geloofde zij niets. Als dat toen niet voor de dag gekomen was, zou het zich geopenbaard hebben na ons huwelijk. Het leven zou voor mij een hel geworden zijn en voor haar ook.'

Hij wachtte even en zei dan: 'Ik behoor zeker niet tot de besten onder ons, maar ik wil toch niet voortdurend met mijn vrouw onenigheid hebben over godsdienstige kwesties. Want daar kom je nooit mee klaar en het vergalt je hele leven.'

'Dan is het beter dat je trouwt met een katholiek meisje,' zei Sandra vinnig.

'Dat zou inderdaad beter zijn,' gaf hij toe. 'De kwestie is dat ik niet erg makkelijk ben in dat opzicht. Verscheidene jaren heb ik nodig gehad om over die eerste grote moeilijkheid in mijn leven heen te komen. Toen dat achter de rug was, waren de onstuimige jaren voorbij. Ik wachtte maar, ik was niet erg trouwziek en nogal kieskeurig, misschien zelfs vervelend. Toch geloofde ik altijd dat ik op een keer de vrouw zou ontmoeten, die voor mij bestemd was. Dat is gebeurd op die dag dat oom Adriaan mij meenam naar het wijnpakhuis om mij kennis te laten maken met z'n nieuwe secretaresse.'

'Weet je dat zeker?' vroeg ze met een plagerige glimlach.

'Volstrekt zeker,' zei hij resoluut. 'Jij bent het, jij wordt mijn vrouw.'

Ze wachtte even voor ze antwoordde: 'Je zegt dat zo gedecideerd, en ook

wel grappig. Je denkt misschien dat ik geen fut heb, maar je dient toch te begrijpen dat ik voor geen enkele man katholiek word. Dat is geen grapje, maar ernst, Bram.'

Hij keek langs haar heen toen hij bruusk antwoordde: 'Dat vraag ik je niet. Ik vraag je mijn vrouw te worden.'

Gespannen keek ze hem aan en er was een zachte tederheid in haar stem toen ze antwoordde: 'Als ik er zeker van was dat ik je gelukkig zou maken, zou ik met je trouwen, want ik hou van je. Maar daar ben ik niet zeker van. Wij zouden het ook niet eens zijn over godsdienstige kwesties, ofschoon ik niet geloof dat wij er onenigheid over zouden krijgen. Daarvoor interesseert mij de godsdienst eerlijk gezegd niet genoeg.'

Ze wachtte even en vervolgde dan: 'Ik weet niet veel af van jouw godsdienst. Maar men heeft mij gezegd dat jullie priesters er groot bezwaar tegen hebben, dat een katholieke jongen met een ongelovig meisje trouwt.'

'Ja, dat is zo,' erkende hij. 'Het is niet gemakkelijk dispensatie te krijgen, maar het is niet onmogelijk. Er zouden bepaalde voorwaarden gesteld worden,' zei hij haar strak aanziende.

'Welke zijn die voorwaarden?' vroeg ze nieuwsgierig.

'De voornaamste zijn dat de katholieke partij in een gemengd huwelijk zijn godsdienstplichten ongehinderd moet kunnen vervullen en dat de kinderen uit zo'n huwelijk katholiek moeten worden opgevoed.'

'Hoe zou ik onze kinderen katholiek kunnen opvoeden?' vroeg ze verbaasd.

Hij antwoordde op ernstige toon: 'De verantwoording zou bij mij komen te liggen; in de praktische uitvoering zou je mij niet mogen hinderen. Dat zou je moeten beloven.'

Zij haalde de schouders op en met een onverschillig gebaar: 'Welke waarde zou een dergelijke belofte hebben, Bram?'

Hij keek haar aan en zei met nadruk: 'Zo'n belofte is een zaak van eer, Sandra. Als jij die geven zou, zou je ze altijd houden.' Hij boog zich nog iets dichtër naar haar toe en zei op zachte ernstige toon: 'Mijn grootmoeder van moederszijde was even karaktervast als jij bent. Zij was protestant, niet orthodox en niet vrijzinnig, zo'n beetje tussen beide in. Toen grootvader stierf was moeder acht jaar en er was nog een zusje van drie jaar. Het zou voor grootmoeder gemakkelijk zijn geweest haar belofte te breken of de praktische uitvoering te verhinderen of te verwaarlozen. Maar zij heeft de kinderen een uitstekende katholieke opvoeding laten geven, zonder dat zij ooit een dag uit huis zijn geweest.'

Sandra bloosde toen zij opmerkte: 'Ik geloof dat ik dat ook zou kunnen en zou doen. Maar ik heb bezwaar tegen de belofte zelf. Ik meen dat men de kinderen vrij moet laten om, als ze oud en wijs genoeg geworden zijn, zelf te laten beslissen wat ze willen worden.'

'Ja,' zei hij impulsief, 'jij maakt dezelfde fout als alle ongelovigen. Jullie praten altijd over vrij zijn. Wat is dat vrij zijn? Bezit jij de geestelijke

vrijheid om morgen naar een priester te gaan om te zeggen: ik word katholiek, of naar een rabbi om te zeggen: ik word jodin? Heb ik de geestelijke vrijheid om te zeggen: vanaf dit moment verzaak ik aan mijn geloof? Theoretisch bezitten wij die vrijheid, maar niet in de werkelijkheid. Ben jij vrij om straks, als we hier vandaan gaan, te zeggen: nu ga ik me voor een trein gooien? Heb ik die vrijheid?’

Zij keek hem aandachtig aan en antwoordde peinzend: ‘Ik geloof dat je gelijk hebt. Dat zou voor beiden onmogelijk zijn in de omstandigheden waarin wij nu verkeren.’

Hij boog zich naar haar toe en zei: ‘Luister eens, Sandra. Het is zo: onze psychische gesteltenis - die van groot belang is voor het bepalen van onze geestelijke vrijheid - is het resultaat van hetgeen wij meekregen bij onze geboorte, vermeerderd met hetgeen wij hebben behouden en prijsgegeven van onze indrukken. Dat begint praktisch op de eerste levensdag. Dat begrijp je toch.’

‘Ja, dat begrijp ik en ik geloof dat het juist is,’ zei ze peinzend. En ze dacht: je verrast mij, Bram. Ik dacht dat jouw filosofie zich bepaalde tot het behalen van de grootste omzet in wijnen. Een heldere lach blonk in haar ogen toen ze vroeg: ‘Als ik jou dus in geen enkel opzicht zou hinderen, dan kan ik die belofte rustig geven.’

‘Ja,’ lachte hij mee, ‘je ziet dat het doodeenvoudig is. Je zult ook begrepen hebben dat de invloed van de ouders, van de moeder vooral, van beslissende betekenis is bij de opvoeding van de kinderen.’

‘En durf jij het met mij aan, Bram?’ vroeg ze gespannen.

‘Als jij bereid bent die belofte te geven, durf ik het aan, Sandra,’ zei hij eenvoudig. ‘Als je ze niet kunt geven, moet ik uitzien naar een andere vrouw. En dat kan niet meer, een man ontmoet maar een keer in zijn leven de ware vrouw.’

‘Daar geloof ik niets van,’ zei ze vinnig. Toen ze zag dat hem dat ontstemde voegde ze er vriendelijker aan toe: ‘Dat is ook van geen betekenis, want daar gaat het niet over.’

De ober bracht de hoofdschotel: gebraden hazebout. Het zag er verrukkelijk uit.

‘Zullen we even stoppen voor deze heerlijkheid?’ vroeg ze.

‘Graag,’ lachte hij, ‘en we nemen er een zware rode Bourgogne bij uit onze eigen kelder. De ober weet wel welk merk ik bedoel.’

De ober begreep welke Bourgogne verlangd werd en toen hij even later de glazen had volgeschonken, fluisterde Bram met schitterende ogen: ‘De purperen, keizerlijke drank der overwinning, Sandra Percol.’

‘Ja, Uwe Majesteit,’ zei ze met neergeslagen ogen. Toen veerde ze op: ‘Maar je bent nog niet met me klaar. Mijn vader heeft me geleerd zeer voorzichtig te zijn in alle dingen van het leven; in het bijzonder als het mijn ganse toekomst betreft.’

‘Wijs was je vader, een voortreffelijk man,’ loofde Bram met een grimas.

'Daar moet je me nu niet mee plagen,' zei ze een beetje verdrietig. 'Ik plaag niet,' zei hij fors. 'Ik zie aan jou hoe je vader en moeder waren. Op sommige uitzonderingen na is ieder mens het spiegelbeeld van zijn ouders. Jouw spiegelbeeld is helder als een bergbeek.'

'Je bent vanavond buitengewoon knap in je argumentatie,' spotte ze. 'Daar moet je me nu niet mee plagen,' grijsde hij. 'Ik kan het niet helpen dat ik zo knap ben. Maar je houdt van me . . .'

'Wij zouden ons bezighouden met de hazebout, Bram.'

'Ja, dat doen we. En je trouwt met mij. Wij zijn dus klaar.'

'Je moet mij tijd geven om daarover na te denken,' wees ze zijn voortvarendheid af.

'Ja, dat is redelijk. Hoeveel tijd heb je nodig?'

Ze bloosde, van vrees of verlegenheid, dat wist ze niet. Ze voelde dat ze nerveus werd en opeens werd ze angstig, een vreemde benauwende angst, die met de seconde krachtiger werd.

In haar verbeelding zag ze professor Berrenjon, ze hoorde hem snauwen: ga dan en doe de nagedachtenis aan je vader oneer aan door je uit te leveren aan die roomse kliek. Ze hebben je al een keer aan de rand van een neurose gebracht en dat lukt ze nog wel eens.

Dan zag ze haar vader. In zijn laatste ogenblikken, het stervend hoofd aan haar borst, fluisterde hij: 'Liefke, ik ga, ik kan niet meer.' Ze zag het portret met het grafmonumentje van Hugo en dat deed haar angst nog toenemen. Toen ze opkeek zag ze de verbaasde ogen van Bram.

'Wat is er, Sandra?' zijn zingende stem was vol bezorgdheid. Energiiek schudde ze het hoofd. Hij moest haar nu geen vragen stellen, niet praten, niets zeggen. Ze moest er overheen zien te komen, alleen, want ze kon hem niets vertellen.

Toen begon het weer te dreunen in haar hoofd: ik heb geen recht om te leven, ik leef Hugo's leven. Moeder had moeten sterven. Dat verschrikkelijk geheim kon ze hem niet zeggen. Het zou tussen hen in blijven staan, het zou hen van elkaar drijven.

Kan ik dan niet meer denken? vroeg ze zich af. Ja, ze kon nog denken. Tussen het gedreun in haar hoofd door, dacht ze: ik weet precies hoe het er met mij voorstaat. Ik heb geen vrees meer voor het huwelijk. Professor Werrels is heel knap en volstrekt eerlijk. Maar dat andere is niet weg, dat heeft professor Berrenjon niet uit m'n geest kunnen scheuren met zijn gesnauw. De liefdedaad, de voortplanting, het hoogste menselijk vermogen. De natuurwet, de hoogste menselijke wet. God, dat kán niet waar zijn.

Ineens werd zij zich bewust, dat ze in gedachten de naam God had gebruikt. Hoe komt het dat ik dat heb gedaan? vroeg ze zich af.

Ik kán niet met hem trouwen! Zo fel was deze gedachte, zo sterk, dat zij iedere andere beleving opzij drong.

Zij boog zich naar Bram toe en zei met schorre stem: 'Ik kán niet . . . je moet mij tijd geven. Ik moet kunnen nadenken.' Ze depte haar tranen weg

en nam een teug wijn. Ze vroeg hem voort te maken, want ze wilde naar huis.

Ernstig verontrust, zonder enig besef van hetgeen er in haar omging, liep hij naast haar op de donkere singel langs het stille water. Dat had ze gevraagd, ze wilde nog wat lopen eer hij haar naar de bus zou brengen. Zij sprak niet en hij durfde het stilzwijgen niet te verbreken. Toch scheen hij te merken dat ze niet boos was en hij stak zijn hand tussen haar arm, wat ze toeliet. Op een stille, eenzame plaats bleef ze staan. Ze was tot rust gekomen en kon weer helder denken en praten.

'Ik zal je niet lang laten wachten,' zei ze. 'Wij kunnen een tijd afspreken. Met nieuwjaarsdag zal ik je zeggen of ik met je zal trouwen.'

Hij aarzelde, zei dan zachtjes: 'Goed, Sandra, ik zal wachten tot Nieuwjaar.' En levendiger: 'Ik begrijp er niets van, maar ik zal niets vragen. Ik ben er heel gerust op, jij trouwt met mij. Ik geef je een kus,' zei hij dan onverwacht. Zij streefde niet tegen toen hij haar in zijn armen nam en op de mond kuste. Door haar heen golfde een gloed van blijheid, zo hoog als zij nooit in haar leven had gekend.

Enkele seconden slechts duurde het. Toen werd zij gegrepen door een verdriet, zo hevig, dat zij een ogenblik niet meer denken kon. Flitsend snel kwam voor haar geest weer het beeld van Hugo's grafmonumentje. Een rilling ging door haar heen, zo krachtig dat hij het voelde. Zij zag de angstige verbazing in zijn ogen, doch dat had haar aandacht niet. Zij werd overweldigd door deze indruk: nu heeft hij mijn lot aan het zijne verbonden en ik ben eerloos, ik ben rechteloos. Er moet een uitkomst komen, ik kan zo niet met hem het leven ingaan.

Van die gedachte schrok ze. Dat is nóg erger. Wordt het dan steeds erger? Ik word gek als ik daar niet overheen kan komen. Die roomsen met hun scrupules, hun dogma's, hun onzinnige moraal, had Berrenjon gezegd. Laat ik nu niet aan die man denken, want hij haat de christenen. Ik heb Bram beloofd dat ik met Nieuwjaar zal beslissen, maar ik geloof dat het doelloos is nog een week te wachten. Ik moet nu ja of neen zeggen.

Die gedachte maakte haar rustiger. 'Breng me naar huis, Bram, en blij vanavond op Rozengarde,' vroeg ze.

Ze zag de spotlichtjes in z'n ogen. Nu weet hij zeker dat ik niet goed wijs ben, dacht ze. Ze glimlachte droef: 'Vind je mij volkomen dwaas, Bram?' 'Nee, niet volkomen,' spotte hij. 'Ik heb gezegd dat ik niets zal vragen. Wij gaan naar Rozengarde, drinken een glas wijn en ik praat je in slaap. Dat heb ik nog nooit gedaan op eerste Kerstdag. De hazebout en de Bourgogne liggen je te zwaar op de maag, Sandra, dat is alles. De ene mens reageert anders op alcohol dan de andere.'

Hij lachte met ingehouden schokken en het leek haar toe of ze een kleine klok hoorde luiden.

Er waren enkele maanden voorbijgegaan. De moeilijkheid was niet weggenomen; zij was eerder verhevigd dan verminderd. Sandra vocht om er overheen te komen, doch het leek haar soms toe dat het een gevecht was tegen een of ander vloeiend iets. Er waren momenten dat zij het gevoel had, dat zij vocht zonder wapens tegen niets. Zij had Bram gevraagd hun verkering nog een poos geheim te houden, zonder dat zij daar een aannemelijke reden voor kon aanvoeren. Het was zeker niet haar vrees dat mevrouw Verstaecke haar het leven onaangenaam zou maken, hetgeen Bram vermoedde. Met nadruk was hij blijven vragen om een verklaring en toen zij die niet geven kon, was hij stug geworden.

'Als je geen plausibele reden weet waarom je wilt wachten, zie ik niet in waarom ik je je zin zal geven,' zei hij. 'Ik zal oom en tante inlichten, dat is beter dan achterbakse dingen doen.'

Met een kleur van woede en ergernis was ze uitgevallen: 'Ik ben niet achterbaks, Bram!'

'Het is een typische eigenschap van jullie,' zei hij, 'om iets te doen of na te laten, zonder er een verklaring voor te geven of zelfs te hebben. Als je tante Madeleine niet vreest, wat is het dan? Je moet toch een reden hebben om te willen wachten.'

'Ik weet het niet,' zei ze timide. 'Misschien is het vrees voor mezelf.'

'Heb ik je overrompeld?' vroeg hij levendig. 'Had ik je langer tijd moeten geven om met jezelf klaar te komen? Bezwaart het je dat je die beloften zult moeten geven? Houd je niet genoeg van me? Heb je huwelijksvrees?' 'Neen, Bram, al die vragen kan ik rustig ontkennend beantwoorden. Je hebt me inderdaad overrompeld, niet met Kerstmis in Royal, maar in Reims. Ik heb zelf bepaald hoeveel tijd ik wilde hebben om erover na te denken. Ik heb geen bezwaar die beloften te moeten afleggen; ik houd zoveel van je, dat ik die heel graag zal geven. En ik heb geen huwelijksvrees, ik zal graag met je trouwen.'

'Dan praat ik met oom en tante,' zei hij wrevelig. 'En nu zet ik de zaak van me af, we hebben nog andere dingen te doen.'

De mededeling sloeg niet in als een bom. Meneer Verstaecke schonk er weinig aandacht aan. 'Het verbaast mij niet,' zei hij droog. 'Ik geloof dat je een uitstekende keuze hebt gedaan wat haar karakter betreft. Er is alleen de kwestie dat zij niet katholiek is; dat kan moeilijkheden geven als jullie getrouwd zijn en er komen kinderen. Maar ik ben niet van plan om te gaan preken. Je bent oud genoeg om zelf je lot in handen te nemen.'

Mevrouw Verstaecke zat enkele ogenblikken doodstil voor zich uit te kijken, voor ze opmerkte: 'Het was beter geweest dat je haar nooit ontmoet had. Ik hoop niet dat je weer dezelfde narigheid ondervindt, die je met je vroegere verloofde hebt gehad. Ik begrijp niet waarom je het doet.'

'Ik houd van Sandra, tante Madeleine,' zei hij rustig.

'Je bent verliefd en redeneert niet meer.'

'Dat is beter dan dat ik wel redeneerde en niet verliefd was.'

'Misschien,' zei ze vaag. 'Als je zo oud was als ik ben, zou je zo'n ernstige zaak niet hals over kop beslist hebben.'

'Ik ben geen kleine jongen meer,' zei hij stug en ging de kamer uit.

De wijnhandelaar zei alleen dat hij hoopte, dat zij hem niet al te vlug in de steek zou laten; mevrouw Verstaecke kwam naar haar kantoortje om meewarig te zeggen, dat zij een verantwoordelijkheid op zich had genomen, welke zij niet in volle omvang beseftte en niet aankon. Toen Sandra niet reageerde, voegde zij eraan toe: 'Je voornemens zullen goed zijn en ik geloof voor zover ik je wel heb leren kennen, dat je je plicht zeker zult willen doen. Maar willen is iets anders dan kunnen. De verliefdheid gaat voorbij en dan blijven er twee mensen over, die over de voornaamste taak in het huwelijk nauwelijks met elkaar kunnen praten.'

Toen Sandra nog bleef zwijgen, vroeg ze: 'Zou je niet wat meer willen weten van ons geloof?'

Zij keek de oude dame gespannen aan. Even aarzelde ze en zei dan: 'Daar voel ik niet de minste behoefte aan, mevrouw.'

'Het kan geen kwaad als je er wat meer van afweet,' zei de oude dame.

'Ik weet er wel wat van, mevrouw.'

'Ja, je hebt veel met katholieke jongens en meisjes omgegaan. Dat betekent niets.'

'Ik heb niet de minste lust mij erin te verdiepen,' zei Sandra stug. De oude dame zuchtte: 'Er worden ieder jaar veel volwassenen gedoopt, kindlief. Ze hebben allen een lange leertijd moeten doormaken eer het zover was. O, ik weet wel,' zei ze snel, toen Sandra een afwerend gebaar maakte, 'dat het dikwijls jongens of meisjes zijn, die ertoe gedreven worden omdat de andere partij het eist. Maar heel vaak worden zij goede katholieken en er zijn er ook, die door geen enkele bijzondere omstandigheid gedreven worden. Zoekers, mensen die lange jaren nodig gehad hebben eer zij de beslissende stap konden zetten.'

'Misschien,' zei Sandra, 'is het voor een protestant meisje niet moeilijk katholiek te worden. Het essentiële, haar geloof dat Christus God is, bezit zij reeds. Dat heb ik niet, mevrouw Verstaecke.'

Zij draaide zich een kwartslag om zodat zij de oude dame recht in de ogen kon zien: 'Al die ceremoniën, de dogma's, de sacramenten en wat uw geloof nog verder inhoudt; ik geloof dat ik dat zou kunnen leren en begrijpen. Maar ik zou er niet aan geloven, omdat ik niet geloof aan een persoonlijke God. Ik geloof niet dat Christus de zoon is van God en zelf God. Christus was een godsdienstleraar, zoals Mohammed er een was. Prachtige mannen, bezielde mannen, maar mensen, mevrouw Verstaecke, en niet meer. De invloed van hun persoonlijkheid en van hun leer is ontzaglijk groot geweest in de eeuwen die achter ons liggen, en dat is nu nog zo. Maar het blijft voor mij een fictie. Ik zou evengoed Mohammed-

daanse kunnen worden als Christinne. Christus te aanvaarden als God is voor mij volstrekt onmogelijk. Ik geloof er niet aan en dat zal ik nooit doen.'

'Maar hoe wil je dat dan doen als jullie kinderen krijgen?' vroeg mevrouw Verstaecke.

'Ik wil niets, want ik zou niets kunnen doen. Bram weet dat en hij neemt daar genoegen mee. De verantwoording voor de godsdienstige opvoeding van onze kinderen, als wij die krijgen, komt geheel voor zijn rekening. Ik zal beloven dat ik hem daarbij niet zal hinderen en zelfs zal helpen voor zover ik dat kan. Hoe ik dat zal kunnen is voor mij nu nog volkomen onduidelijk, mevrouw.'

'Daar zal niets van terecht komen,' zuchtte mevrouw Verstaecke. Ze wachtte even en vroeg dan op scherpe toon: 'Is er bij jou geen sprake van vijandigheid? Heb je in je hart niet een hekel aan de katholieke godsdienst?'

Sandra werd wit tot in haar lippen, toen ze antwoordde met zachte stem: 'Neen, mevrouw, ik sta niet vijandig tegenover uw godsdienst, ik heb geen hekel aan gelovige mensen. Ik ben opgevoed in grote vrijheid en ik respecteer ieders overtuiging. Daar kunt u gerust op zijn.'

De oude dame stond op en slofte het kantoortje uit; haar binnensmonds gemompel ging geheel verloren voor het nerveuze meisje.

De afkeer of boosheid, waarvan zij verwachtte dat die volgen zou, bleef achterwege. Mevrouw Verstaecke bleef haar behandelen met dezelfde gereserveerde genegenheid, die zij de laatste tijd van haar gewoon was. Daar was ze heel blij om. Stekeligheden of een onheuse bejegening zou ze een poos hebben kunnen verdragen, maar niet lang.

Het leven ging z'n gang in eendere dagen zonder belangrijke gebeurtenissen. Steeds meer ging ze houden van haar klein knus kantoortje achter het goudleren behang. Het was drukker geworden in de zaak, zodat ze nauwelijks tijd had aan iets anders te denken dan aan haar werk. De eindeloos herhaalde lessen van meneer Steenbakkers hadden vrucht opgeleverd; ze begreep de boekhouding tot in de kern, zij kende het bedrijf nu door en door. Graag ging ze naar het wijnpakhuis op de Uilenburgt. De mannen, Jules en Kees, trof ze dikwijls bij het behaaglijk snorrende potkachelkje in het armzalig kantoortje, want het was vinnig koud in het fictief entrepot. Ze zei er niets over, ze gunde het hun wel als het werk gedaan werd en daar zorgden ze wel voor. Jules, gezeten op de grond met de brede voorschoot over zijn benen als een uitgespreide deken, vertelde z'n sombere volksverhalen, gekruid met z'n ondefinieerbare humor, waar ze inwendig veel plezier om had, doch niet uitbundig om kon lachen. Hij vertelde met het bravoure van een Don Quichotte; zijn ogen glommen, zijn rode haardos leek een vuurbol tegen de donkere achtergrond. Z'n Bosch' dialect, waar ze zich aanvankelijk hevig aan ergerde, poogde ze zelfs machtig te worden.

'Hij liegt dat ie stinkt,' zei Kees volkomen overbodig. Jules wist dat ze hem niet geloofde, doch dat was geen reden om op te houden met vertellen. Een verhaal wordt gefantaseerd, niet gelogen. Liegen is iets anders en dat kon hij óók wel. Maar dat kreeg ze niet door, daar loog hij te goed voor.

Ze dwaalde graag door de oude stad in het middaguur. Honderden keren had ze dat vroeger gedaan toen ze op het gymnasium was, maar in die dagen had ze er niet veel van opgemerkt. De pittoreske steegjes met hun kleine pleintjes achterin had ze nooit gezien. Meneer Verstaecke maakte haar er opmerkzaam op, hij wees haar de plekjes waar de historie nog aan de muren was vernageld. Ze onderging de sfeer van de oude stad, leerde de mentaliteit der Bosschenaars kennen. Dat vooral was belangrijk, want daar kon ze over peinzen als ze 's avonds eenzaam in de serre van Rozengarde zat.

Merkwaardig was haar houding tegenover Bram Schabank. Dat ze verkering met hem had, onderging ze nog iedere dag als een sensatie. Het was volkomen echt en waar en toch voelde ze het soms alsof dat iets was dat buiten haar eigenlijke leven stond. Ondanks dat hij duidelijk liet blijken dat hij veel van haar hield, was hij allesbehalve opdringerig in z'n liefdesbetuigingen. 's Morgens een kus als hij zijn rapport kwam inleveren en ze zag hem die dag niet meer. Alleen de zaterdagsmiddagen en de zondagen waren ze samen. Hij kwam niet vaak naar Rozengarde. 'Je komt in opspraak,' had hij haar een keer gezegd, en ofschoon het haar weinig schelen kon wat de mensen erop te zeggen zouden hebben, berustte zij er toch in dat hij wegbleef. 's Zaterdags en 's zondags gingen ze samen fietsen of een tochtje maken met de auto. Dan maakte hij altijd een klein feestje van hun diner, hij kende vrijwel overal de goede keukens en hij was erg royaal. Hij praatte veel en vlot, meestal op luchtig badinerende toon, zelden roerde hij een ernstig onderwerp aan. Toen ze te kennen gaf dat ze graag danste en veel hield van een goed concert en van toneel, kwam hij daar terstond aan tegemoet door zich op andere dagen een avond vrij te maken.

Vroeger had zij zich alle mogelijke voorstellingen gemaakt hoe het zou gaan als zij verkering kreeg. Niet een van haar verbeeldingen kwam de werkelijkheid ook maar nabij. De wijnverkoper met z'n zangerige stem, z'n aangename, hoffelijke manieren en zijn jongensachtige onbezorgdheid was een man uit een andere wereld dan waarin zij geleefd had. Soms dacht zij dat Bram niet haar verloofde, haar toekomstige man was, doch een heel goede vriend met wie zij door de week kibbelde als hij geknoeid had met de prijzen, of wijnen had verkocht die reeds lang uitverkocht waren, en waar zij 's zondags mee ging autoën en dansen.

Hij maakte het haar niet moeilijk, in geen enkel opzicht. Over het tere punt, de godsdienst, sprak hij nooit, en als zij er zelf over begon, maakte hij er zich heel vluchtig van af.

Hij wacht ergens op, dacht ze. Hij praat niet over trouwen omdat hij verwacht . . . ja, wat verwacht hij. Zij wist het niet, en brak er zich het hoofd niet over.

Zo was het goed. Een charmante jongeman, een goede trouwe kameraad was hij, met wie ze alles kon bespreken, behalve dingen die haar en zijn eigenlijke wezen raakten. Zo was het goed, de tijd zou wel uitwijzen wanneer dit veranderen zou. Ze had geen bekommernissen over die subtiliteiten waar vrijwel ieder verloofd meisje mee te maken krijgt. Diep in haar wezen vreesde ze nog altijd de intimiteit en als dat gevoel een enkele maal doordrong tot haar bewustzijn, en zij het per se wilde overdenken, dan bloosde ze van schaamte, omdat ze die gesteltenis zag als onnatuurlijk, als een gemis in haar totaliteit. Want dit kon zo niet blijven duren. Eens zou hij de tijd gekomen achten om het wachten op te geven. De huwelijksdag stond in zijn gedachten gegrift. Zij moest met hem samenleven, dag en nacht, lichamelijk en geestelijk. Zij zouden kinderen krijgen zoals ieder echtpaar. Dat was de werkelijkheid, doch soms leek deze haar zover af te liggen, dat zij het nauwelijks kon zien als realiteit. De moeilijkheden zouden beginnen zodra ze moeder werd. Het is onredelijk, dacht ze, van een moeder te vergen, dat zij haar kinderen opvoedt in een richting die zij niet kent, genoodzaakt door een min of meer afgedwongen belofte. Als de kinderen groter werden zouden ze vragen waarom moeder nooit bad, nooit mee naar de kerk ging en nooit sprak over Christus en het geloof.

Dat zou ze niet kunnen doorstaan. Vader en moeder zouden in hun gezin geen gelijkwaardige partijen zijn. En dat moet toch. De opvoeding heeft uiteraard nog andere aspecten dan het leren bidden en het bijbrengen van geloofswaarheden. Maar was dat wel belangrijk? Ze maakte zich niets wijs in dat opzicht, ze wist het wel: de godsdienst is het centrale, alles-beheersende element in een gelovig gezin.

Zij zou veel moeten doen wat zij niet kende en niet begreep, en veel moeten verdragen wat eigenlijk onverdraaglijk voor haar was als zij met Bram zou trouwen. Bij een andere man, een ongelovige, zou zij aan hem gelijk zijn. Dan was er de goede orde zoals die wezen moet.

Daarom was het beter aan de verkering een einde te maken. Een andere keus had zij niet, als zij haar zelfrespect wilde behouden. Maar het bloed drong haar naar het hoofd als zij daarop doordacht. Ze kon niet met hem breken, geen dag kon ze hem missen, geen ogenblik was hij uit haar gedachten. Ze hield van hem, niet hartstochtelijk; veel meer, veel beter hield ze van hem.

Ik wil een man hebben zoals vader is, had zij zich vroeger altijd voor ogen gehouden. Bram leek niet in het minst op haar vader, uiterlijk noch innerlijk. Het enige dat hij met haar vader gemeen had, was zijn goedheid in de beste zin van het woord. Anders dan haar vader, minder goedig misschien, maar even eerlijk. Minder gevoelig, doch krachtiger. Minder verfind gecultiveerd, doch zijn openhartige rondborstigheid was een prach-

tige mannelijke karaktertrek. Minder beheerst, doch zijn temperament had een fiere zuidelijke inslag. Hij was een voortreffelijk man. Haar geringe agressiviteit had haar altijd makkelijk doen buigen voor de wil van een ander, haar passiezwakke natuur wilde geleid worden en niet zelf leiden. Zij wilde door Bram geleid worden in de natuurlijke orde; zij wilde niet op onnatuurlijke wijze in zijn schaduw leven. Voor de kinderen moeten vader en moeder, ieder op hun eigen plaats, gelijkwaardig zijn. Dat zou in hun gezin niet kunnen. Het voortdurend gepeins en gepieker daarover maakte haar onrustig, soms licht en snel voorbijschietend, maar het greep haar ook wel heftig aan. Na perioden van wekenlange innerlijke rust kon het haar plotseling overvallen met sterke indringende kracht. Dan begon die verschrikkelijke inwendige stem weer te dreunen in haar geest. Ik heb geen recht om te leven, ik heb geen recht om kinderen te hebben. Ik kan niet trouwen; met Bram niet en met een ander niet. Ik sta in het leven van een ander, ik ben Hugo Percol. Het is mijn noodlot, dat me achtervolgen zal tot aan mijn dood. Er is geen groter schande denkbaar voor een mens dan het leven van een vermoorde te moeten leven. Zij hebben hem gedood, omdat ze een ander leven, dat hun dierbaarder was, wilden reddend. Maar zo heeft God het niet gewild. Elk mens moet zijn eigen leven leven en men ontkomt niet aan de vloek, als men ingrijpt in deze wet naar eigen goeddunken. Hugo rust al meer dan dertig jaar onder de grond, zijn lichaam is verteerd tot stof, maar toch verdraagt hij het niet dat ik hier rondloop met zijn levend bloed. Ik word gek van het denken. De grootste onzin komt op in mijn geest en ik verzet mij er niet tegen; ik zwelg van genoeg en voed die gedachten. Is dat een soort bestialiteit of manifesteert de vloek zich altijd op zulke wijze? Ik kan zo niet doorgaan, ik kan niet trouwen, er moet een einde aan komen of het komt zover dat ze me opsluiten in een gekkenhuis, als ik er tevoren zelf niet een einde aan maak in de Maas.

Toen de benauwdheid kwam opzetten, die haar het zweet uit de poriën perste, liep ze snel naar de apotheek waar ze een veel te grote dosis broom innam. Ze ging naar boven en liet zich neervallen op haar bed, ze beet zich vast in het kussen, totdat ze in een loden slaap geraakte.

Zelden slechts werd ze geplaagd door zulke hevige aanvallen. Zolang ze werd afgeleid door haar drukke werkzaamheden of als ze bij Bram was, kon zij die gedachten, als ze opkwamen, makkelijk terugdringen. En ook 's avonds, als zij alleen in Rozengarde was, gebeurde het niet dikwijls dat zij de opkomende onrust niet van zich af kon zetten, al ging het moeilijker. Maar soms overviel het haar als een epilepsie, dan leek het haar toe of haar gedachten klank kregen, honderdmaal versterkt door de megafon van haar moordende angst. Als zij dan 's morgens wakker werd, half versuft en lusteloos, voelde ze zich ziek en slap, doch de vrees was weg. De nieuwe dag droeg weer de belofte van veel werk, in haar kantoortje of in

het pakhuis waar zij zich amuseerde met de wonderlijke fantasieën van Jules.

Telkens maakte zij het voornemen Bram alles te zeggen. Hij had er recht op te weten waar zijn verloofde over tobde. Zij mocht geen geheimen voor hem hebben, en misschien kon hij haar helpen! Maar als zij dan bij hem was, durfde ze hem niet lastig vallen met zulke onzin, zij was bang dat hij haar uit zou lachen. Want het kon niet waar zijn dat zij geen recht had om te leven, een mens kan niet het leven van een ander leven. Hoe is die dwanggedachte ontstaan? Christine Baals had het evenwicht van haar leven verstoord door haar die onzin te vertellen. Neen, zo is het niet. Geestelijk stond zij op een heel ander plan dan Christine. Door hetgeen Christine had gezegd was iets, dat in haar eigen wezen geschapen was of ontstaan in latere tijd, tot gelding gekomen. Die dwanggedachten kwamen voort uit haar eigen psychische gesteltenis. Dat moet wel zo zijn en daarom kan ik er niet met Bram of met een ander over spreken. Ik moet er door eigen kracht overheen zien te komen, of ik moet er aan te gronde gaan. Heel dikwijls hoorde ze professor Berrenjon weer zeggen: ze hebben jou al een keer aan de rand van een neurose gebracht en dat lukt ze nog wel eens. Z'n gesnauw scheen als met een brandmerk in haar geest gebrand.

Toch geloofde ze daar niet aan. Berrenjon, hoe knap hij ook was, redeneerde vanuit zijn ongelovig standpunt, dat breed lijkend, in werkelijkheid angstig bekrompen was. Bram en de overige katholieken met wie ze omging, deden haar geen leed. Als de dwanggedachte inderdaad zou leiden tot een neurose, dan lag de oorzaak opgesloten in haar eigen gesteltenis. Daar kon zij niemand om verachten of mee lastig vallen.

Zij spotte met haar angst, bezeten als ze was van de vaste wil om door eigen kracht de moeilijkheden te boven te komen. Als ze zover was zou ze schaterlachen om de onzin, die ze in haar hoofd had gehaald.

10

Op een zondagmorgen ging ze naar de bushalte om Maria Daalderop af te halen. Het was een vreemd geval met Maria. Zij had haar opgebeld en gevraagd of ze naar Rozengarde mocht komen. Iets heel belangrijks had ze te bespreken; Joop mocht het niet weten en ze mocht het niet aan Bram vertellen. Wat ze te zeggen had moest een geheim blijven tussen hen beiden.

De doffe nerveuze stem door de telefoon, haar stuntelig gehaspel; met een huivering van onrust had Sandra de hoorn op de haak gehangen, nadat ze kalm en vriendelijk had gezegd dat ze heel blij was dat Maria eindelijk eens een tegenbezoek zou brengen aan Rozengarde.

Ondanks haar onrust was ze erg nieuwsgierig. Hetgeen Maria te zeggen had stond ongetwijfeld in verband met de pastoor, die in het najaar ge-

storven was. Eindelijk zou ze dan de oorsprong van die vreemde schuwe angst van Maria weten.

In de afgelopen maanden was ze niet dikwijls bij de Daalderops geweest. Met geen woord of gebaar had Maria te kennen gegeven, dat ze iets op het hart had waar ze over wilde spreken. Wel had ze opgemerkt dat haar onrust belangrijk was toegenomen. Soms, midden in een zin, hield ze op met spreken. Dan keek ze de kamer rond met grote schrikogen en ze mompelde onverstaanbare woorden. Blijkbaar deed ze dat ook als ze met Joop samen was, want hij had haar eens gezegd, met een bezorgde klank in z'n stem: 'Wat ze heeft weet ik niet, Sannie. Er is iets waar ze over tobt. Soms praat ze in zichzelf, maar hoe goed ik ook oplet, ik kan nooit verstaan wat ze mompelt. Als ik er iets over zeg, begint ze te lachen en noemt me een dwaas.'

'Het is mij ook overkomen, Joop,' zei Sandra, 'dat ik meende dat ze tegen mij sprak, maar omdat ik haar niet verstond vroeg ik om een herhaling, waarop ze reageerde met de zonderlinge verklaring dat ze hardop dacht.'

'Vanaf de tijd dat ik haar heb leren kennen is dat altijd min of meer het geval geweest,' zei Joop. 'In het begin vroeg ik geregeld waar ze het over had, maar omdat ze altijd zei dat het niets te betekenen had, zette ik het van mij af en ik raakte eraan gewend, ik dacht dat haar aard zo was. Sedert haar pastoor gestorven is, is het veel erger geworden. Zelfs de kinderen is het opgevallen en die hebben er veel plezier om,' glimlachte hij.

Bij de Mara's was Sandra nog slechts één keer geweest, sedert zij terug was uit Bilthoven. Moeder Mara was niet meer in staat een gesprek te voeren, Angeline kon haar geen ogenblik alleen laten. De vriendelijk-opgewekte sfeer was er niet meer, het ganse gezin was onder de indruk van de naderende dood. Leo had haar voorgesteld aan zijn verloofde, Evelien, de corsetten-juffrouw. Een lief, flink meisje, dat blijkbaar erg ingenomen was met haar koster, wiens luimige uitgelatenheid der laatste maanden had plaats gemaakt voor een sombere ernst. Het gezin zou uit elkaar vallen als de moeder gestorven was; dat kon iedere dag gebeuren. 'Als het afloopt met moeder zal ik je waarschuwen,' had Angeline gezegd toen zij haar uitliet. Zij had de wenk begrepen en was er niet meer naar toe gegaan. Ze had erover gedacht of zij iets voor Angeline zou kunnen doen, als haar moeder gestorven was. Angeline moest ergens heen waar zij de zorg van vele jaren van zich af zou kunnen zetten. Het zou niet eenvoudig zijn om voor haar iets geschikts te vinden; bij al haar natuurlijke eenvoud was Angeline toch niet een meisje dat zich makkelijk zou schikken in een andere omgeving. De gedachte werd tenslotte verdrongen, daar de kwestie niet urgent was en zij te veel te doen had met haar eigen moeilijkheden. Toch dacht ze vaak aan Angeline Mara, ofschoon weinig positief. Het was meer een visueel zien dan denken.

Maria kwam de bus uit met hoogrood gezicht, innerlijk hevig opgewon-

den, hetgeen ze poogde te verbergen achter veel luidruchtige woorden. Gearmd wandelden ze naar Rozengarde, waarbij Sandra wees op de kapotte en slecht gerestaureerde huizen.

'Wij zullen straks door het dorp wandelen,' zei ze. 'Dan kun je zien dat wij er nog veel slechter afgekomen zijn dan jullie.'

Het was een nare trieste aprildag. De vochtige koude drong door de kle- ren heen en deed hen huiveren. Maar de hoge gelakte kachel in de ruime serre van Rozengarde deed alle kilte snel vergeten. Het was er warm, Ma- ria transpireerde in haar bruine wollen japon. Ze zat op de rand van een rieten fauteuil in ongemakkelijke houding. Haar schichtige ogen vlogen door de kamer en naar de brede rivier: een grauwe watermassa, kalm en rimpelloos. Zij luisterde naar Sandra, die terstond begrepen had dat de bakkersvrouw eerst tot rust gebracht moest worden. Sandra vroeg naar Joop en de kinderen en kreeg snelle korte antwoorden. Zij treuzelde met de koffie, rustig pratend over vele dingen. Ze zei dat Maria moest blijven tot na de middag. Bram zou haar pas om vier uur komen halen.

'Wij zullen samen eten, Maria, heel gezellig. Je moet je vandaag eens door mij laten verwennen. Ik ben blij dat ik eindelijk gelegenheid heb ge- kregen om wat terug te doen.'

Maar al dat getreuzel en gepraat had een averechtse uitwerking. Maria werd niet rustiger, integendeel, haar ogen begonnen nog meer te glanzen, haar handen kon ze geen ogenblik rustig in haar schoot houden.

Toen zei Sandra luchtig, met een glimlach: 'Je wilt mij iets vertellen, Ma- ria?'

Maria veerde op, met wijdopen ogen keek ze Sandra aan. Ze boog haar lichaam naar voren en zei met diepe hese stem: 'Ja, ik moet je iets vertel- len. Ik doe het niet graag, maar ik móet. Ik kan het niet alleen dragen. Je moet me eerst beloven dat je er nooit met iemand over zult praten.'

'Dat spreekt vanzelf, Maria,' zei Sandra rustig. 'Maar als het iets ernstigs is, weet ik niet of ik wel de geschikte persoon voor je ben. Moet ik je ergens mee helpen?'

'Nee, je hoeft niet te helpen, er is niets aan te verhelpen, ik kan niet ge- holpen worden. Ik moet het alleen vertellen. Iemand anders moet het ook weten, ik kan het alleen niet aan. Ik moet erover kunnen praten als het nodig is.'

'Goed, Maria, vertel het dan maar. Ik beloof je dat ik er niet over zal spreken,' zei Sandra.

'Je moet het mij plechtig beloven.'

Ondanks dat Sandra begon te geloven dat het werkelijk iets ernstigs was waar Maria zo hevig door verontrust was, kon ze slechts met moeite een glimlach onderdrukken, omdat zij zo potsierlijk deed.

'Goed, Maria, je kunt mij vertrouwen,' zei ze snel. 'Vertel het maar.'

'Dan ben ik gerust,' zei Maria. 'Ik weet dat ik je kan vertrouwen, daarom kom ik bij jou. Ik heb niemand anders.'

Ze keek Sandra aan en die zag aan de gespannen blik, dat Maria niet op een normale manier verontrust was. Het leek haar toe of ze in de glans der ogen al een glimp van waanzin bespeurde. De stem had een gronde-loos diepe, droeve klank: 'Sandra, ik heb groot kwaad gedaan toen ik een jong meisje was. Slechts enkelen weten het. Mijn moeder en nog twee anderen, maar die zullen er nooit over spreken. De biechtvader weet het ook, maar die heb ik niet gezegd hoe ik heette en hij zou er toch niet over mogen praten. En de pastoor heb ik het verteld. Die heeft het geheim meegenomen in het graf.

Twintig jaar geleden is het gebeurd. Hij was toen nog onze pastoor, hij was toen nog flink, ofschoon hij de suikerziekte al onder de leden had. Als hij was gebleven, zou hij misschien na een paar jaar dood geweest zijn, want hij werkte veel te hard. De bisschop heeft hem tot rector be-noemd in een rustig klooster. Hij had bij de zusters een kalm leven en werd er goed verzorgd. Ik ging ieder jaar drie of vier keer naar hem toe en dan praatten wij samen over hetgeen er vroeger was gebeurd. Hij troostte mij dan en zei dat Onze Lieve Heer mijn zonden vergeven had door de biecht. Ik behoefde niet ongerust te zijn. Ik was te jong en besefte niet wat ze met mij gedaan hadden. Maar toen ik hem zei dat ik er altijd aan dacht en dat mijn onrust mij nooit verliet, zei hij dat ik zo dikwijls mocht komen als ik wilde. Later heb ik Joop leren kennen. Hij was een goede jongen, ik hield direct van hem. Ik dacht dat alles anders zou worden als wij getrouwd waren, dat mijn onrust dan vanzelf zou overgaan. Misschien was dat wel zo, ik weet het niet meer, ik geloof dat ik een paar jaar echt gelukkig ben geweest. Maar het kwam terug, niet zo erg als vroeger, ik kon het wel verdragen. Gelukkig was ik niet meer, ook niet toen de jongens geboren werden. Ik voelde altijd wanneer ik naar de pas-toor moest om te praten, want met Joop kon ik dat niet. Dat is het ergste, Sandra. Joop weet het niet en hij mag het nooit weten.'

'Leeft je moeder nog?' vroeg Sandra, toen Maria even ophield met spreken.

Maria werd bloedrood toen ze snauwde: 'Ja, ze leeft nog. Sedert ik ge-trouwd ben heb ik haar maar twee keer gezien, en ik wil haar ook niet zien. Toen Joop geboren werd kwam ze over. Vanaf mijn bed heb ik haar de deur uitgeblaft. Joop begrijpt daar niets van. Hij weet niet wat mijn moeder mij heeft aangedaan. Zij zal het nooit vertellen en ik kan het hem niet zeggen. Grootvader en grootmoeder Daalderop komen dikwijls bij ons. Ik houd veel van de oudjes en Joop is er gek op. Hij heeft mij in het begin van ons huwelijk vaak gezegd dat een vrouw, die haar moeder niet eert, niet kan verwachten dat haar kinderen haar zullen eren. Hij had medelijden met mijn moeder, wij hebben er veel ruzie over gemaakt. Maar ik kan mijn moeder niet eren. Ik wil haar nooit meer zien. Als ze op haar sterfbed naar me vraagt, ga ik er niet heen.'

'Dat is verschrikkelijk,' zei Sandra, na een moment van gespannen stilte.

'En je vader? Leeft je vader nog?'

'Nee, de stakker is allang dood. Hij leed aan reumatiek, zó erg, dat z'n vingers kromgegroeid waren. Mijn vader was vijfenvijftig jaar toen hij stierf, hij leek een afgeleefde man van tachtig.'

'Was je moeder niet goed voor je vader en voor jou?' vroeg Sandra. 'Heb je nog broers of zusters?'

'Nee, ik was enigst kind. Vóór mij is er een zusje geweest. Twee jaar is ze geworden, ze was al dood voor ik geboren werd.' Haar ogen kregen een starende uitdrukking toen ze vervolgde: 'Mijn vader was beeldhouwer. Een kleine magere man met een grote donkere haardos. Hij droeg altijd een lange blauwe kiel en een klein nikkelen brilletje. Ik heb hem nooit boos gezien, hij was altijd vrolijk al leed hij veel pijn, vooral in de kille herfstmaanden. Achter ons huis was een stoffige werkplaats met kleine groene ruitjes, die hij openzette als de zon scheen. Daar beitelde hij de lieve vrouwkes, de christusbeelden en kruislievenheers. Hij sneed ook wel eens mooie pijpekoppen uit rozehout en leeuwekoppen uit hard eikehout. Hij was altijd bezig, van de vroege morgen tot de late avond. Maar hij werkte niet vlug. Hij had een trage aard, zijn handen waren traag en zijn gedachten gingen traag. Zolang hij nog gezond was, verdiende hij goed de kost; de beelden waren bijna altijd al verkocht voor hij ze klaar had. Hij bemoeide zich nooit met moeder's werk. Hij at wat ze hem voorzette en het was altijd goed. Als hij een beeld verkocht had, gaf hij moeder het geld en vroeg nooit wat ze ermee deed. Moeder gaf hem tabak en sigaren en 's zaterdagsavonds dronken ze samen een glaasje brandewijn.

Toen ik nog klein was, zat ik dikwijls bij hem in de werkplaats. Ik zag hem beiteln, hakken en schuren, ik zag uit het blok hout heel langzaam een mooi Mariabeeld ontstaan. Dat vond ik prachtig, ik vond hem erg knap dat hij dat kon.

Toen ik naar school ging zat ik 's avonds bij hem. Maar dat duurde toch niet lang meer. Ik weet niet meer hoe het gekomen is dat ik meer bij moeder in de huiskamer bleef of buiten ging spelen met andere meisjes. Ik denk dat mijn vader te stil was voor mijn aard en ik wilde spelen en ravotten. Ik was een klein, dik meisje; propje dik, noemden mijn vriendinnetjes mij. Ze hielden veel van mij en ik hield veel van hen. De kinderen wilden altijd graag met mij spelen en toen ik ouder was geworden had ik ook altijd volop vriendinnen. Iedereen mocht mij graag, dat is altijd zo geweest.'

Sandra, voorovergebogen, glimlachte voor zich uit. Dat was Maria in haar ware wezen. Van iedereen zou het pedant en aanstellerig klinken op zichzelf te pochen, maar zij kon dat doen zonder dat het een moment irriteerde.

'Moeder was heel anders dan vader,' vervolgde Maria en Sandra hoorde terstond de agressiviteit in haar hese stem. 'Moeder was ook klein en mager. Ze had een bleek gezicht en heel licht haar, bijna geel als de zon

erop scheen. Ze praalde met alles wat ze bezat en dat was zo goed als niets. Ze minachtte alle eenvoudige mensen en verbood mij te spelen met kinderen uit de werkmansstand. Als wij visite hadden sprak ze bijna uitsluitend over haar kennissen uit de hogere standen. Dan praalde en fantaseerde ze er maar op los. Ik vroeg haar daar wel eens iets over, omdat ik het heel anders gewend was en dan zei ze: "Je moet het hart hoog dragen, Maria. Vroeger ging ik veel om met dames uit de aristocratie en dat had zo kunnen blijven als je vader niet zo lui was en zijn werk niet voor een appel en een ei weggaf. Je vader is een sul. Hij sluit zich op in z'n werkhok en ik moet het woord doen als er voornamen klanten komen."

Ze sprak altijd over deftige patriciërshuizen, over auto's en reizen. Als jonge mensen uit de deftige stand gingen trouwen, stond ze bij het stadhuis te kijken als ze uit de koetsen stapten of ze ging naar de kerk. Dan vertelde ze mij 's avonds met een kleur van opwindning wat ze gezien had.

"Ik wil dat jij later ook zo trouwt," zei ze dan. "Voor mezelf vraag ik niets meer, maar voor jou zal ik vechten. Ik wil dat je later in een groot huis zult wonen, of in een kasteel. Dat heb ik ook voor mezelf gewild, maar het lot heeft me een sukkel als man gegeven. Maar ik zal hem opzweepen," zei ze dan met fonkelende ogen. "Je vader kan wel iets. Ik zal hem dwingen een groot kunstwerk te maken waar de rijken om zullen vechten. Dan krijgen we geld, enorm veel geld. Dan gaan we in een groot huis wonen en jij gaat naar een deftig pensioonaat waar de meisjes Frans moeten spreken. Allemaal kleine freules en kinderen van bankiers."

Maria Daalderop boog het hoofd en bleef geruime tijd onbeweeglijk zitten. Sandra zag hoe haar tranen op haar japon drupten, wat ze zelf blijkbaar niet opmerkte.

Toen ze voortging was er weer een andere klank in de hese stem, een klank van vermoeidheid en van hopeloos verdriet.

"De werkelijkheid was heel anders, Sandra. Vaders ziekte woekerde voort en hij kon soms wekenlang niet werken. Dan zat hij stil voor het raam naar de voorbijgangers te kijken, of hij lag in bed, krimpnd van pijn. De armoede kwam in huis. Moeder verkocht haar gouden borstkrans, haar gouden oorhangers en de pullen en vazen waar vader erg aan gehecht was. Voor korte tijd hadden we weer te eten. Moeder verkocht het Mechels buffet en de antieke eikehouten kist uit de gang. We leefden weer een poos verder. Moeder klaagde nooit, daar was zij te trots voor. Vader kreeg weinig bezoek, want moeder liet de mensen niet binnenkomen. Als er een goede kennis kwam informeren zei ze: "Hij zal nog een paar weken het bed moeten houden. Ik snak ernaar dat hij zo ver is dat ik hem naar de genezende bronnen in het buitenland kan brengen. Freule van Sonsbeeck zal mij een adres geven waar hij het prettig heeft en goed verzorgd wordt. Dat is voor mij een grote geruststelling, want ik kan helaas niet bij hem blijven. Het kind heeft mijn zorgen hier nodig."

Dat zei ze, Sandra, en we aten droog brood met slappe thee.

De enige die erachter kwam hoe het precies met ons gesteld was, was de pastoor. Door zijn bemiddeling kreeg moeder borduurwerk van twee dames, die een ouderwetse handwerkwinkel hadden. Moeder had gevoel voor kleurencombinaties en ze kon prachtig borduren. Ze accepteerde de hulp, maar ze deed het op zo'n hooghartige manier, dat alleen het diepe medelijden der dames met vader en de sterke aandrang van de pastoor hen de ergernis deed verkroppen, toen moeder te kennen gaf dat ze genegen was de dames uit de nood te helpen, omdat ze wist dat er een groot gebrek was aan bekwame borduursters.

We leefden voort van de ene dag in de andere. Vader werd iets beter en kon wat eenvoudig werk doen, en ik mocht moeder helpen de bloemen en ranken op te vullen, want tot iets beters waren mijn grove, dikke vingers niet in staat.

Als wij tegenover elkaar zaten in een klein achterkamertje, waar veel licht door het grote raam naar binnen viel, praatte moeder onophoudelijk over de goede tijd die zou komen als ik zover was dat zij mij kon uithuwelijken. Daar moest ik al mijn gedachten aan wijden, grondig moest ik mij daarop voorbereiden. Ik was al zestien jaar en verstandig genoeg om te beseffen dat ik niet met iedereen kon omgaan. Heel zorgvuldig moest ik mijn vriendinnen kiezen en vooral moest ik voorzichtig zijn als een jongen toenadering zocht. Geen kantoorklerkje, geen zoon van een kruidenier of slager. "Iedereen mag jou graag, Maria. Op een of andere dag komt er een goede partij als een prins uit een sprookje."

Ik verwachtte niet dat een rijke jongen mij zou vragen, Sandra, maar wel had moeder gelijk dat iedereen mij graag mocht. Ik weet niet waarom, ik deed nooit moeite mij beter voor te doen dan ik was. Een eenvoudig meisje was ik, een kind van een zieke, doodarme beeldhouwer. Met alleen lager onderwijs, omdat ik niet verder kon. Ik wist toen al dat ik niet veel te betekenen had, ik fantaseerde niet en maakte mij geen illusies.

Ik hielp de pastoor met liefdadig werk. Hij mocht mij graag, de kapelaans waren altijd vriendelijk, de huishoudster gaf mij dikwijls het overgeschoten eten, want ik had altijd honger, wat ik nooit aan moeder durfde vertellen, en de koster stopte mij een kwartje in de hand als ik de zangboekjes had klaargelegd op de stoelen voor de dames van de Maria-congregatie.

Dat duurde zo tot ik achttien jaar was. Ik hielp moeder nog altijd met het borduren. Met toenemende tegenzin, want ik had er een hekel aan en mijn ogen deden er pijn van. Ik zei daar niets over, ik weet niet waarom ik dat niet deed. Ik luisterde maar als moeder fantaseerde en werkte voort. Zij fantaseerde nu niet alleen meer, zij hoorde mij uit wat er op de pastorie zoal voorviel. Ze wilde nauwkeurig weten waar de zelatrices over spraken als wij vergaderden en ik vertelde alles. Het gebeurde wel eens dat een van de meisjes praatte over de dingen van het leven en als ik haar dat vertelde, begonnen haar ogen te steken en ze hield niet op met vragen, voor ze het laatste woord uit mijn keel getrokken had. Achteraf bezien,

Sandra, was dat eigenaardig, maar in die dagen vond ik het heel normaal. Ik dacht dat alle jonge meisjes hun moeder alles vertelden.

Maar op een keer toen de dokter mijn vader kwam bezoeken, keek hij gespannen naar mijn werk. Hij verraste moeder en mij toen hij zei: "Daar moet ze mee ophouden. Haar ogen zijn niet geschikt voor dat secure werk."

Dat bracht een volkomen ommekeer teweeg in mijn leven. Wat moest ik gaan doen? Ik sprak erover met de pastoor en door zijn toedoen kreeg ik een betrekking op een fabriekskantoor. Een paar maanden was ik niets anders dan loopmeisje voor de chef, maar toen hij ondervonden had dat hij mij volkomen kon vertrouwen, kreeg ik ander werk. Ik mocht op zijn kantoor zitten, dat door een glazen wand gescheiden was van het grote kantoor. Toen ik het moeder vertelde zei ze opgetogen: "Dat is het begin van je carrière. Ik ken de directeur heel goed. Ik zag hem onlangs met zijn vrouw en zij groetten mij opvallend vriendelijk." Zij praalde ermee bij haar kennissen: "Ik heb Maria toegestaan zich onder de mensen te begeben. Zij is nu assistente van de hoofdboekhouder, maar die beste man zal niet lang plezier van haar hebben. De directeur wil dat zij zijn privé-secretaresse wordt. Daar is ze nog iets te jong voor."

Maria hield even op. Zij drukte de handen tegen elkaar en keek door het brede raam naar de grauwe rivier. Zij legde haar handen in haar schoot en spreidde de vingers breed uit. Haar stem klonk luid en onnatuurlijk hees toen ze voortging: "Toen, Sandra, begon het avontuur, dat mij in het gekkenhuis zal brengen of in het graf. Bijna twintig jaar geleden is het begonnen en het duurt nog altijd voort. Nooit zal het eindigen."

Zij was erg opgewonden, haar gezicht zag bloedrood, doch haar handen waren wit als was. In haar ogen zag Sandra voor de tweede maal de troebele gloed der waanzin.

'Op een morgen kwam de zoon van de directeur het kantoortje binnen met zijn verloofde,' ging Maria verder. 'Hij was groot, donker en heel knap, zij had een gezicht als een porseleinen pop. Hij deed erg amicaal en zij was stil en trots. Zij vroeg mijn chef of hij het linnen gordijn voor de glazen wand wilde sluiten, wat zij wenste niet aangegaapt te worden door een stel nieuwsgierige kantoormeisjes. De chef droeg mij op het gordijn te sluiten en toen ik, omdat ik dacht dat dat zo hoorde, het kantoortje wilde verlaten, zei de jonge directeur: "Wie is deze jongedame?" Hij vroeg het erg vriendelijk en toen mijn chef zei dat ik zijn vertrouwde manusje van alles was, hoefde ik niet weg te gaan. De jonge directeur vertelde dat hij klaar was met zijn studie en wij feliciteerden hem. Toen zei hij: "Vader zal mij volgende week, als hij terug is uit het buitenland, officieel voorstellen aan u en de overige heren, maar ik kom nu alvast een kijkje nemen, ik wil het bedrijf grondig leren kennen. Ik ben van plan te beginnen met de administratie en u moet mij van een en ander op de hoogte brengen," zei hij glimlachend.

Toen begon het. Ik zag hem bijna iedere dag. Hij had een goed verstand en nam alles snel in zich op. Ik begreep niet de helft van hetgeen de heren bespraken, maar ik luisterde graag naar zijn mooie stem. Hij schonk mij weinig aandacht, maar als hij iets vroeg of een opdracht gaf, vloog ik voor hem, want hij was erg beleefd en vriendelijk.

Moeder hoorde mij 's avonds uit en haar ogen staken in de mijne; haar mond hing open van begeerte.

Op een morgen toen mijn chef in de fabriek was, kwam hij naast me staan, met z'n rug naar het grote kantoor gewend.

"Kijk me eens aan, Maria," zei hij. Ik keek en glimlachte blozend van verlegenheid. Hij was slank en heel knap, zijn glanzend witte tanden lachten mij tegen toen hij zei: "Ik vind je erg sympathiek, Maria."

Ik voelde hoe het bloed naar mijn hoofd trok en daar had hij plezier in. "Ja, erg sympathiek," herhaalde hij. "Je hebt iets - wat het is - iets innemends over je."

Toen ik het moeder vertelde werd ze vaalbleek van spanning. Tegen haar gewoonte in antwoordde ze niet, maar de volgende dag naaide ze voor mij een nieuwe japon, eenvoudig en erg smaakvol, want dat kon ze, en ze kocht een breed zwartzijden moiré lint waar ze een strik van maakte om achter in mijn hals te dragen, zoals toen de mode was. Hij merkte het terstond op en maakte mij een compliment. Het stond mij goed, zei hij, chique en gedistingeerd.

Een tijd later zei hij dat hij van mij hield. Daar schrok ik van, want hij was verloofd. "Ik zal met haar moeten trouwen," zei hij, "maar ik houd niet van haar." Hij zag blijkbaar aan mijn verbaasd gezicht dat ik dat niet begreep en niet geloofde, want hij zei: "Ik vind haar te kil en te trots. Een mooi meisje zonder hart of gevoel. Maar haar vader heeft veel geld en dat heeft mijn vader nodig om de fabriek uit te breiden."

Ik keek hem stomverbaasd aan en daar schrok hij van. Hij zei angstig: "Denk erom dat je daar nooit over spreekt. Ik heb het gezegd in een opwelling van vertrouwelijkheid. Ik houd werkelijk van je, geloof dat." Toen hij het kantoor uitging zei hij nog eens: "Niet over praten, Maria, met niemand."

Die avond, toen moeder mij met hunkerende ogen weer zat uit te horen, heb ik voor het eerst iets voor haar verzwegen.

Een week later riep hij mij op zijn kantoor. Hij kwam mij glimlachend tegemoet, maar ik zag dat hij zenuwachtig was. Hij deed de deur achter mij dicht en sloeg zijn arm om mijn schouder: "Ik houd van je," fluisterde hij, "ik denk onophoudelijk aan jou." Toen boog hij zich naar mij toe en kustte mij op de mond.

Ik raakte er geheel door van streek en begon te schreien. Ik vond het verschrikkelijk dat hij mij gekust had en tegelijk was ik heel gelukkig. Hij fluisterde in m'n oor: "Ik begrijp, Maria, waarom je schreit. Jij bent zo zuiver als het licht van de zon. Vergeef me wat ik heb gedaan. Ik kon er

niet langer tegen vechten, want ik houd van jou, van jou alleen."

Een tijd later nam hij mij mee in zijn auto. Hij reed over eenzame wegen en was erg stil. In een klein dorp hebben wij iets gedronken en toen begon hij te praten. De toekomst zag er voor hem uit als een verschrikking, hij kon niet met haar trouwen, want hij gruwde van haar. Maar als er geen uitkomst kwam, zou hij het toch moeten. "Als ik met jou kon trouwen zou ik gelukkig zijn," zei hij zachtjes. "In jou zie ik al de eigenschappen, die ik wens in mijn vrouw."

Wij maakten meer tochtjes met de auto en werden steeds vertrouwelijker met elkaar. Ik vond het heerlijk dat hij van mij hield en ik had meelij met hem, omdat zijn vader hem wilde dwingen te trouwen met dat meisje.

Ik had nog steeds niet aan moeder verteld hoe het tussen ons was geworden. Maar zij scheen aan sommige dingen te merken dat ik iets voor haar verzwegen en begon mij nog scherper uit te horen. Toen heb ik haar alles gezegd.

Zij schrok ervan en kreeg een kleur. Ik dacht dat ze boos of angstig was, maar ze zei: "Ik wist dat het zo zou gaan. Niemand ontkomt aan jouw charme. Je moet voorzichtig zijn, Maria, je moet je beheersen in je verlangen hem gauw te bezitten. Dat komt vanzelf, op een keer zal hij zeggen dat hij zijn verloving heeft uitgemaakt. Daarop moeten we wachten met groot geduld. En jij moet mij voortaan alles weer vertellen."

Toen nam hij mij op een zondag mee naar een landhuis, midden in het bos, dicht bij de Belgische grens. Het huis was van zijn vriend en wij mochten er de ganse dag blijven. Hij had een hoop lekkere dingen gekocht en ik moest koken voor ons samen.

"Zo moest het altijd kunnen blijven," zei hij. Hij was erg lief en in de namiddag, Sandra . . . Neen, laat ik je dat niet vertellen, je begrijpt het wel. Ik was in een roes, dat was het echte leven, dacht ik.

Ik was niet ongerust, maar ik begreep toch dat ik dat niet aan moeder mocht vertellen. Ze was heel spits in haar vragen en ze wist waar ik de zondag had doorgebracht. Toch heb ik niets gezegd, daar kón ik niet over praten.

Wij gingen door en drie maanden later raakte ik zwanger. Moeder was er zo achter en haar ogen zagen donker van spanning, toen ik haar bekende hoe het met mij was.

"Heb je er met hem over gesproken?" vroeg ze.

Dat had ik nog niet gedaan en toen zei ze dat ik het nog diezelfde dag doen moest. Hij schrok ervan, maar hij zei dat hij er blij om was. Hij zou er met zijn vader over spreken en dan zou alles heel gauw in orde komen.

Maria hield weer even op met spreken. De hoogrode kleur was weggetrokken. Vaal zag ze eruit, grauw van spanning en ellende. Ze schudde het hoofd alsof ze iets naars van zich af wilde zetten en ging door: 'Zijn vader kwam op het kantoor van mijn chef. Hij was een kleine man met

een kaal hoofd. Ik was bang voor hem, ik weet niet waarom, hij had mij nooit onvriendelijk behandeld. Maar ik zag hem zelden.

Hij keek mij aan met een scherpe blik en stuurde mij weg. Toen ik teruggeroepen werd was hij er niet meer. Mijn chef keek mij verdrietig aan en zei zachtjes: "Ik heb heel slecht nieuws voor je, Maria. Je kunt hier niet langer op kantoor blijven. Doe je mantel aan en kom dan terug om je salaris te halen, ik zal je goed bedenken."

Ik schreide hevig en zijn lippen trilden toen hij mij de enveloppe gaf met drie maanden loon. Diezelfde avond nog is mijn moeder naar zijn vader toe gegaan. Wat ze samen besproken hebben weet ik niet, maar de volgende dag mocht ik weer op kantoor komen. Drie dagen later kwam zijn vader bij ons thuis. Moeder stuurde mij naar vader toe en ik zag door het kleine raampje dat ze fluisterend een lang gesprek voerden.

Toen kwam zijn vader moeder en mij halen met de auto. Wij gingen op vakantie, zei moeder, want ik had rust nodig. Een vreemde juffrouw kwam bij ons om voor vader te zorgen.

Zij hebben mij ergens heen gebracht, ik weet niet waar. Het was een vieze man, hij was heel groot en mager en rook naar drank. Daar ben ik een week geweest met moeder.

Begrijp je wat ze met mij gedaan hebben, Sandra? Jij begrijpt het, ik hoef het je niet te zeggen. Ik voelde me ziek en ellendig en ik hoefde niet naar kantoor voor ik helemaal beter was. Ik ging niet meer terug, want moeder stuurde mij naar een ander kantoor, bij een man, die handelde in bakkerijgereedschap. Ik kreeg een nieuwe fiets, moeder kreeg een nieuw ameublement en meer geld dan ze ooit bij elkaar had gezien.'

Maria Daalderop boog het hoofd zo diep, dat het bijna op haar knieën rustte. Heel haar lichaam schokte van het schreien.

Sandra keek naar haar met een uitdrukking in haar ogen van medelijden en weerzin tegelijk. In haar verbeelding zag ze haar vader, hoe hij was, die keer toen een meisje uit het dorp zich op weerzinwekkende wijze had ontlast van de vrucht in haar schoot. Het was een van de zeldzame keren geweest, dat ze hem werkelijk boos had gezien en tegelijk tot in de ziel geraakt.

'Ik mocht niemand iets zeggen,' ging de snikkende stem verder en het leek Sandra toe dat het niet Maria was die sprak, maar een ander, een onbekende vrouw.

'Ik moest gaan biechten en dat deed ik bij een pater capucijn, die mij niet kende. Hij vroeg hoe oud ik was en ik hoor nog de toorn en ontsteltenis in zijn stem toen ik zei dat ik achttien was. Ik kreeg er geducht van langs, maar omdat ik werkelijk berouw had, gaf hij mij de absolutie.

Berouw? Ik wist wat er met mij gebeurd was, doch ik begreep het nauwelijks.

Toen werd ik schuw, teruggetrokken en angstig. Ik dacht dat iedereen mijn schandelijk gedrag aan mij kon zien. Ik durfde niet meer op de pasto-

rie komen en langzaamaan kreeg ik een hekel aan mijn moeder. De ganse dag dacht ik aan niets anders en binnen een jaar was ik uitgeput. Ik kreeg verschrikkelijke angstdromen waarvan ik wakker schrok, gillend van vrees. Dan droomde ik dat het kindje in mijn bed lag en naar mijn borsten zocht met zijn mondje. Als ik het helpen wilde, kwam er een grote vieze man, die het bij het keeltje pakte en het dooddrukte. Ik werd gek van angst en op een keer ben ik naar de pastoor gegaan om hem alles te vertellen. Hij schrok er hevig van, zijn gezicht werd rood en er kwamen grote zweetdruppels op zijn voorhoofd.

"Jouw moeder," zei hij boos, maar toen hield hij op. Hij vroeg hoe het precies gegaan was en toen ik hem alles had verteld, zei hij: "De biechtvader heeft je de absolutie gegeven. God heeft je vergeven, Maria. Het is een ernstig kwaad geweest, maar je hebt het niet misdreven uit vrije wil. Je moeder is meer schuldig dan jij. Probeer de angst van je af te zetten door veel te werken, veel ontspanning te zoeken en door een deugzaam leven te leiden.

Wat zegt je vader ervan?" vroeg hij driftig.

Toen ik zei dat vader er niets van afwist, gromde hij: "Ik weet niet of ik er met hem over praten kan. Ik geloof het niet; de man lijdt al genoeg."

Hij wachtte even en zei dan: "Ik moet hierover nadenken. Je moeder en die mannen zijn niet alleen schuldig tegenover God, maar ook voor de wet. Toch geloof ik niet dat ik het kan aangeven."

Weer wachtte hij even en zei dan zachtjes: "Wij zullen samen een novene houden ter ere van de Onbevleete Maagd en Haar vragen dat jij weer rustig zult kunnen zijn en zonder angst. Jij kunt het alleen niet verwerken, ik zal proberen je er overheen te helpen."

Dat heeft hij gedaan, in het begin ging ik veel naar hem toe en later een keer of vier ieder jaar. Soms was ik het kwijt, voor lange tijd, maar het kwam toch weer terug. Ik weet nu dat ik er nooit overheen zal komen, ik kan het niet van mij afzetten. Het zal mij bijblijven tot mijn dood, of tot ik er mijn verstand door verlies. Daar ben ik doodsbang voor. Het ruist soms in mijn hoofd, of ik hoor luide stemmen die ik niet kan verstaan. Dan kruipt de angst mij naar de keel en ik moet weg, de straat op, sjouwen en draven tot het over is.'

Met blinkende ogen keek ze Sandra aan. Er was een uitdrukking in van haat, van groot verdriet en van moedeloosheid.

'Een paar jaar later,' vervolgde Maria, 'ontmoette ik Joop op een bakkerijtentoonstelling waar mijn patroon een stand had ingericht. Joop was nog heel jong en toch kreeg hij de eerste prijs voor de rozen die hij getrokken had uit suiker. Hij was voortdurend in mijn nabijheid en ik vond hem lief vanaf het eerste ogenblik. Toen hij mij vroeg zijn vrouw te worden, heb ik geen moment gearzeld. Ik wilde weg bij mijn moeder.'

Zij begon weer heftig te schreien en schreeuwde het uit: 'Nu is de pastoor dood, ik kan niet meer naar hem toe gaan. En ik kan het niet alleen dra-

gen, Sandra. Ik moet er over praten met iemand die mij kent en die een beetje van mij houdt. Joop mag het nooit weten. Joop is geen kwezel, maar ik geloof dat hij mij zal vervloeken als hij het weet.'

Zij strekte haar armen uit en smeekte: 'Sandra mag ik bij jou komen? Wil jij mij helpen mijn schande te dragen? Ik kán het niet alleen.'

Sandra Percol richtte zich op uit haar stoel. Zij legde haar arm om de schouder van Maria en kustte haar op de slappe, betraande wang. Geroerd tot in het diepst van haar wezen fluisterde ze:

'Als ik jou helpen kan . . .'

'Ik heb niemand anders, Sandra. Jou alleen vertrouw ik.'

'Ik ben niet gelovig, Maria. Hoe zou ik je kunnen helpen?'

'Laat mij praten als ik voel dat dat nodig is. Ik hoef alleen te praten. Jij zult begrijpen wat er in mij omgaat en jij zult de goede woorden vinden om mij te helpen. Ik kán het niet alleen dragen.'

'Ik zal je helpen als jij denkt dat ik het kan,' fluisterde Sandra. Verder dacht ze niet op dat moment, ze wist bij geen benadering hoe ze zou kunnen helpen. Bij al haar medelijden voor Maria voelde zij een sterke tegenzin, waarvoor zij geen redelijke verklaring had. Toch zocht ze in gedachten hoe ze zou kunnen helpen en zij herinnerde zich dat haar vader eens gezegd had: 'Moeilijkheden van anderen, waar zij zeer onder lijden, lijken ons dikwijls overdreven toe en soms zelfs belachelijk. Maak nooit de fout moeilijkheden van anderen te bagatelliseren. Dring er ook niet in met je gevoel, want wij verstaan niet makkelijk het gevoelsleven van andere mensen. Maak je geest actief en tracht op verstandelijke manier het leed van anderen te peilen en te begrijpen. En help dan zo goed als je kunt als je hulp gevraagd wordt.'

'Ik zal je helpen, als ik het kan,' herhaalde zij. 'Als je angstig bent roep me dan, dan kunnen we samen praten. Dat zullen wij afspreken, Maria.

Als je me nu wilt helpen in m'n keukentje, dan doe je me een groot plezier.'

Zij gingen naar de apotheek om voor het middagmaal te zorgen. Sandra deed haar best Maria af te leiden door opgewekt te praten over het menu dat ze had samengesteld, maar ze was er niet mee klaar voor die dag. Maria kwam erop terug, telkens opnieuw. Er was geen verhaal meer in haar verward gepraat. Zij was onmogelijk in staat de hevige gespannenheid van haar gevoelsleven in bijzonderheden te ontleden.

Van de heerlijke maaltijd gebruikte ze bijna niets. Stil zat ze aan tafel met ineengezakte schouders en dof starende ogen. Sandra dacht erover haar te adviseren een psychiater haar vertrouwen te geven. Toch deed ze dat niet, intuïtief voelde zij, dat ze dat thans nog niet doen mocht.

Gespannen keek ze naar de zielige figuur en in haar hart kwam weer dat tere gevoel van grote genegenheid voor Maria. Dat was zo vreemd, zij hadden zo weinig gemeen met elkaar. Toch ontkwam zij daar nooit aan; het was een diepe, allesgevende genegenheid, zoals ze nooit eerder voor

een ander had gevoeld. Na het eten liet zij Maria het huis zien en wandelde daarna een poos met haar langs de Maas en door het dorp. Zij praatte druk en erg opgewekt, ze gaf Maria geen kans om opnieuw te beginnen. De toeleg lukte, de angstige beklemming week, Maria begon te praten, druk, levendig, over Joop en de jongens en over haar ondervindingen met klanten in de winkel. Na enige tijd werd ze zelfs vrolijk. Later, bij het afscheid nemen aan de bus, zei Maria ernstig en rustig: 'Spreek er niet over als je bij ons komt. Laat mij er zelf over beginnen; ik voel altijd tevoren dat ik het niet meer baas kan blijven.'

11

In de volgende maanden gebeurde het slechts eenmaal, dat Sandra naar de Koningsweg geroepen werd. De stem door de telefoon was schor van angst. Nog één keer was Sandra bij de Daalderops geweest, op de verjaardag van Joop. Daarna was zij er weggebleven, want zij meende opgemerkt te hebben dat Maria zich schaamde en er spijt van had, dat zij in een moment van geestelijke zwakte zich geheel had leeggesproken tegenover een jong meisje, van wie zij weinig hulp kon verwachten.

Het was ook een merkwaardig geval. Sandra had ernstig over de kwestie nagedacht, doch dat had haar geen streep vooruit gebracht. Zij wist niet hoe zij Maria moest helpen als die het te kwaad kreeg met zichzelf, doch zij veronderstelde dat haar troost in ieder geval een bepaalde vorm in woorden moest hebben. Als Maria wroeging had om de zonde, kon iedere priester haar beter helpen dan zij; als het een dwanggedachte was, moest zij een psychiater raadplegen. De overleden pastoor had het klaargespeeld haar twintig jaar op de been te houden. Hij was een zielzorger, een man met veel levenservaring en bovendien had hij Maria's volledig vertrouwen gehad.

Zij kon ook de gedachte niet van zich afzetten, dat er veel overdrijving schulde in Maria's bekentenis, misschien zelfs hysterie. Deze laatste veronderstelling trachtte zij van zich af te zetten. Maria was daar geen type voor, zij had een open karakter en hoegenaamd geen aanleg voor dweperij. Als zij Maria's diep zwaarmoedig verdriet weer zag in haar verbeelding, moest zij erkennen dat zij dat niet anders kon zien dan echt en waarachtig. En telkens zag ze heel duidelijk met haar fantasie hetgeen Maria had gezegd van haar dromen over het kindje, dat door brute mannenhanden werd gesmoord aan haar borst. Dat was een aangrijpende gedachte, want Sandra geloofde niet dat het dromen waren geweest. Het waren hallucinaire angstobsessies, zoals zij die ook had moeten doorstaan toen zij, lichamelijk uitgeput, was teruggekeerd uit Frankrijk. In zo'n toestand komen de onderbewuste beelden naar boven dringen met onweerstaanbare kracht, en, niet geremd door de natuurlijke afweer van een gezond lichaam, krij-

gen zij afzichtelijke vormen, had mevrouw Berrenjon gezegd.

Sandra ging er terstond heen en al van verre zag zij Maria achter de winkel deur op haar staan wachten. Maria sloot de winkel en nam haar mee naar de huiskamer. Zij zag er desolaat uit. Haar gezicht zag bloedrood, haar ogen hadden de uitdrukking als van een mens in trance en in haar hals stonden rode striemen.

'Al dagenlang ben ik ziek,' klaagde Maria. 'En nu is Joop weg met de jongens. Ik heb de winkel gesloten, voor niemand doe ik open.'

'Je bent wat nerveus,' zei Sandra luchtig. 'Je hebt een paar dagen rust nodig, ik geloof dat dat altijd het geval is geweest. Ik heb goede zenuwstillende tabletten voor je. Neem er een en ga in je ruststoel liggen. Sluit je ogen en denk aan niets. Ik zal intussen thee zetten en dan praten wij samen een poosje.'

Maria wilde het tablet niet innemen en slechts met grote moeite lukte het Sandra haar zin door te zetten. Doch nauwelijks vijf minuten lag zij in haar stoel, of zij sprong overeind en begon met wild gebarende armen de kamer op en neer te lopen. Zij gilte, schreide, vloekte soms, en was op geen manier tot bedaren te brengen. Zij praatte onsamenhangende woorden, die alle toch het onderwerp raakten, dat haar zo verschrikkelijk deed lijden. Er was geen sprake van een redelijk beheerste bekentenis zoals de vorige keer. Haar opgewondenheid, die met de seconde toenam, was een duidelijk teken van een geestelijk verziekt mens. Na enige tijd scheen zij zich ook niet meer bewust te zijn dat Sandra in de kamer was. Het meisje stond met bleek gezicht en doodsbang dat ieder moment iets verschrikkelijks kon gebeuren, met haar rug tegen de deur. Heel haar lichaam was gespannen, haar ogen volgden de tierende vrouw, die met haar vuisten op haar borst sloeg en met de nagels haar gezicht openkrabde. En verschrikkelijke dingen zei over haar moeder en alle mensen die haar kwaad hadden gedaan. Het waren geen doordachte dreigementen, geen normale woede-uitbarstingen; wartaal was het.

Bij al haar vrees en gespannenheid bleef bij Sandra één gedachte sterk: dat zij een taak op zich genomen had, welke zij niet aankon. Haar sussende, troostende woorden maakten hoegenaamd geen indruk, het leek eerder of Maria er nog meer door geprikkeld werd. Zij kón niet helpen; deze zekerheid maakte haar zo benauwd, dat het zweet haar uitbrak.

Zij kon zich later nooit herinneren hoelang de aanval had geduurd. Wel wist ze dat ze Maria had teruggeduwd, toen deze haar te dicht nabij kwam met dreigende gebaren. Vlak daarna hoorde zij het bonzend geluid op de winkel deur; zij was de kamer uitgevlogen om Joop binnen te laten. Samen hadden zij Maria neergedrukt in een fauteuil en vastgehouden tot dokter De Jongen kwam.

Na een paar dagen was Maria weer op de been. Volkomen kalm wist zij zich van het gebeurde niet veel meer te herinneren. Het enige wat zij heel goed wist, was het zware geruis in haar hoofd, alsof zij een grote schelp

aan haar oor had gehouden.

Dokter De Jongen wilde weten hoe Sandra Maria had aangetroffen en ook Joop vroeg erom. Dat was een moeilijk ogenblik, zij wilde niet liegen en spreken kon ze niet. Daarom zei ze dat Maria haar had gevraagd te komen, omdat zij iets met haar bespreken wilde. Zij had haar in overspannen toestand aangetroffen en van praten was niets gekomen.

Geheel gerust was ze daar niet op. Zij vroeg zich af of zij in geweten niet verplicht was dokter De Jongen in te lichten. Zij had haar woord gegeven te zullen zwijgen, doch geloofde dat zij tegenover iemand die op de rand van de waanzin leefde, niet aan die belofte gebonden was. De dokter diende het te weten om beter zijn diagnose te kunnen stellen.

Het hield haar dagenlang bezig, doch toen zij zag dat de rust Maria erg goed gedaan had, hield het piekeren vanzelf op. Voor haarzelf had deze geschiedenis echter merkwaardige gevolgen. Steeds opnieuw kwam haar weer voor de geest dat professor Berrenjon had gezegd, dat zij door de invloed van die roomse lieden aan de rand van een neurose was geweest en dat dit zich zou herhalen als zij zich niet onttrok aan hun invloed. Maria en zij liepen beiden rond met een dwanggedachte. Maria veel ernstiger dan zij, bij haar was het al zoiets geworden als godsdienstwaanzin. Haar vader had vroeger verscheidene gevallen van godsdienstwaanzin behandeld bij roomse mensen en nog meer bij orthodoxe protestanten. Het is indroevig, zei hij eens, dat de godsdienst de mensen kan opzweepen tot fanatisme, tot krankzinnigheid, die dikwijls ongeneeslijk blijkt te zijn.

Maar was er bij Maria wel sprake van godsdienstwaanzin? Was haar ziekte een gevolg van wroeging om de zonde, of het gevolg van ongestild verdriet en ongestilde haat?

Ik moet die gedachte van mij afzetten. Er is geen reden om vergelijkingen te maken. Dat is te grof. Ieder mens is een wezen apart met een eigen gesteltnis. Mijn gesteltnis dringt me ertoe te redeneren, dat ik geen recht heb om te leven. Maar het is waar dat die redenering ontstaan is onder invloed van Christine Baals. Ik moet mij tegen die invloed verzetten, de onzin ervan moet ik aantonen, zoals professor Berrenjon dat heeft gedaan. Ik hoef niets meer aan te tonen, het is bewezen dat het kletsboek is. Waar maak ik mij dan nog druk over? Ik zal trouwen met Bram, zo gauw als hij wil, omdat ik van hem houd. Wat ik moet beloven zal ik beloven en er mij aan houden. Het kan mij niets schelen of onze kinderen katholiek worden of heiden. Ik wil alleen gelukkig zijn met de man van wie ik houd. Ik geloof niet aan dogma's en mijn principes zijn dezelfde als van vader. Men leeft een tijd en dan sterft men. Wat er na de dood komt, als er iets komt, interesseert mij niet. Het is onzin te redeneren over dingen, die buiten het menselijk begripsvermogen vallen. Daar is geloof voor nodig en dat heb ik niet.

Maar op een avond, niet lang daarna, toen zij niet in slaap kon komen, begon het weer te morrelen in haar geest. Erger dan ooit tevoren pakte

haar weer die verschrikkelijke gedachte, dat zij geen recht had om te leven, dat zij Hugo's leven leefde. Toen zag ze Hugo. Niet als een baby, als een kleuter zag ze hem. Hij had een tuil rozen in de hand, die hij haar wilde geven. Maar sterke handen grepen hem en sleurden hem van haar weg. Schreiend riep hij om hulp, doch de mannen smoorden zijn geroep. Toen lag hij dood voor haar voeten, de rozen nog in zijn handjes; haar vader en dokter Berrenjon stonden over hem heen gebogen. De hallucinatie had niet langer dan enkele seconden geduurd, doch toen zij het licht aantrok en uit bed sprong, voelde zij dat haar nachtpon nat was van het zweet. De doodsangst benauwde haar en zij smeed het raam open om lucht te krijgen. Rillend van kou ging ze naar de apotheek en nam broom. Ze ging terug in bed, en even later was dat gruwelijke beeld er weer. Tot de morgen vocht zij er tegen. Versuft door een nieuwe, veel te grote dosis broom raakte zij in slaap. Zij sliep vierentwintig uur en toen ze wakker werd was ze zo uitgeput, dat ze voor haar bed neerviel, toen ze een poging deed om op te staan.

Haar gedachten waren helder, zij was zich bewust dat het zo niet door kon gaan. Haar hart zou het begeven en dan was het uit. Maar zij wilde niet sterven, het leven had haar nog bijna niets geschonken. Haar eerste opwelling was professor Berrenjon op te bellen en hem te vragen haar te komen halen. Zij wilde breken met haar huidig leven en met het verleden. Rozengarde verkopen, weggaan bij meneer Verstaecke en ook met Bram moest het uit zijn. Ons psychisch leven is het resultaat van hetgeen wij behouden en prijsgeven van onze indrukken, had Bram gezegd. Dat was juist en het betekende voor haar dat haar psyche anders gericht moest worden, door andere indrukken dan zij nu dag aan dag te verwerken kreeg.

Maar even later hoorde zij in de prille morgen het claxonsignaal van Brams auto. Er ging een schok door haar heen of zij elektrisch geladen was. Het gejuich in haar keel vaagde alle sombere gedachten weg. Snel schoot ze in haar peignoir en rende naar de voordeur. Zij zag alleen de onrust in zijn ogen, toen hij haar in zijn armen nam en niet ophield haar te kussen.

'Waar ben je gisteren geweest, Sandra?' vroeg hij angstig.

'Ik heb geslapen, Bram, de ganse dag,' glimlachte ze mat.

Hij beurde haar op en droeg haar naar de serre. Begrijpend dat het geen natuurlijke slaap kon geweest zijn, vroeg hij: 'Te veel broom gebruikt? Heb je weer gepiekerd? Was je ongerust over Maria Daalderop?'

'Maria!?' Ze werd doodsbлек. 'Wat is er met Maria?' vroeg ze met een dikke keel.

Toen beseftte hij dat zij nog niet weten kon wat er met Maria was gebeurd. Hij weifelde even, maar toen hij de angst in haar ogen zag toenemen, zei hij: 'Maak je niet méér van streek, het komt met haar wel weer goed.'

'Wat is er dan!?' Ze greep hem bij de revers van z'n jas in grote opwindung. 'Zeg toch wat er is gebeurd!'

'Maria heeft een nieuwe aanval gehad,' zei hij ernstig. 'Uit voorzorg heeft dokter De Jongen haar onder behandeling laten stellen. Ze zal wel weer gauw thuis zijn.'

'In een psychiatrische kliniek?'

'Ja, ze is in Coudewater,' zei hij zachtjes. 'Gistermiddag is ze niet goed geworden. Joop Daalderop heeft opgebeld, maar ik was er niet.'

Met starre ogen zat ze voor zich uit te kijken. 'Dat moest het einde zijn,' hoorde hij haar mompelen. Toen begon ze te schreien, met droge hikkende snikken eerst en dan uitgierend in een hevig hartstochtelijk gehuil.

Hij liet haar uitschreien, tot bedaren komen. Toen zei hij: 'Jij trekt je het lot van Maria te sterk aan. Je ziet eruit als een geest, je eet bijna niet en je gebruikt te veel van die rommel als je niet slapen kunt. Hoe kon je de ganse dag slapen? Je moet uitgeput zijn geweest en dat ben je nu nog. Dat kan zo niet langer doorgaan. Wij moeten de juiste consequentie trekken. Je kunt hier niet langer alleen blijven wonen. Wij zullen onmiddellijk trouwen, dan ben ik bij je.'

'Hoe is het gebeurd?' vroeg ze nasnikkend.

'Precies weet ik het ook niet, Sandra. Ik ben gisteravond niet meer op de Oude Dieze geweest. Tante Madeleine belde mij vanmorgen vroeg op. Daalderop had gisteren verscheidene keren naar jou gevraagd. Hij zei dat zijn vrouw niet in orde was, de dokter had haar onmiddellijk laten opnemen. Tante zei dat jij gisteren niet op kantoor bent geweest en ik begreep daaruit dat een en ander verband hield met elkaar. Later kwam ik tot het inzicht dat dat niet het geval kon zijn en ik heb Daalderop opgebeld. Hij was er niet, een ander zei me dat Maria in Coudewater was opgenomen. Toen ben ik onmiddellijk hier naar toe gereden, nóg met de gedachte dat jij misschien toch bij de Daalderops was geweest.

Was jij ongerust over Maria? Heb je over haar liggen piekeren? Heb je er een voorgevoel van gehad dat er met Maria iets gebeuren zou, of weet je iets dat je niet wilt zeggen?' vroeg hij. Ze wendde het hoofd af om hem niet te hoeven aanzien toen ze zei: 'Er was iets anders, Bram, het heeft niets met Maria uit te staan.'

'Er is iets dat jou schijnt te hinderen,' zei hij bezorgd. 'Kun je mij niet vertellen wat het is.'

Ze keek hem aan, hij zag haar weifelen met trillende lippen. Maar zij zette er zich doorheen en zei: 'Ja, er is iets, Bram, maar ik kan er met jou niet over praten. Nu nog niet, later zal ik je alles vertellen. Ik moet het eerst met mezelf uitgevchten hebben.'

Hij liep de serre op en neer met stroef ontevreden gezicht. Toen hij even later weer naast haar kwam zitten, had hij zich beheerst en zei rustig: 'Wij gaan heel gauw trouwen, Sandra. Wij kunnen in de stad gaan wonen of hier als je dat liever doet. Dan ga ik terstond naar de burgemeester om over de restauratie van je huis te spreken. Wat wil je?'

'Ik weet het niet, Bram,' zei ze hees.

'Hier blijven of in de stad gaan wonen,' drong hij aan.

'Ik wil hier blijven,' zei ze zo zachtjes dat hij zich naar haar toe moest buigen om het te kunnen verstaan.

'Dat is verstandig, Sandra. Rozengarde is een mooi huis en je bent eraan gehecht. Ik ga naar de burgemeester om de zaak te bespreken.'

'Je hebt sedert Nieuwjaar niet meer over trouwen gesproken, Bram,' zei ze blozend.

'Nee, ik had het gevoel dat je daar nog niet klaar voor was. Dat zal ook wel zo zijn, maar het duurt me te lang. We moeten opschieten. Geen gepieker meer. Het huis moet in orde gemaakt worden, want ik wil niet wonen in zo'n trieste keet.'

'Ze zullen niet voor je vliegen,' vreesde ze.

'Ze kunnen in de lucht vliegen,' mopperde hij. 't Moet gebeuren. Ik maak dat klaar. Zolang de restauratie duurt blijf je op kantoor. Ik houd hier toezicht en ze zullen werken, dat verzeker ik je. Ga je nu aankleden, dan gaan we samen naar het gemeentehuis. Wacht, je moet eerst eten en ik ook. Zet koffiewater op, dan dek ik de tafel. Vooruit, opschieten,' commandeerde hij.

Ze deed wat hij wilde, maar toen ze even later aan tafel zat, kostte het haar de grootste moeite een boterham door de keel te krijgen.

Het was een geheel nieuwe Bram die ze bezig zag en hoorde bij de burgemeester. Er waren veel bezwaren, maar hij schermde met belangrijke relaties. Niet brutaal, erg tactisch en zeer vriendelijk was hij. Hij liet dokter Percol met diens verdiensten en invloed uit het graf verrijzen en dat bleek een voortreffelijke zet te zijn. Maar de doorslag gaf zijn verzekering, dat hij de kosten zou voorschieten tot de schade definitief was geregeld. Hij kreeg het fiat.

Toen de ambachtslieden begonnen met hun werk, had zij een onderkomen gevonden bij Marian Cappé. Daar had ze afleiding en ze kon er Bram ontvangen. Het leven kreeg vaart in die weken, er bleef geen tijd over om te piekeren.

Maar bij al haar zorgen om Rozengarde kon ze Maria niet vergeten. Zij had haar niet mogen zien, toen zij naar Coudewater was geweest. Een zuster in smetteloos wit had getracht haar gerust te stellen. Mevrouw Daalderop was ernstig overspannen, doch haar geval was zeker niet hopeloos. Een paar maanden, een half jaar misschien . . . Sandra kende zulke geruststellende verklaringen, die naar de tijd gemeten vrijwel altijd te optimistisch waren.

Toen vroeg zij de behandelende geneesheer te mogen spreken. Zij werd ontvangen door twee psychiaters. Een oude heer, een studiegenoot van haar vader, die met veel sympathie sprak over zijn vroegere vriend, Hugo Percol, en een intelligente jonge vrouw met strakgekamde haren, dokter Blericourt.

'Ik zou graag iets willen vertellen over mevrouw Daalderop,' zei ze dan.

'Zij heeft mij in vertrouwen genomen omtrent een ernstige gebeurtenis in haar leven, welke vermoedelijk de oorzaak is van haar ineensstorting. Ik heb moeten beloven dat ik er met niemand over zou spreken, maar ik acht mij tegenover u niet gebonden aan die belofte. Het was misschien beter geweest dat ik dokter De Jongen had ingelicht, toen Maria Daalderop enige tijd geleden de eerste aanval kreeg.'

In haar duidelijke uiteenzetting was zij echt Sandra Percol, de doktersdochter. Met weinig woorden vertelde zij wat zij wist. Het maakte grote indruk op de beide psychiaters.

'Wij waarderen het dat u zo'n breed standpunt inneemt ten opzichte van uw belofte, waaraan u hier inderdaad niet gebonden bent,' zei de oude heer. 'Uw verklaringen zijn voor ons van groot gewicht, juffrouw Percol. Ik dank u zeer.'

Nog even praatte zij over de dood van haar vader en toen geleidde dokter Blericourt haar naar de uitgang. Zij legde haar hand op Sandra's arm en zei zachtjes: 'Ik hoop dat u mij niet vrijpostig vindt, juffrouw Percol, maar ik wilde u nog iets vragen.'

'Vraag gerust, dokter,' zei Sandra beleefd. 'Als het Maria helpen kan is mij niets te veel.'

'Het gaat niet over mevrouw Daalderop,' zei dokter Blericourt met een fijne glimlach. 'Ik heb de indruk gekregen dat u zelf moeilijkheden hebt waar u veel over tobt en waar u geen raad mee weet. Als dat zo is, kan ik u misschien helpen.'

Sandra schrok, ze kleurde tot in haar hals en antwoordde niet.

'Kom eens met mij praten,' zei de jonge dokter vriendelijk.

Sandra voelde haar ogen vochtig worden. Heel haar wezen snakke naar de hulp die haar werd aangeboden, en zij voelde dat zij dokter Blericourt haar vertrouwen kon geven.

'Ik heb inderdaad ernstige moeilijkheden,' zei ze met een snik.

'Kom dan op een avond bij mij thuis,' zei dokter Blericourt. 'Daar is het heel rustig om samen te praten en wij worden er door niets afgeleid.'

'Ja, dokter, ik kom,' zei Sandra. 'Ik hoop dat u mij helpen kunt.'

Ze heeft het gezien, dacht ze, toen zij zich voortspoedde naar de grote weg waar Bram wachtte met de auto. In haar geest zag ze haar vader. Meer dan eens was ze erbij geweest, als hij een patiënt bezocht, dat hij zich onverwacht tot een huisgenoot wendde en als terloops zei: 'Kom eens bij me op het spreekuur, wij hebben samen iets te bepraten.' Verscheidene keren had hij, door tijdig zijn hulp aan te bieden, een man of een vrouw behoed voor een ernstige ziekte.

'Kon u zien dat hij een dokter nodig had?' vroeg ze een keer.

'Ja,' zei hij, en ze zag de trage glimlach in zijn ogen komen. 'Soms zie ik het gevaar als het nog ver weg is.'

Zij heeft het gezien en ik ga naar haar toe. Maar ze vertelde er niets van aan Bram.

Het werd een consult dat verscheidene uren duurde op de rustige studeerkamer van dokter Blericourt. Het gaf haar een grote opluchting zich volkomen leeg te kunnen spreken, alles te vertellen wat haar hinderde en wat ze nauwelijks begreep. De rust welke uitging van de psychiater was een weldaad; haar sympathie, die zij duidelijk liet blijken, verrukte Sandra. Toen zij eindelijk uitgesproken was, werd het even stil. Dokter Blericourt zat voor zich uit te kijken.

Ik weet wat zij zeggen zal, dacht Sandra. Geen broom gebruiken op eigen gezag. Goed voedsel, veel rust en ontspanning. Niet piekeren, maar rustig nadenken over al je moeilijkheden. Zo was het niet. 'U heeft mij niet nodig,' zei de psychiater met een geruststellende glimlach. 'Althans nu nog niet,' waarschuwde zij toch. 'Uw geest is sterk genoeg om krachtige impulsen te ondergaan. Bij u is typisch sprake van een geval, waarin een religieus voelend meisje, opgevoed door ongodsdienstige, humanistisch denkende ouders, dat tegelijk door haar dagelijkse omgang met katholieken en protestanten beïnvloed wordt door een groot aantal indrukken van godsdienstige aard, zich het juiste onderscheidingsvermogen niet eigen kan maken en als het ware zweeft in spiritueel opzicht.

Die onderwijzeres heeft u wat overgeleverde vertelseltjes opgedist, die vandaag geen enkel verstandig mens gelooft. Het is volkomen onjuist wat zij u heeft verteld.

Wat u nodig heeft is de juiste kennis van hetgeen de katholieke kerk in dat opzicht leert. U durfde niet met een katholieke jongeman te trouwen, omdat u vreesde dat hij u zou opofferen. Maar een eenvoudig onderzoek door professor Werrels heeft u volkomen over die moeilijkheid heen geholpen. Dat komt omdat u verstandig bent, logisch denkt en geen spoken ziet waar geen spoken zijn. Een nieuwe, duidelijke geruststellende verklaring zal u ook over uw andere moeilijkheden heen helpen.

Ik kan daarover met u praten, maar ik geloof niet dat dat verstandig is, want ik bezit niet de autoriteit die u nodig heeft. U moet naar een priester gaan. Kent u een priester, die u uw vertrouwen kunt geven? De pastoor van uw dorp?'

Sandra weifelde, schudde dan ontkennend het hoofd: 'De pastoor ken ik niet voldoende om over zulke dingen openhartig te kunnen praten, dokter. Ik geloof ook niet dat ik mij daarna op mijn gemak zou voelen als ik hem zou ontmoeten.'

Dokter Blericourt glimlachte met een glans van begrijpen in haar blik. 'Dat kan ik mij van u voorstellen, een katholiek meisje zou daar anders over denken. Het is beter dat u een andere priester vraagt. Mag ik er enkele noemen, die ik bijzonder geschikt acht?'

Sandra weifelde. In haar geest zag ze Harrie van den Onsenoordt, van wie zij kort geleden had gehoord dat hij terug was in Boxtel, omdat het klimaat in Afrika voor hem ongeschikt was. Doch ook die gedachte zette zij van zich af. Harrie van den Onsenoordt was te jong en hij kende haar

te goed; voor haar gevoel bezat hij evenmin de autoriteit, die dokter Blericourt nodig achtte. Doch ineens zag zij in een flits het frisse vriendelijke gezicht van Angeline Mara en daarachter het ruige hoofd van pater Adelbert. Hem zou zij haar vertrouwen kunnen geven, wist ze meteen en ze zei: 'Ik ken een capucijner pater. Een oude man, hij is doctor in de godgeleerdheid.'

'Dat zal niet nodig zijn,' lachte dokter Blericourt. 'Iedere priester, die uw moeilijkheden begrijpt, kan u helpen. Het is de autoriteit waar het op aan komt. Mag ik vragen welke pater het is?'

'Ja, dokter. Het is pater Adelbert van het capucijnenklooster uit Den Bosch.'

'Ik ken hem,' zei dokter Blericourt spontaan. 'Dat is een goede keuze. Hij is niet alleen zeer knap in zijn wetenschap, maar bovendien een uitstekend psycholoog. Vraag pater Adelbert om een onderhoud, ik zal u een brief meegeven voor hem.'

Zij dronken nog een kop thee en aten er brosse koekjes bij. Nog een poosje praatte zij vrolijk over haar werk, over de restauratie van Rozengarde en over Bram Schabank, die haar op brutale, zeer charmante wijze veroverd had.

Toen stond ze op om heen te gaan. Zij reikte dokter Blericourt de hand. 'Ik ben u heel dankbaar, dokter,' zei ze met warme stem.

'Ik ben gespannen op het resultaat,' zei dokter Blericourt. 'Mag ik er nog iets over horen? U gaat er toch zeker heen?'

'Ja, dokter, dat ben ik vast besloten,' zei Sandra gedecideerd. 'Ik kom u alles haarfijn vertellen. Ik ben heel blij dat u het initiatief genomen heeft. Ik geloof dat ik daar zelf niet makkelijk toe gekomen zou zijn.'

Ze voegde eraan toe: 'Meermalen heb ik overwogen of het goed zou zijn de een of ander over mijn moeilijkheden te spreken. Ik heb het nooit gedaan, want ik kende niemand, die mij daarvoor geschikt leek. Aan een priester heb ik nooit gedacht.'

'Het leven verloopt heel dikwijls anders dan we het ons voorstellen,' zei dokter Blericourt. 'Ik vind het erg prettig dat ik u tot zover heb kunnen helpen. En ik ben overtuigd dat pater Adelbert u een heel eind verder zal brengen.'

De broeder-portier liet haar binnen in de sober gemeubileerde spreekkamer. Er hing een eigenaardige kloosterlijke geur; dat was de enige indruk welke zij opdeed, toen zij zat te staren naar de minuscule stofdeeltjes, die dansten in een streep zonlicht. Daarna hoorde zij het geluid van toeslaande deuren, sloffende voetstappen en dan de plotselinge scherpe klank van een kloosterbel, waar ze van schrok. Even later kwam pater Adelbert binnen.

Hij keek haar aan, groette met een neiging van het hoofd, doch scheen haar niet te herkennen. Zij was opgestaan om hem tegemoet te treden en voelde weer zijn koele zachte hand even de hare drukken. Zij zag de weifelende blik in zijn ogen, alsof hij zocht in zijn herinnering.

'Ik ben Sandra Percol,' zei ze. 'Ik heb u ontmoet bij Angeline Mara.'

Even was er de glimlach van herkennen in zijn ogen; hij vroeg haar te gaan zitten, nam tegenover haar plaats en wachtte af. De ontvangst viel wat tegen. Zij had hem gezien bij de Mara's als een man zo goed en zacht als zij er nooit een ontmoet had. Nu was hij stil, ernstig, bijna stroef.

'Ik ben gekomen op advies van mijn dokter om enkele dingen met u te bespreken, eerwaarde,' zei ze verlegen. 'Ik hoop dat u tijd voor mij heeft, misschien moet ik meer dan een half uur van u vragen.'

Hij maakte een licht toestemmend handgebaar en bleef voor zich uit zitten kijken.

Toen gaf zij hem de brief van dokter Blericourt, die hij langzaam openvouwde en aandachtig doorlas.

'Juffrouw Sandra Percol, een religieus voelend, ongelovig meisje, heeft te kampen met ernstige moeilijkheden, welke veroorzaakt zijn door onjuiste voorlichting door een katholieke jonge vrouw. Haar voornaamste moeilijkheid is de vrees, dat zij geen recht heeft om te leven. Haar psyche is nog gezond en zij denkt logisch als men het geval vanuit haar standpunt beziet. De angstaanvallen worden echter heviger en zij herhalen zich sneller. Vooral de laatste maanden is dit toegenomen onder de invloed van een bekentenis, welke een vriendin, die thans in onze inrichting wordt verpleegd, haar heeft gedaan. De kans dat haar gepieker zou leiden tot een dwanggedachte en neurose is nog gering op dit ogenblik, doch het is geenszins uitgesloten, dat zij de moeilijkheid op de duur niet aan kan, te meer daar zij het plan heeft binnenkort met een katholieke jongeman te trouwen.

Het komt mij voor dat een duidelijke uiteenzetting van het juiste begrip der kwesties waar zij over tobt, voldoende is om haar over de moeilijkheden heen te helpen. Zij is zeer gevoelig voor een verstandelijke argumentatie, welke zij kan bevatten, en allerminst dweperig of bevooroordeeld.

Ik heb haar aangeraden met u te praten. Een psychiater heeft zij op dit moment zeker niet nodig. Ik hoop dat u haar helpen kunt, want zij is het waard geholpen te worden. Zij is een zeer sympathiek meisje, met een gaaf karakter en een hoge opvatting van haar menselijke taak en plicht.'

Pater Adelbert keek haar aan over z'n brilleglazen. Zij zag in zijn ogen de beheerste nieuwsgierigheid en verwondering toen hij vroeg: 'Is het Angeline Mara geweest, die u een onjuist inzicht heeft bijgebracht over de kwesties waar u over tobt?'

'Neen, eerwaarde,' zei ze snel. 'Het was . . . Angeline is het niet geweest. Met Angeline heb ik nooit over godsdienstige zaken gesproken, zij weet

niets van mijn moeilijkheden af.'

'Is uw verloofde ervan op de hoogte?'

'Neen, eerwaarde.'

'Anderen misschien?'

'Ja, eerwaarde. Ik heb professor Berrenjon, een studiegenoot van mijn vader, en zijn vrouw, die ook dokter is, over mijn moeilijkheden gesproken. Mevrouw Berrenjon heeft mij een poos behandeld in haar huis, toen ik wat overspannen was. De Berrenjons zijn niet katholiek.'

'Goed. Nog meer personen . . .?'

Ze hijgde van spanning. De vragen hadden op haar een beklemmende indruk gemaakt, omdat ze niet begreep waarom pater Adelbert ze stelde voor hij wist waar het over ging. Misschien, dacht ze, wil hij weten of ik makkelijk tot een vertrouwelijk gesprek kom met degenen met wie ik veel omga. Ik zal dus alles vertellen, mij geheel uitspreken, niets achterhouden.

Ze begon te spreken, hakkelend, stuntelig. Het was weer precies eender als die nacht toen mevrouw Berrenjon bij haar was gekomen. Mevrouw Berrenjon had echter voldoende aan brokstukken omdat zij veel kon begrijpen. Ik moet mij daar overheen zetten, dacht ze, pater Adelbert heeft niets aan brokstukken. Ik moet duidelijk spreken, ordelijk, zoals ik tegenover dokter Blericourt heb gedaan.

Dat poogde ze hardnekkig, doch het lukte niet al te best. Zij was opgewonden, angstig; de oude pater, die onbeweeglijk naar de brief in zijn handen zat te kijken, imponeerde haar en tegelijk kreeg zij het gevoel dat hij nauwelijks notitie nam van hetgeen ze afratelde, alsof het hem verveelde of irriteerde. Maar toen zij uitgesproken was, met rode vlekken op haar gezicht door de inspanning, bleek dat hij een goed inzicht had gekregen van de kwesties. Zijn grijze ogen namen haar op met een lange peinzende blik. Hij stelde nog enkele vragen over details en toen zweeg hij geruime tijd.

Toen hij opkeek zag ze weer die nieuwsgierige verwondering in zijn ogen, maar hij glimlachte haar toe en toen hij begon te spreken hoorde zij een opgewonden klank in z'n donkere stem, die haar heel blij maakte. Hij had haar begrepen en hij kon haar helpen, wist ze nu.

'Uw moeilijkheden zijn interessant, als ik dat woord in deze omstandigheden mag gebruiken,' zei hij. 'Het is merkwaardig dat zulke gedachten opkomen bij een niet gelovig meisje. Dokter Blericourt heeft de kwestie zeer juist aangevoeld, toen ze zei dat bij u typisch sprake is van een religieus gestemde natuur, opgevoed door ongelovige ouders in een omgeving van bijna uitsluitend christenen.'

Hij wachtte even en vervolgde dan: 'Professor Berrenjon had gelijk toen hij zei dat het voortplantingsvermogen het hoogste natuurlijk vermogen is van de mens. En tegelijk betekent het niet iets specifiek menselijks, want ook het dier heeft dit vermogen. Uw recht om te leven staat in de na-

tuurlijke orde onbetwistbaar vast. Dat zal ik u niet hoeven aan te tonen; u begrijpt het. Uw moeilijkheid ligt in de bovennatuurlijke orde, want u meent dat het medisch ingrijpen van de arts, dat de dood van uw broertje ten gevolge had, een verstoring was van de goddelijke orde, waardoor uw eigen leven rechteloos werd in bovennatuurlijke zin. U begrijpt misschien niet dat u, door aldus te denken, de kwestie stelde op een niveau, dat door u niet kon worden bereikt, maar toch is dat zo.

Ik zal u bewijzen, en ik doe dat vanuit het katholiek standpunt, waar het voor u op aan komt, dat uw recht op het leven ook in bovennatuurlijke zin onbetwistbaar vaststaat.

De katholieke Kerk leert dat de mens bestaat uit een sterfelijk lichaam en een onsterfelijke ziel. Het menselijk vermogen bij de voortplanting is beperkt tot het sterfelijk lichaam, de onsterfelijke ziel wordt door God Zelf geschapen. De ziel wordt door God ingestort op het moment dat de nieuwe mens wordt verwekt door vader en moeder. Op het moment dat het sterfelijk lichaam ophoudt te leven, neemt God de onsterfelijke ziel terug. Dat betekent dus dat God zich rechtstreeks bezighoudt met de geboorte en de dood van ieder mens. Begrijpt u dat?'

'Ja, eerwaarde, ik begrijp het,' zei Sandra in hevige spanning.

'Gelooft u dat de mens bestaat uit een sterfelijk lichaam en een onsterfelijke ziel?' vroeg pater Adelbert.

'Ik weet het niet,' zei ze verlegen. 'Ik weet dat uw Kerk het leert, maar dat vraagt u niet,' vervolgde ze weifelend. 'Dat is een van die dingen,' zette zij door, 'waar ik in het geheel geen mening over heb. Vader zei vroeger altijd, dat bij de universele geest niets onmogelijk is, het is dus ook mogelijk dat er na de dood iets anders volgt. Maar hij wilde niet een bepaalde stelling aanvaarden, omdat het allemaal redeneren was in het niets. Vader aanvaardde alleen datgene wat hij met zijn verstand kon begrijpen. Zo ongeveer denk ik er ook over; strikt geloven in een onsterfelijke ziel doe ik dus niet. Ik weet eigenlijk zelf niet goed wat ik geloof. Soms niets en soms evenveel als u.'

'Het komt er ook minder op aan in ons geval,' zei hij. 'Als u niet gelooft in een onsterfelijke ziel en bijgevolg dus ook niet in een voortbestaan na de dood, waar zoudt u zich dan druk over maken. Als u wel gelooft, en ik ben ervan overtuigd dat dat het geval is, in deze zin verstaan, dat u niet gelooft met het verstand maar wel met de ziel, dan zal het u niet moeilijk vallen ook te begrijpen dat God, die de hoogste Rechtvaardigheid is, niet een mens het leven geeft en hem tegelijk het recht op dat leven ontzegt. Want het zal u duidelijk zijn dat God nooit zou gedogen dat door de ouders een nieuwe mens wordt verwekt, als Hij niet van plan was in die mens een onsterfelijke ziel in te storten.'

'Neen, dat is volstrekt onmogelijk,' zei Sandra met glinsterende ogen.

'Ik zou hierover nog lang kunnen uitweiden, maar het is niet nodig,' zei pater Adelbert. 'U begrijpt nu dat uw recht op het leven zowel in de na-

tuurlijke als in de bovennatuurlijke orde onbetwistbaar vaststaat. U moet dit alleen psychisch kunnen verwerken en dat duurt enige tijd. Misschien kunnen wij er later nog eens uitvoeriger op terugkomen.'

'Ik begrijp het volkomen,' zei Sandra en pater Adelbert hoorde aan de klank van haar stem, dat haar grootste moeilijkheid was weggevaagd. Hij wachtte even om haar de gelegenheid te geven deze eerste indruk tenminste enigszins te verwerken en vervolgde dan op geheel andere toon. 'Die onderwijzeres heeft u inderdaad een onjuist begrip bijgebracht, toen zij opmerkte dat de katholieke Kerk leert dat het oude leven moet wijken voor het nieuwe. Dat is slechts waar in algemene zin. Alle leven op aarde, van mensen, dieren, bloemen en planten, sterft af als de kracht van het levensvermogen is uitgeput. Het is duidelijk dat in de normale orde het levensvermogen van oude mensen geringer en korter van duur is dan het nieuwe jonge leven. Ik kan mij indenken dat die onderwijzeres u dat heeft gezegd, want lange tijd heeft inderdaad die mening geheerst, en zij is, vooral op het platteland, nog lang niet uitgeroeid. Zij is echter onjuist. De katholieke Kerk leert,' zei hij langzaam - 'de Paus heeft het niet lang geleden nog eens met nadruk bevestigd - dat nimmer een ingreep mag worden gedaan, welke rechtstreeks tegen het leven van de moeder of het kind is gericht. Er is in zulke gevallen ook geen sprake van aanvaller of aangevallene; de moeder noch het kind valt aan. Er is dus ook geen sprake van verdedigen. Om aan te vallen is een absolute wilsakt nodig, of tenminste een agressieve handeling, want ook een krankzinnige kan iemand doden.

Een geval als waarvoor uw vader en de arts werden geplaagd, dertig jaar geleden, komt in onze tijd praktisch niet meer voor. Maar als het zou voorkomen, weet iedere geneesheer waar hij zich aan te houden heeft. Deze kwestie is zeer moeilijk en delicaat en het heeft weinig zin er thans dieper op in te gaan. U wilde weten wat de katholieke Kerk leert in dat opzicht en dat weet u thans. Is dat voldoende?'

'Ja, ik begrijp het, het is voldoende, eerwaarde,' zei Sandra met droge lippen.

'Er blijft dan nog de vraag over of uw vader indertijd goed of niet goed gehandeld heeft,' vervolgde pater Adelbert. 'Daarover kan ik niet oordelen. God oordeelt over onze persoonlijke schuld. Ik geloof dat het juist is te zeggen, dat uw vader en de arts, die beiden hoogstaande mannen waren, hebben gehandeld overeenkomstig hun inzichten, die gebonden waren aan hun levensbeschouwing. Ik geloof niet dat God hun daad als een persoonlijke schuld zal aanrekenen. Maar al zou dat wel het geval zijn, dan staat dit nog geheel buiten uw verantwoording. Dat zal u duidelijk zijn en u kunt deze moeilijkheid dus rustig van u afzetten, want het is geen moeilijkheid. U bent alleen aansprakelijk voor uw eigen gedragingen, niet voor die van anderen, tenzij u bewust anderen ertoe zoudt dwingen een onzedelijke daad te stellen. Begrijpt u dat?'

'Ja, eerwaarde, ik begrijp het,' zei Sandra spontaan. Haar lippen trilden: 'U heeft met uw duidelijke uiteenzetting mijn grootste zorg volkomen weggenomen. De ziel wordt door God ingestort, dat vooral heeft mij gegrepen. Ik kan niet rechteloos zijn, ik leef niet het leven van mijn broertje, ik leef mijn eigen leven. En ik weet nu dat de katholieke Kerk leert, dat het oude leven niet mag geofferd worden aan het nieuwe.'

Tranen drongen in haar ogen. 'Ik ben verschrikkelijk bang geweest om met een katholiek te trouwen, omdat ik meende, dat ook ik met een vernauwd bekken geschapen was. Ik vreesde dat mijn man mij zou laten doden, onder de dwang van zijn geloof. Professor Werrels heeft die vrees van mij weggenomen door het onderzoek. Ik ben gezond, ik hoef niet bang te zijn voor de bevalling. Maar nu heb ik helemaal geen vrees meer. Ik ben blij dat ik bij u gekomen ben.'

Pater Adelbert keek bedachtzaam naar het zacht schreiende meisje. Hij wachtte tot zij zich beheerst had en vroeg dan:

'Is uw verloofde goed katholiek?'

'Ik geloof het wel, eerwaarde,' antwoordde ze verlegen. 'Wij praten zelden over godsdienst, ik weet er bijna niets van.'

'Gelooft u aan God?'

'Op een bepaalde manier wel. Mijn verstand zegt mij dat er een hogere macht moet zijn dan de menselijke macht. Maar ik geloof niet dat Christus God is, ik geloof niet aan uw dogma's, niet aan heiligen, niet aan wonderen . . . Ik weet er niets van en verlang ook niet het te weten.'

'Gelooft u niet aan het wonder dat u en ik hier zijn en samen kunnen praten?' vroeg pater Adelbert.

Toen ze hem verbaasd aankeek, kwam er een glimlach in zijn ogen.

'Ja, het wonder dat zich iedere dag herhaalt: het leven zelf. Wat zijn we knap geworden. Van het lichaam weten we al heel veel af en straks, over honderd jaar misschien, zullen we ook de menselijke psyche in formules kunnen vastleggen. Maar van het leven zullen we nooit iets begrijpen, juffrouw Percol.'

'Ik zie niet in wat dat met Christus te maken heeft,' wierp ze op.

'Dat in te zien in de zin van verstandelijk begrijpen is onmogelijk, juffrouw Percol. Nu, na twintig eeuwen, kan de Kerk nog steeds niet het absolute verstandelijke bewijs leveren dat Christus God is. Wij geloven het; geloven is iets anders en het is veel meer dan verstandelijk bewijzen.'

Hij glimlachte toen hij voortging: 'In vroeger tijden, toen Zeus regeerde op de Olympus, met Hera, Pallas-Athene, Artemis, Eros, Poseidon en nog anderen, geloofde het volk op een heel eigenaardige wijze aan hun goden en halfgoden. Die tijd is lang voorbij; wij bewaren er alleen de prachtige literatuur van. Toen Christus op de wereld kwam, kreeg het geloof in God een heel andere inslag. De figuur van Christus werd niet omsponnen met heldensagen. Hij was veel meer mens dan Zeus en tegelijk veel meer God in de ogen van het volk. Door de eeuwen heen is zijn figuur om-

weven geweest met dat ondefinieerbare waas, dat soms Zijn Goddelijkheid meer accentueerde, in een andere periode meer Zijn menselijkheid. Het volk houdt van pure fantasie en van de koele realiteit. De oude goden van Grieken en Romeinen zijn voor eeuwig naar de fantasie verwezen, waar ze thuishoren. Met Christus is dat nooit gepoogd. Niemand ontkent Christus als een realiteit. De niet christenen aanvaarden hem als een groot godsdienstleraar; vele christenen, vooral de eenvoudigen, zien in Hem Onze Lieve Heer: een soort Uebermensch. De kunst heeft zich van Christus meester gemaakt, zij heeft hem weergegeven in alle mogelijke gevoelsaccenten. De hemelse vader met het accent op vader. Het blijft menselijk. De periode van Christus als de goede herder, een mooie lieflijke man, met zachte vriendelijke ogen, die een lam op de schouders draagt, is nog lang niet voorbij. Het is niet verwonderlijk dat het volk gevoeliger is in zijn eerbiedige bewondering en verering voor Maria en de heiligen, dan in aanbidding van Christus, onze God. Het volk houdt van realiteit. Maar wij zijn gekomen in een tijd, waarin de kunstenaars zich enorm inspinnen om Christus uit te beelden als God. Het zal nooit lukken, maar misschien lukt het de bovenmenselijkheid weer te geven, aangepast aan onze tijd van gas en atomen. Wij weten nu iets meer van het universum af, van de bouw, de structuur en de bestanddelen van de zon en de planeten. Wij hebben ontdekt dat de aarde, in miljoenen jaren, uit vuur en gas is gestold tot basalt en graniet.

Vuur, gas en geest. Als wij daarover nadenken begint het ons te schemeren voor de ogen en toch beginnen wij iets te begrijpen van de oneindigheid. Meer dan in de dagen toen de kunstenaars Christus afbeeldden als de goede lieve Heer, staan wij thans met huiveringwekkend ontzag tegenover de Geest Gods.'

Hij wachtte even en vervolgde dan op zachte toon: 'De mens is het enige schepsel dat een ziel heeft, het dier heeft geen persoonlijke ziel. Wij katholieken geloven dat de mens het hoogste doel is van Gods schepping. Door de mens een ziel in te storten, heeft God ons iets heel persoonlijks gegeven. Daarom alleen is het een voorrecht geschapen te zijn tegenover het niet geschapene, ondanks de lichamelijke en geestelijke smart, welke wij dikwijls moeten ondergaan. Wij geloven dat God zijn Zoon naar de aarde heeft gezonden om een aantal jaren mens te zijn tussen de mensen. De komst van Christus is het grootste voorrecht geweest dat de mens ooit van God ontvangen heeft.'

Pater Adelbert zweeg. Sandra zag de gloed in zijn oude ernstige ogen, ze zag hoe zijn handen ineengleden. Het was haar vreemd te moede. Hetgeen hij haar had gezegd, drong niet door tot haar hart en evenmin kon zij er ongevoelig voor blijven. Slechts enkele punten hielden haar gespannen bezig: God heeft de ziel ingestort; het is een voorrecht geschapen te zijn tegenover het niet geschapene.

Daar kon ze niet op doordenken en toen vroeg ze, verlegen: 'Keurt u het

af dat ik met een katholiek ga trouwen?’

Hij wendde de ogen af toen hij antwoordde: ‘De Kerk heeft ernstige bezwaren tegen het gemengde huwelijk, doch zij wijst het niet onvoorwaardelijk af. In sommige gevallen, als aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan, geeft zij dispensatie.’

‘Ik ken de voorwaarden en ik zal ze nakomen,’ zei Sandra.

Pater Adelbert keek haar aan met peinzende blik. ‘Heeft u nog iets te vragen?’ vroeg hij.

‘Neen, eerwaarde.’

‘Is u tevreden? Is ons gesprek nuttig voor u geweest?’

‘Ja, eerwaarde,’ zei ze spontaan. ‘U heeft mijn moeilijkheden weggenomen. Dat had ik niet verwacht, althans niet volledig. Maar het is zo; ik weet nu al dat ik nog dikwijls zal terugdenken aan hetgeen u gezegd heeft.’

‘Daar ben ik blij om,’ zei hij. ‘U heeft het mij gemakkelijk gemaakt omdat u onbevangen bent en niet bevooroordeeld.’

Toen stond hij op. Er was een vage glimlach in zijn ogen toen hij de merkwaardige woorden zei, die haar verbaasden en tegelijk ontroerden: ‘Ik geloof, juffrouw Percol, dat Christus dichter bij u is dan u denkt.’

Hij ging haar voor naar de buitendeur. Hij gaf haar een hand. ‘Bent u de laatste tijd nog bij moeder Mara geweest?’ vroeg hij.

‘Ja, eerwaarde, nog een paar keer. Een tijd geleden dacht Angeline dat haar moeder vlug zou sterven en ik begreep dat ik niet meer mocht komen, omdat moeder Mara geen bezoek meer verdragen kon. Later is het iets beter geworden, toen ben ik er weer naar toe gegaan. Met Angeline heb ik niet veel meer gesproken en ik had haar zoveel te vertellen. Zij wacht nog altijd op een uitvoerig verslag over mijn reis naar Frankrijk en de foto’s heeft zij nog niet gezien.’

‘Dat kan dan spoedig gebeuren,’ zei pater Adelbert. ‘Moeder Mara is volkomen uitgeleefd.’

Als u nog andere moeilijkheden hebt waar u geen raad mee weet, en ik kan u helpen, kom dan gerust, juffrouw Percol.’

De brede deur zwaaide open, Sandra stond in het heldere zonlicht. Maar zij dacht niet aan Angeline en moeder Mara, toen zij langzaam voortstapte langs de rivier. Straks, als de spanning gebroken was, zou zij hetgeen pater Adelbert gezegd had methodisch gaan overdenken, maar nu dacht ze nog niet. Haar geest stond open voor het opnemen van indrukken. Diep in haar wezen leefde een eigenaardig sterk geluk.

De ziel wordt door God ingestort. God bemoeit zich persoonlijk met de geboorte en de dood van ieder mens. Dat was een aangrijpende gedachte, die haar veel zou bezighouden. Maar zij wist eigenlijk al wat de uitkomst zou zijn. Deze indruk, volkomen nieuw, begrijpelijk en aanvaardbaar voor haar verstand, was al verwerkt tien tellen nadat zij haar had opgedaan. Voor het eerst in haar leven had het begrip God voor haar gestalte ge-

kregen, was concreet geworden. In een snel moment van subtiele vrouwelijke gevoeligheid, intuïtief, had zij de indruk alsof haar ziel zich manifesteerde in haar wezen.

Als dat waar is, dan is ook mijn lot gezegend, dacht zij. Ik geloof dat het waar is. God heeft zich met mij beziggehouden zoals met ieder mens; het kán niet waar zijn dat ik rechteloos ben. God kan niet liegen of onrechtvaardig zijn.

Sandra had enige moeite wijs te worden uit hetgeen de geaffecteerde stem, nogal zenuwachtig, haar vroeg. Toen herkende zij de commies van de posterijen en zij schrok van zijn boodschap: Moeder Mara, die haar laatste uren was ingegaan, wilde ook van haar afscheid nemen.

Bram bracht haar terstond met de wagen naar het kleine huisje in de Lekkerbeetjesstraat. Ze waren allen op de ziekenkamer: Angeline, Leo en zijn jonge vrouw, Anna met haar man en de kinderen, en de Norbertijner broeder, het sprekend evenbeeld van Leo, minder gezet en ingetogener dan zijn broer. Zij zaten rondom het bed geknield, wachtend op pater Adelbert.

'Moeder heeft naar jou gevraagd,' fluisterde Angeline. Het meisje was erg rustig, maar diep in haar donkere ogen brandde de smart. Sandra knikte haar toe en ging achter het voeteneinde van het ledikant staan. Dokter De Jongen voelde de pols van de stervende en controleerde z'n horloge. Onrustig liep hij de kamer op en neer en dan haastte hij zich de deur te openen, toen hij op de trap de zware stap van pater Adelbert hoorde.

Pater Adelbert groette met een lichte neiging van het hoofd en boog zich dan over de stervende heen. 'Moeder Mara,' fluisterde z'n donkere stem.

Moeder Mara opende de ogen, ze keek hem aan, secondenlang, zonder hem te herkennen. Doch dan scheen nog een laatste glimp van het leven in haar terug te keren. In haar ogen kwam enige gloed, over het benige, uitgeteerde gezicht gleden een flauwe glimlach. Haar lippen bewogen: ik ga, scheen ze te willen zeggen. Pater Adelbert tekende een kruisje op haar voorhoofd. 'Tot straks,' zei hij. 'Wij doen je uitgeleide naar God en naar Maria. De kinderen zijn hier allemaal.'

Dat scheen door te dringen tot haar bewustzijn. Haar ogen gingen verder open en keken zoekend rond.

Anna boog zich over haar heen en kuste haar. Sandra hoorde de hese afscheidswaarden, zij zag de benige hand rijzen naar het voorhoofd van haar oudste dochter. De kinderen namen afscheid van hun grootmoeder, met hun vader, die hen daarna naar beneden bracht. De Norbertijner broeder knielde bij haar neer, hij pakte haar handen en bracht ze naar zijn voorhoofd. Leo schreide zachtjes, toen hij z'n moeder kuste. Angeline had

het heel moeilijk, zag Sandra. Zij schreide niet, maar heel haar lichaam beefde van spanning, toen zij haar moeder kuste en haar tedere afscheidswaarden toefluisterde. Toen wenkte Angeline Sandra en bracht haar bij de stervende. De fletse ogen staarden haar aan met wazige blik en dan herkende zij haar. Haar lippen bewogen, krampachtig, het scheen dat zij in uiterste inspanning iets wilde zeggen, doch zij kon alleen haar naam stamelen.

Geroerd tot in haar diepste wezen boog Sandra zich over de stervende heen. 'Moeder Mara,' fluisterde ze hees. Maar ze zag de oude vrouw nauwelijks, in haar geest zag ze weer dat onvergetelijke moment toen haar vader, een minuut voor zijn dood, stamelde: 'Liefke, ik ga, ik kan niet meer.' Ze had zijn hoofd in haar arm genomen en met haar wang tegen de zijne had ze zijn laatste zucht horen wegijlen.

Toen ze de kille vingers van de stervende over haar voorhoofd voelde glijden, kreeg ze het besef der dingen terug. Ze kon zich niet inhouden, tranen drupten langs haar wangen, toen zij moeder Mara op het voorhoofd kuste.

Leo stak de gewijde kaarsen aan, de Norbertijner broeder strengelde de rozenkrans tussen de vingers der stervende, die weer roerloos met gesloten ogen was neergezonken op het kussen, en pater Adelbert begon de gebeden der stervenden te bidden:

Heer, ontferm U onzer.

Christus, ontferm U onzer.

Vertrek Christenziel uit deze wereld in de naam van God de Almachtige Vader . . .

In Uw handen, Heer, beveel ik mijn geest.

Heer, Jezus Christus, ontvang mijn geest.

Heiligen van God snelt haar te hulp, engelen des Heren snelt haar tegevoet, neemt haar ziel en brengt haar voor het aanschijn van den Allerhoogste.

Sandra hoorde ieder woord met een gespannenheid, waarvan zij zich op dat moment niet bewust was. Een siddering ging door haar heen toen het gebed smeekte, dat de engelen haar ziel zouden terugvoeren naar de Allerhoogste. Een gevoelsmoment van aangrijpende spanning, want nu komt het moment, dacht zij, dat God zich weer persoonlijk met haar bezighoudt. Nu neemt God de ziel terug, die hij haar heeft ingestort toen zij verwekt werd. Nu komt God hier, bij haar, bij allen, bij mij.

Dan kwam het besef der zichtbare realiteit weer terug. Door het rustige en toch dringende bidden heen, stuwden haar eigen gedachten naar boven. Dit sterven was veel minder bewogen, veel minder tragisch dan het smartelijk afscheid van haar vader.

Al de tijd dat het bidden duurde, tot het ogenblik dat dokter De Jongen de hand ophief en zij begreep dat moeder Mara gestorven was, keek zij met brandende ogen naar het roerloze gelaat, zich afvragend of de oude vrouw

met de geest nog leefde, of zij zich bewust was dat er nog slechts enkele minuten restten. Geen spoor van vrees of onrust bespeurde zij, dat had ze ook niet gezien toen moeder Mara afscheid nam van haar kinderen en van haar.

Maar het mensje was totaal uitgeleefd, de dood kon niet smartelijk voor haar zijn, het lijden had te lang geduurd.

Na de uitvaartdienst ging Sandra nog even mee naar de Lekkerbeetjesstraat. Zwijgend liep ze naast Angeline, die haar arm genomen had. Onophoudelijk zag ze in haar verbeelding weer dat moment toen moeder Mara haar mond bewogen had alsof ze haar iets wilde zeggen. Ze kon de gedachte niet van zich afzetten dat ze iets had willen vragen, wat met Angeline in verband stond. Want er moest iets gebeuren, het meisje kon niet alleen blijven in het kleine huisje. Rozengarde was vrijwel geheel hersteld. Het mooie oude huis was tot z'n vroegere glorie teruggekeerd. Bram had geen kosten gespaard om het huis gezellig in te richten en persoonlijk had hij de omliggende tuin weer in orde gebracht. Bram zou er geen bezwaar tegen hebben als zij Angeline een tijd bij zich zouden nemen, tot het meisje een geschikte werkkring gevonden had. Er waren zoveel mogelijkheden. Angeline was een bekwame coupeuse en zij zou ook bijzonder geschikt zijn als verkoopster in een modezaak.

Maar dat weet zij zelf ook, dacht Sandra. Misschien heeft zij al een plan gemaakt, misschien kan zij haar schoonzuster helpen in de corsettenwinkel.

Neen, dat doet ze niet, dat zal ze niet willen. Het zal niet moeilijk zijn iets goeds voor haar te vinden, maar ze moet eerst een hele poos rusten. De spanning van de afgelopen jaren moet eerst gebroken worden. Ik zal haar vragen naar Rozengarde te komen. Angeline scheen aan te voelen wat er in haar omging, want ze vroeg onverwacht: 'Is jullie huis al klaar?' Gretig greep Sandra de kans: 'Ja, we zijn klaar. Bram heeft er iets heel moois van gemaakt. Ik hoop dat je heel gauw . . .'

'Ja, ik kom,' viel Angeline haar in de rede.

'Doe je het heus? Ik bedoel niet een dagje.'

'Dat bedoel ik ook niet,' zei Angeline. 'Als je man het goedvindt, wil ik heel graag een poos bij jullie komen logeren.'

'Daar heb ik over lopen piekeren,' zei Sandra, 'maar ik durfde het je nog niet vragen. Heb je al een plan gemaakt? Je zult niet alleen willen blijven in je huis.'

'Neen, dat kan niet,' zei Angeline droog. 'Ja, ik heb een plan,' vervolgde ze op eigenaardige toon, die Sandra erg nieuwsgierig maakte. Haar frisse gezicht werd vuurrood, toen ze aarzelend zei: 'Over twee maanden treed ik in in de Carmel in Oirschot.'

'In de Carmel? Wat is dat? Een klooster?' begreep ze dan.

'Ja, de Carmel is een klooster. Ik word non,' zei Angeline rustig. En leven-

diger: 'Meer dan vijftien jaar heb ik moeten wachten, maar nu is mijn tijd gekomen. Nog twee maanden,' praatte zij vlug door, toen zij zag hoe deze mededeling Sandra onthutste. 'Deze week nog zullen wij de boel verdelen en dan ga ik mijn zuster een paar weken helpen met naaiwerk. Dan houd ik nog een volle maand over om te doen wat ik het liefste doe. Ik wil heel graag een paar weken naar Rozengarde komen als het mag. Ik wil ook nog op reis gaan. Ik wil nog iets van de wereld zien, al is het maar in ons eigen land. En dan is het uit.'

'Ik begrijp er niets van,' zei Sandra zachtjes.

'Dat is voor jou ook moeilijk te begrijpen, Sandra. Misschien praten wij er nog wel eens over als ik bij jullie ben. Het is allemaal niet zo vlug verteld en ik heb nu zoveel zorgen aan mijn hoofd.'

'Is het werkelijk waar dat je dat altijd gewild hebt?' vroeg Sandra.

Angeline kreeg een kleur toen ze kortaf antwoordde: 'Het is waar, Sandra. Geloof niet dat ik uit de wereld vlucht, omdat ik bang ben voor de toekomst. Ik heb verscheidene goede kansen gehad om te trouwen, als ik dat gewild had, en ook nu heb ik die nog. Ik heb de kansen niet voorbij laten gaan omdat ik moeder niet alleen wilde laten. Als ik had willen trouwen, had ik moeder bij mij kunnen innemen, of mijn zuster had dat kunnen doen. Dat ik in de Carmel in zou treden stond al vast toen ik vijftien jaar was. Ik heb gewacht tot moeder mij niet meer nodig had.'

'Vinden je broers en je zuster dat goed?' vroeg Sandra.

Angeline glimlachte: 'Leo en Anna hebben mij geen toestemming gevraagd om te trouwen en Frans heeft mij niet gevraagd of hij Norbertijn mocht worden. De Mara's doen wat ze zelf willen, maar ze vinden het bovendien goed. Behalve mijn zwager; die vindt het zonde en jammer dat een knappe, levenslustige jonge vrouw aan de wereld onttrokken wordt. Maar hij is geen Mara en zijn mening telt niet mee.'

'Ik begrijp er niets van,' zei Sandra weer.

'We krijgen nog wel gelegenheid erover te praten als ik bij jullie ben. Daar verlang ik werkelijk naar. Wij moeten nog heel veel samen praten. Je bent mij het reisverslag nog schuldig en de foto's heb je nog niet laten zien. Dat is er allemaal bij ingeschoten en ik had me daar zoveel van voorgesteld. Ik heb vaak aan jou gedacht toen je in Frankrijk was.'

'Kom dan zo gauw als je kunt,' zei Sandra met warme stem.

'Mijn fiets breng ik mee,' zei Angeline. 'Hij is voor Anna, maar zij krijgt hem pas op de laatste dag. We gaan samen mooie tochtjes maken, tenminste als jij je vrij kunt maken. En weet je,' vervolgde ze meisjesachtig verlegen, 'weet je waar ik ook op hoop? Dat je man zich eens een dagje vrij kan maken om ons mee te nemen met de auto.'

'Dat doet Bram zeker als ik het hem vraag,' zei Sandra spontaan. 'Zelfs van ons eigen land heb ik maar heel weinig gezien,' praatte Angeline door. 'Ik kon nooit weg, moeder had mij altijd nodig. Ik beklaag me daar niet over,' zei ze met een hoge blos, 'ik zeg alleen maar hoe het was.'

Daarom ben ik blij, nu moeder rustig is afgestorven en er voor mij niet veel meer te doen is, dat ik naar jullie mag komen. Verder heb ik niemand. Ik kan bij Anna blijven, maar dat doe ik niet. Ik houd niet erg van haar man en ik ben het beu z'n grove kritiek telkens te moeten aanhoren. Een poos zal ik haar nog helpen. De kinderen hebben nieuwe kleren nodig en zij moet zelf ook wat hebben. Het spaart haar een hoop geld uit. Zij moet het doen van een ambtenaarssalaris en jij weet hoe duur het leven is. Dat doe ik dus en dan kom ik naar Rozengarde, als je man het goedvindt.'

'Bram vindt het zeker goed, Angeline. Wees daar heel gerust op. Hij zal wel erg verbaasd zijn als ik hem vertel wat je van plan bent. Daarom te meer zal hij er blij om zijn dat hij jou de laatste weken nog wat kan verwennen.'

'Ik was alleen bang,' zei Angeline aarzelend, 'dat ik het niet zou mogen vragen, omdat het misschien niet goed is te gaan logeren bij een pas getrouwd paar.'

'Waarom zou dat niet goed zijn?' vroeg Sandra verbaasd. 'Is dat bijgeloof of zoiets?'

'Bijgeloof? Neen, ik doe niet aan bijgeloof. Vroeger deed men dat niet, heb ik van mijn moeder geleerd.'

Sandra glimlachte, een vage glimlach, die uitdrukking gaf aan haar opvatting van zulke ouderwetse conventionele fatsoensbegrippen. 'Stap daar overheen,' zei ze resoluut. 'Bram en ik zijn heel modern in onze opvattingen.'

'Ja, ik stap er overheen,' zei Angeline blozend. 'Ik begrijp wel,' voegde ze er zachtjes aan toe, 'waarom de mensen vroeger zulke dingen afkeurden. In dat opzicht kan ik mijzelf uitschakelen.'

Daar begreep Sandra niets van en er kwam een peinzende uitdrukking in haar ogen toen ze erover nadacht. Toen ineens begreep ze het en zij kneep Angeline in de arm. 'O, kind, wat waren onze vaders en moeders bezorgd, overbezorgd in hun dagen. Tot welk een vergaande maatregelen dwongen zij zich als het erom ging het decorum te handhaven. Gelukkig dat wij in onze tijd leven, die alleen gevaar ziet als er werkelijk gevaar is.' 'Het kan toch nog?' vroeg Angeline snel. 'Ik bedoel...'

'Ja, het kan nog, maar als het zover was kon het immers ook,' glimlachte Sandra. Doch de lach kroop snel terug in haar ogen en op haar gezicht kwam een ernstige bezorgde trek. Zij realiseerde zich dat terstond en begon snel te spreken over de kinderen van Anna. Zij wilde niet dat Angeline zou opmerken, dat zij vrees had voor de zwangerschap. Want zij voelde dat het gepieker weer zou beginnen vanaf de eerste dag.

Toen zij het huisje in de Lekkerbeetjesstraat binnengingen, hield Angeline haar even terug. Ze zei zachtjes: 'De jongens en Anna vinden het goed dat jij moeders naaldenkoker krijgt. Wij willen je een persoonlijk souvenir geven, iets waar moeder aan gehecht was en dit was het beste.' Zij pakte de naaldenkoker uit de kast en wikkelde het vloeipapier eraf. 'Vind je het

mooi, Sandra? Het is een antiek zilveren kokertje, het enige ding van waarde dat moeder bezat. Ze heeft het van vader gekregen op haar trouwdag. Het is heel oud, vader heeft het van zijn moeder geërfd. Misschien stamt het nog uit de tijd toen de Mara's nog Spanjaarden waren.'

'Dat mag ik niet accepteren,' zei Sandra met hoogrode kleur. 'Het is een familiestuk en dat mogen jullie niet weggeven.'

'Jawel,' zei Angeline. 'Ik mag het niet meenemen en Anna gunt het jou graag. Moeder heeft het goedgevonden dat jij het krijgt. Wij hebben nog andere souvenirs, die voor jou geen waarde hebben, maar die voor ons van betekenis zijn. Toe neem het, Sandra, je doet er moeder en ons een plezier mee.'

'Ik wil het heel graag aannemen,' zei Sandra geroerd. 'Ik ben blij dat jullie aan mij gedacht hebben.' Ze wachtte even en zei dan op zachte toon, met een glans in haar ogen als zag ze heel scherp een mooi herinneringsbeeld: 'Je moeder, Angeline . . . ik hield van haar. Zij was zo echt, zo volledig moeder. Zij deed mij altijd aan mijn eigen moeder denken, ofschoon zij uiterlijk en innerlijk niet op haar leek.' Weer wachtte ze even en zei dan met hese ontroerde stem: 'Jullie moeder was groot, Angeline. Jullie kunnen werkelijk trots zijn.'

Toen gingen ze de woonkamer binnen, waar de anderen al om de tafel gezeten waren om het eenvoudige begrafenismaal te gebruiken.

Op de inkledingsdag van Angeline Mara bracht Bram Schabank zijn jonge vrouw en pater Adelbert naar Oirschot. 'Zie maar wat je ervan maakt vandaag,' plaagde hij bij het weggrijden. 'Om zes uur kom ik je halen.'

Zij voelde zich niet op haar gemak in het Carmelitessenklooster. De kennismaking met moeder-Priorin en met de novice-meesteres ging zo plechtig vriendelijk; het was allemaal zo vreemd en eigenaardig en zij had voortdurend het gevoel dat ze alles verkeerd deed. Pater Adelbert hield zich met haar bezig, maar ook hij kon haar onbehaaglijke stemming niet wegpraten. Eerst toen de Mara's kwamen kwam zij er beter in.

Het was aan niets te merken dat de familie onder de indruk was, dat Angeline nu haar eigenlijke intrede zou doen en dat zij het klooster nimmer meer zou verlaten. Anna en Leo waren erg vrolijk, de commies deed niets anders dan kritiek uitoefenen en de Norbertijn glimlachte maar en keek verstrooid van de een naar de ander. Toen Angeline in haar witte bruidstooi de spreekkamer binnenkwam, nam de vrolijkheid schijnbaar nog toe. Schijnbaar inderdaad, want Sandra voelde evenals de anderen, dat aan deze bruid een andere onherroepelijkheid verbonden was dan aan een jonge bruid, die de man van haar keuze voor het leven naar het altaar verzelt.

Zij kreeg niet veel tijd met Angeline te praten en dat wilde ze ook niet. Deze dag was voor de familie, zij had haar tijd gehad toen Angeline bij haar logeerde op Rozengarde. Een zeer opmerkelijke tijd, waarin zij bijna niet spraken over Angelines toekomst. Zij hadden veel gefietst en gewandeld in de omstreken van het dorp en verscheidene keren had Bram zich een dag vrijgemaakt om een mooie lange tocht te maken met de wagen. Daarvan vooral had Angeline ontzaglijk genoten. Het was aan haar niet te merken geweest, dat nog slechts enkele weken haar scheidden van een leven dat volkomen anders was dan zij tot nu toe geleid had.

Toch zag ze dat Angeline haar telkens zocht met de ogen. Niet om met haar te praten, alleen om haar te zien. Iedere keer zag ze de fijne glimlach in de mooie donkere ogen; haar genegenheid had een zeer bijzonder karakter. Dat was opmerkelijk; ook in de maand op Rozengarde had geen van beiden een poging gedaan om door te dringen in het wezen van de ander. Heel veel hadden ze gepraat, over alle mogelijke onderwerpen. Geen enkele keer was er diepte in hun gesprek gekomen. En toch was er geen sprake van gereserveerdheid of terughoudendheid. Hun vriendschap had een heel bijzondere sfeer, ondefinieerbaar, ongrijpbaar, maar heel oprecht en innig.

Een zuster kwam waarschuwen dat de mis spoedig zou beginnen. Angeline stond op. Aan de arm van Leo Mara, de hoge kaars in de hand, schreed zij de kapel binnen. Een mooie bruid, die straks haar bruidskleed niet zou verwisselen voor het reiskostuum, maar voor het bruine habijt van de Carmelites.

Sandra volgde de mis met dezelfde nieuwsgierige aandacht als toen Harrie van den Onsenoordt zijn eerste mis las in Hedel. Niets begreep zij van de ceremoniën en dat verlangde ze ook niet. Doch toen na de mis de kleine stoet aan de deur van het Slot afscheid nam van de jonge bruid, voelde zij, wellicht meer dan de anderen, de ontroering op zich toedringen. Zij was de laatste die afscheid van haar nam. Angeline stond voor haar met bevedende lippen, zij sloeg haar armen om haar heen en kuste haar. 'Ik ga nu weg,' zei ze zachtjes. 'Ik dank je dat je vandaag hier hebt willen komen en ik dank je nog een keer voor die heerlijke tijd op Rozengarde. Ik ben blij dat ik jou heb leren kennen, Sandra. Want ik houd van je en dat zal ik altijd blijven doen. Ik zal je nooit vergeten.' Nog eens kusten ze elkaar en toen schreed Angeline tussen moeder-Priorin en de novice-meesteres het Slot binnen. Nog één keer keerde zij zich om, zij stak de kaars in de hoogte met een blijde lach in de ogen.

Later stond Sandra met de familie in de spreekkamer voor het traliehek met de vervaarlijk uitzierende spitse punten. Achter het hek stond Angeline tussen moeder-Priorin en de novice-meesteres in het bruine habijt met de witte mantel. Nog mocht zij spreken, maar ze zei niet veel meer. Een opbeurend woord tot Anna, die het nu toch te kwaad kreeg, een glimlach om een kwinkslag van Leo, een vriendelijke aanmoediging om goed hun

best te doen op school voor de kinderen, een stille glimlach voor de Norbertijner broeder, en tot Sandra met een wuivende handbeweging:

'Veel groeten aan Bram en aan Rozengarde.'

Nog een keer zagen ze haar onder het Lof tussen de andere zusters. Ze keek niet meer op, ze ging heen zonder hen nog gegroet te hebben.

Toen de familie vertrokken was, wandelde Sandra met pater Adelbert in de kloostertuin, wachtend op Bram, die nu spoedig zou komen. 'Ik begrijp dit niet,' zei ze aarzelend.

'Zelfs ik begrijp het niet helemaal,' antwoordde pater Adelbert lachend.

'God alleen weet het. God leidt ons, maar wij weten niet hoe. Toch is het leven der Carmelitessen geen geheim. De constituties zijn bekend, de dagindeling is bekend; we weten hoe zij leven. Heeft het u gepakt?'

'Ja, het afscheid was ontroerend,' zei Sandra.

'Ik bedoel de heilige mis, eigenlijk de hele dag.'

'Neen, eerwaarde, dat heeft mij niet gepakt. Het was wel boeiend en interessant, maar dat bedoelt u waarschijnlijk niet.'

'Neen, dat bedoel ik niet,' antwoordde pater Adelbert met donkere stem.

'Waren jullie goede vriendinnen?' vroeg hij dan. 'Ik meen te hebben opgemerkt, dat dat niet het geval was. Waar heeft u Angeline leren kennen? Zij heeft het mij verteld, maar ik herinner mij de omstandigheden niet goed meer.'

In het kort vertelde Sandra dat zij Angeline had leren kennen in de kelder van tante Charlotte en hoe daaruit een zekere mate van vriendschap gegroeid was. Ze zei: 'U heeft goed opgemerkt dat wij geen echte vriendinnen waren in de zin, zoals men dat gewoonlijk verstaat. Toch was onze vriendschap wel innig. Maar wij deden elkaar geen confidenties van persoonlijke aard. Angeline had daar geen behoefte aan; ikzelf misschien wel, maar zij was geen meisje met wie men gemakkelijk subtiele kwesties kon bespreken. Ik bewonderde haar, ik weet niet waarom. Alleen in de laatste maand, toen zij op Rozengarde logeerde, kwamen wij elkaar iets dichterbij. Wij gingen van elkaar houden op de gewone normale manier. Erg oprecht en ook wel hartelijk, doch niet spontaan; dat lag niet in haar aard, misschien ook niet in de mijne. Bij het afscheid nemen straks hebben wij elkaar voor het eerst gekust en voor het eerst heeft zij toen gezegd, dat zij van mij houdt. Daar was ik heel gevoelig voor, ik werd erdoor ontroerd.'

'Sprak Angeline veel met u over het kloosterleven?' vroeg pater Adelbert.

'Neen, eerwaarde, bijna nooit. Een enkel woord nu en dan, vluchtig en terloops.'

'Spraken jullie over godsdienstige zaken?'

'Een paar maal is het gebeurd dat mijn man een godsdienstig onderwerp aanroerde. Dan praatten zij een poos samen en ik luisterde. Als wij alleen waren sprak zij niet over godsdienstige kwesties. Misschien dacht zij dat dat pijnlijk voor mij zou zijn, omdat ik niet veel afweet van haar geloof.'

'Heeft zij geen enkele poging gedaan u te bekeren?' vroeg pater Adelbert met een heldere lach.

Die vraag vond Sandra niet prettig en zij antwoordde kortaf:

'Geen enkele maal heeft zij dat geprobeerd, eerwaarde. Het zou haar ook niet gebaat hebben, dat heeft ze waarschijnlijk heel zuiver gevoeld.'

Toen ze pater Adelbert op een eigenaardige manier de wenkbrauwen zag fronsen, begreep ze dat verkeerd en voegde er snel aan toe: 'Ik sta in het geheel niet vijandig tegenover de katholieke godsdienst. Ik zou het niet vervelend hebben gevonden als ze mij wel over uw geloof had onderhouden. Dat heeft ze niet gedaan; misschien heb ik wel eens te kennen gegeven dat ik geen bepaalde godsdienst wil belijden; dat weet ik niet meer. Want daar gaat het voor mij hoofdzakelijk om: ik voel niets voor een persoonlijke God. Ik geloof niet dat Christus God is. Dat vindt u natuurlijk heel erg.'

'Ik kan er niets aan doen,' antwoordde pater Adelbert schouderophalend, met een glimlach in de ogen.

Toen vroeg hij: 'Heeft het gesprek dat wij samen hadden nog bij u nagewerkt?'

'Ja, in die zin, dat ik gewoon ben ieder ernstig gesprek, onverschillig waar het over gaat, te overdenken tot het volledig in mijn geheugen gegrift staat. Ik kan nu nog tientallen gesprekken, die ik vroeger met mijn vader had, woord voor woord navertellen. Maar het heeft niet nagewerkt in de zin, dat ik er nog verhelderende gezichtspunten in ontdekt heb. Hetgeen u mij gezegd heeft begreep ik onmiddellijk en wat ik kon aanvaarden aanvaardde ik vrijwel op hetzelfde moment. De moeilijkheden, die mij lange tijd uit m'n evenwicht hebben gebracht, heeft u werkelijk radicaal weggenomen. Ik weet nu positief dat mijn recht om te leven onomstotelijk vaststaat in natuurlijke en bovennatuurlijke zin. De stelling van uw wijsbegeerte, dat God door ieder mens een ziel in te storten zich persoonlijk bezighoudt met de geboorte en de dood van elk mens, aanvaard ik, want ik erken dat het juist is, dat de mens niet het vermogen heeft onsterfelijke dingen te creëren in absolute zin. Dat vooral was prachtig, daarmee heeft u mij mijn innerlijke rust teruggegeven.'

'Ik stelde u verschillende vragen,' zei pater Adelbert, 'omdat ik wilde weten in hoeverre er een zielsverband bestaat tussen u en Angeline. Ik geloof dat ik dat nu weet. Het is er niet in kennelijke zin. Het kan er dus zijn op niet kennelijke wijze en hoe dat is weet God alleen.'

'Zielsverband . . .' zei Sandra peinzend. 'Dat begrijp ik niet, eerwaarde. Bedoelt u dat de onsterfelijke ziel, waar u over gesproken heeft, zich als een aparte eenheid kan richten tot de ziel van een ander en ermee verbonden kan worden?'

'Dat is een heel moeilijke vraag,' antwoordde pater Adelbert.

'Ik kan op dat punt niets bewijzen en het is gevaarlijk er dieper op in te gaan, omdat op u alleen het strikt bewijs, of althans een zodanig argument

dat u het kunt aanvaarden, indruk maakt. Het is zo, en dat kunt u wel begrijpen, dat wij in het dagelijks leven heel dikwijls een zekere psychische verbondenheid van de een met de ander constateren. Is u het daarmee eens?'

'Ja, eerwaarde, dat is heel duidelijk.'

'Wij katholieken geloven dat het in de bovennatuurlijke orde ook zo is, en u begrijpt uiteraard dat ik geen spiritisme of zoiets op het oog heb. Maar het is niet te bewijzen, de ziel is niet als een aparte eenheid uit te lichten uit de menselijke totaliteit. Dat is een kwestie van geloven en ik heb u al eerder gezegd dat geloven iets anders is dan weten; geloven is veel meer dan weten. Dat zult u waarschijnlijk niet aanvaarden.'

Hij wachtte even en vervolgde dan op zachte, ernstige toon: 'Angeline Mara is een der zuiverste naturen welke ik in mijn leven heb leren kennen. Lang geleden, zij was niet ouder dan vijftien jaar, heeft zij mij reeds gezegd dat zij Carmelites wilde worden. De omstandigheden zijn niet makkelijk voor haar geweest om vast te houden aan haar ideaal. De langdurige ziekte van haar moeder was de grootste moeilijkheid, want zij kwam op een leeftijd, die eigenlijk te oud was om in te treden in de Carmel. Dat was haar bekend, maar zij was rotsvast overtuigd, dat zij de bijzondere begunstiging zou krijgen. Zij wist dat de strijd, die zij zou uit te vechten krijgen, veel moeilijker was dan voor een meisje dat voor haar twintigste jaar intreedt. Maar zij heeft gewonnen met een gemak, waar haar oversten verbaasd over zijn.

Hier zijn wij weer gekomen op het punt waar alles onduidelijk wordt,' zei hij levendig. 'Het leven van een Carmelites is moeilijk, het eist enorm veel van het lichaam en de geest. En het is ook nog zo dat zulk een leven de uiterste eenzaamheid betekent. Want al is de onderlinge verhouding voortreffelijk te noemen, dan is het leven van iedere Carmelites toch een individueel streven naar de hoogst bereikbare volmaaktheid.'

'Ik begrijp het nut daarvan niet, eerwaarde,' zei Sandra peinzend. 'Ieder mens, meen ik, moet toch een bepaalde nuttigheidstaak volbrengen.'

'Ja, het is de bekende vraag van andersdenkenden en ook van veel katholieken,' zei pater Adelbert levendig. 'Het leven van de Carmelites heeft geen sociaal of economisch nut voor de gemeenschap. Geen onderwijs, geen ziekenverpleging of wat dan ook. Toch is het nut onberekenbaar groot. De Carmel is een vuurhaard van louter offers, iedere Carmelites is een vlam, die enkel brandt voor de Allerhoogste. Onophoudelijk, de eeuwen door, roept God de uitverkoren zielen in de Carmel. Daar zingen ze het hooglied in een altijddurend gebed. Onophoudelijk wordt zijn Heilige Moeder vereerd.

Het is de meest bewogen en ook de meest omstreden spiritualiteit van de katholieke Kerk, mevrouw Schabank, dat zij de mensen voert tot heiligheid; dat vooral is het grote onderscheid tussen onze godsdienst en andere godsdiensten.

Slechts enkelen bereiken de hoogste toppen en onder dezen, dat geloof ik zeker, zal Angeline Mara eens behoren. Daarom zeg ik u, en u hoeft mijn woorden niet te zien als profetisch, want dat ligt niet in mijn vermogen - het is slechts mijn persoonlijke overtuiging die ik uitspreek - dat het voor u een voorrecht is dat een Carmelites u tot voorwerp heeft gekozen van haar beziel verlangen. Begrijpt u dat en kunt u het geloven?' vroeg hij.

'Ik begrijp het wel, maar ik geloof het niet,' antwoordde Sandra zonder aarzelen.

'Ik begrijp dat u dat niet geloven kunt,' zei pater Adelbert. 'Mijn bewijsvoering is erg zwak, vindt u niet?'

'U bewijst niets,' antwoordde Sandra kortaf.

'Ik bewijs inderdaad niets. Ik weet het ook niet, God alleen weet het. Maar God roept zijn uitverkoren zielen onophoudelijk in zijn Carmel. Daar zingen ze zijn lof en glorie alle eeuwen door. Deze vuurhaarden van het puurste geloof houdt God brandende met zijn genade. Over alle landen der aarde spatten de vonken van zijn genade en wie erdoor getroffen wordt, houdt op een verdoolde of een zondig mens te zijn.'

Een jonge zuster kwam de tuin in, om te zeggen dat Bram Schabank was gekomen.

'Dan moeten we gaan,' zei pater Adelbert. Zij gingen naar binnen om afscheid te nemen van moeder-Priorin en de novice-meesteres.

15

Op het brede grintpad achter de paviljoenen van het gesticht Coudewater ontmoette Sandra dokter Blericourt. De dokter bleef staan en nam haar op met een ernstig vriendelijke uitdrukking in haar ogen. Zij reikte haar de hand: 'Dag, mevrouw Schabank. Hoe maakt u het?'

'Dank u wel,' zei Sandra glimlachend. 'Met mij gaat het goed, maar ik hoorde van meneer Daalderop, dat zijn vrouw er niet best aan toe is. Daarom ben ik gekomen om haar op te zoeken als het mag.'

'Ja, u moogt haar zien,' zei de dokter. 'Straks na de middagrust, u zult even moeten wachten.' Op zachte toon voegde ze daaraan toe: 'Haar moeder is bij haar geweest en dat heeft haar nogal aangegrepen.'

'Haar moeder?' zei Sandra meer tot zichzelf dan tot de dokter. Zij bloosde om de ergernis die zij voelde opkomen en vroeg snel: 'Gaat Maria erg achteruit, dokter? Meneer Daalderop was zo bedrukt.'

Dokter Blericourt aarzelde met haar antwoord: 'Nee, ze gaat niet achteruit,' zei ze dan. 'Het ziekteverloop heeft zich niet zo gunstig ontwikkeld als wij aanvankelijk hoopten. Het zal geruime tijd duren eer wij haar aan haar gezin kunnen teruggeven. Maar ik ben ervan overtuigd dat zij zeker zal genezen.'

'Was het goed haar moeder bij haar toe te laten?' vroeg Sandra verlegen.

'Misschien niet, misschien wel, dat is nooit met zekerheid te zeggen,' antwoordde dokter Blericourt, en Sandra hoorde het onpersoonlijke routinegeluid in haar stem.

'Hoe is het met u?' vroeg de psychiater dan met een glimlach. 'Is u helemaal over uw moeilijkheden heen, of hebben andere kwellende vragen zich opgedrongen?'

Sandra bloosde en keek verlegen naar de grond. Ze aarzelde lang eer ze zei: 'De moeilijkheden waar ik toen over tobde, behoren gelukkig volkomen tot het verleden, dokter. Maar er is inderdaad een andere kwellende vraag gerezen.'

De psychiater keek haar aandachtig aan, vroeg dan: 'Staat die in verband met uw zwangerschap? Is het verloop niet goed?'

'Nee, dat is het niet,' zei Sandra, 'de zwangerschap verloopt uitstekend en ik ben niet meer bevreesd voor de bevalling. Maar ik pieker erover, en dat wordt iedere dag erger, dat ik straks, als het kind geboren is, noodzakelijk te kort moet schieten.'

Ik heb toen ik trouwde moeten beloven,' ging ze haastig verder, toen ze de vragende blik zag in de ogen van dokter Blericourt, 'dat ik mijn man niet zou hinderen in de uitoefening van zijn plichten als katholiek en dat ik erin zou berusten dat eventuele kinderen katholiek zouden worden opgevoed. De eerste belofte is makkelijk te volbrengen; mijn man is vrij om te doen wat hij wil, ik zal hem nooit hinderen of plagen. De tweede belofte is heel moeilijk, dat besef ik pas goed sedert de realiteit voor de deur staat. Over enkele maanden zal ons eerste kind geboren worden en ik weet nu al, dat de vervreemding tussen mij en mijn eigen kind groter zal worden naarmate het ouder wordt. Dat hoeft mij nu nog geen zorgen te geven, dat weet ik wel, maar het is van geen belang of de vervreemding begint op de dag van de geboorte of enkele jaren later. Zij komt zonder enige twijfel. Ik geloof dat ik dan een moeilijke tijd zal moeten doormaken, want het is niet goed dat de moeder, vooral in de eerste levensjaren, zich niet geheel kan geven aan haar kind. Dat heb ik thuis geleerd van mijn eigen moeder en ik heb het bij anderen gezien. De opvoeding behoort tot de voornaamste taak van de moeder. Dat ben ik mij bewust en ik ben ook overtuigd dat ik te kort zal schieten. Toen ik trouwde heb ik dat wel begrepen, maar ik heb het mij niet voldoende gerealiseerd; nu besef ik dat beter. Ik kan voor mijn kind niet een volledig goede moeder zijn en ik zal juist te kort schieten in een der voornaamste taken van de opvoeding. Dat bezwaart me, ik pieker er alle dagen over, maar ik zie er geen uitkomst voor. De vervreemding zal het noodzakelijk gevolg zijn van de omstandigheden waarin ik verkeer. Dat doet me zeer, maar ik kan er niets aan veranderen.'

De psychiater keek haar met gespannen aandacht aan. Dit natuurlijke, eerlijke, diep binnendringen in het intiemste moederlijk beleven door deze jonge vrouw was prachtig, en juist omdat het zo eerlijk en natuur-

lijk was, was het zo smartelijk. Ze zocht naar de goede woorden om Sandra te kunnen antwoorden en misschien te helpen. Dat was heel moeilijk, besefte ze; dit was wederom geen taak die op haar terrein lag.

Aarzelend vroeg ze: 'Heeft u uit uw gepieker een bepaalde conclusie getrokken, of is u nog niet zover gekomen?'

'Ja,' zei Sandra onmiddellijk, 'de conclusie is dat ik katholiek moet worden. Ik geloof niet dat er een andere mogelijkheid is. Ik bedoel,' zei ze haastig, toen ze de glans van verwachting zag in de ogen van de psychiater, 'dat dat de enige mogelijkheid is om mij geheel te kunnen geven aan mijn kind. De andere mogelijkheid is dat ik erin berust dat ik dat niet zal kunnen.'

'Wat dunkt u dat het beste is?' vroeg dokter Blericourt. 'Heeft u daarover nagedacht?'

'Ja, dokter, ik heb de laatste maanden niets anders gedaan dan daarover nadenken,' antwoordde Sandra met een vage glimlach. 'Voor het kind zal het het beste zijn dat ik katholiek word. Verstandelijk bezien is dat waarschijnlijk voor mijzelf ook het beste. Want het lijkt mij toe dat de toestand voor mij op den duur ondraaglijk zal worden. Ik wil volledig moeder zijn, in ieder opzicht; in alle dingen die er zijn en komen tussen mij en het kind. Doch daar moet ik een stap voor zetten die ik onmogelijk kan doen. Ik kan niet een bepaalde godsdienst aanhangen, ik wil niet katholiek worden. Het zou mij niet de minste moeite kosten de leer van het katholieke geloof te bestuderen. Ik ben leergierig; pater Adelbert of een andere priester zou een ijverige leerling aan mij hebben. Hij zou mij alles kunnen leren, maar hij zou mij nooit kunnen overtuigen dat Christus God is. Dat geloof ik niet, ik kán het niet geloven. Wat zou het voor zin hebben een geloof te bestuderen, als ik het voornaamste geloofspunt niet kan aanvaarden.'

'Dat zou inderdaad geen zin hebben,' zei dokter Blericourt. 'Maar een andere essentiële waarheid van de katholieke godsdienst is het geloof in de genade. De genade is iets heel wonderlijks, mevrouw Schabank. Ook wij katholieken weten niet hoe Gods genade werkt. Soms menen wij dat bepaalde gebeurtenissen duidelijk Gods genade aftekenen, doch men kan ze evengoed toevalligheden noemen. Wij geloven dat God de mensen leidt, maar wij weten niet hoe. Wij geloven dat Gods genade zich op de innigste wijze met de menselijke natuur verstrengelt, een strikt verstandelijk bewijs echter, dat de genade de een of ander heeft getroffen, is zelden te geven.'

Toen zei ze iets dat Sandra onmiddellijk de figuur van pater Adelbert voor de geest bracht, want hij had ongeveer hetzelfde gezegd: 'Wij katholieken zoeken niet zo naarstig naar het absolute bewijs. Dat hebben wij niet nodig, want wij geloven en geloven is iets anders, het is veel meer dan weten en kennen. Het spijt mij dat ik u niet beter kan helpen, maar bij deze moeilijkheid ligt wederom geen taak voor mij.'

Ze wachtte even en zei dan zachtjes: 'Misschien kan pater Adelbert u helpen, misschien wordt u geholpen op een manier waar u of ik op dit moment geen flauw vermoeden van hebben. Ik raad u aan niet te piekeren. U heeft ondervonden tot welke dwangvoorstellingen u kunt geraken als u onophoudelijk blijft doordenken over dingen, waar u zelf geen oplossing voor weet. Geef u niet over aan vrees, eer het gevaar, waar u vrees voor moet hebben, er werkelijk is. Laat uw gevoelens niet regeren over uw verstand. Voor alle moeilijkheden is een uitkomst te vinden als het verstand intact blijft.'

Zij stak haar hand uit: 'Ik wens u alle goeds, mevrouw Schabank. Ik hoop dat ook deze nieuwe moeilijkheid zal worden overwonnen op een manier waar u zelf tevreden mee kunt zijn.'

Sandra drukte de toegestoken hand met warmte: 'Ik dank u hartelijk, dokter Blericourt,' zei ze ontroerd.

In de vestibule zag ze een oude vrouw op een bank zitten. Ze sloeg geen acht op haar, maar toen ze aan een zuster haar naam noemde en zei dat ze van de dokter toestemming had gekregen Maria Daalderop te bezoeken na de middagrust, kwam de oude vrouw overeind en tikte haar op de arm.

'Ik zou u graag even willen spreken,' zei ze met doffe stem. Ze was klein en mager en zag er sjofel uit. Ze droeg een lange, kaal versleten beige mantel, een lichtbruine vilten hoed en afgetrapte zwarte schoenen. Sandra huiverde van haar grauw smal gezicht met de neergeslagen ogen en de spitse neus. Want het deed haar denken aan ratten.

'Ik ben Maria's moeder,' zei de vrouw, die er ouder uitzag dan ze in werkelijkheid was. 'Ik hoorde uw naam noemen; Daalderop heeft mij over u gesproken. Ik wilde u om raad vragen.'

Sandra keek om zich heen. In de vestibule zaten nog meer mensen, die hen hinderlijk nieuwsgierig opnamen. Daarom zei ze: 'Laten wij naar buiten gaan, mevrouw. Er is wel een bank vrij in de tuin waar wij even kunnen praten.'

De oude legde haar zwartfluwelen reticule op haar schoot en zei: 'Ik vind het erg prettig u te ontmoeten, mevrouw Schabank. Daalderop heeft veel goeds over u verteld. U zult mij waarschijnlijk kunnen helpen. U, de dochter van een dokter, zult ongetwijfeld iets afweten van de verpleging van geestelijk geschokte mensen.'

'Heel weinig, mevrouw,' zei Sandra, die zich niet op haar gemak voelde. 'Mijn vader was een plattelandsdokter, hij had zelden geesteszieken onder zijn patiënten.'

'De verpleging welke mijn dochter zich hier moet laten welgevallen, staat mij niet aan,' zei de oude scherp. 'Haar man had haar in een andere inrichting moeten laten opnemen toen hij haar zo ver had afgebeeld, dat zij onder behandeling gesteld moest worden.'

'Meneer Daalderop heeft Maria niet afgebeeld,' zei Sandra vinnig. 'Joop

is een voortreffelijk man, ik ken hem al verscheidene jaren. Hij was altijd erg goed voor Maria en het doet hem onuitsprekelijk verdriet, dat zij zo rampzalig is geworden.'

De oude keek strak voor zich uit met saamgeknepen lippen. 'Ik heb Maria gewaarschuwd voor die man,' zei ze fel. 'Door een ongelukkig toeval is zij met hem in contact gekomen, hij was niet een man uit onze kringen. Een werkman zonder beschaving en ontwikkeling. Dat moest uitlopen op een mislukking. Maria heeft haar uiterste best gedaan om van het gezin te maken wat ervan te maken was, maar zij was geestelijk niet opgewassen tegen haar taak en dat is begrijpelijk. Een raspaard hoort niet thuis in de stal van een werkezel.'

Wat is dat voor dwaas gepraat, dacht Sandra verbaasd. Haar tegenzin voor de vale vrouw met haar spits rattegezicht en haar fletse ogen nam nog toe, doch tegelijk werd zij erdoor aangetrokken. Nieuwsgierig wat ze verder nog te horen zou krijgen, ging ze er tegen in op agressieve toon: 'Ik begrijp niet wat u bedoelt. Het huwelijk van Maria en Joop was heel gelukkig.'

'Ik kwam er nooit,' zei de oude. 'Ik kon mijzelf niet toestaan vriendschappelijk om te gaan met zulk soort mensen als die koekebakker. Weet u, mevrouw Schabank,' en Sandra hoorde nu de dwaze klank in haar stem van iemand, die haar hele leven fantaseert: 'weet u, mevrouw, wij zijn uit ander hout gesneden. Mijn kleren leggen daarvan geen getuigenis af, maar u, die zoveel gezien heeft van het leven, zult begrijpen, dat als een vrouw haar ganse vermogen heeft geofferd aan een zieke man, zij berusten moet in de onvermijdelijke zuinigheid. Ik moet werken voor mijn brood, ik borduur kazuifels en andere gewaden voor de eredienst van God. Dat is geen schande, zulke arbeid siert de mens. Mijn man, die helaas jong gestorven is, gedenk ik met de grootste liefde en bewondering. Hij was een groot kunstenaar en een waarachtig edel mens. Als God hem niet geslagen had met een ernstige ziekte, woonden wij nu nog in het grote huis waar ik geboren ben. Mijn kennissen, allen voorname lieden, bieden mij om strijd aan bij hen in te komen wonen. Maar dat verkies ik niet; ik beoefen mijn kunst in het kleine huis waar mijn man gestorven is. In zijn atelier, waar hij zoveel grootse kunstwerken heeft geschapen, voel ik mij gelukkig in mijn lot. Want ik weet hem altijd bij mij, zijn aanwezigheid vertroost mij en ik kan met hem praten over ons ongelukkig kind.'

Ze hield op en het was even drukkend stil. Sandra verbrak het zwijgen niet, zeer nieuwsgierig wachtte zij in grote spanning wat ze nog meer te horen zou krijgen.

'Een vader en moeder hebben het lot van hun kind niet altijd in de hand, mevrouw Schabank,' zei de oude op verdrietige toon.

'Dat zult u straks ondervinden als u zelf moeder geworden bent. Wij leren de kinderen het leven kennen en de schoonheid beminnen. Wij richten hun geest op de belangrijke dingen van het leven en wij stuwen hen op

naar een hoger maatschappelijk niveau. Doch al onze pogingen en onze goede wil stuiten soms af op een ondraaglijke geest van verzet, welke niet in het kind zelf leeft, doch die van buitenaf komt. Zo is ook Maria voor mij verloren gegaan.'

Ze hield op met spreken en staarde recht voor zich uit. Minutenlang bleef ze zwijgen en toen ze verder sprak, hoorde Sandra een merkwaardig ge-affecteerde klank in haar stem: 'Misschien is het niet goed geweest dat ik mij van mijn kind gedistantieerd heb. Ik heb heel lang gearzeld eer ik ertoe overging; ik heb er onnoemelijk veel verdriet van gehad dat ik haar terug moest wijzen. Het moest, mevrouw Schabank, ik was niet opgewassen tegen de brute, indringende kracht van Daalderop. En ik kon mijzelf niet omlaagtrekken. Mijn trots en mijn eer heb ik altijd als mijn hoogste voldoening beschouwd. Daarom bewonderen mijn kennissen mij nog steeds en zij hebben er verdriet van dat ik een sober leven wil leiden. Alle huizen staan voor mij open, doch ik wens nederig te blijven wonen in het huis waar ik mijn man eindeloos lang met onuitputtelijk geduld heb verpleegd en waar hij gestorven is.

Maar het bloed kruipt waar het niet gaan kan, mevrouw Schabank,' zei ze heftiger. 'Het lijden van mijn kind werd voor mij zo smartelijk, dat ik om mijzelf en om haar meende iets te moeten doen om haar leed te verlichten. Daarom ben ik gekomen om haar op te zoeken. Ik vind haar hier in een inrichting waar zij minder goed verzorgd wordt. Dat is smartelijk en onaanvaardbaar. Die man moest zijn laatste cent geven, desnoods moest hij zijn winkel verkopen om Maria te laten verplegen in een particuliere kliniek. Als hij mij geld geeft, wil ik met haar naar het buitenland gaan, waar ik talloze connecties heb, om genezing te zoeken aan de heilzame bronnen der natuur. Het is de hebzucht, die hem weerhoudt te doen wat zijn plicht is, de afschuwelijke hebzucht, die een mens ijdel en hoogmoedig maakt.'

Is ze gek? dacht Sandra. Haar ergernis was weerzin geworden terwijl ze luisterde. Doch er zat een element in deze dwaasheden, dat haar daarboven uithief. Want zij meende in de afschuwelijke hoogmoed een spoor te zien van Maria's ontredde. De bijna verziekelijke hoogmoed kon deze vrouw in bedwang houden doordat haar ganse leven erop was ingesteld. De zwakke hersenen van Maria hadden een andere gespannenheid moeten doorstaan, waar zij aan was bezweken. Ze is niet gek, dacht ze, deze onzin is geen krankzinnigheid. In haar doodkist zal ze nog willen pralen.

'De armoede is de eigenlijke oorzaak van deze débâcle,' ging de oude verder. 'Als mijn man niet ziek was geworden, had ik Maria naar een der beste pensionaten in het buitenland kunnen zenden om haar opvoeding te ontvangen. Dat was ook de wens van haar helaas te vroeg gestorven vader. O, ik had zeker hulp kunnen krijgen, het is mij overvloedig aangeboden. Het grote gevaar dat daarin schuilde was, dat een onvoorzichtig woord van deze of gene Maria het gevoel zou hebben bijgebracht, dat zij

niet volkomen de gelijke was van de andere meisjes. Dat heb ik haar willen besparen. Trots en eer waren de hoogste deugden, die ik haar wilde inprenten. En ik hield haar bij me, onder mijn eigen hoede. Maar de wolf loert op het lam en in een onbewaakt ogenblik grijpt hij toe. U begrijpt de beeldspraak, mevrouw Schabank? Ik kon haar niet dag en nacht onder mijn vleugels houden. Zij moest naar school en zij moest omgang hebben met andere kinderen. En wat is erger dan de straat voor een naïef, onbevangen kind. Zij werd wereldwijd zonder dat ik het bevroedde en op een keer ontmoette zij de man met wie zij wilde trouwen.

Ik begreep het niet,' vervolgde ze met droeve stem. 'Wekenlang heb ik geschreid en gesmeekt dat zij verstandig zou zijn. Ze was zo lief, zo goed en zo charmant. Verscheidene jongens uit onze eigen stand zwermden om haar heen; daar lag de kans die paste bij haar aard en persoonlijkheid. Maar zij verkoos eigenzinnig te zijn en zij was al zover ingepalmd door die bruid, dat er niets meer aan te doen was.'

Zij zweeg en het was weer enige tijd drukkend stil. Wat moet ik haar zeggen, dacht Sandra, wat wil ze eigenlijk van mij? Ze wist het niet en daarom vroeg ze erom: 'Wat meent u dat ik voor u kan doen, mevrouw?'

'Voor mij niets, mevrouw Schabank, ik vroeg het voor mijn ongelukkig kind,' zei de oude zachtjes en boog zich naar Sandra toe. Haar fletse ogen hadden een vreemde kleur gekregen, de grauwe kleur van een vis, en er was een eigenaardige begerige uitdrukking in.

'U heeft ongetwijfeld veel relaties,' ging ze verder op dezelfde zachte hese toon, 'en u heeft invloed op Daalderop. Tracht hem te bewegen Maria op te laten nemen in een particuliere kliniek. Hij zal veel bezwaren maken, want hij zit op de duiten als een vrek op zijn zakken goud. Maar probeer het, probeer het uiterste, ter liefde Gods en om mij, haar diepgewonde moeder, genoegdoening te geven.'

Dat was de fatale druppel te veel. Aldoor, terwijl de oude praatte, had Sandra zich afgevraagd hoe zij moest reageren op haar ijdel gezwets. Die vrouw haar schande in het gezicht slingeren of zwijgen en haar met een nietszeggend troostwoord heenwenden? Met een hoge blos van ergernis en boosheid herhaalde ze langzaam bij zichzelf: om mij, haar diepgewonde moeder, genoegdoening te geven. Die vrouw was niet gek en niet diepgewond, waarom zou zij haar ontzien.

'Ik geloof niet dat ik u helpen kan en ik wil het ook niet,' zei ze scherper. 'Joop doet voor Maria wat hij kan; ik weet dat hij zich veel moet ontszeggen om de verpleging van' zijn vrouw te kunnen betalen. Welke genoegdoening moet hij u geven? Heeft u zich van Maria gedistantieerd, of heeft zij zich van u afgewend?'

'O neen, mevrouw, Maria heeft talloze pogingen gedaan . . .'

'Dat is niet waar, mevrouw,' zei Sandra met bevende lippen.

'Maria heeft geen enkele poging gedaan om zich met u te verzoenen; zelfs toen Joop haar dat nadrukkelijk vroeg, heeft ze het geweigerd. Joop weet

niet waarom Maria niet meer van u houdt, maar ik weet het wel, mevrouw.'

'Ach neen, mevrouw Schabank, Maria is mijn enig kind . . .'

'Ik weet waar Maria Joop heeft leren kennen,' zei Sandra fel. 'Ik weet ook waarom zij op het kantoor, waar zij vroeger werkte, is weggestuurd.'

Het grauwbleke gezicht van de oude werd gekleurd door een vale gloed en haar ogen waren troebel als het water van een stinkende plas.

'Ik weet wat er is gebeurd met de zoon van haar patroon,' ging Sandra meedogenloos verder. 'Ik weet ook tot welke laagheid u bent gekomen, toen de vader van die jongen zijn zoon verbood met Maria te trouwen.'

De rattekop stak spits vooruit, onbeweeglijk, doch haar handen op de zwart fluwelen reticule beefden.

'U hebt het mooiste wat er in Maria was verkocht voor wat smerig geld,' beet Sandra haar toe. 'Haar trots en eer, uw hoogste deugden,' smaalde ze, 'hebt u vertrapt.'

U vraagt mij u te helpen ter liefde Gods? Ik begrijp niet dat u Gods naam in de mond durft nemen. U kent de leer van uw geloof toch wel; u weet welke afschuwelijke misdaad u aan Maria hebt laten begaan. Het is voor u beschamend dat ik u dit verwijt in het gezicht moet slingeren. Dat Maria hier terechtgekomen is, is uw schuld! Dat zij een hel van leed en wroeging heeft moeten doormaken eer haar geest het begaf, is uw schuld!

De oude beefde over haar ganse lichaam, haar dorre, droge lippen bewogen onophoudelijk. Slechts met grote moeite kon zij stamelen: 'Maria is haar verstand kwijt.'

'Toen Maria mij alles vertelde was zij nog goed,' zei Sandra bijna toonloos. Ze was doodmoe en ze had het gevoel of ze onpasselijk zou worden. De vale ogen lichtten op, onrustig schoof de oude over de bank.

'De onzin van een geesteszieke wordt niet geloofd,' zei ze op een eigenaardige toon, waarin naast de vrees onmiskenbaar een spottende klank lag.

'Wie zou het moeten geloven?' vroeg Sandra scherp.

'U kunt mij niets doen,' zei de oude nu met schrijnende ironie.

'Wat zou ik u kunnen doen?' vroeg Sandra.

De oude aarzelde, haar droge lippen bewogen weer. Sandra zag in haar ogen tekenen van angst en ontredde. Zij herhaalde: 'U kunt mij niets doen. Maria is gek, gekkenpraat wordt niet geloofd.'

Zij stond haastig op en stapte weg. Haar dunne benen onder de vaal beige mantel leken kraaietpoten. Sandra keek haar na met brandende ogen en ineens voelde zij een golf van medelijden in zich opkomen. Zij liep haar achterna en rukte haar aan de schouder: 'U kunt gerust zijn,' stootte zij uit, 'ik heb Maria beloofd dat ik nooit zal vertellen wat zij mij heeft gezegd. Alleen de dokter hier weet het en hij is gebonden aan zijn beroepsgeheim.'

Zij keek in het verwoeste gelaat, waarin de hoogmoed een onuitwisbaar stempel had gedrukt. In de wijdden ogen zag ze een uitdrukking, die zij

nooit eerder bij een mens had gezien: waanzin, wroeging, of beide, of iets anders. Zij wist het niet.

'U heeft het beloofd,' grinnikte de oude. 'Ja, dat is goed. Mensen met een groot karakter beseffen wat het betekent, een belofte te hebben gedaan. Houdt u mij alstublieft niet langer op,' zei ze.

Aan een kleine tafel in het ruime paviljoen zat Sandra tegenover Maria, die haar aankeek met doffe wezenloze ogen en onophoudelijk het zware hoofd heen en weer wiegde.

Zij sneed een appel in kleine stukjes, die zij Maria in de mond stak. Zij at met trage tanden, doch ze scheen het wel lekker te vinden, want telkens als het stukje was opgekauwd, keek ze of het nieuwe stukje haar al werd toegestoken.

Tevergeefs, meer dan een uur lang, probeerde Sandra haar aandacht te grijpen. Maria reageerde niet, ofschoon ze nu en dan glimlachte en Sandra met wijdopen ogen verbaasd aankeek.

'Zij is de laatste dagen niet best,' zei de hoofdzuster, die er even bij kwam staan. 'Ze heeft een inzinking; als ze daar overheen is weet ze het weer. Ze is erg goed en lief, ze geeft ons niet de minste last.'

Maria wiegde haar hoofd, waarbij ze zachtjes kreunde. Ze pakte haar hoofd beet met beide handen en steunde luider.

'Ze heeft hoofdpijn,' zei Sandra. 'Zou zij veel moeten lijden, zuster?'

'Neen, mevrouw, zij lijdt niet,' verzekerde de zuster met nadruk. 'Het is niet waarschijnlijk, dat zij hoofdpijn heeft. Zij voelt een eigenaardig geruis in haar hoofd en dat tracht zij van zich af te zetten door haar hoofd heen en weer te bewegen.'

Toen de zuster de twijfel zag bij Sandra, pakte zij Maria bij de hand. 'Heb je hoofdpijn, Maria?' vroeg ze hartelijk.

Maria keek haar gespannen aan, geruime tijd, en schudde dan het hoofd: 'Neen, zuster, het waait.'

'Als mevrouw weer komt, brengt ze het kindje mee,' zei de zuster. Er trilde iets in het slappe, vlezige gezicht, het hoofdwiegen hield op, in haar doffe ogen kwam een peinzende uitdrukking. Ze keek Sandra aan en vroeg: 'Breng je echt het kindje mee?'

'Ja, Maria,' glimlachte Sandra, 'ik breng het mee. Dan drinken wij chocolademelk met beschuiten met muisjes.'

Maria boog zich naar voren. 'Wanneer wordt het kindje geboren?' vroeg ze met dikke keel.

'Over drie maanden, Maria,' zei Sandra ontroerd en blij omdat Maria eindelijk door de lethargie heen scheen te komen.

'Drie maanden . . . dan ben ik misschien weer thuis,' zei Maria rustig en naar het scheen begreep ze waar ze het over had.

'Nu moet u zeggen wie u bent,' zei de zuster.

'Denk je dikwijls aan mij?' vroeg ze. 'Je bent Sandra toch niet vergeten?'

'Ik zal jou nooit vergeten,' glimlachte Maria droef.

'Weet je dat ik getrouwd ben met Bram?' vroeg ze.

'Ja, ik heb jullie in de auto gezien,' zei Maria snel. 'Als ik weer thuis ben, kom ik met Joop en de jongens naar Rozengarde.'

'Dat is toch niet zo?' vroeg de zuster.

'Neen, zuster, toen ik trouwde was zij hier,' antwoordde Sandra zachtjes.

'Toch schijnt ze erover te hebben nagedacht.'

'Dat vind ik fijn, dat je met Joop en de jongens naar Hedel komt,' zei ze vriendelijk. 'Dan gaan we met z'n allen een mooie autotocht maken. Vind je dat goed?'

'Praat nog maar wat met haar,' zei de zuster. 'Lang zal het niet duren, dat zie ik in haar ogen.'

En inderdaad, enkele minuten later wist Maria het niet meer. Ze praatte nog wel, druk zelfs, heftig, maar het was onzin wat ze brabbelde. Maar ook dat ging voorbij en toen zaten zij weer zwijgend tegenover elkaar. Sandra voerde haar een tweede appel op en zij stopte haar een tablet chocolade met kleine stukjes in de mond. Onophoudelijk keek zij naar de smartelijke figuur tegenover haar, doch haar gedachten waren er niet bij. Ze zag weer het grauwe verwoeste rattegezicht van de moeder, de lauwwachtige kleur der vreemde ogen. En elk woord van hun gesprek kwam terug in haar gedachten. In haar hart had zij, ondanks haar hevige afkeer voor die ellendige vrouw die het leven van haar kind had vernield, medelijden met de moeder. Haar pronkzucht, haar hoogmoed en haar leugenachtigheid zag zij niet als de valse trekken van een door en door verdorven gemoed. Zelfs haar stil, bijna geniepig plezier, dat zij haar niets maken kon, omdat men het woord van een krankzinnige niet zou geloven, was onecht. Toch was het wel merkwaardig dat haar reactie het eerst was gericht op zelfbehoud. Welke angsten zou zij doorstaan hebben in de reeks van jaren die voorbij waren, welk leed had zij geleden om de verwijdering tussen haar en haar enig kind. Zij verzekerde dat zij het was geweest, die Maria van zich af had gestoten, omdat zij zich niet mee omlaag wilde laten trekken. Ze snoefde op haar man, die een groot kunstenaar was geweest, ze praalde met haar relaties in binnen- en buitenland. Maria had haar voortreffelijk getekend op die onvergetelijke dag, toen zij naar Hedel was gekomen om een nieuwe deelgenote te vinden voor haar altijd durende wroeging en verdriet. Hoe had Maria het doorstaan om die trieste geschiedenis al die jaren voor Joop verborgen te houden. Zij vroeg zich af hoe Joop gereageerd zou hebben, als zij het hem wel had verteld. Nogal goed, dacht ze, Joop was een nuchter, verstandig man. Maar zij wist het niet, Maria kende Joop beter dan zij, misschien was hij minder kalm en minder onconventioneel dan zij hem had leren kennen. Toch had het geval uitgesproken moeten worden voor zij trouwden. Dan had haar leven vermoedelijk een heel ander beloop gekregen. Joop, in z'n verliefdheid, zou haar waarschijnlijk niet van zich afgestoten hebben.

Waarschijnlijk. Sandra peinsde over dat woord. Het houdt niets in, dacht ze. Men kan niet nadenken over waarschijnlijkheden, alleen de feiten zijn bepalend voor het vaststellen van iemands gedrag.

Ineens kwam haar in gedachten hetgeen pater Adelbert had gezegd: wij weten dat God ons leidt, maar wij weten niet hoe. Soms menen wij de tekenen van Gods genade te zien. Dokter Blericourt had het herhaald met vrijwel dezelfde woorden. Zij had ook herhaald dat geloven veel meer is dan weten en kennen.

Zij zette die gedachte terstond van zich af; het was dwaasheid te veronderstellen, dat God ieder mensenleven leidt van dag tot dag en van uur tot uur.

Doch een ander woord van pater Adelbert kwam haar voor de geest en dat kon zij wel aanvaarden. Zijn verklaring over de onsterfelijke ziel had zij terstond geaccepteerd. Zij aanvaardde het omdat het paste in haar religieus besef. Het is mogelijk, redelijk; het moest juist zijn dat, als de mens inderdaad een onsterfelijke ziel heeft, alleen God die ziel kan scheppen.

Maar - een nieuwe gedachte schoot als een bliksemflits door haar geest - als ik dat geloven kan, en dat doe ik onvoorwaardelijk, waarom geloof ik dan niet dat God zich bemoeit met de mens tijdens diens levensperiode?

Ze zag de fijne glimlach van dokter Blericourt weer toen deze zei: Bij u is typisch sprake van een religieus voelend meisje, dat opgevoed door ongodsdienstige ouders, toch niet ontkomen is aan de enorme hoeveelheid indrukken, opgedaan in de dagelijkse omgang met katholieken en protestanten. Zo ongeveer had dokter Blericourt het gezegd en pater Adelbert had het bevestigd. Toen zag ze weer, fel en hardnekkig, het nare rattegezicht van Maria's moeder. Een rampzalige vrouw en een verschrikkelijke moeder. Een krachtig verdriet greep haar aan. Haar gedachten kon ze niet onder controle houden, doch het verlangen om een volledig goede moeder te zijn voor het kind, dat spoedig geboren zou worden, was een sterke impuls, die heel haar wezen doorzinderde.

Zonder te denken en onmachtig zich te verzetten, liet zij de stroom fantasiebeelden aan zich voorbijgaan. Zij zag haar vader, maar scherper nog haar moeder, klein en tenger, en sentimenteel gevoelig, overgevoelig soms. Maar toch een echte moeder, die haar ganse grote liefde gaf aan haar kind. Dan moeder Mara, haar wasbleek benig gezichtje, de mond bewoog, ze wilde nog iets zeggen, maar ze kon niet meer. Angeline zag ze, het bruine grove habijt, de witte mantel, de sprekende ogen in het frisse knappe gezicht.

God onderhoudt deze open vuurhaarden met zijn genade, had pater Adelbert gezegd. De vonken van zijn genade spatten over de ganse wereld en wie erdoor getroffen wordt, ontkomt Hem niet meer. Met tranen in de ogen keek zij naar Maria, die haar hoofd weer wiegde. Zij streelde haar handen, haar armen; haar liefde en medelijden voor Maria kreeg een klank, die zij niet meer verstond. Toen ze het hoofd boog en haar tranen

op haar handen drupten, voelde zij weer de hevige beklemming van het verlangen om een goede moeder te kunnen zijn voor haar kind. Zonder gedachten, geheel gevangen in inwendige beschouwing, die met snelle vaart de stroom fantasiebeelden voorbij zag schieten, hoorde zij niet dat de zuster haar beduidde, dat zij niet langer mocht blijven. De zuster moest haar zachtjes op de schouder tikken en haar woorden herhalen: 'Het spijt me, mevrouw, maar u is veel langer gebleven dan ik mag toestaan.'

Ze stond onmiddellijk op: 'Ja, zuster, ik zal gaan.'

'Mevrouw is lang gebleven, Maria. Nu moet jij haar naar de uitgang brengen,' zei de zuster vriendelijk.

Ze hielp Maria overeind komen en Sandra pakte haar arm. Langzaam liepen ze naar de brede, openstaande tuindeuren.

'Ik kom terug als het kindje geboren is,' zei Sandra.

Maria keek langs haar heen met een vage glimlach in de mondhoeken. Toen begon ze te giechelen, een hoog kinderlijk geluid, maar ze antwoordde niet.

'Maria, je kent mij toch wel?' zei Sandra.

'Ik denk het niet,' zei Maria met trage holle stem. Even staarde ze met wezenloze ogen langs Sandra heen en zei dan op luide toon: 'Als u haar ziet, dan moet u zeggen dat ze vergif heeft uitgespuwd. Mijn handen en mijn japon zitten vol vergif.'

Maar ze toonde haar handen niet en wees niet op haar japon.

'Ze moet hier niet komen,' kreet Maria met schelle stem en haar ogen waren vol angst en afgrijzen.

'U moet weggaan, want als ze u ziet, spuwt ze het kindje vol vergif!'

Haar borst hijgde van inspanning, de neusvleugels zetten breed uit en in haar hals tekenden de aderen dik en rood.

Sandra keek naar de zuster, die hen op een afstand gadesloeg. Ik moet haar roepen, dacht ze, doch toen ze Maria aankeek, zag ze dat het niet meer nodig was. De gespannenheid was geweken, de ogen, dof en wezenloos, starden de tuin in, het zware hoofd wiegde heen en weer.

Met tranen in de ogen bleef Sandra naar Maria kijken. Diep ontroerd sloeg ze haar armen om haar heen en kuste haar op de slappe wangen. Altijd, vanaf dat zij Maria had leren kennen, had zij van haar gehouden, maar nu steeg haar liefde en medelijden tot een hoogte, als zij tevoren nooit gekend had.

Dan plotseling die wonderlijke beleving, waarvan zij later nooit wist of het seconden of minuten had geduurd. Zij had het gevoel of zij omsloten werd door absolute stilte. Een moment van verpuurde rust, met de sfeer van een diepe, gelukgevende kracht en van een ongekende zekerheid.

Toen zij zich weer bewust werd van hetgeen er rondom haar gebeurde, zag ze de zuster vlakbij.

'Ik zal haar meenemen,' zei de zuster kortaf.

Sandra mompelde excuses en stapte de stoep treden af. Eerst toen ze in de lange oprijlaan liep, wist ze weer waar ze was en waar ze heen moest. Ze kon zich later nooit herinneren wat ze precies tegen de zuster had gezegd.

'Ik ben blij dat je vroeg bent,' glimlachte Sandra. 'Ik wil graag met je wandelen, want ik heb je veel te vertellen.'

'Ik had gehoopt een rustige avond te hebben,' antwoordde Bram Schabank plagerig. Maar toen hij de nerveuze ernst in haar ogen zag, keek hij haar aan met observerende aandacht. Hij begreep dat zij iets belangrijks te zeggen had, dat toch niet onaangenaam was en dat maakte hem zeer nieuwsgierig. Na de avondboterham wilde zij terstond gaan. Zij sloeg haar wijde blauwzijden cape om en even later liepen zij langs de brede rivier, waar de avondzon gouden gensters opwierp in roekeloze mildheid. De zeilers in hun ranke sloopjes, de witte zeilen bol gespannen, voeren hen voorbij en tegemoet.

Zwijgend gingen ze voort. Hij, ondanks z'n nieuwsgierigheid, keek vol aandacht naar het landschap, waar hij steeds meer van ging houden; Sandra, stil en ernstig, doch niet bedrukt, zag introspectief hoe het leven binnen in haar was geworden, na die onvergetelijke dag toen zij bij Maria was geweest.

Ze bleef zwijgen tot ze buiten het dorp de groenige, eenzame polder hadden bereikt. Daar bleef ze staan. 'Wij kunnen hier gaan zitten, Bram,' zei ze. 'Het is hier het mooiste plekje uit heel de streek; je hebt hier zo'n prachtig uitzicht op de rivier. Vroeger ben ik hier dikwijls geweest met vader.'

Hij hoorde de lichtelijk droeve klank in haar stem en dat maakte hem onrustig. Maar hij deed wat ze vroeg en ze gingen zitten op de glooiende dijk in het hoge gras.

'Ik heb je veel te vertellen,' begon ze met zachte stem. 'Er is iets met mij gebeurd dat ik niet begrijp, maar waar ik wel aan geloof.' Toen hij haar aankeek, vriendelijk bezorgd, en met een vragende blik in z'n ogen, veraste ze hem toen ze vroeg: 'Wil je mij morgen naar pater Adelbert brengen? Ik wil met hem praten. Als het kan wil ik klaar zijn voor ons kind geboren wordt.'

Ze zag dat hij kleurde van opgewondenheid, toen hij met gejaagde stem vroeg: 'Wat is er met je gebeurd? Het is iets heel belangrijks . . .'

'Ja, Bram,' zei ze kortaf, zich dwingend tot kalmte en zelfbeheersing. Want ze wilde niet sentimenteel zijn bij dit gesprek, dat het begin zou worden van een geheel nieuw leven.

'Ik moet je veel vertellen wat jij niet weet, en waar je toch recht op hebt

het te weten. Ik heb grote moeilijkheden gehad, waar ik je nooit iets van verteld heb, omdat ik meende dat ik het met mezelf uit moest vechten. Maar dat weet je eigenlijk wel, of je zult het zeker vermoed hebben.'

'Ja, het was duidelijk dat je ergens over tobde,' zei hij. 'Maar je wilde er niet over spreken en ik liet het zo, nadat je mij gezegd had dat sommige dingen zo persoonlijk zijn, dat je er met niemand over kunt praten.'

'Misschien is dat nu nog het geval, Bram. Ik weet het niet, dat zal het leven mij moeten leren. Maar er zijn dingen, die een vrouw niet voor haar man verborgen mag houden. Als ik je alles heb verteld, blijft er niets meer achter, ik zal niets voor je verzwijgen. Ik moet teruggaan tot in mijn jeugd om je alles goed te doen begrijpen. Je weet dat voor mij een broertje dood geboren is, maar je kent de bijzonderheden niet. Vader heeft het mij verteld, een paar jaar voor zijn dood.'

Zij vertelde hem hoe het gegaan was en hij luisterde met grote aandacht.

'Ik vond het heel normaal, Bram. Geen ogenblik kwam het in mij op dat vader en dokter Berrenjon verkeerd gehandeld konden hebben. Totdat ik op een keer - het was op de dag dat oom Adriaan mij had aangenomen als zijn secretaresse - hier op de dijk 's avonds Christine Baals, de onderwijzeres van de katholieke meisjesschool, ontmoette. Die ontmoeting had voor mij zeer grote gevolgen.'

Zij vertelde hoe zij Christine, op de dag dat Harrie van den Onsenoordt zijn eerste plechtige mis had opgedragen in de noodkerk, had verhaald hoe het indertijd met Hugo was gegaan en hoe de reactie van Christine was geweest.

'Aanvankelijk maakte dat weinig indruk op mij, Bram, behalve dat ik mij er boos over maakte, omdat ik het onzin vond wat ze zei. Doch toen ik begon erover na te denken, werd ik onrustig en angstig. De eerste gedachte, die ik niet meer kwijt kon raken, was, dat als moeder was gestorven, ik niet geboren had kunnen worden. Die gedachte was onaangenaam, maar zij maakte toch geen grote indruk. Dat gebeurde pas toen dokter Berrenjon mij onverwacht kwam opzoeken.'

Zij vertelde over het bezoek van dokter Berrenjon, welke indruk dat op haar had gemaakt en hoe daaruit tenslotte de dwanggedachte was ontstaan, dat zij geen recht had om te leven.

'Ik trachtte die gedachte van mij af te zetten en dat lukte soms wel, soms niet. Er gingen weken voorbij dat ik enorm kon lachen en er kwamen momenten dat de angst mij de keel bijna dichtsnoerde. Maar het ergste kwam pas toen ik jou leerde kennen, of beter gezegd, toen ik van jou ging houden en jij van mij. Ik verwachtte dat jij mij zou vragen je vrouw te worden; daar was ik doodsbang voor en tegelijk verlangde ik ernaar. Ik meende dat je nog maanden zoudt wachten, maar toen verraste je mij plotseling in Reims.'

Hij glimlachte bij de herinnering, doch de ernst bleef in z'n ogen. 'Dat was voor mij een verschrikkelijke avond, Bram,' zei ze met starende ogen,

als zag ze alles weer voor zich. 'Vader had mij gezegd dat ik ongeveer dezelfde lichamelijke constitutie had als moeder en grootmoeder. Dat betekende voor mij dat jij, als wij zouden trouwen, mij zoudt opofferen als de dokter jou voor dezelfde keus zou plaatsen als dokter Berrenjon het vader gedaan heeft. Ik meende dat je dat zoudt moeten doen, gedwongen door de leer van jouw geloof, en ik wilde niet door mijn eigen man gevonnist worden. Daarom heb ik je afgewezen, ik kon niet trouwen met een katholiek.'

Hij keek haar verbaasd aan en zei dan langzaam: 'Nu begrijp ik wat je bedoelde, toen je zei in Reims: "huwelijksvrees is niet altijd een psychische kwestie." Jouw vrees kwam voort uit een veronderstelde lichamelijke gesteltenis. Of wist je zeker dat dat zo was? Is dat nóg zo?' vroeg hij verschrikt.

Zij legde haar hand op z'n arm en zei snel: 'Neen, Bram, het is niet zo, ik ben volkomen gezond. Professor Werrels, die mij onderzocht heeft, was zeer positief in zijn verzekering dat ik niets te vrezen heb en ik geloof hem onvoorwaardelijk. Maar ik zal verder vertellen, dan weet je hoe het allemaal gegaan is.' Ze weidde uit over haar verblijf bij de Berrenjons. Het scheen haar zelf sterk te boeien, want ze ging er diep op in en verwaarloosde geen enkel detail. Hij zag haar ogen glanzen bij de herinnering aan die avond, toen ze mevrouw Berrenjon met horten en stoten bekend had, wat haar zo verschrikkelijk bezwaarde.

'De Berrenjons wilden me bij zich houden, vooral de professor drong daar erg op aan. Hij meende dat de dagelijkse omgang met katholieken een ongunstige invloed op mijn zenuwgestel zou hebben. Maar ik kon daar niet blijven. Ik verlangde naar Rozengarde, naar mijn werk en vooral naar jou. Ik zag je onophoudelijk voor me, geen minuut was jij uit mijn gedachten. Ik moest naar je toe, niets of niemand kon me daarvan weerhouden.'

Hij voelde hoe ze beefde van spanning en sloeg z'n arm om haar heen. 'Liefke,' fluisterde hij en kuste haar op de mond. Toen het beven niet ophield, zei hij bezorgd: 'Wij zullen teruggaan, Sandra. Je hebt het koud.'

'Neen, ik heb het niet koud,' zei ze hees, maar ze liet toch toe dat hij de zijden cape vaster om haar heen sloeg. 'Laten wij hier blijven, Bram. Ik moet nog veel meer vertellen en het is hier zo heerlijk rustig om te praten. Ik heb het niet koud, maar ik werd even ontroerd toen je mij liefke noemde. Vader noemde mij zo ook als hij op bijzondere wijze wilde zeggen dat hij veel van mij hield. Het laatst zei hij het enkele minuten voor zijn dood.' Stil bleef zij voor zich uit zitten kijken met haar hand in de zijne. Hij voelde de snelle klopp van haar bloed en wachtte tot zij de gevoelige herinnering meester was geworden.

'Ik moet je nu vragen,' vervolgde ze op geheel andere toon, 'een belofte van zwijgzaamheid, die ik heb gedaan, te verbinden aan jouw belofte. Is dat goed, Bram?'

'Ik begrijp niet wat je bedoelt,' zei hij aarzelend.

'Je moet het beloven voor je het begrijpt, Bram.'

'Ah, is het zo; vertel dan rustig verder, Sandra. Wat jij beloofd hebt te zullen zwingen, heb je ook in mijn naam beloofd.'

Toen vertelde ze hem de geschiedenis van Maria Daalderop, welke grote indruk op hem maakte. Telkens keek hij haar aan en zij zag dat het hem moeite kostte daar kalm onder te blijven.

'Dat is de oorzaak geweest dat ze gek is geworden,' zei hij bruusk, toen ze was uitgesproken. 'Wat een canaille is die moeder geweest.'

'Ja, Bram, Maria heeft het niet kunnen verwerken en om haar te helpen heb ik de dokters van Coudewater haar geschiedenis verteld. Dat bezoek is voor mij van groot belang geweest, want ik ontmoette er een jonge psychiater, dokter Blericourt, die zich voor mij interesseerde. Ik heb haar alles verteld en zij heeft mij de raad gegeven naar een priester te gaan. Dat heb ik gedaan, ik ben bij pater Adelbert geweest. Hij heeft mijn moeilijkheden letterlijk weggevaagd met z'n droge, duidelijke uiteenzetting.'

Ze boog zich dicht naar hem toe en vertelde uitvoerig over haar gesprek met dokter Blericourt en met pater Adelbert. Ze bleef praten tot hij ook wist wat er verder nog was gebeurd en er niets meer achterbleef.

Zij zag dat haar bekentenis hem diep had geschokt, doch zijn reactie was geheel anders dan zij had verwacht. Zij had zich voorgesteld dat hij opgetogen van vreugde zich zou laten gaan in veel woorden en drukke gebaren. Maar hij bleef doodstil voor zich uit zitten kijken.

'Vind je het niet goed?' vroeg ze ongerust, toen hij te lang bleef zwijgen.

Hij veerde op: 'Of ik het goedvind? Ik vind het veel meer dan goed, maar ik kan het niet zo vlug verwerken, Sandra. Ik had dit niet verwacht.'

Weer staarde hij voor zich uit en vroeg dan zachtjes: 'Hoorde je iets? Ik bedoel een inwendige stem . . .'

'Nee, Bram, ik heb niets gehoord en ik dacht aan niets. Ik had de indruk dat ik was opgenomen in een absolute stilte, en toen kwam dat gevoel van een groot en diep geluk, en van een absolute zekerheid.'

'Welke zekerheid?' vroeg hij gespannen.

'Dat kan ik niet in woorden uitdrukken, Bram. Het was een zekerheid, die ik nooit bij mezelf had waargenomen. Ik heb het de laatste maanden erg moeilijk gehad; ik kon de gedachte niet van mij afzetten dat ons kind, als het oud genoeg geworden is om te kunnen onderscheiden, van mij zal gaan vervreemden, omdat ik noodzakelijk te kort moet schieten in de opvoeding. Ik heb die beloften afgelegd in een moment toen ik de gevolgen niet kon overzien. Haar breken zou ik niet willen en niet kunnen, haar houden zou ik evenmin kunnen. Wij zouden geen evenwaardige partners zijn, Bram, en dat kon ik niet verdragen.

Ik begreep dat de consequentie was: berusten in de onvermijdelijke tweede plaats of katholiek worden. Maar dat betekende Christus te aanvaar-

den als God. Dat kon ik niet en huichelen wilde ik niet. Ik heb mij voorgehouden dat ik althans de leer van het katholieke geloof kon gaan bestuderen; misschien kon het verrassende lichtpunten brengen, dacht ik. Zelfs de genade, waar jullie veel over praten, heb ik in mijn gedachten betrokken. Ik kende de genade niet, ik wist niet wat ze betekende, maar ik dacht dat ik haar niet zonder meer als een absurditeit mocht verwerpen als zovelen volstrekt in haar geloven.

Toch kwam ik niet verder en de grote moeilijkheid bleef het geloof in Christus.'

'Heb je ervoor gebeden?' vroeg hij, toen ze niet verder sprak.

'Neen, ik heb niet gebeden, althans niet zoals jij het bedoelt. Ik kon God niets vragen. Wij zijn geworpen in de wereld zoals we zijn en daar verandert God niets aan, meende ik. Ik heb niet gebeden, tenzij je mijn verlangen om volledig moeder te zijn, bidden kunt noemen.'

'En waarom wil je nu naar pater Adelbert gaan?' vroeg hij.

'Omdat ik de zekerheid heb dat ik dat doen moet, Bram.' Ze zweeg even en zei dan zachtjes: 'Op dat ogenblik is de genade binnengedrongen in mijn ziel, die door God geschapen werd toen ik werd verwekt. Ik geloof aan de genade, Bram, ik heb de zekerheid dat zij een realiteit is.'

'Geloof je dan ook niet dat Christus God is?' vroeg hij.

'Ja, Bram, ik geloof,' zei ze eenvoudig. 'Pater Adelbert heeft mij gezegd dat geloven meer is dan weten en kennen. Dat heb ik niet aanvaard; ik meende dat het geloof in iets kan worden weggenomen, als de feiten uitwijzen dat het anders is dan men veronderstelde. Ik begreep niet dat geloven in God iets anders is dan geloven in iets materieels; ik kon het onderscheid niet zien. Nu weet ik dat geloven in God niet een akt is van het verstand alleen; het is een akt van de ziel en het verstand neemt het over.'

'Maar jij geloofde aan God, die jij de universele geest noemde, heb je meermalen gezegd.'

'Dat is een ander geloof, Bram, een noodzakelijk geloof. Vader sprak daar wel eens over en hij formuleerde het zo: Ieder mens met gezond verstand begrijpt, als hij logisch en zonder vooroordelen durft te denken, dat de oorzaak van ons bestaan niet in onszelf gelegen is. Ook als men de evolutie wil terugdenken tot de kleinste materiële vorm komt men tot de enig mogelijke conclusie, dat de materie en het leven door een scheppende macht uit zichzelf moet zijn geschapen, want niets kan uit niets ontstaan. Er blijft dan over, zei vader, dat wij de vraag kunnen stellen hoe deze scheppende macht ontstaan is, want geldt ook voor haar niet dat niets uit niets kan ontstaan?'

Deze vraag lijkt redelijk en gezond en toch kan zij dat niet zijn, zei vader. Hij verklaarde dat zo: Wij kunnen niet uit onszelf bestaan, de oorzaak van ons bestaan ligt dus ergens anders. Dat andere te begrijpen ligt niet binnen ons menselijk vermogen, maar wij kunnen wel begrijpen dat die oorzaak een grotere macht moet zijn dan de menselijke macht. Noem

deze macht God, opperwezen of universele geest; je kunt erover denken hoe je wilt, maar je zult haar nooit kunnen ontkennen. Dat betekent dus dat wij niet vrij zijn om te geloven in een hogere macht. Wij móeten geloven, wij kunnen haar niet loochenen, evenmin als wij ons eigen bestaan kunnen ontkennen.

Begrijp je wat vader bedoelde, Bram? Ben ik duidelijk genoeg geweest?’

‘Ja, het is duidelijk en ik ben het met hem in dat opzicht eens,’ zei hij.

Zij wachtte even en zei dan spontaan: ‘Pater Adelbert heeft mijn geest rijp gemaakt voor het ontvangen van de genade toen hij zei, dat de katholieke Kerk leert dat de mens bestaat uit een sterfelijk lichaam en een onsterfelijke ziel, en dat het menselijk vermogen bij de voortplanting beperkt blijft tot het sterfelijk lichaam. Hij heeft gezegd, toen hij sprak over Angeline Mara en de Carmel: Deze vuurhaarden worden door God onderhouden met zijn genade. De vonken van zijn genade spatten over de ganse wereld en wie erdoor geraakt wordt ontkomt Hem niet meer.

Ik ben geraakt, Bram, dat is de zekerheid die ik kreeg.’

Hij antwoordde niet en keek strak voor zich uit naar de einder, waar de zon bloedrood onderging. De hemel stond in vlammen, die het landschap kleurden met een transparant roodgouden gloed. Het leien dak van het oude kasteel, in de kromming van de rivier, leek een gouden schrijn en de vlucht wilde ganzen daarboven hadden een vreemde purperen schoonheid. De kleine schuimkoppen op de rivier, wit als sneeuw, schenen te dansen op een bronzig vloeiend veld.

Lang bleef hij kijken voor hij zich weer tot Sandra wendde, wier ogen doorgloeid schenen door het kleurig licht. Hij glimlachte en wees naar het landschap.

‘Ja, het is onbeschrijfelijk mooi,’ zei ze zachtjes. ‘Ik heb het meermalen gezien en altijd stijgt de vraag op: waarom is dit alles zo?’

‘Deze kleuren?’ vroeg hij.

‘Nee, deze aarde, Bram, met alles wat erop leeft. Deze vraag kwelt mij niet, al houdt zij mij altijd bezig. De mens heerst over de aarde; alles is aan hem onderworpen. Wij bezitten het verstand om de aarde te exploiteren en we staan verbaasd over onze eigen ontzagwekkende prestaties. Toch staan we volkomen onbegrijpelijk tegenover het leven, dat deze aarde vult, onszelf inbegrepen. Wij weten dat wij zijn, wij weten niets van de oorzaak van ons bestaan.’

‘Maar je hebt zoëven gezegd dat wij noodzakelijk moeten geloven aan God,’ opperde hij.

‘Noodzakelijk geloven is iets anders dan begrijpen, Bram.’

‘Sluit noodzakelijk geloven begrijpen dan niet in?’

‘Ja, dat doet het,’ erkende zij. ‘Maar alleen in de vorm waarin wij kunnen begrijpen. Als wij goddelijk konden denken, zouden wij de zin van dit alles verstaan. Dat was ook een van de geliefkoosde gedachten van vader.’

‘Je vader geloofde dus . . .’

'Ja, vader geloofde, zijn verstand noodzaakte hem ertoe. Hij was weinig gevoelig in dat opzicht. Alles wat zweemde naar godsdienst verwierp hij, omdat het aanvaarden van bepaalde geloofswaarheden een vrije keuze inhoudt. Men kan kiezen tussen het ene mysterie en het andere, maar wat vang ik aan met mysteries, zei hij dan. Met mijn verstand kan ik bewijzen dat er een hogere macht moet bestaan dan de menselijke macht; verder kan ik niets bewijzen en dus interesseert het mij niet.'

'Hij maakte het zich niet moeilijk, Sandra.'

'Dat is betrekkelijk, Bram. Vader had een groot ontzag voor de universele geest, zoals hij God het liefst noemde. Hij sprak daar niet dikwijls over, maar als het gebeurde was het altijd op een toon van eerbied. Het hinderde hem als anderen op vrijpostige, soms zelfs familiale wijze over God spraken.'

Bram ging niet in op haar woorden en weer was het even stil tussen hen. De zon zonk langzaam weg en over de velden kwam al het eerste waas van de naderende schemering. Een lange sleep vrachtschepen voer voorbij, getrokken door een sterke sleepboot. Hij blies een langgerekte scherpe toon, die over het vlakke land nagalmde en zich in de verte verloor in een weemoedige klank. Sandra boog zich naar hem toe en zei: 'Jij hebt mij nooit iets gevraagd, ofschoon je wist dat ik het moeilijk had. Begreep je waar ik over tobd?'

'Neen, ik begreep er niets van,' erkende hij openhartig. 'Ik heb er veel over nagedacht, maar ik zag geen kans verband te leggen tussen mijn veronderstellingen en datgene wat jou bezwaarde. Meermalen heb ik op het punt gestaan je te vragen mij in vertrouwen te nemen, maar ik deed het niet, ik weet niet waarom ik het achterwege liet. Jouw karakter te leren kennen was niet moeilijk, maar je diepste wezen bleef voor mij een raadsel. Dat was niet prettig, doch ik kon mij erin schikken omdat ik overtuigd was, dat als je met jezelf klaar was gekomen, de puzzle ook voor mij zou worden opgelost. Dat is nu gebeurd en het verbaast mij het meest, dat van al mijn veronderstellingen er niet een de waarheid ook maar nabij gekomen is.'

'Je weet nu alles,' zei ze zachtjes. 'Geloof je me, Bram?'

'Ja, ik geloof je,' zei hij met warme stem.

Hij zag dat ze bloosde, van verlegenheid, dacht hij, maar toen hij haar aankeek zag hij dat het dat niet alleen was.

'Je wilt nog iets vragen of zeggen,' glimlachte hij.

'Ja, jongen, ik wil je nog iets vragen.' Even aarzelde ze voor ze vroeg: 'Heb jij voor mij gebeden, Bram?'

'Ja,' zei hij kortaf.

'Heb jij gevraagd dat ik katholiek zou worden?'

'Neen,' z'n stem klonk schrill en nerveus, 'zo aanmatigend ben ik niet geweest. Ik heb gebeden zonder daaraan een bepaalde intentie te verbinden. Ik was ook niet gerust, Sandra.'

'Ik heb het opgemerkt, Bram. Had jij dezelfde moeilijkheid als ik?'

'Ja, daar komt het wel op neer,' gaf hij toe. 'Weet je nog,' zei hij levendiger, 'dat ik je verteld heb dat mijn protestante grootmoeder haar kinderen katholiek heeft laten opvoeden toen haar man gestorven was. Zij had een sterk en nobel karakter, met een groot verantwoordelijkheidsgevoel, en zij was eerlijk tot in haar diepste kern. Ik heb haar altijd bewonderd.

Van jou geloof ik dat je even groot bent van karakter en even eerlijk, maar er is toch het belangrijke verschil dat zij in Christus geloofde en jij verwierp Hem.'

Hij wachtte even en vervolgde dan op een toon van geprikkelde verlegenheid. 'Toch was dat niet de eigenlijke grond van mijn ongerustheid, Sandra. Ik was bang voor mijzelf. Ik ben katholiek, maar ik behoor zeker niet tot de besten onder ons. Ik ken ze wel, de groten van karakter en geloof, maar ze prikkelen mij eerder dan dat ik mij op hen inspireer. Geloven is de meest persoonlijke zaak, ik geloof niet dat er twee mensen zijn, die met precies dezelfde kracht en overtuiging geloven. Geloven is inderdaad meer dan weten en kennen, doch velen beleven dit niet met hun ganse persoonlijkheid. Geloven is iets groots, doch velen ondergaan dit niet als zodanig. Ik behoor tot de middelmatigen, Sandra. In veel opzichten sta ik dicht bij je vader. Alleen hij twijfelde niet, wat ik soms wel doe; twijfelen schijnt samen te gaan met geloven.' Hij wachtte even en zei dan op ernstige toon: 'Toch ben ik katholiek genoeg om te beseffen, dat ik ten opzichte van ons kind een grote verantwoordelijkheid op mij genomen heb. Ik heb daar niet over gepiekerd, want ik ben van nature geen piekeraar; ik houd er niet van moeilijkheden te overdenken, die nog in de toekomst liggen. Maar soms be kroop me de vrees, dat ook ik te kort zou schieten door gebrek aan tijd en andere omstandigheden, waardoor ik me niet aan het kind zou kunnen geven zoals dat noodzakelijk is. Waarschijnlijk voelde ik de tegenstelling tussen jou en mij even sterk als jij, en ook ik begreep dat dat tot onaangenaamheden zou kunnen leiden in de toekomst. Ik dacht echter meer aan het kind dan aan jou. Dat was misschien typisch mannelijk, dat weet ik niet; ik heb - en daar schaam ik mij nu voor - nooit overwogen dat de toestand voor jou inderdaad ondraaglijk zou worden als het kind van je zou gaan vervreemden. Als ik dacht aan de toekomst van het kind werd ik angstig en in zulke ogenblikken heb ik gebeden om een goede uitkomst,' zei hij stug. Even was het zeer stil tussen hen. Zij wist niet hoe zij moest reageren op zijn openhartige bekentenis, die haar veraste en ook pijn deed. Toen zei ze: 'Pater Adelbert heeft enkele malen gezegd, dat wij weten dat God ons leidt, maar wij weten niet hoe.'

'Wij weten niets,' zei hij kortaf, 'dat is voor heel velen de grote moeilijkheid.'

'Herinner jij je nog,' vroeg zij, 'dat jij, toen wij samen bij Royal waren, mij hebt uitgelegd door welke factoren de psychische gesteltenis van ieder mens wordt bepaald? Ik heb me daarover verbaasd, omdat ik nooit had

opgemerkt dat zulke dingen jou interesseerden. Later heb ik daar veel over nagedacht en vooral de laatste weken ben ik er vrijwel onophoudelijk mee bezig geweest. Telkens komt mij weer in gedachten hetgeen dokter Blericourt opmerkte na het consult. Want het is zo waar, ofschoon het blijkbaar weinig invloed heeft gehad tot het ogenblik, dat ik gedwongen werd met tante Charlotte te vluchten in haar kelder. Daardoor leerde ik Angeline en Maria kennen en vanaf die tijd kreeg mijn leven een andere richting.

Door een toeval zag ik de advertentie waarin oom Adriaan een secretaresse vroeg. Een groentevrouw pakte de groenten die ik had gekocht in een courant die ik nooit las en toen ik thuiskwam en de boel uitpakte, sprong de advertentie mij als het ware tegemoet. Toch zou ik niet bij oom Adriaan zijn gebleven; ik zou zeker naar de Berrenjons zijn gegaan, als ik jou niet ontmoet had. Bij de Berrenjons zou mijn leven een andere richting hebben gekregen, want de indrukken, welke ik daar opdeed, waren volkomen tegengesteld aan die, welke ik nu heb ondergaan. Mijn gedachten- en gevoelsleven zou heel anders geworden zijn.

Maar het heeft blijkbaar zo moeten zijn. Als ik mijn ondervindingen van de laatste jaren overdenk, dan kom ik tot de verrassende conclusie, dat alles wat ik ondervonden heb geheel anders was dan ik in betrekking tot mijn leven voor die tijd redelijkerwijs had kunnen veronderstellen.

Is in mijn geval nu sprake van Gods leiding, zoals pater Adelbert het bedoelde, Bram?’

‘Ik weet er niet meer van dan pater Adelbert,’ antwoordde hij. ‘Maar dat moet wel zo zijn of alles is toevallig geweest. Het begrip toeval is iets eigenaardigs, waar de een heel anders over denkt dan de ander. Ik weet er ook geen raad mee.’

‘Vader had daar een interessante mening over,’ zei ze peinzend. ‘Hij formuleerde het zo: “Soms ontdek je dat de ene mens door het stellen van een handeling of het uitspreken van een gedachte invloed uitoefent op een ander, bij wie door de handeling of de woorden bepaalde reminiscenties worden opgewekt, welke voor hem soms zeer belangrijke gevolgen hebben, zonder dat de eerste zich daarvan ook maar in het minst bewust is. Dat heeft mij op de gedachte gebracht, zei vader, dat er naast of boven onze waarneembare gemeenschappelijkheid, nog een andere onbewuste, bovenzinnelijke gemeenschappelijkheid bestaat.” Begrijp je wat vader bedoelde, Bram?’

‘Ja, het is duidelijk en interessant,’ zei hij glimlachend. ‘Als je vader echter bedoelde met die redenering de Voorzienigheid uit te sluiten, ben ik het niet met hem eens.’

‘Ik ook niet, Bram. Maar die redenering paste precies in vaders levensbeschouwing. Met de werkzaamheid der Voorzienigheid hield hij zich niet bezig, omdat zij boven en buiten zijn begrip lag. Hij erkende haar bestaan en daar hield het mee op.’

Maar het is toch niet in strijd met het geloof aan God, aan te nemen, dat onze gemeenschappelijkheid verder gaat dan wij kunnen waarnemen in het leven van iedere dag.'

'Nee, dat is het zeker niet,' erkende hij spontaan. 'Integendeel, het geloof aan God wordt er nog door versterkt.'

De zon was nu geheel ondergegaan. De schemering kwam snel en legde haar waas over het landschap, waardoor de contouren der dingen vervaagden en ineenvloeiden tot een kleurloze grijsheid. In het briesje dat over de dijk speelde, kwam de koelte van de avond.

'Wij zullen nu gaan,' zei hij bezorgd, toen hij haar zag huiveren en glimlachend stond zij op. Met haar arm door de zijne, dicht tegen hem aangedrongen, gingen zij langzaam kuiierend terug. De boeren in de polder staakten hun werk, hun wagens dokkerden over de polderweg in trage cadans. De schepen op de rivier hadden hun rode en groene lichten aangestoken en aan de einder, boven de stad, verscheen de wazige lichtwolk der straatlantaarns. In de verte, overal rondom, prikte het ene licht na het andere in de toenemende duisternis, totdat het fantastische lichtbeeld van iedere avond voltooid was.

Zij gingen stil verder, ieder vol van eigen gedachten. Zij hadden geen woorden nodig om elkaar te zeggen, dat in deze avond de innigheid van hun huwelijksleven zich had geadeld en verdicht. Het verwonderde hem even dat zij niet de dijk bleef volgen, doch bij de eerste huizen de stoep afgang, om door het dorp naar Rozengarde terug te keren; hij begreep wat zij bedoelde, toen zij hem langs het kleine protestante kerkhof voerde. Even bleef ze staan voor de geknakte zuil boven het graf van haar broertje en toen ze weer verder ging zag hij in haar ogen de glans van haar ontroering.

'Ben je erg moe?' vroeg hij toen ze thuis waren.

'Ja, ik ben moe,' glimlachte ze. 'Ik heb te lang in spanning geleefd en nu zij gebroken is, pakt de reactie mij nogal aan. Ik heb te lang gezwegen, ik had eerder met jou moeten praten. Maar ik kon niet spreken, Bram . . .' 'Het is gegaan zoals het is moeten gaan,' zei hij. 'Ik heb altijd in jou geloofd en dat zal ik blijven doen.'

'Wij zullen samen voor ons kind kunnen zorgen,' zei ze bijna fluisterend.

Dat houdt haar het meest bezig, dacht hij. 'Ja, liefde,' zei hij en haar hoofd in beide handen nemend, kuste hij haar op de mond. In haar ogen zag hij de glanzing van haar groot en gaaf karakter.

's Morgens, toen hij de auto uit de garage had gereden, kwam hij bij haar in de serre. Uiterlijk was zij heel kalm en rustig, want ze beheerste haar emoties met kracht.

In haar geest zag zij pater Adelbert, het grote hoofd met de ruige baard en de ernstig vorsende ogen. Zij zag Angeline en voelde een teer gevoel van geluk door zich heenstromen. Ik zal haar schrijven, dacht zij, zodra ik

terug ben uit Den Bosch. Zij moet de eerste zijn die ik het laat weten. Reeksen beelden gingen aan haar voorbij: de inkledingsdag, de witte bruid met de grote kaars in de hand, het afscheid aan de slotdeur.

Maria wiegde haar hoofd en keek haar aan met doffe geestloze ogen. Zij spuwt vergif op het kindje, gilde ze. Een golf van meelij ging door haar heen toen zij de moeder zag met haar grauw rattegezicht: Houdt u mij alstublieft niet langer op.

Tranen drongen in haar ogen toen zij haar vader en moeder voor zich zag en naar het portret liep.

Vader, moeder, het is zo met mij moeten gaan. Ik geloof dat u het goed zoudt vinden als u nog bij mij waart. U hebt mij geen geloof gegeven, maar u hebt mij geleerd eerlijk te zijn. Uw nagedachtenis zal ik heel groot in mijn hart bewaren.

Haar ogen gleden naar de foto met het grafmonumentje. Hugo, ik heb altijd het gevoel gehad dat jij op een of andere manier met ons meeleeft. Ik houd van jou, kleine Hugo.

Bram keek bezorgd, toen hij zag dat haar ogen vochtig waren.

'Heb je het moeilijk?' vroeg hij.

'Neen, Bram,' glimlachte ze. 'Ik heb in mijn gedachte gesproken met vader en moeder en met Hugo. Het ontroerde me, ik kan hen nog zo moeilijk missen.'

Hij startte de motor en reed de schipbrug over. Stil zat ze naast hem, maar op de grote weg begon ze plotseling te spreken.

'Ik ben niet verdrietig, Bram, ik ben blij en heel gelukkig. Ik houd van je, je weet het, maar ik moet het weer zeggen. Wij zullen samen gelukkig zijn, even gelukkig als vader en moeder zijn geweest. Want er is nu niets meer dat nog tussen ons in staat.'

Hij keek haar aan met een glimlach in de ogen; het was de glimlach van een goede sterke man, die heel tevreden is met de prijs van zijn lot.

'Ik heb graag dat je bij me blijft,' zei ze, toen hij stopte voor het Capucijnenklooster.

'Ja, ik ga mee,' zei hij eenvoudig.

De broeder-portier liet hen binnen in dezelfde spreekkamer, waar zij de eerste keer was geweest. Weer speelde de zon door het glas en de kleine stofdeeltjes dansten in de lichtstraal. Maar nu was zij niet beangst voor het onderhoud.

'Ik heb u iets heel belangrijks te zeggen, eerwaarde,' zei ze blozend, toen pater Adelbert binnentrad.

Hij begreep haar terstond, even was hij verrast en toen zag ze een vonk humor in z'n grijze ogen glanzen.

'Noem me dan voortaan pater Adelbert,' zei hij met een droge glimlach.

'Ik heb u veel te vertellen, pater Adelbert,' zei ze aarzelend en nog erger blozend. 'Mijn man heb ik gisteravond alles verteld. Er is niets meer dat hij niet weet.'

'Dat is goed,' glimlachte pater Adelbert. 'Vertel het mij ook. Ik begrijp wat het is, maar ik ben toch ook nieuwsgierig.'

Zenuwachtig toch vertelde zij over haar kwellende vrees nadat zij zwanger was geworden, over haar gesprek met dokter Blericourt, haar ontmoeting met Maria's moeder, haar bezoek aan Maria en wat er was gebeurd toen zij afscheid nam. Een sober relaas, maar heel duidelijk en beeldend verteld.

Pater Adelbert onderbrak haar niet. Stil zat hij voor zich uit te kijken en slechts één keer, toen zij met bewogen stem vertelde van het moment toen zij werd omgeven door een absolute stilte, en rust en zekerheid in haar binnendrongen, hief hij het hoofd op en zag zij in zijn ogen een sterke gloed.

Het werd heel stil toen zij uitgesproken was; een rustige stilte zonder spanning of beklemming.

Pater Adelbert vouwde de handen toen hij zich vooroverboog en haar aankeek met een eigenaardige uitdrukking in zijn ogen. 'Het is een duidelijk teken geweest,' zei hij zo zacht, dat zij het nauwelijks verstonden. En iets luider, op donkere toon: 'Het was een geestelijke communie.'

'Over enkele maanden wordt ons kind geboren,' zei Sandra blozend. 'Als het kan zou ik graag klaar zijn voor die tijd.'

Pater Adelbert keek haar gespannen aan. 'U bent klaar,' zei hij met sterke stem. 'U bent nu al verder dan velen in hun ganse leven komen. Maar u moet nog alles leren en dat kan niet in enkele maanden. Toch zal gebeuren wat u vraagt; voor uw kind geboren wordt zal ik u dopen.

U moet veel komen, zo dikwijls als u enigszins kunt. Het is nog een lange weg. U zult veel horen dat u niet begrijpen kunt en dat is moeilijk voor u, omdat u wilt doordringen tot het begrip. Onthoudt echter nu al: Gods wezen te kennen met het menselijk verstand is onmogelijk, God kennen met het geloof is meer dan makkelijk. God is het grootste mysterie en tegelijk is Hij even reëel als wij werkelijkheden zijn.

Ik zal u alles leren en ik zal dat doen op een manier, die is aangepast aan uw aard. Spreek erover met uw man en geef niet toe aan de twijfel als sommige geloofswaarheden u vreemd en onwerkkelijk toelijken. Want dat zal waarschijnlijk gebeuren. Weet Angeline het al?' vroeg hij dan.

'Nog niet, maar ik zal haar schrijven,' antwoordde Sandra.

'Ja, u moet haar alles schrijven,' zei hij met nadruk.

'Heeft u nog iets gehoord van Angeline?' vroeg Sandra. 'Ik had verwacht dat zij gauw zou schrijven, maar ik heb geen brief gehad.'

'De regel staat geen drukke correspondentie toe,' antwoordde pater Adelbert. 'Zij heeft mij wel geschreven en zij maakt het goed. Zij heeft niet veel belangstelling meer voor haar verleden, maar zij is u nog niet vergeten, want in iedere brief heeft ze het over u. Met mevrouw Daalderop gaat het dus niet best,' zei hij dan snel als wilde hij voorkomen, dat Sandra naar bijzonderheden over Angeline zou vragen.

'Helaas niet, pater Adelbert,' antwoordde ze ernstig. 'Het wordt een langdurige geschiedenis, maar zij zal wel genezen, heeft dokter Blericourt gezegd. Toen ik haar heb opgezocht herkende zij mij maar heel even.'

'Het is heel erg voor haar man en de kinderen,' zei pater Adelbert.

Hij staarde strak voor zich uit en toen hij zich weer tot Sandra wendde, zag zij een vragende blik in zijn ogen.

Zij begreep hem. 'Ik heb mijn man verteld wat er met Maria is gebeurd,' zei ze.

'Ja, dat is goed,' antwoordde pater Adelbert levendig. Hij wendde zich tot Bram. 'Dat is een verschrikkelijke geschiedenis, meneer Schabank.'

'Dat is het inderdaad, pater,' antwoordde Bram op grimmige toon. Hij voegde eraan toe: 'Het ergste is, dat men dikwijls door de omstandigheden gedwongen wordt zulke lieden te ontzien. Ik begrijp niets van zulke vaders en moeders. Wat zijn dat voor mensen?'

Pater Adelbert zuchtte diep, maar hij antwoordde niet en even was het stil in de sobere spreekkamer.

Toen zei Bram Schabank: 'Laten we dat maar van ons afzetten, want er is toch niets meer aan te verhelpen. Het enige dat wij kunnen doen is zwijgen, al stuit het mij tegen de borst dat wij Daalderop niet kunnen inlichten. Dat is onmogelijk.'

'Waarom zouden wij het leed van die man nog groter maken,' zei pater Adelbert.

Weer was het even stil en dan zei Schabank met een eigenaardige trilling in z'n stem: 'Ik heb vannacht nog urenlang liggen piekeren over hetgeen mijn vrouw mij gisteravond heeft gezegd. Hoe meer ik erover nadenk, hoe vreemder het voor mij wordt.'

'Wat heeft u het meest getroffen?' vroeg pater Adelbert.

'Ik vind het heel merkwaardig,' zei Schabank, 'dat Sandra, die verscheidene keren met grote nadruk heeft verzekerd dat zij niet katholiek zou kunnen worden, plotseling wel in Christus kan geloven.'

'Gelooft u dat niet?' vroeg pater Adelbert met opgetrokken wenkbrauwen. 'Sandra is volstrekt eerlijk, ik moet het wel geloven,' antwoordde Schabank. 'Ik geloof ook wel dat God op een bepaald moment deze of gene de genade van het geloof schenkt. Maar dan blijft het voor mij nog merkwaardig.' En hij voegde daaraan toe: 'Komt iets dergelijks dikwijls voor? U zult wel vaker andersdenkenden onderricht hebben gegeven.'

'Ja, velen heb ik gedoopt,' antwoordde pater Adelbert. 'Verscheidene jaren heb ik mij bijna uitsluitend met bekeerlingen beziggehouden. Ik heb ondervonden,' voegde hij er glimlachend aan toe, 'dat men ook daarbij het kaf van het koren moet scheiden. Bij velen was de gemengde verkering aanleiding om met mij te komen praten. Soms kwamen daar voorbeeldige katholieken uit voort, maar dat was lang niet altijd het geval.'

'Verslapten ze weer na enige tijd?' vroeg Schabank.

'Ja, dat kwam wel eens voor,' erkende pater Adelbert. Hij staarde een

ogenblik voor zich uit en zei dan: 'Sommige gevallen waren buitengewoon interessant. Mensen, die jarenlang gewacht hebben eer ze er eindelijk toe konden komen bij mij aan te kloppen. En dan nog kostte het mij soms de grootste moeite hen te bewegen de grote stap te doen.'

'Daar is bij mijn vrouw geen sprake van,' meende Schabank.

'Ik begrijp wat u bedoelt,' antwoordde pater Adelbert. 'Gevallen als van uw vrouw komen meer voor, ofschoon niet dikwijls. Maar elk bijzonder geval waar ik mee te maken heb gehad, was een duidelijk teken.'

Hij wachtte even en vertelde dan: 'Een paar jaar geleden werd ik geroepen in een ziekenhuis bij een doodzieke man. Ik moest mij over hem heenbuigen om z'n gefluister te kunnen verstaan. "Ik wil katholiek worden," zei hij. Ik vroeg hem een en ander en hij vertelde dat hij altijd volstrekt ongelovig was geweest. Zijn vrouw was katholiek, maar zij was al in vijftien jaar niet naar de kerk geweest.

"Nu is zij zwanger," vertelde hij. "Het kind kan iedere dag geboren worden, maar ik zal het wel niet meer zien."

Toen ik hem vroeg hoe hij ertoe gekomen was om katholiek te willen worden en of hij daar veel over had nagedacht, zei hij: "Nee, ik geloof niet dat ik daar ooit over heb nagedacht. Wel hinderde het mij altijd dat mijn vrouw niet meer naar de kerk ging, want ik dacht dat ik daar de schuld van was. Dat vond ik niet prettig, zij kon wat mij betreft doen wat ze wilde; ik had niets tegen het geloof.

Maar nu kreeg ik gisteravond plotseling het gevoel dat het moet gebeuren. Kan dat zo ineens? Ik weet eigenlijk niets van de godsdienst af!"

Ik zei hem dat het inderdaad kon. Maar hij moest wel goed weten wat hij deed. Ik vroeg of zijn vrouw er van afwist en dat bleek niet het geval te zijn.

Toen heb ik hem alleen gelaten en ben naar zijn vrouw gegaan. Ze schrok ervan. "Dat moet hij zelf weten," zei ze; "voor mij hoeft hij het niet te doen, want ik doe zelf nergens meer aan." Zij was een erg onverschillig type.'

'Hoe is het afgelopen?' vroeg Sandra in grote spanning, toen pater Adelbert even ophield met spreken.

'Ik heb hem 's middags gedoopt,' antwoordde pater Adelbert. 'En omdat de dokter zei dat hij de nacht wel niet meer zou halen, ben ik bij hem gebleven. Tegen de avond sliep hij in en toen ik de volgende morgen opbedde, was hij iets beter. Enfin, hij is niet gestorven, hij is volkomen genezen. Zijn vrouw heeft het zich erg aangetrokken, en ik durf nu gerust te zeggen, dat ik geen betere katholieken ken dan die mensen.'

Pater Adelbert keek weer even peinzend voor zich uit en vervolgde dan: 'Ik zou u meer van zulke buitengewone gevallen kunnen vertellen. Ieder geval is anders geweest, iedere keer geeft God zijn genade op andere wijze. Maar,' en hij wendde zich tot Sandra, 'wat mij in uw geval zo interesseert is, dat u op zulk een merkwaardige wijze in contact bent gekomen met

Maria Daalderop en Angeline Mara. U kende hen niet; voor het eerst ontmoette u hen in een schuilkelder tijdens de bevrijding van de stad. Zij waren geheel anders van aard dan u bent, zij kwamen uit een heel ander milieu dan waaruit u bent voortgekomen. Toch is daaruit een bijzondere vriendschap ontstaan en uiteindelijk is uw geloof in Christus daaruit voortgekomen. Want dit is wel zeker dunkt mij: als God de genade van het geloof schenkt aan een ongelovige, dan moet deze daarvoor op een of andere manier geestelijk rijp zijn geworden. Dat is bij die man het geval geweest en ook bij u is dat duidelijk. Gewoonlijk beseft men zelf niet, dat een dergelijk proces zich aan het voltrekken is, en ook anderen zien het niet voordat het teken er is.'

'Voor mij was het overweldigend,' zei Sandra zachtjes.

Pater Adelbert richtte zijn ogen met spannende aandacht op haar en antwoordde op ernstige toon, maar toch met een glimlach in z'n grijze ogen: 'Het is ook niet weinig, mevrouw Schabank, door Christus overweldigd te worden.

Voor u zal de komende tijd minder gespannen worden,' wendde hij zich tot Schabank. 'Ik kan mij voorstellen dat u niet rustig hebt geleefd.'

Schabank boog het hoofd en even was het stil in de spreekkamer. Alle drie hadden hun eigen gedachten, die zij niet uitspraken, maar waar zijzelf geheel van vervuld waren.

Toen zei Schabank: 'Ik ben er heel blij om, ik geloof dat het ook mij goed zal doen.' En aarzelend voegde hij eraan toe: 'Ik kan niet van mijzelf zeggen dat ik tot de vurigsten behoor.'

Pater Adelbert ging daarop in, in algemene zin toen hij antwoordde: 'De kerk van Christus maakt een moeilijke tijd door, waar ik mij toch niet erg ongerust over maak. De mens van vandaag is niet zo volgzzaam meer als vroeger en dat is heel begrijpelijk. Wij leven in een revolutionair tijdperk en de geest van onze tijd doet zich gelden op elk gebied. Dit tijdperk is vooral dynamisch om de grote tegenstellingen in ieder opzicht. Wij zijn niet conformistisch meer, wij bestaan, wij willen voor de dag komen; de eigenlijke mens, die achter de traditionele mens verborgen is, willen wij zien; wij willen vooral onszelf zien. Wij zijn ons bewust dat wij een bevel hebben op te volgen en wij willen weten hoe we dat moeten doen. Tot welke verschrikkelijkheden dit moderne denken kan leiden, zien we bij het goddeloos bestaan, waaruit niets overblijft dan walging van onszelf. Maar dat gaat voorbij, meneer Schabank, zoals alles voorbijgaat. De massa slappingen, die zich thans afkeert van God, doet de sterken zich dichter om God scharen. Door te bestaan in katholieke zin, zullen wij Christus herkennen in onszelf, wij zullen groter in Hem geloven en meer van Hem gaan houden.'

Even was het stil en dan vroeg hij: 'Hebt u nog contact gehouden met de Mara's, nadat Angeline is ingetreden?'

'Ik heb Leo een keer ontmoet in de winkel van z'n vrouw,' antwoordde

Sandra. 'De anderen heb ik niet meer gezien.'

'Leo wordt binnenkort ook papa,' glimlachte pater Adelbert. 'Daar is hij zo vol van, dat hij er niet meer over uitgepraat kan komen. Een beste jongen, maar hij moest wat viever zijn.'

'Ik dacht dat hij over z'n chronische moeheid heen was, sedert hij z'n Evelien veroverd heeft,' glimlachte Sandra.

'Een tijdje heeft hij luchtsprongen gemaakt en het hoogste lied gezongen,' zei pater Adelbert. 'Maar hij is weer tot zijn vroegere loomheid teruggekeerd. Hij moest een ander baantje hebben, dat wat meer inspanning vraagt.'

Hij stond op. 'Misschien mag ik het vandaag hierbij laten,' zei hij. 'Komt u gauw terug,' wendde hij zich tot Sandra, 'dan zullen wij samen een plan opstellen. Want u moet nog veel leren,' waarschuwde hij weer. Glimlachend voegde hij daaraan toe: 'Proficiat, mevrouw, en ook u, meneer Schabank. Ik feliciteer u nu al, want u kunt niet meer falen. Christus heeft bezit van u genomen en u ontkomt Hem niet meer.'

Hij ging hen voor door de stille kloostergang en sloot de buitendeur open. Hij reikte hun de hand met een glimlach in de ogen.

'Tot ziens dan maar. Vergeet vooral niet Angeline te schrijven.'

Toen enige tijd later hun zoon geboren werd, noemden zij hem Hugo.

De Kieviten

I

In het begin van de negentiger jaren kwam Piet van Bokstel, stadsbaggerman uit de Hertogsstad, naar het oeroude dorpje Orthen om er kermis te houden. Stadsbaggerman is misschien een te fors woord voor Piet van Bokstel, want hij was met z'n een meter zestig en z'n dun schraal lijfje hoogstens een mannetje. Dat perfect dansen kon nochtans. Hij danste met de dorpsschonen de kruispolka, de spaanse wals en de mazurka dat het een lieve lust was.

Eer hij de danstent met haar prachtige arcadische taferelen in het front binnentrad, had hij even gearzeld of hij het wel doen zou. Zonder gevaar was dat niet in Orthen, had hij horen zeggen; de dorpers, vooral de jonge lui, verdroegen het niet makkelijk dat een vreemde snoeshaan zich aanmatigde hun meisjes weg te kapen. Zolang het bezoek zich beperkte tot café's, de schiettent, de kop van Jut en de rare etablissementen duldden zij het wel, maar als de vreemdeling het waagde zich op de dansvloer tussen hen te mengen, gebeurde het maar al te vaak, dat ze hem rap bij hoofd en benen pakten om hem met een sierlijke Jonas meters ver in het gras te kwakken.

Echter de schetterende muziek lokte te hevig; zij noopte hem de sliert rose geschilderde engeltjes voorbij te treden om zich bij de spiegelende cassa van een entreebewijs te voorzien. Hij keek de tent eens rond waar het nog niet erg druk was, hij zag tot z'n bemoediging dat de rij maagdekens beduidend groter was dan die der jongelui. Voorzichtig wendde hij zich voorlopig tot de oudere muurbloempjes om dan, toen hem geen leed werd aangedaan, ook zijn geluk te gaan beproeven bij de frisse jeugd van het dorp. Toen gebeurde het wel dat een forse boerenzoon hem met de schouder een duwtje gaf, dat hem met z'n partnerin uit de maat bracht, maar daar lachte hij om; ze konden hem beslist niet uit z'n goed humeur bonken. Hij werd geduld omdat hij niet agressief was en misschien ook omdat hij geen partij was; zo'n prulventje buiten de tent te kwakken was geen roemvolle daad.

Toen de chique dansmeester, met z'n kaal versleten geklede jas, z'n dik, rood jeneverhoofd en z'n afschuwelijk ordinaire stem aankondigde, dat bij de volgende dans de meisjes de jongens moesten vragen, werd hij bestormd door een hele schare. Geertrui de Kievit kreeg hem het eerst te pakken, ze sloeg haar machtige arm om hem heen en voerde hem naar de gladde vloer.

'Gij hebt mij niet gevraagd tot nog toe,' zei ze niet erg vriendelijk.

'Drie keer heb ik het geprobeerd,' loog hij met gemak. ' 't Lukte niet, die van Orthen schijnen jou graag te mogen.'

Dat beviel haar wel, haar harde grijze ogen boorden diep in z'n donkere kraalooijes. 'Ze vechten om me,' zei ze pathetisch, 'maar ik dans met wie ik dansen wil. Dat versta je toch?'

'Als ze mij maar niet te hard neerkwakken als ze mij eruit knikkeren,' zei hij, angstig rondkijkend. Maar ze zag aan het guitig flikkeren van z'n ogen dat hij niet zo erg bang was.

'Als ze jou eruit willen knikkeren gebeuren er rare dingen, jongen, geloof dat van mij,' zei ze uitdagend.

Toch was er nog een vent, die probeerde hen van elkaar te scheiden voor ze op de dansvloer waren. Hij zag rood van opwinding, z'n ogen staken in z'n boerenkop toen hij gromde: ' 'k Geloof, Trui, dat ge verkeerd gekozen hebt.'

'Ga je weg, Teun, of ik sla je weg,' antwoordde Trui dreigend. Ze wachtte nog twee tellen, toen haalde ze uit en gaf hem een watekous, die tot buiten de tent te horen was. Het bracht enige consternatie teweeg, er werd gelachen en gejuwd, gescholden en gehoond. De muziek schetterde er hoog bovenuit, het was een lawaai, dat horen en zien verging. Teun, de boerenzoon, bekomen van de schrik en verrassing, voldoende opgehitst ook, wilde erop los slaan. Hij werd teruggetrokken door vrienden, rukte zich los en kwam briesend van woede weer naar het danspaar toegestormd met gebalde vuist. Maar voor hij toe kon slaan werd hij in z'n kraag gegrepen door een reus van een kerel. Hij kreeg een pak slaag zoals hij van z'n levensdagen niet gehad had.

'Zo, Teun,' gromde de reus toen hij de jongen met een machtige zwaai van z'n arm op de dansvloer keilde, 'nou zul je wel begrepen hebben dat een kerel geen vrouw slaat.'

'Wat was hier gaande?' wendde hij zich dan tot Trui de Kievit.

'De meisjes vragen de jongens, vader,' antwoordde ze. 'Ik vroeg deze kleine gast met mij te walsen.'

'Goed gedaan, Trui,' gromde de vader, 'ge danst met wie ge wilt.' Hij trok zich terug van de dansvloer en bleef aan de kant staan. En zolang hij daar stond was het volstrekt uitgesloten, dat er nog heibel zou komen om zijn dochter.

'Is dat jouw vader?' vroeg Piet van Bokstel en hij keek tersluiks nog eens naar de geweldige poldergast, die zelfs in de danstent z'n lange lieslaarzen had aangehouden.

'Dat is hij en hij is heel wat mans. Alle Kieviten zijn eender, groot, sterk en ze spelen over iedereen de baas,' antwoordde ze prompt.

De muziek, die even had opgehouden, begon weer te spelen, de paren begonnen te draaien.

'Ik had je vader niet opgemerkt,' zei Piet. 'Hij komt hier toch niet om te

dansen met z'n laarzen aan?"

'Vraag hem zelf maar waarvoor hij hier is,' zei ze bits. 'In ieder geval was hij goed op tijd, kleine krentoog. Kun je goed dansen?'

't Gaat wel,' lachte hij.

'Hoe heet je?' vroeg ze.

'Piet van Bokstel. En gij?'

'De duvel heet Piet,' snauwde ze. 'Ik noem jou Peer net als m'n vader. Ik heet Geertrui de Kievit. Zeg maar Trui, zo noemt me iedereen.'

'Goed zo, Trui. Kan het niet wat kalmer aan, Trui?'

'Nee, Peer, kalmer kan het niet. Goed dansen of niet dansen. Versta je dat?'

Ja, dat verstond hij. Hij werd in het rond geslingerd alsof hij geen gewicht had. Z'n zwerige soepele danspas, waar alle meisjes verzot op waren, had hoegenaamd geen betekenis bij deze jonge vrouw. Haar maatgevoel was nochtans vrij goed, het hortende schokken, dat vele grote struise vrouwen eigen is, was niet bijzonder hinderlijk; ze had haar lichaam en haar voeten behoorlijk onder controle. Maar wat het dansen met Trui de Kievit tot een volkomen uitputtende bezigheid maakte, was haar ontzaglijke energie. Zij danste met het geweld van een orkaan. Haar kaken zetten breeduit, haar ogen gloeiden; in veel te grote kringen voor zijn postuur draaide ze met hem rond aan de buitenkant van de dansvloer, zodat hij ieder ogenblik vreesde tussen de stoelen en tafeltjes geslingerd te worden.

Ze scheen z'n gedachten te raden. Een harde lach spoot uit haar mond toen ze zei: 'Ik heb je vast, Peer van Bokstel!'

'Ja, gelukkig wel,' lachte hij mee.

'Ge bent ook zo'n prulventje, Peer.'

'Maar gij krijgt me niet van de sokken gedraaid, Trui.'

'Ik ben pas amper begonnen, Peer.'

'Ge kunt draaien tot in alle eeuwigheid, maar ge krijgt me niet van de sokken. Als ge me maar blijft vasthouden.'

'Ik doe het wat kalmer aan, Peer,' en hij zag nu dat ze ook wel vriendelijk kon lachen. Ze deden het wat kalmer aan en het dansen werd nu een feest. Z'n voeten raakten weer de grond, z'n hoofd rustte op haar schouder en zij lachte hem toe.

'Is het zo naar je zin, Peer?'

'Zo is het zalig,' antwoordde hij.

De zaligheid werd beëindigd met een schetterende solo op de trombone. Hij leidde haar naar haar plaats terug.

'We zullen wat drinken, Peer,' zei ze.

'Da's goed, Trui. Wat wil je drinken? Bier?'

'Bier . . .?!' Ze sprak het woord uit of bier vergif was. 'n Citroentje met suiker, Peer, en jij een klaartje. Ik zal betalen.'

'Daar komt niks van in,' weerde hij verontwaardigd af.

'Toe maar, Peer, als ik zeg dat ik betaal dan betaal ik. Ge weet nou dat de

Kieviten over iedereen de baas spelen. Daar zul je aan moeten wennen.
 'Dan nemen we er ieder twee, Trui, een voor jou en een voor mij.'
 'Straks nemen we er een van jou. De avond duurt nog lang. Op jouw
 gezondheid, Peer.'
 'Op jouw gezondheid, Trui.'
 Ze tikten de glaasjes tegen elkaar, dronken en lachten weer.
 'Nog eentje, Trui, van mij,' zei hij met sterke aandrang.
 Ze had gezien dat er gelachen werd in hun omgeving toen zij betaalde.
 Dat wilde ze toch niet, daarom gaf ze toe.
 'Goed, Peer, nog eentje dan voorlopig. Maar ik heb nog volop geld.'
 'Ik ook, Trui,' zei hij en liet haar z'n goedgevulde beurs zien.
 'Waar kom je vandaan?' vroeg ze.
 'Van Cromvoirt.'
 'Zandboeren en heiboeren. En konijnenstrikkers.'
 'Braaf volk bij ons, Trui, en niet vals.'
 'Zijn wij vals?' vroeg ze vinnig.
 'Dat heb ik niet gezegd.'
 'Da's wijs, want ik had je de nek omgedraaid.'
 'Kristene ziele, ik geloof dat ik naar huis toe tort,' zei hij angstig doende.
 'Gij tort niks, prulventje.' Ze sloeg hem op z'n knie dat het klapte, ze had
 de grootste schik.
 De muziek zette een mazurka in en hij spiedde rond naar de meisjes.
 'Ge blijft hier zitten, Peer,' zei ze bits. 'Er komen er nog meer.'
 Hij bleef zitten, niet erg op z'n gemak. Trui werd gevraagd door een boe-
 renjongen, maar ze wees hem lachend af.
 'Wat doe je voor de kost, Peer?' vroeg ze. 'Boerenzoon of daggelder?'
 'Wat denk je, Trui?'
 'Ik weet het niet,' aarzelde ze. 'Ge lijkt niet op een boerenzoon en niet op
 een daggelder. Timmerman misschien of metselaar.'
 'Lijk ik daarop?'
 'Nee, ook niet. Om boerenzoon te zijn ben je niet stom genoeg en ge bent
 te netjes voor daggelder. Ge ziet er schoon uit, ge hebt een schoon pak aan,
 ge bent netjes gewassen en goed geschoren. Maar ge bent ook geen tim-
 merman of metselaar, dat zijn weer heel andere mensen.'
 'Wat zou het dan zijn, Trui?' zei hij plagerig.
 'k Weet niet, Peer,' lachte ze verlegen. Dan ineens kwam haar Kieviten-
 aard boven. 'Verveel nou niet langer en zeg het,' zei ze bars.
 'Baggerman, Trui, in vaste dienst van de stad.'
 'Gij werkt in de stad, Peer? Da's niet mis. Waar bagger je? Op de binnen-
 grachten?'
 'Ja, Trui.'
 'Hoe oud ben je?'
 'Vijfentwintig.'
 'Ik ben vierentwintig. - Zie ik er ouder uit?' vroeg ze wantrouwig.

Hij lachte dat hij schudde. 'Als ik niet bang was, dat ge me weer de nek zoudt omdraaien, zou ik ja zeggen. Maar ik zeg geen ja. Ge ziet eruit als vierentwintig, krek vierentwintig.'

Ze lachte mee, maar het ging niet van harte. Ze boog zich wat dichtër naar hem toe en vroeg: 'Vast weekgeld, Peer?'

'Zo vast als de bank, Trui.'

'Hoeveel?'

'Acht gulden.' En de slobber, wou hij eraan toevoegen, maar om de een of andere reden verzweeg hij, dat er voor een baggerman nog wel eens een extra stuiver te verdienen viel.

'Acht gulden, Peer? Da's niet mis. Dat is het dubbele van een daggelder.'

'Ja,' zei hij trots, 'en er is geen cent van gelogen.'

'Heb je nog ouders, Peer?'

'Alleen nog een moeder. Ze is in 't Liefdegesticht.'

'Moet je ze onderhouden?'

'Nee, ze heeft zich ingekocht.'

'Heb je broers en zusters?'

'Nee, 'k ben d'n enige. Er zijn er twee dood.'

'Bij ons zijn er vier. Drie getrouwd. Ik ben nog over.'

'Leef je met je vader samen?'

'Ja, ik doe z'n huishouden. M'n moeder is vorig jaar gestorven. Ge zult een hoop centen gespaard hebben, Peer . . .'

Hij zag haar ogen gloeien van begeerte, ze rook naar klei en zweet toen ze zich naar hem toeboog.

'Geen rooie donder,' lachte hij voluit.

'Hoe dan? Ge maakt toch geen acht gulden iedere week op!'

'Ik wel. Ik hou te veel van kermis houden en van dansen.'

'Dat zou ik jou gauw afgeleerd hebben, vriendje.'

'Ge zult er geen kans toe krijgen, Trui,' lachte hij uitdagend.

'Ge weet niet, Peer van Bokstel,' teemde ze. 'Als Trui de Kievit iets wil dan krijgt ze 't ook gewoonlijk.' Ze hield haar hoofd wat scheef waardoor het leek of ze een beetje scheel was, ze poogde een pruimenmondje te zetten, wat niet al te best lukte. Hij lachte maar, ontzaglijk veel schik had hij met het geval. Het was zoiets als liefde op het eerste gezicht met een nauwkeurige test naar de financiële omstandigheden. Ik ben benieuwd hoe dat afloopt, dacht hij. Hij kon zich niet voorstellen, dat hij te zijner tijd regelmatig naar Orthen zou gaan om te vrijen met deze ontzaglijke Trui.

En toch gebeurde dat. Echter eerst nadat Trui naar Cromvoirt was gekomen om zich te overtuigen, dat het allemaal waar was wat hij had gezegd. In de nacht na de kermis toen hij was opgestaan uit het hooi op de deel, waar hij een paar uur had liggen slapen, zag hij haar staan bij de lage staldeur.

'Ge komt er niet uit, Peer van Bokstel,' zei ze op zacht dreigende toon.

'Jawel, Geertrui de Kievit, ik kom eruit, want ik moet eruit.'

'Nee, Peer, ik laat een zatte vent niet in het hartstikkedonker lopen.'

'Kom, Trui, ge moet verstandig zijn,' zei hij een beetje korzelig. 'Ik ben niet zat en het is niet zo donker als ge denkt. Iedere avond, tijdens de winterdag, loop ik door het donker van de Loonse Baan naar Cromvoirt.' Er was geen wrikken of bewegen aan. Een moment dacht hij: ik zal er waarachtig met geweld tussenuit moeten zien te komen, maar dat was dwaas, wist hij tegelijkertijd. Ze kon hem pakken, zakken en verkopen zonder dat hij er iets tegen zou kunnen doen. En bijgeval haar vader wakker werd van het geraas, was er de kans dat hij met een sierlijke zwaai terecht kwam in de wetering achter het dijkhuisje. Daarom probeerde hij het nogmaals langs de weg der kalme rede.

'Hoor eens, Trui,' zei hij, 'ge moet verstandig zijn. Morgenvroeg om zeven uur moet ik op m'n schuit zijn in de stad. Voor zessen dien ik van huis te gaan en ik moet toch tijd hebben om m'n daagse kleren aan te doen. Ik kan met dit schoon pak toch niet op een modderschuit kruipen.'

Misschien was het dat argument, doorgedrongen in haar harde schedel, dat haar tenslotte bewoog toe te geven. Een schoon pak dat veel centen had gekost, te laten ruïneren in één dag op een baggerschuit, was doodzonde. En er was toch wel kans dat hij gezond en wel in Cromvoirt terecht kwam en niet in een sloot hier of daar; het was zelfs mogelijk dat de frisse buitenlucht de trubbels uit z'n zatte kop zou verdrijven.

'Ge kunt gaan,' zei ze, 'maar ge loopt waar ik je wijzen zal. En ge wacht tot ik brood heb gemaakt voor onderweg.'

Hij kreeg, in een schoon linnen zakje, een partij brood met zult mee alsof hij een week op reis moest. Ze bracht hem buiten op de dijk en wees hem hoe hij gaan moest: 'Toujours rechtuit tot ge bij d'n Blauwen Engel komt. Daar linksaf de keiweg op en dan weer toujours rechtuit tot ge in de stad bent. Daar zie je 't zelf wel verder.'

'Bedankt, Trui, voor de prettige avond en voor de boterhammen. Het zakje krijg je wel terug. Ik ga nou stevig aantreeën, want ik heb d'n tijd nodig. Saluut en de groeten aan je vader.'

'Houdoe, Peer,' zei ze bijzonder hartelijk. 'Het zakske neem ik zelf mee terug als ik te Cromvoirt kom.'

'Gij komt naar Cromvoirt? Wat zou je daar zoeken?' vroeg hij verbaasd.

'Jou, Peer. Ik wil weten hoe gij daar woont.'

'Dat is zo'n verre stap voor een vrouwmens, Trui.'

'Als het voor jou een hele pees is, is het voor mij maar een stapke, Peer van Bokstel. Ik kom gewis, ge ziet me wel.'

Ze boog zich naar hem toe als verwachtte ze dat hij haar kussen zou. Zou ze dat werkelijk willen? dacht hij. Als ze het wil waarom zou ik het dan niet doen. Ik heb nog nooit gekust om twee uur in de nacht. Toch wilde hij graag zekerheid hebben omtrent haar bedoeling, hij wilde niet de kans lopen met een blauw oog thuis te komen voor het geval hij verkeerd had

gedacht. Daarom vroeg hij: 'Moet ik zó vertrekken, Trui?'

'Ge kunt gaan zoals ge wilt, Peer,' antwoordde ze zonder bedenken.

'Dan kus ik je, Trui . . .'

'Ge kust maar, Peer.'

Hij hief zich op en kuste haar op de bolle vlezige wang. En schrok van de onverwachte reactie.

'Dat is geen kussen, Peer,' zei ze zuur.

Toen kuste hij haar op de volle koele lippen en dat scheen goed te zijn, want ze kuste hem terug.

'Nog eens bedankt, Trui, en tot ziens.'

'Goede reis, Peer, en tot ziens.'

Toen hij omkeek, een paar meter verder, zag hij nog een streep van haar witte nachtjapon onder de lange zwarte mantel. Dan hoorde hij dat ze de deur aan de binnenkant op de klink sloot.

Het was vrij duister toen hij met flinke passen voortklepperde over de kinderkopjes van de Ketsheuvel. Toujours aan tot bij d'n Blauwen Engel. Hij wist het wel ten naastenbij, 't was bovendien meer dan gemakkelijk, een blind paard kon er niet verkeerd lopen. Hij passeerde het kleine kerkhof, waar het griezelig stil en donker was. En uit die sombere donkerte kwam plotseling een grote zwarte hond naar hem toegeblaft, hij zag de felle ogen lichten.

'Kristene ziele!' schrok hij. Het was meer de schrik dan de angst, die hem razend kwaad maakte. Hij had niets om zich te verdedigen dan z'n schoenen en z'n broodzakje. Met lange trappen schopte hij naar het kwaadaardige beest, onderwijl hij het koord van het zakje stevig om zijn pols wond. Toen gaf hij de hond een brood-met-zult-mep precies op z'n neus. Met een hels gejack verdween het dier tussen de spijlen van het kerkhofhek.

Moddorie nog aan toe. Hij zette er de sokken in tot hij d'n Blauwen Engel bereikt had waar hij voor de tweede maal werd aangeblaft door een hond, een grote Duitse herder. Maar aanstonds was er de bevelende stem van een man, die de hond terugriep. 't Was de veldwachter, die de laatste ronde deed over 't kermisterrein. Ze keken elkaar in de ogen, de een wantrouwig, de ander wrevelig.

'Goeden avond,' zei Piet van Bokstel in het voorbijgaan.

'Kom eens hier, gij,' beval de veldwachter. Maar over z'n stroef gezicht gleed een lach toen hij de nachtbraker herkende.

'Ik zie het al,' zei hij vriendelijk, 'gij waart vanavond op de kermis. Moet je nog ver?'

'Cromvoirt, veldwachter.'

'Da's een hele tippel, maar 't is goed weer en ge bent nog jong.'

'Ik kom er vanzelf als ik door blijf lopen, veldwachter.'

'Gewis, vriend,' stemde de veldwachter in. 'Tot nu toe gefeest?'

'Geslapen, veldwachter.'

'Bij wie?'

'Bij Peer de Kievit. In 't hooi op de deel.'

'Ah ja, gij waart bij Geertrui d'n hele avond. En hoe is 't nou?'

'Hoe zou 't zijn . . .?'

'Vrijen . . .?'

'Dansen en slapen is geen vrijen, veldwachter.'

''t Hoort er tussen in te liggen,' lachte de veldwachter zo luid dat z'n hond ervan aansloeg. 'Ge hebt het beste deel overgeslagen, vriend.'

Daar wilde de kleine baggerman niet op doorgaan en hij zei: 'Saluut, veldwachter. 'k Moet om zeven uur in de stad zijn, dus 't is torten.'

Schielijk wendde hij zich om toen hij zag dat de mond van de veldwachter bleef openstaan van pure nieuwsgierigheid. Hij wil weten wat ik 's morgens om zeven uur in de stad te doen heb. En als hij dat weet, wil hij weten wat ik met het baggeren verdien en hoeveel slobber eraan zit. En verder wil hij weten hoe ik heet, waar ik vandaan kom, hoeveel centen ik op m'n boekje heb staan, m'n hele doopceel wil hij weten. Nee, veldwachter, het kan mij ook niet bommen, hoeveel knopen er aan jouw zondagse tuniek staan.

Hij repte voort. De opwinding van de onverwachte ontmoeting was aanstonds voorbij toen hij het gans verlaten kermisterrein passeerde. Het zag er maar triest uit nu de mallemolen, de danstent, de kop van Jut, de schiettent en de hele verdere santekraam was ingepakt in sombere dekzeilen, waarboven maar een heel klein sliertje gebroken maanlicht hing te dromen. Het pakte hem zo dat hij er de looppas inzette om er voorbij te komen.

Een kermis in volle glorie is de meest feestelijke aanblik, die men wensen kan. Romige vrouwenfiguren op de linnen frontons, blank en weelderig; romantische jachttafereelen; rood fluweel met klatergoud; kralen en spiegels; het eindeloos gedreun en geschetter van de pierementen, die je een gat in je hersens draaien. De geur van oliebollen, gerookte paling, zure bommen en drank. Een wereld van schijn met het aparte kermisvolk, dat komt en gaat en niets nalaat dan een weemoedige herinnering. Hoe kan een volk zich zo vermaken bij het bedrog waarvan het weet dat het bedrog is?

Piet van Bokstel wist het evenmin als al de overigen. Maar z'n bloed begon te tintelen zodra de kermissen begonnen en hij bleef in die roesstemming tot het intreden van de herfst. Nooit vroeg hij zich af wat hem boeide op de kermissen van het Brabantse land, maar hij dompelde er zich in onder in felle begerigheid. De klaterende schijnwereld riep in hem wakker al het vreugdeverlangen van z'n jong hart en z'n primitieve geest. Hij stond erbij als de wagens kwamen aangereden met het kermispuul; tot in de late avond bleef hij kijken hoe de ruwe kwieke kermisgasten in enkele uren de danstent in elkaar dokterden met veel gevloek en gekrijs, en het summum van vreugde blonk in z'n kleine donkere ogen als het

feestelijke front ervoor werd geplaatst. Want ieder jaar, bij iedere kermis in de omliggende dorpen, zag hij andere arcadische en lugubere taferelen, die z'n fantasie tot koortsige opwinding brachten.

Een keer was hij erbij geweest, tot het laatst toe, toen de kermis werd afgebroken. Dat wilde hij nooit weer zien, de herinnering aan die trieste uren benauwde hem jaren later nog. De ruwe kerels leken hem vandalen toe, die met grof geweld en uiterst snel de heerlijke droom van enkele dagen vernielden. En toen ze weggereden waren naar andere oorden, bleef er op het kermisterrein slechts drek en vuil over.

En nu hij in de nacht voortijlde langs de overdekte kermistenten kreeg hij een bijna even trieste indruk. Stil, somber en dood. Een ingeslapen wereld kan de nachtelijke wandelaar, die niet bang is uitgevallen, een gevoel geven van plechtige ernst, een diep indringend geluksgevoel; een ingeslapen schijnwereld brengt onrust teweeg en vrees. De houten statketsels zonder kleur en fleur, zonder licht en zonder muziek zijn als de benige vingers van een dode hand.

Hij hield de loopas vol tot hij ook het grote stadskerkhof voorbij was. Een kerkhof bij heldere dag is al niet opwekkend, maar een kerkhof bij nacht is griezelig en spookachtig, vooral als de wind door de struiken reuzelt.

Toen hij de overweg naar Nijmegen gepasseerd was ging hij van de loopas over in gewone pas. Z'n bonzend hart kwam snel tot bedaren en toen de maan door de wolken brak, voelde hij zich weer heel gelukkig. De stad, die hij nu snel naderde, was wonderlijk mooi in het blanke maanlicht. De Sint Jan, hoog boven alles uitstekend, licht en teer van kleur, leek een stenen kantwerk. De huizen, schaars verlicht door de weinige lantaarns, waren zo rustig en betrouwbaar. De Zuid-Willemsvaart, waarin de lichten dansten van de scheepslantaarns, leek eindeloos lang.

Hij hield van de stad. Duizenden keren had hij haar gezien in de vroege morgen als het nog donker was, in de avond als de lichten al waren opgestoken, en overdag onder alle vormen van daglicht. Nooit had hij haar gezien in de nacht zoals nu. De maan glansde groot aan de met miljoenen sterren bespikkelde hemel. De grote patriciërshuizen wierpen brede slagschaduw over de straat, maar toch was het er niet donker. De stad was in diepe rust en toch was zij vol van leven. De stille dorpen slapen in het diepste donker droomvast; de stad schijnt nooit te slapen, de stad rust in de nacht en die rust is ontzaglijk mooi. Er was het gerucht van enkele mannen, die zich ergens heen spoedden. Zij spraken luid en lachten op ruwe wijze toen zij hem passeerden. Wat kon hen bezielen zo opgewonden te zijn op dit uur? Toen wist hij het, ze maakten zich vrolijk om hem; z'n hoed hing schuin op een oor en het broodzakje bengelde op z'n buik. Best, laat ze lol hebben, chagrijn kunnen ze nog genoeg krijgen eer de dag om is.

Twee politiemannen gingen hem voorbij. Wantrouwig namen ze hem op,

maar ze gromden toch een groet toen hij hen vriendelijk een prettig omloopje toewenste. Een porder deed zijn werk al in de vroege, een oude vieze vent, die precies zoveel geluid maakte met z'n lange stok als nodig was en niet meer. Hij wachtte en dan klonk z'n lijzige stem:

'Opstaan! eruit! 't is twee uur in de nacht en een kwartier.'

Hij sjouwde voort op vilten sloffen, rafelig en vies, zonder gerucht als een donker spook in het maanlicht.

Het carillon van het stadhuis speelde een lustig lied toen hij er voorbij kwam; met evenveel toewijding speelde het als overdag wanneer de markt vol volk was. Hij bleef staan kijken tot de paardjes in het kleine torentje hun tournoi hadden afgedraaid. De ruiters met hun gevelde lansen en het carillon speelden voor elkaar en voor hem, Piet van Bokstel. En misschien voor Geertrui de Kievit. Z'n ogen glommen van pret toen hij weer aan Trui de Kievit dacht. Bewust weer dacht, want al die tijd gedurende de lange weg was ze wel ergens blijven zweven in z'n hoofd, zonder dat het tot een scherpe herinnering was gekomen.

Maar nu had ze hem weer te pakken; de ganse avond, die zo buitengewoon gezellig was geweest, ging aan z'n geest voorbij vanaf het moment dat ze hem de spaanse wals was komen vragen. Hij zag haar weer in heel haar wezen, groot, dik en lomp. Groot en lomp was goed, herstelde hij de vaststelling van haar physionomie, dik was minder goed, bonkig was beter. Groot, lomp en bonkig. Of ze ook dom was wist hij niet zeker. Wel gierig, althans pinnig, althans uitgerekend op de centen. 'Iedere cent is er ene,' had ze gezegd, 'op centen moet je zo zuinig zijn als op je ziel, Peer.'

Peer! Ineens had ze hem omgedoopt en hij had er genoeg mee genomen, mee moeten nemen. Een meisje als Trui de Kievit had hij nooit ontmoet. Vierentwintig was ze als ze niet gelogen had, want ze leek tien jaar ouder, vooral in momenten als haar iets niet naar de zin was. Dan werd haar kin vierkant, er kwamen groeven langs haar neus en in haar voorhoofd, en haar grijze ogen werden donker. Harde handen had ze en knokige heupen. Dansen kon ze niet, wel ontzaglijk snel ronddraaien in grote cirkels. Ze danste als de duvel z'n vrouw. Als ze op volle toeren draaide werden ook haar kaken vierkant en haar hagelwitte, grote, sterke tanden kwamen bloot te liggen.

Maar kussen kon ze. Haar lippen waren zacht en koel; ze kuste niet op al te innige wijze en toch was er iets krachtigs in, iets dat een man goed doet, vooral een man die verstand heeft van kussen.

Hij wist er wel iets van, hij kon de boerenmeisjes niet meer tellen, die hij gekust had op de kermissen. In al de dorpen van de Meierij had hij gedanst en gekust; kussen en dansen horen bij elkaar. Vluchtig en niet vluchtig, hij hield er geen boek van, de herinnering duurde geen halve dag. Een kermiskus is niet meer dan de zeepbel in de stenen pijp van een kleuter.

Trui de Kievit kuste goed, met dezelfde kalme toewijding als waarmee zij zijn boterhammen met zult had klaargemaakt. Eenvoudig en hartelijk en zonder de minste speelsheid.

De gedachte aan de boterhammen maakte hem hongerig. Hij opende het broodzakje en schrok van de kledderige massa. En dan zag hij de zwarte hond weer op hem toespringen met vervaarlijk geopende bek. Moddorie nog aan toe, heb ik hem zo'n harde klap gegeven?

De brood-met-zult-brij smaakte hem nog best. Op z'n gemak at hij de hele boel op en veegde z'n vettige vingers af aan het linnen zakje. Zie, dat doet een vrouw, dacht hij goedgehumeurd; hij zou nooit op de gedachte gekomen zijn brood mee te nemen voor onderweg.

Toen hij de Loonse Baan inliep waar het bar donker was, werd hij ernstiger en stiller in gedachten. In de verte hoorde hij een hond blaffen wat hem ertoe bracht een stok te snijden. Merkwaardig, al honderden keren was hij bij donkerte die weg gegaan en nooit had hij angst gehad, dat een hond hem zou bespringen. Hellehonden, zoals op het kerkhof op de Ketsheuvel, zijn hier niet, stelde hij zich gerust. Maar toch hield hij de lange stok stevig in z'n handen en stapte er mee voort als een pelgrim. In het mastbos was het verrukkelijk lopen. De pregnante geur der dennen kroop in z'n keel en neus en hij ademde diep. Hij hoorde een angstige eekhoorn van tak tot tak springen, een konijn sjeesde voor z'n voeten het boswegje over. Ergens in de verte kraaide een veel te vroege haan; z'n schrei werd veelvoudig herhaald en dan was het weer stil.

Achter het mastbos stak hij de heide over recht op het dorpje aan. De heide was wondermooi in het bleke maanlicht; zij was in volle bloei, doch de ontelbare nuances in paars leken nu alle zilverig. Hij snoof de geur op en genoot onzegbaar. Klaar wakker nu float hij een kermisdeun.

Moddorie wat is het leven mooi, wat is de wereld schoon in zo'n nacht als deze. Hij sprong en danste over de heide, in z'n eentje danste hij een russische galop.

Het huisje waar hij woonde bij de weduwe Cremers lag aan de rand van de heide en hij had het spoedig bereikt. Voorzichtig opende hij de deur, hij trok z'n schoenen uit eer hij de krakende trap opging naar z'n kamer-tje onder het rieten dak. Er stond een bord pap voor hem klaar, overvloedig besuikerd. Hij at de koude pap met gulzigheid, onderwijl hij zich uitkleedde. Z'n schoon pak was gekreukt en stoffig, zag hij zonder spijt; vrouw Cremers borstelde het wel schoon en perste wel weer een vouw in z'n broek.

Hij hing z'n daagse pilose broek en z'n korte duffelse bonkert over een stoel, legde z'n weekse hoedje erbij en schoof er z'n werkschoenen onder. Driemaal zwaaide hij een kruis over z'n borst en kroop in bed.

Nog twee uur pitten als 't tenminste lukte. Diep gedoken in het zachte verenbed, de dekens opgetrokken tot z'n kin, lag hij er als een prins zo goed.

Zou die mallemlen naar Cromvoirt komen? dacht hij. Ze is ertoe in staat. Hij kon het zich bijna niet voorstellen, dat een jonge meid een voetreis van uren maakte om een kermisvrijer terug te zien, desondanks wist hij met intuïtieve zekerheid dat ze komen zou.

Wat moet ik met haar aanvangen? Ach, zeur niet langer over dat manwif. Het kan me geen donder schelen of ze komt of niet. Als ze komt, gaat ze ook weer.

Nog dieper drukte hij zich in de kostelijke warmte van het bed. De dag was voorbij, een kostelijke dag was het geweest. Zondag is het de dood in de pot, maar over veertien dagen komt er weer zo'n dag. Daartussen lagen veertien dagen werken in de stad op z'n schuit in de binnendieze. Iedere dag was min of meer een feestdag; weinig mensen houden zo van hun werk als de kleine baggerman uit de oude Hertogsstad.

Trui de Kievit kwam naar Cromvoirt, de eerste zondag de beste al. Haar komst bracht enig opzien teweeg in het stille heidorpje, want ze zag er ongewoon uit. Ze droeg een lange blauwe cheviot japon, aan de onderkant, beginnend bij de enkels en eindigend bij de kuiten, gearneerd met drie opgestikte banden van lichtblauw fluweel; dezelfde versiering was ook aangebracht op de mouwen en aan de hooggesloten hals. Op haar boezem hing een gouden kruis met kleine rode robijntjes ingezet, op haar hoofd torste ze een grote platte hoed van grof zwart glimmend stro, weelderig opgehoogd met blauwe druiven zo groot als pruimen en bronsgroene bladeren.

Ze liep met grote kalme stappen het dorpje binnen en vroeg aan de eerste de beste waar ze de baggerman Piet van Bokstel kon vinden. En nadat ze terecht gewezen was kwam ze naar het huisje van de weduwe Cremers toe gekuierd.

Piet van Bokstel verslikte zich in z'n eerste lepel bouillonsoep toen hij haar aan zag komen.

'Kristene ziele, daar is ze toch!' zei hij.

'Wie is daar?' vroeg vrouw Cremers geschrokken.

'Iemand die jij niet kent. Maar ik ken ze wel tennaastenbij.'

Ze vulde de hele deuropening met haar gave hoogheid en breedheid. Met een lach in de ogen, een weinig verlegen wel, bleef ze daar staan.

'Komt er in,' zei Piet. 'Ge kunt meeëten als ge wilt. 't Is vandaag 's zondagse kost.'

'Ja, Peer, als ik de vrouw niet ontrief.'

'Ik weet niet wie jij bent, maar ge kunt meeëten,' zei vrouw Cremers.

'Zal ik je hoed zolang in de opkamer leggen? Wat een schone hoed, hè Piet? Zo zie je ze niet in ons dorp.'

'M'n moeder is er nog mee getrouwd,' zei Geertrui. 'Ik ben er doodzuinig mee.'

'Schuif maar bij,' noodde de weduwe gul. 'Lust je bouillonsoep?'

'Genoeg, vrouw . . .'

'Ik ben de weduwe Cremers,' zei de weduwe. 'En wie ben jij?'

'Ik ben Geertrui de Kievit, ik kom van Orthen. De laatste zondag heb ik met hem gedanst toen 't kermis was bij ons. Hij heeft bij ons in 't hooi geslapen en ik heb boterhammen meegegeven voor onderweg.'

'Zo, zo,' zei de weduwe Cremers.

'En nou kom ik eens kijken hoe hij hier woont,' vervolgde Trui rustig van haar soep slurpende.

'Ja, ja,' zei de weduwe Cremers.

'Hij woont hier goed en de soep is best,' prees Trui de Kievit.

''t Is hier allemaal even best,' zei Piet. 'Subiet nog gebraden kip, aardappelen en gestoofde peren, en achteraf mulkse pap met stroop.'

'Daar kun je het wel op rukken, Peer.'

'Gij noemt hem Peer?' vroeg de weduwe Cremers.

'M'n grootvader heette Peer, m'n vader heet Peer en m'n broer heet Peer. Bij de Kieviten heten alle Pieten Peer. Is dat raar?'

'Nee, nee,' zei de weduwe Cremers. ' 's Lands wijs, 's lands eer.'

Ze beliefdde nog wel een bord dikke bouillonsoep. Van kip hield ze niet erg, met een achterboutje kon ze 't stellen, maar aardappelen at ze per dozijn en van de peren nam ze een bord vol.

' 't Is mooi geweest en heel smakelijk, vrouw Cremers,' zei ze tevreden.

'Dat doet me genoegen, Trui de Kievit,' straalde het oude vrouwtje.

'Ge kunt hier de hei in kuieren, Peer,' zei Trui. 'Bij ons is geen hei, bij ons is enkel gras en water. Veel koeien hier?'

'Nee, 't is hier te schraal,' mummelde het vrouwtje. 'Een enkele koe, een enkele geit, veel konijnen en tamelijk veel armoei.'

' 't Ziet er toch schoon uit,' meende Trui.

'Er is weinig gewin,' hield vrouw Cremers vast. 'Zandaardappelen en rogge. 't Is er niet zo vet als bij jullie aan de waterkant.'

'Vet hebben het alleen de rijke veeboeren, vrouw. Wij hebben geen vee.'

'Ge ziet er zo schoon uit,' zei de weduwe achterdochtig.

'De Kieviten zijn zuinig, vrouw Cremers. Al wat ik aan heb is nog van m'n moeder, m'n kruis is nog van m'n grootmoeder. Die heeft het georven van de barones waar ze dertig jaar bij gewoond heeft.'

'Ge weet het te bewaren,' loofde de weduwe slaperig.

'Zullen we een eindje omlopen, Peer?' vroeg Trui. Peer hoorde het niet, want hij sliep op z'n biezenmatten stoel als een prins op dons.

'Wij hebben hem in slaap geleuterd, vrouw Cremers,' lachte Trui. Maar toen zag ze dat ook de weduwe haar armen in elkaar gestoken had en verrukkelijk begon te snurken, met haar kinnetje op haar vestje en haar lange spitse neus bijna in het papbord.

'Wat een slapers zijn dat hier,' zei Trui zachtjes tot zichzelf.

Geamuseerd luisterde ze een ogenblik naar het wonderlijke duo; de zware ronkende motor van het oude spichtige vrouwtje en een eigenaardig vibrerend piepgeluid van Peer: eenzelfde geluid ongeveer als men kan halen uit

een wilgefluitje waarin men een groene erwt heeft gestopt. De oude Peer de Kievit was in zijn dagen een meester in het maken van zulke fluitjes. Even luisterde ze geamuseerd, toen begon het geluid in te werken op haar zenuwen en ze voelde zich kribbig worden; en nog even later legde iemand een zware zak zemelen op haar hoofd, die haar ogen toedrukten.

Ik hou het ook niet uit, dacht ze en uit voorzorg stak ze haar mollige armen in elkaar. Geen tien tellen later had het doffe rustige geluid van een goed functionerende blaasbalg van het duo een trio gemaakt. En nog was de schoonheid niet voltooid; dat gebeurde eerst vijf minuten later toen de poes in de vensterbank haar kop op haar voorpoten legde en met haar gespin van het trio een kwartet maakte.

De zon dirigeerde, tussen de vitrages door; ze stooft zweetdruppeltjes op het brede blozende gezicht van Trui en kwijlstreepjes langs het kinnetje van het oude vrouwtje.

Peer kwam het eerst terug uit de hemel; z'n luide geeuw maakte ook de vrouwen wakker. Ze zaten elkaar aan te kijken met slaperige gezichten en schoten dan in een lach.

'Wat een dut!' zei Peer. 'Toen de Lieven Heer d'n dut heeft geschapen moet hij wel een buitengewoon goeie zin gehad hebben.'

'Foei,' zei Trui. 'Da's niet eerbiedig, Peer.'

''t Is kostelijk,' zei vrouw Cremers, 'een mens is geen half mens als hij na d'n eten geen dutje heeft gedaan.'

'Zullen we nou dan een eindje omlopen, Peer?' vroeg Trui.

'Ja, da's goed, Trui,' zei hij zonder de minste lust.

'Laten we dan geen tijd verdoen, Peer,' en ze stond op. Dat deed hij ook maar, hij keek de weduwe Cremers eens aan met hulpeloze blik.

'Blijven jullie lang weg?' vroeg de weduwe. 'Als ge met een uurke terug bent zal ik zorgen dat de koffie klaar is. Ik heb lekkere Bossche koek.'

'Misschien komen we terug,' zei Trui, die bezig was haar strogele haren onder de zwarte hoed te bergen, wat niet zo best lukte; ze werd er kribbig van en begon te foeteren.

'Ge moet nog ver terug, ge zult toch moeten eten voor ge gaat,' meende de weduwe.

'k Heb brood bij me, vrouw Cremers. Ge moet maar geen moeite doen. Als ik toch nog kom, zie je me wel.'

'Nou, dan een goeie reis, Trui de Kievit.'

Trui gaf de weduwe een hand. 'Ge bent vriendelijk bedankt, vrouw Cremers. Ge komt het maar eens terughalen in Herven.'

Ze gingen, nagestaard door het oude vrouwtje, die niets van het geval begreep. Veel had ze ondervonden in haar leven, maar dat een jonge meid, groot als een boom en vet als een gans, met op haar hoofd een hoed van een halve eeuw oud, van Herven naar Cromvoirt kwam gelopen om een eendags kermisvrijer terug te zien, was een gebeurtenis, die niemand in het dorp had meegemaakt. Toch had ze zich niet aangesteld, nee, ze had erg

netjes en gewoon gedaan, ze had in 't geheel niet laten merken dat ze zot verliefd was op Piet van Bokstel.

'Waar wil je heen, Trui?' vroeg Peer. Hij had er niet de minste lust in met zo'n opgetuigd gevaarte zich in het dorp te laten zien.

'Ik wil naar je moeder, Peer,' zei Trui zonder bedenken.

'M'n moeder? Die is niet hier, Trui.'

'Waar is ze dan?'

'In 't Liefdegesticht in Helvoirt is ze.'

'Dan kuieren we naar Helvoirt, Peer. Da's maar een goed uur.'

'Wat wil je met m'n moeder aanvangen?'

'Ik wil ze zien, Peer, en met haar praten. Da's toch zo raar niet.'

'Ge zult er niet gelegen komen op dit uur van de dag. Dan slapen de ouwetjes.'

'Ze slapen niet de hele middag, Peer. Nee, zoek maar geen uitvluchten, we gaan naar Helvoirt. Zeg maar hoe we lopen moeten.'

In geen geval over de grote weg, dacht hij. Als de mensen mij met haar zien denken ze dat ze weggelopen is uit een spokenhuis. Het liefst wilde hij weigeren, doch zijn aangeboren gevoel voor netheid en fatsoen was het daar niet mee eens; het kwam niet te pas een jonge vrouw, die z'n moeder een bezoek wilde brengen, daarvan af te houden.

'Goed, we gaan naar Helvoirt,' zei hij. 'Niet over de grote weg, dan moet ik morgen Jan en alleman uitleggen met welke schone dame ik aan 't wandelen was.'

'Ge hoeft je voor mij niet te schamen,' snauwde ze hem toe.

'Dat doe ik ook niet, Trui,' antwoordde hij droog. 'Kom, we gaan binnendoor over de hei, daar is het mooi en rustig.'

Ik zal ze afbeulen, dat ze niet meer gaan of staan kan, nam hij zich voor. En hij voerde haar met een grote omweg door de hei naar Helvoirt. Het was prachtig weer en de heide stond in volle bloei. Volop genoot hij van de langzame wandeling door de paarse struiken en over de smalle gele zandpaadjes. Hij vertelde over vogels en konijnen, over strikken en klemmen, en over de eekhoortjes, die hij in z'n jonge jaren met de blote hand gevangen had in het mastbos: 'Je sjouwde ze maar achterna, Trui. Als je maar zorgde dat ze geen seconde rust kregen raakten ze op en vielen ze omlaag. Dan smheet je je jas er overheen en je had ze. Dikwijls hebben ze me gebeten, want bijten kunnen die krengeen.'

Ze liet hem maar praten, slechts een enkele keer liet ze blijken, dat het haar interesseerde wat hij vertelde. Langzaam, bijna statig, schreed ze voort. Als de struiken hoog waren tilde ze met breed gebaar haar lange japon wat op om er overheen te kunnen stappen. Dan zag hij haar grove witte kousen en de vetleren klossers aan haar grote voeten.

'Waar is je schoon pak?' vroeg ze onverwachts.

'Thuis,' zei hij. 'Dacht je in de lommerd?' Ze moesten er samen om lachen.

'Niet iedere zondag is het kermis,' verduidelijkte hij. 'Met dit klofje kan ik

het best stellen als ik in het dorp blijf.'

Dat kon ze waardenen ondanks dat ze liever had gehad, dat hij er ook schoon had uitgezien. Nu leek hij nauwelijks op de Peer van een week geleden. Z'n gestreepte broek was gekreukt en opgelapt, z'n bruin jasje was hem een paar maten te klein, z'n grijs gespikkeld vest hing hem sloeberig over z'n buik. Maar het ergste was z'n hoedje. Totaal verschoten, glimmend van vuil, vet en zweet, en het gerafelde lint was wit uitgeslagen van vocht.

'Je had je goeie hoed op moeten zetten, Peer,' zei ze vermanend.

Hij keek eens naar het antieke meubel waaronder haar bolle wangen aldoor roder werden en zei: 'Ja, daar had ik aan moeten denken.'

Na twee uur bereikten ze Helvoirt; een korte spitsroedenloop moest noodzakelijk volgen wilden ze in 't Liefdehuis komen. Zij zag er wat pufferig uit, maar van afgebeeld zijn was geen sprake. Rechtop lopend deed ze haar grote bedaarde stappen, waar hij met geen mogelijkheid bij in de maat kon blijven. Met z'n handen in z'n zakken, z'n vet hoedje achter in z'n nek dribbelde hij naast haar voort, hij reikte nauwelijks tot aan haar schouder. Veel mensen waren er niet op het korte stukje dorpsweg, maar die er waren keken hun ogen dan ook uit. Zo'n hoed zouden ze zelfs niet verwacht hebben dat de koningin zou dragen.

'Zo, Piet, kom je moeder opzoeken?' vroeg de zuster-portierster vriendelijk.

'Ja, sœur, dat waren we van plan,' antwoordde hij.

Toen zag de zuster dat hij niet alleen was; slechts met moeite kon ze haar verbazing voor zich houden toen de struise dochter haar toelachte.

'Zal ik moeder in de spreekkamer laten komen, Piet?' vroeg de zuster.

'Da's misschien het beste, sœur,' antwoordde hij snel. Natuurlijk in de spreekkamer, dacht hij. Als ik met Trui bij al die ouwe wijfkens kom lachen ze over drie jaar nog.

In de hoge halfduistere spreekkamer was het koel en rustig. Ze wachtten op een met rood pluche beklede stoel bij een notenhouten tafel waarover een rood-zwart gebloemd saaien tafelkleed lag. Trui keek de kamer eens rond waar het rook naar boenwas en nog iets ondefinieerbaars. De grote heiligen-platen en de statige foto's van oversten en Monseigneurs hadden vooral haar aandacht. 'Wat is het hier schoon, Peer,' vond ze kleintjes.

'Ja, mirakel schoon en deftig,' vond hij ook.

'Veel te betalen, Peer?'

'k Weet niet, Trui. Moeder heeft het zelf geregeld.'

'Ge bekomt hier, Peer. 't Was een hele tippel door de hei.'

'Ja, vèr, en 't was heet.'

Een zachte kloep op de deur. Echter niet een oude boerenvrouw kwam binnen, doch de overste. Een grote statige waarde-moeder van middelbare leeftijd. Bedachtzaam sloot ze de deur achter zich dicht en kwam naar hen toegelopen.

'Dag, Piet, kom je moeder opzoeken?'

'Als 't mag, waarde-moeder.'

'Natuurlijk mag het. 't Is een heel tijdje geleden dat ge hier geweest bent,' zei de overste terwijl ze hem de hand gaf.

'Ja, waarde-moeder, een enkele maand is 't wel terug.'

'Wel iets langer denk ik, Piet,' zei de overste met een licht vermanende klank in haar stem. Ze liet hem in z'n eentje verlegen worden en reikte ook Trui de hand. 'Dag, juffrouw . . .'

'Geertrui de Kievit heet ik, waarde-moeder. Ze noemen mij Trui.'

'Zo, Geertrui de Kievit. Ik heb u hier nog niet gezien, is het wel, Trui?'

' 't Is de eerste keer, waarde-moeder.'

'Is u familie van moeder van Bokstel?'

'Nee, waarde-moeder, familie ben ik niet. Tenminste nòg niet.'

De overste zat de een en de ander aan te kijken; achter de brilleglazen gleden de ogen over de figuur van Trui heen, ze bleven een ogenblik rusten op de grote hoed met druiven en bladeren en zwenkten dan in verbazing af naar de zielige figuur van Piet van Bokstel. Die zat z'n tenen bij elkaar te knijpen van angstige spanning. Moddorie, dacht hij, als ze toch maar niet het hele verhaal van de kermis en van de boterhammen gaat zitten afdraaien. Haastig kwam hij tussenbeide. 'Trui en ik kennen elkaar sedert kort, waarde-moeder,' zei hij een beetje stug.

De overste was het aan te zien, dat ze heel graag wilde weten al wat er te weten viel. Maar de stugge toon van Piet maakte haar voorzichtig en daar Trui geen enkele verklaring gaf, was het erg moeilijk om verdere vragen te stellen. Toch probeerde ze het nog.

'U komt niet uit deze streek als ik het wel heb, Trui?' vroeg ze vriendelijk.

'Ik kom van Orthen, van Herven om het heel precies te zeggen, waarde-moeder,' klonk het bondige bescheid.

'Zo, dat is een heel andere streek dan hier. Veelal polderland als ik mij goed herinner.'

'Juist, waarde-moeder. Niks als gras en water.'

'Toch wel prettig om er te wonen. 't Is bij u allemaal zo groot en wijd.'

'Ja, waarde-moeder, ge kunt er vèr kijken. Maar in de winter is 't er zuur.'

'Is u met een wagen gekomen?' vroeg de overste.

'Nee, waarde-moeder, ik ben komen lopen.'

'Is het waarachtig?' zei de overste met ongeveinsde verbazing. 'En moet u vanavond weer terug lopen?'

' 'k Zal er anders niet komen, waarde-moeder,' zei Trui lachend.

'Hemelteje nog aan toe, dan heeft u nog een hele reis voor de boeg.'

'Ze kan er tegen,' zei Piet ongeduldig; hij voelde dat het verboden terrein weer heel dicht benaderd werd.

'Ja, goed, maar 't is toch een hele onderneming voor een vrouw alleen,' hield de overste vol.

Hij zat te gloeien van spanning. 'Ze zal poot aan moeten torten wil ze voor donker binnen zijn,' zei hij bars. 'Wij zijn hier ook nog niet weg.'

De overste stond op: 'Ja, ik zal u niet langer ophouden,' zei ze vriendelijk. 'Ik zal moeder roepen, dan kunnen jullie wat praten.'

Trui rees overeind toen de overste haar de hand toestak. Twee grote vrouwen, de een waardig, superieur, de ander fors en bonkerig; de hoed met de druiven stak nog enkele centimeters boven de kap uit. Ze zagen elkaar aan met genegenheid.

'Ik wens je goede reis, Trui. Misschien zie ik je wel eens terug.'

'Dat kan heel goed gebeuren, waarde-moeder,' antwoordde Trui spontaan.

De overste wendde zich tot Piet: 'Dag, Piet, ik zal je moeder waarschuwen.'

Hij drukte de toegestoken hand: 'Heel graag, waarde-moeder,' zei hij onderdanig en hij dacht: 'Ja, duvel maar op. Voor jou zijn we niet gekomen.'

Even later leidde een jonge zuster een oud mummelvrouwtje de kamer binnen, een tweede jonge zuster volgde met een dienblad met thee en koekjes: 'Jullie zullen een kopje thee believeen,' zei ze vriendelijk. 'Zal ik eens inschenken?'

'Heel graag, sœur,' zei Trui.

'Wij redden het wel, sœur,' zei Piet bepaald onvriendelijk.

De zuster trok er zich niets van aan. Rustig babbelend over het zonnige weer schonk ze de thee en presenteerde de koekjes. Ze zette het blad op tafel neer: 'Als jullie nog een kopje believeen, ga dan gerust je gang.' Toen ging ze weg, na nog een laatste blik geworpen te hebben op de hoed.

Nou hoop ik maar dat ze ons verder met rust laten, dacht Piet. Maar 't zal wel niet, het hele gesticht zal de hoed moeten zien. En straks staan al de ouwe wijven aan de poort. Het hele dorp misschien.

De oude bijziende vrouw slurpte haar thee met veel geluid en veel geknoei, met haar tandeloze mond vermaalde ze een zacht koekje. Gedurig keek ze naar haar zoon en van hem naar de struise Trui.

'Wie is zij?' vroeg ze na een poos.

'Trui de Kievit, moeder. Ze woont in Herven, ge weet wel,' boven Den Bosch,' zei Piet kortaf.

'Ja, genoeg,' antwoordde het vrouwtje, dat rapper bleek te zijn dan ze er uitzag. Ze had een gelig-bleek gezicht met diepe groeven langs de kin. Haar ogen waren als die van haar zoon donker van kleur, doch ze waren zonder gloed en leven. De weinige haren, die ze nog had, leken op haar hoofd geplakt, haar magere blauwgeaderde handen bewogen onrustig op haar bonte schort.

'Ik Ben er dikwijls geweest vroeger,' zei ze. 'Allemaal gras en water.'

'Niks dan gras en water,' herhaalde Trui.

'Veel koeien . . .?' vroeg ze.

'Wij zijn geen boeren,' zei Trui. 'Een koei en iedere winter een varken. We zijn maar met z'n tweeën, m'n vader en ik.'

'Er gleed een spijtige uitdrukking over het verweerde gezicht.

'Daggelder . . .?' vroeg ze dan.

'Nee, vrouw Van Bokstel. M'n vader is poldergast. Ge kent ze wel.'

'Ja, ik ken ze,' zei het vrouwtje met meer klank in haar stem. 'n Goed stuk brood,' voegde ze er aan toe.

'Ja, genoeg, we komen niks te kort. Een eigen huisje, een stuk land, een koei, twee geiten en een hele bende konijnen. Maar geen geld dat zeggen wil. Vader drinkt nogal.'

'Dat doen alle poldergasten,' zei het vrouwtje bars. 'Hij ook, hij is ook zoiets als poldergast. Vlug gewonnen, vlug geronnen. 'k Heb er verdriet genoeg van.'

'Ge komt toch niets te kort,' verweerde Piet zich nors.

'k Heb me ingekocht. 'k Weet niet, als 't aan jou lag . . .'

'Als 't er niet was, zou 'k zorgen dat 't er kwam,' zei hij gedecideerd. 'Er valt niks meer te zorgen en ik ben maar eens jong, moeder.'

'Ge wordt oud net als ik,' zei de moeder zuur.

'Dat duurt nog lang,' lachte hij uitbundig.

Het oudje keek Trui eens aan alsof ze zeggen wilde: Hoor je dat, er valt niks aan te zeggen. Een poosje was het stil en toen vroeg de moeder:

'Gaan jullie trouwen?'

Piet keek Trui aan met bliksemende ogen, daar had je het gedonder gaande.

'Zo ver is 't nog niet besproken, vrouw Van Bokstel,' zei Trui op kalme toon.

'Maar ge bent het toch samen eens?' vroeg de moeder weer.

Piet snauwde haar toe: 'Moeder, we hebben samen gedanst op de Orthense kermis. Ik heb bij haar in 't hooi geslapen en zij heeft mij boterhammen met zult gegeven voor onderweg. Verder zijn we nog niet.'

'Ge mag niet bij een meid in 't hooi slapen, deugniet,' zei de moeder bits.

Piet siste van woede. 'Ik heb op de deel in 't hooi geslapen,' snauwde hij.

'Zij lag in bed en d'r vader lag ook in bed. Zij is mijn meid niet.'

'Wat doet ze dan hier?' vroeg het vrouwtje agressief.

'Vraag 't haar zelf maar, moeder.'

'Ik wou m'nne kermisvrijer nog eens zien en ik wou zien wie z'n moeder is,' zei Trui op ernstige toon. Daar kon vrouw Van Bokstel niet bij met haar versleten hersens. Met open mond zat ze de struise dochter aan te gopen; haar kippige ogen gleden over de fraaie cheviot japon naar het gouden borstkruis, naar het stuurse hollebollegijs gezicht en naar de merkwaardige hoed. Minuten had ze nodig om haar indrukken te verwerken. Toen zei zij, lichtelijk smalend: 'Gij loopt hem dus achterna, Trui?' Haar lach klonk als van een onwijze.

Trui zette zich rechter, over haar streng gezicht gleed een trek van hardheid. Nu was ze echt een Kievit, koud en stroef zei ze: 'Ik denk hem te nemen als hij me wil. Ik zal het hem straks zeggen, dan moet hij zelf

maar weten wat hij doet. Ik kom niet meer terug als hij nee zegt, vrouw Van Bokstel.'

Daarmee was alles gezegd; in het kwartiertje dat ze nog bij elkaar bleven zeiden ze zo goed als geen woord meer.

'Kom, ik moet gaan,' zei Trui opstaande. 'k Ben blij, dat ik hier geweest ben, vrouw Van Bokstel.'

'Ja, van 't zelfde,' lachte het oudje.

'Gij brengt me wel halverwege Den Bosch, Peer?' vroeg Trui.

Hij keek haar schuw aan en kwam overeind van zijn stoel.

'Ik heb niks te eten, 'k ben hier zelf maar in de kost, Trui,' zei de moeder en liet de Orthense haar lege handen zien.

't Hoeft niet, vrouw Van Bokstel. 'k Heb boterhammen bij me. Voor Peer ook als 't te laat mocht worden voor hem.'

'Ge noemt hem Peer? Noemen ze bij jullie de Pieten zo?' lachte het oudje.

'Bij de Kieviten heten de Pieten Peer,' zei Trui met een glimlach.

'Nou, allez, 't zal wel goed zijn.' Vrouw Van Bokstel gaf Trui een hand.

'Goeie reis, Trui en de groeten aan je vader. Ge bent bedankt voor het bezoek.'

'k Hoop het waar te nemen,' antwoordde Trui deftig. 'En geen bedanken, 'k ben graag gekomen. 'k Weet nou dat ge het hier goed stelt.' Ze zocht in haar zwarte tas: 'k Heb iets voor u meegebracht,' diepte ze een grauw-papieren zakje uit de tas op. 'Snoep ze maar lekker op.'

De oude keek in het zakje en glunderde: 'Bruine honingbabbels. Die zijn lekker, Trui. Bijten kan ik ze niet meer, maar ik kan er op sabbelen. Ze zijn goed voor m'n schrale keel. Wel bedankt, Trui de Kievit.'

Toen ze de kamer uitgingen kwam de zuster-portierster toegelopen.

'Gaan jullie weer weg?' vroeg ze vriendelijk.

't Zal een keer moeten gebeuren, sœur,' zei Piet.

De zuster opende de deur en ze traden het heldere zonlicht in. Het oudje bleef nog even bij de zuster op de drempel staan om ze na te wuiven. Nog drie keer wendde Trui zich om, om te zwaaien met haar grote witte zakdoek. Piet wuifde mee, met de pest in z'n donder, zoals hij het zelf uitdrukte. 't Leek wel of moeder en dochter afscheid namen voor ze voor alle eeuwigheid van elkaar gingen. En hij wist zeker dat achter ieder venster minstens vijf paar lachende ogen hen nakeken.

Ook op de dorpsweg was het drukker dan straks, drukker ook dan normaal. De mensen groetten en niet een zei een smalend woord of een spottende opmerking. Toch zag hij aan het lichten der ogen, dat alleen hun ingeboren gevoel voor netheid hen ervan weerhield hilariteit te maken. Goed dat we niet in Vlijmen wonen, dacht hij, dan hadden we al 'n hele serie graspollen op ons donder gehad.

'We moeten aantorten,' zei hij en zette er de benen in. Met gering succes overigens, Trui reageerde nauwelijks; het was haar blijkbaar onmogelijk haar grote bedaarde tred te verhaasten.

'Gaan we over Vught?' vroeg ze, en hij hoorde aan haar stem dat ze dat heel graag doen zou.

'We gaan binnendoor,' antwoordde hij kortaf, 'ik kom niet graag in Vught.'

Daar was geen woord van waar, hij had hoegenaamd niets tegen het fraaie dorp, maar hij schaamde zich voor zijn sloeberige kleren. Dat begreep ze blijkbaar, want ze berustte erin, dat hij even voorbij het dorp Helvoirt een zandweg insloeg, die hen op de Loonse Baan bracht. 't Was daar verrukkelijk lopen, rustig en niet al te warm. Het gedifferentieerde landschap was erg mooi; veel meer dan tijdens de wandeling over de Cromvoirtse heide gaf Trui haar ogen de kost. Vooral toen ze door het mastbos gingen was haar dat een genoegen.

'Zo iets zie je bij ons niet, Peer,' zei ze telkens. 't Is hier goed wonen. De mensen zijn hier erg goedmoeds. Ze zitten maar stil bij hun boerderijtjes.'

'Wat zouden ze beter kunnen doen op zo'n schone dag,' meende hij. 'Heel de week is het hard werken.'

'Veel rogge hier, Peer,' zei ze.

'Bijna niks dan rogge, Trui. De grond is te schraal en te zanderig voor de meeste gewassen.'

'Goeie rogge, Peer?' vroeg ze.

'Dat gaat wel, Trui, ze rijen er nogal wat mest onder.'

'Ge moet dikwijlder naar je moeder gaan, Peer,' zei ze ernstig.

'Wat zou 'k er zoeken bij die oude wijfkes? Een beetje leuteren. Hoe gaat het jongen? Goed, moeder. Nog steeds aan 't werk, jongen? Ja moeder. Een beetje leuteren met de waarde-moeder. Hoe is het in de stad, Piet? Nog altijd hetzelfde, waarde-moeder. Ga je nog niet boeren, Piet? Nee, nog niet, waarde-moeder. Je krijgt er nooit een sigaar en nooit een glas bier.'

'Maar je moeder is daar heel goed, Peer.'

'Ik ben m'n moeder niet, Trui.'

'Ge moet ook eens wat lekkers voor haar meenemen,' zei ze vermanend.

'Een builtje babbels of pepermunten. Ouwe wijfjes snoepen graag.'

'Ja, dat heb ik vandaag geleerd,' zei hij met spontane eerlijkheid. 'Aan zo iets denkt een jonge vent niet grif. Die denken alleen maar aan zichzelf. De volgende keer neem ik iets mee, Trui.'

Ze knorde van voldoening. 'Ge komt hier weinig mensen tegen, Peer.'

'Geen drie misschien, Trui.'

'Ik zou best m'n hoed af kunnen zetten.'

'Dat was misschien heel wijs. Dan had je het niet zo warm,' zei hij, maar hij bedoelde: dan loop ik een beetje minder voor schut.

Hij zag, toen ze hem toelachte zonder hoed, dat ze er veel aardiger uitzag. Haar gelige strakgekamde haren sprongen wat losser en de krulletjes aan de slapen kwamen nu beter tot hun recht. Ze is toch niet lelijk, dacht hij, vooral als ze lacht ziet ze er goed uit. Maar ze lacht te schaars, ze is mij te ernstig en te zuur.

Ze sjokten voort, zij met de hoed in de hand, hij met z'n vies hoedje in z'n nek. Hij lurkte aan z'n pijp en zij beet in een frisse appel. Haar tanden waren groot, wit en blinkend: sterke tanden had ze zoals alles aan haar sterk en solied was.

Toen ze op de Vughterweg bij het Huisje ten Halve waren zei hij: 'Wij zouden hier even kunnen rusten, Trui. 'k Heb machtige dorst.'

Ze keek naar de lommerrijke uitspanning en keurde de keuze goed 'Ja, dat doen we, Peer. We eten hier ons brood op,' besliste ze.

Ze liepen achterom de herberg de grote tuin in waar nogal wat Bossche-naars waren met hun kinderen. Er was een speeltuin onder de hoge iepen, waar de Bossche jeugd zich uitstekend vermaakte. Ze bestelden een tweeliters kan donker bier en Trui kwam voor de dag met de boterhammen.

'k Heb op twee man gerekend,' zei ze. Het leek er meer op dat ze brood had meegenomen voor een klein weeshuis.

'k Heb geen zult, Peer,' lachte ze. 'Zult wordt gauw kleffig als ge 't lang mee moet dragen in de zomer.'

Er vonkte een fel lichtje in z'n ogen toen hij aan de boterhammen met zult dacht, die hij op de hondensnuit tot brij geslagen had. Ze hadden er niet minder goed om gesmaakt.

Nu aten ze brood met droge ham en voor de variatie er tussendoor hardgekookte eieren. Die middag hadden ze onbetwist hun maag tot aan hun keel volgegeten, doch daarvan hadden ze nog slechts de aangename herinnering. Ze peuzelden op hun dooie gemak en dronken er een liter zoet donker bier bij. Het was ongelooflijk wat ze verstouwden die twee, maar ze deden het zonder hikken of boeren.

Toen ze de laatste kruimels met hun vingertoppen hadden opgenomen en hun mond hadden afgeveegd, zei hij: 'Wat doen we, Trui, gaan we of blijven we nog even?'

'Even laten zakken, Peer,' zei ze.

'Dan vat ik een borreltje,' zei hij. 't Is zondag.'

'Ge doet maar, Peer. Ik wil een glaasje anisette.'

'Ik ga op de schommel,' zei hij toen de consumptie was gebracht.

'Ik doe niet mee met m'n schoon kleed aan,' lachte ze.

Ze zag hem bezig met de kinderen. Hij stuwde de schommel op en als ze dan een behoorlijke vaart had, sprong hij er zelf ook bij en joeg ze nog hoger op. Hij zat op de wip met tegenover hem een dik stadskind van een jaar of twaalf, maar even zwaar als hij. Hij verzamelde de kleinste kinderen, zette ze in de mallemolen en speelde voor paard. Binnen een kwartier was hij de ziel van het spel en had niet minder schik dan het jonge grut. Om de haverklap wenkte hij dat zij ook zou komen, maar ze bleef lachend weigeren. Nee, daar kon ze toch niet aan beginnen. Als d'r japon scheurde wist ze geen hemelse raad.

Maar ze had wel veel plezier en ook de Bosschenaren hadden dat. De vaders en moeders keken telkens naar haar en als ze meer opmerkingsgave

had gehad, zou ze gauw ontdekt hebben dat ze er tussen genomen werd door de spotgrage stadse mensen. Nu meende zij in alle naïviteit, dat de lui evenveel plezier hadden als zij met de dwaze capriolen, die Peer uithaalde. Hij is toch 'nen echte deugniet, dacht ze, 'nen echte aap, 'nen echte kwajongen. Ziet hem toch eens gek doen met dat grut. Zo meteen loopt hij op z'n handen door d'n hof. Ze glunderde, lachte en praatte in zichzelf.

Aan alle pret komt een einde. Hij raakte doodvermoeid en kwam terug naar hun tafeltje. Hijgend zat hij naast haar, nagenietend nog. Hij dronk z'n glaasje leeg en bestelde er nog een.

Toen was het tijd om te gaan. 'Wat doe je, Peer?' vroeg ze. 'Breng je me weg tot de stad of ga je hier terug?'

'k Ga mee tot 't kanaal,' antwoordde hij aanstonds. 'In 't café op d'n hoek nemen we nog een afzakkertje en dan is 't mooi geweest.'

Even voorbij het Huis ten Halve zagen ze de stad. De oude Bourgondische Hertogsstad, die in haar ganse schoonheid uit de wijde groene polders scheen op te rijzen. In het hart, boven een gordel van donker bomengroen, steeg de magnifieke kathedraal ten hemel, groots en majesteitelijk. De altijd wisselende kleur van de kanten steenmassa was onder dit late namiddaglicht wel het mooist. Fragiel leek zij, heel teer in dat bleke roseachtige licht, dat slechts heel zelden te zien was. Ze keken ernaar met gretige blikken. Voor hem was het niets nieuws, hij zag de stad iedere dag van deze kant uit; maar zij, die zelden verder kwam dan het grote marktplein, kon er niet op uitgekeken komen. Beiden waren zij als het ware opgegroeid onder de hoede van de kathedraal, en toch was er een groot verschil in aard en aanleg. Ze waren beiden prototypen met dit onderscheid: hij was de goedmoedige, guitige, o zo trage man uit het bos- en heideland bezuiden Den Bosch; zij de hardere, stuggere, meer dynamische mens uit het polderland ten noorden van de stad. In heel hun manier van doen was dit onderscheid verankerd. In haar oogopslag was het starende, dat de bewoners van het polderland kenmerkt; zijn vrolijke kijkers die niet geleerd hadden verre horizonten af te zoeken, merkten de dingen dichtbij beter op, en zij waren ook veel meer in zichzelf gekeerd.

Hun kalme pas vertraagde nog toen zij de stad dichtbij genaderd waren. Zij wendde zich om en keek met een lange blik over de wijde Bossche polders, waar aan de einder de donkere bebossing rondom het kasteel Maurick een onvergetelijk schone aanblik bood.

't Is geweest,' zei ze kortaf. 't Was een schone dag, Peer.'

'Wij zijn nog niet aan 't eind, Trui,' meende hij. In zijn geest kwamen de woorden, die zij z'n moeder had gezegd, onophoudelijk terug: ik zal het hem vandaag zeggen. Ze had niets gezegd en hij hoopte, dat ze het zou laten; hij hoopte ook, dat ze het doen zou. Hij wist wat ze zeggen zou en toch was hij er heel erg nieuwsgierig naar.

'Nee, nog een klein hortje,' zei ze, 'dat telt niet meer mee.'

Ze gingen door de Vughterstraat en kwamen op de markt.

'Zullen we even naar de Lieve Vrouw gaan, Peer?' vroeg ze verlegen.

Hij schrok ervan. Hij had niets tegen de kleine omweg, die ze maken moesten en hij had niets tegen de Lieve Vrouw, integendeel, door de week wipte hij in het middaguur nogal eens de St. Jan binnen om een paar weesgegroeten te bidden. Maar met z'n buik vol bier en jenever - en hij was voornemens nog meer bier en jenever te drinken als hij van het corvee af was - had hij er niet de goede intentie voor.

'Een andere keer, Trui,' zei hij kort. Hij zag de spijt in haar ogen en dat zou hem ertoe gebracht hebben toch te doen wat ze blijkbaar heel graag wilde, als ze hem niet voor was geweest.

'Goed, Peer, een andere keer dubbel,' en ze stapte de Orthenstraat in.

In het café op de hoek van de Zuid-Willemsvaart namen zij een afzakker-tje. Hij bestelde een klaartje en zij een advocaatje. Zij gebruikten de consumptie zonder erbij te praten.

'Nog een, Trui?' vroeg hij.

'Nee, Peer, 't is mooi geweest.'

'Doe het gerust als ge zin hebt,' zei hij gul.

'Nee, Peer, 't is uit en op,' besliste ze.

Toen keken ze elkaar aan. Nou komt het, zag hij aan haar verlegen wijze van doen; hij voelde z'n hart onrustig worden.

Haar verlegenheid duurde maar heel kort, ze was zichzelf gauw meester. Ze maakte het hem niet moeilijk. Zonder aarzelen zei ze wat ze te zeggen had, kort, bondig; het leek hem toe dat ze de woorden onderweg van buiten had geleerd.

'Ge weet het al half en half, Peer, ik heb het al gezegd toen wij bij jouw moeder waren. Ik vind jou een aardige jongen. Ik wil jou wel nemen als gij mij wilt hebben. Ge moet nou geen ja of nee zeggen; jongens zoals gij er een bent moeten tijd hebben erover na te denken. Ik zal een heel tijdje op je wachten tot Kerstmis toe. Als ge met Kerstmis niet in Herven bent geweest, dan weet ik dat ge niet meer komt. En nou zullen we gaan.'

Buiten gaf ze hem een hand. 'Allez, Peer, het beste met jou. De groeten aan je moeder en aan de weduwe Cremers. Zeg haar nog eens dat 't erg lekker is geweest. Ze kan goed koken, ik begrijp niet dat gij niet vetter bent.'

Hij keek haar aan, hij voelde z'n mond eigenaardig bibberen. Moet ik nou janken, of moet ik lachen, dacht hij. Geen van beide deed hij, heel erg verlegen voelde hij zich opeens. Verscheidene keren onderweg had hij zich afgevraagd of hij haar zou moeten kussen, hier of daar in een portiekje of in 't café. Dat zal niet lukken, dat is te gek, had hij gedacht. Maar nu 't moment gekomen was, wist hij bij geen benadering wat hij het liefst zou willen. Z'n glunderende ogen gluurden links en rechts. Daar vlakbij was een groot portiek en er was geen sterveling te zien in de stille straat. Maar nee, hij had hoegenaamd geen zin om te kussen ofschoon hij wist dat ze een zachte frisse mond had; er was geen zweem van begeerlijkheid

in zijn bloed. Toen hij haar aankeek zag hij dat zij het ook niet zou willen. Haar ogen keken ernstig-verlegen, een beetje stroef en een beetje vermoeid. Dit was een heel ander moment dan toen na de kermisroes. Hij voelde zich ook nu licht in het hoofd door het bier en de borreltjes, hij voelde zich vrolijk en tot dwaze dingen in staat, maar het was een andere uitbundigheid. Nee, dit was een ernstig ogenblik en dan moet je geen flauwe kunsten uithalen.

'Ik zal wel vetter worden als ik eenmaal op m'n bestemming ben,' lachte hij een beetje gedwongen. 'Misschien word ik het nooit, 't zit bij ons niet in d'n aard.' Meer niet. Hetgeen zij hem gezegd had, had hij goed begrepen, maar hij wilde er niet op ingaan. Een jongen zoals ik moet tijd hebben om na te denken, had ze gezegd. Midden in de roos had ze geschoten; zoals hij zich nu gevoelde dacht hij jaren nodig te hebben.

Hij schudde haar hand langdurig: 'Het beste met jou, Trui,' zei hij een beetje sentimenteel. 'Bedankt voor de prettige dag en voor de moeite. 'k Vond het fijn dat ge mee naar m'n moeder bent geweest. 'k Zal haar de groeten overbrengen en ook aan vrouw Cremers. Gij de groeten aan je vader.'

'k Hoop het waar te nemen, Peer,' zei ze weer erg deftig. Toen keerde zij zich om en ging.

Een eindje verder, verscholen in een portiek, keek hij haar na. Langzaam met grote passen schreed ze voort. De grote hoed met druiven was wat scheefgezakt, ze liep niet meer kaarsrecht, haar hoofd was wat gebogen en haar schouders stonden niet meer zo strak achteruit. Zou ze nog omkijken? Nee, ze keek niet om. Hij wachtte tot de kromming in de weg haar zou opslokken. Ja, waarachtig, ze keek om, ze stond stil, ze zocht naar hem. Zou hij zich terugtrekken in het portiek of zou hij midden op de stoep gaan staan? Ach, Peer, wees nou geen lamstraal, schold hij zichzelf uit. Hij ging op het trottoir staan en zwaaide met z'n vet hoedje. Ze stak haar arm omhoog en zo bleef ze een ogenblik staan. Als een rare aangeklede seinpaal van 't spoor, dacht hij, en z'n ogen glommen van pret. Hij beende de stad uit met rappe voeten. In het Huisje ten Halve dook hij weer neer en dronk er enkele klaartjes. Hij tortte in versnelde pas naar Helvoirt waar hij de kastelein weer z'n klandizie gaf. In Cromvoirt legde hij voor de derde keer aan en liet zich laven. Eerst toen het diep donker was kwam hij thuis, niet bepaald dronken, doch wel prettig aangeladen. Boterhammen lustte hij niet meer, pap wel, koffie ook, de hele pot dronk hij leeg.

'Een schone pronte meid,' zei vrouw Cremers. 'Alleen een beetje vreemd. Ge moet maar goed nadenken, Piet.'

Hij schaterde het uit. Niet in staat de geringste gedachte te ontwikkelen, schopte hij z'n schoenen uit en ging naar z'n kamertje. Voor de eerste keer in z'n leven vergat hij z'n weekse kleren klaar te leggen. Hij dook in de veren om gauw en goed te maffen. De kamer draaide rond in steeds snel-

ler tempo, z'n bed draaide in het rond, hij draaide rond met Trui de Kievit. Hij kon niet denken. In z'n hoofd zat iets logs, iets geweldigs. Voor hij insliep zag hij even met grote duidelijkheid het ernstig stroef gezicht van Trui en de rare hoed.

Wat een meid dacht hij, en zo'n meid vraagt mij als haar vent. Nog liever kruip ik morgen in Den Bosch onder de bagger.

2

Half november ongeveer trok hij op een zondagmorgen z'n mooi pak aan en z'n dikke overjas, hij poetste z'n schoenen, zette z'n nieuwe hoed op een oor en ging op pad naar Herven.

Meer dan twee maanden had hij nagedacht met stoten en vlagen. Vier kermissen had hij nog afgedraaid, vier frisse jonge boerendochters had hij gekust, gedanst had hij en veel smakelijke borreltjes gedronken. Zat was hij niet geweest, maar wel heel erg vrolijk.

En nu was het uit, hij ging Geertrui de Kievit vragen. Dat was tenslotte onontkoombaar gebleken. In gedachten had hij haar gezien en in z'n dromen. Als hij met een ander meisje danste, zij mocht blond zijn of rood of zwart, dan zag hij Trui met haar strogele haren en haar stroef bol gezicht. Zij drong zich sterker op naarmate hij zich meer verzette. Het maakte hem balsturig, verdrietig en soms kwaadaardig nijdig; hij schold haar uit bijwijlen en vloekte op zichzelf. Het hielp allemaal niets, nog voor hij haar gevraagd had, had zij bezit van hem genomen. Het vragen was nog slechts een ceremonie, die te eniger tijd zou moeten plaatsvinden. Het kwam er feitelijk weinig meer op aan of het vlug of later zou gebeuren.

Nu was het zover, het had geen zin te wachten tot Kerstmis. Hij ging nu een opmerkelijke tijd tegemoet. 't Zou uit zijn met feestvieren alleen, en met z'n tweeën, vermoedde hij, zou er ook niet veel meer van komen. Trui leek hem toe een meisje te zijn, dat aanstonds zou beginnen plannen te maken om te trouwen. Daar is veel geld voor nodig. Vanaf het moment dat hij haar vragen zou, kwam hij onder curatele te staan, geloofde hij zeker. Zoveel per week opmaken en zoveel wegleggen, Peer. Ze wist wat hij verdiende, acht gulden schoon geld iedere week. Behalve de slobber; dat beliep ook nog wel vijftig gulden per jaar. Het was goed dat hij de vorige keer niet over de slobber gesproken had en dat zou hij nooit doen. Het was zeer onwaarschijnlijk, dat zij op de hoogte was van een oud privilege der stadsbaggeraars, dat bepaalt dat al wat de baggerman uit de binnendieze ophaalt en dat niet binnen een jaar door de rechtmatige eigenaar wordt opgevorderd, zijn eigendom wordt. Scheepsldingen oud ijzer: ledikanten, kachels, emmers, teilen, wiegen, potten en pannen, had hij naar de opkoper gebracht in de loop der jaren. Het bracht een krats per

kilo op, maar heel veel kilo's worden zilveren dubbeltjes en kwartjes. Het gebeurde ook wel dat hij waardevolle dingen in z'n leren baggeremmer naar boven bracht: zilveren vorken en messen, een keer een prachtige meerschuijmen pijp met smalle gouden biesjes ingelegd; zijn laatste vondst, die hem vijf gulden opbracht, de hoogste prijs tot nog toe, was een zware zilveren halsketting, die hij van de nek van een hondenkreng had losgepeuterd.

Het was wel waarschijnlijk dat haar vader dit privilege kende. Zou de oude Peer de Kievit daarover spreken als het te pas kwam? Zou hij ook zo'n cententeller zijn als z'n dochter, of zou hij een man zijn, die een ander wat gunt? Dat was een vraag waar hij achter moest zien te komen. Het was misschien gevaarlijk er zelf over te beginnen, beter was het er niet over te spreken en maar af te wachten tot de vraag aan de orde kwam. Misschien gebeurde dat nooit.

De lucht zat dicht toen hij uit Cromvoirt vertrok; grijs en triest zag de lucht en de rest was navenant. 'k Had een mooiere dag uit moeten kiezen, dacht hij, maar toen hij de stad naderde brak de hemel open, er kwam wat hoge wind en voor hij in Herven het dekske op liep scheen de zon, een beetje dun en waterig nog, maar toch heel blij en vriendelijk.

Hij lichtte de klink van het Kievitenhuisje en trad binnen. Trui stond midden op de deel, ze stond er of ze daar twee lange maanden had staan wachten. Monter en proper zag ze eruit. De blauw geruite schort was kraakzuiver, haar donkergrijze japon was stemmig en haar klompen waren blank geschuurd.

Ze lachte hem toe, niet uitbundig en niet schraal, een heldere gezonde lach was het. 'Daar is m'nne Peer dan,' zei ze vriendelijk. Ze kwam naar voren en gaf hem een hand.

'Ja, ik ben er, Trui,' antwoordde hij vrolijk.

'Komt er in, Peer, vader is binnen.'

'Ge begrijpt wel wat ik op het oog heb,' zei hij, haar volgende.

'Ja, Peer, 'k weet dat ge niet gekomen bent om d'n aap te vlooien.'

Peer de Kievit zat op een stoel bij de tafel in de lage woonkamer. Hij keek door het kleine raam, waarvoor hij het vitrage gordijntje had opzij geschoven, de wijde polder in. Heel ver kon hij kijken, tot Empel toe.

'Hier is m'nne Peer dan, vader,' zei Trui. Haar stem klonk licht en blij.

Peer de Kievit keek naar de kleine man uit Cromvoirt. Er gleed zoiets als een lach over z'n grauw verweerd gezicht toen hij opstond en de bezoeker een hand gaf. Een formidabele vent was hij, nog een hoofd stak hij boven z'n struise dochter uit. Een man van enorme kracht, één bonk schonken, spieren en pezen. Z'n grote grijze snor hing over z'n mond heen, de punten hingen op z'n sterke vierkante kin. Z'n kortgeknipt hoofdhaar was peper en zoutkleurig en z'n ogen waren heel licht blauw. Zij hadden de dromerige starende uitdrukking van het volk uit deze streken in de opperste graad.

'Ga zitten,' zei Peer de Kievit en hij wees naar de stoel tegenover hem.

'k Zal er m'n jas bij uittrekken,' antwoordde Peer van Bokstel; hij gaf z'n jas aan Trui, die hem met z'n hoed wegbracht naar de opkamer.

De kleine Peer voelde zich de eerste ogenblikken een beetje onwennig bij de reus, die hem met z'n lichtblauwe ogen nauwkeurig zat op te nemen. Hij werd er verlegen van en liet van de weeromstuit z'n blikken door de kamer gaan. Er was niet veel op te merken. Een kleine tafel met wasdoek bespijkerd, een paar biezenmat stoelen, een Brabantse plattebuiskachel waarachter de lange lieslaarzen van Peer de Kievit stonden te drogen, een ouderwetse slingerklok, een petroleum hanglamp. De vloer was belegd met donkerbruine plavuizen rijkelijk met zuiver wit zand bestrooid. Aan de wanden hingen een kruisbeeld met wijwaterbakje, een aantal heiligenplaten en lijsten met vrome spreuken, gouden letters op een zwart fond; en een portret voorstellende een ontzaglijk dikke vrouw van middelbare jaren met een gaaf ernstig gezicht, gekleed in een deftige zwarte japon met hoogopstaande schoudevullingen; om haar hals hing een gouden kruis aan een gouden ketting.

'Is dat je moeder, Trui?' vroeg Peer.

'Ja, dat is moeder zaliger, Peer. Netjes, hè? Moeder was van goede komaf, haar vader was een dikke, rijke veeboer. Maar ze wou met vader trouwen en toen moest ze 't heel wat minder doen als ze thuis gewoon was.'

'Ge lijkt fèl op haar.'

'Dat zeggen er meer, zelf zie 'k het niet goed. Maar 'k ben niet geboren in een gouden wieg zoals zij.'

't Voornaamste is dat ge er bent,' lachte hij.

'O zo, Peer. Als ik er niet was dan zat jij nou in Cromvoirt.'

'Trouw nooit boven je stand,' zei Peer de oudere. 't Was een goeie, 'k wou dat ze nog leefde. Maar ge komt er altijd mee in disorde als 't niet krek bij elkaar past.'

'k Wou dat 'k een rijke boerendochter op de kop kon tikken,' lachte de kleine man plagerig.

'Ach nee, jongen,' zei de oude ernstig. 'Dat lijkt erg mooi, maar zo is het niet. Een rijke vrouw is iets, een goeie vrouw is alles al heeft ze geen luis om dood te doen.'

'Ik zei het voor de grap,' lachte Peer van Bokstel verlegen.

't Moest er ook nog bijkomen dat ge het meende,' lachte Trui een beetje zuur. 'Dan pakte ik je bij je lurven en smeed je in de wei.' Het klonk zo smakelijk en geweldig, hij zag zich al vliegen boven het grasland.

'Kom, ik geef jullie een borreltje voor d'n eten,' zei ze. 'Ik ga de piepers opzetten. We eten kippensoep, aardappelen met gebakken spek en knol-raap, en gortepap. Lust je dat, Peer?'

'Ik lust alles, Trui.'

'Dan ben je een man naar m'n hart.' Ze haalde de pan met aardappelen uit het achterhuis en deed wat droog hout bij het knappende vuur. Toen

kwam ze met de jeneverfles en de glaasjes.

'Ik neem er zelf ook eentje met suiker,' zei ze. ' 't Is misschien wel niet netjes voor 'n jonge meid om jenever te drinken, maar 't is lekker en niemand ziet het.'

'Wilt u een sigaar roken, de Kievit?' vroeg de kleine Peer vriendelijk. Hij had voor deze gelegenheid een zakje sigaren gekocht, dat hij uit z'n binnenzak opdiepte.

De reus keek naar de geurige sigaren. Aarzelend nam hij er een, beet er een forse punt af en stak er d'n brand in. ' 'k Rook zelden sigaren, maar vandaag zal 'k het doen,' zei hij met afgewende ogen. De sigaar verdween bijna geheel onder z'n afdaksnor.

Ze dronken en rookten en praatten er wat bij nu en dan. Trui informeerde hoe het met z'n moeder ging en met de weduwe Cremers en hij antwoordde, dat zij het naar omstandigheden goed maakten.

'Ben je dikwijls bij je moeder geweest sinds toen?' vroeg ze.

'Twee keer nog, Trui.'

'Heb je iets voor haar meegenomen?'

'Ja, Trui, dat heb ik. Een keer boterbabbelaars en een keer Bossche moppen.'

Ze knorde van genoegen en hij sprong op: ' 'k Vergeet waarachtig dat ik voor jou ook wat meegebracht heb. 't Zit in m'n jas.'

Als een kind zo blij kwam ze met het geschenk aan dragen. Een klein kistje gefonfijte vruchten, verpakt in lila-kleurig zijde papier en daaromheen nog een zilverkleurig zijden lintje.

'Van Goulmy, Peer?! Kostelijk, maar veel te duur. Dat moet je nooit weer doen, een builtje snoepkens is even goed.'

'Toe maar, 't is de eerste keer,' lachte hij. Maar de zenuwen kropen hem nog in de keel, toen hij terughadacht aan de koop. Wel een kwartier had hij naar het lokkende kistje in de etalage staan kijken eer hij het waagde de allerduurste delicatessenzaak van Den Bosch binnen te gaan, waar alleen heel deftige mevrouwen hun inkopen deden. Beschroomd had hij gewezen naar het kistje dat de bedaaide winkeljuffrouw aanstonds voor hem uit de etalage haalde. Er waren een paar mevrouwen in de winkel en een lange slungel van een vent, een baron of zoiets, die in een hoekje taartjes zat te eten als een jonge meid. Ze hadden hem opmerksaam bekeken toen hij met z'n vet hoedje in z'n nek een rijtje dubbeltjes en kwartjes op de mahoniehouten toonbank uittelde, maar niemand had gelachen en de juffrouw had hem allervriendelijkst geholpen. Ze was expres achter de toonbank uitgekomen om voor hem de deur open te maken.

Ze aten kippensoep zo dik en vet dat de lepel erin bleef staan. Aardappelen met knolraap en gebakken spek, een hele pan vol. Dikke gortepap met stroop of suiker naar verkiezing. Ofschoon hij zelf een beste smuller was, want hij moest hard en lang werken, was hij maar een kruimeltjes-eter vergeleken bij de Kieviten. In Cromvoirt had hij zich al verbaasd

over de hoeveelheden die Trui op haar zeven gemakken naar binnen speelde, doch haar eetprestatie was nog maar een hapje verorberen vergeleken bij hetgeen haar vader soldaat maakte. Hij laadde zijn bord vol aardappelen met knolraap, gooide er rijkelijk vette saus overheen en het was in een ommezien verdwenen. Viermaal herhaalde hij dat kunstje en gebruikte toen nog twee volle borden pap om de gaatjes te vullen. De kleine Peer, die niet al te zeer wilde achterblijven, was bekap; hij barstte bijna toen hij ophield. De oude Peer, die de laatste hap met evenveel gemak had verorberd als de eerste, zag eruit alsof hij zonder enige moeite opnieuw zou kunnen beginnen.

Na d'n eten gingen ze een dutje doen omdat het zondag was, door de week kwam daar niets van. Trui verdween in de opkamer en de oude Peer ging achter z'n huisje op z'n buik in het gras liggen met z'n hoofd op z'n armen, hij ronkte binnen twee minuten. De jonge Peer zocht daar ook een plaatsje in het koele gras. Hij had het te kwaad met zichzelf, hij had zich overeten, hij kreeg kramp in z'n buik en koppijn. Het was nogal fris buiten, daarom ging hij terug in de kamer en nestelde zich op twee stoelen bij de plattebuiskachel. Daar was het lekker warm en hij doezelde in.

In de namiddag gingen ze het dorp in. Zij had haar arm door de zijne gestoken, hetgeen hem het gevoel gaf dat hij werd opgebracht.

'We zullen bekijks genoeg hebben, Peer,' zei ze.

Dat was het allerlaatste waarvoor hij zich interesseerde.

'We zullen naar het lof gaan,' stelde ze voor.

'Naar het lof?' Hij vroeg het op zo'n verschrikte toon, dat ze er een kleur van kreeg.

'Ga jij nooit naar het lof?' vroeg ze vinnig.

'Zelden, Trui, ik kan beter zeggen, nooit. Ik kan de tijd niet heugen, dat ik in het lof ben geweest.'

'Niemand bij jullie?' vroeg ze ongerust.

'O, ja, bergen mensen gaan bij ons naar 't lof.'

'En waarom gij niet, Peer? 't Is toch ook voor jou goed.'

'k Heb er nooit over nagedacht of 't voor mij goed is. Ik ben niet erg kerks.'

'Ga je ook niet naar de mis 's zondags?' Ze trok haar arm terug.

'k Ben geen jood,' zei hij heftig. 'Iedere zondag ben ik om zes uur in de mis. 'k Sla nooit over.'

'En wat zegt jullie pastoor daarvan?'

'Waarvan?'

'Dat ge niet in het lof komt.'

'Niks zegt hij ervan. Hij zal me nooit gemist hebben.'

'Wat doe je dan d'n hele zondag?'

'Ja, wat doe ik? Niet veel meer dan niks. 'k Ga wel eens vissen, 'k loop nogal eens de mast in. 'k Ga biljarten of kegelen of boogschieten. En als 't kermis is in de dorpen ga ik dansen.'

'Ge neemt het leven te gemakkelijk op, Peer,' zei ze vermanend.

'Waarom zal ik moeilijkheden zoeken als ik het gemak bij de hand heb? Nee, Trui, ik doe heel weinig 's zondags. Soms doe ik in 't geheel niks, vooral 's winters. Dan zit ik de godsganselijke dag te luisteren bij de plattebuis naar wat ze te vertellen hebben.'

'Wie?'

'Wie er toevallig over de vloer komen.'

'Wat vertellen ze dan?'

'Moet jij vragen wat 'nen boer vertelt als hij komt buurten. Over de koeien en over de koeien, over de geiten en over de geiten, over de rogge en over de rogge. Ze zeggen alles zes keer en ze doen het zo zeurig dat ge er bij in slaap valt. Soms als Nilliske de Kooter komt vertelt hij over kabouters en aardmannetjes, die in 't mastbos wonen. Hij gelooft er aan als aan de duvel zelf.'

'Bij ons vertellen ze veel over heksen en spookwijven, Peer.'

'Dat dacht ik wel, bij jullie is de grond te hard en te taai voor kabouters.' Hij lachte smakelijk om de vondst.

'Ge lacht of gij er helemaal niet aan gelooft,' zei ze een weinig stroef.

'Maar gij dan wel, Trui?' Hij bleef erop stilstaan en keek haar met grote verbaasde ogen aan.

'Wacht maar eens tot ge hier woont, manneke. Ge zult anders gaan piepen als ge 't hier hebt horen spoken omstreeks Allerheiligen.'

'Wat gebeurt er dan met Allerheiligen, Trui?'

'Wacht maar jood, tot ge 't ondervindt. Mijn vader is niet van de bangsten en hij is sterk als een os. Maar in die dagen gaat hij voor geen honderd gulden alleen de polder in bij stikkedonker.'

Daar werd hij stil van. 'Hoe is het mogelijk?' zei hij uiterst verbaasd. 'En is de spooktijd nou voorbij, Trui?'

'Voorbij is 't niet, Peer, maar 't ergste is er af. 't Duurt wel tot einde februari dat ge iedere nacht iets anders kunt beleven. Vooral als 't stormt is het er niet pluis.'

'Komen de heksen en spoken bij jullie op 't erf?' vroeg hij op plagerige toon.

'Ook wel, maar ge ziet ze niet altijd. Ze verbergen zich onder allerlei gedaanten.'

'Als honden en katten?'

'Ook al als 't zo uitkomt. Ik zal je eens vertellen wat m'n vader is overkomen drie jaar geleden, dan zul je het lachen wel laten. M'n vader was met onze Kees, m'n oudste broer, die in Empel woont, naar het Slot geweest bij Gradus Roover. Ze hadden een borrel gedronken en daarom was 't later geworden dan ze van plan waren bij Gradus te blijven. De lucht was nogal bewolkt, maar 't was volle maan, zodat ze vrij goed konden zien. Ze waren lollig geworden door 't pruyen en praten en toen ze bij de Empelse Hut waren wilde Kees met alle geweld een afzakkertje

nemen. Ze gingen er binnen en dronken een glaasje. Ze wilden gauw opstappen, want ze waren er alleen en 't was bar ongezellig. 'Ja,' zei de vrouw, 'maak dat ge thuis komt, want de maan trekt subiet weg.'

'Waar zou ze moeten blijven, vrouw Van Bakel?' vroeg onze Kees brutaal.

'Waar ze blijft weet ik niet, snotneus,' zei vrouw Van Bakel, 'maar 'k weet wel waar gij blijft als ge ermee te maken krijgt.'

'Is die vrouw Van Bakel een heks, Trui?' vroeg Peer.

'Een echte heks is ze niet geloof ik, Peer. Ze zeggen hier in d'n omtrek, dat ze met het kwade oog getekend is. Maar goed, onze Kees lachte haar uit en hij wou nog een borreltje hebben. Hij kreeg er een en toen wou hij er nog een hebben. 'Nee, Kees,' zei m'n vader, die al een beetje wit om z'n neus zag, 't is genoeg nou.' Hij betaalde schielijk en ze gingen.

Toen ze de deur van de herberg achter zich dicht trokken stond de maan in volle glorie aan d'n hemel en ze hadden nog maar een kwartier te lopen. 'Ik zal ze in de gaten houden,' blufte Kees, 'ze zal mij niet ontglippen.' Maar ze hadden nog geen honderd meter gelopen toen het aardedonker werd, hartstikkedonker, duvelsdonker.

'Zie je 't nou, boerenhark,' zei m'n vader kwaad en bang.

'Nee, ik zie 't niet meer,' zei onze Kees nog brutaal.

Als ze niet zo goed de weg hadden geweten in de polder en als ze zich niet hadden kunnen richten op het licht van de boerenhuiskens van Herven dan zouden ze verloren gelopen zijn. Zij kwamen aan het koeienhek, dat 's winters altijd open staat omdat er dan geen vee in de wei is en toen wisten ze dat ze op de goede weg waren.

Ineens bleven ze stokstijf staan, allebei. Daar lag vlak bij het koeienhek middenop de polderweg een hël blinkend ding. Onze Kees boog zich voorover. 't Is ne rijksdaalder, gloednieuw!' riep hij en hij wou hem vatten. 'Blijf eraf, Kees!' schreeuwde m'n vader, maar onze Kees was veel te begerig. Hij greep en ineens viel 't hek met een heel harde klap dicht. Kees kreeg het hout precies tegen z'n kop aan.

Toen ze thuis kwamen, een tijdje later, konden ze geen van beiden vertellen hoe ze de weg gevonden hadden uit de polder. Kees had 'nen bult op z'n kop zo groot als een zultkom en zo blauw als een pruim en allebei z'n ogen zaten dicht. Hij is ervan bekeerd, voor geen geld van de wereld zal hij in 't herfsttij of in de winter nog bij donkere avond door de polder gaan. En nou gij, Peer,' zei ze zegevierend.

'Was die rijksdaalder dan een heks?' vroeg hij geamuseerd.

't Was in ieder geval een kwaai ding. Ge doet beter daar niet om te lachen.'

'Zou jij met mij in het hellegat durven varen op m'n schuit?' vroeg hij.

'Waar is 't hellegat, Peer?' huiverde ze.

'In de stad. 't Is een stuk van de Diest onder 't huis van de gouverneur. 't Is er zo donker, dat ge er geen hand voor je ogen kunt zien en het krielt er van de ratten.'

'Voor geen miljoen!' Ze werd er bleek van.

'Ik doe het voor een kwartje en ik doe het ook voor niks als 't moet. In 't hellegat heeft zich een vent verhangen vroeger. Hij was erin gevaren met een roeiboet. Toen heeft hij in 't gewelf een kram geslagen. Een baggerman botste recht tegen 't lijk op. Hij schrok er zo erg van, dat ze hem regelrecht naar Reinier van Arkel hebben moeten brengen; hij is nooit meer wijs geworden. Daarom noemen ze 't daar nou het hellegat. D'n opzichter heeft 't mij zo verteld.'

'En gij komt daar dikwijls, Peer?' vroeg ze met griezelig ontzag.

'Dikwijls niet, Trui, ik kom er als 'k er baggeren moet. Dan steek ik de carbidlamp aan omdat ik niet in 't donker werken kan. 'k Vaar wel zonder licht het duister in, en als ik dan zachtjes door m'n tanden fluit - zó, Trui, en hij deed het voor - dan komen de ratten, dan zie ik zo graag die felle oogjes gloeien, 't zijn net hele kleine lichtjes. Dan smijt ik rattenvergif in het water waar ze kapot van gaan.'

'Ge bent er me ene,' zei Trui met angstig ontzag.

'Voor een kwartje loop ik door de polder van Herven naar Empel, Trui, al weet ik er geen weg of steg. Ik snij me dan alleen een stok voor 't geval er een kwaai hond door de polder mocht dwalen.'

'Ge zult wel anders piepen als ge hier een paar jaar woont,' zei ze gemeelijk. Z'n blufferij stond haar in 't geheel niet aan.

Ze waren nu tot in de kom van het dorp gekuierd waar het druk was op de weg van de velen, die naar het lof gingen.

'We hebben bekijks genoeg,' zei Trui.

'Ze mogen ons zien,' meende Peer. 'Gij bent al knap en flink en ik kan het misschien nog worden.'

'Als het lof uit is zal er een heel stel voor de kerk staan,' waarschuwde ze.

'We laten ze rustig staan, Trui; of zouden ze willen vechten?'

' 't Liefst van al, Peer, 't liefst zouden ze jou in volle galop het dorp uitranselen. Maar ze doen het niet, geen een die een hand naar jou zal uitsteken, geen een die zal schelden. Ze hebben ons gearmd zien komen en ze weten nou, dat het zover is. Weet je wat er gebeuren zou, als ze jou zouden aanpakken?' Hij schudde ontkennend het hoofd.

'Dan zou m'n vader onze Kees en onze Janus laten komen, morgen of overmorgen. Ik moet er niet aan denken wat er dan gebeuren zou. 't Hele dorp braken ze af, er bleef geen kop op een romp staan.'

' 't Is nogal pootaan,' meende hij lachend. 'Zijn je broers ook zulke reuzen als je vader?'

'Onze Kees is net zo lang en Janus scheelt niet veel. Als beren zo sterk zijn ze alle drie. Als ge ze met rust laat zijn 't lammetjes gelijk, maar als je ze tart of hoont worden 't wildemannen. Zo zijn de Kieviten, kleine Peer.'

Ze gingen de kerk binnen waar het koel en duister was. Het orgel speelde al en ze waren nauwelijks gezeten in de bank of de priesters en de misdienaars kwamen het altaar op.

Peer snoof de wierookgeur op en hij luisterde naar de gezangen met de verwondering van een man, die dat wel kent, doch bijna vergeten is in een aantal rijpingsjaren. Het was toch wel erg mooi en devoot; onder het bidden van het rozenhoedje, toen de stem van de oude pastoor van heel ver scheen te komen, was het bepaald indrukwekkend, maar hij kon er z'n ogen bijna niet bij openhouden. Driemaal kreeg hij een por van Trui, de laatste keer nogal gevoelig, in z'n lendenen. 't Was ook schandelijk voor een jonge kerel om onder 't bidden in slaap te sukkelen. En toch kon hij er niets aan doen; het lag niet aan hem, het lag aan de donkerter, het flikkeren van de kaarsen, aan de geur van de wierook, die in z'n neus kroop, en aan het monotone gedreun der stemmen. Hij dacht er aan dat het lang geleden was sedert hij een kerkorgel had horen spelen. Alleen met Kerstmis werd hij dat gewaar, de overige zondagen kon hij het best stellen met de vroegmis en dan nog liefst zonder preek. Wat had je aan al die preken, hij wist toch wel dat hij braaf moest blijven om later in de hemel te komen. Braaf was hij wel, grote zonden deed hij nooit. En de laksheid zou wel overgaan als hij eenmaal op zijn bestemming was. Graag kermis vieren en naar het lof gaan sluit elkaar wel niet uit, maar 't hoort toch ook niet bij elkaar. Nu was hij de kalme periode ingegaan, met de kermispret was het uit, hoogstens nog eens per jaar in Orthen zelf, en Trui zou hem voorzeker iedere zondag mee naar het lof nemen. Dat was ook al bijzonder. Tot nu toe was hij gegaan waarheen hij wilde, waarbij hij soms een meisje meenam, in het vervolg had hij niets meer mee te nemen. Hij werd genomen en meegenomen.

Ben ik dan feitelijk niet stapelgek, dacht hij midden onder het Salve Regina. Ik ben stapelgek, ik weet dat ik het ben en toch verzet ik me niet. Integendeel ik heb me willens en wetens laten vangen, ik heb mezelf aangeboden.

Hou ik dan zoveel van Trui? vroeg hij zich af. Nee, zeer beslist niet, ik ben op geen stukken na verliefd, ik ken er zat die ik veel liever zie en 't kost me maar een kik en 'k heb ze. Waarom zit ik dan hier? Dat wist hij niet en het zou misschien nog maanden en jaren duren eer hij er achter kwam, als dat tenminste ooit gebeurde.

Hij kreeg een heftige por in z'n lendenen toen de pastoor de zegen gaf met Ons Heer. Ja, dat is schandelijk, Peer, dat is te erg. Ik zit finaal te suffen. Ik heb geen begrip meer van hetgeen er rondom me gebeurt.

'Ge moet beter opletten of ik neem je niet meer mee,' dreigde Trui toen ze de kerk uitgingen. 'Zijn dat nou manieren? Ge bent veel erger dan een jood. Ge zit maar te gapen en te slapen of ge achter de kachel zit.'

Van pure verlegenheid wist hij geen antwoord te vinden. Ze had schoon gelijk, maar 't is zo moeilijk dat zonder tegenstribbelen toe te geven.

Z'n gemompel ging verloren in het geklos van de vele voeten, die de kerk uitdreunden. Ze stonden daar al, de jongens, die Trui had verwacht er te zullen vinden. Fors pakte ze zijn arm en hij zag dat haar kaken vierkant

werden toen ze hem meevoerde midden door de troep heen. Een overbodige uitdaging, want het geval werd zo heel anders opgenomen dan Trui had verwacht; geen dreigementen, geen ruzieachtig opdringen, neen ze lachten en maakten grapjes over kleine kabouterkes en aapjes. Dat was boerenpret van een heel bijzonder soort, moeilijk te verdragen, maar wel te waarden.

't Gaat goed,' zei ze, 'er wordt niet gevochten, Peer.'

'Ze tellen jou niet grif hoog,' plaagde hij.

'Ze weten dat 't klaar is,' antwoordde ze veel te heftig. 'En gij, snotaap, ze hebben groot gelijk dat ze jou een aardmanneke noemen.'

'Ik zal ze vragen mee 't hellegat in te varen,' zei hij uitdagend.

Dat antwoord beviel haar, ze schudde hem flink aan z'n arm toen ze antwoordde: 'Goed zo, Peer, doe dat maar, dan schijten ze allemaal in d'r broek.'

Ze wandelden heel het dorp door, wat overigens niet veel tijd vorderde. Iedereen wist nou dat Geertrui de Kievit een vrijer had voor vast, eer de zon weer op zou gaan zouden ze ook weten dat hij een Cromvoirtse zandkneuter was.

Hij bleef die avond niet langer dan na het koffiedrinken. 'Ge moet maar gaan,' zei Trui en wees met haar ogen naar haar vader, die nogal somber voor zich uit zat te kijken. Buiten vroeg hij wat er gaande was.

'Niks,' zei ze. 'Er schijnt hem iets te hinderen. Dat gebeurt wel meer en dan is het 't beste hem rustig te laten betijen. Soms komt het eruit en soms weet je 't nooit. De Kieviten zijn rare sinjeuren. Ge moet de weg over de Ketsheuvel nemen, Peer. Bij d'n Blauwe Engel linksaf, ge weet het wel.'

'Waarom nie over 't dekske, Trui? Dat bekort me de weg een half uur,' zei hij

't Dekske is te triest bij donkerte, Peer. Ge bent heel alleen.'

'Heksen of spoken?' vroeg hij. 'Geen sprake van, waar ik ben zijn geen heksen of spoken. Ge moet aan jullie Kees zeggen dat hij niet zoveel borreltjes moet drinken als hij door de polder gaat; dan valt hij niet op z'n bakkes.'

Hij kreeg een zoen. Zo'n zelfde als de vorige keer. Mals en koel, alleen ontbrak er de kermisgeur aan. Dat was jammer, de romantiek is een heel mooi ding.

Vier weken bleef de oude Peer somber gestemd. Hij praatte nauwelijks en hetgeen hij zei was bijna niet te verstaan. Geen borreltje en geen sigaar konden hem vreugdiger stemmen. Nors zat hij voor zich uit te kijken, alsof heel de wereld hem gruwelijk verveelde, maar er was toch iets in z'n

wijze van doen, dat de jonge Peer het gevoel gaf dat de boze bui niet tegen hem gericht was.

Toen op een zondagmiddag werd de zaak klaar. De oude Peer zette zich rechter en zei: 'Ge moet er mee voor den dag komen. Zijn jullie van plan te trouwen?'

De vraag kwam te onverwacht om er ineens antwoord op te kunnen geven. Ze hadden samen nog bijna niet over hun huwelijk gesproken. Peer had er zelfs niet over nagedacht, ofschoon er ergens in z'n kop een vage angstgedachte zat, dat het wel eens vlug z'n beslag kon krijgen.

'We moeten het nog eens rustig bekijken, vader,' zei Trui met lichte vrees in haar stem. Ze zette aan, flinker: 'Trouwen is geen kleinigheid, er zijn centen bij nodig.'

't Moet niet lang duren,' zei de vader. 'k Had gedacht met de lente, of iets later als 't lang vriest van de winter.'

'Ge bent iets van plan, vader,' zei Trui bijzonder levendig.

'Ja, Trui, 'k ben iets van plan. 'k Zal voor jullie een huis bouwen; een eindje verderop is een mooi plekje onder aan d'n dijk.'

'Bij Tonia Staps, vader?'

'Nee, nog verder. Bij Driek van Zeeland, dicht bij 't polderpad. Daar draait d'n dijk en ge vangt er niet zoveel harde wind in de winterdag.'

'Van wie is de grond? Van Driek van Zeeland?'

'k Weet 't niet krek, 't kan me ook niet schelen. Ik krijg hem als ik hem hebben wil. Stenen haal ik van het fort en hout haal ik bij Venrooy uit d'n afval. Geen rommel, goeie stenen en goei hout. 'k Zal van de week stappen doen als jullie 't goed vinden.'

'Ik vind het goed,' zei Trui gretig. De gedachte binnen enkele maanden getrouwd te zijn wond haar zo op, dat ze er een kleur van kreeg.

'Wie betaalt dat grapje?' vroeg de kleine Peer.

'Hoeveel hebben jullie samen?' vorste de oude.

'Ik tennaastenbij honderd gulden op het boekje,' zei Trui. 'Verder niks of 't moest zijn dat ik moeders goud verkoop.'

De zware vuist sloeg op tafel, Peer zag de lichtblauwe ogen van z'n aanstaande schoonvader veranderen in stalen kogels.

't Goud van je moeder blijft!' gromde de vader. 'Ge zult er je mee sieren tot ge 't aan je eigen dochter kunt overdoen.'

'Misschien krijg ik enkel jongens,' lachte Trui.

'Niks ervan!' gromde de vader. Toen wendde hij zich tot Peer.

'En gij?' vroeg hij bars.

'Ik heb geen donder,' zei de kleine Peer en hij liet z'n lege handen zien. De oude dacht lang na eer hij verder ging. Toen zei hij: 'Je moet hem leren zuiniger aan te doen, dat is jou wel toevertrouwd. Ik zal voorschieten en ge kunt 't een en ander van hier meenemen.'

'En gij dan, vader?' vroeg Trui ongerust alsof ze een voorgevoel had van hetgeen er volgen moest.

'Ik ga trekken, Trui. Zo gauw jullie onder de pannen bent.'

'Nee, vader, ge bent te oud om te gaan trekken,' zei Trui heftig.

'Ik ga trekken,' herhaalde de oude op een toon waarvoor zij het grootste ontzag scheen te hebben, althans ze werd onmiddellijk zo mak als een schaap.

'Ik ga hier kapot met dat geslenter over d'n dijk,' ging de oude verder.

'Bij Lith gaan ze komende zomer een heel groot werk beginnen en voorbij Heusden gaan ze graven. Ik ga naar Lith denk ik, daar is 't meeste geld te verdienen.'

'En veel te drinken,' waagde Trui op te merken.

'Dat kan, misschien,' beaamde de vader gelaten.

'Kunnen wij hier dan niet wonen?' vroeg de kleine Peer overmoedig.

De oude boog zich naar voren met vierkante kaken en hellichte ogen. Peer drong achteruit, want hij had het gevoel dat de Kievit hem over de tafel heen zou halen. Maar de drift bedaarde even snel als hij opkwam. Met kalme stem zei de vader:

'Dit huis is het mijne. Als de trek mij niet bevalt kom ik hier terug.'

'Dat is goed,' zei Trui goedkeurend. 'En hoe hebt u zich ingedacht dat het gaan moet?'

'Ik begin zo gauw het kan de stenen hierheen te kruien en schoon te bikken. 't Is prima harde steen, dat heb ik al ontdekt. Zo gauw de vorst uit de grond is begin ik te graven en ik werk door tot 't huis klaar is.

Ge moet me terugbetalen wat 't me kost. Er zijn er meer dan gij, die na mijn dood iets in de handen willen zien.'

' 't Huis hier blijft zoals het is?' vroeg Trui.

' 't Blijft gelijk. Ik kom hier als ik hier wil zijn. Misschien iedere zondag en misschien nooit.

Gaan jullie ermee accoord?'

'Ik wel, vader,' zei Trui zonder bedenken. 'Gij ook, Peer?' vroeg ze.

' 't Zal wel goed zijn,' meende Peer. ' 'k Heb hoegenaamd geen verstand van huizen bouwen. 'k Dacht dat daarvoor timmeraars en metsers nodig waren.'

'Ik kan het allemaal,' zei de vader. 'Ik bouw een schone keet voor jullie. Groot genoeg en klein genoeg. Goed warm en overal dicht.'

Daar konden ze mee tevreden zijn. De oude wendde zich tot Peer. Hij zei: 'Ge zult dus over een half jaar getrouwd zijn, Peer van Bokstel.'

'Ja,' antwoordde Peer, 'dat zal dan wel.'

'Ge moet er rekening mee houden, dat ge geen salamander meer te vertellen hebt als ge getrouwd bent.'

'Ho, ho,' lachte de Cromvoirtenaar, 'zo'n vaart zal het niet lopen.'

'Zover komt het,' zei de vader zonder enige emotie in z'n stem.

'Ge kent de Kieviten nog niet, jongeman. Ze zijn allemaal eender. Bazen zijn het, de mannen en de vrouwen.'

Daarvan had de kleine Peer enig idee opgedaan toen hij in de afgelopen

weken op bezoek was geweest met Trui bij haar broers en zusters. De oudste broer, Kees, woonde in Empel in een dijkhuisje met Jaana z'n vrouw en twee kinderen. Kees was het volkomen evenbeeld van z'n vader, groot, bonkig en enorm sterk. Hij droeg ook een snor en hij was ook poldergast voor eigen rekening. Hij werkte als hij er zin in had en hield er mee op als hij meende genoeg gepresteerd te hebben. Als er een tegenstelling was met z'n vader dan was het deze, dat hij meer een waterman was dan de oude Peer. Z'n boot lag in de Maas, een grote schuit met overdekte slaappleats, waarmee hij de brede rivier opvoer en soms dagenlang wegbleef. Hij was ook ruwer dan z'n vader; de oude had bij al z'n bonkige stroefheid iets waardigs over zich, iets martiaals, iets dat geurde naar ridderlijkheid en romantiek. Ook in z'n taal was Kees de Kievit ruwer dan z'n vader, die zelden vloekte en nimmer een ongepaste grap zou vertellen.

Het was een ordeloze bende in het Empelse dijkhuisje. De kinderen, twee jongens kloek van bouw en enorm sterk voor hun tien jaren, maakten een ontzaglijke hoop kabaal. De vader vloekte en kafferde ze uit zonder het geringste resultaat en de moeder, een oerdomme daggeldersdochter, zat erbij alsof heel de geschiedenis haar geen zier aanging.

Schijnbaar zonder resultaat vloekte en kafferde de vader. Want toen hun gedrens hem op een gegeven moment begon te vervelen, pakte hij z'n zonen bij d'r lurven en smeed ze in 't varkenskot midden in de drek.

Bij haar tweede broer, Janus de Kievit, was het veel beter gesteld. Janus was eveneens polderwerker, maar hij boerde erbij in een flink huis op het Slot, een gehucht tussen Empel en Herven in de polder. Zijn vrouw, Koba, een boerendochter, had hem daar binnengehaald toen haar vader stierf en zij erfgename werd van het huis en de goede grond. Janus was iets minder robuust dan z'n vader en broer, maar toch nog ver boven de middelmaat. Een kalme man was hij, geen vloeker en geen drinker. De tamste van de drie, de minst dynamische; een man, die de rust van het land liefgekregen had sedert hij boerde en er dan ook nog zelden op uittrok naar een of ander grondwerk, waar mannen als de Kieviten met open armen ontvangen werden, omdat zij elk voor zich het werk verzetten van drie gravers.

Op het Slot voelde Peer zich best op z'n gemak. Het huis was proper en keurig onderhouden. De beide kinderen, ook jongens van acht en zeven jaar, waren heren vergeleken bij hun Empelse neven. Koba de struise moeder had een heldere lach en ze was geknipt voor haar werk. Zij ploeterde even hard als haar man, méér nog deed ze, want ze had een natuur, die geen ophouden kent in tegenstelling tot Janus de Kievit, die wel tijden had dat hij het niet keren kon op het land. Dan bekommerde hij zich niet om het vele werk dat er te doen was, maar hij trok de polder in met z'n geweer en keerde niet terug eer de drang naar de zwervende vrijheid haar volledig soulaas gevonden had.

't Zijn heel rare kwiebussen, de Kieviten, Peer,' lachte Koba. 'Ge weet

nooit hoe ge 't met hen hebt. Ge zult het wel ondervinden als ge met Trui getrouwd bent. Als ze iets in d'r hoofd krijgen moet het gebeuren, daar helpt geen grommen en jammeren aan. Als de kolder opsteekt is 't maar het beste het te laten betijen. Redeneren en tegenspartelen helpt niet, janken ook niet. 't Enige dat helpt is ze te laten doen wat ze willen. 't Gaat nooit helemaal verkeerd, 't komt altijd weer op z'n pootjes terecht.'

'Trui is geen poldergast, Koba,' lachte Peer een beetje zuurzoet.

'Nee, Trui is geen vent,' zei Koba met peinzende blik. 'Maar voor de rest is ze een echte Kievit. Ben je al in Hedel geweest bij Grada de Kievit?'

'De naaste zondag zijn wij van plan die kant uit te gaan,' zei hij.

'Ge zult ervan staan kijken, Peer. Ge moet eens vragen voor de grap als ge Hedel binnenkomt waar Driek Bartels woont, zo heet haar man. Geen mens en geen kind kan het je wijzen. Maar als ge vraagt naar Driek de Kievit helpt iedereen je terecht.'

Hij had het kunstje inderdaad geprobeerd toen ze een week later in Hedel kwamen en 't kwam precies uit. Driek Bartels bestond al vele jaren niet meer, Driek de Kievit woonde aan d'n dijk, hij was er hoefsmid.

'Wat had je die vent te vragen?' vroeg Trui verbaasd.

Hij vertelde het met leedvermaak en zij had er de grootste schik om. 'Ja, Peer, onze Grada is niet mak,' gaf ze grif toe. 'O, 't is zo'n doerak.'

De doerak ontving hen in de smederij waar ze bezig was de volbloed van de baron uit Rossum een nieuwe hoef aan te meten. Driek en de baron stonden erbij te kijken. De baron keek geamuseerd toe hoe de grote tanige vrouw z'n nerveuze volbloed met forse kracht in bedwang hield. Ze hamerde, brandde en vijlde dat het een lieve lust was; ze streek een kwast teer over de hoeven en leidde dan het prachtige dier naar buiten.

'Zo, baron, dat is klaar. Dubbel geld, want 't is zondag.'

'Natuurlijk,' zei de baron, 'je krijgt waar je recht op hebt.' Hij gaf haar nog een kwartje meer dan het dubbele tarief.

'Zie je, sufferd, da's gauw verdiend,' wendde zij zich tot haar man.

De sufferd gaf geen kik; aldoor tijdens het karwei had hij erbij staan kijken met een sullige uitdrukking op z'n gezicht. Toch was hij niet zo'n erge sul, hij repliceerde nogal vinnig: 'Ge kunt naar de Mookerhei lopen, Grada de Kievit. Ik werk niet op zondag.'

Ze plantte haar handen op de heupen en zei op een toon, die iedere logische tegenspraak uitsloot: 'Hoe had de baron in Rossum op het kasteel moeten komen, brave Driek?'

De brave Driek hield blijkbaar niet van verstandige taal want hij zei plomp: 'Dat moet de baron zelf weten.'

'Maar ik heb de centen, brave Driek,' zei ze en Peer zag hoe fêl haar begeerige ogen gloeiden toen ze haar man het geld voorhield. 'Ik zal er vast niet voor in de hel komen als ik op zondag een mens help, die een ongeluk heeft gehad met z'n paard, sufferd.'

'Ge komt toch wel in de hel,' repliceerde de sufferd. 'Waar zouden schep-

sels zoals gij anders thuishoren?' vroeg hij met een venijnig lachje. 'Zo gaat het daar van de vroege morgen tot de late avond,' vertelde Trui later. 't Zou me niks verwonderen als ze in d'r slaap nog lagen te bekechten.'

'Gezellige boel,' meende hij.

't Valt wel mee,' lachte ze. 'Ge went aan alles.'

Grada zette koffie en sneed er koek bij. 'Hier, lelijkerd, gij ook,' smeed ze haar man een snee koek op z'n bord. 'Ge hebt het niet verdiend.'

Maar de lelijkerd keilde de snee koek terug en nam de koek om voor zichzelf een andere homp af te snijden.

'Begrijp je nou zo'n stomme vent?' vroeg Grada aan Trui. 'De baron z'n paard had d'n hoef verloren op d'n Bossche weg. 't Beest had er pijn van, 't liep mank toen het hier aankwam. Heel vriendelijk vroeg de baron of hij er een nieuwe hoef op wilde zetten. Nee, zei de nijdigaard, 'k werk niet op zondag.'

'Nee, 'k werk niet op zondag,' gromde Driek balsturig.

't Beest heeft pijn en ik moet er nog mee naar Rossum,' zei de baron.

't Is een heel duur paard, 'k zal je er goed voor betalen, hoefsmid,' zei hij nog vriendelijker. 'k Werk niet op zondag,' gaf de lomperd ten antwoord en hij liet de baron staan met z'n paard.

'Maar ik kan het ook, Trui, ik was er zo mee klaar. Ik heb de centen, goeie geldje. 'k Wou dat er iedere zondag tien kwamen.'

'Gij kunt niet dieper in de hel komen als ge er nou al komt,' grijnsde de hoefsmid en hij sneed zich nog een homp koek af.

'Kan 't niet op, hoefsmid?' vroeg Grada en ze graaide hem de koek uit z'n handen.

Met een snel gebaar legde hij beslag op de homp, die ze ook wilde grijpen en grijnsde: 'Toe maar, Grada de Kievit, gij hebt vandaag geld genoeg verdiend. 't Kan lijn als de smid een extra hap wil hebben.' Toen lachten ze allebei, alle vier. Wat een onmogelijk stel mensen, dacht Peer, hij had er een kwartje voor over gehad als hij had kunnen weten wat Trui ervan dacht.

'Zou jij werken op zondag als 't moest, Peer?' vroeg Grada.

'Ik weet niet wanneer het moet, ik heb het nog nooit gedaan,' omzeilde hij de vraag.

'Vandaag met het paard van de baron?' hield ze aan.

'k Weet niet,' aarzelde hij. 't Was misschien het beste als de baron z'n paard 's zondags op stal liet staan.'

'Krek zo, Peer,' viel Driek hem bij: 'De baron heeft door de week al d'n tijd om paard te rijden. Gij bent een man naar m'n hart. Kom, we pakken er eentje op.'

'Niet op d'n achtermiddag!' viel Grada onstuimig uit.

't Smaakt mij op ieder uur van de dag,' antwoordde de smid, die opstond en naar de kast liep.

'Als ge het hart hebt smijt ik de fles in de goot, Driek de Kievit!' schreeuwde Grada zo luid dat het aan het veer te horen was.

De hoefsmid aarzelde, z'n rood gerimpeld gezicht verstrakte.

'Goed, dan niet de fles,' zei hij, 'aan d'n overkant is hij te koop.'

Hij ging en ze zagen hem niet meer terug die middag.

Grada zat te koken van woede en Peer had tijdens een stille minuut volop de gelegenheid haar op te nemen. Ze was groter dan Trui, maar niet zo fors gebouwd. Lang en tanig was ze, hoekig en stroef. Haar gezicht met de scherp gesneden neus en kaken had de norske uitdrukking van alle Kieviten. Ze was de meest dynamische van het hele stel, een verschrikkelijk harde vrouw en toch geen kwaad karakter. Haar ogen gloeiden nog toen ze zei:

'Het is toch te erg, hij doet gewoon wat hij wil, maar het zal er spannen als hij thuiskomt.'

'Hij is toch een vent en geen kalf,' meende Peer. 'Waarom mag hij geen borreltje drinken als hij er zin in heeft? Wij komen niet alle dagen hier.'

'Vóór d'n eten,' antwoordde ze stroef.

'Dat moet hij toch weten,' hield hij vol. 'Hij is toch geen dronkelap.'

'Nee, dat moet ik weten,' zei ze vinnig hard. En met donkere dreiging in haar stem: ' 't Moest er nog bijkomen dat hij de centen verdrong. Ik pakte hem bij z'n lurven en smeed hem de Maas in.'

Aan al deze dingen dacht Peer toen de oude man hem zei, dat hij geen salamander te vertellen zou hebben. Het was een raar soort volk, de Kieviten. De oude leek een kalme rustige man als je hem zo achter de tafel zag zitten, maar hij had hem bezig gezien in de danstent op de kermis; hij had de stroeve bevelende toon gehoord waarmee hij zijn plan, een huis voor hen te bouwen, had verklaard, en hij voelde, dat achter de kalme rust een vuurspuwende berg verborgen was. Kees was een halfverwilderde watergast met wie hij niet graag aan 't bakkeleien zou gaan, een zwerver, die nergens rust had. Janus was een zonderlinge dromer, een man met lichte ogen waarin altijd een vage glimlach zweefde, behalve als hij kuren kreeg waarvan Koba hem verteld had, dan was hij even gek als z'n broer. Grada was een kenau van het beste soort, een manwijf die voor geen zeven kerels opzij ging. En Trui was weer anders. Voor het uiterlijk was ze een echte Kievit, groot, fors en bazig. Hoekig was ze ook, doch haar hoekigheid had iets molligs, iets gezelligs, en zo was het ook met haar karakter gesteld, meende Peer. Wat haar aard betrof geleek ze nog het meest op haar broer Janus en ze had ook veel van haar vader weg. Niets aan haar herinnerde aan de wildeman Kees en de tamme furie Grada. Ze had iets moederlijks over zich, iets zorgends, het was prettig haar bezig te zien met haar werk. Dan neuriede ze soms een donker liedje waar hij graag naar luisterde. Ongetwijfeld was ze van al de Kieviten de meest gave, in haar manieren van doen herinnerde ze aan een boerendame zoals hij die wel kende op de dorpen waar hij kwam. Dat had ze van haar

moeder: een zekere statigheid, die hij graag zag.

Tientallen keren had hij zich afgevraagd of hij veel hield van Trui de Kievit. Dat was een rare vraag voor een vaste vrijer, begreep hij heel goed, dat moest feitelijk vanzelfsprekend zijn. Maar zo was het toch niet. Nee, hij kon er niet voor in vuur en vlam raken, het was niet zo dat hij haar hevig begeerde. Maar het kon wezen dat dat aan hem lag. Met tientallen boerenmeisjes had hij gedanst op de kermissen en daar waren er bij, die hij veel liever zag dan Trui de Kievit. Toch had hij er nooit een aangehouden waar hij mee zou willen trouwen. 't Was allemaal erg prettig: een dansje maken, een glaasje drinken, een ommetje maken de stille dorpsstraat door, een kusje stelen. En dan was het uit. Saluut, tot het volgend jaar. 't Was nooit in hem opgekomen nog een keer terug te gaan om de kennismaking voort te zetten. Waarschijnlijk was hij nooit naar Herven teruggegaan als Trui hem niet achter zijn vodden had gezeten. Zij had de kennismaking voortgezet waarbij ze de beslissing aan hem liet. Dat was in ieder geval fideel. Hij was een gekochte vrijer, maar de koop was vrijwillig geweest. Honderd gulden tennaastenbij stond op haar spaarbankboekje; dat is een handvol geld voor een klein, schraal baggermannetje. Nee, hij geloofde er niets van dat hij in z'n huwelijk geen salamander te vertellen zou hebben. Bovendien verlangde hij niet naar een al te omvangrijke uitoefening van het gezag. Het liefst had hij dat ze hem maar z'n gang liet gaan, zij moest maar zorgen dat de boel goed reilde en zeilde. Erg fantasieerijk was hij niet, maar een enkele keer was het toch gebeurd, dat hij zich in de geest poogde voor te stellen hoe het gaan zou als hij met Trui de Kievit getrouwd zou zijn. Dat zag er altijd erg vredig en genoeglijk uit, zodat hij gaandeweg begon te verlangen onder dak te zijn. En nog een prettige stimulans was daarbij dat Trui zo groot was en zo mals. Honderdmaal en dikwijlder had hij zichzelf de vraag gesteld hoe z'n toekomstige vrouw eruit moest zien, wilde ze bantwoorden aan z'n smaak. Naarmate hij meer danste en meer omging met meisjes van verschillend postuur en uiterlijk aanzien wisselden zijn inzichten. Echter nooit was de werkelijkheid ook maar benaderd. Nimmer had hij zich voorgesteld dat hij zou trouwen met een vrouw van het formaat van Trui, zeker niet met een die een hoed van een halve eeuw geleden op het zware zweterige hoofd droeg bij bijzondere gelegenheden. Ook over z'n toekomstig huis had hij wel gefantaseerd; het had altijd geschommeld tussen een daggeldershuisje op het zand en een klein keuterboerenhoefje op het zand. Hij dacht aan geen klei en nu werd het klei, althans zoiets als klei. Een eigen huis bovendien, gebouwd door z'n schoonvader uit oude stenen van de fortruïne en uit oud hout uit de afval van Venrooy. Er schulde niet veel belofte in, maar toch had hij de indruk dat Peer de Kievit er iets behoorlijks van zou maken; Peer leek hem een man toe, die alles kon maken wat hij wilde.

'Goed,' zei hij, 'we zullen later wel uitmaken wie het te zeggen heeft als

wij getrouwd zijn. 't Is mij best, de Kievit, begin maar te bouwen als ge wilt.'

4

Toen hij de volgende zondag naar Herven ging, bracht Trui hem aanstonds naar de plaats, die haar vader had uitgekozen voor het huis. De keuze had niet beter kunnen zijn, erkende hij aanstonds. Er was heel weinig plaats langs de flauwgebogen dijk, de wetering stroomde erneven met een tussenruimte van hoogstens vier meter. Als het huis een beetje diep uitviel, stapten ze 's morgens uit de beddekoets in de diepe sloot, lachte hij. Op sommige plaatsen echter zat er een kronkel in de dijk en op andere plaatsen week de wetering iets terug. Peer had de enige plaats uitgekozen, die beide gelukkige toevallen in zich verenigde; hij beschikte over een stukje grond ongeveer twintig meter lang, tien meter breed. Daar kon een fors huis verrijzen, en er bleef nog plaats over om er een halve cirkel van snelgroeiende wilgen omheen te planten. Dan lag het over enkele jaren rondom uit de wind.

Peer was al begonnen de stenen uit de fortruïne los te wrikken en ze met de kreugel naar de plaats van bestemming te kruien. Daar bikte hij de ijzerharde steen schoon en maakte er een stapel van. Voorlopig had hij daar z'n handen mee vol en vóór maart viel er aan graven niet te denken.

Er was dus het hoopvol begin, welk vreugdevol feit voor Trui aanleiding was de kwestie van de financiën scherper aan de orde te stellen. 't Zal niet duur zijn, maar 't zal toch een hoop centen kosten,' zei ze niet erg logisch.

'Dat zal het,' beaamde Peer.

'We zullen er iets op moeten verzinnen, Peer,' meende Trui.

Hij hoorde aan een bepaalde intonatie van haar stem, dat ze er al iets op verzonnen had en niet zonder ongerustheid wachtte hij op een verklaring van het plan.

'Ik heb gedacht dat gij heel goed hier zou kunnen wonen,' zei ze. 'Een eter meer of minder maakt weinig verschil en gij bent geen grote eter.'

'Ja, maar ik kan toch niet met jou onder een dak . . .'

'Dat hoeft ook niet,' viel ze hem in de rede. 'Ik ben bij Tonia Staps geweest, die wil jou laten slapen voor twee kwartjes in de week. Ge spaart dan 't hele kostgeld uit.'

'Wie is Tonia Staps?' wilde hij weten.

'Ze woont hier onder aan d'n dijk, net als wij. Een pronte vrouw van veertig jaar. Ze is netjes en proper, ge krijgt er een goed bed van veren.'

Er kroop een ongezellig gevoel onder z'n boezeroen. Hij voorvoelde dat er nog meer moest komen, dat verrassend was. En daar kwam het al:

'Ge kunt zelf je geld bewaren, Peer, en ge kunt het aan mij geven 's zater-

dags. Me dunkt dat ik er beter voor zorgen kan dan gij.' Ze rekende uit: 'We hebben nog tennaastenbij een half jaar tijd, dat is dik tweehonderd gulden. En ik heb er zelf honderd. Misschien is het genoeg, vader bouwt voordelig, daar kun je van op aan.'

Hij verbaasde zich meer over het feit, dat ze het plan tot in onderdelen had uitgewerkt dan over de gedachte zelf.

'Hoeveel blijft er voor mij over iedere week?' vroeg hij.

'Niks, Peer, maar dat kan natuurlijk niet. Me dunkt ge moet iedere week twee kwartjes hebben voor tabak en een borreltje. En gaan we ergens heen dan doen we 't wat royaler.'

Er schoot een brok in z'n keel. Eerst heel veel jaren later begreep hij dat het z'n vrijheid was, die in z'n keel schoot om er nooit weer uit te komen. Nu begreep hij dat hij voor de meest gewichtige beslissing stond van heel z'n leven. Hij moest ja zeggen of nee zeggen, maar hij talmde erg lang en tenslotte zei hij niks.

Doch toen kwam de oude Trui weer boven. Ook nu weer drong ze niet aan op een spoedige beslissing, hij moest het maar eens goed overleggen, zei ze. Als hij wel bij Tonia Staps wilde gaan slapen, maar liever zelf z'n geld bewaarde, mocht dat ook. Hij kon doen wat hij wilde.

Nog diezelfde dag besliste hij dat hij bij Tonia Staps z'n intrek zou nemen, bij de Kieviten zou hij eten, Trui zou z'n geld bewaren en hij was tevreden met twee kwartjes iedere week. Dat was een ons rooktabak, een ons pruimtabak en drie borreltjes. Niet te veel en wel te weinig, lachte hij zuur.

' 't Moet niet tegen heug en meug zijn, Peer,' zei ze vinnig.

Hij hoorde de Kievitenklank en berustte: ' 't Is genoeg, Trui; als we getrouwd zijn is het immers toch uit met de pret. En lang in de schuld zitten is veel erger dan nu de stok inhalen,' zei hij erg verstandig.

'Het geld blijft het jouwe, Peer, tot we getrouwd zijn.'

Daar antwoordde hij niet op. In z'n kleine donkere ogen glom een dwaze pret. Voor de zoveelste keer dankte hij de hemel dat hij de slobber in de stad voor zichzelf gereserveerd had. Tot nog toe had hij daarvan enigszins boven z'n stand kunnen leven; in het vervolg zou de slobber z'n grootste geheime troost zijn. Hij zou er zich op instellen de bijverdiensten zo hoog mogelijk op te voeren. En er nooit over reppen dan kon hij zich ook niet verspreken.

Zo zei hij dan toen hij 's avonds laat thuiskwam z'n kosthuis op bij de weduwe Cremers. Het mensje schrok er hevig van, maar ze kon het beter begrijpen dat hij z'n geld hard nodig had toen hij vertelde dat hij een eigen huis liet bouwen. De volgende avond ging hij z'n moeder opzoeken om haar het grote nieuws te vertellen. Ze was het er gloeiend mee eens dat Trui het geld zou bewaren. Dan kwam er tenminste eindelijk een einde aan z'n afschuwelijk gebras.

Die week liep hij als een verdoolde door het dorpje en over de heide, iede-

re avond trok hij er op uit. In het stikkedonker dwaalde hij over de heidepaadjes en door het mastbos. Iedere dag voelde hij sterker, dat hij iets verlaten ging dat hem heel dierbaar was. En nog een hele zondag bleef hij in Cromvoirt. Daar had hij Trui voor over laten komen; 's zaterdags om een uur of vijf toen hij klaar was met z'n werk, was hij haar tegemoet gelopen op de Orthenseweg en samen waren ze naar Cromvoirt gewandeld bij koud weer en in gulle maneschijn. Ze zag er knap uit in haar donkere mantel, alleen de zwarte wollen muts was nogal raar, bijna even raar als de hoed met de druiven.

'Draag je geen witte muts, Trui?' vroeg hij.

' 'k Ben geen hark van een boerin,' zei ze vinnig.

'Een witte Brabantse muts is toch schoon,' meende hij. In ieder geval veel schoner dan die rare muts, die nergens op leek; het meest leek ze nog op een beste koeienplak in de wei. Maar dat zei hij niet.

Bij het licht van de belze brander praatten ze tot ze er bij in slaap vielen. Hij trok naar Jan Lampe waar hij mocht logeren in een twijfelaar van de enige zoon, die op het seminarie was. 's Morgens in de donkerkte kwam hij Trui halen om naar de vroegmis te gaan. Het begon te schemeren toen ze uit de kerk terugkwamen en na het overvloedig ontbijt van brood met gebakken spek en eieren, was het licht geworden. De ganse dag sjouwde hij door het dorp om afscheid te nemen van iedereen. Ook van z'n moeder, die nog eens treiterde dat het nu goddank uit was met de geldsmijterij. Hij nam afscheid van de moeder-overste, van alle zusters en alle oude wijfkes. Ja, hij kwam nog wel eens in Helvoirt. Als er iets niet goed was met moeder moesten ze het hem direct laten weten. Bij de stadsopzichter konden ze terecht.

Het was al donker toen ze de moede tred naar Orthen gingen. Het vuur bij Peer was volkomen uitgeblust met bier en borreltjes. Hij liep te slapen en te zwalken, stevig onder de arm gehouden door Trui, die nu en dan ook wonderlijke visioenen zag. 't Was een prachtig paar, dat deinde door het mulle zand van de Loonse Baan. Ze rustten in het Huisje ten Halve, ze rustten voor in de stad, midden in de stad, achter in de stad; bij de Nijmeegse overweg rustten ze voor het laatst en toen was er nog de laatste trek over het dekske wat Trui in deze omstandigheden wel aandurfde. Ze bracht hem naar Tonia Staps waar hij aanstonds wegdook in het zachte verenbed. Het was er heel goed bij Tonia, alleen het stonk er naar katten. Maar het kon ook zijn dat het de vochtige polder was die hij rook.

De tijd stond vol gespannen verwachting. Ondanks dat het hard vroom in januari groeide de hoop schoongebikte stenen. Door de week zag hij slechts de vage contouren ervan, want hij ging bij donker van huis en keerde 's avonds bij donker terug van z'n werk. Maar 's zondags stonden ze samen de winst van een week nijvere arbeid te bewonderen.

Hij had het er goed bij de Kieviten. Iedere dag zaten er vierentwintig sneden roggebrood met vet spek in z'n trommeltje en 's avonds stond er een

grote pan gebakken aardappelen met bonen en spek voor hem klaar. De zondagen waren best. Na de hoogmis dronk hij z'n drie borreltjes in de Blauwe Engel of in de Gouden Eend en na het middageten, als ze hun dutje gedaan hadden, gingen ze de polder in. O, die wijde polder kon hem nog niet bekoren. Het was hem te vlak en te eentonig, te waterachtig en te winderig. Eerst toen hij vele jaren in het dijkhuisje woonde, leerde hij de schoonheid van dit land kennen en ging hij ervan houden. Ze liepen nog een keer naar Janus en Koba op het Slot en naar Kees en Jaana in Empel.

'Nou nooit meer naar die wilde bende,' zei hij toen ze terugkeerden uit Empel. En naar Driek en Grada in Hedel waar het weer hommeles was. 'Van m'n levensdagen kom ik niet meer bij dat canaille in huis,' zei hij gram. Een keer waren ze een hele dag in Den Bosch waar zij de Sint Jan bezochten en er verder maar wat rondslenterden in de winterse zon. Een prachtige dag beleefden ze toen ze naar Helvoirt stapten door de sneeuw. Hij doolde op z'n eentje over de witte heide, Trui voelde niets voor natte voeten, hij dwaalde door het mastbos en ving er een konijntje met de blote hand. Z'n moeder vertelde hij dat hij zich nooit zo goed had gevoeld als sedert hij zich beperkte tot drie borreltjes per week en hij verbaasde zich over het gemak waarmee hij loog. Want hij had die week een zware zilveren lepel verkocht, die hem schoon drie gulden had opgebracht. Een kapitaal voor een baggerman.

Toen april inzette begon Peer de Kievit te graven. De kleine Peer, die met spanning dat moment had tegemoet gezien, daar hij wel begreep dat al dat kalme voorbereidende werk niets te betekenen had, verbaasde zich over het ontzaglijke arbeidsvermogen van z'n aanstaande schoonvader. Hij zag nu een Kievit echt aan het werk. De aardkluiten vlogen uit de sleuven of het kaatsballen waren. In de kortste keren stond het huisje in z'n naakte stenen werkelijkheid tegen de dijk aan. Ze konden nu ook zien tennaastenbij hoe het worden zou. Heel erg eenvoudig was de inrichting. Een rechthoekig huis van acht bij vier meter ongeveer. Aan de voorkant een opening voor een smalle deur, aan de achterzijde een brede opening voor een staldeur; in het midden was de rechthoek gescheiden door een muurtje met een deur in het midden.

'In het voorste stuk kunnen jullie wonen,' zei de vader. 'Ik maak er een beddekoets in met aan weerskanten deuren, dan kunnen jullie naar verkiezing voor of achter uitstappen.'

'Waar is dat voor nodig?' vroeg Trui.

'Zo wordt het,' zei de vader. Hij gaf geen verdere uitleg waarom hij de dubbele uitstap in z'n architectuur had opgenomen.

''t Is te klein, vader,' zei Trui.

'Groot genoeg,' meende de oude Peer.

'Er kunnen kleine Kieviten komen,' weerstreefde Trui.

'Ik maak een vliering over het hele huis,' zei de vader. 'Acht bij vier, daar

kunnen er heel wat op een rij liggen.'

' 't Is te klein,' hield Trui vol.

Toen spuugde de vader in de handen en ging door met werken.

'Als er heel veel komen bouw ik er later een stuk bij,' riep hij.

Naarmate de dagen aan lengte wonnen groeide het huis naar de volmaaktheid. De oude werkte hard, maar toch met veel overleg en heel secuur. Hij deed alles alleen, uitgezonderd het opleggen van de zware zolderingsbalken. Daar kwamen Kees en Janus een dag bij te pas. De oude metselde, schaafde, timmerde, verfde en hij legde ook het rieten dak op het huis. Alleen het bepleisteren van het woonvertrek liet hij doen door een vakman. Hij plantte de wilgen in het rond en zijn werk was gedaan.

Trui ging naar de stad om het gerief te kopen. Een tafel met zes Oirschotse stoelen, een brabantse plattebuiskachel, een verenbed, een sitsen gordijn voor de bedstee en vitrage ondergordijntjes voor de kleine raampjes, een belze brander, een kruislievenheer met een wijwaterbakje, een groot alziend oog in vergulde lijst, een bergkastje en daarmee hadden ze het zo ongeveer bij elkaar. Uit het huis van Peer de Kievit haalde Trui nog wat keukengerief en de broers en Grada zorgden voor het gerief voor de stal, waar zelfs de geit nog ontbrak. Trui strooide bloemen van wit zand op de plavuizenvloer en het huisje was klaar om aan de buurt getoond te worden.

Het ganse dorp kwam er aan te pas. In Orthen en Herven hadden ze zeker de indruk dat Peer de Kievit een man was, die heel wat presteren kon als hij het op z'n heupen kreeg. Maar dat hij het zou klaarspelen vrijwel alleen een gaaf gerieflijk huis te bouwen, lag ver boven de verwachting.

Toch had hij dat gedaan. Hij stond voor het huis in zijn lange lieslaarzen, z'n fluwelen jasje aan en de gleufhoed op het hoofd toen ze hem hun complimenten kwamen maken. Nauwelijks kwam er een glimlach op z'n verweerd gezicht, hij wuifde slechts met de hand in de richting van het huis. Tegen Venrooy, de man die het hout geleverd had, zei hij: 'Als het moet bouw ik een dorp alleen. Maar het moet niet, Venrooy. 'k Zal blij zijn als de bruiloft achter de rug is. Ik hunker naar de trek, 't zit me tot boven in de keel.' Daags na de bruiloft ging hij naar de graafwerken in Lith. De eerstvolgende zondag kwam hij naar Herven waar hij zich de ganse dag in z'n huisje opsloot. De volgende morgen vertrok hij weer in alle vroegte en ze zagen hem in geen maanden terug.

Voor de bruiloft had hij op voortreffelijke wijze gezorgd. In de Blauwe Engel wilde hij dat het feest zou worden gehouden, dat was de enige plaats in het dorp om de enorme Kieviten feest te laten vieren zoals zij dat wisten te doen. Het was een feest zoals Peer zich niet heugde er ooit een gezien te hebben. Machtig veel werd er gedronken, gegeten, gedanst, gehost en op oorverdovende wijze keet gemaakt. Z'n moeder was gekomen met de weduwe Cremers uit Cromvoirt en nog een paar vrienden van Peer van

Bokstel. De kleine zandmensen vielen totaal in het grondeloze niet, vergeleken bij wat de Kieviten konden presteren in hun volle feestroes. Trui alleen had zich behoorlijk gehouden, zij was niet dronken en had zich niet ziek gegeten. Een waardige bruid was zij in het oudmodisch bruidskleed van haar moeder, waarbij de grote hoed met druiven behoorde. Zij zag er prachtig uit, meende Peer, met het gouden kruis op haar boezem en de hangers in haar oren. Haar groot hoekig gezicht zag er minder streng uit dan gewoonlijk en in haar grijze ogen was een milde uitdrukking. In haar weelderige forsheid was zij een mooie jonge vrouw; een vrouw die in ieder opzicht anders was dan hij zich ooit had ingedacht er een te trouwen. Maar nu hield hij veel van haar, hij was hogelijk met haar content.

Daags voor zij trouwden had de oude Peer hen geroepen. Op droge toon had hij hen voorgerekend wat de bouw van het huis hem had gekost en wat ze verder te betalen hadden voor hetgeen hij aan huisraad had afgestaan uit zijn eigen bezit. 't Viel ontzaglijk mee, hij had werkelijk gewoerd met de dure centen. Maar ze zouden nog een jaar minstens heel krap aan moeten doen om hun schuld af te lossen.

't Is goed, vader,' zei Trui. 'We zullen zorgen dat we over een goed jaar quitte zijn. Ge zijt hartelijk bedankt.'

De kleine Peer vloede ook over van dankbaarheid, maar hij meende dat de terugbetaling over een langere periode gesteld moest worden. 'We zullen tennaastenbij droog brood moeten eten en dat bevalt me niet,' zei hij.

De oude keek hem strak aan met zijn hellichte ogen, z'n mond trok tot een smalle rechte streep en in z'n voorhoofd kwamen diepe rimpels. Peer voelde vaag het onweer aankomen, dat enkele seconden later in alle hevigheid zou losgebarsten zijn, als Trui niet tussenbeide was gekomen.

'Dan eten we droog brood, Peer,' zei ze ijzerhard. 'Als 't moet eten we helemaal niet; we betalen de schuld af zoals vader het hebben wil.'

De orkaan dreef over, heel even kreeg Peer een windstoot te verduren toen de oude man hem bij de arm pakte en zei: 'Heb je 't gehoord, Cromvoirtse zandkneuter, slungelige klungel, stuk baggervent, jullie betalen zoals ik heb gezegd!' En iets minder fors volgde nog: 't Is niet zo erg voor jou als ge een tijdje een toontje lager moet zingen. Ge hebt je hele leven niks anders gedaan dan kermis houden en de meiden achterna zitten.'

'Da's niet waar, geen een heb ik er achterna gezeten,' weerstreefde de kleine Peer z'n geweldige schoonvader.

'Ge bent er te onbenullig voor geweest,' zei de oude Peer en daarmee was de zaak uit.

Nog een heel merkwaardige ondervinding had Peer van Bokstel opgedaan een week voor z'n trouwdag ongeveer. 's Morgens voor hij wegging had Trui hem gevraagd waar hij die dag werken moest. Hij had het haar uitgelegd, verbaasd over haar ongewone nieuwsgierigheid, doch niet vermoedend dat ze hem bezig wilde zien bij z'n werk. Maar ze kwam; om tien

uur 's morgens daalde ze in de Waterstraat de houten trap af waar z'n boot dichtbij lag.

'Wat kom je doen?' vroeg hij toen ze aan de waterkant stond.

'Kom hier naar toe met je schuit,' gebod ze en hij deed het. De boot was voor een deel al gevuld met bagger, doch dat was voor haar geen bezwaar er in te stappen.

'k Wil zien hoe gij werkt,' zei ze stroef.

'Ge maakt je stinkend vuil,' antwoordde hij boos. 'Ge kunt ook zien wat ik doe als ge aan de kant blijft staan.'

'Ik blijf vandaag bij jou,' zei ze en daar hielp geen praten aan. Met nors gezicht stond ze te kijken, hoe hij de leren baggeremmer in het water plonsde, hoe hij, de stok op het schouderzeel, de emmer vulde, hem ophaalde en ledigde in de schuit.

'Zwaar werk, Peer?' vroeg ze.

't Gaat wel, Trui,' antwoordde hij nogal onvriendelijk.

'Laat mij 't eens proberen,' zei ze.

't Is geen werk voor een vrouw,' wees hij het verzoek af.

'k Wil weten hoe het gaat,' zei ze en ze nam hem de stok uit de hand. Haar voeten zonken in de bagger weg, haar rok hing in het drek, het zweet gutste van haar gezicht al bij de derde emmer, die ze met veel gesteun ledigde. Ze gaf hem de stok terug.

't Is zwaar werk,' hijgde ze. 'Ge moet best eten hebben.' Toen begreep hij dat haar bezoek een controlerend karakter had. Hij vloekte binnensmonds: verrekte Kievit, dat is toch het toppunt van bemoeizucht.

Gram zei hij: 'k Moet het hellegat in, Trui, daar is het aardeduister en het krioelt er van de ratten.'

'Moet het, Peer?' vroeg ze en hij hoorde dat ze rilde van angst.

't Moet,' zei hij kort. 'Als de opzichter komt en hij ziet me ergens anders bezig, gromt hij.'

'Dan 't hellegat in,' zei ze resoluut.

Met grimmige woede rukte hij het meerhout uit de drabbige bodem en punterde de platboomde schuit de helledonkerte in. Zo duister was het op de meest lugubere plek van de Bossche binnendieze dat ze elkaar op een meter afstand niet konden zien. Doodstil was ze, maar hij voelde als het ware, dat het angstzweet haar uitbrak. Het gerucht van zwemmende ratten was dichtbij en hij plaagde haar met diepe ernst.

'Ratten, Trui. Hou je rokken dicht om je benen, soms komen ze in de schuit.' Als ze het grote plezier in z'n zwarte kraaloogjes had kunnen zien had ze hem waarschijnlijk bij z'n nekvel gegrepen en hem buiten de boot gekwakt, maar ze zag het niet. Ze zag helemaal niets en hij dacht er zelf niet aan de lantaarn aan te steken. Dit moest ze doorstaan, dan was 't meteen uit met haar bemoeizucht. Als het dan waar was dat hij geen salamander te zeggen zou hebben als ze getrouwd waren, zou dat geen betrekking hebben op zijn werk. Op z'n schuit wilde hij in ieder geval

baas blijven, geen Trui en geen andere Kievit zou hem daar de les lezen. Een vol kwartier hield hij haar in 't hellegat. Soms waarschuwde hij: 'Pas op, Trui, bukken! We varen onder de kram door waar die vent zich verhangen heeft . . . Stampen, Trui! dan blijven de ratten buiten boord.' Hij vermaakte zich kostelijk toen hij hoorde hoe ze haar vastgezogen schoenen uit de modder trok om te stampen. 'Uitkijken, Trui! er komt een kolk. Benen wijd uitzetten. Als ge in 't water kwakt is 't gebeurd, de Diest is hier honderd meter diep.'

'k Wil eruit, Peer!' schreeuwde ze.

'Nog vijf minuten,' zei hij bemoedigend. 't Hellegat kan ik niet korter maken dan het is.'

Toen vond hij dat het mooi geweest was en hij punterde de schuit met lange krachtige stoten de donkerte uit. 't Was de hoogste tijd, ze zag grauwbleek van angst, haar haren hingen klef bezweet onder haar muts uit.

't Is verschrikkelijk,' zei ze moeilijk; met grote angstogen keek ze naar de zwarte opening waar ze uitgevaren waren. De blauwe hemel boven haar scheen haar echter zozeer te bemoedigen, dat ze flauwtjes kon glimlachen.

'Ge moet daar dikwijls in, Peer?' vroeg ze.

'Iedere week moet ik erdoor,' loog hij.

'Wat is er dan te baggeren als 't honderd meter diep is?'

'Alleen de kolk is zo diep,' loog hij met hetzelfde gemak.

'Ik kom er nooit weer, ik weet het nou,' zuchtte ze.

Zo wil ik het hebben, dacht hij.

'Ge bent een duvels flink ventje,' zei ze. 'Mijn vader en geen ene Kievit durft daaraan,' gaf ze volmondig toe.

De groeten aan je malle tante, dacht hij en punterde rustig verder. Hij meende dat ze nu haar bekomst wel hebben zou van haar controlebezoek, maar hij vergiste zich. Ze had zich voorgenomen de ganse dag te blijven en hij had al geleerd dat hij nooit proberen moest haar af te brengen van een vast besluit. Dus werkte hij als een paard die dag zonder haar de kans te geven veel vragen te stellen. Gewaarschuwd door z'n intuïtie werkte hij alleen op plaatsen waar hij vrijwel zeker was niets van waarde uit het water te halen. De opzet lukte niet, integendeel, op een ongelukkig moment schudde hij met veel scherven een gaaf kristallen wijnglas uit de emmer in de boot. Hij poogde nog de bagger er overheen te stulpen, maar ze had het gezien.

'Stil eens, stommeling,' zei ze en greep het glas uit de modder.

Ze spoelde het schoon in het water en keek begerig naar het fonkelende kristal.

'Da's een duur ding, Peer, en helemaal heel.'

'Ja, dat zie ik,' zei hij verbaasd. 'Wat een ezels om zo'n ding in het water te smijten.'

'Wat doe je ermee?' vroeg ze.

Hij aarzelde, zei dan: 'Neem het mee als ge wilt, Trui.'

'Mag dat, Peer?'

'k Weet niet, waarom zou 't niet mogen?'

'Ge vangt wel eens meer?' vroeg ze wantrouwig.

'Nooit!' loog hij. 'Als gij er niet bij geweest was zou 'k het niet hebben gezien.'

Ze aten hun roggensneden met spek aan de waterkant, ieder twaalf. 'Ga je nooit de stad in, Peer?' vroeg ze met haar mond vol.

'Zelden of nooit,' loog hij, 'de opzichter zal me laten lanterfantten in de stad. Hij zit me achter m'n vodden als de duvel achter een ziel.'

'En als 't regent?' wilde ze weten.

'Dan vaar ik m'n schuif onder de overkluizing,' zei hij.

'Waar zijn je klompschoenen, Peer?' vroeg ze opeens.

'In m'n hok,' legde hij uit. 'Wij varen er straks naar toe als de dag gedaan is. Dat wordt wel zes uur. Ge doet beter niet zo lang te blijven,' probeerde hij nog eens haar weg te krijgen.

'Ben ik hier te veel?' vroeg ze vinnig. 'Ik dacht dat ge het prettig zou vinden als ik de hele dag bij jou bleef. Over een enkele week zijn we getrouwd en dan komt het er niet meer van.'

'Dat dacht ik wel,' lachte hij. 'Gij meende dat ik hier een prinsleven had op het water. Is het niet zo, Trui?' Hij kneep haar in haar arm en toen ze dat wel lollig bleek te vinden, sloeg hij z'n arm om haar heen en kuste haar dat het klapte.

'Gekke vent,' weerde ze hem blozend af. 'Ge bent hier niet in 't hellegat.'

'Willen we terugvaren?' vroeg hij plagerig.

'Voor geen geld ga ik er weer in,' zei ze verschrikt. 'Waag het niet prulventje,' dreigde ze, 'want ik vat je bij je lurven en ik smijt je in de draaikolk.'

Hoe raak ik haar kwijt, peinsde hij toen hij z'n boot weer op gang bracht. Ze stinkt vanavond als een rotte mispel als ze de ganse dag in de bagger blijft staan. Er waren nog meer overkluizingen waar hij haar onder kon varen, maar veel haalde dat niet uit, want hij was er met een paar flinke stoten doorheen. Toch was hij er te zeer op gebrand haar kwijt te raken om er niet iets op te vinden. Hij liet de boot uitdrijven en zei dan op bezorgde toon: 'Als 't goed is, Trui, moet ik nou naar de haven.'

'Wat zou dat?' vroeg ze ongeïnteresseerd.

't Is te ver weg, Trui. 't Is een hele rek voor jou.'

'Voor jou is de weg niet korter,' maakte ze de zaak af.

't Ergste is,' vervolgde hij met nóg bezorgder klank in zijn stem, 'dat we de val bij de vismarkt voorbij moeten. Daar schiet het water omlaag, wel drie meter op een dag als vandaag.'

'Dat kan niet,' zei ze geschrokken.

'Wat kan niet?' vroeg hij.

'Ge kunt met zo'n schuit geen drie meter de diepte in schieten.'

't Zal moeten, Trui,' hield hij vol.

'Ge kunt morgen die kant uitvaren, Peer.'

'k Weet niet,' zei hij weifelend. 't Staat in het boek van d'n opzichter. Als hij komt kijken hang ik eraan.'

Daar had ze geen antwoord op. Vanaf haar vroegste jeugd was ze gewoon te doen wat ze wilde en te laten wat ze niet wilde. Echter, ze had van nature toch ook een heilig ontzag voor het gezag.

'Ge brengt me naar je hok,' vond ze de oplossing. 'Daar wacht ik op jou en we gaan samen naar huis.'

'Da's goed,' stemde hij toe. Hij keerde de schuit en punterde naar z'n hok, dat aan het water achter de Hinthamerstraat gelegen was. Hij noemde z'n verblijfplaats z'n hok, maar er was feitelijk niets hokkerigs aan. Het was iets veel mooiers; het restant van een gotisch keldergewelf van een klooster, dat daar in de middeleeuwen had gestaan. Van de stad uit bereikte hij het door een smal steegje met onbewoonbaar verklaarde woningen en halfvergane pakhuizen. Het eeuwenoude poortje, met onherkenbaar geworden beeldhouwwerk versierd, opende hij met een enorme sleutel met dubbele baard en trad dan binnen in z'n heiligdom. Er stond een klein potkachelkje waarop hij 's morgens z'n koffiekruik warmde in een koperen moor, een kleine tafel, een Oirschotse driepoot, en een driehoekskastje waar hij z'n klompschoenen in wegborg overdag, en 's avonds z'n lieslaarzen en het schouderzeel. In het muurkastje stond ook de blikken doos met zakjes rattekruid, waarvan hij er iedere morgen een paar meenam om ze leeg te strooien voor z'n vrienden. Aan de waterkant was eenzelfde deur van zwaar eikehout zonder beeldhouwwerk.

't Was een geheimzinnig, heel erg intiem vertrekje waar hij het middaguur doorbracht als het erg koud was of als de regen hem dwong met werken op te houden. Hij zag er geen sterveling, nooit ofte nimmer. Mensen woonden er niet in het straatje, ook niet aan de overkant van de Dieze waar het water werd begrensd door een hoge tuinmuur met ijzeren pinnen en ingemetselde glasscherven er bovenop om het overklimmen onmogelijk te maken. Bij de enkele mensen, die soms iets te doen hadden in de pakhuizen in het steegje, had het berghuisje een kwade naam omdat het er spookte. Peer hield wel van spoken, vooral als hij nieuwsgierigen er mee op een afstand kon houden. Hij hield ook van ratten zolang ze niet in z'n optrekje kwamen en dat deden ze niet, daar had hij grondig voor gezorgd met rattekruid en venijnig scherp geslepen spijkers.

Hij keek dan ook z'n ogen uit toen hij de stadsopzichter, meneer Bezems, in de geopende deur aan de waterkant zag staan.

'Gardju, Trui,' gromde hij, 'daar staat hij al. Nou wordt het donderen.' En hij dacht: Wat doet die vent hier vandaag? 'k Heb hem in geen jaren gezien. Van m'n levensdagen is hij niet in m'n hok geweest.

'Hallo, Piet!' groette de opzichter met een brede armzwaai, die hem bijna

het evenwicht deed verliezen. Met een oogopslag zag Peer, dat meneer Bezems een flink stuk in z'n kraag had. Z'n ogen glommen, z'n dik papierig gezicht zag paars. Peer zag ook de roeiboot van de opzichter een honderd meter verder langzaam wegdrijven.

'Wat heb je nou opgevist, Piet!' vroeg de opzichter lachend.

De situatie was nogal moeilijk. Onder geen beding wilde Peer dat Trui in deze omstandigheden met de opzichter aan 't praten zou raken. Van de andere kant snapte hij nog steeds niet wat de man daar deed. Dat hij met z'n zatte kop verzuimd had de roeiboot vast te leggen, was te begrijpen, maar wat kwam hij er zoeken zo heel alleen.

De opzichter deed een stap naar voren, trok weer terug, nog beseffend blijkbaar dat hij te water zou liggen een seconde nadat hij de deurstijl had losgelaten.

'Waar moet je naar toe, Piet?' vroeg hij een keer of drie.

'Naar de haven, meneer,' zei Trui prompt. 'Hij zet me hier af, hij gaat subiet terug. Ik ga niet mee, ik wil niet mee de diepte in schieten.'

'De diepte in . . .?' vroeg de opzichter verbaasd. Hij keek z'n baggerman aan en meteen toen hij het fonkelende licht in de donkere ogen zag, voelde hij dat er humor in de situatie zat. Dat kon hij waarderen, daar was hij Bosschenaar en stadsopzichter voor.

'Wie is zij, Piet?' vroeg hij. 'Is zij jouw vrouw?' Met glimmende ogen keek hij naar de forse jonge vrouw, die wijdbeens in de vette bagger stond. Ze tilde haar lange rokken een eindje op en trok haar vetleren schoenen uit de zuigende modder, voetje voor voetje lukte dat wel.

'De naaste week gaan we trouwen, meneer,' zei Peer beleefd. En van de gelegenheid dat Trui zich bukken moest om beter op haar schoenen te letten, maakte hij gebruik om de opzichter een teken te geven dat hij z'n mond niet voorbij moest praten.

'Trui wou graag weten hoe het hier reilt op het water,' zei hij.

'Ah, dat is mooi,' prees meneer Bezems.

'Maar ze houdt niet van ratten en ze is bang van de kolk in 't hellegat, meneer.'

'Lig niet zo te meneren, Piet,' lalde de opzichter.

Peer knipte met z'n ogen: 'Sakkeren,' fluisterde hij, 'ge moet me uitkafferen.'

'Wel dooien hond,' schold de opzichter, 'wat doe jij op het water met je vrouw? Blijf liever aan je werk, luiwammes die ge bent. Wij betalen je niet om plezierreisjes te maken met je schuit.'

'Ik zal subiet gaan, meneer,' zei Peer onderdanig.

'Haal m'n boot, klungel!' schold meneer Bezems.

'Subiet, meneer,' zei Peer, maar hij ging niet. Eerst moest hij weten wat er achter het ongewone bezoek van de opzichter schuilde. Hij zweette water en bloed toen meneer Bezems Trui, die de hardstenen treden was opgestegen, op een hoogst eigenaardige manier begon toe te spreken.

'Mejuffrouw,' zei hij, 'hoe komt u aan het wonderlijk verlangen je aanstaande man van z'n werk af te houden? Weet u niet dat het voor vrouwen streng verboden is te varen op de stedelijke platboomde schuiten. Is het u er om te doen te constateren dat hij een luiwammes is? Dat had u ook zonder al die moeite kunnen weten als u op mijn kantoor was komen informeren.'

'Peer is geen luiwammes,' zei ze fêl. 'Hij heeft gewerkt als een paard en 't is zwaar werk. Ik heb het zelf geprobeerd.'

'Allemachtig wat een kenau,' schold de opzichter. Verder kwam hij niet want Trui keerde zich met afschuw van hem af. Bij al haar ontzag voor het gezag was ze niet bereid met de scheldende zatlap in het optrekje achter te blijven. Ze daalde weer de hardstenen treden af en stapte in de modder.

'Wij gaan de roeiboot halen,' commandeerde ze.

Een moment was Peer onthutst door haar kordate houding, doch dan begreep hij al dat dit de oplossing was. Snel wipte hij in de boot en greep de vaarboom. 'Ik ben subiet terug,' riep hij de verbaasde Bezems toe en punterde uit alle macht de roeiboot achterna. Binnen enkele minuten had hij ze te pakken, bond haar vast aan z'n schuit en keerde terug. Nu het gevaar bezworen was had hij weer praats genoeg.

'Stap in, meneer,' noodde hij, 'ik roei u naar het botenhuis.' Hij hielp de opzichter een handje toen het niet al te vlot ging.

'Wacht je hier, Trui?' vroeg hij. 'Ik kom over de straat terug.'

Toen hij weggroeide zag hij nog dat Trui de Oirschotse driepoot uit het hokje had genomen en nu breeduit in de deuropening zich zat te zonnen in het schrale zonnetje, dat moeite had een dun schijntje tussen de huizen door op het water te werpen.

'Wat is er eigenlijk gaande met die vrouw van jou, Piet?' vroeg de opzichter.

'Ik kan beter vragen wat er met u aan de hand is,' gromde Peer.

'Goed, Piet, aanstonds ik, eerst gij. Wat een vrouw. Hoe kom je aan zo'n vrouw? Als ge die 's avonds naar boven moet dragen dien je er een dommekracht van de Werken bij te hebben.'

De opzichter hield zich met beide handen aan de zitplank vast om het evenwicht te houden bij zijn bulderende lach.

'Hoe kwam ze in jouw schuit terecht, Piet?'

'In de Waterstraat is ze de trap af komen dalen, meneer Bezems. Ik hoorde haar roepen, want ik was daar in de buurt bezig. Ze wou in de schuit, ik ried het haar af, maar ze wou en ze ging erin. Ik dacht dat zal me de duvel halen, ik zal haar die kunsten wel afleren. En ik schoot 't hellegat in; hartstikke donker, geen lantaarn en een hele bende ratten, die soms in de boot klimmen. Ik heb ze een kwartier in 't hellegat gehouden; over een kolk honderd meter diep, ben ik gevaren en toen dacht ik dat de schrik er wel in zou zitten. De schrik zat erin, maar ze wou de boot niet uit, de

hele dag wou ze bij me blijven.'

'Waarom wou ze dat, Piet,' vroeg de opzichter met dubbele tong.

'Ze is een Kievit, meneer, vraag een Kievit nooit waarom ze iets willen doen of iets niet willen doen.'

'Ben je niet bang om met zo'n massa spieren te trouwen?' wilde de opzichter weten.

't Is een fijne meid, meneer. Werkzaam, zuinig, proper en op z'n tijd is ze erg lief voor me. 'k Zal er een beste vrouw mee trouwen, maar ze moet zich niet met mijn zaken bemoeien. Voor eens in de schuit voor altijd, ze komt er nooit weer in, dat weet ik nou heel zeker.'

'Ze wou de diepte niet in, Piet . . .' schaterde de opzichter.

'Nee, natuurlijk niet. Ik wou ze kwijt en ik kreeg ze niet weg. Toen zei ik dat ik naar de haven moest, over de val duiken met m'n schuit, drie meter diep. Dat was ook voor een Kievit niet te doen. En nog wou ze de schuit niet af. Ze commandeerde dat ik naar m'n hok moest varen, daar zou ze op me wachten tot ik terugkwam uit de haven.'

'Drie meter de hoogte in,' bulderde de opzichter.

'Wat zou het, meneer Bezems? Ik kan alles als ik het kan liegen. Toen ik u zag staan schoot me de schrik in de benen, vooral toen ik zag dat u een neutje genomen had. Kristene ziele, dacht ik, als meneer Bezems de boel maar niet in de gort gooit, want ik had haar wijs gemaakt dat u erg streng bent en dat u mij de hele dag achter de vodden zit. Daarom zei ik: sakkeren, uitkafferen.'

'Dat heb ik toch gedaan, Piet. Was het goed of was het te erg?'

't Klonk niet kwaad,' lachte Peer, 'maar ik stond toch duizend angsten uit, toen u mij opdroeg de roeiboet te gaan halen.'

'Waarom . . .?' vroeg de opzichter een beetje gehumeurd.

'Och, meneer, er zijn van die dingen . . . Ik zal u een geheim vertellen, dat niet buiten deze muren uit mag komen. Dat kan toch?'

'Als 't moet kan ik zwijgen als 't graf,' zei de opzichter plechtig.

'Nou dan,' dempte Piet z'n stem. 'Ik heb een vermoeden, dat Trui me niet vertrouwt. Ik geef haar heel mijn weekgeld, maar de slobber hou ik zelf. Ik krijg maar twee kwartjes zakgeld.'

'Aha . . .,' grijnsde de opzichter, z'n ogen zwommen in de pret. 'Gij waart bang dat ze me uit zou horen of zoiets.'

'Ook al, ik was overal bang voor. Trui schijnt op de een of andere manier er lucht van gekregen te hebben, dat er voor een baggerman wel een extra cent te verdienen valt. Haar vader en broers zijn poldergasten, ze baggeren wel eens met de baggermolen op de grote rivieren. Misschien weet ze 't van d'r vader. Al een keer of drie heeft ze gevraagd of er in de stad slobber aan zit. Nooit, heb ik gezegd, geen cent, heb ik volgehouden. Ik geef het niet af, ik verdom het. Ze krijgt een schoon weekgeld.'

'Volhouden, Piet,' moedigde de opzichter z'n baggerman aan. 'Een vrouw, die alles weet, weet veel te veel. Ik heb de boel niet voor jou verprutst.'

'Goddank niet,' zuchtte Piet, 'en nou gij, meneer Bezems.'

'Mijn verhaal is ook een geheim, Piet, nog een paar dagen dan komt het in de krant. De burgemeester wil de ratten finaal uitroeien, er komen er veel te veel in de grachten. Ze hebben een groot plan uitgedokterd, 't begint volgende week. Voor iedere rattestaart, die bij mij gebracht wordt, door wie ook, betaal ik een kwartje. Dat geldt ook voor jou. Sla ze dood, Piet, snij ze de staart af. 't Duurt drie maanden. Daarna laten ze twee beroepsrattenvangers uit Maastricht hierheen komen. Die kerels vangen overal ratten bij honderden.

Vandaag zijn ze hier gekomen om de boel te bekijken en ik heb ze rondgevoerd. 't Waren aardige snuiters, gul en royaal. We hebben lekker gegeten vanmiddag en nog lekkerder gedronken. We hebben een partij biljart gespeeld en toen zijn we weer gaan varen. We hadden vergeten op de tijd te letten en ineens ontdekten ze dat ze hoognodig uit de boot moesten om de trein te halen. Achter het Geertruikerkhof heb ik hen aan wal gezet en ze zijn als hazewinden naar het station gerend.

Maar ik zat met die boot te kijken. Ik kon haar niet vastleggen, want dan zat ze zo vol met schorrimorrie uit de achterbuurt. Er zat niets anders voor me op dan naar 't botenhuis te roeien. Maar ik was niet helemaal goed in orde; ik had 't gevoel, dat m'n maag dwars voor m'n keel zat. Ik had koppijn, ik was misselijk en ik kreeg last van duizeligheid. Ik kreeg schrik en ik dacht: Bezems, je boot komt er misschien wel, maar gij nooit. 'k Werd aldoor zieker en toen ik voorbij jouw berghok kwam dacht ik: hier ga ik een tijdje zitten tot ik opgeknapt ben. Maar ik zat nog niet of ik herinnerde mij, dat ik vergeten was de boot vast te leggen. 'k Was te laat, ze was al een paar meter afgedreven. Ik zat gevangen, want ik had geen sleutel van de steegdeur. Ik heb een poosje staan sakkeren tegen die rotboot en toen kwam jij d'n hoek omgevoerd.'

'En hoe is 't nou?' vroeg Piet bezorgd.

'Toen ik jouw Trui zag schoot m'n maag weer op z'n plaats,' lachte de opzichter. 'Ik ben niet misselijk meer en m'n koppijn is zo goed als over. Wat een vrouw, Piet. Hoe komt zo'n peuterkereltje aan zo'n vrouw.'

'Kom, we zijn er,' zei Peer, 'ik zal u het trapje ophelpen.' Hij legde de boot vast, goed stevig dat ze niet kon wegschieten. 'Houdt u vast aan de leuning,' waarschuwde hij, 'ik kom vlak achter u aan.' Hij greep de ijzeren leuning met z'n stevige knuisten, zette z'n knokige schouders onder het vlezige achterdeel van meneer Bezems en duwde zo z'n superieur de hoogte in tot hij hem met een extra duwtje op het grint kon deponeren.

'Zo, dat is klaar,' zuchtte Peer. 'Nou maar gauw naar huis en onder de wol, meneer Bezems.'

'Wat doe jij, Piet, vaar je terug?' vroeg de opzichter.

'Nee, meneer, ik ga eerst een neutje pakken om van de emotie te bekomen en dan ga ik over straat terug naar m'n Trui.'

'Ze zal het ruiken dat je gedronken hebt,' vreesde Bezems.

' 't Zou best kunnen dat ze 't ruikt, maar dan zeg ik dat u jarig was en dat u met alle geweld wilde dat ik een glaasje dronk op uw gezondheid,' antwoordde Peer met een sluw lachje.

'Wel ja, Piet, schrijf het op de rekening van de zondebok,' zei de opzichter. 'Een beetje waar is het wel, want ik voel me vandaag jarig. Waarom zou ik dat gevoel niet aanwakkeren,' ging hij enthousiast door. 'We pakken er samen een in de Rode Leeuw. Dan ga jij naar jouw Trui en ik ga thuis mee helpen sokken stoppen.'

En of Peer ook protesteerde, de opzichter bleef bij z'n voornemen. Hij nam de baggerman mee naar de Rode Leeuw, waar ze twee glaasjes dronken. De opzichter wilde ook nog biljarten, maar daar was Peer niet voor te vinden.

' 't Is mooi geweest,' zei hij. 'Eer ik terug ben zit ze er een uur.'

'Ze zit er goed, Piet, heerlijk in de buitenlucht en zonder zorgen. Maar je kunt je gang gaan, je hoeft vandaag niet meer te werken.'

'Meent u dat?' vroeg Peer ongelovig.

'Woord voor woord, Piet. Ik doe het niet voor jou, maar voor jouw Trui,' zei de opzichter pathetisch.

'Dat zal ze fideel vinden, meneer Bezems. Zal ik dan maar aantorten? U bent vriendelijk bedankt, maar er is nog iets.'

'Wat is er nog?' vroeg de opzichter.

'Ik heb een glas opgevist vanmiddag.'

'Wat voor een glas, Piet?'

'Een mooi geslepen glas waar de rijkelui uit drinken.'

'Ik voel dat er met dat glas iets is,' zei de opzichter, die gespannen naar z'n eigen ledig glas zat te kijken.

'Ik probeerde nog de bagger er overheen te kieperen, maar 't lukte niet; ze zag het en meteen had ze 't te pakken.'

'En verder . . .' polste de opzichter.

'Ik heb haar gezegd, dat ze 't mee mag nemen,' zei Peer bedremmeld.

'Dat is fout, Piet,' zei de opzichter met één opgetrokken wenkbrauw.

'Waar heb je 't glas gevonden?'

'In de buurt van 't Gouvernementsgebouw. 't Lag onder een poortje, tussen een partijtje scherven.'

'Feest gehad, Piet,' zei de opzichter met smakkende tong. 'Lekker gegeten, veel gedronken, gedanst, gehost, met d'r zatte koppen en de boel gebroken. Veeg maar bij elkaar, Kee, en kwak het de Diest in. En de meid kijkt niet zo nauw. Zo komen die kostelijke dingen in de Diest terecht.'

' 't Kan best waar zijn,' gaf Piet toe.

'Waarom gaf jij 't aan jouw Trui, Piet?' vorste de opzichter.

'Voor geen lief ding wou ik bekennen dat ik wel eens meer iets opvis.'

' 't Is me nooit eerder overkomen, meneer Bezems.'

'Slimme rat ben jij,' grijnsde Bezems. 'Hoe kom jij zo snel aan zo'n leugen? Daar moet je in getraind zijn, Piet. Waarom vertel je het mij? Er is

toch geen gevaar dat ik het zal ontdekken.'

'Ik deponeer alles, meneer Bezems,' antwoordde Piet met stroeve stem.

'Nooit heb ik iets achter gehouden. Maar deze keer moest ik wel.'

'Is er veel navraag, Piet?' vroeg de opzichter, 'ik geloof het niet, hè?'

'Zolang ik bagger is 't maar één keer gebeurd met een horloge. Dat heb ik prompt teruggegeven. Ik kreeg een rijksdaalder fooi.'

'Zet het glas bij je thuis in de kast,' besliste de opzichter. 'Over een jaar is het van jou. Zo luiden de voorschriften. Is het waar of niet?'

'Ik moet de dingen deponeren op het kantoor,' zei Peer scrupuleus.

'Ik geef je verlof van de voorschriften af te wijken voor dit geval omdat het een kostbaar glas is, dat gemakkelijk kan breken op het kantoor,' zei de opzichter ambtelijk. 'En donder nou alsjeblijft op, want je verveelt me gruwelijk. Dag, Piet, de groeten aan Trui. Als ik tijd heb kom ik volgende week op je bruiloft.'

'O, meneer, als u dat zou willen doen. Daar zouden de Kieviten ontzaglijk mee vereerd zijn.'

'Als ik tijd heb kom ik. En nou saluut!'

'Ga nou naar huis, meneer Bezems,' zei Peer, die begreep dat Bezems niet voornemens was op te stappen.

'Ik ga naar huis, baggerman, als ik uitgerust ben. Ik ben doodmoe van al dat gepraat met een stomme vent als jij, saluut.'

Peer ging. Toen hij achter de rode serge gordijnen, die de ingang afsloten, verdween, zag hij nog hoe de opzichter z'n glas in de hoogte stak, z'n tranige ogen gericht op de kastelein, die op z'n sloffen kwam toeschieten.

Met grote passen liep Peer de Triniteitstraat door, de Parade over, de Torrenstraat door, de Hinthamerstraat in; binnen tien minuten was hij bij het smalle kromme steegje. De grote sleutel knarste in het slot, hij trad het helverlichte hokje binnen, waar Trui nog op de Oirschotse driepoot in de geopende deur zat.

''k Heb hard gelopen, Trui,' zei hij.

Ze gaf geen antwoord.

Hij boog zich over haar heen. 'Heb je lang moeten wachten?' vroeg hij.

'Ge stinkt naar jenever,' zei ze bits.

'Jenever stinkt toch niet,' lachte hij verlegen. ''k Heb één glaasje gedronken,' zei hij. En hij dacht: lieg ik nou of lieg ik niet? 'k Heb er twee gewipt, maar het is toch niet noodzakelijk, dat ik dat zeg. Het ene noem ik en het andere noem ik niet. Dat is toch geen liegen.

'Meneer Bezems wou met alle geweld, dat ik een glaasje dronk omdat ik hem naar het botenhuis heb geroeid,' zei hij.

'Die vent is een snertvent, een zatlap,' zei ze gram.

'Hij heeft me vrijgegeven voor vandaag, Trui,' zei Peer enthousiast.

Daar keek ze van op, ze weifelde even met om haar mond een hoekige trek en in haar ogen een stekelig licht en zei dan stroef: 'Dan gaan we naar huis, Peer, nu direct.'

'Natuurlijk gaan we naar huis,' antwoordde hij volgzzaam. Haar schoenen waren schoon, zag hij. Ze heeft ze afgespoeld in 't water. Ze had ook getracht de bagger van haar rokzoom af te vegen, maar dat was minder goed gelukt. Hij schoot uit z'n laarzen en borg ze weg in het muurkastje, met het schouderzeel, dat nog in de baggerschuit lag.

Ze was opgestaan om te zien wat hij deed. 'Wat zit er in die blikken trommel?' vroeg ze wantrouwig.

'Rattekruid,' zei hij gretig. Hij opende de trommel en nam er een zakje uit. Ze griezelde van de doodskop, die op het pakje gedrukt was. 'Doe als-jeblijft weg,' zei ze angstig. 'Gooi die rommel morgen in de Diest, Peer!' 'Vijf pakjes moet ik iedere dag uitstrooien,' zei hij, als gold het een strikt bevel.

Ze keerde hem de rug toe. 'Kom, we gaan,' zei ze bits. Hij deed de kast dicht en dan gingen ze. Met grote passen beenden ze door de Orthenstraat in somber zwijgen. Hij keek haar van terzijde eens aan en zag dat ze behalve gram ook erg triest gestemd was. Toen ze buiten de stad waren zuchtte ze diep, alsof er een grote last van haar was afgenomen. Ze stak haar arm door de zijne en zei:

' 't Is me niet meegevallen, Peer,' hij hoorde een mildere klank in haar stem.

'Dat dacht ik wel,' huichelde hij.

'Ik kom er nooit meer,' zei ze kalm en beslist.

Zo moet ik het hebben, dacht hij en antwoordde niet.

'Is die kerel dikwijls zat, Peer?' vroeg ze.

'Dikwijls, Trui?' Dat was een moeilijke vraag. 'Niet zo dikwijls,' zei hij dan.

'Ge moet hem links laten liggen. Doen wat hij zegt en verder geen muziek. Geeft hij dikwijls borreltjes weg?'

'Aan mij niet,' lachte hij. ' 't Was de eerste keer. 'k Wist niet hoe ik het had met mezelf. Ik had er niet de minste zin in, maar ik durfde niet te weigeren. Zulke heren zijn dikwijls zo gauw op hun teentjes getrapt.'

'Ge moet hard werken,' zei ze na een poosje.

' 'k Ben eraan gewoon,' antwoordde hij eenvoudig.

'Ge moet best eten hebben,' zei ze peinzend.

' 'k Heb niet te klagen, ge geeft me volop mee,' loofde hij haar goede zorg.

Toen ze thuis waren zei ze dat hij niet op de deel mocht komen, want ze wilde eerst in 't bad. Hij mocht de zinken teil op de deel brengen onderwijl zij de varkensketel vol water goot en er vuur onder maakte. Hij rookte zijn pijp en las de krant en wachtte tot zij glimmend van properheid de woonkamer binnenkwam. Ze lachte haar volste lach. 'Van m'n levensdagen ben ik zo stinkend vuil niet geweest, Peer. Gij moet in 't vervolg iedere week drie keer in 't bad.'

' 'k Heb laarzen aan,' lachte hij mee.

'Ik koop voor jou een pet,' zei ze op een eigenaardige toon.

'Een pet?' Z'n mond bleef van verbazing open hangen. Wat was dat nou weer voor een Kieviten-gedachtenwending?

'Een zijen pet,' zei ze op dezelfde peinzende toon. 'Grootvader van moeders kant droeg ook een zijen pet. Dat staat zo deftig.'

Kristene ziele, wat zal me nou weer overkomen? dacht hij. 'Ik zie me al baggeren met een zijen pet op m'n test,' zei hij geschrokken. 'In Den Bosch lachen ze zich een beroerte; d'n eerste dag d'n beste brengen ze mij met m'n zijen pet naar Reinier van Arkel.'

'Ge kunt voor mijn part je vies hoedje opzetten als ge baggert,' antwoordde ze op onverschillige toon. Meer woorden wilde ze er blijkbaar niet aan verspillen, want ze stond op om voor het avondeten te gaan zorgen.

Peer kon zich niet herinneren wie hem ooit had gezegd, dat iedere vrouw op haar trouwdag een andere vrouw wordt. Hij had nooit moeite gedaan om te achterhalen of die zonderlinge stelling stoelde op de fantasie van een of andere idioot, of dat ze door de feiten was bevestigd in de loop der eeuwen. In elk geval was hij na enkele maanden huwelijksleven ervan overtuigd dat er wat Trui betrof veel waars in die stelling schuilde. Niet omdat hij iedere morgen met een zijen pet op zijn test naar de stad ging, waar hij het rare ding verwisselde met zijn trouw, verschoten gleufhoedje, want het plan om een pet te kopen dateerde nog van vóór hun trouwdag. Weken had hij nodig om er vertrouwd mee te raken; de eerste tijd stak hij ze in z'n zak zodra hij buiten het gezicht van Trui was. Dat kon hij niet volhouden want iedere avond kreeg hij op z'n tabberd omdat de kostelijke pet gekreukt was; iedere avond zette ze de bout op de plattebuis om de pet weer de vereiste kreukloze vorm te geven. Hij berustte toen maar in het onvermijdelijke en omdat hij zich doodschaamde over die rare dracht zette hij de pet op een oor en achter in z'n nek; zo leek hij tenminste niet volledig op een deftige harkerige boer.

Hij leek overigens niet op een boer, ondanks de pet, ondanks de nieuwe bonkert, die Trui voor hem had aangeschaft. Hij leek nergens meer op. Maar in de stad borg hij de pet in de kast, z'n bonkert en z'n gestreepte boerenboezeroen legde hij er netjes bij. Dan trok hij z'n duits polderwerkersoverhemd aan en z'n fluwelen jasje. Hij stapte in z'n lange lieslaarzen en zette z'n gleufhoedje op. Dan was hij weer wat hij wezen wou: een baggerman in de meest volstrekte zin.

Nee, z'n overtuiging dat Trui op haar trouwdag een andere vrouw geworden was, werd slechts in geringe mate door de pet en de bonkert en de boerenboezeroen bevestigd. Dat waren dingen tenslotte van weinig betekenis.

Eerst toen hij geruime tijd getrouwd was realiseerde hij zich, dat zijn naam op zijn trouwdag had opgehouden te bestaan. Toen de pastoor hem vroeg: 'Wilt gij, Petrus van Bokstel, Geertruida de Kievit, hier aanwezig,

nemen als uw wettige vrouw volgens de geboden van onze Moeder de Heilige Kerk,' hoorde hij z'n naam zo ongeveer voor het laatst. Later, toen er een kleine geboren werd, hetgeen veertien maal werd herhaald, brabbelde de ambtenaar van de burgerlijke stand z'n naam telkens wel, maar het was dan ook beslist niet meer dan brabbelen. Hij was een Kievit geworden. Peer de Kievit zo noemde hem iedere boer en burger van het dorp. Na een paar jaar wist geen mens meer, dat hij Van Bokstel heette.

De pastoor had hem ook gezegd dat hij als een goed man zijn vrouw waartchtig moest liefhebben, eerbiedigen en beschermen. Prachtige woorden, die hij zich had voorgenomen volledig waar te maken, hetgeen hem gemakkelijk was gevallen. Het liefhebben was een kwestie waarover je niet spreekt onder achtenswaardige mensen; het is niet mogelijk het niet te doen als je een eerbaar getrouwd man bent. Het eerbiedigen was bij een vrouw als Trui nog eenvoudiger; dat lag in de loop der dingen opgesloten als de uren in de dag. Het beschermen was volstrekt overbodig: vanaf de eerste dag regeerde Trui met volstreekte autoriteit.

Je zult geen salamander te vertellen hebben, had z'n schoonvader eens gezegd. Hij had het niet geloofd, hij had eerlijk gezegd niet begrepen in welk opzicht hij geen salamander te vertellen zou hebben.

Nu wist hij het wel, maar leefde hij dan onder een ondraaglijke dwang van z'n vrouw? Nee, in het geheel niet, hij was vrij als een vogel in de lucht. Haar hand was straf maar hij voelde ze zelfs niet.

Vanaf de eerste dag had zij de taak en de bevoegdheid van beiden geregeld. Wat de bevoegdheid betrof kwam het hierop neer dat hij deze in het geheel niet bezat, alle bevoegdheden had zij voor zichzelf gereserveerd. Zijn taak was het iedere dag naar de stad te gaan om er de kost te verdienen. Het was een heel prettige taak, meende hij: behalve kermishouden deed hij niets liever dan baggeren. Hij werkte met het genoegen van de man voor wie de arbeid evenveel ontspanning is als inspanning. 's Zaterdag als hij thuiskwam gaf hij Trui z'n weekgeld en 's zondagsmorgens vond hij bij z'n schoon goed de vier dubbeltjes, die hem als zakgeld waren toebedacht.

't Is er een te weinig, Trui,' zei hij de eerste keer.

'Vier is genoeg nu ge geen vrijgezel meer bent,' antwoordde ze stroef. En toen hij haar een beetje zuur aankeek, voegde ze er aan toe: 'Een voor rooktabak, een voor pruimtabak en twee borreltjes. Twee glaasjes is genoeg iedere zondag voor een getrouwd man.'

'Bij het derde begint het pas te smaken,' lachte hij.

'Daar zit de fout,' troefde ze, 'ge moet ophouden voor ge niet meer kunt ophouden.' Later kwam ze erop terug, hetgeen niet haar gewoonte was. Ze zei:

'Peer, ik heb zoveel ellende gezien en ondervonden door jenever, dat ik jou en mezelf ervoor wil bewaren. Als ge meent dat twee glaasjes niet voldoende is, moet je 't zelf maar weten.'

Zo liet ze hem altijd doen wat hij wilde, maar ze stelde de zaken zo voor dat hij geen andere keus had dan zich aansluiten bij haar mening.

Hij berustte. Herrie maken voor een glaasje jenever wilde hij niet. Door de week kon hij z'n gang gaan als hij wilde. Het moest wel heel raar gaan als hij niet een gulden bij elkaar viste uit de Diest. Er kwam kort na hun huwelijk een heel goede tijd voor hem, een periode van drie maanden, waarin hij zoveel kwartjes extra verdiende dat hij, als hij niet een verstandig baggerman geweest was, een dronkaard of een gierigaard was geworden.

Het ratten-verdelgingsoffensief, dat het gemeentebestuur met veel ophef aankondigde in de kranten en op aanplakbiljetten, was de sensatie van de achterbuurten en het werd een groot succes. Toen de drie maanden voorbij waren was er geen levende rat meer in de Bossche grachten te vinden. Jong en oud toog erop uit, met stokken en kleine honden om de ratten te vangen. Met de staarten, aan elkaar gebonden, kan je de hele stad inpakken, zei opzichter Bezems. De beroepsrattenvangers uit Maastricht waren kranige kerels. Hun methode hielden ze voor iedereen geheim, maar ze verdelgden de beesten met dozijnen tegelijk.

Peer had er ruim zijn deel van. Ook hem lukte het niet te ontdekken hoe de Maastrichtenaren te werk gingen, ofschoon hij zijn uiterste best deed er achter te komen. Maar hij vond z'n eigen methode, ongeoorloofd weliswaar, maar daarover maakte hij zich geen zorgen. Van de stilste, meest verborgen plekjes van de grachten maakte hij verzamelplaatsen door er brood en aardappels en ander voedsel uit te strooien. Dan punterde hij z'n boot erheen en bleef er liggen, urenlang tot de ratten aan het grote ijzeren gevaarte gewend waren. Hij legde een plank van de bostrand naar de kant; een tweede plank, waaraan hij een touw bevestigde, leidde van de bostrand naar het midden van de schuit. Hij strooide broodkruimels op de planken en het galgenmaal, spekzwaard, lag op een hoopje in de boot. Nu hoefde hij maar te wachten tot de ratten, gebiologeerd door z'n zacht gefluit, onrustig werden waardoor hun waakzaamheid verminderde.

Over de planken trippelden ze de schuit in; hij wachtte tot enkele met felle begeerigheid zich te goed deden aan het spekzwaard en dan trok hij de plank in de boot. Dan genoot hij van het hels spektakel dat zij maakten. Ze renden door de boot heen, sprongen tegen de bostrand op; ze beten zich vast in z'n laarzen en dan had hij de grootste schik. Iedere slag van z'n elzen knuppel betekende het einde van een vraatzuchtig dier, hij zwaaide zijn stok met meesterschap. Na enkele minuten was de oorlog uit, de cadavers dreven weg met de stroom, de staarten bond hij samen tot kostbare bundeltjes. Er waren weken dat Peer honderd kwartjes van meener Bezems kreeg uitbetaald.

Dat goede geld vormde een groot probleem voor Peer de Kievit. Mocht hij het houden? vroeg hij zich af. Was het niet oneervol dat geld te houden terwijl hij wist dat Trui woekerde met iedere cent om vlugger van hun

schuld af te zijn? Het was heel erg moeilijk om een beslissing te nemen. Hij haakte niet zozeer naar het geld, het kon hem niet schelen er afstand van te moeten doen, maar hij had schrik dat het dan voorgoed gedaan zou zijn met zijn vrij leven in de stad. Zijn geheim moest een geheim blijven, de bekoring van zijn dubbel leven was te sterk en te zoet om het prijs te geven.

De eerste keer dat hij een handvol kwartjes verstopte onder de pakjes rattekruid in de blikken trommel, ging het met angstig kloppend hart. Er was iets oneerlijks in die handelwijze, hij voelde zich een dief van zijn eigen geld. Het zweet brak hem uit toen hij de geldstukjes een voor een op de bodem van de trommel liet klinken. Hij pakte ze er weer uit en stopte ze in z'n zak. Ik koop er een geit voor, dacht hij. Maar de vrees was sterker dan z'n voornemen en weer gleden de kwartjes uit z'n handen in de trommel.

Ik zal er eens een nacht over slapen, dacht hij. Het is niet goed zulke belangrijke zaken ineens te beslissen.

Toen hij de volgende morgen op z'n knieën de pakjes rattekruid uit de trommel haalde en daaronder de zilverstukjes verleidelijk zag blinken, zei hij tot zichzelf: 'Ze kan naar de hel lopen. Er zal toch wel een geit komen. Er komt toch wel een varken. Ze heeft er geen donder mee te maken. Ik hou het zelf, 't komt nog wel eens te pas als we een eindje verder zijn.' Daarmee was de zaak afgedaan. De geheime spaarpot in het middeleeuwse berghokje begon z'n rol te spelen in het dubbelleven van Peer de Kievit. Het streelde z'n ijdelheid, dat hij, een man die thuis niets te zeggen had, over meer geld zou beschikken dan al de Kieviten tezamen. Want hij zag in z'n verbeelding de schat groeien tot een vermogen waar de rijken hem om zouden benijden.

Voor het overige zorgde Trui voor alles waarvoor te zorgen was Voor hem, voor het huisje, het varken, de konijnen en nog veel meer zaken. Het was er allemaal niet in een keer, maar lang duurde het toch niet. Het kwam allemaal onverwacht. De geit graasde al enkele dagen langs de dijk eer Peer wist dat het zijn geit was. Het varkentje, dat tegen Kerstmis vet moest zijn, zag er nog sloeberig uit toen het hem 's avonds onverwacht beknorde. Er kwamen konijnen, er kwam een kloek met kuikens. En het hele zaakje huisde in het stalgedeelte, waar het oude mannetje, Kloosje Claes, hokken timmerde van hout dat geen cent kostte, want 't groeide langs de wetering of Trui haalde het uit de fortruïne.

Hoe Trui het klaarspeelde bleef Peer een raadsel. Van zijn weekloon wist hij, moest een ruim deel terzijde gelegd worden om de schuld aan de oude Peer af te betalen. En hij kende haar nu om te weten, dat het er iedere zaterdag bovenaf werd gehaald; geen dag langer zou haar vader behoeven te wachten op zijn geld dan de termijn, die hij had genoemd.

Het was onbegrijpelijk dat zij van het overschot huis kon houden en tegelijkertijd nog de beesten kon aanschaffen. Maar ze deed het, ze was een geboren financier; met alleen haar doorzicht en goed geheugen tot hulp verdeelde ze haar inkomsten over de dagen der week waarbij zij zich geen dubbeltje vertelde. Hij had het goed. Iedere morgen kreeg hij zijn trommel-tje met vierentwintig sneden roggebrood met spek en iedere avond stond er een grote pan gebakken aardappelen met bonen en spek voor hem klaar als hij thuis kwam. Alleen 's zondags aten ze samen, dan had ze dikwijls een pan kippensoep, goudig van kleur en met veel vette kraaloogjes.

Eens zei hij er wat over, want hij had de indruk gekregen dat zij zichzelf alles ontzegde om het hem goed te laten hebben.

'Ge moet mij niet verwennen en zelf armoe lijden,' zei hij.

'Ge bent gek,' zei ze stroef en met hoogrode kleur.

'Om de bliksem ben ik niet gek, Trui,' hield hij vast. 'Wat er is moeten wij samen delen.'

Even zat ze voor zich uit te kijken, starend door het vensterglas de polder in. Toen wendde ze zich tot hem, met de vlakke hand sloeg ze op tafel dat het kletste. 'Ge eet wat ik je geef, Peer, verder zal ik het hier wel regelen.' Haar mond werd een smalle streep, de kin stond er vierkant onder, zij was kwaad.

Aan zulke dingen moest hij wennen maar dat was juist het allermoeilijkste. Iedere andere vrouw zou, als zij op die manier werd toegesproken, de zorg voor haar die uit zijn woorden klonk, zich hebben aangetrokken. Met Trui was dat niet het geval, zij verdroeg geen inmenging in haar huishoudelijk bestuur, in geen enkele vorm verdroeg zij het. Toen hij de geit opmerkte en haar vroeg: 'Waarom heb je het mij niet gezegd, Trui?' keek ze hem verbaasd aan en gaf geen antwoord. Toen hij haar vroeg hoeveel zij het oude Koosje Claes betaalde voor zijn timmermansdiensten zei ze: 't Is betaald, Peer. De beesten zitten goed.'

Zij zorgde voor alles en zij deed het zelfstandig; zozeer hield zij hem buiten alle zaken, dat hij heel langzaam verdrongen werd als het ware uit de huiselijke sfeer. Hij wist nergens iets van en dit had op de duur tot gevolg, dat hij zich ook nergens meer voor interesseerde.

Klagen deed zij nooit. Een keer slechts, dat was even voordat hun eerste kind, een zoon, een kleine Peer, geboren werd, liet ze zich ontvallen, dat ze 't kind in een kist zou moeten leggen, want ze had geen geld om een ijzeren wieg te kopen.

'Neem het dan van het geld dat je voor je vader hebt terugliggen,' zei hij. Ze gaf geen antwoord, maar als hij een moment dacht dat ze zijn raad zou opvolgen, vergiste hij zich toch. Later begreep hij dat zij geen antwoord had gegeven, omdat ze over zulke zaken niet met hem wilde spreken.

Toch zat die wieg hem dwars. Een pasgeboren kind neer te leggen in een oude pakkist terwijl hij slechts een greep hoefde te doen in de blikken

trommel om de mooiste schommelwieg te kunnen kopen, was te erg. Hij peinsde erover hoe hij haar het geld zou kunnen geven zonder zijn geheim te verraden, doch dat was niet zo gemakkelijk. Hij kon het geval met Koba de Kievit op het Slot bespreken; Koba moest het geld voorschieten, hij zou het met twee kwartjes iedere week terugbetalen. Het was geen goed plan, dacht hij later. Trui wist zeer goed, dat Koba op het Slot of Grada in Hedel het geld graag zouden lenen als zij erom vroeg. Dat wilde ze niet, liever zou ze de kleine in een pakkist hebben neergelegd. Bovendien zou hij moeten verklaren hoe hij twee kwartjes iedere week kon terugbetalen. Hij kon geen geld hebben, van vier dubbeltjes kun je geen twee kwartjes overhouden.

Toen vond hij de oplossing. Hij vroeg meneer Bezems een halve dag vrij en stapte naar het Liefdegesticht in Helvoirt.

'Ge moet me helpen de boel te beduvelen, moeder,' zei hij. 'De kleine is er zo en er is geen geld voor een schommelwieg.'

'Smeerlap,' schold het oude vrouwtje. 'Het was zo'n pronte meid en gij hebt er een slons van gemaakt.'

'Wat is dat nou voor ouwewijvenpraat? Ge scheldt me uit en ge weet nergens van,' zei hij gram.

'Ge hebt een schoon weekgeld, deugniet, jullie hebben een eigen huisje,' ging de oude voort met mopperen.

Toen boog hij zich naar z'n moeder toe en vertelde in korte woorden hoe Trui woekerde met iedere cent en hoe halsstarrig eigenwijs ze was.

Het oudje zat te knikkebollen, doch in haar sluwe oogjes glansde het begrip. 'Ge kunt bijpassen maar ge wilt niet, smeerlap,' zei ze fel.

'Ik wil wel, moeder, maar zij mag niet weten dat ik geld heb.'

'Hoe kom je aan de centen?' vroeg ze wantrouwig. 't Is zonde voor God als ge van het weekgeld iets achterhoudt. Dat zou je vader nooit gedaan hebben, deugniet.'

'Ik geef m'n weekgeld af zoals ik het krijg, moeder. Maar ik had iets achtergehouden toen we trouwden. Dat heb ik nog,' loog hij met het grootste gemak.

Ze keek hem aan of hij een of ander vies beest was. Hij begreep dat ze geen woord geloofde van hetgeen hij zei; dat kon hem geen zier schelen, als ze maar deed wat hij wilde.

'k Zal jou het geld geven, moeder,' zei hij zachtjes. 'Ge doet het in een envelop en ge laat er Moeder-Overste een mooi briefje bij schrijven. Dan kan Kees de Kanter het komen brengen als hij aan het eind van de week in Den Bosch komt.'

'Ge liegt dat ge stinkt,' zei ze fel. 'Maar ik zal helpen bij de smerigheid. t Is gemeen om je moeder op haar oude dag zulke valse dingen te laten doen, deugniet.'

Hij lachte voor zich uit toen hij een bankbiljet van vijftewintig gulden naar haar toeschoof. 'Ge zult er d'n hemel niet bij verliezen, moeder,' zei

hij met toegeknepen ogen. Toen lachte hij luid en zei:

'Ge doet wel erg braaf, oudje, maar ge bent precies eender als ik. Of beter gezegd: ik ben net eender als gij, een goede zoon van een goede moeder. Ge kunt het ook zelf komen brengen,' zei hij dan met haastige stem. 'Dat zal ze nog liever hebben.'

Het oudje aarzelde. 'Nee, ik kom als de kleine er is,' besloot ze.

En zo gebeurde het dat Kees de Kanter, aan het einde van die week naar Herven kwam gelopen om Trui de Kievit de envelop te overhandigen met de complimenten van de weduwe Van Bokstel en van de Moeder-Overste. Met tranen in de ogen zat ze voor zich uit te kijken toen ze met veel moeite het keurige briefje gelezen en begrepen had. De Moeder-Overste schreef dat de weduwe Van Bokstel heel blij was dat ze het geld had kunnen oversparen om het nu te kunnen schenken voor een mooie schommelwieg en wat daar verder bijbehoorde voor het eerste kind van haar zoon. Als de kleine geboren was moest ze het aanstonds laten weten, dan kwam ze regelrecht naar Herven om het kind onder d'n doop te houden.

Trui was er zo vol van dat ze 's avonds haar Peer een eindje tegemoet kwam lopen om hem eerder het goede nieuws te kunnen vertellen.

't Is kasuweel,' zei hij. 'Wie had dat kunnen denken, Trui. Zo'n fel ouwetje. Och wat is ze toch goed, m'n oud moederke. Ze heeft het uit d'r eigen mond gespaard, de goeie ziel.'

Z'n oogjes schitterden van het inwendig plezier toen hij met Trui naar hun huisje ging. Maar behalve vergenoegd over het lukken van de list, was hij heel blij, dat z'n kind niet zou slapen in een margarinekist. Misschien kan ik nog wel eens dikwijlder de boel beduvelen op die manier, dacht hij. Dat was echter niet meer nodig. Kort na de geboorte van de jonge zoon, een goed jaar na hun trouwdag, kon Trui de laatste schuldpenningen aan haar vader terugbetalen. Daarna kwam er een goede tijd. Toen een jaar later het tweede kind, Kees de Kievit, geboren werd, lagen er biezen matten op de vloer, voor de bedstee hingen rode serge gordijnen en aan de wand tikte een fraaie klok de uren van de dag voorbij; een zeker teken van welstand.

Niet alleen was in de eerste twee jaren van hun huwelijk duidelijk geworden, dat Trui de taak en de bevoegdheid van ieder nauwkeurig had vastgesteld, niet alleen was er voor Peer de ontzaglijke moeilijkheid geweest om te gewinnen aan dit voor hem zo ongewone leven; er waren ook prettige dingen gebeurd. De wijidheid van het polderland dat hem aanvanke-lijk tegenstond, had zijn indringende bekoorlijkheden aan hem meege-deeld. Hij begreep niet, maar voelde de magische trekkracht van dit land, dat hij vroeger ontvluchtte omdat het kaal was, saai en eentonig. Met Trui maakte hij wandelingen naar het Slot, waar hij graag kwam bij Janus en Koba, vooral bij Koba, evenals hij geen Kievit van geboorte, doch om die reden voelde hij zich meer aan haar verwant. Er ging van Koba iets vrien-

delijks uit waarmee ze iedereen voor zich innam. Ze had iets waardigs over zich tegelijk, dat was het meest opmerkelijke aan haar. Ze was een goede boerin voor dit zware polderland, maar kon ze worden overgeplaatst naar het Cromvoirtse zand, ze zou zich aanpassen met de snelheid van een kameleon. Zulke vrouwen zijn zeldzaam. Hij vond het prettig te keuvelen met Koba over de dingen van de dag: het weer, de kinderen, het werk en de oogst. Hij had van al deze zaken weinig verstand, doch daarom juist stond hij open voor invloeden van buitenaf, van waar die ook kwamen.

Hij tippelde wel eens door naar Empel om Kees en Jaana op te zoeken. Het was altijd mis. Altijd rommelig en vuil, de koffiepote plakte in je vingers als je hem aanvatte en altijd stonden de twee jonge Kieviten met hun snotneus vooraan erbij. Met Kees de Kievit was hij in een ommezien uitgepraat. Kees had alleen belangstelling voor z'n boot. Met Jaana was hij nog vlugger klaar; ze kon wel praten, ratelen kon ze, maar geen verstandig woord kwam uit haar mond, gevoel voor humor had ze niet of het moest zo grof zijn dat een koe er om lachen zou. Het was een lompe vrouw, stupide, een pratend beest op twee benen.

Nog liever ging hij naar Hedel, ofschoon hij Grada de Kievit verfoeide als de ratten in de stadsgrachten. Maar er was tenminste het voordeel dat Grada en Driek hem amuseerden met hun eeuwigdurend gekibbel. 'We hebben nooit ruzie, Peer,' zei Driek met scheefgetrokken mond, 'maar ge kunt hier niet komen of er is keet.'

Er was altijd herrie, van de morgen tot de avond. Grada dulde niets en Driek nam niets. Ze was net een lelijke boerenhond met dit verschil dat zij niet beet, iets dat lelijke boerenhonden doorgaans wel doen als ze getergd worden. Driek had iets van een uit de kluiten gewassen stekelvarken, altijd op z'n qui vive, want hij kon ieder moment van de dag een aanval verwachten. Toen Peer er enige malen was geweest, tot zijn genoegen, want hij hoorde graag de felle trompetstoten van het tanige wijf en de rake antwoorden van de zwaargebouwde smid, verbaasde hij er zich over dat ze de herrie eindeloos konden voortzetten. Als hij in de plaats van Driek was geweest had hij allang gecapituleerd voor het eeuwigdurend geweld, of hij had in razende drift de keet in brand gestoken en de benen genomen.

De Kieviten waren een apart slag volk, had hij nu wel geleerd. De oude Peer zagen ze zelden. Hij kwam vaak in maanden niet naar Herven. Wat hij uitvoerde wist geen van z'n kinderen, hij sprak er niet over en zij vroegen er niet naar; het scheen hun volkomen onverschillig te zijn. Soms, als hij thuis was, kwam hij wel eens buurten bij z'n jongste dochter; dan zat hij een poosje voor het raam de polder in te kijken en met z'n vingers op de tafel te trommelen. Hij dronk een tas koffie, rookte z'n pijp en vertrok weer zonder veel gezegd te hebben. Trui scheen daar niets vreemds aan te vinden, ze liet hem maar doen wat hij wilde. En toch zat ze in de

zorg over hem, dat zag de jonge Peer aan haar onrustige wijze van doen en aan de schichtige blik in haar ogen.

'Is er iets met je vader?' vroeg hij ineens.

'Hij drinkt,' antwoordde ze stroef. 'Hij verzuipt heel z'n weekgeld en alles wat hij nog heeft.' En alsof ze wilde voorkomen dat hij er op door zou gaan, voegde ze er aan toe: 'Er is geen bliksem aan te doen, Peer, ge laat hem maar betijen, net als ik.'

Hij was allerminst van plan zich te bemoeien met z'n schoonvader of voor hem de passiepreek te houden. Kristene ziele, hij herinnerde zich te goed die ene keer dat hij zich verzet had tegen de plannen van de oude Peer. Maar hij kon niet geloven, dat het zo was als Trui het voorstelde, hij had de oude poldergast nooit onbekwaam gezien, zelfs niet op hun trouwdag.

'Weet je dat wel zeker, Trui?' vroeg hij. 'Wie heeft je dat gezegd?'

'Dat hoeft niemand me te zeggen, Peer,' zei ze bits. 'Ik ken hem, ik zie het in z'n ogen. Hij is geen proever, geen drinker, hij is een zuiper, zoals ze dat hier noemen. Hij is nooit onbekwaam, van geen liter jenever wordt hij zat.' Ze sidderde van onmachtige woede, haar kaken zetten breed uit en haar kin werd vierkant. Fel viel ze uit: 'Heel moeders versterf, en dat was wat, heeft hij verzopen. Ik zou niet hoeven te ploeteren in een kot als dit als hij ordentelijk had geleefd. Moeder kon hem niet aan, maar ik kan jou wel aan, Peer,' zei ze dreigend. 'Haal het nooit in je hersens om te gaan drinken,' hijgde ze van kwaadheid. Vijf minuten later was de woede gestild. Toen legde ze d'r arm om z'n nek en mompelde: 'Ik ben zo blij, dat ik jou heb, Peer. Gij bent een ferme man, een echte man. Ge drinkt niet, ge vloekt niet, ge bent altijd bij me als ge niet hoeft te werken. M'n vader en m'n broers zijn doerakken. Janus nog het minst omdat hij moeders aard heeft en omdat hij een goede vrouw getrouwd heeft. Maar ook Janus heeft kunsten, die ge hem niet af kunt leren. Ik heb een hekel aan de Kieviten, Peer, en van jou hou ik veel. Ik kan van jou niet meer houden dan ik doe.'

Daar zat hij te kijken met vuurrode oren van verlegenheid. Zelfs in de vurigste ogenblikken van hun korte verkeringstijd had ze nooit zo onomwonden gezegd dat ze van hem hield. Het was moeilijk te geloven dat het zo diep bij haar zat. Toch geloofde hij haar, hij had haar leren kennen als een eigenaardige, doch volstrekt eerlijke natuur. Hij had haar nooit kunnen betrappen op een leugen, wat hij van zichzelf niet kon zeggen. Z'n geheime spaarpot zat hem in sommige momenten dwars in z'n buik bij wijze van spreken, z'n dubbelleven stuitte hem tegen de borst en tegelijk was hij er zo verlekkerd op, dat hij er voor niets ter wereld afstand van wilde doen.

Ook nu had hij weer zo'n moment dat de drang om alles op te biechten zeer sterk was. Bijna tweehonderd gulden had hij bij elkaar geslobberd: als hij haar die gaf kon ze een koe kopen en een stuk land. Z'n droge lippen bewogen al om z'n geheim prijs te geven, doch op het allerlaatste moment

kon hij het voor zich houden. Hij vloekte in zichzelf om de spanning te breken. Hij dacht: 'De koe komt er toch wel, een stuk land scharrelt ze ook bij elkaar. Ze kan naar de hel lopen. Ik kan niet leven alleen van dit saaie bestaan. Als ik niet meer naar de stad kan gaan ga ik kapot met m'n zijen pet op m'n kop; als ik geen stiekeme borreltjes kan drinken ga ik ook kapot, in m'n boot met m'n baggerlaarzen aan.'

Hij kon ook moeilijk geloven dat ze een hekel had aan de Kieviten, zelfs niet aan Kees de Kievit, die onnutte waterzwerfer. Hij herinnerde zich maar al te goed de keren dat de Kieviten te samen in hun huisje waren geweest. Twee maal was het gebeurd, iedere keer op een zondagmiddag. Ze waren niet uitgenodigd, ze hadden hun bezoek niet aangekondigd voorzover hij kon nagaan; er was geen enkele bijzondere reden geweest voor hun komst. Toch waren ze gekomen. Eerst de vader, daarna Kees, toen Janus en tenslotte Grada met Driek de smid; Jaana uit Empel en Koba van het Slot waren thuisgebleven. Waarom? Ook dat wist hij bij geen benadering.

Ze zaten rondom de plattebuiskachel, hun grote voeten op de nikkelen sokkel. Een verzameling reuzen, die zich best thuis gevoelden bij de jongste Kievit. Trui zette koffie en sneed brood, twee hele zesponders hadden ze opgegeten. Kees had jenever bij zich, een volle literfles, die in een ommezien leeg was. Hun zwaar gebrom herinnerde Peer zich het beste, de onderwerpen waren van geen belang geweest. De oude Peer vertelde over het werk bij Lith, weinig woorden, maar achter ieder woord stond een daad. Kees vertelde over z'n zwerftochten met z'n boot. Zalmen had hij gevangen met z'n blote handen als men het geloven wilde. Eens stormde het zo hard dat de golven tien meter hoog sprongen. Daar was hij tegenop geroeid met z'n zonen. Geen mens in de hele wereld, die hem dat na zou doen. Janus vertelde over z'n tochten in de polders als de zwerfkolder hem te pakken had gekregen. O, dat waren vreemde vertelsels. Er was geen woord van waar, maar hij vertelde het zo boeiend en kleurig, van z'n ontmoetingen met vreemdsoortige menselijke wezens, die zich ophielden op de dorre eenzame zandplaten achter Rosmalen, dat ook de nuchtere Peer ervan onder de indruk kwam. Janus was uiterst vaag in z'n beschrijving van deze menselijke wezens: mannen met lange vuurrode baarden en krentzwarte ogen, die in het stikkedonker konijnen vingen met de vleet; vrouwen met helgele flodderende haren, die zich van de grond konden verheffen om zo, zwevend door de lucht, hun mannen te wijzen op vluchtende hazen en konijnen. Janus vertelde alles op zachte toon, z'n donkere stem vibreerde sterk, z'n lichte ogen zagen niemand aan, ze staarden naar dingen, die hij alleen zag met zijn eidetisch vermogen. Grada's stem snerpde door alles heen. Ze had overal haar woordje over te zeggen, maar het leek nergens naar. Ze maakte de indruk een papegaai te zijn, die de klanken nabootst; het ging allemaal langs haar heen, ze luisterde niet of ze begreep niets van hetgeen er gezegd werd. Doch haar commentaar kwam

prompt in een of andere domme opmerking. Alleen als ze het over Driek had werd ze wijs, althans dan hadden haar woorden zin. 'Die luie smid kan niks, die lammeling doet alles verkeerd, behalve jajemen en peperkoek uit de trommel gappen. Dat kan hij goed, de smeerlap.'

In de avond kwamen er nog geburen bij om mee te luisteren en te praten. Ze zaten op de tafel en op de grond, want er waren geen stoelen genoeg. De gesprektoon veranderde onmiddellijk. De merkwaardige Kievitensfeer verdween om plaats te maken voor het normale boerengeroezemoes. Er werden spookverhalen verteld waaraan de Kieviten ruim hun aandeel gaven, griezelige verhalen vol dreiging en geheimzinnigheid. Peer kende ze niet en luisterde hoe het af zou lopen. Dan lachte hij ze uit in hun gezicht. Kletspraat, ouwewijvenpraat. Er zijn geen spoken en geen heksen, geen weerwolven en geen dollen honden, die vuur kunnen spuwen. Zijn spot werd weggeblaft door de Kieviten en de andere mannen. Zo'n zandkneuter wist niets af van de sombere geheimen van het polderland. Hij luisterde wel en spotte, maar geboeid was hij niet meer. Dat was hij die middag wel geweest toen alleen de Kieviten er waren. Van de Kieviten ging iets uit dat hij met geen mogelijkheid onder woorden kon brengen. Een sterke verbondenheid scheen hen te binden tot een eenheid, waar hij en ook Driek niet toe behoorden. Diezelfde avond nog zouden ze uit elkaar gaan en in geen weken, in geen maanden misschien zouden ze elkaar terugzien; geen van hen zou moeite doen de ander te ontmoeten en zij zouden niet het minst nieuwsgierig zijn hoe het de ander verging. Maar nu stonden ze heel dicht bij elkaar. De familieband bond hen nauw te samen of was het iets anders dan de bloedverwantschap? Peer wist het niet, hij geloofde zeker dat hij het nooit zou ontdekken. Het was iets waarvoor zij zelf ook geen verklaring hadden, als hij ernaar had gevraagd. Nog weken daarna onderging hij er de invloed van, het doffe gedreun van hun zware stemmen scheen blijvend in hem binnengedrongen te zijn. Hij zag de Kieviten in de geest zo helder alsof ze vlak voor hem stonden, elk met zijn typische eigenaardigheden, en hij droomde van hen.

Een bijzondere indruk hield hij van zijn vrouw. Zij had niet of zo goed als niet deelgenomen aan de gesprekken. Maar ze gloeide van spanning, in haar ogen was een ernstige uitdrukking, die nu en dan somber was te noemen. Het was duidelijk dat ze genoot van dit samenzijn, doch haar wijze van genieten was heel anders dan bij Grada. Trui had iets waardigs over zich, dat haar belangrijk onderscheidde van haar schetterende zuster. Hoog opgericht zat ze op de houten stoel, haar handen in de schoot, haar lippen vloeiend en rood. Hij zag haar graag zo in haar volle weelderigheid, zo was ze op en top de vrouw waar hij van hield. Het was bijna niet te geloven dat zij dezelfde vrouw was, die hun kleine Peer acht dagen na de geboorte van z'n broertje naar de vliering had gebracht. Een jaar was de kleine Peer, hij kon amper op z'n beentjes staan, maar hij moest naar de vliering, want er was geen plaats voor twee wiegen in de woonkamer,

zei Trui. Ze had ook geen twee wiegen.

'Koojsje Claes kan een klein ledikant timmeren in 't achterhuis,' meende Peer. 'Zo'n pril manneke naar de vliering te bannen is godgeklaagd,' zei hij.

Ze gaf er geen antwoord op, maar toen hij de volgende avond thuis kwam, lag het borelingske in de wieg en de kleine Peer sliep op de vliering. Nog vóór Peer aan z'n aardappelen begon ging hij de ladder op om naar z'n oudste zoon te kijken. Een groot ledikant had Koojsje Claes getimmerd, daarin sliep het manneke op een kaffen bed. Het duimpje in het mondje, de traantjes nog langs z'n neusje, lag hij vastgebonden met een brede doek. Uit dubbele voorzorg had Trui rondom het trapgat een houten hekje laten timmeren.

'Waarom heb je die kleine vastgebonden?' vroeg hij beneden.

'Hij kan er nou niet uitrollen,' zei ze droog.

'Ge had een klein bedje moeten laten timmeren,' zei hij stroef.

'Hij wordt groter,' antwoordde ze goedig.

'Dat duurt nog een heel tijdje, Trui,' waarschuwde hij. 'Ge doet er me geen plezier mee zo'n pril kind op de vliering in een groot bed vast te binden. Ge moet hem naar beneden halen, in het achterhuis is plaats genoeg.'

'Het achterhuis is voor de beesten, Peer,' zei ze hard. 'Hij ligt daar goed boven.'

'Nee, hij ligt er niet goed,' weerstreefde hij. 'Mijn moeder zou dat nooit gedaan hebben. Zo'n kind moet bij z'n ouders blijven tot hij een jaar of vier is.'

'Ik ben jouw moeder niet,' zei ze droog.

'Ge haalt hem naar beneden, Trui . . .'

Ze gaf geen antwoord, keek hem alleen aan met grote verbaasde ogen. Hij zag, dat haar konen rood werden, haar kin werd vierkant, haar handen in haar schoot bewogen nerveus. Maar ze bleef zwijgen en even later ging ze naar het achterhuis om voor de beesten te zorgen. Toen hij de volgende avond thuis kwam lag de kleine Peer op de vliering, hetgeen hij niet verwacht had. Hij at z'n aardappelen met boos gezicht en liet de helft staan. 'Ge bent ziek, Peer?' vroeg ze ongerust.

'Nee, ik ben niet ziek,' zei hij gram. 'Ik wil niet eten, ik wil dat ge de kleine naar beneden haalt.'

'Hij ligt daar goed,' antwoordde ze met doffe klank, maar hij hoorde de ondertoon van nauwelijks beheerste woede.

'Ge kunt wel eens doen wat ik graag wil,' zei hij en smeed z'n vork over de tafel heen.

'Ik regel hier de zaak,' antwoordde ze grimmig. 'Ge hebt er niet mee nodig. Ge doet jouw werk maar, dan zal ik het mijne doen.'

Hij sidderde van woede, maar het duurde slechts even. Hij was er de man niet naar om lang weerstand te bieden. Zij was onbetwist de sterkste, ze

deed wat ze wou, ze stoorde zich niet aan z'n wensen. Als hij de zaak nuchter bezag moest hij erkennen dat de kleine Peer geen leed werd aangedaan. De jongen had een zacht bed en hij lag er goed beschut onder het warme rieten dak. Maar het was liefdeloos, meende hij, zo'n klein kereltje naar de vliering te doen. En dikwijls ging hij 's avonds nog verscheidene keren de ladder op om een poosje naar z'n slapend zoontje te kijken. Het was zo'n lief kereltje met z'n zwart snoetje en z'n licht sluijk haar. En op een keer wist hij het, de kleine was een Kievit, nu al was hij groot voor z'n leeftijd, er groeide een goffert van een vent uit. Toen hij daarop doordacht kwam er in hem een gevoel van trotse verbluffing. Hij vond het een geweldige gedachte dat hij, klein prulventje, de vader zou zijn van een nieuw Kievitengeslacht van reuzen.

5

Na het derde jaar, toen de oudste dochter, Geertrui, al geboren was en Kees al verhuisd was naar z'n broertje op de vliering, stierven kort na elkaar de moeder van Peer en de vader van Trui.

De oude vrouw Van Bokstel deed het erg rustig, zo rustig dat niemand er iets van gewaar werd. Ze vonden haar 's morgens dood in bed. De laatste twintig jaar had ze iedere avond gebeden voor een zachte, plotselinge dood. 'Ik trek er onverwacht uit zodat niemand last met me heeft,' zei ze bij iedere voorkomende gelegenheid. Ze had woord gehouden, haar gebed was verhoord zoals ze het niet beter had kunnen wensen.

Peer en Trui gingen naar Helvoirt om haar te begraven. Hij in z'n beste pak uit z'n vrijgezellentijd, dat Trui bewaarde als een reliqui; hij mocht het maar enkele dagen in het jaar dragen. Zij in haar statige cheviot japon, die haar niet meer stond nu ze moeder was van drie kinderen. De hoed met de druiven als pruimen zo groot had ze tien keer uit de kast gehaald, opgezet en weer weggelegd. Nee, ze had hem niet gedragen, ze scheen er eindelijk van overtuigd te zijn dat hij thuis hoorde in de kast tussen de pronkappels.

Heimelijk hoopte Peer en ook Trui misschien, dat er nog iets in de kous zou zitten, maar het was helemaal mis. Vijfentwintig gulden voor missen, vijf gulden voor kaarsen en de erfenis was op. Nee, het bed en de kleren wilden ze ook niet hebben, er waren misschien andere oude vrouwtjes, die er blij mee gemaakt konden worden. Hetgeen zeker het geval was, zei de Moeder-Overste.

Ze aten witte mik met kaas na de begrafenis, ze doolden nog een uurtje door Helvoirt en dan gingen ze over de hei terug naar Vught, waar ze in het Huisje ten Halve een poosje uitrustten van de vermoeienis. De schommels waren er nog, doch de kinderen ontbraken op die weekse dag.

'Weet je nog hoe je hier geravot hebt, Peer?' vroeg Trui. Hij wist het nog,

lachte hij. Er was een tragische trek in z'n glimlach. Nauwelijks vier jaar was het geleden sedert Trui hem was komen opzoeken om hem te polsen hoe hij over haar dacht, het leek hem toe dat het veertig jaar geleden was. Toen had hij een uiterst vage gedachte over haar ganse persoon. Nu kende hij haar hoedanigheden beter, doch van haar eigenlijke wezen wist hij niet veel meer af dan toen. Zij was zijn vrouw, de moeder van zijn kinderen, de meest naaste in zijn leven; en tegelijk was zij hem nu en dan zo volkomen vreemd alsof zij een vrouw was, die hij toevallig hier of daar had leren kennen en met wie hij een poosje gesproken had.

De oude Peer stierf een veel minder rustige dood. Of beter gezegd, geen mens wist hoe hij gestorven was. Hij werd uit de Engelse Dieze opgehaald door een visser, die bij toeval met z'n vangnet tegen het dode lichaam stootte. Verscheidene dagen was hij al zoek, doch niemand bekommerde zich erom; zijn kinderen zagen hem soms in geen maanden en de opzichter van het werk was er zo aan gewoon geraakt, dat hij nu en dan een paar dagen wegbleef, dat hij niet eens meer de moeite nam hem te vragen waar hij z'n tijd had doorgebracht. Er ging aanstonds een kwaadaardig gerucht door de streek, dat Peer de Kievit zich zelfmoord had.

Het werd door niets bevestigd, doch het hield lang aan; nog jaren na zijn dood spraken de mensen er fluisterend over. Anderen zeiden dat hij stomdronken was toen hij op een donkere avond in de Dieze liep. Dit was nog minder waarschijnlijk, niemand had hem ooit dronken gezien. Het meest waarschijnlijke was dat hij door een beroerte was getroffen. Hij lag vrij dicht bij de kant in ondiep water op een eenzame plaats; als hij door het duister was misleid of dronken was geweest, dan had hij zich gemakkelijk kunnen redden. Zijn lichaam toonde geen sporen van geweld, evenmin van heftige doodsstrijd; het scheen of hij zich te slapen had gelegd op de bodem van de rivier.

Zijn begrafenis bracht heel de streek op de been. Hij was een van die mensen die, ofschoon zij weinig werkelijke vrienden hebben, door velen worden geacht en geëerd; om wier leven een waas hangt van uitzonderlijkheid waardoor zij na hun dood een bron worden van legendevorming.

Het scheen dat de Kieviten er ook zo over dachten. Kees, Janus, Grada en Geertrui, met viere achter de lijk-kist, vormden zij een zeer homogeen en tegelijk een zeer uitzonderlijk kwartet. De Kieviten-kracht leek gebundeld tot een onverwoestbaar menselijke kracht nu zij langzaam voortgingen achter hun dode vader. Geen misbaar, geen tranen; stroef waren die harde gezichten, toch getemperd door een milde gloed. Zij gingen hun vader begraven, die zich zelfmoord had, of die in dronkenschap te water was geraakt, of bevangen door een dodelijke hartzwakte. Vermoedelijk hadden zij niet gehoord welke geruchten er werden rondverteld over de oude Peer, geen mens zou het gewaagd hebben er met hen over te spreken, zelfs niet in goede trouw; zij zouden de boodschapper tot moes geslagen hebben na het eerste woord. Wat zijzelf dachten zeiden ze aan niemand, ook

niet aan elkaar, en toch schenen zij te weten wat er rondging onder het volk. Op een of andere manier schijnt het gerucht te kunnen binnendringen in iedere beslotenheid.

De kleine Peer vernam het gerucht wel dat z'n schoonvader zich van kant had gemaakt. Een arbeider van de Werken, die in Hedel woonde, sprak hem erover aan.

'Ge liegt het, sakkerdju,' vloekte Peer. 'De Kievit hield teveel van het leven om er een eind aan te maken. Hij had het goed en hij was gezond.'

'Dan lieg ik in commissie,' zei de man, 'ik weet er zelf niets van.'

'Dan moet je je bek houden,' blafte Peer.

De man hield z'n mond na die grimmige terechtwijzing. Het interesseerde hem vermoedelijk ook niet, maar Peer had er wel belangstelling voor. Hij dacht er de ganse dag aan en nam zich voor er 's avonds met Trui over te spreken.

Hij deed het niet. Hij liet het niet achterwege uit vrees voor herrie, die eruit volgen kon, doch zijn aangeboren zorgvuldigheid en respect voor andere mensen weerhield hem ervan tegen zijn vrouw te vertellen wat er over de dode gezegd werd in de streek. Later hoorde hij ook geruchten over de dronkenschap van Peer de Kievit, die hem het leven zou hebben gekost en over de beroerte, die hem zou hebben getroffen. Ze waren beide aannemelijk, meende hij, vooral het laatste was heel waarschijnlijk. Doch ook hierover sprak hij niet met Trui, want het was hem opgevallen in de dagen dat het lijk boven aarde stond en de broers en zusters veel bij elkaar waren, dat onder elkaar de doodsoorzaak in het geheel niet besproken werd. Het scheen hen zo weinig te interesseren dat zij er zelfs geen gedachte aan konden verspillen.

Zij waren vreemder en eenzelviger dan ooit te voren. Als klevende paarden hingen zij aan elkaar en iedere vreemde sloten zij buiten hun gedachten en overwegingen. In deze dagen kreeg Peer weer de eigenaardige gewaarwording dat het was alsof Trui en hij heel ver van elkaar stonden. De huwelijksband, de innigste band in het menselijk leven, was zo los en broos dat hij nauwelijks nog merkbaar was. Zij stond verder van hem af dan op die zondagmorgen toen hij haar komen zag in Cromvoirt in haar cheviot japon en met de rare hoed op haar hoofd; en toen toch meende hij dat zij een menselijk wezen was van een geheel ander soort dan waarmee hij vanaf z'n vroegste jeugd was omgegaan.

Met Driek Bartels uit Hedel, Jaana de Kievit uit Empel en Koba de Kievit van het Slot liep hij in het tweede gelid achter de lijk-kist, die werd gedragen door vier sombere polderwerkers. Zo hoorde het, ze liepen op de juiste plaats achter de eigen kinderen van de dode. Maar het leek of de afstand van een meter een eindeloze weg was, alsof een onoverkoombare afgrond lag tussen de Kieviten en de aangetrouwde kinderen.

'Oh, ze zijn zo vreemd somwijlen,' zei Koba. 'Ik heb soms het gevoel dat Janus en ik een paar zijn, dat duizend mijlen van elkaar woont. In deze

dagen merk ik dat heel bijzonder op.'

Peer knikte instemmend. Hij kon het niet zo onder woorden brengen als Koba, die een fijngevoelige vrouw was met een scherpe opmerkingsgave. Maar wat hij zelf voelde verklankte zij duidelijk. Hij knikte nog eens en zei: 'Tk geloof dat ik weet wat gij bedoelt, Koba. Er zijn dagen dat Janus niet van jou is en Trui niet van mij.'

'Sjuust, Peer, zo is het,' beaamde Koba. 'Op zulke dagen zijn de Kieviten alleen van zichzelf.'

'God zegent de dagen als er een lijk staat opgebaard,' zei Driek. 'Dan is er zelfs godsvrede in de Hedelse smederij van Driek Bartels. Ze heeft in drie dagen geen mond opengedaan. Ze loopt me na met koffie en peperkoek. Ik wou, dat d'n ouwe Peer tot St.-Juttemis opgebaard kon blijven.'

'Foei, Bart,' zei Koba met vermanende stem.

'Kristene ziele,' zei Peer en in z'n ogen vonkten felle lichtjes van plezier.

Jaana uit Empel, deed er geen woord aan toe. Met een stompzinnige uitdrukking in haar ogen stond ze toe te zien toen de Kieviten aarde op de kist wierpen. Haar man pakte de schop alsof hij in drieste ijver een hectare zure grond tot op een meter diep wilde gaan omspitten. De plof waarmee hij de enorme aardkluit op de kist kwakte heeft de oude Peer voorzeker de grootste voldoening gegeven; het hout kraakte en de kist was voor de helft verdwenen.

Later is het gerucht toch ter sprake gekomen op een avond toen het oude Koosje Claes kwam buurten in het dijkhuisje.

'Samme,' zei het kwijlerige ventje, 'daar zeggen ze in het veld vandaag dat de oude Peer uit balorigheid in de Dieze getjoept is. Wat een smeerlappen zijn er toch op de wereld.'

Hij kreeg geen gelegenheid nader te verklaren of hij met de smeerlappen Peer bedoelde of zijn lasteraars, want een tel later had Trui hem een oorvijg gegeven waarvan het wijwaterbakje aan de wand begon te wiebelen.

'Ikke, ikke . . .' gilde Koosje Claes. Waarschijnlijk wilde hij gaan zeggen dat hij niet de verspreider was van het gerucht, maar hij kwam niet verder dan ikke, een tweede muilpeer op z'n andere wang joeg hem op de vlucht.

'Ge bent er kwiek mee,' zei Peer met felle kwaadaardige stem.

'Ge kunt er ook een hebben,' antwoordde Trui.

'Zo,' zei hij temerig, 'kan ik er ook een hebben.' Hij wachtte even en voegde er dan scherp aan toe: 'Waag dat nooit, Trui, want dan zou je een razende Cromvoirtse heikneuter zien geboren worden.'

'Ik ben niet bang voor een razende heikneuter!' schreeuwde ze.

Hij keek haar aan zoals ze voor hem stond in haar geweldige kracht. Haar kin was vierkant en ver vooruitgestoken, het puntje van haar spitse neus zag krijtwit, de schouders had ze teruggetrokken.

Hij zag de spieren op haar blote onderarmen trillen onder de strakgespannen huid. Zo had hij haar nooit gezien, en hij wist dat dit beeld hem nimmer uit de herinnering zou gaan. Haar fysieke kracht was veel gro-

ter dan de zijne; in een gevecht zou hij zeker de verliezer zijn. Ze kon hem ranselen zoveel ze wilde zonder dat hij er zich tegen zou kunnen verzetten. Toch was hij niet bang, integendeel, hij voelde zich tegen haar opgewassen door een andere kracht, die in hem was en die zij niet bezat.

'Ik zou m'n bullen pakken en voorgoed vertrekken,' zei hij.

'Ik heb zelf handen aan m'n lijf om te werken,' antwoordde ze stroef, maar hij hoorde in haar droge, hese stem de vrees meeklinken.

Weer wachtte hij even om dan, toen hij voelde dat de redeloze woede voorbij was, venijnig scherp te zeggen: 'Het is vals en gemeen zo'n oud ventje te slaan omdat hij iets napraat dat anderen hem hebben gezegd. Ge weet evengoed als ik, dat Koosje zoiets niet zeggen zou als hij dacht dat het waar was.'

'Hij moet z'n bek houden!' schreeuwde ze.

'Hij mummelt maar wat,' zei hij temerig.

Dat scheen indruk te maken. Langzaam ontspande haar lichaam en ze zei met een verdrietige klank in haar hese stem: 'Gij weet er ook van, Peer . . .'

'Natuurlijk weet ik het ook,' zei hij droog.

'Ze liegen het!' schreeuwde ze schor. Maar ze was óp, de spanning was geheel gebroken. Ze liet zich neervallen op een stoel en begon te schreien. Daar schrok hij van, z'n klein hartje werd zo week als boter. Een schreiend kind zou hij wat in de hand gestopt hebben om het tot bedaren te krijgen, een schreiende vrouw zou hij ontlopen zijn omdat hij zulk een uiting van droefheid niet verdragen kon en nu Trui schreide greep hem dat zo aan, dat hij geen raad met zichzelf wist. Zij had geen droefheid laten blijken toen z'n moeder begraven werd, zij schreide niet toen haar onverwachts haar vaders dood werd gemeld, en haar gezicht bleef ernstig toen de kist langzaam in de kuil werd neergelaten. Hij had zich gegergd over de Kieviten op het kerkhof, want al voelde hij geen grote genegenheid voor de oude Peer, er schoot hem toch een brok in de keel bij het onherroepelijk afscheid. Zij waren niet geroerd, zij stonden toe te zien alsof de zware eikehouten kist een dode bevatte waarover zij nooit hadden horen spreken.

'Vader is in gewijde aarde begraven,' snikte ze. Ze lag nu voorover gebogen op tafel met haar hoofd op haar armen.

Hij streefde haar over haar hoofd. 'Je moet je niets aantrekken van hetgeen de mensen zeggen,' zei hij bemoedigend.

'Ze liegen . . .!' Ze brulde het uit.

'Natuurlijk liegen ze het, Trui.'

't Zijn smeerlappen, schooiers zijn het, Peer. Ik zal ze met de koppen tegen mekaar slaan.'

Dan heb je voorlopig werk genoeg, dacht hij met een nauwelijks verbeterd grimas. En hij zei: 't Komt gauw en 't gaat gauw voorbij, Trui. De mensen vinden iedere dag iets anders om over te roddelen en te kletsen.'

Hij geloofde wat hij zei om later te ondervinden, dat sommige kwade geruchten hardnekkig zijn en lang duren eer zij in de vergetelheid verdwijnen. Nog jaren later ondervond hij dat de oude Peer de Kievit de volksverbeelding sterk aansprak. De geest van een zelfmoordenaar komt nooit tot rust, steeds komt hij terug op de plaats van de noodlotsdaad. Sommigen zien hem in allerlei vermommingen en zij vertellen het aan de geburen, die 's avonds hun benen komen strekken rond de plattebuiskachel. Dan gloeit de vrees in hun ogen en de spanning klopt in hun bloed. Ze bidden een tientje van de rozenkrans voor de ellendige; dit is wel het enige waar de dwalende geest behoefte aan heeft. De geest van Peer de Kievit was bijzonder onrustig; er kwam een tijd, enige jaren na zijn dood, dat hij zich zo vaak vertoonde aan de Dieze, dat geen mens bij avond alleen over de donkere weg durfde gaan.

Het verdelen van de boedel was weer een typisch staaltje van Kieviten eigengereidheid, waar de aangetrouwde kinderen niet bij te pas kwamen. Drie weken lieten de broers en zusters voorbijgaan eer ze op een zondagmorgen bijeenkwamen in het dijkhuisje van de oude Peer. Ze bleven er de ganse dag; eerst toen de schemering intrad verlieten ze het huisje en ging elk zijn eigen weg. Trui zei alleen dat ze 't druk hadden gehad en ze had veel honger.

'Was er nogal iets te verdelen?' vroeg Peer.

Ze keek hem verbaasd aan, antwoordde dan op een toon, die gekscherend bedoeld was, maar die heel anders uitviel: 't Gerief is verdeeld, Peer. Ieder krijgt z'n part. Centen waren er niet. 't Huis zat vol schuld, 't is verkocht.'

'Wie heeft het huis gekocht?' vroeg hij.

'Mathijs Broeke,' antwoordde ze op een toon, die duidelijk liet blijken, dat het haar verveelde zo lang over een onderwerp te praten, dat hem niet aanging.

Toen hij 's maandagsavonds terugkeerde van z'n werk in de stad zag hij dat de rieten leunstoel van Peer de Kievit aan Trui was overgegaan, later merkte hij nog enkele dingen op, die hij vroeger meende gezien te hebben in het huisje van z'n schoonvader. Hij merkte ook dat een nieuw verenbed de plaats van het oude had ingenomen en vermoedde, dat het gekocht was uit de baten van het verkochte huis. Zekerheid kreeg hij daar niet over, want toen hij ernaar vroeg gaf ze als antwoord de wedervraag of het geen goed bed was.

Kristene ziele, wat is het toch een raar mens, dat ik getrouwd heb, dacht hij. 'Loop naar de Mookerhei met je bed,' zei hij en liep kwaad weg. Het kon haar geen bliksem schelen of misschien begreep ze niet eens waarom hij kwaad was. In ieder geval gaf ze geen verdere uitleg omtrent de aanschaffing van het kostelijke bed; hij kwam er nooit achter wat hun aandeel was geweest in de erfenis van Peer de Kievit.

Er ging een reeks van eendere jaren voorbij. Rustige, vredige jaren waarin hun kroost aangroeide met de regelmaat der seizoenen. Toen de oudste jongen achttien jaar was werd de jongste geboren, twaalf anderen zaten daartussen.

' 't Gaat al te vlot, Trui,' had hij wel eens gezegd in de afgelopen jaren.

'Hoe harder het regent, hoe eerder het ophoudt, Peer,' antwoordde ze.

En nu zij beiden goed veertig jaar oud waren en veertien kinderen hadden, zei Trui dat het afgelopen was. Hoe ze aan die wijsheid kwam vertelde ze niet, doch de volgende jaren wezen uit dat het inderdaad zo was.

Het was onbegrijpelijk dat vader en moeder met veertien kinderen konden wonen in een huisje als van Peer en Trui zonder dat het er een onbeschrijfelijke bende was. Het was er in het geheel geen bende, integendeel, mer zou lang moeten zoeken naar een gezin waar zoveel orde was en zo'1 goede harmonie.

Trui regeerde met vaste hand en ontzaglijke energie. Vanaf hun vroegste jeugd leerden de jonge Kieviten, dat het geen zin had zich te verzetten tegen moeders reglementen en beslissingen. Dat vader er hoegenaamd niet aan te pas kwam, werd hun nooit gezegd en het was lang niet zeker of ze daar wel ooit over nadachten. De jongste kinderen, zo tot een jaar of acht, zagen hun vader alleen 's zondags; de ouderen, die 's avonds nog op waren als hij thuis kwam van z'n werk, lieten hem met rust, want vader was heel moe had moeder hun geleerd. Toch gebeurde het wel eens dat ze, vooral in de winter, rond de tafel zaten als hij z'n maal gebruikte. Dan zag hij hun ogen oplichten in vrees en spanning, als hij de schijven gebakken spek brak en onder hen verdeelde. Als Trui er erg in had sleurde zij met machtige armbewegingen de kinderen van de tafel weg en gromde hem toe: 'Ze hebben zat gehad, Peer. Gij moet hard werken en ge moet goed eten hebben.'

' 't Zijn kleine mannen, ze weten niet beter,' suste hij dan.

'Ze komen niks te kort,' snauwde ze hem toe en daar moest hij genoegen mee nemen. Hij had er geen vrede mee. Ofschoon z'n kinderen er gezond en stevig uitzagen, zag hij toch in de begerige blik van hun ogen, dat een stukje spek voor hen een tractactie was. 't Kon ook niet anders. Zestien mensen moesten leven van zijn weekgeld, dat wel iets gestegen was, doch dat betekende niets, want evenredig was het leven duurder geworden. Hij bracht ook wel eens een buil babbelaars mee, die hij voorgaf gekregen te hebben van een stadse juffrouw, die het prettig vond iets weg te geven aan kleine kinderen. Zulk een tractatie was voor de jonge Kieviten, die, uitgezonderd met Sinterklaas en tijdens de kermis, zelden een snoepje kregen, nog geweldiger dan een stukje spek. Hij zou hun zo graag meer gegeven hebben. Dat kon hij ook, want de slobber, hoewel teruggelopen tot een miniem bedrag, vloeide nog steeds in z'n blikken trommel. Hij durfde niet meer mee te brengen en evenmin durfde hij z'n kinderen stiekem wat in de hand stoppen. Trui was geen rekenballeboos, maar ze was

allerminst gek. Als hij royaal voor de dag zou komen, zou ze onmiddellijk rekening en verantwoording vragen en die kon hij niet geven. Zijn geheim kon hij niet prijsgeven; z'n dubbellevens, dat hij nu al zo lang leidde, was een zoete strelende genieting geworden, waar hij niet meer buiten kon.

Toch was het bijlange niet meer zo goed als in vroeger dagen, en de gouden weken van de rattenvangst kwamen nooit meer terug. Zelden nog zag hij een rat op z'n zwerftochten door de Bossche stadsgrachten. En de strenge verordeningen van het gemeentebestuur hadden de mensen voorzichtig gemaakt met het deponeren van vuil en allerlei afval in de Dieze. Er kwam een tijd dat hij geen kwartje per week extra verdiende; toen moest hij interen van z'n kapitaal en dat was een zwaar kruis. Doch die naargeestige periode was hij te boven gekomen met list en doorzettingsvermogen. Als de mensen hun oude emmers niet in het water mochten smijten, konden zij ze ook op het smalle talud neerzetten of onder aan de openbare trappen. Hij zou wel zorgen dat ze er weg kwamen en als ze dat te omslachtig vonden konden ze ook op het raam tikken als hij voorbijvoer. Dan wist hij wel hoe laat het was.

Er ging hem veel door de vingers, doch datgene dat hij mee kon nemen was makkelijk gewonnen; het is eenvoudiger een oude stukgebrande kachel vanaf de kant in z'n boot te kiepen dan ze op te vijzelen uit de bagger. Nooit zou hij 's avonds verzuimen de ladder op te stijgen om z'n kroost te bekijken. Dertien lagen er nu te maffen als marmotten, de jongste sliep beneden in de wieg; dat zou voortduren tot hij op z'n beentjes kon staan, dan ging hij ook naar boven. Zeven aan de jongenskant, zes aan de meisjeskant; in het midden hing een ruim gordijn van roodgebloemde sifs. Het oude Koosje had de tweepersoonsbedden aan elkaar getimmerd, zo leek het alsof de hele rij in een ontzaglijk groot bed sliep. Dat was prachtig om te zien. Ze lagen in goede orde, de oudste vooraan; hij kon hun namen aflezen aan de volgorde als zij te diep onder de dekens lagen. Ieder had z'n plaats, alles had z'n vaste plaats in het Kieviten huishouden. Zo wilde Trui het en zo gebeurde het, geen der kinderen zou het gewaagd hebben de orde op de vliering te verstoren. Ja toch, één durfde het. Grada, Gerarda, zoals zij zichzelf het liefst noemde, trof hij wel eens met haar jongste zusje, die helemaal aan de achterkant moest liggen, in haar armen. Dat was een heel mooi gezicht, het kleine poppensnuitje van Koba'tje tegen het gebruide gezicht van Grada. Die twee hielden ontzaglijk veel van elkaar, dat had hij dikwijls opgemerkt.

't Zal wel verklikt worden, dacht hij en dan is 't uit. Het werd verklikt door een van de oudere zusjes, Grada kreeg een pak rammel en het had uit moeten zijn volgens de regels van het Kieviten tuchtregiem. Maar het was niet uit, geen week later sliep Koba'tje weer in de armen van Grada. Weer kreeg ze rammel, tientallen malen kreeg ze slaag, maar het hielp nooit afdoende; eerst enkele jaren later toen Koba'tje uit de babyperiode in de kleuterjaren was gegroeid, en niet meer als een klein kindje wilde behan-

deld worden, ging de ongehoorzaamheid vanzelf voorbij.

Toch was dat betekenend geweest in het dijkhuisje. Grada was de enige, die de orde durfde verstoren, in dat opzicht althans, want overigens was zij een erg lief meisje. Er waren twee soorten kinderen bij de Kieviten. Verreweg het grootste gedeelte staalde op de moeder; zij hadden lichte ogen en lichtblond haar en ze waren grof van lichaamsbouw; het kleinste deel leek meer op de vader en van deze was Grada de enige echte Van Bokstel. Ze had donkere ogen en donkerblond haar, ze was klein van gestalte en nogal mager.

En ze was anders van aard, dat maakte het grootste onderscheid uit. Toen ze nauwelijks vijf jaar was kwamen al de kleine trekjes van haar aard naar boven. Ze hield van opschik, van kleurige dingen en ze greep naar alles wat ze in handen kon krijgen om zich mooi en interessant te maken. Als een van de oudere meisjes iets miste, een waardelose broche, een haarstrik of een zakdoekje, dat ze van deze of gene gekregen had, konden ze er zeker van zijn dat Grada het had gepikt. Ze was sluw en ze werd leugenachtig op de duur. Maar het ging alles nog met kinderlijke onvolmaaktheid op soms erg grappige manier, waardoor ze meer de lachlust opwekte dan de ergernis. Ze was ook erg gevoelig, ze schreide als ze een mens of dier zag lijden en toen ze zag dat de bakker z'n paard sloeg met de zweep gooidde ze de man een steen naar z'n hoofd.

Toen ze zes jaar was gebeurde er iets merkwaardigs met Grada de Kievit. Omstreeks Kerstmis - ze ging toen al enkele maanden naar school - liet het schoolhoofd, meneer Kapteijns, aan Trui weten dat hij haar wilde spreken over Grada. Begint ze daar ook al ondeugend te worden, dacht Trui en met de beste voornemens bezielde de ondeugd ditmaal finaal uit te roeien ging ze naar school. Ze kreeg een heel andere boodschap dan ze verwacht had.

'Ondeugend?' vroeg meneer Kapteijns, 'hoe kom je daarbij, Trui? Als ze ondeugend was had ik er jou niet bij nodig. Nee, ik ben ongerust over haar gezondheid. Zien jullie dan niet dat ze met de dag vermagert?'

Trui had er niets van bemerkt, maar nu de meester het zei, ja, ze zag er niet dik uit en nogal bleek. Ze was nooit vet geweest.

'Eet ze goed?' vroeg de hoofdonderwijzer.

't Gaat wel,' zei Trui. Ze wist het eigenlijk niet goed. Ze was zo gewend, dat haar kinderen, die allen konden eten als jonge wolven, zelf zorgden dat ze hun portie kregen, dat ze geen bijzondere aandacht schonk aan de een of de ander. Boterhammen maakte ze bij dozijnen en ze kookte volop aardappelen. Als je geitent, kippen en konijnen hebt, weet je wel raad met het overschot.

Dat begreep meneer Kapteijns, maar hij was er toch niet van overtuigd, dat Grada voldoende voedsel binnen kreeg. 'Ik heb op haar gelet in het middaguur al enkele dagen,' zei hij, 'ze eet zo goed als niets.'

'Ze krijgt een vol trommeltje mee net als de anderen,' maakte Trui zich

kwaad. 'Ge denkt toch niet dat ik zo'n klein kind . . .'

'Ik denk niets, Trui,' sneed meneer Kaptejns de zin af. 'Ge zult er wel goed voor zorgen, daar ben ik van overtuigd. Maar ze krijgt het niet in haar buikje.'

'Ik zal ze op d'ren tabberd komen,' beloofde Trui energiek.

'Ik weet niet of dat wel de goede methode is, Trui,' glimlachte de hoofdonderwijzer.

'Ze brengt ze niet mee terug,' snauwde Trui met hoogrode kleur.

'Juist, Trui, ze eet ze niet op en ze brengt ze niet mee terug. Ze gooit ze dus weg of ze geeft ze weg.'

'Weggeven of weggooien? Kristene ziele,' zei ze Peer na, 'dat wordt me wat moois.' Weggeven was voor haar gevoel al iets ergs, maar weggooien was verschrikkelijk. Ze kreeg het er benauwd van; de gedachte dat haar dochtertje kostelijke boterhammen met vet en suiker zou durven weggooien maakte haar razend kwaad.

'k Zal ze potverdorie, ik sla ze de benen stuk, de snotaap. Ze zal het afleren, meester, zowaar ik Trui de Kievit ben. Ik ga subiet naar huis, dan is 't meteen afgewerkt. Bedankt voor de boodschap.'

Meneer Kaptejns hield haar terug door zijn hand op haar schouder te leggen.

'Een beetje minder voortvarend zou beter zijn,' zei hij streng. En hij vervolgde op mildere toon: 'Luister eens, Trui de Kievit, 't geval is vermoedelijk heel anders dan ge denkt. Ik vermoed dat ze het brood niet weggooit, maar weggeeft. Ik denk dat we vreemd zullen opkijken als we het ontdekt hebben.'

Trui stond te knorren van ongeduld en kwaadheid. Die lariepraat van de meester ging ver boven haar bevattingsvermogen. Onderzoeken was volkomen overbodig; er een eind aan maken, dat was goed. Ze wist best hoe ze dat aan moest pakken, daar had ze niemand bij nodig.

'Ge zegt niks en ge doet niks,' zei de hoofdonderwijzer op bevelende toon.

'Ge doet morgenvroeg haar trommeltje vol en dan zoek ik uit waar ze blijft met haar boterhammen. Ik zal je laten weten hoe de vork in de steel zit, misschien kom ik het zelf vertellen. Goed begrepen, Trui?'

Ze knikte instemmend, maar meneer Kaptejns zag dat het niet van harte ging.

'Zo moet het gebeuren, Trui,' zei hij daarom met nadruk.

Die nacht deed ze geen oog dicht, niet omdat het geval haar zozeer had aangegrepen dat ze er niet van slapen kon, maar omdat haar belet werd te doen wat ze wilde. En toen ze de volgende morgen het kleine trommeltje van Grada met botterhammen vulde zag ze rood van ingehouden woede. Ze zei het kind niet goedendag net als de anderen, ze snauwde haar toe dat ze op moest duvelen.

Meneer Kaptejns vond één snee brood in het trommeltje toen hij even na negenen controleerde. Moddorie, fluisterde hij in zichzelf, ze is haar bo-

terhammen al kwijt. Dan moet de oplossing hier dicht bij liggen, want onderweg, als ze bij haar broertjes en zusjes is, krijgt ze geen kans voor goede engel te spelen.' Hij liet haar bij zich komen en stelde pardoos de vraag: 'Grada, aan wie heb jij je boterhammen weggegeven?'

Ze schrok hevig, haar gezichtje werd rood tot in haar hals. Haar mondje bewoog zenuwachtig: 'Ik heb ze onderweg opgegeten, meester.'

Waarom zou ze liegen? vroeg meneer Kapteijns zich af in grote verbazing. Hij liet haar even tot kalmte komen en zei dan op strenge, toch goedige toon: 'Je mag niet jokken, Grada; dat je jokt is veel erger dan dat je je boterhammen weggeeft. Hoe dikwijls heb je het al gedaan?'

Ze gaf geen antwoord, maar hij zag dat ze sidderde over heel haar lichaam. Van onder haar lange donkere oogwimpers keek ze hem nu aan met een schichtig-schuwe blik.

'Geef antwoord als ik je iets vraag, Grada,' zei hij nog strenger.

Ze bleef zwijgen, ineengedoken zat ze tegenover hem. Een klein meisje, dat niet bekennen wilde omdat ze niet durfde, begreep hij.

Tenslotte kreeg hij het eruit. Ze had haar boterhammen weggegeven aan Bartje de Vlam. Al heel dikwijls had ze dat gedaan. 's Morgens als de kinderen speelden op de speelplaats tot de bel ging, sloop ze naar het oude Bartje de Vlam.

Het was heel stil in het spreekkamertje van de hoofdonderwijzer. Meneer Kapteijns keek naar het kleine Kievitje met een eigenaardige uitdrukking in zijn ogen: een mengeling van bewondering en verbazing. In de geest probeerde hij haar beweegredenen en haar vrees voor ontdekking te achterhalen zonder ernaar te vragen. Hij kende Bartje de Vlam, het vieze dronkemantje, dat dicht bij de school in een oud krotje woonde, van binnen en van buiten. Dat gemene kereltje, dat leefde van hetgeen hij bij elkaar kon gappen en schooien achtte hij tot alles in staat. Hij had een rattennatuur, angstig en tegelijk fèl, en hij was zeer sluw. Ook nu nog, geloofde meneer Kapteijns zeker, was hij voortdurend in gevaar gegrepen te worden, zoals vroeger talloze keren was gebeurd, want hij had een groot deel van z'n leven in de gevangenis doorgebracht. Dat hij nog vrij rondliep kwam omdat zijn driestheid veranderd was in voorzichtigheid; op z'n oude dag was hij een kruimeltjesdief geworden.

Iedere ouder waarschuwde z'n kinderen voor Bartje de Vlam, hij werd dan ook gemeden als de pest door groot en klein. Ook de Kieviten hadden hun kinderen gewaarschuwd, daarom vreesde Grada de ontdekking. Zo moet het wel zijn, dacht meneer Kapteijns en hij vroeg:

'Waarom heb jij Bartje de Vlam je boterhammen gegeven, Grada?'

'Hij had honger, meester,' fluisterde ze.

'Wist je dan niet dat je niet naar Bartje toe mocht gaan?'

Ze kleurde weer van verlegenheid en ook van boosheid, begreep hij toen ze antwoordde: 'Ik ben niet bang voor Bartje, meester. Hij doet de kinderen niks.'

Aha, ze is in de contramine, dacht de hoofdonderwijzer. Zo kleine Kievit, het is goed dat we het op deze manier hebben aangelegd.

'Geeft Bartje jou lekkertjes, Grada?' vroeg hij vriendelijk.

'Nee, meester,' antwoordde ze onmiddellijk.

'Wat heb je Bartje nog meer gegeven dan boterhammen?' vroeg hij verder.

Ze legde haar handjes open: 'Ik heb niks, meester,' zei ze aarzelend.

Ze liegt, constateerde hij met grote schrik. God nog aan toe, er is nog iets anders gebeurd. Hij boog zich naar haar toe en dwong haar hem aan te zien. Het was een gevaarlijke vraag, die hij stellen wilde, dat begreep de ervaren pedagoog beter dan wie ook. Toch stelde hij ze daar hij overtuigd was dat hij niet mistaste.

'Heb je hem niet een keer centjes gegeven, Grada? Denk eens goed na!'

'Ik heb geen centjes,' zei ze met een bloedrood gezichtje. Ze keek langs hem heen, hij hoorde haar hijgen, hij zag haar borstje zwoegen en toen sprongen er tranen in haar ogen.

'Vertel het mij maar gauw,' zei hij goedig.

'Ja, meester,' fluisterde ze snikkend.

'Hoe dikwijls, Grada?'

'Drie keer, meester. Maar u zult het niet aan moeder zeggen?' Ze snikte het uit van spanning en vrees, heel haar lijfje sidderde en schokte.

Hij streek over haar haren, zei vriendelijke woorden om haar tot kalmte te brengen en vroeg dan, toen zij rustiger was geworden:

'Waar heb je die centjes gehaald, Grada?'

'Uit moeders beurs, meester,' bekende ze aanstonds.

'Hoeveel centjes waren het? Eerlijk zeggen hoor.'

'Twee keer een dubbeltje en een keer een stuiver, meester. Maar ik ben zo bang dat moeder heel hard zal slaan als ze het weet.' Ze begon hevig te schreien en hij had de grootste moeite om haar tot bedaren te krijgen. De angst voor haar moeder zat er al heel diep in nu ze nauwelijks zes jaar oud was.

Meneer Kaptejns liet haar opstaan. 'Kom maar mee, dan krijg je een appel van me,' zei hij vriendelijk. 'Dan moet je mij beloven, dat je nooit weer naar Bartje de Vlam zult gaan. Ik zal wel zorgen, dat hij boterhammen krijgt als hij honger heeft.'

'Hij doet me niks meester,' zei ze verlegen.

'Natuurlijk doet Bartje jou geen kwaad,' antwoordde hij lachend. Doch terwijl hij dat zei, begreep hij dat hij moest verklaren waarom ze niet naar het oude vieze kereltje mocht gaan. De waarschuwingen, die de kinderen thuis kregen waren alle van dezelfde aard: ze hielden een verbod zonder meer in; de domste ouders vertelden erbij dat Bartje zijn hond op de kinderen losliet als ze te dicht bij z'n huisje kwamen. De kinderen meden de man omdat ze bang voor hem gemaakt waren. Grada had echter een andere ondervinding opgedaan; op de een of andere manier scheen er een vriendschappelijke verhouding gegroeid te zijn tussen haar en de tucht-

huisboef. Ze had hoegenaamd geen angst voor hem; in haar gedachten-gang, voor zover ze er die op na hield, was de waarschuwing der ouders ongegrond en zelfs gemeen.

'Kinderen moeten met kinderen omgaan,' zei meneer Kaptejns luchtig. 'Je kunt toch niet met Bartje de Vlam spelen.'

Dat vond ze zo komisch dat ze er hartelijk om lachen moest.

'Ik speel niet met Bartje, meester,' zei ze vurig. 'Ik geef hem boterhammen omdat hij honger heeft. Hij is veel te oud om te werken en niemand geeft hem iets.'

Wat een zieltje, dacht de onderwijzer. 'Ik begrijp het wel,' zei hij. Hij begreep het inderdaad. Dit kleine Kievitje had de woede van haar moeder geriskeerd omdat de spontane drang een oude man te helpen, sterker was dan haar vrees voor de straf, die volgen zou als het uitkwam. Maar het goede begrip van haar intentie had weinig te betekenen, van belang was het middel te vinden om haar te overtuigen, dat zij bij Bartje weg moest blijven. Haar enkel voor te houden dat zij gehoorzamen moest als haar ouders haar iets verboden, was niet voldoende meer; dit kind had voor haar gevoel geconstateerd, dat Bartje geen kwade man was zoals haar en alle kinderen tot in den treure was voorgehouden.

Hij pakte een grote glanzende appel uit z'n bureau en gaf haar die.

'Lust je die, Grada?' vroeg hij.

Haar donkere ogen werden groot van vreugde. 'Ja, meester,' zei ze begerig.

'Zal ik hem voor je doorsnijden?' Dat hoefde niet, ze zette er haar witte tanden in en at met gulzige gretigheid.

Om tijd te winnen praatte hij met haar over het leren op school en vroeg haar uit wat ze zoal deed als ze thuis was. En na wat kinderlijk stugge antwoorden raakte ze op dreef. Toen wist hij heel gauw, dat dit Kievitje in vele opzichten verschilde van haar broers en zusters. Ze had hoegenaamd geen begrip voor orde en regel, het enige wat haar interesseerde waren mooie dingen. Ze vond de koetsen mooi in de stad en de poppen in de etalages, het kralensnoer van haar oudste zusje en het gouden kruis van haar moeder. Ze had een broche gevonden, vertelde ze, ze had het aan de veldwachter laten zien en die had gezegd dat ze het mocht houden. De meester mocht het ook zien. Ze haalde het ding, in vloeipapier gepakt, uit haar roszakje. Een waardeloos vod, een koperen rozet, vertrap en ge-deukt, met in het midden een vuurrood stuk geslepen glas.

'Als ik groot ben doe ik het op mijn jurk,' zei ze, 'nu poets ik het alle dagen dat het mooi gaat blinken.'

't Is een broche voor grote meisjes,' zei hij lachend.

Ze keek hem aan alsof ze zeggen wou: ik heb toch gezegd dat ik wachten zal tot ik groot ben. 'Als ik tien jaar ben doe ik het op mijn jurk,' besloot ze snel. Ze vouwde het kleinood weer zorgvuldig in het vloeipapier en borg het secuur weg.

Toen begon ze ineens over Bartje de Vlam te spreken. Bartje had gezegd dat ze van hem een bedelkettinkje zou krijgen zo gauw hij geld had om er een te kopen. Precies zo'n kettinkje als zijn dochttertje vroeger had gehad.

Wat zegt ze nou? vroeg de onderwijzer zich verbaasd af. Voor zover hij wist was Bartje nooit getrouwd geweest.

'Ze is doodgegaan en toen had de arme man niets meer,' hielp ze hem over de moeilijkheid heen. 'Hij had maar een kindje en ze was zo lief voor hem. Iedere avond gaf ze hem een kusje voor ze ging slapen.'

Hij pakte haar handje toen ze begon te schreien en troostte haar dat het dochttertje van Bartje nu een engeltje in de hemel was. Doch daar schulde de moeilijkheid niet, gevoelde hij met toenemende spanning: ze had geen verdriet om het gestorven kind, ze schreide om haar eigen leed.

'Moeder geeft mij nooit een kusje en vader alleen 's zondags,' klaagde ze, 'als vader mij een kusje geeft lachen ze me allemaal uit.'

Wat een harde Kieviten horde, dacht hij. Maar het verbaasde hem niet zo erg, hij kende de Kieviten zo goed als geen ander. Stug volk.

Toen schrok hij van haar scherpe uitroep: 'Maar Bartje kust mij wel. Bartje zegt dat ik een heel lief meisje ben. Als ik groot ben, zegt Bartje, zullen ze om mij vechten.'

God zij dank dat ik dat weet, dacht meneer Kapteijns. Hij keek haar oplettend aan en weer trof hem de eigenaardige uitdrukking in haar ogen. Ze loenste niet in de gewone zin van het woord, het leek of er een floers in haar ogen lag. Het was er niet altijd; als zij zich ergens over opwond keken haar ogen sterk en heel helder, ondanks hun donkere kleur; als ze zich kwaad maakte of als ze ergens heel vrolijk over was, schitterden haar ogen als sterren. Maar soms zag hij die vreemde uitdrukking, dan leek het alsof ze twee verschillende ogen had, alsof ze met het ene oog waakte en met het andere droomde.

Wat een viezerik, wat een gemene oude smeerlap, dacht hij. Ze zullen later om haar vechten. Hoe kan zo'n vent dat zeggen tegen een kind van zes jaar. Hoe kwam die boef er toe zo'n kind te kussen.

Hij voelde dat hij z'n opwindning moest beheersen wilde hij niet gaan brommen en schelden. Dit was een kwestie, die hij met de pastoor moest bespreken. Hij diende ervoor te zorgen dat Grada niet meer bij Bartje de Vlam kwam en hij moest maatregelen nemen dat Trui het kind niet op haar manier zou gaan uithoren om haar daarna een afrossing te geven waar het meisje in geen dagen overheen kwam. Daarom zei hij Grada dat ze terug moest gaan naar haar klas, ze mocht de andere kinderen niet vertellen waarover ze gesproken hadden en ze mocht geen boterhammen meer brengen bij Bartje de Vlam. Hij zei het op strenge toon waarvan hij wist dat er geen overredingskracht van uitging, maar ze zou hem gehoorzamen uit vrees. Dat was niet voldoende, maar het was voor het ogenblik het

enig mogelijke om te doen. En aan de oudste broer, Peer, gaf hij een briefje mee voor z'n moeder. Een dezer dagen zou hij zelf naar Herven komen om te praten over Grada, ze mocht het kind in geen geval straffen.

Als hij dacht Trui de Kievit te kennen vergiste hij zich. De volgende morgen stond ze in heel haar forse onhebbelijkheid in de schoolgang op hem te wachten. Of hij dacht dat ze zelf niet mans genoeg was om Grada onderhanden te nemen.

Mans genoeg wel, maar niet wijs genoeg, dacht hij. Heel even trachtte hij haar op zachte goedge toon aan het verstand te brengen, dat de kwestie heus niet in een vloek en een zucht kon worden afgedaan voor de school begon, doch toen ze hem plomp in de rede viel veranderde hij van tactiek. Heel z'n autoriteit liet hij gelden toen hij haar op forse, stroeve toon zei, dat hij voor iedereen te spreken was op de uren die hij daarvoor bepaalde. Met gestrekte arm wees hij naar de deur. 'Ik heb nu geen tijd voor jou,' zei hij bruut. 'Ik kom morgenavond naar Herven want ik wil ook met je man praten. Tot zolang moet je geduld hebben Trui de Kievit. Als je niet van plan bent je daaraan te houden, zal ik het je door een ander aan het verstand laten brengen.' De ander was de pastoor waar Trui een groot en diep ontzag voor had.

'Ik laat ze bij me komen op de pastorie vanavond,' zei pastoor Van Grinsven, toen hij gehoord had wat er aan de hand was. 'U kunt er bij zijn als u wilt, maar 't is misschien beter als ik het alleen doe, meneer Kapteijns.'

Die avond kwamen Peer en Trui op de pastorie waar ze door pastoor Van Grinsven heel vriendelijk ontvangen werden in z'n zitkamer. Zij in haar zwarte japon, hij in z'n mooie pak. Zij zat te zweten als een ploegpaard en hij wist zelfs niet bij benadering waar het over ging.

De pastoor liet koffie brengen en gaf Peer een vorstelijke sigaar.

'Wij moeten het hebben over dat kleine ding van jullie,' zei hij lachend.

'Dat kind speelt voor barmhartige Samaritaan en dat is heel mooi, het is zelfs buitengewoon frappant, maar we moeten het haar toch verbieden.

Daar heb ik inmiddels al voor gezorgd, ik ben vanmiddag op school geweest om jullie Grada te zeggen, dat ze Bartje de Vlam geen boterhammen meer mag geven. Jullie kunt ervan op aan dat ze niet meer bij hem zal komen. Wij zullen wel zorgen, dat Bartje niet van de honger omkomt.'

De pastoor zag de kin vierkant worden en hoorde de kaken kraken. Hij zag de helse woede in de ogen van Peer en daarover maakte hij zich niet minder ongerust. Trui was in staat het kind dood te ranselen in haar harde woede, maar hij zou eerder het oude Bartje naar de strot grijpen.

Daarom zei hij: 'Het kind heeft gehandeld in een opwelling van spontane goedheid, daar steekt niets geen kwaad in, integendeel, het is een deugd van barmhartigheid de hongerigen te spijzigen. En zij was volstrekt overtuigd dat Bartje de Vlam honger leed. Ze is natuurlijk ongehoorzaam geweest en dat was fout. Dat heb ik haar gezegd en zij zal voortaan gehoor-

zaam zijn aan vader en moeder. Er is geen reden om haar te straffen, Trui,' zei hij met nadruk. 'Je mag haar vooral niet slaan.

Met Bartje heb ik de zaak ook besproken,' wendde hij zich tot Peer. 'Jullie kunt ervan op aan dat Bartje geen boterhammen meer van jullie Grada zal aannemen. Daar kun je heel zeker van zijn, Peer,' zei hij met sterke nadruk. 'Het heeft hoegenaamd geen zin er heibel over te maken.'

De pastoor wachtte even en vroeg dan: 'Hoe gaat het verder met jullie? Jullie hebben toch een gezegend huishouden. 't Zijn allemaal beste kinderen. Ik zie ze graag bezig, gezond en stevig en altijd haantje de voorste. Alleen jullie Grada is een buitenbeentje. Niet dat er iets aan mankeert, Trui. Ze is een best kind, een heel lief kind. Ze hebben allemaal graag met haar te doen op school. Ze leert heel goed, ze is ijverig en ze let goed op. Meneer Kapteijns is er best over tevreden. Maar ze is een beetje anders van aard dan jullie andere kinderen. Ze is een beetje apart, jullie Grada, ze heeft meer fantasie zou je zeggen. Daar kun je niets aan doen, je hoeft er ook niets aan te veranderen, iedere mens heeft z'n eigen natuur.'

'Ze staalt op hem,' zei Trui met weinig waardering in haar stem.

'Is hij ook ongehoorzaam?' lachte de pastoor.

Trui antwoordde met stroef gezicht: 'Hij moest daggelder worden in het dorp, dat had ik liever. 'k Zie hem niet graag in de stad op de baggerschuit.'

'En gij, Peer?' vroeg de pastoor.

'Ik ga net zo lief regelrecht dood,' antwoordde Peer met een olijke knip-oog. 'M'n werk is m'n lust en m'n leven, meneer pastoor. Als ze me van m'n schuit afhalen word ik simpel of ik ga in de kortste keren piepen.'

'Ge wacht nog maar een tijdje met te gaan piepen,' lachte de pastoor. 'Ge piept kun je nog lang genoeg zijn, Peer. Nee, Trui, je moet hem maar laten wat hij is. Hij verdient er goed geld in de stad en dat komt te pas in jullie groot huishouden.'

Toen stapte de pastoor van het onderwerp af en begon op ernstige toon te spreken over de opvoeding der kinderen. Heel rustig sprak hij, met zorg zijn woorden kiezend voor deze twee geheel verschillende mensen. Ze begrepen misschien niet alles, maar toen ze weggingen wist Trui, dat een kind een liefkozing even hard nodig had als boterhammen en schone kleren op z'n tijd. Ook zonder dat meneer pastoor dat zei wist ze wel, in welk opzicht ze te kort schoot, evengoed als de pastoor wist dat hij haar met z'n woorden niet zou veranderen in een zachte deemoedige vrouw.

Haar Kieviten aard was haar aangeboren en in het harde stroeve Kievitenmilieu was ze opgegroeid. Haar begrippen omtrent de opvoeding van kinderen waren uiterst vaak doordacht, ze handelde meer uit gewoonte en instinct dan uit wijsheid en overleg. Ze had hoegenaamd geen gevoel voor nuanceringen en subtiliteiten. Ordentelijk zijn stelde zij als de eerste en enige eis; ordentelijkheid was een samenvoeging van enkel deugden, ondeugden kwamen niet te pas in haar regiem. Als ze zich toch voordeden

dienden ze te worden uitgeroeid door het goede middel: slaag. De ongehoorzaamheid van Grada was een ondeugd, die moest worden uitgeroeid.

'Ik zal ze niet te hard vatten, meneer pastoor,' zei ze stroef.

Pastoor Van Grinsven kleurde van ergernis en boosheid. Zou ze werkelijk, na hetgeen hij gezegd had, dat kind nog een pak rammel willen geven? Hij wachtte even tot z'n boosheid gezakt was en zei dan: 'Hoor eens, Trui, ik ben niet van plan mij te bemoeien met iedere moeilijkheid, die zich met jullie kinderen kan voordoen. In dit geval met Grada heb ik gezegd, dat je haar niet slaan moogt, en daar blijf ik bij. Ik zeg niet dat Grada in de toekomst niet eens een oorvijg zal moeten hebben zo goed als dat voor ieder kind wel eens gezond is. Maar ik zeg je iets anders en nou moet je eens goed luisteren. Ik voorzie dat Grada jullie nog wel eens dikwijlder onaangename verrassingen zal bezorgen. Als je er dan iedere keer optimmert zul je ondervinden dat je daar precies het tegenovergestelde mee zult bereiken van hetgeen je er mee winnen wilt. Iedere klap, die je haar onverdiend zult geven zal later op je eigen hoofd neerkomen, Trui. Jullie Grada heeft bijzondere zorg nodig en meer toezicht dan de andere kinderen. Slaag heeft ze niet meer nodig dan de rest.'

Ze gingen zwijgend terug door de donkere avond. Op Peer en op Trui hadden de woorden van pastoor Van Grinsven grote indruk gemaakt, doch de indruk was geheel verschillend.

'We zullen haar goed in het oog houden, Trui,' zei Peer.

'We zullen het haar afleren,' zei Trui grommerig.

Ze ging aanstonds naar de vliering toen ze thuiskwam. Peer hoorde beneden hoe haar forse handen op de billetjes van het kind kletsten.

'Kristene ziele, hou op!' schreeuwde hij van beneden. Toen het niet ophield werd hij razend van drift. 'Wel . . .,' vloekte hij, 'als ge niet ophoudt trek ik er tussenuit.'

Ze kwam naar beneden. Haar gezicht was rood van woede, haar lichte ogen fonkelden. 'k Heb ze niet om d'r oren getimmerd, 'k heb ze op d'r billen geslagen.'

Hij zat aan tafel met de vuisten tegen de slapen gedrukt, hij kon z'n drift niet meester worden. Maar weer was z'n grootste woede gericht tegen Bartje de Vlam en niet tegen Trui. Hij vloekte en sakkerde; een ganse week had hij nodig om erover heen te komen. De pastoor had het hem niet gezegd, maar hij begreep bij intuïtie dat Grada bij die tuchthuisboef in groot gevaar was geweest.

Tonia Staps was de enige waar Peer regelmatig mee converseerde; de vriendschap met haar, die was begonnen in z'n verkeringstijd toen hij een tijdlang in haar huisje z'n slaapstee had, was door de jaren niet vermin-

derd. Zij was een oud mummelvrouwtje geworden, dat haar dorre een-tonige dagen sleet met haar poes; hij was nu in de middelbare jaren gekomen, maar de tijd en het zware werk hadden diepe groeven in zijn wezen gegrift en hem vroeg oud gemaakt.

Zij zagen elkaar vrijwel iedere morgen als hij in de vroegte naar z'n werking in de stad. Zij stond dan gewoonlijk op de dijk de nieuwe dag af te wachten. Als hij dan voorbijkwam wist ze op de minuut af hoe laat het was.

'Stad toe, Peer?' klonk haar temerige stereotype morgengroet.

'Gewis, Tonia,' antwoordde hij met voorbeeldige gelijkmoedigheid.

't Wordt goed weer vandaag, maar 't is nog zuur,' zei ze in het vroege voorjaar.

'We nemen het zoals het komt, Tonia,' antwoordde hij gemelijk.

't Wordt beestig heet vandaag, Peer,' zei ze hartje zomer.

't Gaat weer voorbij, Tonia,' meende hij oprecht.

'Ge voelt de storm al door je botten varen,' zei ze als de herfst in aantocht was.

'k Merk er niks van, Tonia,' antwoordde hij naar waarheid. Hij was niet een man van stemmingen, hij voelde de storm niet voor hij er werkelijk was en dan moest het nog heel hard waaien eer hij het gewaar werd.

En als het winter was en 't vroom dat 't kraakte bibberde ze, huiverend in haar zwarte wollen omslagdoek:

't Is ijselijk kaauw, Peer . . .'

Dan stak hij z'n tintelende vingers in z'n mond en teemde:

'Kaauw nie, Tonia, maar 't doe zeer.'

'Houdoe, kwiebus.'

'Houdoe, Tonia.'

Een eindje verder waar hij het dekske opging, had hij z'n tweede dagelijkse ontmoeting. De grote boerenhond van Janus Verstappen stond hem op te wachten. Met grote sprongen kwam het afschuwelijke beest naar hem toe zover de zware ijzeren ketting het toeliet. Dan zette hij zich grommerd op z'n achterpoten, slaande met z'n voorpoten naar Peer, die zich op veilige afstand hield. Peer gooide een stuk brood, dat hij weghaalde uit het konijnenhok, in de hondebek.

'Hier, lelijke slokkerd, vreet op; vreet op, lelijkerd.'

Het brood was in een oogwenk verslonden en de hond bleef rukken aan de ketting, die nooit losliet.

'Niet genoeg, grommerd? Meer hebben, lelijkerd? Morgen kom ik weer langs, ouwe jongen. Peer gaat naar de stad.'

Hij stapte het dekske op, nageblaft door de boerenhond, hij keek nog eens om, bukte alsof hij een steen wilde opnemen en maakte een gooiende beweging. Dan had hij de grootste schik als de hond tekeer ging als een razende Roland. Even later hield het geblaf op, dan hoorde hij het schurende geluid van de ketting als de hond zich terugtrok in z'n hok.

Hij is weer koest, dacht hij dan, en als er een koe in de buurt was zei hij het hardop: 'Hij is weer koest, koei, het liefst zou hij mij ook opgevreten hebben.'

Zelden ontmoette hij iemand op het dekske en gebeurde dat toch een enkele maal dan beende hij haastig voort, bang dat de ander hem aan zou spreken en hij weer zou moeten praten.

De tocht naar de stad iedere morgen was het begin van een prettige dag, winter en zomer, altijd. In de winter was het heel stil nog in het vroege morgenuur, maar in de zomer zag hij er velen, die zich evenmin verslapen hadden. Arbeiders, die naar de fabriek gingen en boerenvolk, dat bijtijds op de markt wilde zijn om een goede plaats te hebben.

Hoeveel jaren al ging hij naar de stad? Hij was er de tel van kwijtgeraakt, maar het moesten er zo om en nabij de dertig zijn. Dertig lange jaren, dertig maal twee en vijftig weken, het leek een eindeloze rij, maar ze waren voorbijgegleden zonder dat er ooit een dag tussen was geweest, dat hij liever iets anders zou hebben gedaan. In de stad had hij z'n brood gewonnen, hij hield van de stad als weinigen, en toch was hij nooit een stedeling geworden. Evenmin was hij een boer; een buitenman was bij zoals er velen zijn in de dorpen rondom Den Bosch, die in de stad hun werk hebben en er nooit helemaal thuis raken. Hij wist zelf niet precies wat hij eigenlijk was. Vroeger in z'n vrijgezellentijd voelde hij zich een baggerman, voluit, hoewel hij dat van origine ook weer niet was, want het beroep van baggerman is niet eigen aan de streek waar hij vandaan kwam. Vanouds werden de stadse baggerlieden gevonden in het polderland ten noorden van de stad; uit het klei- en waterland kwamen ze vandaan sedert de Bourgondische Stede een net van grachten door haar straten leidde. Geheel bij toeval was hij, de geboren en getogen heikneuter, stadsbaggerman geworden. Maar hij voelde er zich aanstonds thuis, het vrije werkzame leven in de grachten boeide hem en hij had zich spoedig de manieren en de kleding der baggerlieden eigen gemaakt.

Nu was hij nog maar ten dele een onvervalste baggerman. De deling was begonnen toen Trui in het begin van hun trouwen hem geprest had bij het gaan en komen van z'n werk de karakteristieke gleufhoed te ruilen voor een zijen pet, zoals de hereboeren die dragen. Die afschuwelijke duizendmaal vervloekte pet was nu al jaren afgedankt. Ook Trui had op den duur begrepen dat een zijen pet niet paste bij z'n werk en z'n figuur. Ze had goedgevonden dat hij de moderne richting volgde met een gewone kleppet, een dracht, die de jonker, de boer en de arbeider droegen.

Maar hem stond ze niet; hij was nog minder een man voor de democratische kleppet dan voor de zijen pet der conservatieve boeren. Hij was geen boer en geen jonker; een arbeider was hij wel in algemene zin, maar een baggerman is een apart soort arbeider. De gleufhoed bleef echter verboden en hij berustte in de kleppet zoals hij vroeger had berust in de zijen pet.

Door de altijd eendere straten bereikte hij z'n hok in het stille straatje,

waar de pakhuizen nog wankeler waren geworden en waar de onbewoonbaar verklaarde woningen een voor een te gronde waren gegaan.

'Dat rotstraatje moesten ze dichtspijkeren,' zei de jonge meneer Bezems, die z'n vader als stadsopzichter was opgevolgd en die al even graag borreltjes dronk, weinig uitvoerde en even zelden inspectie hield. Peer was nog even vrij als altijd.

'Ze moeten maar wachten tot ze m'n kist hebben dichtgespijkerd,' antwoordde Peer grijnzend. 'Ik kan het niet stellen buiten mijn hok.'

Z'n hok was hem even dierbaar als z'n werk en de stad, dierbaarder nog. In z'n hok voelde hij zich veilig voor alles en iedereen.

'n Prettig geluid was het als hij 's morgens de enorme sleutel met dubbele baard knarsend omdraaide in het roestige slot. De muffe geur, die hem tegemoet kwam, voelde hij als iets goeds, als een verkwikking. Hij stak het olielampje aan, waarvan de flauwe lichtglans het middeleeuwse gewelf die geheimzinnige sfeer gaf waar hij zo van hield. Dan stak hij de brand in het potkacheltje en wachtte tot het droge hout gezellig begon te knetteren. Dat jagen van het vuur was prettig om aan te horen. Soms in de herfst, als het buiten stormde, loeiden de vlammen, dat vond hij nóg behaaglijker. In de moor paste z'n drinkkruik precies. Binnen tien minuten was de koffie gloeiend heet. Dan at hij z'n twaalf sneetjes roggebrood met spek, de helft van z'n dagelijkse rantsoen, bedachtzaam en met veel smaak.

Dan opende hij de kast om er z'n lieslaarzen, z'n fluwelen jasje, z'n gestreept duits flanellen hemd, z'n gleufhoedje en het schouderzeel uit te halen. Trui had een hartgrondige hekel aan z'n duits flanellen hemd en alleen de overweging dat het het zweet beter opnam dan een boezeroen, deed er haar in berusten het niet van z'n kledinglijst te schrappen.

Maar hij was 't er best mee eens, hij wou geen ander hemd dragen als hij baggerde. Hij liet het over z'n borstrok glijden en stopte de slippers in z'n broek, hij zette z'n verschoten hoedje schuin op z'n hoofd, stapte in z'n lieslaarzen en legde het schouderzeel om.

Een geheel ander mens leek hij nu. Een man, een kleine weliswaar, maar toch een man in volstrekte zin. Van het onbelangrijke wezen, dat zoëven door het straatje kwam gestapt, was geen spoor meer over.

Dikwijls, bijna dagelijks, haalde hij de blikken trommel uit de kast. Voorzichtig legde hij de pakjes rattenkruid, die al in geen jaren meer werden gebruikt, op de vloer en graaide in z'n geld. Hij wist precies hoeveel geld hij had, maar toch kon hij soms geen weerstand bieden de guldens, kwartjes, dubbeltjes en centen op een hoopje te leggen om ze weer te tellen. Dat was zijn geheim, zijn kostelijk zoet geheim waar hij op leefde. In zijn ogen blonk een trotse voldoening. Zijn blik had niet de begerige uitdrukking van een vrek, niet de vreesachtige sluwheid van een valse munter; nee, het was de gloed vol geheimenis van de alchemist, die de mysterieuze stoffen in de kolf tot goud poogt te roeren.

Als hij de deur aan de Diezekant opende lag zijn schuit daar gemeerd aan

de ijzeren ring in het hardstenen trapje. Hij maakte de schuit los, nam de vaarboom en voer weg waarheen hij wilde. Dat was zijn trots, hij was een volkomen vrij man, hij kon doen en laten wat hij wou, geen Trui en geen ander zou hem iets gelasten of verbieden. De enige, die iets over hem te zeggen had, was meneer Bezems Junior en die vond het al gauw goed. Als hij maar zorgde dat het werk gedaan werd, kon het niemand iets schelen hoe hij het deed. Hij deed zijn werk perfect, in al die jaren had hij nooit een aanmerking gehad.

De mensen, wier huizen aan de achterzijde grensden aan het water, kenden hem sinds jaar en dag. Hij kende ze geen van allen bij naam. Hij stak de hand op bij wijze van groet als hij voorbij voer en soms als hij stillag met zijn schuit in een volkrijke achterbuurt, maakte hij een praatje met deze of gene. De vrouwen brachten hem wel eens een kop koffie en een boterham met peperkoek of zult. Ze denken dat ik een arm mannetje ben, of ze denken dat ik honger heb, dacht hij. Dat vond hij niet prettig, maar hij weigerde nooit. Waarom zou hij de mensen kwetsen met een weigering als zij meenden hem goed te doen.

Ieder plekje van de stadsgrachten kende hij, doch van het leven dat erneven woonde wist hij niets. De mensen interesseerden hem niet, hij behoorde niet thuis in hun levenssfeer. In de achterbuurten hoorde hij soms het rauwe gekrijs van scheldende en ruziënde vrouwen, die elkaar te lijf gingen met woorden, die hij nooit zou durven zeggen. In de betere wijken hoorde hij niets, daar grensden de hoge muren van vroegere patriciërs-huizen aan het water. Daar was het rustiger, stiller en properder. Over de muren heen groeiden klimop en waterkers; op sommige punten hingen de takken van eeuwenoude bomen zo dicht boven het water, dat hij de bladeren pakken kon. Dat waren idyllisch mooie plekjes waar hij z'n boot wel eens vastlegde om een uurtje niets te doen dan te dromen en te genieten van z'n droom. In de muren, boven het water, waren poortjes. Minnepoortjes waren het, dat had meneer Bezems senior hem verteld. In vroeger dagen, toen de stadsgrachten een heel andere functie hadden en het water niet verontreinigd werd door allerlei vuil, dat erin gesmeten werd, kwamen op zwoele zomeravonden de jonkers en de freules door die poortjes in hun fraaie gondels gestapt als zij gingen spelevaren en minnekozen onder het heldere maanlicht. Nooit had hij iets gezien dat daar ook maar in de verste verte op geleek; de trappen, die vanuit de poortjes naar het water leidden, waren alle verdwenen; alleen op sommige plaatsen zag hij nog vermolmd hout in de muur gekluisterd. De poortjes hadden geen functie meer, want de tijd dat de meiden het kolengruis in de grachten gooiden, was ook al historie geworden. De poortjes bleven dicht, zij groeiden als het ware vast aan de muur en in de binten groeiden mos en woekerplanten. Een heel enkele keer vond hij wel eens een poortje open. Hij kon nooit de reden achterhalen, het interesseerde hem ook niet. Maar hij rekte zich om beter in de tuin te kunnen zien. Dan zag hij de meiden kleden kloppen

of hij zag de tuinman met een grasmaaimachine rondsjouwen. En een keer zag hij een klein jongetje in een wit matrozenpakje met z'n mama bloemen plukken. Dat was heel mooi om te zien. Het jongetje had een hoog helder stemmetje en de zon speelde met z'n witte krullebol. Gespannen keek hij toe met een blijde lach in z'n ogen en een tintelend geluk stroomde door hem heen. Hij hoopte dat de jongen hem zou opmerken en dat hij naar het poortje zou komen om met hem te praten. Toen hoorde hij opeens een prettige donkere stem. Dat is de vader, dacht hij, want hij kon de man nog niet zien. Maar hij zag wel de grote kleurige kaatsbal en hij hoorde het jongetje juichen. Opeens vloog de kaatsbal met een vaart door het open poortje heen recht tegen z'n hoedje aan. Hij schrok ervan en dan lachte hij toen hij de kaatsbal uit de bagger haalde. Hij spoelde hem af in het water en gooide hem terug. Nu komen ze kijken wie dat doet, dacht hij, en meteen waren ze daar ook, eerst het jongetje, daarachter de vader.

'Er is hier een man met een boot,' juichte het ventje en toen schoot hij uit, de brokkelige stenen van de tuinmuur lieten los en hij zou in het water getuimeld zijn, als Peer niet snel uit z'n boot was gesprongen en hem had opgevangen. Tot over z'n middel stond hij in het water en hij voelde, dat hij in de modderige bodem nog dieper wegzakte. Boven zich hoorde hij verwarde kreten van schrik, doch dat had nauwelijks z'n aandacht. Stevig hield hij het jongetje in z'n armen en waadde naar z'n boot waar hij met veel moeite kon inklimmen.

Zij staken een laddertje door het poortje en hij bracht z'n boot erheen. Met het jongetje in z'n armen klom hij naar boven en eerst toen hij het ventje aan z'n vader had overgereikt zag hij hoe desolaat ze eruit zagen. Het witte pakje zat vol modder en hijzelf was nu baggerman tot aan z'n nek.

Wat had het te betekenen, toen hij de onstuimige vreugde zag in de ogen van de moeder. 'M'n God, hoe is het mogelijk?' riep de vader telkens weer opnieuw. 'De jongen zou verdrongen zijn als u er niet geweest was.'

De meiden schrobden z'n kleren schoon en hijzelf zat tot aan z'n oren in een warm bad. Hij waste zich met geurige zeep en droogde zich af met een handdoek, die zo zacht was als dons. Het was heel gezellig; er schoten flikkerlichtjes in z'n ogen toen hij dacht aan de tobbe, die Trui nog trouw iedere week drie keer voor hem vulde met heet water uit de varkensketel; dan schrobde hij zich af met groene zeep en droogde zich met een blauwgeruite handdoek of met een oude schort van Trui.

Later toen hij er nogal potsierlijk uitzag in een veel te groot kostuum van de huisknecht, kwamen de vader en de moeder bij hem. 'Ik ben u onuitsprekelijk dankbaar,' zei de moeder, 'de Engelbewaarder van onze jongen moet u gewaarschuwd hebben.'

'Ik heb hem niet gezien,' zei hij met een lach in de ogen. 'Maar ik geloof het ook, ik heb ook kinderen, ik weet hoe dat gaat.'

'Wat kan ik voor u doen?' vroeg de vader.

'Wat zou u voor mij kunnen doen, meneer? Het trapje weer laten zakken, dat ik in m'n bootje kan komen,' lachte hij.

'Ik mag u dit misschien geven,' zei de vader en hij wilde hem een bankbiljet in de handen stoppen.

Peer aarzelde, hij was wel begerig naar het geld, doch er was toch ook iets in z'n wezen dat hem daarboven uithief.

'Nee,' zei hij gedecideerd, 'dat heb ik liever niet, meneer. Het is veel te veel of veel te weinig al naar gelang men de kwestie beziet. Maar als u mij bevestigt iets geven wilt dan kunt u mij gerieven met een nieuwe pijp. Geen pijp om in m'n boot te roken, een pijp voor 's avonds thuis: zo'n witte pijp.'

'Een meerschuiimen pijp,' zei de vader. 'Goed, u krijgt een pijp en u moet me toestaan u iets te geven voor uw kinderen.'

'Dat is te moeilijk, meneer,' lachte Peer. 'Ik heb er van een eind in de twintig en ik heb er van tien jaar. Nee, het is goed zo. En als ik nou de kleine jongen nog even zien mag, want het wordt mijn tijd.'

In het kleine slaapkamertje met de ivoorkleurige meubeltjes en het rosebloemetjesbehang sliep de jongen onrustig. Hij had wat koorts, kleine zweetpareltjes stonden op z'n voorhoofd en op z'n neus.

'Laat hem maar slapen, mevrouw,' zei Peer zachtjes toen de moeder haar zoontje wakker wilde maken. 'Ik wilde hem alleen maar even zien, nu heb ik hem gezien. Ik kom straks terug, dan zullen m'n kleren wel droog zijn.'

Een paar dagen later ging Peer de pijp halen. Het was een heel mooie meerschuiimen pijp met een barnstenen mondstuk. De kop van een visser, met de noordwester op, was in de pijpenkop gesneden. Daar was hij door verrast, want hij had zich een gladde kop voorgesteld; zo'n mooie pijp had hij niet gehoopt te krijgen.

Het kleine jongetje, Frederik heette hij, mocht hem de pijp geven met een grote zak tabak erbij. Het ventje pakte z'n beide handen vast en zei met zachte bedremmelde stem, dat hij hem een echte lieverd vond. Hij kreeg tranen in z'n ogen van ontroering en maakte dat hij wegkwam uit het deftige huis.

's Avonds vertelde hij thuis hoe hij aan de pijp gekomen was. Ze waren er allen stil van, ze keken hem aan met liefde en ontzag. Ook Trui was er van onder de indruk. Haar ruwe hand streelde z'n stugge, grijze haren. 'Ge bent een helle kerel,' zei ze. Dat was de hoogste lof die een echte Kievit kon opbrengen voor een ander.

De pijp kreeg een vaste plaats in de pottenkast naast het kristallen wijnglas dat Trui eens uit de bagger had gegraaid en dat nooit gebruikt werd. Maar hij rookte iedere avond uit z'n meerschuiimen pijp, iedere avond zag hij in gedachten het mooie frêle jongetje spelen in de tuin en hoorde hij weer hoe de moeder had gezegd dat de Engelbewaarder van het kind hem had gewaarschuwd daar te wachten met z'n boot. Dat was een kostelijke

gedachte waar hij grote waarde aan hechtte.

In het middaguur ging hij als het goed weer was van z'n boot af om een poos door de stad te slenteren. Dat deed hij heel graag, want er was altijd wel iets te zien dat interessant was. Op de woensdagen kuierde hij graag tussen de kramen door op de markt. Hij luisterde met genoegen naar de radde stemmen van de standwerkers, die hun waren aanprezen met een overvloed van woorden, waartussen zij hun pikanterieën handig vlochten. Dat slimme volk van bedriegers lag hem wel, hij voelde er zich enigszins aan verwant. Hij kuierde over de boerenmarkt waar hij wel eens een kennis trof uit Cromvoirt. Niet dikwijls nochtans, die van Cromvoirt hadden weinig aan te bieden, dat de stedelingen kopen wilden. De Dungense markt, de fruittuin van de stad, werd drukker bezocht en de Hedelse boeren met hun kostelijke aardappelen hadden volop klanten. Het stemde hem wel eens verdrietig, dat de Cromvoirtse mensen zo armtierig voor de dag kwamen, doch z'n verdriet ging niet diep. Hij wist dat die van Cromvoirt voor geen geld van de wereld hun hei en hun mastbossen wilden ruilen voor het weelderige ooft uit Den Dungen of voor de vette klei uit het lage polderland. Z'n mensenkennis was niet groot, maar toch voelde hij dat de mensen uit z'n geboortedorp gelukkiger waren dan de stroeve kleiboeren met hun klepbroeken, die zuur keken, weinig spraken en het allemaal een beetje achter de ellebogen hadden.

O, z'n geboortestreek trok hem nog altijd heel sterk, ofschoon hij er zelden kwam. Soms kon hij geen weerstand bieden aan de drang naar Cromvoirt te torten. Dan ging hij in de vroegte en dat was z'n tweede geheim, want hij gebruikte daarvoor een van z'n vrije dagen, zonder er met Trui over te spreken dat hij niet hoefde te werken. Zo'n ganse dag dwalen over de heide en door de bossen was het summum van genieting. Daar leefde hij in z'n oude sfeer, die hem nooit helemaal verlaten had, al woonde hij nu al bijna een kwart eeuw in het gras- en waterland. Dan was het z'n grootste vreugde een eekhoorn op te jagen van boom tot boom tot het diertje uitgeput van vermoeidheid naar beneden tuimelde. Hij ving het onder z'n jas, keek het in de angstige zwarte kraallogjes en voelde het hartje bonzen in z'n hand. Dan zette hij het weer op de grond en wachtte tot het beestje met een sprong de vlucht nam in een boom.

Nee, hij zou daarover niet met Trui hebben kunnen praten. Hij wist bij geen benadering hoe ze zou reageren als hij te kennen zou geven een dag naar Cromvoirt te willen gaan, maar hij voelde dat zij z'n vrije dag een nuttiger bestemming zou willen geven. Hout hakken of iets anders waar hij een vervloekte hekel aan had. Daar werd hij overigens niet te veel mee geplaagd, zij was wel zoveel mans dat zij hem niet nodig had om huiselijke karweitjes op te knappen. Zelden is er een man geweest, die zo weinig zorgen had als hij, die zo weinig te maken had met de huiselijke zaken.

De kermissen zaten hem ook nog hoog in het hart. Toch kwam hij zelden op een kermis, uitgezonderd de Orthense kermis, waar hij met Trui ieder

jaar een avond heenging om te dansen en te drinken. Dat was de enige dag in het jaar dat ze samen uitgingen. Daar kon ze niet buiten en hem kon het niets schelen. Dat was geen kermis houden, dat was een avond uit de band willen zijn, druk doen, gek doen en drinken tot hij er de sterren bij zag. Nee, de geheimnis zat nog steeds in z'n bloed. De bonte praal der façades, de geur, het licht, de muziek en het avontuur. Die tijd was lang voorbij. In het eerste jaar van z'n huwelijk was hij er nog wel eens stiekem tussenuit gegaan, maar hij had toch niet gedanst, ofschoon iedere vezel van z'n lichaam trilde van verlangen. Het kwam niet meer te pas voor een getrouwd man, hij mocht het niet anders willen dan het was. En ook later was hij er nog wel eens een dag tussenuit geknepen naar een of ander dorp, zo maar in z'n weekse kleren, op z'n klompschoenen, met z'n hoedje op en zonder lieslaarzen. De drang erheen te gaan was onweerstaanbaar krachtig, maar het viel altijd tegen als hij het doel bereikt had. Het enige dat nog prettig was, wat hij dan ook deed, was een uurtje in een herberg zitten bij de andere mannen met een lekker borreltje voor zich. Het kermishouden was gedaan, maar het houden van de kermis zou hem altijd in het hoofd blijven. Hij kon niet laten erheen te gaan, en hij kon niet meedoen zoals vroeger. In de stad kende hij vrijwel niemand hoewel hij er nu al bijna dertig jaren dag aan dag kwam, hij had ook geen behoefte kennissen te maken. Als hij in het middaguur door de stad slenterde deed hij wat hem op dat moment het beste voorkwam. Soms alleen maar slenteren, een andermaal ging hij een café binnen en dronk er met smaak in goede rust een paar borreltjes. Hij had nooit behoefte om te praten en als de kastelein of de vrouw bij hem aanschoof, zei hij niet veel meer dan ja of neen. Velen, heel velen kenden hem als de baggerman, die sedert jaar en dag z'n platboomde schuit door de grachten punterde. Sommigen meenden dat hij interessante verhalen zou kunnen doen over z'n werk en poogden hem aan het praten te krijgen. Eens kwam er een man, die hem wilde interviewen voor een krant, hij wilde ook z'n portret hebben. Maar hij kreeg geen portret en geen interview; hij kon een borreltje krijgen, en geen geleuter aan m'n hoofd. Het gebeurde ook wel dat hij naar een slager ging om een stuk bloedworst of leverworst te kopen om eens wat anders te proeven dan het eeuwige spek. Dan at hij gulzig en 't was voor een poos weer gedaan. Met de meimaand, in juli als de Borsche omgang door de straten trok, in de oktobermaand en nog wel enkele keren daartussendoor ging hij naar de Kathedraal om er een poosje te bidden bij de Zoete Moeder. Hij was allerminst een vrome man, hij voelde dat hij te zeer een gespleten natuur had; maar bidden behoort ieder mens op z'n tijd te doen. Z'n wijze van bidden karakteriseerde hem; hij zei geen intenties, hij bad niet om een of andere gunst te verkrijgen, daar dacht hij zelfs niet aan; hij murmelde zo maar wat weesgegroetjes en dan was hij er weer mee klaar. De Zoete Moeder wist wel dat hij het goed meende. De stad boeide hem in al haar facetten en hij onderging haar schoonheid

en haar uitingen van vol leven met de gereserveerde bewondering van een vreemdeling, van een gast. Hij wist dat hij nooit een zou worden met de Bosschenaars en dat begeerde hij ook niet, zoals hij ook niet verlangde een te worden met de mensen van Orthen. Zijn eigen dorp was hij ontgroeid, hij was vervreemd van de mensen van Cromvoirt en daar was niets voor in de plaats gekomen. Maar hij wilde niets anders, hij voelde zich 't best op z'n gemak als hij geheel zichzelf kon zijn. Hij had van alles volop; kost en kleeer verlangde hij niet beter; hij had een grote bazige vrouw waar hij op zijn manier wel van hield; een grote stoet kinderen, waar hij veel van hield; hij had de stad, die hem onweersstaanbaar boeide, maar ze roerde z'n diepste wezen niet; hij had de herinnering aan het verleden waar hij gelukkig mee was, want de herinnering werd steeds mooier en gevoeliger; en hij had z'n werk waar hij van hield met hart en geest. Z'n werk was z'n bruid, z'n geheim was haar bruidsschat. Soms dacht hij dat hij de eenzaamste man ter wereld was, eenzamer dan een kluzenaar in een hut ergens in een dicht bos. Dat was een prettige gedachte, want de eenzaamheid drukte hem nooit neer. Er was altijd iets waar hij blij om was. Als hij 's avonds in bed kroop verlangde hij naar de nieuwe dag om z'n werk te kunnen doen, als hij z'n boot door de grachten punterde verlangde hij naar het middaguur om de stad in te kunnen gaan, bloedworst te kunnen kopen, of borreltjes te kunnen drinken ergens in een nette rustige herberg, en in de namiddag verlangde hij naar de avond; een lange weg terug naar huis, een volle pan gebakken aardappelen met bonen en spek, een lekkere pijp achter de plattebuis of buiten in het gras onder de wilgen. Dan naar de vliering om de kinderen te zien slapen en daarna de kooi in, het dikke, zachte bed. Een kwartiertje wakker liggen in de zalige warmte met alleen het puntje van z'n neus boven de dekens uit. Dan kwam de slaap, de nacht van acht uren duurde niet langer dan een zucht.

Eén plekje was er in de stadsgrachten waar hij bijzonder graag een poosje bleef liggen met z'n schuit. Het was aan het einde van een open gracht waar deze verbinding kreeg met twee donkere overkluisde waterlopen. Er was daar een driehoek gevormd door hoge muren waar het water tegenaan spoelde. Heel stil was het er en heel proper, er woonden geen mensen, die het water konden verontreinigen en de ratten, als ze er ooit kwamen, bleven er niet, want er was geen kant waar ze konden zonnen na een copieuze maaltijd van allerlei afval. De muur vóór hem was breed en fors met vele eigenaardige rondingen en uitbouwingen. Het was een overblijfsel van een stadspoort, die daar in vroeger eeuwen had gestaan, wist hij van meneer Bezems. De muren naast dit bolwerk waren van veel later datum, ze waren slecht gebouwd, brokkelig hingen ze scheef over het water. Er woekerden muurplanten in de voegen en grote trossen wilde druiven groeiden er overheen. Hoog daarboven was de gevel van een burgerhuis uit de zeventiende eeuw. Er was een klein raam in de gevel, waar een wit

vitrage gordijntje voorhing. Meestal was het raam gesloten, maar soms op zonnige dagen, stond het open en dan zat een kleine magere man met borstelige grijze haren en ongeschoren in z'n boezeroen er te spelen op een schuiftrompet. Het was een leuk gezicht als de trompet telkens een stukje buiten het raam geschoven werd, en nog prettiger was het te luisteren naar het spel van de eenzame muzikant. Het was een oud-militair van de stafmuziek, die bij een parade z'n been gebroken had toen het paard van de commanderende officier hem een oplawaai gegeven had. En nu had hij pensioen, te veel om er van te sterven, te weinig om er van te leven. Hij was vermagerd tot op het been, maar hij speelde met z'n botten in gelooid vel nog altijd prachtig. Waarschijnlijk wist hij dat Peer de baggerman zich soms schaarde onder z'n auditorium van vogels en katten, al liet hij dat nooit blijken. Maar hij speelde lustiger, met meer bravour meende Peer, als hij z'n boot had stilgelegd in de schaduw van de oude stadspoort. Geen mens ontkomt aan de ijdelheid, zelfs geen verdroogde stafmuzikant met een gebroken been, dat niet beroerder gezet had kunnen worden. Zijn spel verkwikte Peer als een koele dronk de versmachte saharareiziger. Wie kon als die man met zijn trompet de martiale beelden uit een soldatesk verleden te voorschijn roepen? Zoals die man speelde moet ook de trompetter van Napoleon, waarvan grootvader Van Bokstel zo vaak vertelde, het gekund hebben. Meeslepend, romantisch, vurig en heel zuiver. Hij zag de paarden draven, hij hoorde de soldaten juichen, die de dood tegemoet gingen. Het gebeurde niet dikwijls dat de muzikant speelde voor het open raam, maar er was nog iets dat het meest verlaten plekje van de stad zo uitzonderlijk mooi maakte. Hij kon er het stadscarillon duidelijker horen dan wanneer hij vlak voor het stadhuis stond. Het scheen dat de klanken in deze trechter werden verzameld en opnieuw uitgebeierd; in deze akoestische parel werd het vaderlandse lied zo ragfijn en zuiver weergegeven als nergens ter wereld.

Hij kon er denken en dromen en genieten en dat deed hij dikwijls, want hij was erg gehecht aan dit plekje waar nooit een ander mens kwam.

Zijn gedachtenleven was erg eenvoudig en ongecompliceerd; het is niet waarschijnlijk dat Peer ooit ergens diep over nadacht. Van de indrukken, die hem kwamen toegewaaid, hield hij een ogenblik vast wat hem interesseerde en dan gingen ze met de stroom van het water de donkerte in. Soms was er wel eens iets dat hem enige tijd bezig hield met horten en stoten. De dood van Kees de Kievit had hem nogal diep getroffen. De waterman uit Empel was er bijna op dezelfde manier tussenuit getrokken als zijn vader, Peer de Kievit. Alleen was er het onderscheid dat het gerucht slechts sprak over dronkenschap en stommiteit. Ze vonden hem onder z'n schuit met z'n benen verward in de sterke touwen van het visnet. Hij was geen moedwillige of onvrijwillig-zachte dood gestorven, alles wees erop dat hij gevochten had tot het uiterste om zich vrij te maken uit de omstrengelende touwen.

Zo ongeveer zou ook Janus de Kievit aan z'n einde komen, meende Peer. Janus zou waarschijnlijk op een of andere stormachtige novembernacht de wetering inlopen of hij zou verstikken in een modderpoel, ergens diep de polder in. En Grada zou vermoedelijk barsten van nijd of de volbloed hengst van de baron zou haar de borstkas intrappen als ze op een zondag het dier een nieuwe hoef wilde opzetten.

En met Trui . . . Nee, voor Trui wilde hij geen doodsoorzaak bedenken. Misschien kwam Trui er wel goed van af, zij was in ieder geval de ordentelijkste van het stel Kieviten.

Hoe groeiden de wilgen rondom hun huisje en hoe groeide het gras op de dijk. Het scheen of de Lieve Heer aan het Kievitengedoe een speciale groei-kracht had gegeven, alleen ten goede. Wat waren zijn zonen kerels geworden. Peer, de oudste, een vent als een boom, en zo goed en verstandig. Getrouwd al en bijna vader. De groene boswachtersuniform zat hem om het lijf gegoten. Ze waren er geweest, Trui en hij, op een mooie zomerse zondagmiddag. Daar ergens achter Eindhoven lag het kasteel met de grote bossen waar Peer de stropers makkelijk uithield. Een mooi huisje aan het begin van de oprijlaan, een knappe vrouw uit Geldrop, Anne-Marie, donker en klein net als haar schoonvader. Voor de kleine ruitjes hingen hagelwitte vitrages en daarachter roodwit geblokte gordijnen aan koperen roeden. En geen zand op de vloer, maar stevige kokos en in de goeie kamer een gestreept tapijt. En stoelen met leren zittingen. Proper was het er en het geurde er naar bloemen en mast.

Kees stond in Den Bosch aan de ophaalbrug bij de Zuid-Willemsvaart. Bijna even groot als Peer maar dunner en net zo goedlachs. Kees leek meer op Janus de Kievit. In z'n ogen, die altijd over de mensen en de dingen heenkeken, was een starende, dromerige uitdrukking. Maar knap stond hem de platte pet met de rode band van de Rijks-Waterstaat. Hij draaide aan de zwengel en de brug ging omhoog, hij haalde de pal uit het tandwiel en de brug daalde. Dan wuifde hij de schippers een groet achterna.

Wat een baan. Scherp luisteren naar de signalen van de schepen, draaien aan de zwengel, centen ophalen en vriendelijk zijn. Kristene ziele, daar kon hij honderd jaar oud bij worden. Een eigen huisje met een tuintje aan drie kanten. Een propere vrouw, Hendrien, die niets liever deed dan met haar man vrijen, kwebbelen en koffie zetten. Peer was er wel eens geweest, kort na hun trouw om er 's middags z'n boterhammen op te eten. Twee keer, drie keer en toen was 't uit; hij had hoegenaamd geen belangstelling voor haar kwebbelpraatjes.

Iedere avond kwam hij er voorbij als hij naar huis ging. 'Koffie, vader?' riep zij dan vanuit het tuintje.

'Nee, Hendrien, vanavond niet,' antwoordde hij droog. Maanden lang had hij dat moeten volhouden eer ze eindelijk begreep dat hij er niets voor voelde z'n klompschoenen naast haar mat te zetten.

Bij Geertrui, die in de Waterstraat woonde, kwam hij ook zelden. Hij had

niets op Geertrui tegen, ze was een goed kind, bovendien de knapste van het hele stel. Hij gunde haar alle goeds met haar Gérard. Meneer Gérard Dufay, ambtenaar ter secretarie, groot, knap, welbespraakt en van goede huize, daarenboven ook nog verwaand en onberispelijk in heel z'n doen en werken. Zo had hem de vette sjacherende meneer Bezems junior getekend. Niet helemaal een slecht portret, maar toch wel een beetje vals geschetst. Gérard was een echte Bosschenaar, liberaal, geestig, spotziek en gauw op z'n teentjes getrapt.

'Uiteraard heb ik er geen bezwaar tegen dat m'n schoonpapa bij ons z'n middagdutje doet,' zei hij met deftige, ambtelijke stem. 'Alleen zou u mij wel een plezier doen, wanneer u uw lange laarzen in uw boot liet. En misschien kunt u het goedvinden dat ik u een andere hoed cadeau geef. Ik heb nog een beste liggen, die ik toch eigenlijk niet goed meer dragen kan.'

Ja, hij zou blij moeten zijn met een nog tamelijk gave ambtenaarshoed van z'n schoonzoon. Nee, meneer Gérard, ben maar goed voor m'n dochter en bemoei je maar niet met je schoonvaders hoed en laarzen. Ik kom wel als jullie een kindje kopen of anders met Nieuwjaar. Nee, voor geen geld ter wereld ging hij bij z'n knappe dochter Geertrui z'n boterhammen opeten, zelfs niet als hij er met z'n schuit kon binnenvaren. Overigens een goed stel die twee. Gérard was nu eenmaal zoals hij was en Geertrui was niet veel eenvoudiger. Sedert zij op de dwaze gedachte gekomen was om haar goede dienst voor dag en nacht vervelend te gaan vinden, om haar geluk te beproeven als winkeljuffrouw was het gedaan met haar dorpse eenvoud. Zij had het heel goed gedaan blijkbaar, want ze was onmiddellijk aangenomen. Een knappe boerenmeid en heel beschaafd, had de winkelier gezegd. In korte tijd had ze de knepen van het vak onder de knie en bij het stijgen van haar salaris, steeg haar uiterlijke bekoorlijkheid.

Toch was Geertrui, Truus noemde Gérard haar, er onbewust de oorzaak van dat haar jongere zuster, Grada, volkomen de verkeerde kant opging toen ze zich in haar dienst in de stad wat grotere vrijheden kon veroorloven. Het was de grote fout van Trui, misschien haar enige fout, dat zij dit meisje, waarvan ze toch wist, dat ze anders was dan de anderen, had toegestaan een dienst te nemen in Den Bosch voor dag en nacht. De zusjes hadden niet veel omgang met elkaar, doch de keren dat zij elkaar ontmoetten was de jongste steeds weer attent op de mooie kleren die Truus droeg. En toen Geertrui verscheidene malen kledingstukken miste was het vlug ontdekt, dat Grada ze in de wacht had gesleept.

Dat was haar niet af te leren, niet met dreigementen en niet met slaag. En toen het zover kwam dat Trui Grada terughaalde uit de stad, omdat haar mevrouw klaagde, dat zij niet kieskeurig was in het kiezen van haar vriendinnen, was het te laat. Het meisje scheen bedwêlmd te zijn door het vermaak, dat de stad te bieden had, ze kon het niet laten er 's avonds heen te gaan, ondanks het strenge verbod van haar moeder. Niet altijd kwam

dit uit, integendeel, ze wist het meestal zo te schipperen dat haar moeder er niet achter kwam als ze weer eens naar de bioscoop was geweest met een of andere vriend. Als het uitkwam, meestal door Hendrien uit het brugwachtershuis, die er slag van had de dingen te achterhalen om ze door te geven naar het dijkhuisje, volgde steeds een geduchte afrossing en dan was ze weer korte tijd gehoorzaam en gewillig.

Doch het verzet groeide bij het meisje gestaag, ze werd steeds geraffineerder in het uitdenken van smoesjes, die ze haar moeder voor kon liegen, ze werd brutaler, driester en het ergste was: ze werd ongevoelig voor slaag. Het gebeurde al dat ze moeder openlijk durfde brutaliseren en een keer, toen ze wist dat er wat voor haar opzat, kwam ze zelf aandragen met een stok. 'Timmer er maar op,' zei ze, 'sla zo hard als je wilt en kunt, maar ik ga m'n dagen niet zitten verkniezen bij die saaië ouwe tantes.' De tantes, twee ouwe vrijsters, dochters van een veekoopman, die hun een groot fortuin had nagelaten, waren inderdaad saai en zeer behoudend; ze waren wantrouwig, achterdochtig en zeer gesteld op fatsoen en rust. Herhaaldelijk klaagden zij hun nood bij Trui, dat Grada zo ijdel was, veel te zwierig en weinig werkzaam. Het kon zo niet langer blijven voortduren, zij zouden uit moeten zien naar een andere dienstbode als Grada zich niet wilde beteren.

Grada lachte ermee als haar moeder haar afroste, zij lachte om alles en iedereen. Zij wilde niet bij die ouwe wijven blijven en ze wilde niet thuisblijven. Het dijkhuisje was haar te klein en te benauwend, haar vader en moeder waren te bekrompen van inzicht voor haar smaak. Ze was achttien, over drie jaar kon ze gaan en staan waar ze wilde, ze konden erop aan dat ze geen dag langer thuis zou blijven dan noodzakelijk was. Dan ging ze naar de stad waar ze kon leven zoals ze wilde.

Voor Trui was dit onverdraaglijk. Dit meisje gaf haar meer zorgen dan al die anderen samen. Zij kon er geen orde en regel in krijgen, het kind ontglipte aan haar handen als kwikzilver. Ze beloog haar, brutaliseerde haar en ging haar eigen weg. Geen grommen en geen slaag hielp en dat waren toch de enige verweermogelijkheden waarover Trui beschikte. Zij gebruikte ze nog steeds met toenemende kracht en geweld. Al twee paar klompen had ze stuk geslagen op het harde hoofd van Grada en het konden er wat haar betrof ook tien paar worden. Net zo lang zou zij die kwaaië meid blijven ranselen tot ze eindelijk haar kop zou buigen en ordentelijk worden.

Voor Peer stond de zaak er anders voor. Ofschoon hij ongerust was over Grada en zeker haar leugenachtigheid en brutaliteit niet goedkeurde, had hij haar nooit geslagen. Slaan lag niet in zijn aard, het behoorde niet tot zijn competentie; Trui regelde de zaken thuis, de opvoeding der kinderen was daar volledig in opgesloten. Het ging allemaal erg gemakkelijk, Trui had er slag van iedereen naar haar hand te zetten. Ook de grote jongens, Peer en Kees, toen ze nog thuis waren, hadden niets in de melk te brokke-

len. Ze konden hun geld afgeven en verder zorgde moeder dat ze alles kregen wat ze nodig hadden. Goed voedsel, weinig zakgeld, voldoende kleren en in een of ander potje werd hun bruidsschat opgespaard. Toen het eenmaal zover was dat ze een meisje wilden nemen had Trui daar hoegenaamd geen bezwaar tegen, als ze maar zorgden dat het meisje zuinig was en goed werken kon. Verscheidene kandidaten waren in de dagen dat Peer en Kees zoekende waren; het huis uitgebonjourd omdat ze door Trui te licht bevonden werden. Hendrien en Anne-Marie tenslotte waren goedgekeurd: de vrijerij kon een aanvang nemen. Een lange verkering werd niet toegestaan en dat was ook niet nodig want de pot was vol.

Toen meneer de pastoor hun namen voor de eerste keer van de kansel had afgelezen ging Trui met de jongelui een dag naar de stad om de uitzet te kopen. Ieder kreeg een eendere portie. Een veren bed met toebehoren, een kachel, een tafel met zes stoelen, linnengoed en lijfgoed naar behoren, een keukenuitzet zoals gebruikelijk was en nog wat kleinigheden. De jongelui mochten zelf mee uitzoeken wat ze hebben wilden, als ze het budget maar niet te boven gingen. Daarna betaalde Trui, ze deed het op ouderwetse wijze. Uit een linnen geldzak haalde ze de briefjes, de rijksdaalders en de guldens en op de toonbank telde ze het geld naar de waarde secuur uit. Daags voor de trouwdag ging ze naar het huis waar de jongelui hun intrek zouden nemen om de boel te inspecteren en dan was zij van de zorg af. Hoe de jongelui het verder wilden inrichten moesten zij zelf weten.

Zo was het gegaan met Peer en Kees, zo was het ook gegaan met Geertrui. Een belachelijke geschiedenis was het, achteraf gezien. Hendrien en Anne-Marie hadden genoeg genomen met hetgeen Trui goed voor hen vond, ofschoon ze op geen stukken na tevreden waren. Maar ze waren wijs en niet opstandig; zodra hun tirannieke schoonmoeder haar beschermende vleugels had ingetrokken, konden ze doen en laten wat ze wilden. En dat deden ze dan ook. Toen Trui een tijd na het trouwen op visite kwam bij haar zonen en schoondochters was het interieur zo grondig veranderd dat ze er zo goed als niets meer van herkende. Dat echter kon Trui de Kievit niets schelen; zij had haar plicht gedaan; als de jongelui aan die plicht nog eens iets wilden toevoegen was dat hun zaak. 't Was hun eigen geld waar ze mee om konden springen zoals ze het zelf wilden.

Met Geertrui en Gérard was het iets minder goed gegaan. Gérard had haar armzalige pot niet nodig om de fraaie burgermanswoning in de Waterstraat in te richten. Zijn vader, een gepensioneerd hoofdambtenaar, die sedert de dood van zijn vrouw intrek had genomen in een pension voor ouden van dagen, kon het zich veroorloven z'n enige zoon op degelijke wijze in de spullen te zetten, en hij deed niets liever. Gérard had er niet de minste lust in met z'n schoonmoeder de boerenwinkels af te gaan; als ze op de secretarie er achter zouden komen, kon hij erop aan dat er nog gebruld zou worden als hij z'n zilveren bruiloft vierde.

Gérard Dufay was een alleraardigste jongen ondanks dat hij nogal liberaal

was en nogal blasé. Zijn vader was er aanvankelijk niet erg mee ingenomen, dat hij z'n geluk zocht in een klein huisje in Herven, doch toen hij Truus de Kievit beter had leren kennen was hij gauw verzoend geraakt met de keuze van zijn zoon. Het meisje was ongetwijfeld knap, ze was kerngezond, vlijtig, proper, eerlijk, ze had veel gezond verstand. Ze was schrandere, vriendelijk, behulpzaam en ze had - dat was haar grootste verdienste - een natuurlijke beschavingsdrang en een groot aanpassingsvermogen. De oude heer Dufay ging houden van z'n Truus, in tegenstelling tot z'n familieleden, die zich bleven afvragen waar die knappe Gérard z'n hersens zaten.

De knappe Gérard trok er zich geen zier van aan, zeker als hij ervan was dat Truus uiteindelijk het pleit zou winnen. Hij hield van Truus en hij hield van haar moeder. Hij hield van Trui zoals men houden kan van een man of vrouw uit een geheel ander milieu dan waaruit men zelf voortkomt, omdat men er bewondering en respect voor heeft. Gérard bewonderde Trui om haar ontzaglijke energie en om haar rechtschapenheid. Dat ze daarbij dom, eigenwijs en hard als metaal was, ontging hem niet, maar dat interesseerde hem minder. Vanaf de eerste dag dat hij Truus vergezelde naar het dijkhuisje, boeide hem die forse, bazige vrouw. De orde in het huisje en de goede sfeer troffen hem weldadig. Hier ontmoette hij een vrouw zoals hij niet wist dat er leefden op Gods aardbodem. Vanaf de vroege morgen tot de late avond was ze bezig. Ze regelde het huishouden op voorbeeldige wijze, blijkbaar zonder enige bijzondere inspanning. Als de zon nauwelijks aan de hemel stond was ze bezig op het land tussen de groenten en de aardappelen. Ze verzorgde het vee - er waren nu drie koeien en drie geiten -, kookte het voer voor de varkens, sneed het gras voor een hele bende konijnen, strooide maïs voor een hele troep kippen, ze naaide, werkte, kookte, bakte. Nooit vergat ze iets en nooit had ze haast. Een geweldige vrouw was ze in zijn ogen, een goede moeder voor haar kinderen in die zin, dat ze hun in alles een goed voorbeeld gaf en een straffe tucht handhaafde onder iedere omstandigheid. Gérard zag de weelde van het eenvoudige geluk in het ordelijke dijkhuisje. Z'n zwagers, kerels als bomen, waren de goedheid in persoon. Hij hoorde nimmer een vloek of een ongepaste grap.

'Ik zou met je moeder niet intiem kunnen omgaan,' zei hij meermalen als hij met Truus alleen was, 'daarvoor is ze mij te stroef en te eigengereid. Maar ik heb de grootste bewondering voor haar; ze maakt van al haar kinderen flinke mensen en dat wil wat zeggen.'

Over Peer de Kievit had Gérard een veel minder gunstige mening. Er was niets groots aan de kleine baggerman, er was wel iets dubbelzinnigs aan, meende Gérard. Hij wist niets af van het geheim van de stadsbaggerman; het was misschien zijn grootste grief dat hij helemaal niets afwist van z'n schoonvader. Zij zagen elkaar niet vaak. Op weekse dagen kwam Gérard niet vaak naar Herven, daar hij veel moest studeren, en als zij elkaar

's zondags ontmoetten thuis of in het dorp dan toonde de kleine man voor z'n deftige schoonzoon niet meer belangstelling dan voor ieder ander. Als het weer goed was sjouwde Peer alleen of met enkele van z'n jongere kinderen door de polder, als het regende zat hij op z'n plaats achter de plattebuiskachel te roken uit z'n fraaie meerschuijmen pijp. Een korte groet wederzijds, een enkel woord over een nietszeggend onderwerp nu en dan, daartoe bepaalde zich hun conversatie. Peer kon niet met de jongens praten, hij kon bijna met niemand meer praten. Zozeer was hij verstild in lange jaren op de tweede plaats, dat het leek of hij er niet meer bijhoorde. Nee dit mannetje met z'n donkere kraalogen, die meestal benedenwaarts gericht waren, om dan, altijd onverwacht, op te lichten in felle schittering, was hem niet sympathiek. Een man behoort in huis de eerste viool te spelen, meende Gérard, en als hij daartoe niet de nodige kracht bezat, dan diende hij zich toch minstens te laten gelden. Maar hij speelde niet mee in het Kievitenorkest, hij leek een vreemde in zijn eigen huis, het leek soms of hij van zichzelf vervreemd was.

'Jouw vader is een miserabel kereltje,' zei Gérard Dufay meermalen. 'Ik geloof dat hij laf is en ik geloof dat hij het achter de ellebogen heeft.'

'Vader is niet laf en hij heeft het zeker niet achter de ellebogen,' verdedigde Truus hem, maar ze voelde zelf dat haar verweer heel zwak klonk.

'Welke man laat zich afschepen met een paar kwartjes zakgeld?' vroeg Gérard op hoge toon. 'Waren jouw broers daarmee tevreden toen ze een behoorlijk weekgeld thuisbrachten? Zou jij ermee content zijn als je moeder je 's zondags een gulden in de hand stopte? Waarom laat hij zich niet gelden, waarom schiet hij niet uit z'n slof?'

'Vader is heel goed, hij is met het minste tevreden,' zei Truus.

'Voor wie het geloven wil, Truus,' zei Gérard op schampere toon.

'Dacht je dat vader niet oprecht is,' vroeg Truus met enige onrust in haar stem. Ineens stond haar weer voor de geest, dat Peer haar broer op een zondagmorgen had gezegd, dat het schande was vader af te schepen met een paar zakcenten waar hij nauwelijks z'n tabak van kon betalen. Het kwam heel onverwacht, hij zei het nogal gemoedelijk, doch er was in zijn stem een nauwelijks bedwongen toornige klank te beluisteren. Levendig herinnerde Truus zich de heftige reactie van haar moeder, die zei dat het zat genoeg was en daarmee uit. 'Dan zullen wij het hem geven, als u het niet doet,' had Peer gedreigd. 'Dat zul je laten!' had moeder geschreeuwd en ze was kwaad het achterhuis ingegaan. Maar 's avonds toen zij met haar moeder een ogenblik alleen was, was Trui de Kievit erop teruggekomen.

'De jongens mogen je vader geen geld geven, Geertrui, en jij mag het ook niet doen,' had ze gezegd op een eigenaardige weke toon, die Truus nooit eerder van haar gehoord had.

'Is u bang dat vader . . .?'

Moeder had haar zin ruw afgebroken: 'Daarginder in de stad drinken ze

als ketelbutters,' zei ze bruut. 'Ik heb zoveel narigheid in m'n leven gezien door de drank. Hij mag niet méér hebben, hij is ermee tevreden en het is goed zo.'

'Ik geloof dat u vader verkeerd beoordeelt, moeder,' had Truus gezegd. 'Ik kan niet geloven dat vader zich zou bedrinken als hij er het geld voor had. Ik heb hem nooit dronken gezien, ook niet met de kermis als er zoveel mannen uit het dorp over de weg lopen te zwaaien.'

Toen had Trui de Kievit haar oudste dochter verteld hoe zij eens, heel veel jaren geleden met vader was meegevaren in zijn schuit door de stadsgrachten. Een bijna ziekelijke angst had ze daarvan overgehouden. Die lelijke bezopen stadsopzichter zag ze in de geest blijkbaar nog even zuiver als toen zij tegenover hem stond in het berghok van haar man.

Truus begreep uit het verhaal dat haar moeder een afkeer had van alles wat in verband stond met het werk van haar vader, ze begreep toen ook waarom moeder de jongens had verboden naar vader in de stad te gaan. Ze wisten allemaal dat vader stadsbaggerman was, maar geen een wist precies wat hij daar uitvoerde. Later toen Truus in de stad werkte had ze hem wel eens toevallig voorbij zien varen en ook de jongens zouden dat wel eens gezien hebben, meende zij, al wist ze het niet zeker, want er werd thuis nooit over gesproken.

Maar ze had ook iets onthouden uit het verhaal, dat zij niet geloven kon. Er was bij de haven geen vai waar je drie meter de diepte inschoot, er waren geen kolken honderd meter diep. Dat was bluf of het was wat anders. Later vertelde zij Gérard het verhaal, hij lachte erom, tot hem de tranen in de ogen kwamen.

'Zou je moeder niet begrepen hebben dat ze voor de gek gehouden werd?' zei hij.

'Nee, dat heeft ze niet begrepen, Gérard, of ze heeft het niet goed verstaan.'

'Je vader is een heel apart mannetje, Truus,' zei Gérard Dufay. 'Ik geloof dat hij heel anders is dan jullie denken. Ik geloof dat wij van de ene verrassing in de andere zouden vallen als wij hem 'n tijdlang konden volgen op z'n tochten.'

'Wij zouden nooit iets kunnen ontdekken dat hem tot oneer zou strekken,' zei ze vurig.

'Misschien niet, Truus,' aarzelde Gérard Dufay.

'Vader is een heel goede man, Gérard,' zei Truus zachtjes. 'Hij is niet spraakzaam, maar hij is altijd vriendelijk en behulpzaam. Hij vraagt ons nooit iets en toch ondervinden we dikwijls dat hij heel goed weet hoe het met ons gesteld is.'

'O, Gérard,' werd ze opeens heel vurig, 'het is bij ons zo'n raar huishouden nu en dan. Wij zijn eraan gewoon geraakt van jongsaf aan, dat moeder altijd nummer een was. Alles wat er te bespreken valt wordt met moeder besproken. Moeder regelt alles, vader komt nergens aan te pas.

Maar ik geloof ook dat er nooit een man geweest is, die zich zo gemakkelijk schikken kon. Hij verzet zich nooit, alles wat moeder doet is goed. Onder iedere omstandigheid houdt hij zijn goed humeur; ik heb hem, zover ik mij kan herinneren, nooit kwaad of driftig gezien. En hij heeft geen enkele vriend. In het dorp mogen de mannen hem graag, maar hij bemoeit zich met niemand. Hij is, hoe moet ik dat zeggen, Gérard, hij is een volstrekt onbetekenende man en toch houden we veel van hem. Ik ook, Gérard, ik hou werkelijk van m'n vader. Je mag geen kwaad van hem zeggen.'

'Ik zeg geen kwaad van je vader,' bond Gérard Dufay in. 'Ik weet niets van hem te zeggen, dat beter verzwegen kon blijven. Maar ik geloof niet dat hij is zoals hij zich voordoet. Ik geloof zelfs dat hij erg trots is.'

'Wat is dat nu voor onzin, Gérard? Trots is hij wel het allerlaatste.'

'Ik weet het niet, Truus. Ik heb hem, vooral in het begin toen ik pas bij jullie thuis kwam, meermalen een sigaar aangeboden. Een keer heeft hij ze aangenomen en dan nog met kennelijke tegenzin. Ik was erbij dat je oudste broer hem iets in de hand wilde stoppen, maar hij weigerde.'

'De stakker kan nooit iets teruggeven, Gérard. Dat zal hem hinderen.'

'En dan die geschiedenis met die meerschuijmen pijp, Truus. Het was toch geen kleinigheid dat hij die jongen uit het water haalde, het kind zou verdronken zijn als hij daar niet geweest was met z'n schuit. Ik ken die lui, ze zijn steenrijk, een lapje van honderd was voor hen evenveel als voor mij een cent. Was het voor je vader oneervol geweest het geld aan te nemen dat hem gul geboden werd? Hij kon het waarachtig best gebruiken. Jullie hadden het in die dagen niet breed.'

'Als je dat trots noemt weet ik wat jij bedoelt, Gérard,' zei Truus met levendige stem. 'Daarop kan ik alleen antwoorden dat ik erg trots ben op vader dat hij het geld niet heeft aangenomen. Hij is inderdaad trots op dat feit, je moet z'n ogen zien glunderen als hij 's avonds z'n pijp aansteekt. Hij praat er nooit over, maar je kunt aan hem zien dat hij heel blij is, dat hij indertijd dat jongetje heeft kunnen redden. Is daar iets op aan te merken, Gérard?' vroeg Truus op zachte toon.

'Ik hou erover op,' lachte Gérard Dufay. 'Misschien doe ik je vader onrecht aan, maar ik bewonder je moeder meer dan hem, of beter gezegd, ik heb voor je vader geen bewondering. Je moeder, dat is een flinke vrouw, dat is een prachtmens. Een eenvoudige vrouw met een hoog begrip voor haar taak en haar plicht.'

'Als je het ons vraagt, Gérard, geloof ik dat al de kinderen, althans zeker de ouderen, die geleerd hebben te onderscheiden, zullen zeggen dat we veel te danken hebben aan moeder. Alles hebben we aan haar te danken. Ze heeft voor ons gezorgd op voorbeeldige wijze, zij is ons voorgegaan met het beste voorbeeld dat een moeder aan haar kinderen kan geven. En toch houden we méér van vader, Gérard. Niet omdat wij als het ware natuurlijkerwijze de partij van de zwakkere kiezen, maar omdat wij voelen

dat hij goed is in de beste zin. Maar hij is wel erg stil en teruggetrokken. Het schijnt dat hij met de plaats die hij inneemt in ons gezin tevreden is, en verder weet ik het niet.'

Het prachtmens bracht Gérard bijna tot vertwijfeling toen het eenmaal zo-
ver was, dat de inkopen voor het huis in de Waterstraat moesten worden
gedaan.

'Het is het beste als u en Truus dat opknappen,' zei hij, toen de kwestie
door Trui de Kievit 's zondags aan de orde werd gesteld. De woorden
waren nauwelijks uitgesproken of hij zag de kin vierkant worden, de licht-
grijze ogen begonnen te steken.

'En nog beter is het,' vervolgde de secretarie-ambtenaar, die vastbesloten
was zich niet belachelijk te laten maken, 'dat u ons hier de pot maar om-
keert. Dan kunnen wij zelf kopen wat ons het beste past.'

'Wij gaan deze week naar de stad,' zei Trui. 'Jullie krijgen eenzelfde portie
als de anderen.'

'Dat is helemaal niet nodig, moeder,' zei Gérard Dufay een beetje vals.
'Wij zullen het huis inrichten zoals wij dat zelf willen. Mijn vader is er
erg op gesteld de onkosten voor zijn rekening te nemen. Ik ben zijn enige
zoon en hij heeft geld genoeg. Maar als u erop staat kunt u de pot erbij
doen.'

'Wij gaan naar de stad,' zei Trui met harde stem. 'Geertrui is mijn dochter
en ze zal doen wat ik zeg. Daarmee uit. Goed begrepen?'

'Er komt niets van,' hield Gérard vol. 'Ik wil niet slapen op een veren bed,
ik wil geen tafel met zes stoelen. Ik wil geen blauw emaille keukenuitzet.
Als u die rommel toch gaat kopen komt het ons huis niet in.'

Het was een ogenblik drukkend stil in de boerenkamer. Groot en stram
zat Trui achter de tafel. Ze hield zich nog rustig maar het was haar aan te
zien dat ze sidderde van woede.

Gérard Dufay sloeg haar opmerkzaam gade. Ontevreden was hij en niet
op z'n gemak. Waar diende deze dwaze geschiedenis voor? Onzin was het
hem iets op te willen dringen waar hij niet op gesteld was. En nog groter
dwaasheid was het dat zij volkomen ongevoelig scheen voor z'n redelijke
argumenten. Hij was toch geen boerenknecht, geen boswachter en geen
sluiswachter.

'Wij gaan naar de stad,' zei Trui voor de derde maal, 'om te kopen wat er
nodig is.' Ze zei het met een eigenaardige hees klinkende stem.

Gérard Dufay keek haar aan, hij keek haar recht in de ogen en had toch de
indruk dat ze hem niet zag. Haar grijze ogen waren niet fel meer, er was
een donkere, troebele uitdrukking in, die hij nooit eerder had opgemerkt.

Toen schrok hij van een grinnikende lach. Z'n schoonvader achter de plat-
tebuiskachel lachte; een irriterende nare lach was het waar hij van grie-
zelde.

'Ge komt er niet mee gedraaid,' zei Peer met loze stem.

De temerige stem maakte Gérard Dufay razend kwaad. Hij sloeg met de

vuist op tafel en riep luid: 'Niet mee gedraaid komen? Ik heb niets te maken met jullie gewoonten. Ik wil die rommel niet en ik ben geen slappe vent.'

'Goed gezegd, jongen,' lachte Peer de Kievit. 'Ge zegt het maar duidelijk hoe ge het hebben wilt. Maar in d'r eeuwigheid gebeurt het zo niet.'

'Maar dat is toch niet redelijk, ik ben geen boerenpummel, die met z'n moeder naar het beddenstraatje gaat om een verenbed te kopen. Ik wil geen verenbed!'

Toen stond Trui de Kievit op. Ze hoorden het gekraak van de leuning van de stoel, die in haar handen brak. Een hete bloedgolf steeg in haar gezicht, ze hijgde en schreeuwde: 'Eruit, vlegel! Eruit of ik sla je kapot!'

Dit was de hevigste storm waarin haar Kievitenaard zich ooit had geopenbaard. Nog lange jaren daarna hielden ze allen er de beklemmende herinnering aan. Truus en Gérard waren gegaan, onmiddellijk. Peer was gebleven en nooit hoorden ze een woord over hetgeen er was gebeurd toen ze de dijk waren opgerend. Maar in die week ging Trui met Truus naar de stad om inkopen te doen. Truus mocht kopen wat ze wilde als ze maar zorgde dat de limiet niet werd overschreden. Truus zocht het een en ander uit en Trui betaalde. Toen ging ze terug naar Herven met gebogen hoofd en slepende tred.

Ze kwam de boel inspecteren een paar dagen later.

'Laat in 's hemelsnaam de spullen hier,' smeekte Truus en Gérard liet het maar zo.

Trui knorde van voldoening toen zij het grote huis rondging: 'Het ziet er goed uit, maar jullie zult mij niet dikwijls hier zien.'

Haar taak was af, ze had er weer een op haar bestemming gebracht. En Gérard Dufay had een Kievit gezien in volle actie. Tot z'n dood toe zou hij er heugenis aan houden. Wat een vrouw, wat een onmogelijke domme, harde vrouw. Als hij in z'n later leven het kraken van hout hoorde voelde hij steeds een schok door z'n zenuwgestel gaan, zoals hij ook altijd bleef schrikken als hij na de oorlog een geluid hoorde dat het beangstigende snorren van de vervloekte V II's nabij kwam.

7

In de dagen van het Bossche carnaval was Peer de Kievit nooit op z'n gemak. De stad was hem dierbaar in al haar uitingen van leven, maar het carnaval was hem een gruwel. Deze uitzinnig dwaze vorm van vreugde lag hem niet. Hij hield niet van de kolder, hij begreep deze daverende jolijt niet; hij verafschuwde de vuige taal, die hij soms hoorde en hij werd misselijk als hij een hossende troep gekken langs zich heen zag daveren. Als bovendien de grachten toegevroren waren, hetgeen sommige jaren, als Pasen vroeg viel, met het ingaan van de vasten het geval was, wist hij

helemaal niet waar hij het zoeken moest. Hij mocht vrij zijn de vastenavondsdagen, al de werklui in gemeentedienst hadden vrijaf, maar dat vond hij nog een grotere beproeving. Wat moest hij beginnen met twee vrije dagen in een tijd dat de zon om vijf uur onderging. Thuisblijven, hout hakken en zich vervelen, Trui in de weg lopen en snauwen incasseren. In de zomer als hij kon gaan zwerven de Meerij in, vond hij het wel prettig er een dag tussenuit te gaan op z'n eentje. Met Trui was hij nog nooit op vakantie geweest. Een keer was hij met haar op een zondag naar Peer en Anne-Marie gegaan in Heeze achter Eindhoven. Hij had er zich niet veel van voorgesteld en het was nóg tegengevallen. Trui kon het commanderen niet laten, de ganse tijd dat ze in het boswachtershuisje waren geweest had ze orders en waarschuwingen uitgedeeld ondanks dat zij zelf altijd verkondigde, dat de jongelui zelf maar moesten weten hoe zij hun huishouden wilden inrichten. Hij had zich gruwelijk geërgerd en stierlijk verveeld. Heel graag was hij er met Peer tussenuit gegaan om in het dorp een bier-tje te drinken en wat door de uitgestrekte bossen van de baron te zwerven. 'Daar komt niks van in,' had Trui uitgemaakt. 'Zo'n ene dag dat we hier zijn blijven we hier.' Dat had hij natuurlijk aan z'n laars kunnen lappen, maar maak eens een hoop herrie om een verloren dag. Maar nu wist hij dat hij voortaan er alleen opuit moest trekken wilde hij werkelijk genieten van z'n vrije dag.

Met de vastenavondsdagen als de grachten open waren, baggerde hij gewoon door, en als de Dieze dichtgevroren was ging hij naar de Werken waar hij in het wachthuisje bij een warme kachel de uren rustig zoek-bracht met dutten en doezelen.

Toch was er wel iets aan het carnaval, dat hem boeide en bekoorde. Het afhalen van 'Prins Amadeiro Ristoco di Carnavallo, Ridder van de Reksam, Heer en Meester van Oeteldonk en deszelfs omliggende watervrije moerassen en zandwoestijnen,' was een gebeurtenis ieder jaar op zondagmiddag, die hij niet gaarne zou overslaan. Dan stond hij vooraan, vlak bij het station, om niets te missen van het kleurrijke schouwspel als de Prins met z'n gevolg, met de burgemeester van Oeteldonk, Peer van de Muggenheuvel, d'n assessor, de raad van Elf en Driek Pakaon de veldwachter van de driedaagse boerenstad, op het bordes verschenen, stormachtig toegejuicht door de mensenmassa, die meteen door de kolder bevangen werd. Dan glunderden z'n donkere kraaloojjes, dat was schoon en plezierig. Hij sjouwde met de muziek mee de hele stad door zo dicht mogelijk bij de galakoets van de Prins, de Grand Seigneur, die maar wuifde en boog naar het volk en lachte of hij een echte Prins was van vorstelijken bloede.

En 's maandags als de optocht door de stad trok was hij er ook bij. Met iets minder genoeg dan 's zondags, ondanks dat de praalwagens hem ontzaglijk imponeerden, want dan waren er al zatten bij, die al te luidruchtig voor z'n smaak hun vreugde uitkraaiden. Maar als hij 's avonds

het wachthuisje van de Werken had gesloten en de sleutel had gedeponeerd in de brievenbus van de stadsopzichter, die vlak naast de Werken woonde, smeerde hij hem zo gauw mogelijk naar huis, bij voorkeur de straten kiezend waar hij het minste gewaar werd van de carnavalspret. Nee, deze vorm van feestvieren lag de kleine baggerman niet. Daar zat geen zwier in als bij een spaanse wals of een mazurka, er zat geen romantiek in de carnavalspakjes, de dwaze mombakkesen en het geschetter van de slecht bespeelde koperen blaasinstrumenten. Een grote vent in een kinderwagen met een jeneverfles met een speen in de mond, voortgeduwd door een andere zatte vent als vrouw verkleed, was voor hem te flauw om er aandacht aan te besteden.

Zijn tegenzin voor carnaval was een van de weinige dingen waarin hij het met Trui volkomen eens was. Z'n kinderen kwamen niet naar de stad om naar het beestenspel te gaan kijken, zoals Trui de vastenavondviering noemde. Daarover was een heleboel heibel geweest, ieder jaar opnieuw, vooral toen de jongens groter werden. Peer geloofde niet, dat de jongens zich goedschiks hielden aan het strenge verbod, maar hij was er de man niet naar om dat te onderzoeken en Trui zou voor geen geld van de wereld tijdens het carnaval naar Den Bosch zijn gegaan. Ze bakte thuis appelbeignets waar ze donker bier bij gaf. Dat deden heel velen in Herven en Orthen en nog veel meer dorpen rondom de Hertogsstad.

Eens vroor het tijdens de carnavalsdagen zo hard als in geen honderd jaar gebeurd was. De boten lagen ingevroren onder het botenhuisje, op de stadsgrachten gleden de kinderen voort op zelfvervaardigde sleeën en er waren zelfs schaatsers, die de hele stad doorkruisten op hun Friese krulijzers. Alles zat potdicht, ook het hellegat, waar het water zo hoog stond dat de schaatsenrijders slechts in gebukte houding onder de overkluizing door konden. Het ijs was goed bevonden, maar toch had de stadsopzichter bevolen dat in het stikdonkere hellegat kaarslantaarns zouden worden opgehangen om bij eventuele ongelukken snel hulp te kunnen bieden. Peer had opdracht gekregen toe te zien dat de lantaarns niet werden gegapt; dat was een karweitje waar hij best mee in z'n schik was. Van oude planken had hij een lage slee getimmerd waarmee hij in snelle vaart door de grachten punterde. Het ging als de gesmeerde bliksem, hij vloog over het ijs alle richtingen uit tot groot vermaak van de jeugd voor wie dit wel een zeer uitzonderlijke vertoning was. Z'n slee was hecht en sterk en nogal groot, soms had hij er een hele bende rakkers op verzameld, die hij tracteerde op een gratis reis door het gebied, dat op andere tijden voor hen strikt verboden was.

Het was op een van die tochten dat hij in de Waterstraat een troep vrolijke kinderen naar de hoge trap punterde om hen daar af te zetten. Hij had er nogal wat mee te stellen, want ze wilden niet van de slee af. Enkelen vluchtten het ijs op en dat wilde hij niet, want het liep tegen vijven en de

schemering zette al in. Het zou gauw donker zijn op de grachten met hun hoge huizen aan weerszijden. De kinderen liepen gevaar te verdolen en te bevriezen. Op z'n sokken beende hij ze achterna en hij kreeg ze te pakken vooraan in het hellegat. Hij deelde grommers uit en joeg ze de steile trap op. Toen rustte hij even uit op z'n slede. Het was een kostelijke dag geweest. Een heldere hemel spande over de stad, een stralende zon had de vrieskoude getemperd, de uren waren voorbij gegleden met de speelse kinderen op z'n slee. Z'n ogen glommen van genoegen toen hij z'n pijp stopte en de punterstok nam om terug te glijden naar het botenhuisje. Zulke dagen kwamen er niet veel in het leven van een stadsbaggerman, het was de beste vastenavondviering, die hij zich kon indenken.

Toen hij naar boven keek waar een paar belhamels hem toeriepen, dat ze morgen weer kwamen sleeën, stak hij lachend de vuist op; hij zou ze mores leren als ze hem weer in draf wilden zetten op z'n sokken. Z'n blij open lach ging echter plotseling over in een grijnslach. Ineens herinnerde hij zich dat het op dezelfde plaats was geweest, veel jaren geleden, dat Trui op een morgen de hoge trap was komen afdalen om hem gezelschap te houden op z'n schuit.

Kristene ziele, dat was een dag geweest nog schoner dan deze. Al werd hij honderd jaar, dat vergat hij nooit. Hij zag ze weer in de bagger staan, hij zag ze rukken aan de lange stok om de baggeremmer op te halen. Hij zag meneer Bezems senior, zalig bezopen, voor z'n berghok staan. Hij hoorde zichzelf weer zeggen: voorzichtig, Trui, ik vaar je over een kolk honderd meter diep. Voor eens en voor altijd was dat geweest. Nooit had ze zich nog laten zien als hij bezig was met baggeren en geen van z'n kinderen riskeerde een pak slaag door het gebod te overtreden. De binnenpret was diep en uitbundig, hij genoot van de herinnering, de best geslaagde kwa-jongensstreek uit z'n jonge jaren. Maar de pret viel plotseling uit z'n ogen toen hij het lawaai hoorde van een troep carnavalvierders, die lallend en joelend door de Waterstraat zeulden. Ze waren heel dichtbij, hoorde hij en toen hij opkeek zag hij een stel dronken mannen en vrouwen over de brugleuning kijken. Ze riepen hem iets toe dat hij niet verstond, ze gooiden met afgeknaagde scharren en troffen hem in z'n gezicht. Hoog stuwde de woede in hem op, tegelijk met vrees. Tegen het geweld van dit vuige volk was hij niet opgewassen, begreep hij, zelfs niet tegen een van deze zatte kerels. Daarom stak hij z'n punterstok in het ijs en nam snel de vlucht naar de donkere boog van het hellegat, nagejouwd door de kerels van wie er al enkele omlaag kwamen langs de steile trap.

'We willen varen, schipper!' schreeuwde er een.

Hij was al buiten hun bereik als ze het wagen zouden op het ijs te komen. Even keek hij nog om voor hij de donkerte inschoot. Een harde schok ging door hem heen. 'God in de hemel,' kreunde hij toen hij in een der meisjes op de brug zijn dochter Grada meende te herkennen.

Het is niet waar, Grada kan het niet zijn, poogde hij zich gerust te stellen,

doch de onrust bleef. Het angstzweet brak hem uit, hij durfde niet terug en hij durfde niet vooruit gaan. Hij wachtte te lang toen hij hoorde dat de troep zich weer in beweging had gezet. Hij zag hen de Verwerstraat inzwenken toen hij met bonzend hart de trap was opgeklommen.

Ze is het niet, dat doet ze niet, dat durft ze niet, herhaalde hij telkens weer toen hij met roekeloze snelheid naar het botenhuis gleeed. Maar z'n overtuiging dat ze het wel was geweest, was sterker dan z'n ontkenning. Z'n kind was bij die troep zatlappen en hij kon er niets tegen doen. God nog aan toe, wat zouden ze met haar uitspoken? Hoe laat zou ze thuiskomen? In de nacht misschien. Dan werd het donderen thuis zoals het nog nooit gedonderd had. Trui zou haar aflossen tot ze geen gaaf plekje meer aan haar lichaam had.

Maar erger dan de vrees voor de aframmeling, die Grada zou krijgen, was z'n angst voor hetgeen die smeelappen met het meisje zouden aanvangen. Zozeer benauwde hem dat, dat hij geen raad met zichzelf wist.

Ik moet ze gaan zoeken, dacht hij. Het kind beseft niet wat ze doet, ze weet niet tussen welk schorrimorrie ze is verzeild geraakt. Ze is niet slecht, maar ze kan zich niet schikken zoals de anderen. Ze was altijd op sjouw als Trui haar niet zo strak hield. Hoe komt dat. Waarom is dat kind zo ongezeglijk?

Hij bond de slee vast aan een spijl in het botenhuisje en klom het trapje op. De ijzeren leuningingen waren zo koud dat hij het door het eelt van z'n handen heen voelde. Hij was helemaal koud, door en door. Hij sloeg z'n handen op z'n lendenen, de harde slagen deden z'n bloed sneller gaan en hij voelde er de goedheid van.

Daarna liep hij de stad door, straat in straat uit, op zoek naar Grada, die hij wel ergens zou zien, meende hij zeker. Dan zou hij haar tussen de beneden uithalen, hij zou ze meenemen naar huis. Hij zou er wel iets op zien te vinden dat het thuis niet al te erg werd. Nee, sakkerdome, dat hondse slaan was hem niet naar genoeg. Trui timmerde er maar op los, ze keek niet waar ze sloeg. Ze sloeg met d'r blote handen en met d'r klompen en met alles wat haar in de hand kwam. En als hij er zich mee wilde bemoeien werd ze nog kwader.

Een uur sjouwde hij nu al de stad door, tientallen kleine groepen carnavalvierders zag hij passeren, maar hij vond z'n kind niet. Er waren ook grote groepen, fraai gekleed en met muzikanten voorop. Dat leken erg nette mensen, die ordentelijk voorthosten. Als ze zich bij zo'n groep had aangesloten was het zo erg niet geweest. Dan hoefde hij niet in angst te zitten.

Het werd steeds drukker in de straten en vooral op de markt waren ontzaglijk veel carnavalsgekken. De café's puilden uit, hij zou nergens naar binnen hebben gekund als hij dat gewild zou hebben. Maar dat wilde hij niet. Kristene ziele, voor geen honderd gulden ga ik er binnen, dacht hij. Ze stampen je tenen blauw, 't zijn net halve wilden. Hij werd moe en

moedeloos van het tevergeefs zoeken. Al over zeven was het, Trui zou ongerust over hem worden. Zo meteen kreeg hij ook nog op z'n duvel als hij thuiskwam.

'Waar heb je gezeten, Peer?' zou ze vragen. 'Ben jij ook naar die smeerlappen gaan kijken? Is dat een voorbeeld aan de kinderen geven?' Wat moest hij dan zeggen? 'k Heb uren naar Grada gezocht en ik heb ze niet gevonden. Nee, herejee, daar zou hij niet mee voor de dag kunnen komen. Dan . . . nee, hij wist bij geen benadering wat ze dan zou doen.

Het was wel erg dat het kind zo ongedurig was. Trui hield ze thuis, ze mocht niet gaan dienen, ze mocht niet alleen de stad in, zelfs niet in de zomer. Maar iedere keer ontglipte ze aan de waakzaamheid. Hoe dikwijls was hij niet thuisgekomen 's avonds dat Trui hem op stond te wachten bij het dekske. 'Grada niet gezien, Peer?' vroeg ze dan met harde stem. Dan was het weer zo laat, ze was er weer tussenuit geknepen en hij zag haar nooit. De spanning steeg met de minuut, hij en geen van de kinderen durfden iets te zeggen of te vragen, want ze werden allemaal afgesnauwd. Dikwijls was hij, als hij z'n avondeten op had, erop uit gegaan om Grada te zoeken in de stad. Zoeken, zoeken, het was geen zoeken, het was een beetje in het wilde weg lopen met de vage hoop haar ergens te ontmoeten. Nee, dat gezoek van hem had niets te betekenen, wist hijzelf heel goed. Hij zou ze nooit vinden, hij voelde dat hij niet zocht waar hij ze misschien treffen kon. Ergens buitenaf, de kant van de Pettelaar uit of misschien in Engelen of in Deuteren. Daar was geen beginnen aan.

Toch ging hij iedere keer, minder om Grada te zoeken dan om thuis weg te zijn. Het was al verscheidene malen gebeurd, dat Grada thuiskwam als hij al achter de plattebuiskachel zat. Het was altijd dezelfde voorstelling: 'Waar kom je vandaan, varken? Je bent hem weer stiekem gesmeerd, zwijn. Zeg op, waar kom je vandaan?'

'Waar zou ik vandaan komen?' zei Grada dan op brutale toon. 'Dat hebt u me al honderd keer gevraagd. Naar de stad ben ik geweest, ik heb er gewandeld met m'n vriendinnen. Ge kunt me ranselen zo hard als ge wilt, maar ik laat het toch niet. Mijn tijd komt wel, ik trek eruit zo gauw ik mondig ben.'

Dan begon het gedonder. Een klap hier, een klap daar, een trap tegen haar achterwerk soms zo hard dat ze tegen de vloer ging. Als het kind d'r mond maar wilde houden liep het nog tamelijk goed af. Maar o wee als ze er tegenin ging of terugslieg wat ze de laatste tijd gerust durfde doen. Dan leek het of Trui een woedende satan werd. Ze roste het meisje af tot ze bont en blauw zag. Bar was het, schandalig. Foei, foei, Trui dat is geen straffen meer. En kom niet tussenbeide want dan vergaat de wereld. Ze was in staat heel het kot in elkaar te timmeren van kwaadaardige nijd als ze gedwarsboomd werd.

Er was er maar een, alleen Grada wilde niet in het gareel lopen. Met de anderen hadden ze nooit last. Ze konden wel eens een keer uit d'n band

springen, maar daar bleef het bij. Het waren beste kinderen, allemaal. Eerlijk en werkzaam, geen drinkers en geen vuilpraters, geen lammelingen. Jullie gezin is een voorbeeld voor het hele dorp, had de pastoor gezegd en zo was het ook. Ze verdienden een goed stuk brood, die op de plaats van bestemming gekomen waren. Peer d'n boswachter, Kees d'n brugwachter, Truus, die met d'n dag chiquer en stadser werd, en ze bleef toch een goed kind. Janus had een eigen bakkerij in Schijndel, zo jong als hij was. Driek zou het komende jaar een slagerij beginnen, die was misschien de gladste van het hele stelletje. Toon timmerde er lustig op los. 'k Heb er een hele knecht aan al is hij pas achttien,' zei Crevecœur, d'n aannemer waar Toon bij timmerde sedert z'n veertiende jaar. 's Avonds zat de jongen te rekenen en te tekenen, dag in, dag uit. Over een jaar ben ik opzichter en misschien zelfs aannemer, zei Toon. Je kon nou al zien dat hij komen zou waar hij wilde zijn.

O, het waren beste kinderen, de jonge Kieviten. Kristene ziele, hij was er trots op al zei hij dat nooit.

Grada alleen wou niet rechtuit. Toen ze nog heel klein was, was het al te zien dat ze heel anders was dan de rest. Dikwijls dacht hij nog aan die beweging avond toen ze bij meneer pastoor hadden moeten komen. 'Jullie krijgen misschien veel moeilijkheden met jullie Grada,' had de pastoor gezegd. 'Ge moet ze goed in het oog houden. Ze is een lief, vriendelijk kind, ze heeft een goed karakter, maar ze is anders geaard dan haar broertjes en zusjes.' God nog aan toe, we hebben ze goed in het oog gehouden. Het is Trui en mij niet aan te rekenen, dat ze zo geworden is. Misschien hadden we ze anders moeten aanpakken. Maar hoe dan, hoe dan in 's hemelsnaam? Hij wist het niet en hij wist het wel. Trui had ze niet zo mogen ranselen, niet zo aanhoudend moeten slaan. Alles wat er aan goedheid was in het stille, dromerige kind, had Trui eruit geslagen. Nu wachtte ze in volle gerustheid op de dag dat ze mondig werd. Dan ging ze en ze zagen haar misschien nooit meer terug. Ze zou gaan met de pest in haar donder, met haat in d'r hart.

Met Trui was het erg gesteld de laatste jaren. Zuur en knorrig was ze altijd geweest, maar heel anders dan de laatste tijd. Er kwam haast geen woord meer uit haar mond, ze snauwde en grauwde van de vroege morgen tot de late avond. Hij kon daar wel tegen, de oudere kinderen trokken er zich niet veel van aan, maar voor het jongere grut was het erg.

Ze kon er niet overheen komen dat Grada niet gewilliger werd. Het was haar aan te zien, dat zij veel leed door het verdriet dat het kind haar aandeed. Haar gezicht werd valig bleek en er liepen diepe groeven door. Haar forse kracht had geleden, ze liep voorovergebogen en soms was ze 's avonds zo doodop dat ze zat te hijgen aan tafel. Maar ze vond geen andere manier om Grada te leiden; alleen slaag, altijd slaag het hele jaar door.

Hij herinnerde zich met grote duidelijkheid die avond toen ze Koojsje Claes

om z'n oren had getimmerd, omdat hij zei dat hij gehoord had dat sommige mensen in het dorp het kwaadaardige gerucht verspreidden, dat haar vader zich van kant gemaakt had. Kristene ziele, wat had ze het ventje om z'n oren geturfd. Toen was ze een Kievit op en top. Met Grada was het eigenlijk precies hetzelfde gesteld. Het kind braveerde haar boerentrots, het meisje deed haar oneer aan. Daar zat de kneep, dat kon ze niet gedogen en ze kon er niets tegen doen. Het kwam nog eens zover dat ze Grada een ongeluk sloeg. Dan bleef het meisje voor haar leven lang getekend en zij ging de kast in. Dat zou dan meteen het einde worden, want dan ging ze dood of ze werd stapelgek.

Hij werd gestoord in z'n overpeinzingen door een carnavalvierder, die tegen hem opbotste toen hij de smalle Ridderstraat wilde oversteken. De schok kwam zo hard aan dat hij tegen de grond zou geslagen zijn als de man hem niet gegrepen had. 'Heb ik je zeer gedaan, vadertje?' vroeg de kerel. 'Nee, mens, nee,' drong hij achteruit. De kerel stonk naar drank en vieze tabak. De troep trok verder de markt op en toen hij ze nakeek zag hij dat een jonge vrouw schuw naar hem omkeek. Heel even maar, met half afgewend gelaat, maar hij had Grada herkend. 'Grada!' riep hij. Ze keek om en drong zich dan dieper in de troep. Ze is het maar ze wil me niet kennen, dacht hij. Ze droeg kleren, die niet van haar waren. Een heldrode rok van satinet met goudbanden opgestikt, een hardgele blouse, een groene muts en witte kousen.

God nog aan toe, ze verrekt van de kou in die dunne rommel, dacht hij. Hij ging haar achterna, vastbesloten haar weg te halen uit die groep lallende kerels en wijven. Maar ze hadden vaart, ze hosten achter een man aan met een trombone, een vent van twee meter met een hoge hoed op. Hij zette er ook vaart in, maar hij kon niet dichterbij komen. Ze trokken recht de overvolle markt over en hij moest moeite doen om ze in het oog te houden. Hijgend sjouwde hij voort, het zweet brak hem uit, z'n borst deed zeer en hij voelde een stekende pijn in z'n kuit. Maar hij hield vol, hij zag ze de Marktstraat ingaan waar ze een ordinair café binnenhosten.

'God nog aan toe, ik dacht het wel,' kermde hij. 'Het is tuig, smeerlappen zijn het. Wat zocht ze toch bij dit achterbuurtvolk?' Hijgend stond hij tegen de muur van het café geleund, met beide handen greep hij naar z'n borst waar een hevige pijn hem stak. Sommige voorbijgangers keken naar hem, nieuwsgierig, met medelijden in hun ogen en met kolderspot. 'Ben je niet lekker?' vroeg er een en hij schudde het hoofd. Het oponthoud had de spanning geminderd, maar deze werd aanstonds weer verhevigd toen het lawaai uit de kroeg tot hem doordrong. Toch weifelde hij; de sterke drang om z'n kind daar vandaan te halen werd getemperd door z'n angst voor dit straatjesvolk. Van nature was hij niet laf, integendeel hij durfde veel te ondernemen als er maar niet bij gevochten hoefde te worden. Ook een vechtpartij zou hij niet uit de weg gaan als de tegenstander een man was van zijn soort. Maar dit ruwe volk vreesde hij: de mannen met hun ordi-

naire brutaliteit, de vrouwen met hun fel gekrijs. Hij hoorde ze wel ooit bezig als hij met z'n boot door de achterbuurten voer. Dan zou hij het liefst de vingers in de oren stoppen om hun afschuwelijk taaltje niet te kunnen horen.

Lang weifelde hij niet. Hij moest dit grove geweld braveren, z'n kind moest hij hebben. De drift dreef het bloed naar z'n hoofd en hij aarzelde niet meer. Hij ging het café binnen en toen hij niet verder kon omdat de hossende troep hem het voortgaan belette, zette hij z'n schouders ertegen en drong met geweld naar voren. Een vrouw gaf hem een mep in z'n gezicht omdat hij op haar tenen trapte, een grote kerel greep hem bij z'n nek, hij rukte zich met kracht los.

Toen zag hij Grada, ze hoste tussen twee kerels in, de lange vent met de hoge hoed op en een pierrot met een geschminkt gezicht. 'Grada!' riep hij en schoot op haar af. Heftig schrok ze toen ze haar naam hoorde noemen. Een moment keek ze hem gespannen aan, ze was dronken, zag hij onmiddellijk. Hij pakte haar bij de arm en trok haar van de kerels weg. 'Je gaat mee,' zei hij hees van woede. Maar ze verzette zich, ze rukte zich los en drong achteruit. Haar ogen schitterden, haar tanden kwamen bloot; ze kromde haar handen tot klauwen. Hij drong op haar toe en pakte haar bij de polsen. Zo heftig trok hij haar naar zich toe dat ze tegen hem aanviel. Toen gilde ze: 'Help me, help me!'

Dat alles was gebeurd in enkele seconden, in de volgende seconden kwam een regen van vuistslagen op hem neer. Hij werd gestompt, getrapt, geslagen en buiten de deur gesmeten met zo'n vaart, dat hij aan de overzijde van de smalle straat tegen de muur terecht kwam. Half versuft van pijn kwam hij overeind gekrabbeld. Uit een wonde boven z'n oog drupte bloed op z'n handen, hij keek ernaar met starende blik alsof hij niet begreep hoe het daar kwam. Toen voelde hij het bloed over z'n gezicht lopen in z'n hals en over z'n kleren.

'Ze hebben hem gestoken,' hoorde hij een vrouw roepen. Ze stond vlak voor hem en veegde met haar zakdoek het bloed van z'n gezicht. Een grote drom mensen kwam rond hem staan, hij hoorde hun luide stemmen, maar hij kon niet verstaan wat ze zeiden. Hij voelde zich slap worden, doodmoe en ziek. Toen bette een vrouw z'n gezicht met koud water, hij liet haar begaan want hij had hoegenaamd geen kracht meer om zich nog ergens tegen te verzetten.

Enkele minuten later was de dodelijke vermoeidheid voorbij, hij opende de ogen en zag de vrouw, die z'n wonde had gebet.

't Is niet erg,' zei ze, 'er zit een pleister op. Ga maar gauw naar huis eer ze je overhoop steken.' Een jonge kerel stak z'n arm door de zijne en samen gingen ze voort, de Marktstraat uit.

'Waar moet je heen?' vroeg de kerel, die een koksbuis droeg met een hoge witte koksmuts. 'Naar Herven,' antwoordde hij willig.

'Smeer hem dan,' zei de jonge vent. 'Wat doe je ook hier op je ouwe dag?'

Toen hij voortsukkelde over de Hoge Steenweg kreeg hij het goede begrip der dingen terug. Grada, God nog aan toe, ik moet ze meenemen. Onmiddellijk begrijpend dat hij daartoe de kracht niet had, deed hij het enige goede dat hij doen kon. Hij speurde naar politie; tientallen agenten bewogen zich tussen het volk. Doch voor hij er een in het oog kreeg, zag hij z'n zwager Janus de Kievit, ze zagen elkaar gelijktijdig.

'Wat doe jij hier?' vroeg de struise Kievit. 'Wat heb je uitgespookt, Peer?' herhaalde hij dringend toen de kleine baggerman bleef rondkijken tussen het volk.

'Politie, Janus,' hakkelde hij hees. Toen welden de woorden driftig uit z'n keel. 'Grada zit in een kroeg. Ik wou ze vatten, maar ze hebben me half dood geslagen. Ik moet politie hebben, Janus. Ze moet mee naar huis.' De forse gestalte van de dromer uit de polder scheen nog te groeien. Z'n lichtgrijze ogen begonnen te steken toen hij vroeg: 'Is jullie Grada bij dat soepie? Waar is ze? Kom mee en wijs me waar ze zit.'

'Ze zijn er met tientallen smeerlappen, Janus,' weerstreefde Peer, die nog altijd uitkeek naar politiemannen.

'Ik haal ze eruit al waren het er duzend, Peer. Kom mee en zeg me waar ze is.' Toen ging hij mee. Tegenin de stroom mensen voerde hij z'n zwager naar het café in de Markstraat. 'Hier is ze,' hield hij stil voor het café. 'Hoor ze eens te keer gaan.' Een ontzaglijk lawaai golfde hen tegemoet toen ze het café binnendrongen.

Een hossende bende van carnavalvierders, wier uitingen van jolijt iets hadden van een hels torment. En boven hun stemmen uit schetterden de felle tonen van de trombone.

En d'n boer die melkt z'n koei, koei, koei

Al in een houten emmerke

Al in een houten emmerke

En d'n boer die melkt z'n koei, koei, koei.

Janus de Kievit stak boven alles uit. Hij zag Grada onmiddellijk en baande zich rustig een weg naar haar toe. Ze zag hem komen en een siddering van schrik ging door haar heen toen ze zich wegdrong achter de lange vent met de hoge hoed. Deze was een ogenblik verbaasd, doch onmiddellijk begreep hij, dat deze struise poldergast de tweede was, die hem z'n liefje wilde ontfutselen. Beide mannen waren even groot, doch de Bosschenaar was veel tengerder gebouwd dan de man uit Empel. Toch viel hij aan; met de trombone gaf hij Janus de Kievit een harde slag op het hoofd. Ieder ander zou door de knieën zijn gegaan, doch de ijzerharde poldergast lachte ermee. Nog een moment zag de vent de flikkering van de lichtgrijze ogen, toen werd hij geveld door een vuistslag, die z'n kaak verbrijzelde.

Er volgde een vechtpartij, waarbij een tafereel uit de Wild-West een tamme geschiedenis is. Met vier, vijf man tegelijk besprongen ze de man uit

het Slot, maar hij schudde ze van zich af als vliegen. Prachtig was hij in z'n ontzaglijke beheerste kracht. Z'n reuzenarmen zwaaiden in het rond als molenwieken en die erdoor geraakt werd telde voorlopig niet meer mee. Met tientallen drongen ze op met messen en dolken, maar hij kreeg een stoel te pakken waarmee hij vocht met verschrikkelijk geweld. Toen de politie kwam, enkele minuten later, was hij bezig de laatste tegenstanders de deur uit te ranselen. Hij zag de uniformen, de opgeheven revolvers; hij verzette zich niet toen de boeien om z'n polsen klikten. Er gleed een glimlach over z'n gezicht toen hij z'n naam hoorde noemen. Hij wendde zich om naar Peer de Kievit, die bij Grada zat neergeknield. De kleine baggerman beduidde hem dat hij niet ongerust hoefde te zijn.

'Het is hier een knappe boel,' gromde de hoofdagent, terwijl hij het café rondkeek. 'Heb jij dat alleen klaargespeeld? En wat is er gaande?' liep hij naar Peer de Kievit toe. 'Is dat meisje neergeslagen?'

'Nee, agent,' hakkelde Peer. 'Ze is flauwgevallen, van de schrik denk ik.' De hoofdagent herkende de kleine baggerman. 'Wat krijgen we nou, Piet?' vroeg hij in uiterste verbazing. 'Hoe kom jij hier verzeild?'

'Zij is mijn dochter,' antwoordde Peer met tranen in z'n ogen.

De hoofdagent floot tussen de tanden. Z'n ogen werden donker en er trokken zware rimpels in z'n voorhoofd. Hij wendde zich naar de andere agenten en zei: 'Ik geloof dat ik weet wat hier gebeurd is. Hoe heet jij?' vroeg hij aan de man uit Empel.

'Ik ben Janus de Kievit, ik ben z'n zwager,' antwoordde deze eenvoudig. 'De Kievit? Beware me. Jongens, ik heb over de Kieviten horen praten.'

Toen raakte hij door z'n verbluffing heen. Snel gaf hij z'n bevelen. 'Zorg dat de wagen komt,' zei hij, 'we zullen ze alle drie meenemen. Haal er nog een paar mannen bij, anders krijgen wij ze niet weg.'

De dikke kastelein kwam nu tussenbeide. Tijdens het gevecht had hij zich geducht geweed. Aanvankelijk tegen Janus de Kievit, doch toen hij zag dat ze met z'n allen niet waren opgewassen tegen de enorme kracht van de poldergast, die z'n tegenstanders een voor een tegen de vlakke sloeg met de zware Oirschotse stoel en met de harde trappen van z'n lange benen, veranderde hij van tactiek. Hij werkte z'n goede klanten mee de deur uit, hoe eerder het café leeg was, hoe geringer de schade zou zijn. Hij ruimde mee op tot hij er op zijn beurt uitgerammeld werd. Toen hij de boeien hoorde klikken om de polsen van de poldergast, kwam hij terug. Hij ving de laatste woorden op van de hoofdagent en kwam in verweer.

'Ge kunt doen wat ge wilt,' briede hij, 'maar eerst de schade opnemen. En ik wil dat ge procesverbaal opmaakt, de getuigen staan buiten.'

'We zullen het niet vergeten, Verheugt,' zei de hoofdagent.

'Wie zijn de getuigen?'

De caféhouder noemde een hele serie namen.

'Zo gauw we zijn weggereden kunnen vijf mannen ons volgen naar het hoofdbureau. Zoek zelf maar uit wie ge mee wilt nemen,' besloot de

hoofdagent. Hij wendde zich weer tot Peer de Kievit: 'Is ze nog buiten kennis, Piet?'

'Ik geloof dat ze bijkomt, agent,' antwoordde de baggerman.

Grada kwam bij haar positieven na een paar minuten, maar ze moesten haar toch de auto indragen, evenals de vent met de hoge hoed, die naar het achterhuis was gestrompeld waar hij buiten kennis was geraakt.

'Moet ik de armbandjes omhouden?' vroeg Janus de Kievit.

De hoofdagent aarzelde, het liefst had hij de man bevrijd uit de smadelijke boeien, doch een blik op de menigte buiten weerhield hem ervan. Het zou toch wel enige moeite kosten de arrestanten weggevoerd te krijgen, hij wilde niet 't risico lopen dat de poldergast weer in gevecht zou raken. Dan vielen er doden.

De versterking was er nog iets eerder dan de arrestantenauto. Flinke jonge kerels, die geleerd hadden met de gummiknuppel om te gaan. Maar de hoofdagent gebod hen de revolvers te trekken; hij liet de straat ontruimen en de wagen werd voorbereid. De lange kerel en Grada werden erin gedragen, Peer werd achterin gekwakt en Janus de Kievit kreeg vijf tellen om in te stijgen. Er ging een geloei op toen het volk een glimp zag van z'n hoge gestalte, er werd gegooid met straatstenen. Het ging verbazend snel in z'n werk en toch was nog een waarschuwingsschot nodig om het woedende volk in bedwang te houden. De hoofdagent was een taktisch man. Hij braveerde niet de woede van de massa, die met de minuut aangroeide, door er recht op in te rijden. Snel stelde hij z'n mannen op in een halve cirkel, hij liet de wagen keren en verdween met de vangst de donkere straat in naar de Zuid-Willemsvaart. Toen de auto bij het hoofdbureau kwam, kon hij ongehinderd binnenrijden, vijf minuten later stroomden duizenden carnavalvierders de Orthenstraat binnen.

Ze hadden niet veel moeite de lange kerel en Grada bij te brengen, ze hadden meer moeite met de groep getuigen, die zich door de massa had heen-gevochten. De inspecteur, die het verhoor afnam, begreep spoedig waar de schoen wrong: De vrees dat de schade niet vergoed zou worden. 'Pluk maar eens veren van een kikvors,' liet een van de mannen zich ontvallen. Het was zijn taak niet de schadevergoeding te regelen, wel moest hij zorgen dat er een deugdelijk procesverbaal werd opgemaakt en hij had ervoor te zorgen dat de man uit Empel die avond of die nacht niet overhoop werd gestoken. Want dit was duidelijk: meer nog dan om de schade, waar feitelijk alleen de kastelein over in zorgen zat, was het volk uit de Pijp razend van woede om de nederlaag. Eén man had het bestaan het café leeg te ranselen zonder dat zij de kans gekregen hadden hem een vlijmscherp staal tussen de ribben te planten of z'n hersenpan in te timmeren. Dat was hen nog nooit eerder overkomen.

De inspecteur besliste dat Janus de Kievit om z'n veiligheid te verzekeren die nacht op het hoofdbureau zou blijven. De kleine baggerman en Grada konden gaan, in een politieauto werden ze naar huis gebracht.

In Herven was het al bekend dat er in de stad iets gebeurd was met Peer de Kievit en z'n dochter. Er stond een groepje mensen te wachten bij het dijkhuisje, Trui was erbij. Ze verkeerde in een opperste graad van zenuwachtigheid. Rillend van kou, ondanks de wollen omslagdoek, die ze had omgeslagen, liep ze telkens de korte weg van haar huisje naar het dekske. De mensen wilden haar bemoedigen, maar ze had geen bemoediging nodig. Het enige wat ze wilde weten was wat die smerige meid nu weer voor kunsten had uitgehaald. Zij zou het haar afleren, ze zou haar de kop van de romp slaan, verzekerde ze op een toon, die niet de minste twijfel liet omtrent de ontvangst, die ze Grada zou bereiden.

Toen kwam de auto aangereden over de kinderkopjes van de Ketsheuvel. Het felle licht der koplampen zette de sombere dijkhuisjes in een witte gloed, de claxon loeide over de stille dijk voor het fort. Er kwam beweging in het groepje wachtende mensen. 'Daar komen ze,' riep er een en Trui plaatste zich midden op de weg. De bundel licht ving haar forse gestalte, de auto stopte toen zij de hand opstak. Een moment was ze ont-hutst toen ze Peer zag met de grote pleister boven z'n oog, maar hij had haar aandacht slechts even. Ze kwam naar voren met bliksemende ogen en vierkante kin om Grada uit de auto te halen. Een hese kreet van woede en schrik perste ze uit haar keel toen ze de opzichtige kleren zag en het vale, geschminkte gezicht.

De agenten, die hen hadden thuisgebracht kwamen tussenbeide toen ze Grada uit de auto trok. 'Dat is geen manier van doen, moeder,' zei de oudste. 'Je ziet toch dat je dochter nauwelijks op haar benen kan staan.'

'Je laat het maar aan mij over,' verzette Trui zich tegen de inmenging.

'Je laat haar met rust of we nemen haar mee terug,' dreigde de agent. 'Ze moet direct naar bed en dan zal je man je wel vertellen wat er gebeurd is.'

'Ik zal ze leren vastenavond te gaan vieren!' schreeuwde Trui. Weer greep ze naar Grada, maar het meisje ging door de knieën en viel met een smak op de grond. De mensen drongen op, er werd gegromd en gevloekt, toen Trui zich over het meisje heenboog. Dat maakte meer indruk dan de tus-senkomst van de agenten. Ze richtte zich op, geschrokken keek ze de men-sen aan; na een moment van dreigende stilte ging ze grommend haar huisje binnen.

Buurvrouwen kwamen de agenten achterna toen zij het bewusteloze meis-je naar binnen droegen. Ze bleven tot de dokter kwam, die lang met Grada bezig was. 'Het is te vrezen dat ze een longontsteking heeft opgelopen,' zei hij. 'Ik zal morgen terugkomen, dan kunnen we zien of ze hier kan blijven.' Hij keek nog even naar de wonde van Peer. 'Je bent aan het vage-vuur ontsnapt, Peer,' glimlachte hij. 'Als de slag harder was aangekomen had ik je niet meer kunnen helpen.' Nu reinigde hij de wonde, hechtte ze en omzwachtelde z'n hele hoofd met verbandgaas.

Trui bleef waken bij Grada. Ze was heel kalm geworden, deemoedig stond ze tegenover de agenten, toen ze hen wees hoe ze door de polder moesten

rijden om op het Slot te komen, waar ze heen wilden om Koba de Kievit te vertellen, dat ze niet ongerust hoefde te zijn over haar man. Zodra het dag was zouden ze hem vrijlaten om naar huis te gaan. Nu was dat niet gewenst; de kans was groot dat de woedende kerels uit de Pijp naar het Slot zouden komen als zij er achter kwamen dat hij was vrijgelaten. De agenten vertelden hoe hij z'n nicht had weggehaald uit het café. Ze spraken erover met bewondering en bravoure; zo'n kerel liep er maar een in heel Brabant.

De kleine baggerman werd van dat alles niets gewaar. Hij sliep al op de vliering tussen z'n kleine jongens toen de politieauto de rit over de smalle polderweg aanving. Dat deden ze geen tweede keer, ze gingen terug over de Empelse dijk, die aansluiting had met de grote weg van Hedel naar Den Bosch.

Ongeveer twee jaar na die bewogen avond werd Grada de Kievit door haar moeder in letterlijke zin met de haren uit het huis gesleurd. Met de doodsb bedreiging achterna gegild dat ze haar de keel zou dichtknijpen als ze het nog ooit zou wagen weer binnen te komen. De moeder, wantrouwig al sedert enkele maanden, had uit haar de bekentenis losgekregen, dat ze onvoorzichtig was geweest in de omgang met een jongen: de gevolgen waren niet meer af te wenden, zei Grada met cynische kalmte.

Als een furie was Trui geweest in haar razende woede. De onafwendbare schande, die voor de deur stond, zag zij als iets zó verschrikkelijks, dat haar niets ergers zou kunnen overkomen. De eerste ogenblikken zat ze haar dochter aan te kijken met verglaasde ogen, toen begon ze te beven over heel haar lichaam. De kleur trok weg uit haar gezicht, met haar tong bevochtigde zij onophoudelijk haar dorre lippen. Schreeuwen deed ze nog niet, ze sprak zelfs niet. Maar er kwam een geluid uit haar keel als het ge-reutel van een stervende. Een droog, hees geluid, dat aanzwol en weer ver-sluierde. Grada, die tegenover haar aan de tafel zat, werd angstig van dat vreemde gekreun. Haar moeder nauwlettend in het oog houdend stond ze op, ze wilde de deur uitgaan om hulp te halen, want ze meende dat haar moeder op de plaats zou sterven. Toen ze de deurklink al in de hand had sprong Trui de Kievit overeind. In de half open deur kreeg ze Grada te pakken. Ze trok haar naar binnen, smet de deur dicht en begon erop los te slaan. Het werd een verschrikkelijk gevecht. Grada sloeg, beet, krabde, ze vocht met de furieuze woede van een razende kat. Maar ze kon de ontzaglijke kracht van haar moeder niet weerstaan, ze werd gesmeten en getrapt van de ene hoek naar de andere. Tot ze uitgeput door de knieën ging en als een zoutzak op de vloer bleef liggen.

Toen greep Trui haar bij de haren, ze sleurde haar over de vloer en smet haar de dijk op.

Toon de Kievit, die bezig was z'n fiets schoon te maken onder aan de dijk, een eindje van het huis vandaan, hoorde wel het gestommel, maar

toen hij kwam toegelopen lag z'n zuster al op de straatkeien. Hij hielp haar overeind komen, vroeg wat er gebeurd was, maar ze duwde hem van zich af en liep weg in de richting van het dekske. Hij zag dat haar gezicht bloedde en dat haar kleren waren gescheurd; daarom ging hij haar achterna, want het was vinnig koud en zij had geen mantel aan en geen muts op. Hij haalde haar in toen ze bij het dekske was en pakte haar beet.

'Wat is er met jou?' vroeg hij. 'Op je donder gehad natuurlijk. Kom mee, ge pakt een klets met dit weer.'

Ze rukte zich los, doodsbleek was haar gezicht; zij keek hem aan, maar hij had niet de indruk dat ze hem zag. Bloed liep uit haar neus en uit haar mond, ze spuwde bloed op de grond en op zijn kleren.

' 't Is nou voorbij, Toon,' zei ze. 'Ge zult me nooit terug zien.'

'Ge bent gek,' gromde hij. 'Naar huis en een beetje vlug.'

Ze pakte hem bij de revers van z'n jas. 'Nee, nooit meer,' zei ze met een eigenaardige klank in haar stem. 'Ik kan niet meer naar huis. Nee, Toon,' voegde ze eraan toe toen zij zag dat hij haar niet begreep, 'ik ga ergens anders wonen, ik ga trouwen.'

Toen begreep hij waar het om ging. Z'n kaken zetten uit, z'n ogen begonnen te steken, het schaamrood kwam op z'n knap gezicht. Hij leek nu veel op z'n moeder en toch was hij geen echte Kievit zoals zij. Diep in hem vochten de hardheid en het medelijden. Dit was dus het einde van Grada thuis.

'God nog aan toe,' kreunde hij. 'En wie is het?'

'Ge kent hem toch niet, Toon,' zei ze zachtjes. Ze keek hem niet aan.

'Toch niet zo'n sjap uit de stad?' vroeg hij heftig.

Een vale blos trok over haar bleek gezicht, toen ze zich van hem afwendde. Ze gaf hem geen kans te gaan foeteren. 'Haal m'n mantel, Toon?' vroeg ze schor. 'Als ge 't missen kunt geef me dan wat geld? Wacht niet, Toon?' vroeg ze smekend toen hij talmde. ' 't Is hier zo koud op de dijk en ge weet . . .'

God nog aan toe, ja, dat wist hij. Hij ging weg, ze hoorde hem draven op de dijk. 'Waar is haar mantel?' vroeg hij bars aan z'n moeder, die voor de bedstee op haar knieën zat. Hij kreeg geen antwoord, maar hij vond de mantel in het achterhuis. Hij pakte ook haar muts en greep z'n eigen wollen das toen hij geen andere zag. Toen ging hij naar de vliering om uit de sok onder z'n bed wat geld te halen.

'Wat ben je boven wezen doen?' vroeg Trui met trage stem.

Hij keek z'n moeder verbaasd aan. Die donkere, sombere stem had hij nooit gehoord. Er was geen spoor in van medelijden of spijt en toch had haar stem niet de harde koele klank, die hij gewoon was. Maar toen ze zich omwendde en overeind kwam en hij haar zag wankelen begreep hij dat haar kracht was uitgeput.

'Wat ben je boven wezen doen, Toon?' vroeg ze voor de tweede keer.

'Ik zal haar wat meegeven,' zei hij stroef.

Heel even zag hij haar ogen oplichten; ze wilde er zich tegen verzetten dat hij haar geld gaf, begreep hij, maar ze had er de kracht niet meer toe om haar wil door te zetten. Met haar kleren aan kroop ze in bed waar ze lag te hijgen met open mond.

Toon gaf Grada het geld en hij zette de kraag van haar mantel hoog op, wat ze zich rustig liet welgevallen. 'Wat zal ik vader zeggen?' vroeg hij.

'Ge moet vader vertellen hoe het er met mij voorstaat,' antwoordde ze klappertandend. 'Ge moet vader de groeten doen en allemaal thuis. Met mij is de boel kapot, ik kan het niet beteren. Ik ben anders dan de rest. Jullie zijn allemaal degelijk en aan mij deugt er geen steek.' Een vage glimlach gleed over haar gezicht, waar het geronnen bloed op korstte. 'Saluut,' zei ze en ging toen het dekske op. Hij keek de kleine, tengere gestalte na tot ze werd gegrepen door de donkerte.

Voor de eerste keer in z'n huwelijk stond de pan met gebakken aardappelen niet op de plattebuiskachel toen Peer de Kievit 's avonds thuis kwam. Toon zat voorovergebogen bij het vuur met z'n ellebogen op z'n knieën, het hoofd in de handen. De jongen legde de vinger op z'n mond toen hij binnenkwam en wees dan naar de bedstee.

'Is moeder ziek?' vroeg Peer. Hij schoof de serge gordijnen opzij en schrok toen hij Trui zag liggen met haar half open mond en trillende oogleden. Ze lag nog op dezelfde plaats in dezelfde houding met haar kleren aan, zoals ze was gaan liggen een paar uur vroeger. Alleen had Toon op de vliering een dikke deken gehaald, die hij over haar heen gelegd had.

'Wat mankeert moeder?' vroeg Peer ongerust.

Toon haalde z'n schouders op, hij stak de vuisten voor z'n ogen om z'n vader z'n tranen niet te laten zien.

Peer zag toch dat hij schreide en ging naar hem toe om te zeggen: 't Zal wel niet zo erg zijn, Toon. Misschien een flauwte. Is de dokter geweest?' vroeg hij dan schielijk.

'Ja, vader, d'n dokter heb ik gewaarschuwd, hij is net weg.'

'Wat zegt hij ervan?'

'Hij komt nog terug vanavond. We moeten haar rustig laten liggen.'

'U moet eten,' zei hij dan, 'moeder heeft nergens voor kunnen zorgen en ik weet er geen weg mee.'

'Ach, eten, ik zal brood snijden en een stuk spek braden,' mompelde Peer.

'Hoe is het gekomen, Toon?' vroeg hij dan. 'Werd moeder ineens ziek? Was jij thuis? Liggen de kinderen te slapen?'

'Ik heb ze naar boven geholpen,' zei Toon. Hij stond op en liep naar de kast om brood en spek te nemen. 'Gaat u maar zitten, vader,' zei hij, 'ik zal het wel klaarspelen.'

De stem van z'n zoon had zo'n trieste klank dat Peer de Kievit hem opmerkzaam aankeek. Toen wist hij dat er iets gebeurd was.

'Wat is er, Toon?' vroeg hij geschrokken. 'Er is hier iets gebeurd dat ge me niet zeggen wilt, jongen!' En nog verder tastend met z'n intuïtief begrip

vroeg hij: 'Is er iets met Grada?'

'Ja, vader,' zei Toon onrustig. Dan ineens flink doorzettend: 'Grada is er tussenuit getrokken naar de stad. Ze gaat trouwen. Ze hebben gevochten samen, haar gezicht zat vol bloed. Ze lag op d'n dijk, moeder had haar d'r uitgesmeten.'

Peer boog het hoofd. Z'n kaken maalden het brood automatisch, door z'n geest gingen nog geen werkelijke gedachten. Toch had hij uit de weinige woorden van Toon begrepen hoe het er met Grada voorstond.

'Kristene ziele,' zuchtte hij zwaar. 'Met wie gaat ze trouwen?' vroeg hij dan.

'Dat heeft ze niet gezegd,' zei Toon somber, maar de vader hoorde aan de klank dat de jongen er toch wel iets van af wist.

'Met een jongen uit het dorp?' Er klonk hoop in z'n stem.

'Nee, vader, met zo'n sjap uit de stad,' antwoordde Toon en z'n woord kerfde beider geest en vlees.

Kristene ziele, was het dan toch zover gekomen. Hij at maar door en dronk er veel koffie bij. Schuw keek hij naar z'n zoon, die voorovergebogen aan tafel zat tegenover hem, en naar het bed waar Trui zich nu en dan onrustig bewoog en onverstanebare woorden mompelde. De stilte die kwam en aangroeide tot een hevige gespannenheid, verdroeg hij niet lang. Hij liep naar de bedstee waar hij zich over z'n vrouw boog. 'Trui,' zei hij zachtjes, 'ik ben het, Peer.'

De oogleden waren niet geheel gesloten, hij zag alleen het wit van haar ogen blinken. Haar mond bewoog, er kwamen geluiden uit haar keel, ze poogde te spreken, begreep hij, maar ze kon geen woorden vormen. Hij riep haar weer bij de naam, luider dan de eerste keer. Haar hele gezicht trilde en beefde, ook haar handen bewogen.

Ze herkent mij, dacht hij, maar ze is te ziek om te kunnen praten.

'Moeten we de pastoor waarschuwen, Toon?' vroeg hij zachtjes. 'Ze is zo raar, ze kan er wel uittrekken zonder dat ze bediend is.'

De jongen schudde het hoofd. 'Nee, vader,' zei hij, 'ik heb het de dokter al gevraagd. We moeten wachten tot hij terugkomt, heeft hij gezegd.'

Peer ging naar de vliering om naar z'n kinderen te gaan kijken en om even alleen te zijn. Hij moest even z'n hoofd kunnen neerleggen en hij moest even kunnen schreien. Nu was het gebeurd waar hij al dikwijls bang voor was geweest. Het was heel erg, vooral voor Trui was het verschrikkelijk. En als het nog een jongen uit het dorp was geweest of een andere boerenjongen, dan was er nog kans dat het redelijk goed zou gaan als alles achter de rug was. Maar zo'n smeerlap uit de stad, daar was niets van te verwachten. Het was nog maar de vraag of ze zou gaan trouwen. Als die sjap haar alleen liet zitten, wat moest er dan gebeuren? Ik zal naar de politie gaan, dacht hij, ze moeten haar gaan halen en hier terugbrengen. Dat moéten ze als ik het hebben wil, maakte hij zich onnodig kwaad. Onmiddellijk was z'n hoop weer weg. Nee, nee, dat kon niet, dat zou Trui nooit

goedvinden. Eerder zou Trui zich verdoen in de wetering of zich voor de trein gooien dan dat ze dulden zou dat Grada hier in huis haar kind wachtte. Maar er zijn toch huizen waar ze zulke meisjes opnemen, dacht hij dan. Z'n hoop leefde weer op toen hij daarop doordacht. Morgen zou hij naar de pastoor gaan, die zou hem wel zeggen wat er verder gedaan moest worden. Als ze in zo'n huis kwam werd ze goed behandeld en ze stond er onder goede leiding. Misschien dat ze haar daar beter konden leiden dan Trui en hij het hadden gedaan. Later kon ze dan misschien ergens gaan dienen; er zijn wel mensen, die er geen bezwaar tegen hebben een ongehuwde moeder met haar kind in huis op te nemen. Als ze geluk had bij goede mensen terecht te komen zou het leven op de duur nog wel draaglijk zijn voor haar. Als ze maar goed wou oppassen, daar kwam 't op aan. Als ze weer ging flodderen was het afgelopen met haar, dan kwam ze terecht in een achterbuurt of in een woonwagen bij de stoelenmatters of scharenslijpers. God nog aan toe, wat was het toch erg. De gedachte dat ze nog bij het rondtrekkend woonwagenvolk zou belanden, benauwde hem zo dat het angstzweet hem uitbrak.

Toen hoorde hij de klink van de deur opengaan, een zachte donkere stem hoorde hij. De dokter, schrok hij op en tegelijk klopte Toon aan de ladder. 'Vader, komt u beneden,' riep Toon met zachte dringende stem. Ja, hij zou komen, mompelde hij. Voorzichtig ging hij op z'n sokken de ladder af en liep naar de dokter, die al voorovergebogen over de bedstee stond.

'Dokter,' groette Peer met donkere stem.

De dokter hief het hoofd op en knikte hem vriendelijk toe. ' 't Is niet zo mooi, Peer,' zei hij en boog zich weer over Trui heen. Even later schoof hij de gordijnen dicht en ging aan tafel zitten.

'Vertel me eens precies wat er gebeurd is, Toon?' vroeg hij.

Toon vertelde wat hij wist, langdradig en secuur. De dokter luisterde geduldig, hij keek naar Peer die blijkbaar met z'n gedachten niet bij de zaak was.

'Heeft je vrouw wel eens meer zo'n aanval gehad, Peer?' vroeg hij.

'Nee, dokter,' antwoordde Peer dof.

'Ook niet iets wat erop lijkt?'

'Nee, dokter,' zei hij. Doch dan scheen er in zijn herinnering een beeld op te komen dat hem sterk ontroerde. Met iets meer klank in z'n stem zei hij: 'Ze is nooit van de sokken gegaan, dokter, maar ik heb wel eens gedacht dat ze gek zou worden als ze d'r woede niet baas kon.'

'Waarom werd ze kwaad? Is dat dikwijls gebeurd?' vroeg de dokter.

'Nee, niet dikwijls, dokter,' antwoordde Peer. Dan vertelde hij wat er gebeurd was met Koosje Claes toen haar vader gestorven was, en nog een paar voorvallen herinnerde hij zich waarbij ze zich zo kwaad gemaakt had dat ze nauwelijks nog wist wat ze deed of zei.

De dokter ging weer naar de bedstee, waar hij geruime tijd met Trui bezig was. 'Je moet me even helpen, Peer,' zei hij dan. 'Zo kan ze niet blijven

liggen, we zullen haar goed onderstoppen.'

'Moet ik de pastoor laten roepen, dokter?' vroeg Peer.

'Om te bedienen, Peer? Nee, dat is niet nodig,' zei de dokter luchtig. 'We moeten proberen haar in slaap te krijgen dan is ze morgen weer een heel stuk opgeknapt.'

Peer hielp de dokter Trui uit te kleden, het was een zwaar karwei, zelfs voor twee sterke mannen. Maar ze brachten het toch zo ver, dat ze tussen frisse schone lakens, goed ondergestopt, rustig op haar zij lag.

'Nu moet je goed opletten,' zei de dokter. 'Morgen kom ik terug, maar het kan zijn dat ze vannacht onrustig wordt, dan moet je me aanstonds laten roepen. Je moet ieder kwartier haar mond afvegen met fris water. Als je ziet dat er broes op haar mond komt moet je onmiddellijk naar me toekomen, Toon. Zet je fiets klaar en blijf in je kleren allebei.'

'Ze zal ongelukken maken,' zei Peer hevig geschrokken.

De dokter aarzelde. 'Ik weet niet wat er gebeuren zal,' zei hij. 'Ik geloof dat het zal meevallen, maar je kunt er van alles van verwachten.'

'Ik zal Tonia Staps vragen om mee te waken,' zei Peer.

'Daar heb je geen hulp aan, Peer, als ze het te kwaad krijgt. Dan moeten er grote sterke kerels aan te pas komen.'

'Ik haal Janus de Kievit hier of Kees Bilsen,' zei Peer.

'Janus de Kievit weet van geen toeten of blazen,' antwoordde de dokter.

'Maar Kees Bilsen is goed. Doe dat maar, vraag Kees hier te komen, hij zal het wel doen als je zegt dat ik het nodig vind.'

Kees Bilsen lag al in bed, maar hij kwam onmiddellijk toen hij begreep waar het over ging. Een kleine gedrongen man van een jaar of vijftig was hij, dom als een koe en sterk als een os.

'Wat moet ik doen als ze wild wordt, dokter?' vroeg hij.

'Ge moet haar met Peer in bedwang houden tot ik er ben, Kees,' zei de dokter. 'Ge gaat er maar bovenop liggen en ge houdt haar polsen stevig vast. Ge moet zorgen dat ze lucht kan krijgen.'

Toen wist Kees Bilsen het wel. De nacht ging echter voorbij zonder dat er iets gebeurde. Omstreeks middernacht begon Trui te hijgen zo hevig, dat de drie mannen, die voor de bedstee stonden, er bang van werden. Hun zenuwen waren tot het uiterste gespannen, want ieder ogenblik dachten ze dat er iets verschrikkelijks gebeuren zou. Echter, de broes bleef weg, het gehijg werd zwakker en hield geheel op. Kees Bilsen ging terug naar de tafel om de kaarten, die ze hadden neergesmeten, opnieuw te geven, Peer en Toon bleven bij de bedstee staan. Ze spraken niet, maar in hun beider ogen was dezelfde verschrikkelijke angst; de jongen beefde over heel z'n lichaam, z'n gezicht zag doodsbleek en tranen vloeiden uit z'n ogen in z'n hals zonder dat hij het merkte. De vader stroomde het zweet van z'n gezicht; als een vloed gulpte het uit de poriën. De stilte was nog moeilijker te dragen dan het angstigmakende gehijg. De forse gestalte van de moeder was geheel tot rust gekomen, de oogleden trilden niet meer, de

zenuwshokken hadden opgehouden, het gedrongen gezicht kreeg een vaalbleke kleur en onder de ogen kwamen brede blauwig-zwarte kransen. Peer was het eerst zichzelf meester. 'Moeder gaat dood, Toon,' zei hij schor fluisterend. 'Haal d'n dokter en de pastoor.'

Doch eer de jongen z'n jas aan had, hoorde hij een diepe zucht in de bedstee, een reeks zuchten, die stiller, rustiger werden en plotseling overgingen in een zwaar gesnurk.

'Ze slaapt, vader,' juichte de jongen.

'Ja, moeder slaapt,' zei Peer met fonkelende ogen. Toen deed hij iets dat hij nog nooit eerder gedaan had. Hij boog zich over Trui heen en kuste haar op de wang, hij pakte z'n zoon bij de schouder en drukte hem dicht tegen zich aan. 'Moeder slaapt, goddank, nu wordt ze beter, Toon.' Hij snikte het uit.

Ze speelden weer kaart maar het was een saaie bezigheid, ze waren niet met hun gedachten bij het spel. 'We kunnen evengoed gaan maffen,' zei Kees Bilzen en hij smeedt de kaarten op tafel.

'Ge kunt wel gaan, geloof ik,' zei Peer.

Dat was de afspraak niet. Kees Bilzen ging achter de plattebuiskachel zitten met z'n voeten op de sokkel. Z'n pijp rokend zat hij met grote bolle ogen voor zich uit te kijken. Dit hardnekkige verweer tegen de slaap had hoegenaamd geen kracht van betekenis, geen vijf minuten later gleeed de pijp uit z'n mond en viel op de plavuizen aan stukken. Hij merkte het niet eens, z'n zwaar gesnurk ving onmiddellijk aan. Ook Toon kon het niet langer harden, hij viel in slaap boven de kaarten waar hij zich een poos alleen mee geamuseerd had.

Peer alleen bleef wakker. Stil bedroefd zat hij voor zich uit te staren, trommelend met z'n vingers op het wasdoek van de tafel. Het monotone gesnurk van Trui en Kees Bilzen irriteerde hem, het verhinderde hem om te denken. Het was een hard naargeestig geluid, dat eerder heviger werd dan dat het minderde. Hij klom naar de vliering en hij liep de dijk op. Maar het was koud buiten en huiverend ging hij dan weer z'n huisje in.

Toen herinnerde hij zich dat de weduwe Cremers eens gezegd had dat je een snurker z'n hoofd een andere ligging moet geven of je moet hem suiker in de mond stoppen. Voorzichtig nam hij het hoofd van Trui in beide handen en verlegde het. Heel even bewoog ze zich, er ging een siddering door heel haar lichaam, maar ze bleef slapen en het gesnurk hield op. Met Kees Bilzen probeerde hij het zonder succes, de kerel bleef ronken als een versleten motor van een oud fordje. Toen liet hij een lepeltje suiker in de half geopende mond glijden. De tong begon zich te roeren, de lippen maalden mee, de os lag zalig te sabbelen en hij snurkte niet meer.

Een moment kwamen er felle lichtjes in de ogen van Peer de baggerman, het was ook een dwaas gezicht die stevige goffert met z'n bonkig hoofd te zien mummelen als een oud wijfje of een plat kindje. Doch de humor trok schielijk terug en hij zat weer voor zich uit te kijken met droeve ogen.

Het was heel rustig nu, zo rustig dat hij de kinderen op de vliering kon horen als ze zich omdraaiden in hun slaap. De hevige angst was weg, maar de onrust wou niet wijken. Voor Trui hoefde hij niet bang meer te zijn, Kees Bilsen hoefde er niet aan te pas te komen. Maar dat kind in de stad. God nog aan toe, waar zou ze nu zijn? Misschien liep ze te zwerven door de donkerte. Nee, dat zou wel niet het geval zijn. Toon had haar geld gegeven; ze zou wel naar een logement gegaan zijn, waar ze kon slapen voor een paar dubbeltjes. In de Pijp natuurlijk of in een andere achterbuurt. Dat moest hij morgen zien uit te zoeken. Hij zou de dokter vragen of hij naar de stad kon gaan of Toon moest er heen. Direct naar de politie en naar de pastoor.

Hij trachtte zich voor te stellen wat voor een jongen het zou zijn waarmee ze te intiem was omgegaan. Het was dwaas zich dat voor te stellen, dacht hij dan, hij kende niemand van haar kennissen in de stad.

Doch ineens kwam de carnavalsavond hem voor de geest; bij dat soort volk moest hij haar zoeken. Hij zag het gevecht weer in het cafeetje. God nog aan toe, dat was verschrikkelijk geweest. Daar had Janus de Kievit het gevecht van z'n leven gevochten en hij had er de klap opgelopen waar hij nooit geheel van hersteld was. Met een bierfles misschien of met de trombone van die lange vent, die voor z'n hele leven kreupel was geslagen.

Hij dacht nu aan Janus de Kievit. Ze hadden hem op het politiebureau gehouden tot Aswoensdag. Stil en bedrukt was hij thuisgekomen, hij voelde zich niet lekker en hij had veel hoofdpijn. Over de vechtpartij wilde hij niet praten, zelfs niet met z'n vrouw. En toch was er de eerste weken in het dorp, in heel de streek bijna nergens anders over gesproken. Janus de Kievit was heel bang geweest, vooral toen hij hoorde dat die lange vent er beroerd aan toe was, dat ze hem voor maanden zouden opbergen.

'Ik kom voorlopig niet terug,' zei hij toen de zaak voorkwam. Zozeer was hij overtuigd, dat ze hem niet meer vrij uit de rechtzaal zouden laten gaan. Maar het was op een vrijspraak uitgelopen, tegen alle verwachtingen in. Die lange vent had hem uit de kast gehouden door onder ede te verklaren, dat hij het was geweest, die de eerste klap had gegeven en niet de boer uit Empel.

Z'n blijdschap had niet lang geduurd. Geen drie maanden later was in z'n ogen een suffe uitdrukking gekomen, hij begon z'n werk te verwaarlozen en hij wist nu en dan niet wie hij was. En altijd klaagde hij over hoofdpijn, een branderige pijn noemde hij het, z'n hoofd stond in brand, zei hij.

Ze hadden de dokter erbij gehaald, die hem poeders had gegeven. Een hele reeks andere dokters in Den Bosch, Utrecht en Amsterdam waren eraan te pas gekomen in de afgelopen jaren en niet een had hem kunnen helpen.

Meestal zat hij thuis achter de plattebuis sullig voor zich uit te kijken of hij zat in z'n eentje te grinniken. Z'n hoge gestalte was gekromd en hij scheen met de dag meer in elkaar te groeien. Hij praatte meestal niet mee

en wat hij zei was wartaal waar niemand uit wijs kon worden. Z'n kracht had hij gehouden, een kar met mest trok hij alleen vooruit en als hij een paal in de grond sloeg was het alsof de hamer niet minder dan een stoomhamer was.

Hij gaf zichzelf allerlei namen en z'n vrouw noemde hij telkens anders. Met z'n jongens liep hij de polder in en dan vroeg hij of ze zo goed wilden zijn om te zeggen waar hij thuishoorde. Z'n vader was een hele grote vent, zei hij, en z'n broer was nog groter. Hij vroeg z'n kinderen waar z'n vader en z'n broer woonden, want hij had hen in geen jaren gezien.

Koba en de jongens waren bang voor hem geweest, doch hij deed niemand kwaad. Hij was erg gewillig en heel vriendelijk voor iedereen. Maar je kon niet uit hem wijs, hij praatte over spoken en wilde wijven, die door de lucht zweefden. En over vreemde wezens die de zandheuveld achter Rosmalen onveilig maakten met hun dwaas gekrijs. Daartussen kwamen sommige uren, soms dagen, dat hij redelijk goed was. Dan herkende hij z'n vrouw en z'n kinderen en praatte met hen op verstandige wijze. 'Het is met mij gedaan,' zei hij dan, 'het komt nooit meer goed. Ik kan niet meer werken, ik kan niet meer jagen. Ik moet maar voortgaan zo van dag tot dag.' Dan schreide hij soms op een in-droeve wijze, zo zielig verlaten voelde hij zich in deze goede momenten, dat iedereen diep medelijden met hem had.

Maar er waren ook dagen dat hij het thuis niet houden kon. Dan wilde hij er tussenuit en ze hielden hem niet. Soms bleef hij een dag weg, soms meerdere dagen, maar altijd keerde hij terug in een vrolijke stemming en doodvermoed. Voor deze perioden had Koba de grootste angst, want ze vreesde dat hij verloren zou lopen en terecht zou komen in de wetering of in een wiel. De ondervinding echter leerde haar dat zij niet ongerust hoefde te zijn, zoals de dokter haar al dikwijls had gezegd. 'De Kieviten hebben een zwerfersnatuur, vooral de mannen,' zei hij. 'Als uw man door de polder zwerft, achter de wilde eenden aanzit of wat ook anders uitvoert, voelt hij zich het best op z'n gemak. Dan is hij zich het minst bewust van z'n geestelijke ontredde. Laat hem maar doen wat hij wil.'

Grada kende hij al sinds vele maanden niet meer, hoewel ze iedere week een dag naar het Slot ging om Koba te helpen bij haar werk. Zij was daar op een keer aan begonnen en Trui had zich er niet tegen verzet. Dat was merkwaardig. Er werd nooit gesproken over de vechtpartij in de stad en toch scheen Trui te begrijpen, dat het meisje iets goed wilde maken voor het leed dat haar oom verduren moest door haar schuld. Nooit werd erop gezinspeeld dat Grada daarom zo graag en zo vaak naar het Slot ging en zij sprak er zelf evenmin over, doch iedereen voelde dat het zo was. Grada werkte op de boerderij van haar oom zonder dat ze er enig loon voor wilde ontvangen. Ze deed gewillig wat haar tante haar vroeg en het kon haar hoegenaamd niet schelen welk werk ze te doen kreeg. Een kleinigheid nu en dan, een paar kousen, zakdoeken of iets van die aard, wilde ze

wel aannemen, maar daar moest het ook bij blijven. Nooit zou ze verzuimen oom Janus goedendag te gaan zeggen voor zij 's avonds wegging. Dan zat ze graag een poosje bij hem, ze praatte met hem over het werk op de boerderij en over andere zaken waarover ze met hem praten kon. Ook voor haar was hij steeds vriendelijk en zolang hij nog wist wie ze was, waren die ogenblikken erg prettig naar het leek. Maar de dag kwam dat hij haar niet meer kende. Het kwam heel onverwacht, de week tevoren hadden zij samen nog heel gewoon een poosje gesproken over verscheidene zaken, die te pas kwamen. Maar die keer keek hij haar aan met grote verbaasde ogen en vroeg:

'Wie ben jij, meisje? Ben jij er een uit de stad?'

'Wie ik ben, oom Janus?' had ze geschrokken gevraagd. 'Kijk eens goed.'

'Ik kijk goed,' zei hij en sperde z'n ogen nog verder open.

'Ik ben uw nicht, Grada de Kievit,' zei ze, hees van ontroering.

'De Kievit? Welke Kievit? Maak dat je malle tante wijs. Ik ken geen de Kievit.'

'Ach, oom Janus, denk nou eens goed na, Grada de Kievit uit Herven.'

Hij lachte onwijs en keek langs haar heen.

'Grada de Kievit uit Herven. Ik ben een dochter van uw zuster, Trui de Kievit. Mijn vader heet Peer, Peer de baggerman uit de stad.'

'Je mallemoer heet Peer,' lachte hij.

Grada liep schreiend naar het achterhuis. 'Oom Janus kent me niet meer, tante Koba,' snikte ze. 'Hij zegt zulke vreemde dingen, hij is helemaal onwijs.'

Een ogenblik zag ze de toorn in de ogen van tante Koba; het was slechts een flitsend moment, lang genoeg echter om het meisje te doen begrijpen het stille verwijt dat achter de toorn geen geluid kreeg.

Ze vertelde 's avonds thuis wat er was gebeurd. In spanning luisterden zij naar het telkens stokkende relaas en toen zei de moeder:

'Janus gaat eraan en jij bent er de schuld van. Voor jou heeft hij zich dood gevochten al stierf hij niet op de plaats zelf. Nou weet je hoe het er met hem en met jou voorstaat.'

Het klonk niet toornig, niet bitter zelfs; het was een harde terechtwijzing, zo koud en stroef dat het meisje ervan ineenkromp. Het was een overbodige terechtwijzing, beter dan wie ook wist Grada dat haar oom in de kroeg in de Pijp tot een onvolwaardige was geslagen toen hij kwam om haar te bevrijden uit die troep waar ze niet bij thuis hoorde. Maar ze bleef naar het Slot gaan, iedere week en Trui bleef het goedvinden. Misschien hoopte zij dat het meisje, als zij voortdurend het leed zag dat zij veroorzaakt had, tot inkeer zou komen, want zover was het nog niet.

Peer de Kievit gloeide van spanning toen hij daaraan dacht. Grada was na die onvergetelijke avond wel zeer verstild en veel gewilliger geworden, doch iedereen zag, ofschoon niemand het zeker wist, dat achter de stilte haar bewogenheid nog fel leefde. Verscheidene weken had ze zwaar ziek

gelegen en maanden had het geduurd eer ze haar werkzaamheden normaal kon hervatten. Dat ze niet meer in betrekking mocht gaan, scheen ze als iets vanzelfsprekends te beschouwen, ze verrichtte het werk dat haar moeder haar opdroeg en dat deed ze goed. De gespannen verhouding begon langzamerhand te luwen en er kwam zelfs een tijd dat Trui haar veroorloofde een dag naar haar zuster te gaan in Den Bosch of naar Peer in Heeze. En nog in een ander opzicht was Grada veranderd. De opstandige blik in haar ogen was milder geworden, de wrevel die ze vroeger toonde door haar tanden bloot te leggen, scheen ze niet meer te koesteren. Ze was mooier geworden ook. Haar ranke figuurtje was nog slanker geworden, de eigenaardige troebele blik in haar ogen op sommige momenten had iets pikants, iets liefs gekregen, dat ze thuis allemaal graag zagen. Doodzuinig was ze geworden. Van het weinige zakgeld dat ze van haar moeder kreeg gebruikte ze geen cent om te snoepen. Ze kocht er kleine cadeautjes voor met Sinterklaas of als een van de kinderen jarig was. Maar wel bleef ze houden van mooie kleren en daarover was nog wel eens herrie in huis, want Trui vond het al gauw goed. Nieuwe jurken en hoedjes kostten veel geld dat beter besteed kon worden. Het kon er wel af, meende Grada, er kwam geld genoeg binnen iedere week. En als Trui zich bleef verzetten kwam er na enige dagen ruzie, die soms zo hoog opliep dat de klomp er weer aan te pas kwam en het meisje met blauwe plekken op armen en schouders of met een bloedneus naar de vliering vluchtte. Toch was ook dat al weer geruime tijd geleden het laatst gebeurd, Truus had daar een einde aan gemaakt op een zeer zakelijke manier. Truus die met haar Gérard in steeds beter doen kwam te verkeren, nam de zorg op zich voor Grada's kleren.

'Wij moeten dat doen, Gérard,' zei ze. 'Het meisje kan er niet buiten en wat ze vraagt is niet veel. Ze verlangt geen dure japonnen, maar ze wil er 's zondags vlot en fleurig uitzien.'

'Dan zorg jij daarvoor,' besliste Gérard Dufay. 'Als we ermee kunnen bereiken, dat ze zich niet meer afgeeft met dat schoelje, is het me wel iets waard.'

Maar hoe was ze dan toch weer met zo'n kerel in aanraking gekomen? vroeg Peer zich af. Niets hadden ze ervan gemerkt, zelfs Hendrien, de vrouw van de brugwachter, die een onfeilbaar instinct had om iets te weten te komen, dat voor anderen verborgen bleef, had er niets van gemerkt, dat Grada weer kennis had aan een of andere sjap. Wat zou het voor een vent zijn? Een voddenkoopman, een scharenslijper of een stoelenmatter? Hij moest naar de stad morgenvroeg om dat te onderzoeken. Als de dokter hem maar wilde laten gaan, hij kon het zelf veel beter doen dan Toon. Die geschiedenis moest toch al enige tijd duren, dacht hij.

Voorovergebogen met de ellebogen op de knieën, het hoofd in de handen, poogde hij weer zich voor te stellen wat voor een jongen het zou zijn. Maar hij zag geen jongen, Grada zag hij zoals ze op een zondag met hem

naar de kerk was geweest. Een nieuwe japon had ze aan, een kleurige gebloemde jurk, waarover ze de blauwe wijde mantel open droeg. Een fleurig hoedje en schoentjes met hoge hakken. Ze zag er fris en vrolijk uit met de heldere kleur op haar wangen en de krulletjes langs haar slapen. Grote oorbellen had ze in haar oren, die ze eruit genomen had op de stille weg bij het fort, vóórdát ze thuis waren. Zij had er niets van gezegd en hij had er niets van gezegd, maar samen hadden ze er eventjes om gelachen. En toch, dacht hij, toch moest ze toen al geweten hebben hoe de zaken ervoor stonden. Hoe kon ze toen zo vrolijk zijn?

Toen Peer de Kievit ontwaakte, want ook hij was ingedommeld, was het nog niet helemaal licht. Hij veegde de kwijl van z'n kin en schrok: 'Heb ik dan tóch goed gehoord dat er geklopt werd aan het vensterluik?'

Hij opende de deur en de dokter glipte binnen. Blijkbaar zag deze meteen dat het gevaar voorbij was want hij grapte: 'Jullie zijn even goede wakers als Petrus en de zijnen in de Hof van Olijven. Hoe is het hier gesteld?' vroeg hij en liep meteen naar de bedstee waar hij zich over Trui heenboog. 'Ze slaapt rustig,' zei hij. 'Ze is vermoedelijk door de crisis heen, ofschoon we moeten voorzichtig blijven afwachten wat de volgende dagen brengen.' 'U is er al vroeg, dokter,' zei Peer.

'Ja, ik was erg benieuwd, Peer. Ik ga nu weer, je kunt mij na het spreekuur terug verwachten.'

'Kan ik naar de stad gaan, dokter?' vroeg Peer.

'Naar je werk? Is er niet iets op te vinden dat je thuis kunt blijven vandaag?'

'Ik wil m'n dochter gaan zoeken,' zei Peer op zachte toon.

'Ja, natuurlijk,' zei de dokter snel. Dan: 'Ik geloof niet dat 't nodig is, Peer.'

'Waarom niet, dokter?'

'Is Grada meerderjarig?'

'Ja, dokter.'

'Ik zal het je maar vertellen, Peer. Ik heb gisteravond de politie opgebeld om te vragen naar haar uit te zien. Nog voor middernacht werd ik teruggebeld. Je dochter is bij haar aanstaande schoonouders thuis.'

'Waar is dat, dokter?' vroeg Peer gretig.

'Ergens in de Beurdsestraat, ik weet het niet precies.'

Peer hoorde aan de stem dat de dokter het wel precies wist. 'Ik ben er niet gerust op,' zei hij. 'Ik wil proberen haar terug te krijgen.'

'Ja, natuurlijk,' zei de dokter. 'Op het ogenblik is daar geen haast bij, Peer. We moeten eerst weten hoe het met je vrouw gesteld is. Hoe laat is ze in slaap geraakt?'

'Eventjes na middernacht, dokter.'

'Hoe gebeurde het? Kwam ze bij kennis voor ze insliep?'

'Nee, dokter, ze begon verschrikkelijk te hijgen. Toon en ik dachten dat ze om zeep ging. En toen begon ze te snurken, en hij ook,' wees hij naar Kees

Bilsen. 'Maar ik heb haar hoofd verlegd en toen hield het gesnurk op. Hem heb ik een lepeltje suiker in z'n mond moeten gieten.'

De dokter schoot in een lach. 'Prachtig,' zei hij, 'we zullen hem wakker maken, want hij zal naar z'n werk moeten.' Hij schudde Kees Bilsen flink aan z'n arm. 'Kom Bilsen, wakker worden,' riep hij en knipoogde tegen Toon, die door z'n vader was gewekt. De os sprong op z'n korte benen, hij rekte zich, gromde, hij keek eens rond en toen wist hij alles weer behalve dat de dokter bij de deur stond. 'Salamander wat doet m'n taart zeer,' wreef hij zich met een geeuw over z'n vlezig achterdeel, en liet er dan een vliegen dat het huisje ervan schudde.

Toen zag hij de dokter, die tranen in de ogen had van het lachen. 'Pardon,' mompelde Kees verlegen lachend. 'Hebt u m'n morgengroet gehoord, dokter?'

'Ja, Bilsen,' lachte de dokter. 'Je moet mij excuseren dat ik je niet op dezelfde manier kan teruggroeten. Je kunt nu wel gaan, Kees, alles is hier in orde. Je bent vriendelijk bedankt voor de nachtwake.' Tegen Peer zei hij: 'Ik zal opbellen dat je vandaag niet kunt baggeren. Wie moet ik hebben?'

'De Werken, dokter. Er zal daar wel een of andere vent rondscharrelen.'

Toen de dokter terugkwam omstreeks elf uur, sliep Trui nog. Hij aarzelde even en maakte haar dan wakker. Ze keek hem aan met wijdopen schrikogen en pakte verlegen z'n hand, die hij haar gul toestak.

'Heb je goed geslapen, Trui?' vroeg de dokter vriendelijk.

'Ja, dokter,' mompelde ze. Toen zag ze Peer die achter de dokter stond.

'Ben je niet naar je werk gegaan, Peer?' vroeg ze nors.

'Hij blijft vandaag thuis,' zei de dokter. 'Ze weten in de stad dat hij niet komt.'

Ze berustte aanstonds. 'Ja, ik ben ziek,' zei ze mat.

'Heb je dorst?' vroeg de dokter.

'Ja, verschrikkelijke dorst, dokter. M'n hoofd doet zo zeer.'

'Laat haar melk drinken, de kou eraf, Peer,' zei de dokter. En tegen Trui: 'Ik zal iets voor je opschrijven dat je van de hoofdpijn afhelpt. Maar je moet in bed blijven vandaag. Morgen kom ik terug, dan zullen we zien of je weer aan de slag kunt gaan. Ik denk het niet, 't zal wel een paar dagen duren.'

Trui dronk de lauwe melk met gulzige gretigheid, en toen lag ze met sombere ogen naar de zoldering te staren. Nerveus plukten haar vingers aan het laken en ineens viel ze uit: 'Ik heb ze met d'r haren uit het huis gesleurd! Ze komt er nooit weer in!' Op haar gezicht kwamen rode vlekken, haar ogen leken hard als glas, de vierkante kin stak scherp naar voren.

De dokter wachtte even tot de hevige drift bedaarde. Toen zei hij: 'Je moet op de eerste plaats denken om jezelf en om Peer en de kinderen. Je mag je beslist niet kwaad maken. Je bent vannacht in groot gevaar geweest, Trui. Dat is nu voorbij, maar je moet zorgen dat je niet opnieuw in

gevaar komt.' Hij zei het op vriendelijke toon, echter tegelijk op zulk een wijze dat zij begreep, dat hij de zaak heel ernstig opnam. Ze mompelde iets terug, hij verstond niet wat ze zei, doch aan haar wijze van doen begreep hij dat z'n waarschuwing grote indruk gemaakt had.

Toen de dokter wegging vroeg Peer: 'Kan ik naar de stad, dokter? Tonia Staps komt wel als ik ze roep.'

'Wacht tot na de middag,' zei de dokter. 'Ze krijgt poeders van mij, daar zal ze wel op inslapen. Dan kun je wel een paar uurtjes weg.'

Die middag struikelde Peer over z'n eigen voeten toen hij naar de stad ging. Nog een keer, herinnerde hij zich, in de nacht na de kermispret, toen hij Trui had leren kennen, was hij met zo'n vaart het dorp uitgestoven. In de looppas, doodsbang voor het trieste kermissspul onder zeil en voor het kerkhof. Kristene ziele, was hij maar niet naar Orthen gegaan op die zomerse zondag om te dansen en kermis te vieren. Dan zat hij misschien nog rustig in z'n opkamertje in Cromvoirt. In de looppas ging het niet meer, maar wel ferm aantorten zodat het zweet hem met straaltjes in z'n hals liep. En even bang als toen, veel banger, want nu onvluchtte hij geen kerkhofgriezels. Nu zat hij in zorg en angst over Grada en Trui. Het meest over Trui; als ze wakker werd en het weer te kwaad kreeg kon dat kwijl-wijfje geen steek uitrichten. Dan moesten er mannen als Kees Bilsen aan te pas komen. Wat een schooier om er een te laten vliegen als een kanon-schot waar de dokter bij was.

Hijgend zat hij in een klein wachtkamertje op het politiebureau. Daar wisten ze er alles van. 'Wat wil je ondernemen?' vroeg de slaperige politie-man.

'Proberen haar mee terug te nemen naar huis,' zei hij. En tegelijk vroeg hij zich af: Hoe moet ik dat klaarspelen als ze het niet wil? Maar hij vond de oplossing aanstonds: ik breng haar naar Truus of ik geef haar geld dat ze naar Heeze kan gaan.

'Ik zal je het adres van je aanstaande schoonzoon geven,' zei de agent.

'Kan ze niet hier komen?' vroeg hij.

De agent aarzelde. 'We kunnen het haar vragen,' zei hij, 'gelasten kunnen wij het niet. Ze is geen verdachte.'

'Ik ben haar vader,' zei Peer heftig.

'Wat maakt dat voor verschil?' vroeg de agent.

'Ze is thuis weggelopen . . .'

'Zo is het niet precies,' zei de agent. 'Haar moeder heeft haar bij de haren het huis uitgesleurd en ze heeft haar nageschreeuwd dat ze haar de strot zou dichtknijpen als ze het zou durven wagen nog een voet in huis te zetten.'

'Ja, mijn vrouw is niet de tamste,' mompelde Peer. 'Maar zo'n vaart zal het wel niet lopen,' meende hij.

'Ik zal de inspecteur vragen wat wij voor je kunnen doen,' zei de agent effen. Hij was heel gauw terug. 'Wij gaan erheen met de wagen. Wij zul-

len proberen haar mee te krijgen. Wacht dus tot we terug zijn.'

Een akelig lang half uurtje moest hij wachten en toen kwamen ze, Grada en Harrie van Gemert. Twee agenten kwamen mee het kamertje binnen.

'Grada,' zei Peer met een snik. Met een snelle blik had hij alles gezien. Het bleke gezicht met de branderige ogen, de blauwe gezwollen neus, de gaten in haar mond waar gisteren nog de hagelwitte tanden zaten, de donkere bloedvlekken op haar mantel. Een tweede blik op Harrie van Gemert gaf hem een schok. Van alles had hij zich voorgesteld, maar niet die fatterig-ordinair geklede jongen met z'n bleek wreed gezicht. De grijze ogen lagen diep in de oogkassen, z'n tanden en z'n vingers zagen bruin van het onmatig roken. Hij had iets van een gier of een valk, en ook iets van een hyena. Z'n kleren waren goed, duur zelfs. Een opzichtig kostuum met brede fladderende broekspijpen, geel-bruine schoenen, een zware geruite overjas, een geel zijden halsdoek en aan z'n vingers droeg hij een aantal zilveren ringen waarvan een met een doodskop als ornament. Z'n zwarte glimmende haren waren glad achterover gekamd. De jongen keek hem aan met een soort woeste begerigheid, de kleine magere handen waren tot vuisten gebald, zo strak dat het wit van het handbeen fel oplichtte op de vale huid. Dit soort mensen kende Peer de baggerman niet, maar hij voelde dat hij er een was, die nergens voor terugschrikt als het te pas kwam. Een governiste gore straathond, die grauwt en rooft en bijt al naar de omstandigheden het nodig maken.

'Moeder is erg ziek geweest vannacht, Grada,' zei Peer met doffe stem.

'Ze is nog niet goed, ze zal wel een paar dagen in bed moeten blijven.'

'Ze had moeten stikken in d'r gal,' zei de droge, hese nicotinstem van de jongen. Wat een stem, goor, ordinair, de stem uit de achterbuurt van een oude garnizoensstad.

Grada haalde haar schouders op toen haar vader haar dwong hem aan te kijken. 'Waarom bent u hier?' vroeg ze zachtjes.

'Ik wil dat je naar Truus gaat of naar Peer in Heeze,' zei Peer zo kalm als het hem mogelijk was. 'Ik zal je geld geven, ik zal je op de trein zetten.'

De jongen lachte, een harde, honende lach. 'Ben ik niet goed genoeg voor haar?' vroeg hij. 'Ze gaat niet naar Truus en niet naar Peer,' siste hij. 'Ze blijft bij mij. Ik heb haar te pakken gehad en ik weet wat mij te doen staat. Wij gaan trouwen, hè, schattie. Goedschiks voor de pastoor of kwaadschiks alleen voor de kantonrechter. Kom, we gaan, ik weet nou wie mijn schoonvader wordt,' lachte hij.

Een van de agenten, een oude man, vroeg: 'Is het met uw volle instemming dat u deze man volgt?'

'Ja,' zei Grada zeer beslist. 'Binnen een maand zijn we getrouwd!' Toen wendde zij zich tot haar vader, met bevende stem zei ze: 'Op u ben ik niet kwaad, vader. Maar moeder!' hij zag haar ogen blinken van haat en woede, 'ik zou ze het liefst . . .' Ze kwam niet verder, tranen drupten uit haar ogen toen ze haar vader de hand reikte: 'Dag, vader, ik zie je mis-

schien nooit meer, maar ik hoop van wel.' Toen volgde ze Harrie van Gemert naar de vestibule.

'Jullie kunnen wel teruglopen,' riep de agent hen achterna.

'We kunnen prima lopen,' lachte de jongen. En plagend voegde hij eraan toe: 'Als jullie zo goed konden lopen als wij, zou je niet zo dikwijls eraanast grijpen.'

Peer de Kievit stond op het trottoir met de agent hen na te zien. Gearmd huppelden ze voort als gingen ze naar een feest. De jongen keek om en wuifde. Hij riep iets maar ze konden niet verstaan wat hij zei.

'Wat is het voor een jongen?' vroeg Peer. 'Wat zou hij doen voor de kost?' De agent haalde de schouders op, z'n gezicht drukte de grootste verachting uit. 't Is niet veel soeps,' zei hij, 'enfin, dat zul je ook wel gemerkt hebben. En wat hij voor de kost doet? Hij is marktkoopman, maar ik denk dat hij weinig koopt en verkoopt, en veel roofst en gapt. 't Is een uiterst sluwe vogel, z'n strafregister ziet er nog heel onschuldig uit. Dronkenschap, weerspanning en een niet bewezen poging tot doodslag. Maar op een of andere dag draait hij zeker de pot in.'

'Hoe komt zo'n kind aan zo'n vent?' vroeg Peer meer aan zichzelf dan aan de agent.

'Hoe komt een hond aan vlooiën?' grapte de agent. Dan, ziende dat hij te ver was gegaan, voegde hij er ernstig aan toe: 'Ik begrijp, dat het voor jou een verschrikkelijke geschiedenis is. Wat doe je eraan? Geen steek, geen bliksem. We hebben hier al zoveel zaakjes opgeknapt, dat we ons nergens meer over verbazen.'

'Is er een middel om dat huwelijk te beletten?' vroeg Peer.

'Nee, beletten kun je het niet. Verhinderen kun je het voor een tijdje en dan trouwt de kantonrechter. 't Is misschien het beste dat je toegeeft anders trouwen ze alleen voor de wet, zei die vlegel. Dat zullen jullie als katholieke mensen niet willen.'

'Nee, dat willen we niet,' zei Peer. Hij was in een eigenaardige stemming, zorgelijk was hij zeker nog, maar z'n droefheid was voorbij. Er was een andere bewogenheid voor in de plaats gekomen, de zekerheid, dat nu er niet meer te ontkomen was aan de ramp die hun boven het hoofd hing, het beste was de dingen te nemen zoals ze waren. In een half uurtje op het politiebureau had hij in dat opzicht meer geleerd dan in heel z'n leven. We krijgen hier zoveel zaakjes op te knappen dat we ons nergens meer over verbazen, had de agent gezegd. Zo was het, maar het was toch wel heel erg altijd te maken te hebben met mensen, die op een of andere manier ontspoord zijn, voor een enkel geval of voor het hele leven. En die jongen . . . ach, bij hem schuilde de ramp. Niet de kwaadsprekerij, die nu al begonnen was, was het ergste. Grada was niet het enige meisje, dat met de sneltrein naar het altaar moest. Voor Trui betekende dat feit de ramp: De schande, die Grada over hun hoofd had gebracht, was het ergste dat hen had kunnen overkomen. Voor hem betekende het méér, dat hij z'n

kind kwijt was en dat zij een leven tegemoet ging waarin ze maatschappelijk en zedelijk gekraakt zou worden tot er niets goeds meer van haar over was. Met zo'n sluwe gore vent te moeten samenleven leek hem erger dan de dood. Maar dat zag ze nog niet, ze had op haar manier veel geloof in een goede toekomst. Huppelend was ze aan z'n arm de straat overgegaan.

God nog aan toe, hoe kwam dat meisje aan zo'n sjap? Wat was ze toch een eigenaardig wezen. Hoeveel goede jongens uit het dorp, tot boerenzoons toe, zagen haar heel graag. Ze had kunnen kiezen uit tientallen. En als ze dan zoveel tegen boerenjongens had, dat ze er beslist niet een wilde hebben, dan waren er in de stad toch honderden keurige nette jongens, ambachtslieden en dat soort mensen, waaruit ze had kunnen kiezen. Ze had vanaf haar vroegste jeugd, dat herinnerde hij zich heel goed, een bijzondere belangstelling gehad voor woonwagenbewoners, bedelaars, kermisvolk en dat eigenaardige soort mensen, dat met hun negotie de dorpen afleurt. Er was blijkbaar in haar natuur iets dat haar drong naar het gezelschap van deze avonturiers op kleine schaal. Dat was ook zo geweest op die verschrikkelijke carnavalsavond. Ieder behoorlijk meisje zou ervan gegruwd hebben om met zo'n troep mee te hossen. Hun taal was ordinair, hun manieren waren grof en brutaal. Dat zag zij natuurlijk even goed als hij het kon zien, beter dan hij zag zij dat, want hij was allerminst een mensenkenner. Maar zij scheen nergens groter plezier in te vinden, al het andere was saai en vervelend. Truus en Gérard waren vervelend, de vrouwen van Peer en Kees waren de dood in de pot. Bij Truus kwam ze wel regelmatig, maar daar was voor haar iets te halen en ze hield van de kleine Truus en Gérard. Maar geen jongen uit het dorp kon er zich op beroemen ooit met haar gedanst te hebben. 'Die boerenpummels stinken naar koemest,' zei ze een keer. Hoe kon ze dat zeggen, terwijl ze zelf de hele dag bezig was met koeien, varkens, geiten en konijnen. Ze kon melken als de beste, een koe droogleggen ging haar evengoed af als een kleine een luijer aandoen. Maar hun keuterboerderijtje was in haar ogen blijkbaar iets anders dan de grote hoeven van gezeten boeren. Van wie heeft ze die streken? vroeg hij zich af. Niet van mij, nee, van mij niet en van Trui zeker niet. In zijn bloed was misschien nog enigszins de trek naar het avontuur. Was z'n dubbelleven in zekere zin niet een heel lang, onschuldig avontuur? Maar haar moeder was zo serieus als de kathedraal in Den Bosch, in haar bloed was geen glimp van een spoor naar het avontuur. Trui was wakker toen hij thuiskwam; op haar bed lag ze een beetje te grommen tegen Tonia Staps, die op alle mogelijke manieren had trachten te achterhalen wat er nu eigenlijk precies gebeurd was met Grada. 'Waar ben je geweest, Peer?' vroeg ze agressief, toen hij binnenkwam. 'Stad toe, Trui,' antwoordde hij opgewekt. 'Je bent die kwaaië meid toch niet achterna gegaan?' vroeg ze wantrouwig.

'Geen sprake van,' loog hij zonder de minste aarzeling.

'Ik moet het nou maar meteen voor eens en voor altijd zeggen,' ging Trui verder, 'ze komt hier nooit meer in huis, er wordt nooit meer over haar gesproken. Dat zal ik ze allemaal zeggen en ik zeg het jou ook, Peer.'

'Ik denk dat ik zelf wel weet wat ik wel en niet mag zeggen,' zei hij nogal stug.

'Je onthoudt het goed,' snauwde ze. En toen hij zag dat er weer rode vlekken op haar gezicht kwamen, had hij spijt van z'n antwoord. Niet om de inhoud van het antwoord, want hij was zeker niet van plan over Grada te zwijgen als hij over haar wilde spreken, maar hij zag aanstonds, dat dit niet het goede moment was geweest om z'n mening daarover te zeggen. De voorbije nacht zou hem niet makkelijk uit de herinnering gaan, hij begreep goed dat Trui gedurende verscheidene uren op de rand van de waanzin was geweest, de bezorgdheid van de dokter was hem zeker niet ontgaan. En hij kende de Kieviten nu wel tennaastenbij. Trui was nog niet buiten gevaar, zolang dat niet het geval was moest hij mee aanpappen tegen heug en meug.

En wat de dokter en hijzelf ook vreesden, gebeurde inderdaad. Trui was niet beter met enkele dagen. Maandenlang lag ze op haar bed, vechtend tegen een uitputtende geestelijke inspanning. Nooit sprak ze over Grada, die nu getrouwd was, ook voor de kerk, want Peer had uiteindelijk gemeend van twee kwade dingen het minst kwade te moeten kiezen, maar hij zag in haar ogen dat ze in gedachten voortdurend met het meisje bezig was. Ze kon de schande niet verwerkt krijgen, het drukte op haar als een ontzaglijke last waar ze tenslotte onder zou moeten bezwijken.

Doch haar krachtig gestel overwon tenslotte haar geestelijke zwakte. Toen ze opstond uit bed leek ze tien jaar ouder geworden. Mokkig bedrukt deed ze haar werk; haar geringe vriendelijkheid en goedhartigheid waren helemaal ondergegaan in sombere stilzwijgendheid.

Peer de Kievit dwaalde 's middags door de stad, zoals hij het al duizend keren had gedaan. Zijn levenswijze was niet veranderd sedert Grada, nu al meer dan twee jaar geleden, thuis was weggejaagd. Hij wist niet waar ze woonde, hij wist niet hoe ze leefde en hij zag haar nooit. Wel wist hij als hij over de Zuidwal liep dat hij heel dicht in haar buurt was. Hij hoefde maar een korte zijstraat door te gaan en hij stond in de achterbuurt waar hij haar waarschijnlijk kon vinden als hij de moed kon opbrengen om haar te zoeken. Hij had er de moed niet toe. Een keer had hij gedurfd zich daar te vertonen, maar geen tweede keer zou hij het wagen. De stadsopzichter met wie hij wel ooit over Grada sprak als hem het verdriet te hoog in de keel kwam, had hem er smakelijk om uitgelachen. 'Hoe kom je aan die onzin daar niet te durven komen, Piet?' had meneer Bezems junior gevraagd. 'Die mensen zijn een beetje ruw in de mond, maar als je ze een grote bek teruggeeft worden ze mak als lammetjes. De Lieve Vrouw

zelf wordt door die buurt gedragen met de omgang en dan zou jij het niet durven. Willen we er samen heengaan?’

Nee, dat had hij niet gewild. Hij wist bij geen benadering hoe Grada het stelde, maar hij dacht dat het niet erg best zou zijn en dat behoefde meneer Bezems niet te zien. En alleen deed hij het voor geen geld ter wereld.

Die ene keer liep hij er te zoeken in het middaguur. Hij had z'n lieslaarzen aangehouden wat hij zelden deed. Misschien zag hij er een beetje belachelijk uit, zo'n klein ventje met lange laarzen aan en met een vies gleufhoedje achter in z'n nek. Er stond een stel kerels en wijven te kletsen, die zich erg vrolijk om hem hadden gemaakt toen hij voorbijkwam. Een van de kerels, een heel grote vent met z'n boezeroen open, waar een pluk rode borstharen uit te voorschijn kwam, was naar hem toegelopen.

‘Wat zoek je hier, kleine baggerdrol?’ had de vent gevraagd en van schrik had hij slechts kunnen mompelen: ‘Niks, mens, helemaal niks.’

‘Nou, donder dan op, als je hier niets te zoeken hebt,’ zei de vent, die dreigend op hem afkwam. Als de weerlicht had hij er de sokken ingezet om weer heel gauw op de Zuidwal te komen, waar je rustig je gang kon gaan zonder kans een pak slaag te krijgen. Wat die vent hem had toegeroepen dreunde nog in z'n kop. Een hele reeks vloeken en nog andere woorden waarvan hij niet eens wist wat ze betekenden.

Hij kende dit soort mensen niet maar hij begreep wel dat ze niet ordentelijk leefden. Grada hoorde niet bij hen thuis en toch leefde ze al twee jaar bij die slampampers. Hoe zou ze het maken? Hij vreesde dat ze al een heel eind afgezakt zou zijn naar het peil van dat schorem. Ach, hoe kwam ze daar toch? Hij had haar graag gegund aan een stadse jongen als het maar een nette vent was geweest, een timmerman of een schoenmaker of zoiets. Desnoods voor zijn part ook met de sneltrein naar het altaar. Maar dit niet, deze gore bende niet.

Het kind moest nu tennaastenbij anderhalf jaar zijn. Hij wist niet of het een jongen of een meisje was, hij wist niet eens of het geboren was. Hendrien wist het natuurlijk wel, die snuffelde 's avonds de krant door van de eerste letter tot de laatste. Truus en Gérard en al de anderen wisten het waarschijnlijk ook. Maar er werd niet over gesproken. Grada's naam werd nooit genoemd in het dijkhuisje. Indertijd op haar ziekbed had Trui de kinderen het strenge verbod gegeven. Onder elkaar spraken ze er natuurlijk wel over, maar nooit in Herven. De kinderen, ach ja, Peer begreep wel dat ze het erg vonden. Truus vooral schaamde zich dood voor haar chique kennissen. Haar zuster woonde geen tien minuten van haar vandaan. Zwijgen! Zwijgen! Dat was het consigne. Het was een goed consigne als men de zaken nuchter bekeek. Geen mens loopt graag te koop met z'n schande, en de schande, die Trui zo ontzaglijk zwaar op zich voelde drukken, was voor de kinderen feitelijk erger, want ze stonden er in de stad veel dichterbij. Ze waren bang geweest, Truus en Gérard vooral, dat Grada zich weer zou laten zien na enige tijd - het bloed kruipt waar het

niet gaan kan - en Gérard vreesde nog meer de brutaliteit van z'n ordinaire zwager. Maar nee, die twee bleven volkomen afzijdig, althans Peer had nooit het tegendeel gehoord. Grada liet zich nergens zien en hoe die vent eruit zag wisten de kinderen niet eens.

Peer de Kievit had wel begrip voor het standpunt van Trui, ofschoon hij het niet deelde, en hij kon er inkomen dat de kinderen Grada van zich afgestoten hadden. Ook hijzelf zou niet graag met haar omgaan, want dat betekende, dat hij met dat stuk tuig vriendschappelijk zou moeten omgaan. Desondanks was hij altijd met z'n gedachten bij Grada. Iedere morgen hoopte hij haar te zien die dag en iedere avond was hij blij dat het niet gebeurd was. Hij hield van al z'n kinderen op zijn manier, niet luidruchtig en sentimenteel, maar wel diep en warm. Hij hield van z'n kleinkinderen, die hij zelden zag, op dezelfde wijze. Hij had geen voorkeur voor deze of gene. Truus was hem even lief als Peer en hun kinderen zag hij met dezelfde ogen. Het kleintje van Hendrien dat een ooggebrek had en nogal lastig was, lag hem even na aan het hart als het dochttertje van Truus dat heel knap was en erg afhankelijk.

Als hij diep in z'n hart toch een voorkeur had, dan ging deze uit naar Grada, z'n ongelukkig weggejaagd kind. Altijd zag hij haar in de geest, heel vaak zoals hij haar voor het laatst gezien had op het politiebureau. Het bleke gezicht, de paarse gezwollen neus, de gaten in haar mond. Dan hoorde hij weer de harde stem van Trui: 'Ik heb ze met d'r haren het huis uitgesleurd!' O, dat was verschrikkelijk. Welke moeder kan dat doen? Alleen een Kievit kan dat als haar trots gewond wordt. Daar moest hij liever niet op doordenken, want dan stond er iets in hem op dat de haat heel dicht nabij kwam.

In het dijkhuisje was de vreugde weg al sedert jaren. O, hij herinnerde zich zo graag de tijd toen ze doodarm waren. Een hele bende kinderen op de vliering en weinig geld in huis. Maar hij werkte goed en Trui werkte ontzaglijk hard. De buikjes konden ze vol eten en ze waren warm gedekt. De lindebomen rondom het huisje bloeiden welig als kasplanten en als 's morgens hele zwermen mussen de ochtendserenade kwamen brengen tussen de fris groene bladeren, dan leek het of er voor hen niets dan goede dagen waren. Die tijd was lang voorbij. De kinderen waren heengegaan, een voor een. Trui had ze op hun bestemming gebracht en als er weer een was uitgetrokken leek het of haar geringe vreugde weer verminderd was. Maar het was toch altijd redelijk goed geweest, tot die kwestie met Grada een ontzaglijke verandering teweegbracht. Trui werkte nog even hard als vroeger. Iedere avond stond de pan gebakken aardappelen klaar als hij thuiskwam, drie keer iedere week was het water in de varkensketel warm voor z'n bad in de grote wasteil. Er ontbrak niets aan haar zorgende goedheid voor hem en de kinderen die nog thuis waren, er ontbrak alles aan haar liefde. Stroef en stuurs ging ze haar weg, lachen deed ze zelden en een grapje kende hij niet van haar. Ze was met al haar kordate flinkheid

een verschrikkelijke vrouw om ermee samen te wonen dag aan dag. Nog meer dan vroeger was hij vereenzaamd en verstild, nog meer een vreemde persoon geworden in z'n eigen huis, en had hij niet z'n werk gehad in de stad, dan lag hij al jaren onder de groene zoden. Maar z'n werk in de stad was z'n leven. Iedere morgen was het begin voor een feestelijke dag en als de avond gekomen was ging hij met trage schreden terug naar het niets.

Op sommige dagen was de droefheid in z'n hart zo groot dat hij er geen raad mee wist. Vooral in de weken nadat Janus de Kievit gestorven was, was het heel erg geweest. Vroeger had hij gedacht dat de Kieviten allemaal op een of andere trieste wijze uit het leven zouden gaan, maar de dood van Janus was veel erger dan triest geweest. Hij was bezweken onder verschrikkelijke pijnen. Het gezwel in z'n hersens was zo groot geworden dat het op z'n schedel te zien was. De doktoren hadden hem niet kunnen helpen. Koba was stad en land afgesjouwd om hulp voor haar man, handen vol geld had ze uitgegeven. Allemaal vergeefs. Hij stierf een dood zo smartelijk dat geen pen in staat is bij benadering de gruwzaamheid ervan weer te geven. Zijn gezicht was verwrongen tot een afschuwelijk masker, z'n lichaam was verschrompeld. Als Peer daaraan terugdacht kwam hem altijd weer voor de geest het grandioze gevecht in de kroeg. Grada hadden ze tussen de troep kunnen uithalen, maar het had niet gebaat. Janus had voor niets gevochten, z'n verschrikkelijk lijden was voor niets geweest.

En nu nog die andere twee, Trui en Grada in Hedel. Die ouwe, taaie smidsvrouw was erger dan ze ooit geweest was, maar Driek had zijn verweer aangepast aan de groei van haar nijldige humeurigheid. De toestand was onveranderd gebleven wat de verhoudingen betrof en zo zou het wel blijven duren tot het paard van de baron uit Rossum of van een ander haar de borstkas zou intrappen. Peer hoopte van ganser harte voor Driek, dat het niet meer zolang zou duren, eer die feestdag kwam. Als het gebeurde ging hij naar Hedel om samen met Driek een hele liter jenever op te teuteren.

En Trui? Ach nee, Peer de baggerman, Trui is een heel andere dan Grada. Trui is een echte Kievit van het vrouwelijk geslacht. Ordelijk, proper, werkzaam, zuinig, vroom en zo hard als een spijker. Trui had al een keer op de rand van het graf gestaan, de dokter had het hem gezegd, maanden later: 'Ze is er op het nippertje doorgekomen. Vertel het haar maar niet, dat is niet goed op haar leeftijd.'

Nee, hij wenste dat Trui geen gewelddadige dood zou sterven, hij hoopte dat ze zacht en vredig zou mogen afsterven. Maar als het kon mocht ze iets eerder vertrekken dan hij, dan had hij kans nog enkele goede jaren Peer van Bokstel te kunnen zijn.

In de voorzomer trof Peer de Kievit onverwacht Grada aan in een klein plantsoentje in de Hekellaan. Hij kwam er voorbij op weg naar z'n boot,

die in de Dieze bij het ziekenhuis van Johannes de Deo lag. Ze zat op een bank met haar kind op schoot. Hij herkende haar niet voor hij vlak bij haar was en zij elkaar aanzagen. Er ging een schok door hem heen van schrik en blijdschap en hij zag dat ook haar de ontmoeting sterk aangreep. Ze kreeg een kleur tot in haar hals en haar ogen kwamen vol tranen. Langzaam liep hij naar haar toe en ging neven haar op de bank zitten.

'Dag, Grada,' zei hij hartelijk.

'Dag, vader,' mompelde ze met hese stem.

Toen was het enige ogenblikken heel stil. Het kindje, een meisje met een bleek spits gezichtje en heel heldere ogen keek hem aan en greep dan naar de knopen van z'n jasje. Ze taterde wat en hij lachte haar toe, hij greep haar handje en knuffelde het in z'n eeltige vuisten.

'Hoe maak je het, Grada?' vroeg hij vriendelijk.

Ze keek hem aan, hij zag haar mond beven, toen ze schamper zei: 'Goed. Kan het jullie iets schelen hoe ik het maak?'

Dan was het weer stil, een stilte die niet aangenaam was en niet onaangenaam. Hij voelde dat haar schampere woorden niet tot hem gericht waren, en zij begreep dat hij dat gehoord had aan de klank van haar stem. Hij wilde vragen hoe het was met haar man, maar hij kon het niet gedaan krijgen. Nog andere dingen wilde hij vragen en ook dat lukte niet. De stilte duurde voort en toen deed hij iets impulsiefs. Hij greep in z'n zak naar de dikke schijf bloedworst, die hij bewaard had om ze 's middags onder zijn werk op te peuzelen en gaf haar die.

'Eet maar lekker op, Grada,' zei hij zachtjes.

Er kwamen weer tranen in haar ogen toen ze naar hem keek met een heel eigenaardige uitdrukking op haar gezicht. Ze aarzelde even en nam dan de schijf bloedworst aan. Langzaam haalde ze het vel eraf, verbrokkelde ze en at ze op. Het kindje greep ernaar met gretige handjes en zij stopte kleine stukjes bloedworst in het begerige mondje.

'Jij krijgt van opa een lekker stuk chocolade,' lachte hij het kindje toe. 'Moeder zal het voor jou kopen,' en hij stopte Grada het dubbeltje in de hand, dat hij bij de slager had teruggekregen.

Dan was het weer stil, een lange tijd tot hij opstond om verder te gaan.

'Ik moet weer aan het werk, Grada,' zei hij zachtjes. 'Kom je hier dikwijls?'

'Soms, vader, als het weer goed is.'

'Ik ga dan maar, Grada. Tot ziens.' Hij streelde het kindje met z'n harde vingers over de wang en stapte weg.

Ze mompelde iets, hij kon niet verstaan wat ze zei. Aan het eind van het plantsoentje keek hij om. Ze zat hem na te kijken en toen hij de hand opstak wuifde ze terug.

Ze hadden niets afgesproken, maar hij wist nu dat hij haar dikwijlder zou zien. Dat bracht hem in een eigenaardige stemming, blij en verdrietig tegelijk, en heel teer. O, ze was nog z'n kind, z'n ongelukkig, moeilijk meis-

je, dat het misschien niet helpen kon, dat er zulke vreemde hartstochten in haar wezen waren. De pastoor had het indertijd, toen ze nog heel jong was, goed gezien toen hij zei, dat ze met Grada meer moeite zouden krijgen dan met al de anderen samen. Ze zag er slecht uit en het kind was ook maar spits. De frisse kleur was helemaal weg; ze zag eruit alsof ze zich in geen dagen gewassen had. Haar haren zaten slordig en haar japon zat vol vlekken. God nog aan toe, ze was al een heel eind afgezaakt.

Maar ze was z'n kind gebleven, dat voelde hij met iedere vezel van z'n wezen. Hij zou daar dikwijls heengaan in het middaguur, misschien kon hij haar helpen met een of ander. Ze konden dan een poosje samen zijn, dan kwam ze wel aan het praten als ze door de stroefheid heen was.

Nadien zagen ze elkaar geregeld, haast elke dag zolang de zomer duurde. Hij bracht graag wat voor haar mee. Een stuk worst, een paar boterkoeken of speculaas. Ze was er altijd erg blij mee, dacht hij te zien. Wederkerig bracht ze nu en dan een sigaar voor hem mee, die hij oprookte als hij bij haar zat. Met het kindje was hij goede maatjes. Hij liet haar paardrijden op z'n knie en zong haar liedjes voor, die hij zich herinnerde uit zijn jeugd.

Hun stil verbond op dat rustige plekje van de oude stad, gaf hun veel genoeg, de genegenheid, die ze altijd voor elkaar gevoeld hadden werd met de dag gevoeliger, want zij was zo zuiver en eerlijk en werd door niets geremd.

Het enige, dat hem hinderde was dat hij niet met haar kon praten over haar leven, waar hij heel nieuwsgierig naar was; en over thuis, waar zij niets van wilde horen. Nooit noemde ze de naam van haar moeder of van haar broers en zusters, evenmin sprak ze over haar man en zijn familieleden. Hun gesprekken waren heel oppervlakkig en tegelijk toch heel plezierig, omdat ze werden gevoerd alleen om op die wijze de genegenheid voor elkaar te uiten. Nooit had hij geweten dat hij zo gespannen zou kunnen luisteren naar een verhaal over een kinderjurkje dat zijzelf gebreid had uit de wol van een oude trui.

Een keer zei hij: 'Oom Janus is dood, Grada. Wist jij dat?'

Aanstands zag hij dat hij daarover had moeten zwijgen toen hij haar ogen vol tranen zag komen. Ze knikte bevestigend en zei op doffe toon: 'Ik weet het, vader, ik ben er nog geweest voor hij stierf.'

'Ben je op het Slot geweest?' vroeg hij verbaasd.

Weer knikte ze bevestigend. 'Ja, vader, ik ben erheen geweest. Het was alsof ik er een voorgevoel van had dat hij gauw zou sterven. Tante Koba heeft mij binnengelaten, ik heb haar laten beloven dat ze er met niemand over zou praten.'

'Herkende oom Janus jou?' vroeg hij gespannen.

'Nee, vader.' Met starende ogen keek ze recht voor zich uit en ineens begon ze hevig te schreien. Ze snikte het uit: 'Het was verschrikkelijk. Hij trok de lakens kapot, hij beet erin. Heel z'n gezicht was verwrongen door de razende pijn. Ik heb er dagenlang niet van kunnen slapen, want ik weet

heel goed dat het mijn schuld is dat hij zo heeft moeten lijden. Als ik beter had opgepast zou ik niet bij die troep verzeild zijn geraakt.'

Dat was de eerste keer, dat zij over het verleden sprak. Hij ging erop door, wilde weten wat haar bewogen had zich bij die mensen aan te sluiten.

'Ik weet het niet, vader,' antwoordde ze met hese stem. 'Ik weet niet waarom ik anders ben dan de anderen. Ik werd erheen gedrongen, getrokken, ik kon me er niet tegen verzetten. Ik wist heel goed dat ik niet thuis hoorde bij dat volk maar toch kon ik het niet laten er iedere keer opnieuw naar toe te gaan. Ik had altijd het gevoel als ik in zo'n ordinaire kroeg zat te drinken met jongens en meisjes, dat ik er feitelijk niet bij hoorde en dat ik alles weer van me af kon zetten als ik op de terugweg was naar huis. Ik had de indruk dat ik alleen met die mensen omging om hen bezig te zien, om hun taal te horen, 'k was altijd nieuwsgierig wat ze zouden doen en zeggen.'

'En hoe is het daar nu mee gesteld?' vroeg hij in grote spanning. Ze keek hem aan en begon over een ander onderwerp te praten. Ze bleef weigeren te antwoorden toen hij z'n vraag herhaalde. Dat begreep hij niet, toen nog niet, eerst veel later beseftte hij dat de werkelijkheid van het moment voor haar iets heel anders was dan de terugblik naar het verleden en de vooruitblik naar de toekomst.

Een andere keer zei hij: 'Moeder is lang ziek geweest, nadat jij bent weggegaan, Grada.'

Er ging een schok door haar heen alsof ze elektrisch geladen was. Ze krulde haar lippen zodat haar tanden bloot kwamen te liggen. Ze stak haar hand op alsof ze iets wilde gaan zeggen over haar moeder, maar het gebaar voltooide ze niet en de woorden bleven onuitgesproken. Toen begreep hij dat ze haar moeder haatte met de grootste verachting, die een mens kan gevoelen.

Toen de zomer ten einde liep zei hij: 't Zal voort gauw slecht weer worden, Grada.'

'Ja, vader,' antwoordde ze bedrukt. Hij begreep dat ook zij zich met de vraag bezighield wat er gebeuren moest als zij niet meer met het kind naar het plantsoen zou kunnen komen.

'Hoe moet het dan, Grada?' vroeg hij.

'Ik weet het niet, vader,' antwoordde ze met een diepe zucht.

'Ik kan daar niet komen,' zei hij kortaf.

'Om Gods wil, kom daar nooit! Ik zie je liever niet meer dan daar.'

'In het café op d'n hoek?' vroeg hij.

Ze schudde het hoofd. 'Nee, vader, ik kom niet in een café. Ik dacht in jouw hokje waar ge jouw laarzen bergt.'

Daar keek hij van op: 'Ben je daar ooit geweest? Weet je waar het is?'

'Ik weet het niet precies. Ge kunt me wel uitleggen hoe ik lopen moet.'

Ja, dat kon, dat was heel goed. 'Er is daar vuur,' zei hij.

Grada kwam niet naar z'n berghokje want er gebeurde iets dat een totale

ommekeer in haar leven teweeg bracht. Omstreeks midden september, even na de Bossche kermis, bleef ze verscheidene dagen weg. Hij was er niet erg ongerust over, want hij dacht dat Grada of de kleine zich niet goed gevoelden. Toen hij haar dan ook weer zag, de vijfde dag, schrok hij van haar manier van doen. Vanuit de verte al begon ze te wenken dat hij vlug moest lopen. Ze had het kind niet bij zich en hij werd ongerust, want hij dacht dat de kleine ernstig ziek was.

Zijn schrik en verbazing waren er des te groter door toen ze hem bij de arm pakte en op hese toon zei: 'Hij is weg, ze hebben hem te pakken gekregen.'

Hij begreep aanvankelijk niet wat ze bedoelde, maar toen hij haar ogen zag, die flonkerden door een hevige bewogenheid van haar ziel, besepte hij dat ze over haar man sprak.

'Heeft de politie hem gegrepen?' vroeg hij schor.

'Ja, vader, ze hebben hem.' Het klonk als een gejuich van bevrijding.

'Waar ben je geweest?' vroeg hij.

'Ik heb ook vast gezeten. Drie dagen in een cel. Het was om razend te worden.' Ze begon te schreien en legde haar hoofd op z'n schouder. Hevig schreide ze met rauwe ongearticuleerde klanken en hij liet haar rustig uitsnikken, ofschoon het zweet hem uitbrak uit vrees en onrust.

'Heb je iets gedaan?' vroeg hij toen ze tot bedaren was gekomen.

'Nee, vader, ik wist er niets van, ik heb nooit ergens van geweten,' snikte ze nog en hij hoorde aan de klank van haar stem dat ze de waarheid sprak.

'Waar is de kleine?' vroeg hij.

'Thuis, vader. Een meisje uit de buurt past op haar.'

'Wat heeft hij gedaan?' vroeg hij dan aarzelend.

'Gegapt, vader, en hij heeft een man bijna doodgestoken. Maar ze hebben hem; nog dezelfde nacht hebben ze hem van z'n bed gehaald.'

'En waarom hebben ze jou ook opgesloten, Grada?'

'Ze wilden weten waar hij de ringen had gelaten. Ze dachten dat ik ze verstopt had en dat ik op de uitkijk had gestaan toen ze bezig waren.'

'Was hij niet alleen?'

'Nee, met z'n drieën, drie smeerlappen die aan elkaar gewaagd waren.'

'Was het dat geval in de Kerkstraat?' vroeg hij.

'Ja, vader. Hebt u het in de krant gelezen?'

Nee, hij had het niet gelezen, maar op de Werken had een werkman hem verteld hoe de schoeljes de juwelier hadden toegetakeld toen de man hen betrapte. Ze lieten hem liggen zoals ze hem hadden neergesmeten en voorzeker zou hij doodgebloed zijn als de dienstbode, die gestommel had gehoord, niet naar beneden was gekomen.

'Ben je nu helemaal vrij?' vroeg hij.

'Ja, ik ben vrij, ik hoef ook niet te getuigen. Ik zou ook niets kunnen vertellen, want ik weet niets.'

'Heeft hij dikwijlder ingebroken?' vroeg hij.

'Ik weet het niet, vader. Hij vertelde me nooit wat hij 's avonds en 's nachts uitvoerde en als ik ernaar vroeg, sloeg hij me.'

'Sloeg hij jou, Grada? God nog aan toe, ben jij dan geboren om altijd slaag te krijgen?'

Hij kreeg geen antwoord, het werd plotseling heel stil naast hem en toen hij opkeek zag hij, dat heel haar lichaam schokte.

Haar ogen en haar mond waren wijd open, de keel stond strak gespannen, met haar handen sloeg ze op de bank tot het bloed door de huid drong.

Hij trachtte haar te kalmeren, hij sprak haar toe op vriendelijke toon. Haar bloedende handen knelde hij in de zijne, maar ze rukte zich los en hij verbaasde zich over haar kracht. Maar eindelijk werd ze kalmer, het hevige schokken van haar tengere lichaam bedaarde en in haar ogen kwamen tranen. Ze kon schreien, dat was haar redding. Het smartelijk geweest, met rauwe benauwende uithalen, maakte hem kapot; hij wist niet goed meer wat hij zei of deed. Hij besepte alleen dat dit leed geheel moest kunnen worden uitgeschreid. Hij bekommerde zich niet om de mensen, die passeerden en waarvan sommigen nieuwsgierig bleven staan. En toen het begon te regenen, bekommerde hij er zich niet om dat ze beiden doornat werden. Toen ze uitgeschreid was nam hij haar mee naar z'n berghok, want ze wilde niet naar huis en ze wilde niet een café binnengaan. Er waren nog wat eierkolen in de kist, zag hij en snel maakte hij het duveltje aan. Hij joeg het op tot het gloeiend rood stond en de damp uit hun natte kleren sloeg. Dan luisterde hij naar het verhaal van haar leven, dat nu kwam, hortend en stotend, met snikken en kreten. Er waren duisterheden in, die hij niet begreep of niet goed verstond, maar hij vroeg geen uitleg; in de stroom van leed, die over hem werd uitgegoten kon hij z'n gedachten niet bepalen op alle bijzonderheden. Maar hij wist nu wat z'n kind verduurd had en hij was vastbesloten daar een einde aan te maken. Niet gewoon voor anderen te denken en te handelen, deed hij toch, door z'n aangeboren gevoel voor plicht en orde, wat in deze omstandigheden het beste was.

'Heb je honger?' vroeg hij, en toen ze aarzelde zei hij: 'Je moet iets eten,' en hij gaf haar de boterhammen die hij voor 's middags had bewaard.

'Als je kleren droog zijn zullen we naar de Werken gaan,' besliste hij. 'De opzichter zal er misschien wel raad op weten.'

Hij vertelde meneer Bezems wat er aan de hand was en deze zei: 'Het is verschrikkelijk, Piet, maar wat wil je dat ik voor je doe?'

'Is er geen optrekje vrij, meneer?' vroeg hij.

'Een optrekje? Een huisje van de gemeente, bedoel je? Verdorie, dat is goed bedacht, dat zou best kunnen lukken. Je wilt haar dus weghalen uit die rotzooi. Dat is de meest radicale oplossing. Die kerel zal de eerste tien jaar toch niet boven water komen. Vooruit met de geit, we gaan het meteen onderzoeken.'

Er stond een kleine gemeentewoning leeg, die Grada aanstonds kon be-

trekken. Er moest nog wel het een en ander aan gedaan worden, maar dat kon later gebeuren.

'Als ik nu nog een wagen kan lenen van de Werken, meneer, dan breng ik vandaag nog haar boeltje over.'

'Natuurlijk kun je een wagen lenen en ik geef je er ook een vent bij. Dorus Suijker kun je meenemen, die kerel is toch te stom om te snappen waar het over gaat en bovendien is hij morgen de hele geschiedenis vergeten.'

Met een grote handwagen van de Werken, waarachter hij verloren liep, bracht hij haar boeltje naar de nieuwe woning. Twee keer moesten ze rijden, toen was de zaak over. Hij vond het een heel prettig karwei, maar tot z'n dood zou hem blijven heugen de verschrikkelijke bende in het kren-genstraatje waar Grada meer dan twee jaar had gewoond, en de brutale nieuwsgierigheid van de vrouwen die zich verdrongen voor haar deur, toen de boel eruit werd gedragen.

Hij zette het ledikant in elkaar en daarmee was het gedaan voor die dag. Grada was doodop, zag hij, ze moest er maar meteen in kruipen, dan was ze morgen weer fit. 'Want morgen is het de grote dag,' zei hij met een geheimzinnig lachje. Ze begreep hem niet, ze was te moe om zich nog ergens mee bezig te houden. Hij haalde in de buurt een fles melk en een paar eieren, hij klutste de eieren in de melk en liet Grada en het kind drinken. 'En nu slapen Grada, de hele nacht door tot ik kom morgenvroeg.' Hij stopte haar toe met de vuile opgelapte deken, zijn harde hand gleed even liefkozend over haar hoofd. Hij boog zich voorover en kustte het kind op de bleke magere wangetjes.

'Ik trek de deur achter me dicht en ge laat ze maar bellen, als er iemand mocht komen.' Wie zou er kunnen komen? Hendrien misschien, die zou er op een of andere manier wel achter komen wat er die middag gebeurd was.

Kristene ziele, er zou wind waaien als alles voor de dag kwam. Dat moment zou onherroepelijk komen maar dat had nog de tijd. Vandaag nog niet; zelfs Hendrien zou wel even tijd nodig hebben om de feiten te onderzoeken, al had zij de begaafdheid om waarheid en fantasie in een oogwenk te onderscheiden.

Iets later dan gewoonlijk beende hij naar huis. De aardappelen en het spek stonden klaar en in het achterhuis hoorde hij het hout knetteren onder de varkensketel. 't Was baddag vandaag, hij was het weer vergeten, hij dacht er nooit aan voordat hij het vuur hoorde jagen.

Soms had hij er de pest aan, maar vandaag zeker niet, want hij had het gevoel dat hij vlooiën of luizen had opgelopen.

Trui zat tegenover hem met een somber gezicht toen hij rustig en met grote eetlust de pan aardappelen naar binnen speelde. Meestal zat ze 's avonds tegenover hem en meestal zei ze niets. Maar nu vroeg ze: 'Hoe was het in de stad, Peer?'

Hij keek verbaasd op. 'Goed,' zei hij dan, 'heel goed, Trui.'

'Hoe heel goed, Peer?' vroeg ze.

'Gewoon heel goed, even goed als de andere dagen.'

'Ge moet je wassen, 't water staat op,' zei ze droog.

' 'k Weet het, Trui, zo meteen als ik de piepers binnen heb.'

Hij sliep gewoonlijk binnen vijf minuten, maar die avond lag hij lang wakker, doodstil opdat Trui niet merken zou dat hij nog niet sliep. De gebeurtenissen van die middag trokken in een bonte warrelige stoet aan z'n geest voorbij. Hij rook nog de stank in het vieze straatje, ofschoon hij zich met heet water en groene zeep had geboend van kop tot teen.

De volgende morgen stond Tonia Staps op de dijk voor haar huisje te kleumen in haar omslagdoek. 'Stad toe, Peer?' vroeg ze.

'Gewis, Tonia,' zei hij.

' 't Zal bar zuur worden en 't is nog geen oktober,' teemde ze.

'Ik merk geen donder van iets zuurs,' week hij van de gewone conversatie af.

'Houdoe, Peer.'

'Houdoe, Tonia.'

Hij huppelde over het dekske en hield er ook in de stad een stevige pas in tot hij de grote sleutel met de dubbele baard in het slot van z'n optrekje kon steken. Hij deed de kast open, maar z'n laarzen liet hij staan die dag. Op z'n knieën zat hij voor de blikken trommel, met glinsterende ogen. Al duizendmaal en dikwijlder had hij zich afgevraagd wat hij uiteindelijk met die hoop zilver en nikkel en brons zou gaan uitvoeren. Nu wist hij het en uit z'n keel kwam een gegrom van diepe voldoening. Hij graaide door het goede geld met een bijna baldadige opgewondenheid, voor hij het met volle handen in het linnen broodzakje deed, dat hij daarna in de diepe zak van z'n bonkert stak. Hij liep er scheef van, constateerde hij met grim-mige humor.

Al voor achten belde hij bij Grada's huisje. Ze was al op en hij zag aanstonds dat ze niet zo goed geslapen had als hij graag gewild had. Dat moest dan later maar gebeuren, dacht hij, nu moest ze met hem mee.

En hij zei: 'We gaan eerst eten, Grada, en dan gaan we samen op stap. De kleine moet je hier of daar maar onder zien te brengen.'

'Ik ken hier niemand, vader,' zei ze verlegen.

'Ik ken hier Jan en alleman,' loog hij met groot gemak, 'ik zal 't wel voor je vragen.' Hij deed het ook en bij de eerste buurvrouw was hij al klaar.

Ze aten de roggesneden met spek en dronken er de koffie bij uit z'n blauwe kruik. Toen gingen ze de stad in samen, Grada nog in verbazing, want ze begreep niet wat hij wilde gaan ondernemen.

Onderweg vertelde hij wat ze gingen doen. 'We kopen wat er nodig is, Grada, 't moet ordentelijk zijn net als bij de andere kinderen. Jij krijgt eenzelfde portie als ze allemaal gehad hebben.'

'Weet moeder het dan?' vroeg ze op ontevreden toon.

'Je moeder weet nergens van,' zei hij kortaf. 'Dat komt later aan de beurt.'
'Maar het geld . . .?'

'Het is het mijne,' zei hij met een eigenaardige klank in z'n stem. Ze zag de lichtjes in z'n ogen en z'n mond trok hij tot een toetje. Nu was hij in heel goede stemming, wist zij, zij kende hem misschien het beste van al de kinderen.

Maar ze begreep het niet en was er niet gerust op. Hoe dikwijls had ze niet gehoord dat haar broers gromden omdat moeder hem zo weinig zakgeld gaf. Hoe kon hij nu een handvol geld uitgeven?

'Heeft u het geld voor mij geleend?' vroeg zij ongerust. Ze zou het in geen eeuwigheid kunnen teruggeven, nu al zat ze in zorg en vrees waar ze met het kind van zou moeten leven.

'Nee, ik heb het niet geleend,' zei hij met een grimas. 'Het is het mijne en ik leen het jou ook niet, ik geef het jou, Grada.'

Hij zag niet de tranen in haar ogen toen hij verder sprak: 'Wat er goed is van je boeltje kun je houden, de rotzooi smijt ik op de vuilnisbelt.' En hij dacht: Ik zal een heel partijtje in elkaar moeten trappen, maar dat geeft niets, dat is lollig.

Toen volgde die onvergetelijke koopmorgen. In de meubelwinkel kochten ze stoelen, een tafel, een kast, een ledikant en nog een klein ledikantje voor het kindje.

Ze kochten het keukengerief, een bed, lakens en slopen, ondergoed en nog een bende kleine dingen. Hij bedisselde over de zaken alsof hij z'n ganse leven niets anders gedaan had, en toen de koop gesloten was telde hij behoedzaam en secuur het geld op de toonbank uit precies zoals Trui het voor de andere kinderen had gedaan.

De spullen moesten er heel gauw zijn, had hij verordend en zo gebeurde het. Die middag was het een gehijs en gesjouw in het kleine nette woninkje dat het een lieve lust was. Toen ze klaar waren die avond, doodmoe en heel tevreden, was het huisje niet af, maar ze kon er wonen en het zou goed zijn als ze de eerste tijd veel te werken had.

Ze aten samen en hij zei: 'Ge zult moeten werken voor de kost, want ik kan jullie niet onderhouden. Ge moet maar zien wat ge doet. Ge kunt misschien werkhuizen krijgen en ge kunt breien. Ge hoeft niet in onrust te zitten over de centen, want ik zal bijspringen. Ik zal je nou geld geven dat ge even voort kunt.'

Z'n rustige bezorgdheid en praktisch overleg werkten aanstekelijk. Meneer Bezems kwam het huisje inspecteren, dat door de vorige huurders niet bepaald met grote zorgvuldigheid was bewoond. Hij zei: 't Ziet er nogal haveloos uit, maar we zullen een rolletje nieuw behang op de muren plakken en er een kwast verf over laten strijken.' De schilders van de Werken kwamen dat zaakje opknappen. Toen ze hun werk gedaan hadden zag het er allemaal uit als fonkelnieuw. Er hingen heldere vitrages voor de ruiten en er stonden rode geraniums in de vensterbank.

'Het is een lust om te zien,' zei Peer de Kievit en wreef zich vergenoegd de baggersknuisten.

's Middags ging hij bij Grada z'n brood opeten. Dat zou hij voorlopig nog blijven doen, ofschoon niet erg lang, want ook aan Grada wenste hij zich niet te binden. Bij Truus kwam hij zelden, bij Hendrien nog minder en straks, als Grada volledig was ingeburgerd in de nieuwe buurt, zou hij ook haar niet dikwijls bezoeken. Hij had z'n vrij leven te lief om zich te voegen naar een vaste tafel, maar nu kon hij haar nog niet alleen laten. Haar grootste onrust was nog steeds hoe zij de kost zou moeten verdienen, dat zag hij heel goed en ook daarom bleef hij komen. Ook deze zwarigheid zou worden opgelost, meende hij zeker en zo was het ook. Het was niet makkelijk werkhuizen te vinden waar ze het kind mocht meebrengen, maar ze vond er toch twee, voor een derde dag iedere week ontfermde zich een goedhartige buurvrouw over het kind. En van een grote inrichting had ze een breimachine in huis waar ze de overige tijd mee bezig was. Ze verdiende de kost, het was geen rijke boterham, maar ze konden ervan komen. En het was met een zucht van verlichting dat ze haar vader op een dag kon zeggen, dat hij niet langer hoefde te helpen. Want z'n geld aannemen iedere week - ze geloofde nog niet helemaal, dat het zijn geld was, nog altijd was ze niet vrij van de gedachte dat hij het geleend had hier of daar - was voor haar een ware kwelling geworden.

'Ik zal het teruggeven met kleine beetjes,' beloofde ze.

'Laat er missen voor lezen als ik dood ben,' lachte hij en ze zag z'n ogen schitteren, 'want die heb ik waarschijnlijk nodig om uit het vagevuur te komen.' Hij klopte haar op de schouder. 'Geen cent wil ik van je terug hebben, ik heb je alles met liefde en plezier gegeven.' Ze dacht niet na over de gemeenplaats, maar toch was het zo: zelden zal een vader met groter liefde en meer plezier z'n kind geholpen hebben dan Peer de Kievit het Grada deed.

Nog één keer had hij een kwaad moment te verduren. Op een middag achtte hij de tijd gekomen om haar te zeggen, dat hij in 't vervolg z'n boterhammen 's middags op zou eten waar hem dat het beste uitkwam. Ze schrok ervan, zag hij, de teleurstelling in haar ogen was zo sprekend, dat hij ervan ontroerde. 'Ik kom natuurlijk nog wel eens een keertje aanwippen,' zei hij goedig om te troosten. Verder wilde hij niet gaan, ondanks haar spijt. Nee, hij wilde zichzelf zijn. Z'n borreltje moest hij hebben op z'n tijd en hij moest wat kunnen sjouwen door de stad in het middaguur. Hij moest kunnen doen wat hij wilde zonder dat een ander wist wat hij uitvoerde. Niets was hem liever dan ongemoeid te zijn.

'Heb je het goed naar je zin?' vroeg hij.

'Ja, vader,' antwoordde ze zachtjes.

'Kom je nooit meer in die buurt?'

Ze kreeg een kleur als een pioenroos: 'Nee, vader, daar kom ik nooit terug.'

'Is er nog iets dat je graag zou willen?'

'Nee, vader.' Hij hoorde aan haar stem, dat er toch wel iets was dat ze graag zou willen en toen zei ze het ook: 'U moet me niet zo heel lang alleen laten, vader.'

'Ik kom nog wel eens aan, Grada.'

'U moet iedere week een keer komen. Al is het maar voor een kwartiertje.'

'Ach kom, je bent geen klein kind meer,' gromde hij goedmoedig.

Maar ze bleef aandringen. 'Een keertje in de week, vader.' En toen hij bleef glimlachen zei ze stotterend en met een hoogrode kleur: 'Ik kan je niet meer missen, vader, ik kan je echt niet meer missen.'

'Ach kom,' hij voelde hoe er langzaam een prop in z'n keel kwam. Kristene ziele, dacht hij, zo meteen begin ik nog te grienen.

Hij griende niet, maar hij kreeg het te kwaad met zichzelf. Haar mond bewoog nerveus toen ze haar hoofd plotseling naar hem toewendde en op hese toon fluisterde: 'Ik moet je wat zeggen, vader. Al zolang heb ik het opgekropt, want ik wilde het voor jou verborgen houden. Maar ik kan het niet langer zwijgen.'

God nog aan toe, wat had ze toch? Ze deed zo raar, hij wist niet waarvoor hij vrezen moest. Was er weer iets met haar gebeurd dat al z'n moeite vergeefs zou maken?

Toen kwam de bekentenis al: 'Vader, ik heb me willen verdoen, met de kleine, in het water . . .,' haar stem klonk droog en schor, het was nauwelijks nog een menselijke stem.

'Kristene ziele, Grada!' riep hij, hevig geschrokken.

'Maar toen bende gij gekomen, vader, toen gij gekomen bent durfde ik niet meer. Weet je nog, die eerste keer in het plantsoentje? Gij hebt me toen een schijf bloedworst gegeven en haar een dubbeltje om er een stuk chocolade voor te kopen.'

'Ja, ja, ik weet het, ik weet het,' zei hij gejaagd.

'Ik heb toen gelogen, vader. Ik was daar niet dikwijls geweest, ik kwam daar nooit, ik was er de eerste keer. Nog één keer wilde ik de kerk zien en het plantsoen in de zon. 's Avonds zou ik in het water gaan, ik was al wezen kijken waar ik het zou doen. Achter het café op d'n hoek, bij die hoge muur. Geen mens had me eruit kunnen halen als ze me hadden gezien.'

'Dicht bij het botenhuis, waar mijn schuit ligt?' vroeg hij met starende ogen.

'Ja, daar waar jouw schuit ligt. Het is er heel donker in d'n avond en het water is er meters diep. Daar zou ik erin gegaan zijn.'

'Ge waart nog niet zover,' zei hij dof.

'Ik was er helemaal mee klaar,' zei ze op zo'n koele toon, dat hij meende Trui te horen. 'Ik had geen lust meer om te blijven leven, ik wou niet meer geslagen worden en ik wou geen honger meer lijden; ik wou niet meer lastig gevallen worden door hem en z'n gore trawanten. Ik had het ge-

daan, vader, maar gij bent intijds gekomen. Toen was ineens al m'n verlangen om dood te gaan weg. Gij waart goed en vriendelijk, ik zag aan jou, dat gij nog van mij hield.'

Het was heel stil nu tussen hen. De klok tikte regelmatig en zij hoorden de rustige slag; het kindje zoog op haar duimpje in haar slaap en zij hoorden het zachte gesmak. Ze legde het hoofd op zijn schouder en hij wachtte met vochtige ogen tot haar geschrei had opgehouden. O, dit was een goed moment, ze hielden van elkaar en hij wist nu dat ze hem nog langer nodig had.

'Ik zal iedere week een keer komen in het middaguur,' beloofde hij.

'Ik kan jou niet missen, ik kan jou echt niet missen, vader. Ge moet het zeker doen.'

'Ik zal het zeker doen,' beloofde hij weer en ging terug naar z'n schuit.

De vaarboom plensde hij driftig in het water en met krachtige slagen punterde hij de boot nu door de stadsgrachten. Het was al oktober, koud was het op het water, hoewel de zon nog groot aan de hemel stond. Maar van alle weersgesteldheden was hij het minst gevoelig voor kou; zelfs de harde vinnige vrieskoude in midden winter voelde hij nauwelijks. Een al te felle zon, in hartje zomer, die hem het zweet tappelings uit de poriën zoog, kon hem soms driftig maken, een al te lange regenperiode maakte hem soms triest en verdrietig, maar de koude loofde hij in iedere omstandigheid.

Buitengewoon goed gestemd was hij, er stond in z'n ogen een sterke gloed. Geen olijke flikkeringen waren het, nee, strijd lust was die gloed. Die avond zou het gevecht, dat hij al wekenlang verwacht en gevreesd had, thuis beginnen. Die middag, toen Hendrien, die hij tegenkwam in de Orthenstraat, hem had staande gehouden, had hij wel begrepen dat de kogel nu door de kerk was.

'Vader, weet u waar Grada woont?' vroeg ze met een slim lachje.

Hij snapte aanstonds dat ze de zaak nu afgerond klaar had, maar toch vroeg hij, kwasi verbaasd: 'Weet jij het, Hendrien?'

'Ik weet het,' bleef ze glimlachen, 'en u weet het ook.'

'Dan weten wij het samen,' rekende hij haar voor.

'U hebt het er bar neven gedaan,' zei ze zonder slim lachje.

'M'n hele leven heb ik het er neven gedaan,' antwoordde hij niet erg duidelijk.

'Moeder zal er niet best over content zijn,' meende ze.

'Weet moeder het?' vroeg hij argeloos.

Hij zag dat ze een kleur kreeg, maar ook zonder die verlegenheid wist hij dat alleen Hendrien vals genoeg was om het geval in Herven te gaan vertellen.

'Moeder weet het,' zei ze enigszins bedremmeld.

'Dan zijn het er al drie, die het weten. Behalve Grada, want die zal er ook

wel van op de hoogte zijn,' meende hij zeker.

'U maakt er maar een grapje mee, maar zo lollig is het niet,' zei ze met een poging om haar stem een strenge klank te geven.

Wel alle donders, zijn we nou al zover dat m'n schoondochter me ook de les gaat lezen, dacht hij een beetje geprikkeld. Maar hij zei:

'Ik vind het wel lollig, ontzaglijk gezellig vind ik het. Kees zal het ook wel weten, dat zijn er dan al vijf. En Truus en Gérard, dat is al zeven. Straks weten ze het allemaal en wat moet er dan gebeuren?'

'U hebt ze goed in de bullen gestoken,' zei ze venijnig.

'Ja, goed, Hendrien. 't Ziet er heel netjes uit bij onze Grada,' antwoordde hij flemerig zoet.

'En wie betaalt dat?' vroeg ze brutaal.

'Nou kun je barsten,' vloekte hij botweg en hij liet haar totaal verbluft op de stoep staan.

Rechtuit beende hij naar de Waterstraat, naar Truus en Gérard.

'Goeie middag,' zei hij vriendelijk. 'Ik kom om iets te vragen. Weten jullie waar onze Grada woont?'

Als hij een bom in de kamer had gegooid had hij ze niet meer kunnen doen ontstellen. Truus en Gérard keken elkaar veelbetekenend aan. Truus vroeg, een beetje witjes om haar neus: 'U bent toch niet van plan om haar te gaan opzoeken?' Ze weten het nog niet, stelde hij vast. Daarom zei hij: 'Jullie weten het dus niet. Ik zal het jullie zeggen als jullie het weten wilt.' Gérard kwam overeind uit z'n luie stoel. Hij duwde z'n uilebril vaster op z'n neus en vroeg: 'Weet u niet wat er met Grada en die vent gebeurd is? Die vent zit vast. Hij heeft geroofd en een man neergestoken. Hij komt in geen tien jaar boven water en met Grada loopt het misschien ook niet goed af. Ik heb gehoord dat ze haar ook een paar dagen in de cel hebben gehad.'

'Met Grada loopt het best goed af,' zei Peer met nadruk. 'Ik weet veel meer van haar af dan jullie, merk ik wel,' vervolgde hij, 'en nu zal ik jullie iets vertellen, dat je zo langzamerhand wel weten moogt. Ik heb Grada uit dat achterbuurtje weggehaald en ik heb ze in een fatsoenlijk huis in een nette buurt gezet. Ik heb ze in de bullen gestoken, want ze had zowat geen rooie donder, en ik heb nog meer voor haar gedaan. Ze woont nu keurig met haar kindje, ze heeft werkhuizen en ze breit kousen en meer van die dingen. Ze verdient haar kost en ze is heel tevreden.'

Perplex zaten ze hem aan te gapen. Gérard was het eerst over de verbazing heen, hij sloeg zich op de knie dat het kletste en riep enthousiast: 'Dat vind ik machtig fideel, vader. En weet u zeker dat ze niet meegedaan heeft?'

'Ja, dat weet ik volstrekt zeker, Gérard,' zei hij.

'Dat is het beste nieuws, dat ik in maanden hoorde,' zei de deftige secretarie-ambtenaar spontaan. Maar Truus vroeg erg bedeesd:

'Wie heeft dat allemaal betaald, vader?'

De baggerman glimlachte fijntjes toen hij antwoordde: 'Hendrien heeft me dat ook al gevraagd, Truus, en haar heb ik geantwoord dat ze kan barsten. Dat zal ik tegen jou niet zeggen. Ik wil jullie wel vertellen, dat ik de bullen heb gekocht en betaald. Grada heeft eenzelfde portie gehad als jullie allemaal hebt gekregen. Misschien iets meer, maar er was bij haar ook wel iets meer nodig.'

Truus was nog steeds niet over haar verbazing heen. Gespannen vroeg ze: 'Hoe zit dat dan, heeft u het geld geleend?'

'Kind,' zei hij guitig, 'je mag me van alles vragen, behalve hoe ik aan het geld gekomen ben. Het was mijn eigen geld, dat mag je weten. Hoe ik eraan gekomen ben is een ander lied en dat zing ik niet voor jullie, dat zing ik voor niemand.'

'Weet moeder ervan?' vroeg Truus ongerust.

'Ja, je moeder weet het sedert vandaag. Hendrien heeft het verhaal naar Herven geblazen. Het zal dus vanavond thuis hoge parade zijn.'

Truus keek hem aan alsof hij een of ander onbekend levend wezen was. Even glimlachte ze, maar de lach trok schielijk terug in haar ogen.

'Het zal er gaan spannen,' zei ze met een blik naar Gérard.

'Daarover wou ik nog even praten,' zei Peer. 'Ik wou vragen of jullie vanavond naar Herven willen komen. Niet dat ik bang ben de zaak alleen uit de war te doen, maar ge weet bij moeder nooit hoe ze iets zal opnemen. Dat ze heftig zal uitvaren staat bij voorbaat vast, maar ik ben bang dat we een herhaling krijgen van hetgeen een paar jaar geleden is gebeurd. Als haar iets overkomt in haar drift en ik sta er alleen voor, dan weet ik niet of ik het redden kan.'

'We komen,' zei Gérard. 'Om een uur of zeven als de kinderen in bed liggen

'Dat is heel goed, Gérard, ik zal een beetje talmen onderweg.'

Toen wilde hij opstappen, maar Truus had nog iets te vragen: 'Is u verder nog iets van plan, vader? Is het uw bedoeling, dat Grada weer thuiskomt binnenkort?'

'Ja, dat zou ik het liefste willen, Truus,' zei hij ernstig. 'Maar ik geloof niet dat dat binnenkort zal kunnen gebeuren. Je moeder zal het niet willen en Grada wil het zeker niet.'

'Waarom wil Grada niet?'

Hij aarzelde of hij iets zou zeggen over de haat, die Grada haar moeder toedroeg. Nee, hij deed het niet, dat was een kwestie tussen hem en Grada.

'Ik praat er liever niet over,' zei hij ontwijkend en stapte de kamer uit. 'Saluut, tot vanavond,' groette hij vriendelijk.

'Sigaar roken, vader?' kwam Gérard hem achterna lopen.

Hij weifelde: 'Ja, nee, 't is feitelijk aan mij verspild. Geef maar hier, ik leg ze weg tot zondagmiddag. Saluut.'

En nu punterde hij z'n boot met grote vaart door de gracht. Z'n doel was het rustige plekje bij de muur van de oude stadspoort, waar hoog voor het

open raam in de spitse trapgevel de kreupele stafmuzikant z'n serenades de heldere hemel inblies. Hij was er bijna zeker van dat de man er vandaag zou zijn met dit stralende weer en als hij er niet was zou hij net zo lang roepen tot de man kwam met z'n schuiftrumpet. Want hij wilde een strijdlid horen, een huzarenmars of iets anders dat z'n bloed sneller deed kloppen. Het kwam er niet opaan wat het was, alles wat die man speelde was geladen met kruit en militaire romantiek.

Al van verre hoorde hij de klanken van z'n onbekende kreupele vriend. Het was een liefelijk lied met een scherpe cadans, een lied waarbij je wakend kon dromen over Napoleon en Willem III. Hij legde z'n boot vast aan een ijzeren ring in de muur en genoot, hij genoot intens toen de muziek in hem het vuur deed oplaaien zoals hij begeerde. Vanavond zou hij de strijd van z'n leven vechten tegen een oerharde, oersterke en bar eigenwijze vrouw met het temperament van een tijgerin. Hij zou moeten liegen aan het begin en aan het einde zou hij nog liegen. Nee, liegen niet, zwijgen; volhouden te zwijgen als alles en iedereen wil dat je spreekt, is een zware opgave voor een kleine baggerman. Want hij begreep dat het gevecht uiteindelijk niet zou gaan over het feit, dat hij goed was geweest voor z'n kind, ofschoon Trui hem ook dat zeer kwalijk zou nemen. Maar de zaak waar het om ging was waar hij het geld gehaald had waarmee hij Grada in de bullen had gestoken. Onder geen beding wilde hij dat openbaren.

De muzikant speelde lustig door alsof hij er nooit mee op wilde houden, de ene serenade na de andere klonk over het water waar de eenzame luis-teraar genoot zoals hij nog nooit genoten had. En toen de klanken van het stadhuis-carillon er doorheen spoelden stond hij op en danste in z'n schuit. Later voer hij door het hellegat in roekeloos snelle vaart, en nog later, toen hij z'n hoed verwisseld had voor z'n trieste platte kleppet en z'n lieslaarzen voor z'n onbenullige schoenklompen, zat hij in het café op d'n hoek van de Oude Dieze op z'n dooie gemak vijf borreltjes achter elkaar leeg te snoepen.

Toen hij het brugwachtershuis passeerde hield Hendrien hem staande.

'We komen straks, vader,' zei ze.

'We komen? Wie komen?' vroeg hij verbaasd.

'Kees en ik, wie anders?'

'Ben je nou helemaal bedonderd,' blafte hij. 'Dat heb ik je toch niet gevraagd.'

'Gérard is hier geweest,' verklaarde ze nader.

'Gérard . . .?'

'Ja, en Peer komt ook met z'n vrouw. En Janus en Driek en Toon, ze komen allemaal.'

'Wat gaat er dan gebeuren?' vroeg hij in uiterste verbazing.

'Ik weet het niet, vader. Gérard heeft gezegd dat we allemaal moeten komen.'

Hij liep verder, verbluft en verbijsterd. Wat had Gérard toch aangevangen? Zouden ze hem dan met z'n allen op z'n tabberd willen zitten? Zou hij dan alleen tegen een heel stel Kieviten moeten vechten? Nee, alleen niet, Gérard was zeker geen Kievit, de vrouw van Peer was ook geen Kievit en Hendrien . . . Hendrien was helemaal niks. Een kwaaitong was Hendrien, die de hele boel op stelten had gezet.

Allen zouden ze komen, behalve Grada. Grada niet. Met geen geweld zouden ze haar naar Herven kunnen sleuren als ze het zouden willen proberen. Met Grada was de zaak nog niet rond en met Trui was de zaak ook niet klaar. Maar hij voelde zich toch beduidend opgelucht toen hij dieper doordacht op de handige zet van Gérard Dufay. O, hij zou zeker niet alleen staan, nee, hij voelde dat hij veel hulp zou krijgen. Z'n jongens en z'n meisjes waren wel Kieviten, maar het waren geen rasechte Kieviten. Er moest in hun bloed toch ook iets zijn van de goedheid en de weelde van de Cromvoirtse hei. Ze zouden hem prachtig helpen, en ze zouden met z'n allen proberen uit z'n keel te persen hoe hij aan de centen gekomen was. Dat lukte hen nooit. Het geheim tussen Grada en hem wilde hij nu wel delen met de rest, uitgezonderd hetgeen ze hem had gezegd over haar voornemen zich met de kleine in het water te verdoen, toen de nood haar zo hoog in de keel zat. Maar dat andere, z'n slobbergeheim, dat hij ook voor Grada niet had onthuld, moest z'n allenig bezit blijven tot in alle eeuwigheid.

'Amen,' zei hij hardop tegen een koei, die hem vanachter een staldeur dom stond aan te gapen, en hij liep de laatste honderd meter in versnelde pas.

Trui stond in haar ganse forsheid midden in het vertrek toen hij binnenkwam. Ze zag er verschrikkelijk kwaad uit; de grijze ogen strak in de zijne; de kin, vierkant als een kubus, stak ver naar voren. Ze gaf geen antwoord op z'n avondgroet en toen ze hem de pan met aardappels gaf, zette zij ze niet voor hem neer, maar ze smeet ze op tafel.

Ze smeet er een vork naast en ging dan tegenover hem zitten, zwijgend zoals gewoonlijk, doch nu was er in dat zwijgen een gespannen stilte.

Hoewel Peer hoegenaamd niet bang was voor de komende storm, voelde hij zich toch niet behaaglijk. Ik wou maar, dacht hij, dat ze wachtte tot ik de aardappels binnen heb en nog liever heb ik dat ze wacht tot de kinderen er zijn. Het was drukkend stil in de woonkamer, de kleine kinderen waren al naar de vliering, de groten bewogen zich op een of andere manier over een groot aantal wegen op weg naar huis. En hij zat hier aardappelen te vermalen en het spekworrd te kraken, moederziel alleen terwijl elk moment het geweld kon losbarsten.

En daar kwam het, onverwacht nog, ondanks dat hij erop gespitst was als een jachthond op een haas.

'Peer!' Het klonk als de slag van een voorhamer op een aambeeld.

'Trui . . .?' Hij noemde haar naam met een argeloze, bijna lieflijke klank.

'Peer, gij bent bij Grada geweest,' begon ze het verhoor.

'Ja, ik ben er geweest,' antwoordde hij tussen twee happen door.
'Gij bent er dikwijls geweest, Peer?'
'Ja, dikwijls, Trui,' erkende hij volmondig op enigszins uitdagende toon.
'Ge wist dat ik het niet hebben wou.'
'Ja, dat wist ik,' antwoordde hij een beetje temerig en keek haar recht in de ogen. Daar zag hij iets wat hem verbaasde. De ijzerharde blik van haar ogen was weg, er was een andere uitdrukking in gekomen, ongerustheid of een lichte angst, en de kin hing er maar sullig bij. Kristene ziele, dacht hij, ik geloof dat ik al gewonnen heb voor we begonnen zijn.
Maar de eigenlijke kwestie was nog niet aangesneden en dat volgde nu.
'Gij hebt haar centen gegeven, Peer.' Hij hoorde weer de goede oude klank.
'Ja, ik heb haar centen gegeven, Trui,' erkende hij.
'Veel centen, Peer.'
'Ja, nogal veel. Grada heeft dezelfde portie gehad als de anderen. Misschien iets meer, want er was meer nodig. Ik weet het niet precies. Ze had, bij wijze van spreken, geen hemd aan d'r lijf en d'r kindje liep in vodden.'
Als iets indruk kon maken op een moeder, moest het die mededeling zijn, dacht hij. Hij had goed gezien, het maakte indruk. In de stilte die volgde hoorde hij haar diepe zucht.
Maar daar ging het niet over. 'Hoe komde gij aan die centen, Peer?' vroeg ze op wantrouwig-agressieve toon.
Juist, daar ging het over. 'Het waren mijn centen, Trui,' gaf hij geen rechtstreeks antwoord.
De pan was leeg en hij schoof ze van zich af. Hij zette zich achterover op z'n stoel om de zaak nu verder oog in oog af te doen. Maar ze keek hem niet aan toen ze zei: 'Gij kunt geen centen hebben, Peer.'
Hij haalde de schouders op en zei op onverschillige toon: 'Ik had ze, Trui.'
'Ik geef jou geen centen,' zei ze na een moment van gespannen stilte.
'Dat weet ik,' antwoordde hij ironisch, 'maar ik had ze toch.'
'Ge hebt me beduvelde,' gromde ze en hij hoorde droefheid in haar stem.
Hij gaf geen antwoord.
'Ge hebt centen uit het builtje gehaald,' zei ze op dezelfde toon.
'Ik geef jou iedere week het builtje, gesloten en wel, zoals ik het van d'n opzichter krijg,' antwoordde hij gram.
Daar schrok ze van, hij zag dat haar handen zenuwachtig over het wasdoek schoven. Maar de zaak was nog niet rond en weer kwam de vraag: 'Hoe komde gij aan die centen, Peer?'
'Het waren mijn centen,' antwoordde hij kortaf.
Toen, na een moment van stilte, ging ze over op een ander onderwerp.
'Ze is een kwaaië meid, Peer.'
'Een ongelukkig kind, Trui,' antwoordde hij met zachte stem.
'Ze heeft veel schande over ons gebracht.'
'Dat heeft ze,' erkende hij.

'Ze wou niet de goede weg op.'

'Ze kon het misschien niet beteren.'

'Die vent zit in de kast,' zei ze vinnig.

'Ja, die zit, gelukkig,' antwoordde hij op een toon van voldoening.

'En zij gaat er misschien ook achter.'

'Nee, zij gaat er niet achter,' verzekerde hij met nadruk.

'Is het een lief kindje?' vroeg ze daarna volkomen onverwacht.

Nou gaat het goed, dacht hij getroffen en hij zei: 'Ze is lief, maar erg bleek en spits.'

'Ik heb ze met d'r haren het huis uitgesleurd,' kwam ze op Grada terug.

'Dat had je beter niet kunnen doen,' zei hij stroef.

'Ik heb gedaan wat ik kon. Ik heb ze slaag gegeven als haver, Peer.'

'Ge had iets anders moeten kunnen, Trui, dan altijd ranselen.'

'Ik heb van alles geprobeerd,' zei ze heel timide.

'Maar altijd kwam de klomp eraan te pas,' antwoordde hij verwijtend.

'Ze komt hier niet meer binnen, Peer?' zei ze agressief, maar hij hoorde duidelijk een neventoon van ongeloof in haar eigen woorden.

'Ze zal het niet willen, Trui,' stelde hij bondig vast.

'Om mij niet, Peer?' Hij zag dat ze gebroken was.

'Om jou niet, Trui,' antwoordde hij zonder aarzeling.

Hij zag dat ze begon te beven. Haar lichaam verstrakte, haar handen werden vuisten, de kin werd vierkant, de ogen bliksemde. Nu barst het los, dacht hij in grote ongerustheid, en met een scherpe blik hield hij haar nauwkeurig in het oog.

Maar de driftbui bedaarde en ze viel terug in sombere, zielige geslotenheid.

'Ben ik te hard geweest, Peer?' vroeg ze even later.

'Ja, gij bent te hard geweest,' wees hij het vonnis.

'Voor jou ook, Peer?' Haar stem was zeer bewogen.

Even aarzelde hij, zette dan door: 'Ja, Trui, voor mij ook.'

'Waarom, Peer?'

'Ge hebt me altijd afgescheept met een paar centen, alsof ik een kwajongen was.'

'Er waren niet veel centen en ik was bang dat gij zoudt gaan drinken.'

'Toen we trouwden hadden we geen rooie duit,' erkende hij. 'Maar later had het best anders gekund. Ge had niet bang hoeven zijn.'

Toen zag hij dat er tranen in haar ogen stonden. Kristene ziele, dacht hij, wat zal ze me nou in m'n pet gaan stoven? En daar kwam het al.

'Ge bent een hél ventje,' zei ze met veel warmte in haar stem.

Toen hij nadacht hoe hij daar nu op zou moeten reageren, werd de stilte plotseling verbroken door het uitbundig getoeter van een claxon, vlakbij. Peer stond op en gooide de deur open. Daar kwamen Peer en Anne-Marie uit de grote wagen van de baron gestapt, lachend, blakend van gezondheid. Zijn grote gestalte in het prachtige nieuwe boswachtersuniform vul-

de de gehele deuropening toen Peer het huisje binnenkwam.

'Vader, moeder, daar zijn we weer eens een keer,' lachte hij gul.

Peer keek naar de auto, er moest nog iemand uit de wagen stappen, meende hij, en toen er niemand volgde, vroeg hij: 'Wie zit er aan het stuur, Peer?'

'Peer zelf,' lachte Anne-Marie. 'Hij rijdt als de baron zo goed.'

Geen vijf minuten later kwamen Kees met Hendrien en Truus met Gérard binnen en een kwartier later waren ze er allemaal. Trui wist niet hoe ze het had met zichzelf. Haar streng gezicht ontdooide niet, maar de plooiën lagen slap in de huid en de kin leek een bal gehakt. Zó was ze in haar schik, dat ze zelfs goed vond, dat de kleinere kinderen die, wakker geworden van het geraas, naar beneden gekomen waren, een tijdje in de woonkamer bleven. Ze deed water in de moor om koffie te zetten onderwijl Toon en Driek stoelen aansleepten uit het achterhuis en van de vliering. En dan zaten ze in een kring rondom de tafel en het huisje was vol gonzend geluid. Peer rookte z'n kostelijke meerschuijmen pijp en nu en dan ving hij een glinstering van het kristallen wijnglas als Trui de kast opende om er de koppen en schoteltjes uit te halen. Janus, de bakker, had een enorme cake bij zich, de vrouw van Peer had kostelijk fruit meegebracht, Hendrien deponeerde een grote zak zuurzoete ulevellen op tafel en Gérard, de Bossche salamander, zette er een kruik Bols en een fles besenjenever naast.

'Wij zijn niet zo dikwijls samen hier,' lachte hij. 'Het is dus goed dat wij ons niet beperken tot koffie.' Eigenhandig haalde hij de glaasjes uit de kast en begon in te schenken.

'Voor wie is dit vorstelijk wijnglas?' vroeg Gérard pathetisch.

'Voor ons vader,' antwoordde Kees prompt.

'Voor ons moeder,' zei de vader. 'Het is haar glas, ze heeft het indertijd zelf uit de bagger gehaald. Maar al was het niet van haar, dan mocht ze het vandaag toch hebben.'

'Goed zo, vader,' zei Gérard en met onnavolgbare zwier vulde hij het glas halverwege met bloedrode besenjenever.

Trui, nog altijd niet over de verrassing heen, vroeg: 'Hebben jullie afgesproken vanavond met z'n allen hier te komen?'

'Nee, moeder,' loog Gérard met brio, ' 't is louter toeval. We kregen ineens allemaal het gevoel dat we naar Herven moesten gaan.'

'Ge liegt 't, astrante vlegel,' zei Trui met het felste vuur van haar beste jaren.

'Wat is liegen?' filosofeerde de secretarieambtenaar met melige stem. 'Liegen is altijd zonde,' begon hij de vraag uit de catechismus uit te leggen, 'behalve soms,' week hij dan van de goede tekst af. Hij stak z'n glas in de hoogte: 'Op uw gezondheid, moeder.'

Ze lachten, ze praatten, ze rookten, dronken en snoepten. Het huisje kwam vol rook en zwaar gedreun; een vreemd geluid dat aanzwol en weer tem-

perde als het geluid van de branding van de zee. Peer rustig lurkend aan z'n pijp, herinnerde zich hoe eens, lang geleden, eenzelfde gedreun z'n huisje had gevuld. Dat was toen op een keer onverwacht de oude Peer, Kees, Janus en Grada naar Herven waren gekomen om te praten en te drinken. Toch was er onderscheid tussen toen en nu. Toen waren het op Driek en hemzelf na, echte onvervalste Kieviten, die het gedreun veroorzaakten. Nu borg het huisje pluimage van allerlei soort, maar de verhouding was best en de stemming uitstekend.

Dit is, dacht hij, wel goed, maar toch niet helemaal goed. Onze Grada missen we nog, ze moest er ook bij zijn, vanavond. Dat kan niet, nee, dat kan nog niet. Maar dat komt nog wel, als we tijd van leven krijgen.

Peer scheen z'n gedachten aan te voelen, want hij vroeg onverwacht: 'Vertel nou eens iets over Grada, vader? Gij weet het meeste van haar af, heb ik vernomen.'

Hij legde zijn pijp weg, met enige onrust in z'n ogen keek hij naar Trui, die voorovergebogen bleef zitten en haar hoofd niet ophief.

'Ja, wat moet ik ervan vertellen,' begon hij. 'Ik heb ze ontmoet deze zomer in een plantsoentje. Later heb ik ze nog een paar keer gezien. Tot dan die bewogen dag dat ze me vertelde, dat haar man in de kast was gestopt omdat hij geroofd had en een mens had neergestoken. Ze hebben haar ook drie dagen in de cel gehouden omdat ze dachten dat ze het goud en de ringen had verborgen en dat ze op de uitkijk had gestaan. Toen het zonneklaar was dat ze hoegenaamd geen schuld had, want ze wist nergens iets vanaf, hebben ze haar losgelaten. Ze hoefde niet voor te komen en ze hoefde niet te getuigen, nee, dat hoefde ze niet.

Ze was er nogal beroerd aan toe,' vervolgde hij na een ogenblik van gespannen stilte. 'Ik moet er iets aan doen, dacht ik, maar ik wist niet wat. En omdat we doornat geregend waren heb ik haar meegenomen naar m'n berghok, waar ik het jagertje hard heb laten branden tot we allebei weer droog waren. Toen kwam de gedachte ineens bij me op dat ik naar de opzichter moest gaan om te vragen of hij haar aan een gemeentehuisje kon helpen. Dat lukte meteen, er stond een huisje leeg en ze mocht het hebben. Toen ben ik met Dorus Suijker, een arbeider van de Werken, naar die buurt gegaan. Kom, laat ik dat maar overslaan. We hebben haar boeltje overgehuisd en 's avonds sliep ze met het kleintje in de nieuwe woning.

Nou en wat verder nog?' aarzelde hij, want hij was nu aan het kardinale punt gekomen. Maar hij zette flink door: 'Ze had zo goed als niets, een bende rotzooi waarvan ik de grootste helft op de vuilnisbelt heb gesmeten. Wij zijn naar de stad gegaan om nieuwe bullen te kopen. De opzichter heeft haar huisje laten behangen en opschilderen en nu woont zij er netjes. Ik heb ze in het begin nog een beetje moeten helpen, maar ze moest toch tijd hebben om uit te zien naar werk. Maar ook dat is gelukt, ze heeft een paar werkhuisen en de overige tijd breidt ze wat ze breien kan. Ze hebben het niet breed, maar ze kunnen netjes leven. Ze doet goed haar plichten,

ze komt nooit meer in die buurt, enfin, 't is nu helemaal goed. En laten we met z'n allen God de Heer bidden dat het zo blijft.'

'En wat moet er later gebeuren?' vroeg Hendrien.

'Later?' vroeg hij grimmig. 'Je bedoelt als die vent vrij komt? Laten wij ons daar vandaag niet in verdiepen, Hendrien. Dat doe ik niet en dat kun jij ook achterwege laten. Wie later leeft, die later zorgt.'

Nu wisten ze allemaal wat ze weten mochten. Meer zouden ze van hem niet horen, al zouden ze hem het mes op de keel zetten.

'Ja, wie later leeft, die later zorgt,' zei Hendrien, niet erg onder de indruk van de terechtwijzing. En onvervaard ging ze verder: 'In de bullen gestoken, nieuwe spullen gekocht. En ze had geen luis om dood te doen.'

'Ik heb haar bullen betaald, Hendrien,' zei hij met nadruk.

Peer lachte: 'Wij wisten geen van allen, dat u een stille rijkaard bent.'

'Ik ben het niet meer, Peer,' glimlachte de vader.

'Bent geweest dan, vader,' hield Peer aan.

'Gewees en gehad zijn lelijke dingen, jongen, tenzij je zat bent geweest of puisten hebt gehad,' maakte hij er een grapje van. Daar was hij niet mee klaar. Nee, hij moest de roefel door. Een stortvloed van vragen moest hij beantwoorden en hij deed het subliem. Toen ze uitgevraagd waren, waren ze nog even wijs als toen ze begonnen.

Totdat Gérard Dufay de oplossing vond: 'Ik denk dat ik het weet,' zei hij met een fijn lachje. 'Ik vermoed dat vader een prijs uit de loterij getrokken heeft.'

'Sjuust, Gérard, gij bent de slimste,' viel Peer z'n schoonzoon spontaan bij.

'En nu zal ik het jullie maar vertellen. Een stel arbeiders van de Werken en ik,' loog hij superieur, 'hebben iedere week een stuiver opzij gelegd zo lang tot we een lot konden kopen. We hadden geluk, zo'n stel domme kerels. We hebben ieder - ach, het komt er niet opaan, hoeveel we gekregen hebben. 't Is op en daarmee is het verhaal uit.'

Ze lachten om de vondst, Peer de boswachter had er de meeste pret in. Nee, vader, nee, aangetrouwde Kievit, zo'n verhaal moet je echte Kieviten van moeders kant niet op de mouw spelden. Ze lachten gul en zwaar, ze lachten tot ze er pijn van in hun buik kregen. En toen was ook dat weer achter de rug. Ze wisten het nóg niet maar ze waren tevreden gesteld.

Even later wendde Peer de boswachter voor de zoveelste keer z'n groot hoofd naar Gérard Dufay, die hem ditmaal met een bemoedigende hoofdknik beduidde dat nu het moment suprême gekomen was.

Peer stond op, in z'n forse kracht leek hij een boom uit de bossen, die hij bewaakte. Hij knoopte ook de beide bovenste knopen van z'n uniformjas dicht en zei met een donkere, ernstige stem:

'Ik ga Grada halen met de wagen. Gij moet meegaan, vader, en gij ook, Gérard.'

Daar schrokken ze van; zowel Trui als Peer maakten een afwerend handgebaar. Kristene ziele, dacht Peer, ik geloof nooit dat dat goed is.

'Vindt moeder het goed?' vroeg Peer met dofklinkende stem.

Trui aarzelde lang, ze had blijkbaar veel moeite om met haarzelf tot een besluit te kunnen komen. Maar toen boog ze het hoofd. Met de vinger-toppen van beide handen tikte ze op tafel: 'Ja, haal ze met de kleine,' zei ze stroef.

Peer was er nog niet mee klaar. De grootste moeilijkheid, wist hij, zou van Grada's kant komen, maar dat wisten de anderen niet.

'Ze zullen slapen,' weerstreefde hij zwak.

'Dan maken wij hen wakker,' zei Peer. 'Daar zullen ze niets van krijgen.'

'Ze zal niet meegaan,' stelde hij de zaak toen duidelijker. Met grote tegen-zin, want hij voelde dat zijn woorden Trui als messen kerfden.

'Als u het vraagt, doet ze het wel,' zei Gérard ernstig.

'Denk jij dat, Gérard?' vroeg Peer ontroerd. Hij wachtte geen antwoord af, hij stond meteen op: 'Kom, dan moeten we maar gaan.'

De auto snorde met grote vaart door de stad in het late avonduur. Peer, achter in de wagen, keek gedurig naar de forse gestalte van z'n zoon, die met zekere hand de wagen door de straten voerde op zijn aanwijzingen, en naar de tengere figuur van Gérard, wiens brilleglazen flikkerden in het licht der lampen. Goeie jongens, dacht hij, echt goeie jongens allebei. Hij zat te overleggen wat hij Grada zou zeggen, maar hij kwam er niet uit. Hij zou maar zien, 't zou wel gaan zoals het moest gebeuren.

Grada sliep inderdaad al en ze hadden nogal wat moeite haar wakker te krijgen. Maar dan ging toch het raam van de bovenkamer open.

'Wie is daar?' vroeg ze angstig toen ze de grote wagen zag.

'Ik, vader,' zei Peer. 'Doe eens gauw open, Grada.'

'Is er iets thuis?' vroeg ze verschrikt.

'Ja, er is iets thuis,' lachte hij. 'Maar het is niet onplezierig.'

Snel deed ze haar mantel over haar nachtpon aan en kwam naar beneden gestormd om de deur open te maken.

'Peer! Jij hier?' vroeg ze blij en angstig tegelijk toen ze haar broer zag.

'Wij komen jou halen, Grada,' lachte de jonge reus.

'Mij halen, Peer?' Ze snapte er niets van.

Ze traden binnen, gingen de woonkamer in waar ze het licht aanknipte en de gordijnen sloot.

'Er is iets,' zei ze stroef. 'Julie kunnen mij niet voor de gek houden.'

'Al de Kieviten en de aangetrouwde Kieviten zijn in Herven,' lachte Gérard. 'Daar hoor jij ook bij, daarom komen we jou halen.'

Daar schrok ze van, het bloed steeg naar haar kaken door de drift: 'Nee!' zei ze hard en vinnig.

Toen deed de vader een stap naar voren. Hij legde z'n armen open, z'n stem klonk schor en tegelijk heel warm en teer toen hij zei: 'Ja, Grada, we komen jou halen met de kleine. Gij hebt mij gezegd, dat ge mij niet missen kunt en ik heb het geloofd. Nu zeg ik jou dat wij jou niet missen kunnen, ook moeder kan je niet meer missen. Dat moet jij ook geloven.'

Er kwamen tranen in haar ogen toen ze hem gespannen aankeek. Ze maakte een beweging alsof ze haar armen om z'n hals wilde slaan. Doch dat waren ze niet gewoon bij de Kieviten en de beweging voltooide ze niet.

'Is het echt waar, vader?' vroeg ze snikkend.

'Het is echt waar, Grada,' antwoordde hij eenvoudig.

Toen liet ze zich neervallen op een stoel. Met haar hoofd op haar armen moest ze eventjes kunnen uitschreien, eventjes moest ze zich kunnen laten gaan.

Ze lieten haar uitschreien, ze wachtten geduldig tot ze zich had aangekleed en met de kleine, die wakker werd, doch aanstonds weer insliep, naar beneden kwam. Dicht tegen haar vader aangedrongen zat ze in de auto. Hij zag in haar ogen een vreemde spanning glanzen; ze is nu heel lief, dacht hij.

Gérard zei: 'Rij door de Waterstraat als je wilt, Peer, dan zeg ik het meisje, dat het wat later wordt dan we gedacht hebben. Ofschoon, we moeten het niet te bar maken, jullie hebben nog een hele rit voor de boeg.'

De boswachter glimlachte, hij keek in het spiegeltje en toen hij zag dat z'n vader met heel z'n aandacht bij Grada was, fluisterde hij: 'Ik ga niet naar huis; ik kruip vannacht met Anne-Marie op de vliering, ieder aan een kant van het sitsen gordijn. Dat moeten jullie en Kees met Hendrien ook doen. Dat lijkt me ontzaglijk gezellig toe, Gérard.'

Die gedachte was te nieuw en ze kwam te onverwacht voor Gérard Dufay om er aanstonds enthousiast voor te kunnen worden. Maar toen hij zich in gedachten zag liggen in de lange jongensrij op de vliering van het dijkhuisje vond hij dat zo leuk, dat hij graag toestemde.

'Dat doen we, Peer, we doen het, we zullen ook bij de brugwachter aangaan om te zien hoe daar de zaken staan.'

Hij zei het meisje dat ze die nacht niet thuis zouden komen, overtuigde zich dat de kinderen rustig sliepen, en kroop met de nachtzak onder z'n arm weer in de auto.

'Geneer jij je om in je onderbroek te slapen?' lachte de boswachter.

De deftige ambtenaar bloosde. 'Ja,' zei hij, 'dat zou ik niet kunnen.'

Bij het brugwachtershuisje deed hij de zaak af door het kleine raampje van de voordeur. Kaat, een oudere ongetrouwde zuster van Hendrien, die al een beetje humeurig was geworden, omdat ze zolang wegbleven, gromde nogal onvriendelijk toen Gérard haar vertelde dat ze rustig naar bed kon gaan. Maar hij liet haar mopperen en dook weer in de wagen.

Bij de Blauwe Engel beduidde Gérard dat Peer de wagen weer zou stoppen.

'Ik haal ze uit d'r bed,' zei hij, 'want de snaps is op.'

'Is dat nou wel nodig?' vroeg de oude Peer een beetje ontevreden.

'Nou ja, een volle emmer is niet nodig,' grijnsde Gérard, 'maar wat heb je aan twee flessen drank voor zo'n bende Kieviten?'

Hij kreeg ze wakker en hij bracht wat drank mee. 't Is nog maar de man

een drupje,' zei hij, 'maar alla, we zullen ermee tevreden zijn.'

De stilte was een moment pijnlijk gespannen toen Grada met de kleine binnenkwam. Maar het was Trui, die de goede bevrijdende woorden sprak. 'Ge kunt gaan zitten, Grada,' zei ze stroef en toch goedig. Haar hand wees naar de stoel neven haar. Truus kreeg het eventjes te kwaad toen ze het eenvoudig handgebaar zag. Dat was heel mooi gezien van moeder. En toen Grada zat, zei Trui: 'Geef mij het kindje, Grada,' en ze legde de slapende kleine in haar brede schoot.

Ze moesten door de beklemming heen, en daar zorgde Gérard voor.

'Een glaasje rood goud, Grada? Geschonken door je enige zwager? Een koekje erbij van Driek of een plakje cake van Janus, of heb je liever een kleverige ulevel van Hendrien?'

Ze lachten weer en dronken met kleine teugjes. En het geluid werd langzamerhand weer een zacht, dof gedreun. En toen ze eindelijk slaperig werden, zei Peer: 'Ik heb geen zin in het donker naar Heeze te rijden. Ik kruip op de vliering bij de jongens en jij, Anne-Marie,' zei hij tegen z'n vrouw, 'jij slaapt aan de andere kant van het gordijn.'

Dat bracht een ontzaglijke herrie teweeg. Ja, dat moesten ze doen. Grada moest ook blijven, Truus met Gérard en Kees met Hendrien ook. De hele bende Kieviten de vliering op, zoals een eeuwigheid geleden.

'Dat kan niet, Gérard,' zei Truus. 'Mientje zal ongerust worden.'

'Mientje wordt niet ongerust, ze weet het, ik ben thuis geweest,' verklaarde hij.

'Sliepen de kinderen goed?'

'Beter dan wij vannacht waarschijnlijk zullen doen,' zei hij.

'Wij zijn ook bij jullie geweest,' wendde Gérard zich tot Kees en Hendrien, 'je zuster weet, dat jullie vannacht niet thuiskomen.'

'Onze Kaat is zo bang als een wezel,' kleurde Hendrien.

'De knecht is er toch ook,' zei Kees geruststellend.

'Och ja, Louis is thuis. Dan kan er ook niets gebeuren.'

Toen Peer en Trui even later in de bedstee lagen hoorden ze boven hun hoofd het doffe gelach en gepraat nog lang voortduren, maar het werd allengs toch stil.

'Hoeveel zijn er nou boven, Peer?' vroeg Trui, die met geen mogelijkheid in slaap kon komen.

'Ik weet het niet,' glimlachte hij. 'Veertien van ons, Hendrien en Gérard en Anne-Marie, dat is zeventien, en het kleintje van Grada dat is achttien. Kristene ziele, als zo meteen de balken het maar niet begeven.'

Hij had er wel een kwartje voor over gehad als hij nou eens kon gaan kijken op de vliering. Maar nee, dat ging niet en hij kon het zich wel voorstellen, hoe die grote bonken en die kleine mensen broederlijk naast elkaar zouden liggen.

Even later zei Trui op brommerige fluisterton: 'Peer . . .'

'Ja, Trui.'

'Ik ben te hard geweest, veel te hard, Peer.'

Ze kon de flikkering in z'n ogen niet zien, toen hij antwoordde: 'Toe maar, ge bent nou lekker zacht,' en hij kroop nog dichtër tegen haar goede warmte aan.

't Zal nou goed worden,' fluisterde ze.

't Is al goed, Trui,' en z'n hand gleeed strelend over haar brede schouder.

'Zullen we samen een tientje bidden, Peer?' vroeg ze.

Hij had net zo lief blijven voortdromen tot hij in slaap geraakt was. Maar kom, een tientje bidden samen, was toch ook heel goed.

In de morgen toen de zon weer aan de koude hemel stond om een nieuwe frisse, klare herfstdag met haar stralen te overglanzen, stapte hij iets later dan gewoonlijk z'n huisje uit. Ze hadden heel zachtjes gedaan, Trui en hij. Boven was alles nog in diepe rust en ze lieten hen maar slapen.

'Doe ze de groeten,' zei hij toen hij de klink oplichtte.

Hij hoorde de zwerm kwetterende mussen in de wilgen. Kristene ziele, daar zijn ze weer. Of zijn ze er anders ook, maar hoor ik ze niet meer?

Even stond hij stil op de dijk met in z'n hart een weelde van geluk. Hij keek naar het oosten en er kwam een floers van verdriet in z'n ogen toen hij dacht aan Janus de Kievit, die daar ginder op het Slot zo'n verschrikkelijke dood had moeten sterven. En aan Koba, die er maar niet overheen kon komen, dat Janus gestorven was.

Van het Slot gleeed zijn blik iets noordelijker, naar Hedel waar de jongste ruzie al wel zou hebben aangevangen.

Kristene ziele, dacht hij, het zijn me toch een raar stel chinezen, de Kieviten. Maar kom, aantorten nou, Peer, anders krijg je op je donder als het al te laat wordt.

Tonia Staps stond voor haar huisje te kleumen in haar omslagdoek.

'Stad toe, Peer?'

'Gewis, Tonia.'

'Ge bent laat, Peer.'

'Ja, ik ben laat, Tonia.'

'Zieken, Peer?'

'Nee, geen zieken, Tonia.'

't Wordt goed weer vandaag, Peer, maar 't is nou nog zuur.'

'Ja, 't is lekker zuur, Tonia,' stemde hij voor een keer volmondig toe. Hij was in een stemming om alle mensen hun zin te geven, wat ze ook van hem zouden willen.

'Houdoe, Peer.'

'Houdoe, Tonia.'

Hij liep over het dekske naar de stad. Naar z'n intiem gezellig berghok, naar de trommel met het kleine beetje geld dat hij had overgehouden, naar z'n lieslaarzen, z'n gleufhoedje, z'n schuit, z'n baggeremmer.

God nog aan toe, wat kan een mens toch gelukkig zijn op de wereld, dacht hij met diepe tevredenheid.

INHOUD

HEXSPOOR	5
SANDRA	259
DE KIEVITEN	441